Alexandr Soljenițîn

ARHIPELAGUL GULAG

III

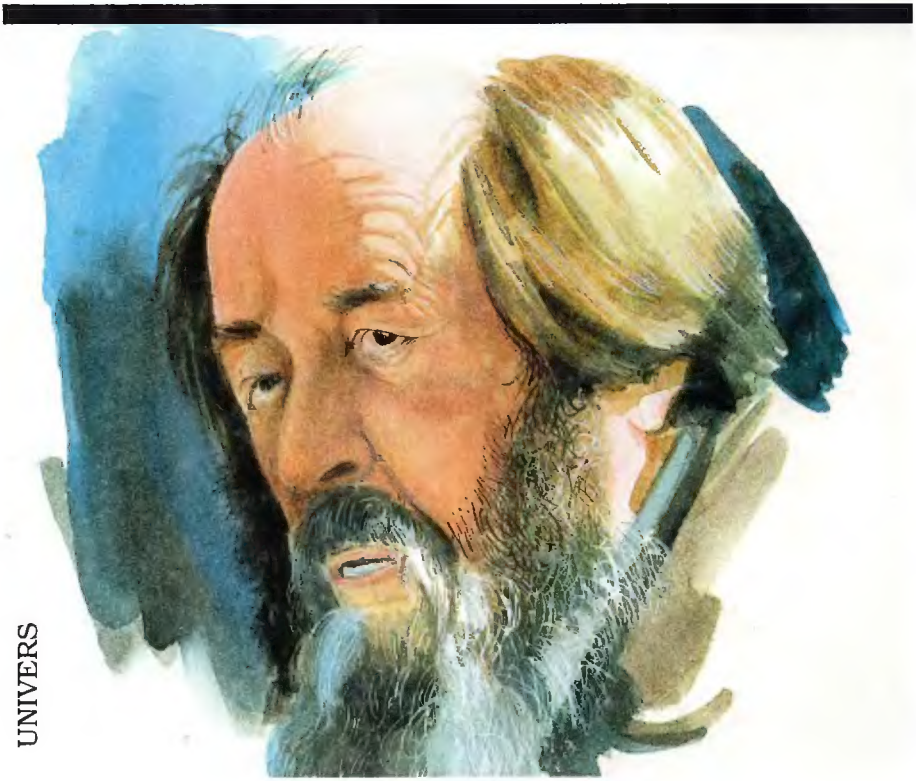

UNIVERS

Alexandr Soljeniţîn

ARHIPELAGUL GULAG

1918-1956

ÎNCERCARE DE INVESTIGAŢIE LITERARĂ

Părţile a cincea, a şasea şi a şaptea

Traducere, note şi tabel cronologic de NICOLAE ILIESCU

Postfaţă de ION VASILE ŞERBAN

Editura UNIVERS

Bucureşti, 1998

Coperta de DONE STAN

Redactor: MIRCEA AUREL BUICIUC

Acest volum este publicat cu sprijinul
Fundației SOROS
pentru o Societate Deschisă

ALEXANDR SOLJENIȚÎN
Arhipelag GULag V-VI-VII
World © 1974-1980 by The Russian Social Fund
for Persecuted Persons and their Families

Toate drepturile asupra acestei versiuni
aparțin EDITURII UNIVERS
79739 București, Piața Presei Libere nr. 1

ISBN 973-34-0497-7

Partea a CINCEA

OCNA

„Să facem din Siberia ocnelor și a lanțurilor o Siberie sovietică, socialistă!"

Stalin

Capitolul 1

SORTIŢI PIERZANIEI

REVOLUŢIA este grozav de generoasă cînd este vorba de zor. Ea se grăbeşte să renunţe la o mulţime de lucruri. De pildă – la cuvîntul *ocnă*. Iar acesta este un cuvînt frumos, cu greutate, nu poate fi comparat cu avortonul DOPR, nici cu alunecosul ITL. Cuvîntul „ocnă" se prăvăleşte asupra condamnatului de la înălţimea estradei judecătorilor ca o ghilotină cu încetinitor şi încă din sala de judecată îi frînge coloana vertebrală, îi spulberă orice speranţă. Cuvîntul „ocnaşi" este atît de cumplit, încît alţi deţinuţi, nu ocnaşi, îşi zic între ei: ăştia sunt, fără îndoială, ucigaşi! (Omul este înzestrat cu această însuşire poltronă şi salvatoare: să creadă că nu el este cel mai rău şi nu el se află în cea mai proastă situaţie. Ocnaşii poartă *numere*! Înseamnă că sunt dintre cei mai înrăiţi! Pe noi însă n-or să ne numeroteze!... Aveţi răbdare, n-o să scăpaţi, o să primiţi şi voi numere!)

Stalin îndrăgea tare mult cuvintele vechi, el ştia că pe ele statele se pot ţine veacuri de-a rîndul. Fără nici cea mai mică necesitate proletară, el a transplantat cuvinte care fuseseră suprimate în pripă: „ofiţer", „general", „director", „suprem"[1*]. Şi după douăzeci şi şase de ani de cînd revoluţia din februarie a desfiinţat ocna, Stalin a introdus-o din nou. Asta s-a întîmplat în aprilie 1943, cînd Stalin a simţit că arca lui a ieşit la liman. Cele dintîi roade civile ale victoriei naţionale de la Stalingrad au fost: Decretul privind militarizarea căilor ferate (copiii şi femeile să fie judecaţi de tribunal) şi, peste o zi (17 aprilie), Decretul privind introducerea ocnei şi spînzurătorii. (Spînzurătoarea este, de asemenea, un stabiliment vechi şi bun, ce nu poate fi comparat cu un pocnet de revolver, spînzurătoarea prelungeşte moartea şi permite să fie arătată detaliat şi dintr-o dată unei mari mulţimi de privitori.) Toate victoriile următoare au trimis la ocnă şi la spînzurătoare noi rezerve de oameni sortiţi morţii: mai întîi din Kuban şi de pe Don, apoi din Ucraina de pe malul stîng al Niprului, din Kursk, Oriol, Smolensk. În urma armatei veneau tribunalele, pe unii îi spînzurau pe loc, în public, pe alţii îi expediau în lagărele-ocne nou create.

Cel dintîi de acest fel a fost fără îndoială lagărul de la mina 17 din Vorkuta (curînd, au urmat altele şi în Norilsk, şi în Djezkazgan). Scopul nici nu era ascuns: ocnaşii trebuiau exterminaţi. Era un homicid făţiş, dar, în

---

* Notele din subsolul paginii, marcate cu asterisc, aparţin autorului. Notele traducătorului, numerotate în cadrul fiecărui capitol, sunt amplasate la sfîrşitul volumului, care conţine un index general de sigle şi abrevieri. (Vezi şi *N.B.* la vol. I pag. 9, vol II pag. 7.)

tradiția GULAG-ului, prelungit în timp, pentru ca deținuții sortiți pieirii să sufere cît mai multă vreme și să mai lucreze o perioadă de timp.

Ei erau instalați în „corturi" șapte metri pe douăzeci, obișnuite în zonele nordice. Căptușite cu scînduri și presărate cu rumeguș, aceste corturi deveneau un fel de barăci ușoare. Un asemenea cort era prevăzut pentru optzeci de persoane, dacă erau utilate sistem vagonaș[2], și pentru o sută – în cazul priciurilor comune. Ocnașii erau instalați cîte două sute.

Asta însă nu era o restrîngere[3] de spațiu! Era doar o utilizare judicioasă a spațiului de locuit. Ocnașii aveau un regim de lucru, în două schimburi, de douăsprezece ore, fără nici o zi de odihnă, și astfel, întotdeauna, o sută erau la lucru, iar cealaltă – în baracă.

La locul de muncă erau înconjurați de escorta cu cîini, oricine putea să-i bată după pofta inimii sau să-i îndemne la lucru înghiontindu-i cu automatul. În drum spre zonă[4], după bunul plac al celor din escortă, coloana lor putea fi împroșcată cu rafale de automat, și nimeni nu cerea socoteală soldaților pentru cei morți. Coloana istovită a ocnașilor putea fi deosebită de departe cu ușurință de o coloană de simpli deținuți: oamenii de-abia își tîrau picioarele, chipurile lor erau răvășite de disperare și consternare.

Cele douăsprezece ore de lucru erau măsurate în cea mai lungă durată a lor. (La spart de piatră brută în viscolele polare din Norilsk, li se dădea, în cele douăsprezece ore, o singură dată, zece minute de răgaz în încăperea unde se puteau încălzi.) Și cît de stupid erau folosite cele douăsprezece ore de *odihnă!* În contul acestor douăsprezece ore, ei erau duși dintr-o zonă într-alta, erau aliniați în coloană, erau percheziționați. În zona locativă erau introduși numaidecît într-un cort niciodată aerisit, fără ferestre, și încuiați acolo. În timpul iernii, în cort dăinuia un aer dens, umed, împuțit și acru, pe care un om neobișnuit cu astfel de condiții nu l-ar fi suportat nici două minute. Zona locativă era și mai puțin accesibilă ocnașilor decît zona de lucru. Nu li se permitea niciodată să meargă nici la toaletă, nici la sala de mese, nici la infirmerie. Pentru orice trebuință aveau fie un hîrdău, fie un ghișeu. Ocna stalinistă din anii 1943-1944 însemna îmbinarea a tot ceea ce era mai rău într-un lagăr cu tot ceea ce era mai rău într-o pușcărie.

Ocna țaristă, după mărturia lui Cehov[5], era mult mai puțin inventivă. Ocnașii din închisoarea Alexandrovsk (Sahalin) nu numai că puteau să iasă zi și noapte în curte și la toaletă (acolo nu era folosit hîrdăul), dar și toată ziua în oraș! Astfel încît sensul autentic al cuvîntului „ocnă" – vîslașii să fie înlănțuiți lîngă vîsle – îl înțelegea doar Stalin.

În cele douăsprezece ore de „odihnă" intra, de asemenea, controlul de dimineață și de seară al ocnașilor, care nu era o simplă verificare a numărului capetelor de vită, precum în cazul *zekilor*[6], ci un apel amănunțit, nominal cînd fiecare dintre cei o sută de ocnași trebuia, de două ori pe zi, să-și strige, fără să se poticnească, numărul, numele lui nesuferit, prenumele și patronimicul, anul și locul nașterii, articolele, durata condamnării, cine l-a condamnat și cînd ia sfîrșit condamnarea; iar ceilalți nouăzeci și nouă trebuiau, de două ori

pe zi, să asculte toate acestea şi să se chinuiască. Tot în contul acestor douăsprezece ore se distribuia de două ori hrana: castroanele cu mîncare se împărţeau prin ghişeu şi tot prin ghişeu se înapoiau. Nici un ocnaş nu avea dreptul să lucreze la bucătărie ori să transporte găleţile cu hrană. Întregul personal de serviciu era alcătuit din hoţi şi, cu cît mai impertinent şi mai necruţător îi escrocau pe blestemaţii de ocnaşi, cu atît mai bine trăiau ei înşişi şi cu atît mai mulţumiţi erau stăpînii ocnei: aici, ca întotdeauna pe seama articolului Cincizeci şi Opt, coincideau interesele NKVD-ului şi ale tagmei hoţilor.

Dar întrucît nu trebuiau să păstreze tabele pentru istorie, să se vadă că ocnaşii erau exterminaţi şi prin înfometare, conform acestor tabele lor li se cuveneau nişte jalnice suplimente – vămuite de trei ori – sub formă de „raţii pentru mineri" şi „gratificaţii alimentare". Şi toate acestea se realizau prin ghişeu, după o lungă procedură: strigarea nominală şi schimbul castroanelor pe taloane. Şi cînd, în sfîrşit, puteau să se prăvălească pe prici şi să adoarmă, din nou se deschidea ghişeul, din nou începea strigarea numelor şi predarea aceloraşi taloane pentru a doua zi (*zekii* simpli nu-şi băteau capul cu taloanele pentru castroane, ele erau primite şi predate la bucătărie de către brigadier).

Astfel, din cele douăsprezece ore de „timp liber", de-abia mai rămîneau patru ore liniştite pentru somn.

În plus, bineînţeles, ocnaşilor nu li se dădea nici un ban, nu aveau dreptul să primească pachete, nici scrisori (în capul lor năuc, care le vîjîia necontenit, trebuia să se stingă gîndul la fosta *libertate* şi nimic să nu mai rămînă pe pămînt în neagra noapte polară decît munca şi această baracă).

Toate acestea îi făceau pe ocnaşi să cedeze cu uşurinţă şi să moară repede.

Cel dintîi *alfabet* vorkutean (douăzeci şi opt de litere[7], pentru fiecare literă numerotarea era de la unu la o mie), prin urmare primii douăzeci şi opt de mii de ocnaşi din Vorkuta au intrat cu toţii în mormînt într-un singur an.

Este de mirare că nu într-o lună*.

În Norilsk, la uzina de cobalt nr. 25, au tras o garnitură în zonă pentru a încărca minereu, şi ocnaşii s-au culcat sub tren pentru a sfîrşi mai repede cu chinurile. Douăzeci şi patru de oameni, ajunşi la disperare, au fugit în tundră. Au fost descoperiţi din avioane şi împuşcaţi, iar cadavrele lor au fost stivuite pe platforma de adunare din lagăr.

La mina nr. 2 din Vorkuta se afla un lagăr-ocnă pentru femei. Femeile purtau numere pe spate şi pe basmalele de pe cap. Ele participau la toate lucrările subterane şi chiar, şi chiar... depăşeau planul!...**

Dar eu aud cum compatrioţii şi contemporanii mei îmi strigă cu mînie: opreşte-te! Despre *cine* cutezi să ne vorbeşti? Da, aşa este! I-au ţinut acolo pentru a-i extermina, şi bine au făcut! Căci erau trădători, poliţai[8] şi

---

* Cîţi ocnaşi credeţi că se aflau în Sahalin pe vremea lui Cehov? Cinci mii nouă sute cinci persoane, erau de ajuns şase litere. Aproape la fel era şi Ekibastuzul nostru, însă Spassk era mai mare. Cuvîntul însuşi era cumplit – „Sahalin", dar, în realitate, nu era decît o filială, o subdiviziune de lagăr! Doar în Steplag erau douăsprezece de acest fel. Lagăre precum Steplag-ul erau zece. Socotiţi cîte Sahaline.

** În Sahalin nu exista muncă silnică pentru femei (Cehov).

burgomiştri[9]! Aşa le trebuie! Nu cumva îţi este milă de ei?? (În acest caz, după cum se ştie, critica iese din cadrul literaturii şi trece în atribuţiile Organelor.) Iar acolo, femeile nu erau decît *aşternuturile nemţilor!* îmi strigă nişte voci de femei. (Oare am exagerat eu? Se poate ca nişte rusoaice să le numească aşternuturi pe alte rusoaice?)

Cel mai uşor mi-ar fi să răspund cum se obişnuieşte acum, „demascînd cultul". Să povestesc despre cîteva cazuri de trimitere la muncă silnică. (De pildă, despre cele trei comsomoliste voluntare, care, pilotînd nişte bombardiere uşoare, s-au speriat şi, în loc să arunce bombele asupra ţintei, le-au aruncat în cîmp deschis; s-au întors cu bine la bază şi au raportat că şi-au îndeplinit misiunea. Însă pe urmă, pe una dintre ele a mustrat-o conştiinţa de comsomolistă şi a povestit totul secretarului de comsomol al unităţii de aviaţie, tot o fată, care, bineînţeles, a raportat la Secţia Specială, şi cele trei fete s-au pricopsit cu douăzeci de ani de ocnă.) Şi să exclam: iată ce oameni sovietici cinstiţi au fost pedepsiţi de către samavolnicia stalinistă! Apoi să mă las cuprins de indignare nu din pricina samavolniciei la drept vorbind, ci din pricina erorilor fatale săvîrşite faţă de comsomolişti şi comunişti, acum corectate într-un mod fericit.

Ar fi însă nedemn să nu examinăm problema în toată profunzimea ei.

Mai întîi despre femei, acum, după cum se ştie, dezrobite, eliberate. E drept, nu de munca lor dublă, ci de cununia religioasă, de jugul dispreţului social, de tirania Kabanihăi[10]. Dar ce-i asta? Oare nu le-am pregătit o Kabaniha şi mai cruntă, socotindu-le crimă de antipatriotism şi de drept comun faptul de a dispune libere de corpul şi de personalitatea lor? Şi oare nu întreaga literatură universală (prestalinistă) a proslăvit iubirea eliberată de discriminările naţionale? De voia generalilor şi a diplomaţilor? Noi însă şi aici am aplicat criteriul stalinist: fără Decretul Prezidiului Sovietului Suprem nu îţi este permis să intri în contact cu nimeni. Corpul tău este, înainte de toate, bunul Patriei.

Dar, întîi şi-ntîi, ce vîrstă aveau ele cînd au intrat în contact cu inamicul nu pe cîmpul de luptă, ci în pat? Cu siguranţă că erau femei nu mult mai în vîrstă de treizeci de ani, ba chiar şi de douăzeci şi cinci. Rezultă că de la primele impresii din copilărie ele au fost educate *după* Octombrie, în şcolile sovietice şi în spiritul ideologiei sovietice! Aşadar, ne-am supărat pe roadele mîinilor noastre? Unora dintre fete li s-a întipărit în minte tot ceea ce noi vreme de cincisprezece ani am strigat fără istovire: că nu există nici o ţară natală, că patria este o născocire reacţionară. Altora li se făcuse lehamite de puritanismul searbăd al adunărilor, mitingurilor, demonstraţiilor noastre, al filmelor fără sărutări, al dansurilor fără îmbrăţişări. Cele din a treia categorie erau cucerite de amabilitatea, de politeţea, de acele nimicuri ale aspectului exterior al bărbatului şi ale modului de a face curte, despre care nu i-a învăţat nimeni pe flăcăii cincinalelor noastre şi pe ofiţerii care au absolvit Academia Frunze[11]. În categoria a patra intrau fetele care erau pur şi simplu flămînde, flămînde la propriu, adică nu aveau ce să mănînce. Cele din categoria a cincea poate că n-au găsit alt mijloc de salvare, a lor şi a rudelor, de a nu se despărţi de ele.

În oraşul Starodub din regiunea Briansk, unde ajunsesem pe urmele proaspete ale inamicului în retragere, mi s-a povestit că acolo a staţionat multă vreme o garnizoană de unguri, pentru a apăra oraşul de partizani. La un moment dat, au primit ordin de transferare, şi zeci de femei localnice, uitînd de orice ruşine, au venit la gară şi, luîndu-şi rămas-bun de la ocupanţi, boceau de mama focului, cum n-au bocit (a adăugat un cizmar zeflemitor) nici cînd „şi-au petrecut bărbaţii la război".

Tribunalul militar a intrat în Starodub cîteva zile mai tîrziu. Şi, cu siguranţă, au acordat atenţia cuvenită denunţurilor. Şi, fără îndoială, pe careva dintre bocitoarele din Starodub le-a trimis la mina nr.2 din Vorkuta.

Dar cine-i vinovat de toate astea? Cine? Aceste femei? Sau noi, noi toţi, compatrioţi şi contemporani? Ce fel de oameni am fost *noi*, dacă femeile noastre au preferat să se arunce în braţele ocupanţilor? Oare nu este acesta unul din nenumăratele preţuri pe care le plătim, le plătim şi le vom plăti încă multă vreme pentru calea noastră comunistă, adoptată în pripă, parcursă în mare zăpăceală, fără a arunca o privire îndărăt pentru a vedea pierderile, fără a privi înainte?

Poate că toate aceste femei ar fi trebuit supuse oprobriului public (însă nu înainte de a le asculta şi pe ele), poate ar fi trebuit ridiculizate fără cruţare, dar să le trimiţi pentru aşa ceva la ocnă? În lagărele polare de exterminare??

Păi, Stalin le-a trimis! Beria!

Nu, nu, scuzaţi-mă! Cei care le-au trimis, care le-au ţinut acolo şi le-au lichidat tronează acum în consiliile publice ale pensionarilor şi veghează în continuare la moralitatea noastră. Iar noi toţi? Noi auzim: „aşternuturile nemţilor", şi dăm aprobator din cap. Faptul că şi acum le socotim pe aceste femei vinovate este cu mult mai periculos pentru noi chiar şi decît faptul că ele au fost condamnate la vremea lor.

— Bine, bine, dar bărbaţii n-au ajuns acolo degeaba?! Erau trădători de patrie şi trădători sociali.

Dar şi aici ne putem eschiva. Am putea menţiona (şi ar fi adevărat) că principalii criminali n-au rămas, de bună seamă, pe loc, în aşteptarea tribunalelor şi spînzurătorilor noastre. Ei s-au grăbit cum au putut spre Occident şi mulţi au izbutit să plece. Anchetele noastre penale de pedeapsă ajungeau la cifrele propuse pe seama mieluşeilor (aici au fost de mare ajutor denunţurile vecinilor): în locuinţa aceluia, nu se ştie de ce, au fost încartiruiţi nemţi, de ce l-au îndrăgit pe el? iar acesta a cărat nemţilor fîn cu sania lui: colaborare direcă cu inamicul*.

Astfel s-ar putea minimaliza şi din nou să se pună pe seama *cultului*: au existat exagerări, acum sunt corectate. Totul este normal.

Dar, fiindcă am început, să continuăm.

Ce soartă au avut dascălii de şcoală? Acei dascăli pe care armata noastră, în timpul retragerii pline de panică, i-a părăsit cu şcoli şi cu şcolari cu tot: care pentru un an, care pentru doi, care pentru trei. Fiindcă intendenţii au fost

---

* Să fim drepţi şi să nu uităm că începînd din 1946 cei din această categorie au fost rejudecaţi şi douăzeci de ani de KTR (muncă silnică) au fost înlocuiţi cu zece ani de ITL.

proşti, generalii incompetenţi, ce trebuie să facă acum dascălii: să-i mai înveţe carte pe copii ori să nu-i mai înveţe? Şi ce pot să facă acum copiii – nu cei care au cincisprezece ani, care pot să muncească şi să se întreţină, ori să se facă partizani, ci copiii mici? Să înveţe ori să piardă vremea vreo doi-trei ani pentru ispăşirea greşelilor Comandantului Suprem? Nu mi-a dat tata căciulă, deci urechile pot să-mi îngheţe, nu-i aşa?

Nu se ştie de ce, dar această problemă nu s-a pus nici în Danemarca, nici în Norvegia, nici în Belgia, nici în Franţa. În aceste ţări, nimeni n-a considerat că poporul, aruncat cu uşurinţă sub ocupaţie germană de către cîrmuitorii lui nesăbuiţi ori în virtutea unor circumstanţe covîrşitoare, acum trebuie să înceteze de a mai trăi. În aceste ţări au continuat să funcţioneze şi şcolile, şi căile ferate, şi administraţia locală.

Există oameni (la ei, firește) care au creierul întors cu o sută optzeci de grade. Pentru că la noi, dascălii de şcoală au primit scrisori anonime de la partizani: „Să nu îndrăzniţi să ţineţi lecţii! Cei vinovaţi vor plăti scump!" Lucrul la căile ferate a devenit, de asemenea, colaborare cu inamicul. Iar administraţia locală – trădare nemaiauzită.

Toată lumea ştie că un copil care a întrerupt învăţătura poate să n-o mai reia ulterior. Astfel, dacă Genialul Strateg al tuturor timpurilor şi popoarelor a dat greş, ce să facă iarba în vremea asta – să crească ori să se usuce? Iar copiii, în vremea asta, să meargă sau nu la şcoală?

De bună seamă, totul se plăteşte. Din şcoală vor trebui scoase portretele cu mustaţă[12] şi, poate, introduse cele cu mustăcioară[13]. Bradul nu va mai trebui împodobit de Anul Nou, ci de Crăciun, şi, cu această ocazie (şi la altă aniversare imperială în locul celei din octombrie), directorul va trebui să cuvînteze şi să proslăvească minunata viaţă nouă, care de fapt este proastă. Dar şi înainte se ţineau discursuri care proslăveau viaţa cea minunată, iar ea era tot proastă.

Cu alte cuvinte, înainte trebuia să-ţi calci pe conştiinţă şi să-i minţi pe copii incomparabil mai mult, fiindcă minciuna a avut timp să se decanteze şi să se insinueze în programele de învăţămînt, fiind elaborată cu meticulozitate de către metodiştii şi inspectorii şcolari. La fiecare lecţie, fie că se potrivea ori nu se potrivea, fie că era vorba de structura organismului rîmei sau de conjuncţiile subordonatoare, trebuia neapărat să-L huleşti pe Dumnezeu (chiar dacă tu personal crezi în El); trebuia să nu scapi prilejul ca să proslăveşti libertatea noastră nelimitată (chiar dacă n-ai dormit toată noaptea, aşteptînd să auzi ciocănituri în uşă); fie că citeai cu glas tare din Turgheniev, fie că plimbai bagheta pe cursul Niprului, trebuia negreşit să afurisești sărăcia din trecut şi să elogiezi belşugul din prezent (cînd sub ochii tăi şi ai copiilor, cu mult înainte de război mureau sate întregi, iar pe o cartelă de copil, la oraş, se dădeau trei sute de grame de pîine).

Şi toate acestea nu erau socotite crimă nici împotriva adevărului, nici împotriva sufletului de copil, nici împotriva Duhului Sfînt.

Acum, însă, sub regimul provizoriu şi instabil al ocupanţilor, trebuia să minţi mult mai puţin, doar că în altă direcţie, în altă direcţie! – asta era problema! Iată de ce glasul patriei şi creionul *raikom*-ului interziceau predarea

limbii materne, a geografiei, aritmeticii şi ştiinţelor naturale. Pentru o astfel de activitate – douăzeci de ani la ocnă!

Compatrioţi, încuviinţaţi din cap! Iată, îi conduc, însoţiţi de cîini, într-o baracă dotată cu hîrdău! Azvîrliţi cu pietre în ei, căci i-au învăţat carte pe copiii voştri!

Însă compatrioţii (mai cu seamă pensionarii MVD-ului şi KGB-ului, nişte namile, pensionaţi la patruzeci şi cinci de ani) se apropie de mine cu pumnii ridicaţi: *pe cine* apăr eu? pe *burgomiştri*? pe *starosti*[14]? pe tălmaci? toate canaliile şi lepădăturile?

Să ne coborîm dar, să ne coborîm şi mai adînc. Am adunat prea multe lemne, privindu-i pe oameni ca pe surcele! Oricum, viitorul ne va obliga să reflectăm la cauze.

Au început să cînte *Fie ca nobila mînie...*[15] – şi cum să nu ţi se ridice părul pe cap? Patriotismul nostru înnăscut – interzis, ridiculizat, prigonit şi blestemat – a fost deodată îngăduit, încurajat, proclamat *sfînt*, şi cum să nu ne recăpătăm curajul, noi toţi, ruşii, să nu ne unim inimile emoţionate de recunoştinţă, şi cu generozitatea firii noastre să nu-i iertăm neapărat pe călăii noştri obişnuiţi cînd se apropiau călăii din afara graniţelor? Şi apoi, înăbuşind vagile îndoieli şi mărinimia noastră grăbită, cu toţii laolaltă să-i blestemăm cu frenezie pe *trădători*, acei oameni ranchiunoşi, categoric mai răi decît noi?

De unsprezece secole de cînd există Rusia, ea a cunoscut mulţi duşmani şi a purtat multe războaie. Dar oare au existat mulţi trădători în Rusia? Din sînul ei au ieşit *mulţimi* de trădători? Parcă nu. Pare-mi-se că nici vrăjmaşii nu au acuzat caracterul rus de trădare, de cameleonism, de infidelitate. Şi toate acestea sub un regim, cum se spune, ostil poporului muncitor.

Iată însă că a izbucnit cel mai drept război, sub regimul cel mai drept, şi, brusc, poporul nostru a descoperit în mijlocul său zeci şi sute de mii de *trădători*.

De unde au apărut? Şi de ce?

Poate că s-o fi reaprins din nou războiul civil, care nu a fost stins definitiv? Albgardiştii care au scăpat teferi? Nu! Am menţionat mai sus că mulţi dintre emigranţii albi (inclusiv procletul Denikin) au luat partea Rusiei Sovietice împotriva lui Hitler. Ei aveau libertatea de a alege şi au ales astfel*.

Însă aceste zeci şi sute de mii – poliţai şi membri ai detaşamentelor de represalii, starosti şi tălmaci – au ieşit cu toţii din rîndul cetăţenilor sovietici. Şi printre ei erau destui tineri, care, de asemenea, au crescut după Octombrie.

Ce i-o fi determinat?... Cine sunt ei?

Ei bine, în primul rînd aceştia sunt aceia peste care şi peste ale căror familii au trecut şenilele anilor Douăzeci şi Treizeci. Care în valurile tulburi ale canalizării noastre şi-au pierdut părinţii, pe cei apropiaţi şi pe cei dragi. Ori cei care ei înşişi au plonjat şi au ieşit la suprafaţă în lagăre şi în exiluri, au plonjat şi au ieşit la suprafaţă. Ale căror picioare au îngheţat şi au amorţit

---

* Ei n-au gustat împreună cu noi din anii Treizeci, şi din depărtare, din Europa, le-a fost uşor să se entuziasmeze „de marea faptă de eroism patriotic a poporului rus", scăpînd din vedere doisprezece ani de genocid intern.

la cozile de la ghişeele unde se predau pachete. Şi cei cărora în aceste decenii crunte le-au tăiat ori le-au drămuit cu zgîrcenie accesul la ceea ce aveau mai scump pe pămînt, la pămîntul însuşi, făgăduit, fiindcă veni vorba, prin marele Decret[16] şi pentru care, între altele, au trebuit să-şi verse sîngele în Războiul civil. (Nimic de-a face cu vilele-proprietate inalienabilă a ofiţerilor din Armata sovietică ori cu moşiile împrejmuite cu garduri de lîngă Moscova: asta-i pentru noi, asta se poate.) În plus, cei care au fost luaţi „pentru culesul spicelor". Apoi cei cărora le-au luat dreptul de a locui unde poftesc. Sau dreptul de a practica meseria îndrăgită (am nimicit cu fanatism toate meseriile, dar acest lucru s-a uitat demult).

Despre toţi aceştia la noi se vorbeşte (şi de două ori mai mult – propagandiştii, şi de trei ori mai mult – octombriştii-napostovişti[17]) cu o grimasă dispreţuitoare: „cei ofensaţi de puterea sovietică", „cei care au fost supuşi represaliilor", „vlăstare de chiaburi", „specimene în care mocneşte ura faţă de puterea sovietică".

Unul vorbeşte, iar celălalt încuviinţează dînd din cap. Ca şi cum totul a devenit limpede. Ca şi cum puterea populară are dreptul să-şi ofenseze cetăţenii. Ca şi cum în asta rezidă viciul primordial, plaga principală: ofensaţi... în care mocneşte...

Şi nimeni nu vine să strige: daţi-mi voie! ei, drăcia dracului! Păi vouă, la urma urmelor, existenţa vă determină conştiinţa sau nu v-o determină? Sau v-o determină doar atunci cînd vă convine? Iar cînd nu vă convine, atunci nu trebuie să v-o determine?

Şi mai ştiu unii la noi să vorbească cu fruntea uşor adumbrită: „Da, s-au comis unele greşeli". Şi mereu această formulă impersonală, inocent-nerușinată – *s-au comis*, doar că nu se ştie de către cine. S-ar putea crede că muncitorii, hamalii şi colhoznicii sunt aceia care le-au comis. Nimeni nu are curajul să spună: *partidul comunist* le-a comis! conducătorii sovietici inamovibili şi iresponsabili le-au comis! De cine încă, în afară de cei care deţin puterea, ar mai putea fi „comise"? Să se pună totul pe seama lui Stalin? Trebuie totuşi să avem şi simţul umorului. Stalin a comis, dar voi, milioane, în posturi de conducere, unde aţi fost?

De altfel, şi erorile acestea în ochii noştri s-au dizolvat destul de repede într-o pată neguroasă, neclară, fără contur, şi nu mai sunt receptate ca rod al incapacităţii, fanatismului şi relei-intenţii, toate erorile recunoscute se referă numai la faptul că unii comunişti au trimis la închisoare alţi comunişti. Dar faptul că cincisprezece-şaptesprezece milioane de ţărani au fost ruinaţi, trimişi spre exterminare, împrăştiaţi prin ţară fără dreptul de a-şi aminti de propriii părinţi şi de a le rosti numele, asta, chipurile, n-ar constitui o eroare. Şi toate valurile canalizării, examinate la începutul acestei cărţi – nici asta, chipurile, n-ar fi o eroare. Iar faptul că nu am fost cîtuşi de puţin pregătiţi pentru războiul cu Hitler, că ne-am umflat în pene în mod înşelător, că ne-am retras în mod ruşinos, schimbînd lozincile din mers, şi că numai Ivan[18] şi îndemnul „Pentru Sfînta Rusie" i-au oprit pe nemţi la Volga, nu este socotit a fi greşeala lui Stalin, ci e transformat aproape în meritul lui principal.

În două luni am cedat adversarului aproape o treime din populație, cu toate acele familii care n-au fost nimicite pe de-a-ntregul, cu lagărele de mii de oameni, care s-au împrăștiat cînd escorta a fugit, cu pușcăriile Ucrainei și ale Țărilor Baltice, unde încă nu se risipise fumul rafalelor care îi doborîseră pe cei cu articolul Cincizeci și Opt.

Cîtă vreme puterea era de partea noastră, pe toți acești nenorociți i-am oprimat, i-am prigonit, nu i-am lăsat să muncească, i-am alungat din locuințe, i-am silit să moară. Cînd a ieșit la iveală slăbiciunea noastră – le-am cerut numaidecît să uite tot răul pricinuit, să uite părinții și copiii morți de foame în tundră, să uite pe cei împușcați, să uite ruinarea lor și ingratitudinea noastră față de ei, să uite interogatoriile și torturile NKVD-ului, să uite lagărele foamei și să pornească de îndată la partizani, să intre în ilegalitate și să apere Patria fără să-și cruțe propria viață. (Dar noi trebuia să ne schimbăm! Și nimeni nu le dădea vreo speranță că atunci cînd ne vom întoarce o să ne purtăm altfel cu ei, că nu-i vom mai persecuta, nu-i vom mai alunga, nu-i vom mai băga la închisoare și nu-i vom mai împușca.)

Aceasta fiind situația, de ce să te miri mai mult: că de venirea nemților s-au bucurat prea mulți oameni? Sau încă prea puțini? (Au fost însă cazuri cînd germanii au trebuit să facă dreptate, de pildă, în cazul delatorilor din epoca sovietică: execuția diaconului bisericii Naberejno-Nikolskaia din Kiev, și acesta nu este un caz unic.)

Dar credincioșii? Douăzeci de ani la rînd credința a fost prigonită și au fost închise bisericile. Au venit nemții și au început să le deschidă. (Ai noștri, după nemți, s-au jenat să le închidă imediat.) În Rostov pe Don, de pildă, solemnitatea deschiderii bisericilor a stîrnit o jubilație de masă, o mare afluență de oameni. Însă, pentru asta, ei trebuiau să-i afurisească pe nemți, nu-i așa?

Tot la Rostov, în primele zile ale războiului, a fost arestat inginerul Alexandr Petrovici M.-V., care a murit în celula de anchetă. Soția lui a tremurat de frică vreo cîteva luni, așteptînd să fie și ea arestată, și numai după venirea nemților s-a culcat liniștită: „Acum, cel puțin, o să dorm pe sătura-te!" Nu, ea trebuia să se roage pentru întoarcerea călăilor ei.

În mai 1943, sub ocupație germană, la Vinnița, în grădina publică de pe strada Podlesnaia (pe care la începutul anului 1939 sovietul orășenesc a împrejmuit-o cu un gard înalt, declarînd-o „zonă interzisă a Narkomatului Apărării"), au fost descoperite întîmplător niște morminte greu de observat, năpădite de iarbă deasă; și au găsit treizeci și nouă de morminte comune, cu dimensiunile de 3x4 metri și adînci de 3,5 metri. În fiecare mormînt au găsit mai întîi un strat de veșminte aparținînd celor morți, apoi cadavrele, așezate unul cu capul la picioarele celuilalt. Toți aveau mîinile legate cu sfoară, toți fuseseră împușcați în ceafă cu revolvere de calibru mic. Au fost probabil împușcați la închisoare și, pe urmă, cărați noaptea și îngropați. După actele unora, care s-au păstrat, au fost recunoscuți cei condamnați în 1938 „la douăzeci de ani fără drept de corespondență. Într-o fotografie care s-a păstrat a fost imortalizată o scenă din timpul săpăturilor: locuitorii din Vinnița care au venit să privească ori să-i recunoască pe ai lor. Continuînd săpăturile, au

descoperit şi mai multe. În iunie au început să sape lîngă cimitirul ortodox, lîngă spitalul Pirogov, şi au descoperit încă patruzeci şi două de morminte. A urmat apoi „parcul de cultură şi odihnă Gorki": sub locurile de atracţie, sub „camera rîsului", sub estradele de jocuri şi dansuri au descoperit încă paisprezece morminte comune. În total, în 95 de morminte, au găsit 9 439 de cadavre. Asta numai în Vinniţa, unde le-au descoperit întîmplător. Cîte or mai fi ascunse în celelalte oraşe? Şi vreţi ca populaţia care a văzut aceste cadavre să dea năvală la partizanii sovietici?

Poate că ar fi just să admitem, în sfîrşit, că o dată ce pe *noi*, pe mine şi pe dumneavoastră, ne doare cînd suntem călcaţi în picioare, noi şi tot ce iubim, tot astfel îi doare şi pe cei călcaţi de *noi*. Poate că ar fi just să admitem, în sfîrşit, că aceia pe care noi îi nimicim au dreptul să ne urască. Sau nu, nu au dreptul? Ar trebui să moară plini de recunoştinţă?

Noi atribuim acestor *poliţai* şi *burgomiştri* o anume ură străveche, aproape congenitală, dar ura aceasta noi am semănat-o în ei, ea constituie „deşeurile noastre de producţie". Cum spunea asta Krîlenko? „În ochii noştri, fiecare crimă este produsul unui sistem social dat"*. Al sistemului vostru tovarăşi! Nu trebuie să vă uitaţi Doctrina!

Să nu uităm, de asemenea, că printre acei compatrioţi ai noştri, care au ridicat sabia contra noastră şi au rostit discursuri contra noastră, erau şi oameni complet dezinteresaţi şi care personal n-au suferit, cărora nu le-au luat nici un fel de avere (nu aveau nimic), şi care personal n-au stat în lagăre, nici altcineva din familia lor, dar care de mult se sufocau din pricina sistemului nostru, din pricina disprețului faţă de destinul individual; din pricina persecuţiei convingerilor; din pricina acestui cîntecel ridicol:

„Nu cunosc pe lume altă ţară,
Unde-atît de liber poţi să fii"[19];

din pricina închinăciunilor evlavioase dinaintea Cîrmuitorului; din pricina acelui creion agitat: haideţi repede să ne înscriem la împrumut![20] din pricina aplauzelor care se transformă în ovaţii. Putem noi să admitem că acestor oameni, oameni normali, nu le ajungea aerul nostru puturos? (La anchetă, părintele Teodor Florea a fost învinuit pentru faptul că a îndrăznit să povestească, sub regimul românesc, despre mîrşăviile staliniste. El a răspuns: „Ce puteam să spun altceva despre voi? Am spus numai ce ştiam. Am spus numai ce a fost." În limbaj sovietic: să minţi, să-ţi calci pe conştiinţă şi să pieri tu însuţi – numai să fie în avantajul regimului! Dar asta, pare-mi-se, nu mai seamănă a materialism, ce spuneţi?)

S-a întîmplat ca în septembrie 1941, înainte de a pleca la armată, în orăşelul Morozovsk, cucerit de nemţi în anul următor, eu şi soţia mea, tineri dascăli la început de carieră, am închiriat o locuinţă în aceeaşi curte cu alţi chiriaşi: cuplul Bronevitki, care nu avea copii. Inginerul Nikolai Gherasimovici Bronevitki, de vreo şaizeci de ani, era un intelectual cu înfăţişare cehoviană, foarte simpatic, liniştit, inteligent. Acum vreau să-mi amintesc faţa lui

* Krîlenko, *Za piat let (În cinci ani)*, GIZ, Moscova-Petrograd, 1923, p. 337.

prelungă, şi mereu mi se pare că purta pince-nez, deşi, poate că nu avea aşa ceva. Şi mai liniştită, şi mai blîndă era soţia lui – o femeie cam ofilită, cu părul de culoarea inului, cu douăzeci şi cinci de ani mai tînără decît bărbatul, însă după comportament nu părea deloc mai puţin în vîrstă. Ne erau dragi, probabil şi noi lor, mai ales prin contrast cu lacoma familie a proprietarilor noştri.

De multe ori, seara, ne aşezam toţi patru pe treptele pridvorului. Erau nişte seri liniştite, calde, cu lună, încă nesfîşiate de vuietul avioanelor şi exploziile bombelor, dar pe noi neliniştea ofensivei germane ne năpădea cum năpădeau norii invizibili, dar înăbuşitori, cerul alburiu, tîrîndu-se spre luna mică şi neajutorată. În fiecare zi la gară opreau noi şi noi trenuri, îndreptîndu-se spre Stalingrad. Refugiaţii umpleau piaţa oraşelului cu zvonuri, temeri şi curioase hîrtii de o sută de ruble, pe care le scoteau din buzunare, şi porneau mai departe. Ei numeau oraşele cedate, despre care încă multă vreme pe urmă *Informbiuroul* nu scotea o vorbă, temîndu-se să spună poporului adevărul. (Despre acele oraşe, Bronevitki nu spunea „le-am cedat", ci „le-au luat".)

Stăteam pe trepte şi discutam. Noi, tinerii, eram foarte plin de viaţă şi de nelinişte pentru ea, dar, în esenţă, nu puteam spune despre ea nimic mai inteligent decît cele ce se scriau în ziare. Ne simţeam bine cu soţii Bronevitki: spuneam tot ce gîndeam fără să observăm vreo diferenţă de receptare.

Ei ne priveau, fără îndoială, ca pe două exemplare ale tineretului plin de naivitate. Tocmai trecuserăm prin anii Treizeci, şi parcă nici nu trăiserăm în ei. Ne-au întrebat ce amintiri avem din anii 1937-1938? Ce amintiri?! Biblioteca Universităţii, examenele, voioasele excursii sportive, seratele dansante, formaţiile artistice de amatori şi dragostea, firește, era vîrsta dragostei. Dar profesorii noştri n-au fost *arestaţi* în vremea aceea? Da, într-adevăr, se pare că vreo doi-trei au fost arestaţi. Au fost înlocuiţi cu conferenţiari. Dar studenţi n-au fost arestaţi? Ne-am adus aminte: da, într-adevăr, au arestat cîţiva din anii mari. Şi altceva?... Nimic, noi am dansat. Dar dintre cei apropiaţi vouă n-n-u... s-au atins de nimeni?... Nu...

Asta-i cumplit, şi eu vreau să-mi amintesc cu exactitate. Dar totul a fost anume aşa. Şi este cu atît mai cumplit, fiindcă eu nu făceam parte din tineretul dansator şi sportiv, nici dintre maniacii înţepeniţi în ştiinţa şi formulele lor. Eu manifestam un interes deosebit pentru politică încă de la vîrsta de zece ani, eram doar un mucos cînd nu-l mai credeam pe Krîlenko şi mă miram de caracterul regizat al celebrelor procese[21], dar nimic nu mă împingea să merg mai departe, să fac legătura între acele mărunte procese de la Moscova (ele păreau grandioase) şi uriaşa roată care se rostogolea prin ţară zdrobind totul în calea ei (numărul victimelor trecea, nu ştiu cum, neobservat). Mi-am petrecut copilăria stînd la coadă: la pîine, lapte, arpacaş (pe atunci nu ştiam ce este carnea), însă nu-mi dădeam seama că lipsa pîinii semnifica ruinarea satelor şi care era cauza acestei ruinări. Căci pentru noi circula altă formulă: „dificultăţi temporare". În oraşul nostru mare, în fiecare noapte arestau cu nemiluita, dar eu nu umblam noaptea pe străzi. Iar ziua, familiile celor arestaţi nu arborau steaguri negre la fereastră, şi colegii mei de facultate nu povesteau nimic de părinţii ridicaţi.

În ziare totul părea senin, fără nori, şi plin de optimism.

Iar tînărului îi place nespus să creadă că totul merge bine.

Acum înţeleg că pentru Broneviţki era periculos să ne povestească despre anumite lucruri. Totuşi cîte ceva ne-a revelat bătrînul inginer, victimă a uneia dintre cele mai crunte lovituri ale GPU-ului. El şi-a pierdut sănătatea în puşcării, a suferit mai multe condamnări şi a cunoscut nu doar un singur lagăr, dar povestea cu pasiune aprinsă numai despre începuturile Djezkazganului: despre apa otrăvită cu aramă, despre aerul vătămător, despre crime, despre zădărnicia plîngerilor trimise la Moscova. Chiar şi numai cuvîntul acesta, Djez-kaz-gan, făcea să te treacă fiorii, ca şi acele povestiri pline de cruzime. (Şi? Credeţi că acest Djez-kaz-gan a schimbat cît de cît felul nostru de a recepta lumea? Cîtuşi de puţin, fireşte. Căci această localitate nu este aici, aproape de noi. Şi cele povestite nu ne privesc, nu ni s-au întîmplat nouă. Ele nu se pot transmite. E mai lesne să nu te gîndeşti. Este mai lesne să uiţi.)

Acolo, în Djezkazgan, cînd Broneviţki a scăpat de escortă, a venit la el actuala nevastă, pe atunci tînără domnişoară. Şi acolo, în decor de sîrmă ghimpată, s-au căsătorit. La începutul războiului, printr-o minune, erau în libertate, la Morozovsk, fireşte, cu buletine de identitate „deteriorate"[22]. El lucra într-un birou de construcţii prăpădit, ea era contabil.

Pe urmă, eu am fost chemat în armată, soţia mea a plecat şi ea din Morozovsk. Oraşelul a fost ocupat de nemţi. Apoi a fost eliberat. Şi, într-o zi, soţia mi-a scris pe front: „Închipuie-ţi, cică în Morozovsk, sub nemţi, Broneviţki a fost *burgomistru*! Ce ticăloşie!" M-am mirat şi eu şi mi-am zis: „Ce mîrşăvie!"

Dar au mai trecut nişte ani. Undeva, întins pe priciul întunecos al închisorii, prefirîndu-mi în gînd viaţa trăită, mi-am adus aminte de Broneviţki. Însă n-am mai găsit în mine uşurinţa juvenilă ca să-l condamn. L-au dat pe nedrept afară din serviciu, pe urmă i-au oferit un serviciu nedemn de el, l-au închis, l-au schingiuit, l-au bătut, l-au sleit de puteri, i-au scuipat în faţă, – iar el? el trebuia să creadă că asta înseamnă progres, că viaţa lui toată, trupească şi spirituală, şi viaţa celor apropiaţi lui, şi viaţa batjocorită a întregului popor nu au nici o importanţă.

Îndărătul peteculuí de ceaţă al „cultului personalităţii" ce ni s-a aruncat, îndărătul straturilor de timp pe care le-am străbătut şi ne-am transformat (şi de la un strat la altul are loc refracţia şi deviaţia razei de lumină), acum nu ne mai vedem pe noi şi anii treizeci nici pe locul pe care şi noi, şi ei am fost, nici sub înfăţişarea pe care şi noi, şi ei am avut-o. Acea divinizare a lui Stalin şi acea credinţă în totul, fără rezerve şi fără limite, nu au fost cîtuşi de puţin proprii întregului popor, ci numai partidului, comsomolului, tineretului studios de la oraş, *surogatului* intelectualităţii (instalat în locul celei nimicite şi risipite) şi, în parte, micii burghezii orăşeneşti (clasei muncitoare)*, care nu închideau niciodată difuzoarele radio, de la bătăile de dimineaţă ale orologiului din turnul Spasski[23], pînă la *Internaţionala* de la miezul nopţii.

---

* Exact din anii treizeci clasa muncitoare a devenit detaşamentul principal al micii noastre burghezii, în care a intrat în întregime. Ca, de altfel, şi majoritatea intelectualităţii sovietice.

pentru care vocea lui Levitan[24] a devenit vocea conştiinţei lor. („În parte" – pentru că Decretele privind regimul de muncă în producţie: „douăzeci de minute întîrziere" şi înrobirea într-o uzină nu-şi recrutaseră deloc partizani.) Exista însă şi o minoritate orăşenească, şi nu chiar atît de mică, formată, în orice caz, din cîteva milioane, unii care smulgeau cu dezgust din priză şnurul difuzoarelor ori de cîte ori aveau curaj, care în fiece pagină de ziar nu vedeau decît minciuni, de la un capăt la altul al coloanelor; şi pentru aceste milioane ziua alegerilor era o zi de chin şi de umilinţă. Pentru această minoritate, dictatura instaurată la noi nu era nici a proletariatului, nici a poporului, nici (pentru cine îşi aminteşte exact sensul iniţial al cuvîntului) sovietică[25], ci dictatura uzurpatoare a minorităţii comuniste, a cărei trăsătură distinctivă era caracterul ei deosebit de brutal.

Omenirea este aproape incapabilă să-şi însuşească o cunoştinţă în mod nonemoţional, insensibil. În ceea ce omul a văzut ceva rău, este aproape imposibil, chiar dacă s-ar forţa, să mai vadă şi ceva bun. Nu totul, de la un capăt la altul, era detestabil în viaţa noastră şi nu toate cuvintele din ziare erau minciună, dar această minoritate oprimată, hăituită, împresurată de turnători recepta viaţa întregii ţări ca detestabilă, şi tot ce scriau ziarele – ca minciuni. Să ne amintim că atunci nu existau emisiunile occidentale în limba rusă (dar şi aparatele de radio existau într-un număr infim), că singurele informaţii cetăţeanul putea să le primească numai din ziarele noastre şi din emisiunile oficiale de la radio, şi tocmai pe acestea Broneviţki şi toţi cei ca el le receptau ca pe o minciună interminabilă şi obsedantă sau ca pe o disimulare poltronă. Şi tot ce se scria despre străinătate şi despre pieirea irevocabilă a lumii occidentale în anul 1930, şi despre trădarea socialiştilor occidentali, şi despre elanul unanim al întregii Spanii împotriva lui Franco (iar în 1942 despre aspiraţia trădătoare a lui Nehru spre libertatea Indiei – căci asta slăbea imperiul englez – aliatul nostru), toate acestea de asemenea s-au dovedit minciuni. Propaganda plină de ură, agasantă, după sistemul „cine nu este cu noi, acela e împotriva noastră", n-a făcut niciodată distincţie între poziţiile Mariei Spiridonova[26] şi ale lui Nicolae al II-lea, ale lui Léon Blum[27] şi Hitler, ale parlamentului englez şi Reichstagului german. Şi de ce aceste povestiri în aparenţă fantastice despre cărţile arse pe rug în pieţele germane[28] şi despre resurecţia unor vechi atrocităţi teutonice (să nu uităm că atrocităţile teutonice au constituit şi obiectul minciunilor ziarelor ruseşti în primul război mondial) Broneviţki trebuia să le distingă, să le remarce ca adevăr, şi în nazismul german (ponegrit aproape în aceleaşi expresii-limită ca mai înainte Poincaré[29], Piłsudski[30] şi conservatorii englezi) să recunoască un patruped demn de acela care un sfert de secol, absolut real, în carne şi oase, l-a sugrumat, l-a otrăvit şi sfîşiat pînă la sînge pe el însuşi, şi Arhipelagul, şi oraşul rus, şi satul rus? Şi toate acele viraje gazetăreşti despre hitlerişti – ba întîlnirile prieteneşti ale bravelor noastre santinele în mîrşava Polonie[31], şi întregul val de simpatie gazetărească faţă de aceşti ostaşi viteji împotriva bancherilor anglo-francezi, şi discursurile integrale ale lui Hitler pe o pagină întreagă din „Pravda"; ba, pe urmă, într-o singură dimineaţă (a doua dimineaţă a războiului), explozia de titluri, că toată Europa geme disperată sub călcîiul lor, –

toate acestea n-au făcut altceva decît să confirme inconsecvența minciunilor gazetărești și n-ar fi putut în nici un chip să-l convingă pe Broneviţki că pe pămînt există călăi comparabili cu ai noștri, pe care el îi cunoștea de-adevăratelea. Și dacă acum, pentru a-l convinge, i s-ar fi pus zilnic în față buletinul informativ al BBC-ului, singurul lucru de care ar mai fi putut fi convins era acela că Hitler constituie cel de-al doilea pericol pentru Rusia, dar în nici un caz primul, cîtă vreme Stalin era acolo. Însă BBC-ul nu i-a pus nici un buletin dinainte, iar *Informbiuroul*, chiar din prima lui zi de naștere, avea tot atîta credit, cît și agenția TASS; iar zvonurile împrăștiate de refugiați nu erau nici ele din prima mînă (nu veneau nici din Germania, nici din teritoriile ocupate, de unde nu ieșise încă nici un martor viu); din prima mînă nu era decît lagărul din Djezkazgan, și anul 1937, și foametea din 1932, și deschiaburirea, și distrugerea bisericilor. Și pe măsură ce armata germană se apropia, Broneviţki (și zeci de mii de solitari ca el) simțea că se apropie ceasul lui, acel ceas unic, irepetabil, la care nu mai spera de douăzeci de ani și care poate să-i revină omului doar o singură dată, din pricina vieții noastre scurte comparată cu deplasările istorice lente, acel ceas cînd el (ei) își poate declara dezacordul cu cele ce s-au petrecut, cu cele ce s-au înfăptuit, s-au fluierat, s-au călcat în picioare în toată țara, și prin mijloace cu totul necunoscute să-și servească țara aflată pe drumul pierzaniei, să servească renașterii unei opinii publice în Rusia. Da, Broneviţki n-a uitat nimic și n-a iertat nimic. Și nicicum n-a putut să-i fie *dragă* acea putere care a doborît Rusia, a adus-o în starea de mizerie colhoznică, de decădere morală și, iată, acum, la această înfrîngere militară năucitoare. Și, sufocîndu-se, se uita la naivii ca mine, ca noi, nefiind în stare să ne convingă să ne schimbăm părerile. El aștepta **pe cineva**, pe cineva numai pentru ca să înlocuiască puterea stalinistă! (Cunoscuta inversare psihologică de poli: orice altceva, dar nu acesta, al nostru, atît de dezagreabil! Oare poți să-ți închipui că există pe lume cineva mai rău decît *ai noștri*? Trebuie să spunem că ne aflam în regiunea Donului, iar acolo jumătate din populație îi aștepta la fel pe nemți.) Astfel, trăind toată viața ca o ființă apolitică, în cel de-al șaptelea deceniu al său, Broneviţki s-a hotărît să facă un pas politic.

Și a acceptat să fie pus în fruntea municipalității din Morozovsk...

Acolo, cred eu, și-a dat repede seama în ce bucluc a intrat: că pentru cei veniți Rusia era ceva și mai insignifiant, și mai dezgustător decît pentru cei care plecaseră. Vîrcolacul avea nevoie numai de sucurile Rusiei, corpul putea să piară. Noul *burgomistru* nu trebuia să conducă viața publică rusească, ci pe slugoii poliției germane. Dar el fusese instalat pe un ax, și nu-i rămînea decît – bine sau rău – să se învîrtească. Eliberîndu-se de niște călăi, trebuia să-i sprijine pe alții. Și brusc a recunoscut că acea idee despre patriotism, pe care o credea opusă ideii sovietice, este contopită cu cea sovietică: într-un mod cu neputință de înțeles, ea a trecut ca prin sită de la minoritatea lucidă care o păstrase la majoritatea îndobitocită: au uitat cum au prigonit-o și au tras în ea cu automatele, cum au batjocorit-o, acum, iată, a devenit trunchiul principal al unui arbore străin.

De bună seamă, frica şi impasul au fost însoţitorii lui (lor). Defileul şi-a schimbat locul şi rămăsese doar o ieşire: moartea ori condamnarea la ocnă.

Firește, nu toți acolo erau Broneviţki. Firește, la acest scurt ospăţ în timpul ciumei s-au adunat mulţi corbi, ahtiaţi după putere şi sînge. Dar unde nu se adună ăştia! Ei s-au potrivit grozav şi la NKVD. Aşa e şi Mamulov, şi Antonov din Dudinka, şi alde Poisuişapka[32] – nu poţi să-ţi închipui călăi mai detestabili! Şi domnesc zeci de ani, şi chinuiesc însutit poporul. Vă mai amintiţi de supraveghetorul Tkaci (Partea a Treia, cap. 20)? Asta s-a aranjat bine şi într-o parte, şi în cealaltă.

Fiindcă am vorbit despre oraş, să nu uităm să pomenim şi de sat. Mulţi dintre liberalii de astăzi obişnuiesc să învinuiască satul de obtuzitate politică şi conservatorism. Dar satul dinainte de război, în totalitatea lui, în majoritatea lui covîrşitoare, era lucid, incomparabil mai lucid decît oraşul, el nu împărtăşea cîtuşi de puţin divinizarea tătucului Stalin (şi nici ideea revoluţiei mondiale). El judeca pur şi simplu normal şi nu uitase cum i-au făgăduit pămînt şi cum i l-au luat; cum a trăit, cum a mîncat şi s-a îmbrăcat înainte de colhozuri şi în timpul colhozurilor; cum îi luau viţelul, oaia, ba chiar şi găina din curte; cum au pîngărit şi batjocorit bisericile. În vremea aceea la sate nu prea se pomenise de radio, şi nu în fiecare sat era un ştiutor de carte ca să citească ziarele, şi toţi aceşti Ceang-Tzo-lin[33], MacDonald[34] ori Hitler nu erau pentru satul rus decît nişte imbecili străini şi inutili.

Într-un sat din regiunea Riazan, la 3 iulie 1941, nişte ţăranii se adunaseră lîngă fierărie şi ascultau la difuzor discursul lui Stalin[35]. Şi numai ce tătucul, pînă atunci atît de dur şi neînduplecat la lacrimile ţăranilor ruşi, a început cu voce pierită şi plîngăreaţă: „Fraţi şi surori!..." – un ţăran a replicat gîtlejului negru de hîrtie:

— A-a-a, pui de lele, dar pe *asta* n-o vrei tu? şi a schiţat spre difuzor un gest grosolan, îndrăgit de ruşi, constînd în îndoirea braţului din cot şi mişcarea lui în sus şi în jos.

Şi ţăranii s-au prăpădit de rîs.

Dacă am colinda prin sate şi i-am chestiona pe toţi martorii, am afla zeci de mii de astfel de cazuri, poate şi mai usturătoare.

Aceasta era starea de spirit a satului rus la începutul războiului şi, prin urmare, a acelor rezervişti, care au băut ultima lor jumătate de litru la haltă şi au dansat în ţărînă cu cei dragi. În plus, ne-am pricopsit şi cu această înfrîngere cum ruşii nu-şi aduc aminte să mai fi avut vreuna, şi uriaşele întinderi săteşti, pînă la ambele capitale şi pînă la Volga, şi multe milioane de ţărani au ieşit într-o clipă de sub puterea colhozurilor, şi s-a dovedit – destul cu minciunile şi cu fardarea istoriei! – că Republicile nu vor decît independenţă! satele – să fie eliberate de colhozuri! muncitorii să scape de Decretele înrobitoare! Şi dacă veneticii n-ar fi fost atît de iremediabil mărginiţi şi înfumuraţi şi n-ar fi păstrat pentru Germania Mare comoda administraţie de stat a colhozurilor, n-ar fi plănuit mîrşăvia de a transforma Rusia într-o colonie, – atunci, ideea naţională nu s-ar fi înfiorat acolo unde fusese veşnic înăbuşită, şi este puţin probabil că am mai fi avut prilejul să sărbătorim cea de a douăzeci şi cincea aniversare a comunismului rus. (Şi cineva, vreodată,

va trebui să povestească şi despre partizani, cum ţăranii din teritoriile ocupate nu s-au dus la ei de bunăvoie. Cum, la început, ei s-au înarmat împotriva partizanilor, ca să nu le dea grînele şi vitele.)

Cine îşi aminteşte marele exod al populaţiei din Caucazul de Nord din ianuarie 1943 şi cine poate să ne ofere ceva analog în istoria universală? Ca populaţia, îndeosebi cea sătească, să plece în masă cu inamicul înfrînt, cu străinii, numai să nu rămînă cu *ai lor*, care erau învingători! Convoaie, convoaie nesfîrşite prin gerurile şi viscolele năprasnice din ianuarie!

Aici se află rădăcinile sociale ale acelor sute de mii de voluntari, care, în ciuda monstruozităţii hitlerismului, au ajuns la disperare şi au îmbrăcat uniforma duşmanului. Şi aici avem prilejul să venim din nou cu lămuriri despre **vlasovişti**.

În Partea Întîi a acestei cărţi, cititorul nu era pregătit să accepte tot adevărul (nici eu nu-l stăpînesc în întregime, se vor scrie studii speciale, pentru mine tema aceasta este colaterală). Acolo, la început, pînă cînd cititorul nu a parcurs, alături de noi, întregul itinerar al lagărelor, i-a fost prezentată doar o punere în gardă, o invitaţie la *reflectare*. Acum, după toate etapele, după toate puşcăriile de tranzit, după doborîtul copacilor şi lăturile lagărelor, poate că cititorul a devenit mai îngăduitor. În Partea Întîi am vorbit despre acei vlasovişti, care au pus mîna pe armă din disperare, ca să scape de foamea din lagărele de prizonieri, să găsească o ieşire din impas. (De altfel, şi aici ar trebui să ne gîndim: dacă nemţii au început să-i folosească pe prizonierii ruşi numai ca necombatanţi, pentru serviciile auxiliare ale armatei, în spatele frontului, şi pare-se că aceasta era cea mai bună soluţie pentru cei ce căutau să se salveze, atunci de ce aceştia au luat armele şi au pornit frontal contra Armatei Roşii?)

Acum însă nu mai putem amîna, trebuie să vorbim şi despre aceia care încă înainte de 1941 nu visau nimic altceva decît să pună mîna pe armă şi să-i **bată** pe aceşti comisari roşii, cekişti şi colectivizatori! Vă amintiţi ce spunea Lenin: „O clasă asuprită care nu aspiră să deprindă mînuirea armelor, să aibă arme, nu merită decît să fie tratată aşa cum sunt trataţi robii"*. Iată însă că, spre fala noastră, războiul sovieto-german a arătat că noi nu suntem deloc acei robi împroşcaţi cu dispreţ în toate studiile istorice liberale: nu robii au pus mîna pe sabie ca să reteze capul tătucului Stalin. (Nu erau robi nici cei din partea **aceasta**, care şi-au îndreptat ţinuta în mantaua lor de oşteni ai armatei roşii, – această formă complexă de libertate efemeră era imposibil de prevăzut din punct de vedere sociologic.)

Aceşti oameni, care au îndurat pe pielea lor douăzeci şi patru de ani de fericire comunistă, ştiau încă din 1941 ceea ce nu ştia nimeni în lume: că pe toată planeta şi pe tot parcursul istoriei n-a existat regim mai rău, mai sîngeros şi, totodată, mai perfid şi abil, decît cel bolşevic, care s-a autointitulat „sovietic". Nici prin numărul celor martirizaţi, nici prin înrădăcinare în numărul mare al anilor, nici prin perspectiva proiectelor, nici prin totalitarismul complex şi unificat, nu se poate asemui cu nici un alt regim de pe

---

* Lenin, *Sobranie socinenii (Opere)*, ed. a 5-a, vol. 30, p. 153.

pămînt, nici chiar cu cel al ucenicului de Hitler, care în acea epocă a întunecat ochii întregului Occident. Şi iată că a venit vremea cînd aceşti oameni au intrat în posesia unei arme, şi oare, acum, ei trebuiau să se stăpînească, să lase bolşevismul să supravieţuiască, să se consolideze din nou în cruda opresiune, şi de-abia atunci să înceapă lupta cu el (care nici pînă astăzi n-a început aproape nicăieri în lume)? Nu, firesc era să adopte metoda bolşevismului însuşi: aşa cum acesta şi-a înfipt colţii în trupul Rusiei, slăbită de Primul război mondial, tot aşa să fie lovit şi el, într-un moment identic, în Cel de al Doilea!

Încă din timpul războiului sovieto-finlandez din 1939 s-a manifestat ne-dorinţa noastră de a lupta. Această stare de spirit a încercat s-o folosească B.G. Bajanov, unul dintre adjuncţii apropiaţi ai lui Stalin: să-i întoarcă pe prizonierii din Armata Roşie, sub comanda ofiţerilor ruşi emigranţi împotriva frontului sovietic, nu pentru a lupta, ci pentru a convinge. Experimentul a eşuat din pricina capitulării neaşteptate a Finlandei.

Cînd a început războiul sovieto-german – la zece ani după nimicitoarea colectivizare, la opt ani după marea molimă ucraineană (**şase milioane de morţi**, nici măcar observaţi de Europa vecină), la patru ani după dezlănţuirea demonică a NKVD-ului, la un an după legile înrobitoare privind producţia[36], şi toate acestea cînd existau lagăre cu cincisprezece milioane de oameni în ţară şi amintirea clară încă a populaţiei vîrstnice despre viaţa dinainte de revoluţie, impulsul firesc al poporului a fost să răsufle şi să se elibereze, simţămîntul firesc – dezgustul faţă de propria putere. Şi nu „i-a luat prin surprindere", şi nu „superioritatea numerică a aviaţiei şi tancurilor"[37] (fiindcă veni vorba – toate superioritătile numerice aparţineau RKKA) explică atît de uşor încercuirile catastrofale – cîte trei sute de mii (Białystok, Smolensk) şi şase sute cincizeci de mii de bărbaţi înarmaţi (Briansk, Kiev), distrugerea unor fronturi întregi şi retragerea armatelor atît de nestăvilit şi atît de adînc spre interior cum n-a cunoscut Rusia în toţi cei 1000 de ani şi, probabil, nici o altă ţară în nici un război, ci paralizia neaşteptată a puterii incapabile, de care supuşii au fugit, ca dinaintea unui cadavru atîrnat. (*Raikom*-urile, *gorkomurile* au fost spulberate în cinci minute, şi Stalin a simţit că i se taie răsuflarea.) În 1941, această zguduire putea să meargă pînă la capăt. În decembrie 1941, şaizeci de milioane din populaţia sovietică de o sută cincizeci de milioane nu se mai afla sub puterea lui Stalin! Nu degeaba ordinul lui Stalin (0019, 16 iulie 1941) bătea alarma: „Pe toate (!) fronturile există numeroase (!) elemente, care chiar aleargă în întîmpinarea inamicului şi la cel dintîi contact cu el aruncă armele". (În încercuirea de la Białystok, la începutul lui iulie 1941, din trei sute patruzeci de mii de prizonieri, douăzeci de mii erau dezertori!) Situaţia i se părea lui Stalin atît de disperată, încît în octombrie 1941 i-a propus telegrafic lui Churchill să debarce pe teritoriul sovietic douăzeci şi cinci-treizeci de divizii englezeşti. Ce comunist putea fi mai descurajat?

Iată starea de spirit din vremea aceea: la 22 august 1941, comandantul regimentului 436 infanterie, maiorul Kononov a declarat deschis regimentului său că trece la nemţi, ca să intre în Armata de Eliberare, care trebuia să-l răstoarne pe Stalin, şi a invitat cu el pe toţi cei doritori. Nu numai că nu a întîmpinat nici o împotrivire, dar **întregul regiment** a plecat împreună cu el!

Peste trei săptămîni, Kononov a creat în partea **cealaltă** un regiment de cazaci voluntari (el însuşi era cazac de pe Don). Cînd a sosit în lagărul de prizonieri de lîngă Moghiliov pentru recrutarea celor amatori, din cinci mii de prizonieri patru mii şi-au exprimat pe loc dorinţa să meargă cu el, dar n-a putut să-i ia. – În lagărul de la Tilsit, în acelaşi an, *jumătate* din prizonierii de război sovietici – douăsprezece mii de oameni – au semnat o declaraţie că a venit timpul **să transforme războiul în război civil.**

N-am uitat nici mişcarea populară din Lokot, regiunea Briansk[38]: crearea unei administraţii autonome ruseşti încă înainte de venirea nemţilor şi independent de ei, o regiune stabilă şi înfloritoare alcătuită din opt raioane, cu peste un milion de locuitori. Revendicările lokotenilor erau foarte clare: guvern naţional rus, administraţie rusă în toate regiunile ocupate, declaraţia de independenţă a Rusiei în frontierele din anul 1938[39] şi crearea armatei de eliberare sub comandă rusească.

Cu pîine şi sare i-au întîmpinat pe germani şi *staniţele*[40] cazacilor de pe Don. Căci ele nu uitaseră cum le-au măcelărit comuniştii: toţi bărbaţii de la şaisprezece la şaizeci şi cinci de ani.

În august 1941, lîngă Luga, Martînovski, student medicinist din Leningrad, a creat un detaşament de partizani, mai ales din studenţi sovietici, care îşi propuseseră să se elibereze de comunism. În septembrie 1941, lîngă Porhov, un detaşament anticomunist identic, din studenţi leningrădeni (din zona insulei Vasilievski) şi soldaţi care au nimerit în încercuire, a format locotenentul Rutcenko, pînă nu demult doctorand din Leningrad. Însă nemţii au trimis acest detaşament să îndeplinească servicii auxiliare pentru unităţile lor militare. Înainte de 1941, populaţia URSS concepea, firesc, lucrurile astfel: venirea unei armate străine înseamnă răsturnarea regimului comunist, nici un alt tîlc pentru noi nu putea fi în această venire. Era aşteptat un program politic vizînd eliberarea de sub bolşevism.

Oare de aici, de la noi – prin sihla propagandei sovietice, prin desimea armatei hitleriste –, era uşor să crezi că aliaţii occidentali n-au intrat în acest război pentru libertate în general, ci doar pentru libertatea lor vest-europeană, *doar* împotriva naţional-socialismului, folosind cît mai bine armatele sovietice, şi cu asta, basta? Oare nu era mai firesc să credem că aliaţii noştri erau fideli principiului libertăţii şi nu ne vor abandona sub o tiranie şi mai crunt㠅... Este adevărat că tot aceşti aliaţi, pentru care noi ne-am dat viaţa şi în primul război mondial, şi atunci au abandonat armata noastră în dezastru, grăbindu-se să se întoarcă la bunăstarea lor. Dar experienţa este prea dură ca să poată fi asimilată de inimă.

Învăţînd, pe bună dreptate, să nu credem **nimic** din propaganda sovietică, în mod firesc nu credeam nici scornelile despre dorinţa naziştilor de a face din Rusia o colonie, iar pe noi – robi ai nemţilor, o asemenea prostie nu era de conceput în creierele secolului al XX-lea, era imposibil să crezi aşa ceva pînă n-ai încercat pe pielea ta. Încă din 1942, formaţiunea rusă din Osintorf a atras mai mulţi voluntari decît putea să primească unitatea în curs de organizare în ţinutul Smolenskului şi în Bielorusia pentru protecţia locuitorilor de la sate împotriva partizanilor dirijaţi de la Moscova, şi astfel a fost creată „miliţia populară" voluntară, alcătuită din **o sută de mii** de oameni (de teamă, nemţii au interzis-o). Chiar şi în primăvara anului 1943, Vlasov a fost

întîmpinat cu însufleţire generală în cele două călătorii de propagandă – cea din Smolensk şi cea din Pskov. Încă şi atunci populaţia aştepta: cînd vom avea guvernul nostru independent şi armata noastră independentă? Am o mărturie din raionul Pojerevitki, regiunea Pskov, care atestă că populaţia ţărănească avea o atitudine prietenoasă faţă de unitatea vlasovistă din zona aceea: această unitate nu jefuia, nu se ţinea de scandaluri, purta vechea uniformă rusească, ajuta la strîngerea recoltei, era privită ca autoritate rusească necolhoznică. Veneau să se înscrie în ea voluntari din populaţia civilă (cum se înscriau şi în Lokot la Voskoboinikov). Trebuie să ne gîndim: ce nevoie îi mîna? căci nu veneau din lagăre de prizonieri! Nemţii însă *interziceau* vlasoviştilor să primească întăriri (n-au decît să se înscrie la poliţai). Încă din martie 1943, în lagărul de lîngă Harkov, prizonierii au citit manifestele despre mişcarea vlasovistă (atunci imaginară), şi 730 de **ofiţeri** au semnat cereri de aderare la armata rusă de eliberare, – şi asta după experienţa a doi ani întregi de război, mulţi dintre ei – eroi ai bătăliei de la Stalingrad: comandanţi de divizii, comisari de regimente! Şi trebuie să ţinem seama că era un lagăr unde se dădea hrană bună, nu disperarea flămîndului i-a determinat să semneze. (Notaţi ceva caracteristic pentru obtuzitatea germană: dintre cei 730 de semnatari, 722 nici pînă la sfîrşitul războiului nu au fost eliberaţi din lagăr şi antrenaţi în activitate.) Şi în 1943 – suntem martorii acelor convoaie ce veneau în urma armatei germane, şiruri de zeci de mii de refugiaţi din regiuni sovietice, – numai să nu rămînă sub comunism.

Iau asupra mea şi voi spune că poporul nostru n-ar fi valorat nimic, ar fi fost un popor de robi incurabili dacă în acest război ar fi scăpat prilejul ca măcar de departe să ameninţe cu arma guvernul stalinist, ar fi scăpat prilejul să-şi agite arma şi să adreseze o ploaie de înjurături *Părintelui drag*. Nemţii au avut complotul generalilor[41], dar noi? Generalii noştri superiori au fost (şi au rămas pînă în ziua de azi) nişte nulităţi, stricaţi moraliceşte de ideologia partidului şi de propria cupiditate, n-au păstrat în ei spiritul naţional, cum se obişnuieşte în alte ţări. Şi numai **oamenii de rînd** – soldaţii – ţăranii – cazacii – s-au ridicat şi au lovit. Erau fără excepţie oameni de rînd, participarea fostei nobilimi din emigraţie ori a fostelor pături bogate, ori a intelectualităţii a fost infimă, aproape inexistentă. Şi dacă această mişcare ar fi avut posibilitatea să se desfăşoare liber, să ia amploare, aşa cum pornise încă din primele săptămîni ale războiului, am fi avut de-a face cu o nouă răscoală de tipul celei a lui Pugaciov: prin anvergura şi nivelul straturilor sociale antrenate, prin sprijinul acordat populaţiei, prin participarea cazacilor, prin spirit – să se răfuiască pe drept cu răufăcătorii potentaţi –, prin caracterul stihinic al avîntului şi dîrzeniei şi prin slăbiciunea conducerii. În orice caz, mişcarea aceasta a fost mult mai populară – *a poporului simplu* – decît toată „mişcarea eliberatoare a intelectualităţii de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi pînă în februarie 1917, cu obiectivele ei pseudo-populare şi cu roadele ei din februarie şi octombrie. Dar nu i-a fost dat să se manifeste în toată amploarea, ci să piară ruşinos, cu stigmatul: *trădare* a Patriei noastre sfinte!

Noi am pierdut gustul de a conferi evenimentelor explicaţii sociale, această practică la noi poate fi asemuită cu o tumbă: în momentul cel mai favorabil, în modul cel mai avantajos. Şi pactul stalinist de prietenie cu Ribbentrop şi Hitler? Dar fanfaronada lui Molotov şi Voroşilov din ajunul

războiului? Şi, pe urmă, incapacitatea, lipsa de pregătire, incompetenţa năucitoare (şi fuga laşă din Moscova a guvernului), şi trupele însumînd jumătate de milion abandonate în încercuire, – **asta nu e trădare de Patrie?** Cu consecinţe uriaşe? Atunci de ce **pe aceşti** trădători îi menajăm atît în locuinţele lor de pe strada Granovski?

O-o, cît de lungă! ce lungă! nespus de lungă ar fi acea bancă pe care s-ar aşeza **toţi** călăii şi **toţi** trădătorii poporului nostru, dacă ar fi aşezaţi de la cei mai... pînă la cei mai...

La întrebările incomode, la noi nu se răspunde. Se tace. În loc de răspuns, iată ce ni se strigă:

— Dar *principiul?!* Principiul în sine?! Are oare rusul dreptul, pentru a-şi atinge obiectivele politice, – care i se par juste, să admitem –, să se sprijine de braţul imperialismului german?!... Şi încă în momentul cînd se află într-un război necruţător cu el?

Iată care este cu adevărat întrebarea-cheie: pentru obiective care ţi se par nobile, oare este posibil să te foloseşti de sprijinul imperialismului german, care se află în război cu Rusia?

Astăzi toţi vor răspunde în unanimitate: nu! nu! nu!

Dar atunci de unde provine vagonul german exteritorial Elveţia–Suedia[42], care a făcut un ocol pe la Berlin (cum am aflat în prezent)? Toată presa, de la menşevici la cadeţi, a strigat tot aşa: nu! nu! Însă bolşevicii au explicat că aşa ceva este posibil, că este chiar ridicol să li se reproşeze asta. Şi n-a fost doar un vagon. Şi în vara lui 1918 cîte vagoane au expediat bolşevicii din Rusia – fie cu alimente, fie cu aur –, şi toate în gura nesăţioasă a lui Wilhelm! **Să transformăm războiul în război civil**, asta a propus-o Lenin înaintea vlasoviştilor.

— Dar obiectivele? Care erau obiectivele?!

Da, care? Şi unde sunt acele obiective?

— Păi, era vorba de Wilhelm! Kaiserul! Micuţul kaiser! Care nu avea nimic de-a face cu Hitler! Şi, apoi, în Rusia exista sau nu un guvern? Provizoriu, de fapt...

De altfel, furaţi de agresivitatea războinică, noi şi despre kaiser, cîndva, nu scriam altceva decît „fiară", „sîngerosul", despre soldaţii kaiserului strigam neprevăzători că sfărîmă capetele pruncilor, izbindu-le de pietre. Da, bine, kaiserul, să zicem. Însă mai este şi Provizoriul[43]: acest guvern care nu avea CEKA, nu trăgea cu revolverul în ceafă, nu trimitea în lagăre şi nu băga pe nimeni cu forţa în colhoz. Provizoriul n-avea nici el nimic de-a face cu Stalin.

Proporţional.

* * *

Să nu vă închipuiţi că i s-a frînt cuiva inima văzînd că dispar alfabetele ocnelor, nu, pur şi simplu războiul era pe sfîrşite, o astfel de sperietoare nu mai era necesară, alţi poliţai nu mai puteau să se formeze, era nevoie de forţă de muncă, iar la ocnă oamenii mureau de pomană. Aşadar, încă din anul 1945, barăcile ocnaşilor au încetat să mai fie celule de puşcărie, uşile s-au

deschis spre lumina zilei, hîrdaiele au fost cărate în locurile destinate closetelor, ocnaşii au căpătat dreptul să meargă la infirmerie pe propriile picioare, iar la cantină erau duşi în pas alergător pentru înviorare. Şi i-au scos pe hoţi, care îi devorau pe ocnaşi, şi personalul de serviciu a fost numit din rîndul ocnaşilor. Pe urmă le-au îngăduit şi scrisorile, de două ori pe an.

În anii 1946-1947, frontiera dintre ocnă şi lagăr a început să se şteargă destul de bine: conducerea, alcătuită mai mult din ingineri care nu prea aveau habar de politică, interesată de realizarea planului de producţie, a început (în orice caz la Vorkuta) să-i transfere pe ocnaşii-buni specialişti în lagăre obişnuite, unde din ocnă nu-i mai rămînea nimic ocnaşului, în afară de numărul pe care-l purta, pe de altă parte – să trimită „vitele" necalificate din lagărele ITL ca întăriri în lagărele ocnaşilor.

Şi uite aşa nechibzuiţii administratori ar fi pus în pericol marea idee stalinistă de reînviere a ocnei, dacă, în anul 1948, lui Stalin nu i-ar fi venit la timp o nouă idee: aceea de a despărţi, în general, indigenii GULAG-ului, de a-i separa pe hoţi şi pe cei de drept comun – socialmente apropiaţi, de cei condamnaţi în baza articolului Cincizeci şi Opt – socialmente incurabili.

Totul făcea parte din proiectul încă şi mai grandios care se numea Întărirea Spatelui Frontului (din titlu se observă că Stalin se pregătea în vederea unui război apropiat). Au fost create *Lagărele speciale**, cu un statut aparte, puţin mai blînde decît ocna la început, dar mai aspre decît lagărele obişnuite.

Pentru a le deosebi s-au gîndit să nu denumească aceste lagăre după localităţi, ci să le dea nişte nume fantastic-poetice. Aşa cu apărut: Gorlag (*Gornîi lagher* – Lagărul minelor) în Norilsk, Berlag (*Beregovoi lagher* – Lagărul de pe ţărm) pe Kolîma, Minlag (*Mineralnîi...* – Lagărul mineralelor) pe Inta, Recilag (*Recinoilag* – Lagărul dintre rîuri) pe Peciora, Dubrovlag (Lagărul din pădurea de stejar) în Potma, Oziorlag (dintre lacuri) în Taişet, Steplag (din stepă), Pesceanlag (al nisipurilor) şi Luglag (din luncă) în Kazahstan, Kamîşlag (dintre trestii) în regiunea Kemerovo.

Prin lagărele ITL au început să circule zvonuri sumbre, că Cincizeci şi Opţii vor fi expediaţi în Lagărele speciale de exterminare. (Nici executanţilor, nici victimelor nu le-a trecut, bineînţeles, nici o clipă prin cap că pentru aceasta poate este nevoie de o sentinţă nouă, specială.)

Se muncea pe rupte la URC şi la secţiile cekiste operative. Se întocmeau liste misterioase, care erau duse undeva pentru punere de acord. Apoi au fost trase lungile garnituri ale trenurilor roşii, au apărut companiile escortei viguroase a epoleţilor roşii[44] cu automate, cîini şi ciocane de lemn, şi duşmanii poporului, strigaţi după listă, erau inevitabil şi implacabil scoşi din barăcile încălzite, pentru a porni în convoi într-o călătorie lungă.

Dar nu erau scoşi toţi Cincizeci şi Opţii. Abia pe urmă, judecînd după cunoscuţi, deţinuţii şi-au dat seama pe cine au lăsat laolaltă cu dreptul comun în insulele ITL: i-au lăsat pe 58-10 curaţi, adică propaganda antisovietică *simplă*, cu alte cuvinte cea solitară, care nu se adresa nimănui, nu avea

---

* Compară anul 1921 – Lagărele cu Destinaţie Specială.

legături cu nimeni, propagandă plină de abnegație. (Și cu toate că era aproape imposibil să-ți închipui astfel de propagandiști, milioane dintre ei au fost înregistrați și lăsați în vechile insule GULAGoviste.) Însă dacă agitatorii erau cîte doi sau trei, dacă erau cît de cît dispuși să se asculte sau să se strige unul pe celălalt, ori să alcătuiască un cor, – ei aveau și adaosul 58-11, „paragraful pentru grup" și ca plămadă a organizațiilor antisovietice erau trimiși acum în Lagărele speciale. Se înțelege de la sine că mergeau acolo trădătorii de Patrie (58-1a și b), naționaliștii și separatiștii burghezi (58-2), agenții burgheziei mondiale (58-4), spionii (58-6), diversioniștii (58-7), teroriștii (58-8), sabotorii (58-9) și sabotorii din economie (58-14). Aici încăpeau comod acei nemți prizonieri de război (Minlag) și japonezi (Oziorlag) pe care intenționau să-i țină și după anul 1948[45].

În schimb, în lagărele ITL rămîneau nondenunțătorii (58-12) și complicii inamicului (58-3). Dimpotrivă, ocnașii, condamnați anume pentru colaborationism cu dușmanul, erau duși acum în Lagărele speciale, împreună cu ceilalți.

Această separare avea o semnificație și mai profundă decît am descris-o noi. După nu știu ce indicii neștiute rămîneau în ITL ba trădătoarele cu condamnări de douăzeci și cinci de ani (Unjlag), ba, pe ici, pe colo, lagăre întregi cu Cincizeci și Opți, inclusiv vlasoviști și polițai – nu Lagăre speciale, fără numere, dar cu un regim crunt (de pildă, Krasnaia Glinka de la cotul Volgăi lîngă Samara; lagărul Tuim, în raionul Șira din Hakassia; cel din Iujno-Sahalinsk). Aceste lagăre se dovediseră a avea un regim extrem de dur și nu se trăia mai ușor în ele decît în Lagărele speciale.

Și pentru ca Marea Împărțire a Arhipelagului, odată făcută, să nu ajungă din nou la confuzie, s-a stabilit, începînd din anul 1949, că fiecare indigen proaspăt venit din libertate, în afară de sentință, mai primește și o hotărîre (a KGB-ului regional și a procuraturii) pentru dosarul penitenciar: în care lagăre să fie ținut permanent acest ieduț.

Așa cum un grăunte moare pentru a da o plantă, tot așa din grăuntele ocnei staliniste au răsărit Lagărele speciale.

Garniturile trenurilor roșii, străbătînd diagonalele Patriei și ale Arhipelagului, au transportat *un nou contigent*.

Iar pe Inta și-au dat seama și, pur și simplu, au mînat această turmă de la o poartă la alta.

Cehov se plîngea că la noi nu există o „definiție juridică a ocnei și a rostului ei".

Dar asta se întîmpla încă în civilizatul secol al XIX-lea! La jumătatea celui de al XX-lea, secolul cavernelor, noi nu avem nevoie să înțelegem și să definim. Dacă Tătucul a hotărît că va fi așa – asta-i toată definiția.

Și noi dăm din cap aprobator.

Capitolul 2

ZEFIRUL REVOLUŢIEI

N-AŞ FI CREZUT niciodată, la începutul sorocului pedepsei mele, descurajat de lungimea lui dezolantă, demoralizat de întîia cunoştinţă cu lumea Arhipelagului, că sufletul meu se va descovoia; că, o dată cu anii, ridicîndu-mă, fără măcar să-mi dau seama, pe piscul invizibil al Arhipelagului, ca pe Mauna-Loa din Hawaii, voi privi de acolo absolut liniştit depărtările Arhipelagului şi poate chiar marea schimbătoare mă va atrage cu scînteierile ei.

Jumătate din soroc am petrecut-o pe o insuliţă aurită, unde puşcăriaşilor li se dădea mîncare şi apă, erau ţinuţi la căldură şi curăţenie. Pentru toate astea, în schimb, li se cerea puţin: să şadă douăsprezece ore la masa de scris şi să fie pe placul şefilor.

Iată însă că, brusc, eu am pierdut plăcerea de a mă crampona de aceste avantaje. Sesizasem un nou tîlc în viaţa de puşcăriaş. Privind înapoi, acum mi se păreau jalnice sfaturile deţinutului cu repartiţie specială de la Krasnaia Presnia: „Să evitaţi cu orice preţ muncile comune"[1]. Preţul plătit de noi mi s-a părut nepotrivit cu ceea ce am cumpărat.

Închisoarea a dezlegat în mine capacitatea de a scrie, şi acum acordam acestei pasiuni tot timpul, încetînd să mă mai preocup de munca oficială. Mai important decît untul şi zahărul de acolo pentru mine era faptul de a mă îndrepta din şale, de a-mi dezdoi coloana vertebrală.

Şi pe cîţiva dintre noi „ne-au îndreptat" cu un convoi într-un Lagăr special.

Călătoria noastră într-acolo a durat mult – trei luni (în secolul al XIX-lea, călare, ajungeai mai repede). Călătoria a durat atît de mult, deoarece drumul acesta a devenit, într-un fel, o perioadă din viaţa noastră, cred că în acest răstimp mi-am schimbat chiar caracterul şi concepţiile.

Călătoria noastră a fost veselă, plină de însufleţire şi de mare însemnătate. Feţele noastre erau mîngîiate de zefirul proaspăt şi înviorător al ocnei şi libertăţii. Din toate părţile veneau oameni, se adunau cazuri care ne convingeau că dreptatea este de partea noastră! a noastră! a noastră! şi nu de partea judecătorilor şi temnicerilor noştri.

Cunoscuta închisoare Butîrki ne-a întîmpinat cu un urlet sfîşietor de femeie care răsuna de la o fereastră, probabil de la fereastra unei celule individuale: „Săriţi! Ajutor! Mă omoară! Mă omoară!" Şi urletul s-a întrerupt în palmele gardienilor.

În „gara" Butîrki ne-au amestecat cu novicii condamnaţi în anul 1949. Toţi aveau nişte condamnări bizare: nu *decari* obişnuiţi, ci *sferturi*. Cînd la

numeroasele apeluri trebuiau să declame data cînd lua sfîrşit sorocul lor, asta suna a batjocură: „Octombrie o mie nouă sute şaptezeci şi patru!", „februarie o mie nouă sute şaptezeci şi cinci!"

Părea imposibil să execuţi o asemenea condamnare. Trebuia să-ţi procuri cleşte ca să tai sîrma ghimpată.

Aceste condamnări de douăzeci şi cinci de ani creau o nouă calitate în lumea deţinuţilor. Puterea a slobozit asupra noastră tot ce i-a stat în putinţă. Acum puşcăriaşii aveau cuvîntul, un cuvînt liber, nestînjenit, neamenințat, acel cuvînt pe care nu l-am avut niciodată şi care este atît de necesar pentru elucidare şi coeziune.

Ne aflam deja în vagonul puşcăriaşilor cînd de la difuzorul gării Kazan din Moscova am auzit despre izbucnirea războiului din Coreea. Chiar în prima zi, înainte de prînz, pătrunzînd cu zece kilometri prin solida linie de apărare a sud-coreenilor, nord-coreenii susţineau sus şi tare că au fost atacaţi. Cel mai nerod soldat care a făcut frontul putea să-şi dea seama că atacatorul a fost acela care a înaintat în prima zi.

Războiul din Coreea a stîrnit mare interes printre deţinuţi. Iar noi, neliniştiţi, ceream furtună![2] Căci fără furtună, căci fără furtună, fără furtună eram condamnaţi la o moarte lentă!...

Dincolo de Riazan, răsăritul roşu al soarelui izbea cu atîta putere prin ferestruicile oarbe ale *„vagon-zak"*[3]-ului, încît tînărul soldat din escortă, în coridor, în faţa grilajului nostru, a închis ochii din pricina luminii. Escorta era ca toate escortele: ne-au înghesuit cîte cincisprezece în compartiment, ne hrăneau cu scrumbie, dar, ce-i drept, ne aduceau şi apă şi ne slobozeau la budă seara şi dimineaţa, şi nu aveam ce discuta cu ei, cînd acest flăcău a scăpat nechibzuit, şi chiar fără pic de răutate, că noi suntem duşmani ai poporului.

A fost ca o explozie! Numaidecît din compartimentul nostru şi din cel vecin au început să-l bombardeze:

— Noi suntem duşmani ai poporului, dar de ce oamenii din colhozuri n-au ce mînca?

— Tu eşti de la ţară, se vede pe faţa ta, te pomeneşti că te reangajezi, să rămîi dulău de pază, nu te mai întorci să munceşti pămîntul?

— Dacă suntem duşmani, de ce vopsiţi dubele?[4] De ce nu ne cărați în văzul lumii?

— Eh, feciorule! Am avut şi eu doi ca tine, şi nu s-au mai întors de la război, iar eu sunt duşman, hai?

Ceva asemănător nu se mai auzise de multă-multă vreme prin grilajele noastre! Noi nu strigam decît lucruri foarte simple, foarte evidente, ca să poată fi combătute.

În ajutorul flăcăului, care se zăpăcise, a sărit sergentul-reangajat, dar nu a băgat pe nimeni la carceră, n-a notat nici un nume, doar a încercat să-şi ajute soldatul să se apere. Şi în asta noi am sesizat semnele unor vremuri noi, deşi – ce timpuri „noi" în anul 1950!, nu, erau semnele acelor relaţii noi din lumea penitenciară, care s-au creat prin soroacele noilor condamnări şi prin noile lagăre politice.

Disputa noastră începuse să capete aspectul unei adevărate competiții de argumente. Băieții se uitau la noi și nu mai îndrăzneau să numească dușman al poporului pe nimeni din acest compartiment și nici din cel vecin. Ei încercau să ne spună ceva luat din ziare, de la învățămîntul politic, dar au simțit – nu cu mintea, ci cu auzul – că vorbele lor sună fals.

— Uitați-vă băieți! Uitați-vă pe fereastră! le-a zis cineva dintre noi. Iată în ce hal ați adus Rusia!

Dincolo de fereastră se întindea o țară atît de sărmană, cu case aplecate într-o rînă, acoperite cu paie putrede, o țară zdrențăroasă, mizerabilă (era pe drumul spre Ruzaevka pe unde nu treceau străinii), încît, dacă Batu-han ar fi văzut-o atît de prăpădită, n-ar mai fi avut poftă s-o cucerească.

În gara Torbeevo, mică și liniștită, a trecut pe peron un bătrîn încălțat cu opinci. O țărancă bătrînă s-a oprit în fața ferestrei noastre al cărei cadru era coborît și, prin grilajul ferestrei și prin grilajul interior, ne-a privit îndelung, cu privirea fixă, cum stăteam înghesuiți pe cușeta de sus. Ne privea cu acea privire de cînd lumea, cu care poporul nostru i-a privit întotdeauna pe nenorociți. Pe obrajii ei alunecau încet lacrimile. Stătea nemișcată și ne privea de parcă fiul ei se afla printre noi. „Nu-i voie să privești, măicuță", i-a zis, aproape cu blîndețe, soldatul din escortă. Nici măcar n-a întors capul. Lîngă ea se afla o fetiță de vreo zece ani cu panglici albe în cosițe. Ne privea severă și chiar prea tristă pentru vîrsta ei, cu ochișorii larg deschiși și fără să clipească. Ne privea astfel, încît cred că ne-a fotografiat pentru vecie. Trenul a pornit încet, bătrîna a ridicat degetele negre și cu osîrdie, fără grabă, a făcut de cîteva ori spre noi semnul crucii.

Într-o altă gară, o fată în rochie cu buline, foarte degajată și netemătoare, a venit aproape de fereastra noastră și a început să ne întrebe cu vioiciune ce articol avem, care este durata pedepselor. „Șterge-o de-aici!" a strigat la ea soldatul de pe platforma vagonului. „Ce-o să-mi faci? Și eu sunt de-a lor! Uite, ține un pachet de țigări, dă-l băieților!" și a scos pachetul din poșetă. (Ne-am dat repede seama: fata era *o fostă pușcăriașă*. Cîte dintre ele, care colindau libere, și-au făcut „studiile" în Arhipelag!) „Șterge-o! Te arestez!" a zis, sărind din vagon, adjunctul șefului gărzii. Ea s-a uitat cu dispreț la fruntea lui de reangajat. „Du-te-n mă-ta, căcăciosule!" Ne-a ridicat moralul: „Băieți, băgați-i o țeapă-n cur!" Și s-a îndepărtat plină de demnitate.

Uite așa călătoream, și nu cred că escorta se simțea escortă a poporului. Mergeam și ne aprindeam tot mai mult la gîndul că dreptatea era de partea noastră, că întreaga Rusie este cu noi și că se apropie vremea să sfîrșim, să sfîrșim cu această instituție.

La închisoarea de tranzit din Kuibîșev, unde *ne-am bronzat* mai mult de o lună, ne așteptau de asemenea tot felul de minuni. Într-o zi, pe neașteptate, din fereastra celulei vecine au răsunat țipetele isterice, ca din gură de șarpe, ale unor bandiți (la ei și vaietele sunt, nu știu cum, mai stridente, detestabile): „Săriți! Ajutor! Ne caftesc fasciștii! Ne omoară fasciștii!"

Iată ceva nemaivăzut! „Fasciștii" îi bat pe hoți și bandiți? Înainte era întotdeauna invers.

Însă curînd s-a efectuat o nouă sortare a celulelor şi am aflat că deocamdată nu e nici o minune. Este doar prima rîndunică: Pavel Baraniuk – pieptul ca o piatră de moară, braţele ca două trunchiuri de copac, gata mereu pentru o strîngere de mînă, dar şi pentru o lovitură, măsliniu la faţă, nas acvilin, semănînd mai degrabă a gruzin decît a ucrainean. Era ofiţer de front, cu o mitralieră antiaeriană a susţinut un duel cu trei „Messer"[5]-e; l-au propus să fie făcut Erou al Uniunii Sovietice, dar a fost respins de Secţia specială; a fost trimis în batalionul disciplinar şi s-a întors cu decoraţii; acum are de executat zece ani, după noile concepţii – „o pedeapsă de copil".

Începuse ostilităţile cu hoţii încă de cînd plecase de la închisoarea din Novograd-Volînski, şi ajunsese la bătaie cu ei. Acum şedea în celula vecină, pe priciul superior, şi juca paşnic şah. Toată celula era populată cu Cincizeci şi Opţi, însă administraţia le-a trimis doi pungaşi. Trăgînd neglijent dintr-o ţigaretă „Belomorkanal" şi ducîndu-se să-şi „curete" locul legitim pe prici, lîngă fereastră, Clonţ-Aurit n-are ce face şi începe să glumească: „Ştiam eu că iar ne-au băgat la bandiţi!" Naivul Veliev, care încă nu-i cunoştea cum trebuie pe hoţi, a vrut să-i încurajeze: „Da de unde, noi suntem Cincizeci şi Opţi. Dar tu?" „Eu sunt delapidator, om de ştiinţă!" Alungînd doi inşi, cei doi hoţi şi-au aruncat boccelele lor pe locurile legitime şi au pornit-o de-a lungul celulei să inspecteze boccelele celorlalţi şi să caute gîlceavă. Şi Cincizeci şi Opţii – nimic! – ei nu erau novici, nu se împotriveau. Şaizeci de bărbaţi au aşteptat răbdători pînă se vor apropria de fiecare ca să-l jefuiască. Există parcă ceva fascinant în această impertinenţă a pungaşilor, care nu admit să li se opună rezistenţă. (În plus, ştiau că şefii sunt întotdeauna cu ei.) Baraniuk continua, chipurile, să mute figurile pe tabla de şah, dar începuse deja să-şi rotească ochii mari, ameninţători şi chibzuia cum să se bată. Cînd unul dintre hoţi s-a oprit în faţa lui, cu piciorul care îi atîrna, balansîndu-l, l-a izbit cu toată puterea în bot, a sărit jos, a înhăţat capacul de lemn, gros, al hîrdăului şi l-a trăsnit cu el în cap pe cel de-al doilea bandit. Şi s-a pus să-i lovească pe rînd, cînd pe unul, cînd pe altul, cu capacul, pînă ce acesta s-a făcut fărîmiţe şi n-a mai rămas decît armătura din bare de fier, groase de patruzeci de milimetri, în formă de cruce. Bandiţii au făcut apel la milă, şi nu putem să nu recunoaştem că în vaietele lor era şi umor, nu lăsa să le scape partea comică: „Ce faci, omule? Ne baţi cu *crucea*?!" „Tu eşti un zdrahon, vrei să nenoroceşti *un om*?" Însă ştiindu-i cîte parale fac, Baraniuk îi lovea mai departe, şi atunci unul dintre hoţi s-a repezit să strige la fereastră: „Săriţi! Ne omoară fasciştii!"

Bandiţii n-au uitat bătaia asta, de cîteva ori, pe urmă, l-au ameninţat pe Baraniuk: „*Miroşi a hoit!* O să călătorim împreună!" Dar nu l-au mai atacat.

Curînd şi celula noastră a avut o ciocnire cu *cîinii*. Ne aflam la plimbare, care era combinată cu buda. Supraveghetoarea a trimis un *cîine* să-i scoată pe ai noştri de la toaletă, acesta i-a scos, însă aroganţa lui (faţă de „politici", bineînţeles) l-a indignat pe tînărul şi nervosul Volodia Gherşuni, care numai ce fusese condamnat; acesta îl pune la punct, *cîinele* îl doboară pe flăcău cu un pumn. Înainte Cincizeci şi Opţii ar fi înghiţit asta fără să crîcnească, acum însă, Maxim-Azerbaidjanul (care şi-a ucis preşedintele de colhoz) a aruncat

în *cîine* cu o piatră, iar Baraniuk i-a trîntit un pumn în falcă; acesta l-a atins pe Baraniuk cu şişul (ajutoarele supraveghetorilor poartă cuţite, nu-i ceva neobişnuit) şi a fugit sub protecţia gardienilor, Baraniuk – după el. Atunci ne-au băgat pe toţi, la repezeală, în celulă. Au venit ofiţerii închisorii să clarifice cine a început şi să-i sperie cu noi condamnări pentru banditism (pe *emvedişti*[6] îi doare întotdeauna inima pentru *cîinii* lor dragi). Baraniuk, sîngerînd, a ieşit singur în faţă. „I-am bătut pe aceste scîrnăvii şi o să-i bat cîte zile oi avea!" Cumătrul[7] puşcăriei ne-a prevenit că noi, contrarevoluţionarii, nu avem de ce să fim mîndri, şi ar fi mai bine să ne punem lacăt la gură. Numaidecît a sărit Volodia Gherşuni[8], aproape încă un copil, luat din clasa a X-a, nu era omonimul, ci un nepot mai îndepărtat al acelui Gherşuni[9] care a fost şeful grupului de luptă al eserilor. „Noi nu suntem contrarevoluţionari! a început el să strige cu voce piţigăiată de adolescent. Asta a trecut. Acum suntem din nou re-vo-lu-ţi-o-nari! Doar că împotriva puterii sovietice!"

Grozav, extraordinar! Am trăit s-o vedem şi pe asta! Cumătrul închisorii se strîmbă, se încruntă, înghite totul. Nu bagă pe nimeni la carceră, ofiţerii-temniceri pleacă repede cu coada între picioare.

Care va să zică, se poate trăi **aşa** în puşcărie? Să te baţi? Să-ţi arăţi colţii? Să spui în gura mare ceea ce gîndeşti? Cîţi ani am suferit într-un mod atît de absurd! Nu degeaba se spune că e bine să-l baţi pe cel care plînge. Noi am plîns, şi am fost bătuţi!

Acum, în aceste lagăre legendare unde ne transportă, unde vom purta numere, ca la nazişti, dar unde nu vor mai fi, în sfîrşit, decît politici, purificaţi de mîzga celor de drept comun, poate, acolo, vom începe o astfel de viaţă? Volodia Gherşuni – ochi negri, faţă ascuţită, de o paloare mată, spune cu speranţă: „Cînd vom ajunge în lagăr, o să vedem *cu cine mergem*". Ce băiat nostim. El crede în mod serios că acolo va găsi acum o discordanţă multinuanţată între partide, discuţii, programe, întîlniri conspirative? „Cu cine să ne aliniem!" Ca şi cum ne-ar fi lăsat această opţiune. Ca şi cum n-ar fi hotărît pentru noi, în fiecare republică, cei care repartizau arestările şi alcătuiau listele convoaielor de trimis în lagăr.

În lunga, foarte lunga noastră celulă – un fost grajd de cai, unde în loc de două rînduri de iesle au fost instalate două rînduri de priciuri supraetajate; în pasajul dintre ele – nişte stîlpi, făcuţi din trunchiuri strîmbe, sprijină acoperişul vechi, să nu se prăbuşească; ferestruicile, de-a lungul peretelui, sunt tipice pentru un grajd, să împiedice punerea fînului în afara ieslelor (în plus aceste ferestruici sunt prevăzute cu botniţe), – în celula noastră, deci, se aflau cam o sută douăzeci de inşi. Pe cine nu găseai aici? Mai mult de jumătate erau din Ţările Baltice, oameni fără carte, ţărani simpli: în Ţările Baltice se desfăşura o a doua epurare, erau arestaţi şi deportaţi toţi care nu consimţeau să intre de bunăvoie în colhoz, sau exista numai bănuiala că n-or să vrea. Pe urmă destui ucraineni din Ucraina de Vest[10] – membri ai OUN*, cei care i-au găzduiut o noapte şi cei care le-au dat o dată să mănînce. Apoi

---

* Organizaţia naţionaliştilor ucraineni.

din RSFSR – mai puțini novici, mai mulți *recidiviști*. Și, firește, un anumit număr de străini.

Pe toți ne duc în aceleași lagăre (vom afla de la dispecer că în Steplag – Lagărul din stepă). Îi privesc cu atenție pe cei cu care soarta m-a adus laolaltă și mă căznesc să-i studiez în profunzime.

Foarte apropiați inimii mele sunt estonienii și lituanienii. Deși suntem, și eu, și ei, în aceeași situație, mi-e atît de rușine de ei, de parcă eu i-am condamnat. Neprihăniți, harnici, oameni de cuvînt, cuviincioși, – oare de ce au fost și ei tîrîți spre măcinare sub aceleași blestemate pietre de moară? N-au făcut nimănui nici un rău, trăiau în pace, aveau o rînduială și o moralitate mai bune decît ale noastre, și iată – sunt vinovați că trăiesc la doi pași de noi și ne despart de mare.

„E rușinos să fii rus!" a exclamat Herzen cînd noi am sugrumat Polonia[11]. E de două ori mai rușinos să fii sovietic, față de aceste popoare pașnice, neajutorate.

Față de letoni, atitudinea mea este mai complexă. Există aici un fel de fatalitate. Căci ei singuri au semănat asta[12].

Dar ucrainenii? Am încetat demult să mai spunem „naționaliștii ucraineni", spunem doar „banderoviștii"[13], și cuvîntul acesta a devenit la noi atît de injurios, încît nimeni nu se mai gîndește să clarifice esența lucrurilor. (Mai spunem și „bandiții", potrivit acelei reguli asimilate la noi că toți oamenii care ucid pentru noi – sunt „partizani", iar cei care ne ucid pe noi sunt „bandiți", începînd cu țăranii din gubernia Tambov, în anul 1921[14].)

Iar esența lucrurilor constă în faptul că deși cîndva, în perioada Rusiei Kieviene[15], noi constituiam un popor unic, de atunci însă el a fost sfîrtecat, și veacuri de-a rîndul viețile, obiceiurile și limbile noastre au mers anapoda. Așa-numita, „reunificare"[16] a fost o încercare dificilă, deși, poate, sinceră a unora de a reveni la frăția de odinioară. Însă, de atunci, am cheltuit prost trei secole întregi. În Rusia n-au existat oameni politici care să cumpănească la căile de reînfrățire a ucrainenilor și rușilor, și la modalitățile de ștergere a cicatricei care îi desparte. (Căci dacă n-ar fi existat această cicatrice, nu s-ar fi format, începînd din primăvara anului 1917, comitetele ucrainene și pe urmă Rada[17]. De altfel, în timpul revoluției din februarie, s-a cerut numai federație, nu-i trecea nimănui prin gînd să se separe, această sciziune cumplită își are începuturile în anii comunismului.)

Înainte de venirea lor la putere, bolșevicii au abordat problema fără nici o dificultate. În „Pravda" din 7 iunie 1917, Lenin scria că bolșevicii consideră Ucraina drept „cotropire a țarilor și capitaliștilor ruși". Acestea le-a scris în momentul cînd exista Rada Centrală. Iar la 2 noiembrie 1917 a fost adoptată *Declarația drepturilor popoarelor Rusiei*. Doar nu în glumă, doar nu pentru a le amăgi au declarat că popoarele Rusiei au dreptul la autodeterminare pînă la separare? O jumătate de an mai tîrziu, guvernul sovietic *ruga* Germania kaiserului să ajute Rusia Sovietică la încheierea păcii și stabilirea frontierelor exacte cu Ucraina, și la 14 iunie 1918 Lenin a semnat o astfel de pace cu

hatmanul Skoropadski[18]. Prin aceasta el a arătat că s-a împăcat definitiv cu separarea Ucrainei de Rusia, chiar dacă Ucraina ar deveni monarhie!

Dar ce bizar! De-abia au căzut nemții înfrînți de Antantă (ceea ce nu putea să influențeze *principiile* atitudinii noastre față de Ucraina!), că după ei a căzut și hatmanul, iar slăbuțele forțe bolșevice s-au dovedit superioare forțelor lui Petliura[19]: bolșevicii au trecut numaidecît frontiera, pe care ei înșiși o recunoscuseră, și au impus fraților consangvini puterea lor. Este adevărat, încă vreo cincisprezece – douăzeci de ani pe urmă, în mod stăruitor și chiar cu forța au cîntat pe coarda limbii (*mova*) ucrainene, sugerîndu-le că ei sunt absolut independenți și se pot separa de noi oricînd doresc. Însă, de îndată ce ei au vrut să facă asta la sfîrșitul războiului, au fost declarați „banderoviști", au început să fie vînați, schingiuiți, executați și expediați în lagăre. („Banderoviștii", ca și „petliuroviștii", sunt aceiași ucraineni care nu doresc putere străină. Aflînd că Hitler nu le aduce libertatea promisă, ei au luptat și împotriva lui Hitler, pe toată durata războiului, însă noi trecem asta sub tăcere, este un lucru tot atît de dezavantajos, ca și insurecția din Varșovia din anul 1944[20].)

De ce ne irită atît de mult naționalismul ucrainean, dorința fraților noștri de a vorbi și de a face educație copiilor, și de a-și scrie firmele în limba lor? Chiar Mihail Bulgakov[21] (în *Garda albă*) s-a lăsat, în această privință, antrenat de un simțămînt fals. O dată ce nu ne-am contopit definitiv, o dată ce suntem deosebiți în ceva anume (este de ajuns faptul că acest lucru este simțit de ei, minoritatea), – ne doare, nu? dar din moment ce-i așa? din moment ce a fost scăpat prilejul, și a fost scăpat, orice s-ar zice, în anii '30 și '40, de vreme ce s-au agravat lucrurile nu sub regimul țarist, ci sub comuniști! – de ce ne irită atît de mult dorința lor de a se separa? Ne pare rău de plaja din Odessa? de fructele din Cerkassî.

Mă doare să scriu despre așa ceva: elementul ucrainean și cel rus la mine sunt unite și în sînge, și în inimă, și în gînduri. Însă marea experiență a relațiilor prietenești pe care le-am avut cu ucrainenii în lagăre mi-a revelat *cît de mult* îi durea pe ei. Generația noastră nu va scăpa fără să plătească pentru greșelile generațiilor mai vîrstnice.

Să bați din picior și să strigi „acest lucru e al meu!" este calea cea mai simplă. Incomparabil mai greu este să rostești: „Voi, care vreți să trăiți – trăiți!" Oricît ar părea de uimitor, nu s-au adeverit prorocirile Învățăturii Înaintate că naționalismul va dispărea. În secolul atomului și al ciberneticii, Dumnezeu știe de ce, el a înflorit. Și se apropie sorocul, ne place ori nu, să plătim toate polițele pentru autodeterminare, pentru independență, să le plătim noi înșine, nu să așteptăm pînă vom fi arși pe rug, înecați ori decapitați. Nu prin imensitatea teritoriului, nici prin numărul popoarelor supuse trebuie să demonstrăm că suntem o mare națiune, ci prin măreția faptelor noastre. Și prin adîncimea arăturii pămîntului ce ne va rămîne după ce îl vom da înapoi pe al celor care nu vor să trăiască laolaltă cu noi.

Cu Ucraina va fi extrem de dureros. Însă trebuie să știm care este acum temperatura exaltării lor generale. Din moment ce lucrurile nu s-au aranjat timp de veacuri, ne revine, deci, nouă datoria de a manifesta înțelepciune.

Suntem obligaţi să-i lăsăm pe ei înşişi să hotărască – federaliştii ori separatiştii, care pe care se vor convinge? Să nu cedăm înseamnă nebunie şi cruzime. Şi cu cît vom fi mai blînzi, mai toleranţi, mai expliciţi acum, cu atît mai mari vor fi speranţele de a restabili unitatea în viitor.

Să trăiască aşa cum vor, să încerce. Îşi vor da iute seama că nu toate problemele se rezolvă prin separare*.

* * *

A trecut destul de multă vreme de cînd, nu se ştie de ce, trăim în această lungă celulă-grajd şi nu ne mai trimit odată în Steplag-ul nostru. Dar noi nu ne grăbim: aici ne simţim bine, e vesel, acolo nu poate fi decît rău.

Nu suntem lipsiţi de ştiri, în fiecare zi ni se aduce o gazetuţă de format mic; mie îmi revine misiunea s-o citesc cu glas tare pentru întreaga celulă, şi o citesc *cu expresivitate*, în ea sunt multe lucruri expresive.

În aceste zile tocmai se împlinesc zece ani de la *eliberarea* Estoniei, Letoniei şi Lituaniei. Cîte unul mai înţelege ruseşte şi le traduce celorlalţi (citesc cu pauze), aceia urlă, pur şi simplu urlă de pe toate priciurile, şi cele de jos, şi cele de sus, auzind ce libertate şi prosperitate s-au instaurat, pentru prima dată în istorie, în ţările lor. Fiecare dintre aceşti baltici (şi în tot tranzitul erau cel puţin o treime) lăsase o casă devastată şi în cel mai fericit caz şi familia, căci nu era exclus ca şi ea să fie dusă, cu alt convoi, în aceeaşi Siberie.

Dar cel mai mult, firește, agitau puşcăria noastră de tranzit ştirile din Coreea. Acolo, *Blitzkrieg*-ul[22] lui Stalin a eşuat. Se recrutau deja voluntari ONU. Noi receptam războiul din Coreea ca o Spanie a celui de al treilea război mondial. (Şi pesemne Stalin l-a conceput ca pe o repetiţie.) Soldaţii ONU ne interesau în mod deosebit: ce drapel vor avea?! pe cine nu va reuni sub faldurile sale? Era prototipul viitoarei panumanităţi?

Ne era atît de greaţă, încît nu ne puteam ridica deasupra greţei proprii. Noi nu puteam să visăm astfel, să ne învoim cu această judecată: nu contează că noi vom pieri, să rămînă însă teferi toţi cei care acum, din prosperitatea lor, privesc indiferenţi la pieirea noastră. Nu, nouă ne este sete de furtună!

Mulţi vor fi uimiţi: cît cinism, cîtă disperare în această stare de spirit! Şi voi puteaţi să nu vă gîndiţi la nenorocirile pe care le aduce războiul unei uriaşe ţări *libere?* Nici ţara asta liberă nu s-a gîndit cîtuşi de puţin la noi! – Dar, Doamne, aţi putea *dori* un război mondial? – Din moment ce i-au condamnat pe aceşti oameni, în anul 1950, la pedepse cu durata pînă la

---

* Dat fiind faptul că în diferite regiuni ale Ucrainei există proporţii diferite între cei care se consideră ucraineni şi cei care se consideră ruşi, şi cei care nu se socotesc nici una, nici alta, se vor crea multe complicaţii. Poate că fiecare regiune va avea nevoie de un plebiscit al ei, urmat apoi de o atitudine grijulie şi de sprijinire a celor care vor să se mute. Nu toată Ucraina în actualele ei frontiere oficiale, sovietice, este într-adevăr Ucraina. Nişte regiuni de pe malul stîng al Niprului vor trage, negreşit, spre Rusia. Iar Crimeea a fost atribuită Ucrainei de către Hruşciov, absolut aiurea. Dar Rusia Carpatică (Roşie)? Să testăm şi prin ea: cerînd să li se facă dreptate, cît de drepţi vor fi ucrainenii cu ruşii carpatini?

mijlocul deceniului al optulea, ce altceva le *mai rămînea de dorit* decît un război mondial?

Astăzi, eu însumi rămîn uluit cînd îmi amintesc de falsele, periculoasele noastre speranţe de atunci. Un prăpăd nuclear universal nu constituie pentru nimeni o ieşire. Dar chiar şi aşa: orice situaţie de război serveşte doar ca justificare pentru tirania internă, o consolidează. Dar istorisirea mea va fi denaturată dacă nu voi spune adevărul: ce am simţit noi în vara aceea.

Aşa cum generaţia lui Romain Rolland a fost obsedată în tinereţe de aşteptarea necontenită a războiului, tot astfel şi generaţia noastră de puşcăriaşi era obsedată de absenţa lui: doar acesta va fi adevărul deplin despre spiritul Lagărelor politice speciale. Iată în ce hal ne aduseseră! Războiul mondial putea să ne ofere fie o moarte rapidă (mitralierea din turnul de pază, otrăvirea prin pîine şi *bacili*, cum făceau nemţii), fie, totuşi, libertatea. În ambele cazuri – o izbăvire mult mai apropiată decît sfîrşitul sorocului în anul 1975.

Pe asta conta şi Petia P-v. Petia P-v era în celula noastră cel din urmă om viu venit din Europa. Imediat după război, toate celulele erau înţesate de cei ca el, întorşi din Europa. Dar cei care veniseră atunci sunt de mult în lagăre ori sub pămînt, ceilalţi s-au jurat că nu mai vin, ăsta de unde o fi apărut? S-a întors de bunăvoie în patrie prin noiembrie 1949, cînd oamenii normali nu se mai întorceau.

Războiul l-a prins lîngă Harkov ca elev al şcolii de meserii, unde fusese mobilizat cu forţa[23]. Tot cu forţa, nemţii l-au dus, împreună cu alţi adolescenţi, în Germania. Acolo a trăit pînă la sfîrşitul războiului în calitate de *Ostarbeiter*[24] şi tot acolo şi-a format şi psihologia: trebuie să te străduieşti să trăieşti uşor şi să nu munceşti, cum te obligă din fragedă copilărie. În Occident, profitînd de credulitatea europeană şi lipsa de restricţii la frontiere, P-v transporta maşini furate, din Franţa în Italia şi din Italia în Franţa, pe care le vindea cu reducere. În Franţa însă i-au dat de urmă şi l-au arestat. Atunci el a scris la ambasada sovietică, informînd că vrea să se întoarcă în patria lui dragă. P-v a judecat în felul următor: închisoarea franceză va trebui s-o facă pînă la cea din urmă zi, şi s-ar putea să-i dea vreo zece ani. În Uniunea Sovietică, pentru trădare de patrie se dau douăzeci şi cinci, dar deja cădeau primele picături ale celui de al treilea război mondial; Uniunea Sovietică, după opinia lui, nu va rezista nici trei ani, aşa că este mai convenabil să intri într-o puşcărie sovietică. Prietenii de la ambasadă au apărut neîntîrziat şi l-au strîns pe Petia P-v în braţe. Autorităţile franceze le-au cedat bucuroase hoţul*. La ambasadă se adunaseră vreo treizeci de persoane ca el. Au fost îmbarcaţi pe un vapor şi transportaţi cu tot confortul pînă la Murmansk. Aci li s-a dat drumul să se plimbe prin oraş, şi în decurs de douăzeci şi patru de ore au fost prinşi din nou, unul cîte unul.

---

* După cum se spune, statistica franceză a făcut cunoscut că între cele două războaie mondiale, dintre toate grupurile naţionale, emigranţii ruşi aveau cea mai scăzută criminalitate. După cel de-al doilea război mondial, dimpotrivă, criminalitatea cea mai ridicată se întîlnea la cetăţenii sovietici care trăiau în Franţa.

Acum, în celula noastră, Petia ţinea locul presei occidentale (citise cu de-amănuntul procesul Kravcenko[25]), ţinea locul teatrului (cu buzele şi obrajii interpreta cu pricepere muzică occidentală) şi cinematografului (povestea şi mima filme occidentale).

Ah, ce libertate era la închisoarea de tranzit din Kuibîşev! Uneori, celulele se întîlneau în curtea comună. Cu deţinuţi din convoaiele care treceau prin curte puteam schimba cîteva vorbe lîngă botniţe. În drum spre closete, puteam să ne apropiem şi de ferestrele deschise (cu gratii, dar fără botniţe) de la baraca familiştilor, unde şedeau femeile cu mulţi copii (deportaţi tot din Ţările Baltice şi Ucraina de Vest). Iar între două celule-grajduri se afla o crăpătură, botezată „telefon": acolo, de dimineaţa pînă seara, şedeau, de ambele părţi, cei care doreau să facă schimb de informaţii.

Toate aceste libertăţi ne atîţau şi mai mult, simţeam că pămîntul sub tălpile noastre este mai tare, în timp ce sub picioarele gardienilor parcă începea să se clatine. Şi, plimbîndu-ne prin curte, lăsam capul pe spate şi priveam cerul alburiu, dogorîtor, de iulie. Şi nu ne-am fi mirat, şi nu ne-am fi speriat cîtuşi de puţin dacă o săgeată de bombardiere străine ar fi apărut pe cer. Viaţa pentru noi nu mai era viaţă.

Deţinuţii veniţi de la închisoarea de tranzit din Karabas au adus zvonul că acolo se lipesc deja manifeste: „Nu mai putem răbda!" Cu această stare de spirit ne atîţam unul pe altul şi în nopţile înăbuşitoare din Omsk, cînd – carne opărită şi asudată – frămîntaţi şi înghesuiţi în dube, am strigat gardienilor: aşteptaţi, ticăloşilor! O să vă arate el Truman! O să vă arunce o bombă atomică în cap!" Iar gardienii tăceau înfricoşaţi. Şi ei îşi dădeau seama că dîrzenia noastră şi, cum ni se părea nouă, adevărul nostru creşteau. Şi eram atît de bolnavi după adevăr, încît nu ne-ar fi părut rău să ardem sub aceeaşi bombă o dată cu călăii. Eram în acea situaţie limită, cînd nu mai ai ce pierde.

Dacă aceste lucruri nu vor fi revelate, nu vom avea o imagine completă a Arhipelagului anilor '50.

Puşcăria din Omsk, care l-a cunoscut pe Dostoievski, nu poate fi comparată cu orice punct de tranzit GULAGovist ridicat la repezeală din scînduri. Este o închisoare vestită de pe vremea Ecaterinei a II-a, mai ales subsolurile ei. N-ai putea imagina decoruri mai potrivite pentru un film decît subsolurile de aici. Ferestruica pătrată este capătul de sus al unui puţ înclinat, care, acolo, sus, iese la suprafaţa pămîntului. După adîncimea de trei metri a acestei găuri îţi poţi face o imagine despre pereţi. Celula nu are tavan, iar bolţile care se unesc par nişte blocuri suspendate. Un perete ud: se infiltrează apă din sol şi curge pe duşumea. Dimineaţa şi seara aici este întuneric beznă, în timpul zilei – semiîntuneric. Şobolani nu sunt, dar parcă le simţi mirosul. Şi cu toate că bolţile atîrnă atît de jos, încît în unele locuri le poţi atinge cu mîna, temnicerii au făcut ce-au făcut şi au construit şi aici priciuri cu două niveluri, cel de jos este la înălţimea gleznei.

Această temniţă se pare că trebuia să reprime acele vagi presimţiri de răzvrătire care odrăsliseră în noi cîtă vreme am adăstat în indisciplinata puşcărie de tranzit din Kuibîşev. Dar nu! Seara, la un bec de vreo cincisprezece waţi, cu o lumină slabă ca de lumînare, bătrînul şi pleşuvul Drozdov, cu

fața ascuțită, ctitor al catedralei din Odessa, se duce în fundul puțului ferestrei și, cu voce slabă, dar cu sentimentul vieții care se stinge, cîntă un vechi cîntec revoluționar:

Noaptea de toamnă e neagră,
Ca o trădare și-un cuget de tiran.
Mai neagră ca noaptea din ceață răsare,
Fantomă cumplită – închisoarea![26]

El cîntă doar pentru noi, dar aici, oricît ai striga de tare, nu te aude nimeni. În timp ce cîntă, mărul lui Adam urcă și coboară sub bronzul uscat al pielii gîtului său. Cîntă și tresare, îl năpădesc aducerile-aminte și prin el trec cîteva decenii de viață rusească, și tremurul lui ni se transmite și nouă:

E calmă-nchisoarea, dar nu-i cimitir,
Tu, santinelă, veghează![26]

Într-o astfel de pușcărie, un astfel de cîntec![*]

Totul este în ton. Totul este în ton cu ceea ce așteaptă generația noastră de pușcăriași.

Apoi ne pregătim să ne culcăm în această penumbră gălbuie, în frig și umezeală. Ei, dar cine *ne fericește cu un roman?*

Și răsună vocea lui Ivan Alexeevici Spasski, un gen de voce globală a tuturor eroilor lui Dostoievski. Această voce se frînge, se sufocă, nu e niciodată liniștită, pare în orice clipă că poate trece în bocet, în strigăt de durere. Cel mai primitiv dintre romanele lui Breșko-Breșkovski[28], de genul *Madonei roșii,* sună precum poemul epic *Chanson de Roland* în expunerea acestei voci pătrunsă de credință, suferință și ură. Și nu știu, e adevăr sau pură ficțiune, dar în memoria noastră se întipărește ca o epopee povestea lui Viktor Voronin, cursa lui pe jos, de o sută cincizeci de kilometri, la Toledo și ridicarea asediului cetății Alcazar.

Nu ultimul dintre romane ar fi și viața lui Spasski însuși. Cînd era foarte tînăr, a participat la Campania de Gheață[29]. A făcut tot războiul civil. A emigrat în Italia. Peste hotare a absolvit o școală rusească de balet, pare-se cu Karsavina[30], iar la una din contesele ruse a învățat o meserie: tîmplar de mobilă de lux (pe urmă, în lagăr, ne-a uimit confecționîndu-și un instrument miniatural și meșterind pentru șefi mobilă ușoară atît de fină, cu linii curbe atît de armonioase, încît aceștia au rămas cu gura căscată; este drept că la o măsuță a lucrat o lună). A făcut turnee de balet prin Europa. În Italia a fost operator de jurnale de actualități cinematografice în timpul războiului din Spania. Maior al armatei italiene, sub un nume ușor schimbat, – Giovanni

---

[*] Mare păcat că Șostakovici[27], înainte de *Simfonia a unsprezecea,* n-a putut să asculte acest cîntec *aici!* Ori nu s-ar fi atins de el, ori ar fi exprimat sensul lui contemporan și nu un sens lipsit de viață.

Paschi –, a comandat un batalion, şi în vara anului 1942 a ajuns din nou pe Don. Aci, la scurtă vreme, batalionul lui a căzut într-o încercuire, deşi, în general, sovieticii încă se retrăgeau. Spasski avea de gînd să se lupte pe viaţă şi pe moarte, dar băieţii italieni care alcătuiau batalionul au început să plîngă – ei voiau să trăiască! Maiorul Paschi, după o clipă de ezitare, a ridicat steagul alb. Putea să se sinucidă, dar acum ardea de dorinţa să-i privească puţin pe sovietici. Ar fi scăpat cu o captivitate simplă şi după patru ani ar fi fost în Italia, însă sufletul lui rusesc n-a rezistat şi a început să discute cu ofiţerii care l-au capturat. Ce greşeală fatală! Dacă din nefericire eşti rus, trebuie să ascunzi asta ca pe o boală ruşinoasă, altfel n-o să sfîrşeşti bine! Mai întîi l-au ţinut un an la Lubianka. Apoi trei ani într-un lagăr internaţional din Harkov (spanioli, italieni, japonezi – erau şi astfel de lagăre). Şi după ce efectuase patru ani, fără să i se scadă aceştia patru, l-au mai blagoslovit cu douăzeci şi cinci. Dar ce să mai vorbim acum de douăzeci şi cinci! Într-un lagăr de muncă silnică poţi s-o mierleşti cu mult mai repede.

Închisoarea din Omsk, pe urmă cea din Pavlodar ne-au primit pentru că în aceste oraşe – importantă omisiune! – nu existau puşcării de tranzit specializate. În Pavlodar – ce ruşine! – nu aveau nici măcar dubă, şi de la gară la închisoare ne-au mînat încolonaţi, fără să se jeneze de populaţie, cum se întîmpla înainte de revoluţie şi în primul deceniu după aceea. În cartierele prin care am trecut nu existau nici pavaje, nici canalizare, căsuţele doar cu parter se pierdeau în nisipul cenuşiu. Oraşul propriu-zis începea cu clădirea de un etaj, construită din piatră albă, a închisorii.

La cerinţele secolului al XX-lea, această închisoare nu inspira groază, ci un sentiment de pace, nu teamă, ci dorinţa de rîs. Curtea paşnică, spaţioasă, prin care crescuse ici-colo o iarbă prăpădită, era împărţită de un gărduleţ, fără să creeze teamă, în mici cutiuţe destinate plimbărilor. Ferestrele celulelor de la etajul întîi erau traversate de nişte zăbrele rare şi nu aveau botniţe: poţi să încaleci pe pervaz şi să studiezi împrejurimile. Jos, numaidecît, sub picioare, între zidul închisorii şi zidul exterior al curţii, cînd şi cînd, deranjat de cine ştie ce, aleargă, tîrîndu-şi lanţul, un dulău uriaş, care scoate vreo două lătrături înăbuşite. Nici el însă nu seamănă deloc a cîine de închisoare fioros, nu este un cîine-lup dresat împotriva oamenilor, ci mai degrabă un cîine de curte flocos, galben-alburiu (în Kazahstan există o astfel de rasă), şi, pare-se, destul de bătrîn. Seamănă cu acei bătrîni cumsecade, supraveghetori în lagăr, care au fost transferaţi din armată şi nu se feresc să arate cît de împovărătoare este slujba cîinelui de pază.

Mai departe, dincolo de zidul de incintă, se vede numaidecît strada şi un chioşc cu bere; toţi care intră stau în picioare: fie că au adus vreun pachet la închisoare, fie aşteaptă să înapoieze ambalajul. Iar mai departe – cartiere, cartiere de căsuţe cu parter, şi cotul rîului Irtîş, şi chiar întinderile de dincolo de Irtîş.

O fată, vie, căreia tocmai îi înapoiaseră de la postul de gardă coşul de alimente gol, a ridicat capul, ne-a văzut la fereastră cum îi făceam cu mîna, dar s-a prefăcut că nu ne vede. Cu pas cuviincios, a trecut în spatele chioşcului de bere, ca să nu fie văzută de la postul de gardă, iar acolo, pe

neașteptate, s-a transformat toată, a lăsat coșul jos și ne face năvalnic cu mîna, cu mîinile amîndouă, și ne zîmbește! Apoi, descriind semne cu degetul, ne transmite: „Scrieți, scrieți bilete!" Apoi – un arc de cerc, indicînd zborul: „Azvîrliți-le, să mi le azvîrliți mie!" Și arătînd spre oraș: „Le expediez eu!" Desfăcînd ambele brațe: „Mai doriți ceva? Cu ce să vă ajut, prieteni?"

Era ceva atît de sincer, neprefăcut, atît de neasemănător *libertății* noastre cu botniță, cetățenilor noștri prostiți! Oare ce s-o fi întîmplat??? Or fi sosit asemenea vremuri? Sau așa o fi în Kazahstan? Căci aici se află jumătate din deportați...

Fată dragă și curajoasă! Ce repede ai trecut, cît de perfect ți-ai însușit știința vieții în pușcărie! Ce fericire (să fie lacrimi în colțul ochilor?) că mai există oameni ca tine!... Primește plecăciunea noastră, necunoscut-o! Ah, dacă tot poporul nostru ar fi așa, nici dracu nu l-ar putea întemnița! Ar înțepeni pe veci fălcile malaxorului blestemat.

Firește, prin pufoaicele noastre se găseau crîmpeie de creioane. Și petice de hîrtie. Și putem desprinde o bucățică de tencuială, să legăm biletelul cu o sforică și să o aruncăm oriunde. Dar nu aveam ce s-o rugăm aici, la Pavladar, nimic-nimic! Și doar i-am făcut plecăciuni, și am fluturat mîinile în semn de salut.

Am fost duși în deșert. Curînd, nepretențiosul și ruralul Pavlodar va reveni în amintirile noastre ca o metropolă strălucitoare.

Acum am fost preluați de escorta lagărului Stepnoi (din fericire nu aparținea de Djezkazgan; tot drumul am implorat destinul să nu nimerim la minele de cupru). Au trimis după noi camioane cu borduri supraînălțate și cu zăbrele în partea din față a caroseriei, care îi apărau de noi pe ostașii înarmați cu automate, ca de niște fiare. Ne-au așezat unul lîngă altul pe dușumeaua camionului, cu picioarele îndoite, cu fețele orientate înapoi, și în această poziție ne-au zgîlțîit și zdruncinat prin hîrtoape opt ceasuri. Pistolarii ședeau pe acoperișul cabinei, și țevile automatelor au fost tot drumul îndreptate spre spinările noastre.

În cabinele camioanelor mergeau locotenenții, sergenții, iar în cabina noastră – soția unui ofițer, cu o fetiță de vreo șase ani. La popasuri, fetița se zbenguia prin iarbă, culegea flori, o striga cu glas tare pe mama ei. Nu se sfia cîtuși de puțin nici de automate, nici de cîini, nici de capetele hidoase ale pușcăriașilor, care se înălțau deasupra bordurilor caroseriei, lumea noastră abominabilă nu-i întuneca lunca și florile; nici măcar o dată nu s-a uitat la noi, din curiozitate... Atunci mi-am adus aminte de fiul plutonierului de la închisoarea specială din Zagorsk. Jocul lui preferat era să-i pună pe doi băieți din vecinătate să ducă mîinile la spate (uneori le și lega) și să meargă așa pe drum, iar el pășea alături, chipurile îi escorta.

Cum trăiesc părinții, așa se joacă și copiii...

Am traversat Irtîșul. Am mers multă vreme de-a lungul unor lunci inundabile, pe urmă prin stepa întinsă. Răsuflarea Irtîșului, prospețimea vîntului de stepă, mireasma pelinului ne învăluiau în minutele de popas, cînd trîmbele de praf plumburiu-albicios, stîrnite de roțile camioanelor, se risipeau. Pudrați din belșug cu acest praf, priveam îndărăt (nu aveam voie să întoarcem

capul), tăceam (nu aveam voie să vorbim) şi ne gîndeam la acest lagăr spre care ne îndreptam şi care avea un nume nerusesc, complicat. Îl citisem de-a-ndoaselea, de pe cuşeta de sus a vagonului pentru deţinuţi, pe „dosarele" noastre – *Ekibastuz*, dar nimeni nu-şi putea închipui unde se află pe hartă, şi doar locotenent-colonelul Oleg Ivanov îşi amintea că era un loc de unde se extrăgeau cărbuni. Unii credeau chiar că se află aproape de frontiera cu China (şi se bucurau, căci nu se obişnuiseră cu ideea că în China este mult mai rău ca la noi). Căpitanul de rangul doi Burkovski (novice şi posesor al unei condamnări de douăzeci şi cinci de ani, ne privea pe toţi cu ursuzenie, fiindcă, vezi Doamne, el era comunist şi fusese arestat din greşeală, iar cei din jur erau duşmani ai poporului; pe mine mă accepta numai pentru că fusesem ofiţer sovietic fără să fiu şi prizonier la nemţi) mi-a adus aminte un lucru dintr-un curs universitar uitat: în ajunul echinocţiului de toamnă să tragem pe pămînt meridianul locului, iar la 23 septembrie să scădem înălţimea culminaţiei soarelui din nouăzeci – rezultatul va fi latitudinea noastră geografică. Era totuşi o consolare, deşi nu aveam posibilitatea să aflăm longitutindea.

Mergeam întruna, fără oprire. Se întunecase. După cerul negru, cu stele mari, acum era clar că eram duşi spre sud-vest.

În lumina farurilor autocamioanelor din urmă dansau fîşii din norul de praf, ridicat peste tot deasupra drumului, dar vizibil doar în conurile farurilor. Se isca un miraj bizar: lumea toată era neagră, lumea toată se clătina, şi numai aceste particule de praf luminau, se roteau şi desenau imagini dezagreabile din viitor.

La care capăt al lumii? În ce gaură ne-au băgat, unde ne-a fost hărăzit să facem revoluţia noastră?

Picioarele îndoite amorţiseră, parcă nu mai erau ale noastre. De-abia spre miezul nopţii am ajuns în lagăr, care era împrejmuit cu un gard înalt de sîrmă ghimpată, luminat în mijlocul stepei întunecoase şi în apropierea aşezării întunecate de becurile puternice de la postul de gardă şi dimprejurul zonei.

Strigînd încă o dată apelul după dosare – „... martie o mie nouă sute şaptezeci şi cinci!" –, pentru sferturile de secol care au mai rămas, ne-au introdus înăuntru printr-o poartă dublă, înaltă.

Lagărul dormea, dar ferestrele tuturor barăcilor erau viu luminate, de parcă totul clocotea de viaţă. Lumină noaptea este egal regim de închisoare. Uşile barăcilor erau încuiate pe dinafară cu lacăte grele. În dreptunghiurile ferestrelor luminate se zăreau zăbrelele negre.

Adjunctul însărcinat cu materialele, care ne-a ieşit înainte, aproape că nu se mai vedea de sub o grămadă de petice de pînză *numerotate*.

Spune-mi, tu ai citit în ziare că în lagărele fasciştilor oamenii poartă numere?

Capitolul 3

LANŢURI, LANŢURI...

ÎNSĂ ÎNFLĂCĂRAREA noastră, speranţele noastre anticipatoare au fost foarte repede spulberate. Zefirul schimbărilor adia doar acolo unde era curent – în puşcăriile de tranzit. Aici, dincolo de gardurile înalte ale Lagărelor speciale, el nu se făcea deloc simţit. Şi cu toate că în aceste lagăre nu se aflau decît politici, nici un manifest cu conţinut rebel nu fusese lipit pe stîlpi.

Se zice că în Minlag fierarii au refuzat să confecţioneze zăbrele pentru ferestrele barăcilor. Slavă lor, celor deocamdată anonimi! Aşa oameni mai zic şi eu Au fost închişi în BUR. Zăbrelele pentru Minlag au fost făcute la Kotlas. Şi nimeni nu i-a susţinut pe fierari.

Lagărele speciale au debutat cu aceeaşi supuşenie mută şi chiar servilă, rodul a trei decenii de educaţie în ITL.

Convoaiele mînate încoace din Nordul polar nici nu s-au putut bucura de soarele Kazahstanului. În gara Novorudnoe au sărit din vagoane pe un pămînt roşcat. Acesta era acel cupru din Djezkazgan, la a cărui extragere plămînii nimănui nu rezistau mai mult de patru luni. Şi aci, pe cei dintîi deţinuţi care au săvîrşit vreo abatere, gardienii şi-au inaugurat voioşi noua lor armă: cătuşele, care nu se mai folosiseră în ITL, cătuşe nichelate, strălucitoare, a căror fabricaţie în serie a fost începută în Uniunea Sovietică o dată cu cea de a treizecea aniversare a revoluţiei din octombrie (erau făcute la nu ştiu ce uzină de către muncitori cu mustăţi cărunte, proletarii exemplari ai literaturii noastre, că doar nu le făceau Stalin şi Beria?). Aceste cătuşe erau cu atît mai grozave, cu cît puteau fi strînse mai mult sau mai puţin: erau prevăzute cu o lamă metalică dinţată, şi, după ce le puneau, le apăsau pe genunchii soldatului din escortă ca să intre cît mai mulţi dinţi în încuietoare şi să producă, astfel, dureri insuportabile. În felul acesta, cătuşele, din dispozitiv de siguranţă, care imobilizează mişcările, s-au transformat într-un instrument de tortură: ele presau palmele, producînd o durere ascuţită continuă, şi erau ţinute aşa ore în şir, bineînţeles mîinile fiind răsucite la spate. În mod special a fost elaborat un procedeu de a prinde în cătuşe cele patru degete, ceea ce producea o durere atroce la încheieturile degetelor.

În Berlag, cătuşele erau folosite cu mult zel. Pentru orice nimicuri, pentru că nu ţi-ai scos căciula în faţa supraveghetorului, de pildă. Îţi puneau cătuşele (mîinile la spate) şi te plantau lîngă postul de gardă. Mîinile îţi amorţeau, înţepeneau, şi bărbaţi în toată firea izbucneau în plîns: „Cetăţene şef, nu mai fac! Scoateţi-mi cătuşele!" (În Berlag existau nişte rînduieli renumite, totul se făcea la comandă: firește, la comandă mergeau la cantină, dar tot la

comandă intrau la masă, la comandă se aşezau, la comandă băgau lingura în zămîrcă, la comandă se ridicau şi plecau.)

E uşor pentru cineva să ordone dintr-o trăsătură de condei: „Să fie create Lagărele speciale. Să mi se înainteze proiectul de regim disciplinar pînă la data de". Şi nişte lucrători-carcerologi (şi cunoscători ai sufletelor şi ai vieţii de lagăr) trebuiau să chibzuiască punct cu punct: unde ar mai putea strînge şurubul ca să fie şi mai dezagreabil? Cu ce corvezi mai istovitoare să-i mai încarce? Cum să facă şi mai amară viaţa *zekilor* băştinaşi, despre care şi aşa nu se putea spune că este în vreun fel favorizată? Trecînd de la ITL în Lagărele speciale, aceste dobitoace trebuiau să simtă dintr-o dată duritatea şi urgisirea, dar, mai înainte, cineva trebuie să născocească totul punct cu punct.

Firește, au intensificat măsurile de pază. În toate lagărele speciale au fost întărite suplimentar fîşiile zonale, au fost întinse, suplimentar, fire de sîrmă ghimpată şi răspîndite spirale de sîrmă ghimpată pe terenul din jurul zonelor. Pe traseul urmat de coloanele muncitorilor, la toate intersecţiile şi cotiturile importante erau dinainte instalate mitraliere.

În fiecare lagăr exista o închisoare de piatră – BUR*. Cei băgaţi la BUR erau, negreşit, dezbrăcaţi de pufoaice: tortura prin frig era una dintre particularităţile importante ale acestei închisori. Însă şi fiecare baracă era o închisoare, pentru că ferestrele erau toate zăbrelite, noaptea erau introduse hîrdaiele şi se încuiau uşile. Apoi, în fiecare zonă existau una-două barăci disciplinare, care dispuneau de pază întărită şi de o mică zonă specială înlăuntrul zonei principale, ele se încuiau îndată după venirea deţinuţilor de la lucru, aşa cum se proceda în ocnele timpurii. (Acestea erau de fapt BUR-urile, dar la noi se numeau *rejimki*[1]).

Apoi, cu totul făţiş, au preluat valoroasa experienţă hitleristă cu numerele: să înlocuiască numele deţinutului, „eul" deţinutului, personalitatea deţinutului cu un număr, astfel încît să nu se mai deosebească unii de alţii prin particularităţile lor umane, ci doar printr-o unitate în plus sau în minus într-un şir uniform. Această măsură poate deveni o măsură de opresiune, însă numai dacă este aplicată cu consecvenţă, pînă la sfîrşit. Au încercat să facă asta. Fiecare nou-venit, după ce „cînta la pian" la secţia specială a lagărului (adică după ce îşi lăsa amprentele degetelor, cum se obişnuia în puşcării; în ITL nu se luau amprentele), i se trecea pe după gît o sfoară de care era agăţată o scîndurică. Pe scîndurică era alcătuit numărul lui, de pildă *Şci*-262 (în Oziorlag ajunseseră acum la *Î*; ce scurt este alfabetul![2]) şi sub această înfăţişare era fotografiat de fotograful secţiei speciale. (Aceste fotografii se mai păstrează undeva. Cîndva tot o să le vedem!)

Scîndurica era scoasă de la gîtul deţinutului (căci doar nu e un cîine), dar i se dădeau în schimb patru (în alte lagăre – trei) petice albe de 8x15 centimetri. El trebuia să-şi coase aceste cîrpe în locurile stabilite, nu în toate lagărele la fel, dar de obicei pe spate, pe piept, deasupra frunţii – pe căciulă,

---

* O să-i spun în continuare BUR, cum ne-am obişnuit să-i spunem la ITL, deşi termenul nu este exact: aceasta era într-adevăr închisoare de lagăr.

şi încă pe picior sau pe mînă, cum se vede într-o fotografie a mea*. Hainele vătuite erau deteriorate dinainte în acele locuri prestabilite: în atelierele lagărelor, anumiţi croitori erau specializaţi în deteriorarea hainelor noi: din materialul original era tăiat un pătrat mic, atît cît să descopere vata din interior. Se proceda astfel pentru ca, în caz de evadare, *zekul* să nu poată să-şi desprindă numărul şi să se dea drept lucrător angajat dintre oamenii liberi. În alte lagăre – şi mai simplu: numărul era gravat pe îmbrăcăminte cu clorură de var.

Supraveghetorii au primit ordin să-i strige pe deţinuţi numai pe numere, iar numele să nu-l ştie şi să nu-l ţină minte. Ar fi fost groaznic dacă izbuteau să respecte ordinul, dar n-au izbutit (rusul nu e ca neamţul). şi chiar din primul an au început să se încurce şi pe unii să-i strige pe nume, şi pe urmă din ce în ce mai mult. Pentru a le fi mai uşor supraveghetorilor, pe vagonaşe, în dreptul fiecărui loc de dormit, era fixată o tăbliţă de placaj, pe care scria numărul şi numele celui ce dormea acolo. În felul acesta, supraveghetorul, chiar dacă nu vedea numerele de pe îmbrăcăminte, putea întotdeauna să-l strige, iar dacă lipsea – să ştie al cui era patul celui indisciplinat. Supraveghetorii aveau posibilitatea să mai desfăşoare şi altă activitate utilă: să descuie încet lacătul şi să intre pe nesimţite în baracă înainte de a suna deşteptarea şi să noteze numerele celor care s-au sculat înainte de vreme, ori să dea năvală în baracă o dată cu semnalul deşteptării şi să-i noteze pe cei care nu s-au sculat. În ambele cazuri putea să trimită numaidecît la carceră, dar de cele mai multe ori în Lagărele speciale erau utilizate notele explicative, şi asta cînd tocul şi cerneala erau interzise, iar hîrtia – greu de procurat. Sistemul notelor explicative – greoi, plicticos, detestabil, nu era o invenţie proastă, cu atît mai mult, cu cît regimul de lagăr nu ducea lipsă de trîntori şi de timp pentru examinare. Nu te pedepseau, pur şi simplu, numaidecît, ci îţi cereau să explici în scris: de ce pe patul tău nu este bine întins aşternutul; cum de ţi-ai permis ca tăbliţa cu numărul tău să atîrne strîmb în cui; de ce este murdar numărul de pe pufoaica ta şi de ce nu ai luat măsuri la vreme; de ce ai intrat cu ţigara aprinsă în secţie; de ce nu ţi-ai scos căciula în faţa supraveghetorului**. Profunzimea acestor întrebări făcea ca răspunsul în scris să fie mai chinuitor pentru cei cu ştiinţă de carte decît pentru cei analfabeţi. Însă refuzul de a scrie ducea la agravarea pedepsei. Din respect pentru Lucrătorii Regimului Disciplinar, nota trebuia să fie scrisă ordonat şi clar, ea era adresată supraveghetorului de baracă, apoi era examinată de Subşeful Regimului Disciplinar sau de Şeful Regimului Disciplinar, care scriau pe ea pedeapsa stabilită.

---

* Această fotografie a fost făcută cînd eram deja în exil, dar şi pufoaica, şi numerele sunt autentice, din lagăr, precum şi procedeele de fixare. Aproape tot timpul cît am stat la Ekibastuz am purtat numărul *Şci*-232, dar în ultimele luni mi-au ordonat să-l schimb cu *Şci*-262. Aceste numere le-am scos în secret din Ekibastuz, le mai păstrez şi astăzi.

** Doroşevici[3] *era mirat* că în Sahalin deţinuţii îşi scoteau căciula în faţa comandantului închisoni. Noi eram obligaţi să ne-o scoatem ori de cîte ori întîlneam un supraveghetor de rînd.

La fel şi în tabelele brigăzii, numerele erau scrise înaintea numelor – ori în locul numelor? dar nu îndrăzneau să renunţe la nume! Oricum, numele era o coadă sigură, omul este legat pe veci de numele său, pe cînd numărul este ca o adiere de vînt, ai suflat şi s-a dus. Ei, dacă numerele ar putea fi înfierate ori crestate cu pumnalul în piele! Însă n-au izbutit să ajungă pînă acolo. Dar, în glumă, ar fi putut, nu mai rămăsese mult.

Jugul numerelor nu era atît de apăsător şi pentru că nu eram închişi în celule individuale şi nu-i auzeam doar pe supraveghetori, căci discutam şi între noi. Deţinuţii nu se adresau unul altuia pe numere, dar nu doar atît – nici *nu le observau* (deşi se pare că n-ai cum să nu observi aceste cîrpe albe, stridente, pe fond negru; cînd ne adunam mulţi la un loc – ca să plecăm la lucru, pentru inspecţie, abundenţa de numere sărea în ochi ca o tablă de logaritmi, dar numai pentru un ochi nou), nu le observau nici măcar pe cele ale prietenilor apropiaţi ori ale tovarăşilor de brigadă, niciodată, îl ştia fiecare pe al lui. (Printre „oploşiţi", se aflau unii din categoria filfizonilor, care ţineau foarte mult ca numerele lor să fie cusute îngrijit, ba chiar cochet, cu marginile răsfrînte înăuntru şi cu tighel mărunt, să fie *mai frumos*. Eternul servilism! Eu şi prietenii mei, dimpotrivă, ne căzneam ca numerele noastre să arate cît mai hîd.)

Regimul Lagărelor speciale a fost calculat pentru izolare totală: de aici, nimeni nu se va plînge nimănui, nimeni nu va fi eliberat niciodată, nimeni nu va scăpa încotrova. (Nici Auschwitzul, nici Katynul nu i-au învăţat nimic pe stăpîni.) Iată de ce Lagărele speciale timpurii erau lagăre în care funcţiona bătaia cu bîtele. Cel mai adesea nu supraveghetorii purtau bîtele (ei aveau cătuşele), ci *zekii* de încredere: comandanţi[4] şi brigadieri, dar de bătut băteau cu plăcere şi cu aprobarea deplină a conducerii. În Djezkazgan, înainte de plecarea la lucru, lîngă uşile barăcilor se aşezau dispecerii cu bîtele în mînă şi strigau ca şi odinioară: „Afară toată lumea, *cu excepţia ultimului!!* (Cititorul a înţeles demult de ce *ultimul*, presupunînd că exista vreunul, numaidecît era ca şi cum n-ar fi fost.)* Iată de ce conducerea nu s-ar supăra prea tare dacă, să zicem, iarna, un convoi de la Karabas la Spassk – două sute de oameni – ar îngheţa pe drum, iar cei scăpaţi teferi ar umple pînă la refuz toate sălile şi coridoarele secţiei sanitare, ar putrezi de vii, emanînd o duhoare infectă, şi doctorul Kolesnikov ar amputa zeci de mîini, picioare şi nasuri**. Izolarea ar fi atît de garantată, încît faimosul şef de regim disciplinar, căpitanul Vorobiov, şi acoliţii lui mai întîi „au pedepsit-o" pe balerina maghiară cu carcera, apoi cu cătuşele, după care, încătuşată, au violat-o.

---

* Totuşi, în Spassk, în 1949 ceva a trosnit. Brigadierii au fost chemaţi la „statul-major", unde li s-a ordonat să depună bîtele. Li s-a propus ca de acum înainte să se descurce fără ele.

** Acest doctor Kolesnikov a făcut parte dintre „experţii" care cu puţin înainte de asta semnaseră concluziile mincinoase ale Comisiei Katynului (cum că nu noi i-am ucis acolo pe ofiţerii polonezi). Pentru asta a fost trimis aici de Providenţa cea dreaptă. Dar de ce l-o fi trimis puterea? Ca să nu trăncănească. Mai departe, Maurul devenise inutil.

Regimul disciplinar fusese conceput pe îndelete ca să poată pătrunde în cele mai mici amănunte. Aşa, de pildă, era interzis să ai vreo fotografie, nici a ta proprie (evadare!), nici a celor dragi. Toate erau luate şi distruse. Starostele barăcii feminine din Spassk, o femeie în vîrstă, învăţătoare, a aşezat pe o măsuţă un mic portret al lui Ceaikovski, supraveghetorul i l-a confiscat şi i-a dat trei zile şi trei nopţi de carceră. „Dar ăsta-i portretul lui Ceaikovski!" „Nu ştiu al cui este, dar femeile din lagăr nu au voie să ţină portrete de bărbaţi." – În Kenghir era permis să primeşti arpacaş în pachete (de ce să nu primeşti?), dar la fel de strict era interzis să-l fierbi, şi dacă *zekul* aţîţa undeva un foc pe două cărămizi, supraveghetorul îi răsturna căldăruşa cu piciorul, iar pe vinovat îl punea să stingă focul cu mîinile. (Este adevărat că pe urmă au construit un mic şopron pentru gătit, dar peste două luni soba de gătit a fost dărîmată şi acolo au băgat porcii ofiţerilor şi calul agentului operativ Beliaev.)

Totuşi, introducînd felurite noutăţi, responsabilii regimului disciplinar nu uitau nici experienţa valoroasă a ITL. În Oziorlag, căpitanul Mişin, şeful unui lagăr mai mic, pe cei care refuzau să meargă la lucru îi lega de o sanie şi aşa îi tîra pînă la locul de muncă.

În general, regimul disciplinar s-a dovedit într-atît de mulţumitor, încît ocnaşii mai vechi, cei de la început, erau ţinuţi acum în Lagărele speciale, avînd aceleaşi drepturi cu toţi ceilalţi, în zonele comune, şi se deosebeau de aceştia numai pentru că aveau alte litere pe cîrpele cu numere. (Da, poate cu deosebirea că atunci cînd nu le ajungeau barăcile, precum în Spassk, le repartizau, pentru locuinţe, şoproane şi grajduri.)

Astfel, Lagărele speciale, care nu purtau oficial denumirea de ocnă, deveniseră succesorul şi moştenitorul ei de drept, s-au contopit cu ea.

Dar pentru ca regimul disciplinar să fie bine asimilat de puşcăriaşi, trebuie susţinut şi printr-o muncă corectă şi o hrană corectă.

Munca pentru lagărele speciale era aleasă dintre cele mai grele care existau în împrejurimile respective. Cum bine a remarcat Cehov: „În societate şi, parţial, în literatură s-a instaurat părerea că adevărata ocnă, cea mai grea şi cea mai dezonorantă, poate fi doar în mine. Dacă în poemul lui Nekrasov *Femeile ruse*[5], eroul... ar pescui şi ar doborî copaci pentru închisoare, mulţi dintre cititori ar rămîne nemulţumiţi. (Numai că, Anton Pavlovici, de ce vă exprimaţi atît de dispreţuitor despre doborîtul copacilor? Este o treabă bună, se potriveşte.) Primele secţii al Steplag-ului, cu care el a început, au fost toate la extracţia de cupru (secţia întîi şi a doua – Rudnik, a treia – Kenghir, a patra – Djezkazgan). Forarea se făcea uscată, praful sterilului provoca silicoză galopantă şi tuberculoză*. Deţinuţii care se îmbolnăveau erau expediaţi să moară în faimosul Spassk (lîngă Karaganda), la „azilul unional al invalizilor" din Lagărele speciale.

Despre Spassk s-ar putea spune şi ceva special.

---

* După o lege din 1886, muncile dăunătoare sănătăţii nu erau îngăduite **nici chiar** la cererea deţinuţilor.

În Spassk erau trimiși invalizi, invalizi terminați, pe care refuzau să-i mai utilizeze în lagărele lor. Dar, uimitor, păşind în zona terapeutică din Spassk, invalizii se transformau dintr-o dată în muncitori de valoare deplină, precum cei de la muncile comune. Colonelului Cecev, şeful întregului Steplag, lagărul-secţie din Spassk îi era cel mai drag. Venind cu avionul din Karaganda, punînd să i se lustruiască cizmele la postul de gardă, acest om rău, robust, umbla prin zonă şi cerceta atent să vadă cine nu munceşte. Îi plăcea să spună: „În tot Spasskul, invalid nu este decît cel fără două picioare. Dar şi el poate face o muncă uşoară – munca de curier. Cei ologi de un picior erau folosiţi la munci care puteau fi executate şezînd: sfărîmat de piatră, sortarea aşchiilor. Nici cîrjele, nici faptul că erai ciung de o mînă nu te împiedicau să munceşti în Spassk. Iată ce a născocit Cecev: să pună la targă patru ciungi de o mînă (doi de mîna stîngă, doi de mîna dreaptă). Tot el i-a pus pe muncitori să învîrtă cu mîna strungurile din ateliere cînd nu este energie electrică. Lui Cecev i-a plăcut să aibă „profesorul lui" şi i-a îngăduit biofizicianului Cijevski să instaleze în Spassk un „laborator" (cu mese goale). Cînd însă Cijevski, din materiale neutilizabile, a confecţionat o mască antisilicoză pentru muncitorii minelor din Djezkazgan, Cecev nu a îngăduit să fie pusă în fabricaţie. Lucrează şi fără mască, n-are rost să ne complicăm. Căci trebuie să ne reînoim contingentul.

La sfîrşitul anului 1948, în Spassk se aflau cincisprezece mii de *zeki* de ambele sexe. Era o zonă uriaşă, stîlpii ei cînd se ridicau pe coline, cînd se coborau în văi, şi turnuleţele triunghiulare ale posturilor de observaţie nu se vedeau între ele. Treptat-treptat se desfăşura munca de autoizolare: *zekii* construiau ziduri interioare pentru despărţirea zonei femeilor, a zonei de munci şi a zonei invalizilor (aşa era mai stînjenitor pentru relaţiile din interiorul lagărului şi mai comod pentru stăpîni). Şase mii de oameni lucrau la construcţia unui dig aflat la doisprezece kilometri. Cum toţi erau totuşi invalizi, făceau peste două ore la dus şi peste două ore la întoarcere. La asta trebuie *să mai adăugăm* cele unsprezece ore ale zilei de muncă. (Rar cine rezista două luni la această muncă.) Următoarea muncă importantă era la cariere, ele se aflau chiar în interiorul zonelor (pe insulă existau propriile zăcăminte!), şi în cea a femeilor şi în cea a bărbaţilor. În zona bărbaţilor, cariera se afla pe un munte. Acolo, după ora stingerii, dinamitau piatra cu amonal, iar în timpul zilei invalizii spărgeau blocurile cu ciocanele. În zona femeilor nu se folosea amonalul, femeile săpau cu tîrnăcoapele pînă ajungeau la straturi, pe urmă sfărîmau piatra cu nişte ciocane mari. Ciocanele scăpau din mînă, bineînţeles, cozile li se rupeau, iar pentru a le monta altele trebuiau duse în altă zonă. Cu toate acestea, fiecare femeie trebuia să realizeze o normă de 0,9 metri cubi pe zi şi, întrucît nu puteau s-o îndeplinească, primeau multă vreme o raţie de pedeaspă – patru sute de grame, pînă cînd bărbaţii le-au învăţat ca, înainte de recepţie, să care piatra din stivele vechi, în cele noi. Să nu uităm că toată munca asta nu numai că era făcută doar de invalizi şi fără nici cel mai rudimentar mecanism, dar şi în condiţiile cumplitelor ierni de stepă (pînă la minus 30-35° cu vînt), şi, în plus, purtînd *îmbrăcăminte de vară*, pentru că acelora care nu munceau (adică invalizilor)

nu li se cuvenea îmbrăcăminte călduroasă pe timpul iernii. Estoniana P-r își amintește cum pe un astfel de ger, aproape despuiată, sfărîma piatra cu un ciocan uriaș. – Cîștigul pe care această muncă îl aducea în folosul Patriei se va vedea în mod clar mai ales dacă vom spune că piatra din cariera femeilor, nu se știe de ce, s-a dovedit a nu fi bună pentru construcții, și în nu știu ce zi, un nu știu ce șef a dat ordin ca femeile să ducă acum înapoi în carieră piatra scoasă de ele în decurs de un an, să o acopere cu pămînt și să amenajeze un parc (la parc, firește, nu au ajuns). – În zona bărbaților, piatra era bună, iar transportul la locul construcției se realiza astfel: după apel, întreaga formație (dintr-o dată vreo opt mii de oameni, care mai erau vii în ziua aceea) era mînată în munte, și nu aveau voie să se întoarcă decît cei cu pietre în spinare. În zilele libere, invalizii făceau această plimbare de două ori – dimineața și seara.

După asta urmau și astfel de lucrări: consolidarea zonei; construirea orășelului pentru conducerea lagărului, pentru supraveghetori și soldații din escortă (case de locuit, club, saună, școală); lucrul la cîmp și în grădinile de zarzavat.

Recolta din acele grădini revenea tot celor liberi, iar *zekii* se alegeau cu frunzele de sfeclă: le cărau cu căruțele și camioanele, le descărcau în grămezi lîngă bucătărie, acolo se înmuiau și putrezeau, și de acolo le luau muncitorii de la bucătărie cu furcile și le cărau la cazane. (Seamănă întrucîtva cu hrănirea vitelor domestice?)

Din aceste frunze de sfeclă era fiartă neschimbata zămîrcă, la care se mai adăuga și un polonic de cașă, o dată pe zi. Iată o scenă dintr-o grădină de zarzavat din Spassk: vreo sută cincizeci de *zeki*, înțelegîndu-se între ei, au năvălit toți deodată într-o astfel de grădină, s-au culcat la pămînt și au început să ronțăie legume din straturi. Paznicii sosesc în fugă, îi lovesc cu bîtele, dar ei stau lungiți și mănîncă mai departe.

Invalizii care nu lucrau primeau 550 grame de pîine, cei care lucrau – 650.

În plus, Spasskul nu știa ce sunt acelea medicamente (de unde să procuri pentru atîta mulțime de oameni? și oricum vor crăpa) și lenjerie de pat. În unele barăci se alăturau *vagonașele* și pe scuturile alipite se culcau nu cîte doi, ci cîte patru, strînși unul într-altul.

Și mai era o muncă: în fiecare zi, o sută zece, o sută douăzeci de oameni ieșeau la săpat de morminte. Două *Studebakere* transportau cadavrele în niște lădoaie, din care atîmau mîinile și picioarele. Chiar și în lunile fericite din vara lui 1949 mureau cîte șaizeci-șaptezeci de oameni pe zi, iarna – cîte o sută (au numărat estonienii care lucrau la morgă).

(În alte Lagăre speciale mortalitatea nu era atît de mare, și hrana era mai bună, dar se și muncea vîrtos, căci nu erau invalizi, cititorul poate să aprecieze singur.)

Toate acestea se petreceau în anul 1949 (o mie nouă sute patruzeci și nouă), în cel de al treizeci și doilea an al revoluției din octombrie, la patru ani după ce s-a sfîrșit războiul și necesitățile lui crunte, la trei ani după ce a

luat sfîrşit procesul de la Nürnberg, şi întreaga omenire a aflat de grozăviile lagărelor fasciste şi a răsuflat uşurată: „Asta nu se va repeta!"...*

Dacă la tot acest regim disciplinar mai adăugăm şi faptul că, o dată cu transferarea în Lagărul special, aproape s-au întrerupt legăturile tale cu cei din libertate, cu soţia care te aşteaptă, şi pe tine, şi scrisorile tale, cu copiii, pentru care te-ai transformat într-un mit. (Două scrisori pe an, dar nici acestea nu erau expediate, în care ai pus tot ce ai strîns mai bun, mai important, în decurs de luni întregi. Cine îndrăzneşte să le controleze pe cenzoriţele de la MGB? Deseori, ele îşi uşurau munca arzînd o parte din scrisori, ca să nu le mai controleze. Iar faptul că scrisoarea ta n-a ajuns poate fi trecut întotdeauna pe seama poştei. În Spassk au chemat într-o zi nişte deţinuţi să repare soba la serviciul de cenzură. Aceştia au găsit acolo sute de scrisori neexpediate, dar nici arse: uitaseră cenzorii să le dea foc. Să vă daţi seama care era atmosfera într-un Lagăr special: sobarii s-au temut să povestească despre asta prietenilor! Ghebiştii puteau să se răfuiască una-două cu ei... Oare aceste cenzoriţe de la MGB, care pentru comoditatea lor ardeau *sufletul* captivilor, oare erau ele mai umane decît acele SS-iste care colecţionau pielea şi părul celor ucişi?) Cît despre vizitele rudelor în Lagărele speciale nici nu se pomenea, adresa lagărului era cifrată şi nimeni nu primea aprobare să vină în lagăr.

Se mai poate adăuga că întrebarea lui Hemingway *a avea sau a nu avea* aproape că nici nu se punea în Lagărele speciale, încă de la începuturile lor ea a fost rezolvată în favoarea lui *a nu avea*. Să nu ai bani şi să nu primeşti salariu (în ITL încă mai puteai cîştiga cîteva parale, aici – nici o copeică). Să nu ai încălţăminte ori haine de schimb, nimic să îmbraci pe dedesubt, ca să ţină cald sau uscat. Lenjeria de corp (şi ce mai lenjerie! mă îndoiesc că vreunul dintre calicii lui Hemingway ar consimţi să îmbrace aşa ceva) se schimba de două ori pe lună, hainele şi încălţările – de două ori pe an, limpede ca cristalul! (Nu în primele luni de lagăr, dar mai tîrziu au amenajat camera „veşnică" de păstrare a bagajelor – pînă în ziua „eliberării", era o abatere gravă să nu predai vreunul dintre lucrurile ce le puteai purta asupra ta: asta ţi se imputa ca pregătire de evadare, şi te alegeai cu carceră, cu anchetă.) Să nu ai nici un fel de alimente în noptieră (iar dimineaţa să stai la coadă la magazia de alimente ca să le predai, seara să le primeşti, şi în felul acesta erau folosite cu succes jumătatea de oră de dimineaţă şi cea de seară, singurele care mai rămîneau libere pentru minte şi suflet). Să nu ai nimic scris pe mînă, să nu ai cerneală, să nu ai creioane chimice ori colorate, să nu

---

* Prevăd îngrijorarea cititorului şi mă grăbesc să-l încredinţez: toţi aceşti Cecev, şi Mişin, şi Vorobiov, şi supraveghetorul Novgorodov trăiesc bine. Cecev – la Karaganda, general în retragere. Nici unul dintre ei nu a fost judecat şi nu va fi. De ce să fie judecaţi? Ei doar n-au făcut altceva decît *pur şi simplu să îndeplinească ordinele*. Ei nu pot fi comparaţi cu naziştii care au îndeplinit ordinele pur şi simplu. Iar dacă au făcut ceva care a depăşit ordinele, asta numai din puritate ideologică, din sinceritate, pur şi simplu fiindcă n-au ştiut că Beria, „tovarăş credincios al marelui Stalin", a fost şi agent al imperialismului internaţional.

ai hîrtie albă mai mult decît un caiet de şcoală. În sfîrşit – să nu ai cărţi. (În Spassk, cărţile proprii erau confiscate încă de la sosirea deţinutului în lagăr. La început, nouă ni s-a permis să avem una, rareori două, dar, într-o zi, a apărut un ordin înţelept: toate cărţile personale să fie înregistrate la KVC, pe foaia de titlul să li se aplice: „Steplag. Lagărul Nr..." Toate cărţile fără ştampilă, de acum înainte, vor fi confiscate ca ilegale, iar cărţile cu ştampilă vor fi considerate ale bibliotecii şi nu mai aparţineau posesorului.)

Şi ne-am mai putea aminti că în Lagărele speciale se efectuau, mult mai stăruitor şi mai des decît în ITL, percheziţii (zilnice, amănunţite, la plecare şi la sosire; percheziţiile planificate ale barăcilor, cu scoaterea pardoselii şi a grătarelor de la sobe, a scîndurilor din cerdac; apoi percheziţiile generale, ca la închisoare, cu dezbrăcare, pipăire, descoaserea căptuşelilor şi a pingelelor). Că mai tîrziu au început să dea foc la iarba din zonă, lăsînd pămîntul gol („să nu ascundă arme în iarbă"). Că zilele libere erau ocupate cu lucrări gospodăreşti în zonă.

Amintindu-ţi de toate acestea poate nu te vei mai mira că purtarea numerelor nu era nici pe departe mijlocul cel mai sensibil ori cel mai batjocoritor fel de a leza demnitatea deţinutului. Cînd Ivan Denisovici spune că „numerele n-au nici o greutate", asta nu înseamnă nicidecum că şi-a pierdut simţul demnităţii, cum au reproşat nişte critici făloşi (care nu purtaseră numere şi nici nu suferiseră de foame), este doar o chestiune de bun-simţ. Necazul pe care ni-l pricinuiau numerele nu era de ordin psihologic ori moral (cum scontau stăpînii GULAG-ului), era doar un necaz de ordin practic, că de groaza carcerei trebuia să-ţi cheltuieşti timpul liber ca să-ţi coşi o margine descusută, să-ţi reînnoieşti cifrele la pictori, iar peticele rupte în timpul lucrului să le înlocuieşti pe de-a-ntregul, să găseşti de unde-i şti altele noi.

Pentru unii, numerele erau, într-adevăr, cea mai diavolească invenţie de aici. Aceştia erau credincioşii cei mai zeloşi, femeile care se aflau în lagărul de femei din apropierea gării Suslovo (Kamîşlag): femeile condamnate pentru religie, aici, constituiau o treime din întreg efectivul. Căci totul era prezis în Apocalips:

13, 16 — „... Să primească un semn pe mîna dreaptă sau pe frunte".

Şi aceste femei au refuzat să poarte numere, fiindcă socoteau că sunt semnul Satanei! Refuzau de asemena să dea semnătură (tot Satanei) pentru echipamentul statului. Administraţia lagărului (şeful Direcţiei – generalul Grigoriev, şeful OLP-ului – maiorul Boguş) a dat dovadă de cea mai vrednică demnitate: a ordonat ca aceste femei *să fie dezbrăcate, pînă la bluze, şi descălţate* (supraveghetoarele-comsomoliste au făcut întocmai), pentru ca iarna să le ajute pe aceste fanatice absurde, obligîndu-le să accepte uniforma lagărului şi să-şi coasă numerele. Dar şi în ger femeile mergeau desculţe prin zonă şi doar în bluze, dar nu s-au învoit să-şi dea sufletul Satanei!

Şi în faţa acestui spirit (firesc, reacţionar, căci noi, oameni luminaţi, n-am fi obiectat atîta împotriva numerelor) administraţia a cedat, a înapoiat femeilor lucrurile lor de purtare, şi ele le-au îmbrăcat fără numere! (Elena

Ivanovna Usova n-a purtat timp de zece ani decît lucrurile ei, hainele şi lenjeria putreziseră, îi cădeau de pe umeri, dar contabilitatea nu-i putea elibera nimic fără semnătură.)

Aceste numere ne mai deranjau şi prin faptul că, mari fiind, puteau fi distinse uşor, de departe, de către soldatul din escortă. Escorta nu ne vedea, altfel, decît de la distanţa posibilă pentru a trage o rafală de automat, pe nici unul dintre noi nu ne ştia, fireşte, după nume şi, fiind îmbrăcaţi la fel, nu ne-ar fi deosebit fără numerele noastre. Acum, însă, oamenii din escortă, observau cine vorbea în coloană, sau cine încurcase rîndurile de cinci, sau nu ţinea mîinile la spate, sau lua ceva de jos, – şi era de ajuns raportul şefului de escortă ca vinovatul să ajungă la carceră.

Escorta era încă o forţă care se străduia ca viaţa noastră să fie un infern. Aceşti „epoleţi roşii", soldaţi din armata regulată, aceşti băieţandri cu automate erau o forţă obscură, care nu judeca, care nu ştia nimic despre noi, care nu accepta niciodată explicaţii. De la noi spre ei nimic nu putea trece, de la ei spre noi – strigătele de apostrofare, lătratul cîinilor, zgomotul închizătoarelor de la automat şi gloanţele. Şi întotdeauna aveau dreptate ei, nu noi.

În Ekibastuz, la rambleierea unui terasament de cale ferată, unde nu exista zonă, dar exista cordonul escortei, un *zek* a făcut cîţiva paşi în perimetrul îngăduit ca să-şi ia pîinea din scurta aruncată la o parte, dar un soldat a ridicat arma, a tras şi l-a ucis. Şi, bineînţeles, el a avut dreptate. Şi nu putea primi decît mulţumiri. Şi, de bună seamă, nu se căieşte nici în ziua de azi. Iar noi nu ne-am exprimat prin nimic indignarea. Şi, fireşte, n-am scris nicăieri (oricum, nimeni n-ar fi expediat plîngerea noastră).

La 19 ianuarie 1951, coloana noastră de cinci sute de oameni se apropia de obiectivul de muncă, ARM. În partea cealaltă se afla zona, acolo nu erau soldaţi. Dintr-o clipă într-alta trebuia să se deschidă porţile, să intrăm. Brusc, deţinutul Malói [Micuţul] (în realitate – un zdrahon de flăcău lat în umeri), aşa, nitam-nisam a ieşit din formaţie şi parcă dus pe gînduri s-a îndreptat spre şeful escortei. Făcea impresia că nu era în apele lui, că nu-şi dă seama ce face. N-a ridicat mîinile, n-a schiţat nici un gest ameninţător, mergea pur şi simplu înainte gînditor. Şeful escortei, un nemernic de ofiţer cu aspect de filfizon, s-a speriat şi a început să fugă cu spatele înainte din faţa lui Malói, strigînd ceva cu voce piţigăiată, neputînd în nici un chip să-şi scoată pistolul. Înspre Malói s-a repezit un sergent cu automat şi de la cîţiva paşi l-a secerat cu o rafală peste piept, retrăgîndu-se şi el încet-încet. Iar Malói, înainte de a cădea, şi-a continuat mişcarea încetă încă vreo doi paşi; din spatele lui, din pufoaică, pe urmele gloanţelor nevăzute, ieşiră smocuri de vată. Dar cu toate că Malói căzuse, iar noi, tot restul coloanei, nici nu ne mişcaserăm, şeful escortei era atît de speriat, încît a strigat soldaţilor o comandă de luptă, şi din toate părţile au început să păcănească automatele, trăgînd un pic mai sus de capetele noastre; s-a pornit să latre şi o mitralieră, instalată dinainte pe poziţie, şi pe mai multe glasuri, care mai de care mai isteric, ni se striga: „Culcat! Culcat! Culcat!" Şi gloanţele zburau mai jos şi mai jos, spre sîrma ghimpată a zonei. Noi, cinci sute de oameni, nu ne-am aruncat asupra trăgătorilor, nu i-am dat peste cap, cu toţi ne-am întins la pămînt, cu faţa în

zăpadă, rămînînd în această poziție rușinoasă, neajutorată, în această dimineață de Bobotează, mai bine de un sfert de oră, ca oile: pe toți ar fi putut să ne împuște, glumind, fără să dea socoteală – doar a fost o încercare de revoltă!

Iată ce robi mișei eram noi în primul și în cel de-al doilea an de Lagăre speciale. Despre această perioadă s-a spus destul în *Ivan Denisovici*.

Cum s-a putut întîmpla una ca asta? De ce multele mii de dobitoace ale acestui scîrnav Cincizeci și Opt, totuși *politici*, fir-ar să fie, iar acum separați din grămadă și reuniți la un loc, s-ar putea spune adevărați politici, de ce dar s-au comportat atît de mizerabil, atît de obedient?

Aceste lagăre nici nu puteau începe altfel. Și asupriții și asupritorii proveneau din lagărele ITL, și zeci de ani de tradiție atît a robilor, cît și a stăpînilor îi apăsau și pe unii și pe alții. Felul de viață și felul de a gîndi s-a transmis o dată cu oamenii vii, ei îl încălzeau și îl întrețineau unii în ceilalți, deoarece din aceeași secție de lagăr plecau împreună cîteva sute de oameni. În locul cel nou ei aduceau cu sine convingerea generală, care li se insuflase, că în lumea lagărelor omul este pentru om șobolan și canibal, și altcumva nu poate fi. Ei au adus cu sine doar interesul pentru destinul lor și o totală indiferență față de soarta comună. Ei veneau pregătiți să dea o luptă necruțătoare pentru cucerirea funcțiilor de brigadieri, a locurilor călduțe, de „oploșiți", la bucătărie, la tăiat de pîine, la contabilitate și KVC.

Cînd însă într-un loc nou pleacă un solitar, în calculele sale de a se aranja acolo se poate bizui numai pe șansa și pe lipsa lui de scrupule. Cînd faci parte dintr-un transport de lungă durată, călătorești două-trei-patru săptămîni în același vagon, te speli în aceleași înșchisori de tranzit, mergi în aceeași formație cu oameni care s-au frecat destul unii de alții, care au apreciat bine, unul la altul, de multă vreme, pumnul de brigadier, știința de a intra în voile șefilor, de a o coti „la stînga", *păcălindu-i* pe truditorii de la muncile comune, așa-zișii „pălmași", cînd în același convoi se află o *șleahtă* de oploșiți, vînători de locuri călduțe, privilegiate, care au și devenit complici, – este firesc ca ei să nu se lase furați de visuri de libertate, ci să preia împreună ștafeta robiei, să se înțeleagă cum vor pune mîna pe posturile-cheie din noul lagăr, înlăturîndu-i pe oploșiții din alte lagăre. Cît despre bieții pălmași de la „comune", care s-au împăcat cu soarta lor neagră, nenorocită, se înțeleg între ei cum să alcătuiască la noul loc o brigadă mai bună și să nimerească la un brigadier suportabil.

Toți acești oameni au uitat cu desăvîrșire nu doar că fiecare dintre ei este om și poartă în sine focul divin, și este capabil de un destin mai înalt, dar au uitat pînă și faptul că spinarea se poate îndrepta, că libertatea simplă constituie un drept al omului la fel ca aerul, că ei toți sunt așa-numiții *politici* și, iată, acum rămîn între ei.

Este adevărat că printre ei se mai afla, totuși, o părticică de hoți și de bandiți: neștiind ce să mai facă pentru a-i reține pe favoriții lor de la desele evadări (articolul 82 al Codului penal dădea pentru evadare doar doi ani, iar hoții acumulaseră deja zeci și sute, de ce să nu evadeze, dacă nu avea cine

să-i oprească?). autorităţile s-au hotărît să-i blagoslovească pentru evadare cu 58-14, adică sabotaj economic.

Astfel de bandiţi, care să meargă în Lagărele speciale, în general erau foarte puţini în fiecare convoi – o mînă, dar, după codul lor, prea destui ca să se comporte cu insolenţă, să ocupe posturile de comandanţi cu bîte (precum acei azerbaidjeni din Spassk, care pe urmă au fost măcelăriţi) şi să ajute oploşiţilor să instaureze în noile insule ale Arhipelagului drapelul negru, dezgustător, al mîrşavelor lagăre de *exterminare* prin muncă[6].

Lagărul din Ekibastuz a fost creat cu un an înainte de sosirea noastră, în 1949, şi totul aici s-a constituit după modelul a ceea ce a fost înainte, aşa cum a fost adus în minţile deţinuţilor şi ale şefilor. Exista un comandant, un comandant adjunct şi responsabilii de barăci, care îi brutalizau pe subordonaţii lor fie cu pumnii, fie cu denunţurile. Exista o baracă separată a oploşiţilor, unde, pe *vagonaşe*, la un pahar de ceai, se hotăra, prieteneşte, soarta unor obiective de lucru şi a unor brigăzi întregi. În fiecare baracă existau (mulţumită construcţiei speciale a barăcilor finlandeze) nişte „cabine" separate, care erau ocupate, după rang, de unul sau doi *zeki* privilegiaţi. Şi dispecerii care te pocneau după ceafă, şi brigadierii care te plesneau peste faţă, iar supraveghetorii îţi administrau lovituri cu gîrbaciul. Şi fuseseră aleşi nişte bucătari botoşi şi obraznici. Şi toate magaziile de alimente au intrat în stăpînirea caucazienilor iubitori de libertate. Iar funcţiile de şefi de lucrări ori şantiere le-a acaparat o clică de escroci care se dădeau, toţi, drept ingineri. Iar turnătorii îşi duceau conştiincioşi denunţurile la secţia operativă, fără să fie pedepsiţi de nimeni. Şi, cu un an în urmă, început cu nişte corturi, lagărul avea acum şi o închisoare de piatră, – neisprăvită însă, şi din pricina asta – arhiplină: pentru carceră – cu ordin în regulă – trebuia să stai la rînd cîte o lună sau chiar două! Asta-i ilegalitate, nici mai mult, nici mai puţin: să stai la coadă pentru carceră! (Şi eu am fost osîndit la carceră, dar n-am mai apucat să-mi vină rîndul.)

Este drept că în acest an au mai scăzut acţiunile hoţilor (mai exact ale acelora numiţi *cîini*, în măsura în care nu desconsiderau posturile din lagăr). Se simţea că nu le mai mergea ca altădată, că treburile lor nu mai aveau anvergura de odinioară: le lipsea tineretul, nu mai aveau rezerve, nimeni nu le mai sărea înainte să-i linguşească. Ceva nu mai mergea. Comandantul Magheran, cînd şeful regimentului disciplinar l-a prezentat deţinuţilor din lagăr aliniaţi în front, încă mai încerca să lase impresia că ne priveşte cu o vioiciune sumbră; dar era stăpînit de nesiguranţă, şi curînd steaua lui a apus în mod ruşinos.

Convoiul nostru, ca orice convoi nou, a fost supus presiunii încă de la baia de sosire. Băieşii, frizerii şi dispecerii erau încordaţi şi se aruncau grămadă asupra tuturor celor care încercau să aducă o sfioasă obiecţie referitoare la lenjeria ruptă, sau apa rece, sau la sistemul de dezinfecţie. De-abia aşteptau astfel de obiecţii şi se repezeau numaidecît cîţiva, ca o haită de cîini, intenţionat, şi strigau cît îi ţinea gura: „Aici nu sunteţi la tranzitul din Kuibîşev!", şi îţi vîrau sub nas pumnii de oameni bine hrăniţi. (Din punct de vedere psihologic avea efect. Un om despuiat este de zece ori mai vulnerabil în faţa

celor îmbrăcați. Și dacă un convoi nou va fi speriat încă de la prima baie, acest lucru îl va marca pentru tot restul vieții din lagăr.)

Volodia Gherșuni, școlarul acela care își propunea ca odată ajuns în lagăr, după ce va vedea ce și cum, să decidă „cu cine să meargă", a fost pus chiar din prima zi să consolideze lagărul: să sape o groapă pentru stîlpii de iluminat. Dar era slab, nu și-a făcut norma. Baturin, adjunctul cu materialele, care provenea dintre *cîini*, și el în curs de potolire, dar fără să se fi potolit pe de-a-ntregul, l-a numit „pirat" și la pălmuit. Gherșuni a azvîrlit ranga și a ieșit din groapă. S-a dus la comandament și le-a zis: „Băgați-mă la carceră, eu nu mai lucrez cîtă vreme «piratii» voștri lovesc oamenii" (nefiind obișnuit, cuvîntul „pirat" l-a ofensat în mod deosebit). Nu au refuzat să-l bage la carceră, și a făcut, în două reprize, optsprezece zile (iată cum se procedează: mai întîi prescriu cinci sau zece zile, dar, cînd termenul a expirat, deținutul nu este eliberat, se așteaptă ca el să înceapă să protesteze și să înjure, după care, „în mod legal", îi *altoiesc* o nouă repriză de carceră). După carceră, pentru scandal, i-au mai dat încă două luni de BUR, adică să stea în aceeași închisoare, să primească hrană caldă, rația de pîine în funcție de randament și să meargă la lucru la cuptoarele de var. Văzînd că se scufundă tot mai adînc, Gherșuni a încercat acum să se salveze prin infirmerie, el încă nu știa cîte parale face șefa ei, madam Dubinskaia. Credea că le va arăta platfusul lui și îl vor scuti de drumurile lungi la cuptoarele de var. Însă au refuzat să-l ducă la infirmerie, BUR-ul din Ekibastuz nu avea nevoie de consultații la dispensar. Totuși, ca să ajungă acolo, Gherșuni, ascultînd o mulțime de sfaturi despre cum trebuie să protesteze, la apelul dinainte de plecarea la lucru, a rămas întins pe prici, numai în izmene. Supraveghetorii „Păzea" (un fost marinar, cam țicnit) și Konențov l-au tras de picioare de pe prici, și așa, în izmene, l-au tîrît la apel. Ei îl tîrau, iar el se agăța cu mîinile de pietrele depozitate pentru construcția unui zid. Gherșuni era acum de acord să meargă la cuptoare și striga: „Lăsați-mă să-mi îmbrac pantalonii!", dar ei îl tîrau mai departe. La postul de gardă, întîrziind plecarea la muncă a patru mii de oameni, acest băiețel slab striga: „Gestapoviștilor! Fasciștilor!" și se zbătea, și nu se lăsa să-i pună cătușele. Totuși Păzea și Konențov i-au apăsat capul pînă la pămînt și i-au pus cătușele, iar acum îl împingeau să meargă. Ei și șeful regimului disciplinar Macehovski nu erau cîtuși de puțin tulburați, tulburat era, nu știu de ce, tot Gherșuni: cum să meargă el prin localitate numai în izmene? Și a refuzat să meargă. Alături stătea un soldat din escortă cu nasul cîrn, care ținea în lesă un cîine. Volodia își amintește că l-a auzit cum i-a spus în șoaptă: „De ce faci atîta zarvă? Intră în coloană. O să stai lîngă foc, crezi că o să muncești?" Și a tras zdravăn de lesă, cîinele se smucea din mîinile lui spre gîtul lui Volodia, căci văzuse cum acest puștan se împotrivea epoleților albaștri! Volodia a fost luat și dus îndărăt la BUR. Cătușele care-i strîngeau mîinile la spate îi provocau o durere atroce, iar gardianul, un kazah, îl apucase de beregată și îl izbea cu genunchiul în foale. Pe urmă l-au trîntit pe pardoseală, cineva a spus pe un ton practic, de profesionist: „Să-l bateți pînă se cacă pe el!" Și au început să-l bușească pe unde nimereau (l-au nimerit și în tîmplă) cu cizmele pînă și-a pierdut cunoștința. A

doua zi l-au chemat la *oper*, la agentul operativ, care i-a pus pe rol un dosar penal pentru încercare de terorism: cînd l-au tîrît, s-a agăţat cu mîinile de pietre! De ce?

La un alt apel de dimineaţă, tot aşa s-a împotrivit să meargă la muncă şi Tviordohleb, ba a declarat şi greva foamei: el nu va lucra pentru Satana! Greva lui fiind tratată cu dispreţ, a fost scos cu forţa, numai că dintr-o baracă simplă, şi Tviordohleb putea ajunge să spargă geamurile. Zăngănitul geamurilor sparte răsuna strident peste locul de adunare, acompaniind sumbru numărătoarea dispecerilor şi supraveghetorilor.

Acompaniind zvonul monoton al zilelor, săptămînilor, lunilor noastre, al anilor noştri.

Şi nu se întrevedea nici o geană de lumină. Nu fusese prevăzută în planul MVD-ului cînd au fost create aceste lagăre.

Noi, cei douăzeci şi cinci de nou-veniţi, în cea mai mare parte ucraineni din Ucraina de Vest, ne-am strîns într-o singură brigadă şi am izbutit să ne înţelegem cu dispecerii să ne aprobe un brigadier dintre ai noştrii, pe acelaşi Pavel Baraniuk. Eram o brigadă liniştită, muncitoare (pe ucrainenii din vest, luaţi de curînd de lîngă pămîntul încă necolectivizat, nu era nevoie să-i îndemni cu biciul, ci, poate, mai degrabă, să-i struneşti. Vreo cîteva zile am fost socotiţi muncitori necalificaţi, dar, curînd, printre noi s-au descoperit meşteri zidari, ceilalţi s-au angajat să înveţe această meserie, şi astfel am devenit brigadă de zidari. Din mîna noastră ieşea lucru bun. Şefii au observat asta şi de pe un şantier de construcţii de locuinţe pentru cetăţenii liberi ne-a mutat în zonă. I-au arătat brigadierului o grămadă de pietre lîngă BUR – exact acelea de care se agăţase Gherşuni, şi au promis că vor aduce zilnic de la carieră. Apoi au explicat că acel BUR ce se vede este doar o jumătate de BUR, şi acum trebuie construită cea de a doua jumătate, şi asta o va face brigada zidarilor.

Astfel, spre ruşinea noastră, am început să ne construim propria închisoare!

Era o toamnă lungă, secetoasă. Toată luna septembrie şi jumătate din octombrie n-a picat nici un strop de ploaie. Dimineaţa vremea era calmă, pe urmă se pornea vîntul, spre amiază se întetea, spre seară se liniştea din nou. Uneori, acest vînt bătea necontenit, bătea subţire, apăsător şi te făcea mai ales să simţi această stepă apăsătoare, monotonă, care ni se deschidea chiar de pe schelele BUR-ului – nici oraşelul cu cele dintîi clădiri ale cuptoarelor de var, nici cartierul de locuinţe al militarilor din escortă, nici, cu atît mai mult, zona noastră împrejmuită de sîrmă ghimpată nu ascundea de noi imensitatea, nemărginirea, uniformitatea perfectă şi disperarea acestei stepe, prin care doar primul rînd al stîlpilor de telegraf abia cojiţi a pornit spre nord-est, spre Pavlodar. Uneori, vîntul bătea aprig, într-o oră aducea frigul din Siberia, te silea să îmbraci pufoaica, şi bătea, bătea întruna, biciuindu-te cu nisip şi pietricele mărunte, măturate din stepă. Dar cred că este mai simplu să reproduc poezia pe care am scris-o în acele zile la zidirea BUR-ului.

Şi iată-mă zidar! De la poet citire[7],
Din piatră dură clădesc o închisoare.
Nu vreun oraş, căci totu-i îngrădire.
Pe cer, atent, un uliu se roteşte.
Şuieră vîntu-n stepă! Şi nici un trecător
Ca să mă-ntrebe ce-i cu edificiul?
– Sîrmă ghimpată, cîini şi puşcă, biciul –
Da-i prea puţin! În puşcărie,
una mai nouă vor...
Şi folosesc mistria, domol, adormitor,
Şi lucrul merge parcă de la sine.
Vine ăl mare. Zidul creşte-ncet!
Ni se promite
Că vom fi primii locatari în ţinţirim.
De-ar fi doar asta! Dar din limbuţia sa
Aflu că sunt bifat într-un dosar.
După denunţul unui anonim
Numele meu, precum şi-al altuia
Sunt prinse-n acoladă, înlănţuiţi să fim.
Ciocanele se-ntrec, sfărîmă, taie,
Zid după zid se-nalţă, şi-ntre pereţi – pereţi...
Glumim, fumăm – mortaru-şi face cale –
Prinos de pîine vom primi şi terci.
Celulă de celulă-şi arată groapa sa,
Adîncul mut al suferinţei tale.
Singur, automobilul de lume ne mai leagă
Şi sîrmele pe stîlpi, zbîrnîitoare.
În noi e, Doamne, neputinţa-ntreagă!
Robi şi nevolnici suntem, tîrîtoare![*]

Robi! Nu pentru că ne era frică de ameninţările maiorului Maximenko ne căzneam să zidim pietrele cît mai bine şi să nu facem economie de ciment, ca viitorii captivi să nu poată prea uşor să dărîme acest zid. Ci pentru că, într-adevăr, deşi nu îndeplineam norma sută la sută, brigada care clădea închisoarea primea supliment de hrană, iar noi n-o azvîrleam maiorului în faţă, ci o mîncam. Şi tovarăşul nostru Volodia Gherşuni zăcea în aripa deja construită a BUR-ului. Iar Ivan Spasski, fără să fi săvîrşit vreo abatere, Dumnezeu ştie pentru ce, zăcea la *rejimka*. Şi mulţi dintre noi aveau să stea în acest BUR, în aceste celule pe care noi le construiam atît de trainic şi conştiincios. Iată că într-o zi, chiar în timpul lucrului, cînd noi îi dădeam zor cu mortarul şi cu pietrele, pe neaşteptate în stepă au răsunat nişte împuşcături.

---

[*] Versiunea românească a poemului aparţine poetului Adi Cusin.

Curînd, la postul de gardă al lagărului, aproape de noi, a oprit o dubă (dintre cele adevărate, aşa cum erau cele de la oraş, făcea parte din dotarea unităţii de escortă, doar că nu avea scris pe laturi, pentru proşti, „Beţi şampanie sovietică!"). Din dubă au aruncat afară patru inşi – bătuţi, însîngeraţi; doi se poticneau, unul era tîrît; doar primul, Ivan Vorobiov, mergea mîndru şi furios.

Astfel i-au condus pe fugari pe sub picioarele noastre, pe sub schelele noastre, şi i-au dus în aripa terminată a BUR-ului.

Iar noi zideam, punînd piatră peste piatră...

O evadare! Ce îndrăzneală disperată! Fără veşminte civile, fără hrană, cu mîinile goale, să traversezi zona sub gloanţe şi să fugi în stepa deschisă, nesfîrşită, goală, fără un strop de apă! Asta nici măcar nu se poate numi un proiect, asta e sfidare, un mijloc orgolios de sinucidere. Iată numai de ce împotrivire sunt capabili cei mai puternici şi cei mai curajoşi dintre noi.

Iar noi... punem piatră peste piatră.

Şi discutăm. Asta-i a doua evadare într-o lună. Nici prima n-a izbutit, dar aceea a fost o încercare prostească. Vasili Briuhin (poreclit „Blüher"[8]), inginerul Mutianov şi încă un fost ofiţer polonez au săpat în atelierele mecanice, sub încăperea în care lucrau, o groapă de un metru cub, unde s-au ascuns, asigurîndu-şi o rezervă de hrană. Naivi, credeau că seara, ca de obicei, din zona de lucru, garda va fi ridicată, apoi, ei vor ieşi din groapă şi vor pleca. Dar la încetarea lucrului, trei au fost lipsă la apel, iar sîrma ghimpată din jur era neatinsă, aşa că au pus pază cîteva zile şi nopţi. În vremea asta, sus, veneau şi plecau oameni, au adus şi un cîine, dar cei ascunşi în groapă au pus în crăpături vată cu benzină şi au derutat cîinele. Trei zile şi trei nopţi au stat acolo fără să discute, fără să se mişte, înghesuiţi, ca vai de lume, căci trei inşi într-un metru cub... Pînă la urmă n-au mai rezistat şi au ieşit.

Cînd brigăzile se întorc în zonă, povestesc cum a evadat grupul lui Vorobiov: străpungînd zona cu un camion.

A mai trecut o săptămînă. Zidim, punem piatră peste piatră. Cea de-a doua aripă a BUR-ului se profilează foarte clar: iată micuţele şi confortabilele carcere, iată celulele individuale, iată tamburele, într-un volum destul de mic am îngrămădit o sumedenie de piatră, şi se aduce întruna de la carieră: piatra e pe gratis, mîna de lucru de asemenea, numai cimentul este al statului.

Şi mai trece o săptămînă, destul timp pentru cei patru mii de puşcăriaşi ai Ekibastuzului să se convingă că evadarea este o nebunie şi nu duce la nimic. Şi, într-o zi la fel de însorită, din nou răsună împuşcături în stepă: evadare!!! Păi, asta-i un fel de epidemie: din nou apare duba celor de la escortă şi aduce doi (cel de-al treilea a fost ucis pe loc). Aceştia doi – Batanov şi încă unul foarte tînăr – plini de sînge, sunt conduşi pe lîngă noi, pe sub schelele noastre, în aripa isprăvită, pentru ca acolo să le mai tragă o mamă de bătaie, şi, despuiaţi, să-i arunce pe pardoseala de piatră şi să nu le dea nici să mănînce, nici să bea. Ce simţi tu, robule, privindu-i pe aceşti oameni omoriţi în bătaie, şi mîndri? Nu cumva bucuria josnică, ticăloasă, că nu pe tine te-au prins, nu pe tine te-au snopit în bătai, nu te-au sortit pieirii?

„Mai repede, trebuie să terminați mai repede aripa stîngă!“ ne strigă burduhănosul maior Maximenko.

Zidim. Seara o să primim suplimentul de casă.

Căpitanul de rangul doi Burkovski cară tencuială. Tot ce se construiește este în folosul Patriei.

Seara auzim cum s-a întîmplat: și Batanov a încercat să răzbească tot cu o mașină. Gloanțele au atins mașina.

Acum ați înțeles, robilor, că a evada înseamnă sinucidere, că nimeni nu va izbuti să fugă mai departe de un kilometru, că ursita voastră este să munciți și să muriți?!

Nici n-au trecut cinci zile, nimeni n-a mai auzit nici o împușcătură, cînd dintr-o dată, ca și cum cerul ar fi fost din metal și cineva a izbit în el cu o rangă uriașă, a răbufnit știrea: evadare!! Din nou o evadare!!! Și de data asta reușită!

Evadarea de duminică 17 septembrie a fost atît de bine pusă la punct, încît apelul de seară a trecut cu bine, socotelile *vertuhailor*[9] s-au potrivit la ținc. Numai în dimineața lui 18 ceva începe să scîrțîie, fiindcă plecarea la lucru este anulată și se organizează un apel general. Cîteva apeluri generale pe platforma de adunare, pe urmă – apeluri pe barăci, apeluri pe brigăzi, apel după dosare, – căci dulăii se pricep numai să numere banii la casă. Mereu rezultatul era altul! Nu puteau să afle *cîți* au fugit? cine anume? cînd? încotro? cu ce?

Era luni seara, masa de prînz nu ni s-a servit (bucătarii au fost și ei aduși la locul de adunare ca să fie numărați), dar noi nu suntem supărați, într-un fel ne bucurăm! Orice evadare izbutită constituie o mare bucurie pentru deținuți. Nu contează că pe urmă oamenii din escortă se comportă ca niște turbați, că regimul devine atroce, pentru noi toți este o sărbătoare! Pe chipurile noastre se citește semeția! Suntem mai inteligenți ca voi, domnilor dulăi! Iată, am evadat! (Și, privindu-i pe șefi în ochi, zicem în gîndul nostru: numai de nu i-ar prinde! Numai de nu i-ar prinde!)

În plus, nici la muncă nu ne-au mai scos, și ziua de luni a trecut pentru noi ca o a doua zi liberă. (E grozav că băieții *n-au șters-o* sîmbătă: s-au gîndit să nu ne strice duminica!)

Dar cine or fi?

Luni seara s-a aflat: Gheorghi Tenno și Kolka Jdanok.

Zidul închisorii se înalță tot mai sus. Am făcut și buiandrugii deasupra ușilor și ferestruicilor, acum lăsăm lăcașurile pentru căpriori.

Trei zile au trecut de la evadare. Șapte. Zece. Cincisprezece.

Nici o știre!

Au reușit!!

Capitolul 4

DE CE AŢI TOLERAT?

PRINTRE CITITORII MEI se află şi un Istoric-Marxist cultivat. Frunzărind, în fotoliul său moale, pînă în locul în care se arată cum construiam noi BUR-ul, el îşi scoate ochelarii, loveşte peste pagină cu ceva plat, cum ar fi o riglă, şi dă din cap aprobator:

— Da-da. Asta pot s-o cred. Însă chestia cu nu ştiu ce zefir al revoluţiei mi se pare o gogoriţă. Acolo, la voi, nu putea avea loc nici o revoluţie, deoarece pentru aşa ceva este necesară o legitate istorică. Iată, aţi fost aleşi cîteva mii de aşa-zişi „politici", – şi ce-i cu asta? Nemaiavînd înfăţişare omenească, demnitate, familie, îmbrăcăminte, hrană, – ce-aţi făcut? De ce nu v-aţi răzvrătit?

— Ne cîştigam raţia de pîine. După cum aţi văzut – construiam o închisoare.

— Asta-i bine. Asta şi trebuia să faceţi, să construiţi. Este în folosul poporului. Asta a fost singura decizie corectă. Dar, dragii mei, numai pentru atît nu vă puteţi numi revoluţionari! Pentru revoluţie trebuie să fii legat de singura clasă înaintată...

— Păi, atunci, eram cu toţii muncitori...

— Asta n-are nimic de-a face. Ăsta-i un chiţibuş obiectiv. Dumneata poţi să-ţi închipui ce este aceea o le-gi-ta-te?

La naiba, cred că pot. Pe cuvînt de onoare că pot. Îmi închipui că o dată ce lagărele cu multe milioane de oameni durează de patruzeci de ani, poftim – aceasta este o legitate istorică. Aici sunt prea multe milioane şi prea mulţi ani pentru ca totul să poată fi explicat printr-un capriciu al lui Stalin, prin perfidia lui Beria, prin credulitatea şi naivitatea partidului conducător, luminat neîntrerupt de raza Învăţăturii Înaintate. Dar n-o să-i fac reproşuri oponentului meu cu *aceastã* legitate. El îmi va zîmbi cu drăgălăşenie şi îmi va spune că noi, în cazul respectiv, nu vorbim despre asta, eu mă abat de la subiect.

El vede că eu m-am încurcat, că îmi reprezint prost legitatea, şi îmi explică:

— Vezi dumneata, revoluţionarii au venit şi au măturat ţarismul cu mătura. Foarte simplu. Păi să fi încercat ţarul Nicolae să-şi întemniţeze astfel revoluţionarii! Să fi încercat să le agaţe numere! Să fi încercat...

— Exact. El n-a-ncercat. El n-a încercat, şi tocmai de aceea au scăpat teferi cei care au încercat după el.

— Păi, nici *nu putea* să încerce! Nu putea!

— Da, şi asta-i adevărat: nu numai că n-a vrut, dar nici n-a putut.

Conform interpretării cadeţilor (nu mai vorbesc de aceea a socialiştilor), toată istoria Rusiei este o succesiune de tiranii. Tirania tătarilor. Tirania cnejilor moscoviteni. Cinci secole de despotism naţional, de tip oriental, şi de robie făţişă, adînc înrădăcinată. (Nici tu Zemski Sobor, nici comuna sătească, nici căzăcimea liberă ori ţărănimea din nord[1].) Fie că vorbim de Ivan cel Groaznic[2], de Alexei cel Blajin[3], de Petru cel Crîncen[4] ori de Ecaterina de Catifea[5], ori chiar de Alexandru al Doilea[6], pînă la Marea Revoluţie din Februarie, toţi ţarii n-au ştiut, chipurile, decît un singur lucru: *să strivească.* Să-şi strivească supuşii ca pe nişte cărăbuşi, ca pe nişte omizi. Regimul îi oprima pe supuşi, revoltele şi răscoalele erau înăbuşite, strivite.

Bine, bine! I-au strivit, dar nu de tot! I-au strivit, dar nu în sensul tehnic înalt din zilele noastre. De pildă, soldaţii care s-au aflat în careul decembriştilor, la numai patru zile *au fost iertaţi toţi pînă la unul.* (Compară execuţiile soldaţilor noştri, – care nu s-au răzvrătit, dar au refuzat să tragă în mulţimea neînarmată –, la Berlin, în 1953, Budapesta 1956, Novocerkassk, 1962.) Iar dintre ofiţerii decembrişti care au participat la răscoală, au fost executaţi doar cinci, – poţi să-ţi închipui aşa ceva în epoca sovietică? Credeţi că ar mai fi rămas măcar unul în viaţă?

Apoi, – nici Puşkin, nici Lermontov nu au fost condamnaţi pentru literatura lor plină de temeritate, pe Tolstoi, pentru subminarea făţişă a statului, nu l-au atins cu un deget. „Unde te-ai fi aflat la 14 decembrie în Petersburg?" l-a întrebat Nicolae I pe Puşkin. Puşkin a răspuns sincer: „În Piaţa Senatului". Şi a fost... lăsat să plece acasă. Apropo de asta, noi, cei care am încercat pe pielea noastră sistemul maşinii judiciare, precum şi amicii noştri, procurorii, înţelegem perfect cît valora răspunsul lui Puşkin: articolul 58, paragraful 2, insurecţie armată, în cel mai bun caz cu referire la articolul 19 (intenţie), şi să zicem că n-ar fi fost dus în faţa plutonului de execuţie, dar, oricum, cel puţin zece ani ar fi primit. Şi Puşkinii şi-ar fi primit fără să crîcnească pedepsele, ar fi fost trimişi în lagăre şi ar fi murit. (Gumiliov nici măcar n-a mai avut nevoie să meargă în lagăr, a fost izbăvit de un glonţ cekist.)

Războiul Crimeii – dintre toate războaiele cel mai fericit pentru Rusia – n-a adus doar eliberarea ţăranilor şi reformele lui Alexandru[7]: o dată cu ele s-a născut în Rusia o puternică opinie publică.

Aparent încă mai supura şi chiar se extindea ocna siberiană, se organizau, parcă, închisorile de tranzit, se expediau convoaie, se întruneau tribunalele să judece procese. Dar ce înseamnă asta? Tribunalele judecă, judecă, dar Vera Zasulici, care l-a rănit grav pe şeful poliţiei capitalei (!), a fost achitată??... (Uşurinţa cu care au eliberat-o pe Zasulici poate fi comparată cu uşurinţa cu care a fost construită Casa cea Mare[8] din Leningrad, chiar pe locul acela...) Şi Vera Zasulici nu şi-a cumpărat singură revolverul pentru a trage în Trepov[9], i l-au cumpărat, pe urmă i l-au schimbat cu altul de un calibru mai mare, pentru urşi, iar tribunalul nici măcar n-a pus întrebarea: *cine* l-a cumpărat? Unde se află acel om? Un astfel de complice, după legile ruseşti

nu era considerat criminal. (După cele sovietice – i-ar fi dat numaidecît *pedeapsa capitală.*)

De *şapte* ori au atentat la viaţa lui Alexandru II (Karakozov*; Soloviov[10]; aproape de Alexandrovsk; lîngă Kursk; explozia lui Halturin[11]; bomba lui Tetiorka; Grineviţki). Alexandru II mergea (se înţelege – fără gardă) prin Petersburg, şi avea ochii plini de teamă, „ca o fiară hăituită" (mărturia lui Lev Tolstoi, care l-a întîlnit pe ţar pe scara unei locuinţe particulare**). Şi? Credeţi că a pustiit şi a deportat jumătate de Petersburg, cum s-a întîmplat după asasinarea lui Kirov? Cîtuşi de puţin, nici prin cap nu putea să-i treacă. A aplicat măsuri profilactice de teroare în masă? Teroarea generală, precum în 1918? A luat ostatici? Nici nu exista această noţiune. I-a arestat pe *cei dubioşi*? Cum ar fi putut face una ca asta?!... A executat mii de oameni? Au fost executaţi cinci. În această perioadă n-au fost judecaţi nici măcar trei sute. (Dacă ar fi fost *un singur* atentat la viaţa lui Stalin – cîte milioane de suflete ne-ar fi costat?)

Bolşevicul Olminski scrie că în 1891 el era *unicul politic* din toată închisoarea Krestî. Transferat la Moscova, era, de asemenea, unicul de la Taganka. Doar la Butîrki, înainte de pornirea convoiului, s-au adunat cîteva persoane!... (Iar peste un sfert de secol, revoluţia din februarie a descoperit în puşcăria din Odessa şapte politici, la Moghiliov – trei.)

Cu fiecare an de cultură şi literatură liberă, invizibila, dar redutabila pentru ţari opinie publică creştea, iar ţarii nu mai ţineau în mînă nici frîiele, nici coama, şi Nicolae II a avut parte să se ţină de crupa şi de coada calului.

El nu avea curajul acţiunii. Nici el, nici toţi guvernanţii lui nu mai aveau tăria să se lupte pentru puterea lor. Ei nu mai striveau, doar strîngeau uşor şi apoi slăbeau iar. Tot timpul priveau în jur şi trăgeau cu urechea: ce va spune opinia publică?

Nicolae II a interzis organizarea unei agenturi de informaţii în armată, considerînd că este o ofensă pentru militari. (Şi astfel, autorităţile habar n-aveau ce fel de propagandă se face în armată.) Şi printre revoluţionari infiltrau informatori slabi şi se hrăneau doar cu informaţiile lor sărace, deoarece guvernul se socotea constrîns de legalitate şi nu putea (ca în epoca sovietică) să se apuce pur şi simplu să aresteze pe toţi suspecţii, fără să se îngrijească să caute acuzaţii concrete.

Iată-l, de pildă, pe celebrul Miliukov[12], care şi după treizeci de ani de putere sovietică tot se mai fălea cum a dat el „semnalul de furtună al revoluţiei" (1 noiembrie 1916) – „prostie sau trădare?" Greşeala lui din anul 1900 este neînsemnată: profesor fiind, în cuvîntul rostit la o întrunire studenţească (un profesor la întrunire!) a dezvoltat ideea (printre auditori – studen-

---

* Fiindcă veni vorba, Karakozov avea un frate. Fratele celui care a tras în ţar! Apreciaţi cu măsurile noastre. A fost pedepsit în felul următor: „I se ordonă ca de acum înainte să poarte numele de Vladimirov". Şi nu a suferit nici un fel de constrîngeri nici în privinţa averii, nici a domiciliului.

** *Lev Tolstoi v vospominaniiah sovremennikov (Lev Tolstoi în amintirea contemporanilor)*, GIHL, 1955, vol. 1, p. 180.

tul Savinkov) că dinamica mişcării revoluţionare, din moment ce autorităţile nu-i cedează, duce în mod inevitabil la teroare. Asta însă nu-i instigare, nu-i aşa? Şi nici *intenţie, care duce...* Asta-i slăbiciunea pentru terorism a liberalilor radicali (cîtă vreme nu era îndreptat împotriva lor). Şi Miliukov este închis în DPZ-ul de pe strada Şpalernaia. (Acasă i s-a confiscat proiectul unei noi constituţii.) La închisoare i s-au trimis imediat multe flori, dulciuri, bucate de la simpatizanţi. Şi, de bună seamă, îi este accesibilă orice carte de la Biblioteca Publică. O anchetă scurtă şi, ca un făcut, tocmai acum un student îl ucide pe ministrul învăţămîntului (trecuseră două luni de la întrunirea aceea), dar asta nu-i agravează cîtuşi de puţin soarta lui Miliukov. Îşi va aştepta sentinţa în libertate, atîta doar că nu în Petersburg. Dar unde să locuiască? Păi la celălalt capăt al staţiei Udelnaia, care, chipurile, este în afara Petersburgului. Aproape în fiecare zi era la Petersburg: ba la Fondul Literar, ba la redacţia revistei „Russkoe bogatstvo"[13]. În aşteptarea verdictului a primit aprobarea să călătorească şi... în Anglia. În sfîrşit, sentinţa: şase luni la închisoarea Krestî. (Nici aici n-a rămas niciodată fără narcise şi cărţi de la Biblioteca Publică. A executat însă doar trei luni: la demersurile lui Kliucevski („este necesar ştiinţei"), ţarul l-a eliberat. (Pe acest ţar, Miliukov îl va numi mai tîrziu „despot bătrîn" şi îl va acuza fără temei de trădare a Rusiei.) Şi, curînd, din nou i se dă voie să plece în Europa şi America: să creeze acolo un curent de opinie împotriva guvernului rus.

Ghimmer-Suhanov[14], una dintre figurile sinistre ale revoluţiei din februarie, a fost „surghiunit" astfel din Petersburg, în primăvara lui 1914, încît, sub propriul nume, a continuat să lucreze la ministerul agriculturii (nemaivorbind că deseori înnopta la el acasă).

Cum a fost ucis, în 1907, Maximovski, şeful Direcţiei generale a penitenciarelor? Sediul Direcţiei se afla într-o clădire cu locuinţe particulare şi aproape că nu era păzită. Seara, după orele de program, Maximovski a primit cu încredere o femeie care ceruse audienţă, şi aceasta l-a ucis.

Cînd Lopuhin, directorul departamentului poliţiei, a divulgat revoluţionarilor secretul lui Azef[15], în codul penal nu s-a găsit nici măcar un articol după care să-l osîndească, regimul nu era protejat nici împotriva divulgării secretelor de stat. (Totuşi s-a decis să-l condamne în virtutea unui articol asemănător, şi gurile aurite ale avocaţilor au ponegrit multă vreme pe urmă această judecată, considerînd-o „o ruşine a regimului ţarist". După opinia liberalilor, nu aveau motiv să-l judece.)

Puterea îi irita şi întărîta pe adversari tocmai prin atitudinea ei temătoare şi şovăielnică.

Eroii acelei perioade nu se aşteptau la nimic serios din partea regimului penitenciar, astfel încît Bogrov, care n-a şovăit să-l ucidă pe Stolîpin, creierul şi gloria Rusiei, cînd i s-au pus cătuşele a exclamat tare: „Mă doare!"

Cît era de slab regimul penitenciar se poate judeca după planul de evadare din 1907 al lui Iustin Juk[16], anarhist din Kiev (evadarea a eşuat din pricina unui denunţ, probabil al lui Bogrov): în timpul pauzei tribunalului (politic!), Juk (teroristul) va ieşi la closetul din curte, unde, firește (!) escorta nu-l va urma (îndeaproape). Acolo îl va aştepta o bocceluţă cu haine civile şi un

instrument ca să-şi scoată lanţurile (aşa ceva era posibil în curtea tribunalului!)

Autorităţile îi persecutau pe revoluţionari exact atît cît să aibă timp să se cunoască unul pe celălalt în puşcărie, să se călească şi să-şi creeze aureole în jurul capului. În prezent, avînd o riglă gradată autentică pentru a măsura proporţiile, putem afirma fără nici o teamă că guvernul ţarist nu i-a persecutat pe revoluţionari, ci i-a răsfăţat grijuliu, spre propria lui pieire. Caracterul şovăielnic, slăbiciunea guvernului ţarist sunt evidente pentru oricine a încercat pe pielea lui un sistem judiciar care funcţionează perfect.

Să examinăm, de pildă, biografia lui Lenin, binecunoscută tuturor. În primăvara anului 1887, fratele lui a fost executat pentru atentat împotriva ţarului Alexandru III*. Ca şi fratele lui Karakozov, Lenin este fratele unui asasin de ţar. Ei şi? În toamna aceluiaşi an, Vladimir Ulianov intră la Universitatea imperială din Kazan, ba încă la Facultatea de drept. Nu este uimitor?

Este adevărat că, în cursul aceluiaşi an universitar, Vladimir Ulianov este exmatriculat din universitate. Dar este exmatriculat pentru organizarea unei întruniri studenţeşti antiguvernamentale. Deci, fratele mai mic al regicidului instigă studenţii la nesupunere? Ce pedeapsă ar fi primit în epoca noastră? În mod categoric moarte prin împuşcare (iar ceilalţi cîte douăzeci şi cinci şi cîte zece ani)! Iar pe el îl exmatriculează din universitate. Cîtă cruzime! Ba îl mai şi exilează în... Sahalin?** Nu, la moşia familiei din Kokuşkino, unde oricum mergea pe timpul verii. Vrea să lucreze, i se dă posibilitatea să... doboare copaci în taiga? Nu, să facă practică juridică la Samara, prilej ca să ia parte la activitatea unor cercuri ilegale (şi să lupte împotriva ajutorului social pentru victimele foametei din anul 1891). După asta să-şi dea examenele ca extern la Universitatea din Petersburg. (Cum rămîne însă cu chestionarele? Ce păzeşte Secţia specială?)

Şi iată că peste cîţiva ani acest revoluţionar foarte tînăr este arestat pentru că a creat în capitală „Uniunea de luptă pentru eliberare"[17] – nici mai mult, nici mai puţin! a ţinut de nenumărate ori în faţa muncitorilor discursuri „instigatoare", a scris manifeste. A fost torturat? Nu, i s-a creat un regim propice muncii intelectuale. La închisoarea pentru cei aflaţi sub urmărire penală din Petersburg, unde a stat un an şi unde i s-au adus zeci de cărţi de care avea nevoie, a scris cea mai mare parte a *Dezvoltării capitalismului în Rusia*, în plus, a trimis – legal, prin procuratură! – *Studiile economice* la

---

* În treacăt fie spus, în cursul anchetei judiciare s-a stabilit că Anna Ulianova a primit de la Vilna [Vilnius] o telegramă cifrată: „Sora e grav bolnavă", ceea ce însemna: „Armele sunt pe drum". Anna nu s-a mirat, deşi nu avea nici o soră la Vilna, şi, nu se ştie de ce, i-a arătat telegrama fratelui Alexandr. E clar că ea a fost complice, în vremea noastră ar fi avut asigurată o condamnare de zece ani. Dar Anna nici măcar n-a fost pusă sub cercetare! Legat de acelaşi caz, s-a stabilit că altă Anna (Serdiukova), o institutoare din Ekaterinodar, ştia sigur de atentatul împotriva ţarului, dar a tăcut. Ce ar fi aşteptat-o în zilele noastre? Împuşcarea. Pe cînd atunci i-au dat... doi ani.

** Fiindcă veni vorba, în Sahalin au fost politici. Dar cum s-o fi nimerit că n-a fost acolo nici un bolşevic (nici măcar un menşevic) mai de seamă?

revista marxistă „Novoe slovo" [„Cuvîntul nou"]. În detenție primea masă plătită, cu dietă la comandă, lapte, apă minerală de la farmacie, de trei ori pe săptămînă – pachete de acasă. (La fel și Trotki, la Petropavlovka[18], a putut să aștearnă pe hîrtie primul proiect al teoriei revoluției permanente.)

Pe urmă totuși l-au împușcat, conform sentinței dată de troica[19]? Nu, nici măcar nu i-au dat închisoare, ci doar l-au exilat. În Iakuția, pe viață?? Nu, în ținutul binecuvîntat al Minusinskului, și doar pentru trei ani. L-au dus acolo cu cătușe, în *vagon-zak*? O, nu! El călătorește ca om liber, încă trei zile umblă fără opreliști prin Petersburg, pe urmă și prin Moscova, trebuie să lase instrucțiuni conspirative, să stabilească legături, să țină consfătuirea cu revoluționarii rămași. Lui i s-a permis să meargă și în exil pe cont propriu, asta înseamnă: să călătorească laolaltă cu pasagerii liberi – Lenin n-a cunoscut niciodată nici convoi, nici închisorile de tranzit pînă în Siberia (fireşte, nici la întoarcere). Apoi, la Krasnoiarsk, el trebuie să mai lucreze două luni la bibliotecă, să isprăvească *Dezvoltarea capitalismului...* și această carte, scrisă de un exilat, vede lumina tiparului fără nici un fel de opreliști din partea cenzurii (comparați cu situația din zilele noastre)! Însă din ce mijloace o să trăiască el în acel sat îndepărtat, căci nu-și va găsi de lucru? Păi a cerut să fie întreținut pe spezele statului, i se plătește mai mult decît are nevoie (cu toate că și mama lui este destul de înstărită și îi trimite tot ce comandă). Nu se pot crea condiții mai bune decît i s-au creat lui Lenin în unicul lui exil. Hrana sățioasă, extrem de ieftină, carnea din abundență (un berbec pe săptămînă), laptele, legumele, plăcerea neîngrădită de a merge la vînătoare (nemulțumit de cîinele său, ai lui sunt gata, în mod serios, să-i trimită un cîine din Petersburg; fiindcă la vînătoare muşcă țînțarii – își comandă mănuși din piele de căprioară), au făcut să se tămăduiască de stomac și de alte boli ale tinereții și să se îngraşe destul de repede. Nici un fel de obligații, serviciu ori alte angarale, și chiar soția și soacra nu se oboseau prea tare: pentru două ruble și jumătate pe lună, o țărăncuță de cincisprezece ani făcea toate treburile casei. Lenin nu avea nevoie să cîștige bani din activitatea literară, a refuzat propunerile din Petersburg de a se angaja într-o activitate literară plătită, – scria și tipărea numai ceea ce îi putea crea un nume literar.

Și-a executat exilul (putea să și „evadeze" fără dificultate, însă din precauție n-a făcut-o). I l-au prelungit în mod automat? I l-au schimbat în exil pe viață? Nicidecum, aşa ceva era contrar legii. I s-a permis să locuiască la Pskov, însă nu avea voie să vină în capitală. Dar el merge la Riga, la Smolensk. Nu este urmărit. Atunci, împreună cu un prieten (Martov), duce un coș cu literatură ilegală în capitală, și o duce chiar prin Țarskoe Selo, unde se făcea un control drastic (el și Martov au făcut pe grozavii). În Petersburg este înhățat. E drept că scăpase de coș, dar mai avea asupra lui o scrisoare către Plehanov, scrisă cu cerneală simpatică, dar nerevelată, care conținea planul de creare a ziarului „Iskra"[20]. Însă jandarmii nu se deranjează pentru astfel de fleacuri; trei săptămîni de arest la celulă, iar scrisoarea rămîne în mîinile lor nerevelată.

Cum se sfîrşeşte această escapadă ilegală din Pskov la Petersburg? Cu douăzeci de ani de ocnă, ca la noi? Nu, cu aceste trei săptămîni de arest. După care este slobozit definitiv, acum poate să călătorească prin Rusia, să pregătească centrele de difuzare a „Iskrăi", pe urmă şi în străinătate, să aranjeze editarea („poliţia nu vede nici un impediment" să-i elibereze paşaport pentru străinătate)!

Ce să mai vorbim. El şi din emigraţie va trimite în Rusia pentru enciclopedie („Granat"[21]) un articol despre Marx! Care va fi chiar tipărit în ea*. Şi nu numai acesta.

În sfîrşit, desfăşoară o intensă activitate subversivă dintr-o mică localitate austriacă din vecinătatea frontierei cu Rusia. Şi vă închipuiţi că n-a trimis nimeni nişte bravi agenţi secreţi să-l răpească şi să-l aducă în ţară viu. N-ar fi fost deloc dificil.

Uite aşa se poate urmări slăbiciunea şi lipsa de fermitate a persecuţiilor ţariste – prin exemplul oricărui social-democrat important (al lui Stalin în mod deosebit, dar aci se strecoară nişte suspiciuni suplimentare[22]). Lui Kamenev, la percheziţia de la Moscova, din 1904, i-a fost confiscată „corespondenţa compromiţătoare". La interogatoriu, el refuză să dea explicaţii. Şi cu asta, basta. Este exilat... la domiciliul părinţilor.

Este adevărat că eserii au fost persecutaţi mult mai aprig. Dar să vedem cum mai aprig? Oare era de mică importanţă infracţiunea lui Gherşuni (arestat în 1903)? Sau a lui Savinkov (în 1906)? Ei au dirijat asasinatele celor mai importante personalităţi ale imperiului. Dar nu au fost executaţi. Cu atît mai mult nu s-au hotărît s-o execute pe Maria Spiridonova, care n-a ucis decît un consilier de stat, trăgînd în el de la cîţiva metri (şi s-a stîrnit mare tărăboi în apărarea ei, în toată Europa), ci doar au trimis-o la ocnă**. Ce ar fi fost dacă la noi, în 1921, cel care a înăbuşit răscoala ţăranilor din Tambov[23] (din nou Tambov!) ar fi fost asasinat de o liceană de şaptesprezece ani? Oare cîte *mii* de liceeni şi intelectuali n-ar fi fost împuşcaţi numaidecît, fără judecată, în valul de „răspuns" al terorii roşii?

Pentru revolta de la o bază a flotei militare (Sveaborg), cînd au murit cîteva sute de soldaţi nevinovaţi, – au fost împuşcaţi opt, din opt sute de condamnaţi pe diferite termene. (Pe cîţiva dintre ei revoluţia din februarie i-a eliberat din legendarele ocne de la Zerentui, unde în timpul revoluţiei au fost descoperiţi doar douăzeci şi doi de ocnaşi politici.)

Cum au fost pedepsiţi studenţii (pentru o mare demonstraţie din Petersburg în anul 1901), ne povesteşte Ivanov-Razumnik, care îşi aminteşte: închisoarea din Petersburg semăna cu un picnic studenţesc: hohote de rîs,

---

* Închipuiţi-vă că *Marea Enciclopedie Sovietică* ar publica un articol despre Berdiaev, scris de un emigrant!

** A eliberat-o din ocnă revoluţia din februarie. În schimb, începînd din anul 1918, M. Spiridonova a fost arestată de CEKA de cîteva ori. Ea a avut parte de îndelunga Marea Pasienţă a socialiştilor, a fost deportată la Samarkand, Taşkent, Ufa. Mai departe urma ei se pierde într-un izolator politic, a fost împuşcată (după unele zvonuri – în Oriol). În Occident a fost publicată o carte despre Spiridonova, are şi fotografii: toţi aceşti revoluţionari fervenţi în modesta sărăcie sovietică în timpul exilului din Samarkand, – oare de ce nu fug acum?...

coruri, deplasarea liberă dintr-o celulă într-alta. Ivanov-Razumnik a avut chiar neobrăzarea să-i ceară comandantului închisorii să-l lase la spectacolul Teatrului de Artă din Moscova, care se afla în turneu, căci pierdea biletul de pomană! Pe urmă a fost condamnat la „exil" în Simferopol – asta a fost alegerea lui – şi, cu rucsacul în spate, a colindat toată Crimeea.

Despre aceeaşi perioadă, Ariadna Tîrkova scrie: „Ancheta noastră era în curs de desfăşurare, dar regimul nu era prea sever". Ofiţerii de jandarmi le propuneau să comande prînzul la cel mai bun restaurant, al lui Dodon. Potrivit mărturiei neobositului şi mereu curiosului Burţev, „închisorile din Petersburg erau cu mult mai umane decît cele europene".

Pe Leonid Andreev, fiindcă a scris apelul adresat muncitorilor din Moscova de a dezlănţui insurecţia armată (!) pentru răsturnarea (!) autocraţiei... l-au ţinut într-o celulă cincisprezece zile întregi! (Şi lui i se părea că e puţin şi adăuga: trei săptămîni.) Iată cîteva însemnări din jurnalul lui, referitoare la acele zile*:

„Celula! Mda, nu-i chiar aşa de rău. Instalez patul, apropii taburetul, lampa, îmi aşez ţigările, o pară... Citesc, mănînc para – exact ca acasă... Şi mă simt vesel. Da, da, vesel." – „Stimate domn! Stimate domn!" îl strigă de la ghişeu gardianul. Au sosit multe cărţi. Şi biletele din celulele vecine.

În general, Andreev a recunoscut că, în ceea ce priveşte încăperea şi hrana, a dus-o mai bine în celulă decît pe vremea cînd era student.

Tot atunci. Gorki, în Bastionul Trubeţkoi[25], a scris piesa *Copiii soarelui.*

După potolirea revoluţiei din 1905-1907, mulţi dintre activiştii ei, precum, bunăoară, un Diacikov-Tarasov, o Anna Rak, n-au aşteptat să fie arestaţi, ci au plecat pur şi simplu în străinătate, şi iată-i, după Februarie, întorcîndu-se eroi, ca să cîrmuiască viaţa cea nouă. Şi erau multe sute dintre aceştia.

Vîrfurile conducătoare ale bolşevicilor au editat despre ele o autoreclamă cît se poate de deşănţată sub forma volumului al 41-lea al enciclopediei „Granat": *Oamenii politici ai URSS şi ai Revoluţiei din Octombrie. – Autobiografii şi biografii.* Ori pe care dintre acestea ai citi-o, rămîi uluit, comparînd cu măsurile din zilele noastre, cît de puţină pedeapsă au îndurat pentru activitatea lor revoluţionară. Şi, în special, cît de favorabile au fost condiţiile lor de detenţie. De pildă, Krasin[26]: „Şederea la Taganka şi-o amintea întotdeauna cu mare plăcere. După primele interogatorii, jandarmii l-au lăsat în pace (oare de ce? – A.S.), şi el îşi dedica involuntarul timp liber unei activităţi tenace: studia limba germană, a citit în original aproape toate scrierile lui Schiller şi Goethe, s-a iniţiat în opera lui Schopenhauer şi Kant, a studiat logica lui Mill[27], psihologia lui Wundt[28]... etc. Pentru exil, Krasin îşi alege Irkutsk, capitala Siberiei adică, oraş unde întîlneai civilizaţie şi cultură.

Radek în puşcăria din Varşovia, 1906: „Am stat şase luni la închisoare, pe care le-am petrecut excelent, studiind limba rusă, citindu-i pe Lenin, Plehanov, Marx; în detenţie am scris primul articol... şi am fost grozav de

---

* După cartea lui V.L. Andreev[24] *Detstvo (Copilăria)*, Moscova, „Sovetski pisatel", 1960.

mîndru cînd am primit (în puşcărie) un număr din revista lui Kautsky[29] cu articolul meu".

Sau, dimpotrivă, Semaşko[30]: „Detenţia (Moscova, 1895) a fost neobişnuit de grea": după trei luni de şedere în puşcărie – exilat pentru trei ani... în Eleţ, oraşul natal!

Faima de „cumplita Bastilie rusească" au creat-o în Occident oameni care sau îmmuiat în puşcărie, precum Parvus[31], cu amintirile lui pompos-sentimentale înfrumuseţate, scrise pentru a se răzbuna pe ţarism.

Aceeaşi linie poate fi urmărită şi la personalităţi mai mărunte, în mii de biografii aparte.

Iată, am la îndemînă o enciclopedie, e drept – nepotrivită, fiindcă e literară, şi mai e şi veche (anul 1932), „cu greşeli". Pînă cînd aceste „greşeli" vor fi corectate, să luăm la nimereală litera „K".

Karpenko-Karîi[32]. Ca secretar la poliţia orăşenească (!) în Elizavetgrad, furniza revoluţionarilor carnete de identitate. (Să traducem pe limba noastră: un funcţionar al serviciului de evidenţă a populaţiei furniza carnete de identitate unei organizaţii clandestine.) Pentru asta a fost... spînzurat? Nu, exilat pentru... 5 (cinci) ani... în cătunul său de baştină, cum s-ar zice – în vilegiatură. A devenit scriitor.

Kirillov V.T.[33] A participat la mişcarea revoluţionară a marinarilor din Marea Neagră. A fost împuşcat? Ocnă pe viaţă? Nu, trei ani de exil în Ust-Sîsolsk. A devenit scriitor.

Kasatkin I.M.[34] În puşcărie scria povestiri, şi ziarele i le publicau. (La noi nici cel care şi-a ispăşit pedeapsa nu e publicat.)

Lui Karpov Evtihi[35], după două (!) exiluri i-au încredinţat direcţia Teatrului imperial Alexandrinski şi a Teatrului Suvorin[36]. (La noi, în primul rînd, nu i-ar fi admis domiciliul în capitală, iar în al doilea rînd, secţia specială nu l-ar fi primit nici măcar ca sufleor.)

Krjijanovsk[37], în plină „dezlănţuire a reacţiunii stolîpiniste", s-a întors din surghiun şi (rămînînd membru al comitetului central clandestin), fără nici un fel de oprelişti, a început să-şi practice meseria de inginer. (La noi ar fi fost fericit dacă s-ar fi angajat lăcătuş la MTS.)

Cu toate că Krîlenko nu figurează în *Enciclopedia literară*, totuşi la litera „K" este drept să ne amintim şi de el. Pe întreg parcursul clocotului său revoluţionar, el de trei ori „a evitat cu succes arestul"*, şi arestat de şase ori, a efectuat **în total** paisprezece luni de închisoare. În anul 1907 (să nu uităm – an de reacţiune) a fost acuzat: de propagandă şi agitaţie în rîndul trupelor şi de participare la o organizaţie militară, dar este achitat de tribunalul militar regional. În 1915 – „pentru că s-a sustras obligaţiunilor militare" (iar el este ofiţer şi e vreme de război!), acest viitor comandant suprem al forţelor armate (şi ucigaş al altui comandant suprem[38]) a fost pedepsit, fiind... trimis într-o unitate de pe front (care nici măcar nu era disciplinară)! (Uite aşa guvernul ţarist presupunea că o să-i înfrîngă pe nemţi şi în acelaşi timp o să

---

* Aici şi mai departe, citat după autobiografia lui din *Dicţionarul Enciclopedic* al Institutului Bibliografic Rus Granat, Moscova, vol. 41, partea 1, pp. 237-245.

potolească revoluția...) Și la umbra aripilor lui de procuror neretezate au fost tîrîți vreme de cincisprezece ani condamnații atîtor procese ca să-și primească glonțul în ceafă.

În perioada aceleiași „reacțiuni stolîpiniste", V.A. Staroselski[39], guvernatorul din Kutaisi, care furniza în mod deschis carnete de identitate și arme revoluționarilor, le punea la dispoziție planurile poliției și ale trupelor guvernamentale, a scăpat, mi se pare, doar cu două săptămîni de recluziune*.

Cine are destulă imaginație – să traducă pe limba noastră!

Tot în acest segment al „reacțiunii" apare în mod *legal* revista bolșevică, filosofică și social-politică, „Mîsl" [„Gîndirea"]. Iar „reacționara" „Vehi" [„Jaloane"][40] scrie deschis: „autocrație vetustă", „răul despotismului și al robiei" – nu-i nimic, dați-i drumul, la noi se poate!

Măsurile drastice erau atunci insuportabile! Un retușor de fotografii din Ialta, V.K. Ianovski, a desenat execuția marinarilor de pe nava „Oceakov"[41] și a pus-o în vitrina sa (era ca și cum astăzi ai pune într-o vitrină de pe strada Kuznețki Most din Moscova episoade cu înăbușirea revoltei din Novocerkassk). Ce a făcut însă guvernatorul din Ialta? Din pricină că Livadia[42] era foarte aproape, a procedat cu deosebită străşnicie: în primul rînd, a țipat la Ianovski! În al doilea rînd, a distrus... nu, n-a distrus atelierul fotografic al lui Ianovski și nici desenul cu execuția, ci o copie a acestui desen. (Veți spune: șmecher Ianovski. Dar să notăm că nici guvernatorul n-a ordonat ca vitrina să fie spartă în fața lui.) În cel de al treilea rînd, Ianovski a primit una dintre cele mai cumplite pedepse: rămînînd în continuare la Ialta, să nu apară pe stradă... cînd trece familia imperială!

Burțev, într-o revistă din emigrație, a terfelit pînă și viața intimă a țarului. Întorcîndu-se în patrie (1914 – avînt patriotic), a fost împușcat? Un an, nici acela întreg, de temniță, cu privilegiul de a primi cărți și a avea condiții de scris.

Abram Gotz[43], în timpul aceluiași război, era surghiunit în Irkutsk și conducea un ziar care promova principiile Conferinței de la Zimmerwald[44], adică era împotriva războiului.

Toporul a fost lăsat slobod să taie. Și el va tăia pînă la capăt.

Cînd însă Șliapnikov, liderul „opoziției muncitorești", vechi metalurgist, a fost, în 1929, deportat pentru prima dată (la Astrahan), n-a avut „dreptul să întrețină legături cu muncitorii" și chiar i s-a interzis să lucreze ca muncitor, cum și-a dorit.

Menșevicul Zurabov, care a provocat scandal în cea de a Doua Dumă de Stat (a ponegrit armata rusă), nici măcar nu a fost dat afară din ședință. În schimb, fiul lui, din 1927 n-a mai ieșit din lagărele sovietice. Iată care sunt proporțiile celor două epoci!

Cînd Tuhacevski a fost, cum se zice, „represat", adică a căzut victimă terorii staliniste, nu doar întreaga lui familie a fost nimicită și întemnițată (nu mai pun la socoteală că fiica lui a fost exclusă din facultate), dar au fost arestați și cei doi frați ai lui cu soții cu tot, cele patru surori cu bărbații lor,

---

* *Tovarășul guvernator*. „Novîi mir", 1966, Nr. 2.

iar toţi nepoţii şi nepoatele au fost împrăştiaţi pe la casele de copii, schimbîndu-li-se numele în Tomaşevici, Rostov ş.a. Soţia lui a fost împuşcată într-un lagăr din Kazahstan, mama cerea de pomană pe străzile din Astrahan, apoi a murit*. Acelaşi lucru se poate spune despre rudele altor sute de împuşcaţi celebri. Aşadar, vedeţi ce înseamnă persecuţia!

Particularitatea principală a persecuţiilor (nonpersecuţiilor) în epoca ţaristă a fost, poate, tocmai aceea că nu sufereau în nici un fel rudele revoluţionarilor. Natalia Sedova (soţia lui Troţki), în 1907, cînd Troţki era un criminal condamnat, se întoarce în Rusia fără a întîmpina vreo opreliştе. Oricare dintre membrii familiei Ulianov (care, în perioade diferite, aproape toţi au fost arestaţi) obţine cînd vrea aprobarea să plece în străinătate. Cînd Lenin era considerat „criminal căutat de jandarmi" pentru că instiga la răscoală armată, sora lui, Anna, îi transfera în mod legal şi cu regularitate bani la Paris în contul lui de la „Creditul lyonez". Şi mama lui Lenin, şi mama Nadejdei Krupskaia[45], soţia lui, primeau pensii destul de mari de la stat de pe urma soţilor decedaţi, şi ar fi absurd să creadă cineva că au avut neplăceri în această privinţă.

Tocmai în astfel de circumstanţe, Tolstoi şi-a format convingerea că nu este necesară libertatea politică, necesară e perfecţionarea morală.

De bună seamă, libertatea nu-i este necesară celui care deja o are. Cu asta suntem şi noi de acord: la urma urmelor, da! fondul chestiunii nu constă în libertatea politică. Scopul evoluţiei omenirii nu este o libertate goală. Nici chiar o rînduială politică fără cusur a societăţii, da! Problema constă, desigur, în temeiurile morale ale societăţii! Doar că asta-i la sfîrşit, însă la început? La primul pas? În epocă, Iasnaia Poliana[46] a fost un club de gîndire deschis. Însă dacă ar fi fost pusă sub blocadă, precum apartamentul Annei Ahmatova, cînd i se cereau actele fiecărui vizitator, sau dacă ar fi îndurat tirania de care noi am avut parte sub Stalin, cînd trei inşi nu îndrăzneau să se întîlnească sub acelaşi acoperiş, – atunci şi Tolstoi ar fi cerut libertate politică.

În perioada cea mai cruntă a „terorii stolîpiniste", ziarul liberal „Rusi" [„Rusia"] tipărea fără nici un impediment pe pagina întîi cu litere de-o şchioapă: „Cinci execuţii!... Douăzeci de execuţii la Herson!" Tolstoi bocea de mama focului, zicea că nu se mai poate trăi, că *nu se poate închipui ceva mai cumplit***.

Iată cifrele amintite din revista „Bîloe": 950 de execuţii în şase luni***.

Să examinăm acest număr din „Bîloe"". Să observăm că a fost editat (februarie 1907) chiar în toiul „justiţiei militare" stolîpiniste – care a durat opt luni (19 august 1906 – 19 aprilie 1907) – şi a fost alcătuit după datele publicate de agenţiile de presă ruseşti. Este ca şi cum la Moscova, în 1937,

---

* Am ales acest exemplu gîndindu-mă la rude, la rudele nevinovate. Tuhacevski însuşi începe să devină acum obiectul unui cult nou, pe care eu nu am de gînd să-l susţin. Conducînd reprimarea Kronstadtului şi a răscoalei ţărăneşti din Tambov, el a cules ceea ce a semănat.

** *Lev Tolstoi în amintirea contemporanilor*, GIHL, 1955. vol. 2, pp. 232-233.

*** „Bîloe" („Trecutul"). Nr. 2/14, februarie 1907.

ziarele ar fi tipărit listele celor împuşcaţi şi ar fi apărut un buletin centralizat, iar NKVD-ul ar clipi din ochi ca vegetarienii.

În cel de-al doilea rînd, această perioadă de opt luni a „justiţiei militare", care nici înainte, nici după n-a mai existat în Rusia, nu putea fi continuată, deoarece „nevolnica", „obedienta" Dumă de Stat nu ar fi ratificat această justiţie (Stolîpin nu s-a hotărît nici măcar s-o supună dezbaterii în Dumă).

În cel de-al treilea rînd, justificarea acestei „justiţii militare" consta în faptul că: în cursul ultimelor şase luni au avut loc „nenumărate asasinate ale unor cadre poliţieneşti din considerente politice", multe atacuri împotriva unor demnitari*, că toată ţara este potopită de jafuri, asasinate, acte teroriste politico-penale şi pur şi simplu penale, pînă la explozia de pe insula Aptekarski, unde luptătorii pentru libertate au ucis şi au rănit grav dintr-o dată şaizeci de oameni. Iar „dacă statul nu dă riposta cuvenită actelor teroriste, atunci statalitatea îşi pierde orice sens". Şi iată că guvernul lui Stolîpin, grăbit şi supărat pe curtea cu juri, cu circumlocuţiile ei domoale, cu puternicul ei corp de avocaţi, dispunînd de posibilităţi nelimitate (nu ca tribunalul nostru regional, sau cel de district, obedient la un simplu telefon), porneşte să-i înfrîneze pe revoluţionari (şi pe simplii bandiţi, care trăgeau în ferestrele trenurilor de pasageri şi ucideau oamenii pentru trei sau cinci ruble) prin laconicele curţi marţiale. (De altfel, cu unele restricţii: curtea marţială poate acţiona *doar* în locul care se află în stare de război sau de pază extraordinară; se convoacă în cel mai scurt timp de la săvîrşirea crimei, nu mai tîrziu de douăzeci şi patru de ore, şi numai în cazul *evidenţei* faptei criminale.)

Dacă contemporanii erau atît de năuciţi şi indignaţi, înseamnă că era un lucru neobişnuit pentru Rusia!

În situaţia anilor 1906-1907, ni se pare nouă, vina pentru perioada „terorii stolîpiniste" trebuie să şi-o asume revoluţionarii teroriştii.

După o sută de ani de la zămislirea terorismului revoluţionar rus, putem spune fără să mai stăm la îndoială că gîndirea şi acţiunile teroriste au fost eroarea cumplită a revoluţionarilor, au fost năpasta Rusiei şi nu i-au adus altceva decît haos, jale şi victime fără număr.

Să mai dăm cîteva pagini din acelaşi număr al revistei „Bîloe"**. Iată una dintre proclamaţiile lor de la început, din anul 1862, de la care a început totul:

„Ce vrem noi? binele, fericirea Rusiei. Dobîndirea unei vieţi noi, a unei vieţi mai bune, *este imposibilă fără victime*, pentru că *noi nu avem timp să zăbovim*, noi avem nevoie de o reformă rapidă, imediată!"

Ce cale eronată! Aceşti zeloşi purtători de grijă nu aveau timp să zăbovească, iată de ce au aprobat ca prosperitatea generală să fie apropiată prin *victime*! Ei nu aveau vreme să zăbovească, şi iată, noi, strănepoţii lor, ne aflăm, după 115 ani, nu în acelaşi punct (eliberarea ţăranilor), ci hăt! mult mai îndărăt.

---

* Acelaşi articol din „Bîloe", p. 45, nu neagă aceste fapte.

** Nr. 2/14, 1907, p. 82.

Să recunoaştem că teroriştii au fost partenerii, superiori însă, ai curţilor marţiale stolîpiniste.

Ceea ce face ca epoca stolîpinistă şi cea stalinistă să nu poată fi comparate este faptul că în vremea noastră represiunea a fost unilaterală: se tăiau capete doar pentru un oftat şi chiar mai puţin decît un oftat*.

„Nu se poate închipui ceva mai cumplit!", a exclamat Tolstoi. Şi, totuşi, este atît de uşor să-ţi reprezinţi acest *mai cumplit*. Mai cumplit nu este atunci cînd execuţiile au loc din cînd în cînd într-un oraş cunoscut de toată lumea, ci cînd au loc *pretutindeni şi în fiecare zi*, şi nu douăzeci, ci două sute, iar ziarele nu scriu nimic despre asta, nici cu litere de-o şchioapă, nici mai mărunte, scriu doar că „viaţa a devenit mai bună, viaţa a devenit mai veselă".

După ce mutra ţi-au sluţit, ei îţi spun că aşa te-ai născut.

Nu, nu aşa! Nici nu poate fi vorba, deşi statul rus era socotit încă de pe atunci ca fiind cel mai opresiv din Europa.

Anii douăzeci şi treizeci ai secolului nostru au aprofundat reprezentarea oamenilor despre diferitele grade de *comprimare*. Acel prag pămîntesc, acea consistenţă pămînteasca, care părea strămoşilor noştri comprimată la limită, este explicată în prezent de fizicieni ca o sită găurită. Un grăuncior în mijlocul a o sută de metri de vid – acesta este modelul atomului. A fost descoperit monstruosul „ambalaj nuclear": aceste grăuncioare-nucleu să fie strînse la un loc de pe toate sutele de metri de vid. Un degetar de grăuncioare astfel împachetate cîntăreşte cît o locomotivă terestră. Dar şi acest pachet pare ca un fulg: din pricina protonilor, nucleul nu poate fi comprimat aşa cum trebuie. Însă dacă ar fi comprimaţi doar neutronii, un timbru poştal de „neutroni împachetaţi" va cîntări cinci milioane de tone.

Uite aşa, fără măcar să se sprijine în vreun fel pe cuceririle fizicii, ne-au comprimat şi pe noi!

Stalin cu gura lui a îndemnat toată ţara, o dată pentru totdeauna, *să renunţe la blîndeţe!* Iar Vladimir Dahl, în dicţionarul său, defineşte blîndeţea *[blagoduşie]* ca fiind „bunătatea sufletului, calitatea lui de a iubi, de a fi caritabil, simpatia pentru binele general". Iată, aşadar, la ce ne îndemnau bolşevicii să renunţăm, şi noi ne-am grăbit să renunţăm: la simpatia pentru binele general! Propria noastră troacă ne era de ajuns.

La începutul secolului, opinia publică rusă constituia vîntul de libertate al societăţii. Ţarismul nu a fost înfrînt în februarie, cînd s-a dezlănţuit Petrogradul, ci mult mai înainte. El a fost răsturnat fără putinţă de redresare atunci cînd în literatura rusă s-a statornicit ideea că a prezenta figura unui jandarm ori a unui sergent de stradă fie şi numai cu un dram de simpatie înseamnă linguşire ultrareacţionară. Cînd nu numai a le întinde mîna, a te cunoaşte cu ei ori a-i saluta din cap, dar chiar şi a-i atinge cu mîneca pe trotuar părea mare ruşine.

---

* Declar cu tot curajul că şi în privinţa expediţiilor de represiune extrajudiciare (reprimarea ţăranilor în 1918-1919, Tambovul pînă în 1921, Siberia Occidentală pînă în 1922, Kubanul şi Kazahstanul – 1930) epoca noastră a depăşit incomparabil anvergura şi tehnica represiunilor ţariste.

În vreme ce la noi, călăii deveniți disponibili, primind însărcinare specială, conduc... literatura și cultura. Ei poruncesc să fie *proslăviți* ca eroi legendari. Și asta la noi, nu știu de ce, se cheamă patriotism.

Opinia publică. Nu știu cum o definesc sociologii, dar pentru mine este clar că ea poate fi alcătuită numai din opinii individuale care se influențează reciproc și care sunt exprimate liber și absolut independent de opinia guvernului sau a partidului, sau de vocea presei.

Și cîtă vreme în țară nu va exista o opinie publică independentă, nu există nici o garanție că nimicirea nemotivată a milioane de oameni nu se va repeta din nou, că ea nu va începe în orice noapte, în fiecare noapte – poftim, chiar în noaptea asta, prima după ziua de azi.

Învățătura Înaintată, cum am văzut, nu ne-a ferit de această molimă.

Dar bag de seamă că oponentul meu se strîmbă, clipește din ochi, clatină din cap: în primul rînd, *ne aud dușmanii!* în al doilea – de ce atît de extensiv? Căci întrebarea era mult mai restrînsă: nu – de ce ne-au întemnițat? și nici – de ce au suportat această ilegalitate cei rămași în libertate? Ei, cum se știe, „nu aveau habar de nimic, pur și simplu credeau în partid" (expresie foarte des folosită după congresul al XX-lea), că, din moment ce popoare întregi sunt deportate în douăzeci și patru de ore, înseamnă că aceste popoare sunt vinovate. Dar întrebarea oponentului meu se referă la altceva: de ce, după ce am ajuns în lagăr, unde puteam *să avem habar* ce se petrece, de ce **acolo** am flămînzit, ne-am încovoiat spinările, am îndurat și n-am luptat? Ei, care n-au mers sub escortă, care s-au bucurat de slobozenia mîinilor și picioarelor, pot fi scuzați că n-au luptat: căci ei nu puteau să-și sacrifice familiile, situația, salariul, onorariile. În schimb, acum, scriu și tipăresc considerente critice și ne reproșează de ce **noi**, cînd nu mai aveam nimic de pierdut, de ce ne-am agățat de acea rație de pîine și nu ne-am luptat?

De altfel, și eu vreau să răspund la această întrebare. Am îndurat în lagăre pentru că în libertate nu exista opinie publică.

Căci, în general, care sunt mijloacele de rezistență la care s-ar putea gîndi un deținut față de regimul la care este supus? Evident:

1. Protestul;
2. Greva foamei;
3. Evadarea;
4. Revolta.

Așadar, după expresia favorită a Răposatului[47], „este clar pentru toată lumea" (iar cui nu-i este clar i se poate explica) că primele două mijloace sunt eficiente (și temnicerii se tem de ele) *numai* datorită opiniei publice! Fără asta, la toate protestele și grevele noastre ni se va rîde în nas.

Este foarte impresionant, de pildă, să-ți sfîșii cămașa de pe tine în fața șefilor închisorii, precum Dzerjinski, și să ți se îndeplinească revendicările. Asta însă doar în cazul cînd există opinie publică. Dar fără ea – căluțul în gură și va trebui să plătești pentru cămașa statului.

Să ne amintim cazul celebru de la ocnele de pe rîul Kara de la sfîrşitul veacului trecut. Politicii au fost anunţaţi că, de la data de, vor fi supuşi pedepselor corporale. Nadejda Segheda (l-a pălmuit pe comandant... ca să-l silească să demisioneze!) trebuia biciuită prima. Ea înghite otravă şi moare, numai să nu fie bătută cu nuiaua. După ea se mai otrăvesc încă trei femei şi mor! În baraca bărbaţilor se oferă paisprezece voluntari să se sinucidă, dar nu au toţi prilejul să o facă*. Drept rezultat, pedepsele corporale sunt desfiinţate pentru totdeauna! Socoteala politicilor era să-i sperie pe şefii închisorii. Căci vestea despre tragedia de pe Kara va ajunge în Rusia, în toată lumea.

Dacă însă am transpune acest caz în condiţiile noastre, noi am vărsa doar lacrimi de dispreţ. Să pălmuieşti un comandant liber? Şi mai ales cînd nici măcar nu tu ai fost cel ofensat? Şi ce-i atît de cumplit dacă îţi tăbăcesc puţin şezutul? În schimb, rămîi în viaţă. De ce însă şi amicele se pun să înghită otravă? Şi de ce încă şi cei paisprezece bărbaţi? Căci viaţa ni se dă o singură dată! Şi important este rezultatul! Ni se dă să mîncăm, să bem, – de ce să ne luăm adio de la viaţă? Apoi, poate că vor da vreo amnistie, vor face reduceri de pedeapsă?

Iată de la ce înălţime de puşcăriaş ne-am rostogolit. Iată cum am căzut.

Dar cum s-au ridicat temnicerii noştri! Nu, ăştia nu sunt nerozii de pe Kara. Nu, ei n-ar fi cerut unui deţinut să-i ancheteze! Chiar dacă astăzi ne-am scula brusc şi am reveni la înălţimea dinainte, – şi cele patru femei, şi cei paisprezece bărbaţi –, am fi cu toţii împuşcaţi înainte de a ne procura otrava. (Şi pe urmă, de unde iei otravă într-o puşcărie sovietică?) Şi cel care ar izbuti să se otrăvească n-ar face decît să uşureze misiunea şefului. Iar ceilalţi şi-ar primi porţia de nuiele pentru că n-au denunţat. Şi, de bună seamă, zvonul despre cele întîmplate n-ar fi trecut dincolo de zonă.

Iată care-i problema, iată în ce constă forţa lor: zvonul n-ar fi trecut dincolo de zonă. Şi chiar dacă ar fi trecut, n-ar fi ajuns prea departe, estompat, neconfirmat de ziare, adulmecat de turnători, cu alte cuvinte – tot nimic. Nu s-ar fi stîrnit nici un fel de indignare publică. Atunci de ce să se teamă? De ce să-şi plece urechea la protestele noastre? Vreţi să vă otrăviţi? Otrăviţi-vă!

Zădărnicia grevelor foamei a fost prezentată suficient în Partea Întîi.

Şi *evadările*? Istoria ne-a păstrat cîteva povestiri despre nişte evadări serioase din temniţele ţariste. Să notăm că toate aceste evadări erau conduse şi înfăptuite din exterior, din libertate, de către alţi revoluţionari, din acelaşi partid cu evadaţii, şi cu ajutorul, pentru amănunte, al multor simpatizanţi. Ca şi în cazul evadării propriu-zise, şi în etapele ulterioare: tăinuirea şi transportarea evadaţilor, participau multe persoane. („Aha! exclamă Istoricul-Marxist,

---

* Apropo, cîteva amănunte care nu sunt lipsite de importanţă (E.N. Kovalskaia[48], *Ocna femeilor*, Biblioteca de istorie a revoluţiei, Gosizdat, 1920, pp. 8-9; G.R. Osmolovski, *Tragedia de pe Kara*, Moscova, 1920). Segheda l-a lovit şi l-a scuipat pe ofiţer fără absolut nici un motiv, doar din pricina „atmosferei chimico-nervoase" care domnea printre ocnaşi. După aceasta, ofiţerul de jandarmi (Masiukov) l-a rugat pe un ocnaş politic (Osmolovski) *să întreprindă o anchetă în cazul lui*. Şeful închisorii (Bobrovski), înainte de moarte, *s-a căit, cerînd ocnaşilor* să-l ierte. (Eh, să fi avut şi noi astfel de temniceri scrupuloşi!)

crezînd că m-a prins. Pentru că populaţia era pentru revoluţionari, şi viitorul era al lor!" „Dar poate, – obiectez eu modest –, şi pentru că acesta era un joc amuzant, fără urmări judiciare? să fluturi batista la fereastră, să-l laşi pe fugar să înnopteze în dormitorul tău, să-l machiezi? Pentru aşa ceva nu erai judecat. Cînd a fugit din exil Piotr Lavrov[49], guvernatorul din Vologda (Hominski) a eliberat soţiei lui o adeverinţă de călătorie, ca să-şi ajungă din urmă iubitul... Şi pentru a-şi confecţiona acte de identitate erau exilaţi la propriul domiciliu. Oamenii *nu se temeau* – dumneavoastră, din experienţă, ştiţi ce înseamnă asta? Apropo, cum s-a întîmplat că pe dumneavoastră nu *v-au luat*?" „Ştiţi, asta era o loterie..."*)

De altfel, există şi mărturii de alt gen. În şcoală, toată lumea era obligată să citească *Mama* de Gorki şi poate că cineva mai ţine minte episodul despre obiceiurile închisorii din Nijni-Novgorod: revolverele gardienilor ruginiseră, băteau cu ele cuie în perete, nu era nici o dificultate să reazemi o scară de zidul închisorii şi să pleci liniştit în lumea liberă. Iată ce scrie un înalt funcţionar de poliţie, Rataev: „Surghiunul exista doar pe hîrtie. Închisoarea nu exista defel. Cu regimul disciplinar de atunci, cel care ajungea la închisoare îşi continua fără oprelişti activitatea dinainte... Comitetul revoluţionar din Kiev, care se afla în formaţie completă la închisoarea din Kiev, conducea greva din oraş şi redacta apeluri"**.

Nu am acum posibilitatea să strîng date despre cum erau păzite locurile cele mai importante ale ocnei ţariste, dar despre astfel de evadări disperate, cu şanse una la o sută de mii, cum erau cele din ocna noastră, eu n-am auzit. De bună seamă că ocnaşii nu simţeau nevoia să rişte: nu erau ameninţaţi de moartea prematură prin epuizare la munci grele, nu erau ameninţaţi că li se va mări pedeapsa fără să aibă vreo vină; cea de a doua jumătate a anilor de pedeapsă trebuiau să-i execute în surghiun, şi amînau pentru atunci evadarea.

Din surghiumul ţarist se pare că doar leneşii nu fugeau. De bună seamă că vizele la poliţie erau rare, supravegherea slabă, nici un post de control pe drum; nici o obligaţie, cît de cît poliţistă, de a te prezenta zilnic la locul de muncă; banii nu lipseau (sau puteau fi trimişi), locurile de surghiun nu erau

---

* Explicaţia lui I. Ehrenburg.

** Revista „Bîloe", Nr. 2/24, 1917, scrisoarea lui L.A. Rataev adresată lui N.P. Zuev. Mai departe se referă la întreaga situaţie din Rusia, din libertate: „Nicăieri (în afară de cele două capitale) nu exista o reţea de agenţi secreţi ori «iscoade» angajate dintre civili, în ultimă instanţă urmărirea se realiza de către subofiţeri de jandarmi, care, deghizîndu-se în haine civile, uitau uneori să-şi scoată pintenii... În astfel de condiţii, revoluţionarul nu avea decît să-şi mute cîmpul de activitate în afara capitalei, pentru ca... (acţiunile lui) să rămînă pentru departamentul poliţiei o taină de nepătruns. În felul acesta au fost create autentice cuiburi revoluţionare şi răsadniţe de propagandişti şi agitatori..."

Cititorii noştri vor sesiza uşor cît de diferit este totul de epoca sovietică. Egor Sazonov[50], deghizat în birjar, a stat o zi întreagă, cu bomba sub acoperişul birjei, *lîngă poarta Departamentului de poliţie* (!!), aşteptînd să-l ucidă pe ministrul Plehve[51], şi nimeni nu i-a dat nici o atenţie, nimeni nu l-a întrebat nimic! Kaliaev[52], şi mai neîndemînatic şi încordat, a aşteptat *o zi întreagă* lîngă casa lui Plehve de pe Fontanka, încredinţat că va fi arestat, dar nu s-a atins nimeni de el!... O, vremuri de pe cînd trăia Krîlov!... *În felul acesta* – să tot faci revoluţie.

foarte departe de fluvii şi de marile drumuri; şi, repetăm, nimic nu-i ameninţa pe cei care îl ajutau pe evadat, şi chiar evadatul însuşi nu era ameninţat, în caz că era prins, nici că va fi împuşcat ori bătut, nici că va primi douăzeci de ani muncă silnică, precum la noi. Cel prins, de obicei, era readus la vechiul loc, rămînîndu-i aceeaşi pedeapsă. Şi atît. Un joc fără pierderi. Plecarea lui Fastenko în străinătate (Partea Întîi, cap.5) este tipică pentru astfel de întreprinderi. Poate, însă, şi mai tipică este evadarea din ţinutul Turuhanskului a anarhistului A. P. Ulanovski. În cursul evadării, la Kiev, i-a fost de ajuns să intre într-o sală de lectură studenţească şi să ceară *Ce este progresul* de Mihailovski[53], că studenţii l-au hrănit, i-au oferit culcuş şi bani pentru bilet. Iar ca să fugă în străinătate ce credeţi că a făcut? Pur şi simplu a urcat pasarela unui vapor străin – căci acolo nu se afla nici o patrulă a MVD-ului! – şi s-a aciuat lîngă sala maşinilor. Dar şi mai ciudat este faptul că în 1914, în timpul războiului, s-a întors de bunăvoie în Rusia – în exilul din Turuhansk! Spion străin? Să fie împuşcat? Spune, canalie, cine te-a recrutat? Nu. Sentinţa judecătorului de pace: pentru absenţa de trei ani, petrecuţi în străinătate – ori trei ruble amendă, ori o zi de arest! Trei ruble erau bani mulţi, şi Ulanovski a preferat o zi de închisoare.

Helphand-Parvus, autorul nimicitorului *Manifest financiar* (decembrie 1905), conducătorul efectiv al Sovietului de Deputaţi ai Muncitorilor din Petersburg în 1905... a fost sfîşiat în patru? Nu, condamnat la 3 (trei) ani de *surghiun* în ţinutul Turuhansk, şi putea să evadeze încă din Krasnoiarsk (deţinuţii erau învoiţi în oraş „să-şi facă rezerve de alimente", Lev Deici[54] nu s-a mai întors, dar Parvus a mai zăbovit). A străbătut drumul pînă la Eniseisk şi doar acolo l-a îmbătat pe unicul soldat din escortă şi – dus a fost. A trebuit să străbată, la întoarcere, o bucată de drum pe Enisei, deghizat în haine de ţăran: nu putea să sufere tovărăşia ţăranilor, murdăria şi puricii. Pe urmă a trăit la Petersburg, de unde a plecat în străinătate.

Însă evadările **noastre,** începînd cu cele din Solovki, într-o barcă şubredă peste mare, sau într-o cală plină cu buşteni, şi sfîrşind cu salturile sinucigaşe, disperate, nebune, din lagărele stalinismului tîrziu (cărora, în continuare, le vor fi dedicate cîteva capitole, – aşadar, evadările noastre erau tentativele unor giganţi, ale unor giganţi sortiţi pieirii. Atîta cutezanţă, atîta ingeniozitate, atîta voinţă nu s-au cheltuit niciodată pentru evadările din anii prerevoluţionari, dar acele evadări izbîndeau cu uşurinţă, ale noastre aproape niciodată.

— Pentru că evadările voastre, prin esenţa lor de clasă, erau reacţionare.

Oare să fie reacţionară dorinţa omului de a nu mai fi rob şi animal?...

N-au reuşit pentru că succesul unei evadări în stadiile finale depinde de starea de spirit a populaţiei. Iar populaţia noastră se temea să ajute ori chiar îi *vindea* pe fugari – din interes ori din convingeri ideologice.

Poftim, aceasta-i opinia publică!...[55]

În ceea ce priveşte revoltele deţinuţilor, aşa, de vreo trei, cinci, opt mii de oameni, istoria revoluţiilor noastre nu pare să fi cunoscut vreuna.

Noi, însă, am cunoscut.

Dar, datorită aceluiaşi blestem, cele mai mari eforturi şi sacrificii duceau la cele mai neînsemnate rezultate.

Fiindcă societatea nu era pregătită. Pentru că fără opinia publică, revolta, chiar într-un lagăr uriaş, nu are nici o posibilitate de dezvoltare.

Astfel încît la întrebarea: „De ce aţi tolerat?" a sosit vremea să răspundem: noi nu am tolerat! Veţi citi şi veţi vedea că n-am tolerat cîtuşi de puţin.

În Lagărele speciale am înălţat stindardul *politicilor* şi am devenit politici!

Capitolul 5

POEZIA SUB LESPEDE, ADEVĂRUL SUB BOLOVAN

LA ÎNCEPUTUL VIEȚII mele de lagăr am dorit din tot sufletul să scap de muncile comune, dar n-am izbutit. Sosind la Ekibastuz în cel de al șaselea an de detenție, dimpotrivă, mi-am propus numaidecît să-mi purific mintea de feluritele supoziții, conexiuni și combinații în legătură cu lagărul, care nu-i îngăduiau să se ocupe cu nimic altceva mai profund. Astfel n-am tărăgănat prea mult existența temporară de muncitor necalificat, cum, vrînd-nevrînd, fac oamenii cu carte, așteptînd mereu o șansă și trecerea în categoria oploșiților, în posturi privilegiate, dar aici, la ocnă, m-am hotărît să învăț o meserie manuală.

În brigada lui Baraniuk am avut ocazia (eu și Oleg Ivanov) să deprindem o astfel de meserie – meseria de zidar. La una din cotiturile destinului meu am fost un timp și muncitor turnător.

La început – teamă și ezitări: oare fac bine? voi rezista? Ființe cerebrale și neadaptate, nouă și la o cantitate de muncă egală ne este mai greu decît tovarășilor de brigadă. Însă tocmai din acea zi cînd în mod conștient m-am lăsat la fund și l-am simțit zdravăn sub picioare, – acel fund comun, tare, de cremene –, au început anii cei mai importanți ai vieții mele, care au imprimat caracterului meu trăsăturile definitive. Astăzi, oricum m-ar purta viața – în sus ori în jos –, eu rămîn fidel concepțiilor și deprinderilor căpătate acolo.

Aveam nevoie ca mintea să-mi fie purificată de neliniști, pentru că de doi ani scriam un poem. Acest poem mă recompensa nespus de mult, ajutîndu-mă să nu observ ce făceau cu trupul meu. Uneori în mijlocul coloanei abătute, în strigătele soldaților din escortă, simțeam cum mă năpădesc avalanșe de versuri și imagini, care parcă mă purtau deasupra coloanei, prin văzduh, – mai repede, acolo *pe șantier,* undeva, într-un colț, să scriu. În astfel de clipe eram și liber, și fericit*.

Dar cum să scrii într-un Lagăr special? Korolenko povestește că el scria și în pușcărie, însă ce rînduieli domneau acolo? Scria cu creionul (de ce nu i-l vor fi confiscat, desfăcîndu-i cusăturile hainelor?), pe care îl ascundea în

---

* Totul depinde de măsura cu care măsori! Iată, s-a scris despre Vasili Kurocikin[1] că nouă ani din viață, după interzicerea revistei „Iskra", au fost pentru el „ani de adevărată agonie": a rămas *fără organul său de presă!* Iar noi, care nici nu îndrăznim să visăm la un organ al nostru de presă, nu putem pricepe nici în ruptul capului: avea o cameră, liniște, masă, cerneală, hîrtie, și nu-l percheziționa nimeni, și nimeni nu-i confisca ce a scris, – atunci de unde pînă unde agonie?

părul cîrlionțat (de ce nu-l tundeau la zero?), scria în zgomot (să zică mulțumesc că avea unde să se așeze și să-și întindă picioarele). Și mai era avantajat că putea să păstreze manuscrisele și să le trimită în lumea liberă (vedeți? asta nu poate înțelege deloc un contemporan de-al nostru!).

La noi nu poți să scrii așa, nici chiar în lagăre. (Chiar și inventarul de nume pentru un viitor roman era foarte periculos: listele cu membrii organizației? Eu îmi notam doar rădăcinile lor în formă de substantive sau transformîndu-le în adjective.) Memoria – ea este unica *tainiță* unde poți să ții cele scrise, unde poți să le treci prin șiruri de percheziții și să le porți prin călătorii în convoaie. La început nu prea credeam în posibilitățile memoriei și, astfel, m-am decis să scriu în versuri. Asta însemna, de bună seamă, să violezi genul. Mai tîrziu am descoperit că și proza poate fi destul de bine înregistrată în adîncimile secrete a ceea ce noi purtăm în cap. Eliberată de poverile unor cunoștințe deșarte, netrebuincioase, memoria deținutului impresionează prin volumul său și poate să se extindă necontenit. Credem prea puțin în memoria noastră!

Dar înainte de a memora ceva, vrei să-l scrii, să-l așterni pe hîrtie. În lagăr poți să ai creion și hîrtie albă, dar nu poți să ai *ceva scris* (doar dacă nu este un poem despre Stalin*). Și dacă nu te „aranjezi" la infirmerie sau ca lingău la KVC, dimineața și seara trebuie să suporți percheziția de la postul de gardă. Hotărîsem să scriu fragmente mici, cîte douăsprezece-douăzeci de rînduri, după ce le-am finisat – să le memorez, și să le ard. Îmi stabilisem ca principiu să nu mă încred în simpla rupere a hîrtiei în bucățele.

În pușcărie, compunerea și cizelarea versurilor trebuia făcută în minte. Pe urmă luam bețe de chibrituri, le aranjam în portțigaret pe două rînduri – zece pentru unități și zece pentru zeci, și, rostind versurile în gînd, după fiecare rînd – mutam un chibrit la o parte. Cînd mutam zece unități, mutam apoi și un chibrit de la zeci. (Dar și această treabă trebuia s-o faci cu băgare de seamă: această mutare nevinovată de chibrituri, dacă mai era însoțită și de mișcarea buzelor sau de o expresie deosebită a feței, ar fi putut atrage atenția turnătorilor. Mă căzneam să-mi deplasez chibriturile cu o expresie distrată.) Fiecare al cincizecilea vers și al o sutălea le memoram în mod special, cu titlu de control. O dată pe lună repetam tot ce am scris. Dacă în timpul acestei operații pe locul cincizeci sau o sută nu ieșea versul special, repetam iarăși și iarăși pînă ce prindeam versurile care îmi scăpau.

La închisoarea de tranzit din Kuibîșev am văzut cum catolicii (lituanienii) își confecționau mătănii. Le făceau din pîine înmuiată în apă și apoi frămîntată, după care le vopseau (în negru – cu cauciuc ars, în alb – cu pastă de dinți, în roșu – cu streptocid roșu), le înșirau în stare umedă pe fire de ață răsucită și dată prin săpun, apoi le puneau la fereastră să se usuce. M-am

---

* Un caz de asemenea gen de „creație" descrie Diakov: Dmitrievski și Cetverikov expun șefilor subiectul unui roman și primesc aprobare. Agentul operativ *(operul)* are grijă să nu fie trimiși la munci comune. Apoi sunt scoși, în taină, din zonă („ca să nu-i sfîșie banderoviștii"), acolo ei continuă. Și acesta este un caz de poezie sub lespede. Dar unde este acest roman?

alăturat lor şi le-am spus că vreau şi eu să mă rog cu ajutorul mătăniilor, dar credinţa mea cere să am în şirag o sută de mărgeluţe (mai tîrziu mi-am dat seama că erau de ajuns douăzeci, ba e chiar mai comod, şi mi-am făcut singur din dopuri), fiecare a zecea trebuia să nu fie biluţă, ci un cubuleţ, apoi a cincizecea şi a o suta, trebuiau să se deosebească la pipăit. Lituanienii erau uimiţi de zelul meu religios (cei mai evlavioşi dintre ei nu aveau mai mult de patruzeci de mărgele), dar m-au ajutat cu sinceră simpatie să-mi confecţionez astfel de mătănii, pe cea de a o suta făcînd-o în formă de inimioară de culoare roşu-închis. De acest dar minunat nu m-am despărţit pe urmă niciodată, le număram şi le pipăiam în mănuşa mea de iarnă, largă, cu un singur deget: la apelul de plecare, în timp ce ne deplasam dintr-un loc într-altul, întotdeauna cînd aşteptam, stînd în picioare, şi nici gerul nu mă împiedica.

Şi prin percheziţii le treceam tot cu mănuşa vătuită, căci nu se simţeau la pipăit. De cîteva ori le-au descoperit supraveghetorii, dar şi-au dat seama că sunt pentru rugăciune şi mi le-au înapoiat. Pînă la sfîrşitul sorocului (cînd mi se strînseseră douăsprezece mii de versuri), apoi în exil, acest colier m-a ajutat să scriu şi să memorez.

Nici asta însă nu este un lucru atît de simplu. Pe măsură ce creşte cantitatea scrisă, în fiecare lună creşte, la fel, şi numărul de zile pe care ţi le consumă repetiţiile. Însă aceste repetiţii sunt dăunătoare prin faptul că tot ce ai scris îţi devine prea familiar şi nu mai poţi deosebi ce este bun, viguros, de ceea ce e slab. Prima variantă, aprobată de tine în grabă, ca să arzi cît mai repede textul, rămîne unica. Nu poţi să-ţi permiţi luxul să o laşi la o parte pentru cîteva luni, să o uiţi, apoi să o revezi cu ochi proaspăt şi critic. Din pricina asta nu poţi să scrii cu adevărat bine.

Cu peticile de hîrtie nearse nu puteai să tărăgănezi. De trei ori am fost prins cu ele şi am scăpat numai datorită faptului că, niciodată, cele mai periculoase cuvinte nu le scriam pe hîrtie, ci le înlocuiam cu liniuţe. Odată, stăteam întins pe iarbă, la o parte de ceilalţi, foarte aproape de gardul de sîrmă ce împrejmuia zona (ca să am linişte), şi scriam, ascunzînd peticul de hîrtie într-o cărţulie. Supraveghetorul şef, Tătarul, s-a furişat din spate pe nesimţite şi a reuşit să remarce că nu citesc, ci scriu.

— Dă-o-ncoace! mi-a cerut el hîrtiuţa.

Am îngheţat. M-am sculat şi i-am dat hîrtia. Pe ea scria:

Tot ce-a fost al nostru se va reîntregi,
Ni se vor înapoia toate drepturile.
Ţin minte că cinci zile-n şir, am mers
Pe jos, din Osterode-n Brodnica,[2]
Mînaţi de/escorta/ k/azahilor/ şi t/ătarilor/.

Dacă „escortă" şi „tătari" ar fi fost scrise întregi, Tătarul m-ar fi tîrît la *oper*, la agentul operativ, unde aş fi fost sfîşiat în bucăţi. Dar liniuţele erau mute:

Mînaţi de — c— şi t—.

Fiecare om are un mod propriu de a gîndi. Eu eram îngrijorat pentru poem, iar el credea că eu schițam planul zonei împrejmuite și pregătesc o evadare. Totuși a citit și ceea ce a găsit, încrețindu-și fruntea. „Minați de" parcă îi spunea ceva. Însă ceea ce a determinat creierul lui să lucreze cu toată intensitatea a fost „cinci zile-n șir". Eu nici nu mă gîndisem în ce asociație vor fi receptate: *cinci zile* – păi asta era o locuțiune standard, așa se dădea ordinul pentru carceră.

— Pentru cine cinci zile? Despre cine-i asta? a început să mă descoasă posomorît.

Cu greu l-am convins (cu denumirile Osterode și Brodnica) că eu rememorez poezia cuiva de pe front, dar nu pot să-mi amintesc toate cuvintele.

— Păi de ce să-ți amintești? Nu-i voie să-ți amintești! m-a avertizat el morocănos. Dacă te mai culci vreodată aici – băgă de sea-amă!...

Acum cînd povestești, ți se pare o întîmplare lipsită de importanță. Atunci însă, pentru un rob neînsemnat ca mine, asta constituia un eveniment: am pierdut favoarea de a mă culca pe iarbă, departe de zgomot, și dacă Tătarul mă mai prindea și altă dată cu niscai versuri, puteau prea bine să-mi deschidă o anchetă și să întărească supravegherea.

Și să mă las de scris nu mai puteam!...

Altă dată mi-am schimbat regula și am scris, la lucru, șaizeci de rînduri dintr-o piesă *(Ospățul învingătorilor)*, dar foaia asta n-am ascuns-o cum trebuie la intrarea în lagăr. E drept că și aici multe cuvinte erau înlocuite cu liniuțe. Supraveghetorul, un flăcău cam naiv, cu nasul borcănat, își privea cu uimire prada:

— Scrisoare? a întrebat el.

(O scrisoare dusă la locul de muncă nu mirosea decît a carceră. Căci această „scrisoare" ar fi devenit foarte bizară, dacă ar fi fost predată agentului operativ!)

— Asta-i pentru spectacolul de amatori, am zis eu cu tupeu. Îmi reamintesc o piesă. O să fie jucată la serbare, să veniți s-o vedeți.

S-a uitat flăcăul ce s-a uitat la hîrtia aceea apoi s-a uitat la mine și a zis:

— Om în toată firea, dar prost de dă în gropi!

Și a rupt hîrtiuța mea în două, în patru, în opt. M-am speriat că o va arunca jos, – bucățelele erau încă destul de mari, aici, lîngă postul de gardă, putea da peste ele comandantul, firește, mai vigilent, ba chiar șeful regimului disciplinar Macehovski, care, la cîțiva pași mai încolo, supraveghea percheziția. Însă, pesemne, primiseră ordin să nu facă murdărie în fața postului de gardă, ca să nu trebuiască să măture ei, și supraveghetorul mi-a pus bucățelele de hîrtie în palmă, ca într-o urnă. Am trecut de poartă și m-am grăbit să le arunc în sobă.

A treia oară încă nu arsesem o bucată măricică dintr-un poem, dar, lucrînd la construcția BUR-ului, nu m-am putut abține și am scris *Zidarul*. Atunci nu ieșeam în afara zonei și, prin urmare, nu ne percheziționau personal în fiecare zi. *Zidarul* împlinise trei zile, eu am ieșit afară, în noapte, chiar înainte de verificare, să-l repet pentru ultima dată și apoi să-l ard numaidecît. Căutam liniște și singurătate, deci aproape de marginea zonei, și am uitat definitiv că

mă aflam nu departe de locul unde, nu demult, Tenno trecuse pe sub sîrmă. Supraveghetorul probabil, statea la pîndă, că m-a apucat pe neașteptate de guler și, prin întuneric, m-a dus în clădirea BUR-ului. Folosindu-mă de întuneric, am mototolit *Zidarul* cu prudență, în buzunar, și l-am aruncat în spate, la nimereală. Bătea vîntul, și supraveghetorul n-a auzit fîșîitul hîrtiei cînd am mototolit-o.

Însă uitasem cu totul că mai aveam o bucată de hîrtie. În BUR m-au percheziționat și, spre norocul meu, au găsit un fragment de pe front *(Noptile prusiene)*, aproape deloc compromițător.

Șeful gărzii, un sergent-major cu bună știință de carte, a citit.

— Ce-i asta?

— Tvardovski! am răspuns eu ferm. *Vasili Tiorkin*[3].

(Astfel s-a intersectat drumul meu, pentru prima oară, cu drumul lui Tvardovski!)

— Tvardo-ovski! a făcut sergentul cu respect. Dar ce faci cu el?

— Păi, cum cărți nu există... Mi l-am adus aminte, citesc din cînd în cînd.

Mi-au confiscat arma – o jumătate de lamă de ras, dar poemul mi l-au înapoiat; după asta mi-ar fi dat drumul și aș fi tras o fugă să-mi caut *Zidarul*. Dar în vremea asta controlul se terminase, nu mai era voie să umbli prin zonă, și supraveghetorul m-a condus chiar el la baracă și m-a încuiat acolo.

Am dormit prost în noaptea aceea. Afară se dezlănțuise un vînt de uragan. Oare încotro putea să-mi rostogolească ghemotocul *Zidarului* meu? În pofida tuturor liniuțelor sensul poeziei rămînea evident. Și din text reieșea clar, că autorul face parte din brigada care construiește BUR-ul. Iar printre ucrainienii occidentali nu era o problemă să dea peste mine.

Și astfel truda mea de mai mulți ani, săvîrșită, dar mai mult concepută, se zbuciuma prin stepă – un cocoloș de hîrtie neajutorat. Și am început să mă rog. Cînd suntem la ananghie, nu ne este rușine de Dumnezeu. Ne rușinăm de El doar cînd ne este bine.

Dimineața, după deșteptare, la ora cinci, biciuit de rafalele de vînt, m-am dus în locul acela. Vîntul măturа pînă și pietricele mărunte și ți le arunca în față. N-avea nici un rost să caut, era zadarnic! Din locul acela vîntul bătea înspre baraca direcției, apoi înspre *rejimka* (unde, de asemenea, forfotesc adeseori supraveghetorii și de jur-împrejur zac mormane de sîrmă ghimpată), pe urmă dincolo de zonă, în ulița așezării muncitorești. Un ceas întreg înainte de revărsatul zorilor am colindat încovoiat, dar degeaba. Nu mai aveam nici o speranță. Însă cînd s-au ivit zorile, am zărit ghemotocul alb la trei pași de locul unde îl aruncasem! Vîntul îl rostogolise într-o parte și s-a înțepenit între niște scînduri aruncate acolo.

Și acum socotesc că asta a fost o minune.

Așa scriam. Iarna – în camera de încălzit, primăvara și vara pe schele, chiar pe zidul de piatră: în răstimpul care se scurgea de cînd isprăveam o targă de mortar și pînă mi se aducea alta: așezam hîrtia pe cărămidă și cu un crîmpei de creion (ferindu-mă de vecini) notam rîndurile zămislite în timp ce turnam mortarul din targa anterioară. Trăiam ca în vis, în sala de mese ședeam aplecat deasupra sfintei zămîrci și nu-i simțeam întotdeauna gustul,

nu-i auzeam pe cei din jur, eram într-un necontenit du-te-vino printre versurile mele, potrivindu-le aşa cum potriveşti cărămizile într-un zid. Mă percheziţionau, mă numărau, mă mînau cu coloana prin stepă, dar eu aveam dinaintea ochilor o scenă din piesa mea, culoarea cortinelor, aranjamentul mobilierului, petele de lumină ale proiectoarelor şi toate mişcările şi gesturile actorilor.

Băieţii au străpuns sîrma ghimpată cu o maşină, s-au tîrît pe sub ea, au răzbit prin nămeţi pe timp de viscol, dar pentru mine gardul de sîrmă ghimpată parcă nu exista, tot timpul eu pluteam în lunga şi îndepărtata mea evadare, însă supraveghetorii nu puteau s-o descopere numărînd oamenii unul cîte unul.

Îmi dădeam seama că nu eram eu unicul care atinsese Taina cea mare, această taină care se coace ascunsă în nişte cutii toracice solitare identice, împrăştiate prin insulele Arhipelagului, pentru ca vreodată în anii ce or să vină, poate cînd noi nu vom mai fi, să fie descoperită şi să se verse în viitoarea literatură rusă.

(În anul 1956, în Samizdat, care exista încă de pe atunci, am citit cel dintîi volumaş de versuri al lui Varlam Şalamov şi am tresărit, de parcă aş fi întîlnit un frate:

Eu ştiu că ăsta nu-i un joc,
Că asta-i moartea. Dar chiar de dragul vieţii,
Ca Arhimede, nu voi scăpa condeiul,
Nu voi boţi caietul în faţa mea deschis.

Şi el tot despre lagăr scria! Ferindu-se de toţi şi slobozind în bezna adîncă acel strigăt solitar, fără ecou:

Căci doar o amintire am:
Un lung şir de morminte,
Unde şi eu m-aş aşeza
Făr' de veşminte, dar am jurat
Să cînt, să plîng pîn' la sfîrşit,
Cu orice preţ, în orice chip,
De parcă-n viaţa unui mort
A fost şi-un început...)

Cîţi oameni de acest fel erau în Arhipelag? Sunt convins că mult mai mulţi decît au ieşit la suprafaţă în aceşti ani tranzitorii. Nu le-a fost dat tuturor să trăiască îndeajuns şi o dată cu ei a pierit tot ce creaseră şi păstraseră în minte. Unii au scris şi au ascuns sticla cu hîrtia în pămînt, fără să spună cuiva în ce loc anume. Alţii au încredinţat spre păstrare, dar uneori unor mîini neglijente, alteori prea prevăzătoare.

Şi chiar pe mica noastră insulă Ekibastuz, puteam noi oare să ne recunoaştem unul pe celălalt? să ne îmbărbătăm? să ne susţinem? Căci ne ascun-

deam de toți, ca lupii, și, prin urmare, și unii de alții. Dar și în astfel de condiții am avut prilejul să cunosc vreo cîțiva în Ekibastuz.

Pe neașteptate, prin intermediul baptiștilor, am făcut cunoștință cu poetul religios Anatoli Vasilievici Silin. Pe atunci era trecut de patruzeci de ani. Fața lui nu părea prin nimic deosebită. Tot părul lui, și cel de pe cap, și cel din barbă, era roșcat, ba chiar și sprîncenele băteau într-o nuanță roșcată. În fiecare zi era cu toată lumea îngăduitor, blînd, dar rezervat. Numai după ce am stat de vorbă temeinic și în duminicile nelucrătoare ne-am plimbat ceasuri întregi prin zonă, și el mi-a recitat lungile sale poeme religioase (le scria tot aici, în lagăr, ca și mine), pentru a nu știu cîta oară m-am minunat cît de amăgitor sunt ascunse într-o figură ordinară sufletele cele mai extraordinare.

Copil părăsit, crescut la casa de copii, ateist, în captivitatea germană a descoperit cărțile religioase și a fost cucerit de ele. De atunci a devenit nu numai credincios, dar și filosof și teolog! Și cum tocmai „de atunci" el a stat fără întrerupere la închisoare ori în lagăr, a fost nevoit să parcurgă de unul singur acest drum teologic, descoperind încă o dată pentru sine, poate bîjbîind, ceea ce fusese descoperit mai înainte fără el, căci nici cărți, nici povățuitori „de atunci" n-a mai avut. Acum lucra ca muncitor necalificat și săpător, se căznea să-și îndeplinească norma cu neputință de îndeplinit, se întorcea de la lucru cu genunchii îndoiți, brațele îi tremurau, dar fie zi, fie noapte, în capul lui dănțuiau iambii poemelor, toți iambi cu patru picioare[4], cu așezarea liberă a rimelor, totul compus de la un cap la altul în minte. Cred că pe atunci memorase aproape douăzeci de mii de versuri. Și el folosea diferite modalități de a le memora, de a le spune altora.

Felul lui de a percepe lumea era foarte mult înfrumusețat și încălzit de existența, de el simțită, a Palatului Naturii. Aplecîndu-se deasupra ierbii rare, care crescuse ilegal pe pămîntul sterp al zonei noastre, exclama:

— Ce frumoasă este iarba pămîntului! Chiar și pe ea i-a dat-o Creatorul omului drept așternut. De cîte ori ar trebui să fim noi mai frumoși!

— Cum rămîne atunci cu: „Să nu iubiți lumea și nici pe cine este în lume"? (O frază des repetată de sectanți.)

El surîdea în semn de scuză. Cu acest surîs știa să aducă împăcarea:

— Păi, chiar și în iubirea pămîntească, trupească se manifestă năzuința noastră supremă spre Unire!

Teodiceea, adică justificarea existenței răului în lume, era formulată de el în felul următor:

Spiritul Perfecțiunii
Admite imperfecțiunea
Și suferința sufletelor,
Căci fără ele n-ar ști prețul fericirii.

.....
E aspră legea, însă doar prin ea
Muritorii pot să atingă
Marea și veșnica pace.

Suferințele lui Hristos în trup de om le explica temerar nu numai prin necesitatea de a ispăși păcatele oamenilor, dar și prin dorința lui Dumnezeu de a *resimți* suferințele pămînțești. Silin afirma cutezător:

— Dumnezeu *a știut* întotdeauna de aceste suferințe, dar înainte nu le-a simțit niciodată!

La fel și despre Antihrist, care:

În sufletul liber al omului
A alterat năzuința spre lumină
Și a limitat-o la lumina secolului,

Silin găsea cuvinte omenești, proaspete:

Marele Înger a refuzat,
Fericirea care i-a fost dată,
Cînd precum oamenii n-a suferit.
Fără durere, nici chiar iubirea lui
N-a cunoscut perfecțiunea.

Avînd el însuși o gîndire atît de liberă, Silin găsea în inima lui largă adăpost pentru toate nuanțele creștinismului:

...Esența lor constă în faptul,
Că și-n a lui Hristos doctrină
Original e orice geniu.

Apropo de nedumerirea vehementă a materialiștilor în legătură cu întrebarea cum a putut spiritul să creeze materia, Silin nu făcea decît să surîdă:

— Ei nu vor să-și pună întrebarea: dar cum a putut materia grosolană să zămislească Spiritul? În această ordine – oare nu este vorba de o minune? Asta ar fi o minune și mai mare!

Creierul meu era arhiplin de propriile-mi versuri și doar niște mici fărîme am izbutit să reținem din poemele auzite de la Silin, temîndu-mă că el însuși, poate, nu va reține nimic. Într-unul dintre poeme, eroul lui îndrăgit, care purta un nume din Grecia Antică (l-am uitat), rostea un discurs închipuit în adunarea Organizației Națiunilor Unite: un program spiritual pentru întreaga omenire. Cu numărul său, cusut în patru locuri, un rob epuizat, sortit pieirii, acest poet avea în pieptul său multe de spus celor vii, mai multe decît întreaga turmă a celor ce s-au consolidat prin reviste, edituri, la radio (care în Uniune, care în Occident) și care nu sunt necesari nimănui, ci numai propriilor persoane.

Înainte de război Anatoli Vasilievici Silin a absolvit facultatea de literatură de la un institut pedagogic. Acum, și lui, ca și mie, ne mai rămîneau în jur de trei ani pînă la „eliberarea" în exil. Unica lui specialitate era predarea literaturii în școală. Ni se părea puțin probabil că noi, foști deținuți, vom fi lăsați să mai predăm în școală. Și dacă, totuși?

— N-am să mă apuc să spun copiilor minciuni! O să le spun adevărul despre Dumnezeu, despre viaţa Spiritului.

— Dar or să vă dea afară chiar de la prima lecţie!

Silin a lăsat capul în jos şi a răspuns încet:

— N-are importanţă.

Şi se vedea că nu tremură. El nu-şi va călca pe conştiinţă pentru a ţine în mînă catalogul clasei, în loc să ţină tîrnăcopul.

Mă uitam cu milă şi încîntare la acest om roşcovan, atît de puţin chipeş, care nu şi-a cunoscut părinţii, care n-a avut îndrumători, căruia viaţa i-a fost mereu povară, ca şi cum ai învîrti cu lopata în solul pietros al Ekibastuzului.

Silin mînca din aceeaşi gamelă cu baptiştii, împărţea cu ei pîinea şi zămîrca. Firește, el avea nevoie de ascultători recunoscători, avea nevoie de cineva împreună cu care să citească şi să comenteze Evanghelia, şi chiar să o ascundă. Însă pe pravoslavnicii propiu-zişi fie că nu i-a căutat (bănuind că o să-l respingă pentru erezie), fie că nu i-a găsit: în lagărul nostru, în afară de ucrainenii occidentali, aceştia erau puţini la număr ori nu se remarcau printr-un comportament consecvent. Baptiştii însă păreau că îl respectă pe Silin, îl ascultau, l-au inclus chiar în comunitatea lor, dar nici lor nu le plăceau ereziile lui, sperau să-l transforme treptat într-unul de al lor. Cînd vorbea cu mine în prezenţa lor, Silin era palid, fără ei înflorea, devenea de nerecunoscut. Îi venea greu să se dea după credinţa lor – prea îngustă ori sărăcită, deşi credinţa lor era foarte fermă, pură, ardentă, i-a ajutat să îndure ocna, să nu stea în cumpănă şi să nu-şi piardă sufletul. Toţi sunt cinstiţi, blînzi, harnici, miloşi, devotaţi lui Hristos.

Tocmai de aceea sunt exterminaţi cu atîta fermitate. În anii 1948-1950, numai pentru faptul de a aparţine comunităţii baptiste, multe sute dintre ei au primit cîte douăzeci şi cinci de ani de închisoare şi au fost expediaţi în Lagărele speciale (căci comunitatea este *o organizaţie!*)*.

* * *

În lagăr nu este ca în libertate. În viaţa liberă fiecare se străduieşte în mod imprudent să se pună în evidenţă şi să se exprime exterior. Este mai uşor de remarcat cine şi la ce pretinde. În detenţie, dimpotrivă, toţi sunt depersonalizaţi: aceeaşi tunsoare, aceleaşi bărbi nerase, aceleaşi căciuli, aceleaşi scurte. Expresia spirituală este denaturată de vînt şi de soare, de murdărie şi de munca istovitoare. Pentru ca, prin înfăţişarea depersonalizată, umilă, să poţi desluşi lumina sufletului, îţi trebuie deprindere.

Însă luminiţele spiritului involuntar cutreieră şi îşi croiesc drum una către cealaltă. Se produce o apropiere, o întîlnire inconştientă, a celor ce se aseamănă.

Cel mai repede şi cel mai bine poţi să cunoşti un om dacă ai posibilitatea să afli un crîmpei din biografia lui. Iată, de pildă, nişte săpători. A început să

---

* În epoca lui Hruşciov, prigoana baptiştilor a mai slăbit doar în privinţa duratei pedepsei, dar nu şi în ceea ce priveşte esenţa problemei (vezi Partea a Şaptea).

ningă cu fulgi deşi şi mari. Poate şi pentru că se apropia pauza, brigada a intrat în bordei. Unul însă a rămas afară, în picioare. Sprijinindu-se în cazma, la marginea şanţului, stă absolut nemişcat, de parcă se simte bine aşa, ca o statuie. Şi exact ca pe o statuie, ninsoarea i se aşterne pe cap, pe umeri, pe mîini. Îi este indiferent? Sau îi place? Prin această vînzoleală a fulgilor de nea, el priveşte zona, priveşte stepa albă. Ciolănos, umeri largi, faţă mare, acoperită cu păr blond, aspru şi des. Întotdeauna este serios, domol, foarte calm. A rămas aici, în picioare, să contemple lumea şi să mediteze. El nu este aici, e în altă parte.

Eu nu-l cunosc, însă Redkin, prietenul lui, mi-a povestit despre el. Acest om este un tolstoian[5]. El a crescut în ideea retrogradă că este oprit să ucizi (chiar şi în numele Învăţăturii Înaintate) şi în consecinţă este oprit să pui mîna pe armă. În 1941 a fost mobilizat. El a aruncat arma şi, lîngă Kuşka, unde fusese trimis, a trecut frontiera afgană. Aici nu erau nici un fel de nemţi şi nici nu erau aşteptaţi, şi ar fi putut să fie în serviciu tot timpul războiului fără să tragă într-o fiinţă vie, dar convingerile lui nu-i îngăduiau nici măcar să poarte în spate această bucată de fier. El se bizuia pe faptul că afganii îi vor respecta dreptul de a nu ucide oameni şi îl vor lăsa să treacă în toleranta Indie. Însă guvernul afgan, ca toate guvernele, s-a dovedit lipsit de scrupule. El se temea de mînia vecinului atotputernic şi l-a ferecat pe fugar în butuci. Şi exact aşa, în butucii care îi striveau picioarele, fără să se mişte, l-a ţinut trei ani în temniţă, aşteptînd să vadă de partea cui va fi biruinţa. Au cîştigat Sovietele, şi afganii le-au înapoiat servili dezertorul. Şi de-abia de aici începe sorocul condamnării lui.

Şi iată-l, stă nemişcat sub ninsoare, ca o părticică a acestei naturi. Oare statul să fie cel care l-a adus pe lume? Atunci de ce statul şi-a atribuit dreptul de a hotărî cum să trăiască acest om?

A fi compatriot cu Lev Tolstoi este un lucru pe care nu-l respinge nimeni la noi, este un lucru de marcă. Se poate emite şi o marcă poştală. Şi pe străini putem să-i ducem în vizită la Iasnaia Poliana. Şi înghiţim toate braşoavele despre cum s-a ridicat el împotriva ţarismului şi cum a fost anatemizat (aici crainicului chiar îi tremură vocea). Dacă însă cineva, vreun compatriot, l-a luat pe Tolstoi în serios, dacă la noi a crescut un tolstoian adevărat, atunci – păzea! – să nu nimereşti sub şenilele noastre!

...Uneori, pe şantier, ţi se întîmplă să ceri unui deţinut cu condamnare de zece ani un metru pliant – trebuie să măsori cît ai zidit. El ţine tare mult la metrul ăsta, iar pe tine nu te cunoaşte după figură, – aici sunt multe brigăzi –, dar, nu ştiu de ce, numaidecît, cu un gest dezarmant, îţi întinde comoara lui (după uzanţele din lagăr, asta-i pur şi simplu o prostie). Iar cînd îi şi înapoiezi acest metru, el îţi mulţumeşte foarte mult. Cum poate acest om ciudat să fie în lagăr cu o condamnare de zece ani? Vorbeşte cu accent. A, pare-se că e polonez, îl cheamă Iuri Vengherski (Jerzy Wiengierski). O să mai auzim de el.

...Uneori mergi în coloană şi vrei să prefiri mătăniile în mănuşă ori să te gîndeşti la strofele următoare, dar s-a nimerit să ai un vecin de rînd foarte interesant, un chip nou: o brigadă nouă a fost repartizată să lucreze pe

şantierul vostru. Era un evreu în vîrstă, simpatic, cu figură de intelectual, cu o expresie inteligentă, ironică. Numele lui era Masamed, a absolvit Universitatea... care? care? din Bucureşti, facultatea de biopsihologie. Printre alte specialităţi, este şi fizionomist şi grafolog. În plus – este yoghin, şi e gata, chiar de mîine, să înceapă cu tine un curs de hatha-yoga. (Ce păcat însă că ni se dau soroace prea scurte în această universitate! Sunt copleşit! N-am timp să cuprind totul!)

Pe urmă îl observ în zona de lucru şi în cea de locuit. Compatrioţii i-au propus să se aranjeze pentru o muncă de birou, dar n-a acceptat: pentru el este important să arate că şi un evreu poate să lucreze la comune. Şi la cei cincizeci de ani ai săi, loveşte zdravăn cu tîrnăcopul. Ce-i drept e drept, ca un yoghin veritabil, îşi stăpîneşte corpul: la zece grade Celsius, se dezbracă şi îi roagă pe tovarăşii lui să-l stropească bine cu furtunul de incendiu. El nu mănîncă aşa cum mîncăm noi, ceilalţi: să înghiţim totul cît mai repede, ci, întorcîndu-se, concentrat, încet, cu înghiţituri mici, cu o linguriţă mică, specială*.

...Astfel se întîmplă deseori, în timpul deplasării în marş, să legi o nouă şi interesantă cunoştinţă. Dar, în general, în coloană nu poţi întotdeauna să te manifeşti: strigă escorta, te bodogăne vecinii („din cauza voastră... şi pe noi!..."), la lucru mergem moleşiţi, iar cînd ne întoarcem – ne grăbim, şi vîntul ar putea să ne azvîrle ceva în faţă, aşa că nu prea vorbim. Cînd deodată... – ei, ăsta „nu-i un caz tipic", cum ar spune maeştrii realismului socialist. Un caz ieşit din comun.

În rîndul din margine merge un omuleţ cu o barbă neagră şi deasă (ultima oară a fost arestat cu barbă şi, fiind fotografiat cu ea, în lagăr nu i-au ras-o). Păşeşte sprinten, avînd conştiinţa demnităţii lui. Sub braţ duce un sul de hîrtie de desen, legat cu sfoară. Este vreo propunere de raţionalizare sau vreo invenţie, oricum o noutate, de care este mîndru. A făcut asta la locul de muncă, a adus-o în lagăr s-o arate cuiva, acum o duce iar la locul de muncă. Dar, brusc, vîntul păcătos îi smulge sulul de sub braţ şi i-l rostogoleşte aiurea. În mod firesc, Arnold Rappoport (cititorul îl cunoaşte) face, în direcţia sulului, un pas, doi, trei, dar sulul se rostogoleşte mai departe printre doi soldaţi din escortă, trece dincolo de cordon! Aici Rappoport ar trebui să se oprească, fiindcă „un pas la dreapta, un pas la stînga... fără somaţie!", dar ruloul de hîrtie... iată-l! Rappoport aleargă după el încovoiat, cu braţele întinse înainte, – crunta fatalitate voia să-i piardă invenţia tehnică! Arnold a întins braţele, palmele ca o greblă – barbarule să nu te atingi de schiţele mele! Coloana privea, a încetinit mersul, apoi s-a oprit de la sine. Automatele au fost ridicate în sus, s-a auzit zgomotul închizătoarelor. Deocamdată totul e tipic, iată însă că de aici începe atipicul: nu s-a găsit nici un neghiob! nimeni nu trage! barbarii au înţeles că nu-i vorba de o evadare! Chiar şi creierele lor greoaie au înţeles această imagine: un autor care aleargă după creaţia sa gonită de vînt. Alergînd încă vreo cincisprezece paşi dincolo de linia escortei, Rappoport

* Cu toate acestea, în scurtă vreme, va sfîrşi ca un muritor de rînd dintr-un simplu atac de cord.

prinde ruloul, se îndreaptă şi, foarte mulţumit, se întoarce în formaţie. Se întoarce de pe lumea cealaltă...

Deşi Rappoport a înghiţit mai mult decît o porţie medie de lagăr (după o condamnare de copil [cinci ani] şi după alta de zece ani, a urmat surghiunul, iar acum încă zece ani), este viu, sprinten, cu ochi strălucitori, iar ochii lui, deşi întotdeauna veseli, dar creaţi pentru suferinţă, sunt nişte ochi foarte expresivi. Se mîndreşte că anii de puşcărie nu l-au îmbătrînit cîtuşi de puţin, nu l-au frînt. De altfel, fiind inginer, el lucrează tot timpul ca „angajat" în producţie şi poate să-şi dea curaj. Îşi face treaba cu însufleţire, dar, totodată, este purtătorul unor creaţii pentru suflet.

Este genul de caracter plurivalent, care ar vrea să cuprindă totul. Cîndva intenţiona să scrie o carte de genul celei ce o scriu eu acum: totul despre lagăre, dar nu s-a apucat niciodată de ea. O altă lucrare a lui constituie obiectul glumelor noastre, ale prietenilor lui: Arnold lucrează de cîţiva ani, cu răbdare, la alcătuirea unui ghid tehnic universal, care cuprinde toate ramificaţiile tehnicii contemporane şi ale ştiinţelor naturii (şi feluritele tipuri de lămpi radio, şi greutatea medie a elefantului) şi care trebuie să fie... de buzunar. Avînd experienţa glumelor noastre, o altă lucrare dragă sufletului său Rappoport mi-o arată în secret. Într-un caiet cu coperţi învelite în muşama neagră – un tratat *Despre dragoste*, un tratat nou, căci cel al lui Stendhal nu-l mai satisface absolut deloc. Deocamdată este vorba doar de nişte însemnări nedefinitivate şi fără legătură între ele. Însă pentru un om care şi-a petrecut jumătate de viaţă în lagăre – cîtă neprihănire! Iată cîteva pasaje*:

— Să posezi o femeie pe care n-o iubeşti – este soarta nefericită a celor săraci cu trupul şi cu duhul. Şi bărbaţii se fălesc cu aşa ceva, ca şi cum ar fi o mare „izbîndă".

— Posedarea, nepregătită prin evoluţia organică a sentimentului, nu aduce bucurie, ci ruşine, repulsie. Bărbaţii secolului nostru, care îşi cheltuiesc întreaga energie pentru realizarea de cîştiguri, pentru serviciu, pentru putere, au pierdut gena iubirii supreme. Dimpotrivă, pentru infailibilul instinct feminin, posedarea costituie doar treapta dintîi a adevăratei apropieri. Numai după ea femeia începe să-i spună „tu". Chiar o femeie care s-a dăruit întîmplător simte un aflux de tandreţe recunoscătoare.

— Gelozia este amorul propriu ofensat. O iubire adevărată,, care nu găseşte răspuns, nu va fi cuprinsă de gelozie, ea moare, amorţeşte.

— Alături de ştiinţă, artă şi religie stă dragostea, şi ea este un mijloc de *cunoaştere* a lumii.

Întrunind în sine atîtea interese contradictorii, Arnold Lvovici cunoaşte tot felul de oameni. Îmi face cunoştinţă cu un om pe lîngă care aş fi trecut fără să-l observ: la prima vedere pare unul gata să dea ortul popii, un distrofic, claviculele îi ieşeau în afară ca la un mort. La cît e de înalt, slăbiciunea lui impresionează în mod deosebit. Este oacheş şi de la natură, dar capul lui ras

* De atunci au trecut mulţi ani, Rappoport a abandonat tratatul său, şi cu profit de îngăduinţa lui.

era pîrlit şi de soarele Kazahstanului. El încă se mai tîrăşte dincolo de zonă, încă se mai ţine de targă, să nu cadă. Este un grec, şi poet! Încă unul! Volumul lui de versuri, în neogreacă, a fost editat la Atena. Dar întrucît el nu este captiv atenian, ci sovietic (şi supus sovietic), ziarele noastre nu varsă lacrimi după el.

Este de vîrstă medie, dar moartea îi este aproape. Încerc cu stîngăcie, lamentabil, să-i alung aceste gînduri. El surîde ca un înţelept şi nu în cea mai bună limbă rusă îmi explică mie că în moarte nu moartea este cea care te înspăimîntă, nu, ci numai pregătirea morală pentru venirea ei. De acum el *a trăit* şi teama, şi amărăciunea, şi regretul, a isprăvit cu jelitul, şi iată a supravieţuit morţii sale inevitabile, şi este pe deplin pregătit. Aşteaptă doar ca trupul să i se stingă încet-încet.

Ce de poeţi există printre oameni! Atît de mulţi, că nici nu-ţi vine să crezi. (Uneori, acest lucru mă descumpăneşte.) Grecul aşteaptă moartea, dar doi tineri, iată, nu aşteaptă decît sfîrşitul sorocului şi viitoarea celebritate literară. Ei sunt poeţi-declaraţi, nu se ascund. Amîndoi au ceva comun, un fel de luminozitate, de puritate. Amîndoi – studenţi cu studiile neîncheiate. Kolia Borovikov – admiratorul lui Pisarev[6] (în consecinţă – duşmanul lui Puşkin), lucrează ca felcer la infirmerie. Iurocika Kireev, originar din Tver – admiratorul lui Blok[7] şi imitatorul lui, lucrează în afara zonei, la biroul atelierelor mecanice. Prietenii lui (şi ce mai prieteni – cu douăzeci de ani mai în vîrstă şi taţi de familie) rîd de el, că într-un lagăr ITL din Nord, o romîncă accesibilă tuturor i s-a oferit, dar el n-a priceput şi i-a scris nişte sonete. Cînd te uiţi la mutrişoara lui neprihănită, nu poţi să nu crezi povestea aceea. Blestemul virginităţii tinereşti, care acum trebuie tîrîtă prin lagăre.

...Pe unii oameni îi observi tu, alţii te observă ei pe tine. În baraca asta mare, în care domneşte neorînduiala şi unde trăiesc, umblă de colo-colo şi stau întinşi patru sute de oameni, după cină şi în timpul anostului control de seară, eu citesc volumul al doilea al dicţionarului lui Dahl[8] – singura carte pe care am izbutit s-o aduc pînă în Ekibastuz, unde am fost silit s-o sluţesc cu ştampila „Steplag. KVC". N-o răsfoiesc niciodată, pentru că în acea mică frîntură din seară de-abia izbutesc să citesc o jumătate de pagină. Astfel, după control, stau sau mă plimb cu privirea fixată într-un singur loc din carte. M-am obişnuit ca toţi cei noi să mă întrebe ce carte e asta şi să se mire de ce dracu o citesc. – Este lectura cea mai inofensivă, glumesc eu. *Cu ea nu capeţi o condamnare nouă.*

Dar ce nu e periculos să citeşti în Lagărul special? Alexandr Stotik, economist la secţia din Djezkazgan, seara, citea pe ascuns Tăunul[9]*. Şi totuşi l-a pîrît cineva. La percheziţie a venit însuşi şeful secţiei şi o şleahtă de ofiţeri: „Îi aştepţi pe americani?" L-au silit să citească englezeşte cu glas tare. „Cîţi ani ţi-au mai rămas din pedeapsă?" „Doi ani". „Or să fie douăzeci!" Ba i-au mai găsit şi versuri: „Te interesează dragostea?... Să-i creaţi astfel de condiţii, încît nu numai engleza, dar şi rusa să-i zboare din cap!" (Robii-„oploşiţi" murmurau împotriva lui Stotik: „O să ne bagi şi pe noi în belea! Or să ne dea pe toţi afară!")*

Însă multe cunoştinţe interesante se înnoadă şi datorită acestei cărţi. Iată, se apropie de mine un om mic de statură, care semăna cu un cocoş, cu un nas impetuos, cu o privire ascuţită, ironică, şi mă întreabă, cu felul lui specific, melodios, de a rosti accentuat toate sunetele „o“[10]:

— Îmi permiteţi să vă întreb ce carte este asta?

Cuvînt de cuvînt, apoi duminică de duminică, lună de lună, în acest om dinaintea mea se deschide un microunivers, unde este condensată istoria de o jumătate de veac a ţării mele. Vasili Grigorievici Vlasov (da, chiar acela din procesul de la Kadîi[11], care deja lăsase în urmă paisprezece ani de lagăr din cei douăzeci) se consideră economist şi activist politic, dar habar n-are că el este artist al cuvîntului, al cuvîntului oral. Fie că îţi vorbeşte de cositul fînului, de prăvălia unui negustor (unde a lucrat cînd era mic), despre un detaşament al Armatei Roşii, despre un conac vechi, despre un călău de la Serviciul gubernial de urmărire a dezertorilor ori despre o muiere nesăţioasă dintr-o mahala – totul era atît de plastic modelat, încît mi s-a întipărit neobişnuit de durabil în minte, ca şi cum ar fi făcut parte din experienţa mea. Îmi venea să notez totul imediat, dar era imposibil! Şi tot imposibil să-ţi aminteşti vorbă cu vorbă peste zece ani!...

Bag de seamă că adeseori se uită la mine şi la cartea mea, dar nu îndrăzneşte să intre în vorbă un tînăr uscăţiv, deşirat, cu nas lung, care nu avea apucături de om trecut prin lagăr, ba era chiar sfios. Facem cunoştinţă. Vorbeşte cu voce scăzută, timidă, îşi găseşte cu greu cuvintele ruseşti şi face nişte greşeli – să te prăpădeşti de rîs, nu alta! – pe care le răscumpără cu un surîs. Aflu că este ungur şi îl cheamă János Rozsás. Îi arăt dicţionarul lui Dahl, şi el aprobă, înclinîndu-şi faţa uscată de epuizare cum au toţi deţinuţii din lagăr: „Da, da, trebuie să îţi îndrepţi atenţia spre lucruri de altă natură, să nu te gîndeşti doar la mîncare“. Nu are decît douăzeci de ani, dar din obrajii lui a dispărut roşeaţa tinereţii; pielea sa fină, uscată de vînturi, parcă era trasă direct pe oasele înguste, alungite ale craniului. Îl dor încheieturile – reumatism articular căpătat în Nord la tăiatul pădurilor.

Aici, în lagăr, mai sunt doi-trei compatrioţi de-ai lui, dar care, zilnic, sunt preocupaţi de un singur lucru: cum să supravieţuiască? cum să mănînce pe săturate. János însă mănîncă fără să cîrtească ceea ce i-a hărăzit birgadierul şi, mereu pe jumătate flămînd, nu-şi îngăduie să mai caute nimic altceva. El priveşte cu atenţie, ascultă, vrea să înţeleagă. Ce să înţeleagă?... *Pe noi* vrea să ne înţeleagă, pe noi, ruşii!

— Soartă al meu personal a devenit cenuşiu de tot cînd am cunoscut oamenii de aici. Eu extrem de uimit. Căci ei şi-au iubit poporul, şi pentru asta ei ajuns la ocnă. Dar eu cred că asta vine de la haos de după război, nu-i aşa? (El pune întrebarea asta în anul 1951! Dacă pînă acum e tot după război, nu cumva e după Primul Război Mondial?...)

În 1944, cînd *ai noştri* l-au înhăţat în Ungaria, nu avea decît optsprezece ani (şi nu era în armată). „Atunci încă nu izbutisem să fac la oameni nici bine, nici rău, zîmbeşte el. Nu fost la ei de folos, dar nici dăunător nu fost.“ Ancheta lui János s-a desfăşurat în felul următor: anchetatorul nu pricepea nici o boabă ungureşte, iar János nici una ruseşte. Uneori erau aduşi nişte

huțuli care traduceau foarte prost. János a semnat șaisprezece pagini de procese-verbale fără să priceapă măcar despre ce era vorba în ele. Și tot așa, cînd un ofițer necunoscut i-a citit ceva după o hîrtie, multă vreme după aceea n-a priceput că era vorba de verdictul OSO*. Și l-au trimis în Nord, la tăiat de păduri, unde, din pricina hranei proaste și a muncii grele, *a ajuns în stare să dea ortul popii,* și astfel a nimerit la spital.

Pînă acum Rusia se întorsese către el doar cu o singură parte, aceea pe care se așază, dar acum s-a întors cu cealaltă. În micul spital de lagăr al OLP-ului din Sîm, lîngă Solikamsk, lucra ca infirmieră Dusia în vîrstă de patruzeci și cinci de ani. Era o infractoare de drept comun, cu o condamnare de cinci ani, posesoare a unui permis de liberă trecere. În munca pe care o făcea, nu se gîndea numai la ea, cum să profite, și să treacă mai repede sorocul (lucru obișnuit la noi, pe care însă candidul János n-avea de unde să-l știe), ci chibzuia cum să-i îngrijească pe acești muribunzi, de care nu mai avea nimeni nevoie. Dar cu ceea ce le oferea spitalul de lagăr nu-i putea salva. Și infirmiera Dusia lua rația ei de dimineață – trei sute de grame de pîine – și o schimba pe o jumătate de litru de lapte, și cu acest lapte îl hrănea pe János (și înainte de el pe altcineva) ca să-l pună pe picioare.** Pentru asta, János a îndrăgit-o pe tușa Dusia și țara noastră, și pe noi toți. Și a început să învețe cu rîvnă în lagăr limba escortei și a gardienilor lui – marea, puternica limbă rusă[12]. A stat nouă ani în lagărele noastre, a văzut Rusia doar din vagoanele pușcăriașilor, din mici cărți poștale ilustrate și din lagăr. Și a îndrăgit-o.

János făcea parte dintre aceia a căror sămînță este tot mai rară în secolul nostru: cei care în copilărie nu cunosc altă pasiune decît cititul. Această înclinație nu l-a părăsit nici la maturitate, nici în lagăr. În lagărele din Nord, iar acum în Lagărul special din Ekibastuz, nu scăpa nici un prilej să procure cărți noi și să le citească. În perioada cunoștinței noastre, îi cunoștea și îi iubea pe Pușkin, Nekrasov, Gogol. eu i l-am prezentat pe Griboedov, însă mai mult decît pe oricare, poate chiar mai mult decît pe Petöfi[13] sau Arany[14], l-a îndrăgit pe Lermontov, pe care îl citise de curînd pentru prima dată *în captivitate*. (Știu de la mai mulți străini că Lermontov le este mai drag decît toți poeții ruși.) János se contopise în special cu Mțîri[15], care era tot un captiv, la fel de tînăr și sortit să piară. Învățase multe versuri din acest poem, și, ani în șir, mărșăluind cu mîinile la spate, într-o coloană de oameni străini, pe pămînt străin, el, într-o limbă străină, murmura pentru sine:

Și, vag, am înțeles atunci
că niciodată-n țara mea
N-o să mai calc...

---

* După moartea lui Stalin, cînd János a fost reabilitat, se zice că tare îl împingea curiozitatea să ceară o copie în ungurește a verdictului, ca să afle *de ce* a făcut el nouă ani de lagăr? Dar n-a îndrăznit: „Or să creadă cine știe ce, și ce nevoie am eu de asta? nu-mi este de cine știe ce folos..." El a înțeles spiritul *nostru:* în fond, acum de ce să mai afle?...

** Să-mi explice mie cineva: în ce ideologie se înscrie acest comportament? (Comparați infirmeria comunistă, descrisă de Diakov: „Ce, te dor dinții, javră banderovistă?")

Prietenos, blînd, cu ochii azurii lipsiți de apărare – așa era János Rozsás în lagărul nostru nemilos. Se așeza lîngă mine pe *vagonaș*, ușurel, chiar pe margine, ca și cum sacul meu cu rumeguș ar fi putut fi murdărit mai rău ori deformat sub greutatea lui, – și îmi spunea cu glas sincer, duios:

— Oare cui aș putea să-i spun tainele visurilor mele?...

Și nu se plîngea niciodată de nimic*.

Printre deținuții lagărului te deplasezi ca pe un teren minat, cu razele intuiției îi faci fiecăruia radiografia, ca să nu explodeze. Și chiar cu această precauție generală, cîți oameni-poeți mi s-au deslușit sub cutia craniană rasă, sub scurta neagră a *zekului*!

Și cîți s-au stăpînit să nu fie descoperiți?

Și pe cîți, de mii de ori, nici nu-i voi fi întîlnit vreodată?

Și cîți nu vei fi sugrumat tu în aceste decenii, blestematule Leviathan?!?

* * *

În Ekibastuz exista și un centru oficial de relații culturale, deși era foarte periculos: secția cultural-educativă – KVC, unde se puneau ștampilele negre pe cărți și ni se reînnoiau numerele.

O figură importantă și foarte pitorească a KVC-ului nostru era pictorul, în trecut arhidiacon și aproape secretar al patriarhului – Vladimir Rudciuk. Undeva, în regulile de funcționare a lagărelor, există un punct care nu a fost anulat: fețele bisericești să nu fie tunse. Firește, acest punct nu este făcut cunoscut în mod public și preoții care nu știu de existența lui sunt tunși. Dar Rudciuk își cunoștea drepturile și astfel și-a păstrat pletele blonzi, ondulate,

---

* După moartea lui Stalin, toți ungurii au fost eliberați și trimiși acasă, iar János a evitat destinul lui Mțîri, pentru care era pe deplin pregătit.

Au trecut doisprezece ani, între ei – și 1956. János este contabil în orășelul Nagykanizsa, unde nimeni nu știe rusa și nu citește cărți rusești. Ce-mi scrie el în prezent?

„Acum, după tote evenimente, afirm cu totă sinceritate că nu aș renunța la trecutul meu. Am cunoscut, cu totă duritate, ceea ce altor nu este accesibil... Cînd fost eliberat, făgăduit tovarășilor care rămas că n-am se uit niciodată poporul rus, și nu pentru suferințe îndurate, ci pentru inima lui bună... Oare de ce urmăresc cu interes știri despre fosta mea «patrie»?... Operă al clasicilor ruși – un etajeră inreg in biblioteca mea și in rusește patruzeci și unu de volum. iar in ucraineană patru (Șevcenko[16])... Alții citesc pe ruși ca pe englezi. ca și pe germani, dar eu citesc pe ruși altfel. Mie Tolstoi mai aproape decît Thomas Mann, iar Lermontov mult mai aproape decît Goethe.

Nici nu-ți dai seama ce dor îmi e. in taină. de o mulțime de lucruri. Uneori sunt intrebat: Ce fel de om ești tu? Ce văzut acolo bun? Ce te atrage la ruși?... Cum se le explic că eu petrecut acolo toată tinerețe, iar viața nu este decît veșnic adio de la zilele care se duc... Cum se întorc spatele ca băiețel ofensat, cînd nouă ani soarta meu a fost identic cu al vostru? Cum se explic de ce tresare inima, cînd aud la radio melodie populară rusă? Ingîn și eu cu jumătate voce: «Zboară ca vîntul troica semeață...» – și me doare că n-am putere se cînt mai departe. Copiii roagă se-i invăț ruseşte. Aveți răbdare. copii, pentru cine adun eu cărți rusești?..."

puțin mai lungi decît se obișnuiește la bărbați. Erau bine îngrijite, ca de altfel întreaga lui figură. Chipeș, înalt, bine clădit, cu o voce plăcută de bas, ți-l puteai închipui perfect la o slujbă solemnă într-o biserică impunătoare. Drozdov, un ctitor, care a venit o dată cu mine, l-a recunoscut imediat pe arhidiacon: slujise la catedrala din Odessa.

Felul cum arăta și cum trăia el aici nu semăna cu al unui om din lumea noastră, a *zekilor*. El făcea parte din acea categorie de indivizi dubioși, care au intrat sau au fost integrați în sînul ortodoxiei, de îndată ce ea a ieșit din starea de dizgrație; ei au avut o contribuție însemnată la discreditarea Bisericii. Cum a ajuns Rudciuk la închisoare – era o poveste cam tenebroasă, nu știu de ce tot arăta o fotografie (care iar nu se știe de ce nu-i fusese confiscată) unde era el și mitropolitul ortodocșilor din străinătate, Anastasie, pe o stradă din New York. În lagăr el locuia într-o „cabină" separată. Întorcîndu-se de la locul de adunare, se apuca să scrie în silă numerele noastre pe căciuli, pufoaice și pantaloni, își petrecea ziua trîndăvind, uneori pictînd cópii de pe tablouri vulgare. Avea un volum gros (nu-i fusese interzis!) cu reproduceri de la Galeria Tretiakov, pentru care, de fapt, m-am și dus la el: voiam să le mai văd, poate pentru ultima oară în viață. El primea în lagăr „Buletinul Patriarhiei din Moscova" și uneori povestea, plin de importanță, despre marii mucenici ori își dădea cu părerea despre unele detalii ale liturghiei, însă totul părea artificial, nesincer. Mai avea și o chitară, și doar asta părea neprefăcut la el cînd cînta cu voce plăcută, acompaniindu-se singur:

„Sălbatică-i stepa baiacală...",

transmițînd prin felul cum se legăna cît este el de cuprins de trista aureolă de ocnaș.

Cu cît omul trăiește mai bine în lagăr, cu atît suferința lui este mai delicată...

În vremea aceea eram prudent la puterea a douăzeci și treia, nu l-am mai vizitat pe Rudciuk, nu i-am povestit nimic despre mine și astfel eu, vierme neimportant și inofensiv, am evitat chipul lui ager, de vultur. Iar ochiul lui Rudciuk era un ochi iscoditor. În general, care dintre vechii deținuți nu știa că secția cultural-educativă colcăia de turnători și era, se pare, cel mai puțin potrivit pentru întîlniri și contacte? Firește, în lagărele generale ITL erai atras să mergi la KVC, pentru că acolo se întîlneau bărbați cu femei. Dar într-un lagăr de ocnași de ce să te duci?

S-a dovedit însă că și un KVC de ocnă, plin de denunțători, putea fi folosit în interesul libertății! Acest lucru m-au învățat Gheorghi Tenno, Piotr Kișkin și Jenia Nikișin.

La KVC m-am întîlnit cu Tenno și am ținut minte această unică întîlnire scurtă pentru că am reținut figura lui Tenno. Era un bărbat chipeș, înalt, de constituție sportivă. Nu știu de ce încă nu-l dezbrăcaseră de tunica și pantalonii lui de marinar (la noi nu se obișnuia să-ți porți hainele proprii mai mult de o lună). Și cu toate că în locul epoleților de căpitan de rangul doi

avea prins ici-colo numărul SH-520, chiar acum dacă ar fi urcat de pe uscat pe navă n-ai fi zis că nu-i ofiţer de marină. Cînd făcea vreo mişcare, braţele, acoperite de păr roşcat, i se dezveleau pînă mai sus de palmă, şi pe unul dintre ele, în jurul unei ancore, avea tatuat: *„Liberty!"*, iar pe celălalt – *„Do or die"**. Tenno nu putea în nici un fel să-şi închidă ochii ori să-şi escamoteze privirea pentru a-şi ascunde mîndria şi agerimea. Nu putea să-şi ascundă zîmbetul care îi lumina buzele mari. (Atunci eu însă nu ştiam că acest zîmbet însemna: planul evadării a fost alcătuit!)

Iată lagărul nostru – un teren minat! Eu şi Tenno, amîndoi, eram şi nu eram aici, eu – pe drumurile Prusiei Orientale[17], el, în viitoarea, a nu ştiu cîta, lui evadare, amîndoi purtam în noi potenţialul unor proiecte secrete, dar nici o scînteioară nu trebuia să licărească între palmele noastre cînd ne strîngeam mîna, în ochii noştri – cînd schimbam între noi cuvinte fără importanţă. După cîteva asemenea vorbe superficiale eu mă cufundam în cititul ziarului, iar el începea să discute despre activitatea artistică de amatori cu Tumarenko, un ocnaş cu cincisprezece ani, care, cu toate acestea, era şeful secţiei cultural-educative, un om destul de complicat, bănuit că ar fi denunţător, însă poate degeaba, după felul cum se purta era posibilă şi o altă versiune psihologică, mai complexă.

Îţi vine să şi rîzi: pe lîngă acest KVC al lagărului funcţiona şi un cerc de artişti amatori, mai exact – de-abia se înfiinţase. Acest cerc era lipsit de privilegiile din lagărele ITL, nu se bucura de nici o favoare, încît doar nişte entuziaşti incorigibili puteau accepta să activeze în el. Unul dintre aceştia s-a dovedit a fi Tenno, deşi, după aspect, ai fi putut crede lucruri mai bune despre el. Mai mult, chiar din prima zi cînd a venit la noi în Ekibastuz a fost închis la *rejimka*, şi chiar de acolo s-a cerut la KVC! Conducerea a interpretat asta ca semn de îndreptare şi i-a permis să frecventeze secţia culturală.

În schimb, Petia Kişkin nu era deloc unul dintre susţinătorii KVC, dar, cu toate acestea, era omul cel mai cunoscut din lagăr. Întregul Ekibastuz îl cunoştea. *Şantierul* pe care lucra se mîndrea cu el, acolo nimeni nu se plictisea. Kişkin făcea pe smintitul, dar nu era deloc smintit; făcea pe prostul, dar la noi despre el se spunea: „Kişkin este mai deştept ca toţi!" Iar de prost nu era mai prost decît mezinul Ivanuşka din poveste[18]. Kişkin era un fenomen rusesc, de-al nostru, străvechi: celor puternici şi răi le spunea adevărul în gura mare, poporului îi arăta cum este, şi totul într-o formă inofensivă, sub această mască de prostănac.

Unul dintre numerele lui preferate era să îmbrace o jiletcă de clovn şi să adune castroanele murdare de pe mese. Asta o făcea, în primul rînd, ca să arate că: iată, omul cel mai popular din lagăr adună castroanele ca să nu crape de foame. În al doilea rînd, făcea asta pentru că, adunînd castroanele, ţopăind, scălîmbăindu-se, tot timpul în centrul atenţiei, se învîrtea printre deţinuţi şi semăna idei rebele.

Uneori, pe neaşteptate, ia castronul cu cașa încă neatinsă din faţa unui deţinut care îşi mai soarbe zămîrca. Deţinutul tresare şi întinde mîna apucînd

---

* Libertate! – Să făptuieşti ori să mori! (engl.).

castronul, iar Kişkin se depărtează zîmbind (avea o faţă ca luna, dar nu lipsită de severitate):

— Pînă nu se atinge cineva de casa voastră, nu puneţi mîna pe nimic.

Şi se îndepărta cu teancul de castronane în pas de dans.

Astăzi nu doar în brigada asta băieţii vor relua ultima glumă a lui Kişkin.

Altă dată se apleacă spre o masă, şi toţi îşi îndreaptă privirile spre el. Rotindu-şi ochii ca un motan de catifea, cu o figură de idiot perfect, Kişkin întreabă:

— Băieţi! Dacă tatăl e un tîmpit, iar mama o prostituată, copiii vor fi sătui sau flămînzi?

Şi fără să mai aştepte răspunsul, destul de evident, arată cu degetul spre masa cu oase de peşte:

— Să-mi împărţiţi şapte-opt miliarde puduri pe an la două sute de milioane!

Şi a dispărut. Iar ideea este atît de simplă! Oare de ce n-am împărţit pînă acum? Demult s-a raportat că URSS recoltează opt miliarde de puduri de cereale pe an, deci, pe cap de locuitor, chiar şi pentru prunci, revin pe zi două kilograme de pîine coaptă! Dar unde or fi kilogramele noastre, că suntem bărbaţi sănătoşi, care săpăm pămîntul cît e ziulica de mare?

Kişkin diversifică formele. Uneori, tot această idee o începe de la celălalt capăt – „de la lecţia despre sporul la coacerea pîinii". Răstimpul cînd coloana staţionează la postul de gardă al lagărului ori al locului de muncă, cînd se poate sta de vorbă, el îl foloseşte pentru discursuri. Una dintre lozincile lui permanente: „Dezvoltaţi-vă feţele!" „Băieţi, cînd merg prin zonă, mă uit şi văd că toţi aveţi nişte feţe tare subdezvoltate. Nu vă gîndţi decît la budincă de arpacaş, la nimic altceva."

Alteori, pe neaşteptate, fără nici o legătură şi fără nici o explicaţie, strigă în faţa mulţimii *zekilor*: „Dardanel! Vînatul!" Parcă nu se înţelege nimic. Dar strigă o dată, de două ori, şi toţi încep brusc să înţeleagă *cine* este acest Dardanel, şi pare atît de amuzant şi de nimerit, încît vezi cum apar pe această faţă şi mustăţile lui Stalin: *Dardanel!*

Încercînd şi el, din partea lui, să-l ridiculizeze pe Kişkin, şeful îl întreabă cu glas tare lîngă postul de gardă: „Hei, Kişkin, de ce eşti aşa pleşuv? Probabil fiindcă eşti un malahist destoinic, nu-i aşa?" Fără să zăbovească nici o clipă, Kişkin îi răspunde tare, să audă toată mulţimea: „Da ce, Vladimir Ilici [Lenin] era şi el malahist, da?"

Cîteodată, Kişkin trece prin sala de mese şi anunţă că, astăzi, după strîngerea castroanelor, o să-i înveţe pe cei cu un picior în groapă să danseze charleston.

Într-o zi – minunea-minunilor: au adus cinematograful! Şi seara, în sala de mese, fără ecran, direct pe peretele alb au început să proiecteze filmul. Venise puhoi de lume, şedeau şi pe bănci, şi pe mese, şi unii peste alţii. Dar filmul nici nu începuse bine că au şi oprit aparatul. Fasciculul de lumină goală înţepeneşte pe perete şi noi putem vedea că au venit cîţiva supraveghetori care îşi căutau locuri cît mai comode. Au pus ochii pe o bancă şi ordonă deţinuţilor care şedeau pe ea s-o elibereze. Aceştia se hotărăsc să nu

se ridice, nu mai văzuseră un film de ani de zile şi tare mult doreau să vadă! Vocile supraveghetorilor devin tot mai ameninţătoare, unul dintre ei zice: „Ia notează-le numerele!" Totul e pierdut. Vor trebui să cedeze. Deodată însă, în sala cufundată în beznă, răsună glasul ca de pisică, batjocoritoare, al lui Kişkin:

— Aşa e, băieţi, supraveghetorii nu mai au unde să vadă şi ei un film, haideţi, să plecăm!

O explozie de rîs general. O, rîsul ăsta! Ce forţă! Supraveghetorii aveau toată puterea în mînă, dar ei, fără să noteze vreun număr, se retrag ruşinaţi.

— Unde-i Kişkin? strigă ei.

Kişkin însă nu mai dă glas, a dispărut!

Supraveghetorii pleacă, filmul continuă.

A doua zi, Kişkin este chemat la şeful regimului disciplinar. O să încaseze negreşit cinci zile! Nu, s-a întors zîmbind. A scris următoarea notă explicativă: „În timpul *discuţiei* dintre supraveghetori şi deţinuţi pentru locuri la cinematograf, eu i-am îndemnat pe deţinuţi să cedeze, cum se cuvine, şi să plece". De ce să-l închidă la carceră?

Această pasiune absurdă a deţinuţilor pentru spectacole, cînd sunt în stare să uite de sine, de năpasta lor, de umilinţa lor pentru o bucăţică de film ori de spectacol, unde în bătaie de joc, toate sunt prezentate doar în culori trandafirii, este de asemenea ridiculizată cu pricepere de Kişkin. Înaintea unui astfel de concert sau film se adună întotdeauna o turmă de doritori să intre. Iată însă că multă vreme uşa rămîne încuiată, îl aşteaptă pe supraveghetorul şef, care va introduce, după listă, cele mai bune brigăzi, aşteaptă şi mai bine de jumătate de oră se înghesuie, lovindu-se unul de altul. În spatele mulţimii, Kişkin îşi dă jos încălţările şi, cu ajutorul vecinului, sare pe umerii celor din ultimul rînd, şi, desculţ, aleargă sprinten pe umerii celor din mulţime, iarăşi şi iarăşi, mereu, pînă ajunge la uşa mult dorită! Bate în ea şi îşi şerpuieşte tot trupul său scurt de Patachon, arătînd cît de mult îl mistuie dorinţa de a intra. Apoi, la fel de repede, din umăr în umăr, aleargă îndărăt şi sare jos. La început, mulţimea rîde. Dar numaidecît este cuprinsă de ruşine: într-adevăr, stăm aici ca nişte animale. Mare scofală! O să murim dacă nu vedem?

Şi se împrăştie. Cînd soseşte supraveghetorul cu lista, aproape că nu mai are pe cine băga înăuntru, nimeni nu mai dă năvală, doar dacă îi aduni cu bătul.

Altă dată în spaţioasa sală de mese începe un spectacol. Toţi sunt aşezaţi. Kişkin nu boicotează spectacolul. Îmbrăcat în jiletca lui verde, cară scaune dintr-o parte într-alta, ajută să se tragă cortina. Fiecare apariţie a lui stîrneşte aplauze şi aprobări în sală. Brusc dă fuga în avanscenă, de parcă îl aleargă cineva şi, agitîndu-şi mîna în semn de avertisment, strigă: „Dardanel! Vînatul!" Hohote de rîs. Iată însă că spectacolul întîrzie: cortina e trasă, scena pustie, nimeni. Dar numaidecît Kişkin dă năvală în scenă. Apariţia lui stîrneşte rîsul, însă îndată se face linişte: figura lui nu mai este comică, ba mai mult – este înnebunită, ochii holbaţi, ţi-e teamă să te uiţi la el. Începe să declame în ucraineană, tremurînd, aruncînd încolo şi-ncoace priviri confuze:

Mă uit şi ochii mei ce văd?
Jandarmii bat, sîngele curge prăpăd,
Cadavrele – grămezi laolaltă,
Fiul cade ucis alături de tată!

Asta o spusese pentru ucrainieni, care umpleau jumătate din sală! Pentru nişte oameni aduşi de curînd din vîrtejul luptelor de partizani – a fost precum sarea pe o rană proaspătă! Au început să urle! Un supraveghetor s-a repezit pe scenă spre Kişkin. Dar faţa tragică a lui Kişkin s-a destins într-un zîmbet de clovn. El a început să strige, acum pe ruseşte:

— Este o poezie despre Nouă Ianuarie[19], am învăţat-o cînd eram în clasa a patra!

Şi a fugit de pe scenă, şchiopătînd caraghios.

Jenia Nikişin era un flăcău simplu, plăcut şi sociabil, cu o faţă deschisă, plină de pistrui. (Astfel de băieţi erau mulţi la sate, înainte de distrugerea lor. Acum, acolo, predomină expresiile ostile.) Jenia avea o voce micuţă, însă cînta cu plăcere pentru prieteni în baracă şi chiar pe scenă.

Şi, într-o zi, s-a anunţat:

— Umează *Soţie-soţioară!* Muzica – Mokrousov[20], versurile – Isakovski[21]. Interpretează Jenia Nikişin, cu acompaniament de chitară.

Din chitară s-a revărsat o melodie simplă şi tristă. Iar Jenia, în faţa unei săli imense, a început să cînte duios, arătînd că sufletul nostru nu s-a abrutizat şi n-a îngheţat de tot, că mai poartă în el căldură şi tandreţe:

Soţie – soţioară,
Pe tine doar, mereu,
Te voi purta în sufletul meu!

Pe tine doar! Deasupra scenei a pălit lozinca lungă, lipsită de har, despre planul de producţie. În întunericul albăstriu al sălii s-au stins anii de lagăr – mulţi trăiţi, mulţi rămaşi. Pe tine doar! Nu vina imaginară faţă de putere, nu socoteala noastră cu ea. Şi nici grijile noastre de lup... Pe tine doar!...

Scumpa mea, mîndra mea,
În orice colţ de lume,
O alta n-aş găsi mai dragă ca tine.

Era un cîntec despre o despărţire fără sfîrşit. Despre ceva dispărut fără urmă, pierdut poate pentru totdeauna. Cît de bine se potrivea! Dar nici o aluzie directă la puşcărie. Totul putea fi raportat şi la anii lungi de război.

Şi simţul meu de poet clandestin m-a trădat: n-am înţeles atunci că de pe scenă răsunau versurile încă unui poet clandestin (oare cîţi or fi?!), dar mult mai maleabil decît mine, mult mai adaptat ieşirii în public.

Şi ce puteau să-i facă? Să-i ceară partitura în lagăr, să verifice la Isakovski şi Mokrousov? Ar fi spus, desigur, că a învăţat cîntecul după ureche.

L-am văzut pe Tumarenko: stătea în spatele scenei, şi pe chipul lui strălucea reţinut un surîs triumfător.

În întunericul albăstriu se aflau stînd jos, ori în picioare, vreo două mii de oameni. Neclintiţi, neauziţi, ca şi cum nici n-ar fi existat. Duri, cruzi, împietriţi, au fost atinşi în inimă. Şi se pare că lacrimile încă şiroiau, nu uitaseră drumul.

Soţie – soţioară!
Pe tine doar, mereu!
Te voi purta în sufletul meu!...

Capitolul 6

UN EVADAT CONVINS

CÎND Gheorghi Pavlovici Tenno povesteşte despre evadările din trecut – ale sale, ale tovarăşilor lui ori cele pe care le ştie numai din auzite, despre cei mai înverşunaţi şi mai perseverenţi fugari: Ivan Vorobiov, Mihail Haidarov, Grigori Kudla, Hafiz Hafizov, el zice în semn de laudă: „Era *un evadat convins!*"

Un evadat convins! Un evadat covins este acela care nu se îndoieşte nici o clipă că omul nu poate trăi după gratii! nici chiar în calitate de cel mai privilegiat „oploşit", nici chiar la contabilitate, nici la KVC, nici ca tăietor de pîine! Este acela care, ajungînd în detenţie, cît e ziulica de mare se gîndeşte la evadare, şi noaptea în somn visează evadarea. Acela care *a semnat* să fie intransigent şi toate acţiunile sale sunt subordonate unui singur scop: evadarea! Care nici o singură zi nu stă în lagăr pur şi simplu: în fiecare zi ori se pregăteşte de evadare, ori tocmai evadează, ori este prins, bătut şi drept pedeapsă zace în puşcăria lagărului.

Un evadat convins este acela care ştie ce riscă! Acela care a văzut şi cadavrele fugarilor împuşcaţi, expuse pentru luare-aminte lîngă platforma de adunare. Care a văzut şi pe cei aduşi vii: vineţi, scuipînd sînge, purtaţi prin barăci şi obligaţi să strige: „Deţinuţi! Uitaţi-vă ce am păţit eu! Aşa veţi păţi şi voi!" Care ştie că foarte adesea cadavrul evadatului este prea greu pentru a fi cărat în lagăr. Şi din acest motiv îi aduc în lagăr doar capul sau (ceea ce-i mai sigur după regulament) şi mîna dreaptă, tăiată din cot, pentru ca Secţia specială să-i poată verifica amprentele degetelor şi să-l şteargă pe om din scripte.

Un evadat convins este acela împotriva căruia şefii lagărului zăbrelesc ferestrele; împotriva căruia împrejmuiesc zona cu zeci de fire de sîrmă ghimpată, înalţă turnuri de pază, garduri, palisade, aşază capcane, ambuscade, hrănesc cîini cenuşii cu carne purpurie.

Un evadat convins mai este şi acela care respinge reproşurile moleşitoare ale filistinilor din lagăr: din pricina celor care evadează, ceilalţi o vor duce mai rău! Vor înăspri regimul disciplinar! zece controale pe zi! zămîrcă lungă! Care respinge nu doar şoaptele celorlalţi deţinuţi despre smerenie („şi în lagăr se poate trăi, mai ales cu pachete"), dar pînă şi cele despre proteste ori despre greva foamei, fiindcă asta nu-i luptă, ci autoamăgire. Dintre toate mijloacele de luptă, el nu vede decît unul singur, nu crede decît într-unul singur, nu se dedică decît unuia singur – evadarea!

Pur şi simplu nu poate altfel! Aşa este el creat. Precum pasărea nu poate să renunţe la migraţia sezonieră, tot astfel evadatul convins nu poate să nu fugă.

În răstimpul dintre două evadări eşuate, pe Gheorghi Tenno îl întrebau deţinuţii paşnici ai lagărului: „De ce n-ai astîmpăr şi nu poţi sta locului? De ce fugi mereu? Ce poţi găsi afară, mai ales acum?" „Cum ce? se mira Tenno. Libertate! să stai o zi şi o noapte în taiga fără lanţuri – asta-i libertate!"

Astfel de oameni ca el, ca Vorobiov, GULAG-ul şi Organele n-au cunoscut în epoca lor de mijloc – epoca mieluşeilor. Asemenea deţinuţi n-au existat la începutul epocii sovietice, iar pe urmă – numai după război.

Aşa este Tenno. În fiecare lagăr nou (şi el a fost deseori transferat), la început, era abătut, trist, pînă cînd ticluia un nou plan de evadare. Cînd planul se închega, Tenno se lumina tot, şi pe buzele lui apărea un surîs triumfător.

Şi cînd, îşi aminteşte el, a început revizuirea generală a dosarelor şi reabilitările, s-a pierdut cu firea: simţea că speranţa în reabilitare îi submina voinţa de evadare.

* * *

Viaţa lui dificilă, complicată, nu ar încăpea în această carte. Însă fibra de fugar a avut-o din naştere. Copil fiind, a fugit din internatul din Briansk „în America", adică într-o barcă pe rîul Desna; de la Casa de copii din Piatigorsk, iarna, doar în lenjerie de corp, s-a căţărat peste poarta de fier şi a fugit la bunica. Însă iată ce este interesant: în viaţa lui, linia marinei se împleteşte cu linia circului. A absolvit o şcoală de navigaţie, a fost marinar pe un spărgător de gheaţă, şef de echipaj pe un trauler, navigator în flota comercială. Apoi a absolvit Institutul militar de limbi străine. Războiul l-a făcut în Flota de Nord, ca ofiţer de transmisiuni pe escortoare engleze, a călătorit în Islanda şi în Anglia. Însă tot din copilărie s-a ocupat cu acrobaţia, a apărut în spectacole de circ în perioada NEP-ului şi mai tîrziu, în intervalele dintre călătoriile pe mare; a fost antrenor de haltere; s-a produs cu numere de „mnemotehnică", de „memorare" a numeroase cifre şi cuvinte, de „ghicire" a gîndurilor la distanţă. Circul şi viaţa porturilor l-au adus cît de cît în contact cu lumea hoţilor şi bandiţilor: prinsese ceva din limbajul lor, din spiritul lor de aventură, din dîrzenia şi temeritatea lor. Stînd apoi împreună cu ei prin diferite arestări disciplinare, de fiecare dată mai preia cîte una, cîte alta de la ei. Totul prinde bine unui fugar convins.

Întreaga experienţă a omului se cristalizează în om, aşa ne formăm noi.

În anul 1948 a fost pe neaşteptate demobilizat. Acesta era un semnal venit din lumea cealaltă (ştie limbi străine, a navigat pe un vas englezesc, iar pe deasupra mai e şi estonian, ce-i drept – din Petersburg), dar toţi nutrim speranţe de mai bine. În ajunul Crăciunului din acel an, la Riga, unde Crăciunul este simţit ca o mare sărbătoare, a fost arestat şi dus într-un subsol de pe strada Amatu, alături de Conservator. Intrînd în prima sa celulă, nu s-a abţinut şi, nu se ştie de ce, s-a apucat să-i explice unui gardian nepăsător şi taciturn:

„Exact la ora aceasta eu şi soţia aveam bilete la *Contele de Monte Cristo*. El a luptat pentru libertate, nici eu n-o să mă resemnez."

Însă era prea devreme să înceapă lupta. Căci întotdeauna suntem stăpîniţi de ideea că totul este o *eroare*. Închisoarea? pentru ce? cu neputinţă! *Îşi vor da seama!* O să se clarifice totul! Înainte de a-l transfera la Moscova, a fost liniştit şi i s-au dat asigurări (asta se face pentru siguranţa transportului), şeful serviciului de contrainformaţii, colonelul Morşcinin, a venit personal să-l conducă la gară, i-a strîns mîna şi i-a urat: „Drum bun!" Cu escorta specială erau patru şi călătoreau într-un compartiment separat de clasa întîi. Maiorul şi locotenentul-major, după ce au discutat cît de vesel vor petrece la Moscova Anul Nou (poate pentru astfel de deplasări sunt născocite escortele speciale?), s-au culcat pe cuşetele de sus şi se pare că au adormit. Pe cealaltă cuşetă de jos se întinsese plutonierul. Se mişca ori de cîte ori cel arestat deschidea ochii. În plafon ardea un beculeţ albastru. Sub capul lui Tenno se afla cel dintîi şi cel din urmă pachet de la soţie: o buclă din părul ei şi un baton de ciocolată. El stătea întins şi se gîndea. Vagonul ţăcănea plăcut. Suntem liberi să acordăm acestui ţăcănit orice sens dorim, să-l umplem cu orice prezicere vrem. Tenno îl umplea cu speranţa: „Îşi vor da seama. O să se clarifice totul!" Din acest motiv nu s-a gîndit serios să fugă. Încerca să vadă cum ar fi posibil aşa ceva. (Pe urmă îşi va aminti de multe ori această noapte şi nu va face decît să scrîşnească din dinţi de necaz. Niciodată nu va mai fi atît de uşor să fugă, niciodată libertatea nu va mai fi atît de aproape!)

În timpul nopţii, Tenno a ieşit de două ori la toaletă pe coridorul pustiu, însoţit de plutonier. Pistolul acestuia atîrna de o curea lungă, cum se obişuuieşte la marinari. S-a înghesuit împreună cu arestatul în toaletă. Ca practicant de judo şi lupte, pentru Tenno ar fi fost o nimica toată să-l *imobilizeze* aici, să-i ia pistolul, să-i ordone să tacă şi să coboare liniştit la următoarea oprire.

A doua oară, plutonierul s-a temut să mai intre în acel loc strîmt şi a rămas la uşă. Uşa însă era închisă, putea să rămînă acolo cît timp voia. Putea să spargă geamul şi să sară pe terasament. Era uoapte! Trenul nu mergea repede, era în 1948, făcea opriri dese. Este adevărat că era iarnă, Tenno nu avea palton, iar în buzunar – doar cinci ruble, dar încă nu-i luaseră ceasul.

Luxul escortei speciale a luat sfîrşit în Moscova, la gară. Au aşteptat pînă ce au coborît toţi pasagerii, şi în vagon a urcat un plutonier cu epoleţi albaştri, care ieşise dintr-o dubă: „Unde este?"

Primirea la închisoare, privarea de somn, boxele, mereu boxe. Solicitarea plină de naivitate de a fi chemat cît mai repede la anchetator. Gardianul ia spus căscînd: „O să ai destul timp, o să te saturi".

Iată-l şi pe anchetator. „Hai, povesteşte despre activitatea ta criminală". „Eu nu sunt vinovat de nimic!" „Numai papa Pius nu e vinovat de nimic".

În celulă – numai *cloşca*. Acesta îşi dă de gol *intenţiile prost mascate:* dar ce a fost în realitate? Cîteva interogatorii şi totul devine limpede; nu-şi vor da seama de nimic, nu vor clarifica nimic, nu-l vor elibera. Prin urmare, trebuie să evadeze!

Faima universală a puşcăriei Lefortovo nu-l descurajează pe Tenno. Poate este precum un novice pe front, care, netrecînd încă prin nimic, nu se teme de nimic? Planul evadării i-l sugerează anchetatorul – Anatoli Levşin. I-l sugerează prin faptul că este tot mai plin de răutate şi de ură.

Şi oamenii, şi popoarele au criteriile lor de măsură. Cîte milioane n-au îndurat bătaia între aceste ziduri fără măcar să numească aşa ceva tortură. Pentru Tenno însă ideea că poate fi bătut nevinovat este insuportabilă. Asta-i batjocură, şi atunci mai bine să mori. Şi cînd Levşin, după ameninţări verbale, se apropie pentru prima oară şi ridică mîna să lovească, Tenno sare într-o parte şi-i răspunde, tremurînd de furie: „Ia seama, eu tot o să mor! Dar să ştii că *un ochi* sau doi *îţi scot* numaidecît! Mă pricep!"

Şi anchetatorul se retrage. Nu-i convine să schimbe ochiul lui cel bun pe viaţa prăpădită a unui arestat. Acum îl chinuieşte pe Tenno cu carcerele ca să-l epuizeze. Pe urmă înscenează că femeia care urlă de durere în cabinetul vecin este soţia lui Tenno, şi dacă el nu mărturiseşte, ea va fi chinuită şi mai mult.

Din nou el n-a luat seama peste cine a dat. Precum lovitura cu pumnul, la fel şi interogatoriul soţiei Tenno nu-l putea îndura. Deţinutului îi era din ce în ce mai clar că va trebui să-l ucidă pe acest anchetator. Asta se lega cu planul de evadare! Maiorul Levşin purta şi el uniformă de marinar, era şi el de statură înaltă, şi tot blond. Pentru portarul de la intrarea în clădirea secţiei de anchetă, Tenno putea foarte uşor să treacă drept Levşin. E drept că acesta avea o faţă plină, cu pielea netedă, iar Tenno slăbise. (Deţinutului nu-i este uşor să se vadă în oglindă. Chiar dacă de la interogatoriu te ceri la toaletă, acolo oglinda este acoperită cu o perdea neagră. Doar dacă ai noroc să dai la o parte perdeaua dintr-o mişcare: o, ce istovit şi ce palid! Te apucă mila de tine însuţi!)

În vremea asta l-au luat din celulă pe turnătorul inutil. Tenno studiază patul acestuia. Bara metalică transversală, în locul unde era fixată de piciorul patului, era ruginită, rugina erodase o parte din grosime, nitul se ţinea prost. Lungimea barei era de vreo şaptezeci de centimetri. Cum s-o rupi?

Mai întîi trebuie... să deprinzi numărătoarea ritmică a secundelor. Pe urmă să socoteşti la fiecare gardian care este intervalul ce se scurge între două uitături prin vizor. Este un interval de la patruzeci şi cinci de secunde la şaizeci de secunde.

Într-un astfel de interval, te opinteşti o dată, şi bara pîrîie la capătul ruginit. Celălalt capăt este întreg, este mai dificil să-l rupi. Trebuie să te urci pe el cu amîndouă picioarele, însă va cădea cu zgomot pe pardoseală. Prin urmare, într-un interval trebuie să izbuteşti: să pui perna pe pardoseala de ciment, să te urci cu picioarele, să rupi bara, să pui perna la loc, iar bara s-o ascunzi, deocamdată în patul tău. Şi tot timpul să numeri secundele.

S-a rupt. Gata!

Asta însă nu-i o soluţie: vor intra, vor găsi bara, vei pieri la carceră. Douăzeci de zile de carceră înseamnă pierdere de forţe nu numai pentru evadare, dar nu te vei mai putea apăra nici de anchetator. A, da: să descoşi

cusătura saltelei. Din saltea să scoţi puţină vată. Cu vata să înveleşti capetele barei şi să o fixezi la locul dinainte. Să numeri secundele. Gata, e la loc!

Nici asta însă nu ţine multă vreme. O dată la zece zile este zi de baie şi în vremea asta se face percheziţie în celulă. Şi stricăciunea ar putea fi descoperită. Înseamnă că trebuie acţionat mai repede. Cum să duci bara la interogatoriu?... La ieşirea din clădirea închisorii nu te percheziţionează. Te pipăie doar la întoarcerea de la interogatoriu, şi atunci doar coapsele şi pieptul – părţile cu buzunarele. Caută lame, se tem de sinucideri.

Tenno, sub tunica de marinar, poartă flanela tradiţională, care încălzeşte trupul şi sufletul. „Departe, pe mare, nu-s clipe amare!" A cerut gardianului un ac (din cînd în cînd gardianul îţi dă pentru o vreme un ac), chipurile să coase nişte nasturi făcuţi din pîine. S-a descheiat la tunică şi la pantaloni, a scos marginea flanelei şi pe dinăuntru a cusut un tiv, care a ieşit ca un buzunar mic (pentru capătul de jos al barei). Încă dinainte rupsese un şnur de la izmene. Acum, prefăcîndu-se că prinde nasturele la tunică, a cusut acest şnur în dosul flanelei, la piept – acesta va fi ca un laţ, care orientează bara.

Acum flanela se îmbracă de-a-ndoaselea, cu gura la spate, şi zi de zi încep antrenamentele. Varga metalică este fixată la spate, sub flanelă: este trecută prin laţul de sus şi sprijinită în buzunăraşul de jos. Capătul de sus al vergii ajunge la nivelul gîtului, sub gulerul tunicii. Iată în ce consta antrenamentul: în intevalul dintre două uitături ale gardianului prin vizor să ducă mîna la ceafă, să apuce capătul barei, să-şi îndoaie trunchiul spre spate, să se îndrepte cu o aplecare înainte precum coarda unui arc, scoţînd concomitent bara şi cu o mişcare bruscă să-l lovească pe anchetator în cap. Şi din nou totul la loc! Privire prin vizor. Deţinutul frunzăreşte o carte.

Mişcarea devenea din ce în ce mai rapidă, bara şuiera prin aer. Chiar dacă lovitura nu va fi mortală, anchetatorul se va prăbuşi fără cunoştinţă. Dacă aţi arestat şi soţia – nu mi-e milă de voi, de nici unul!

Se mai pregătesc două ghemotoace mici de vată, tot din saltea. Ele pot fi introduse în gură, după dinţi, ca să te împlinească la faţă.

Firește, în ziua aceea trebuie să fii bărbierit, şi doar o dată pe săptămînă vin să te radă cu un brici neascuţit. Care va să zică, alegerea zilei este importantă.

Dar cum să obţii roşeaţa din obraji? Să-ţi mînjeşti uşor obrajii cu sînge. Cu sîngele *lui*.

Un fugar care se pregăteşte de evadare nu poate să privească şi să asculte „pur şi simplu" ca ceilalaţi oameni. El trebuie să privească şi să asculte fără să scape din vedere scopul său – evadarea. Şi să nu treacă pe lîngă nici un amănunt fără să-i dea o interpretare. Fie că este dus la interogatoriu, la plimbare, la toaletă – picioarele lui numără paşii, picioarele lui numără treptele (nu va fi nevoie de toate astea, totuşi numără); trunchiul său notează cotiturile; ochii capului său aplecat la comandă examinează pardoseala: din ce e făcută, dacă e întreagă, ei se rotesc pînă la limitele accesibile ale circumferinţelor şi cercetează toate uşile, cele duble şi cele simple, ce clanţe şi ce încuietori au, în ce parte se deschid; capul apreciază destinaţia fiecărei uşi;

urechile ascultă şi compară: acest sunet se aude şi din celula mea, iată dar ce înseamnă!

Celebra clădire în formă de „K" de la închisoarea Lefortovo, cu deschidere spre toate etajele, galerii metalice şi agent de circulaţie cu fanioane. Trecerea spre clădirea secţiei de anchetă. Interogatoriile se desfăşoară în cabinete diferite – cu atît mai bine! asta îţi dă posibilitatea să studiezi amplasarea tuturor coridoarelor şi uşilor pavilionului de anchetă. Oare cum ajung aici anchetatorii din exterior? Pe lîngă această uşă cu ferestruică pătrată. Verificarea principală a legitimaţiilor nu se face, firește, aici, ci la postul de gardă de afară, dar sunt notaţi sau observaţi şi aici cumva. Atenţie, iată unul care coboară şi îi spune altuia de sus: „Aşadar, eu am plecat la minister!" Perfect, această frază îi prinde bine unuia care evadează.

Cum ajung mai departe la postul de gardă – va trebui să ghiceşti, să porneşti corect, fără ezitări. Există probabil o cărăruie bătătorită prin zăpadă. Ori asfaltul trebuie să fie mai închis la culoare şi mai murdar. Şi cum trec pe la postul de gardă? Prezintă legitimaţia? Sau cînd intră, o lasă la portar, iar acum îşi spun numele şi o primesc înapoi? Sau îi cunosc pe toţi după figură, şi va fi o greşeală să-ţi spui numele, trebuie doar să întinzi mîna?

Poţi afla multe răspunsuri, dacă nu vei adînci întrebările absurde ale anchetatorului, ci îl urmăreşti temeinic. Ca să-şi ascută creionul, el scoate o lamă de ras din nu ştiu ce legitimaţie din buzunarul de la piept. Dintr-o dată apar întrebările:

— ăsta nu-i permis de intrare. Permisul o fi la postul de gardă?

— carnetul semăna foarte bine cu permisul de şofer. Deci, vine cu automobilul? Înseamnă că are cheia la el? Îşi parchează oare maşina în faţa porţii de la intrare? Va trebui aici, fără să iasă din cabinet, să citească numărul pe talonul tehnic, ca să nu se încurce afară.

Nu au garderobă. Mantaua marinărească şi căciula şi le agaţă aici, în cabinet. Cu atît mai bine.

Nu trebuie uitat nimic, nu trebuie scăpat din vedere nici un lucru important, şi să te încadrezi în patru-cinci minute. Cînd el va zăcea doborît la pămînt:

1. să dezbrace tunica şi să îmbrace tunica anchetatorului, mai nouă şi cu epoleţi;
2. să scoată şireturile de la ghetele lui şi să le pună la ale sale, care îi scăpau din picioare – asta va lua cam mult timp;
3. să pună lama lui de ras într-un loc special, dinainte pregătit, în tocul de la gheată (dacă îl vor prinde şi îl vor arunca în prima celulă – să-şi taie venele);
4. să-i cerceteze actele, să ia pe cele necesare;
5. să memoreze numărul automobilului şi să găsească cheia;
6. în servieta groasă a anchetatorului să-şi vîre propriul dosar penal şi s-o ia cu sine;
7. să-i ia ceasul;
8. să-şi înroşească obrajii cu sînge;

9. corpul să-l tîrască în spatele biroului de scris sau după perdea, pentru ca persoanele care vor intra să creadă că a ieşit şi să nu pornească urmărirea;

10. să răsucească vata în ghemotoace şi s-o plaseze sub obraji;

11. să îmbrace mantaua şi să-şi pună căciula anchetatorului;

12. să taie firele de la comutator. Dacă la scurtă vreme o să intre cineva, găseşte întuneric, răsuceşte comutatorul şi o să creadă că s-a ars becul şi, probabil, anchetatorul s-a dus în alt cabinet. Şi chiar dacă vor schimba becul, n-or să-şi dea prea repede seama despre ce este vorba.

Uite aşa s-au strîns douăsprezece operaţii, cea de a treisprezecea fiind însăşi evadarea... Toate astea trebuie puse în aplicare la un interogatoriu de noapte. Va fi mai rău dacă se va dovedi că acel carnet nu este permis de conducere. Atunci, înseamnă că el vine şi pleacă de fiecare dată cu autobuzul anchetatorilor (sunt transportaţi special, căci este pe timp de noapte!), şi celorlalţi anchetatori li se va părea ciudat că Levşin n-a aşteptat să se facă patru-cinci dimineaţa şi a plecat în plină noapte pe jos.

Încă un lucru: trecînd pe lîngă ferestruica pătrată, să-şi ducă batista la faţă, ca şi cînd şi-ar sufla nasul; şi concomitent să se uite la ceas; şi, pentru liniştirea santinelei, să strige în sus: „Perov! – (prietenul lui). Eu am plecat la minister! Vorbim mîine!"

Fireşte, sunt foarte puţine şanse, deocamdată doar trei-cinci la sută. Nici o speranţă, nici un element cunoscut în privinţa postului de gardă exterior. Dar nu poţi să mori aici ca un rob! să slăbeşti într-atît, încît să te laşi călcat în picioare! Dar lama de ras va fi în tocul ghetei!

Şi la unul dintre interogatoriile nocturne îndată după bărbierit, Tenno a venit cu bara de fier ascunsă la spate. Anchetatorul conducea interogatoriul, înjura, ameninţa, iar Tenno se uita la el şi se mira: oare cum de nu simte că ceasurile-i sunt numărate?

Era ora unsprezece seara, Tenno conta că va fi ţinut pînă la două din noapte. Pe la această oră anchetatorii, uneori, încep să plece, aranjîndu-şi „o noapte scurtă".

Trebuie ales momentul potrivit: fie cînd anchetatorul îi aduce filele procesului-verbal la semnat, cum face întotdeauna, să se prefacă brusc că se simte rău, să împrăştie filele pe jos, să-l facă să se aplece pentru o clipă şi... Sau, fără nici un proces-verbal – să se ridice şi, clătinîndu-se, să-i spună că se simte rău şi să-i ceară apă. Acela îi aduce o căniţă emailată (paharul şi-l ţine pentru el), Tenno bea şi o scapă pe jos, în acel moment va duce mîna dreaptă la ceafă, de parcă i se învîrte capul, asta va părea ceva firesc. Anchetatorul se va apleca negreşit să vadă ce-i cu căniţa căzută şi...

Inima îi bătea să-i spargă pieptul. Era ajunul unei sărbători. Sau ajunul execuţiei.

Însă totul a luat o altă întorsătură. Pe la douăsprezece noaptea, în cabinet a intrat zorit un alt anchetator şi a început să-i şoptească lui Levşin ceva la ureche. Levşin a început să se grăbească, a apăsat pe buton, chemînd gardianul să vină după deţinut.

Şi astfel s-a sfîrşit totul... Tenno s-a întors în celulă, a pus bara la locul ei

Altă dată, anchetatorul l-a chemat nebărbierit (nu avea nici un sens să ia bara).

A urmat un interogatoriu de zi. Şi totul s-a desfăşurat într-un mod ciudat: anchetatorul n-a răcnit, l-a descurajat cu prezicerea că va primi între cinci şi şapte ani, n-are de ce să dispere. Şi parcă nu mai avea atîta ură ca să-i crape capul. Ura lui Tenno nu era statornică.

Punctul culminant trecuse. I se părea că există prea puţine şanse, cu aşa ceva nu te poţi juca.

Starea de spirit a unui viitor evadat este, poate, chiar mai capricioasă decît a unui artist.

Şi toată această pregătire îndelungată s-a dus pe apa sîmbetei...

Dar un fugar trebuie să fie pregătit şi pentru o astfel de eventualitate. El lovise de peste o sută de ori cu bara prin aer, omorîse peste o sută de anchetatori. De zece ori trăise propria evadare în cele mai mici amănunte: în cabinetul anchetatorului, lîngă ferestruica pătrată, înainte de postul de gardă, după postul de gardă! – această evadare îl vlăguise, şi s-a dovedit că el nici n-o începuse!

Curînd i s-a schimbat anchetatorul, a fost transferat la Lubianka. Aici Tenno n-a mai pus la cale nici o evadare (cursul anchetei i s-a părut mai încurajator şi parcă îi lipsea tăria de a evada), însă el observa fără contenire şi elabora planuri de antrenament.

Să evadezi de la Lubianka? Da', în general, oare e cu putinţă aşa ceva?... Însă, dacă stai să te gîndeşti bine, poate este mai uşor decît de la Lefortovo. Curînd începi să te descurci printre aceste coridoare lungi-lungi pe care te duc la interogatoriu. Uneori, pe cîte un coridor, întîlneşti săgeţi: „Spre intrarea principală nr. 2", „Spre intrarea principală nr. 3". (Te apucă regretul că ai fost atît de nepăsător cînd erai liber şi n-ai făcut înconjurul Lubiankăi dinainte şi n-ai văzut unde se aflau intrările principale.) Însă ceea ce face ca lucrurile să fie mai simple este faptul că aici nu e teritoriul închisorii, ci ministerul, unde există o mulţime de anchetatori şi alţi funcţionari, pe care santinelele nu-i cunosc după figură. Şi, prin urmare, intrarea şi ieşirea se face numai pe bază de permis, iar permisul se află în buzunarul anchetatorului. Iar dacă anchetatorul nu este cunoscut după figură, atunci nici nu este important să semeni cu el leit, ci doar cît de cît. Noul anchetator nu are uniformă de marinar, ci una kaki. Care va să zică, ar trebui să te îmbraci în uniforma lui. Nu-i mare pagubă că n-ai bară metalică, important e să ai tărie, să fii hotărît. În cabinetul anchetatorului există multe alte obiecte, cum ar fi, de pildă, un prespapier de marmură. Şi apoi, nici nu-i obligatoriu să-l ucizi – să-l buimăceşti pentru vreo zece minute şi este de ajuns că să poţi pleca!

Însă raţiunea şi nişte speranţe vagi în mila nu ştiu cui fac ca voinţa lui Tenno să fie tulburată. Doar la Butîrki această povară dispare: prin peticul de hîrtie al OSO este înştiinţat că a primit douăzeci şi cinci de ani de lagăr! El semnează şi simte că i s-a luat o piatră de pe inimă, surîsul i-a înflorit pe buze şi cît de uşor îl poartă picioarele în celula celor condamnaţi la douăzeci şi cinci de ani. Acest verdict îl eliberează de umilinţă, de compromisuri, de supunere, de slugărnicie, de cei cinci-şapte ani prăpădiţi care îi fuseseră

promişi: douăzeci şi cinci de ani, mama cui v-a făcut??? deci nu am ce aştepta de la voi, deci – să fugim!!

Ori moartea. Dar oare moartea este mai rea decît un sfert de secol de robie. Simpla tunsoare la zero după judecată – o simplă tunsoare – pe cine deranja ea? – Tenno a trăit-o ca pe o insultă, ca pe un scuipat în plină faţă.

Acum trebuie să găsească aliaţi. Şi să studieze istoria altor evadări. În această lume, Tenno este un novice. Oare n-a evadat nimeni, niciodată?

De cîte ori am trecut toţi, în urma gardianului, prin aceşti pereţi despărţitori de fier care taie coridoarele de la Butîrki, dar oare mulţi dintre noi au observat ceea ce Tenno vede dintr-o ochire: că uşile acestor despărţituri au încuietori duble, însă gardianul descuie doar una, şi despărţitura se deschide. Iar cea de a doua încuietoare înseamnă că, deocamdată, nu funcţionează: trei drugi care pot ieşi din perete ca să intre în uşa de fier.

În celulă, fiecare se ocupă ba cu una, ba cu alta, Tenno însă caută povestiri despre evadări şi pe participanţii la aceste evadări. S-a găsit chiar unul care a avut de-a face cu aceşti trei drugi de fier: Manuel Garcia. Totul se întîmplase cu cîteva luni mai înainte. Deţinuţii dintr-o celulă au ieşit să meargă la budă, l-au înhăţat pe gardian (el era, în pofida regulamentului, singur, doar de ani de zile nu se întîmplase nimic, se obişnuiseră cu supuşenia), l-au dezbrăcat, l-au legat, l-au lăsat la toaletă, iar un deţinut a îmbrăcat uniforma lui. Băieţii au luat cheile şi au dat fuga să deschidă toate celulele de pe coridor (pe acest coridor se aflau şi condamnaţi la moarte, asta cădea nu se poate mai bine!) Au început să răsune strigăte, urlete de bucurie, chemări să meargă să slobozească şi alte coridoare şi să pună stăpînire pe întreaga închisoare. Au uitat de prudenţă! În loc să se pregătească în linişte de evadare, şi pe coridor să-l lase numai pe cel îmbrăcat în gardian, au năvălit cu toţii afară făcînd mare larmă. Auzind zgomotul, prin vizorul peretelui despărţitor (pereţii sunt instalaţi în ambele direcţii) s-a uitat gardianul din coridorul vecin şi a apăsat pe butonul de alarmă. La această alarmă, de la postul central de pază se blochează şi al doilea rînd de încuietori de la pereţii despărţitori, şi gardienii nu au în legăturile lor cheile respective. Coridorul rebel a fost izolat. Au fost aduşi mulţi gardieni; aşezaţi pe două rînduri i-au pus pe răzvrătiţi să treacă printre ei, unul cîte unul, lovindu-i care mai de care; au aflat cine au fost instigatorii şi i-au ridicat. Aveau cîte *douăzeci şi cinci*. Li s-au mai adăugat încă pe atîta? Au fost împuşcaţi?

Expedierea în lagăr. „Căsuţa" de la gara Kazan cunoscută deţinuţilor, izolată, fireşte, ferită de ochii lumii. Deţinuţii aduşi cu dubele, încărcaţi în *vagon-zakuri*, înainte ca acestea să fie cuplate la trenuri. Soldaţii din escortă, încordaţi, înşiruiţi de o parte şi de alta. Cîinii care se smulg să sară la beregată. Comanda: „Escortă – gata de luptă!" – şi clănţănitul ce dă fiori de moarte al închizătoarelor. Aici nu se glumeşte. Peste linii sunt duşi tot cu cîinii. Să fugi? Cîinele te ajunge.

Dar un evadat convins, aruncat mereu pentru evadări din lagăr în lagăr, din puşcărie în puşcărie, va avea parte de multe asemenea gări şi de escortări peste linii ferate. Va fi escortat şi fără cîini. Dacă te prefaci şchiop, bolnav, de-abia te tîrăşti, de-abia îţi tîrăşti săculeţul cu merinde, scurta – escorta va fi

liniştită. Şi dacă pe linii vor fi multe garnituri de trenuri, poţi uşor să-ţi pierzi urma printre ele! Aşadar: să-ţi arunci lucrurile, să te apleci şi s-o zbughieşti pe sub vagoane! Însă cînd te apleci, acolo, dincolo de garnitură, zăreşti cizmele în mişcare ale escortei de rezervă... Totul este prevăzut. Şi nu-ţi mai rămîne decît să te prefaci că ai căzut din pricina slăbiciunii şi ai scăpat lucrurile pe jos. Ce bine ar fi dacă ai avea norocul ca pe alături să treacă un alt tren în viteză! Să traversezi linia chiar pe sub nasul locomotivei: nici o escortă nu va alerga după tine! Tu riști pentru libertate, dar el? Şi pînă trece trenul, tu ai dispărut! Însă pentru asta îţi trebuie un noroc dublu: un tren la momentul potrivit şi să nu-ţi rămînă picioarele sub roţi.

De la „tranzitul" din Kuibîşev, deţinuţii sunt duşi la gară cu camioanele: se formează un eşalon „roşu". În tranzit, de la un borfaş de prin partea locului, „cu mare respect pentru cei care evadează", Tenno primeşte două adrese la care poate apela pentru prim ajutor. El comunică aceste adrese celor doi amatori de evadare şi se înţelege cu ei: toţi să se străduiască şi să se aşeze în ultimul rînd, iar cînd maşina va micşora viteza la cotitură (şi coastele lui Tenno n-au călătorit degeaba aici de la gară în duba întunecoasă, ele au marcat această cotitură, deşi, cu ochii, el n-ar recunoaşte-o), să sară toţi trei deodată! – la dreapta, la stînga şi îndărăt! pe lîngă soldaţii din escortă, chiar doborîndu-i! Vor trage, dar nu-i vor nimeri pe toţi trei. Şi nu se ştie dacă vor trage, căci pe străzi sunt oameni. O să-i urmărească? Nu, nu-i pot părăsi pe cei din maşină. Deci vor striga, vor trage în aer. Cine ar putea să-i oprească? Oamenii, trecătorii, poporul nostru sovietic. Ar trebui speriaţi, să creadă că avem un cuţit în mînă! (N-aveau nici un cuţit.)

La percheziţie, cei trei fac manevre şi fac în aşa fel să nu urce în maşină înainte de a se înserа, ca să poată urca în ultima. Vine şi ultima, dar nu este un camion de trei tone cu marginile joase, ca şi celelalte, ci un Studebaker cu borduri înalte. Chiar şi Tenno, aşezat, este cu o jumătate de cap mai jos. Studebakerul merge repede. Cortina! Tenno se uită la tovarăşii lui – feţele lor sunt îngrozite. Nu, ei nu vor sări. Nu, ăştia nu sunt fugari convinşi. (Dar tu însuţi ai devenit convins?...)

În bezna nopţii, la lumina lanternelor, într-un amestec de lătrături, urlete, înjurături şi zăngănit de arme, are loc îmbarcarea în vagoanele de vite. Acum, Tenno nu-şi poate ţine cuvîntul: nu izbuteşte să cerceteze exteriorul vagonului său (un fugar convins trebuie să vadă totul la timp, nu-i este permis să scape ceva!).

În timpul opririlor escorta „ascultă" vagoanele, lovindu-le cu ciocanele de lemn. Ascultă fiecare scîndură. Înseamnă că se tem de ceva? Să nu taie scîndurile cu ferăstrăul. Deci – trebuie să tăiem!

S-a găsit (la hoţi) o bucăţică de ferăstrău de mînă. Au hotărît să taie o scîndură din fundul vagonului de sub priciul de jos. Cînd trenul o să încetinească, se vor strecura prin gaură, îşi vor da drumul pe şine şi vor rămîne întinşi pînă va trece şi ultimul vagon. Este adevărat, cunoscătorii spun că la sfîrşitul trenului, de obicei, este ataşată o dragă – un fel de răzătoare metalică, ai cărei dinţi coboară pînă deasupra traverselor, agaţă corpul evadatului, îl tîrăşte pe traverse, şi, curînd, evadatul moare.

Toată noaptea, vîrîndu-se pe rînd sub prici, ţinînd acea bucăţică de ferăstrău de cîţiva centimetri, învelită într-o cîrpă, taie tenace scîndura. E greu. Totuşi s-a făcut prima crăpătură. Scîndura începe să se mişte încetişor. Cînd au dat-o la o parte, – se făcuse deja dimineaţă –, au văzut în spatele vagonului nişte scînduri albe, nerindeluite. De unde? A, da! Asta înseamnă că la vagonul lor au construit o platformă suplimentară pentru escortă. Aici, deasupra tăieturii se află o santinelă. Scîndura nu poate fi tăiată pînă la capăt.

Evadările captivilor, ca şi oricare altă activitate omenească, au o istorie a lor, precum şi o teorie a lor. Nu e rău să le cunoşti înainte de a încerca tu însuţi.

Istoria – reprezintă evadările care au avut loc. Despre tehnologia lor, cekiştii de la secţia operativă nu editează broşuri de popularizare, acumulează experienţă doar pentru ei. Istoria o poţi învăţa de la alţi evadaţi, care au fost prinşi. Experienţa lor este foarte valoroasă, a fost dobîndită cu sînge, cu suferinţe, uneori cu riscul vieţii. Dar să descoşi un evadat, trei, cinci, să-i pui să-ţi relateze amănunţit, pas cu pas, evadările lor, – acesta nu-i un lucru nevinovat, este deosebit de primejdios. Nu este mai puţin periculos decît a întreba: care ştie prin cine se poate intra într-o organizaţie clandestină? Povestirile voastre îndelungi le pot asculta şi denunţătorii. Şi, lucru nu lipsit de importanţă – povestitorii înşişi, cînd au fost schingiuiţi după evadare şi au fost puşi să aleagă: moartea ori viaţa, puteau să cedeze, să se lase recrutaţi, şi acum să fie momeală, şi nu complice. Una dintre principalele sarcini ale *cumetrilor* era să stabilească dinainte cine priveşte cu simpatie evadările, cine se interesează de ele şi, devansîndu-l pe prezumtivul fugar, să-l noteze în dosar, ajungînd astfel într-o brigadă disciplinară, de unde îi va fi cu mult mai greu să evadeze.

Însă din puşcărie în puşcărie, din lagăr în lagăr, Tenno îi chestionează cu ardoare pe evadaţi. El însuşi săvîrşeşte evadări, este prins, iar în puşcăriile din lagăr este închis împreună cu alţi fugari, pe care poate să-i iscodească în voie. (Nu însă fără erori. Stepan**, un erou al evadărilor, îl vinde *oper*-ului Beliaev, agentul operativ din Kenghir, care îi repetă lui Tenno toate întrebările puse de el.)

Cît despre teoria evadărilor – este foarte simplă: cum te pricepi. Ai evadat – înseamnă că ştii teoria. Ai fost prins – înseamnă că nu ţi-ai însuşit-o îndeajuns. Iar principiile de bază sunt următoarele: se poate evada de la locul de muncă şi se poate evada din zona locativă. De la locul de muncă este mai uşor: sunt multe, iar garda nu este prea sigură de ea, şi cel care evadează dispune de o unealtă. Poţi să evadezi de unul singur: este mai greu, dar nu te vinde nimeni. Se poate evada în grup, e mai uşor, dar totul depinde dacă vă potriviţi unul cu altul. În teorie mai există un principiu: trebuie să cunoşti geografia în aşa fel, încît harta să-ţi lumineze permanent dinaintea ochilor. Însă nici o hartă n-o să vezi în lagăr. (Fiindcă veni vorba, hoţii habar n-au de geografie, ei socotesc că nordul este ultima închisoare de tranzit unde au suferit de frig.) Şi încă un principiu: să cunoşti oamenii de pe traseul evadării. Mai există şi o indicaţie metodologică: trebuie, clipă de clipă, să pregăteşti

evadarea *după un plan*, dar în orice moment să fii gata să evadezi *cînd s-a ivit prilejul*.

Iată, de pildă, ce înseamnă cînd s-a ivit prilejul. Într-o zi toţi deţinuţii aflaţi la închisoarea din Kenghir au fost scoşi la făcut chirpici. Brusc s-a stîrnit o furtună de praf, cum se întîmplă adesea în Kazahstan: totul se întunecă, soarele dispare, valuri de praf şi pietricele mărunte îţi biciuiesc dureros faţa, şi nu poţi să ţii ochii deschişi. Nimeni nu era pregătit să evadeze atît de neprevăzut, însă Nikolai Krîkov a fugit înspre zonă, a aruncat pufoaica peste sîrma ghimpată, a sărit, zgîriindu-se tot, de partea cealaltă şi dus a fost. Furtuna a trecut. După pufoaica rămasă în sîrma ghimpată şi-au dat seama că a evadat. Au trimis o poteră călare: călăreţii aveau şi cîini în zgardă. Însă furtuna rece a spulberat orice urmă. Cît timp a fost căutat de poteră, Krîkov s-a ascuns într-o grămadă de gunoi. Însă a doua zi trebuia să plece! L-au prins maşinile împrăştiate prin stepă.

Cel dintîi lagăr al lui Tenno a fost Novorudnoe, lîngă Djezkazgan. Aici era principalul loc unde erai hărăzit pieirii. Tocmai de aici trebuia să fugi! Jur-împrejur deşert, cînd terenuri saline şi dune de nisip, cînd iarbă sălbatică şi ciulini. Prin unele locuri din această stepă pribegesc kazahii cu turmele lor, prin altele nu trece nimeni. Rîuri nu există, şi este aproape imposibil să dai peste o fîntînă. Perioada cea mai bună pentru evadări este aprilie şi mai, pe ici, pe colo se mai întîlnesc bălţi de la zăpada topită. Dar acest lucru îl ştiu foarte bine şi paznicii. În această perioadă se înăspresc percheziţiile celor care ies la lucru, şi nu te lasă să iei cu tine nici o bucăţică şi nici o cîrpă în plus.

În toamna anului 1949, trei evadaţi – Slobodianiuk, Bazicenko şi Kojin – au riscat s-o apuce spre sud: credeau că vor putea merge de-a lungul rîului Sarî-Su spre Kzîl-Orda. Dar rîul secase definitiv. I-au prins aproape morţi de sete.

Ţinînd seama de experienţa lor, Tenno a hotărît că nu va evada toamna. El frecventează cu regularitate KVC, căci el nu este fugar, nu este rebel, el face parte dintre acei deţinuţi cu judecată, care nădăjduiesc că spre sfîrşitul condamnării lor de douăzeci şi cinci de ani se vor *îndrepta*. Ajută cu ce poate, promite să participe la spectacolele de amatori cu acrobaţii, mnemotehnică, dar pînă una-alta, răsfoind tot ce exista în KVC, dă peste o hartă prăpădită a Kazahstanului, pe care *cumătrul* o scăpase din vedere. Bun. Există un drum vechi de caravane spre Djusalî, trei sute cincizeci de kilometri, s-ar putea să întîlneşti şi vreo fîntînă. La nod, spre Işim – patru sute, e posibil să întîlneşti lunci. Iar spre lacul Balhaş – cinci sute de kilometri de pustiu-pustiu, Bet-Pak-Dala. Dar în această direcţie este puţin probabil să trimită potere.

Acestea sunt distanţele. Acestea alternativele...

Cîte nu-i pot trece prin cap unui fugar iscoditor! Uneori, în lagăr, îşi face apariţia o cisternă de vidanjare cu tulumbă. Orificiul tulumbei este foarte gros, Tenno ar putea foarte bine să intre prin el în cisternă şi să stea încovoiat, şi după asta şoferul poate să adune murdării lichide, numai să nu umple cisterna pînă sus. Vei fi cufundat în necurăţenii, pe drum se poate întîmpla să

şi înghiţi, să te îneci, să te sufoci, dar toate astea nu i se par lui Tenno a fi atît de dezgustătoare, precum ispăşirea pedepsei în robie. Se verifică pe sine: oare este pregătit? Este pregătit. Dar şoferul? Acesta e unul de drept comun, pe termen scurt, cu permis de liberă trecere. Tenno fumează cu el, îl studiază. Nu, nu este omul potrivit. El nu-şi va risca permisul ca să ajute pe altul. Are psihologia celor din lagărele de reeducare prin muncă: cine ajută pe alţii este un prost.

În iarna asta, Tenno elaborează planul şi totodată îşi alege patru tovarăşi. Dar în vreme ce, conform teoriei, se desfăşoară cu răbdare pregătirile după plan, într-o zi, cu totul întîmplător este dus la un loc de lucru care doar ce fusese deschis: cariera de piatră. Cariera se afla într-un loc deluros, nu se vedea din lagăr. Acolo nu sunt încă nici turnuri de pază, nici zonă: doar nişte pari înfipţi şi cîteva rînduri de sîrmă ghimpată. Într-un loc, sîrma este întreruptă, aici este „poarta". Şase soldaţi din escortă stau în afara acestei zone mici, dar pe nici o ridicătură.

Dincolo de ei, mai departe – stepa de aprilie, îmbrăcată încă în iarbă verde şi incendiată de lalele, puzderie de lalele! Inima unui fugar nu poate să suporte aceste lalele şi aerul de aprilie! Poate că acesta e Prilejul?... Cîtă vreme încă nu eşti suspectat, cîtă vreme nu eşti la *rejimka* – poate acum este momentul să evadezi!

În această perioadă, Tenno a cunoscut mulţi oameni din lagăr, şi acum formează repede o echipă din patru: Mişa Haidarov (a fost în infanteria marină sovietică din Coreea de Nord; ca să scape de tribunalul militar a trecut de partea cealaltă a paralelei 38; dorind să-şi păstreze relaţiile bune, trainice, în Coreea, americanii l-au trimis înapoi – *douăzeci şi cinci de ani);* Jazdik, un şofer polonez din armata lui Anders (îşi expune biografia în mod sugestiv, arătîndu-şi cele două cizme desperecheate: „cizmele mele – una de la Hitler, una de la Stalin") şi Serghei, muncitor la căile ferate din Kuibîşev.

Tocmai atunci a sosit un camion cu stîlpi adevăraţi şi bobine de sîrmă ghimpată pentru viitoarea zonă, exact la începutul pauzei de masă. Echipa lui Tenno, mare amatoare de muncă silnică, şi, mai ales, nerăbdătoare să consolideze zona, s-a oferit voluntară să descarce maşina în pauză. Au urcat în benă. Cum însă era totuşi vremea prînzului, de-abia se mişcau şi discutau între ei. Şoferul se îndepărtase. Toţi deţinuţii erau întinşi care şi pe unde, se încălzeau la soare.

Evadăm sau nu? N-aveau nimic cu ei: nici cuţit, nici echipament, nici hrană, nici plan. De altfel, din moment ce vor merge cu maşina, Tenno ştie, după harta cea mică: trebuie să meargă spre Djezdî, apoi spre Ulutau. Băieţii s-au înflăcărat: e un prilej! Un prilej!

De aici spre „poartă", spre santinelă, terenul coboară în pantă. Curînd drumul o coteşte după o colină. Dacă merg cu viteză, n-o să-i nimerească gloanţele. Iar santinele n-o să-şi părăsească postul!

Au descărcat, pauza încă nu se terminase. Camionul o să-l conducă Jazdik. A sărit jos şi a început să se plimbe pe lîngă maşină. În vremea asta, cei trei s-au lăsat alene pe fundul benei, nu se mai vedeau, poate că nu toate santinelele au băgat de seamă unde au dispărut. Jazdik s-a întors cu şoferul: nu

te-am întîrziat cu descărcatul, poți să-mi dai și mie o țigară. Și-au aprins cîte o țigară. Pornește motorul. Șoferul a urcat în mașină, dar motorul, parcă înadins, nu vrea să pornească. (Cei trei din camion nu știu planul lui Jazdik și cred că totul a eșuat.) Jazdik s-a apucat să dea la manivelă. Nici așa nu pornește. Jazdik a obosit și îi propune șoferului să facă schimb. Acum Jazdik este în cabină. Și, brusc, motorul a început să huruie! Și camionul a pornit pe pantă spre santinela de la poartă! (Mai tîrziu, Jazdik povestea că a întrerupt alimentarea cu benzină cît timp a fost el la manivelă) Șoferul nu s-a grăbit să urce în cabină, credea că Jazdik va opri. Dar mașina a trecut de „poartă" în viteză.

De două ori „stai"! Mașina nu se oprește. Santinelele trag – mai întîi în aer, prea seamănă a greșeală. Poate și în mașină – fugarii nu știu, ei stăteau culcați. Cotitură. După colină au scăpat de tirul santinelelor! Cei trei de sus nu se ridică în picioare. Camionul mergea cu viteză îi zdruncina puternic. Și, brusc, se oprește – Jazdik scoate un strigăt de disperare... n-a nimerit drumul! S-au trezit la poarta minei, unde era zona lor, cu turnurile ei de pază.

Împușcături. Soldații din escortă vin în goană. Fugarii se rostogolesc la pămînt, cu fața în jos, și își acoperă capul cu mîinile. Escorta îi lovește cu piciorul, străduindu-se înadins să nimerească în cap, în ureche, în tîmplă și, deasupra, în șira spinării.

Regula generală umană de slavare – „nu lovești în cel căzut la pămînt" – nu este valabilă în ocnele staliniste! La noi tocmai pe cel căzut îl lovesc. Iar pe cel care stă în picioare îl împușcă.

Dar la interogatoriu s-a dovedit ca *n-a avut loc nici o evadare!* Da! Băieții susțin într-un glas că ațipiseră în mașină, mașina a pornit și, deodată, au început să răsune împușcături, era prea tîrziu să mai sară jos, puteau fi nimeriți de gloanțe. Dar Jazdik? Lipsit de experiență, a scăpat mașina de sub control. Și doar n-a condus înspre stepă, ci spre mina vecină.

Așa au scăpat numai cu bătaia!

Mișa Haidarov va mai săvîrși multe evadări. Chiar în perioada cea mai blîndă a lui Hrușciov, cînd cei ce vor să evadeze stau în banca lor, așteptînd să fie eliberați legal, el și amicii lui (care nu mai sperau să fie iertați) au încercat să evadeze din lagărul disciplinar unional Andzioba-307: complicii lor aruncă grenade artizanale sub turnurile de pază, pentru a distrage atenția. Pînă ce fugarii vor tăia cu topoarele sîrma ghimpată de la zona interzisă. Vor fi însă opriți de tirul automatelor.

O evadare *după plan* se pregătește de la sine. Se confecționează o busolă: o cutie de plastic, pe care se pun carturile. O bucățică de andrea magnetizată se fixează pe un flotor de lemn. Apoi se toarnă apă. Asta-i busola. Apa de băut va fi mai comod să fie turnată într-o cameră de roată de automobil, în timpul evadării poate fi cărată ca mantaua în bandulieră. Toate aceste lucruri (și alimentele, și îmbrăcămintea) sunt cărate treptat la DOK (Combinatul de prelucrare a lemnului), de unde au de gînd să fugă, și acolo sunt ascunse într-o groapă de lîngă joagăr. Un șofer dintre angajații liberi le vinde o cameră de cauciuc. Plină cu apă, se află și ea în groapă. Uneori, noaptea,

soseşte cîte o garnitură de tren, pentru descărcat lasă în zona de lucru deţinuţi pe timpul nopţii. Acesta este momentul cînd trebuie să evadezi! Unul dintre angajaţii liberi, pentru un cearşaf adus din lagăr (preţurile noastre!), a tăiat deja două fire de sîrmă ghimpată vizavi de joagăr, şi era foarte aproape noaptea cu descărcatul bușteni!or! S-a găsit însă un deţinut kazah, care le-a descoperit groapa-ascunzătoare şi i-a denunţat.

Arestare, bătăi, interogatorii. Pentru Tenno prea multe coincidenţe semănînd a evadare. Cînd i-au expediat la închisoarea din Kenghir, şi Tenno stătea cu faţa la perete şi cu mîinile la spate, a trecut pe acolo şeful KVC, un căpitan, în dreptul lui Tenno s-a oprit, exclamînd:

— Grozav, n-am ce zice! Ba ai mai făcut parte şi din echipa artistică de amatori!

Cel mai mult îl miră faptul că un răspînditor de cultură s-a dovedit a fi un fugar! În ziua spectacolului a primit o porţie suplimentară de casă, iar el a evadat! Ce le-o mai fi trebuind?...

La 9 mai 1950, la cea de a cincea aniversare a Victoriei, Tenno, marinar combatant, a intrat într-o celulă din faimoasa puşcărie a Kenghirului. În această încăpere aproape întunecată, cu o mică ferestruică în partea de sus, nu era aer, dar mişunau ploşniţele, toţi pereţii erau mînjiţi de sîngele celor striveşte. În această vară s-a instalat o arşiţă de 40-50 de grade, toţi stau întinşi despuiaţi. Sub prici e mai răcoare, dar, într-o noapte, doi au sărit de acolo, ţipînd: fuseseră invadaţi de păianjeni.

În puşcăria din Kenghir se strînsese o societate aleasă, colectată din feluri te lagăre. În toate celulele – evadaţi cu experienţă, o colecţie rară de vulturi. În sfîrşit, Tenno a nimerit printre evadaţi convinşi.

Se afla aici şi Ivan Vorobiov, căpitan, Erou al Uniunii Sovietice. În timpul războiului a luptat ca partizan în regiunea Pskov. Om hotărît, fire independentă. Are la activ cîteva evadări neizbutite, şi va mai avea. Spre nenorocirea lui, nu poate deprinde culoarea puşcăriaşului, felul de a fi, limbajul, legile şi tradiţiile celor condamnaţi pentru hoţie şi banditism, care ajută mult unui evadat. El şi-a păstrat simplitatea omului de pe front, are un şef de stat-major, împreună schiţează planul terenului şi se consfătuiesc, stînd întinşi pe prici. Nu este în stare să se adapteze la specificul lagărului: disimularea şi perfidia, şi este mereu vîndut de turnători.

Le-a trecut prin cap ideea: să-l imobilizeze pe gardianul care distribuie mîncarea de seară, dacă va fi singur. Cu cheile lui să deschidă toate celulele. Să năvălească la ieşireea din închisoare şi să pună stăpînire pe ea. Apoi, deschizînd uşa închisorii, să se repeadă ca o avalanşă spre postul de gardă al lagărului. Să atace *prin surprindere* santinele şi să iasă în afara zonei cînd se lasă întunericul.

Cînd i-au scos să lucreze la construcţii de locuinţe, a apărut planul să evadeze prin tuburile de canalizare.

Dar planurile n-au ajuns să fie înfăptuite. În aceeaşi vară, toată această societate aleasă a fost încătuşată şi dusă, Dumnezeu ştie de ce, în Spassk. Acolo au fost instalaţi într-o baracă separată, bine păzită. În cea de a patra noapte, evadaţii convinşi au scos grilajul de la fereastră, au ieşit în curtea cu mate-

riale, acolo au ucis fără zgomot un cîine şi de aci, pe acoperiş, trebuiau să treacă în imensa zonă comună. Însă acoperişul de tablă se îndoia sub tălpile lor, şi, în liniştea nopţii, a început să bubuie ca tunetul. Supraveghetorii au dat alarma. Însă cînd au venit în baracă, toţi dormeau liniştiţi, şi grilajul era la locul său. Supraveghetorilor li s-a năzărit, pur şi simplu!

Nu le-a fost sortit, nu le-a fost sortit să stea prea mult pe loc! Evadaţii convinşi, ca şi olandezii zburători, sunt mînaţi mai departe de ursita lor zbuciumată. Şi dacă n-au evadat, atunci sunt transferaţi. Acum, întreagă această companie sfredelitoare este transferată, cu cătuşe la mîini, la închisoarea lagărului din Ekibastuz. Aici le sunt alăturaţi evadaţii ghinionişti locali – Briuhin şi Mutianov.

Ca vinovaţi, ca beneficiari ai regimului disciplinar, ei sunt scoşi să lucreze la vărărie. Varul nestins îl descarcă din camioane pe vînt, şi varul se stinge în ochii lor, în gură, în trahee. La descărcatul cuptoarelor, trupurile lor goale, transpirate sunt îmbibate cu pulbere de var stins. Această otrăvire zilnică, inventată pentru îndreptarea lor, îi determină doar să dea zor cu evadarea.

Planul se impunea de la sine: varul este cărat cu camioanele, vor evada cu un camion. Vor străpunge zona, aici este făcută numai din sîrmă ghimpată. Trebuie să ia o maşină cu rezervorul de benzină cît mai plin. Printre fugari se află un şofer de elită – Kolia Jdanok, partenerul lui Tenno în evadarea eşuată de la joagăr. S-a convenit că va conduce maşina. S-a convenit, dar Vorobiov este un tip prea hotărît, este tot numai acţiune, ca să se lase pe mîna altuia. Şi cînd *au făcut rost* de maşină (în cabină, din ambele părţi, urcă doi fugari cu cuţite, şoferul, palid de spaimă, rămîne între ei participant involuntar la evadare), – locul şoferului îl ocupă Vorobiov.

Minutele sunt numărate! Trebuie să sară toţi în camion şi să pornească. Tenno îl roagă: „Ivan, cedează!" Dar Ivan Vorobiov nu poate să cedeze! Neavînd încredere în priceperea lui, Tenno şi Jdanok rămîn. Acum sunt doar trei evadaţi: Vorobiov, Salopaev şi Martirosov. Deodată, ca din pămînt, vine în goană Redkin, matematician, intelectual, un om ciudat, el nu era un evadat, a ajuns la *rejimka* pentru altceva. Acum însă era pe aproape, a observat, şi-a dat seama şi, ţinînd în mînă o bucată de săpun, nu de pîine, sare în camion:

— Spre libertate? Merg şi eu cu voi!

(Ca şi cum ar fi sărit într-un autobuz: „Ăsta merge la Razguliai?")

Virînd, maşina a pornit cu viteză mică pentru ca primele fire de sîrmă să le rupă cu bara de protecţie, următoarele revenind motorului şi cabinei. În zona interzisă va trece printre stîlpi, dar pe linia principală a zonei va trebui să doboare stîlpii pentru că sunt aşezaţi în forma tablei de şah. Şi camionul, în viteza întîi, doboară un stîlp!

Santinelele din turnurile de pază au încremenit: cu cîteva zile mai înainte s-a întîmplat că pe un alt şantier, un şofer beat a doborît un stîlp din zona interzisă. Poate şi ăsta o fi beat?... Santinelele gîndesc astfel cincisprezece secunde. Dar în vremea asta a fost doborît stîlpul, camionul a intrat în viteza a doua şi, fără să-şi înţepe cauciucurile, a pornit peste sîrma ghimpată. Acum trebuie să tragă! Dar n-au în ce să tragă: protejînd santinelele de vînturile din Kazahstan, turnurile de pază au fost bătute în scînduri dinspre exterior.

Soldaţii nu pot să tragă decît în direcţia zonei sau oblic. Camionul nu se mai vede, a ieşit în stepă, ridicînd nori de praf. Turnurile de pază trag neputincioase în aer.

Drumurile sunt toate libere, stepa este întinsă, peste cinci minute camionul lui Vorobiov ar fi ajuns la orizont! – dar *absolut întîmplător* trece pe aici duba divizionului de escortă, în drum spre autobază, pentru reparaţii. Soldaţii sunt îmbarcaţi numaidecît, şi duba porneşte în urmărirea lui Vorobiov. Şi evadarea a luat sfîrşit... la capătul a douăzeci de minute. Fugarii, bătuţi, printre ei şi matematicianul Redkin, simţind cu toată gura însîngerată această umiditate cu gust sărat a libertăţii, se îndreaptă, clătinîndu-se, spre închisoarea lagărului.

În noiembrie 1951, Ivan Vorobiov mai evadează o dată de pe un şantier de lucru cu o basculantă, în total şase oameni. Peste cîteva zile au fost prinşi. Din auzite, în anul 1953, Vorobiov a fost unul dintre capii răzvrătiţilor din Norilsk, după care a fost închis în centrala din Alexandrovsk.

Probabil că viaţa acestui om remarcabil, începînd cu tinereţea lui antebelică şi lupta la partizani, ne-ar explica multe lucruri din epocă.

Totuşi, prin lagăr s-a răspîndit zvonul: au străpuns – extraordinar! i-au prins – întîmplător! Şi numai după zece zile, Batanov, fost cursant la şcoala de aviaţie, cu încă doi prieteni, repetă manevra: pe un alt şantier, ei străpung zona şi încep să gonească! Însă nu gonesc pe drumul cel bun, în graba mare au greşit şi nimeresc sub tirul turnului de pază de la vărărie. A fost nimerit un cauciuc şi camionul s-a oprit. Soldaţii, înarmaţi cu automate, i-au înconjurat: „Afară!" Să iasă? ori să aştepte pînă ce îi vor scoate de ceafă? Unul dintre cei trei – Pasecinik, a executat comanda, a ieşit din maşină şi numaidecît a fost secerat cu rafale furioase.

În vreo lună de zile, în Ekibastuz au avut loc trei evadări, dar Tenno nu evadează! El suferă. Imitaţia zeloasă îl roade. Din afară toate greşelile se văd mai bine şi întotdeauna ţi se pare că tu ai fi făcut mai bine. De pildă, dacă la volan ar fi fost Jdanok, nu Vorobiov, îşi zice Tenno, ar fi putut scăpa şi de dubă. Îndată ce camionul lui Vorobiov a fost oprit, Tenno şi Jdanok s-au apucat să discute cum trebuie să evadeze ei.

Jdanok este un tip oacheş, mic de statură, foarte sprinten, cu apucături de borfaş. Are douăzeci şi şase de ani, e bielorus, a fost dus în Germania, la nemţi a lucrat ca şofer. Pedeapsa lui – tot *douăzeci şi cinci de ani.* Cînd se înflăcărează este plin de energie, se consumă pe de-a-ntregul în muncă, într-un elan, într-o bătaie, într-o evadare. Îi lipseşte, de bună seamă, stăpînirea de sine, dar aşa ceva are, pentru doi, Tenno.

Totul le sugerează că trebuie să fugă de la vărărie. Dacă nu vor putea cu maşina, de maşină vor face rost în afara zonei. Însă înainte ca acest proiect să fie zădărnicit de escortă ori de agentul operativ, Lioşka Ţiganul (Navruzov), brigadierul lor, *un cîine,* un slăbănog, dar care a băgat groaza în toţi şi a ucis în viaţa lui de lagăr zeci de oameni (ucidea cu uşurinţă pentru pachete cu

alimente, chiar și pentru un pachet de țigări), îl trage deoparte pe Tenno și îl avertizează:

— Eu sunt fugar și îi iubesc pe fugari. Privește, corpul meu este ciuruit de gloanțe, asta-i evadarea din taiga. Știu că și tu ai vrut să evadezi cu Vorobiov. Dar să nu evadezi de la locul de muncă: aici eu sunt răspunzător, mă vor condamna din nou.

Îi iubește pe fugari, dar pe sine de două ori mai mult! Lioșka Țiganul este mulțumit de viața lui de *cîine* și nu va lăsa pe nimeni să i-o strice. Iată ce înseamnă „dragostea de libertate" pentru un hoț.

Poate că, într-adevăr, evadările din Ekibastuz au devenit prea monotone? Toți evadează din zonele de lucru, nimeni din zona locativă. Să se încumete? Zona locativă este deocamdată împrejmuită tot numai cu sîrmă ghimpată, pînă acum nici un gard.

Într-o zi, la vărărie s-a stricat cablul de la malaxor. A fost chemat un electrician dintre angajații liberi. Tenno îl ajută la reparație, în vremea asta Jdanok îi fură din buzunar cleștele de tăiat sîrmă. Electricianul își dă seama că i-a dispărut cleștele! Să anunțe garda? Nu e bine, o să-l certe pentru neglijență. Să-i roage pe hoți să i-l înapoieze? Hoții vor zice că nu i l-au luat ei.

Tot acolo, la vărărie, fugarii își pregătesc două cuțite: le taie cu pilele din niște lopeți, le ascut la fierărie, le călesc, în niște forme de lut le toarnă niște plăsele din cositor. Cuțitul lui Tenno este „turcesc", nu numai că este practic, dar, cu vîrful lui încovoiat, înspăimîntă, și ăsta-i lucrul cel mai important. Căci ei nu au de gînd să ucidă, ci doar să sperie.

Și cleștele, și cuțitele le-au trecut în zona locativă, în izmene, lîngă glezne, apoi le-au vărît sub temelia barăcii.

Cheia principală a evadării trebuie să fie din nou KVC-ul. Cîtă vreme se confecționează și se transportă armele, la rîndul său, Tenno anunță că el și Jdanok doresc să ia parte la spectacolul artiștilor amatori. În Ekibastuz nu mai organizaseră nici unul, acesta era primul, și este grăbit, cu nerăbdare de conducere: trebuiau să bifeze un punct din lista de acțiuni menite să distragă deținuții de la răzvrătire, în plus era amuzant să vadă cum se vor schimonosi deținuții pe scenă după unsprezece ore de muncă de ocnaș. Și iată că lui Tenno și Jdanok li se permite să plece din baraca disciplinară după încuierea ei, cînd toată zona mai trăiește și se mai mișcă încă două ore. Ei hoinăresc prin zona din Ekibastuz, pe care n-o cunosc încă, observă cum și cînd se schimbă escorta în turnurile de pază; care sunt locurile cele mai potrivite ca să te tîrăști spre zonă. La KVC, Tenno citește cu atenție ziarul regional din Pavlodar, se străduiește să memoreze denumirile raioanelor, sovhozurilor, colhozurilor, numele președinților, secretarilor și fruntașilor în producție. Mai departe el spune că numărul lor va fi un scheci și pentru asta le trebuie costumele civile de la magazie și o servietă. (O servietă la evadare? Asta-i ceva neobișnuit!) Aprobarea a fost obținută. Tunica de marinar este pe Tenno, el își mai ia și costumul islandez, amintire de pe escortorul marin. Jdanok ia din geamantanul prietenului costumul belgian de culoare gri, atît de elegant, încît ți se pare ciudat să vezi așa ceva în lagăr. Un leton a păstrat printre lucruri și o servietă – o iau și pe ea. Și șepci adevărate, în locul caschetelor din lagăr.

Scheciul are nevoie de foarte multe repetiţii, încît nu le ajunge timpul pînă sună stingerea generală. Astfel, o noapte, ba se pare chiar două, Tenno şi Jdanok nu se mai întorc deloc în baraca disciplinară, înnoptează în baraca unde se află KVC, aşa îi obişnuiesc pe supraveghetorii de la *rejimka*. (La evadare trebuie să cîştige măcar o noapte.)

Care este momentul cel mai potrivit pentru evadare? Controlul de seară. Cînd în faţa barăcilor se formează cozi, toţi supraveghetorii sunt ocupaţi cu numărătoarea, iar *zekii* se uită la uşă cu gîndul să se culce mai repede, nimeni nu urmăreşte partea cealaltă a zonei. Ziua se micşorează, şi trebuie să nimereşti cînd controlul se face după asfinţitul soarelui, cînd amurgeşte, dar înainte de instalarea cîinilor în jurul zonei. Trebuie surprinse acele cinci-zece minute, pentru că este imposibil să te tîrăşti în prezenţa cîinilor.

Au ales ziua de duminică 17 septembrie. Era comod, va fi o duminică nelucrătoare, vor putea să acumuleze puteri pentru seara, să facă pe îndelete cele din urmă pregătiri.

Ultima noapte înainte de evadare! Cît o să poţi dormi? Gînduri, gînduri... Oare voi mai fi viu peste douăzeci şi patru de ore?... Poate că nu. Mai bine în lagăr? Moartea lentă a celor care de-abia se mai tîrăsc lîngă groapa de gunoi?... Nu, nu trebuie să-ţi permiţi nici măcar să te obişnuieşti cu gîndul că eşti un neputincios.

Problema se pune aşa: eşti pregătit de moarte? Pregătit. Înseamnă că eşti pregătit şi pentru evadare.

Zi însorită de duminică. De dragul scheciului, amîndoi au fost sloboziţi pentru toată ziua din *rejimka*. Cînd se aştepta mai puţin, Tenno găseşte la KVC o scrisoare de la mama lui. Da, tocmai în această zi. Cîte asemenea coincidenţe fatale îşi pot aminti deţinuţii?... O scrisoare tristă, dar, poate, care te călească: soţia este încă la închisoare, nici pînă acum n-au trimis-o în lagăr. Iar soţia fratelui îi cere soţului să întrerupă orice legătură cu trădătorul de patrie.

Fugarii stau foarte prost cu mîncarea: ei *sunt pe raţie disciplinară*, colectarea pîinii ar da de bănuit. Ei contează însă pe o deplasare rapidă, cu maşina pe care şi-o vor procura din oraşelul muncitoresc unde îşi au locuinţele şefii şi militarii din escortă. Dar tot astăzi, Tenno a primit de la mama şi un pachet: binecuvîntarea maternă pentru evadare. Tablete de glucoză, macaroane, fulgi de ovăz – astea în servietă. Ţigări – vor fi schimbate pe mahorcă. Un pachet – felcerului la infirmierie. Şi Jdanok este deja înscris pe lista celor scutiţi pentru astăzi. Iată pentru ce. Tenno se duce la KVC: Jdanok al meu s-a îmbolnăvit, astă-seară nu vom face repetiţie, nu venim. Iar la *rejimka*, supraveghetorului şi lui Lioşka Ţiganul: astă-seară mergem la repetiţie, nu ne întoarcem la baracă.

Trebuie să mai procure o „Katiuşa" – cremene cu fitil într-un tub, în timpul evadării este mai bună decît chibriturile. Mai trebuie să-i facă o ultimă vizită lui Hafiz la baracă. Un fugar cu experienţă, tătarul Hafiz trebuia să evadeze împreună cu ei. Dar, chibzuind, a zis că el este bătrîn şi într-o astfel de evadare nu va fi decît o povară. Acum el este unicul om din lagăr care ştie de evadarea lor. Stă aşezat pe *vagonaşul* lui cu picioarele sub el. Şopteşte: „Să

vă ajute Dumnezeu. O să mă rog pentru voi". Mai şopteşte ceva în tătară şi îşi trece palmele peste faţă.

În Ekibastuz, Tenno mai are un fost coleg de celulă de la Lubianka – Ivan Kovercenko. El nu ştie de evadare, dar este un tovarăş bun. El face parte dintre „oploşiţi", locuieşte într-o cabină separată; la el au adunat fugarii toate lucrurile *pentru scheci*. Fireşte, la el vor fierbe şi crupele sosite cu modestul pachet al mamei. Vor fierbe şi cifir[1]. Stau la masă în faţa acestui mic ospăţ doi musafiri bucuroşi şi emoţionaţi de ceea ce îi aşteaptă şi gazda – pur şi simplu pentru că era o duminică frumoasă, şi deodată au zărit pe fereastră cum de la postul de control duceau spre morgă un sicriu din scînduri grosolan geluite.

Era pentru Pasecinik, împuşcat zilele trecute.

— Da, oftează Kovercenko, evadarea este inutilă...

(Dacă ar şti el!...)

Parcă intuind ceva, Kovercenko se ridică, ia în mînă servieta lor plină-doldora, se plimbă cu o mină importantă prin cabină şi rosteşte cu severitate:

— Anchetatorul ştie tot! Voi vă pregătiţi de evadare!

Glumeşte. Vrea să joace rolul de anchetator...

Bună glumă!

(Dar poate că el face o aluzie subtilă: eu bănuiesc, fraţilor. Dar nu vă sfătuiesc!?)

Cînd Kovercenko pleacă, fugarii îmbracă costumele pe sub hainele care le aveau pe ei. Apoi descos numerele şi le prind uşor ca să poată fi smulse dintr-o mişcare. Şepcile fără numere le vîră în servietă.

Duminica ia sfîrşit. Soarele auriu asfinţeşte. Tenno cel voinic şi domol şi Jdanok cel micuţ şi sprinten îşi mai aruncă şi pufoaicele pe umăr, îşi iau servieta (cei din lagăr se obişnuiseră cu înfăţişarea lor ciudată) şi se îndreaptă spre platforma lor de plecare dintre baraci, pe iarbă, aproape de zonă, chiar vizavi de turnul de pază. Pentru celelalte două turnuri erau ascunşi de baraci. Nu este decît această singură santinelă dinaintea lor. Îşi aştern pufoaicele, se aşază pe ele şi joacă şah, ca să se obişnuiască santinela.

Amurgeşte. Semnalul pentru control. *Zekii* se îndreaptă spre baraci. S-a înserat de-a binelea, şi santinela din turn n-ar trebui să-i mai deslueşască pe cei doi care au rămas întinşi pe iarbă. Schimbul lui se apropie de sfîrşit, acum nu mai este prea atent. Este întotdeauna mai uşor să fugi înainte de schimbarea santinelelor.

Au stabilit să taie sîrma ghimpată nu undeva în acest sector, ci chiar aici, lîngă turnul de pază. Cu siguranţă că santinela priveşte mai mult dincolo de zonă, departe, decît la picioarele sale.

Capetele lor sunt chiar la nivelul ierbii, în plus, s-a înserat, nu mai văd traseul pe care se vor tîrî numaidecît. Dar el fusese bine reperat dinainte: imediat dincolo de zonă era săpată o groapă pentru un stîlp, în ea se vor putea ascunde cîteva clipe; ceva mai departe – nişte movile de zgură; şi pe acolo trece drumul de la garnizoana escortei spre oraşelul muncitoresc.

Planul era următorul: numaidecît să facă rost de o maşină. S-o oprească şi să-i spună şoferului: vrei să cîştigi nişte bani? Trebuie să aducem din vechiul

Ekibastuz două lăzi de vodcă. Care şofer nu e amator de băutură?! Poate se vor tîrgui: vrei o jumătate de litru? Un litru? Bine, dă-i drumul, dar – nimănui nici o vorbă! Apoi, pe drum, stînd cu el în cabină, să-l imobilizeze, să-l scoată în stepă şi să-l lase acolo legat. Iar ei să gonească toată noaptea pînă la Irtîş, acolo să abandoneze maşina, să traverseze Irtîşul cu barca şi de acolo – spre Omsk.

S-a mai întunecat puţin. În turnurile de pază s-au aprins reflectoarele, ele luminează totul de-a lungul zonei, fugarii stau întinşi în sectorul de umbră. Acum e momentul! Curînd se va face schimbul, vor aduce şi vor instala cîinii pentru noapte.

În barăci se aprind becurile, se vede cum *zekii* sunt introduşi după control. E bine în baracă? E cald, plăcut... Iar pe tine, iată, acum te vor secera cu automatul, culcat, întins pe spate – şi asta e cel mai supărător!

Numai de nu l-ar apuca pe vreunul tusea ori strănutul cînd vor ajunge sub turnul de pază.

Păziţi, păziţi, duläi de pază! Treaba voastră e să păziţi, a noastră să fugim!

Mai departe să povestească Tenno însuşi.

Capitolul 7

MOTĂNELUL ALB
(Povestirea lui Gheorghi Tenno)

EU SUNT mai în vîrstă decît Kolia, deci eu voi porni primul. Cuțitul în teacă – la brîu, cleștele de sîrmă – în mînă. „Cînd voi tăia sîrma la zona interzisă, să mă ajungi din urmă!"

Mă tîrăsc lipit de pămînt. Aș vrea să fiu una cu pămîntul. Să mă uit ori să nu mă uit la santinelă? Dacă mă uit, înseamnă să văd primejdia sau chiar să atrag cu privirea mea privirea lui. Așa mă împinge să mă uit! Nu, nu mă uit!

Mai aproape de turn. Mai aproape de moarte. Aștept să mă secere rafalele. Vor începe să țăcănească dintr-o clipă într-alta... Poate că mă vede perfect, dar stă și se distrează, vrea să mă mai lase încă puțin, să mă mai tîrăsc?...

Iată și zona interzisă! M-am întors, așezîndu-mă în lungul ei. Tai primul fir. Eliberată din strînsoare, sîrma tăiată a zbîrnîit puternic. Acum rafala?... Nu. Poate că doar eu am auzit acest sunet. Totuși foarte puternic. Tai al doilea fir. Tai al treilea. Trec un picior, al doilea. Mi s-au agățat pantalonii de mustățile firelor tăiate. I-am desfăcut.

Mă tîrăsc vreo cîțiva metri pe pămînt arat. În spate – un foșnet. Este Kolia, însă de ce așa de tare? A, asta-i servieta care zgîrie pămîntul.

Iată și micile taluzuri ghimpate ale zonei principale. Ele sunt încrucișate. Am tăiat vreo cîteva. Acum urmează spirala ghimpată. Am tăiat-o de două ori, am curățat drumul. Tai firele fișiei principale. Noi, pesemne, nici nu mai respirăm. Santinela nu trage. Se gîndește la casa părintească? Sau astăzi se duce la dans?

M-am rostogolit de cealaltă parte a zonei. Acolo încă o spirală ghimpată. În asta m-am încurcat. Tai. Să nu uit și să nu mă încurc: aici trebuie să mai fie niște fișii exterioare înclinate. Iată-le. Tai.

Acum mă tîrăsc spre groapă. Groapa nu ne-a amăgit, este aici. Mă las în ea. Se lasă și Kolia. Ne tragem răsuflarea. Repede mai departe! Uite-acum se schimbă santinelele, uite-acum vin cu cîinii.

Ieșim din groapă, ne tîrîm spre movilele de zgură. Nici acum nu ne hotărîm să privim înapoi. Kolia e nerăbdător – mai repede! Se ridică în patru labe. Îl apăs din nou la pămînt.

Lipiți de pămînt, am depășit prima movilă de zgură. Așez cleștele sub o piatră.

Iată și drumul. Lîngă el ne ridicăm.

Nu trage nimeni.

Am pornit clătinîndu-ne, fără grabă. Acum venise momentul să ne prefacem că suntem dintre cei „fără escortă"[1], baraca lor este aproape. Ne smulgem numerele de pe piept, de pe genunchi, și, brusc, din întuneric, ne ies

înainte doi inși. Vin din garnizoană și se îndreaptă spre orășelul muncitoresc. Sunt soldați. Și noi avem încă numerele pe spate!! Zic tare:

— Vania! Ce-ai zice de-o juma' de vodcă?

Mergem încet, nu chiar pe drum, ci spre el. Mergem încet ca să treacă ei înainte, dar înspre ei, și nu ne ferim fețele. Iată-i, trec la doi pași de noi. Ca să nu ne întoarcem cu spatele spre ei, aproape ne oprim. Ei merg și discută de-ale lor, iar noi ne smulgem unul altuia numerele din spate!

N-am fost observați?!... Suntem liberi?! Acum repede în orășelul muncitorilor după mașină.

Dar ce-i asta?? Deasupra lagărului țîșnește o rachetă! A doua! A treia!...

Ne-au descoperit! Acum o să înceapă urmărirea! Să fugim!

Și noi nu ne gîndim să mai analizăm, să mai reflectăm, să mai chibzuim, excelentul nostru plan a fost complet dat peste cap. Ne repezim spre stepă, să fim pur și simplu cît mai departe de lagăr! Ne sufocăm, ne poticnim și cădem la denivelări, sărim, iar acolo rachetele țîșnesc întruna! După cum am procedat la celelalte evadări, noi suntem încredințați că acum vor organiza o poteră călare și cu cîini de-a lungul și de-a latul stepei. Și toată mahorca noastră prețioasă o presărăm pe urme și facem salturi cît mai mari.

Întîmplarea! Întîmplarea ca și duba de rîndul trecut! Întîmplarea imposibil de prevăzut! În viață, ne pîndesc la fiecare pas întîmplări favorabile și ostile. Dar numai într-o evadare, numai pe creasta riscului, cunoaștem deplina lor greutate. Absolut întîmplător, la trei-cinci minute de la mersul tîrîș al lui Tenno și Jdanok se stinge lumina în zonă și numai din această cauză au început să tragă din turnuri cu rachete, mai cu seamă că în acel an aveau din belșug la Ekibastuz. Dacă fugarii ar fi început să se tîrască cinci minute mai tîrziu, santinelele, acum cu atenția încordată, ar fi putut să-i observe și să-i împuște. Dacă fugarii ar fi putut, sub cerul puternic luminat, să se stăpînească, să examineze zona cu calm și să vadă că s-au stins felinarele și reflectoarele din zonă, ei ar fi plecat liniștiți să caute mașina și evadarea lor s-ar fi desfășurat cu totul altfel. Dar în situația lor – de-abia terminaseră cu tîrîtul și, brusc, rachete deasupra zonei – n-aveau cum să se îndoiască, să creadă că totul nu este pentru ei, pentru capetele lor. O scurtă întrerupere în rețeaua de iluminat și toată evadarea lor a fost dată peste cap, s-a ales praful de ea.

Acum trebuie să ocolim orășelul muncitoresc, descriind un mare arc de cerc prin stepă. Asta ne ia multă vreme și multă trudă. Kolia începe să se îndoaiască, nu crede că am ales drumul cel bun. Îmi pare rău.

Iată însă și terasamentul căii ferate spre Pavlodar. Ne-am bucurat. De aici, de pe terasament, Ekibastuzul uimește cu luminile sale împrăștiate și pare atît de mare cum nu l-am văzut niciodată.

Am făcut rost de o bîtă. Ținîndu-ne de ea, am pornit unul pe o șină, celălalt pe cealaltă. O să treacă trenul, și cîinii n-or să mai ia urma pe șine.

Am mers așa vreo trei sute de metri, apoi am făcut cîteva salturi și – în stepă!

Și doar atunci am simțit că respirăm ușor, într-un fel cu totul nou! Ne venea să cîntăm, să strigăm! Ne-am îmbrățișat. Suntem într-adevăr liberi! Și

cît respect față de noi înșine că ne-am hotărît să evadăm, că am realizat evadarea și am păcălit haita de cîini!

Și cu toate că încercările vieții în libertate de-abia încep, ai totuși impresia că principalul a fost săvîrșit.

Cerul este senin. Albastru-întunecat și plin de stele, cum din lagăr nu se vede niciodată din pricina becurilor. Călăuzindu-ne după Steaua Polară am apucat-o spre nord-nord-est. Pe urmă o s-o luăm mai spre dreapta și vom ajunge la Irtîș. În prima noapte trebuie să ne căznim să ajungem cît mai departe. Asta va extinde la pătrat zona circulară pe care potera va trebui s-o țină sub control. Amintindu-ne cîntece vesele, pline de vioiciune, în diverse limbi, mergem repede, cam opt kilometri pe oră. Însă, pentru că luni în șir am zăcut în pușcărie, se pare că picioarele noastre s-au dezvățat să mai meargă și obosesc. (Am prevăzut asta, dar noi credeam că vom merge cu mașina.) Începem să ne așezăm cu picioarele în sus în formă de cort. Apoi iar pornim. Și iar ne așezăm. Ciudat de multă vreme rămîn nestinse în spatele nostru luminile Ekibastuzului. Mergem de cîteva ceasuri și luminile continuă să se vadă pe cer.

Însă noaptea se isprăvește, răsăritul începe să pălească. Ziua, în stepa netedă, deschisă, nu numai că nu putem merge, dar nici să ne ascundem nu ne este ușor: nici tufișuri, nici iarbă înaltă ca lumea, și, e lucru știut, ne vor căuta și cu avionul.

Și iată, luăm cuțitele și săpăm o groapă (pămîntul e tare, pietros, e greu de săpat), lată de o jumătate de metru, adîncă de vreo treizeci de centimetri, ne culcăm în ea unul cu capul la picioarele celuilalt, acoperindu-ne cu ciulini galbeni și uscați. Acum, e timpul să dormim, să ne refacem forțele! Este însă imposibil să adormi. Să stai culcat în această poziție neputincioasă, ziua, peste douăsprezece ore, este cu mult mai greu decît ai merge toată noaptea. Și gîndurile te năpădesc întruna... Soarele fierbinte de septembrie te arde nemilos, și n-ai ce bea și nici nu vei avea. Noi am încălcat regula evadărilor din Kazahstan: trebuie să evadezi primăvara, nu toamna... Însă noi credeam că vom evada cu o mașină... Ne chinuim de la cinci dimineața pînă la opt seara. Ne-a amorțit corpul, dar nu putem să ne schimbăm poziția: dacă ne ridicăm puțin și mișcăm ciulinii, un călăreț ne poate observa de la mare distanță. Îmbrăcați cu două costume, amîndoi murim de căldură. Răbdați.

Și doar cînd se lasă întunericul – atunci e vremea evadaților!

Ne-am ridicat. De-abia ne ținem pe picioare, ne dor toate mădularele. Am pornit încet, căznindu-ne să ne dezmorțim. Forțele sunt puține: o zi întreagă am ronțăit macaroane și tablete de glucoză. Ne era sete.

Chiar și în bezna nopții astăzi trebuie să fii pregătit pentru ambuscadă: căci, nu încape îndoială, au anunțat pretutineni la radio, au trimis mașini în toate părțile, mai ales înspre Omsk. Interesant: oare cum și cînd au găsit pufoaicele noastre pe pămînt și șahul? După numere vor ști numaidecît că noi suntem și nu va mai fi nevoie să strige apelul după cartotecă.

Dar iată cum a fost: niște deținuți de la munci comune au găsit pufoaicele reci, era clar că înnoptaseră afară. Au smuls numerele și le-au șterpelit pentru ei – o

pufoaică este lucru mare! Supraveghetorii nici nu le-au văzut. Iar firele de sîrmă ghimpată tăiate le-au observat de-abia luni către seară. O zi întreagă au încercat să afle, după cartotecă, cine a evadat. Fugarii puteau încă de dimineață să meargă deschis, fără să se ferească! Iată ce înseamnă să nu-și dea seama de rostul rachetelor.

Dar cînd în lagăr au recompus treptat imaginea evadării din seara de duminică, și-au adus aminte că s-a stins lumina și au exclamat: „Ce șmecheri! Ce dibaci! Cum or fi reușit să stingă lumina?" Și mulți vor crede lungă vreme că lumina stinsă i-a ajutat.

Nu mergem cu mai mult de patru kilometri la oră. Deseori ne întindem să ne odihnim. Apă, apă! Toată noaptea n-am făcut mai mult de douăzeci de kilometri. Și din nou trebuie să căutăm unde să ne ascundem și să ne culcăm pentru chinul de peste zi.

Ni s-a părut că zărim niște construcții. Ne-am tîrît prudenți către ele. Ceva neobișnuit în stepă: stînci eratice. Oare n-o fi apă prin scobiturile lor? Nu... Sub una dintre stînci era o crăpătură. Or fi scobit-o șacalii. Era greu să te întinzi în ea. Și dacă stînca se prăvălește? Te strivește de te face lipie, și nici nu mori imediat. S-a făcut frig. Pînă dimineață n-am putut dormi. Nici peste zi n-am dormit. Am scos cuțitele și am început să le ascuțim pe piatră: se tocise cînd am săpat groapa la popasul trecut.

Pe la jumătatea zilei, undeva aproape, se aude un zgomot de roți. E rău, suntem lîngă drum. Chiar pe lîngă noi a trecut un kazah. A mormăit ceva. Să ieșim și să-l ajungem din urmă? Poate are apă? Dar cum să te apropii de el fără să cercetezi împrejurimile: dacă ne văd niscai oameni?

Numai de n-ar trece pe acest drum și potera în căutarea noastră. Am ieșit cu prudență, am cercetat totul din poziția culcat. La vreo sută de metri se afla o construcție năruită. Ne-am tîrît într-acolo. Nimeni. Un puț!! Nu, era părăsit. plin de gunoaie. Într-un colț – niște pleavă de grîu. Să ne culcăm aici? Ne-am întins. Nu ne ia somnul. E-ei, dar ne mușcă puricii! Puricii?! Da, niște purici mari, și mulți! Sacoul belgian gri-deschis al lui Kolia devenise negru de purici. Ne scuturăm, ne curățăm. Ne-am tîrît îndărăt în gaura de șacal. Vremea trece, trec și puterile noastre, dar nu ne mișcăm.

În amurg ne ridicăm. Suntem foarte slăbiți. Ne chinuiește setea. Hotărîm s-o luăm mai spre dreapta, ca să ieșim mai repede la Irtîș. Noapte senină, cer negru-înstelat. Din constelațiile Pegas și Perseu în ochii mei se profilează un taur cu capul aplecat, care merge plin de dîrzenie înainte, încurajîndu-ne. Mergem și noi.

Deodată, în fața noastră țîșnesc niște rachete! Acum sunt înainte! Încremenim. Observăm terasamentul căii ferate. Nu mai țîșnesc alte rachete, însă în lungul șinelor – lumina unui proiector, raza lui se apleacă într-o parte și în alta. Este o drezină care cercetează stepa. Acum o să ne observe și – gata... Stupidă neputință: să stai întins în fasciculul de lumină și să aștepți să fii observat.

A trecut, nu ne-au observat. Ne ridicăm dintr-un salt. Nu puteam să fugim, dar ne îndepărtăm cît mai repede de calea ferată. Cerul se umple repede cu

nori, iar noi, cu aruncările noastre la dreapta şi la stînga, am pierdut direcţia cea bună. Facem puţini kilometri şi poate că nu sunt decît un zigzag inutil.

O noapte ratată!... Se luminează din nou. Din nou strîngem ciulini. Trebuie să săpăm iar o groapă, dar cuţitul meu turcesc, încovoiat – ia-l de unde nu-i! L-am pierdut cînd am stat culcat ori cînd am sărit brusc de lîngă terasament. Mare belea! Ce se face un fugar fără cuţit? Am săpat groapa cu cuţitul lui Kolia.

Un singur lucru bun: mi se prezisese cîndva că o să mor la treizeci şi opt de ani. Pentru un marinar este greu să nu fie superstiţios. Dar în această dimineaţă de douăzeci septembrie este ziua mea de naştere. Astăzi împlinesc treizeci şi nouă. Prezicerea nu mă mai interesează. O să trăiesc!

Şi din nou stăm înghesuiţi în groapă, fără nici o mişcare, fără apă... Ah, dacă am putea să adormim! Dar nu putem. Dacă ar ploua! Evadarea noastră durează prea mult. Nu e bine. Se sfîrşeşte cea de **a treia** zi de evadare, şi n-am pus o picătură de apă în gură, înghiţim zilnic cîte cinci tablete de glucoză. Şi am înaintat puţin – poate doar o treime din drumul pînă la Irtîş. Iar prietenii din lagăr se bucură pentru noi, că am fost eliberaţi de procurorul verde[2]...

Amurg. Stele. Direcţia nord-est. Ne tîrîm cu greu picioarele. Deodată auzim un strigăt în depărtare: „Va-va-va-va!" Ce-o fi asta? După cum povestea Kudla, un fugar cu experienţă, aşa alungă kazahii lupii de la oi.

O oaie! Ne trebuie o oaie şi suntem salvaţi! În condiţii de libertate nu ne-am fi gîndit vreodată să bem sînge. Aici însă – numai de-am avea!

Ne furişăm. Ne tîrîm. Nişte construcţii. Nu se vede nici un puţ. Să intrăm în casă este periculos, întîlnirea cu oamenii înseamnă să lăsăm o urmă. Ne furişăm spre un saivan de chirpici. Da, cea care striga să alunge lupii era o kazahă. Sărim în saivan, unde zidul este mai puţin înalt, eu ţin cuţitul între dinţi. Tîrîş, începem vînătoarea oii. Iată, o aud, răsuflă alături. Dar oile se trag îndărăt, se feresc de noi! Ne tîrîm din nou, din două părţi. Cum să fac s-o apuc de un picior? Fug! (Mai tîrziu mi se va explica în ce a constat greşeala noastră. Noi ne tîram, şi oile ne-au luat drept fiare. Trebuia să ne apropiem în picioare, ca gospodarul, şi oile s-ar fi lăsat cu uşurinţă.)

Kazaha simte ceva în neregulă, se apropie, scrutează întunericul. N-are nici o lumină cu ea, dar ridică bulgări de jos şi azvîrle cu ei, l-a nimerit pe Kolia. Vine drept spre mine, acum va călca peste mine! M-a văzut ori m-a simţit, că a început să ţipe: *„Şeitanul! Şeitanul!"* şi a zbughit-o de lîngă noi, şi noi de lîngă ea, peste zid, şi ne-am culcat la pămînt. Glasuri de bărbaţi. Calme. Probabil zic: i s-a năzărit muierii.

Înfrîngere. Ce să-i faci, ne tîrîm mai departe.

Silueta unui cal. Frumosule! Tocmai ce ne trebuia. Ne apropiem. Stă. L-am bătut cu palma pe greabăn, i-am petrecut cureaua după gît. L-am urcat pe Jdanok, dar eu, de slab ce sunt, n-am putere să mă caţăr. Mă agăţ cu mîinile, apăs cu burta, dar nu pot să azvîrl picioarele. Calul se roteşte. A ţîşnit cu Jdanok, l-a trîntit. Bine că i-a rămas cureaua în mînă, n-am lăsat o urmă, să rămînă totul pe seama *şeitanului.*

Ne-a scos sufletul calul ăsta. Acum ne e şi mai greu să mergem. Am dat peste pămînt arat, brazde. Ne împotmolim, abia ne mai tîrîm picioarele. Dar, pe de o parte, asta e şi bine: unde-i arătură – acolo sunt oameni, unde sunt oameni – acolo e apă.

Mergem, ne clătinăm, ne tîrîm. Din nou nişte siluete. Din nou ne culcăm şi ne tîrîm. Stoguri de fîn! Grozav – luncă? Irtîşul e aproape? (Vai, cît de departe este încă...) Cu ultimele puteri ne-am urcat în vîrful unui stog şi ne-am vîrît în fîn.

Abia acum am dormit şi noi toată ziua! Cu noaptea nedormită dinaintea evadării, aveam cinci nopţi fără somn.

Ne trezim la sfîrşitul zilei, auzim un tractor. Dăm cu grijă fînul la o parte, scoatem un pic capul. Se apropiau două tractoare. O izbă prăpădită. Se înserează.

O idee! Un tractor are apă pentru răcirea motorului! Cînd tractoriştii se vor culca, noi o s-o bem.

S-a întunecat. Se împlineau **patru zile şi patru nopţi** de la evadare. Ne tîrîm spre tractoare.

Bine că măcar nu e nici un cîine. Am ajuns încetişor la orificul de scurgere, am înghiţit – nu, apa e cu gaz. Scuipăm, n-o putem bea.

Ei au de toate aici: şi apă, şi mîncare. N-ar trebui decît să batem la uşă şi să cerem pomană în numele Domnului nostru Iisus Hristos: „Fraţilor! Oameni buni! Ajutaţi-ne! Suntem puşcăriaşi, am evadat din închisoare!" Ca în secolul al nouăsprezecelea: la marginea cărărilor din taiga oamenii puneau oale cu caşă, haine, bănuţi de aramă.

Ţărăncile pîine mi-au dat,
Mahorcă – flăcăii din sat[3].

Pe dracu! S-au dus vremurile alea. Ne vor vinde. Fie din convingere, fie să nu dea ei de belea. Fiindcă pentru complicitate se pot pricopsi şi ei cu un *sfertuleţ*. În secolul trecut nu le-a dat prin minte să emită un articol politic pentru nişte pîine şi apă.

Şi ne tîrîm mai departe. Ne tîrîm toată noaptea. Aşteptăm Irtîşul, adulmecăm semnele rîului. Dar degeaba. Ne mînăm fără întrerupere pe noi înşine, fără cruţare. Spre dimineaţă dăm iar peste o claie de fîn. Şi mai greu decît ieri ne căţărăm pe ea. Adormim. E bine şi atît.

Ne trezim spre seară. Oare cît poate îndura un om? Avem **cinci zile şi cinci nopţi** de cînd am evadat. Nu departe de noi zărim o iurtă, lîngă ea un fel de şopron. Ne furişăm încetişor într-acolo. O grămadă cu boabe de mei. Umplem servieta, încercăm să ronţăim, da nu putem să înghiţim – atît de uscată ne este gura. Deodată, lîngă iurtă am zărit un samovar uriaş, de vreo două vedre. Ne-am tîrît înspre el. Am deschis robinetul – e gol blestematul! Cînd l-am înclinat, am obţinut cîte două înghiţituri.

Şi am pornit din nou. Abia ne mai tîram picioarele. Ne poticneam şi cădeam. Cînd stai întins parcă respiri mai uşor. Nu mai putem să ne ridicăm de pe spate. Ca să ne ridicăm, trebuie mai întîi să ne întoarcem pe burtă. Pe

urmă să ne ridicăm în patru labe. Pe urmă, clătinîndu-ne, în picioare. Şi gîfîim din greu. Am slăbit atît de rău, încît burta parcă s-a lipit de şira spinării. Spre ziuă parcurgem fără oprire vreo două sute de metri, nu mai mult. Şi ne întindem.

Dimineaţa nici măcar n-am mai dat peste un stog de fîn. O groapă săpată de un animal sălbatic. Am stat culcaţi în ea o zi întreagă, dar n-am putut închide ochii; în această zi s-a făcut frig, şi pămîntul era rece. Ori poate sîngele nu ne mai încălzeşte? Încercăm să ronţăim macaroane.

Şi deodată observ că spre noi se îndreaptă un lanţ de soldaţi! Epoleţi roşii? Ne înconjoară! Jdanok mă zgîlţîie: ţi se pare, este o herghelie de cai.

Da, mi s-a năzărit. Iar ne întindem. Ziua parcă nu se mai sfîrşeşte. La un moment dat a apărut un şacal, venise la vizuina lui. I-am pus nişte macaroane şi ne-am dat la o parte, să-l ademenim, să-l prindem şi să-l mîncăm. Dar nu s-a lăsat ispitit. A plecat.

Ceva mai încolo, într-o parte, începea o pantă, la poalele ei – terenuri saline de la un lac secat, iar pe celălalt mal – o iurtă din care ieşea un fir de fum.

Trecuseră **şase zile şi şase nopţi.** Am ajuns la limită; mi s-au năzărit soldaţii cu epoleţii roşii, limba nu se mai mişcă în gură, urinăm rar şi cu sînge. Nu! În noaptea asta, orice ar fi, trebuie să facem rost de hrană şi de apă, cu orice preţ! Să mergem acolo, în iurtă. Dacă ne vor refuza – să luăm cu de-a sila. Mi-am adus aminte că bătrînul fugar Grigori Kudla avea un strigăt: *mahmadera!* (Ceea ce înseamnă: s-a terminat cu înduplecările, pune mîna şi ia!) Aşa m-am înţeles cu Kolia: am să strig *„mahmadera!"*

Prin întuneric ne-am furişat uşor spre iurtă. Există un puţ! Dar n-are găleată. În apropiere se află un conovăţ, de el era legat un cal înşeuat. Ne-am uitat prin crăpătura uşii. Înăuntru, la lumina unei gazorniţe – un kazah şi o kazahă, copii. Batem la uşă. Am intrat. Zic: „Salam!"[4] Şi totul se învîrte cu mine – de n-aş cădea. O masă rotundă joasă (şi mai joasă decît în stilul nostru modern) pentru *beşbarmak*[5]. De jur-împrejurul iurtei – laviţe aşternute cu pîslă. Un cufăr mare ferecat în fier.

Kazahul mormăie ceva drept răspuns, se uită pe sub sprîncene, nu e deloc bucuros. Pentru a-mi da importanţă (dar trebuie să-mi păstrez şi puterile), m-am aşezat şi am pus servieta pe masă. „Sunt şeful unei expediţii de prospecţiuni geologice, iar el este şoferul meu. Maşina a rămas în stepă cu oamenii, cam la cinci-şapte kilometri de aici: curge radiatorul, s-a scurs toată apa. Noi n-am mîncat nimic de trei zile, suntem flămînzi. Aksakal[6], dă-ne ceva de băut şi de mîncat. Şi ce ne sfătuieşti să facem?"

Kazahul ne scrutează cu ochii mijiţi, dar nu ne poftеşte să mîncăm şi să bem. Întreabă: „Da' care-i nume la şef?"

Aveam totul pregătit, da capul îmi vîjîia, am uitat. Răspund: „Ivanov. (E stupid, firеşte.) Hai, aksakal, vinde-ne ceva alimente!" „Nu. Du-te la vecin." „Stă departe?" „Doi kilometri." Eu stau demn, dar Kolia nu s-a putut abţine, a luat de pe masă o lipie şi încearcă să mănînce, dar se vede că îi vine greu. Şi deodată kazahul ia biciul – o coadă scurtă şi curea lungă de piele împletită – şi se repede să-l lovească pe Jdanok. Eu mă ridic: „Halal oameni! Asta-i

ospitalitatea voastră?!" Iar kazahul, cu coada biciului, îl înghiontește pe Jdanok în spate, îl alungă din iurtă. Dau comanda: *„Mahmadera!"* Scot cuțitul și îl îndrept spre kazah: „În colț! Culcat!" Kazahul s-a repezit după un polog. Eu după el: poate că are vreo armă acolo și acum o să tragă? Dar el se trîntise pe pat și striga: „Ia totul, n-o să zic nimic!" Cîine spurcat! Ce-mi trebuie mie „totul" tău? De ce nu mi-ai dat mai înainte puținul care ți l-am cerut?

Îi strig lui Kolia: „Percheziție". Eu stau cu cuțitul în mînă lîngă ușă. Femeia kazahului țipa, copiii plîngeau. „Spune-i nevestei că nu ne vom atinge de nimeni. Noi vrem să mîncăm. Carne – *bar?" „Iok"*[7]. Și își desface mîinile a neputință. Dar Kolia scotocește prin iurtă și iată că scoate din cămară pastramă de berbec. „De ce ai mințit?!" Kolia scoate și un lighean, iar în lighean *–baursaki* – bucăți de aluat prăjite în grăsime. Acum îmi dau seama: pe masă, în piale[8], se afla cumîs! Am băut împreună cu Kolia. Cu fiecare înghițitură parcă se întorcea viața în noi! Grozavă băutură! Capul a început să mi se învîrtă, dar amețeala face să ne fie mai ușor, puterile sporesc. Kolia îi prinsese gustul. Îmi întinde banii. Erau vreo douăzeci și opt de ruble. În ascunzătoarea lui sigur mai are și alții. Pastrama o vîrîm într-un săculeț, în altul punem *baursaki*, lipii, niște bomboane, niște pernuțe murdare. Kolia mai scoate și un castron cu fripturi de berbec. Cuțitul! – da, ăsta ne trebuie. Ne străduim să nu uităm nimic: linguri de lemn, sare. Săculețul îl duc eu. Mă întorc, iau găleata cu apă. Iau o pătură, un frîu de rezervă, biciul. (Kazahul mîrîie, nu-i place: se vede că avea de gînd să pornească pe urmele noastre.)

„Uite ce e, îi zic kazahului, ia aminte: trebuie să fii mai bun cu oamenii care îți calcă pragul! Ți-am căzut în genunchi pentru o găleată de apă și zece *baursaki*. Noi nu facem rău oamenilor buni. Iată ultimele indicații: stai aici și nu te mișca! Să știi că nu suntem singuri."

Îl las pe Kolia lîngă ușă, afară, și duc restul prăzii la cal. Ar trebui să ne grăbim, dar eu chibzuiesc liniștit. Am dus calul la puț și l-am adăpat. Că și pe el îl așteaptă treabă grea: să meargă toată noaptea supraîncărcat. Am mai băut și eu apă. A băut și Kolia. Tocmai atunci au apărut niște gîște. Kolia are o mare slăbiciune pentru păsări. Zice: „Hai să prindem gîștele! Le sucim capetele, ce spui?" „Fac multă larmă. Nu pierde timpul." Am lăsat în jos scările de la șa, am strîns chinga. Dincolo de șa, Jdanok a pus pătura și, ajutîndu-se de ghizdul puțului, a urcat pe cal. A luat în brațe găleata cu apă. Am legat cele două săculețe și le-am trecut peste cal. Eu am urcat în șa. Apoi, călăuzindu-ne după stele, am pornit spre răsărit, ca să derutăm potera.

Calul este nemulțumit că l-au încălecat doi călăreți, și, pe deasupra, străini, încearcă să se întoarcă acasă, își învîrtește capul. Dar l-am stăpînit. A pornit la trap. Într-o parte se văd niște luminițe. Le ocolim. Kolia îmi cîntă la ureche:

Grozav e călare prin șesul nesfîrșit.
Să respiri aerul libertății,
Cal bun doar să aibă cow-boy-ul![9]

„Eu, zice el, i-am văzut carnetul de identitate." „De ce nu i l-ai luat? Aşa ceva prinde bine întotdeauna.Chiar şi numai dacă îl arăţi de departe."

Pe drum, fără să coborîm de pe cal, foarte des mîncam şi beam apă. Altă dispoziţie! Acum, că suntem călare, să străbatem o distanţă cît mai mare!

Deodată am auzit strigăte de păsări. Un lac. Să-l ocolim – e prea mare distanţă, e păcat să pierdem vremea Kolia a coborît şi a condus calul printr-un batardou mocirlos. Am trecut. Dar am băgat de seamă că nu mai aveam pătura. Alunecase... *Am lăsat o urmă...*

Asta e foarte rău. De la kazah, în toate părţile, sunt numai drumuri, dar după pătura găsită, dacă acest punct se adaugă la iurta kazahului, vor ghici drumul nostru. Să ne întoarcem s-o căutăm? N-avem timp. Şi oricum îşi vor da seama că mergem spre nord.

Am făcut un popas. Ţin calul de căpăstru. Mîncam şi beam fără oprire. Apă ne mai rămăsese puţină, pe fundul găleţii – ne şi mirăm.

Direcţia – nord. La trap, calul nu va rezista, dar la pas iute poate să facă vreo opt-zece kilometri pe oră. Dacă timp de şase nopţi am făcut cam o sută cincizeci de kilometri – în noaptea asta vom mai face şaptezeci. Dacă n-am făcut zigzaguri – ar trebui să fim aproape de Irtîş.

Se luminează de ziuă. Nu avem unde să ne adăpostim. Am mai mers puţin. De-acum este periculos să mai mergem. Am zărit o văgăună adîncă. Am coborît cu cal cu tot, am mai mîncat şi am mai băut. Deodată, foarte aproape, a răsunat păcănitul unei motociclete. E rău, înseamnă că drumul este aproape. Trebuie să ne ascundem undeva mai bine. Am ieşti din văgăună, ne-am uitat de jur-împrejur. Nu foarte departe se zărea un aul[10] mort, părăsit. Ne-am îndreptat într-acolo.Descărcăm totul între trei pereţi ai unei case năruite. Am împiedicat calul şi i-am dat drumul să pască.

Dar în ziua asta nu ne-a furat deloc somnul: ne muncea gîndul că am lăsat urme – kazahul şi pătura.

Seară. **Şapte zile şi şapte nopţi.** Calul păştea în depărtare. Ne-am dus după el, vrem să-l prindem – sare îndărăt şi se smulge; Kolia l-a prins de coamă, calul a zvîcnit şi l-a trîntit. S-a despiedicat, acum nu-l mai poţi prinde. Am alergat trei ceasuri după el, ne-a scos sufletul, l-am abătut înspre ruine, am făcut un laţ din curele, dar degeaba! Ne muşcăm buzele de ciudă şi părere de rău, dar a trebuit să renunţăm. Ne-a rămas frîul şi biciul.

Am mîncat şi am băut ultimele picături de apă. Am luat în spinare săculeţele cu merinde şi găleata goală. Am pornit. Astăzi suntem în puteri.

Dimineaţa următoare ne-a surprins astfel, încît a trebuit să ne ascundem în nişte tufişuri nu departe de un drum. N-am dormit nici în ziua asta.

Cînd s-au împlinit **opt zile** am pornit din nou. Am mers noi ce am mers şi, deodată, simţim sub picioare pămînt moale: aici este arătură. Mergem mai departe – faruri de maşini pe drum. Atenţie!

Printre nori – lună nouă. Din nou un aul kazah mort, distrus*. Mai departe – luminiţele unui sat, şi dintr-acolo răzbate pînă la noi cîntecul

---

* Sunt multe asemenea aule în Kazahstan, rămase aşa din anii 1930-1933. Mai întîi a trecut peste ele Budionnîi cu cavaleria lui (pînă astăzi în Kazahstan nici un colhoz nu poartă numele lui, nicăieri nu întîlneşti portretele lui), pe urmă – foametea.

Săculețele le-am lăsat printre ruine, am luat găleata și servieta și am pornit spre sat. Cuțitele – în buzunar. Iată prima casă – guiță un purcel. De te-ai fi nimerit cu noi în stepă! În întîmpinarea noastră vine un flăcău pe bicicletă. „Ascultă, fecioraș, suntem cu o mașină, cărăm grîu, de unde să luăm niște apă să turnăm în radiator?" Băiatul a coborît de pe bicicletă, ne-a condus și ne-a arătat. La marginea satului se afla un rezervor, pesemne că vitele beau din el. Am umplut găleata și am plecat, n-am băut. Cînd ne-am despărțit de băiat, ne-am așezat și ne-am pus pe băut. O jumătate de găleată dintr-o dată! (astăzi ne era mai mult sete, fiindcă eram sătui).

Parcă se simte umezeală. Sub picioare – iarbă adevărată. Trebuie să fie un rîu! Trebuie să-l căutăm. Pornim să-l căutăm. Iarbă înaltă, tufișuri. O salcie! Salcia este întotdeauna lîngă un rîu. Trestii! Și apă!!... Pesemne un golf al Irtîșului. Hei, acum să ne bălăcim, să ne spălăm! Trestii de doi metri! Rațele zboară de sub picioarele noastre. Aici să tot trăiești! Aici n-ai cum să te prăpădești!

Și iată de-abia cînd, după opt zile, stomacul a descoperit pentru întîia oară că funcționează. După opt zile de inacțiune – ce chinuri groaznice! Așa sunt, probabil, și chinurile facerii...

Ne-am întors din nou în aulul părăsit. Am făcut focul între ziduri, am fiert pastrama de oaie. Ar trebui să folosim noaptea pentru deplasare, dar ne este foame, mereu, nu ne putem sătura. Am mîncat atît de mult, că de-abia ne mai mișcăm. Și, satisfăcuți, am pornit să căutăm Irtîșul. Ce n-am avut timp de opt zile, s-a întîmplat acum, la răscruce: o dispută. Eu zic – la dreapta, Jdanok – la stînga. Eu simt că trebuie, exact, la dreapta, dar el nu vrea să asculte. Iată ce primejdie îl mai paște pe fugar – discordia. Într-o evadare, în mod obligatoriu, cineva trebuie să aibă ultimul cuvînt. Altfel este nenorocire. Ca să-mi impun punctul de vedere, am apucat-o la dreapta. Am mers vreo sută de metri, nu se aude nici un pas din urmă. Mă doare sufletul. Căci nu e bine să ne despărțim. M-am așezat lîngă un stog de fîn, mă uit îndărăt... Vine Kolia! L-am îmbrățișat. Am pornit alături de parcă nu se întîmplase nimic.

Din ce în ce mai multe tufișuri, tot mai multă răcoare. Am ajuns pe malul povîrnit. Jos plescăie, susură, suflă umed spre noi Irtîșul... Bucuria se revarsă peste margini!

Găsim o claie de fîn și ne vîrîm în el. Hei, *cîinilor,* unde sunteți, pe unde ne căutați? Au-u-u! Și am adormit buștean.

Și... ne-am trezit la un foc de armă! Și lătrat de cîini la doi pași!...

Cum? Gata? Ăsta-i sfîrșitul libertății?...

Ne-am strîns unul într-altul, ne ținem respirația. Pe lîngă noi a trecut un om. Cu un cîine. Era un vînător... Am adormit și mai și, nu ne-am trezit toată ziua! Și astfel am petrecut cea de **a noua zi.**

O dată cu întunericul am pornit de-a lungul rîului. Lăsasem urme acum trei zile. În prezent cîinii ne caută numai pe lîngă Irtîș. Ei își dau seama că noi ne tragem spre apă. Mergînd de-a lungul malului, e pe deplin posibil să

cădem într-o ambuscadă. Şi este incomod să mergi astfel: trebuie să ocoleşti coturile, golfurile, stufărişurile. E nevoie de o barcă!

O luminiţă. O căsuţă pe mal. Plescăit de vîsle, pe urmă linişte. Ne-am ascuns şi aşteptăm îndelung. Luminiţa din căsuţă s-a stins. Ne coborîm încetişor. Iată şi barca. Şi o pereche de vîsle. Grozav! (Stăpînul ar fi putut să le ia acasă.)

„Departe, pe mare – viaţa nu-i amară!" Stihia dragă! La început încetişor, fără plescăit. Cînd am ieşit în mijloc, am apăsat cu toată puterea pe vîsle.

Plutim pe Irtîş în jos, de după o cotitură ne vine în întîmpinare un vapor luminat. Cîte lumini! Toate ferestrele sunt luminate, pe tot vaporul răsună muzică de dans. Pasagerii liberi şi fericiţi, fără să-şi dea seama de fericirea lor şi fără măcar să-şi simtă libertatea, se plimbă pe punte, stau în restaurant. Şi ce plăcut este în cabinele lor!...

Şi coborîm astfel peste douăzeci de kilometri. Alimentele sunt pe terminate. Cît este încă noapte, ar fi înţelept să le completăm. Se aud nişte cocoşi, tragem la mal, şi urcăm încetişor. O căsuţă. Nu este nici un cîine. Un staul. O vacă şi un viţel. Găini. Lui Jdanok îi plac păsările, dar eu zic: să luăm viţelul. Îl dezlegăm. Jdanok îl duce spre barcă, iar eu, în sensul cel mai adevărat, şterg urmele: altfel, pentru *poteră* nu va fi greu să-şi dea seama că ne deplasăm pe rîu în jos.

Pînă la mal, viţelul a mers liniştit, dar n-a vrut să urce în barcă, se proptea pe picioarele dinainte. De-abia l-am suit şi l-am culcat. Jdanok s-a lăsat peste el, acoperindu-l cu trupul lui, eu am început să vîslesc – ne desprindem, pe urmă o să-l tăiem. Dar asta a fost o greşeală, să-l ducem viu. Viţelul s-a ridicat, l-a răsturnat pe Jdanok şi a intrat în apă cu picioarele dinainte.

Tot echipajul pe punte! Jdanok ţine de viţel, eu ţin de Jdanok, şi cu toţii ne-am aplecat într-o parte, iar barca ia apă. Asta mai lipsea – să ne înecăm în Irtîş. Totuşi am tras viţelul îndărăt! Dar barca se cufundase mult în apă, trebuie să scoatem apa. Însă mai întîi trebuie să tăiem viţelul. Iau cuţitul şi vreau să-i tai tendoanele la grumaz, pe undeva pe aici se află locul acela. Dar nu găsesc locul ori cuţitul nu taie. Viţelul tremură, se zbate, se agită, – mă agit şi eu. Încerc să-i tai beregata – nici asta nu merge. Mugeşte, dă din picioare, acum sare din barcă sau ne răstoarnă în apă. El vrea să trăiască! Dar şi noi vrem să trăim!!

Tai – şi nu pot să-i vin de hac. Clatină barca încolo şi încoace, bezmeticul, şi acum o să se scufunde! Şi pentru că este atît de rău şi îndărătnic, mă cuprinde o ură cumplită, ca faţă de cel mai mare duşman al meu şi, mînat de o furie oarbă, încep să împlînt cuţitul în el la întîmplare!* Sîngele ţîşneşte din el, ne stropeşte. Viţelul mugeşte, se zbate şi dă din picioare disperat. Jdanok îl strînge de bot, barca se clatină, iar eu îl lovesc întruna cu cuţitul. Înainte îmi era milă şi de un şoricel, şi de o gîză!

În sfîrşit, a încremenit. Ne-am apucat să scoatem apa din barcă – cu ispolul, cu nişte cutii, la patru mîini. Şi să vîslim.

---

* Oare nu sunt la fel şi prigonitorii noştri: nu-i destul că ne omoară, ne mai şi urăsc?!

Curentul apei ne-a dus pe un braț al rîului. Înainte – o insulă. Trebuie să ne ascundem acolo, curînd se luminează de ziuă. Am tras barca în adîncul stufărișului. Am tîrît vițelul pe mal și toată avuția noastră, barca am acoperit-o cu trestii. N-a fost ușor să tîrîm vițelul de picioare pe panta abruptă. Sus – iarbă pînă la brîu și pădure. Fantastic! De cîțiva ani trăim în pustiu. Am și uitat cum arată pădurea, iarba, rîul...

Se luminează. Mi se pare că vițelul are o figură supărată. Dar mulțumită lui, bietul animal, o să putem rezista pe insulă. Ascuțim cuțitul cu cremenea de la „Katiușa". Înainte n-am avut niciodată prilejul să tai un animal, dar învăț. Am făcut o tăietură pe burtă, am jupuit pielea, am scos măruntaiele. În adîncul pădurii am făcut focul și am pus la fiert carne de vițel cu fulgi de ovăz. O găleată întreagă.

Un adevărat ospăț! Important e că suntem liniștiți. Și suntem liniștiți pentru că suntem pe insulă. Insula ne desparte de oamenii răi. Printre oameni se află și dintre cei buni, dar nu prea se nimeresc în calea fugarilor, numai dintre cei răi...

O zi însorită, călduroasă. Nu trebuie să ne chircim într-o vizuină de șacal. Iarba este deasă, suculentă. Cine o calcă zilnic în picioare nu-i cunoaște prețul, nu știe ce înseamnă să te cufunzi cu pieptul și cu fața în ea.

Hoinărim prin insulă. Este plină de tufe de măceș, și măceșele s-au copt. Nu ne mai săturăm mîncînd. Apoi mîncăm din nou supă. Și fierbem iar carne de vițel. Fierbem cașă cu rinichi.

Ne simțim extraodinar, sufletul e ușor. Ne amintim drumul nostru greu și găsim destule lucruri de care să rîdem. Cum or fi așteptat scheciul nostru. Cum or fi înjurat, cum or fi dat socoteală la Direcție. Ne închipuim figurile lor. Rîdem în hohote!...

Pe un trunchi gros, răzuind coaja, am ars cu o sîrmă înroșită în foc: „Aici, în drum spre libertate, în octombrie 1950, au găsit adăpost niște oameni condamnați pe nedrept la ocnă pe viață". Să rămînă o urmă. În pustietatea asta nu va fi de folos poterei, dar oamenii o vor citi cîndva.

Am hotărît să nu ne grăbim. Lucrul pentru care am evadat îl avem: libertatea. (Cînd vom ajunge la Omsk ori la Moscova, este puțin probabil că ea va mai fi deplină.) Aici încă mai sunt zile însorite, aer curat, verdeață, timp liber. Și carne îndeajuns. Doar pîine nu avem și tare mult ne lipsește.

Și astfel am trăit pe insulă aproape o săptămînă: din ziua **a zecea,** și am început-o pe cea de **a șaisprezecea.** În desișul pădurii am construit o colibă uscată. Noaptea este frig și în ea, e drept, dar mai dormim și ziua. În toate zilele astea am avut parte de soare. Bem multă apă, încercăm, precum cămila, să facem rezerve. Stăm liniștiți și printre ramuri privim la viața de acolo, de pe mal. Acolo circulă mașini. Oamenii cosesc iarbă – a doua coasă. Pe noi nu ne deranjează nimeni.

Pe neașteptate, într-o zi, cînd moțăiam în iarbă, încălziți de ultimele raze de soare, auzim în insulă zgomot de topor. Ne ridicăm puțin și vedem că nu departe un om tăia cioturi de lemn și, încet-încet, se apropie de noi.

Într-o jumătate de lună îmi crescuse o barbă sălbatică, n-aveam cu ce ne rade, arătam a evadat tipic. Lui Jdanok nu-i crește nimic, e ca un puștan.

Astfel eu mă prefac adormit şi pe el îl trimit să meargă degrabă, să ceară o ţigară, să spună că noi suntem turişti din Omsk, să afle de unde este el. În caz de nevoie – eu sunt pregătit.

Kolia s-a dus, şi au stat de vorbă. Şi-au aprins cîte o ţigară. Era un kazah dintr-un colhoz vecin. Puţin după aceea: a luat-o pe mal, s-a suit în barcă şi, fără să-şi ia cioturile tăiate, a început să vîslească.

Ce însemană asta? Se grăbeşte să dea ştire despre noi? (Sau poate, dimpotrivă, s-o fi speriat că îl denunţăm, fiindcă şi pentru tăiat lemne din pădure poţi fi condamnat. Aşa-i viaţa acum: toată lumea se teme de toată lumea.) „Ce i-ai zis despre noi?" „Că suntem alpinişti." Şi de rîs şi de plîns – Jdanok încurcă întotdeauna cîte ceva. „Eu ţi-am spus – turişti! De unde pînă unde alpinişti în stepă întinsă?"

Nu, nu mai putem rămîne aici! S-a isprăvit cu fericirea. Am cărat totul în barcă şi am pornit. Deşi e încă ziuă, trebuie să pornim cît mai repede. Kolia s-a culcat pe fundul bărcii, nu poate fi văzut, şi astfel, de departe, pare un singur om în barcă. Vîslesc, ţinîndu-mă pe mijlocul Irtîşului.

Prima problemă – să cumpărăm pîine. A doua – cum o să ajungem în locuri locuite de oameni, va trebui să mă bărbieresc neapărat. La Omsk socotim să vindem un costum, să plecăm cu trenul, urcîndu-ne în el cu cîteva staţii mai departe.

Către seară am ajuns la căsuţa unui supraveghetor de geamanduri. Am urcat. Acolo era o femeie singură. S-a speriat, a început să se agite: „Îl chem îndată pe soţul meu!" Şi a plecat undeva. Eu după ea, o urmăresc. Deodată, Jdanok mă strigă îngrijorat: „Jora![11] (Dracu să te ia, cu limba ta păcătoasă cu tot. Doar ne-am înţeles că eu sunt Viktor Alexandrovici.) Mă întorc. Doi bărbaţi – unul dintre ei cu armă de vînătoare. „Cine sunteţi?" „Turişti din Omsk. Vrem să cumpărăm alimente. (Şi ca să risipim orice bănuială:) Da să intrăm în casă, de ce ne primiţi atît de prost?" Şi, într-adevăr, ei se destind: „Noi nu avem nimic. Poate la sovhoz. Doi kilometri mai jos".

Mergem la barcă şi coborîm încă douăzeci de kilometri. Era o seară cu lună. Urcăm pe malul povîrnit. O căsuţă. Nu arde nici o lumină. Batem la poartă. Iese un kazah. Şi acesta este primul om care ne vinde o jumătate de pîine, un sfert de sac de cartofi. Cumpărăm şi un ac cu aţă (asta, probabil, a fost o imprudenţă). Îl întrebăm şi de un brici de bărbierit, dar el nu se rade, lui nu-i creşte barba. Totuşi era cel dintîi om bun. Noi prindem gust şi îl întrebăm dacă n-are ceva peşte. S-a ridicat soţia, ne aduce doi peşti şi zice: *„Beş denga"*[12]. Asta-i peste orice aşteptări, ne dă peştele fără bani. Într-adevăr, nişte oameni tare buni! Eu bag peştele în săculeţ, el îl trage înapoi. *„Beş denga*, cinci ruble", explică stăpînul. Ah, aşa stau lucrurile! Nu, nu-l luăm, e scump.

Vîslim tot restul nopţii. A doua zi, cea de **a şaptesprezecea** zi de la evadare, ascundem barca în tufişuri, iar noi dormim în fîn. La fel şi în cea de **a optsprezecea** şi de **a nouăsprezecea** zi, căznindu-ne să nu ne întîlnim cu oameni. Avem de toate: apă, foc, carne, cartofi, sare, găleată. Pe malul drept, abrupt, sunt păduri de foioase, pe cel stîng – lunci şi mult fîn. Ziua facem focul în tufişuri, fierbem ciorbă, dormim.

Curînd însă vom ajunge la Omsk şi, inevitabil, vom ieşi în lume, prin urmare, am nevoie de un brici de bărbierit. Neputinţă totală: fără brici şi fără foarfece nu poţi născoci nimic care să te ajute să scapi de păr. Poate doar să-l smulgi fir cu fir.

Într-o noapte cu lună am zărit o movilă înaltă pe malul Irtîşului. Ne-am zis: să fie oare vreun turn de pază de pe vremea lui Ermak[13]? Ne-am urcat să vedem. Şi la lumina lunii am văzut un misterios oraş mort, cu case de chirpici. Probabil tot de la începutul anilor treizeci... Ce arde – au ars, casele de chirpici le-au dărîmat, pe oameni i-au legat de cozile cailor. Aici, turiştii n-au ce căuta...

În aceste două săptămîni n-a plouat niciodată. Nopţile, însă, deveniseră foarte friguroase. Pentru viteză vîsleam mai mult eu, iar Jdanok şedea la cîrmă şi îngheţa. Şi iată că în cea de **a douăzecea** noapte a început să mă roage să facem focul şi să se încălzească bînd apă fiartă. L-am pus să vîslească, dar el tremura scuturat de friguri şi mă ruga mereu să fac focul.

Tovarăşul de evadare nu putea să-i refuze acest foc – Kolia trebuia să înţeleagă şi să renunţe el. Dar Jdanok aşa era el, nu putea să lupte cu dorinţa lui: ca atunci cînd a luat lipia de pe masă; s-au cum l-au ispitit gîştele şi găinile...

Tremura şi cerea foc. Însă de-a lungul Irtîşului, pretutindeni, probabil că ne aşteptau cu atenţia încordată. Este uimitor că pînă acum nu ne-am încrucişat cu soldaţii din escortă. Că în nopţile cu lună, în mijlocul Irtîşului, nu ne-au observat şi nu ne-au oprit.

La un moment dat am observat pe malul cel înalt o luminiţă. Kolia, în loc de foc, a început să mă roage să intrăm şi să ne încălzim. Era şi mai primejdios. Nu puteam fi de acord. Să înduri atîta, să parcurgi atîta drum – şi pentru ce? Dar nu puteam să-l refuz, poate s-a îmbolnăvit. Iar el nu renunţa de bună-voie.

La lumina unei gazornițe dormeau un kazah şi o kazahă. Au sărit în sus speriaţi. Eu le explic: „Vedeţi, acest om s-a îmbolnăvit, lăsaţi-ne să ne încălzim. Noi suntem în delegaţie, de la *Zagotzerno*[14]. Am trecut cu barca din partea cealaltă." Zice kazahul: „Culcaţi-vă." Kolia s-a culcat pe o pătură de pîslă, m-am aşezat şi eu, cum se zice, de ochii lumii. Era primul nostru acoperiş de la începutul evadării, dar nu aveam linişte din pricina lui. Nu numai că nu puteam să dorm, dar nici să mă întind nu puteam. Aveam senzaţia că ne-am trădat singuri, că ne-am vîrît singuri într-o capcană.

Bătrînul a ieşit doar în cămaşă şi izmene (altfel m-aş fi dus după el) şi nu s-a întors multă vreme. De după polog se aud şoapte în kazahă. Ăştia sunt cei tineri. Întreb: „Cine sunteţi? Supraveghetori la gemanduri?" „Nu, noi suntem din sovhozul zootehnic Abai[15], primul pe Republică." Ah, ce locşor ne-am ales, mai rău nici că se poate! Unde-i sovhoz – acolo-s autorităţile şi miliţia. Ba încă şi primul pe Republică! Înseamnă că se străduiesc...

Îi strîng mîna lui Kolia: „Mă duc la barcă, viuo după mine. Cu servieta." Iar cu glas tare: „Degeaba am lăsat merindele pe mal". Ies în tindă. Împing uşa care dă afară, dar este încuiată. Da, e clar. Mă întorc, îl zgîlţîi pe Kolia ca să-l fac atent şi mă duc iar la uşă. Uşa a fost făcută de nişte tîmplari proşti,

jos o scîndură e mai scurtă, pe acolo vîr mîna şi mă întind zdravăn... aha, e proptită cu un par pe dinafară. Îl dobor.

Ies. Fuga spre mal. Barca e la locul ei. În lumina lunii pline stau şi aştept. Dar Kolia nu se vede. Ah, ce năpastă! Înseamnă că n-are putere să se scoale. Se mai încălzeşte vreo cîteva clipe. Ori l-au prins. Trebuie să mă duc să-l ajut.

Urc din nou povîrnişul. Din casă, spre mine, vin patru, printre ei – Jdanok. Foarte aproape unul de altul (sau îl ţin?). Strigă: „Jora! (Din nou „Jora!") Vino încoace! Ne cer actele!" Dar servieta n-o are în mînă, cum îi poruncisem.

Mă apropii. Cel nou, cu accent kazah, zice: „Actele dumneavoastră!" Mă ţin cît se poate de calm: „Dar dumneata cine eşti?" „Eu sunt comandantul." „Foarte bine, zic eu încurajator, să mergem. Actele pot fi oricînd verificate. Acolo în casă, e şi lumină mai multă." Am intrat în casă.

Ridic încet servieta de jos, mă aproapii de gazoriţă şi chibzuiesc cum să mă apropii mai bine şi să sar, iar în vremea asta vorbesc întruna: „Actele, mă rog, întotdeuana... Actele trebuie verificate acolo unde este nevoie. Vigilenţa nu strică. La noi, la *Zagotzerno,* a fost un caz..." Apucasem încuietoarea ca să deschid servieta. Toţi se strînseseră în jurul meu. Şi-i fac comandantului un vînt cu umărul spre stînga, el cade peste bătrîn şi amîndoi se prăvălesc la pămînt. Celui tînăr – o directă de dreapta în falcă. Ţipete, strigăte! Eu: *„Mahmadera!"* şi cu servieta în mînă sar pe o uşă, pe a doua. Din tindă, Kolia mă strigă: „Jora! Mă ţin, nu mă lasă!" Se apucase de tocul uşii, iar ei îl trăgeau înăuntru. L-au apucat de mînă, dar nu-l pot trage. Atunci m-am proptit cu piciorul în toc, şi l-am smucit cu atîta putere, încît Kolia a zburat peste mine, iar eu am căzut. Numaidecît peste mine s-au prăvălit doi. Nu înţeleg cum am ieşit de sub ei. Preţioasa noastră servietă a rămas acolo. Am fugit direct spre povîrniş, în salturi! Din spate aud în rusă: „Cu toporul! Cu toporul!" probabil ca să mă sperie, altfel ar fi zis în kazahă. Simt că sunt gata să mă apuce cu mîinile. Mă poticnesc, gata-gata să cad! Kolia ajunsese la barcă. Strig: „Împinge barca. Sări în ea!" El o împinge, iar eu intru pînă la genunchi în apă, apoi sar în barcă. Kazahii nu îndrăznesc să intre în apă, aleargă pe mal: „Gîr, gîr, gîr!" Le strig: „Hei? Ne-aţi prins, ticăloşilor?"

Bine că n-au avut nici o armă. Am împins barca pe firul apei. Ei urlă şi aleargă pe mal, însă un mic golfuleţ le stăvileşte drumul. Mi-am scos cele două perechi de pantaloni, cei marinăreşti şi cei de costum, îi storc, şi-mi clănţăne dinţii în gură. „Ce zici, Kolia, ne-am încălzit?" Tace...

E limpede că trebuie acum să ne luăm adio de la Irtîş. În zori trebuie să ieşim la mal şi să ajungem la Omsk cu vreo maşină de ocazie. Nu mai avem mult.

În servietă rămăsese „katiuşa" şi sarea. Unde să găsim un brici de ras, nu mai vorbesc unde să ne uscăm? Iată, lîngă mal, o barcă, o căsuţă. E clar, un supraveghetor de geamanduri. Coborîm pe mal, batem la uşă. Nu se aprinde nici o lumină. O voce groasă de bărbat: „Cine-i acolo?" „Lăsaţi-ne să ne încălzim! Era să ne înecăm, ni s-a răsturnat barca." După multă zăbavă, în sfîrşit uşa se deschide. În tindă, în semiîntuneric, într-o parte a uşii – un bătrîn voinic, rus, cu mîinile amîndouă ridicase toporul asupra noastră. Dacă-l

loveşte pe cel dintîi – nu-l mai opreşti! „Nu vă fie teamă, caut eu să-l înduplec. Noi suntem din Omsk. Am fost în delegaţie în sovhozul Abai. Am vrut să ajungem cu barca în raionul vecin, dar mai sus de dumneata sunt nişte praguri şi nişte plase, noi am făcut o mişcare greşită şi – ne-am răsturnat." Se uită la noi încă bănuitor, fără să lase toporul. Unde l-am mai văzut, în ce tablou? Un bătrîn din poveşti – coamă căruntă, capul cărunt. În sfîrşit, dă glas: „Care va să zică, vă duceţi la Jelezianka?" Ce bine, am aflat şi unde suntem. „Sigur, la Jelezianka. Însă ce-i mai rău – ne-a căzut servieta în apă şi aveam în ea o sută cincizeci de ruble. Am cumpărat nişte carne de la sovhoz, acum nu ne mai arde de carne. Poate vrei s-o cumperi dumneata?" Jdanok s-a dus după carne. Bătrînul m-a lăsat să intru în odaia lui, acolo ardea o lampă de gaz, pe perete – o puşcă de vînătoare. „Acum o să vă verificăm actele." Mă străduiesc să vorbesc cît mai firesc, convingător: „Actele le avem totdeauna cu noi, bine că le ţinem în buzunarul de la piept şi nu s-au udat. Eu sunt Stoliarov Viktor Alexandrovici, împuternicitul direcţiei regionale zootehnice." Acum trebuie să iau cît mai repede iniţiativa. „Dar dumneata cine eşti?" „Supraveghetorul geamandurilor." „Şi numele dumitale?" Tocmai atunci a intrat Kolia şi bătrînul n-a mai adus vorba de acte. A zis că n-are bani pentru carne, dar poate să ne ofere un ceai.

Am rămas la el cam un ceas. Ne-a încălzit ceai la flacără de aşchii, ne-a dat pîine şi chiar ne-a tăiat cîteva felii de slănină. Am vorbit despre şenalul Irtîşului, de preţul care l-am dat pe barcă, unde putem s-o vindem. Vorbea mai mult el. Se uita la noi cu o privire inteligentă de bătrîn, şi mi s-a părut că înţelege totul acest om adevărat. La un moment dat chiar am vrut să mă destăinui. Dar asta nu ne-ar fi ajutat cu nimic: brici nu avea, era evident, părul lui crescuse cum creşte totul în pădure. Şi pentru el era mai bine să nu ştie, altfel – articolul „ai ştiut şi n-ai spus".

I-am lăsat din carnea noastră de viţel, şi el ne-a dat chibrituri, a venit să ne conducă şi ne-a explicat pe ce parte trebuie să vîslim. Ne-am desprins de mal, am început să vîslesc repede, să ne depărtăm cît mai mult în această ultimă noapte. Ne-au prins pe malul drept, acum ne ţineam mai mult pe lîngă cel stîng. Luna trecuse de malul nostru, dar cerul era senin, şi observăm cum de-a lungul malului drept, povîrnit şi acoperit cu păduri, tot pe firul apei coboară o barcă, doar că noi suntem mai iuţi.

Nu cumva o fi o grupă operativă?... Înaintăm paralel. Am hotărît să fiu obraznic, am apăsat pe vîsle şi m-am apropiat. „Hei, consătene! Încotro?" „La Omsk". „De unde?" „Din Pavlodar." „Ce cauţi aşa departe?" „Mă mut acolo, definitiv".

Pentru un *oper,* graiul lui, rostind peste tot numai „o", părea cam simpluţ, răspunde cu plăcere şi, evident, este chiar bucuros de întîlnire. Nevastă-sa doarme în barcă, iar el, cu vîslele, face noaptea mai scurtă. Scormonesc cu privirea: asta nu-i barcă, ci adevărată haraba, plină cu calabalîc, peste tot numai boccele.

Chibzuiesc cu repeziciune. În ultima noapte, în ultimele ore pe rîu – o astfel de întîlnire! Dacă se mută definitiv, înseamnă că au şi mîncare, şi bani, şi acte de identitate, şi haine, şi chiar brici de bărbierit. (Nimeni, nicăieri, n-o

să observe dispariția lor. El este unul, noi suntem doi, nevasta n-o punem la socoteală. Eu voi călători cu carnetul lui de identitate, Kolia se va travesti și se va da drept femeie: mic, spîn la față, îi vom confecționa o figură. Și vom găsi, desigur, un geamantan – pentru înfățișarea noastră de călători. Și orice șofer, chiar în dimineața asta ne duce pînă la Omsk.

Cînd nu s-a jefuit pe rîurile rusești? Cînd soarta ți-e potrivnică, oare ce poți să faci? După ce lăsasem urme pe rîu – asta era unica șansă și ultima. Îmi pare rău să iau lucrurile creștinului, dar de noi cui i-a părut rău? Sau cui o să-i pară rău?

Toate astea ne trec fulgerător prin minte, și mie, și lui Jdanok. Și doar îl întreb încet: „Îhî-m-m?" Și el încet de tot: *„Mahmadera"*.

Mă apropii tot mai mult și acum împing barca lor spre malul drept, spre pădurea întunecată, mă grăbesc să nu ajungem la cotul rîului, acolo poate că pădurea ia sfîrșit. Îmi compun o voce de comandant și ordon:

— Atenție! Suntem grupa operativă a ministerului de interne. Trageți barca la mal. Controlul actelor!

Vîslașul a azvîrlit vîslele: ori se speriase, ori poate era chiar bucuros – nu sunt bandiți, ci o grupă operativă.

— Poftiți, rostește el în felu-i specific, puteți să le controlați și aici, pe apă.

— Am spus la mal – la mal să fie! Și repede.

Am ajuns. Suntem aproape bord lîngă bord. Noi am sărit, el se strecoară cu greutate printre boccele, șchioapătă. Nevasta s-a trezit: „Mai este mult?" Flăcăul îmi întinde carnetul de identitate. „Și livretul militar?" „Eu sunt invalid, am fost rănit, m-au reformat. Uite adeverința..." Bag de seamă că la prora bărcii lor lucește ceva – un topor. Îi fac semn lui Kolia – se confiscă. Kolia s-a repezit, prea brusc, și a luat toporul. Femeia a început să bocească, simțea ceva. Eu, sever: „Ce-nseamnă asta. Gata cu plînsul. Noi căutăm niște fugari. Criminali. Și toporul este socotit armă." S-a mai liniștit.

Îi ordon lui Kolia:

— Locotenent! Du-te la postul de observație. Acolo trebuie să fie căpitanul Vorobiov.

(Și gradul, și numele mi-au venit în minte de la sine, și iată de ce: amicul nostru, căpitanul Vorobiov, și el fugar, a rămas să zacă în BUR-ul din Ekibastuz.)

Kolia a înțeles: să vadă sus dacă nu e cineva, dacă putem să acționăm. Și a urcat coasta. În vremea asta eu pun întrebări și cercetez cu privirea. Invalidul îmi luminează servil cu chibriurile lui. Citesc carnetele de identitate și certificatele. Se potrivește și vîrsta – invalidul n-are încă patruzeci. A lucrat ca geamandurist. Acum au vîndut casa, vaca. (Firește, are toți banii cu el.) Se duc să-și caute norocul. Nu le ajungea o zi, au plecat noaptea.

Este o ocazie excepțională, o ocazie rară, tocmai pentru că nimeni, nicăieri, n-o să bage de seamă dispariția lor. Dar ce vrem noi? Avem nevoie de viețile lor? Nu, eu n-am ucis oameni și nici nu vreau să ucid. Pe anchetator sau pe *oper*, cînd mă schingiuiesc, da, însă n-am să pot ridica mîna asupra unor oameni nevinovați. Să le luăm banii? Doar foarte puțini. Cum puțini?

Păi, pentru două bilete pînă la Moscova. Şi pentru mîncare. Şi poate cîte ceva din boarfe. Asta n-o să-i ruineze. Şi dacă nu le vom lua actele, nici barca şi ne vom înţelege să nu ne denunţe? E greu de crezut? Şi noi cum o să ne descurcăm fără acte?

Dar dacă o să luăm actele, nu le rămîne altceva de făcut decît să ne denunţe. Iar ca să nu ne denunţe, trebuie să-i legăm aici. Să-i legăm astfel, încît să avem o rezervă de două-trei zile.

Dar asta ar însemna pur şi simplu să...?

S-a întors Kolia, mi-a făcut semn că sus totul este în ordine. Aşteaptă de la mine *„mahmadera!"* Ce-i de făcut?

Ekibastuzul robilor, Ekibastuzul ocnaşilor îmi răsare dinaintea ochilor. Şi să ne întoarcem acolo?... Oare să nu avem dreptul?...

Şi deodată – deodată ceva foarte uşor mi-a atins picioarele. M-am uitat: ceva mic, alb. M-am aplecat, şi ce văd? Un motănel alb. A sărit din barcă, cu coada ridicată, toarce şi se freacă de picioarele mele.

El nu-mi ştie gîndurile.

Şi din pricina atingerii acestui pisoiaş, am simţit că voinţa mea s-a frînt. Încordată de douăzeci de zile, începînd cu tîrîtul pe sub sîrma ghimpată, acum parcă a plesnit. Am simţit că, orice mi-ar zice Kolia acum, eu n-aş putea să le iau – nu viaţa, dar nici banii lor cîştigaţi cu sudoarea frunţii.

Păstrîndu-mi tonul sever:

— Aşteptaţi aici, o să ne dumirim îndată.

Urcăm coasta malului, ţin în mînă actele lor. Îi spun lui Kolia ce gîndesc.

El tace. Nu este de acord, dar tace.

Uite-aşa sunt toate rînduite: **ei** pot să ne ia la toţi libertatea, şi n-au mustrări de conştiinţă. Dacă vrem să ne luăm îndărăt libertatea noastră naturală, pentru asta ei ne cer viaţa, a noastră şi a tuturor celor pe care îi întîlnim în cale.

Ei îşi permit totul, noi – nu. Iată de ce *ei* sunt mai puternici decît noi. Fără să convenim ceva, coborîm. Lîngă barcă este doar şchiopul. „Unde îţi este nevasta?" „S-a speriat şi a fugit în pădure."

— Luaţi-vă actele. Puteţi să vă continuaţi drumul.

Mulţumeşte. Strigă spre pădure:

— Ma-aria! Vino îndărăt! Sunt oameni buni. Hai să plecăm.

Ne desprindem de mal. Vîslesc din toate puterile. Şontorogul îşi aduce aminte şi îmi strigă din urmă:

— Tovarăşe şef! Ştiţi, ieri am văzut doi – bandiţi în toată regula! Dacă ştiam, îi reţineam pe ticăloşi!

— Ţi-a fost milă, nu? întreabă Kolia. Nu zic nimic.

* * *

Din noaptea asta – de cînd am intrat să ne încălzim, ori de la întîlnirea cu motănelul alb, evadarea noastră a început să meargă prost. Nu ştiu ce, dar parcă pierduserăm ceva: siguranţa? îndemînarea? capacitatea de a chibzui? unitatea opiniilor? Acum, cînd eram atît de aproape de Omsk, am început să

facem greşeli şi să nu ne mai înţelegem. Astfel de fugari nu ajung prea departe.

Spre dimineaţă am abandonat barca. Ziua am dormit într-un stog, dar destul de agitaţi. S-a întunecat. Mi se făcuse foame. Ar trebui să fierbem nişte carne, dar găleata am pierdut-o în timpul retragerii. Am hotărît s-o frigem. Am găsit un scaun de tractor – el va fi tigaia. Cartofii o să-i coacem.

Alături se afla o colibă înaltă de fîn – o făcuseră cosaşii. În acea eclipsă a minţii în care intrasem astăzi, nu ştiu de ce am socotit că e mai bine să fac focul înlăuntrul colibei: n-o să fie văzut de nicăieri. Kolia nu vrea nici un fel de cină: „Să mergem mai departe!" A apărut disensiunea, nimic nu merge.

Am făcut totuşi focul în colibă, însă am pus prea multe vreascuri. A luat foc toată coliba, abia am izbutit să ies afară. Focul s-a.întins la stog, cel în care ne petrecusem toată ziua. Mi s-a făcut dintr-o dată milă de acest fîn înmiresmat, care fusese atît de bun cu noi. Am început să-l împrăştii, să mă rostogolesc pe pămînt, încercînd să sting focul, să nu se întindă mai departe. Kolia stă deoparte, e supărat, nu mă ajută.

Ce urmă am lăsat! Ce văpaie! vizibilă de la mai mulţi kilometri. Asta se mai cheamă şi *diversiune*. Pentru evadare or să ne dea acelaşi sfertuleţ, pe care îl mai avem. Dar pentru „diversiune" cu fînul colhozului, la dorinţă îţi pot da şi *pedeapsa capitală*.

Mai grav este că fiecare greşeală creează posibilitatea apariţiei unor greşeli noi, îţi pierzi siguranţa, capacitatea de a aprecia situaţia.

Coliba a ars, dar cartofii s-au copt. Cenuşă în loc de sare. Am mîncat.

Am pornit la drum de noapte. Am ocolit un sat mare. Am găsit o lopată. Am luat-o pentru orice eventualitate. Ne-am dat mai aproape de Irtîş. Şi am nimerit într-un golf. Să ocolim din nou? E păcat. Am căutat şi am găsit o barcă fără vîsle. Nu-i nimic, lopata în locul vîslelor. Am traversat golfuleţul. Aici mi-am legat lopata cu cureaua în spate, cu coada în sus, să pară ca un pat de armă. În întuneric păream vînători.

Curînd ne-am întîlnit cu nişte oameni. Am sărit într-o parte. Unul zice: „Petro!" „Ai greşit, nu sunt Petro!"

Am mers toată noaptea. Din nou am dormit într-un stog. Ne-a trezit sirena unui vapor. Am scos capul – nu prea departe era un debarcader. Aici se cărau harbuji cu camioanele. Omskul este aproape, este aproape. E timpul să mă bărbieresc şi să facem rost de bani. Kolia mă sîcîie întruna: „Suntem pierduţi. De ce trebuia să mai evadăm dacă ştiai că o să-ţi fie milă? Era în joc soarta noastră, şi ţie ţi-a fost milă. Acum suntem pierduţi."

Are dreptate. Acum totul pare extrem de absurd: n-avem brici, n-avem bani, şi totul a fost în mîinile noastre, dar nu am luat nimic. Trebuia să tînjeşti atîţia ani după evadare, să pui în joc atîta şiretenie, să te tîrăşti pe sub sîrma ghimpată şi să aştepţi rafala în spinare, să nu bei şase zile apă, să traversezi deşertul în două săptămîni – şi să nu iei ceea ce ai în mînă! Cum să intru în Omsk nebărbierit? Cu ce o să plecăm din Omsk mai departe?...

O zi întreagă stăm întinşi într-un stog de fîn. Fireşte, nu putem să dormim. Pe la cinci seara Jdanok zice: „Hai să mergem acum să ne orientăm pe lumină". Eu: „Pentru nimic în lume!" El: „Curînd o se se împlinească o lună!

Îţi păzeşti pielea exagerat de mult! O să ies şi mă duc singur." Îl ameninţ: „Ia seama, cuţitul e făcut şi pentru tine!" Însă, firește, n-o să împlînt cuţitul în el.

S-a potolit. Stă culcat. Brusc se rostogoleşte din stog şi pleacă. Ce să fac? Să ne despărţim aşa? Am sărit şi eu, am pornit după el. Mergem la lumina zilei, pe un drum de-a lungul Irtîşului. Ne-am aşezat lîngă un stog şi chibzuim: dacă ne întîlnim acum cu cineva, va trebui să nu-i dăm drumul pînă nu se face întuneric, ca să nu ne denunţe. Kolia a ieşit imprudent – o fi liber drumul? – şi numaidecît l-a văzut un flăcău. Au trebuit să-l cheme: „Apropie-te, prietene, să aprindem o ţigară de necaz!" „Da ce necaz aţi păţit?" „Păi, uite, am plecat cu cumnatul meu în concediu cu barca. Eu sunt din Omsk, iar el din Pavlodar, este lăcătuş la şantierul de reparaţii navale. Într-o noapte, barca s-a desfăcut şi dusă a fost, am rămas doar cu ce am avut pe mal. Da tu ce eşti?" „Eu sunt geamandurist." „N-ai zărit pe nicăieri barca noastră? Poate prin stufăriş?" „Nu." „Şi unde-i postul tău? „Uite colo", zice, arătînd spre o căsuţă. „Păi, hai să mergem la tine, fierbem nişte carne, ne bărbierim."

Mergem. Căsuţa pe care o văzusem era a unui alt geamandurist, vecin, a geamanduristului nostru – la vreo trei sute de metri mai departe. Dar nu e singur. De-abia am intrat în casă, şi vecinul vine la noi pe bicicletă, cu armă de vînătoare. Se holbează la barba mea, mă întreabă despre viaţa la Omsk. Pe mine, un ocnaş, să mă întrebi de viaţa din libertate! Bălmăjesc ceva la nimereală, în general că stăm prost cu locuinţele, cu alimentele, cu produsele industriale de asemenea, aici sigur nu dai greş. El se strîmbă, obiectează, se pare că este cadru de partid. Kolia fierbe supa, trebuie să mîncăm bine şi să facem şi rezerve, poate nu mai avem prilejul pînă la Omsk.

Chinuitor trece timpul pînă se lasă întunericul. Nu trebuie să-i lăsăm să plece nici pe unul, nici pe celălalt. Şi dacă va veni şi al treilea? Iată însă că amîndoi se pregătesc să plece să aprindă luminile la geamanduri. Ne oferim să-i ajutăm. Membrul de partid refuză: „Eu n-am decît două lumini de aprins şi trebuie să mă duc în sat, să duc nişte vreascuri acasă. Dar mai trec eu pe aici." Îi fac semn lui Kolia să nu-l scape din ochi pe membrul de partid, dacă observă ceva – în tufiş. Îi arăt locul de întîlnire. Eu mă duc cu al nostru. Din barcă cercetez împrejurimile, întreb cîţi kilometri sunt de colo pînă dincolo. Ne întoarcem în acelaşi timp cu vecinul. Asta mă linişteşte: n-a avut încă timp să ne denunţe. Curînd, într-adevăr, revine cu căruciorul lui cu vreascuri. Da nu pleacă mai departe, s-a aşezat să guste din supa lui Kolia. Nu pleacă. Ce-i de făcut? Să-i imobilizăm pe amîndoi? Unul în beci, celălalt în propriul pat?... Amîndoi au acte, celălalt are bicicletă şi armă? Asta-i viaţa de evadat: nu-ţi este de ajuns simpla ospitalitate, trebuie să mai iei şi cu forţa...

Deodată – zgomot de furcheţi. Mă uit pe fereastră – într-o barcă trei, asta înseamnă cinci la doi. Stăpînul nostru iese, dar se întoarce numaidecît după bidoane. Zice: „Şeful a adus gazul. Ciudat că a venit chiar el, că astăzi e duminică."

Duminică! Uitaserăm să ţinem socoteala zilelor săptămînii, noi le distingeam altfel. Păi noi am fugit într-o duminică seara. Care va să zică, trei săptămîni de la evadare! Ce-o fi acolo, în lagăr? Potera este disperată că n-a pus mîna pe noi. În trei săptămîni, dacă o ştergeam cu maşina, am fi putut de

mult să ne aranjăm undeva prin Karelia, prin Bielorusia, să avem acte de identitate, să muncim. Cu puțin noroc, poate și mai la vest... Și nu e păcat să te predai acum, după trei săptămîni?!

„Ce zici, Kolia, după ce ne-am făcut plinul, n-ar fi cazul să ne și ușurăm gospodărește?" Ieșim în tufișuri și urmărim: gazda noastră ia gazul de la barca sosită, membrul de partid s-a apropiat și el. Vorbesc ceva, dar noi nu auzim.

Au plecat. Pe Kolia, îl trimit rapid în casă, să nu-i lase pe geamanduriști să vorbească singuri despre noi. Eu mă duc încet la barca gazdei. Ca să nu fac zgomot cu lanțul, mă căznesc și scot țărușul cu totul. Socotesc timpul: dacă șeful geamanduriștilor s-a dus să raporteze despre noi, are șapte kilometri pînă în sat, deci – patruzeci de minute. Dacă epoleții roșii sunt în sat, pînă se adună, cu mașina, fac încă vreo cincisprezece minute.

Mă duc în casă. Vecinul tot nu pleacă, face conversație. Foarte ciudat. Înseamnă că va trebui să-i luăm pe amîndoi deodată. „Ce zici, Kolia, mergem să ne spălăm înainte de culcare?" (trebuie să ne înțelegem.) Numai ce am ieșit, și în liniștea serii auzim tropăit de cizme. Ne aplecăm și la lumina cerului senin (luna încă nu răsărise) vedem cum pe lîngă tufișuri aleargă oameni unul după altul, înconjoară căsuța.

Îi șoptesc lui Kolia: „La barcă!" Fug spre rîu, pe pantă alunec, cad și, iată, am ajuns la barcă. Viața se numără în secunde, dar Kolia nu apare! Unde-o fi dispărut? Nu pot să-l părăsesc.

În sfîrșit, de-a lungul malului, cineva fuge prin întuneric direct spre mine. „Kolia, tu ești?" O flacără! Un foc de armă drept în față! Cu o săritură de cascador (cu mîinile înainte) sar în barcă. Dar pe coastă – rafale de automat. Strigă: „L-am terminat pe unul". Se apleacă: „Este rănit?" Gem. Mă scot din barcă, mă duc undeva. Șchiopătez (dacă sunt schilodit, mă vor bate mai puțin). În beznă, pe neobservate, arunc în iarbă două cuțite.

Sus, epoleții roșii mă întreabă numele. „Stoliarov." (Poate, cine știe, mă descurc cumva. Nu-mi vine deloc să spun numele meu, asta înseamnă sfîrșitul libertății.) Mă lovesc peste față: „Numele!" „Stoliarov." Mă tîrăsc într-o izbă, mă dezbrac pînă la brîu, îmi leagă mîinile la spate cu sîrmă, sîrma îmi intră în piele. Îmi proptesc baionetele în pîntece. De sub una țîșnește o șuviță de sînge. Milițianul, locotenentul-major Sabotajnikov, care m-a prins, îmi vîră pistolul în față cu siguranța trasă. „Numele!" Este inutil să mă mai împotrivesc. Îi spun. „Unde-i al doilea?" Își agită revolverul, baionetele se înfig și mai adînc: „Unde-i al doilea?" Mă bucur pentru Kolia și afirm: „Am fost împreună, probabil a fost ucis."

A venit *operul* cu găitane albastre, un kazah. M-a împins așa legat pe pat și pe jumătate așezat a început să mă lovească ritmic peste față: cu dreapta, cu stînga, cu dreapta cu stînga, de parcă ar înota. La fiecare lovitură, capul mi se lovește de perete. „Unde-i arma?" „Care armă?" „Ați avut o armă, ați fost văzuți într-o noapte." Ăsta a fost acel vînător de noapte – și el ne-a vîndut... „A fost o lopată, n-a fost nici o armă!" Nu crede și lovește. Brusc m-am simțit mai bine: leșinasem. Cînd mi-am revenit: „La seama, dacă unul de-ai noștri o să fie rănit, tu o să fii curățat pe loc!"

(Parcă simțiseră – Kolia a avut într-adevăr o armă! Asta s-a lămurit mai tîrziu – cînd i-am zis lui Kolia „La barcă!" el a fugit în direcție opusă, în tufișuri. Mi-a explicat că n-a înțeles... Dar nu, toată ziua tînjise să se despartă, iată dar că s-a despărțit. Nu uitase nici bicicleta. Auzind împușcăturile, s-a depărtat cît mai mult de rîu și s-a tîrît îndărăt, acolo de unde veniserăm aici. Se întunecase de-a binelea, și cîtă vreme toată haita tăbărîse pe mine, el s-a ridicat în picioare și a fugit. Fugea și plîngea: credea că m-au ucis. Așa a ajuns la cea de a doua căsuță, a vecinului. A spart fereastra cu piciorul și a început să caute arma. Pipăind, a găsit-o atîrnată de perete, de asemenea – un săculeț cu cartușe. A încărcat. Gîndul lui, zice, era următorul: „Să mă răzbun? Să trag în ei pentru Jora?" S-a răzgîndit însă. A găsit bicicleta și toporul. Dinăuntru a spart cu toporul ușa, a pus niște sare în săculeț (i s-a părut lucrul cel mai important sau n-a avut vreme să chibzuiască) – și a plecat mai întîi pe un drum vicinal, apoi prin sat, chiar pe lîngă soldați. Lor nici nu le-a trecut prin minte că poate fi el.)

Pe mine, legat, m-au pus într-o căruță, doi soldați s-au așezat peste mine și m-au dus așa la sovhoz, vreo doi kilometri. Aici era telefonul de la care pădurarul (era în barcă împreună cu șeful geamanduriștilor) i-a chemat pe epoleții roșii, iată de ce au venit ei așa de repede, pentru că au fost anunțați prin telefon, nici nu m-am gîndit la asta.

Cu acest pădurar, aici, a avut loc o mică scenă, despre care, într-un fel, nu-mi face plăcere să povestesc, însă pentru unul care tocmai a fost prins este caracteristică: trebuia să merg la budă pentru o nevoie mică, dar cineva trebuia să mă ajute într-un fel foarte intim, pentru că mîinile mele erau răsucite la spate. Pentru a nu fi umiliți soldații, i-au ordonat pădurarului să iasă cu mine. În întuneric ne-am depărtat puțin de soldații cu automate și el, asistîndu-mă, mi-a cerut iertare pentru că m-a trădat: „Așa-i funcția mea. Nu puteam altfel."

Eu n-am răspuns. Cine poate judeca asta? Ne-au trădat și oameni cu funcții și fără funcții. Toți ne-au trădat pe drum, în afară de acel bătrîn antic cu coama căruntă.

Într-o izbă la drumul mare, eu stau dezbrăcat pînă la brîu, legat. Mi-e tare sete, dar nu-mi dau să beau. Epoleții roșii mă privesc ca niște fiare, fiecare face ce face ca să mă înghiontească una-două cu patul armei. Însă aici nu ucid cu una, cu două: pot să ucidă numai cînd sunt puțini, cînd nu există martori. (Se poate înțelge de ce sunt atît de răi. Cîte zile, fără pic de odihnă, au mers unul după altul prin apă în stufăriș și au mîncat doar coserve, fără nimic cald.)

În izbă se află o familie întreagă. Copiii mici mă privesc cu curiozitate, dar se tem să se apropie, chiar tremură. Locotenentul de miliție șade și bea vodcă împreună cu stăpînul, mulțumit de ispravă și de răsplata ce va să vie. – „Tu știi cine-i ăsta? se laudă el către stăpînul izbei. Ăsta-i colonel, un cunoscut spion american, mare bandit. A fugit la ambasada americană. Aceștia, pe drum, ucideau oameni și îi mîncau."

Poate chiar şi el crede. MVD-ul răspîndea astfel de zvonuri despre noi pentru a ne prinde mai uşor, ca toată lumea să ne denunţe. Nu le era destul avantajul puterii, al armelor, al vitezei de mişcare, aveau nevoie şi de sprijinul calomniei.

(În vremea asta pe drumul ce trecea pe lîngă izba noastră, ca şi cînd nu s-ar fi întîmplat nimic, trece Kolia pe bicicletă, cu arma peste umăr. El vede izba puternic luminată, în pridvor – soldaţii zgomotoşi fumînd, în faţa ferestrei – pe mine despuiat. Şi învîrte din pedale spre Omsk. Iar acolo unde m-au prins pe mine, în jurul tufişurilor, toată noaptea, vor străjui soldaţii, iar dimineaţă vor pieptăna toate împrejurimile. Nimeni încă nu ştie că geamanduristului vecin i-a dispărut bicicleta şi arma, şi el, pesemne, s-a grăbit să meargă la băutură şi să se laude.)

Delectîndu-se cu succesul său, neobişnuit la scară locală, locotenentul de miliţie dă ordin să fiu dus în sat. Din nou mă aruncă în căruţă şi mă duc la KPZ: peste tot sunt, la fiecare soviet sătesc! Doi soldaţi cu automate fac de gardă în coridor, doi sub fereastră! Doar eram colonelul spion american! Mi-au dezlegat mîinile, dar mi-au poruncit să mă culc pe pardoseală, în mijloc, să nu mă rezem de nici un perete. Şi astfel, gol pînă la brîu, îmi petrec noaptea de octombrie.

Dimineaţa vine un căpitan, mă fulgeră cu privirea. Îmi aruncă tunica (celelalte haine le şi băuseră). Încet şi uitîndu-se spre uşă, îmi pune o întrebare ciudată:

— De unde mă cunoşti?

— Nu vă cunosc.

— De unde ai ştiut atunci că eu, căpitanul Vorobiov, am fost însărcinat cu căutările? Ticălosule, îţi dai seama în ce situaţie m-ai pus?

El este Vorobiov! Şi căpitan! Acolo, noaptea, cînd ne-am dat drept grupă operativă, l-am pomenit pe căpitanul Vorobiov: şchiopul pe care l-am cruţat a denunţat totul de-a fir a păr. Şi acum căpitanul are neplăceri. Dacă şeful poterei are legături cu evadatul, ce să ne mai mirăm că de trei săptămîni nu pot să-l prindă!...

Mai vine şi o haită de ofiţeri, strigă la mine, mă întreabă şi de Vorobiov. Le spun că este o pură întîmplare.

Mi-au legat din nou mîinile cu sîrmă, mi-au scos şireturile de la bocanci şi ziua-n amiaza mare m-au plimbat prin sat. În cordon – vreo douăzeci de soldaţi cu automate. A dat năvală întregul sat, muierile dau din cap, copiii aleargă în urmă şi ţipă:

— Au adus un bandit! Să-l împuşte!

Sîrma îmi taie mîinile, la fiece pas bocancii îmi ies din picioare, dar am ridicat capul sus şi privesc deschis, mîndru, la oameni, să vadă că sunt un om cinstit.

Plimbarea asta a fost demonstrativă, ca muierile astea şi copiii să ţină bine minte (vreme de douăzeci de ani se vor povesti legende). În capul satului mă aruncă într-un camion gol, cu caroseria din scînduri vechi, negeluite. Cinci soldaţi cu automate se aşază lîngă cabină ca să fie cu ochii pe mine.

Şi iată că toţi kilometrii de care noi de bucuram atît, toţi kilometrii care ne depărtau de lagăr, trebuie acum să-i parcurg îndărăt. Pe traseul maşinilor, cu toate ocolişurile, se adunau cinci sute. Îmi pun cătuşele la mîini, sunt strînse la limită. Mîinile mi le-au răsucit la spate şi n-am cu ce să-mi apăr faţa. Şi nu stau întins ca un om, ci ca un buştean. Ei chiar aşa ne şi spun – buşteni.

Şi drumul era stricat, plouă, plouă necontenit, maşina se hurducă prin hîrtoape. Fiecare zdruncinătură şterge cu capul meu, cu faţa mea, podeaua caroseriei, mă zgîrie, în piele mi se înfig aşchiuţe. Iar mîinile nu numai că nu pot veni în ajutorul feţei, dar ele însele parcă sunt tăiate la cea mai mică zguduitură, parcă cineva îmi taie palmele cu cătuşele, precum cu ferăstrăul. Încerc să mă tîrăsc în genunchi spre un oblon şi să mă aşez, sprijinindu-mă de el cu spatele. Zadarnic! N-am de ce să mă ţin şi cea dintîi scuturătură mai puternică mă zvîrle de colo-colo, şi eu mă tîrăsc cum dă Dumnezeu. Astfel, uneori mă aruncă şi mă izbeşte de scîndurile obloanelor, încît simt că zboară măruntaiele din mine. Pe spate nu pot să stau din pricina palmelor. Mă las pe o parte – e rău. Mă întorc pe burtă – rău. Mă căznesc să îndoi gîtul şi să ridic capul astfel, încît să-l feresc de lovituri. Dar gîtul oboseşte, capul cade şi se izbeşte cu faţa de scîndura oblonului.

Şi cei cinci soldaţi din escortă privesc nepăsători la chinurile mele.

Această călătorie intră în instrucţia lor sufletească.

Locotenentul Iakovlev, care merge în cabină, la popasuri coboară, se uită la mine şi rînjeşte: „Ei, n-ai evadat încă?“ Îl rog să mă lase să-mi fac nevoile, el slobozeşte un rîs strident: „Fă-ţi-le în pantaloni, noi nu te împiedicăm!“ Îl rog să-mi scoată cătuşele, el rîde: „Ai avut noroc că n-ai căzut în mîna acelui băiat pe sub turnul căruia te-ai tîrît. Acum n-ai mai fi în viaţă.“

În ajun mă bucurasem că nu mă bătuseră încă „după merit“. De ce să-şi strice însă pumnii, dacă totul poate să facă bena camionului? Pe tot corpul meu nu rămăsese un loc nelovit, care să nu mă doară. Mîinile parcă îmi sunt încontinuu retezate cu ferăstrăul. Capul îmi plesneşte de durere. Faţa îmi este vînătă de izbituri, toată înţepată de scînduri, pielea zdrelită*.

Mergem o zi întreagă şi aproape toată noaptea.

Cînd am încetat să mă mai lupt cu bena camionului şi cu totul în neşimţire mă izbeam cu capul de scînduri, un ostaş din escortă n-a mai suportat – mi-a pus rucsacul sub cap, mi-a slăbit pe neobservate cătuşele şi, aplecîndu-se deasupra mea, mi-a şoptit: „Nu-i nimic, mai rabdă, o să ajungem curînd“. (De unde o fi luat aşa ceva acest flăcău? Cine l-o fi crescut? Cine l-o fi educat? Putem spune cu siguranţă că nu Maxim Gorki şi nici politrucul companiei sale.)

Ekibastuz. Lanţ de trăgători cu automatè. „Jos!“ Nu pot să mă ridic. (Dacă m-aş fi ridicat, m-ar fi luat toţi cu bucurie la *dezmorţit.)* Au desfăcut oblonul din spate, m-au rostogolit pe pămînt. S-au strîns şi supraveghetorii – să privească, să se hlizească. „Aha, *agresorul!“* a strigat unul dintre ei.

---

* În plus, Tenno suferea de hemofilie. Accepta toate riscurile evadărilor cînd o singură zgîrietură l-ar fi putut costa viaţa.

M-au tîrît pe la postul de gardă în puşcărie. Nu m-au vîrît într-o boxă individuală, ci, dintr-o dată, într-o celulă comună, ca să mă vadă toţi amatorii de libertate.

În celulă m-au ridicat cu grijă pe braţe şi m-au aşezat pe priciul de sus. Doar că n-aveau nimic de mîncare pînă la raţia de dimineaţă.

Iar Kolia, în noaptea aceea, a mers mai departe spre Omsk. De fiecare maşină, observînd farurile, se depărta cu bicicleta în stepă şi acolo se culca la pămînt. Pe urmă, într-o gospodărie singuratică, a intrat în poiata păsărilor unde şi-a împlinit visul de evadat: a sucit gîtul la trei găini şi le-a băgat în traistă. Şi, cum celelalte începuseră să cîrîie şi să cotcodăcească, a pornit mai departe.

Acea nesiguranţă, care ne clătinase pe noi după marile greşeli, acum, după ce pe mine mă prinseseră, pusese stăpînire şi mai tare pe Kolia. Nestatornic, emotiv, şi-a continuat evadarea mai mult de disperare, fără a-şi da prea bine seama ce trebuie să facă. El nu putea să înţeleagă lucrul cel mai simplu: că dispariţia armei şi a bicicletei a fost, bineînţeles, descoperită şi ei nu mai fac un secret din asta, iar el trebuia să le arunce încă de dimineaţă, ca fiind prea săritoare în ochi; şi că de Omsk nu trebuie să se apropie din partea asta, şi nu pe şosea, ci ocolind oraşul pe departe, prin locuri virane şi curţi dosnice. Arma şi bicicleta ar fi trebuit să le vîndă numaidecît – iată cum ar fi făcut rost de bani. El însă a stat o jumătate de zi în tufişurile de lîngă Irtîş, dar, din nou, n-a avut răbdare pînă se înnopta şi a pornit de-a lungul rîului pe poteci. Era foarte posibil ca prin postul de radio local să-i fi transmis semnalmentele, în Siberia nu prea se jenează de asemenea lucruri, precum în partea europeană.

Cînd a trecut pe lîngă o căsuţă, a intrat. Înăuntru era o femeie bătrînă şi fata ei de vreo treizeci de ani. În casă aveau un radio. Printr-o coincidenţă uimitoare, o voce cînta:

Din Sahalin fugit-a vagabondul
Pe-a fiarelor cărare-ngustă...

Kolia s-a înduioşat, l-a podidit plînsul. „Care ţi-e necazul?" l-au întrebat femeile. Compasiunea lor l-a făcut să plîngă de-adevăratelea. Ele s-au repezit să-l liniştească. El le-a explicat: „Sunt singur pe lume. Toţi m-au părăsit." „Atunci însoară-te, mai în glumă, mai în serios, i-a zis bătrîna. Uite, nici fata mea nu e măritată." Kolia s-a înduioşat şi mai tare şi a început să-şi examineze mireasa. Aceasta a trecut la lucruri practice: „Bani de vodcă ai?" Kolia s-a scotocit, a scos ultimele rublişoare, nu erau de ajuns. „Completez eu." Şi a plecat. „Da, şi-a adus aminte Kolia, am vînat nişte potîrnichi. Mamă soacră, pregăteşte un ospăţ de sărbătoare." Bătrîna le-a luat: „D-apăi astea-s găini!" „Înseamnă că le-am încurcat pe întuneric, cînd le-am împuşcat." „Dar de ce au gîturile sucite?"

Kolia a cerut o ţigară, baba îi cere ginerului bani pe tutun. Kolia şi-a scos şapca, bătrîna s-a speriat: „Nu cumva eşti puşcăriaş, ai părul tuns? Pleacă, du-te cît mai eşti întreg. Dacă vine fiică-mea, te dăm pe mîna miliţiei!"

Şi tot timpul pe Kolia îl chinuia întrebarea: de ce pe Irtîş nouă ne-a fost milă de oamenii liberi, iar oamenii liberi n-au pic de milă faţă de noi? A luat dintr-un cui bătut în perete o scurtă modernă, ca la Moscova (afară se făcuse frig, iar el era doar în costum), a îmbrăcat-o – îi venea ca turnată. Baba strigă: „Te dau pe mîna miliţiei!" Iar Kolia vede pe fereastră că fata babei venea însoţită de cineva pe bicicletă. Deci a şi denunţat!

Prin urmare – *„mahmadera!"* A luat arma şi zice către babă: „În colţ! Culcat!" S-a tras lîngă perete, i-a lăsat pe cei doi să intre pe uşă şi ordonă: „Culcat!" Apoi bărbatului: „Ia să-mi faci cizmele tale cadou de nuntă! Scoate-le pe rînd!" Convins de arma îndreptată asupra lui, acela şi-a scos cizmele, Kolia le-a încălţat, aruncînd scîlcieturile din lagăr, şi a ameninţat că de va ieşi cineva după el îl va împuşca.

Şi a pornit pe bicicletă. Dar bărbatul a pornit să-l ajungă cu bicicleta lui. Kolia a descălecat, a dus puşca la umăr: „Stai! Lasă bicicleta! Dă-te la o parte!" După ce acela s-a dat îndărăt, el s-a apropiat, a rupt spiţele de la bicicletă, i-a înţepat anvelopa cu cuţitul, apoi a plecat.

Curînd a ieşit la şosea. În faţă era Omskul. A pornit drept înainte. Iată şi staţia de autobuz. Prin grădini, femeile scoteau cartofi. În urma lui a apărut o motocicletă cu ataş. În ea – tineri muncitori îmbrăcaţi cu pufoaice. A mers ce a mers şi, deodată s-a repezit spre Kolia şi la doborît cu ataşul. Cei trei au sărit de pe motocicletă, s-au năpustit asupra lui şi au început să-l lovească în cap cu revolverul.

Femeile din grădini s-au pornit pe ţipat: „Ce-aveţi cu el? Ce v-a făcut?!"

Într-adevăr – *ce le-a făcut el?*

Dar nu ai posibilitatea să explici oamenilor cine şi cui a făcut şi încă va mai face rău. Sub pufoaice, toţi cei trei aveau uniforme militare (grupa operativă a străjuit zi de zi la intrarea în oraş). Şi li s-a răspuns femeilor: „Este un ucigaş". Foarte simplu. Şi femeile, credincioase Legii, s-au dus la cartofii lor.

Primul lucru pe care l-a făcut grupa operativă a fost să-l întrebe pe sărmanul evadat dacă are bani. Kolia a răspuns cinstit că nu. L-au căutat şi, într-unul din buzunarele scurtei lui „moscovite", au găsit cincizeci de ruble. Confiscîndu-i, au mers la un bufet unde au mîncat şi au băut. De altfel, i-au dat şi lui Kolia să mănînce.

Astfel am *acostat* în puşcărie pentru multă vreme, procesul era fixat de-abia în iulie anul viitor. Nouă luni am zăcut în puşcăria lagărului, din cînd în cînd ne tîrau la anchetă. Ancheta era condusă de şeful regimului disciplinar Macehovski şi de agentul operativ Weinstein. Ancheta urmărea să stabilească: cine ne-a ajutat dintre deţinuţi? Care dintre cei liberi, „în înţelegere cu noi", a întrerupt lumina în momentul evadării? (Noi nu le-am explicat că planul era altul şi că stingerea luminii doar ne-a derutat.) Unde se afla locul de întîlnire la Omsk? Ce frontieră urma să trecem în continuare? (Ei nu puteau să admită

că oamenii voiau să rămînă în patrie.) „Voiam să mergem la Moscova, la Comitetul Central, să povestim despre arestările criminale, şi atît!" Nu ne cred.

Fără să obţină nimic interesant, ne-au blagoslovit cu obişnuitul buchet al evadaţilor: 58-14 (sabotaj contrarevoluţionar); 59-3 (banditism); decretul „patru pe şase", articolul „unu-doi" (furt săvîrşit de o bandă de hoţi); acelaşi decret, articolul „doi-doi" (tîlhărie combinată cu violenţă, primejdioasă pentru viaţa oamenilor); articolul 182 (confecţionare şi port de arme albe).

Dar tot acest şirag fioros de articole nu ne ameninţa cu lanţuri mai grele decît cele pe care le aveam. Represiunea judiciară, care depăşise demult orice limită raţională, ne făgăduia după aceste articole aceiaşi douăzeci şi cinci de ani, care i se puteau da şi unui baptist pentru rugăciunea lui şi pe care noi îi şi aveam fără nici o evadare. Numai că acum, la apel, noi va trebui să spunem că „sfîrşitul pedepsei" este în 1975, nu în 1973. Ca şi cînd în 1951 noi puteam simţi această diferenţă!

În anchetă a fost o singură întorsătură ameninţătoare: cînd ne-au făgăduit că ne vor judeca în calitate de indivizi care *au torpilat* economia. Acest cuvînt nevinovat era mai primejdios decît uzatele „sabotor, bandit, tîlhar, hoţ". Acest cuvînt decidea calea pentru pedeapsa cu moartea, introdusă cu un an înainte.

Noi intram în această categorie de indivizi pentru că *torpilaserăm* economia statului. Cum ne-au explicat anchetatorii, prinderea noastră a costat o sută două mii de ruble; pe unele şantiere nu s-a lucrat cîteva zile (deţinuţii nu au fost scoşi la lucru pentru că escorta a fost mobilizată pentru poteră); douăzeci şi trei de maşini cu soldaţi au colindat zi şi noapte prin stepă şi în trei săptămîni au consumat plafonul anual de benzină; grupe operative au fost trimise în toate oraşele şi orăşelele muncitoreşti apropiate; s-a dat ordin să fim căutaţi în toată ţara şi pentru asta au fost expediate în toate colţurile Uniunii patru sute de fotografii cu chipul meu şi patru sute – cu chipul lui Kolia.

Toată această enumerare am ascultat-o cu mîndrie...

Aşadar, ne-au dat o pedeapsă de cîte douăzeci şi cinci de ani.

Cînd cititorul va lua în mînă această carte, probabil, soroacele noastre încă nu se vor fi isprăvit...

Pînă cînd să ia cititorul această carte în mînă, Gheorghi Tenno, atlet şi chiar teoretician al atletismului, a murit la 22 octombrie 1967, doborît pe neaşteptate de un cancer galopant. După ce a căzut la pat, de-abia i-au mai ajuns zilele să citească aceste capitole şi să le îndrepte cu degetele deja înţepenite. Nu astfel şi-a închipuit şi a făgăduit prietenilor că va fi moartea sa! Precum odinioară, cînd făcea un plan de evadare, se înflăcăra atît de tare la gîndul că va muri în luptă. Zicea că, murind, va trage după sine vreo zece asasini, şi primul dintre ei va fi Viacik Karzubîi[16] *(Molotov), şi, negreşit, Hvat (anchetatorul în cazul lui Vavilov). Ăştia nu trebuie omorîţi, ăştia trebuie schingiuiţi, dacă legile statului îi apără pe ucigaşi. „După ce ai tras primele focuri, viaţa ta este răscumpărată, zice Tenno, dar îţi depăşeşti bucuros*

planul." Însă l-a doborît pe neașteptate boala, fără să-i dea posibilitatea să caute o armă și luîndu-i puterile. (Dar parcă putea el să ucidă? Precum în cazul cu motănelul alb?...) Bolnav deja, Tenno a distribuit, pe la diferite cutii poștale din Moscova, scrisorile mele adresate congresului scriitorilor. Și-a exprimat dorința să fie înmormîntat în Estonia. Pastorul era și el un vechi deținut – și al lagărelor hitleriste, și al celor staliniste.

Molotov a rămas să răsfoiască netulburat ziarele vechi și să-și scrie memoriile de gîde. Iar Hvat – să-și cheltuiască liniștit pensia în casa de la numărul 41 de pe strada Gorki.

În plus, după evadarea lui Tenno (pentru scheciul cu ghinion), activitatea artistică de amatori a KVC a fost interzisă pentru un an.

Deoarece cultura este un lucru bun. Însă cultura trebuie să servească oprimării, nu libertății.

Capitolul 8

EVADĂRI ÎNTÎMPLĂTOARE ŞI EVADĂRI PREGĂTITE INGINEREŞTE

EVADĂRILE din ITL, dacă nu ţinteau cumva Viena sau ţinuturile de dincolo de strîmtoarea Bering, erau privite, evident, de suveranii şi instrucţiunile GULAG-ului cu înţelegere. Ei le considerau un fenomen stihinic, rea gospodărire, inevitabilă într-o gospodărie prea mare, cum ar fi epizootia la vite, desfacerea plutelor pe rîu, jumătăţile de cărămidă în locul cărămizilor întregi.

Nu se întîmpla acelaşi lucru şi în Lagărele speciale. Îndeplinind voinţa specială a Părintelui Popoarelor, aceste lagăre au fost înzestrate cu pază în repetate rînduri intensificată, cu armament la nivelul infanteriei motorizate (acele contingente care nu trebuie dezarmate chiar în cazul celei mai generale dezarmări). Aici nu mai ţineau pe cei „socialmente apropiaţi", a căror evadare nu însemna mare pagubă. Aici nu mai încăpeau scuze că sunt chit. Chiar de la înfiinţarea Lagărelor speciale s-a prevăzut în instrucţiunile lor de funcţionare că din aceste lagăre în general nu pot exista evadări, fiindcă orice evadare a unui deţinut de aici este considerată a fi totuna cu trecerea frontierei de stat de către un mare spion, asta este considerată o pată politică pe obrazul administraţiei lagărului şi al comandametului trupelor de escortă.

Şi tocmai din acest moment, condamnaţii, în virutea lui Cincizeci şi Opt au început să nu mai primească *decari,* ci doar *sferturi,* adică plafonul maxim al codului penal. Astfel, această înăsprire uniformă şi absurdă purta în sine şi slăbiciunea ei: cum pe ucigaşi nu-i reţinea nimic de la săvîrşirea unor noi omoruri (de fiecare dată *decarul* lor era doar uşor reînoit), la fel acum şi politicii nu mai erau reţinuţi de codul penal de la evadare.

Şi oamenii expediaţi în aceste lagăre nu mai erau dintre aceia care chibzuiau cum să justifice, în lumina Unicei Teorii Adevărate, arbitrarul conducerii lagărului, ci băieţi zdraveni şi puternici, care au făcut tot războiul, ale căror degete nu s-au îndreptat cum trebuie după ce au ţinut atîta vreme în mînă grenadele. Gheorghi Tenno, Ivan Vorobiov, Vasili Briuhin, tovarăşii lor şi mulţi asemenea lor din alte lagăre s-au dovedit şi dezarmaţi deplin de tehnica de infanterie motorizată a noilor trupe regulate aparţinînd escortei.

Şi cu toate că evadările din Lagărele speciale erau ca număr mai puţine decît cele din ITL (Lagărele speciale fiinţau totuşi de mai puţini ani), ele erau mai dure, mai grele, mai ireversibile, mai disperate şi, din această pricină, se bucurau de faimă mai mare.

Povestirile despre aceste evadări ne ajută să vedem cît de răbdător şi cît de supus a fost poporul nostru în aceşti ani.

Iată cîteva.

Una dintre ele a avut loc cu un an înainte de evadarea lui Tenno şi i-a servit de model. În septembrie 1949, din Secţia 1 a Steplag-ului (Rudnik, Djezkazgan) au evadat doi ocnaşi: Grigori Kudla – un bătrîn viguros, cumpătat, om cu judecată, ucrainean (dar cînd se înfierbînta, se transforma în cazac zaporojean, se temeau de el pînă şi bandiţii), şi Ivan Duşecikin, un bielorus blînd de vreo treizeci şi cinci de ani. În mina unde lucrau, într-o galerie veche au găsit un puţ astupat, care, sus, în vîrf, era prevăzut cu un grătar. Acest grătar, cînd erau în schimbul de noapte, l-au zgîlţîit pînă l-au clintit, iar între timp au adus în puţ pesmeţi, cuţite, un termofor, furat de la infirmerie. În noaptea evadării, coborînd în mină, fiecare în parte a anunţat brigadierul că nu se simte bine, că nu poate să lucreze şi că se culcă. Noaptea, în subterană nu sunt supraveghetori, brigadierul are toată puterea, dar el nu trebuie să strîngă şurubul prea tare, pentru că şi el poate fi găsit cu capul spart. Fugarii au turnat apă în termofor, şi-au luat rezervele şi s-au dus în puţ. Au smuls grătarul şi au început să se tîrască. Ieşirea era aproape de turnurile de pază, dar dincolo de zonă. Au plecat neobservaţi.

Din Djezkazgan au luat-o prin deşert spre nord-vest. Ziua stăteau ascunşi, noaptea mergeau. Nicăieri n-au dat peste apă, şi, după o săptămînă, Duşecikin nu voia să se mai scoale, Kudla l-a ridicat cu speranţa că după dealurile din faţa lor s-ar putea să găsească apă. S-au tîrît, dar prin văgăunile de acolo n-au găsit decît noroi. Şi Duşecikin a spus: „Eu oricum nu mai merg. Înjunghie-mă şi bea sîngele meu".

Hei, moraliştilor! Care este decizia cea corectă? Şi Kudla vede negru înaintea ochilor. Căci Duşecikin va muri, – de ce să piară şi Kudla?... Şi dacă va găsi curînd apă, *cum* îşi va aminti pe urmă de Duşecikin?...Kudla a hotărît aşa: încă mai merg înainte, dacă pînă dimineaţă nu mă întorc cu apă, îl eliberez de chinuri, de ce să piară doi? Kudla a mers cu greu pînă la un deluşor, a zărit o groapă şi, ca în cele mai neverosimile romane, în ea – apă! Kudla s-a rostogolit spre ea şi aşa, culcat, a început să bea şi să bea! (De-abia dimineaţa a observat în ea mormoloci şi alge.) S-a întors la Duşecikin cu termoforul plin: „Ţi-am adus apă!" Duşecikin nu credea, bea şi nu credea (în decursul acestor ore i se năzărise de multe ori că bea apă...) S-au tîrît pînă la acea groapă şi au rămas acolo să bea.

După ce au băut li s-a făcut foame. În noaptea următoare însă au trecut peste o creastă şi au coborît într-o vale a făgăduinţei: un rîu, iarbă, tufişuri, cai, viaţă. O dată cu întunericul, Kudla s-a furişat la cai, a ucis unul dintre ei. I-au băut sîngele direct din rană. (Partizani ai *păcii!*[1] În acel an aţi avut întruniri zgomotoase la Viena sau Stockholm, iar cocteilul îl sorbiţi din pahar cu paiul. Nu vă trecea prin cap că nişte compatrioţi ai stihuitorului Tihonov[2] şi ai jurnalistului Ehrenburg[3] sug sînge de cal? Ei nu v-au explicat că acesta este modul sovietic de a înţelege **pacea?)**

Carnea calului au fript-o pe foc, au mîncat îndelung şi au plecat. Au ocolit Amangheldî pe Turgai, dar la drumul mare nişte kazahi dintr-un camion le-au cerut actele şi iau ameninţat că-i dau pe mîna miliţiei.

Mai departe au întîlnit adesea pîraie şi lacuri. Kudla a prins şi a tăiat un berbec. Trecuse o lună de cînd evadaseră! Era sfîrşit de octombrie, se făcuse frig. În prima pădurice întîlnită au găsit un bordei şi s-au instalat în el: nu se îndurau să plece din acest ţinut bogat. În această oprire, în faptul că nu simţeau chemarea meleagurilor natale, că ele nu le făgăduiau o viaţă mai liniştită, evadarea lor şi-a arătat lipsa de ţintă, ceea ce o făcea să fie sortită eşecului.

Noaptea săvîrşeau incursiuni în satul din vecinătate de unde, odată, au şterpelit o căldare, altă dată, distrugînd lacătul de la o cămară, – făină, sare, un topor, vase. (Evadatul, ca şi partizanul, înconjurat de viaţa paşnică a celorlalţi oameni, în mod inevitabil devine repede hoţ...) Altă dată au luat din sat o vacă şi au tăiat-o în pădure. Dar cînd se aşteptau mai puţin, a nins, şi ca să nu lase urme, trebuiau să stea nemişcaţi în bordei. Şi nici n-a ieşit bine Kudla să ia nişte vreascuri, că l-a şi văzut pădurarul, care a început să tragă numaidecît. „Voi sunteţi hoţii? Voi aţi furat vaca?" Lîngă bordei au găsit urme de sînge. Au fost duşi în sat, şi închişi sub lacăt. Oamenii strigau: să fie ucişi pe loc, fără milă! Însă anchetatorul de la raion a venit cu fişa din care reieşea că prinşii erau căutaţi la nivel unional şi le-a spus sătenilor: „Bravo! N-aţi prins nişte hoţi, ci nişte mari bandiţi politici!"

Şi totul a luat altă întorsătură. Nu mai striga nimeni. Stăpînul vacii – acesta era un cecen[4] –, le-a adus arestaţilor pîine, pastramă de oaie şi chiar bani, strînşi de ceceni. „Eh, a zis el, să fi venit să-mi spui *cine eşti,* ţi-aş fi dat singur de toate!... (Putem să nu ne îndoim de asta, căci o spune un cecen.) Şi Kudla a izbucnit în plîns. După atîţia ani de înrăire, inima nu mai suportă compasiunea.

Arestaţii au fost duşi în Kustanai, acolo, în KPZ-ul căilor ferate, nu numai că li s-a luat tot ce le dăduseră cecenii, dar *nu li s-a dat nimic de mîncare!* (Şi Korneiciuk[5] nu v-a povestit despre asta la Congresul Păcii?) Înainte de ai porni, pe peronul gării din Kustanai i-au pus în genunchi, cu mîinile la spate încătuşate. Şi i-au ţinut aşa să-i vadă toată lumea.

Dacă asta s-ar fi petrecut pe un peron din Moscova, Leningrad, Kiev sau din oricare oraş prosper, pe lîngă acest bătrîn încătuşat şi îngenuncheat, coborît parcă dintr-un tablou de Repin, toţi ar fi trecut fără să observe şi fără să se întoarcă: şi colaboratorii editurilor beletristice, şi regizori de filme progresiste, şi lectori de umanism, şi ofiţeri de armată, nu mai vorbesc de activiştii sindicali şi de partid. Şi toţi cetăţenii de rînd, care nu se remarcau prin nimic, care nu ocupau nici un fel de posturi, s-ar fi străduit de asemenea să treacă, fără să observe, pentru ca escorta să nu-i întrebe şi să nu le noteze numele, – pentru că tu, vezi Doamne, ai buletin de Moscova, la Moscova sunt magazine bune, nu poţi risca... (Şi încă ai putea să înţelegi anul 1949, – dar parcă în 1956 ar fi fost altfel? Ori parcă tinerii voştri evoluaţi s-ar fi oprit să intervină pe lîngă escortă pentru bătrînul cărunt în genunchi şi cu cătuşe la mîini?)

Dar locuitorii Kustanaiului n-aveau mare lucru de pierdut, toţi erau fie afurisiţi, fie deterioraţi[6], fie exilaţi. Ei au început să se strîngă lîngă arestaţi, să le arunce mahorcă, ţigări, pîine. Palmele lui Kudla erau înlănţuite la spate,

şi el s-a aplecat să apuce pîinea cu gura de jos, dar soldatul din escortă *i-a şutat pîinea din gură*. Kudla s-a rostogolit, s-a tîrît din nou să muşte, dar escorta i-a şutat pîinea şi mai departe! (Voi, regizori de filme progresiste, poate veţi ţine minte cadrul cu acest bătrîn?) Lumea a început să se apropie şi mai mult şi să vocifereze: „Daţi-le drumul! Lăsaţi-i!" A venit o patrulă de miliţieni. Patrula era mai puternică decît oamenii, şi i-a împrăştiat.

A sosit trenul, fugarii au fost îmbarcaţi pentru puşcăria din Kenghir.

Evadările din lagărele Kazahstanului sunt monotone ca şi stepa din această ţară. Dar poate că tocmai în această monotonie poate fi înţeles mai lesne esenţialul?

Tot dintr-o mină, tot din Djezkazgan, dar în anul 1951, printr-un puţ vechi, trei inşi au ieşit la suprafaţă noaptea şi au mers cale de trei nopţi. Setea i-a răzbit serios, şi văzînd cîteva iurte kazahe, doi dintre ei au propus să meargă şi să ceară apă la kazahi, iar cel de al treilea, Stepan**, a refuzat şi a privit de pe o colină. A văzut cum tovarăşii lui au intrat în iurtă, iar de acolo au ieşit fugind, urmăriţi de mulţi kazahi, care i-au prins numaidecît. Stepan, scund şi pirpiriu, a mers prin vîlcele şi şi-a continuat fuga de unul singur, neavînd cu el nimic, în afară de un cuţit. S-a străduit să ţină drumul spre nord-vest, dar făcea întotdeauna ocoluri, ferindu-se de oameni, preferînd fiarele. Şi-a confecţionat un ciomag, vîna popîndăi şi şoareci-săritori: azvîrlea de departe cu ciomagul în ei, cînd stăteau pe labele dinapoi şi fluierau lîngă vizuină, şi astfel îi omora. Încerca să le sugă sîngele, iar pe ei îi frigea pe foc.

Dar focul l-a trădat. Odată, Stepan a observat că spre el se îndreaptă un călăreţ cu un *malahai*[7] mare, roşcat, el abia a avut timp să-şi ascundă şaşlîcul, să nu priceapă kazahul ce fel de mîncare era. Kazahul s-a apropiat, l-a întrebat cine şi de unde este, Stepan i-a explicat că a lucrat la mina de mangan din Djezak (acolo lucrau şi oameni liberi) şi se duce la sovhoz, unde se află soţia lui, vreo sută cincizeci de kilometri de aici. Kazahul l-a întrebat cum se numeşte acel sovhoz. Stepan a ales numele cel mai probabil: „Stalin".

Fiu al stepelor! Mai bine ţi-ai fi văzut de drumul tău! Ce rău ţi-a făcut acest om nenorocit? Nu! Kazahul a spus ameninţător: „Tu *la puscaria* stateam! Mergeam cu mine!" Stepan a tras o înjurătură şi a plecat în drumul său. Kazahul călărea alături şi îi ordona să meargă după el. Pe urmă s-a depărtat puţin, a dat din mînă, chemîndu-i pe ai săi. Dar stepa era pustie. Fiu al stepelor! De ce nu-l laşi în pace? Nu vezi că n-are decît un ciomag şi merge cu el prin stepă cale de sute de verste, fără merinde, oricum el va pieri. Sau tu ai nevoie de un kilogram de ceai?

În timpul acestei săptămîni, trăind în rînd cu fiarele, Stepan s-a obişnuit cu foşnetele şi zgomotele deşertului. Şi brusc, a simţit în aer un şuierat nou şi nu şi-a dat seama, dar lăuntrul său de animal a simţit primejdia şi a sărit într-o parte. Asta l-a salvat! Căci kazahul aruncase arcanul, dar Stepan s-a eschivat.

Vînătoare de biped! Un om ori un kilogram de ceai. Înjurînd, kazahul şi-a tras arcanul îndărăt. Stepan a pornit mai departe, chibzuind şi căznindu-se să nu-l scape pe kazah din vedere. Acela a venit mai aproape, şi-a pregătit

arcanul şi l-a aruncat din nou. Şi doar l-a aruncat, căci Stepan s-a repezit spre el şi, cu o lovitură de ciomag în cap, l-a doborît de pe cal. (Puterile lui erau puţine, dar aici era vorba de viaţă şi de moarte.) „Primeşte-ţi *kalîmul*[8], *babai!*"[9] – şi, nelăsîndu-l să se dezmeticească, Stepan a început să-l lovească cu toată furia, aşa cum un animal sfîşie cu colţii un alt animal. Însă, văzînd sînge, s-a oprit. I-a luat kazahului arcanul şi biciul, şi a încălecat pe cal. Iar pe cal se afla o desagă cu de-ale gurii.

Evadarea lui a durat încă mult – vreo două săptămîni, dar Stepan a evitat pretutindeni cu strictețe pe inamicii săi principali – oamenii, compatrioţii săi. S-a despărţit şi de cal şi a traversat nu ştiu ce rîu (nu ştia să înnoate, şi a făcut o plută din stuf, ceea ce, de asemenea, nu ştia), şi a vînat, şi a dispărut în întuneric din faţa unui animal mare, parcă un urs. Şi odată îl chinuia atît de tare setea, foamea şi oboseala, dorinţa de a mînca o mîncare caldă, încît s-a hotărît să intre într-o iurtă izolată şi să ceară ceva. În faţa iurtei se afla o curticică cu un gard de chirpici, şi prea tîrziu, tocmai cînd se apropia de gard, Stepan a zărit acolo doi cai înşeuaţi şi pe un tînăr kazah, îmbrăcat cu o tunică plină de decoraţii, cu pantaloni de călărie, care îi ieşise în întîmpinare. Era prea tîrziu să mai fugă, Stepan şi-a dat seama că e pierdut. Dar kazahul acesta ieşise să se uşureze. Era beat turtă şi s-a bucurat nespus de apariţia lui Stepan, fără să observe parcă înfăţişarea lui zdrenţăroasă, aproape neomenească. „Intră, intră, eşti oaspetele nostru!" În iurtă se afla un bătrîn – tatăl şi încă un kazah la fel de tînăr şi cu decoraţii pe piept: erau doi fraţi foşti combatanţi pe front, acum nişte oameni importanţi la Alma-Ata, care veniseră să-şi omagieze părintele (de la colhoz luaseră doi cai şi cu ei ajunseseră la iurtă). Aceşti băieţi gustaseră din plin războiul şi de aceea erau oameni, apoi mai erau şi foarte beţi şi bunătatea de om beat îi făcea largi la inimă (acea bunătate pe care se angajase s-o stîrpească şi pînă la urmă n-a stîrpit-o Marele Stalin). Şi pentru ei era o mare bucurie că la ospăţul lor mai lua parte un om, chit că era un muncitor simplu de la mină, care merge la Orsk, unde nevasta lui trebuie să nască. Ei nu i-au cerut actele, ci i-au dat să bea şi să mănînce şi i-au făcut patul să se culce. Iată că se mai întîmplă şi de-alde astea... (Oare beţia este mereu duşmanul omului? Chiar şi atunci cînd descoperă ce este mai bun în el?)

Stepan s-a trezit înaintea gazdelor; temîndu-se totuşi de o capcană, a ieşit. Nu, caii stăteau cum stătuseră, şi pe unul dintre ei ar putea să dispară acum. Dar nici el nu putea să-i obijduiască pe aceşti oameni buni – şi a plecat pe jos.

A mai mers încă vreo cîteva zile, întîlnea acum maşini. De fiecare dată izbutea să se ferească, zbughind-o într-o parte. Şi iată că a ajuns la calea ferată, şi, mergînd de-a lungul ei, în aceeaşi noapte s-a apropiat de gara Orsk. Mai rămînea să se urce în tren! A biruit! A săvîrşit o minune: cu un cuţit confecţionat de el însuşi şi cu un ciomag a traversat un deşert uriaş de unul singur, şi iată-l ajuns la ţintă.

Însă la lumina felinarelor a văzut că printre liniile din gară se plimbă soldaţi. Atunci a pornit pe un drum de ţară de-a lungul căii ferate. Dimineaţa nu s-a mai ascuns: acum era în Rusia, în Patrie! Din faţă venea o maşină,

stîrnind nori de praf, şi pentru prima dată Stepan nu s-a mai ferit din calea ei. Din această maşină de-a noastră a sărit un miliţian de-al nostru: „Cine eşti? Actele, te rog". Stepan i-a explicat: tractorist, caută de lucru. În maşină se întîmplase să fie şi un preşedinte de colhoz: „Lasă-l în pace, eu am mare nevoie de tractorişti! Cîţi din sat au acte?!"

Au mers o zi întreagă, s-au tocmit, au băut şi au mîncat, dar, înainte de a se însera, Stepan nu s-a putut abţine şi a fugit spre pădure, pînă unde nu erau decît vreo două sute de metri. Miliţianul însă era un tip destoinic – a tras un foc, al doilea! A trebuit să se oprească. L-au legat.

Probabil că i se pierduse urma şi îl considerau mort, iar soldaţii din gara Orsk nu-l aşteptau pe el, pentru că miliţianul înclina să-i dea drumul, iar la secţia raională a MVD-ului, la început, mai că nu-i făceau temenele: i-au oferit ceai cu sandvişuri, ţigări „Kazbek", l-a interogat însuşi comandantul (dracu-i ştie pe spionii ăştia, mîine îl duc la Moscova şi, mai ştii? te pomeneşti că se plînge) şi i se adresa numai cu „dumneavoastră". „Unde este emiţătorul dumneavoastră radio? Ce *serviciu* v-a paraşutat aici?" „*Serviciu?* s-a mirat Stepan. Eu n-am lucrat la prospecţiuni geologice[10], am lucrat mai mult la mină."

Însă evadarea asta s-a sfîrşit mai rău decît cu sandvişuri şi mai rău chiar decît cu capturarea corpului. La întoarcerea în lagăr l-au bătut îndelung şi necruţător. Şi epuizat de puteri, şi înfrînt, Stepan a căzut şi mai jos decît starea lui dinainte, şi-a dat *semnătura*, obligîndu-se faţă de *operul* din Kenghir, Beliaev, să-l ajute să-i descopere pe cei care pun la cale vreo evadare. Devenise ca momeala pentru raţele sălbatice. Toată această evadare el a relatat-o unui coleg de celulă, pe urmă altuia, aşteptînd ecouri. Şi dacă exista vreun ecou, dacă cineva îl ruga să repete, Stepan** raporta *cumătrului.*

Aceleaşi trăsături de cruzime care marchează fiecare evadare dificilă au luat proporţii neobişnuite în evadarea stupidă şi sîngeroasă tot din Djezkazgan, tot din vara anului 1951.

Cei şase fugari care plănuiseră să evadeze noaptea din mină l-au ucis pe cel de al şaptelea, considerat de ei turnător. Apoi, printr-un puţ, au ieşit la suprafaţă, în stepă. Cei şase deţinuţi erau oameni foarte diferiţi, astfel încît, de la început, n-au vrut să meargă împreună. Aşa ceva ar fi fost corect, dacă ar fi existat un plan inteligent.

Dar unul dintre ei s-a dus numaidecît în orăşelul muncitorilor liberi, care era chiar acolo, lîngă lagăr, şi a bătut la fereastra unei ibovnice. El nu avea de gînd să se ascundă la ea, să aştepte o vreme în beci ori în pod (ceea ce ar fi fost un lucru foarte înţelept), ci să petreacă împreună puţină vreme (recunoaştem aici profilul unui condamnat pentru banditism). A chefuit cu ea o noapte şi o zi, iar în seara următoare a îmbrăcat costumul fostului ei soţ şi s-au dus amîndoi la club, la cinematograf. Supraveghetorii din lagăr, care se aflau acolo, l-au recunoscut şi numaidecît *l-au legat burduf.*

Alţi doi, nişte georgieni nechibzuiţi şi înfumuraţi, s-au dus la gară şi au plecat cu trenul spre Karaganda. Însă din Djezkazgan spre lumea exterioară, în afară de potecile păstorilor şi cărările evadaţilor, nu există alte drumuri,

numai cel spre Karaganda, cu trenul. Şi de-a lungul acestui drum se înşiruie lagărele, şi la fiecare gară se află posturi operative. Astfel, înainte de a ajunge la Karaganda, şi ei au fost legaţi burduf.

Ceilalţi trei au luat-o spre sud-vest – drumul cel mai greu. Pe aici nu există nici oameni, nu există nici apă. Un ucrainean în vîrstă, Prokopenko, fost combatant pe front, care poseda o hartă, i-a convins să aleagă acest drum şi le-a spus că el va găsi apă. Însoţitorii lui erau un tătar din Crimeea, bun cunoscător al felului de viaţă al hoţilor şi bandiţilor, şi un hoţ jigărit, din categoria *cîinilor*. Au petrecut fără mîncare şi fără apă patru zile şi patru nopţi. Nemaiputînd suporta, tătarul şi hoţul i-au zis lui Prokopenko: „Am hotărît s-o sfîrşim cu tine". El n-a înţeles: „Cum asta, fraţilor? Vreţi să ne despărţim?" „Nu, să-ţi luăm zilele. Toţi n-o să ajungem la capăt." Prokopenko a început să-i implore. Şi-a descusut şapca, a scos de acolo fotografia nevestei şi a copiilor, sperînd să-i înduioşeze. „Fraţilor! Fraţilor! Am plecat împreună spre libertate! Eu o să vă duc pînă la capăt. Curînd trebuie să găsim un puţ! Vom avea apă negreşit! Mai răbdaţi puţin! Fie-vă milă!"

Ei însă l-au înjunghiat, sperînd să-i bea sîngele. I-au tăiat venele, dar sîngele n-a curs, s-a închegat numaidecît!...

Încă un cadru de film. Doi în stepă, aplecaţi deasupra celui de al treilea. Sîngele nu vrea să curgă...

Uitîndu-se unul la celălălt cu ochi de lup, pentru că acum unul dintre ei urma să fie sacrificat, au pornit mai departe, în direcţia pe care le-o arătase „nenea", şi *peste două ore* au găsit un puţ cu apă!...

A doua zi însă au fost reperaţi din avion şi înhăţaţi.

La interogatoriu au mărturisit, şi totul s-a aflat în lagăr. Deţinuţii au hotărît *să-i înjunghie* pe amîndoi pentru Prokopenko. Însă au fost ţinuţi într-o celulă separată, apoi luaţi şi judecaţi în alt loc.

Zici să nu crezi că totul depinde de steaua sub care a început evadarea! Cît de amănunţit şi de îndelung a fost calculat totul şi iată că în clipa fatală se stinge lumina în zonă şi cade punctul cu procurarea camionului. Iar altă evadare a început dintr-un elan, fără nici o pregătire, iar împrejurările parcă fuseseră alese – tot una şi una.

În vara anului 1948, în aceeaşi secţie nr. 1 din Djezkazgan (atunci încă nu era Lagăr special), într-o dimineaţă, o basculantă a fost trimisă la o carieră de nisip îndepărtată să încarce nisip şi să-l ducă la betonărie. Cariera de nisip nu făcea parte dintre *obiectivele* lagărului, adică nu era păzită, şi trebuiau să-i ducă în basculantă şi pe încărcători: trei condamnaţi pe termen lung – unul cu *decar* şi doi cu *sferturi*. Escorta era compusă dintr-un fruntaş şi doi soldaţi, şoferul era un drept comun neescortabil. O întîmplare! Dar trebuie să ştii să foloseşti întîmplarea, la fel de repede precum se iveşte. Ei trebuiau să se hotărască şi să se înţeleagă de faţă cu soldaţii din escortă, care stăteau alături în timp ce încărcau nisipul. Biografiile celor trei erau asemănătoare, cum pe atunci erau milioane: la început frontul, apoi lagărele germane, evadările din ele, capturarea, lagărele de concetrare disciplinare, eliberarea la sfîrşitul războiului şi, drept mulţumire pentru totul – închisoarea la ai noştri. Şi de ce

să nu evadezi acum, în țara ta, cînd nu ți-a fost frică s-o faci în Germania? Au încărcat. Fruntașul a urcat în cabină. Cei doi soldați cu automate s-au așezat în partea din față a basculantei, cu spatele spre cabină și cu automatele îndreptate spre *zeki*, care ședeau pe nisip în partea din urmă a basculantei. Îndată ce au pornit de la carieră, *zekii*, la un semn, au aruncat concomitent nisip în ochii soldaților și s-au aruncat asupra lor. Le-au luat automatele și prin geamul din spatele cabinei, cu patul armei, l-au năucit pe fruntaș. Mașina s-a oprit, șoferul tremura de spaimă. I-au spus: „Nu-ți fie teamă, nu ne vom atinge de tine, tu doar nu ești *cîine*! Descarcă!" Motorul a început să duduie, și nisipul, nisipul prețios, mai prețios decît aurul, cel care le-a adus lor libertatea, s-a risipit pe pămînt.

Și aici, ca aproape în toate evadările, – istoria să nu uite asta! – robii s-au dovedit mai mărinimoși decît păzitorii: ei nu i-au ucis, nu i-au bătut, doar le-au poruncit să se dezbrace, să se descalțe, și le-au dat drumul desculți și numai în lenjerie de corp. „Tu, șoferule, cu cine ești?" „Cu voi, cu cine altcineva", s-a hotărît șoferul.

Pentru a-i deruta pe străjerii desculți (prețul clemenței!), ei au apucat-o mai întîi spre apus (stepa este plată, cu mașina mergi în ce direcție pofțești), acolo unul s-a îmbrăcat în fruntaș, ceilalți în soldați și au pornit-o spre nord. Toți aveau arme, șoferul permis – nimic suspect! Totuși intersectîndu-se cu liniile telefonice, le-au rupt pentru a întrerupe legăturile. (Le trăgeau în jos, mai aproape, cu o funie care avea la capăt o piatră, care era lansată ca un arcan, pe urmă le rupeau cu un cîrlig.) Pierdeau timp cu asta, dar cîștigul era mai mare. Au mers toată ziua cu toată viteza pînă ce kilometrajul a indicat vreo trei sute de kilometri, iar benzina era la zero. Au început să ia seama la mașinile ce veneau din sens opus. O „Pobeda". Au oprit-o. „Iertați-ne, tovarășe, dar ăsta-i serviciul, permiteți să vă controlăm actele." S-a dovedit că erau niște granguri! Conducerea raională de partid, care se duce fie să controleze, fie să-și însuflețească propriile colhozuri, ori pur și simplu așa la un *beșbarmak*. „Ia poftim afară! Dezbrăcarea!" Grangurii îi imploră să nu-i împuște. I-au dus în stepă doar în lenjerie de corp, i-au legat, le-au luat actele, banii, costumele și au pornit cu „Pobeda". (Iar soldații, dezbrăcați în cursul dimineții, doar către seară au ajuns pînă la mina cea mai apropiată. Santinela din turnul de pază: „Stai pe loc!" „Suntem de-ai voștri, prieteni!" „Cum de-ai noștri doar în flanele și izmene?")

„Pobeda" n-a avut rezervorul plin. Au parcurs vreo două sute de kilometri – gata benzina, și încă o canistră întreagă. Au zărit niște cai care pășteau și i-au prins ușor, fără căpestre, au încălecat fără șa – și la drum! Însă șoferul a căzut de pe cal, vătămîndu-și piciorul. I-au propus să încalece pe al doilea. El a refuzat: „Nu vă fie teamă, băieți, n-o să vă *denunț!*" I-au dat bani, carnetul de conducere de pe „Pobeda" și au pornit la galop. Acest șofer a fost ultimul om care i-a văzut, nimeni nu i-a mai văzut de atunci! Nici în lagărul lor nu i-au mai adus vreodată. Astfel, băieții au lăsat în seiful secției speciale bancnotele lor *de douăzeci și cinci* și de *zece* fără rest. Procurorului verde îi plac cei cutezători!

Şi, într-adevăr, şoferul nu i-a denunţat. El s-a aranjat într-un colhoz de lîngă Petropavlovsk şi a trăit liniştit patru ani. Dar l-a nenorocit dragostea de artă. Cînta frumos la baian[11], a apărut în spectacole la clubul său, pe urmă a mers la concursul formaţiilor de amatori pe raion, apoi pe regiune. Începuse să uite viaţa dinainte, însă din public l-a recunoscut un supraveghetor din Djezkazgan şi l-au arestat chiar acolo, în culise, şi acum i-au trîntit douăzeci şi cinci de ani în virtutea articolului 58. L-au dus din nou în Djezkazgan.

* * *

O categorie specială o formează evadările care nu sunt pornite nici din elan, nici din disperare, ci beneficiază de o bună pregătire tehnică şi de nişte mîini de aur.

În Kenghir a fost pusă la cale faimoasa evadare într-un vagon de cale ferată. La unul din şantiere aduceau mereu la descărcat o garnitură de tren cu ciment ori cu azbest. Trenul era descărcat în zonă, de unde pleca gol. Cinci *zeki* au pregătit următoarea evadare: au confecţionat un perete fals din şipci de lemn pentru un vagon de marfă tip Pullmann; acest perete era pliant, prins în balamale ca un paravan, astfel încît atunci cînd îl vor duce spre vagon să pară că este doar o planşă mai mare, bună de cărat, în loc de roabă. Făcuseră următorul plan: cît timp se descărca vagonul, stăpînii lui erau *zekii*; să introducă paravanul în vagon şi să-l deplieze, să-l bată în cuie ca să-l transforme în perete fix; toţi cinci să se aşeze cu spatele la peretele vagonului şi cu ancore de sfoară să ridice şi să fixeze peretele-paravan. Tot vagonul este plin de pulbere de azbest, la fel şi peretele lor. Este greu să apreciezi din ochi diferenţa de adîncime a vagonului. Există însă o complicaţie în calcularea timpului, descărcarea trenului trebuie efectuată pînă în momentul plecării, cîtă vreme *zekii* sunt încă pe şantier, nu se pot urca dinainte, trebuie să se convingă că vor pleca numaidecît. Şi doar atunci în ultima clipă s-au aruncat cu cuţitele şi cu alimentele, dar pe neaşteptate, unul dintre fugari a călcat într-un macaz şi şi-a rupt piciorul. Asta i-a întîrziat – ei n-au izbutit pînă la controlul escortei să isprăvească montarea peretului. Astfel au fost descoperiţi. Pentru această încercare de evadare s-a făcut proces*.

Aceeaşi idee, însă într-o evadare solitară, a folosit-o aviatorul-cursant Batanov. La DOK-ul (Combinatul de prelucrare a lemnului) din Ekibastuz se confecţionau tocuri pentru uşi, care erau transportate pe şantierele de construcţii. Dar la DOK se lucra non-stop, şi santinela nu cobora niciodată din turn. În vreme ce la sectoarele de constucţie escorta păzea numai ziua. Cu ajutorul prietenilor, Batanov a fost ascuns într-un cadru de uşă, – bătut în scînduri –, a fost apoi încărcat în camion şi descărcat pe şantier. La DOK au încurcat socoteala schimburilor, şi în seara aceea n-au descoperit lipsa lui; la şantierul de construcţii, el s-a eliberat din cutie, a ieşit şi... a luat-o la picior.

---

* Colegul meu de salon din pavilionul canceroşilor de la spitalul din Taşkent, un soldat de escortă uzbek, mi-a povestit despre această evadare, dimpotrivă, ca despre una reuşită şi, fără să vrea, pe un ton admirativ.

Însă în aceeaşi noapte a fost prins pe drumul spre Pavlodar. (Această evadare a lui a fost cu un an mai tîrziu după cea făcută cu camionul cînd le-au spart cauciucurile.)

Din pricina evadărilor eşuate, unele chiar de la început; din pricina altor evenimente de care nu ducea lipsă pămîntul zonei; datorită însemnărilor profunde ale agentului operativ; datorită refractarilor la muncă şi multor altor recalcitranţi, în Ekibastuz creştea şi se umplea întruna Brigada cu regim disciplinar intensificat. Ea nu mai încăpea în cele două aripi de piatră ale închisorii, nici în *rejimka* (baraca nr. 2, de lîngă cea a conducerii). Au mai înfiinţat o *rejimka* (baraca nr. 8), în special pentru banderovişti.

Cu fiecare evadare nouă şi cu fiecare eveniment care semăna a răzvrătire regimul disciplinar din cele trei *rejimki* devenea tot mai dur. (Pentru istoria celor condamnaţi pentru banditism, să notăm că în BUR-ul din Ekibastuz *cîinii* bombăneau nemulţumiţi: „Ticăloşilor! E timpul să sfîrşiţi cu evadările. Din cauza evadărilor voastre or să ne sufoce cu regimul disciplinar... Pentru aşa ceva într-un lagăr de drept comun te burduşesc în bătaie". Adică spuneau cea ce îi interesa pe şefii lagărului.)

În vara anului 1951 baraca-*rejimka* nr. 8 a pus la cale o evadare în bloc. Ea se afla la vreo treizeci de metri depărtare de zonă şi a hotărît să sape un tunel. Dar se vorbea prea mult despre asta, *flăcăii* ucraineni discutau aproape deschis între ei, – ei considerau că un banderovist nu poate fi turnător, dar erau destui turnători printre ei. Însă n-au apucat să sape decît vreo cîţiva metri liniari, că au şi fost trădaţi.

Liderii barăcii-*rejmka* nr. 2 au fost foarte supăraţi din pricina acestei iniţiative zgomotoase, nu pentru că s-ar fi temut de represalii, precum *cîinii*, ci pentru că şi ei se aflau tot la treizeci de metri de zonă, şi chiar înainte de baraca 8 s-au gîndit şi au început să sape un tunel de înaltă clasă. Acum ei se temeau că din moment ce aceeaşi idee le-a trecut prin cap deţinuţilor din ambele *rejimki* putea fi ghicită şi apoi verificată şi de *haita* străjerilor. Dar patronii Ekibastuzului, speriaţi mai mult de evadările cu maşinile, şi-au propus ca scop principal să înconjoare toate şantierele de lucru şi zona locativă cu şanţuri adînci de un metru, care ar fi barat drumul oricărei maşini care ar fi vrut să iasă. Ca şi în evul mediu, zidurile nu erau de ajuns, erau necesare şi şanţurile. Excavatorul săpa curat şi fără cusur şanţ după şanţ, împrejurul tuturor zonelor.

Baraca-*rejimka* nr. 2 era o zonă mică împrejmuită cu sîrmă ghimpată în interiorul zonei celei mari din Ekibastuz. Poarta ei era permanent încuiată cu lacăt. În afară de timpul petrecut la vărărie, locatarii barăcii aveau voie să se plimbe prin curticica din jurul barăcii doar douăzeci de minute. Tot restul timpului erau încuiaţi în baraca lor, prin zona comună treceau doar cînd mergeau la locul de adunare şi înapoi. Ei nu erau admişi niciodată la cantina comună, bucătarii le aduceau mîncarea în bidoane.

Considerînd vărăria doar ca o posibilitate de a ieşi la soare şi a respira aer curat, deţinuţii din această *rejimka* nu dădeau în brînci să ia la cazma varul vătămător. Iar cînd la sfîrşitul lui august 1951, acolo a avut loc şi o crimă

(banditul Aspanov l-a ucis cu ranga pe Anikin – un fugar care a trecut de sîrma ghimpată printr-un troian viscolit de viforniță, dar a fost prins după o zi, din pricina asta se afla la *rejimka*; tot despre el – vezi Partea a Treia, Capitolul 14), trustul a renunțat la asemenea „muncitori", și toată luna septembrie *rejimka* nu a fost scoasă nicăieri, aflîndu-se în regim de închisoare.

Acolo se aflau mulți „evadați convinși", și peste vară, unul cîte unul, s-a înjghebat un grup de evadare din doisprezece oameni (Mahomet Hagiev, căpetenia musulmanilor din Ekibastuz; Vasili Kustarnikov; Vasili Briuhin; Valentin Rîjkov; Mutianov; un ofițer polonez, amator de galerii subterane; și alții). Acolo toți erau egali, dar Stepan Konovalov, un cazac din Kuban, era totuși omul cel mai important. S-au legat prin jurămînt: cine va sufla o vorbă, chiar unei singure persoane, s-a zis cu el, trebuie să-și pună capăt zilelor, sau îl vor înjunghia alții.

În perioada asta, zona Ekibastuzului era împrejmuită cu un gard compact înalt de patru metri. De-a lungul lui o fîșie arată, cu lățimea de patru metri – antezona – dincolo de gard, pe o rază de cincisprezece metri, fusese delimitată zona interzisă, care se sfîrșea cu o tranșee de un metru. S-a hotărît ca întreagă această fîșie de apărare să fie străbătută de un tunel, care însă trebuie să fie atît de sigur, încît, pentru nimic în lume, să nu fie descoperit dinainte.

Însă prima explorare a arătat că fundamentul nu era prea adînc, spațiul subteran al întregii barăci era atît de mic, încît nu vor avea unde să depună pămîntul săpat. Acesta părea un obstacol de netrecut. Deci – să nu mai evadeze?... Și careva a făcut o propunere: podul este, în schimb, spațios, prin urmare, să urce pămîntul în pod! Asta părea însă de neconceput. Să urci pe furiș în pod, zi de zi, ceas de ceas, multe zeci de metri cubi de pămînt prin spațiul locuibil al barăcii, supravegheat și controlat, și pe deasupra să nu risipești nici un firicel, să nu lași nici cea mai mică urmă!

Însă cînd au născocit cum să facă asta au jubilat și evadarea a fost hotărîtă definitiv. Hotărîrea a venit o dată cu alegerea secției, adică a camerei. Această baracă finlandeză, destinată muncitorilor liberi, a fost asamblată din greșeală în zona lagărului, alta la fel nu mai găseai în tot lagărul: aici erau camere mici, în care nu erau înghesuite șapte *vagonașe*, ca peste tot, ci trei, adică pentru douăsprezece persoane. Și au pus ochii pe o astfel de secție, unde locuiau deja cîțiva din duzina lor. Prin diferite mijloace, schimbînd locurile de bunăvoie și debarasîndu-se prin rîs și glume de cei care îi stinghereau (tu sforări, tu... tragi cam multe vînturi), i-au mutat pe cei străini în alte secții și i-au adus pe ai lor.

Cu cît deținuții cu regim disciplinar erau mai izolați de zonă, mai pedepsiți și oprimați, cu atît devenea mai mare importanța lor morală în lagăr. O comandă din partea celor aflați la *rejimka* era prima lege a lagărului, și acum dacă aveau nevoie de ceva de ordin tehnic – comandau, undeva, pe unul din șantierele de lucru, se confecționa, era trecut cu tot riscul prin percheziția din lagăr, și cu cel de al doilea risc se transmitea destinatarilor: în zămîrcă, cu pîinea ori cu medicamentele.

Întîi și-ntîi au fost comandate și primite cuțitele și pietrele de ascuțit. Pe urmă: cuie, șuruburi, chit, ciment, var stins, cablu electric, bandă izolatoare.

Cu ajutorul cuțitelor au tăiat cu grijă lambele a trei scînduri din pardoseală, au scos plinta care le ținea strînse, au scos cuiele de la capetele acestor scînduri lîngă perete și cuiele care le fixau de grinda de la mijlocul camerei. Cele trei scînduri eliberate au fost fixate într-un panou, pe partea de jos, cu o stinghie transversală, iar cuiul principal a fost bătut în această stinghie de sus în jos. Măciulia lui mare a fost acoperită cu chit de culoarea dușumelii și presărată cu praf. Panoul se îmbina perfect cu dușumeaua, nu aveai de ce să-l prinzi și niciodată nu a fost ridicat introducînd toporul într-o crăpătură. Era ridicat în felul următor: se scotea plinta, se înfășura o sîrmă pe micul rost lăsat sub măciulia cuiului și se trăgea de ea. Ori de cîte ori se schimbau săpătorii scoteau și puneau din nou la loc plinta. În fiecare zi „spălau dușumeaua": udau scîndurile cu apă, ca să se umfle și să nu aibă crăpături. *Problema intrării* era una dintre problemele principale. În general, încăperea unde se desfășurau lucrările la tunel era menținută într-o curățenie deosebită. Nimeni nu se culca pe *vagonaș* încălțat, nimeni nu fuma, obiectele nu erau împrăștiate, nici o firimitură în dulăpioare. Oricine venea în inspecție, întîrzia foarte puțin aici. „Civilizat!" Și pleca mai departe.

Cea de a doua era *problema ascensorului,* de jos pînă în pod. În secția tunelului, ca și în toate celelalte, exista o sobă. Între ea și perete rămînea un spațiu îngust, unde abia ar fi putut să încapă un om. Descoperirea consta în faptul că acest spațiu trebuia astupat, zidit, să fie transformat din spațiu locuibil în spațiu afectat tunelului. Într-una din încăperile nelocuite au demontat definitiv un *vagonaș.* Cu scîndurile lui au astupat golul, și numaidecît le-au bătut în șipci, le-au tencuit și le-au vopsit în culoarea sobei. Puteau oare supraveghetorii regimului disciplinar să țină minte în care dintre cele douăzeci de cămărute ale barăcii soba se unește cu peretele și în care este separată? De altfel, nici măcar n-au remarcat dispariția *vagonașului.* Supraveghetorii ar fi putut observa doar tencuiala umedă în primele zile, dar pentru asta trebuiau să ocolească soba și să se aplece peste vagonaș, în plus – aici era o secție model! Dar și dacă i-ar fi prins, asta n-ar fi însemnat căderea tunelului, ci doar o muncă pentru înfrumusețarea camerei: gaura aceea mereu prăfuită o urîțea.

Numai cînd tencuiala și zugrăveala s-au uscat, au fost tăiate dușumeaua și tavanul în locul spațiului astupat. Acolo a fost pusă o scară, confecționată din același vagonaș demontat, și astfel subsolul cel scund a fost unit cu vastele încăperi ale podului. Acesta era o *mină,* ascunsă privirilor supraveghetorilor și prima mină, de mulți ani, în care acești bărbați tineri și puternici ardeau de nerăbdare să lucreze!

Este oare posibil să existe în lagăr o muncă, o activitate care să se contopească cu visul, care să-ți cucerească tot sufletul, să-ți ia somnul? Da, una singură: munca în vederea evadării!

Problema următoare era săpatul. Să sapi cu ajutorul cuțitelor și să le ascuți, este clar, dar aici există multe alte probleme. Calculele topografului miner (inginerul Mutianov): să sapi în adîncime pînă a fi în siguranță, dar nu mai mult decît trebuie; să alegi pentru lucrări calea cea mai scurtă; să determini secțiunea cea mai optimă pentru tunel; să știi întotdeauna unde te afli; și

să stabileşti cu exactitate locul pentru ieşire. Organizarea schimburilor: să sapi cît mai multe ceasuri în douăzeci şi patru de ore, dar schimburile să nu fie prea dese, şi întotdeauna întregul efectiv să se prezinte ireproşabil la controlul de dimineaţă şi de seară. Apoi hainele de lucru şi spălatul: cel mînjit de pămînt nu poate ieşi astfel la suprafaţă! Apoi iluminatul: cum să execuţi un tunel de şaizeci de metri în beznă? Au întins un fir în subsol şi în tunel (să mai şi izbuteşti să-l conectezi pe neobservate!). În sfîrşit, semnalizarea: cum să-i chemi pe săpători din fundul galeriei, dacă în baracă apar pe neaşteptate supraveghetorii? Ori cum pot ei înşişi să dea de ştire că trebuie să iasă neîntîrziat?

Dar în duritatea regimului disciplinar se afla şi slăbiciunea lui. Supraveghetorii nu puteau să se furişeze şi să intre în baracă neobservaţi, ei trebuiau întotdeauna să meargă pe unul şi acelaşi drum, printre împletiturile ghimpate, spre poartă, să descuie lacătul, apoi să vină spre baracă, să descuie uşa, zăngănind cu zăvorul, şi toate acestea puteau fi uşor observate de la fereastră, e drept că nu din secţia tunelului, ci din „cabina" goală de la intrare – trebuia doar să ai acolo un observator. Semnalele, în galerie, erau luminoase: două clipiri – atenţie, pregăteşte-te pentru ieşire; clipiri intermitente – semnal de alarmă! repede înapoi!

Coborînd în subsol, se dezbrăcau la piele, toată îmbrăcămintea o aşezau sub perne, sub saltea. După trapă, treceau printr-o crăpătură îngustă, dincolo de care nici nu puteai să-ţi închipui că există o încăpere largă, unde ardea permanent un bec şi se aflau scurtele şi pantalonii de lucru. Alţi patru, murdari şi despuiaţi (schimbul), urcau în cameră şi se spălau minuţios (lutul se întărea în biluţe pe părul de pe corp, trebuia muiat ori smuls cu păr cu tot).

Toate aceste lucrări se desfăşurau cînd a fost descoperită galeria săpată cu neglijenţă de la baraca nr. 8. Este lesne de înţeles nu numai ciuda, dar şi ofensa simţită de creatori pentru născocirea lor. Însă totul s-a terminat cu bine.

La începutul lui septembrie, după o şedere de aproape un an în puşcărie, au fost transferaţi (reîntorşi) în această *rejimka* Tenno şi Jdanok. Nici n-a răsuflat bine aici, şi Tenno a început să fie cuprins de nelinişte: trebuie să pregătească o evadare! Dar nimeni dintre deţinuţii cu regim disciplinar, nici cei mai convinşi şi mai disperaţi fugari n-au răspuns la reproşurile lui, că trece vremea cea mai bună pentru evadări, că nu poţi sta fără să faci nimic! (Tunelarii aveau trei schimburi a cîte patru oameni şi nu aveau nevoie de un al treisprezecelea.) Atunci Tenno le-a propus direct să sape o galerie! I-au răspuns însă că s-au gîndit şi ei, dar fundamentul este prea la suprafaţă. (Asta era, firește, o cruzime: să te uiţi la faţa iscoditoare a unui evadat încercat şi să clatini alene din cap este totuna cu a interzice unui cîine inteligent şi antrenat să adulmece prada.) Tenno însă îi cunoştea prea bine pe aceşti băieţi ca să creadă în indiferenţa lor generală. Ei nu puteau să se strice *toţi* dintr-o dată!

Şi, împreună cu Jdanok, a instituit un regim de observaţie invidios şi competent, de care n-ar fi fost în stare supraveghetorii. Tenno a observat că băieţii se duc deseori să fumeze în una şi aceeaşi „cabină" de la intrare şi întotdeauna doar cîte unul, fără companie (observatorul). Că ziua, uşa secţiei

este închisă cu cîrligul, cînd baţi – nu-ţi deschid numaidecît, şi întotdeauna cîţiva oameni dorm adînc, de parcă nu le ajungea noaptea. Ori Vaska Briuhin iese din încăperea cu hîrdăul ud tot. „Ce-i cu tine?" „Ce să fie, mi-a venit chef să mă spăl."

Sapă, nu încape nici o îndoială! Dar unde? De ce tac?... Şi Tenno se ducea de la unul la altul şi încerca să-i *prindă*: „Săpaţi imprudent, băieţi, imprudent! Bine că am fost eu cel care a observat, dar dacă era un turnător?"

În sfîrşit, au organizat o *adunare* şi au hotărît să-l primească pe Tenno împreună cu încă trei fugari destoinici. I-au propus să cerceteze camera şi să găsească urme. Tenno a pipăit şi adulmecat fiecare scîndură şi, spre încîntarea lui şi a băieţilor, n-a găsit nimic. Tremurînd de bucurie, s-a vîrît sub duşumea să lucreze *pentru sine!*

Schimbul din subterană era repartizat astfel: unul, culcat, săpa pămîntul în galerie; altul, chircit în spatele lui, încărca pămîntul săpat în nişte săculeţe cusute special din pînză de doc; cel de al treilea căra, tîrîş, sacii (cu chinga petrecută după umeri), înapoi prin tunel, apoi prin subsol îi ducea la puţul de mină şi, unul cîte unul, agăţa aceste săculeţe de un cîrlig coborît din pod. Cel de al patrulea stătea în pod. El arunca îndărăt săculeţele golite, le ridica apoi pe cele pline, le căra, călcînd uşor, prin tot podul şi golea pămîntul, întinzîndu-l într-un strat subţire, iar la sfîrşitul schimbului, peste acest pămînt presăra zgură, care se găsea din belşug în pod. Pe urmă, în cadrul aceleiaşi echipe, se schimbau între ei, dar nu întotdeauna, pentru că nu toţi puteau să execute bine şi repede cele mai grele, pur şi simplu epuizante, munci: săpatul şi căratul.

La început cărau cîte două, pe urmă cîte patru săculeţe deodată, pentru asta au *sustras* de la bucătari o tavă de lemn pe care puneau săculeţele şi o trăgeau cu chinga. Chinga venea dinapoi, era petrecută mai întîi pe după gît, apoi pe sub mîini. Pielea gîtului ţi se rodea, umerii te dureau, genunchii îţi înţepeneau, după o singură cursă, omul era tot numai spumă, după un schimb întreg putea *să dea ortul popii.*

Săpatul se făcea dintr-o poziţie foarte incomodă. Aveau o lopată cu coada scurtă, pe care o ascuţeau în fiecare zi. Trebuiau tăiate nişte fante verticale adînci cît lopata, pe urmă culcat pe jumătate, sprijinindu-te cu spatele de pămîntul săpat să desprinzi bucăţi de pămînt şi să le arunci peste umăr. Solul era cînd de piatră, cînd numai de lut moale. Pietrele cele mai mari trebuiau ocolite, ceea ce crea curburi pe linia tunelului. În opt-zece ore cît ţinea un schimb nu înaintau mai mult de doi metri, uneori chiar mai puţin de un metru.

Lucrul cel mai greu de suportat era lipsa de aer din tunel: aveau ameţeli, leşinau, li se făcea greaţă. Au trebuit să rezolve şi *problema ventilaţiei.* Orificiile de ventilaţie puteau fi forate numai în sus – în fişia cea mai periculoasă, supravegheată în permanenţă – în apropierea zonei. Însă fără ele nu se mai putea respira. Au comandat o plăcuţă de oţel ca „elice", i-au ataşat o tijă transversală, au obţinut ceva ca un sfredel, şi astfel au scos la lumină primul orificiu îngust. Numaidecît a apărut tirajul şi s-a putut respira mai uşor. (Cînd galeria a ajuns dincolo de gard, au făcut un al doilea orificiu.)

Se sfătuiau în permanență – cum să facă mai bine o anumită lucrare. Au calculat cît au înaintat.

Galeria sau tunelul se scufunda sub fundații, apoi se abătea de la direcție numai din pricina pietrelor mari ori din pricină că s-a săpat greșit. Avea o lățime de o jumătate de metru, înălțimea – nouăzeci de centimetri și o boltă semicirculară. După calcule, plafonul se găsea la un metru treizeci-un metru patruzeci de la suprafața solului. Laturile tunelului erau consolidate cu scînduri, de-a lungul lui, pe măsură ce înaintau, cablul electric se lungea și se instalau becuri noi.

Cînd te uitai de la celălalt capăt, ziceai că-i un metrou – metroul lagărului.

Tunelul înaintase cu cîteva zeci de metri, săpau acum dincolo de zonă. Deasupra se auzea clar tropotul gărzilor care se schimbau, ca și lătratul și scheunatul cîinilor.

Și deodată... și deodată, într-o zi, după controlul de dimineață, cînd schimbul de zi încă nu coborîse și (conform legii severe a fugarilor) nimic criticabil nu se vedea din afară, au zărit o haită de supraveghetori care se îndreptau spre baracă în frunte cu micul și impulsivul locotenent Macehovski, șeful regimului disciplinar. Inimile fugarilor s-au făcut cît un purice: au descoperit? Am fost trădați? Sau controlează la întîmplare?

A răsunat comanda:

— Strîngeți lucrurile personale! Toată lumea afară!

Comanda a fost executată. Toți deținuții au fost alungați în curticica de plimbare, unde s-au așezat pe sacii cu lucrurile personale. Dinăuntrul barăcii se aud trosnete înăbușite: aruncă scîndurile *vagonașelor*. Macehovski strigă: „Aduceți încoace uneltele!" Și supraveghetorii cară înăuntru răngi și topoare!" Se aude scîrțîitul nefiresc ale scîndurilor smulse din cuie.

Asta-i soarta fugarilor! Atîta inteligență, atîta trudă, speranțe, însuflețire – și totul degeaba! Dar nu numai atît, din nou carcera, bătăi, interogatorii, noi condamnări...

Și totuși! Nici Macehovski, nici unul dintre supraveghetori nu dau fuga afară, agitîndu-și brațele cu o bucurie plină de furie. Ies asudați, scuturîndu-se de murdărie și de praf, pufnind nemulțumiți că au transpirat de pomană. „Cîte unul v-apro-pi-i-ați!" a răsunat o comandă dezamăgită. Începe percheziția lucrurilor personale. Deținuții se întorc în baracă. Ce prăpăd! În cîteva locuri (acolo unde scîndurile erau prost bătute în cuie sau aveau crăpături între ele), dușumeaua fusese desfăcută. În camere totul era aruncat claie peste grămadă, și chiar vagonașele răsturnate cu dușmănie. Doar în secția *civilizată* nu fusese atins nimic!

Cei care nu știau de evadare erau furioși:

— De ce dracu nu și-or fi găsind locul, ticăloșii?! Ce-or fi căutînd?

Fugarii acum își dau seama cît de înțelept au procedat că n-au depozitat pămîntul sub dușumea: ar fi putut fi descoperit cînd au desfăcut scîndurile din cuie. Dar în pod nu s-au urcat, din pod trebuie să ai aripi ca să zbori! De altfel, și în pod totul fusese cu grijă acoperit de zgură.

N-a descoperit nimic *haita de cîini*, nu i-a dus capul! Ah, ce bucurie. Dacă muncești cu rîvnă, dacă te supraveghezi cu severitate, nu poți să nu obții

roade! Acum să terminăm de săpat! Au mai rămas doar vreo şase-opt metri pînă la tranşeea înconjurătoare. (Ultimii metri trebuie săpaţi cît mai exact posibil, pentru a ieşi pe fundul tranşeei, nici mai sus, nici mai jos.)

Şi ce va fi mai departe? Konovalov, Mutianov, Hagiev şi Tenno elaboraseră un plan, care fusese aprobat de toţi şaisprezece. Evadarea va avea loc seara, în jurul orei zece, cînd se va sfîrşi controlul de seară în tot lagărul, supraveghetorii vor pleca acasă ori se vor retrage în baraca şefilor, şi cînd gărzile se vor schimba în turnuri.

Toţi vor coborî unul cîte unul la intrarea subterană. „Ultimul va supraveghea zona din „cabină"; pe urmă, împreună cu penultimul, va fixa ermetic de scîndurile trapei partea, pînă atunci detaşabilă, a plintei, astfel încît, cînd vor coborî trapa, plinta va reveni la locul ei. Pironul cu măciulia mare va fi tras pînă la refuz în jos, şi, pe dedesubt, vor pregăti nişte zăvoare prin care trapa va fi fixată definitiv şi nu se va clinti chiar dacă ar trage de ea în sus.

Şi încă ceva: înainte de evadare vor scoate grilajul de la una din ferestrele coridorului. Descoprind la controlul de dimineaţă că lipsesc şaisprezece oameni, supraveghetorii nu-şi vor da seama numaidecît că este vorba de tunel şi de evadare, ci vor da fuga să caute prin zonă, crezînd că *disciplinarii* s-au dus la o răfuială cu turnătorii. Îi vor căuta şi în alt *lagpunkt,* în altă filială a lagărului: nu cumva au sărit peste zid acolo? Lucrare îngrijită! Tunelul nu-i de găsit, sub fereastră nu există urme, şaisprezece oameni au fost luaţi de îngeri în cer!!

Apoi vor ieşi în tranşeea împrejmuitoare, pe urmă se vor tîrî cîte unul pe fundul tranşeei cît mai departe de turnul de pază (ieşirea din tunel este prea aproape de el); tot cîte unul vor ieşi la drum; între grupurile de patru să facă pauză ca să nu stîrnească bănuieli şi să aibă timp să se orienteze. (Ultimul, iarăşi, avea de înfăptuit o măsură de precauţie: el va astupa gura galeriei *din afară* cu un capac de lemn pregătit dinainte, mînjit cu lut, îl va aşeza la capătul galeriei şi îl va propti cu spatele, apoi îl va acoperi cu pămînt, pentru ca dimineaţa nici din tranşee să nu fie descoperit tunelul!)

Prin orăşel să meargă în grup, spunînd fără fereală glume şi rîzînd tare. Dacă cineva încearcă să-i reţină – vor riposta cu toţii, folosind chiar şi cuţitele.

Punctul de adunare – pasajul de nivel de la calea ferată, pe unde trec multe maşini. Pasajul se arcuieşte peste drum, toţi se vor culca la pămînt în apropiere şi nu vor fi văzuţi. Acest pasaj de nivel nu este în stare bună (au trecut peste el la lucru şi au văzut), scîndurile sunt aşezate ca vai de lume, camioanele cu cărbuni şi cele goale traversează cu viteză redusă. Doi trebuie să ridice mîinile, să oprească maşina imediat după trecerea de nivel, să se apropie de cabină din două părţi. Se vor ruga să fie luaţi în maşină. Noapte, şoferul este cu siguranţă singur. Apoi, numaidecît, vor scoate cuţitele, îl vor *imobiliza* pe şofer şi îl vor aşeza la mijloc. Valka Rîjkov se va aşeza la volan, toţi ceilalţi vor sări în camion şi gata – direcţia Pavlodar! O sută treizeci – o sută patruzeci de kilometri vor putea, probabil, să-i străbată în cîteva ceasuri. Înainte de a ajunge la podul plutitor – s-o cotească spre cursul superior al rîului (cînd ne-au adus încoace, ochii noştri au reţinut cîte ceva), să-l lege pe şofer, să-l ascundă în tufişuri, să abandoneze maşina, să treacă Irtîşul cu

barca, să se împartă în grupuri şi s-o apuce care încotro! Este perioada colectării cerealelor – toate drumurile sunt pline de maşini.

Lucrările trebuiau isprăvite pe 6 octombrie. Cu două zile înainte, pe 4 octombrie, doi participanţi, Tenno şi Volodka Krivoşein, un hoţ, au fost luaţi pentru a fi transferaţi cu convoiul în alt lagăr. Ei au vrut să-şi facă *mostîrka*[12], pentru a rămîne, cu orice preţ, însă *operul* s-a jurat că-i duce încătuşaţi chiar dacă ar fi pe moarte! Au hotărît să nu mai insiste, ca să nu dea de bănuit. Şi s-au supus, sacrificîndu-se pentru prieteni.

Astfel că Tenno nu a profitat de insistenţa lui a de a participa la săparea tunelului. Nu el a fost al treisprezecelea, ci protejatul lui, introdus de el, indisciplinatul şi prea hărţuitul Jdanok. Stepan Konovalov şi prietenii lui au cedat şi s-au destăinuit lui Tenno într-un ceas rău.

Au isprăvit de săpat, au ieşit cu galeria aşa cum şi-au propus, Mutianov n-a greşit. Dar a nins şi au amînat pînă se va topi zăpada.

Pe 9 octombrie, seara, au făcut totul exact cum plănuiseră. Primul cvartet a ieşit cu bine: Konovalov, Rîjkov, Mutianov şi polonezul, colaboratorul lui permanent la evadările cu pregătire inginerească.

Pe urmă a fost rîndul ghinionistului, micuţului Kolia Jdanok să iasă în tranşee. Firește, nu din vina lui, s-au auzit undeva aproape, deasupra, nişte paşi. El însă trebuia să se stăpînească, să stea culcat, să se facă una cu pămîntul, iar cînd paşii se vor depărta să se tîrască mai departe. Dar, dintr-un exces de zburdălnicie, a ridicat capul. Voia să vadă *cine trece!*

Păduchele prea sprinten cade primul în pieptene! Dar *acest* păduche prost a nenorocit un grup de fugari deosebit de rar prin solidaritatea lui şi prin forţa de concepţie: paisprezece vieţi lungi, complexe, ale căror linii s-au intersectat în această evadare. Pentru fiecare dintre ele evadarea avea o importanţă foarte mare, care dădea un tîlc trecutului şi viitorului lor, de fiecare mai depindeau undeva nişte oameni, femei, copii şi prunci care nu s-au născut încă, iar păduchele a ridicat capul – şi totul s-a dus pe apa sîmbetei.

Cel care trecea era, se pare, comandantul adjunct al gărzilor, a văzut păduchele, a strigat şi a tras. Şi străjerii, care nu erau vrednici de acest proiect grandios, căci n-au putut să-l descopere, au devenit mari eroi. Iar cititorul meu, Istoricul-Marxist, lovind cu o riglă peste carte, îmi strecoară îngăduitor:

— Da-a-a... Da dumneata de ce n-ai evadat?... Dumneata de ce nu te-ai răzvrătit?...

Şi toţi fugarii, care coborîseră în galerie, care scoseseră grilajul, care fixaseră plinta trapei, acum s-au tîrît îndărăt – îndărăt – îndărăt!

Cine a băut pînă la fund această disperare care te umple de ciudă? acest dispreţ faţă de propriile eforturi?

S-au întors, au stins lumina în tunel, au introdus la loc grilajul ferestrei din coridor.

Foarte curînd, *rejimka* a fost invadată de ofiţerii lagărului, ofiţerii diviziunului de gardă, de soldaţii din escortă, de supraveghetori. A început controlul după dosare şi toţi au fost duşi în puşcăria de piatră. Însă n-au descoperit intrarea din cameră în tunel! (Cît ar mai fi căutat, dacă totul reuşea conform planului?!) Lîngă locul unde îl *rosese curiozitatea* pe Jdanok au găsit o gaură

pe jumătate dărîmată. Însă chiar dacă au ajuns prin tunel sub baracă, nu şi-au putut da seama de unde coborau oamenii şi ce au făcut cu pămîntul.

Doar că, iată, din camera „civilizată" lipseau patru oameni, şi pe cei opt acum *îi snopeau în bătaie* fără milă, singurul mijloc prin care tîmpiţii puteau obţine adevărul.

Dar acum ce rost avea să mai tăinuiască?...

În acest tunel, pe urmă, s-au organizat excursii cu toată garnizoana şi cu toţi supraveghetorii. Maiorul Maximenko, şeful burduhănos al lagărului din Ekibastuz, se lăuda mai tîrziu la Direcţie faţă de alţi şefi de lagăre:

— Ştiţi, la mine au săpat un tunel, da!! Metrou, nu altceva! Dar noi... vigilenţa noastră...

Cînd, în realitate, un păduche prăpădit...

Fireştre, s-a dat alarma, şi asta nu a permis nici primilor patru să ajungă la trecerea de nivel de la calea ferată. De tot planul s-a ales praful. Ei au escaladat gardul unei zone de lucru pustii de partea cealaltă a drumului, au traversat zona, au sărit încă o dată gardul şi au apucat-o spre stepă. N-au mai îndrăznit să rămînă în orăşelul muncitoresc să prindă o maşină, pentru că orăşelul era deja înţesat de patrule.

Precum Tenno cu un an în urmă, ei au pierdut numaidecît rapiditatea şi probabilitatea de a scăpa.

Au pornit spre sud-est, spre Semipalatinsk. Nu aveau nici alimente pentru un drum pe jos, nu mai aveau nici puteri, – şi le epuizaseră în ultimele zile, sfîrşind lucrul la tunel.

În ziua a cincea a evădării au intrat într-o iurtă şi au cerut unor kazahi de mîncare. Firește, vă puteţi uşor închipui că aceştia au refuzat să le dea şi au tras în ei cu puşca de vînătoare. (Oare aceasta este în tradiţia acestui popor de păstori din stepă? Şi dacă nu este în tradiţie, atunci tradiţia de unde vine?...)

Stepan Konovalov a sărit cu cuţitul împotriva puştii, l-a rănit pe kazah, i-a luat puşca şi mîncarea. Au pornit mai departe. Dar kazahii i-au urmărit călare, i-au descoperit aproape de Irtîş şi au chemat o grupă operativă.

Pe urmă au fost înconjuraţi, bătuţi pînă i-a podidit sîngele, mai departe, totul, totul este cunoscut...

Dacă în prezent poate cineva să-mi menţioneze nişte evadări ale revoluţionarilor ruşi din secolul al XIX-lea ori al XX-lea, care să presupună atîtea dificultăţi, lipsă de sprijin din afară, atitudine ostilă a mediului, pedeapsă ilegală pentru cei prinşi – să-mi spună care sunt acelea!

Şi după toate astea, să mai spună cineva că nu ne-am luptat.

Capitolul 9

BĂIEŢAŞII CU AUTOMATE

AU STRĂJUIT gardieni în mantale lungi cu manşete negre. Au străjuit ostaşi ai Armatei Roşii. Au străjuit membrii formaţiunilor de autoapărare. Au străjuit bătrînii rezervişti. În sfîrşit, au venit băieţii tineri şi voinici, născuţi în primul cincinal, care n-au văzut războiul, au luat în mînă automatele noi şi s-au pus să ne străjuiască.

De două ori pe zi, cîte un ceas de fiecare dată, ne tîrîm uniţi printr-o legătură tăcută, de moarte: oricare dintre ei este liber să-l ucidă pe oricare dintre noi. În fiecare dimineaţă, noi pe drum, ei pă lîngă drum, ne tîrîm alene acolo unde nu avem treabă nici noi, nici ei. În fiecare seară, ne grăbim plini de rîvnă: noi în ţarcul nostru, ei în ţarcul lor. Şi întrucît nu avem o casă adevărată, aceste ţarcuri ne servesc drept case.

Noi mergem şi nu ne uităm deloc la scurtele lor îmblănite, la automatele lor, – ce ne trebuie nouă? Ei merg şi tot timpul se uită la rîndurile noastre negre. Conform regulamentului, ei trebuie să se uite tot timpul la noi, aşa li se ordonă, în asta constă serviciul lor. Ei trebuie să suprime cu o rafală orice mişcare a noastră şi orice pas.

Oare ce impresie le facem noi, în scurtele noastre negre, în căciulile noastre cenuşii din blană stalinistă[1], în pîslarii noştri hidoşi, la a treia folosinţă şi la a patra reparaţie, pătaţi cu toţii de peticele numerelor, cum să poată ei să ne socotească oameni adevăraţi?

Oare trebuie să ne mirăm că aspectul nostru stîrneşte repulsie? Păi tocmai pentru asta este calculat. Locuitorii liberi ai aşezării, îndeosebi şcolarii şi institutoarele, privesc cu frică de pe cărările trotuarelor coloanele noastre conduse pe strada cea largă. Ni se relatează: ei se tem că noi, complici ai fascismului, pe neaşteptate ne vom arunca în toate părţile, vom nimici escorta şi ne vom năpusti să jefuim, să violăm, să ardem, să ucidem. Căci, pesemne, numai asemenea dorinţe sunt accesibile unor făpturi atît de asemănătoare cu fiarele sălbatice. Şi escorta este aceea care îi apără pe locuitorii aşezării muncitoreşti de aceste fiare. Nobila escortă. La club, pe care noi l-am construit, un sergent din escortă se poate simţi pe deplin cavaler invitînd o învăţătoare la dans.

Aceşti băieţi se uită tot timpul la noi şi din cordon, şi din turnurile de pază, dar nu le este dat să ştie nimic despre noi, le este dat doar un drept: să tragă fără somaţie.

O, dacă ar putea să vină seara la noi, în barăcile noastre, să se aşeze pe vagonaşele noastre şi să asculte: de ce se află în lagăr acest bătrîn ori acest bunicuţ. Ar rămîne pustii aceste turnuri de pază şi n-ar mai trage automatele.

Însă toată perfidia şi forţa sistemului constă în faptul că legătura de moarte care ne uneşte se bazează pe necunoaştere. Simpatia lor pentru noi este pedepsită precum trădarea de patrie, dorinţa lor de a vorbi cu noi – ca încălcare a jurămîntului sfînt. Şi de ce să vorbească ei cu noi, cînd, la ora stabilită după grafic, va veni politrucul şi va discuta cu ei despre chipul moral şi politic al duşmanilor poporului pe care îi străjuiesc? Le va explica amănunţit şi le va repeta cît de dăunătoare şi ce povară pentru stat sunt aceste sperietori. (Este cu atît mai ispititor să fie verificate în calitate de ţinte vii.) El va aduce la subsoară nişte mape şi va spune că de la secţia specială a lagărului i s-au dat pentru o seară *dosarele* lor. El va scoate de acolo nişte hîrtii bătute la maşină şi va citi despre fărădelegile lor, pentru care sunt prea puţine cuptoarele Auschwitzului, şi le va atribui acelui electrician, care repară lumina în vîrful unui stîlp, sau acelui tîmplar, căruia nişte tovarăşi de rînd, imprudenţi, au vrut să-i comande o noptieră.

Politrucul nu se încurcă, nu greşeşte. El nu va povesti niciodată băieţilor că oamenii stau în lagăr pur şi simplu şi pentru credinţa în Dumnezeu, şi pentru setea de adevăr, şi pentru dragostea de dreptate. Precum şi pentru absolut nimic.

Toată forţa sistemului constă în faptul că un om nu poate pur şi simplu să stea de vorbă cu alt om, ci doar prin intermediul unui ofiţer şi al politrucului.

Toată forţa acestor băieţi rezidă în neştiinţa lor.

Toată forţa acestor lagăre stă în aceşti băieţi. În aceşti epoleţi roşii. Ucigaşii din turnurile de pază şi vînătorii de evadaţi.

Iată un exemplu de o asemena discuţie politică, cum şi-o aminteşte un soldat de escortă din acea perioadă (Nîroblag): „Locotenentul Samutin este un tip lung, cu umeri înguşti, cu capul turtit la tîmple. Seamănă cu un şarpe. Alb complet, aproape fără sprîncene. Ştim că înainte a împuşcat cu mîna lui. În prezent, la învăţămîntul politic, ne vorbeşte monoton: «Duşmanii poporului pe care voi îi păziţi sunt tot nişte fascişti, nişte lepădături. Noi reprezentăm forţa şi paloşul răzbunător al Patriei şi trebuie să fim fermi. Nici un fel de sentimente, nici un pic de milă».“

Şi, iată, aşa se formează băieţii, care pe evadatul căzut se străduiesc să-l lovească, desigur, cu piciorul şi neapărat în cap. Aceia care cu piciorul îi şutează pîinea de la gură bătrînului cărunt, cu cătuşe la mîini. Aceia care privesc nepăsători cum se izbeşte evadatul încătuşat de scîndurile aşchioase ale obloanelor camionului: faţa îi sîngerează, capul aşişderea – ei privesc nepăsători. Căci doar sunt paloşul răzbunător al Patriei.

După moartea lui Stalin, exilat pe viaţă, zăceam într-o clinică obişnuită, „liberă“, din Taşkent. Deodată aud cum un tînăr uzbek, bolnav, povesteşte vecinilor despre serviciul său în *armată*. Unitatea lor păzea călăi şi fiare sălbatice. Uzbekul a recunoscut că nici escorta nu mînca pe săturate, că îi apuca furia, fiindcă deţinuţii, ca mineri, primesc o raţie de pîine (asta pentru 120 %, bineînţeles) cu puţin mai mică decît raţia lor soldăţească stabilită. Şi îi mai înfuria faptul că ei, escorta, trebuie să îngheţe iarna în turnurile de pază (e adevărat, în cojoace lungi pînă la călcîie), iar duşmanii poporului, intrînd în zona de lucru, chipurile, se risipesc prin încăperile de încălzit (din

turn, el putea să vadă că nu era aşa) şi acolo dorm toată ziua (îşi închipuia cu toată seriozitatea că statul nu le făcea decît bine duşmanilor săi).

Ce prilej interesant! Să priveşti un Lagăr special prin ochii unui soldat din escortă! L-am întrebat ce fel de ticăloşi erau aceia şi dacă uzbekul meu a vorbit cu ei personal. Atunci el mi-a povestit că toate astea le ştia de la politruci, că le citeau chiar din „dosarele" lor la seminarele politice. Şi această furie nedesluşită a lui pentru faptul că deţinuţii dorm toată ziua s-a consolidat în el cu contribuţia binevoitoare a ofiţerilor.

O, voi, care i-aţi ispitit pe aceşti copii!... Mai bine nu vă mai născteaţi!...

Uzbekul a mai povestit şi despre faptul că un soldat al MVD primeşte 230 de ruble pe lună (de 12 ori mai mult decît un soldat din armată! De unde această generozitate? Sau poate serviciul lui este de 12 ori mai greu?), iar dincolo de Cercul Polar chiar şi 400 de ruble, asta pentru serviciu în termen şi cu tot echipamentul gratuit.

A mai povestit fel de fel de cazuri. De pildă că unui camarad de-al lui care mergea în cordonul însoţitor i s-a năzărit că cineva *vrea* să fugă din coloană. A apăsat pe trăgaci şi cu o rafală a ucis *cinci* deţinuţi. Şi fiindcă pe urmă toată escorta a mărturisit că toată coloana mergea liniştită, soldatul a fost aspru pedepsit: pentru cinci morţi i-au dat cincisprezece zile de arest (într-un arest încălzit, bineînţeles).

Şi cîte asemena cazuri nu cunosc şi nu povestesc toţi indigenii Arhipelagului!... Cîte n-am cunoscut în ITL: la muncile unde nu există zonă, ci doar linia nevăzută a cordonului, răsună un foc de armă şi un deţinut cade mort: a trecut linia, se spune. Poate că nu a trecut-o cîtuşi de puţin, căci doar linia este invizibilă, şi nimeni nu se duce acum s-o verifice, ca să nu fie culcat alături. Şi nici o comisie nu va veni să controleze unde se află picioarele celui ucis. Dar poate că o fi şi trecut, pentru că doar escorta supraveghează linia nevăzută, iar deţinutul munceşte. Şi acest glonţ îl primeşte tocmai acel deţinut care munceşte cinstit şi se lasă furat de muncă. La gara Novociunka (Oziorlag), la strîns de fîn, deţinutul vede că la doi-trei paşi mai este nişte fîn, şi inima de gospodar nu-l lasă – hai să-l strîng şi să-l arunc în căpiţă şi – poc, un glonţ! Şi soldatul primeşte o lună permisie.

Se întîmplă că uneori tocmai acel soldat din escortă poartă ură tocmai pe acel deţinut (nu i-a îndeplinit o comandă, o rugăminte), şi atunci glonţul înseamnă răzbunare. Uneori intră în acţiune perfidia: soldatul îi ordonă deţinutului să ia şi să aducă nu ştiu ce de dincolo de linie. Şi cînd acesta, încrezător, se duce – trage. Poate să-i arunce acolo o ţigară: na, fumează! Deţinutul se duce şi după o ţigară, aşa este el, o fiinţă demnă de dispreţ.

De ce trag? Nu poţi să înţelegi întotdeauna. De pildă în Kenghir, în cadrul zonei, ziua-n amiaza mare, unde nu miroase nicidecum a evadare, o fată, Lida, din Ucraina de Vest, a izbutit să-şi spele şi ciorapii, cum se spune – printre picături, şi i-a pus la uscat pe taluzul antezonei. Soldatul din turn a luat-o la ochi şi a ucis-o pe loc. (Circula o poveste confuză că, pe urmă, el a vrut să-şi pună capăt zilelor.)

De ce? Omul cu arma! Puterea necontrolată a unui om de a-l ucide sau nu pe un altul.

Să nu mai punem la socoteală că este şi avantajos. Şefii sunt întotdeauna de partea ta. Nu pedepsesc niciodată pentru crimă. Dimpotrivă, te laudă, te recompensează, şi dacă i-ai făcut de petrecanie mai devreme, încă la jumătatea primului pas, vigilenţa ta este mai mare şi recompensa ta va fi mai mare! Primă – solda pe o lună. Permisie – o lună. (Puneţi-vă în situaţia Comandamentului: dacă divizionul nu are la activ cazuri de manifestare a vigilenţei – ce divizion mai este şi ăsta? ce fel de comandanţi are? ori *zekii* sunt atît de paşnici că paza trebuie redusă? Sistemul de pază odată creat *cere morţi.*)

Şi printre puşcaşii escortei apare chiar un spirit de întrecere: tu ai ucis, şi cu prima ţi-ai cumpărat unt, dar o să ucid şi eu şi o să-mi cumpăr şi eu unt. Vrei să te duci acasă să-ţi pipăi iubita? Păi – împuşcă o fiinţă din asta cenuşie şi poţi pleca pentru o lună.

Toate aceste cazuri le ştiam foarte bine în ITL. Dar în Lagărele speciale au apărut alte noutăţi: să tragi în coloană, precum camaradul acestui uzbek. Ca la postul de gardă din Oziorlag la 8 septembrie 1952. Sau în zonă, din turnul de pază.

Aşadar, vedeţi cum erau pregătiţi. Aceasta era lucrarea politrucilor.

În mai 1953, în Kenghir, aceşti băieţi cu automate au tras fără nici un motiv o rafală neaşteptată într-o coloană care ajunsese la poarta lagărului şi aştepta percheziţia de intrare. Au fost şaisprezece răniţi, însă de-ar fi fost răniţi pur şi simplu! Au tras cu gloanţe explozive, interzise demult de toate convenţiile capitaliştilor şi socialiştilor. Gloanţele ieşeau din corpuri formînd cratere, răscoleau măruntaiele, zdrobeau fălcile şi membrele.

De ce escortele Lagărelor speciale sunt înarmate tocmai cu gloanţe explozive? **Cine** a aprobat aşa ceva? Nu vom afla niciodată...

Şi totuşi ce supărată a fost lumea gărzilor şi escortelor cînd au citit în romanul meu că deţinuţii îi poreclesc „papagali". Iată, acum repet pentru lumea întreagă! Nu, deţinuţii trebuiau să-i iubească şi să-i numească îngeri păzitori!

Unul dintre aceşti băieţi, este adevărat unul dintre cei buni, nu s-a supărat, dar vrea să apere adevărul: Vladilen Zadornîi, născut în anul 1933, care a făcut serviciul la VSO (Gardă de infanterie militarizată) a MVD-ului în Nîroblag de la vîrsta optsprezece la douăzeci de ani. El mi-a scris cîteva scrisori:

„Băieţii nu s-au dus acolo că au vrut ei, au fost convocaţi de comisariatul militar. Comisariatul i-a pus la dispoziţia MVD-ului. Băieţii au fost învăţaţi să tragă şi să faca de gardă. Băieţii îngheţau şi plîngeau nopţile – ce mama dracului trebuinţă aveau ei de Nîroblag şi de tot ce conţinea el! Băieţii nu trebuie învinuiţi, ei erau soldaţi, erau în serviciul Patriei şi, cu toate că în acest serviciu absurd şi cumplit nu totul era înţeles (dar *ce era* înţeles?... Ori totul, ori nimic – A.S.), ei depuseseră jurămîntul, şi serviciul nu era uşor."

Sincer, te pune pe gînduri. I-au împrejmuit cu pari pe bieţii flăcăi: jurămîntul! serviciul Patriei! Sunteţi soldaţi!

Dar se vede treaba că fundamentul general uman era slab în ei, sau poate nu exista deloc, dacă n-a putut rezista în faţa unui jurămînt şi a seminariilor de învăţămînt politic. Nu din toate generaţiile şi nici din toate popoarele se pot modela astfel de băieţi.

Oare nu aceasta este problema principală a secolului al XX-lea: e admisibil să îndeplineşti ordinele, încredinţînd altora propria conştiinţă? Este oare posibil să nu ai propriile-ţi reprezentări despre bine şi rău şi să le culegi din instrucţiunile tipărite şi indicaţiile orale ale şefilor? Jurămîntul! Aceste invocaţii solemne rostite cu tremur în glas şi ca sens destinate apărării poporului de răufăcători, – cît de uşor este să le pui în slujba răufăcătorilor împotriva poporului!

Să ne amintim ce se pregătea Vasili Vlasov să-i spună călăului său încă în 1937: tu singur! *tu singur* eşti vinovat că oamenii sunt ucişi! Moartea mea să apese doar pe conştiinţa ta, să trăieşti cu povara asta! Că de n-ar fi călăi, n-ar fi nici execuţii.

N-ar mai fi nici trupe de escortă, n-ar mai fi nici lagăre.

Fireşte, nici contemporanii, nici istoria nu vor scăpa prilejul de a stabili o ierarhie a vinovăţiei. Fireşte, este clar pentru toată lumea că ofiţerii lor sunt mai vinovaţi; agenţii lor operativi – şi mai vinovaţi: cei care scriau ordinele şi instrucţiunile – şi mai vinovaţi; iar cei care dădeau indicaţii să fie scrise – mai vinovaţi decît toţi*.

Dar cei care trăgeau, care străjuiau, care ţineau automatele în cumpănire nu erau *acei* oameni, ci băieţii! Totuşi băieţii erau cei care îi izbeau cu cizmele în cap pe cei căzuţi!...

Şi mai scrie Vladilen:

„Ne vîrau în cap, ne obligau să tocim USO-43 ss – regulamentul gardei de infanterie din anul 1943, strict secret**, un regulament drastic şi barbar. În plus jurămîntul. Apoi supravegherea pe care o exercitau agenţii operativi şi locţiitorii politici. Pîrele, denunţurile. *Acţiunile* intentate infanteriştilor înşişi... Despărţiţi de garduri şi sîrmă ghimpată, oamenii în scurte negre şi oamenii în mantale erau în egală măsură deţinuţi – unii pentru douăzeci şi cinci de ani, alţii pentru trei ani."

Este exprimat viguros că puşcaşii ar fi tot un fel de *condamnaţi*, doar că nu de un tribunal militar, ci de un comisariat militar. Dar *egalitatea* nu

---

* Asta nu înseamnă că ei vor fi judecaţi. Important este să se verifice dacă sunt mulţumiţi de pensiile şi de vilele lor.

** Apropo de asta, oare observăm noi îndeajuns şuierul lugubru în viaţa noastră al acestui „es-es", ba într-o abreviere, ba în alta, începînd cu KPSS şi deci cu kapesesiştii? Iată însă că a existat şi un regulament „es-es" (ca şi tot ce este prea secret este şi el „es-es"), deci, alcătuitorii lui i-au înţeles ticăloşia, i-au înţeles-o şi totuşi l-au elaborat, şi în ce moment: tocmai îi respinseserăm pe nemţi la Stalingrad! Încă unul din roadele acestei victorii naţionale.

există! Pentru că oamenii în mantale îi secerau perfect din automate pe oamenii în scurte negre, şi chiar la grămadă, cum vom vedea curînd.

Şi Vladilen ne mai explică:

„Băieţii erau de toate felurile. Erau slujbaşi mărginiţi, care îi urau orbeşte pe *zeki*. Cei mai zeloşi erau, apropo de asta, recruţii din minorităţile naţionale: başkirii, buriaţii, iakuţii. Pe urmă veneau indiferenţii, ei erau cei mai mulţi. Îşi făceau slujba liniştiţi, fără să crîcnească. Cel mai mult le plăcea calendarul cu foi detaşabile şi cînd venea poşta. Şi, în sfîrşit, erau flăcăii de treabă, care îi compătimeau pe *zeki*, ca pe nişte oameni peste care s-a abătut năpasta. Şi majoritatea dintre noi îşi dădeau seama că serviciul nostru nu este prea popular printre oameni. Cînd plecam în permisie, nu purtam uniforma."

Cel mai bine însă Vladilen îşi susţine ideea cu propria poveste. Deşi oameni ca el erau extrem de puţini.

Pe el l-au trecut la trupele de escortă din neatenţia şi indolenţa secţiei speciale. Tatăl lui vitreg, Voinino, un vechi activist sindical, a fost arestat în 1937, pentru asta – mama a fost exclusă din partid. Tatăl lui bun, comandant de brigadă la VCEKA, membru de partid din anul 1917, n-a întîrziat să se dezică şi de fosta soţie, şi, concomitent, de fiul său (şi-a păstrat carnetul de partid, dar a pierdut totuşi un grad la NKVD*). Mama lui şi-a spălat păcatele ca donator de sînge în timpul războiului. (Nu s-a întîmplat nimic că sîngele ei l-au primit atît membrii, cît şi nemembrii de partid.) Băiatul: „am detestat chipiele albastre încă din copilărie, şi s-a nimerit să-mi pună şi mie unul pe cap... S-a întipărit prea puternic în memoria mea de copil noaptea cumplită, cînd oameni în uniforma tatălui au răscolit fără pic de jenă pătuţul meu de copil."

„N-am fost un bun soldat de escortă: intram în vorbă cu *zeki*, le îndeplineam rugăminţile. Lăsîndu-mi carabina lîngă foc, mă duceam să le cumpăr cîte ceva de la bufet sau să le pun scrisori la cutia poştală. Cred ca la OLP-urile Promejutocinaia, Mîsakort, Parma îşi mai aminteau de puşcaşul Volodia[2]. Un brigadier *ze-ka* mi-a zis într-o zi: «Uită-te la oameni, ascultă-le necazul, atunci vei înţelege...» Dar eu şi aşa în fiecare politic îi vedeam pe bunicul, pe unchiul, pe mătuşa... Pe comandanţii mei îi uram pur şi simplu. Cîrteam, mă revoltam, le spuneam puşcaşilor: «Aceştia sunt adevăraţii duşmani ai poporului!» Pentru asta, pentru nesupunere directă («sabotaj»), pentru legăturile cu *ze-ka*, mi s-a deschis anchetă... Deşiratul Samutin... mă plesnea peste obraji, mă lovea cu prespapierul peste degete pentru că n-am semnat mărturisirile despre scrisorile *ze-ka*. Limbricul ăsta ar fi fost un cadavru, eu am categoria a doua la box, îmi făceam semnul

---

* Deşi demult ne-am obişnuit cu toate, uneori te mai cuprinde totuşi mirarea: a fost arestat al doilea soţ al soţiei pe care ai părăsit-o, şi pentru asta trebuie să te lepezi de fiul de patru ani? Şi asta un comandant de brigadă VCEKA?

crucii cu o halteră de două puduri, dar doi supraveghetori mă ţineau de braţe... Însă anchetatorilor nu le ardea de mine: în 1953, MVD-ul începuse să fie bîntuit de şovăieli... Nu m-au condamnat, mi-au dat un carnet de identitate *deteriorat* – articolul 47-G: «Destituit din organele MVD-ului pentru indisciplină crasă şi încălcări grosolane ale regulamentului MVD». Şi de la arestul divizionului, burduşit în bătaie şi îngheţat de frig, m-au aruncat afară ca să plec acasă... Arsen, un brigadier eliberat, m-a îngrijit pe drum."

Să ne imaginăm că ar fi vrut să-şi arate îngăduinţa faţă de deţinuţi un *ofiţer* de escortă. El însă n-ar fi putut face asta decît numai de faţă cu soldaţii şi prin intermediul soldaţilor. Deci, dată fiind înrăirea şi ura reciprocă, acest lucru i-ar fi fost imposibil, ba chiar şi „penibil". Apoi, cineva l-ar fi denunţat numaidecît.

Acesta era sistemul!

Capitolul 10

CÎND ÎN ZONĂ ARDE PĂMÎNTUL

NU, NU TREBUIE să ne mirăm că în lagăre n-au fost revolte şi răzmeriţe, ci, dimpotrivă, că totuşi ele au avut loc.

Ca tot ce este indezirabil în istoria noastră, adică trei sferturi din ceea ce s-a petrecut cu adevărat, aceste revolte au fost decupate cu grijă, cusute cu tiv dublu şi netezite, participanţii lor nimiciţi, martorii depărtaţi speriaţi, rapoartele celor ce au condus represaliile au fost arse ori ascunse în seifuri cu douăzeci de pereţi, şi ele, toate aceste mişcări, chiar de acum s-au transformat în mituri, cînd n-au trecut de la unele decît cincisprezece, iar de la altele doar zece ani. (Oare mai trebuie să ne mirăm cînd se spune: nici Hristos, nici Buddha, nici Mahomed n-au existat? De atunci au trecut milenii...)

Cînd asta nu va mai deranja pe nimeni dintre cei vii, istoricii vor avea acces la restul de hîrtii, arheologii vor scormoni pe undeva cu lopata, vor arde ceva în laborator, şi se vor preciza date, locuri, contururile acestor răscoale şi numele căpeteniilor.

Atunci vor apărea şi cele dintîi răbufniri, cum este cea a lui Retiunin, din ianuarie 1942, de la misiunea Oş-Kuria, lîngă Ust-Usa. Se spune că Retiunin era un angajat liber, poate chiar şeful acestei misiuni. El a lansat un apel Cincizeci şi Opţilor şi celor socialmente dăunători (7-35), a strîns vreo două sute de voluntari, au dezarmat escorta formată din delincvenţi de drept comun şi membri ai formaţiunilor de autoapărare şi, încălecînd pe cai, s-au retras în pădure să lupte ca partizani. Au fost nimiciţi treptat. În primăvara lui 1945 încă mai arestau pentru „cazul Retiunin" oameni care nu fuseseră amestecaţi.

Poate atunci vom afla – nu, nu vom fi noi aceia –, despre legendara răscoală din anul 1948 de pe şantierul 501 de construcţie a căii ferate Sivaia Maska-Salehard. Legendară pentru că în lagăre toţi şuşotesc despre ea fără să ştie cineva ceva sigur. Legendară pentru că nu a izbucnit în Lagărele speciale, unde terenul şi starea de spirit erau pregătite, ci în lagărele ITL, unde oamenii sunt învrăjbiţi de turnători, sunt striviţi de hoţi şi de bandiţi, unde le este batjocorit pînă şi dreptul de a se numi politici şi unde nici prin cap nu i-ar fi putut trece cuiva că ar fi posibilă o revoltă a deţinuţilor.

După zvonuri, totul a fost opera foştilor (recenţi!) militari. Nici nu putea fi altfel. Fără ei, beneficiarii articolului Cincizeci şi Opt n-ar fi fost decît o turmă fără nici un adăpost şi fără nici o speranţă. Însă aceşti băieţi (aproape nici unul nu era trecut de treizeci de ani), ofiţeri şi soldaţi din armata noastră combatantă; şi tot ei, dar în chip de foşti prizonieri de război; şi încă din

aceia care au fost la Vlasov ori Krasnov, sau în detaşamentele naţionale[1]; care, acolo, au luptat unul împotriva altuia, dar aici erau uniţi de oropsirea comună; acest tineret, care a trecut prin toate fronturile războiului mondial, care stăpînea la perfecţie tehnica luptei moderne de infanterie, a camuflajului şi a capturării patrulelor, – acest tineret, acolo unde nu fusese împrăştiat, în jurul anului 1948 îşi mai păstra încă inerţia războiului şi încrederea în sine, şi în pieptul lui nu putea să încapă gîndul pentru care aceşti băieţi, batalioane întregi, trebuie să moară fără să crîcnească? Chiar evadarea era pentru ei o jalnică jumătate de măsură, precum dezertarea solitară, în loc să accepte lupta toţi laolaltă.

Totul a fost pus la cale şi s-a dezlănţuit într-una dintre brigăzi. Se spune că în fruntea lor era fostul colonel Voronin (sau Voronov), care îşi pierduse un ochi. Mai este pomenit şi locotenentul-major Sakurenko de la trupele blindate. Brigada a ucis escorta (pe atunci escorta, spre deosebire de mai tîrziu, era formată din rezervişti). Pe urmă s-au dus şi au mai eliberat o brigadă, apoi încă una. Au atacat locuinţele gărzii, apoi, din exterior, propriul lagăr: au capturat santinelele din turnurile de pază şi au deschis zona. (Aici, numaidecît, s-a produs dezbinarea obligatorie: porţile erau deschise, dar majoritatea *zekilor* n-au vrut să iasă. Aici erau condamnaţii pe termene scurte, care nu intenţionau să se revolte. Aici se aflau şi condamnaţi la zece şi la cincisprezece ani în virtutea decretelor „şapte pe opt" şi „patru pe şase"[2], dar ei nu intenţionau să primească articolul 58. Aici se aflau şi Cincizeci şi Opţi, dar dintre aceia care preferau să moară ca supuşi, în genunchi, numai nu în picioare! Cît despre cei care au dat năvală pe poartă, nu era deloc obligatoriu să meargă şi să-i ajute pe răsculaţi: au fugit dincolo de zonă şi hoţii, ca să jefuiască aşezările libere.)

Însuşindu-şi armamentul celor din gardă (înmormîntaţi pe urmă în cimitirul din Kocimas), insurgenţii s-au dus şi au ocupat lagărul vecin. Cu forţe reunite au hotărît să pornească asupra oraşului Vorkuta! Se afla doar la 60 kilometri distanţă. Dar n-a fost să fie! Din avioane s-a paraşutat desant care le-a barat calea spre Vorkuta. Pe urmă au fost împrăştiaţi şi împuşcaţi din avioanele de vînătoare în zbor razant.

Pe urmă i-au judecat, au mai împuşcat dintre ei, i-au condamnat la cîte douăzeci şi cinci şi la cîte zece ani. (Totodată au mai „împrospătat" condamnările multora care n-au participat la operaţie, ci au rămas în zonă.)

Revolta lor nu avea, evident, nici o şansă din punct de vedere militar. Dar cine va spune că ai *mai multe şanse* aşteptînd să te sfîrşeşti puţin cîte puţin?

Curînd după aceea au fost create Lagărele speciale şi au fost umplute cu cea mai mare parte dintre Cincizeci şi Opţi. Şi?

În 1949, în Berlag, în secţia Nijni Aturiah, a început aproape la fel: au dezarmat escorta, au pus mîna pe şase-opt automate; au atacat lagărul din exterior, au anihilat garda, au tăiat firele de telefon; au deschis lagărul. Acum, în lagăr erau numai oameni cu numere, stigmatizaţi, hărăziţi morţii, care nu mai trăgeau nici o nădejde.

Şi?

Zekii n-au ieşit în poartă...

Cei care au început totul şi nu aveau ce pierde, au tranformat răzmeriţa în evadare: s-au îndreptat în grup spre Mîlga. La Elghen-Toskan, drumul le-a fost barat de trupe cu tanchete (operaţia a fost condusă de generalul Semionov).

Toţi au fost ucişi*.

Ce este cel mai iute pe lume? întreabă o ghicitoare. Răspuns: gîndul!

Este şi nu este aşa. Căci gîndul este şi încet, ah ce încet! Cu greu şi tîrziu omul, oamenii, societatea îşi dau seama ce s-a întîmplat cu ei. Care este situaţia lor adevărată.

Adunîndu-i pe Cincizeci şi Opţi în Lagărele speciale, Stalin aproape că se amuza cu puterea lui. Şi fără asta erau ţinuţi în destulă siguranţă, dar el a vrut să se întreacă pe sine, ca totul să fie şi mai bine. Credea că astfel o să fie şi mai de temut. Dar a ieşit tocmai pe dos.

Întregul sistem de reprimare elaborat în timpul lui se baza *pe despărţirea, pe izolarea* celor nemulţumiţi; trebuia ca ei să nu se privească unul pe celălalt în ochi, să uu se poată număra, să ştie cîţi sunt; trebuia să li se insufle tuturor, chiar şi celor nemulţumiţi, că nemulţumiţi nu există de nici un fel, că există doar puţini furioşi izolaţi sortiţi pierzaniei, cu sufletul pustiu.

Dar în Lagărele speciale nemulţumiţii se întîlneau cu miile. Şi s-au numărat. Apoi şi-au dat seama că sufletul lor nu este deloc pustiu, ci e plin de concepţii despre viaţă mult mai înalte decît ale temnicerilor; ale trădătorilor; ale teoreticienilor care veneau să le explice de ce trebuie să putrezească în lagăr.

La început, aproape nimeni n-a observat această noutate a Lagărului special. Aparent, totul mergea astfel, încît puteai zice că este o continuare a ITL. Doar că foarte repede şi-au pierdut curajul hoţii şi bandiţii, stîlpii regimului disciplinar şi ai conducerii lagărului. Însă cruzimea supraveghetorilor şi suprafaţa sporită a BUR-ului au înlocuit, se pare, această pierdere.

Dar să vedeţi: hoţii s-au dezumflat, iar în lagăr a dispărut hoţia. Acum puteai să-ţi laşi în noptieră raţia de pîine. Puteai să nu-ţi mai pui ghetele sub căpătîi pe timpul nopţii, puteai să le arunci pe duşumea, şi dimineaţa le găseai acolo. Puteai să laşi peste noapte punga cu tutun în noptieră, să n-o mai freci toată noaptea în buzunar.

Toate astea par mărunţişuri? Nu, dimpotrivă! A dispărut hoţia, şi oamenii au început să-şi privească vecinii cu simpatie, fără suspiciune. Auziţi, băieţi, poate că, într-adevăr, noi suntem din ăştia... *politici*?...

Păi, dacă suntem politici, atunci putem să vorbim ceva mai liber între două vagonaşe şi lîngă focul de brigadă. Să ne uităm şi să vedem cine se află alături. Căci, la urma urmelor, n-au decît să ne deschidă alte dosare, *sfertul* îl avem, ce pot să ne mai facă?

---

* Nu pretind că am expus exact povestea acestor răscoale. Voi fi recunoscător tuturor celor care mă vor corecta.

Începe să dispară şi psihologia de lagăr dinainte: „astăzi mori tu, mîine e rîndul meu"; oricum, nu ţi se va face niciodată dreptate; aşa a fost, aşa va fi... Dar de ce să nu ţi se facă?... Dar de ce „va fi"?...

În brigadă încep să se audă discuţii domoale nu despre raţia de pîine, nu despre casă, nicidecum, ci despre nişte treburi despre care nici în libertate nu auzi – şi din ce în ce mai liber, tot mai liber, mai liber!! Şi brusc, brigadierul încetează să mai simtă omnipotenţa pumnului său. Pumnul unor brigadieri încetează să se mai ridice, al altora se ridică mai rar şi este mai uşor. Brigadierul însuşi, în loc să se ridice în ochii celorlalţi, se aşază să asculte, să discute. Şi membrii brigăzii încep să-l privească altfel, ca pe un camarad: e şi el tot de-al nostru.

Brigadierii vin la PPCE, la contabilitate, cu tot felul de probleme mărunte – cui să-i reducă raţia de pîine si cui nu, pe cine să excludă şi unde să-l trimită –, „oploşiţii", de asemenea, preiau de la ei această atmosferă nouă, acest spirit de seriozitate, de răspundere, de nu ştiu ce semnificaţie nouă.

Totul se transmite şi „oploşiţilor", deocamdată doar unora dintre ei. Au venit aici ahtiaţi de dorinţa de a ocupa posturi şi, iată, le-au ocupat, şi de ce să nu trăiască la fel de bine ca în ITL: să se încuie în cabina lor, să prăjească în tigaie cartofi cu slănină, să trăiască între ei, separîndu-se de „pălmaşi"? Nu! Se pare că nu ăsta e lucrul principal. Cum, dar ce este principal?... Devine indecent să te lauzi că trăieşti pe seama altora, ca vampirii, cum era în ITL. Şi „oploşiţii" îşi găsesc prieteni printre lucrătorii de rînd şi, aşternînd pe pămînt pufoaicele lor noi alături de cele murdare ale acestora, stau cu ei şi discută cu plăcere toată duminica.

Şi împărţirea principală a oamenilor nu mai este atît de grosolană cum era în ITL: „oploşiţii" – „pălmaşi", cei de drept comun – Cincizeci şi Opţii, ci mai complexă şi mult mai interesantă: locul de baştină, grupuri religioase, oameni cu experienţă, oameni de ştiinţă.

Conducerea lagărului nu va observa şi nu va înţelege prea curînd ceva din toate astea. Iar dispecerii nu mai poartă bîte şi nu mai răcnesc ca altădată. Se adresează *amical* brigadierilor: cred că e timpul să mergem la adunare, Komov. (Nu pentru că sufletul dispecerilor ar fi fost impresionat, ci fiindcă în aer se simţea ceva nou, neliniştitor.)

Toate astea se petrec însă încet. Luni, luni întregi trec pînă ce au loc aceste schimbări. Ele sunt mai lente decît schimbările anotimpurilor. Ele nu îi ating pe toţi brigadierii, nici pe toţi „oploşiţii", doar pe aceia care în străfunduri, sub obroc şi cenuşă, mai păstrează nişte resturi de conştiinţă şi fraternitate. Iar cui îi place să rămînă canalie poate să rămînă cu deosebit succes. Dar o mutaţie adevărată de conştiinţă – mutaţie prin zdruncinare, mutaţie eroică – nu s-a produs încă. Şi, ca mai înainte, lagărul rămîne lagăr, şi noi suntem oropsiţi şi neputincioşi, şi nu ne rămîne altceva decît să ne tîrîm, iată, pe sub sîrma ghimpată şi să fugim în stepă, seceraţi de rafalele automatelor şi hăituiţi de cîini.

Un gînd cutezător, un gînd disperat, un gînd de alt grad: cum să facem *ca nu noi să fugim de ei, ci ei să fugă de noi?*

. Ar fi de ajuns să pui această întrebare unui anumit număr de oameni ca să cugete, să ajungă la o concluzie şi să o pui unui anumit număr de oameni care să asculte răspunsul lor, şi în lagăr ar lua sfîrşit epoca evadărilor. Şi ar începe epoca răscoalelor.

Dar cum s-o începi? De unde s-o începi. Căci noi suntem încătuşaţi, suntem imobilizaţi de tentacule, nu avem libertate de mişcare, – de unde să începem?

În viaţă lucrul cel mai simplu este departe de a fi simplu. Se pare că şi în ITL unii au ajuns la concluzia că trebuie ucişi turnătorii. Chiar şi acolo se putea aranja ca un buştean, rostogolindu-se din stivă, să doboare un turnător în apele umflate ale rîului. Nici aici nu e greu să ghiceşti care anume tentacule trebuie să le tai mai întîi. Se pare că era uşor de înţeles pentru toată lumea. Dar nimeni n-a înţeles.

Pe neaşteptate – o sinucidere. În baraca-*rejimka* nr. 2 au găsit un spînzurat. (Toate stadiile procesului le voi prezenta după exemplul Ekibastuzului. Dar, să luăm aminte: în alte Lagăre speciale toate stadiile erau identice!) Pentru şefi n-a fost mare nenorocire, l-au scos din streang şi l-au dus la groapa de gunoi.

Dar în brigadă a început să circule un zvon: ăsta era un turnător. Nu s-a spînzurat singur. A fost spînzurat.

De luat aminte!

În lagăr sunt mulţi ticăloşi, însă, dintre toţi, cel mai îmbuibat, cel mai brutal şi mai obraznic era şeful cantinei, Timofei S... (nu-i ascund numele, nu mi-l amintesc). Garda lui – bucătarii ghiftuiţi, cu mutre rotofeie, şi o haită de călăi-plantoane, ţinuţi pe mîncare. El însuşi, precum şi toţi aceşti slugoi îi lovesc pe *zeki* cu pumnii şi cu bîtele. Într-o zi, printre alţii, cu totul pe nedrept, l-a lovit pe un „băieţel" oacheş. Dar el nici nu se uita pe cine bate. Însă băieţelul ăsta, după rînduielile actuale din Lagărele speciale, nu era un băieţel pur şi simplu, ci un musulman. Şi în lagăr erau destui musulmani. Ei nu pot fi comparaţi cu hoţii şi bandiţii. Înainte de asfinţit pot fi văzuţi, în partea de vest a zonei, cum se roagă (în ITL ar fi rîs de ei, la noi – nu), ridicîndu-şi braţele sau atingînd pămîntul cu fruntea. Ei au şefi, şi, în noua atmosferă, au şi un fel de sfat. Şi iată hotărîrea lor: răzbunare!

Într-o duminică, dis-de-dimineaţă, victima şi un inguş[3] mai în vîrstă se strecoară în baraca „oploşiţilor" cînd aceia încă mai leneveau în pat, intră în camera în care se afla S..., şi din două lovituri de cuţit îi fac felul matahalei de şase puduri.

Dar cîtă lipsă de maturitate! Ei nu încearcă deloc să-şi ascundă feţele şi nici să fugă. De lîngă cadavru, cu cuţitele însîngerate, cu calmul datoriei împlinite, ei se duc direct la baraca supraveghetorilor şi se predau. Vor fi judecaţi.

Toate astea nu sunt decît căutări pe bîjbîite. Toate astea, probabil, se puteau întîmpla şi în ITL. Însă gîndirea civică lucrează mai departe: oare nu aceasta este veriga principală prin care trebuie să rupem lanţul?

„Moarte turnătorilor!" – asta-i veriga. Cuțitul în pieptul turnătorului! Să facem cuțite și să-i spintecăm pe turnători! Asta e!

Acum, cînd scriu acest capitol, șiruri de cărți umaniste atîrnă deasupra mea pe polițele bibliotecii, cu cotoarele lor vechi, care scînteiază palid, licăresc dojenitor ca stelele printre nori: nimic în lume nu se poate ține prin violență. Luînd în mînă sabia, cuțitul, carabina, devenim egalii călăilor și opresorilor noștri. Și nu va mai fi sfîrșit...

Nu va mai fi sfîrșit... Aici, la masa de lucru, avînd tot confortul, sunt întru totul de acord cu asta.

Dar trebuie să primești douăzeci și cinci de ani pentru nimic, să prinzi pe hainele tale patru numere, să ții mereu mîinile la spate, să fii percheziționat dimineața și seara, să fii epuizat de muncă, să fii tîrît la BUR în urma unui denunț, să intri în pămînt definitiv, pentru ca de acolo, din această groapă, toate discursurile marilor umaniști să pară flecăreală de oameni liberi bine hrăniți.

Nu va mai fi sfîrșit!... Dar oare un *început* va mai fi? Va mai fi ori nu va mai fi o rază de lumină în viața noastră?

Și a dedus poporul împilat: cu milostivire nu vii de hac silniciei.

Turnătorii sunt și ei oameni?... Supraveghetorii merg din baracă în baracă și ne aduc la cunoștință, pentru intimidarea noastră, un ordin dat pe întregul lagăr zis al Nisipurilor: într-unul din lagărele de femei, două fete (după anii de naștere se vede cît erau de tinere) au purtat discuții antisovietice. Tribunalul compus din...

Oare pe aceste fete, care șușoteau pe *vagonaș* și care aveau condamnări de cîte zece ani, ce scîrbă, ce canalie le-a *turnat*, căci și ea era tot o condamnată?! Vedeți ce turnători sunt oamenii?!

Nu era nici o îndoială. Și totuși primele lovituri n-au fost ușoare.

Nu știu cum s-a petrecut în altă parte (înjunghierile au început să apară *în toate* Lagărele speciale, chiar și în Spasskul invalizilor!), dar la noi a început după venirea unui convoi din Dubovka, în cea mai mare parte OUNovișți, ucraineni din vest. Pentru toată această mișcare, ei au făcut foarte mult, pretutindeni, ei au urnit căruța din loc. Convoiul din Dubovka ne-a adus microbul răzvrătirii.

Băieți tineri, puternici, luați direct de pe cărările războiului de partizani, ei au privit în jurul lor și s-au înspăimîntat de această amorțeală, de această robie, și au pus mîna pe cuțit.

La Dubovka, totul s-a terminat repede: rebeliune, incendiu, dizolvare. Însă patronii lagărului, încrezuți și plini de orbire (vreme de treizeci de ani nu întîmpinaseră nici o împotrivire, se dezobișnuiseră), nici măcar n-au avut grijă să-i izoleze de noi pe insurgenții aduși. I-au împrăștiat prin lagăr, prin brigăzi. Acesta era un procedeu folosit în ITL: acolo, împrăștierea înăbușea protestele. Dar în mediul nostru purificat, împrăștierea nu făcea decît să ajute ca flacăra să cuprindă toată masa deținuților.

Nou-veniții ieșeau cu brigăzile la muncă, dar nu se atingeau de nimic, nici măcar nu se făceau că muncesc, ci stăteau tolăniți la soare (era vară) și discutau încet între ei. Din afară, în asemenea momente, ei semănau cu hoții

de mare autoritate, *după lege*[4], cu atît mai mult, cu cît erau la fel de tineri, bine hrăniți, lați în spate.

Da, ieșise la iveală și *legea*, dar o lege nouă, uimitoare: „În noaptea asta să moară cine nu are conștiința curată!"

Acum crimele au început să fie mai dese decît evadările în perioada lor cea mai bună. Ele erau săvîrșite cu siguranță și autorii rămîneau anonimi: nimeni nu se ducea să se predea cu cuțitul însîngerat; cuțitul și stăpînul lui erau păstrați pentru altă treabă. În momentul preferat – ora cinci dimineața, cînd barăcile erau descuiate de cîte un singur supraveghetor, care mergea să descuie mai departe, iar deținuții, aproape toți, încă mai dormeau, – răzbunătorii, mascați, intrau încet în camera destinată, se apropiau de *vagonașul* destinat și ucideau fără greș pe trădătorul care nu se trezise încă sau care se trezise și țipa ca din gură de șarpe. Verificînd, ca să se convingă că a murit, ei se retrăgeau apoi cu îndemînare.

Erau mascați, și numerele lor nu se vedeau, erau descusute sau acoperite. Însă chiar dacă vecinii celui ucis îi recunoscuseră după alură, aceștia nu numai că nu se grăbeau să raporteze ei înșiși, dar nici la interogatorii, nici dacă erau amenințați de *cumetri* nu cedau, ci repetau: nu, nu, nu știu, n-am văzut. Și acesta nu era pur și simplu vechiul adevăr însușit de toți cei oprimați: „Cine nu știe nimic doarme liniștit, cine știe prea multe nu sfîrșește bine", aceasta era propria salvare! Pentru că acela care vorbea era ucis la ora cinci în dimineața următoare, și bunăvoința agentului operativ nu i-ar fi ajutat la nimic.

Iată că asasinatele (deși deocamdată nu avuseseră loc nici zece) deveniseră o normă, un fenomen obișnuit. Cînd mergeau dimineața la spălat ori cînd își primeau rația de pîine, deținuții întrebau: astăzi au mai ucis pe careva? În acest sport sinistru, urechile deținuților surprindeau gongul subteran al dreptății.

Aceasta se făcea cu totul clandestin. Cineva (recunoscut ca autoritate), undeva, doar arăta cuiva: uite, *pe acesta*! Nu era grija lui cine îl va ucide, la ce dată, de unde vor lua cuțitele. Iar *executanții*, care aveau asta în grijă, nu-l cunoșteau pe judecătorul a cărui sentință trebuiau s-o execute.

Trebuie să recunoaștem, deși ne lipsește confirmarea documentară a turnătorilor, că acest tribunal neconstituit, ilegal și invizibil, judeca mult mai precis și cu mult mai puține erori decît toate tribunalele, troicile, colegiile militare și OSO pe care le cunoaștem.

Tocătoarea, cum era denumită la noi, care mergea fără cusur, a început să funcționeze fără întrerupere, și ziua, devenind aproape publică. Pe „responsabilul unei barăci", mic și pistruiat, un fost grangur enkavedist din Rostov, ticălos cunoscut, l-au ucis într-o duminică, ziua-n amiaza mare, în odaia cu hîrdăul. Temperamentele deveniseră atît de aprige, încît toți au dat năvală să privească cadavrul în sînge.

Altă dată, cînd au pornit vînătoarea trădătorului care i-a vîndut pe săpătorii galeriei ce pornea pe sub zona de la baraca disciplinară nr. 8 (conducerea lagărului, dîndu-și seama, i-a strîns acolo pe deținuții importanți din Dubovka, dar *tocătoarea* funcționa perfect și fără ei), răzbunătorii l-au hăituit

cu cuțitele prin zonă în plină zi, turnătorul s-a refugiat în baraca șefilor, ei – după el, el în cabinetul șefului lagărului, grasul maior Maximenko – ei tot acolo. Tocmai atunci, frizerul lagărului îl bărbierea pe maior în fotoliul lui. Conform regulamentului, maiorul nu era înarmat, întrucît în zonă nu se cade să poarte armă. Zărindu-i pe asasini, maiorul, speriat, a sărit de sub briciul frizerului și a început să-i implore, crezînd că o să-l spintece numaidecît. Dar a constatat cu ușurare că sub ochii lui este spintecat un turnător. (De maior nu s-a atins nimeni. Directiva mișcării care începuse era: să-i taie numai pe turnători, de supraveghetori și șefi să nu se atingă.) Totuși maiorul a sărit pe fereastră, numai pe jumătate bărbierit, cu cearșaful la gît, a început să alerge spre postul de gardă, strigînd ca disperatul: „Turnule, foc! Turnule, foc!" Dar turnurile de pază n-au tras nici un foc...

S-a întîmplat odată că turnătorul n-a murit, s-a smuls din mîinile lor și, rănit, a fugit la spital. Acolo l-au operat și l-au bandajat. Dar dacă maiorul s-a speriat de cuțite, putea oare să-l salveze pe turnător spitalul? Peste două-trei zile l-au tăiat definitiv pe patul de spital...

La cinci mii de oameni au fost uciși cam o duzină, dar cu fiece lovitură de cuțit cădeau întruna tentaculele care ne copleșiseră din toate părțile. Adia un aer extraordinar! Aparent eram ca și mai înainte deținuți și continuam să trăim în interiorul zonei lagărului, dar în realitate eram liberi, liberi, fiindcă pentru prima oară în toată viața noastră, de cînd o țineam minte, începuserăm să vorbim deschis, cu voce tare, tot ce gîndeam! Cel care n-a trecut prin transformarea asta – acela nu-și poate imagina!

Iar turnătorii nu mai turnau...

Pînă nu demult, secția operativă putea să oprească pe oricine, ziua, în zonă, să discute ore întregi cu el: să primească denunțuri? să dea noi misiuni? să afle numele unor deținuți ieșiți din comun, care încă nu făcuseră nimic, dar puteau să facă? sau să fie suspectați ca viitoare centre de rezistență?

Seara venea brigada și îi punea colegului întrebarea: „De ce te-au chemat?" Și întotdeauna, spunînd adevărul sau ascunzîndu-se cu tupeu în spatele lui, acesta răspundea: „Mi-au arătat niște fotografii..."

Într-adevăr, în anii postbelici, multor deținuți li se arătau fotografiile unor persoane pe care ei ar fi putut să le întîlnească în timpul războiului. Dar nu puteau, n-avea rost să le arate la toți. Însă toți apelau la ele – și cei nevinovați și trădătorii. Printre noi se insinuase suspiciunea și ne obliga pe fiecare să ne închidem în noi.

Acum însă aerul era purificat de suspiciune. Acum, dacă cekiștii de la secția operativă ordonau cuiva să rămînă în zonă, să nu se prezinte la locul de adunare, acesta *nu rămînea*! De necrezut! Fără precedent în toți anii de existență ai CEKA-GPU-MVD! Cel convocat de ei, în loc să se tîrască cu inima bătînd, să dea fuga cu pași mărunți și cu mutră servilă, a refuzat mîndru să se ducă (căci toți tovarășii de brigadă se uitau la el)! O balanță invizibilă se legăna în aer, deasupra locului de adunare. Pe unul dintre talere se îngrămădiseră fantomele cunoscute: cabinetele anchetatorilor, pumnii, bîtele, nopțile în picioare fără somn, boxele în picioare, carcerele umede și reci, șobolanii, ploșnițele, tribunalele, a doua și a treia condamnare. Dar toate astea

nu s-au petrecut momentan, totul a fost o moară care măcina oasele, care nu putea să-i înghită dintr-o dată pe toţi şi să-i prelucreze într-o singură zi. Şi după această moară totuşi oamenii au continuat să trăiască, fiindcă toţi care sunt aici au trecut prin ea.

Iar pe cel de al doilea taler al balanţei se afla doar un cuţit, dar acest cuţit ţi-a fost destinat ţie, care ai cedat! A fost destinat să fie înfipt în pieptul tău, şi nu cîndva, ci mîine în zori, şi toate forţele CEKGB nu te pot scăpa de el. Nici nu era prea lung, dar tocmai atît cît să-ţi intre sub coaste. Nu avea nici mîner adevărat, ci o bandă izolatoare înfăşurată în partea neascuţită, tocmai bună ca să nu alunece cuţitul din mînă.

Şi această ameninţare înviorătoare a cîntărit mai greu! Ea dădea tuturor celor slabi forţă să smulgă de pe sine lipitorile şi să treacă mai departe, în pas cu brigada. (Ea le dădea şi o justificare bună pe urmă: noi am fi rămas, cetăţene şef! dar ne-a fost teamă de cuţit... pe dumneavoastră nu vă ameninţă, nici nu vă puteţi închipui...)

Ba mai mult decît atît. Nu doar că au încetat să răspundă la chemările agenţilor operativi şi ale altor stăpîni ai lagărului, dar acum se fereau să pună vreun plic ori vreo foaie scrisă în cutia poştală din zonă ori în cutiile pentru reclamaţii la instanţele superioare. Înainte de a pune scrisoarea sau cererea, rugau pe careva: „Na citeşte şi vezi că nu-i denunţ. Hai împreună s-o aruncăm la cutie".

Şi acum conducerea era oarbă şi era surdă! Fireşte, şi burtosul maior, şi adjunctul lui, tot burtos, şi toţi supraveghetorii umblau liberi prin zonă, unde nu-i ameninţa nimic, circulau printre noi, ne priveau, dar nu vedeau nimic! Pentru că, fără denunţători, omul în uniformă nu poate vedea şi auzi nimic; înainte de apropierea lui toţi tac, se întorc într-o parte, se ascund, pleacă. Undeva alături informatorii fideli ardeau de dorinţa de a-şi vinde tovarăşii, dar nici unul nu îndrăznea să facă nici măcar un semn secret.

Iată că încetase să mai funcţioneze acel aparat informativ pe care decenii de-a rîndul se bizuise gloria atotputernicelor şi atotştiutoarelor Organe.

S-ar zice că aceleaşi brigăzi mergeau la lucru pe aceleaşi şantiere (în plus, ne-am înţeles între noi să ne împotrivim şi escortei, să nu le mai permitem să modifice rîndurile noastre de cinci sau să ne numere în marş şi am reuşit! Îndată ce n-am mai avut turnători printre noi, au fost cuprinşi de slăbiciune şi soldaţii din escortă cu automate). Munceam ca să ne achităm de corvoadă. Ne întorceam şi permiteam supraveghetorilor să ne percheziţioneze, ca şi mai înainte (cuţitele nu erau descoperite niciodată!). Dar, în realitate, acum nu brigăzile, alcătuite în mod artificial de administraţie, ci cu totul alte formaţii îi legau pe oameni, şi înainte de toate – naţiunile. Au luat naştere şi s-au consolidat centrele naţionale inaccesibile turnătorilor: ucrainean, musulman unificat, estonian, lituanian. Nimeni nu le-a ales, însă ele au fost constituite atît de just, ţinîndu-se seama de vîrstă, de înţelepciune, de suferinţele îndurate, încît autoritatea lor pentru naţiunea respectivă nu era tăgăduită. A apărut şi un organ consultativ unificator, cum s-ar zice un „Soviet al naţionalităţilor".[5]

Aici este momentul să facem niște mențiuni. Nu totul a fost atît de curat și de lin cum apare cînd expui curentul principal. Au existat grupuri rivale: „moderați" și „extremiști". S-au strecurat, desigur, și simpatii și antipatii personale, precum și jocul amorului propriu la cei care ardeau de dorința de a fi „lideri". Tinerii tăurași-„executanți" erau departe de a avea o conștiință politică largă; unii dintre ei înclinau să ceară pentru „munca" lor hrană suplimentară; pentru asta puteau să amenințe direct pe bucătarul de la cantina spitalului, adică să-i ceară să fie hrăniți pe seama rației bolnavilor, iar în caz de refuz – să-l ucidă pe bucătar fără acordul nici unui judecător moral: căci de deprindere nu duc lipsă, iar măștile și cuțitele se află în mîinile lor. Într-un cuvînt, în același nucleu sănătos au început să apară carile – particularitate imuabilă, deloc nouă, omniprezentă pe întregul parcurs al istoriei mișcărilor revoluționare!

Odată, pur și simplu, s-a produs o greșeală: un turnător viclean l-a convins pe un om cumsecade dintre pălmași să schimbe paturile, și, spre dimineață, acesta a fost înjunghiat.

Dar cu toate aceste abateri, direcția generală era menținută cu toată precizia, imposibil să te încurci. Efectul produs asupra obștei era cel necesar.

Brigăzile rămăseseră aceleași, aceleași și ca număr, dar iată ce era ciudat: în lagăr *începuse să fie criză de brigadieri!* Un fenomen nemaiîntîlnit în GULAG. La început, dispariția lor era normală: unul se internase în spital, altul trecuse la depozitul de materiale, celuilalt îi venise sorocul să se elibereze. Întotdeauna însă dispecerii aveau în rezervă o masă lacomă de amatori: în schimbul unei bucăți de slănină, în schimbul unui pulover – să obțină postul de brigadier. Acum nu doar că nu erau amatori, dar erau astfel de brigadieri care zilnic se perindau pe la PPCE cerînd să fie schimbați cît mai curînd.

Venise o perioadă cînd vechile metode folosite în brigăzi – trimiterea „pălmașului" la groapă! – au căzut pentru totdeauna, iar pentru a născoci altele noi, nu oricine avea chemare. Și, curînd, problema brigadierilor a devenit atît de acută, încît dispecerii veneau în baraca brigăzilor, fumau, trăncăneau, apoi îi rugau pur și simplu pe lucrători: „Băieți, zău, nu se poate fără brigadier, este inadmisibil! Hai, alegeți voi pe cineva, noi o să-i dăm numaidecît numirea".

Asta a început mai cu seamă atunci cînd brigadierii au început să fugă în BUR, să se ascundă în pușcăria de piatră! Nu doar ei, ci și șefii de șantier – vampirii, de felul lui Adaskin; turnătorii, în ajunul demascării sau cum simțeau că urmează la rînd, tresăreau brusc și – *o luau la sănătoasa!* Încă ieri se semețeau printre oameni, încă ieri se purtau și vorbeau astfel de parcă aprobau ceea ce se petrecea (iar acum să încerci numai să vorbești printre *zeki* altfel!), încă noaptea trecută ei au dormit în baraca brigăzii (au dormit ori au stat încordați, gata să se apere, jurîndu-se că asta-i ultima noapte de acest fel), – iar astăzi au dispărut! Și plantonul primește dispoziție: lucrurile lui cutare să fie duse la BUR.

Asta era o epocă nouă, o epocă sinistră și veselă în viața Lagărului special. Totuși nu noi am fugit! *Ei au fugit*, purificîndu-ne pe noi de prezența

lor! O perioadă fără precedent, imposibilă pe pămînt: omul care nu are conştiinţa curată nu poate dormi liniştit! Răzbunarea nu vine pe lumea cealaltă sau la judecata istoriei, răzbunarea vie, palpabilă, o săvîrşeşte asupra ta cuţitul în zori. Acest lucru poate fi imaginat doar într-un basm: sub picioarele celor cinstiţi, pămîntul zonei este moale şi cald, sub picioarele trădătorilor – înţeapă şi arde. Aşa ceva ar fi de dorit spaţiului de dincolo de zonă, spaţiului care se află *în libertate*, care n-a cunoscut niciodată o astfel de perioadă şi poate că nici nu va cunoaşte.

Clădirea sumbră, de piatră, a BUR-ului, extinsă şi terminată demult, cu ferestruici mici, cu botniţe, umedă, rece şi întunecată, împrejmuită cu gard solid făcut din scînduri groase, bătute în caplama, acest BUR pregătit cu atîta drag de patronii lagărului pentru recalcitranţii care nu voiau să iasă la lucru, pentru fugari, pentru îndărătnici, pentru protestatari, pentru toţi oamenii curajoşi, a început brusc să se transforme în casă de odihnă pentru turnători, vampiri şi zbiri.

Nu poţi să zici că n-a avut haz cel care s-a gîndit primul să dea fuga la cekişti şi, pentru îndelungata şi credincioasa slujbă, să le ceară să-i pună la adăpost de mînia maselor de deţinuţi în puşcăria de piatră. Să te duci şi să ceri să fii băgat într-o temniţă solidă, să nu fugi din, ci în puşcărie, să consimţi de bunăvoie să nu mai respiri aer curat, să nu mai vezi lumina soarelui – aşa ceva cred că nu s-a mai pomenit în istorie.

Şefilor şi agenţilor operativi le-a fost milă de cei dintîi şi i-au adăpostit: erau ai lor, totuşi. Le-au pus la dispoziţie cea mai bună celulă a BUR-ului (mucaliţii din lagăr au numit-o *camera de bagaje*[6]), le-au dat saltele, au poruncit să fie mai bine încălzită, le-au asigurat o oră de plimbare.

Însă după primii şugubeţi au pornit şi alţii, mai puţini spirituali, dar care, la fel, doreau cu ardoare să trăiască. (Unii dintre turnători care dădeau bir cu fugiţii, voiau să-şi păstreze faţa: cine ştie, poate va trebui cîndva să se întoarcă şi să trăiască printre *zeki*. Arhidiaconul Rudciuk şi-a înscenat fuga în BUR: după ora stingerii, supraveghetorii au venit în baracă, au jucat scena unei percheziţii dure, cu scuturatul saltelei, „l-au arestat" pe Rudciuk şi l-au dus. De altfel, curînd, în lagăr s-a aflat, din sursă sigură că mîndrul arhidiacon, iubitor al penelului şi chitarei, stă în aceeaşi strîmtă „cameră de bagaje".) Iată că numărul lor a trecut de zece, de cincispreze, de douăzeci! (Au început să-i spună „brigada Macehovski" – după numele şefului regimului disciplinar.) Trebuie acum să le pregătească încă o celulă, reducînd suprafeţele productive ale BUR-ului.

Însă turnătorii sunt necesari şi utili doar cîtă vreme circulă prin mulţime şi nu sunt demascaţi. Iar un turnător demascat nu mai face nici cît o ceapă degerată, el nu mai poate să-şi facă treaba în acest lagăr. Şi trebuie să-l mai ţii şi pe hrană gratuită în BUR, iar el nu lucrează în producţie, nu se justifică. Nu, filantropia MVD-ului trebuie să aibă şi ea limite!

Şi torentul celor ce implorau salvare a fost întrerupt. Cine a întîrziat trebuia să rămînă în blană de oaie şi să aştepte cuţitul.

Denunţătorul este ca barcagiul: e necesar un ceas şi apoi – bun rămas.

Grija conducerii erau contramăsurile ce trebuiau luate pentru a opri această mişcare ameninţătoare şi a o înfrînge. Primul lucru, de care s-au apucat şi cu care erau obişnuiţi, a fost să scrie ordine.

Deţinătorii trupurilor şi sufletelor noastre mai puţin decît orice voiau să recunoască în mişcarea ce se pornise o mişcare politică. În ordinele lor ameninţătoare (supraveghetorii mergeau prin barăci şi le citeau), tot ceea ce începuse era denumit *banditism*. Astfel le era mai simplu, mai uşor de înţeles, mai drag, la urma urmelor. Oare trecuse mult de cînd bandiţii erau trimişi la noi sub eticheta de „politici"? Şi iată că acum politicii – pentru prima oară politici! – au devenit „bandiţi". Destul de nesigur ni se anunţa că bandiţii vor fi descoperiţi (deocamdată nici unul) şi (cu şi mai multă nesiguranţă) împuşcaţi. În acele ordine se făcea apel la masa deţinuţilor să-i *osîndească* pe bandiţi şi *să lupte* împotriva lor!...

Deţinuţii ascultau şi se împrăştiau rîzînd. În faptul că ofiţerii regimului disciplinar se temeau să numească politicul politic (deşi de treizeci de ani sarcina oricărei anchete consta în atribuirea „politicii") noi am simţit slăbiciunea lor.

Şi era, într-adevăr, slăbiciune! A numi această mişcare banditism era stratagema lor: în felul acesta cădea răspunderea de pe umerii administraţiei lagărului – cum de a îngăduit o mişcare politică în lagăr? Acest avantaj şi această necesitate s-au exstins şi mai sus: la direcţiile regionale al MVD-ului, la GULag şi pînă la minister. Sistemul care se teme în permanenţă de informaţie se complace în a se autoamăgi. Dacă ar fi ucis personalul de supraveghere şi pe ofiţerii regimului disciplinar le-ar fi venit greu să evite articolul 58-8, terorism, însă atunci le-ar fi fost uşor să recurgă şi la pedeapsa cu moartea. Însă numaidecît ei au putut beneficia de posibilitatea seducătoare de a prezenta cele ce se petreceau în Lagărele speciale drept un *război al cîinilor*, care zguduia, tot în această perioadă, ITL-urile şi care fusese pus la cale de conducerea GULag-ului.

„Războiul cîinilor" ar fi meritat un capitol separat în această carte, dar pentru asta ar fi trebuit să mai căutăm mult material. Trimitem cititorul la studiul lui Varlam Şalamov ***Schiţe din lumea crimei****, deşi nici el nu este complet.*

Pe scurt. „Războiul cîinilor" s-a dezlănţuit aproximativ în anul 1949 (fără a mai pune la socoteală anumite cazuri permanente de măceluri între hoţi – hoţi care nu acceptau altă lege decît cea a lumii interlope – şi „cîini" – hoţi care acceptă să colaboreze cu autorităţile). În anii 1951-1952 războiul era în toi. Lumea hoţilor era împărţită în numeroase fracţiuni: în afară de hoţii şi „cîinii" propriu-zişi, mai erau hoţii nelimitaţi sau „fără limită" (nu aparţineau nici unei fracţiuni de hoţi): „mahnoviştii"[7] (care nu recunoşteau legile lumii interlope); îndărătnicii (care perseverau în a aplica pînă la capăt legea lumii interlope); pivovaroviştii: „scufiţa roşie": „rangă la cingătoare" şi încă altele.

În această perioadă, conducerea GULag-ului, dezamăgită de teoriile infailibile privind reeducarea hoţilor, a hotărît probabil să scape de această povară, jucîndu-se de-a diviziunea, susţinînd cînd o grupare, cînd alta şi prin intermediul cuţitelor acestora distrugînd altele. Măcelurile aveau loc în mod deschis, masiv.

Pe urmă, hoții ucigași s-au adaptat: fie să nu ucidă cu mîinile lor, fie, în caz că ucideau, să oblige pe altul să ia vina asupra lui. Astfel, tinerii delincvenți de drept comun sau foști soldați și foști ofițeri, amenințați cu moartea, luau asupra lor crima altora, primeau douăzeci și cinci de ani pentru banditism, articolul 59-3, și mai sunt și astăzi în lagăr. Iar hoții-căpetenii de grupuri au ieșit curați ca lacrima datorită „amnistiei dată de Voroșilov" în 1953 (dar nu trebuie să ne pierdem speranța: de atunci au mai fost închiși de vreo cîteva ori).

Cînd în zilele noastre au fost din nou la modă povestirile sentimentale pe tema „reeducării", în coloanele gazetelor a fost strecurată și informația – fireşte foarte vagă și falsă – privind masacrele din lagăre; cu acest prilej au fost confundate înadins (pentru ochii istoriei) „războiul cîinilor" cu „tocătoarea" din Lagărele speciale, și în general orice fel de măcel, indiferent care. Tema lagărelor interesează pe toată lumea, astfel de articole sunt citite cu lăcomie, dar nu poți înțelege nimic din ele (pentru asta și sunt scrise). Iată, de pildă, un ziarist pe nume Galici a tipărit în iulie 1959 în „Izvestia" o nuvelă „documentară" suspectă despre un anume Kosîh, care, din lagăr, ar fi înduioșat Sovietul Suprem cu o scrisoare de optzeci de pagini dactilografiate (1. De unde a luat mașina de scris? De la agentul operativ? 2. Cine ar fi citit optzeci de pagini, acolo, la Sovietul Suprem, căci după o pagină îi apucă numaidecît căscatul). Acest Kosîh avea o pedeapsă de douăzeci și cinci de ani, dintr-o a doua condamnare primită în lagăr. Ce fel de condamnare, pentru ce, în acest punct Galici – o trăsătură caracteristică a ziaristului nostru – și-a pierdut numaidecît limpezimea vorbirii. Nu poți să-ți dai seama dacă acest Kosîh a omorît un „cîine" sau un turnător, săvîrșind astfel o crimă politică. Dar, lucru caracteristic, dacă privești din punct de vedere istoric înapoi, totul este aruncat în aceeași grămadă și numit banditism. Iată cît de științific este explicat acest lucru în ziarul central: „Acoliții lui Beria (dă vina pe mort, mortul suportă orice!) manipulau atunci (dar ***înainte****? dar* ***acum****?) lagărele. Severitatea legii era înlocuită cu actele ilegale ale persoanelor (cum? în pofida instrucțiunilor unice? dar cine ar fi îndrăznit?) care trebuiau să le aplice în practică.* ***Ei aflau în toate chipurile vrajba*** *(sublinierea mea. Asta-i adevărat – A.S.) între diferitele grupuri de ze-ka ze-ka. (Folosirea turnătorilor se încadrează în această formulare...) O vrajbă sălbatică, stimulată artificial, fără milă".*

Să oprești asasinatele din lagăr cu condamnări de douăzeci și cinci de ani, pe care oricum asasinii le aveau, s-a dovedit, bineînțeles, imposibil. Și iată că în anul 1961 a fost emis decretul pedepsei cu moartea pentru asasinat în lagăr, inclusiv pentru uciderea unui turnător, bineînțeles. Doar acest decret al lui Hruşciov mai lipsea Lagărelor speciale staliniste.

În felul acesta se dezvinovățeau. Dar în același timp erau privați de dreptul de a-i împuşca pe ucigaşii din lagăr, şi, deci, erau privați de contramăsuri eficiente. Şi nu erau în stare să anihileze mişcarea ce lua mereu amploare.

Ordinele nu ajutau. Masa deținuților n-a acceptat, în locul stăpînilor săi, *să condamne şi să lupte*. Şi următoarea măsură a fost: trecerea întregului lagăr pe regim disciplinar! Aceasta însemna: tot timpul liber din zilele de lucru, în afară de cele cînd lucram, şi toate duminicile fără întrerupere, trebuia să stăm sub lacăt, ca la închisoare, să folosim hîrdăul şi chiar hrana s-o primim la

baracă. Au început să ne aducă zămîrca şi caşa, în cazane mari, la baracă, cantina era pustie.

Era un regim greu, dar nu a durat mult. Am început să lucrăm fără tragere de inimă, şi trustul cărbunelui a început să ţipe. Dar mai important era că o povară de patru ori mai mare cădea pe umerii supraveghetorilor, care acum trebuiau, fără întrerupere, să alerge cu cheile ba să descuie ori să încuie după plantoanele ce cărau hîrdăul, ba să aducă mîncarea, ba să escorteze grupurile la infirmerie şi de la infirmerie.

Obiectivul conducerii era să ne facă viaţa cît mai grea, ca să ne revoltăm împotriva asasinatelor şi să-i trădăm pe asasini. Noi, însă, eram de acord cu toţii să suferim, să rezistăm, căci merita! Un alt obiectiv era să nu rămînă baraca deschisă, ca să nu poată veni ucigaşi din alte barăci, căci într-o baracă este mai uşor să găsească victima. Iată însă că din nou a avut loc o crimă, şi din nou n-au găsit pe nimeni, din nou toţi „n-au văzut" şi „nu ştiau". Mai mult, unuia i-au spart capul pe un şantier de lucru: de asta nu te poţi apăra nicicum încuind barăcile.

Regimul disciplinar a fost anulat. În locul lui şi-au pus în gînd să construiască „marele zid chinezesc". Ăsta era un zid gros cît două cărămizi de chirpici şi înalt de vreo patru metri, pe care îl ridicaseră în mijlocul zonei, de-a curmezişul, pregătindu-se să împartă lagărul în două părţi, lăsînd deocamdată o gaură. (Proiect comun pentru toate Lagărele speciale. O astfel de separare a zonelor mari în altele mai mici a avut loc în multe alte lagăre.) Dar întrucît trustul nu putea finanţa această lucrare, – pentru orăşelul muncitoresc ea nu avea nici un sens, toată greutatea – şi pregătirea cărămizilor de chirpici, şi uscarea lor, şi căratul pînă la zid, şi chiar ziditul – cădea tot pe umerii noştri, pe duminicile şi serile noastre (de vară, luminoase) după venirea de la lucru. Nu puteam suferi zidul acela, era clar că şefii lagărului pregătesc vreo ticăloşie, dar am fost nevoiţi să-l construim. Ne eliberaserăm foarte puţin: capul şi gura, dar eram cufundaţi încă pînă la umeri, ca şi înainte, în mlaştina robiei.

Toate aceste măsuri: ordinele ameninţătoare, regimul disciplinar, zidul, erau brutale, cu totul în spiritul gîndirii penitenciare. Dar ce-i asta? Cînd nu se aştepta nimeni, o brigadă, două, trei sunt chemate în camera fotografului, la fotografiat, dar politicos, nu cu numărul-zgardă pe piept, nu cu capul într-o anumită poziţie, ci stai cum îţi este mai comod, cum îţi place. Şi din fraza imprudentă a şefului KVC-ului, deţinuţii vor afla că sunt „fotografiaţi pentru acte de identitate".

Pentru care acte? Ce acte de identitate pot să aibă deţinuţii?... Credulii sunt cuprinşi de emoţie: poate că pregătesc permise pentru a ne scoate de sub escortă? Sau poate... sau poate...

Într-o zi, un supraveghetor s-a întors din concediu şi-i povestea altuia cu glas tare (erau de faţă şi deţinuţii) că pe drum a văzut eşaloane întregi de deţinuţi eliberaţi: cu lozinci, cu ramuri verzi, se duceau acasă.

Doamne, cum îţi bate inima! Păi de mult ar fi timpul! Cu asta ar fi trebuit să înceapă după război! Oare să fi început?

Se spune că unul a primit scrisoare de acasă: vecinii lui au fost eliberați, sunt la casele lor!

Într-o zi, una dintre brigăzile fotografiate este chemată la comisie. Să intre cîte unul! La o masă cu învelitoare roșie, sub portretul lui Stalin, stau de-ai noștri, din lagăr, dar și vreo doi necunoscuți: un kazah, un rus, care nu mai fuseseră văzuți prin lagărul nostru. Atmosferă de lucru, ușor veselă, completează un formular: numele, prenumele, patronimicul, anul nașterii, locul nașterii, iar mai departe, în locul știutelor articole, al duratei condamnării, al datei cînd ia sfîrșit condamnarea – situația familială, amănunțit: soția, părinții, dacă ai și copii – ce vîrstă au, unde locuiesc, locuiesc împreună ori separat. Și totul este notat!... (Cînd unul, cînd altul din comisie îi atrage atenția celui care scrie: notează și asta, și asta.)

Ciudate întrebări, dureroase și plăcute totodată! Și deținutul cu sufletul cel mai împietrit se simte înduioșat și-l podidesc lacrimile. Ani de-a rîndul n-a auzit decît cuvinte sacadate, ca un lătrat: articolul? ce pedeapsă? cine te-a condamnat? Și deodată, iată, ai în față niște ofițeri cumsecade, serioși, omenoși, care fără grabă și cu simpatie, da, cu simpatie, te întreabă niște lucruri păstrate în străfunduri, că nici tu nu îndrăznești să le atingi, uneori mai povestești cîte ceva vecinului de prici, sau nici atît... Și acești ofițeri (ai uitat ori acum îl ierți pe acest locotenent-major, care, data trecută, în ajunul aniversării revoluției din octombrie – ți-a luat fotografia familiei și a rupt-o...), – acești ofițeri, auzind că soția ta s-a măritat cu altul, iar tatăl e foarte bolnav, nu mai trage nădejde să-și mai vadă fiul, plescăie trist din buze, se uită unul la celălalt, clatină din cap.

Da, nu sunt răi, și ei sunt oameni, doar că au un serviciu de cîine... Și, după ce au notat totul, pun tuturor următoarea întrebare:

— Și unde ai vrea *să locuiești*?... Acolo unde locuiesc părinții sau unde ai locuit înainte?...

— Poftim? zice *zekul*, holbînd ochii. Păi, eu... în baraca șapte...

— Știm asta! rîd ofițerii. Te întrebăm unde *ai vrea* să locuiești? Uite, să zicem că vei fi eliberat, în acest caz pentru ce localitate să-ți facă actele?

Și lumea întreagă se învîrtește în fața ochilor deținutului, crîmpeie de soare, raze de curcubeu... Cu capul el înțelege că ăsta-i un vis, un basm, că așa ceva este imposibil, că pedeapsa lui este de douăzeci și cinci sau de zece ani, că nu s-a schimbat nimic, el este plin de noroi și mîine va merge tot acolo – dar cîțiva ofițeri, doi maiori, șed, fără să se grăbească și insistă cu simpatie:

— Deci, unde, unde? Spune.

Și cu inima bătînd să spargă pieptul, scăldat de valuri de căldură și recunoștință, roșu ca un băiețandru, deținutul rostește numele fetei, trădînd taina inimii lui, unde ar vrea să-și trăiască pașnic restul zilelor, dacă n-ar fi un ocnaș blestemat, stigmatizat de patru numere...

Și ei notează! Și îl roagă să-l cheme pe următorul. Iar primul sare ca un nebun în coridor la băieți și le povestește cum a fost.

Deținuții din brigadă intră unul cîte unul și răspund la întrebările ofițerilor prietenoși. Și din cincizeci se găsește unul care răspunde în derîdere:

— Aici, în Siberia, totul este grozav, doar clima este prea fierbinte. Nu s-ar putea dincolo de Cercul Polar?

Sau:

— Scrieți așa: în lagăr m-am născut, în lagăr voi muri, alt loc mai bun nu cunosc.

Au discutat astfel cu două-trei brigăzi (în lagăr sunt două sute). Lagărul a fost tulburat vreo cîteva zile, aveam ce vorbi, deși jumătate dintre noi nu s-ar putea spune că ar fi crezut: trecuse de mult vremea celor creduli! Dar comisia, nu s-a mai întrunit. Fotografiatul nu-i costa scump: apăsau pe declanșator, însă aparatul era gol. Dar să stea așa, cu toții, și să-i chestioneze atît de cordial pe acești mișei – n-au mai avut răbdare. Dacă n-au mai avut, nici n-a ieșit nimic din această inițiativă sfruntată.

(Dar să recunoaștem totuși – ce succes! În anul 1949 sunt create – firește pe vecie – lagăre cu regim crunt. Iar în 1951 stăpînii sunt nevoiți să joace acest spectacol de cordialitate. Ce altă dovadă a succesului nostru vă mai trebuie? De ce în ITL n-au avut prilejul să dea asemenea spectacole?)

Și din nou au strălucit lamele cuțitelor.

Și patronii au hotărît *să aresteze*. Fără turnători, ei nu știau exact cine erau oamenii care le trebuiau, totuși aveau unele bănuieli și niște idei (poate că cineva, în taină, restalibise calea de a denunța).

Și iată că, într-o zi, doi supraveghetori, au venit în baracă, seara, după lucru, cum o făceau deseori, și au zis: „Pregătește-te, mergi cu noi".

Dar *zekul* s-a uitat la băieți și a zis:

— Nu merg!

Și într-adevăr, în această simplă, obișnuită *ridicare* sau arestare, la care nu ne împotriveam niciodată și pe care ne obișnuiserăm s-o acceptăm ca pe voia soartei, în ea, deci, există și această posibilitate: nu merg! Capetele noastre eliberate acum înțelegeau asta!

— Cum nu mergi? l-au asaltat supraveghetorii.

— Uite-așa, nu merg! a răspuns *zekul* ferm. Mi-e bine și aici.

— Da unde trebuie să meargă?... Și de ce trebuie să meargă?... Noi nu-l lăsăm să plece!... Nu vi-l dăm!... Plecați! au început să strige din toate părțile.

Supraveghetorii s-au sucit, s-au răsucit, și au plecat.

Au încercat în altă baracă, și tot așa.

Și au înțeles lupii că noi nu mai suntem oile dinainte. Că de acum pot să te aresteze ori prin înșelăciune, ori la postul de control, ori de unul singur cu un detașament întreg. Din mulțime, acum nu mai iei pe nimeni.

Eliberați de scîrnă, izbăviți de ochii care ne supravegheau și de urechile care ne ascultau, ne-am întors și am văzut că noi suntem mii! Că noi suntem *politici*! Că noi putem *să ne împotrivim*!

Cît de bine a fost aleasă veriga de care trebuie să tragi lanțul ca să se rupă, – turnătorii! pîrîtorii și trădătorii! Frații noștri și nu ne lăsau să trăim! Și, precum pe altarele antichității, sîngele lor a fost vărsat ca să ne elibereze de blestemul care apăsa greu asupra noastră.

Revoluția se intensifica. Briza ei, care parcă încetase să mai adie, acum a năvălit ca un uragan în plămînii noștri!

Capitolul 11

LANŢURILE NI LE RUPEM PE DIBUITE

ACUM, cînd şănţuleţul care ne despărţea de supraveghetori s-a prăvălit şi a devenit ditamai şanţul, şi ei, şi noi stăteam pe cele două margini abrupte şi ne măsuram din priviri: ce va fi mai departe?...

Firește, „stăteam" este o imagine. Căci noi mergeam zilnic la lucru cu brigadierii cei noi (fie cu cei aleşi în secret, convinşi să lucreze pentru cauza comună, fie cu aceiaşi, dinainte, dar care deveniseră de nerecunoscut: săritori, binevoitori, grijulii), nu întîrziam dimineaţa la adunare, nu ne trăgeam pe sfoară unii pe alţii, nu aveam recalcitranţi care refuzau să meargă la lucru şi aduceam de la locul de producţie mărturii că s-a muncit destul de bine – şi, pare-se şefii lagărului puteau să fie pe deplin mulţumiţi de noi. Noi, de asemenea, puteam fi mulţumiţi de ei: se dezvăţaseră de tot să mai strige, să ameninţe, nu ne mai băgau la carceră pentru nimicuri şi nu observau că noi încetaserăm să mai scoatem căciulile în faţa lor. Dimineaţa, maiorul Maximenko dormea cînd noi ne adunam pentru plecare, dar seara îi plăcea să întîmpine coloanele la postul de gardă şi, cîtă vreme zăboveau aci, să spună cîte o glumă. Ne privea cu bunăvoinţă de om ghiftuit, precum, odinioară, un moşier ucrainean de prin Taurida putea să-şi privească turmele-i nenumărate întorcîndu-se din stepă. În cîte o duminică ne aduceau şi filme. Şi doar ca înainte – ne mîncau zilele cu construcţia „marelui zid chinezesc".

Cu toate acestea, şi noi, şi ei ne gîndeam cu încordare: ce va fi mai departe? Căci nu se putea să rămînă aşa: ar fi fost insuficient şi pentru noi, şi pentru ei. Cineva trebuia să dea lovitura.

Dar ce puteam noi să obţinem? Acum *vorbeam* în gura mare, fără să privim în jur, tot ce voiam, tot ce ne stătea pe suflet (să experimentezi libertatea cuvîntului chiar şi numai în această zonă, chiar şi atît de tîrziu în viaţă – era un lucru plăcut!) Puteam însă noi să sperăm să răspîndim această libertate dincolo de zona noastră sau să ne ducem noi cu ea acolo? Nu, desigur. Ce revendicări politice am fi putut să prezentăm? Nici măcar nu puteam să le imaginăm. Fără să mai spunem că n-avea nici un rost, că totul era fără speranţă, – nici măcar nu puteam să le imaginăm! Nu puteam cere în lagărul nostru nici ca ţara să se schimbe, nici ca ea să renunţe la lagăre: ar fi aruncat cu bombe din avioane peste noi.

Ar fi fost firesc să cerem să ni se revizuiască dosarele, cazurile noastre, să ne scape de povara pedepselor date pe nedrept. Dar şi asta părea fără nici o speranţă. În acea miasmă de teroare care plutea densă deasupra ţării, majoritatea cazurilor şi sentinţelor noastre părea pe deplin justă în ochii

judecătorilor, dar se pare că şi pe noi ne convinseseră de acest lucru! Şi, apoi, revizuirea cazurilor nu este ceva material, palpabil, pentru mulţime, la revizuire putem fi cel mai uşor înşelaţi: făgăduieli, amînări, anchete reluate – toate astea pot dura ani de zile. Şi chiar dacă pe careva l-au declarat eliberat şi l-au dus, de unde putem noi să ştim că nu l-au dus în faţa plutonului de execuţie, în altă puşcărie, să-i dea o altă condamnare?

Oare spectacolul Comisiei nu ne-a arătat cum toate aceste lucruri pot fi montate şi jucate ca pe scenă? Şi fără revizuire se pregătesc să ne dea drumul acasă...

Cu ce au căzut toţi de acord şi nu puteau exista dubii – a fost să înlăture lucrurile cele mai umilitoare: să nu ne mai încuie noaptea în barăci şi să ne lipsească de hîrdaie; să nu ne mai oblige să purtăm numerele; munca noastră să nu fie total neplătită; să ni se permită să scriem douăsprezece scrisori pe an. (Dar toate astea, toate astea, şi chiar douăzeci şi patru de scrisori pe an le-am avut în ITL, – dar parcă acolo se putea trăi?)

Iar în privinţa obţinerii zilei de lucru de opt ore, aici nici măcar n-am avut unanimitate... Atît ne-am dezobişnuit de libertate, încît parcă nici nu mai năzuim la ea...

Am chibzuit şi la mijloacele care trebuie adoptate: cum să procedăm? ce să facem? Era limpede că numai cu mîinile goale nu avem nici o şansă împotriva unei armate moderne, astfel încît calea noastră nu este insurecţia armată, ci greva. În timpul grevei am putea de pildă să ne smulgem singuri numerele.

Şi totuşi în noi încă mai curgea sînge de rob. Smulgerea generală a acestor numere mizerabile ni se părea un pas la fel de cutezător, de irevocabil, cum ar fi, să zicem, ieşirea cu mitraliera în stradă. Iar cuvîntul „grevă" suna atît de cumplit în urechile noastre, încît ne căutam sprijin în greva foamei: dacă începeam greva generală o dată cu greva foamei, asta parcă ne ridica drepturile morale de a intra în grevă. S-ar părea că pentru greva foamei avem ceva drepturi, dar pentru o grevă obişnuită, de lucru? Generaţie după generaţie noi am crescut cu conştiinţa că acest cuvînt teribil de primejdios şi, desigur, contrarevoluţionar: „grevă", la noi se află în acelaşi rînd cu „Antanta, Denikin, sabotaj chiaburesc, Hitler".

Astfel, acceptînd de bunăvoie greva foamei absolut inutilă, noi acceptam dinainte subminarea de bunăvoie a propriilor forţe fizice în luptă. (Din fericire, după noi, se pare, nici un alt lagăr n-a repetat greşeala celor din Ekibastuz.)

Ne-am gîndit şi la detaliile acestei asocieri posibile a grevei obişnuite cu greva foamei. Regimul disciplinar general, care nu se aplicase recent, ne învăţase că drept răspuns, de bună seamă ne vor încuia în barăci. Cum o să mai comunicăm între noi? Cum o să ne transmitem hotărîrile privind cursul ulterior al grevei? Cineva trebuie să inventeze şi să pună de acord între barăci un sistem de semnalizare, şi de la care anume ferestre vor fi date şi receptate semnalele.

Despre toate acestea se vorbea ba ici, ba colo, într-un grup sau în altul, ceea ce puneam la cale ni se părea inevitabil şi de dorit, dar totodată, din

neobişnuinţă, şi întrucîtva imposibil. Nu ne puteam închipui ziua aceea cînd, pe neaşteptate, ne vom strînge, vom cădea de acord, ne vom hotărî şi...

Însă paznicii noştri, organizaţi deschis într-o ierarhie militară, obişnuiţi mai mult să acţioneze şi riscînd mai puţin să piardă în acţiune decît în inacţiune, deci paznicii au dat cei dintîi lovitura.

Apoi totul a pornit de la sine.

Am întîmpinat în pace şi destul de plăcut, pe *vagonaşele* noastre obişnuite, în brigăzile, barăcile, secţiile şi colţişoarele noastre obişnuite, anul nou 1952. Iar pe 6 ianuarie, în ajunul Crăciunului ortodox[1], cînd ucrainenii din Ucraina de Vest se pregăteau să-l sărbătorească toţi cît mai plăcut, să fiarbă *kutiia*[2], să postească pînă la răsăritul stelelor şi pe urmă să cînte colinde, – dimineaţa, după apel ne-au încuiat şi apoi n-au mai deschis uşile barăcilor.

Nimeni nu se aştepta! Totul fusese pregătit în secret, cu perfidie! De la fereastră am văzut că din baraca vecină au scos vreo sută de *zeki* şi îi mînă, cu lucruri cu tot, spre postul de gardă.

Un transfer?...

Iată-i că vin şi la noi. Supraveghetorii. Ofiţerii cu fişele personale. Şi după fişe încep să strige... Afară cu lucruri cu tot... şi cu saltelele, aşa cum sunt, umplute!

A, deci asta era! O nouă sortare! La gaura din zidul chinezesc au pus o santinelă. Mîine va fi zidită. Pe noi ne scot dincolo de postul de gardă şi ne mînă cu sutele – cu saci şi cu saltele, ca pe nişte sinistraţi, în jurul lagărului şi prin celălalt post de gardă – în zona cealaltă. Iar din zona cealaltă veneau alţii în întîmpinarea noastră.

Toate minţile încep cu presupunerile: pe cine au luat? pe cine au lăsat, ce rost are această redistribuire? Şi intenţia patronilor se lămureşte foarte repede: într-o jumătate (filiala nr. 2 a lagărului) au rămas doar ucrainenii *get-beget*, vreo două mii de oameni. În jumătatea unde ne-au băgat pe noi şi care se va numi filiala nr. 1 a lagărului, erau vreo trei mii din celelalte naţiuni: ruşi, estonieni, lituanieni, letoni, tătari, caucazieni, georgieni, armeni, evrei, polonezi, moldoveni, nemţi şi cîteva exemplare din alte popoare, capturate de pe cîmpurile de luptă din Europa şi Asia. Într-un cuvînt: „Unică şi indivizibilă". (Curios. Ideea MVD-ului, care trebuia să fie luminată de învăţătura socialistă şi extranaţională, urmează aceeaşi veche cale: divizarea naţiunilor.)

Vechile brigăzi au fost dezmembrate, se formează altele, ele vor merge pe alte şantiere de lucru, vor locui în barăci noi – un adevărat cadril! Ca să te descurci îţi trebuie nu o duminică, ci o săptămînă întreagă. Multe legături au fost rupte. Oamenii au fost amestecaţi, şi greva, care, pare-se, era coaptă a fost zădărnicită... Bine lucrat!

În lagărul ucrainenilor a rămas spitalul, cantina şi clubul. Nouă, în loc de toate astea, ne-a rămas BUR-ul. Ucrainenii, banderoviştii, cei mai periculoşi rebeli să fie izolaţi de BUR, cît mai departe. Dar de ce?

Curînd vom afla de ce. Prin lagăr circulă un zvon demn de crezare (transmis de lucrătorii care transportă zămîrca la BUR), că turnătorii, în „camera lor de bagaje'", se obrăzniciseră: împreună cu ei sunt băgaţi şi cei bănuiţi a fi

dintre răzbunători (au ridicat doi-trei de ici-de colo), şi turnătorii îi torturează în celula lor, îi strangulează, îi bat, îi silesc să mărturisească, să dezvăluie nume: *cine sunt spintecătorii??* Iată cînd intenţia a ieşit întreagă la iveală: torturează! Nu torturează haita *cîinilor* de pază (probabil, n-au aprobare, ar putea să aibă neplăceri), au încredinţat această misiune turnătorilor: căutaţi-vă singuri asasinii! Nu este nevoie să le injectezi zel. Şi, astfel, trîntorii îşi justifică pîinea. Iar pe banderovişti tocmai de aceea i-au depărtat de BUR, ca nu cumva să se strecoare în puşcărie. În noi au mai multă încredere: noi suntem oameni supuşi, din neamuri diferite, nu ne vom putea înţelege. Iar rebelii sunt acolo. Şi între cele două filiale de lagăr se înalţă zidul de patru metri.

Există mulţi istorici serioşi, multe cărţi inteligente, dar această aprindere misterioasă a sufletelor oamenilor, această zămislire misterioasă a exploziilor sociale nimeni nu poate să le prezică, nici măcar să le explice ulterior.

Uneori sub o stivă de lemne vîri o grămadă de cîlţi aprinşi; vîri întruna, dar stiva nu ia foc. Alteori, o singură scînteie zboară din horn spre cer şi un sat întreg arde pînă la temelii.

Cele trei mii de oameni din lagărul nostru nu se pregătiseră de nimic, nu erau pregătiţi peutru nimic, dar, seara, cînd au venit de la muncă, brusc, în baraca de lîngă BUR, deţinuţii au început să-şi demonteze vagonaşele, au luat stinghiile mai lungi şi elementele în cruce şi, în semiîntuneric (dintr-o parte a BUR-ului, locul este în penumbră) au fugit şi au început să izbească în gardul solid dimprejurul puşcăriei cu stinghiile şi crucile aduse cu ei. Nu aveau nici topoare, nici rîngi; pentru că nu se găsesc în zonă.

Loviturile semănau cu cele care se aud cînd lucrează o brigadă de dulgheri, scîndurile au cedat cele dintîi, atunci au început să tragă de ele – şi toată zona a început să răsune de scîrţîitul cuielor de doisprezece centimetri. Normal nu prea era ora de lucru a dulgherilor, dar zgomotele păreau zgomote de lucru şi nu le-au acordat numaidecît atenţie nici santinelele din turnuri, nici supraveghetorii şi nici deţinuţii din alte barăci. Activitatea de seară îşi urma cursul: unele brigăzi mergeau la cină, altele ieşeau de la cină, răspîndindu-se care la infirmerie, care la magazie, care să-şi ridice pachetul.

Totuşi, supraveghetorii s-au alarmat, au dat fuga spre BUR, spre zidul aflat în penumbră, au văzut ce se petrece şi au rupt-o la fugă spre baraca şefilor. Un deţinut s-a luat cu o bîtă după un supraveghetor. Numaidecît, ca să fie tacîmul complet, cineva a început să azvîrle cu pietre ori să dea cu bîtele în geamurile de la baraca şefilor. Geamurile se spărgeau zăngănind vesel şi totodată ameninţător!

Intenţia băieţilor nu era să dezlănţuie o rebeliune şi nici să cucerească BUR-ul, asta nu era lucru uşor, ei nu voiau decît să toarne benzină pe fereastră în celula turnătorilor şi să dea foc: atenţie, ăştia suntem noi, lăsaţi-o mai încet! O duzină de oameni pătrunseseră prin gaura din gardul BUR-ului. Au început să se agite: care celulă o fi, or fi nimerit fereastra, trebuie să dea jos botniţa, să se aşeze în scară, să dea căldarea din mînă în mînă, dar au început să latre mitralierele din turn, aşa că n-au izbutit să dea foc.

Supraveghetorii din lagăr şi şeful regimului disciplinar Macehovski (şi după el au alergat cu cuţitul în mînă, dar a fugit pe acoperişul magaziei de materiale spre turnul din colţ strigînd: „Turnul! Nu trageţi! Prieteni!" – şi a urcat prin antezonă)* au alarmat divizionul de escortă. Iar divizionul (unde să aflăm acum numele comandanţilor?!) a ordonat prin telefon turnurilor din colţuri să deschidă foc de mitralieră asupra celor trei mii de oameni neînarmaţi, care nu ştiau nimic de cele petrecute. (Brigada noastră, de pildă, era la cantină, şi aceste rafale le-am auzit de acolo complet nedumeriţi.)

Ironia soartei a făcut că toate acestea să se petreacă pe data de 22 ianuarie stil nou, care pe stil vechi corespundea cu 9 ianuarie[3], zi în care încă înainte de anul acela era marcată în calendarul aniversărilor funebre ca *duminica sîngeroasă*. La noi a ieşit marţea sîngeroasă, şi a fost mult mai spaţioasă pentru călăi decît la Petersburg: aici nu era o piaţă, ci stepa largă, şi fără martori, fără ziarişti, fără străini.

În beznă, la nimereală, mitralierele au început să tragă în direcţia zonei. E drept că n-au tras multă vreme, o mare parte din gloanţe poate că au trecut pe deasupra, însă au trecut destule şi pe jos, şi cîte trebuie pentru un om? Gloanţele au străpuns pereţii subţiri ai barăcilor şi au rănit, cum se întîmplă întotdeauna, nu pe cei care au asaltat puşcăria, ci pe cei care n-au avut nici un amestec, dar acum ei trebuiau să-şi ascundă rănile, să nu meargă la infirmerie, ci să se vindece precum cîinii: după răni, puteau fi luaţi drept participanţi la rebeliune, căci pe cineva trebuiau să reţină din această masă uniformă! În baraca nr. 9 a fost ucis pe patul său un bătrîn paşnic, care tocmai îşi încheiase condamnarea de zece ani: peste o lună trebuia să se elibereze; fiii lui mai mari serveau în aceeaşi armată care ne împroşca din turnuri cu gloanţe.

Atacatorii au părăsit curticica închisorii şi s-au împrăştiat pe la barăcile lor (trebuiau să monteze la loc *vagonaşele*, ca să nu ofere nici un indiciu). Mulţi alţii, auzind împuşcăturile, au socotit că trebuie să stea în baracă. O a treia categorie, dimpotrivă, s-au năpustit afară agitaţi, umblînd de colo-colo prin zonă, căutînd să înţeleagă ce s-a întîmplat.

În acest timp nu mai rămăsese nici un supraveghetor în zonă. Baraca în care se afla sediul conducerii rînjea înfricoşător cu geamurile sparte, părăsită de ofiţeri. Turnurile amuţiseră. Prin zonă bîntuiau curioşii şi căutătorii de adevăr.

Şi numaidecît s-au deschis cît erau de largi porţile lagărului nostru şi puşcaşii din escortă au intrat, un pluton întreg, cu automatele în cumpănire, trăgînd rafale la nimereală. S-au desfăşurat în evantai, iar în urma lor veneau supraveghetorii înfuriaţi, cu ţevi de fier în mînă, cu bîte, cu ce nimeriseră.

Se apropiau în valuri de toate barăcile scotocind zona. Pe urmă, automatele au tăcut, pistolarii s-au oprit, iar supraveghetorii au ţîşnit înainte, prinzîndu-i pe cei care se ascundeau, răniţi sau încă teferi, izbindu-i fără milă.

---

* Pînă la urmă a fost şi el înjunghiat, dar nu de noi, ci de hoţii care ne-au luat locul la Ekibastuz, în anul 1954. Era dur, dar şi curajos, asta nu i-o poţi contesta.

Toate acestea s-au limpezit pe urmă, dar la început am auzit doar rafalele dese din zonă, dar în semiîntuneric nu vedeam şi nu înţelegeam nimic.

La intrarea în baraca noastră s-a format o busculadă periculoasă: *zekii* voiau să intre cît mai repede şi din pricina asta nu putea să intre nimeni (nu pentru că scîndurile subţiri ale barăcii ne-ar fi salvat de gloanţe, ci pentru că înăuntru omul înceta să mai fie rebel). Eram şi eu acolo, lîngă pridvor. Ţin bine minte starea mea de spirit: o nepăsare greţoasă faţă de soarta mea, o nepăsare momentană privind salvarea sau pieirea mea. Blestemaţi să fiţi, de ce v-aţi legat de noi. De ce suntem noi într-atît de vinovaţi faţă de voi că ne-am născut pe acest pămînt nenorocit şi trebuie să stăm veşnic în puşcăriile voastre? Toată greaţa acestei ocne îmi invadase pieptul cu linişte şi cu dezgust. Nici măcar frica mea permanentă pentru poemul şi piesa ce le purtam în mine, nescrise încă nicăieri, nici măcar pe ea n-o mai simţeam. Şi în faţa morţii, a acelei morţi care se apropia de noi în mantale, nu m-am înghesuit cîtuşi de puţin la uşă. Iată dar care era starea de spirit dominantă a ocnaşului la care ne aduseseră.

Uşa s-a eliberat, am intrat printre ultimii. Şi numaidecît, amplificate de rezonanţa încăperii, au bubuit cîteva împuşcături. Au tras trei gloanţe pe uşă în urma noastră, şi ele s-au înfipt unul lîngă altul în tocul uşii. Cel de al patrulea a nimerit mai sus şi a lăsat în geamul uşii o gaură mică, rotundă, într-un nimb de fisuri mărunte.

Urmăritorii n-au năvălit peste noi în barăci. Îi prindeau şi îi băteau pe cei ce nu izbutiseră să fugă în baracă. Răniţi şi bătuţi erau vreo douăzeci, unii au izbutit să se ascundă şi să-şi camufleze rănile, alţii au fost trimişi deocamdată la infirmerie, iar mai departe îi aştepta închisoarea şi ancheta pentru participare la rebeliune.

Toate acestea însă au fost aflate pe urmă. Noaptea barăcile au fost încuiate, în dimineaţa următoare, pe 23 ianuarie, n-au lăsat ca diferite barăci să se întîlnească la cantină şi să se lămurească în privinţa celor întîmplate. Şi unele barăci înşelate, în care nimeni n-a avut de suferit în mod vizibil, fără să ştie nimic de cei ucişi, au ieşit la lucru. Inclusiv a noastră.

Noi am ieşit, dar după noi n-au mai scos pe nimeni pe poarta lagărului: linia era pustie, nici urmă de adunare. Ne-au înşelat!

A fost mizerabil în ziua aceea la lucru, în atelierele noastre mecanice. Băieţii mergeau de la o maşină la alta, şedeau şi discutau: ce s-a întîmplat ieri? şi pînă cînd ne vom speti muncind şi vom suporta? Dar oare se poate *să nu suportăm*? obiectau deţinuţii cu vechime în lagăr, care fuseseră înfrînţi pe vecie. Oare cîndva a scăpat cineva să nu fie înfrînt? (Asta era filosofia contingentului 1937[4].)

Cînd ne-am întors de la lucru pe întuneric, zona lagărului nostru era pustie. Dar mesagerii au dat fuga la ferestrele celorlalte barăci. Şi am aflat că baraca nr. 9, în care se aflau doi ucişi şi trei răniţi, şi cele vecine cu ea astăzi n-au ieşit la lucru. Stăpînii le-au vorbit despre noi şi sperau că mîine îi vor scoate şi pe ei. Dar acum totul era clar: mîine nu vom ieşi nici noi.

În legătură cu asta au fost aruncate cîteva bileţele peste zid, la ucraineni, ca să ne susţină.

Greva, asociată cu greva foamei, nepregătită, nici măcar în proiect definitivată cum trebuie, a început, acum la un semn din cap, fără un comitet, fără un sistem de semnalizare.

Ulterior, în alte lagăre, unde au pus stăpînire pe depozitele de alimente, dar n-au ieşit la lucru, au procedat, firește, mai inteligent. La noi, deşi n-a fost prea înţelept, a fost mai impresionant: trei mii de oameni au refuzat dintr-o dată să mănînce şi să lucreze.

Dimineaţa, nici o brigadă n-a trimis om să ridice raţia de pîine. Nici o brigadă n-a mers la cantină să mănînce zămîrca şi casa deja pregătite. Supraveghetorii nu înţelegeau nimic: au intrat a doua, a treia, a patra oară plini de însufleţire în barăci să ne cheme, apoi să ne ameninţe, apoi să ne invite cu blîndeţe: deocamdată la cantină să ridicăm pîinea, de adunare pentru a pleca la lucru – nici vorbă.

Dar nimeni nu s-a dus. Toţi stăteau tolăniţi, îmbrăcaţi, încălţaţi, fără să scoată o vorbă. Doar noi, brigadierii (în acest an fierbinte, devenisem brigadier), le mai răspundeam cîte ceva, pentru că ni se adresau numai nouă. Şi noi stăteam tolăniţi şi, mormăiam morocănoşi:

— Geaba, şefule, n-o să iasă nimic...

Şi această paşnică şi unanimă nesupunere faţă de putere, puterea care niciodată n-a iertat nimănui nimic, nesupunere îndărătnică, prelungită în timp, părea mai cumplită decît să fugi şi să strigi cît te ţine gura sub gloanţe.

În sfîrşit, au încetat să ne mai convingă şi au încuiat barăcile.

În zilele care au urmat din barăci n-au ieşit decît plantoanele: scoteau hîrdaiele, aduceau apă de băut şi cărbuni. Doar celor care erau internaţi la infirmerie obştea le-a îngăduit să nu participe la greva foamei. Şi doar medicilor şi infirmierilor – să lucreze. Bucătăria a gătit o zi – a aruncat, a gătit încă o dată şi iar a aruncat, apoi a încetat să mai gătească. „Oploşiţii", în prima zi, s-au prezentat şefilor, au explicat că ei n-au cum să lucreze şi au plecat.

Şi mai mult stăpînii n-au putut să ne mai vadă, să privească în sufletele noastre. Între supraveghetori şi robi s-a aşternut o prăpastie.

Nici unul dintre participanţi n-o să uite niciodată aceste trei zile şi trei nopţi din viaţa noastră. Nu i-am văzut pe tovarăşii noştri din celelalte barăci şi n-am văzut nici cadavrele care zăceau acolo neîngropate. Însă toţi eram uniţi printr-o legătură de oţel care trecea prin zona pustie a lagărului.

Greva foamei n-o declaraseră nişte oameni sătui cu rezerve de grăsime sub piele, ci nişte oameni slabi, vlăguiţi, ani de-a rîndul chinuiţi de foame, care cu mare greutate au realizat un oarecare echilibru în corpul lor, şi dacă le lipsea chiar şi numai o sută de grame de pîine se simţeau deranjaţi. Intraseră în greva foamei, la rînd cu toţi, şi cei ajunşi la limita puterilor, cei cu un picior în groapă, deşi trei zile de foame puteau să le grăbească iremediabil moartea. Mîncarea pe care acum o refuzaserăm, pe care o socoteam întotdeauna de mizerie, acum, în visele noastre aţîţate de foame, ni se părea mai mult decît îndestulătoare.

Declaraseră greva foamei oameni care decenii întregi fuseseră educaţi în legea lupească: „Mori tu astăzi, eu o să mor mîine!" Dar iată că au renăscut.

au ieşit din mlaştina lor împuţită şi au acceptat să moară mai bine cu toţii azi, decît să trăiască şi mîine tot aşa.

În camerele barăcilor, între deţinuţi se instauraseră nişte relaţii solemne, afectuoase. Dacă vreunuia îi rămînea ceva de mîncare, mai ales celor care primeau pachete, duceau totul într-un loc comun, pe o bucată de pînză, iar pe urmă, prin hotărîrea colectivă a camerei, o parte de hrană se împărţea, alta se punea deoparte pentru a doua zi. (La magazia cu alimente personale, cei care primeau pachete poate că mai aveau încă destulă mîncare, dar, în primul rînd, la magazie nu se putea ajunge prin zonă, iar, în al doilea rînd, nu toţi erau dispuşi să-şi aducă aici rezervele: fiecare dintre ei conta să se restabilească după greva foamei. Iată de ce greva foamei era o încercare inegală, ca de altfel orice puşcărie, şi de adevărată bravură dădeau dovadă cei care nu aveau nimic în rezervă şi nici o speranţă să se întremeze pe urmă.) Dacă aveau crupe, le fierbeau la gura sobei şi le împărţeau cu lingura. Pentru ca focul să fie mai iute băgau în sobă bucăţi de scînduri de la *vagonaşe*. N-o să le pară rău de patul lagărului, cînd nu se ştie dacă vor mai fi în viaţă pînă mîine!

Nimeni nu putea să prevadă ce vor face stăpînii. Se aşteptau să tragă din nou cu mitralierele din turnuri asupra barăcilor. Ne aşteptam cel mai puţin la concesii. Niciodată n-am obţinut nimic de la ei, şi dinspre greva noastră adia amărăciunea disperării.

Dar în această disperare era şi o mulţumire. Da, au făcut un pas inutil, disperat, el nu se va sfîrşi bine – perfect! Burta noastră a flămînzit, inimile ne-au durut, dar ne-am satisfăcut o altă necesitate, o necesitate superioară. În aceste lungi zile, şi seri, şi nopţi de foame, trei mii de oameni meditau la cele trei mii de condamnări ale lor, la cele trei mii de familii, ori nefamilii – cei care nu aveau, la tot ce s-a întîmplat cu fiecare, ce se va mai întîmpla; şi cu toate că în această multitudine de cutii toracice, sentimentele circulau în direcţii diferite – unii regretau deschis, alţii erau chiar disperaţi – , totuşi, marea majoritate gîndea: aşa trebuie! să le facem în ciudă! este rău – foarte bine că e rău!

Iată încă o lege nestudiată, legea elanului comun al unui sentiment de masă, în pofida a ceea ce dictează raţiunea. Acest elan l-am trăit foarte clar pe pielea mea. Îmi mai rămăsese doar un an de pedeapsă. Ar fi trebuit să-mi pară rău, să sufăr că m-am băgat în această ciorbă din care îmi va fi greu să ies fără o nouă condamnare. Şi totuşi nu-mi părea rău de nimic. Degeaba, n-aveţi decît să-mi mai daţi o condamnare!...

A doua zi am văzut pe fereastră cum un grup de ofiţeri trece de la o baracă la alta. Mai mulţi supraveghetori au deschis uşa, au pornit pe coridor şi, băgînd capul pe uşa camerei chemau (dar într-un fel nou, nu ca înainte, cînd parcă se adresau unor dobitoace): „Brigadierii la raport!"

Au început discuţiile. Nu hotărau brigadierii, ci brigăzile. Mergeau din cameră în cameră şi se sfătuiau. Poziţia tuturor era dublă: turnătorii fuseseră stîrpiţi din mediul nostru, însă unii mai erau bănuiţi, alţii erau cu siguranţă, ca de pildă alunecosul Mihail Gheneralov, brigadierul reparatorilor auto, care se ţinea foarte semeţ. Simpla experienţă de viaţă ne sugera că mulţi dintre greviştii de astăzi, care făceau foamea în numele libertăţii, mîine se vor

scinda în numele răposatei robii. De aceea, cei care dirijau greva (ei existau, bineînțeles), nu s-au deconspirat, n-au ieșit din clandestinitate. Ei nu luau puterea în mod deschis, dar brigadierii renunțau pe față la a lor. În felul acesta părea că greva noastră plutește dusă de valuri, necondusă de nimeni.

În sfîrșit, undeva, în mod invizibil, s-a elaborat o hotărîre. Noi, brigadierii, vreo șase-șapte oameni, am ieșit în tindă la șefii care ne așteptau răbdători (era tinda chiar acelei barăci nr. 2, pînă de curînd *rejimka*, de unde a început săparea tunelului-metrou, a cărui gură începea la cîțiva metri de locul întîlnrii noastre de acum). Ne-am rezemat de pereți, am lăsat ochii în jos și am încremenit, parcă eram de piatră. Am lăsat ochii în jos pentru că nimeni nu mai voia să-i privească slugarnic pe stăpîni, iar să-i privești ca un răzvrătit, ar fi fost o nesocotință. Stăteam ca niște școlari-huligani inveterați, convocați la consiliul pedagogic: ținută degajată, mîinile în buzunare, capetele aplecate într-o parte – needucabili, impenetrabili, irecuperabili.

În schimb din ambele coridoare, spre tindă, a dat năvală mulțimea *zekilor*, și ascunzîndu-se după cei din față, cei din spate strigau tot ce voiau: și revendicările noastre, și răspunsurile noastre.

Ofițerii cu găitane albastre la epoleți (printre cei cunoscuți – și alții noi, pe care nu-i mai văzuserăm) formal nu-i vedeau decît pe brigadieri și nu le vorbeau decît lor. Se adresau reținut. Nu ne amenințau, dar nici nu adoptau un ton de egalitate. Ziceau că este în interesul nostru, chipurile, să încetăm cele două greve. În acest caz ni se va da nu doar rația de astăzi, ci și – lucru nemaipomenit în GULAG – cea de ieri. (Cît erau de obișnuiți că pe cei flămînzi îi poți cumpăra!) Nu se spunea nimic nici de pedepse, nici de revendicările noastre, ca și cînd n-ar fi existat.

Supraveghetorii stăteau pe margine, ținînd mîna dreaptă în buzunar.

Din coridor strigau:

— Să fie judecați cei vinovați că s-a tras!

— Jos lacătele de la bараci!

— Jos numerele!

În alte bараci au mai cerut și revizuirea proceselor judecate de OSO în procese publice.

Iar noi stăteam precum școlarii-huligani în fața directorului – oare cînd o să ne lase în pace?

Stăpînii au plecat, și baraca a fost din nou încuiată.

Deși foamea îi istovise pe mulți, capetele erau tulburi, grele, în baracă însă n-a crîcnit nici un glas că ar trebui să cedăm. Nimeni nu și-a exprimat regretul cu voce tare.

Se făceau presupuneri cît de sus va ajunge știrea despre rebeliunea noastră. Ministerul Afacerilor Interne, firește, știa ori va afla astăzi, dar *Mustață*[5]? Căci acest măcelar nu se va da înapoi să ne împuște pe toți, cinci mii.

Spre seară, undeva în apropiere, s-a auzit vuietul unui avion, deși era vreme noroasă, timpul nu era bun de zbor. Presupuneam că a venit cineva și mai de sus.

Un *zek* cu experiență, fiu al GULAG-ului, pe nume Nikolai Hlebunov, amic al brigăzilor noastre, care acum, după nouăsprezece ani ispășiți, se aran-

jase undeva la bucătărie, trecea în ziua aceea prin zonă şi a izbutit (nu s-a temut să ne aducă şi să ne arunce pe fereastră o jumătate de pud de crupe de mei. L-am împărţit între cele şapte brigăzi şi, pe urmă, l-am fiert noaptea, ca să nu ne surprindă supraveghetorii.

Hlebunov ne-a transmis şi o veste cumplită: dincolo de zidul chinezesc, filiala nr. 2 a lagărului, ucrainenii, nu ne-au susţinut. Şi ieri, şi astăzi, ucrainenii au ieşit la lucru ca şi cum nu se întîmplase nimic. Nu există nici o îndoială că primiseră biletelele noastre şi auziseră tăcerea noastră de două zile, iar din macaraua-turn de pe şantier pot să vadă pustietatea care domneşte în zona noastrtă de două zile, după tirul mitralierelor din noaptea trecută, au văzut că n-au întîlnit în cîmp coloanele noastre. Şi cu toate acestea – nu ne-au susţinut... (Cum am aflat pe urmă, căpeteniile lor – băieţi tineri, care încă nu erau iniţiaţi în politica adevărată – au considerat că Ucraina are soarta ei, alta decît a muscalilor. Ei, care începuseră atît de aprig, acum se dădeau la o parte, ne lăsau singuri.) Prin urmare – nu eram cinci mii, ci doar trei.

Şi în a doua noapte, a treia dimineaţă şi a treia zi, foamea ne sfîşia stomacul cu ghearele.

Cînd însă a treia zi de dimineaţă cekiştii, şi mai numeroşi. i-au chemat din nou pe brigadieri în tindă, şi noi ne-am dus din nou fără tragere de inimă şi impenetrabili, strîmbînd din nas, – hotărîrea comună era: nu cedăm! Îşi făcuse apariţia inerţia luptei.

Şi stăpînii n-au făcut decît să ne sporească forţele. Gradul nou venit ne-a spus aşa:

— Direcţiunea Lagărului Nisipurilor *îţi roagă pe deţinuţi să accepte mîncarea*. Direcţia va primi toate plîngerile. Ea va analiza şi va înlătura cauzele *conflictului* dintre administraţie şi deţinuţi.

Oare n-am auzit bine? *Ne roagă să acceptăm mîncarea*? Şi despre lucru nici măcar o vorbă? Noi am atacat închisoarea, am spart geamurile şi felinarele, am alergat după supraveghetori cu cuţitele şi asta se pare că n-a fost cîtuşi de puţin rebeliune, ci un *conflict între!* Între părţi egale: administraţie şi deţinuţi!

A fost de ajuns să ne unim doar două zile şi două nopţi pentru ca proprietarii sufletelor noastre să schimbe tonul! Niciodată, în toată viaţa, nu numai ca deţinuţi, dar ca oameni liberi, ca membri de sindicat, n-am auzit din partea stăpînilor atîtea vorbe de tămîiere!

Însă, fără să scoatem o vorbă, am început să ne împrăştiem, căci nimeni nu putea hotărî *aici*. Şi nu putea nici măcar să promită că va hotărî. Brigadierii au plecat fără sa ridice capetele, fără să se uite înapoi, deşi şeful OLP-ului ne spunea la toţi pe nume.

Acesta a fost răspunsul nostru.

Şi baraca a fost încuiată.

Din afară, ea părea stăpînilor la fel de mută şi inaccesibilă. Dar înăuntru, în camere, au început discuţii aprinse. Ispita era prea mare! Blîndeţea tonului i-a înduioşat pe *zekii* nepretenţioşi mai mult decît orice ameninţare. Au

răsunat voci – să cedăm. La urma urmelor – mai mult ce voiam să obţinem?...

Eram obosiţi! Ne era foame! Acea lege misterioasă care sudase simţămintele noastre şi ne purtase în sus, acum începuse să bată încet din aripi şi să se lase în jos.

S-au deschis însă nişte guri care au stat închise decenii întregi, care au tăcut toată viaţa, şi, poate, ar fi tăcut pînă la moarte. Ele sunt, de bună seamă, ascultate şi de către turnătorii care scăpaseră teferi. Aceste apeluri ale gurii care îşi recăpătase graiul pentru cîteva minute (în camera noastră – Dmitri Panin) vor trebui plătite pe urmă cu o nouă condamnare, cu un laţ de gîtul care a tremurat de libertate. N-are importanţă, coardele gîtului şi-au îndeplinit pentru prima oară misiunea pentru care au fost create.

Să cedăm acum? Asta înseamnă să ne predăm pe cuvînt de onoare. Pe al cui cuvînt de onoare? Al temnicerilor, al haitei de *cîini* a lagărului? Cîte puşcării există şi cîte lagăre există, oare cînd şi-au ţinut – măcar o dată – cuvîntul?!

S-a ridicat pîcla veche a suferinţelor, obidirilor, batjocurilor. Pentru prima dată am păşit pe calea cea dreaptă şi acum să şi cedăm? Pentru prima oară ne-am simţit oameni şi trebuie să capitulăm atît de repede? Un vîrtej zglobiu şi răutăcios a suflat peste noi şi ne-a înfiorat: să continuăm! să continuăm! Or să stea altfel de vorbă cu noi! Or să cedeze! (Dar cînd şi cum vom putea avea încredere în ei? Asta, oricum rămînea neclar. Asta-i soarta celor oropsiţi: este inevitabil să avem încredere şi să cedăm...)

Şi din nou, se pare, au fîlfîit aripile vulturului – vulturul a două sute de sentimente contopite într-unul! Şi a zburat!

Ne-am culcat, ca să ne păstrăm forţele, încercînd să ne mişcăm cît mai puţin şi să nu discutăm despre fleacuri. Ne rămăsese destulă treabă – să ne gîndim.

Nu mai aveam de mult nici o fărîmă de mîncare. Nimeni nu mai fierbea nimic şi nu mai împărţea nimic. În tăcerea şi nemişcarea generală se auzeau doar vocile tinerilor observatori, care se lipiseră de ferestre: ei ne relatau tot ce se petrecea prin zonă. Noi admiram acest tineret de douăzeci de ani, elanul lui aprig, luminos, hotărîrea lui de a muri în pragul unei vieţi încă neîncepute – dar să nu se predea! Ne era ciudă că adevărul intrase cu întîrziere în capetele noastre, iar coloana noastră vertebrală începuse să se anchilozeze într-o atitudine arcuită.

Cred că acum pot să-i numesc pe Ianek Baranovski, pe Volodia Trofimov.

Şi, deodată, cînd începea amurgul zilei a treia, cînd soarele asfinţea pe cerul senin, observatorii au strigat cu necaz:

— Baraca a noua!... A noua s-a predat!... A noua se duce la cantină!

Am sărit cu toţii. Locatarii camerelor de pe partea cealaltă au venit în fugă la noi. Prin zăbrele, de pe paturile de jos şi de sus ale *vagonaşelor*, în patru labe, peste umerii celorlalţi priveau încremeniţi această procesiune dezolantă.

Două sute cincizeci de figuri jalnice, şi aşa întunecate, dar acum şi mai negre în lumina apusului de soare, se tîrau de-a curmezişul zonei într-un şir lung, supus, umilit. Mergeau, luminaţi de soare, în lanţ întins, şovăitor,

nesfîrşit, ca şi cînd cei din urmă regretau că primii, din faţă, au pornit, de parcă n-ar fi vrut să-i urmeze. Pe unii, pe cei mai slăbiţi, îi susţineau de braţ sau îi ţineau de mînă, şi cum mergeau aşa, clătinîndu-se, aveai impresia că multe călăuze conduc mulţi orbi. Un mare număr dintre ei aveau în mîini gamele sau căni, şi aceste vase de lagăr mizerabile aduse în speranţa unei cine prea îmbelşugate pentru a încăpea în stomacul lor contractat, aceste vase întinse înainte, cum fac cerşetorii cînd cer de pomană. erau ceva deosebit de jignitor, deosebit de umil şi deosebit de înduioşător.

Am simţit că mă podideşte plînsul. Ştergîndu-mi lacrimile, m-am uitat în jur: tovarăşii mei plîngeau.

Cuvîntul barăcii nr. 9 era hotărîtor. La ei zăceau cadavrele celor ucişi, de patru zile, din seara zilei de marţi.

Mergeau la cantină, şi prin asta parcă voiau să spună că pentru raţia de pîine şi cașă au hotărît să-i ierte pe asasini.

Baraca nr. 9 era o baracă înfometată. În ea erau numai brigăzi de salahori, rareori cînd cineva dintre ei primea vreun pachet. Erau şi mulţi dintre cei socotiţi că se aflau cu un picior în groapă. Poate că au cedat tocmai pentru a nu mai avea şi alte cadavre?...

Am plecat de la ferestre tăcuţi.

Şi atunci am înţeles eu ce înseamnă mîndria poloneză şi în ce a constat esenţa răscoalelor pline de abnegaţie ale polonezilor. Inginerul acela polonez, Jerzy Wiengierski, era acum în brigada noastră. Îşi executa ultimul an, al zecelea. Chiar şi cînd era şef de şantier, nimeni nu l-a auzit să ridice vocea vreodată. Întotdeauna era liniştit, politicos şi blînd.

Acum faţa lui era schimonosită. A întors capul cu mînie, cu dispreţ, cu durere, să nu mai vadă acest cortegiu de cerşetori, s-a îndreptat şi cu voce rea şi răsunătoare a strigat:

— Brigadiere! Să nu mă treziţi la cină! Eu nu merg!

S-a căţărat pe patul de sus al *vagonaşului,* s-a întors cu faţa la perete şi – nu s-a sculat! El nu primea pachete, el era singur, întotdeauna flămînd – şi nu s-a sculat. Vederea caşei aburinde nu putea să-i ecraneze imateriala Libertate!

Dacă toţi am fi fost la fel de mîndri şi de fermi – care tiran ar fi rezistat?

Ziua următoare, 27 ianuarie, era duminică. Dar nu ne-au scos la lucru – să recuperăm (cu toate că şefii erau îngrijoraţi pentru realizarea planului), ci doar ne-au dat să mîncăm, ne-au dat pîinea pentru zilele din urmă şi ne-au lăsat să hoinărim prin zonă. Ne-am dus cu toţii de la o baracă la alta, ne-am povestit cum au trecut aceste zile, şi la unii, şi la alţii, şi toţi aveam o dispoziţie sărbătorească de parcă noi cîştigaserăm, nu pierduserăm. („Ospăţul învingătorilor", a glumit Panin, care cunoştea piesa mea.) Iar blînzii stăpîni ne-au făgăduit încă o dată că toate cererile *legitime* (dar: cine ştia şi determina ce este legitim?...) vor fi satisfăcute.

Şi cu toate acestea – un amănunt fatal: un anume Volodka Ponomariov, un *cîine,* care în toate zilele grevei a fost cu noi, a ascultat multe discuţii şi a

văzut mulți ochi, – *a fugit la postul de gardă.* Asta înseamnă că a fugit să trădeze și să scape de cuțit dincolo de zonă.

Această fugă a lui Ponomariov exprimă esența lumii hoților și bandiților. Aparența lor noblețe a sufletului nu este decît o obligație a unuia față de celălalt în interiorul casei lor. Dar, nimerind în vîrtejul revoluției, ei se vor comporta negreșit ca niște ticăloși. Ei nu sunt în stare să înțeleagă nici un fel de principiu, numai forța.

Era neîndoios că vor pregăti arestarea instigatorilor. Ne-au anunțat însă că, dimpotrivă, au sosit comisii din Karaganda, din Alma-Ata, din Moscova și vor analiza situația. Pe un ger puternic, au pus o masă în mijlocul lagărului, pe locul de adunare. La masă s-au așezat niște ofițeri în scurte îmblănite, albe, și cu pîslari și au propus să vină deținuții cu plîngerile. Mulți s-au dus, au vorbit. Au notat.

Marți, după stingere, i-au adunat pe brigadieri „pentru prezentarea plîngerilor". În realitate această consfătuire a fost încă o ticăloșie, o formă de anchetare: știau că deținuții aveau multe pe suflet și i-au lăsat să-și spună păsul, ca apoi să-i aresteze cu mai multă siguranță.

Asta a fost ultima mea zi de brigadier: aveam o tumoare neglijată care se dezvolta cu repeziciune; amînasem operația pentru un moment, cum se spune în lagăr, „favorabil". În ianuarie și mai ales în zilele fatale ale grevei foamei tumoarea a hotărît în locul meu că acum este momentul favorabil și creștea văzînd cu ochii. Îndată ce au deschis barăcile, am fost la doctor, care m-a programat pentru operație. Acum m-am tîrît la această ultimă adunare.

O convocaseră în vestiarul băii, o încăpere spațioasă. De-a lungul scaunelor de frizerie au așezat o masă încăpătoare pentru prezidiu. La ea s-au așezat un colonel de la MVD, cîțiva locotenenți-colonei, ceilalți mai mărunți, iar șefii lagărului nostru se pierdeau undeva în rîndul al doilea, în spatele lor. Tot acolo, în spatele lor, ședeau cei ce notau – tot timpul adunării ei au scris fără întrerupere, iar cei din primul rînd le repetau numele celor care luau cuvîntul..

Se evidenția un locotenent-colonel de la secția specială sau din partea Organelor – un nelegiuit sprinten, inteligent, ager, cu cap prelung și îngust, și cu agerimea gîndirii, și cu îngustimea feței parcă nu aparținea tagmei obtuze a funcționarilor.

Brigadierii luau cuvîntul în silă, aproape că trebuiau extrași dintre rîndurile strînse ca să se ridice. Nici nu începeau bine să vorbească, că numaidecît erau întrerupți și invitați să explice: de ce sunt înjunghiați *oamenii*? ce scopuri urmărea greva? Și dacă nefericitul brigadier încerca să răspundă cumva la aceste întrebări de ce sunt înjunghiați unii și care sunt revendicările, asupra lui se năpustea haita întreagă: de unde aveți cunoștință de asta? înseamnă că aveți legături cu bandiții? atunci spuneți-le numele!!

Ca să vedeți cu cîtă eleganță și în ce condiții de egalitate elucidau ei „legitimitatea" revendicărilor noastre...

Se străduia în mod deosebit să-i întrerupă pe cei care vorbeau nelegiuitul locotenent-colonel cu capul prelung, era foarte bun de gură și, față de noi, avea avantajul că el nu putea fi sancționat. Cu întreruperile lui categorice i-a

dat gata pe toți vorbitorii și începea să se creeze impresia că pe noi ne învinuiau de toate, iar noi ne justificam.

Simțeam cum se ridică în mine dorința de a răsturna toate acestea. Am cerut cuvîntul, mi-am spus numele (ca un ecou, l-au repetat pentru cel care scria). M-am ridicat de pe bancă, știind că, dintre oamenii strînși aici, nu există, cu siguranță, altul capabil să scoată repede din gură o frază încheiată din punct de vedere gramatical. Un singur lucru mă neliniștea: nu aveam habar despre ce aș putea să le vorbesc. Să le povestesc tot ce am consemnat în aceste pagini, tot ce am trăit și am gîndit în toți anii de ocnă și în zilele grevei foamei – ar fi fost ca și cum aș fi vorbit unor urangutani. Ei se socoteau încă ruși și încă mai puteau înțelege unele fraze mai simple, ca, de pildă, „permiteți să intru!", „permiteți să vă întreb!" Însă cînd ședeau uite-așa, la o masă lungă, unul lîngă altul, expunîndu-și fizionomiile uniforme, albe, prospere, pe care nu puteai citi vreodată expresia vreunui gînd, deveneau atît de clar că degeneraseră demult într-un alt tip biologic, și ultima legătură verbală dintre noi se rupe definitiv și nu rămîne decît cea a gloanțelor.

Numai cap-lung nu se transformase încă în urangutan, el auzea și înțelegea perfect. Chiar de la primele vorbe a încercat să mă întrerupă. Începuse, în liniștea generală, un schimb de replici fulgerătoare:

— Da unde lucrați?

(Te întrebi: are vreo importanță unde lucrez?)

— La atelierele mecanice! îi arunc eu peste umăr și-mi continuu cu și mai mare viteză fraza principală.

— Acolo unde se fac *cuțitele*? mă pocnește el direct.

— Nu, i-o retez eu din voleu, acolo unde se repară *escavatoarele mobile!* (Nu-mi dau seama de unde-mi vine ideea atît de limpede și atît de clară.)

Și-i dau drumul mai departe, mai departe, ca să se învețe să tacă și să asculte.

Dar limbutul se pitise la masa lui și, deodată, ca dintr-un salt, înușcă de jos în sus:

— Ai venit aici delegat de *bandiți*?

— Nu, invitat de *dumneavoastră*! i-o retez eu triumfător, peste umăr, și îmi continuu discursul.

Mai sare în sus de vreo două ori și amuțește definitiv, respins de fiecare dată. Am învins.

Am învins, dar pentru ce! Un an! Un an mi-a mai rămas și mă apasă. Și limba mea nu cutează să le spună ce ar merita. Puteam să rostesc azi un discurs nemuritor, și să fiu împușcat mîine. Și l-aș fi rostit oricum dacă ar fi fost transmis în toată lumea! Nu, auditoriul era prea mic.

Și nu le spun că lagărele noastre sunt lagăre de tip fascist, ba chiar le întrec în unele privințe. Mă mulțumesc să le trec pe la nasurile etalate miros de gaz. Aflasem că se află aici, la masă, șeful trupelor de escortă, și, iată, eu deplîng comportarea soldaților din escortă, care și-au pierdut ținuta de *ostași sovietici*, care sunt complici la furturile din producție și pe deasupra bădărani și asasini. Apoi îi prezint pe supraveghetori: o șleahtă de profitori hrăpăreți, care îi silesc pe *zeki* să fure pentru ei de pe șantierele de construcții (așa este,

doar că trebuia început cu ofiţerii care şed aici, la masă). Şi ce acţiune educativă poate avea asta asupra deţinuţilor care doresc să se îndrepte?

Nu-mi place deloc discursul meu, întregul lui avantaj constă în cîştigarea ritmului.

În liniştea instalată se ridică brigadierul T. şi rar, aproape ca un bîlbîit (din pricina emoţiei puternice sau din născare), începe să vorbească:

— Înainte... cînd au vorbit ceilalţi deţinuţi... am fost de acord că noi trăim ca nişte cîini...

Limbutul din prezidiu a ciulit urechile. T. îşi frămîntă căciula în mîini, un ocnaş tuns, urît, cu faţa înăsprită, strîmbă, îi este tare greu să găsească vorbele potrivite...

— ...Dar acum observ că n-am avut dreptate.

Limbutul se înseninează.

— Noi trăim mult mai rău decît cîinii! o întoarce T. cu vigoare şi repeziciune, şi toţi brigadierii din sală îşi încordează atenţia. Cîinele are un singur număr pe zgardă, noi avem patru. Cîinele este hrănit cu carne, noi cu oase de peşte. Cîinele nu este băgat la carceră! În cîine nu trage nimeni din turn! Cîinele nu încasează *douăzeci şi cinci* de ani!

Acum n-au decît să-l întrerupă, ce era important a spus.

Se ridică Ciornogorov, se recomandă ca fost erou al Uniunii Sovietice, se mai ridică un brigadier, vorbeşte cu îndrăzneală şi înflăcărare. În prezidiu este repetat insistent şi apăsat numele lor.

Poate că asta va însemna pieirea noastră, băieţi... Poate că numai aceste lovituri cu capul vor dărîma zidul blestemat.

Adunarea se termină remiză.

Cîteva zile este linişte. Comisia n-a mai fost văzută, şi în lagăr totul este atît de liniştit, de parcă nu se întîmplase nimic.

Sunt condus sub escortă la spital, în filiala ucraineană a lagărului. Eu sunt primul dus acolo după greva foamei, primul mesager. Chirurgul Iancenko, care trebuie să mă opereze, mă cheamă la consultaţie, dar întrebările lui şi răspunsurile mele nu se referă la tumoare. El nu dă atenţie tumorii mele şi eu sunt bucuros că o să am un medic atît de destoinic. El mă chestionează întruna. Suferinţa noastră comună îi întunecă faţa.

O, cum unul şi acelaşi lucru, în alte vieţi însă, le percepeam la dimensiuni diferite! Iată, de pildă, tumoarea asta, probabil canceroasă, – ce lovitură ar fi însemnat ea în libertate, cît zbucium, lacrimi din partea celor apropiaţi. Aici însă, cînd capetele sunt despărţire atît de uşor de trunchiuri, această tumoare nu este decît un prilej de a sta culcat, mă gîndesc foarte puţin la ea.

În spital, eu zac alături de cei răniţi şi schilodiţi în noaptea aceea sîngeroasă. Unii deţinuţi au fost bătuţi cu atîta sălbăticie de către supraveghetori, încît trupul lor este tot numai rană, ei *n-au pe ce* să se aşeze, totul e făcut ferfeniţă. A bătut cu deosebită sălbăticie un supraveghetor înalt şi voinic, lovea cu o ţeavă de fier (ah, memoria! nu-mi mai amintesc numele). Unul a murit din pricina rănilor.

Noutăţile vin una după alta: în filiala „rusească" a lagărului a început răfuiala. Au fost arestaţi patruzeci de oameni. Temîndu-se de o nouă rebeliune,

au procedat astfel: pînă în ultima zi totul a fost blînd ca şi mai înainte, asta trebuia să dea de gîndit că stăpînii analizează să vadă cine sunt vinovaţii. În ziua fixată, cînd brigăzile trecuseră de poartă, au băgat de seamă că sunt preluaţi de escorte duble şi triple. A fost gîndit ca victimele să fie luate astfel încît nimic să nu le poată ajuta, să nu se poată ajuta unul pe celălalt şi nici pereţii barăcilor sau ai altor construcţii să nu le fie de vreun ajutor. Scoţînd brigăzile din lagăr şi conducîndu-le în stepă, înainte de a ajunge la locul de muncă, şefii escortelor au dat comanda: „Stai! De luptă pregătiţi arm! Deţinuţi – aşezat! Număr pînă la trei, apoi deschid focul! Jos! Toată lumea!"

Şi din nou, ca şi anul trecut de Bobotează, robii neputincioşi şi înşelaţi sunt imobilizaţi în zăpadă. Apoi, ofiţerul a desfăcut o hîrtie şi a început să citească numele şi numerele celor care trebuiau să se ridice şi să iasă din turma neputincioasă dincolo de cordon. Şi acest grup de cîţiva rebeli, era dus înapoi cu escortă separată, sau venea după ei o dubă. Iar turma, eliberată de germenii fermentaţiei, au ridicat-o şi au mînat-o la muncă.

Aşa ne-au explicat educatorii noştri, oare vom putea cîndva crede ceva din cele spuse de ei?

I-au scos ca să-i ducă în puşcărie şi în mijlocul zonei, pustie în timpul zilei, a lagărului. Şi peste zidul de patru metri, peste care greva n-a izbutit să se rostogolească, arestările au sărit uşor şi au început să ciugulească în lagărul ucrainean. Ca un făcut, în ajunul operaţiei mele, l-au arestat şi pe chirurgul Iancenko şi l-au dus tot la închisoare.

Arestările sau luările pentru transfer – era greu de făcut deosebirea – continuau acum fără precauţiunile iniţiale. Au expediat undeva vreo cîteva convoaie mici, de douăzeci-treizeci de oameni. Şi brusc, pe 19 februarie, au adunat un convoi uriaş de vreo şapte sute de oameni. Convoi cu regim special: la ieşirea din lagăr, deţinuţilor li se puneau cătuşe la mîini. Răzbunarea destinului! Ucrainenii, care se feriseră să dea ajutor muscalilor, fuseseră luaţi în acest convoi în număr mult mai mare decît noi.

Este adevărat, înainte de plecarea lor, au salutat greva noastră eşuată. Noul combinat de prelucrare a lemnului, nu ştiu de ce construit şi el cu totul din lemn (în Kazahstan, unde păduri nu există, dar există piatră din belşug!), din cauze neelucidate (ştiu sigur că s-a pus foc), s-a aprins deodată din mai multe locuri, şi în două ceasuri au ars trei milioane de ruble. Pentru cei pe care îi duceau în faţa plutonului de execuţie a fost, într-un fel, o înmormîntare cum se făcea pe vremea vikingilor: conform unui vechi obicei scandinav, împreună cu eroul era arsă şi luntrea lui.

Eu zac în sala postoperatorie. Sunt singur în toată încăperea: este o harababură atît de mare, încît n-au mai internat pe nimeni, spitalul era mort. În continuarea camerei mele, care ocupă latura mică a barăcii, se află căsuţa morgii, în care zace ucis, de cît timp oare? doctorul Kornfeld: nimeni nu are timp să-l îngroape. (Dimineaţa şi seara, supraveghetorul, ajungînd la sfîrşit cu controlul, se opreşte în faţa salonului meu şi, ca să simplifice socoteala, cu un gest cuprinzător din mînă dinspre salon spre morgă zice: „Şi *aici* doi". Şi scrie pe planşetă.)

În acel convoi mare fusesem inclus şi eu. Şefa secţiei sanitare, Dubinskaia, şi-a dat acordul să fiu trimis cu acest convoi, cînd cusăturile încă nu mi se vindecaseră. Eram pregătit şi aşteptam, cînd vor veni – voi refuza să plec: împuşcaţi-mă pe loc! Totuşi nu m-au luat.

Pavel Baraniuk, luat şi el în convoiul celor transferaţi, îşi face loc prin toate cordoanele şi vine să mă îmbrăţişeze de rămas-bun. Nu numai lagărul nostru, ci întreg universul ni se pare zguduit de furtună. Aruncaţi dintr-o parte în alta, noi nu putem asculta ce se petrece dincolo de zonă, că totul este ca înainte, liniştit. Ne simţim duşi de nişte valuri gigantice, ceva se îneacă sub picioarele noastre, şi dacă ne vom mai vedea vreodată, asta se va întîmpla într-o cu totul altă ţară. Dar pentru orice eventualitate: adio prietene! Adio prieteni!

* * *

Epuizant şi searbăd s-a scurs acest an, ultimul meu an la Ekibastuz şi ultimul an stalinist al Arhipelagului. Dar puţini, după ce au fost ţinuţi la închisoare fără să li se găsească probe, au fost readuşi în zonă. Dar pe mulţi, pe foarte mulţi, pe care în aceşti ani noi i-am cunoscut şi i-am îndrăgit, i-au dus: pe unii la o nouă anchetă şi judecată; pe alţii la izolare, căci aveau un semn ce nu se ştergea din dosar (deşi deţinutul devenise demult un înger); o altă categorie – la minele din Djezkazgan: ba a fost transferat şi un convoi cu „deficienţe psihice": l-au aruncat aici pe Kişkin – clovnul, iar medicii l-au aranjat şi pe Volodia Gherşuni.

În schimbul celor plecaţi, s-au strecurat de la „camera de bagaje", unul cîte unul, turnătorii: la început privind temători în toate părţile, apoi din ce în ce mai obraznici. A revenit în zonă „cîinele vîndut" Volodka Ponomariov şi în loc de simplu strungar a devenit şeful magaziei de pachete. Distribuirea firimiturilor preţioase, adunate de familiile năpăstuite, a fost încredinţată de vechiul cekist Maximenko unui hoţ inveterat.

Agenţii operativi chemau din nou în cabinetele lor cîţi voiau şi pe cine voiau. Era o primăvară înăbuşitoare. Cine avea coarne sau urechile ieşeau prea în afară, se grăbeau să se aplece ca să le ascundă. Nu m-am mai întors la funcţia de brigadier (din nou brigadierii erau de ajuns), am început să lucrez ca auxiliar la turnătorie. În anul acela a trebuit să muncim mult şi iată de ce: ca singură concesie după nimicirea revendicărilor şi speranţelor noastre, Direcţia lagărului ne-a acordat *hozrasciotul*, adică un sistem conform căruia munca efectuată de noi nu mai era înghiţită pur şi simplu de gîtlejul insaţiabil al GULag-ului, ci era estimată, şi 45 % din ea era socotită salariul nostru (restul mergea la stat). Din acest „salariu", 70 % lua lagărul pentru întreţinerea escortei, a cîinilor, a sîrmei ghimpate, a BUR-ului, a agenţilor operativi, a ofiţerilor – disciplinari, cenzori şi educatori, toate cele fără de care noi n-am putea trăi, în schimb restul între treizeci şi zece la sută erau totuşi înregistrate în contul personal al deţinutului şi chiar dacă nu toţi aceşti bani, o parte din ei (dacă n-ai greşit nimic, n-ai întîrziat, n-ai fost bădăran, nu ţi-ai dezamăgit şefii) puteai, făcînd cerere cu o lună înainte, să-i converteşti în

noua valută a lagărului – *bonurile*, iar aceste bonuri să le cheltuieşti. Şi sistemul era astfel conceput, încît, cu cît asudai mai mult şi vărsai sînge, ajungeai foarte aproape de cei 30 %, iar dacă nu-ţi încovoiai spinarea îndeajuns, toată munca ta intra în contul lagărului, iar tu nu te alegeai cu nici o para chioară.

Şi majoritatea – o, această *majoritate* a istoriei noastre, mai ales cînd este pregătită în spiritul confiscărilor! – majoritatea a fost teribil de bucuroasă de această concesie a stăpînilor şi acum îşi zdruncina sănătatea la muncă doar ca să-şi cumpere de la bufet lapte condensat, margarină, nişte bomboane scîrboase, iar de la cantina „comercială", încă o cină. Şi cum calculul muncii se făcea pe brigăzi, cine nu voia să-şi zdruncine sănătatea pentru margarină trebuia să şi-o pericliteze pentru ca tovarăşii de brigadă să cîştige.

Mult mai des decît înainte, în zonă au început să aducă filme. Cum se proceda întotdeauna în lagăre, la sate, în cătune uitate de lume, din dispreţ faţă de spectatori, nu se anunţa dinainte titlul filmului – doar nici porcilor nu li se spune dinainte ce li se va turna în troacă. Oricum, deţinuţii – oare erau aceiaşi care în iarnă susţinuseră în mod eroic greva foamei?! – acum se înghesuiau şi ocupau locuri cu un ceas înainte de a se acoperi ferestrele, fără să se întrebe dacă filmul merită asta.

Pîine şi jocuri de circ! Formulă atît de veche, încît este jenant s-o mai repeţi...

Nu puteai să le reproşezi oamenilor că, după atîţia ani de foame, acum vor să mănînce pe săturate. Dar în vreme ce noi ne săturam burţile aici, acei tovarăşi ai noştri care au născocit lupta, sau care în zilele din ianuarie strigau în barăci: „Nu ne predăm!", sau care nu fuseseră amestecaţi în nimic, acum erau judecaţi undeva, unii erau împuşcaţi, alţii erau duşi ca să-şi înceapă o nouă condamnare în izolatoare închise, în vreme ce o a treia categorie este chinuită cu noi şi noi anchete şi, pentru impresionare, introdusă în celulele împestriţate cu cruci ale celor condamnaţi la moarte, şi vreun şarpe de maior, intrînd în celula lor, zîmbea promiţător: „A, Panin! Da, da, îmi amintesc. Figuraţi în acţiunea noastră, figuraţi! o să vă facem formalităţile!"

Minunat cuvînt – *formalităţi!* Formalităţi pot fi făcute ca să fii trimis pe lumea cealaltă, sau pentru douăzeci şi patru de ore la carceră, sau pentru eliberarea unei perechi de pantaloni ponosiţi tot trebuie făcute formalităţi! Dar uşa s-a închis, balaurul a plecat zîmbind misterios, iar tu trebuie să stai şi să ghiceşti, să nu dormi o lună de zile, o lună de zile să te dai cu capul de pietre – să-ţi dai seama ce formalităţi se pregătesc să-ţi facă?...

Aceste lucruri sunt uşor doar de povestit.

Într-o zi, în Ekibastuz au alcătuit încă un mic convoi – vreo douăzeci de oameni. Un convoi cam ciudat. L-au alcătuit pe îndelete, fără duritări, fără izolare, – aproape ca atunci cînd sunt adunaţi cei care se eliberează. Dar nici unuia dintre ei nu-i venise sorocul. Şi printre ei nu se afla nici un *zek* înrăit, pe care stăpînii să-l îmblînzească prin intermediul carcerelor şi barăcilor disciplinare, nu, toţi erau nişte deţinuţi *buni*, bine văzuţi de conducere: acelaşi Mihail Mihailovici Gheneralov, brigadier alunecos şi plin de el, şi şmecherăşul simplut Belousov, brigadierul de la maşini-unelte, şi inginerul tehnolog

Gultiaev, şi foarte pozitivul şi cumpătatul Leonid Raikov, fost constructor din Moscova, cu figură de om de stat; şi prea simpaticul strungar „al tău pînă la moarte" Jenka Miliukov, cu faţa lucitoare ca o clătită; şi încă un strungar, georgianul Kokki Kocerava, mare iubitor de adevăr, apărător înflăcărat al dreptăţii în faţa mulţimilor.

Unde vor să-i ducă? După componenţă este clar că nu într-un lagăr disciplinar. „O să vă ducă într-un loc bun! O să vă scoată de sub escortă!" li se spunea. Dar nici unuia dintre ei nici măcar pentru o clipă nu i-a strălucit bucuria în ochi. Ei dădeau trist din cap, îşi strîngeau lucrurile în silă, parcă erau gata să le lase aici, ce mai! Aveau o înfăţişare de cîine bătut, prăpădit. Este posibil să fi îndrăgit atît de mult agitatul Ekibastuz? Şi cînd şi-au luat rămas-bun parcă au făcut-o cu nişte buze lipsite de viaţă, cu nişte intonaţii neverosimile.

I-au dus.

Dar nu ne-au lăsat timp să-i uităm. Peste trei săptămîni un zvon – i-au adus înapoi! Înapoi? Da. Pe toţi? Da... Numai că ei stau în baraca şefilor şi nu vor să se ducă la barăcile lor.

Doar această liniuţă mai lipsea pentru ca greva celor trei mii din Ekibastuz să fie încheiată – greva trădătorilor. Iată de ce nu voiau ei să plece! În cabinetele anchetatorilor, cînd *îi vindeau* pe prietenii noştri şi semnau procesele verbale ale lui Iuda, ei sperau că totul o să rămînă în secret. Căci aşa este la noi de zeci de ani: denunţul politic este considerat document indiscutabil, şi persoana colaboratorului secret nu este niciodată dezvăluită. Însă a fost ceva în greva noastră – necesitatea de a se justifica în faţa superiorilor? – ceva, care i-a determinat pe stăpîni să organizeze tocmai la Karaganda un mare proces juridic. Şi, iată, *pe aceşti flăcăi* i-au adunat într-o singură zi, şi, privindu-se unul pe celălalt în ochii neliniştiţi, au aflat despre sine şi despre alţii că merg ca martori la proces. Dar procesul nu era o problemă, însă ei cunoşteau o dispoziţie gulagovistă de după război: deţinutul care a fost convocat undeva din necesităţi temporare trebuie readus în lagărul dinainte. Lor însă, ca o excepţie, li s-a promis că vor fi lăsaţi la Karaganda. Şi li s-a eliberat un ordin, dar nu cel care trebuia, şi Karaganda a refuzat să-i primească.

Au călătorit trei săptămîni. Din *vagon-zak* în puşcării de tranzit, din ele – îndărăt în *vagon-zak*, li s-a strigat „culcat la pămînt!", au fost percheziţionaţi, li s-au luat lucrurile, au fost mînaţi la baie, li s-a dat să mănînce scrumbie sărată şi nu li s-a dat apă, – tot tacîmul pentru istovirea *zekilor* de rînd, nu a celor bine dispuşi. Pe urmă au fost duşi la proces sub escortă, i-au privit încă o dată în faţă pe cei care i-au denunţat, acolo au bătut cuiele la sicriele lor, au atîrnat lacăte la celulele lor de izolare, au adăugat kilometri întregi de ani pe noile lor *bobine*[6], apoi, din nou, prin toate puşcăriile de tranzit, au fost aduşi şi, demascaţi, au fost aruncaţi în lagărul dinainte.

Acum nu mai aveau nevoie de ei. Denunţătorul este ca luntraşul...

Dar oare lagărul n-a fost potolit? N-au fost duşi de aici aproape o mie de oameni? Oare îi mai împiedică cineva să meargă în cabinetul *cumătrului*? Ei însă nu vor să plece din baraca direcţiei. Au declarat grevă, nu vor să meargă

în zonă. Singur Kocerava îndrăzneşte să joace cu impertinenţă pe iubitorul de adevăr dinainte, vine la brigadă şi zice cu accentul lui caucazian:

— Nu ştim de ce ne-au dus! Ne-au dus pînă acolo şi ne-au adus îndărăt...

Dar impertinenţa i-a ajuns doar pentru o noapte, pînă în zori. A doua zi a fugit în camera de la direcţie, la ai lui.

E-e, înseamnă că nu degeaba s-a întîmplat, ce s-a întîmplat, şi nu degeaba au căzut şi au fost închişi tovarăşii noştri. Aerul lagărului nu mai poate fi readus în starea apăsătoare dinainte. Ticăloşia a fost restaurată, dar destul de precar. În barăci se vorbeşte liber despre politică. Şi nici un dispecer, şi nici un brigadier nu îndrăzneşte să bată din picior ori să ridice mîna asupra unui *zek*. Fiindcă acum toţi au aflat cît de uşor se confecţionează cuţitele şi cît de uşor se înfig *sub coastă*.

Insuliţa noastră s-a cutremurat şi s-a desprins de Arhipelag...

Dar asta se simţea la Ekibastuz, puţin probabil şi la Karaganda. La Moscova însă cu siguranţă nu se simţea. Începuse prăbuşirea sistemului Lagărelor speciale – într-unul, două, trei locuri –, însă Părintele şi Învăţătorul habar n-avea de toate astea, firește, lui nu i-au raportat (de altfel n-ar fi fost în stare să renunţe la ceva, şi la ocnă nu ar fi renunţat pînă ce scaunul de sub el n-ar fi luat foc). Dimpotrivă, probabil în vederea unui nou război, în anul 1953 el plănuia un nou şi mare val de arestări, şi în acest scop, în 1952 a extins sistemul Lagărelor speciale. Şi s-a hotărît ca lagărul din Ekibastuz, secţie a Steplag-ului [Lagărul Stepelor] ori a Pesceanlag-ului [Lagărul Nisipurilor], să fie transformat în secţia principală a marelui Lagăr special din bazinul Irtîşului (deocamdată denumit convenţional – Dallag – Lagărul Îndepărtat). Şi astfel, pe lîngă numeroşii stăpînitori de sclavi existenţi, în Ekibastuz şi-a făcut apariţia o nouă Direcţie de trîntori, a căror întreţinere trebuia, de asemenea, s-o acoperim prin munca noastră.

Noii deţinuţi promiteau să nu se lase nici ei aşteptaţi.

* * *

În vremea asta, molima libertăţii se răspîndea, unde putea să dispară din Arhipelag? Precum cîndva cei din Dubovka ne-o aduseseră nouă, acum ai noştri au dus-o mai departe. În primăvara aceea, în toate closetele închisorilor de tranzit din Kazahstan era scris, zgîriat, cioplit: „Salut luptătorilor din Ekibastuz!"

Şi cea dintîi prelevare dintre „şefii rebeliunii", vreo patruzeci de oameni, şi din marele convoi din februarie, două sute cincizeci – cei mai „înrăiţi", au fost expediaţi la Kenghir (orăşelul Kenghir, dar gara Djezkazgan), secţia nr. 3 a Steplag-ului, unde se afla şi Direcţia Steplag-ului şi însuşi burduhănosul colonel Cecev. Ceilalţi deţinuţi din Ekibastuz au fost împărţiţi între secţiile nr. 1 şi nr. 2 ale Steplag-ului (Rudnik).

Pentru intimidarea celor opt sute mii de *zeki* ai Kenghirului s-a anunţat că au fost aduşi *bandiţi*. De la gară şi pînă la noua clădire a puşcăriei din Kenghir au fost duşi în cătuşe. Astfel, încătuşată de legendă, mişcarea noastră

a intrat în Kenghirul înrobit, ca să-l trezească şi pe el. Precum în Ekibastuz cu un an în urmă, aici încă mai domneau pumnul şi denunţul.

După ce un sfert de mie dintre ai noştri au fost ţinuţi la închisoare, şeful lagărului din Kenghir, sublocotenentul Fedotov, a socotit că au fost intimidaţi îndeajuns şi a dat ordin să fie scoşi la muncă. În dotare, ei aveau o sută douăzeci şi cinci de perechi de cătuşe nichelate, nou-nouţe – ultimul model comunist, – şi, dacă încătuşau cîte doi de o mînă, ajungeau exact pentru două sute cincizeci de oameni (probabil că acesta a fost factorul care a determinat porţia primită de Kenghir).

Cu o mînă liberă se poate trăi! În coloană se aflau mulţi băieţi cu experienţa închisorilor de lagăr, aici se aflau şi fugari versaţi (aici era şi Tenno, ataşat acestui convoi), care cunoşteau toate chiţibuşurile cătuşelor, şi ei le-au explicat vecinilor de coloană că, avînd o mînă liberă, este o nimica toată să-ţi scoţi aceste cătuşe – cu un ac sau chiar fără ac.

Cînd au sosit la zona de lucru, supraveghetorii au început să scoată cătuşele deţinuţilor din mai multe locuri ale coloanei, ca să înceapă cît mai grabnic ziua de lucru. Şi meşterii cei iscusiţi au profitat de prilej, scoţînd la iuţeală cătuşele lor şi ale vecinilor şi ascunzîndu-le sub pulpana hainelor: „Nouă ni le-a scos alt supraveghetor!" Supraveghetorilor nu le-a trecut prin cap să numere cătuşele înainte ca deţinuţii să rupă rîndurile, şi la intrarea în şantierul de lucru nu erau percheziţionaţi niciodată.

Astfel, chiar în prima dimineaţă, băieţii noştri au sustras douăzeci şi trei de perechi de cătuşe din o sută două zeci şi cinci! Aici, în zona de lucru, s-au pus să le distrugă cu pietre şi ciocane, însă, repede, le-a venit o idee mai năstruşnică: le-au învelit în hîrtie unsuroasă, ca să se păstreze mai bine, şi le-au zidit în temeliile şi în pereţii clădirilor la care lucrau în ziua aceea (cvartalul de locuinţe nr. 20, vizavi de Palatul Culturii din Kenghir), însoţindu-le cu bileţele necenzurate din punct de vedere ideologic: „Urmaşi! Aceste case au fost construite de robi sovietici. Priviţi ce cătuşe purtau!"

Supraveghetorii i-au blestemat, i-au înjurat pe *bandiţi*, dar pentru întoarcere au adus totuşi nişte cătuşe vechi, ruginite: la intrarea în zona locativă băieţii au şterpelit încă şase. Şi încă la două ieşiri la muncă – au mai dispărut cîteva. Şi fiecare pereche valora 93 de ruble.

Şi stăpînii Kenghirului au renunţat să-i mai ducă pe băieţi în cătuşe.

În luptă îţi dobîndeşti drepturile!

Pe la începutul lui mai, deţinuţii aduşi din Ekibastuz au început să fie transferaţi din închisoare în zona comună.

Acum venise timpul să-i înveţe minte pe cei din Kenghir. Pentru început au făcut următoarea demonstraţie: pe un *oploşit*, care a vrut să cumpere ceva de la chioşc fără să stea la coadă – el *avea dreptul!* – l-au înghesuit şi l-au sufocat într-atît, încît erau cît pe ce să-l omoare. Asta a fost de ajuns ca să se răspîndească zvonul: o să fie ceva nou! cei nou-sosiţi sunt altfel decît noi! (Nu se poate spune că înainte de asta în cuibul lagărelor din Djezkazgan nu s-au atins cîtuşi de puţin de turnători, dar asta n-a devenit o tendinţă. În 1951, în puşcăria din Rudnik, într-o zi, i-au smuls cheile gardianului, au deschis celula care le trebuia şi l-au ucis pe Kozlauskas.)

Acum au fost create şi în Kenghir Centre clandestine: ucrainean şi „panrus". Au fost pregătite cuţite şi măşti pentru *tocătoare* şi toată povestea a început din nou.

Voinilovici „s-a spînzurat" de zăbrele în celulă. Au fost ucişi brigadierul Belokopît şi turnătorul conformist Lifschitz, membru al consiliului militar revoluţionar în timpul războiului civil pe frontul împotriva lui Dutov[7]. (Lifschitz era bibliotecarul reputat al KVC-ului secţiei-lagăr Rudnik, dar faima i-o luase înainte, şi în Kenghir a fost înjunghiat chiar în ziua în care a venit.) Un ungur – comandant – a fost tăiat cu toporul lîngă baie. Şi, deschizînd calea spre „camera de bagaje", cel dintîi s-a adăpostit acolo Sauer, fost ministru al Estoniei sovietice.

Dar şi stăpînii lagărului ştiau ce să facă. Ziduri între cele patru filiale ale lagărului construiseră demult aici. Iar acum s-au gîndit să înconjoare fiecare baracă, una cîte una, cu zidurile ei, şi opt mii de oameni, în timpul lor liber, s-au apucat să transpună în practică această iniţiativă. Şi au separat fiecare baracă în patru secţii fără comunicare între ele. Şi toate aceste mici zone şi fiecare secţie erau încuiate. (Totuşi, ideal era să despartă lumea întreagă în celule individuale!)

Şeful închisorii din Kenghir, un plutonier, fusese boxer profesionist şi îşi exersa pumnii pe deţinuţi ca pe un sac de antrenament. În puşcăria lui se inventase bătaia cu ciocanul prin placaj, ca să nu lase urme. (*Oameni practici lucrătorii* MVD-ului, ei ştiau că fără bătaie şi fără omoruri reeducarea nu este posibilă; şi orice procuror cu spirit practic ar fi fost de acord cu ei. Dar putea să dea peste ei un teoretician! Şi din pricina venirii puţin probabile; a acestui teoretician au trebuit să introducă placajul.) Un ucrainean din Ucraina de Vest, epuizat de torturi şi temîndu-se să nu-şi trădeze prietenii – s-a spînzurat. Alţii se comportau şi mai rău. Şi ambele Centre s-au dus pe copcă!

În plus, printre „executanţi" se aflau şi escroci, care nu doreau izbînda mişcării, ci doar binele lor. Cereau să li se aducă suplimente de la bucătărie şi să li se facă parte „din pachete". Şi asta a contribuit la defăimarea şi curmarea mişcării.

Acest lucru, probabil, este inevitabil printre cei ce au ales calea violenţei. Cred că spărgătorii lui Kamo[8], predînd casieriei partidului banii jefuiţi de la bănci, nu rămîneau nici ei cu buzunarele goale. Ori Koba, care era conducătorul lor, să rămînă fără bani pentru vin? Cînd pe vremea comunismului de război pe întreg teritoriul Rusiei Sovietice fusese interzis consumul de băuturi, el ţinea, pentru sine, la Kremlin, o pivniţă de vinuri, fără să se jeneze cîtuşi de puţin.

Şi parcă au curmat-o. Dar de la această primă repetiţie s-au astîmpărat şi turnătorii. Totuşi atmosfera Kenghirului s-a limpezit.

Sămînţa fusese aruncată. Dar nu i-a fost dat să răsară şi să crească dintr-o dată, ci puţin mai tîrziu şi altfel.

* * *

Deşi ni se explică mereu că personalitatea, chipurile, nu este făuritoare de istorie, mai cu seamă dacă ea se opune evoluţiei progresiste, iată însă că o

astfel de personalitate ne-a făcut să jucăm cum ne-a cîntat ea, iar noi n-am îndrăznit să zicem nici pîs. În prezent se spune: nimeni nu înțelegea nimic – nici coada nu înțelegea, nici avangarda, ci doar garda cea mai veche, dar ea a preferat să se otrăvească într-un colț, să-și tragă un glonț în cap acasă, să-și sfîrșească liniștită zilele la pensie, numai să nu strige pentru noi de la tribună.

Și acest destin eliberator ne-a revenit nouă celor mai tineri. Iată, la Ekibastuz, de pildă, vîrînd cinci mii de umeri sub aceste bolte și opintindu-ne, am izbutit totuși să producem o fisură. N-are importanță că este mică și că de departe nu poate fi observată, și că noi ne-am sleit de puteri, căci de la fisuri începe prăbușirea peșterii.

Au existat tulburări și fără noi, fără Lagărele speciale, dar tot acel trecut sîngeros a fost atît de netezit, de estompat și atît de frecat de mături, încît acum nu-mi este cu putință să fac nici măcar o enumerare sărăcăcioasă, incompletă a acelor tulburări. Am aflat întîmplător că în 1951, în lagărul ITL Vahrușevo din Sahalin a avut loc o grevă a foamei declarată de cinci sute de oameni, care a stîrnit mare agitație și a dus la arestări, numai pentru că trei evadați au fost spintecați cu baionetele la postul de gardă. Este cunoscută puternica revoltă de la Oziorlag după uciderea unui deținut în coloană lîngă postul de gardă la 8 septembrie 1952.

Este evident că la începutul anilor '50 sistemul stalinist al lagărelor, și mai ales al Lagărelor speciale, întrunea toate condițiile unei crize. Încă din timpul vieții Atotputernicului, indigenii lagărelor au început să-și rupă lanțurile.

Greu de spus cum ar fi evoluat lucrurile dacă el mai trăia. Însă, brusc – nu în virtutea legilor economiei ori societății – a încetat să mai curgă sîngele gros, bătrîn și murdar în vinele *personalității* de statură mică și pistruiate.

Și potrivit Teoriei Înaintate asta nu trebuia să producă nici cea mai mică schimbare; chipiele albastre nu se temeau de asta, deși au plîns la 5 martie[9] dincolo de posturile de gardă; iar pufoaicele negre nu îndrăzneau să spere, cu toate că au zdrăngănit la balalaică, aflînd (în ziua aceea nu i-au scos afară din zonă) că se transmit marșuri funebre și au fost arborate drapele în doliu; și totuși ceva necunoscut a început să se zguduie, să se miște în subterană.

Este adevărat că amnistia de la sfîrșitul lui martie 1953, numită „amnistia lui Voroșilov"[10], prin spiritul ei, era întru totul fidelă răposatului: îi menaja pe hoți și îi sugruma pe politici. Căutîndu-și popularitatea la pleava societății, ea a împrăștiat-o ca pe șobolani prin întreaga țară, propunînd locuitorilor să sufere, să pună gratii ferestrelor libere, iar miliției – să-i înhațe din nou pe toți, pe cei pe care îi mai înhățase și înainte. Pe Cincizeci și Opți însă i-a eliberat în proporția obișnuită: în fliliala nr. 2 a lagărului din Kenghir, din trei mii de oameni au fost eliberați... trei.

Această amnistie putea să-i convingă pe ocnași de un singur lucru: moartea lui Stalin nu schimba nimic. Ei n-au aflat și nici nu vor afla îndurare. Și dacă vor să trăiască pe pămînt trebuie să lupte!

Și în anul 1953 tulburările din lagăre au continuat în diferite locuri: revolte mai puțin importante, ca, de pildă, cea de la secția nr. 12 a Karlag-ului; și marea răscoală din Gorlag (Norilsk), despre care am fi scris un capitol separat, dacă am fi avut cît de cît material. Dar nu avem. De nici un fel.

Totuşi moartea tiranului n-a fost degeaba. Nu se ştie de ce şi cum, ceva ascuns undeva s-a pus în mişcare şi, înaintînd cu iuţeală, brusc, cu mare zgomot, ca de găleată goală de tinichea, a doborît încă o *personalitate*[11], care s-a rostogolit din chiar vîrful scării pînă în mlaştina plină de scîrboşenii.

Şi acum toţi – şi avangarda, şi coada, chiar şi băştinaşii Arhipelagului, care nu mai sperau nimic, au înţeles că au venit vremuri noi.

Aici, în Arhipelag, ştirea căderii lui Beria s-a abătut ca un trăsnet: el era marele Patron şi Viceregele Arhipelagului! Ofiţerii MVD erau îngrijoraţi, tulburaţi, descumpăniţi. Cînd vestea s-a transmis la radio, şi nu mai aveai cum să introduci îndărăt în difuzor această grozăvie, ci trebuia să profanezi şi să dai jos portretele acestui Ocrotitor de pe pereţii Direcţiei Steplag-ului, colonelul Cecev a rostit cu buze tremurînde: „Totul s-a sfîrşit". (Dar a greşit. Credea că a doua zi vor fi cu toţii judecaţi*.) Ofiţerii şi supraveghetorii au început să manifeste nesiguranţă, erau chiar dezorientaţi, ceea ce n-a scăpat ochiului ager al deţinuţilor. Şeful regimului disciplinar al filialei nr. 3 a lagărului din Kenghir, la care *zekii* nu văzuseră vreodată o privire de om cumsecade, a venit pe neaşteptate în zona de lucru a brigăzii disciplinare, s-a aşezat şi a început să ofere ţigări celor pedepsiţi. (El trebuia să observe ce fel de scîntei ţîşnesc în această stihie tulbure şi la ce pericol te poţi aştepta de la ei.) „Cum e? l-au întrebat în zeflemea. Şeful dumneavoastră cel mare a fost duşmanul poporului?" „Da, aşa se vede treaba", a răspuns amărît ofiţerul. „Păi doar era mîna dreaptă a lui Stalin! rînjeau deţinuţii pedepsiţi. Înseamnă că nici Stalin n-a observat nimic?" „Da-a-a... a îngăimat amical ofiţerul. Păi, acum, s-ar putea să vă elibereze, băieţi, aşteptaţi..."

Beria a căzut, dar pata berianismului a lăsat-o moştenire Organelor lui fidele. Dacă pînă în prezent nici un deţinut, nici un om liber nu cuteza, fără riscul morţii, nici măcar cu gîndul să se îndoiască de puritatea de cristal a oricărui ofiţer MVD, acum era de ajuns să-i lipeşti nemernicului eticheta de „berianist" şi era pierdut!

În Recilag (Vorkuta), marea agitaţie produsă de înlocuirea lui Beria a coincis cu sosirea convoaielor de răzvrătiţi din Karaganda şi Taişet (în cea mai mare parte ucraineni din Ucraina de Vest). În perioada asta, Vorkuta era încă rău înrobită, şi *zekii* nou-veniţi i-au uimit pe cei localnici cu înverşunarea şi cutezanţa lor.

Şi întregul drum pe care noi l-am parcurs în luni nesfîrşite, aici a fost străbătut într-o lună. La 22 iulie au intrat în grevă fabrica de ciment, şantierul TEŢ-2, minele nr. 7, nr. 29 şi nr. 6. De la un loc de muncă la altul se vedea cum se întrerup lucrările, cum se opresc roţile turnurilor de extracţie. N-au mai repetat greşelile celor din Ekibastuz – au renunţat la greva foamei. Supraveghetorii au fugit numaidecît din zone, totuşi – *dă-ne raţia şefuţule!* – în fiecare zi aduceau în zone alimente şi le aruncau peste poartă. (Cred că numai căderea lui Beria i-a făcut atît de conştiincioşi, altul i-ar fi lăsat să-i

---

* Cum a remarcat Kliucevski, **a doua zi** după eliberarea nobililor (Ucazul privind privilegiile, din 18 februarie 1762) i-au eliberat şi pe ţărani (19 februarie 1861), dar numai după 99 de ani!

învingă prin foame!) În zonele aflate în grevă s-au format comitete de grevă, s-a instaurat „ordine revoluționară", cantina a încetat numaidecît să fure și, din aceeași rație, mîncarea s-a îmbunătățit simțitor. La mina nr. 7 au arborat steagul roșu, la nr. 29, în partea aproape de calea ferată... au atîrnat portretele membrilor Biroului Politic. Ce puteau să atîrne?... Și ce să revendice?... Au cerut să li se scoată numerele, zăbrelele și lacătele, dar singuri nu le scoteau, nu le smulgeau. Au cerut corespondență liberă cu cei de acasă, vizite libere, revizuirea dosarelor.

Au încercat să-i înduplece pe grevişti doar în prima zi. Pe urmă, o săptămînă n-a mai venit nimeni, dar în turnurile de pază au instalat mitraliere și au înconjurat zonele greviste cu avanposturi. Probabil că șefii au făcut un drum la Moscova și îndărăt, nu le era ușor, în noile circumstanțe, să știe cum e mai bine. Peste o săptămînă au început să dea ocol zonelor generalul Maslennikov[12], șeful Recilag-ului generalul Derevianko, procurorul general Rudenko[13], însoțiți de numeroși ofițeri (în jur de patruzeci). Pentru a întîmpina acest alai strălucitor toată lumea a fost adunată pe platforma lagărului. Deținuții erau așezați pe jos, generalii stăteau în picioare și îi admonestau pentru sabotaj și pentru „fărădelegi". Dar au făcut și mențiunea că „unele revendicări nu sunt lipsite de temei" („numerele puteți să le scoateți", în privința zăbrelelor – „s-a dat ordin"). Dar să se înceapă neîntîrziat lucrul: „Țara are nevoie de cărbune!" La mina nr. 7, cineva, din spate a strigat: „Iar noi avem nevoie de libertate, du-te-n...!" – și deținuții au început să se ridice și să se împrăștie, lăsîndu-i singuri pe generali*.

Numaidecît și-au smuls numerele și au început să scoată zăbrelele. Dar s-a produs sciziunea, le-a scăzut entuziasmul: poate este de ajuns? poate mai mult nu vom obține. Schimbul de noapte a ieșit la lucru parțial, cel de dimineață – integral. Roțile turnurilor de extracție au început să se învîrtească și, urmînd exemplul unul altuia, toate obiectivele au reluat lucrul.

Însă mina 29 se află după un munte și ea nu le vedea pe celelalte. I s-a dat de știre că toate celelalte au reluat lucru, dar mina 29 n-a crezut. Firește, nu constituie cine știe ce greutate să ia niște delegați de aici și să-i ducă pe la celelalte mine. Însă asta ar fi fost umilitor, însemna să le caute deținuților prea mult în coarne, apoi și generalii ardeau de nerăbdare să verse sînge: fără sînge nu există victorie, fără sînge aceste vite n-or să aibă învățare de minte.

La 1 august, unsprezece camioane cu soldați s-au dus la mina 29. Deținuții au fost convocați pe platformă, cu fața la poartă. De cealaltă parte a porții au fost comasați soldații. „Ieșiți la lucru ori vom lua măsuri drastice!"

Fără să mai dea explicații – ce fel. Priviți automatele. Tăcere. Mișcare a moleculelor umane în mulțime. De ce să murim? Mai ales cei cu termene scurte... Cei care nu mai au decît un an-doi se împing înainte. Dar mai iute decît ei se strecoară alții, și în rîndul din față, apucîndu-se de mîini, formează un cordon împotriva spărgătorilor de grevă. Mulțimea șovăie. Un ofițer

---

* După alte relatări, undeva au atîrnat chiar un afiș: „Libertate pentru noi, cărbune pentru patrie!" „Libertate pentru noi!" înseamnă răzvrătire, dar se grăbesc să adauge pentru a fi scuzați: „cărbune pentru Patrie".

încearcă să rupă cordonul, dar este lovit cu o vargă de fier. Generalul Derevianko se dă la o parte şi comandă „foc!" Asupra mulţimii.

Trei salve, între ele – rafale de mitralieră. Au fost ucişi şaizeci şi şase de oameni. (Cine sunt cei ucişi? Cei din primele rînduri: cei mai neînfricaţi şi cei care s-au speriat primii. Aceasta-i o lege cu un cîmp larg de aplicare, se întîlneşte şi în proverbe.) Ceilalţi fug. Garda se aruncă pe urmele lor, lovindu-i cu bastoane şi cu bîte, şi îi alungă din zonă.

Trei zile (1-3 august) se fac arestări în toate cele trei secţii ale lagărului. Dar ce să facă acum cu ei? Organele se simţeau slăbite după pierderea susţinătorului lor, nu se mai lansează în anchetă. Din nou convoaie, din nou să-i trimită undeva, să împrăştie molima mai departe. Arhipelagul devine neîncăpător.

Pentru cei rămaşi – regim disciplinar.

Pe acoperişurile barăcilor minei 29 au apărut multe petice de şindrilă: au fost astupate găurile făcute de gloanţele soldaţilor, trase pe deasupra mulţimii. Soldaţi anonimi care n-au vrut să devină asasini.

Dar au fost destui şi cei care au tras în ţintă.

Lîngă halda minei 29, cineva, în vremea lui Hruşciov, a pus o cruce pe mormîntul comun, înaltă cît un stîlp de telegraf. Pe urmă au doborît-o. Cineva a ridicat-o din nou.

Nu ştiu dacă mai este şi astăzi. Probabil nu.

Capitolul 12

CELE PATRUZECI DE ZILE ALE KENGHIRULUI

DAR CĂDEREA lui Beria a mai însemnat şi altceva pentru Lagărele speciale: a dat speranţe şi prin asta a derutat, a tulburat şi a slăbit ocna. Au înmugurit speranţele în schimbări neîntîrziate, şi ocnaşilor le-a scăzut pofta să mai vîneze turnători, să şadă pentru ei la puşcărie, să facă grevă, să se revolte. Le trecuse înverşunarea. Şi fără asta, pare-se, totul mergea spre bine, trebuia chiar să mai aştepte.

Şi a mai însemnat ceva: epoleţii cu găitane albastre (dar fără păsărica aviatorilor[1]), pînă acum cei mai onoraţi, cei mai siguri din toate Forţele Armate, s-au văzut dintr-o dată marcaţi parcă de pecetea unui defect, şi nu doar în ochii deţinuţilor ori ai rudelor acestora (naiba să-i ia), dar, pare-se, şi ai guvernului!

În acel an fatal 1953, ofiţerilor MVD li s-a retras cel de al doilea salariu („pentru steluţe"), adică au început să nu mai primească decît o singură leafă, cu sporul de vechime şi pentru condiţii climaterice dificile, şi bineînţeles – primele. Asta a fost o lovitură puternică pentru buzunar, dar şi mai mare pentru viitor: care va să zică, devenim *inutili*?

Tocmai pentru că a căzut Beria, ministerul securităţii trebuia grabnic şi concret să-şi dovedească devotamentul şi utilitatea. Dar cum?

Şi acele rebeliuni, care pînă acum li se păruseră celor de la securitate o ameninţare, acum licăreau ca o lumină salvatoare: mai multe tulburări, dezordini, ca să fie nevoie *să se ia măsuri*. Şi nu vor mai fi reduceri nici de personal, nici de salariu.

În mai puţin de un an, escortele din Kenghir au tras de cîteva ori în oameni nevinovaţi. Cazurile prea au venit unul după altul, nu puteau să fie fără premeditare*.

Au împuşcat-o pe fata aceea, Lida, de la betonieră, care şi-a pus ciorapii la uscat în antezonă.

Au tras într-un chinez bătrîn – nimeni în Kenghir nu-i ştia numele, aproape că nu ştia o boabă rusească, toată lumea îi cunoştea figura cu mersul legănat, cu pipa între dinţi şi cu faţă de duh al pădurilor. Santinela l-a chemat spre turn, i-a aruncat un pachet de mahorcă chiar lîngă antezonă şi, cînd chinezul s-a întins să-l ia, a tras şi l-a rănit.

---

* Evident, aceeaşi viteză sporită au imprimat evenimentelor şi conducerile din alte lagăre, de pildă cea din Norilsk.

Un caz asemănător cu o santinelă care a aruncat din turn niște cartușe: i-a ordonat unui deținut să le adune și l-a împușcat.

Apoi cazul cunoscut cînd s-a tras cu gloanțe explozive asupra coloanei care se întorcea de la fabrica de îmbogățire a minereurilor, cînd au fost șaisprezece răniți. (Și încă vreo douăzeci cu răni ușoare, care s-au ferit să fie înregistrați, căci puteau fi pedepsiți.)

Aici *zekii* n-au tăcut, s-a repetat povestea din Ekibastuz: filiala 3 a Kenghirului n-a ieșit trei zile la lucru (dar a acceptat mîncarea), cerînd să fie judecați vinovații.

A venit o comisie și i-a convins că vinovații vor fi judecați (ca și cînd *zekii* ar fi chemați la judecată și ar putea verifica!...). Și au ieșit la lucru.

Dar în februarie 1954, la Combinatul de prelucrare a lemnului, a mai fost împușcat unul – „evanghelistul", cum îl știa întregul Kenghir (se pare: Alexandr Sîsoev). Acest om executase din pedeapsa lui de zece ani – nouă ani și nouă luni. Munca lui consta în ungerea electrozilor de sudură, treabă pe care o făcea într-o gheretă din apropierea antezonei. A ieșit să-și facă nevoile lîngă gheretă și a fost împușcat din turn. De la postul de gardă au venit în fugă soldați și au vrut să-l tragă pe cel ucis spre antezonă, ca și cum el ar fi fost vinovat. *Zekii* n-au mai suportat, au apucat tîrnăcoape, lopeți, și i-au alungat pe ucigași de lîngă victimă. (În tot acest timp, lîngă zona Combinatului de prelucrare a lemnului s-a aflat calul înșeuat al agentului operativ Beliaev-„Negel", poreclit astfel pentru negul de pe obrazul stîng. Căpitanul Beliaev era un sadic energic și era perfect în spiritul lui să pună la cale o astfel de crimă.)

Toată lumea din zonă a fost tulburată. Deținuții au spus că-l vor duce pe cel ucis în lagăr pe umeri. Ofițerii lagărului n-au permis. „De ce l-ați ucis?" li s-a strigat. Stăpînii aveau explicația pregătită: vinovat este cel ucis, el a început primul să arunce cu pietre în turn. (Oare avuseseră timp să citească măcar fișa personală a victimei? Că îi mai rămăseseră trei luni și că era evanghelist?...)

Întoarcerea în zonă a fost sumbră și parcă voia să spună că nu e de glumă. Ici-colo, prin zăpadă erau întinși mitraliorii pregătiți să tragă (deținuții din Kenghir știau că erau mai mult decît pregătiți...). Mitraliorii făceau de gardă și pe acoperișurile clădirilor din orășelul trupelor de escortă.

Totul se întîmpla la aceeași secție nr. 3 a lagărului, care mai avusese șaisprezece răniți dintr-o dată. Și cu toate că acum nu era decît un mort, sentimentul de a fi fără apărare, sortiți pieirii, într-o situație fără ieșire, luase amploare: trecuse aproape un an de la moartea lui Stalin, iar dulăii lui nu s-au schimbat defel. Și în general nu s-a schimbat nimic.

Seara, după cină, au procedat în felul următor: Într-una din încăperile barăcii s-a stins lumina, și, din ușa de la intrare, cineva nevăzut a început să vorbească: „Fraților! Pînă cînd o să construim ca să primim doar gloanțe în schimb? Mîine nu ieșim la lucru!" Și tot așa cameră după cameră, baracă după baracă.

A fost aruncat un bilet și în celălalt *lagpunkt*, cea de a doua filială a lagărului. Aveau deja experiență, și înainte chibzuiseră de multe ori, izbutiseră

să anunțe și acolo. În filiala nr. 2, multinațională, predominau cei cu zece ani și mulți se apropiau de sfîrșitul pedepsei, totuși s-au alăturat și ei.

Dimineața, filialele 3 și 2 de bărbați n-au ieșit la lucru.

Obiceiul de a face grevă, dar de a nu renunța la rația de pîine și la zămîrcă, începea să fie tot mai mult pe înțelesul deținuților, dar tot mai puțin pe înțelesul stăpînilor. Aceștia ce-au făcut? Au trimis supraveghetorii și soldații din escortă, fără arme, în lagărele greviștilor, în barăci și, în echipe de cîte doi, apucau un *zek*, îl trăgeau și-l împrînceau afară din baracă. (Sistemul este prea uman, așa obișnuiau să-i dădăcească pe hoți, nu pe dușmanii poporului. Însă, după executarea lui Beria, nici un general și nici un colonel nu se încumeta să dea primul ordinul să tragă cu mitralierele asupra zonei.) Aceste eforturi, însă, nu se justificau: deținuții se duceau la toaletă, hoinăreau prin zonă, numai la muncă nu.

Au rezistat astfel două zile.

Ideea simplă de a-l pedepsi pe acel soldat care l-a ucis pe evanghelist nu li se părea stăpînilor cîtuși de puțin simplă și nici corectă. În loc de asta, în noaptea dintre cea de a doua și a treia zi de grevă, un colonel din Karaganda, cu o suită numeroasă, a pornit din baracă în baracă, încredințat că nu va păți nimic, și a început să-i trezească pe toți fără prea multe fasoane: „Hei, cînd aveți de gînd să terminați cu trîndăveala?"* Și, la întîmplare, fără să cunoască pe cineva, a început să arate cu degetul: „Tu! Afară!... Tu! Afară!... Tu! Afară!" Și destoinicul comandant i-a trimis pe acești oameni la închisoare, considerînd că este cel mai rațional răspuns la „trîndăveală". Will Rosenberg, un leton, văzînd această răfuială absurdă, i-a zis colonelului: „Mă duc și eu!" „Du-te!" a consimțit numaidecît colonelul. El nici măcar **n-a priceput**, probabil, că ăsta era un protest, împotriva cui puteai să protestezi aici?

În aceeași noapte s-a comunicat că democrația cu hrana a luat sfîrșit, și cei care nu ies la lucru vor primi rație disciplinară. Dimineața, filiala 2 a ieșit la lucru. Filiala 3 n-a ieșit nici în a treia dimineață. Au aplicat și la ei tactica îmbrînceli, dar cu forțe sporite: au fost mobilizați toți ofițerii care își aveau serviciul în Kenghir sau care veniseră aici să dea o mînă de ajutor ori cu diverse comisii. Ofițerii intrau cu grămada în baraca indicată, orbindu-i pe deținuți cu reflexele căciulilor caucaziene și cu strălucirea epoleților, se strecurau, aplecîndu-se, printre vagonașe și, fără să le fie silă, se așezau cu pantalonii lor curați pe pernele umplute cu talaș ale deținuților: „Hai, dă-te mai încolo, doar vezi, eu sunt locotenent-colonel!" Și mai departe tot așa, avansînd puțin cîte puțin, cu mîinile în șolduri, îl împingeau pe posesorul saltelei în culoarul de trecere, unde îl prindeau de mînecă supraveghetorii și îl împrînceau mai departe pînă pe platforma de adunare, iar pe cei care și aici se încontrau – la pușcărie. (Volumul limitat al celor două închisori îi încurca mult pe șefii lagărului – nu încăpeau mai mult de cinci sute de oameni.)

---

* Cuvîntul „trîndăveală" a început să fie foarte des folosit în limbajul oficial după tulburările de la Berlin din iunie 1953[2]. Dacă niște oameni simpli, undeva în Belgia, obțin un spor de salariu, asta se cheamă „mînia justă a poporului", dacă niște oameni simpli de la noi încearcă să-și obțină pîinea lor neagră – asta-i „trîndăveală".

Astfel, greva a fost înfrîntă fără să fie cruțate onoarea și privilegiile ofițerești. Acest sacrificiu a fost determinat de ambiguitatea vremurilor. Nimeni nu știa cum e mai bine, și exista pericolul să greșească! Făcînd exces de zel și trăgînd în mulțime, se puteau trezi că sunt acoliți ai lui Beria. Dar și dacă nu se străduiau și nu-i determinau în mod energic să iasă la lucru, riscau să fie considerați acoliți ai aceluiași*. În plus, prin participarea personală masivă la înăbușirea grevei, ofițerii MVD, ca niciodată, au demonstrat atît utilitatea epoleților cu găitane albastre pentru apărarea ordinii sfinte, și inviolabilitatea statelor de personal și bărbăție individuală.

Au fost aplicate și toate mijloacele verificate mai înainte. În martie-aprilie au expediat cîteva convoaie în alte lagăre. (Molima s-a întins mai departe!) Vreo șaptezeci de persoane (printre aceștia și Tenno) au fost expediați în pușcării închise cu formula clasică: „Toate măsurile de reeducare au fost epuizate, influență demoralizatoare asupra deținuților, nu este potrivit pentru viața de lagăr". Listele celor trimiși în pușcării închise, au fost afișate în lagăr pentru intimidare. Și pentru ca *hozrasciotul*, ca un NEP de lagăr, să înlocuiască și mai bine libertatea și dreptatea deținuților, la chioșcuri – pînă atunci destul de sărace – au introdus un sortiment larg de produse. Și chiar – o, asta nu se poate! – le-au dat deținuților un avans, ca să-și poată cumpăra acele produse. (GULag-ul dădea cu împrumut deținutului! Așa ceva nu s-a mai văzut!)

Astfel, pentru a doua oară, ceea ce crescuse aici, în Kenghir, dădea înapoi, fără să ajungă la maturizare.

Însă, aici, stăpînii au sărit peste cal. Au întins mîna după bîta lor de nădejde împotriva Cincizeci și Opților, adică după hoți și bandiți. (Într-adevăr, de ce să-și mînjească mîinile și epoleții, cînd există cei socialmente apropiați?)

În ajunul sărbătorilor de întîi mai, renunțînd singuri la principiile Lagărelor speciale, recunoscînd că este imposibil să-i ții pe politici neamestecați și lăsîndu-i *să se înțeleagă* ei înșiși, stăpînii au adus și au instalat, în filiala rebelă nr. 3, 650 de hoți, o parte erau și de drept comun (inclusiv mulți minori). „Soseşte *un contingent sănătos*! i-au prevenit ei pe Cincizeci și Opți cu o bucurie răutăcioasă. Acum n-o să mai sufle unul!" Iar hoților nou-sosiți: „O să faceți puțină ordine aici, la noi!"

Și stăpînii știau bine de unde trebuiau hoții să înceapă această *ordine*: să fure, să trăiască pe seama altora, și astfel se instaura o dezbinare generală. Și zîmbeau șefii prietenos, cum știu să zîmbească numai hoților, cînd aceștia, auzind că alături este un lagăr de femei, au și început să se milogească în stilul lor degajat: „Arată-ne și nouă muierile, șefuleţule!"

---

* Colonelul Cecev, de pildă, n-a rezistat la această bătaie de cap. După evenimentele din februarie care au avut loc în Kenghir, a plecat în concediu, apoi i se pierde urma, și îl descoperim pensionar, cu pensie personală, la Karaganda. Nu știm cît de repede a plecat din Oziorlag șeful lui, colonelul Evstigneev. „Conducător remarcabil... tovarăș modest", el a devenit adjunctul directorului Hidrocentralei de la Bratsk. (Evtușenko [în poemul *Hidrocentrala Bratsk*, 1965] nu se referă deloc la trecutul lui.)

Dar ca să vezi cum este cursul greu de prevăzut al sentimentelor umane şi al mişcărilor sociale. Injectînd în lagărul nr. 3 din Kenghir o doză de cal din această otravă cadaverică încercată, stăpînii n-au obţinut un lagăr cuminţit, ci revolta cea mai mare din toată istoria Arhipelagului GULAG!

* * *

Oricît de izolate, oricît de risipite, aparent, ar fi insulițele Arhipelagului, prin închisorile de tranzit ele respiră acelaşi aer şi prin vinele lor curge aceeaşi vlagă. Astfel că măcelărirea turnătorilor, greva foamei, grevele de lucru, tulburările din Lagărele speciale nu au rămas necunoscute pentru hoţi. Şi, iată, se spune că prin anul 1954 în puşcăriile de tranzit s-a putut observa că *hoţii au început să-i respecte pe ocnaşi.*

Dacă-i aşa, ce ne-a împiedicat să obţinem „respectul" hoţilor mai înainte? Întreaga perioadă a anilor douăzeci, treizeci, patruzeci, noi, alde Mărar Pătrunjelovici şi Naiv Naivovici, atît de preocupaţi de propria valoare universală şi de conţinutul traistei noastre de merinde, şi de bocancii sau de pantalonii noştri încă neconfiscaţi, am adoptat faţă de hoţi o atitudine de personaje umoristice: cînd aceştia îi jefuiau pe vecinii noştri, şi ei intelectuali de marcă universală, noi întorceam privirea ruşinaţi şi ne strîngeam în colţişorul nostru; iar cînd aceşti suboameni începeau răfuiala cu noi, bineînţeles că nu aşteptam, la rîndul nostru, ajutor de la vecini, dădeam îndatoritori acestor dihănii totul, numai să nu ne muşte de cap. Da, minţile noastre erau preocupate de alte lucruri, inimile noastre erau pregătite pentru altceva! Noi nu ne aşteptam şi la acest duşman josnic şi feroce. Pe noi ne frămîntau meandrele istoriei ruse, şi nu eram pregătiţi decît pentru o moarte publică, frumoasă, în faţa lumii întregi şi doar spre a salva întreaga omenire. Cînd, de fapt, poate că pentru înţelepciunea noastră ar fi fost de ajuns cel mai simplu dintre toate lucrurile simple. Poate că de la primul pas în prima celulă din prima puşcărie de tranzit ar fi trebuit, toţi, cîţi eram acolo, să fim pregătiţi să primim lovitura de cuţit între coaste şi să ne prăvălim în colţul umed, în mîzga din jurul hîrdăului igienic, în încăierarea cu aceşti guzgano-oameni, cărora Albaştrii ne-au aruncat ca să ne ronţăie. Şi atunci poate că am fi avut mult mai puţine pierderi şi ne-am fi ridicat mult mai devreme, mai sus, şi, de mînă chiar cu aceşti hoţi, am fi prefăcut în ţăndări lagărele staliniste?! Într-adevăr, de ce ar fi trebuit hoţii *să ne respecte*?...

De bună seamă, hoţii sosiţi în Kenghir auziseră multe şi se aşteptau să găsească la ocnaşi spirit combativ. Dar înainte ca ei să ia seama, să vadă cum stau lucrurile, şi înainte de a se linge cu stăpînii, la *vătafi* au venit nişte băieţi serioşi, cu umeri laţi, s-au aşezat *să discute de-ale vieţii* şi le-au spus aşa: „Noi suntem reprezentanţii. Aţi auzit ce *tocătoare* funcţionează în Lagărele speciale, dacă n-aţi auzit – vă povestim noi. Acum ne pricepem şi noi să facem cuţite, la fel de bune ca şi ale voastre. Voi sunteţi şase sute de oameni, noi două mii şase sute. Gîndiţi-vă şi alegeţi. Dacă nu ne daţi pace – vă tăiem beregata."

Da, acesta era un pas plin de înțelepciune și trebuia făcut demult: să se întoarcă împotriva hoților și bandiților cu toată fermitatea! să vadă în ei pe principalii lor inamici!

Firește, Albaștrii doar atît așteptau, să înceapă încăierarea. Dar hoții au cumpănit și au tras concluzia că nu merită să meargă – unu la patru – împotriva Cincizeci și Opților, care prinseseră curaj. Protectorii sunt totuși dincolo de zonă, și la ce te poți aștepta de la acești protectori? Oare i-au respectat hoții vreodată? Iar alianța pe care le-o propuneau băieții părea o aventură veselă, nemaiîntîlnită, și pare-se le deschidea și calea, peste gard, în zona femeilor.

Și au răspuns hoții: „Nu, noi ne-am făcut mai deștepți. Noi vom fi la un loc cu *bărbații!*"

Această conferință n-a fost înregistrată de istorie, și numele participanților nu s-au păstrat în procesele-verbale. Păcat. Băieții erau inteligenți.

Încă din primele zile, în barăcile de carantină, *contingentul sănătos* și-a marcat mutarea în locuință nouă, făcînd focuri pe pardoseala de ciment cu scînduri din noptiere și *vagonașe:* fumul ieșea pe fereastră. Iar dezacordul cu încuierea barăcilor și l-au exprimat astupînd cu aschii orificiile încuietorilor.

Două săptămîni hoții s-au comportat de parcă se aflau într-o stațiune balneară: ieșeau la lucru, se bronzau, nu lucrau nimic. Firește, stăpînii nu se gîndeau să le introducă rația disciplinară, dar, în pofida speranțelor ce și le puseseră în ei, nu aveau din ce să le asigure salariile. Cu toate acestea, hoții își procuraseră bonuri, veneau la chioșc și făceau cumpărături. Șefii au început să tragă nădejde că hoții vor începe totuși să fure. Dar, fiind prost informați, ei greșeau: politicii au făcut o chetă pentru întrajutorarea hoților (asta era, probabil, o parte din convenție, altfel pentru ei nu era interesant), de unde și bonurile. Era un caz nemaiîntîlnit pentru ca stăpînii să-și poată da seama!

Pesemne că noutatea și caracterul neobișnuit al jocului îi amuza mult pe bandiți, mai ales pe minori: așa, pe neașteptate, să fie politicoși cu „fasciștii", să nu intre fără permisiune în camerele lor, să nu se așeze pe vagonașe fără a fi invitați.

Parisul din secolul trecut îi numea pe hoții lui (și, probabil, avea destui), – reuniți într-o gardă, – *mobili.* Foarte potrivit! Această națiune este atît de mobilă, încît rupe învelișul searbăd al vieții de zi cu zi, ea nu poate să se integreze în această viață în liniște. S-a stabilit să nu mai fure, să muncească scrupulos pentru lagăr – nu era etic, totuși ceva trebuiau să facă! Tineretul hoților se distra smulgînd chipiele supraveghetorilor în timpul apelului de seară, făceau acrobații pe acoperișurile barăcilor și peste zidul înalt din filiala 3 în 2, încurcau numărătoarea, fluierau, huiduiau, noaptea speriau santinelele din turnuri. Ar fi trecut și mai departe în lagărul femeilor, însă li se interpuneau în cale clădirile intendenței, care erau păzite.

Cînd ofițerii regimului disciplinar, sau educatorii, sau agenții operativi veneau în vizită în barăcile hoților pentru o convorbire prietenească, micii pungași îi jigneau în sentimentele lor cele mai bune, căci, profitînd de

discuții, le sustrăgeau din buzunare carnețelele de însemnări, portmoneele, ori, de pe paturile de sus, întorceau chipiul cumătrului cu cozorocul la ceafă – atitudine nemaiîntîlnită în GULAG! – dar și conjunctura era neobișnuită. Și înainte hoții îi socoteau pe părinții lor din GULAG idioți, întotdeauna îi disprețuiau cu atît mai mult, cu cît aceștia credeau cu tărie în succesele *reeducării*, îi disprețuiau pînă la bătaie de joc cînd ieșeau la o tribună sau luau microfonul închipuit și începeau să povestească despre începutul unei vieți noi cu roaba în mîini. Însă pînă acum nu trebuiau să se certe cu ei. Acum, convenția cu politicii orienta forțele eliberate ale hoților împotriva stăpînilor.

Astfel, înzestrați cu slabă judecată administrativă și lipsiți de rațiune umană superioară, autoritățile gulagoviste au pregătit ele însele explozia din Kenghir: mai întîi, prin faptul că au pus să se tragă fără nici un sens în deținuți, apoi prin vărsarea gazului hoților în această atmosferă supraîncinsă.

Evenimentele se apropiau inevitabil. Politicii nu puteau să nu propună hoților război sau alianță. Hoții nu puteau să refuze alianța. Iar alianța încheiată nu putea să stagneze – s-ar fi destrămat și apoi s-ar fi dezlănțuit un război intestin.

Trebuia *să înceapă* ceva, dar să înceapă! Însă, întrucît inițiatorii, dacă sunt Cincizeci și Opți, vor sfîrși pe urmă cu ștreangul de gît, iar dacă sunt hoți – vor fi doar dojeniți la discuțiile politice, hoții au propus așa: noi începem, iar voi ne susțineți!

Să reținem că întregul lagăr din Kenghir reprezenta un dreptunghi unic cu zonă exterioară comună, înlăuntrul căreia, transversal, au fost parcelate zonele interioare: întîi filiala nr. 1 (lagărul pentru femei), pe urmă intendența (de puterea ei industrială am vorbit[3]), apoi filialele nr. 2 și 3, iar la urmă – zona penitenciară, unde se aflau două închisori: cea veche și cea nouă, care adăposteau nu numai deținuți din lagăr, dar și oameni liberi din orășel.

Primul obiectiv firesc era ocuparea intendenței, unde se aflau toate magaziile de alimente ale lagărului. Operația a început ziua, în duminica nelucrătoare din 16 mai 1954. Mai întîi, toți *mobilii* s-au cățărat pe acoperișurile barăcilor lor și au umplut ziduł dintre lagărele 3 și 2. Pe urmă, la comanda *vătafilor*, care au rămas pe înălțimi, au sărit, cu bîte în mîini, în lagărul 2, acolo s-au încolonat și astfel, în formație, au pornit în lungul liniei. Iar linia ducea prin axa lagărului 2 spre poarta de fier a intendenței în care se sfîrșea.

Toate aceste acțiuni, executate deschis, au luat ceva timp, în care supraveghetorii au izbutit să se organizeze și să primească instrucțiuni. Și iată lucrul cel mai interesant! Supraveghetorii au început să alerge prin barăcile politicilor cu Cincizeci și Opt și să-i implore pe ei, care de treizeci de ani erau striviți ca cei din urmă oameni: „Băieți! Priviți! Hoții se duc să atace zona femeilor! Se duc să violeze femeile și fiicele voastre! Săriți în ajutor! Să-i respingem!" Dar convenția e convenție, iar cei care s-au repezit, neștiind de ea, au fost opriți. Deși era destul de probabil că, la vederea cotletelor, cotoii nu vor mai respecta condițiile convenției, supraveghetorii nu și-au găsit susținători la Cincizeci și Opți.

Nu se ştie cum ar fi apărat supraveghetorii zona femeilor, însă ei trebuiau să apere, în primul rînd, de favoriţii lor depozitele intendenţei. Şi poarta intendenţei s-a deschis, şi în întîmpinarea atacatorilor a ieşit un pluton de soldaţi fără arme, pe care-i comanda din spate Beliaev-Negel, care, fie din exces de zel, fie că era de serviciu, se nimerise să fie duminică în zonă. Soldaţii au început să-i împingă pe *mobili*, le-au stricat coloana. Fără să facă uz de bîte, hoţii au început să se retragă spre lagărul lor, nr. 3, şi să se cţtere pe zid, iar de pe zid, rezervele lor azvîrleau în soldaţi cu pietre şi chirpici, acoperindu-le retragerea.

Bineînţeles, în rîndul hoţilor nu s-a operat nici o arestare. Continuînd să vadă în asta doar o ştrengărie zburdalnică, şefii au lăsat duminica lagărului să curgă liniştită pînă la semnalul de stingere. Prînzul a fost distribuit fără peripeţii, iar seara, o dată cu întunericul, lîngă cantina lagărului 2, ca într-o grădină de vară, au început să ruleze filmul *Rimski-Korsakov*[4].

Însă bravul compozitor nici n-a izbutit să-şi dea demisia de la conservator, protestînd împotriva prigonirii libertăţii, că au început să zăngăne felinarele din zonă: *mobilii* trăgeau în ele cu praştia, stingînd lumina din zonă. Lagărul nr. 2 era plin de hoţi, ei forfoteau încolo şi-ncoace prin întuneric, şi fluierăturile lor mlădioase, şfichiuiau aerul necontenit. Cu o bîrnă, au forţat poarta intendenţei şi au năvălit cu toţii, iar de acolo, cu o şină de cale ferată au făcut o spărtură spre zona femeilor. (Se aflau cu ei şi tineri Cincizeci şi Opţi.)

La lumina rachetelor de luptă, lansate din turnurile de pază, acelaşi *oper*, căpitanul Beliaev, a pătruns la intendenţă din afară, pe la postul de gardă, cu un pluton de puşcaşi cu automate şi – pentru prima oară în istoria GULAG-ului! – a deschis focul asupra celor *socialmente apropiaţi* ! Au fost morţi şi cîteva zeci de răniţi. Din spate veneau în fugă epoleţii roşii care îi terminau pe răniţi cu baionetele. Iar şi mai din urmă, conform metodei diviziunii muncii de pedepsire, aplicată la Ekibastuz, şi la Norilsk, şi la Vorkuta, veneau în fugă supraveghetorii cu răngi de fier lovindu-i mortal pe cei răniţi. (În noaptea aceea la spitalul lagărului 2 a ars tot timpul lumina în sala de operaţii, unde opera chirurgul-deţinut, spaniolul Fuster.)

Intendenţa era acum ocupată temeinic de forţele de pedeapsă, mitraliorii s-au instalat şi ei. Lagărul nr. 2 (*mobilii* şi-au cîntat uvertura, acum intrau în scenă politicii) a ridicat spre intendenţă o baricadă. Lagărele 2 şi 3 comunică între ele printr-o spărtură în zid, şi în ele nu mai existau supraveghetori, nu mai exista puterea MVD-ului.

Ce s-a întîmplat însă cu cei care au izbutit să se strecoare în lagărul femeilor şi acum se aflau izolaţi acolo? Evenimentele au aruncat peste margini acel dispreţ dezinvolt cu care hoţii tratează *muierile*. Cînd la intendenţă au răsunat împuşcăturile, cei care au răzbătut la femei nu mai erau vînători lacomi, ci tovarăşi de destin. Femeile i-au ascuns. În căutarea lor au venit soldaţi neînarmaţi, pe urmă şi cu arme. Femeile îi împiedicau să caute şi îi respingeau. Soldaţii le loveau pe femei cu pumnii şi cu patul armelor, le tîrau la închisoare (în zona femeilor exista, pentru orice eventualitate, o închisoare proprie), iar în unii bărbaţi trăgeau.

Simţind că efectivul de pedeapsă nu este suficient, comandamentul a introdus în zona femeilor, „epoleţii negri" – soldaţi din batalionul de construcţii, care staţiona în Kenghir. Dar soldaţii de la construcţii au refuzat să îndeplinească o misiune nesoldăţească! Au trebuit să-i ducă de acolo.

Însă tocmai aici, în zona femeilor se găsea principala justificare politică, prin care pedepsitorii se puteau apăra în faţa superiorilor. Ei nu erau deloc nişte prostănaci. Fie că au citit undeva, fie că au născocit ei, dar luni au introdus în zona femeilor fotografi şi vreo două-trei namile dintre oamenii lor, deghizaţi în deţinuţi. Mutrele false au început să chinuie femeile, iar fotografii să fotografieze. Vedeţi la ce samavolnicii au fost supuse bietele femei? Noroc cu căpitanul Beliaev, care a fost nevoit să deschidă focul ca să le salveze!

În ceasurile dimineţii de luni deasupra baricadei şi deasupra porţii sparte a intendenţei tensiunea devenise foarte încordată. În curtea intendenţei zăceau cadavrele neridicate. Mitraliorii stăteau lungiţi în spatele mitralierelor îndreptate spre aceeaşi poartă. În zonele eliberate ale bărbaţilor, deţinuţii rupeau vagonaşele ca să-şi facă arme, din scînduri şi din saltele confecţionau scuturi. Pe deasupra baricadei strigau către călăi, iar aceia răspundeau. Ceva trebuia să se urnească, situaţia era prea instabilă. *Zekii* de pe baricadă erau gata să pornească ei atacul. Cîţiva slabi ca moartea şi-au scos cămăşile, s-au suit pe baricadă şi, arătîndu-se mitraliorilor, strigau: „Hai, trageţi, ce mai staţi! Trageţi în părinţii voştri! Omorîţi-i!"

La un moment dat, un ostaş a adus ofiţerului de la intendenţă un bilet. Ofiţerul a ordonat să fie ridicate cadavrele şi, o dată cu ele, epoleţii roşii au părăsit intendenţa.

Vreo cinci minute pe baricadă a domnit tăcerea şi neîncrederea. Pe urmă, *zekii* din faţă s-au ridicat şi, prudenţi, s-au uitat în curtea intendenţei. Era pustie, doar ici-colo se vedeau şepcile negre de lagăr ale celor ucişi, cu peticele numerelor.

(Mai tîrziu au aflat că ordinul să curăţe curtea intendenţei l-a dat ministrul afacerilor interne al Kazahstanului, care tocmai sosise cu avionul de la Alma-Ata. Cadavrele au fost duse în stepă şi îngropate, ca să înlăture posibilitatea unei expertize, dacă va cere cineva.)

Cu strigăte de „Ura-a-a!... Ura-a-a..." au dat năvală în zona intendenţei şi, mai departe, în zona femeilor. Au mărit spărtura. Acolo au eliberat închisoarea, şi totul a fost unit! Totul era liber în interiorul zonei principale! Numai filiala nr. 4, penitenciară, a lagărului a rămas închisoare.

În toate turnurile urcaseră cîte *patru* soldaţi cu epoleţi roşii, avea acum cine să asculte insultele. În faţa turnurilor s-au strîns deţinuţi şi au început să strige (iar femeile mai abitir): „Sunteţi mai răi ca fasciştii!... Vampirilor!... Asasinilor..."

Firește, în lagăr a fost descoperit şi un preot, ba chiar vreo cîţiva, şi la morgă au ţinut o slujbă de îngropăciune pentru cei ucişi şi pentru cei morţi din cauza rănilor.

Ce fel de sentimente pot să fie acelea care sfîşie pieptul a opt mii de oameni ce au fost robi despărţiţi dintotdeauna, pînă de curînd şi, iată, acum s-au

unit şi s-au eliberat, chiar dacă nu de-adevăratelea, dar măcar în dreptunghiul acestor pereţi din privirile acestor santinele al căror număr s-a împătrit?! Chiar şi greva foamei din Ekibastuz, zăcînd în barăcile încuiate, se simţea ca atingere a libertăţii. Dar aici era revoluţie în toată regula! Atît de mult reprimată, iată, fraternitatea oamenilor ţîşneşte! Şi noi îi iubim pe hoţi, şi hoţii ne iubesc pe noi!! (Orice ai zice, alianţa au pecetluit-o cu sînge. Şi s-au abătut şi de la *legea* lor!) Dar şi mai mult le iubim pe femei, care, iată, sunt din nou alături de noi, aşa cum se cuvine în viaţă, şi surorile noastre întru ale destinului.

La cantină – proclamaţii: „Înarmează-te cu ce poţi şi atacă cel dintîi trupele!" Pe bucăţi de ziare (altă hîrtie nu există). Cu litere negre sau colorate, cei mai înfierbîntaţi şi-au zugrăvit lozincile lor: „Băieţi, loviţi-i pe cekişti!", „Moarte turnătorilor, slugoii cekiştilor!" Într-un loc, două, trei din lagăr, – încearcă să ajungi peste tot –, se organizaseră mitinguri, apăruseră oratori! Şi fiecare vine cu propunerile sale! Gîndeşte-te, acum îţi este permis *să gîndeşti* – cu cine eşti? Ce revendicări să pretindem? Ce vrem noi? Beliaev să fie judecat! firește. Ucigaşii să fie judecaţi! bineînţeles. Dar mai departe?... Să nu se mai încuie barăcile, să fie scoase numerele! şi mai departe?

Mai departe – cel mai cumplit: de ce au început *toate astea* şi ce vrem noi? Noi vrem, firește, libertate, doar libertate! Dar cine ne-o va da? Căci tribunalele care ne-au condamnat se află la Moscova. Şi cîtă vreme suntem nemulţumiţi de Steplag ori de Karaganda, cu noi mai stau de vorbă. Însă dacă vom spune că suntem nemulţumiţi de Moscova... ne vor îngropa în stepa asta pe toţi.

Dar atunci ce vrem? Să dărîmăm zidurile? Să ne răspîndim în stepă?...

Ore de libertate! Puduri de lanţuri au căzut de pe mîinile şi de pe umerii noştri. Nu, oricum, n-are de ce să-ţi pară rău! Ziua aceasta merita!

La sfîrşitul zilei de luni, în lagărul dezlănţuit soseşte o delegaţie din partea conducerii. Delegaţia este foarte binevoitoare, membrii ei nu arată a fiare sălbatice, sunt fără automate, dar trebuie să spunem că ei nu mai sunt acoliţii sîngerosului Beria. Aflăm că din Moscova au sosit cu avionul nişte generali: unul gulagovist – Bocikov, şi procurorul general adjunct Vavilov. (Ei fuseseră şi sub Beria, însă de ce să răscolim trecutul?) Acum consideră că revendicările noastre sunt *pe deplin îndreptăţite*. (Noi exclamăm surprinşi: îndreptăţite? Atunci nu suntem răzvrătiţi? Nu-nu, pe deplin îndreptăţite.) „Cei vinovaţi că s-a tras în deţinuţi vor fi traşi la răspundere." „Dar de ce le-au bătut pe femei?" „Le-au bătut pe femei? se arată uimită delegaţia. Asta nu se poate." Ania Mihalevici aduce un şir de femei bătute. Comisia este impresionată: „Vom cerceta, vom clarifica". „Fiarelor!" strigă către general Liuba Berşadskaia. Alţii strigă: „Să nu se mai încuie barăcile!" „N-o să le mai încuiem." „Să fie scoase numerele!" „Le vom scoate negreşit", ne încredinţează un general, pe care nu-l văzuserăm niciodată la faţă (şi nici nu-l vom mai vedea). „Spărturile dintre zone să rămînă aşa! ne obrăznicim noi. Avem nevoie de comunicare!" „Bine, bine, comunicaţi între voi! consimte generalul. Spărturile să rămînă aşa." Aşadar, fraţilor, ce ne mai trebuie? Căci am

învins, nu-i aşa?! O singură zi ne-am dezlănţuit, ne-am bucurat, ne-am agitat – şi am învins! Şi cu toate că printre noi sunt unii care clatină din cap şi zic – minciună, minciună! – noi credem. Îi credem pe şefii noştri, care în general nu sunt răi. Credem, fiindcă astfel ne este mai uşor să ieşim din această situaţie...

Dar ce altceva le mai rămîne celor oropsiţi decît să creadă? Să fie înşelaţi şi apoi din nou să creadă.

Şi în ziua de marţi 18 mai toate filialele lagărului din Kenghir au ieşit la lucru. împăcîndu-se cu morţii lor.

Şi încă în dimineaţa asta totul se putea sfîrşi în linişte. Dar importanţii generali, care s-au adunat în Kenghir, ar fi considerat acest sfîrşit o înfrîngere, căci nu puteau să recunoască în mod serios că deţinuţii aveau dreptate! Nu puteau în mod serios să-i pedepsească pe militarii MVD! Judecata lor de nivel inferior n-a tras din aceste evenimente decît o singură învăţătură: n-au fost îndeajuns de bine consolidate zidurile dintre zone. Acolo trebuie instalate puncte *de foc!*

Şi în această zi, conducerea zeloasă a înhămat la muncă pe aceia care de ani şi zeci de ani se dezobişnuiseră să mai muncească: ofiţerii şi supraveghetorii şi-au pus şorţuri: cine ştia cum s-o facă a pus mîna pe mistrie; soldaţii eliberaţi din turnuri cărau cu roaba şi cu targa; invalizii rămaşi în zonă aduceau şi ridicau chirpici. Spre seară, spărturile au fost astupate, au fost reparate felinarele sparte, de-a lungul zidurilor interioare au fost trasate fîşii interzise şi la capete – puse santinele, care primiseră comanda să deschidă foc!

Şi seara, cînd coloanele deţinuţilor, care dăruiseră statului ziua lor de muncă, intrau din nou în lagăr, au fost trimişi degrabă la cină, ca să nu aibă timp să-şi dea seama şi să fie cît mai repede încuiaţi. Conform dispoziţiilor înalţilor generali, trebuia cîştigată această primă seară – seara înşelăciunii prea evidente după promisiunile de ieri, apoi se vor obişnui cumva şi lucrurile vor intra pe făgaşul lor.

Dar înainte de a se înnsera, au început să răsune aceleaşi fluierături mlădioase, tîlhăreşti, ca şi duminică, erau semnalele de comunicare între zona 3 şi 2, parcă te aflai la o mare petrecere huligănească (aceste fluierături au fost încă o contribuţie reuşită a hoţilor la cauza comună). Şi supraveghetorii s-au înfiorat, nu şi-au mai isprăvit obligaţiile şi au fugit din zone. Un singur ofiţer a scrîntit-o (locotenentul-major de la serviciul de intendenţă – Medvejonok): reţinut de treburi, a fost luat prizonier pînă dimineaţă.

Lagărul era în mîinile *zekilor*, însă ei erau despărţiţi. Turnurile deschideau foc de mitralieră asupra celor care se apropiau de zidurile interioare. Pe cîţiva i-au omorît, pe cîţiva i-au rănit. Lampadarele au fost din nou sparte cu praştia, dar turnurile luminau cu rachetele. Aici, lagărului nr. 3 i-a prins bine ofiţerul de la intendenţă. Cu un epolet rupt, l-au legat de capătul unei mese şi l-au împins spre zid (dinspre latura lor nu făcuseră antezonă), şi el ţipa din întuneric către ai săi: „Nu trageţi, sunt eu, Medvejonok! Sunt eu, nu trageţi!" Cei din turnuri îi răspundeau cu înjurături: altă dată să nu mai cazi pe mîna duşmanilor. Pînă la urmă, *zekii* s-au milostivit de el şi l-au slobozit, cu necaz.

Cu niște mese lungi izbeau în sîrma ghimpată, în țărușii proaspeți ai antezonei. Dar sub tirul turnurilor nu puteau nici să dărîme zidul, nici să sară peste el: prin urmare trebuiau să sape pe dedesubt. Ca întotdeauna, în zonă nu existau lopeți, în afară de cele de incendiu. Atunci au intrat în funcțiune cuțitele de bucătărie și castroanele de metal.

În noaptea aceea de 18 spre 19 mai, oameni neînarmați, sub tirul mitralierelor, au străpuns cu galerii și spărturi toate zidurile și au reunit din nou toate filialele lagărului și intendența. Acum turnurile încetaseră să mai tragă. La intendență aveau unelte din plin. De toată munca de peste zi a zidarilor cu epoleți s-a ales praful și pulberea. La adăpostul nopții au străpuns antezonele, au lărgit spărturile din ziduri ca să nu devină capcană (în celelalte zile le-au lărgit cam de douăzeci de metri).

Tot în aceeași noapte au străpuns zidul în filiala nr. 4, penitenciară. Efectivele gardienilor care păzeau închisorile au rupt-o la goană care spre postul de gardă, care spre turnurile de pază, de unde le-au fost coborîte scări. Deținuții închisorilor au distrus cabinetele de anchetă. Au fost eliberați din închisoare și cei care, mîine, urmau să se pună în fruntea răscoalei: Kapiton Kuznețov, fost colonel în Armata Roșie (absolvent al Academiei Frunze[5], om trecut de vîrsta tinereții: după război, comanda un regiment în Germania și unul dintre ai lui a fugit în cea Occidentală: pentru asta a și fost condamnat; în pușcăria lagărului ședea „pentru defăimarea realității din lagăr" în scrisorile expediate prin muncitorii liberi); Gleb Slucenkov, fost locotenent-major în Armata Roșie (el a fost prizonier la nemți, după spusele unora – chiar vlasovist).

În pușcăria „cea nouă" își ispășeau pedeapsa locuitorii orășelului Kenghir, condamnați de drept comun. La început ei au înțeles că în țară avea loc o revoluție generală, și au primit cu entuziasm libertatea neașteptată. Dar, aflînd repede că revoluția are un caracter prea local, s-au întors loiali în celulele lor și, fără nici o gardă, au rămas cinstit acolo pe toată durata răscoalei, se duceau doar după mîncare la cantina *zekilor* răzvrătiți.

Zekilor răzvrătiți! Care de trei ori se căzniseră să respingă și această revoltă, și această libertate. Ei nu știau cum să manevreze aceste daruri și mai mult se temeau de ele decît le doreau. Dar așa cum valurile mării se izbesc fără contenire de țărm, și ei erau azvîrliți neîncetat în această revoltă.

Ce le mai rămăsese? Să creadă în promisiuni? O să-i înșele din nou, asta au dovedit-o proprietarii de robi ieri, dar și mai înainte. Să îngenuncheze? Dar toți anii aceștia n-au stat decît în genunchi și tot n-au aflat milă. Să ceară chiar astăzi să fie pedepsiți? Dar pedeapsa astăzi, ca și după o lună de viață liberă, va fi la fel de necruțătoare din partea acelora ale căror tribunale funcționează automat: dacă e să fie *sferturi*, atunci să fie pentru toți, fără excepție.

Evadatul fuge ca să guste măcar o zi de viață în libertate. Astfel și acești opt mii de oameni au stîrnit nu atît revoltă, cît mai ales *au fugit spre libertate*, chit că nu pentru multă vreme! Opt mii de oameni din robi au devenit brusc oameni liberi, aveau posibilitatea să trăiască! Fețele de obicei îndîrjite, se

îmblînziseră într-atît, încît puteai citi pe ele şi un zîmbet de bunătate*. Femeile au văzut bărbaţii, şi bărbaţii le-au luat de mînă. Cei care corespondaseră pe căi secrete, subtile, şi nu se văzuseră niciodată unul cu celălalt, acum s-au cunoscut. Acele lituaniene, ale căror căsătorii fuseseră oficiate de preoţii catolici prin perete, acum şi-au văzut soţii consfinţiţi de pravila bisericii: căsătoria lor a coborît de la Dumnezeu pe pămînt! Pe cei credincioşi pentru prima dată în viaţa lor nimeni nu-i împiedica să se adune şi să se roage. Risipiţi prin toate zonele, străinii solitari se găseau unii pe alţii şi vorbeau în limba lor despre această ciudată revoluţie asiatică. Toate rezervele alimentare ale lagărului se aflau în mîinile deţinuţilor. Nimeni nu-i mîna pe platforma de adunare şi apoi să muncească unsprezece ore pe zi.

Deasupra lagărului tulburat, care nu dormise toată noaptea şi îşi smulsese numerele mizerabile, răsăriseră zorile zilei de 19 mai. De sîrma ghimpată atîrnau stîlpii cu felinarele sparte. *Zekii* circulau liber din zonă în zonă, folosindu-se de trecerile prin tranşee sau prin alte spărturi. Mulţi îşi îmbrăcaseră hainele din libertate, luate de la magazie. Unii dintre flăcăi şi-au pus pe cap căciulile caucaziene sau cele căzăceşti, din Kuban. (Curînd vor apărea şi cămăşile brodate, asiaticii îşi vor pune halatele şi turbanele colorate, lagărul cenuşiu şi negru va înflori.)

Din baracă în baracă treceau plantoanele şi chemau deţinuţii în cantina cea mare pentru alegerea Comisiei: comisia pentru tratativele cu şefii lagărului şi pentru autoconducere (vedeţi cît de modest şi de temător era numele pe care şi l-a dat).

Poate că o alegeau doar pentru cîteva ceasuri, dar i-a fost hărăzit să devină pentru patruzeci de zile guvernul lagărului din Kenghir.

* * *

Dacă toate acestea s-ar fi petrecut cu doi ani mai înainte, numai din teama ca Jupînul să nu afle, stăpînii Steplag-ului n-ar fi tărăgănat nici o clipă, ci ar fi tras din turnuri în această mulţime îngrămădită între ziduri. Şi dacă ar fi trebuit să-i răpună pe toţi opt mii sau numai patru mii, nimic n-ar fi tresărit în ei, pentru că pe ei nimic nu-i face să tresară.

Însă complexitatea conjuncturii din anul 1954 i-a obligat să şovăie. Acelaşi Vavilov şi acelaşi Bocikov simţeau că la Moscova se manifestau unele tendinţe noi.. Aici au fost împuşcaţi destul de mulţi, şi acum ei se străduiau să găsească pentru cele săvîrşite o aparenţă legală. Şi astfel s-a creat o pauză, prin urmare – timp pentru rebeli să-şi înceapă noua viaţă independentă.

Chiar din primele ore trebuia definită linia politică a revoltei, care va să zică a existenţei sau nonexistenţei ei. Oare trebuia să pornească încotro chemau acele inocente manifeste scrise deasupra coloanelor de ziar: „Băieţi, loviţi-i pe cekişti"?

---

* Acest lucru a fost remarcat de răuvoitorul Makeev.

Abia ieşit din închisoare şi numaidecît – prin forţa împrejurărilor, prin perspicacitatea-i de militar, prin sfaturile prietenilor ori dintr-o pornire interioară – ajungînd să ia conducerea, Kapiton Ivanovici Kuznețov a luat de la început partea şi a adoptat modul de a vedea lucrurile al puţin numeroşilor comunişti-ortodocşi, izolaţi la Kenghir: „Să se pună capăt acestor plăsmuiri (manifestele), să se pună capăt spiritului antisovietic şi contrarevoluţionar al celor care vor să *profite* de evenimentele noastre!" (Citez aceste expresii după însemnările unui alt membru al Comisiei – A. F. Makeev, referitoare la o convorbire restrînsă desfăşurată în magazia de îmbrăcăminte a lui Piotr Akoev. Ortodocşii îi făceau semne lui Kuznețov. „Pentru aceste manifeste o să ne alegem toţi cu noi condamnări".)

Chiar din primele ceasuri, era încă noapte, făcînd ocolul tuturor barăcilor şi vorbind pînă a răguşit, pe urmă, dimineaţa, la adunarea de la cantină şi mai tîrziu încă de vreo cîteva ori, colonelul Kuznețov, întîlnind stări de spirit extreme şi îndîrjirea unor existenţe într-atît călcate în picioare, încît păreau că nu mai au nimic de pierdut, repeta şi tot repeta neobosit:

— Antisovietismul ar fi moartea noastră. Dacă noi, acum, ieşim înainte cu lozinci antisovietice, ne vor strivi neîntîrziat. Ei doar atîta aşteaptă – un pretext ca să ne strivească. Aceste manifeste le vor da justificarea deplină ca să deschidă focul asupra noastră. Salvarea noastră constă în loialitate. Trebuie să stăm de vorbă cu reprezentanţii de la Moscova *aşa cum se cuvine unor cetăţeni sovietici!*

Şi pe urmă ceva mai tare: „Nu voi admite o astfel de atitudine din partea anumitor provocatori!" (De altminteri, în vreme ce el ţinea aceste discursuri, pe vagonaşe destule perechi se sărutau zgomotos. Nu prea ascultau cu atenţie discursurile lui.)

Asta este ca şi cînd trenul nu te-ar duce în direcţia în care doreşti şi te-ai decis să sari din el – trebuie să sari în direcţia mersului, nu în direcţia opusă. În aceasta constă inerţia istoriei. Nici pe departe nu voiau toţi aşa ceva, dar raţiunea acestei lumi a fost numaidecît înţeleasă şi a biruit. Foarte repede prin lagăr au fost atîrnate lozinci de mari dimensiuni, care puteau fi citite cu uşurinţă din turnuri şi de la posturile de gardă:

„Trăiască Constituţia Sovietică!"

„Trăiască Prezidiul Comitetului Central!"

„Trăiască puterea sovietică!"

„Cerem venirea unui membru al Comiterului Central şi revizuirea dosarelor noastre!"

„Jos cu acoliţii lui Beria!"

„Soţii ale ofiţerilor din Steplag! Nu vă este ruşine să fiţi soţiile unor asasini?"

Deşi pentru majoritatea deţinuţilor din Kenghir era absolut limpede că milioanele de acţiuni represive, mai îndepărtate sau mai apropiate, au avut loc sub soarele mlăştinos al *acestei* consitituţii şi aprobate de *acest* Birou Politic, lor nu le mai rămăsese altceva decît să scrie – trăiască această constituţie şi

acest Birou Politic. Iar acum, recitind lozincile, deținuții rebeli au simțit sub picioare tăria legalității și au început să se liniștească: mișcarea lor nu era lipsită de orice speranță.

Deasupra cantinei, unde tocmai avuseseră loc alegerile, a fost înălțat un drapel, care putea fi văzut de întregul orășel. A fluturat acolo multă vreme: fond alb, bordură neagră, în mijloc – o cruce roșie. Conform codului maritim internațional acest cod semnifica:

„Naufragiu. Femei și copii la bord."

În Comisie au fost aleși vreo doisprezece oameni în frunte cu Kuznețov. Comisia s-a specializat numaidecît și a creat subcomisii:

— agitație și propagandă (condusă de lituanianul Knopkus, un pedepsit disciplinar venit din Norilsk după revolta care a avut loc acolo),
— viața cotidiană și gospodărire,
— alimentație,
— securitate internă (Gleb Slucenkov),
— militară și
— tehnică, pesemne cea mai uimitoare în acest guvern de lagăr.

Fostului maior Makeev i s-au încredințat contactele cu conducerea lagărului. Din componența comisiei făcea parte și un *vătaf* de hoți, conducea și el ceva. Erau și femei (evident: Șahnovskaia, economist, membră de partid, deja căruntă; Suprun, o învățătoare din teritoriile subcarpatice, Liuba Bersadskaia).

Or fi intrat oare în această Comisie principalii și adevărații inspiratori ai răscoalei? Fără îndoială – nu. Centrele, mai cu seamă cel ucrainean (în tot lagărul, rușii nu erau mai mulți de un sfert), continuau de bună seamă să existe de sine stătător. Mihail Keller, un partizan ucrainean, care din 1941 a luptat cînd împotriva nemților, cînd împotriva sovieticilor, iar în Kenghir a înjunghiat public un turnător, participa la ședințe ca observator tăcut din partea *celuilalt* stat-major.

Comisia lucra deschis în cancelaria lagărului femeilor, dar subcomisia militară și-a stabilit comandamentul (statul-major de campanie) în baia lagărului nr. 2. Subcomisiile s-au apucat de lucru. Primele zile au fost, în special, pline de însuflețire: totul trebuia născocit și pus la punct.

Întîi și-ntîi, trebuiau să se consolideze. (Makeev, care se aștepta la o inevitabilă intervenție militară, era împotriva creării oricărei apărări. O susțineau insistent Slucenkov și Knopkus.) Se adunaseră multe cărămizi de chirpici de la spărturile largi efectuate în zidurile interioare. Din acest chirpici au construit baricade vizavi de toate posturile de gardă, toate ieșirile în afară (și intrările din afară), care rămăseseră în puterea trupelor de gardă și indiferent care, în orice clipă, putea să se deschidă și să lase să intre detașamentele de pedeapsă. La intendență s-au găsit din belșug bobine de sîrmă ghimpată. Din ea au confecționat spirale și le-au aruncat în direcțiile amenințate. N-au scăpat din vedere să pună din loc în loc tăblițe cu inscripții: „Atenție! Minat!"

Asta a fost una dintre primele inițiative ale Subcomisiei tehnice. În jurul lucrărilor subcomisiei s-a creat o atmosferă de mare mister. La intendență, Subcomisia tehnică a amenajat niște încăperi secrete, deasupra intrărilor cărora au desenat un craniu, două oase încrucișate și au scris: „Tensiune 100 000 de volți". În aceste încăperi aveau acces doar cîțiva oameni care lucrau acolo. Nici măcar deținuții nu știau cu ce se ocupă Subcomisia tehnică. Foarte curînd s-a răspîndit zvonul că pregătește *o armă secretă* în domeniul chimiei. Cum și *zekii*, și stăpînii știau prea bine ce ingineri valoroși se aflau aici, în lagăr, n-a fost greu să se împrăștie convingerea superstițioasă că ei *pot orice*, și chiar să inventeze o astfel de armă care nici la Moscova n-a fost inventată. Atunci de ce să nu facă niște prăpădite de mine, folosind reactivii găsiți în magaziile intendenței? Așa că tăblițele „Minat" erau luate în serios.

A mai fost născocită încă o armă: lăzi cu sticlă pisată la intrare în fiecare baracă (ca să arunce trăgătorilor cu automate în ochi).

Toate brigăzile s-au postat așa cum au fost, dar au început să se numească plutoane, barăcile – detașamente, și au fost desemnați comandanții de detașamente, subordonați Subcomisiei militare. Comandantul gărzilor a devenit Mihail Keller. Conform unui grafic exact, toate locurile amenințate erau ocupate de pichete, întărite pe timp de noapte. Luînd în considerație acea trăsătură a psihologiei bărbătești că de față cu o femeie bărbatul n-o să dea bir cu fugiții și, în general, toți se vor arăta mai viteji, au fost alcătuite pichete mixte. Iar în Kenghir erau multe femei care erau nu doar bune de gură, dar și curajoase, în special printre ucrainence, care în lagărul femeilor constituiau majoritatea.

Fără să mai aștepte bunul plac al stăpînului, au început să scoată zăbrelele de la ferestrele barăcilor. Primele două zile pînă ce patronii și-au dat seama și au deconectat rețeaua electrică a lagărului, la intendență încă au funcționat mașinile, și din barele zăbrelelor au confecționat o mulțime de *lănci*, rotunjindu-le și ascuțindu-le la capete. În general fierăria și strungarii, în aceste prime zile, au confecționat fără întrerupere arme: cuțite, halebarde – baltage și săbii, care erau îndrăgite în special de hoți (la mînere atîrnaseră ciucuri din piele colorată). Unii au fost văzuți purtînd ghioage.

Cu lăncile pe umăr, pichetele se duceau să-și ocupe posturile de noapte. Și plutoanele de femei, care veneau pe timpul nopții în zona bărbaților, în camerele repartizate lor, pentru ca la cea dintîi alarmă să iasă buluc înaintea atacatorilor (exista presupunerea naivă că ucigașii se vor jena să atace femeile), mergeau cu lăncile ridicate, semănînd cu niște arici.

Toate acestea n-ar fi fost posibile, totul s-ar fi năruit sub povara bătăii de joc sau a desfrîului, dacă n-ar fi fost învăluit în aerul sever și pur al revoltei. Lăncile și săbiile erau pentru secolul nostru niște jucării, dar pentru acești oameni închisoarea din trecut și închisoarea din viitor nu erau o jucărie. Lăncile erau niște jucării, dar ele fuseseră trimise de soartă: cea dintîi posibilitate de a-ți apăra libertatea. În aerul puritan de la începutul unei revoluții, cînd prezența femeii pe baricadă devine, de asemenea, o armă, bărbații și femeile de aici au rămas demni, și-au purtat cu demnitate lăncile îndreptate cu vîrful spre cer.

Dacă în aceste zile cineva se bizuia pe senzualitatea primară, aceştia erau stăpînii cu epoleţi albaştri de dincolo de zonă. Ei socoteau că, lăsaţi de capul lor o săptămînă, deţinuţii se vor sufoca în desfrîu. Şi chiar aşa prezentau locuitorilor oraşelului, că deţinuţii s-au revoltat pentru dezmăţ. (Fireşte, ce altceva putea să le lipsească deţinuţilor, care de altfel duceau o viaţă îndestulată?)*

Conducerea lagărului conta mai ales pe faptul că hoţii vor încerca să violeze femeile, politicii vor sări în ajutorul lor, şi astfel va începe măcelul. Dar şi aici s-au înşelat psihologii MVD! Şi asta merită uimirea noastră. Toţi atestă că hoţii s-au comportat *ca oamenii*, dar nu în sensul lor, tradiţional, al cuvîntului, ci în al nostru. Drept răspuns – politicii şi femeile înseşi se purtau faţă de ei evident prietenos, cu încredere. Iar ce era ascuns dincolo de asta – nu ne priveşte. Poate că hoţii aveau tot timpul dinaintea ochilor victimele lor însîngerate din prima duminică.

Dacă rebeliunii din Kenghir i se poate atribui o anumită forţă, această forţă era aceea oferită de unitate.

Hoţii nu s-au atins nici de magazia de alimente, ceea ce pentru cunoscători nu este mai puţin uluitor. Deşi în magazie erau alimente pentru mai multe luni, Comisia, consfătuindu-se, a hotărît să menţină normele de mai înainte la pîine şi la merinde. Teama supuşilor de a mînca prea mult din proviziile statului, ca să nu fie apoi acuzaţi de risipă şi delapidare! Ca şi cum statul nu era dator deţinuţilor pentru atîţia ani de înfometare! Şi să vedeţi ce întorsătură, aproape comică: toată conducerea lagărului, rămasă în afara zonei, trebuia să fie aprovizionată de la intendenţă, cum altfel! – şi, la *rugămintea* lor, Comisia permitea intrarea la intendenţă a locotenentului-major Boltuşkin (era inofensiv, fost combatant pe front), care încărca cu regularitate alimente pentru conducere, de pildă fructe uscate, din normele calculate pentru angajaţii liberi

Contabilitatea lagărului elibera alimente în cadrul normelor dinainte, bucătăria le primea, le gătea, dar în noua atmosferă revoluţionară, ea nu mai fura şi nu se mai prezenta solul hoţilor cu indicaţia de *a pune deoparte pentru oameni*. Astfel încît „oploşiţii" nu mai primeau un polonic în plus. Şi s-a văzut că, din aceeaşi normă, mîncarea era considerabil mai multă!

Şi dacă hoţii vindeau lucruri (adică din cele jefuite înainte şi în altă parte), nu veneau imediat, după obiceiul lor, să le ia îndărăt. „Acum nu-i vremea pentru asta", ziceau ei.

Chiar şi chioşcurile ORS-ului local continuau să vîndă în zone. Încasatoarei, statul-major i-a făgăduit că-i asigură securitatea. Era lăsată să intre în zonă fără supraveghetori şi aici, însoţită de două fete, dădea ocol tuturor chioşcurilor şi strîngea încasările – bonurile. (Dar bonurile, fireşte, s-au terminat, şi nici stăpînii n-au mai permis aducerea altor mărfuri în zonă.)

---

* După rebeliune, stăpînii nu s-au sfiit să efectueze un control medical general femeilor. Şi, descoperind multe fete virgine, se arătau nuraţi: Cum? Ce-ai păzit? Atîta vreme împreună!...

Ei judecau evenimentele la nivelul lor.

În mîinile stăpînilor rămăseseră încă electricitatea, apa, medicamentele. De aer, cum se ştie, nu dispuneau ei. Medicamente, timp de patruzeci de zile, n-au dat în zonă de nici un fel, *nici o picătură de iod*, nici o pilulă. Electricitatea au deconectat-o peste vreo două-trei zile. Conducta de apă au lăsat-o în pace.

Subcomisia tehnică a început bătălia pentru lumină. Mai întîi s-au gîndit să arunce cu putere peste linia de înaltă tensiune din exteriorul zidului lagărului nişte cîrlige agăţate de un cablu foarte fin, – şi astfel au furat curent cîteva zile, pînă ce cîrligele-tentacule au fost descoperite şi tăiate. În vremea asta Subcomisia tehnică a izbutit să experimenteze un motor eolian şi să renunţe la el, apoi s-a apucat să monteze la intendenţă (într-un loc care să nu poată fi observat din turnuri sau din avioanele U-2, care zburau jos) o centrală hidroelectrică, ce funcţiona cu apă de la... un robinet. Un motor de la intendenţă a fost transformat în generator şi astfel au început să alimenteze reţeaua telefonică a lagărului, corpurile de iluminat ale statului-major şi... radio-emiţătorul! În barăci luminau cu facle... Această centrală hidroelectrică unică a funcţionat pînă în ultima zi a rebeliunii.

La începutul revoltei, generalii veneau în zonă ca stăpînii (fireşte, nu erau prea dezinvolţi în zona propriu-zisă, se fereau). Este adevărat, nu s-a pierdut cu firea nici Kuznețov, la cele dintîi tratative a ordonat să fie aduşi de la morgă cei ucişi şi a comandat cu glas tare: „Toată lumea – capul descoperit!" *Zekii* şi-au descoperit capul, şi generalii, de asemenea, au trebuit să-şi scoată caschetele militare în faţa victimelor proprii. Dar iniţiativa a rămas de partea generalului gulagovist Bocikov. Aprobînd alegerea comisiei („nu se poate să discuţi cu toţi deodată"), el a cerut ca delegaţii la tratative să-şi prezinte mai întîi propriul caz penal (şi Kuznețov a început să şi-l expună pe al său îndelung şi, poate, cu plăcere); cînd iau cuvîntul, *zekii* să se ridice negreşit în picioare. Cînd cineva a spus: „Deţinuţii cer...". Bocikov a obiectat cu sensibilitate: „Deţinuţii nu pot decît *să roage*, nu să ceară!" Şi s-a stabilit această formulă: „Deţinuţii roagă".

La rugăminţile deţinuţilor, Bocikov a răspuns printr-o lecţie despre construcţia socialismului, despre avîntul nemaiîntîlnit al economiei naţionale, despre succesele revoluţiei chineze. Această înfigere oblică, plină de sine, a şurubului în creier, din care cauză slăbim întotdeauna şi amuţim... A venit în zonă să explice de ce folosirea armelor de către gardă a fost corectă (curînd vor declara că de fapt nu s-a tras asupra zonei, asta-i o minciună de-a banditilor, şi nici bătăi n-au fost). El s-a arătat pur şi simplu uimit că ei îndrăznesc să-l roage să încalce „instrucţiunile privind detenţia în locuri diferite a ze-ka ze-ka". (Aşa vorbesc ei de instrucţiunile lor, ca şi cum acestea ar fi nişte legi care există dintotdeauna, dinaintea începutului începuturilor.)

Curînd au aterizat cu nişte „Douglas"-uri nişte generali noi şi mai importanţi: Dolghih (pe atunci parcă şeful GULag-ului) şi Egorov (ministru adjunct al MVD al URSS). A fost convocată o adunare la cantină, unde s-au adunat aproape două mii de deţinuţi. Kuznețov a dat comanda: „Atenţie! Ridicaţi-vă! Drepţi!" Şi, cu respect, i-a invitat pe generali să ia loc în pre-

zidiu, iar el, ca subordonat, a rămas deoparte, în picioare. (Cu totul altfel s-a comportat Slucenkov. Cînd careva dintre generali s-a scăpat, pomenind de *duşmanii* de aici, Slucenkov le-a răspuns tare cu vocea lui sonoră: „Dar care **dintre voi** nu s-a dovedit duşman? Iagoda – duşman, Ejov – duşman, Abakumov – duşman, Beria – duşman. De unde ştim noi că Kruglov este mai bun?)

Makeev, judecînd după însemnările lui, a redactat un proiect de acord, conform căruia conducerea lagărului ar fi promis să nu transfere pe nimeni şi să nu aplice nimănui represalii, să nu deschidă anchete, în schimb *zekii* consimţeau să iasă neîntîrziat la lucru. Însă cînd el şi adepţii lui au pornit din baracă în baracă şi au propus să fie acceptat proiectul, *zekii* i-au ocărît, numindu-i „comsomolişti chelboşi", „dăbilari" şi „slugoi ai cekiştilor". Deosebit de ostil au fost primiţi în lagărul femeilor, pentru *zeki* era mai mult decît inacceptabil să consimtă acum la separarea zonei femeilor de zona bărbaţilor. (Înfuriat, Makeev le răspundea astfel celor ce îi obiectau: „Dacă ai ciupit-o pe Paraska de ţîţe, crezi că s-a isprăvit cu puterea sovietică? Puterea sovietică, oricum, îşi impune punctul de vedere!")

Zilele se scurgeau. Fără să-şi ia ochii de la zonă – ochii soldaţilor din turnurile de pază, ai supraveghetorilor – tot de acolo (supraveghetorii, fiindcă îi cunoşteau pe *zeki* la faţă, trebuiau să-i recunoască şi să memoreze ce face fiecare) –, generalii au trebuit să conchidă cu amărăciune că în zonă nu există nici masacre, nici progromuri, nici violenţe, lagărul nu se prăbuşeşte, şi nu există nici un motiv să ceară ajutorul trupelor.

Lagărul era în picioare, şi tratativele şi-au schimbat caracterul. Epoleţii aurii continuau să meargă, în diverse combinaţii, în zonă pentru a discuta şi a convinge. Îi lăsau pe toţi să intre, dar pentru asta toţi trebuiau să ţină în mînă un steag alb, iar după postul de gardă al intendenţei, acum intrarea principală în lagăr, înainte de baricadă să suporte o percheziţie, timp în care o fetişcană ucraineancă în pufoaică pipăia buzunarele generalilor, să se convingă că n-au pistoale sau grenade. În schimb, statul-major al rebelilor *le garanta* securitatea personală!...

Generalii erau conduşi acolo unde se putea (fireşte, nu prin zona *secretă* a intendenţei), şi îi lăsau să discute cu *zekii* şi convocau adunări mari în filialele lagărului. Cu epoleţii lor strălucitori, stăpînii se aşezau şi aici în prezidiu ca şi înainte, ca şi cum nimic nu s-ar fi întîmplat.

Deţinuţii îşi desemnau oratorii lor. Dar cît de greu le era să vorbească! Nu doar pentru că prin acest cuvînt fiecare îşi scria viitoarea sentinţă, ci şi pentru că prea erau diferite cunoştinţele şi reprezentările despre adevăr ale cenuşiilor şi ale albaştrilor, şi aproape cu nimic nu puteai să răzbeşti şi să luminezi aceste matahale burduhănoase şi prospere, aceste capete lucioase ca nişte pepeni. Se pare că i-a supărat foarte tare un bătrîn muncitor din Leningrad, comunist şi participant la revoluţie. El i-a întrebat ce fel de comunism va fi ăsta, dacă ofiţerii pasc la intendenţă, din plumbul furat de la fabrica de îmbogăţire a minereurilor pun să li se facă alice pentru braconaj; dacă grădinile lor de zarzavat sunt lucrate de puşcăriaşi; dacă pentru şeful lagărului, cînd se spală la baie, se aştern covoare şi cîntă orchestra?

Pentru a stîrni mai puține asemenea strigăte ilogice, aceste convorbiri luau și forma unor tratative directe după cel mai înalt model diplomatic: în iunie, în zona femeilor, într-o zi, a fost adusă de la cantină o masă lungă de o parte a căreia, pe bancă, s-au așezat epoleții aurii, iar în spatele lor, în picioare, soldații cu automate, admiși pentru a-i păzi. De cealaltă parte a mesei s-au așezat membrii Comisiei, și aveau și ei gardă: stătea foarte serios, înarmată cu săbii, lănci și praștii. Mai departe se îmbulzeau *zekii*, să asculte ce se discută la consfătuire, și să strige în semn de aprobare sau nu. (Pe masă se aflau pentru tratație castraveți proaspeți, aduși de la sera intendenței, și cvas – de la bucătărie. Epoleții aurii rontăiau castraveți fără să se jeneze...)

Și a mai avut loc o consfătuire, s-ar zice secretă, a Comisiei lagărului cu cinci generali MVD în căsuța de la postul de gardă al filialei 3.

Revendicările-rugăminți ale rebelilor fuseseră formulate încă din primele două zile și acum erau repetate la nesfîrșit:

— să fie pedepsit ucigașul evanghelistului;

— să fie pedepsiți toți cei vinovați de crimele săvîrșite de duminică pînă luni la intendență;

— să fie pedepsiți cei ce au bătut femei;

— să fie readuși în lagăr acei camarazi care, pentru grevă, au fost trimiși ilegal în puşcării închise.

— să nu se mai aplice numerele, să nu se mai pună zăbrele la barăci, să nu se mai încuie barăcile;

— să nu se mai refacă zidurile interioare între filialele lagărului;

— ziua de lucru de opt ore, precum muncitorii liberi;

— sporirea retribuției pentru muncă (nu s-a pus problema egalității cu muncitorii liberi);

— corespondență liberă cu rudele și uneori vizite;

— revizuirea dosarelor judiciare.

Și cu toate că nici una dintre revendicări nu zguduia orînduirea din temelii și nu contravenea constituției (iar multe nu ar fi fost decît o revenire la vechea situație), stăpînilor le era imposibil să accepte chiar și pe cea mai mică dintre ele, fiindcă aceste cefe grase și tunse, aceste chelii și chipie se dezvățaseră demult să-și recunoască greșeala sau vina. Și adevărul era pentru ei dezgustător și de nerecunoscut dacă nu se manifesta în instrucțiunile secrete ale instanțelor superioare, ci ieșea din gura norodului prost.

Totuși acest asediu prelungit al celor opt mii de oameni arunca o pată asupra reputației generalilor, putea să dăuneze carierei lor, astfel încît ei făgăduiau. Făgăduiau că aceste revendicări, aproape toate, pot fi îndeplinite, doar că, iată (pentru verosimilitate) va fi greu să lase deschisă zona femeilor, asta nu se cuvine (de parcă în ITL, douăzeci de ani, a fost altfel), dar că vom mai vedea, vom reflecta, s-ar putea organiza niște întîlniri. Iată însă că generalii au fost numaidecît de acord să înceapă în zonă activitatea comisiei de anchetă (privind circumstanțele în care s-a deschis focul asupra deținuților). (Dar Slucenkov și-a dat seama de intențiile lor și a insistat să nu se întîmple ca sub pretextul mărturiilor, turnătorii să profite și să-și facă denunțurile despre tot ce se petrece în zonă.) Revizuirea dosarelor? Desigur, și dosarele

vor fi revizuite, doar că *trebuie să mai aştepte*. Însă ce nu mai suportă cîtuşi de puţin amînare – este ieşirea la lucru: trebuie să ieşiţi la lucru, la lucru, la lucru!!!

Dar *zekii* cunoşteau asta: împărţirea pe coloane, apoi aşezarea la pămînt sub ameninţarea armelor şi arestarea instigatorilor!

Nu, au răspuns ei din partea cealaltă a mesei şi de la tribună. Nu! au răspuns din mulţime. Direcţia Steplag-ului a avut o atitudine provocatoare! Nu avem încredere în conducerea Steplag-ului! Nu avem încredere în MVD!

– *Nici* în MVD nu aveţi încredere? a întrebat ministrul adjunct, ştergîndu-şi fruntea uluit că aude asemenea vorbe rebele. Da cine v-a inspirat atîta ură faţă de MVD?

Mister.

— Un membru al Prezidiului CC! Să vină un membru al Prezidiului CC! Atunci vom avea încredere! strigau *zekii*.

— Luaţi seama! ameninţau generalii. O să fie mai rău.

Atunci s-a ridicat Kuznețov. El vorbea curgător, uşor, şi avea o ţinută demnă, mîndră.

— Dacă veţi intra în zonă cu arme, i-a prevenit el, nu uitaţi că jumătate dintre oamenii care se află aici au luat Berlinul. Or să le vină de hac şi armelor voastre!

Kapiton Kuznețov! Un viitor istoric al revoltei din Kenghir ni-l va explica pe acest om. Cum a considerat el şi cum a îndurat propria arestare? În ce situaţie îşi reprezenta el propriul dosar judiciar? De multă vreme ceruse revizuirea, dacă tocmai în zilele rebeliunii îi sosise de la Moscova *eliberarea* (se pare şi reabilitarea)? Era oare doar mîndria de militar profesionist care îl făcea să ţină lagărul răsculat într-o asemenea *ordine?* A luat conducerea mişcării doar pentru că a fost cucerit de ea? (Eu resping această presupunere.) Ori, cunoscîndu-şi talentul de comandant, pentru a o modera, a o aduce pe făgaş (şi să prevină răfuielile reciproce, temperîndu-l pe Slucenkov) şi, precum un val îmblînzit, să o pună sub cizma conducerii lagărului? (Aşa cred.) La întîlniri, la tratative şi prin intermediul unor persoane secundare avea posibilitatea să transmită călăilor tot ce voia şi să audă tot ce voiau ei să-i spună. De pildă, a avut un prilej în iunie, cînd l-au trimis în afara zonei pentru tratative pe descurcăreţul Markosian cu un mesaj din partea Comisiei. Oare folosea Kuznețov astfel de prilejuri? Înclin să cred că nu. Poziţia lui putea fi independentă, mîndră.

Două gărzi de corp – doi ucraineni voinici – îl însoţeau tot timpul pe Kuznețov, avînd cuţitele la îndemînă.

Să-l protejeze? Să-l pedepsească?

(Makeev afirmă că în zilele rebeliunii Kuznețov a avut o nevastă temporară – o banderovistă.)

Gleb Slucenkov avea treizeci de ani. Asta înseamnă că nu avea decît nouăsprezece cînd a căzut prizonier la nemţi. Ca şi Kuznețov, acum purta vechea uniformă militară, păstrată la magazie, arătînd prin asta şi subliniind că are fibră de militar. Şchiopăta uşor, dar acest cusur era compensat de o mare mobilitate.

La tratative era categoric şi dur. Conducerea lagărului a venit cu ideea să-i scoată din zonă pe „foştii minori" (condamnaţi înainte de optsprezece ani, care acum, unii dintre ei, aveau douăzeci-douăzeci şi unu de ani) ca să-i elibereze. Poate că nu era minciună. în perioada aceea, într-adevăr, aceştia erau peste tot eliberaţi sau li se reduceau anii de pedeapsă. Slucenkov a răspuns: „Dar pe foştii minori i-aţi întrebat dacă *doresc* să treacă dintr-o zonă într-alta şi să-şi lase tovarăşii în belea?" (Iar în faţa Comisiei insista: „Minorii sunt garda noastră, nu putem să-i cedăm!" Acesta era, pentru generali, sensul particular al eliberării acestor tineri în zilele insurecţiei din Kenghir; nu putem şti dacă dincolo de zonă nu ar fi fost băgaţi la carceră!) Makeev, supusul legilor, a început totuşi să-i strîngă pe foştii minori la „judecata eliberării" şi mărturiseşte că din *patru sute nouă*, care trebuiau eliberaţi, a izbutit să adune doar *treisprezece* amatori să iasă. Luînd în consideraţie simpatia lui Makeev pentru conducerea lagărului şi ostilitatea faţă de rebeliune, această mărturie are de ce să ne mire: patru sute de tineri în floarea vîrstei, care în majoritatea lor nici nu erau politici, *au refuzat nu numai libertatea, dar şi salvarea!* Şi au rămas de partea revoltei sortită pierzaniei...

La ameninţarea că revolta va fi reprimată pe calea armelor, Slucenkov le-a răspuns generalilor aşa: „Trimiteţi! Trimiteţi cît mai mulţi trăgători în zonă! O să le aruncăm cu sticlă pisată în ochi şi o să le luăm automatele! O să distrugem garnizoana voastră din Kenghir! Pe ofiţerii voştri crăcănaţi o să-i fugărim pînă la Karaganda! Iar acolo e plin cu de-alde noi!"*

Putem crede şi alte mărturii despre el. „Cine o să fugă va primi o lovitură de cuţit în piept!" a zis, agitînd cuţitul în aer. Într-o baracă a declarat: „Cine nu va ieşi la apărare, acela va primi o lovitură de cuţit!" Logica inevitabilă a oricărei puteri militare şi a oricărei situaţii militare...

Guvernul nou-născut al lagărului, ca oricare guvern de cînd e lumea, nu putea să existe fără serviciul securităţii, şi Slucenkov a trecut în fruntea acestui serviciu (a ocupat cabinetul agentului operativ din lagărul femeilor). Şi întrucît de o victorie asupra forţelor din exterior nici nu putea fi vorba, Slucenkov îşi dădea seama că acest post însemna execuţia lui inevitabilă. În cursul rebeliunii a povestit în lagăr că stăpînii i-au făcut propunerea secretă să provoace în lagăr un masacru interetnic (epoleţii aurii contau foarte mult pe el, şi este de mirare că nu s-a dezlănţuit! Ar fi fost un bun prototip pentru viitorul nostru) şi să creeze, astfel, un pretext verosimil pentru a intra cu trupele în lagăr. Pentru aşa ceva, stăpînii îi promiseseră lui Slucenkov viaţa. El a respins această propunere. (Însă cui şi ce or mai fi propus? N-a mai povestit nimeni.) Mai mult, cînd în lagăr a fost lansat zvonul că se aşteaptă un pogrom al evreilor, Slucenkov i-a prevenit pe toţi că pe colportorii acestui zvon îi va *biciui* în public. Zvonul a încetat.

Pe Slucenkov îl aştepta conflictul inevitabil cu loialiştii sau conformiştii. Chiar a şi avut loc. Trebuie spus că în toţi aceşti ani, în toate lagărele de ocnaşi, comuniştii-ortodocşi, chiar fără să se înţeleagă între ei, condamnau în

---

* Poate că tocmai aceste ameninţări au influenţat conducerea lagărului cînd a ales arma de reprimare.

unanimitate măcelărirea turnătorilor şi orice fel de luptă a deţinuţilor pentru drepturile lor. Fără să atribuim în mod expres aceasta unor considerente josnice (nu puţini dintre ortodocşi erau legaţi prin slujba la *cumătru*), putem să explicăm acest lucru prin concepţiile lor teoretice. Ei admiteau orice formă de represiune şi distrugere, chiar şi în masă, dar de sus în jos, ca manifestare a dictaturii proletariatului. Aceleaşi acţiuni, izbucnite dintr-un elan, izolate, dar de jos în sus, însemnau pentru ei banditism, şi încă în formă „banderovistă" (printre conformişti n-a existat niciodată vreunul care să admită dreptul Ucrainei la separare, pentru că aşa ceva ar fi însemnat naţionalism burghez). Faptul că ocnaşii refuzau munca de rob, erau indignaţi de zăbrele şi de rafalele trase asupra lor, îi mîhnea, îi deprima şi îi speria pe comuniştii supuşi din lagăr.

Aşa a fost şi în Kenghir, întregul cuib al conformiştilor (Ghenkin, Apfelzweig, Talalaevski, evident Akoev, de alte nume nu mai dispunem; pe urmă, încă un simulant, care a zăcut cu anii în spital, prefăcîndu-se că îi „circulă un picior", – asemenea mijloace intelectuale de luptă admiteau şi ei; iar în comisie – clar, Makeev, probabil şi Berşadskaia – toţi, chiar de la început reproşau că „nu trebuia să se înceapă"; şi cînd spărturile din zid au fost astupate – că nu trebuia săpat pe dedesubt; că totul a fost pus la cale de drojdia banderovistă, iar acum trebuie neapărat să renunţe, să cedeze cît mai degrabă. (Cei şaisprezece ucişi nu erau din lagărul lor, iar de evanghelist este chiar ridicol să-ţi pară rău!) În notele lui Makeev se simte toată această iritare sectantă a lor. Totul în jur este rău, toţi sunt răi, din toate părţile – numai pericole: de la conducere – o nouă condamnare, de la banderovişti – un cuţit în spinare. „Vor să ne sperie cu bucăţile lor de fier ruginit şi să ne forţeze să murim." Makeev numeşte revolta din Kenghir „joc sîngeros", „atu fals", „activitate artistică de amatori" a banderoviştilor, ba chiar mai des – „nuntă". El consideră că scopurile căpeteniilor rebeliunii nu erau decît desfrîul, să se eschiveze de la muncă şi să întîrzie momentul represaliilor. (Şi se subînţelege că represaliile aşteptate sunt îndreptăţite.)

Aceasta reflectă foarte exact atitudinea conformiştilor faţă de întreaga mişcare de eliberare din lagărele anilor '50. Dar Makeev era foarte precaut, s-a strecurat chiar printre conducătorii revoluţiei, în vreme ce Talalaevski colporta aceste reproşuri în gura mare, şi serviciul de securitate al lui Slucenkov l-a închis într-o celulă a închisorii din Kenghir pentru propagandă ostilă insurgenţilor.

Da, tocmai aşa. Deţinuţii, care s-au răsculat şi au eliberat închisoarea, acum au înfiinţat închisoarea lor! Veşnica ironie. Este adevărat că în total au fost închişi din motive diverse (relaţii cu stăpînii) vreo patru oameni, şi nici unul dintre ei n-a fost împuşcat (ci, dimpotrivă, au căpătat toţi cel mai bun alibi pentru Conducere).

În general, închisoarea, în special închisoarea cea veche şi întunecoasă, construită în anii '30, era acum foarte vizitată: celulele individuale fără ferestre, cu un mic chepeng deasupra paturilor de lemn fără picioare, adică pur şi simplu nişte panouri de lemn puse jos, pe pardoseala de ciment, unde este şi mai frig, şi mai umed decît în toată celula foarte friguroasă; lîngă acest pat mizerabil, adică pe pardoseală, ca pentru un cîine – o strachină rudimentară de lut.

Subcomisia de propagandă organiza aici excursii pentru deținuții din lagăr care n-au avut prilejul să stea la închisoare și poate nici n-o să mai aibă. I-au dus acolo și pe generalii de la Moscova (nu s-au arătat prea impresionați). Au rugat să se organizeze și o excursie pentru locuitorii liberi din orășel, căci, oricum, fără deținuți nu lucrează nici ei. Generalii au admis chiar și o astfel de excursie,– alcătuită, firește – nu din muncitori de rînd, ci din personal ales care n-a găsit nici un motiv de indignare.

La rîndul ei, conducerea lagărului a propus să se organizeze o excursie cu deținuți în Rudnik (secțiile nr. 1 și 2 ale Steplag-ului), unde, potrivit zvonurilor din lagăr, de asemenea izbucnise o revoltă (apropo – acest cuvînt *revoltă* ori, și mai rău, *răscoală*, era evitat din considerente proprii și de către robi, și de către proprietarii de robi, fiind înlocuit de cuvîntul mai pudic și mai îndulcit *sabantui*[6]). Delegații s-au dus și s-au convins că acolo, într-adevăr, totul este ca înainte, deținuții merg la lucru.

Multe speranțe se legaseră de răspîndirea unor asemenea greve! Delegații s-au întors din excursie destul de abătuți.

(I-au dus în excursia asta tocmai la timp. Firește, Rudnikul era agitat, de la muncitorii liberi auziseră tot felul de povești despre revolta din Kenghir. Tot în luna iunie s-a nimerit că multora le-au respins cererile de revizuire a dosarelor. Și un puștan, pe jumătate smintit, a fost rănit în zona interzisă. Și în Rudnik a început, de asemenea o grevă, au doborît porțile dintre filialele lagărului, au năvălit pe platforma de adunare. În turnuri au apărut mitraliere. Cineva a atîrnat o placardă cu lozinci antisovietice și cu chemarea „Libertate sau moarte!" A fost însă luată și înlocuită cu placarda care conținea revendicările *legale* și angajamentul de a recupera pierderile pe de-a-ntregul, îndată ce revendicările vor fi satisfăcute. Au sosit camioanele să ia făină de la magazie – nu le-au dat. Greva a durat cam o săptămînă, dar nu avem nici un fel de informații despre ea, tot ce am expus aici este din a treia mînă și, probabil, mult exagerat.)

În general, au fost săptămîni cînd întregul război se transforma în război de propagandă. Radioul exterior nu tăcea o clipă: prin cîteva difuzoare, așezate de jur-împrejurul lagărului, erau alternate apeluri către deținuți cu informații, dezinformații și vreo două discuri uzate, plictisitoare și enervante.

În vale, pe cîmpie, o mîndră fată trece,
De-a ei cosiță blondă m-am îndrăgostit.

(De altminteri, pentru a merita chiar și această neînsemnată onoare – ascultarea acestor discuri – deținuții trebuiau să se revolte. Celor îngenuncheați nici măcar această porcărie nu le-au cîntat.) Absolut în spiritul veacului, aceste discuri jucau și rolul de bruiaj, bruiau emisiunile transmise din lagăr și adresate trupelor de escortă

La emisiunile de radio din exterior, fie că ponegreau întreaga mișcare, asigurînd că a fost declanșată numai pentru a viola femeile și a jefui (în lagăr *zekii* rîdeau, dar difuzoarele erau ascultate și de oamenii liberi din orășel. De altfel, stăpînii de sclavi nu puteau să se ridice la nici o altă explicație, pentru ei ar fi însemnat să atingă o înălțime inaccesibilă, recunoscînd faptul că această gloată este capabilă să caute dreptate). Fie că încercau să povestească cine știe ce ticăloșie despre membrii Comisiei (chiar și despre un *vătaf*: chipurile, în timp ce era transportat spre Kolîma cu șlepul, a făcut o gaură în cală și a scufundat șlepul cu trei sute de ze-ka. Se insista asupra faptului că anume pe sărmanii ze-ka – și toți, sau aproape toți, erau Cincizeci și Opți – i-a înecat el, nu escorta; nu se știe însă cum a scăpat el însuși). Fie că îl chinuiau pe Kuznețov, făcîndu-i cunoscut că i-a sosit ordinul de eliberare, dar că acum a fost anulat. Și din nou apeluri: la muncă! la muncă! la muncă! De ce Patria trebuie să vă întrețină? Prin faptul că nu ieșiți la lucru, aduceți un mare prejudiciu statului! (Asta trebuia să străpungă inimile condamnate la ocnă pe viață.) Garnituri întregi cu cărbuni staționează și n-are cine să le descarce! (N-au decît să stea! rîdeau *zekii*. Așa veți ceda mai repede! Nici lor însă nu le-a trecut prin cap ideea ca epoleții aurii să descarce singuri, dacă îi doare atît de mult inima.)

Însă n-a rămas datoare nici Subcomisia tehnică. La intendență au găsit două instalații de cinematograf mobil. Amplificatoarele lor au fost folosite ca difuzoare, bineînțeles, de putere mult mai mică. Amplificatoarele erau alimentate de la hidrocentrala secretă. (Faptul că insurgenții aveau curent electric și post de radio îi mira și îi neliniștea în același timp pe stăpîni. Se temeau ca rebelii să nu fi pus la punct un emițător radio și să transmită în străinătate informații despre revolta lor. Asemenea zvonuri fuseseră lansate în lagăr.)

Lagărul avea și crainicii lui (este cunoscută Slava Iarimovskaia). Se difuzau ultimele știri, radiojurnalul (exista și o gazetă de perete zilnică și cu caricaturi). *Lacrimi de crocodil* se intitula emisiunea în care erau ironizați gardienii care sunt îngrijorați de soarta femeilor, tocmai de ei bătute mai înainte. Existau emisiuni și pentru escortă. În afară de asta, noaptea, se apropiau de turnuri și strigau soldaților prin portavoce.

Însă capacitatea nu era îndeajuns de mare ca să emită pentru unicii simpatizanți care puteau fi găsiți în Kenghir – pentru locuitorii liberi ai orășelului, mulți dintre ei provenind din exilați căci tocmai lor, nu prin radio, ci undeva, acolo, într-un loc inaccesibil *zekilor*, autoritățile orășelului le împuiau capul cu zvonuri, că în lagăr taie și spînzură bandiții sîngeroși și prostituatele nerușinate (această variantă avea succes printre femei*); că aici schingiuiesc

---

* Cînd totul s-a terminat și o coloană de femei trecea prin orășel în drum spre locul de muncă, de-a lungul uliței s-au adunat rusoaicele măritate și au început să strige: „Prostituatelor! tîrfelor! Vi s-a făcut poftă de...?" și altele mult mai expresive. A doua zi scena s-a repetat, dar deținutele luaseră pietre din zonă și au aruncat în cele ce le insultau. Soldații din escortă rîdeau.

oamenii nevinovați și îi ard de vii în cuptoare (dar rămînea de neînțeles: de ce nu intervenea Conducerea?!...)

Cum să le strigi peste ziduri la un kilometru, și la doi, și la trei: „Fraților! Noi nu vrem decît dreptate! Ne omoară fără nici o vină, ne țin mai rău ca pe niște cîini! Iată care sunt revendicările noastre..."?

Gîndirea Subcomisiei tehnice, neavînd posibilitatea să țină pasul cu știința contemporană, s-a aciuat, dimpotrivă, pe lîngă știința veacurilor trecute. Din foiță de țigară (ce nu găseai la intendență? am scris despre ea*: ani de-a rîndul ea a înlocuit pentru ofițerii din Djezkazgan și atelierele din capitală, și tot felul de magazine de larg consum) au lipit, după exemplul fraților Montgolfier, un balon uriaș. De el au legat un pachet de manifeste, iar dedesubt – un vas cu cărbuni aprinși, care furniza un curent de aer cald spre interiorul bolonului, deschis în partea de jos. Spre marea satisfacție a mulțimii deținuților care se strînsese acolo (deținuții – dacă se bucură – se bucură precum copiii), acest grozav aparat aeronautic s-a ridicat și a zburat. Dar vai! Vîntul era mai iute decît putea bolonul să se înalțe și, cînd să treacă peste gard, sobița s-a agățat de sîrmă. Lipsit de curentul de aer fierbinte, balonul a căzut și a ars o dată cu manifestele.

După acest eșec, au început să umfle boloanele cu fum. Acestea, dacă sufla un vînt favorabil, zburau binișor, arătînd celor din orășel niște placarde scrise cu litere mari:

— Salvați femeile și bătrînii de bătaie!

— Cerem să vină un membru al Prezidiului Comitetului Central!

Garda a început să tragă în aceste baloane.

Atunci, la Subcomisia tehnică s-au prezentat niște *zeki* ceceni și au propus să facă zmeie (ei sunt mari meșteri în zmeie). Au confecționat cu succes zmeiele și le-au înălțat departe, deasupra orășelului. Pe corpul zmeului era fixat un dispozitiv percutant. Cînd zmeul ajungea într-o poziție favorabilă, el împrăștia pachetul cu manifeste, fixat lîngă dispozitiv. Cei ce înălțaseră zmeiele stăteau pe acoperișul unei barăci și se uitau să vadă ce-o să fie mai departe. Dacă manifestele cădeau aproape de lagăr, supraveghetorii alergau în fuga mare să le adune, dacă locul unde cădeau era prea departe, se duceau cu motocicletele sau călare pe cai. De fiecare dată se străduiau să nu dea posibilitatea cetățenilor liberi să citească adevărul independent. (Manifestele se încheiau cu rugămintea, către cei care le găseau, să fie trimise la Comitetul Central.)

Trăgeau și asupra zmeielor, dar ele nu erau atît de vulnerabile la găuri ca baloanele. Adversarul a descoperit repede că, în loc să pună să alerge o mulțime de supraveghetori, îl costă mai ieftin dacă lansează contra-zmeie, ca să le vîneze pe celelalte și să le încîlcească.

Un război al zmeielor în cea de a doua jumătate a secolului al XX-lea! Și totul – împotriva adevărului...

---

* Partea a Treia, Capitolul 22.

(Poate că pentru cititori va fi interesant, pentru fixarea în timp a evenimentelor din Kenghir, dacă ne vom aminti ce se petrecea – în timpul revoltei din Kenghir – în lumea liberă? Conferința de la Geneva pentru Indochina. Lui Pierre Cot[7] i s-a înmînat premiul Stalin pentru pace. Un alt scriitor francez progresist, Sartre[8], a venit la Moscova să se împărtășească din viața noastră progresistă. Cu mare pompă s-a sărbătorit cea de a 300-a aniversare a unirii Ucrainei cu Rusia*. La 31 mai – o mare paradă în Piața Roșie. Republica Socialistă Sovietică Ucraineană și Republica Socialistă Federativă Sovietică Rusă au fost decorate cu ordinul Lenin. La 6 iunie, la Moscova, a fost dezvelit monumentul lui Iuri Dolgoruki[9]. La 8 iunie a început congresul sindicatelor (despre Kenghir însă nu s-a vorbit nimic). Pe 10 este lansat împrumutul. Pe 20 a fost ziua Flotei aeriene, o frumoasă paradă la Tușino[10]. În plus, aceste luni ale anului 1954 au fost marcate de o ofensivă puternică pe *frontul*, cum s-ar zice, literar: Surkov[11], Kocetov[12] și Ermilov[13] au fost prezenți în presă cu articole foarte categorice de atenționare și punere la punct. Kocetov mai și întreba: *Ce epocă este aceasta?* Și nimeni nu-i răspundea: *Epoca răscoalelor din lagăre!* Multe piese și cărți *incorecte* au fost aspru criticate în această perioadă. Iar în Guatemala, imperialiștii din Statele Unite au întîmpinat o ripostă binemeritată.)

În orășel trăiau exilați ceceni, dar este puțin probabil să fi confecționat ei acele zmeie. Pe ceceni nu-i poți acuza că ar fi slujit vreodată asupritorilor. Ei au înțeles perfect sensul revoltei din Kenghir și, într-o zi, au adus lîngă zonă un camion cu pîine. Bineînțeles, trupele i-au alungat.

(Se pot spune multe despre ceceni. Ei sunt dificili pentru locuitorii din jurul lor, mă refer la cei din Kazahstan, grosolani și obraznici, pe ruși nu-i iubesc cîtuși de puțin. Dar îndată ce deținuții din Kenghir și-au manifestat dragostea de libertate și bărbăția, simpatia cecenilor a fost numaidecît cucerită! Cînd ni se pare că suntem prea puțin respectați, trebuie să verificăm dacă meritățm asta prin felul nostru de a trăi.)

Între timp, Subcomisia tehnică isprăvise lucrul la faimoasa armă „secretă". Era vorba despre niște triunghiuri de aluminiu pentru adăpători de vaci, rămase din producția anterioară, care erau umplute cu pucioasă de chibrituri în amestesc cu carbid de calciu (toate lăzile cu chibrituri au fost adăpostite după ușa „100 000 de volți"). Cînd sulful era aprins și triunghiurile aruncate, ele se dezmembrau în bucăți, șuierînd.

Dar nu acestor inventatori nefericiți și nici statului-major de campanie cu sediul la baie le era dat să aleagă ora, locul și forma atacului. La vreo două săptămîni de la începutul mișcării, într-o noapte întunecată, de nimic luminată, au răsunat, deodată, niște lovituri surde în mai multe locuri din zidul lagărului. De data asta însă nu evadații și nici rebelii erau cei care loveau în el: dărîmau zidul chiar trupele de escortă! În lagăr se stîrnise mare zăpăceală, se agitau încoace și-ncolo cu lănci și cu săbii, nu puteau pricepe ce se întîmplă, așteptau să înceapă atacul. Dar trupele n-au atacat.

---

* Ucrainenii din Kenghir au declarat ziua aceea zi de doliu.

Spre dimineața s-au lămurit că în diverse locuri ale zonei, în afară de porțile existente și baricadate, adversarul exterior a făcut vreo zece spărturi. (De partea cealaltă a spărturilor, pentru ca *zekii* să nu năvălească prin ele, au fost instalate posturi cu mitraliere*. Firește era vorba de pregătirea unui asalt prin spărturi, și în furnicarul lagărului au început să clocotească lucrările de apărare. Statul-major al rebelilor a hotărît: să fie dărîmate toate zidurile interioare, anexele din chirpici și să se clădească un al doilea zid împrejmuitor, al lor, consolidat în mod special cu grămezi de chirpici în dreptul spărturilor, pentru a se apăra de mitraliere.

Totul se întorsese pe dos! Escorta dărîma zona, iar deținuții din interiorul lagărului o refăceau, și hoții cu conștiința curată făceau același lucru fără să-și încalce legea lor.

Acum trebuia să instaleze posturile de gardă suplimenatare în dreptul spărturilor; să desemneze fiecărui pluton spărtura spre care trebuia să alerge precis noaptea, cînd se va da semnalul de alarmă, și să ocupe poziția de apărare. Ca semnale de alarmă au stabilit: lovituri într-un tampon de vagon și fluierăturile tîlhărești.

Zekii se pregăteau serios să iasă cu lăncile împotriva mitralierelor. Cine nu era pregătit – din timiditate, se obișnuia.

Vorba ceea: O fi vai și o fi jale, dar nu ai decît o cale.

Și odată a avut loc un atac de zi. Într-una din spărturile din fața balconului Direcției Steplag-ului, în care se înghesuiau tot felul de gradați, cu tot felul de epoleți – lați, de trupă, și înguști, de procuror – și cu camere de filmat și aparate de fotografiat în mînă – în spărtură, deci, au fost împinși pușcași cu automate. Ei nu se grăbeau Au intrat doar atît cît să fie dat semnalul de alarmă și spre spărtură să dea năvală plutoanele desemnate, care, agitîndu-și lăncile și mîinile cu pietre și chirpici, să ocupe baricada. Atunci, din balcon (scoțîndu-i pe pușcași din cîmpul de filmare), au început să zumzăie camerele de filmat și aparatele de fotografiat să țăcăne. Și ofițerii regimului disciplinar, procurorii și activiștii politici, și cine mai erau acolo, firește – toți membri de partid, rîdeau de spectacolul sălbatic al acestor primitivi înflăcărați, înarmați cu lănci. Ghiftuiți, nesimțiți, persoane sus-puse, ei își băteau joc de la balcon de concetățenii lor flămînzi și înșelați, pentru ei era foarte hazliu**.

De spărturi se apropiau pe furiș și supraveghetori și, precum asupra fiarelor sălbatice ori asupra omului zăpezilor, încercau să arunce arcane cu cîrlige ca să captureze o „limbă".

---

* Se zice că spărturile au fost mai întîi experimentate în Norilsk: aici au fost făcute pentru a-i momi pe cei ce și-au pierdut curajul, pentru a-i asmuți pe hoți și pentru a introduce trupele sub pretextul restabilirii ordinii.

** Aceste fotografii, în prezent, sunt de bună seamă atașate la rapoartele privind operațiunile de pedeapsă. Și poate că nu se vor găsi unii atît de abili să le distrugă în fața viitorului.

Însă ei contau acum mai mult pe „dezertori", pe cei care îşi pierduseră curajul. Radioul bubuia întruna: treziţi-vă! treceţi dincolo de zonă prin spărturi! în aceste locuri nu se va trage! cei care vor trece nu vor fi judecaţi pentru rebeliune!

Postul de radio al lagărului a transmis răspunsul Comisiei: Cine vrea să-şi salveze pielea – ducă-se, chiar pe la intrarea principală, noi nu oprim pe nimeni.

Aşa a procedat... chiar unul dintre membrii Comisiei, fostul maior Makeev, care s-a apropiat de postul principal de gardă ca şi cum ar fi avut treabă. (*Ca şi cum* – nu pentru că l-ar fi reţinut cineva sau ar fi avut cu ce să-l împuşte din spate, ci pentru că este aproape imposibil să fii trădător sub ochii tovarăşilor care te huiduiesc!* Timp de trei săptămîni el s-a prefăcut, şi numai în acest moment a putut da frîu liber setei lui de înfrîngere şi furiei pe insurgenţi, fiindcă ei doresc acea libertate pe care el, Makeev, nu o doreşte. Acum, ca să-şi spele păcatele faţă de stăpîni, vorbea la radio, chemîndu-i pe rebeli să se predea şi ponegrindu-i pe toţi cei care propuneau să reziste în continuare. Iată cîteva fraze extrase din varianta scrisă a acelui discurs radiofonic: „Cineva a hotărît că libertatea poate fi obţinută cu ajutorul săbiilor şi lăncilor... Vor să pună la zid pe cei care nu vor să ia în mînă acele bucăţi de fier ruginit... Ni se promite revizuirea dosarelor. Generalii poartă răbdători tratative cu noi, iar Slucenkov consideră acest lucru drept o slăbiciune a lor. Comisia este un paravan pentru dezmăţ banditesc... Purtaţi tratative demne de deţinuţii politici, nu (!!) vă pregătiţi pentru o apărare absurdă."

Spărturile au rămas căscate multă vreme, chiar mai multă decît perioada cînd zidul a fost întreg. Şi în toate aceste săptămîni au trecut dincolo de zonă doar în jur de doisprezece oameni.

De ce? Oare credeau în victorie? Nu. Oare nu erau apăsaţi, copleşiţi de gîndul la iminenta pedeapsă? Erau. Oare oamenii nu voiau să se salveze pentru familiilor lor? Voiau! Şi se chinuiau, şi poate că la această posibilitate se gîndeau mii dintre ei. Iar pe foştii minori i-au chemat să plece pe temeiurile cele mai legale. Dar temperatura generală pe această bucată de pămînt era atît de ridicată, încît sufletele, chiar dacă nu au fost definitiv retopite, au fost cel puţin transformate prin contopire, şi legile meschine potrivit cărora „viaţa ni se dă o singură dată", şi existenţa determină conştiinţa, şi propria piele îl face pe om prizonierul laşităţii – toate nu au acţionat în acest scurt răstimp în acest loc restrîns. Legile existenţei şi ale raţiunii dictau oamenilor să se predea împreună ori să fugă separat, dar ei nu s-au predat şi nu au fugit! Ei s-au înălţat pe acea treaptă spirituală, de unde li se strigă călăilor:

— Alege-s-ar praful de voi! Poftim – striviţi-mă! Mîncaţi-mă!

---

* Chiar şi după zece ani este ruşinos că el, în memoriile sale, scrise probabil pentru justificare, spune că întîmplător, chipurile, a băgat capul la postul de control, iar acolo – s-au năpustit asupra lui şi i-au legat mîinile.

Şi operaţia, atît de bine chibzuită, că deţinuţii vor da bir cu fugiţii prin spărturi ca nişte şobolani şi vor rămîne doar cei mai îndîrjiţi, care vor trebui striviţi, operaţia aceasta a eşuat pentru că a fost pusă la cale de nişte canalii.

Şi la gazeta de perete a insurgenţilor, alături de un desen: o femeie îi arată copilului său nişte cătuşe sub un capac de sticlă: „Iată ce-i dădeau să poarte tatălui tău", a apărut o caricatură: *Ultimul transfug* (un motan negru care se aruncă printr-o spărtură).

Caricaturile rîd întotdeauna, însă oamenilor din zonă le ardea prea puţin de rîs. Au trecut două, trei, patru, cinci săptămîni... Ceea ce, după legile GULag-ului, nu putea să dureze nici un ceas, a existat şi a durat neverosimil de mult, chiar chinuitor de mult timp: jumătate din mai şi pe urmă aproape iunie întreg. La început oamenii erau ameţiţi de victorie, de libertate, de întîlniri şi proiecte, apoi au dat crezare zvonurilor că s-a ridicat Rudnikul: poate, după el, se vor ridica Ciurbai-Nura, Spassk, întregul Steplag! apoi, de ce nu, şi Karaganda! apoi întregul Arhipelag va începe să erupă şi se va împrăştia în cele patru colţuri ale lumii! Însă Rudnikul, punîndu-şi mîinile la spate şi lăsînd capul în jos, ca şi înainte ieşea la unsprezece ore de muncă să se îmbolnăvească de silicoză, şi nu avea nici o treabă cu Kenghirul, nici cu sine însuşi.

Nimeni nu a susţinut insula Kenghir. Acum nu mai era cu putinţă nici să fugi în deşert: sosiseră trupele, trăiau în corturi sub cerul stepei. Întregul lagăr fusese împrejmuit pe dinafară cu încă o centură dublă de sîrmă ghimpată. Exista o singură dîră roz: va veni boierul (îl aşteptau pe Malenkov[14]) şi el va hotărî totul[15]. Va veni, bunul de el, va exclama şi va plesni din palme ridicîndu-le spre cer: da cum au trăit ei aici? Da cum i-aţi ţinut aici? Să fie judecaţi asasinii! Să fie împuşcaţi Cecev şi Beliaev! Să fie degradaţi ceilalţi... Însă dîra era prea dîră, şi prea roză.

Nu putea fi vorba de îndurare. Nu-ţi mai rămînea decît să-ţi trăieşti ultimele zile în libertate, apoi să te supui represiunilor Steplag-ului, MVD-ului.

Şi întotdeauna există suflete care nu rezistă încordării. Şi unii, acolo, înăuntru lor erau încă de pe acum reprimaţi şi doar sufereau că reprimarea naturală se amînă de atîta vreme. Unii remarcă încetişor că ei nu sunt amestecaţi în nimic şi, dacă în continuare vor avea grijă să nu se compromită cu nimic, vor rămîne aşa. Alţii erau tineri căsătoriţi (de-adevăratelea, cu tot ritualul de cununie religioasă, căci o ucraineancă din vest tot aşa se mărită, iar prin grija GULag-ului în lagăr se găseau preoţi de toate religiile). Pentru aceşti tineri căsătoriţi amărăciunea şi desfătarea se îmbinau într-o alternanţă de straturi pe care oamenii nu o cunosc în lenta lor existenţă. Fiecare zi o socoteau ultima din viaţa lor şi, deoarece pedeapsa întîrzia, fiecare dimineaţă era pentru ei un dar de la Dumnezeu.

Iar credincioşii se rugau şi, trecînd în grija lui Dumnezeu sfîrşitul răscoalei din Kenghir, erau, ca întotdeauna, cei mai liniştiţi oameni. În cantina cea mare, conform unui grafic, se făceau slujbe de toate religiile. Martorii lui Iehova au dat curs liber normelor lor şi au refuzat să pună mîna pe armă, să lucreze la consolidări, să stea de pază. Ei şedeau îndelung cu capetele apropiate şi tăceau. (I-au pus să spele vasele.) Prin lagăr umbla un proroc, nu se ştie

dacă era sincer ori fariseu, făcea cruci pe *vagonașe* și prezicea sfîrșitul lumii. În sprijinul celor spuse de el, vremea s-a răcit puternic, cum se întîmplă uneori în Kazahstan chiar și în zilele de vară. Băbuțele adunate de el, care nu erau îmbrăcate în haine călduroase, ședeau pe pămîntul rece, tremurau și ridicau brațele spre cer. Cui mai puteau să se roage...

Iar alții știau că sunt compromiși fără putință de tăgadă și că le-a mai rămas de trăit doar pînă intră trupele. Pînă atunci trebuie să gîndești și să faci totul ca să te menții cît mai îndelung. Și acești oameni nu erau cei mai nefericiți. (Cei mai nefericiți erau cei care nu erau compromiși și se rugau să se sfîrșească odată.)

Însă cînd toți acești oameni se strîngeau la adunări ca să hotărască dacă vor capitula sau vor rezista, ei nimereau din nou în acea temperatură colectivă în care opiniile lor personale erau retopite, încetau să mai existe chiar pentru ei înșiși. Ori se temeau să nu se facă de rîs mai mult decît de moartea ce va să vie...

— Tovarăși! zicea sigur pe el chipeșul Kuznețov, ca și cum ar fi cunoscut multe secrete și toate aceste secrete erau *în favoarea* deținuților. Avem *mijloace de apărare cu arme de foc,* și cincizeci la sută din pierderile noastre vor fi și ale adversarului!

Și mai spunea.

— Moartea noastră nu va fi în zadar!

(Aici avea perfectă dreptate. Și asupra lui acționa acea temperatură colectivă.)

Și cînd au votat – dacă să reziste sau nu – majoritatea a votat *pentru.*

Atunci, Slucenkov i-a amenințat semnificativ:

— Luați seama! Cu cei ce rămîn printre noi și vor vrea să capituleze ne vom încheia socotelile cu cinci minute înainte de a se preda!

Într-o zi, postul de radio din afară a difuzat un „ordin de zi pe GULag": pentru refuzul de a ieși la muncă, pentru sabotaj, pentru... pentru... pentru... secția din Kenghir a Steplag-ului va fi desființată și toți deținuții vor fi expediați în Magadan. (În mod vădit, GULag-ul nu mai avea loc de ajuns pe planetă. Dar cu cei care și fără asta fuseseră expediați în Magadan – cu ei ce se va întîmpla?) Ultimul termen pentru a ieși la lucru...

Dar a trecut și acest ultim termen, și totul a rămas la fel.

Totul a rămas la fel, și întregul fantastic, întregul caracter de vis al acestei vieți imposibile, nemaiîntîlnite, suspendate în neant, a celor opt mii de oameni săreau și mai mult în ochi prin viața ordonată a lagărului: mîncare de trei ori pe zi; baia la sorocul potrivit; spălătoria; schimbarea lenjeriei; frizeria; atelierele de croitorie și cizmărie. Chiar și comisiile de împăciuire pentru cei care se certau. Și chiar... eliberarea din lagăr!

Da. Postul de radio din exterior îi chema uneori pe cei care se eliberau; aceștia erau ori străini de aceeași nație, a căror țară a meritat să-și strîngă prizonierii laolaltă, ori deținuți cărora li se împlinise (ori, chipurile, li se împlinise) sorocul. Poate că în felul acesta Direcția își procura „limbile", fără

să mai recurgă la funiile cu cîrlige ale supraveghetorilor? Comisia nu avea posibilitatea să verifice şi îi lăsa pe toţi să plece.

De ce tărăgănau atît? Ce mai aşteptau stăpînii? Să se sfîrşească alimentele? Dar ei ştiau că nu se vor isprăvi curînd. Oare ţineau seama de opinia celor din oraşel? N-aveau nevoie. Pregăteau un plan de reprimare? Puteau s-o facă mai repede. (Este adevărat, au aflat pe urmă, că în vremea asta de lîngă Kuibîşev au transferat un regiment „cu destinaţie specială", adică pentru represalii. Aşa ceva nu obţine oricine.) Coordonau reprimarea *la vîrf*? Şi cît de înalt era vîrful? Nu vom şti niciodată ce instanţă şi la ce dată a luat această hotărîre.

De cîteva ori, pe neaşteptate, s-au deschis porţile din exterior ale intendenţei: oare doar ca să verifice pregătirea apărătorilor? Pichetul de gardă a sunat alarma, şi plutoanele au dat năvală pe poziţie. Dar n-a intrat nimeni în zonă.

Tot serviciul de informaţii al apărătorilor era alcătuit din observatorii instalaţi pe acoperişurile barăcilor. Şi doar ceea ce era accesibil vederii de pe acoperişuri peste gard constituia temei pentru calcule şi previziuni.

Pe la mijlocul lui iunie, în oraşel au apărut multe tractoare. Erau doar motoarele pornite sau cărau ceva pe lîngă zonă? Începuseră să funcţioneze şi noaptea. Această activitate nocturnă a tractoarelor era o enigmă. Pentru orice eventualitate au început să mai sape nişte gropi lîngă spărturi (de altfel, fotografiate ori schiţate din U-2).

Acest duduit supărător sporea misterul şi îngrijorarea.

Şi, pe neaşteptate, scepticii au fost făcuţi de ruşine! Au fost făcuţi de ruşine cei care îşi pierduseră orice speranţă. Au fost făcuţi de ruşine toţi care spuneau că nu va exista cruţare şi că nu au ce să ceară. Numai ortodocşii puteau să triumfe. La 22 iunie, radioul din exterior a anunţat: revendicările deţinuţilor au fost acceptate! În Kenghir soseşte un membru al Prezidiului Comitetului Central!

Dîra roză s-a transformat într-un soare roz, într-un cer roz! Prin urmare se poate! Prin urmare **există** dreptate în ţara noastră! Ei ne vor face concesii, şi noi vom face concesii. La urma urmei putem să purtăm şi numerele, şi nici zăbrelele de la ferestre nu ne deranjează, doar nu intrăm pe fereastră. Ne înşeală iar? Dar nu ne cer să ieşim *înainte* la lucru!

Aşa cum atingerea unei baghete descarcă un electroscop şi foile lui neliniştite se lasă în jos uşurate, tot aşa şi anunţul postului de radio exterior i-a eliberat pe toţi de tensiunea apăsătoare din ultima săptămînă.

Şi chiar detestabilele tractoare, care duduiau din seara de 24 iunie, au tăcut.

Ce uşor a fost somnul în cea de a patruzecea noapte a rebeliunii. Probabil că *el* va veni mîine, poate că a şi venit...* Ah, aceste nopţi de iunie scurte, cînd nu izbuteşti să dormi îndeajuns cînd somnul din zori este atît de profund! Ca şi cu treisprezece ani în urma[16].

---

* Dar poate că a venit într-adevăr? Poate că **el** a dat dispoziţii?...

Vineri, 25 iunie, cînd se crăpa de ziuă,pe cer au fost lansate rachete cu paraşuta, dar şi din turnurile de pază, şi observatorii de pe acoperişurile barăcilor nici n-au apucat să crîcnească, doborîţi de gloanţele lunetiştilor. Salve de tunuri! Pe deasupra lagărului au trecut avioane în zbor razant, stîrnind groază. Vestitele tancuri T-34, care ocupaseră poziţiile de plecare mascate de urletul tractoarelor, acum se îndreptau din toate părţile spre spărturi. (Unul dintre ele, totuşi, a nimerit într-o groapă.) Unele tancuri tîrau după ele şiruri de sărmă ghimpată pe capre pentru ca să divizeze numaidecît zona. În urma celorlalte veneau în fugă detaşamentele de asalt cu automate şi căşti. (Şi puşcaşii, şi tanchiştii primiseră vodcă înainte de începerea atacului. Oricît ar fi fost ele *trupe speciale*, este totuşi mai uşor să striveşti nişte oameni neînarmaţi în stare de beţie.) O dată cu cordoanele trupelor de asalt veneau radiotelegrafiştii cu emiţătoare. Generalii au urcat în turnurile de pază şi de acolo, la lumina diurnă a rachetelor (unul dintre turnuri ardea, *zekii* îi dăduseră foc cu triunghiurile lor) dădeau comenzi: „Luaţi baraca cutare! Kuznețov se află acolo!..." Ei nu se ascundeau ca de obicei la postul de observaţie, pentru că nu erau ameninţaţi de gloanţe*.

De departe, de la şantierele de construcţii, reprimarea era urmărită de muncitorii liberi.

Lagărul s-a trezit în plină nebunie. Unii rămîneau în barăci, pe locuri, se culcau pe duşumea, crezînd că astfel vor scăpa şi socotind că rezistenţa nu are nici un rost. Alţii îi împingeau să meargă să se împotrivească. Cei din a treia categorie fugeau care-încotro printre gloanţe, la luptă sau pur şi simplu căutînd o moarte rapidă.

Filiala nr. 3 a lagărului a intrat în luptă. Ea era aceea care şi începuse (aici erau concentraţi cei cu douăzeci şi cinci de ani, iar banderoviştii aveau o mare pondere). Ei... aruncau cu pietre în puşcaşii cu automate şi în supraveghetori, probabil şi cu triunghiuri cu pucioasă în tancuri... De sticla pisată nu şi-a amintit nimeni. Una dintre barăci, cu strigăte de „ura" a trecut de două ori la contraatac...

Tancurile striveau pe oricine se nimerea în calea lor (Allei Presman din Kiev i-au trecut cu şenila peste pîntece). Tancurile intrau pînă în cerdacurile barăcilor şi striveau pe cine prindeau din urmă (pe estonienele Ingrid Kivi şi Mahlapa)**. Tancurile se lipeau de pereţii barăcilor şi îi striveau pe cei ce se refugiau acolo ca să scape de şenile. Tancurile străpungeau pereţii de scînduri ai barăcilor şi chiar trăgeau înăuntru cu obuze oarbe. Îşi aminteşte Faina

---

* Ei se ascundeau numai de istorie. Cine erau aceşti abili comandanţi de oşti? De ce ţara nu le-a dat onorul pentru glorioasa lor biruinţă din Kenghir? Cu greu mai putem afla astăzi numele nu doar ale principalilor, dar nici ale celor din urmă: colonelul Riazanţev, şeful secţiei cekiste operative a Steplag-ului; Siomuşkin, şeful secţiei politice a Steplag-ului... Ajutor, ajutaţi-mă să continuu lista!

** Într-unul din tancuri se afla, beată, Naghibina, medicul lagărului. Nu ca să acorde primul ajutor, ci să contemple acest spectacol interesant.

Epstein: ca într-un vis, colțul barăcii s-a prăbușit, și de-a curmezișul lui, peste trupuri vii, a trecut un tanc; femeile săreau și se zbăteau, în urma tancului venea un camion, și femeile aproape despuiate erau aruncate în el.

Tancurile trăgeau cu obuze oarbe, dar automatele aveau gloanțe și carabinele baionete de luptă. Femeile se aruncau peste bărbați să-i apere cu trupurile lor – și femeile erau străpunse cu baionetele! În această dimineață, *operul* Beliaev a împușcat cu mîna lui aproape douăzeci de oameni. După luptă, a fost văzut cum punea în mîinile celor uciși cuțite, iar un fotograf îi fotografia pe *banditii* uciși. A murit, rănită în plămîn, Suprun, membră a comisiei, bunică. Unii s-au ascuns în toalete, dar și acolo au fost ciuruiți cu rafale de automate.

Pe Kuznețov l-au arestat la postul său de comandă, la baie, l-au pus în genunchi. Pe Slucenkov, cu mîinile ferecate, l-au ridicat în aer și l-au trîntit de pămînt (un procedeu al hoților).

Pe urmă împușcăturile s-au potolit. Au început să strige: „Ieșiți din bараci, nu mai tragem!" Într-adevăr, doar loveau cu patul armelor.

Pe măsură ce capturau cîte un grup de prizonieri îl scoteau în stepă prin spărturi, prin cordonul exterior format din soldații de escortă ai Kenghirului, îi percheziționau și îi așezau cu fața la pămînt, cu mîinile ridicate deasupra capului. Și printre cei ce zăceau astfel, de parcă erau răstigniți, umblau încoace și-ncolo aviatorii MVD și supraveghetorii care triau, căutînd să-i recunoască pe cei ce îi văzuseră bine înainte din aer sau din turnuri.

(Cu această grijă pe cap, nimeni n-a avut timp să deschidă ziarul „Pravda" din ziua aceea. Era un număr tematic – ziua patriei noastre: succesele metalurgiștilor, extinderea mecanizării lucrărilor de recoltare. Istoricului nu-i va fi greu să facă un bilanț al evenimentelor petrecute în patria noastră *în ziua aceea.*)

Ofițerii curioși puteau acum să cerceteze tainele de la intendență: de unde provenea curentul și care era „arma secretă".

Generalii biruitori s-au coborît din turnuri și s-au dus să ia micul dejun. Fără să-l cunosc pe vreunul, am curaj să afirm că în acea dimineață de iunie pofta lor de mîncare era ireproșabilă și cred că au și băut cîteva păhărele. Aburii băuturii n-au deranjat cîtuși de puțin armonia ideologică din capul lor. Iar ceea ce se afla în pieptul lor fusese înșurubat din afară.

Morți și răniți au fost: după povestiri – în jur de șase sute, după materialele serviciului de producție și planificare al secției din Kenghir, cu care prietenii mei au făcut cunoștință după cîteva luni – peste *șapte sute**. Răniții au umplut spitalul lagărului și pe cei care n-au încăput i-au dus în spitalul orășelului. (Cetățenilor liberi li s-a explicat că trupele au tras doar cu gloanțe oarbe, dar deținuții s-au ucis între ei.)

---

* La 9 ianuarie 1905 au fost uciși circa 100 de oameni. În anul 1912, cînd s-a tras la mînele de pe Lena și a vuit toată Rusia, au fost uciși 270 de oameni, răniți – 250.

Era ispititor să-i pună să sape mormintele pe cei rămaşi în viaţă, însă, pentru păstrarea secretului, această treabă a fost încredinţată trupelor: vreo trei sute au fost îngropaţi în colţul zonei, pe ceilalţi – undeva în stepă.

Toată ziua de 25 iunie, deţinuţii au zăcut în stepă cu faţa la pămînt, în soare (toate aceste zile – necruţător de toride), iar în lagăr s-a executat o percheziţie generală, cu spargeri şi scuturări. Pe urmă, în stepă au adus apă şi pîine. Ofiţerii au venit cu listele pregătite. Îi strigau după nume, făceau un semn că sunt în viaţă, le dădeau raţia şi erau imediat repartizaţi după liste.

Membrii Comisiei şi alţi suspecţi au fost închişi în puşcăria lagărului, care a încetat să mai fie folosită în scopuri turistice. Peste o mie de oameni au fost selecţionaţi pentru a fi trimişi – unii în puşcării închise, alţii pe Kolîma. (Ca întotdeauna, aceste liste au fost alcătuite – s-ar putea zice – pe orbeşte: în ele au fost incluşi oameni care nu fuseseră amestecaţi în nimic.)

Fie ca tabloul represaliilor să pogoare pacea în sufletele celor ce au fost scîrbiţi de ultimele capitole. De acum, – să ne ferească Sfîntul! – nimeni nu va mai trebui să se adune la „camera de bagaje", şi călăii nu vor cunoaşte niciodată răzbunarea.

Pe 26 iunie, toată ziua, au fost puşi să desfacă baricadele şi să astupe spărturile.

Pe 27 iunie i-au scos la lucru. În sfîrşit, iată că s-a găsit mînă de lucru pentru garniturile de tren.

Tancurile care au înăbuşit Kenghirul s-au deplasat singure spre Rudnik şi acolo au defilat prin faţa *zekilor*. Pentru luare-aminte...

Procesul căpeteniilor a avut loc în toamna anului 1955, bineînţeles – cu uşile închise, dar nu ştiu nimic exact despre el... Se spune că Kuznețov s-a prezentat sigur pe el, a demonstrat că el s-a comportat ireproşabil, nici că se putea imagina mai bine. Nu cunoaştem verdictele. Probabil că Slucenkov, Mihail Keller şi Knopkus au fost împuşcaţi. Adică i-ar fi împuşcat negreşit, dar poate că anul 1955 a fost mai blînd?

În Kenghir s-a pus la punct un regim de lucru cinstit. N-au scăpat din vedere să creeze din recenţii insurgenţi brigăzi *de şoc*. *Hozrasciotul* era în floare. Chioşcurile funcţionau fără întrerupere, se prezentau filme execrabile. Supraveghetorii şi ofiţerii au început din nou să întindă mîna la intendenţă, să mai meşterească una-alta pentru acasă: o undiţă, o casetă, să repare închizătoarea la o poşetă de damă. Cizmarii şi croitorii rebeli (lituanieni şi ucraineni de vest) le confecţionau cizme uşoare şi toalete pentru neveste. Şi la fel ca înainte ordonau deţinuţilor de la fabrica de îmbogăţire a minereurilor să desprindă de pe cablu stratul de plumb, să-l ducă în lagăr şi să toarne din el alice, ca tovarăşii ofiţeri să meargă la vînătoare de *saigale*[17].

Confuzia generală care domnea în Arhipelag a ajuns pînă în Kenghir: n-au reinstalat zăbrelele la ferestre, barăcile n-au mai fost încuiate. Au introdus eliberarea anticipată condiţionată la „două treimi" şi chiar o „instrumentare" nemaiîntîlnită a articolului Cinzeci şi Opt: eliberarea muribunzilor.

Pe morminte creşte mai cu seamă iarbă deasă şi verde.

În anul 1956 zona aceea a fost lichidată, şi atunci, localnicii, foşti exilaţi care au rămas aici, au aflat totuşi unde au fost îngropaţi *aceia* şi au adus lalele de stepă.

Revolta nu poate sfîrşi prin izbîndă.
Cînd ea va izbîndi – alt nume va purta...

(Burns)

De cîte ori veţi trece pe lîngă monumentul lui Dolgoruki din Moscova, să vă amintiţi că el a fost dezvelit în zilele revoltei din Kenghir, şi astfel va apărea ca un monument înălţat Kenghirului.

Sfîrşitul Părţii a Cincea

Partea a ŞASEA

EXILUL

Şi oasele plîng după patrie

Zicală rusească

Capitolul I

EXILUL ÎN PRIMII ANI DE LIBERTATE

DE BUNĂ SEAMĂ că omenirea a născocit exilul înaintea închisorii, căci alungarea din trib era tot un fel de exil. Oamenii şi-au dat destul de curînd seama cît de greu îi este unui individ să trăiască rupt de mediul şi de locurile familiare. Nimic nu este cum trebuie, nimic nu merge bine, totul este provizoriu, lipsit de autenticitate, chiar dacă în jur nu-i decît verdeaţă şi nu pămînturile veşnic înghe̦tate.

Nici în Imperiul rus n-au întîrziat prea mult cu exilul: el a fost reglementat legal sub Alexei Mihailovici prin *Codicele Sobornicesc* din anul 1648. Dar şi mai înainte, la sfîrşitul secolului al XVI-lea, au exilat fără nici un Sobor: pe locuitorii în dizgraţie ai Kargopolului; pe urmă pe cei din Uglici, martori ai uciderii ţareviciului Dmitri. Spaţiul permitea – Siberia era de pe acum a noastră. Astfel, în jurul anului 1645 se adunaseră vreo mie cinci sute de surghiuniţi. Petru expedia în surghiun cu sutele. Am mai spus că Elizaveta a înlocuit pedeapsa cu moartea prin surghiun pe viaţă în Siberia. Dar s-a făcut o substituire, şi prin surghiun au început să înţeleagă nu numai stabilirea liberă a domiciliului, ci şi ocna, munca silnică, ceea ce nu mai este surghiun. Regulamentul lui Alexandru I privind exilaţii din anul 1822 a întărit această substituire. Iată de ce, probabil, în cifrele privind exilul din secolul al XIX-lea trebuie socotită inclusă şi ocna. La începutul veacului al XIX-lea erau exilaţi în fiecare an de la două la şase mii de oameni. Începînd din anul 1820 au început să exileze şi vagabonzi (în limbajul nostru – paraziţi) şi în felul acesta, în cîte un an se strîngeau pînă la zece mii. În 1863, au preferat şi au amenajat pentru surghiun insula Sahalin, izolată de continent şi pustie, şi astfel posibilităţile s-au lărgit. În total, în tot secolul al XIX-lea au exilat o jumătate de milion, la sfîrşit de veac, numărul celor aflaţi concomitent în exiluri se ridica la trei sute de mii*.

În Rusia, exilul a cunoscut o răspîndire atît de mare tocmai pentru că existau puţine puşcării închise, nu intraseră în obişnuinţă.

Spre sfîrşitul veacului, regulamentul exilului a cunoscut o mai mare diversificare. Au apărut şi forme mai uşoare: „deportarea la distanţă de două

---

* Toate aceste date sunt luate din volumul XVI *(Siberia occidentală)* al cunoscutei cărţi *Rusia* a lui Semionov-Tian-Şanski[1]. Atît celebrul geograf, cît şi fraţii lui au fost militanţi liberali perseverenţi şi plini de abnegaţie, ei au contribuit mult la clarificarea ideii de libertate în ţara noastră. În timpul revoluţiei toată familia lor a fost nimicită, unul dintre fraţi – împuşcat la conacul confortabil de la moşia lor de pe rîul Ranov, care a fost ars o dată cu tăierea parcului imens şi a aleii de tei şi plopi.

gubernii", chiar „expulzarea din țară" (care nu era considerată o pedeapsă atît de cumplită ca după revoluția din octombrie)*. A fost introdus și exilul administrativ, care completa exilul judiciar. Însă sorocul exilului era exprimat în cifre clare, exacte, și chiar exilul pe viață, nu era propriu-zis pe viață. Cehov scrie în *Sahalin* că după zece ani de exil (iar dacă avea o „comportare demnă de laudă" – criteriu incert, dar care, după mărturia lui Cehov, era folosit pe scară destul de largă –, chiar și după șase ani) cel condamnat era trecut la starea de țăran și putea să se întoarcă unde poftea, în afară de locul său natal.

O particularitate subînțeleasă, pe atunci firească pentru toți, iar pentru noi uimitoare, a exilului din ultimul secol al țarilor era caracterul lui individual: fie că era acordat pe cale judiciară, fie pe cale administrativă, exilul era stabilit fiecăruia separat, niciodată ca o consecință a apartenenței la un grup.

De la un deceniu la altul, condițiile și gradul de duritate ale exilului s-au schimbat, și diferitele generații de surghiuniți ne-au lăsat mărturii diferite. Transportul convoaielor de exilați era dificil, însă aflăm și de la P. F. Iakubovici, și de la Lev Tolstoi că drumul politicilor era destul de suportabil. F. Kon[2] adaugă că atunci cînd în convoi se aflau și politici, escorta se purta bine *chiar* și cu deportații de drept comun, drept care aceștia îi prețuiau foarte mult pe politici. Multe decenii în șir, populația siberiană îi întîmpina cu ostilitate pe exilați: lor li se repartizau cele mai proaste parcele de pămînt, lor le revenea munca cea mai grea și cea mai prost plătită, țăranii nu-și măritau fetele cu ei. Fără nici un rost, prost îmbrăcați, stigmatizați și flămînzi, ei se strîngeau în bande, jefuiau și astfel îi îndîrjeau și mai mult pe locuitori. Însă asta nu se referea la politici, al căror val începe să fie observat din anii '70. Același F. Kon scrie că iakuții îi întîmpinau pe politici prietenos, cu speranță, văzînd în ei pe medicii, învățătorii și consilierii lor juridici, care îi ajutau să se apere în fața autorităților. În orice caz, politicii, în exil, aveau astfel de condiții de viață, încît dintre ei au putut ieși mulți oameni de știință (a căror știință s-a format în exil): etnografi regionali, etnografi, lingviști**, naturaliști, precum și publiciști și literați. În Sahalin, Cehov n-a întîlnit politici și nu ni i-a descris***.

Însă, de pildă, F. Kon, deportat în Irkutsk, a lucrat în redacția ziarului progresist „Vostocinoe obozrenie" [„Foaia răsăritului"], unde colaborau narodnicii, membri ai mișcării *Narodnaia volia* și marxiștii (Krasin). Acesta nu era un oraș siberian de rînd, ci reședința guvernatorului general, unde, potrivit Regulamentului privind surghiuniții, politicii nu aveau voie să intre, ceea ce

---

* P. F. Iakubovici, *În lumea celor oropsiți*, Moscova, Ed. „Hudojestvennaia literatura", 1964.

** Tan-Bogoraz[3], V. I. Iohelson[4], L. I. Sternberg[5].

*** Prin naivitatea sa juridică sau mai degrabă în spiritul epocii sale, Cehov nu s-a înarmat cu nici un document oficial pentru deplasarea în Sahalin. Cu toate acestea nimeni nu l-a împiedicat să realizeze recensămîntul exilaților și ocnașilor pe care îl proiectase, ba chiar a avut acces și la documentele închisorilor! (Comparați cu situația de la noi. Mergeți să inspectați cuibul lagărelor fără permis de la NKVD!) Doar cu politicii nu i s-a permis să se întîlnească.

însă nu-i împiedica să lucreze ca funcționari la bănci, în întreprinderi comerciale, ca institutori, să se întîlnească în saloane, la serate, cu intelectualitatea locală. Iar în ziarul „Stepnoi krai" [„Ținutul stepelor"] din Omsk, exilații publicau asemenea articole pe care cenzura nu le-ar fi îngăduit nicăieri în Rusia. Exilații din Omsk au pus ziarul lor la dispoziția grevi știlor din Zlataust. Și Krasnoiarskul a devenit un oraș radical tot datorită exilaților. Iar în Minusinsk, în jurul muzeului Martianov[6] s-a strîns un grup de exilați atît de respectați și care nu cunoșteau nici un fel de restricții administrative, încît nu numai că au creat rețeaua pe întreaga Rusie a adăposturilor secrete pentru evadați (despre facilitatea evadărilor din vremea aceea am mai scris), dar dirija chiar activitatea oficială a „comitetului Witte"[7] din Minusinsk*. Și dacă despre regimul dreptului comun din Sahalin Cehov exclamă că este redus „în modul cel mai trivial la iobăgism", acest lucru nu se poate spune despre exilul rusesc pentru politici din cele mai vechi timpuri pînă în cele mai recente. Pe la începutul secolului al XX-lea, exilul administrativ pentru politici în Rusia nu mai însemna pedeapsă, el nu mai era decît „un procedeu perimat", formal și vid, „care și-a dovedit inutilitatea" (Gucikov[8]). Începînd din 1906, Stolîpin a luat măsuri pentru desființarea lui totală.

Dar ce a însemnat exilul lui Radișcev? El a cumpărat (apropo – cu numai zece ruble) o casă de lemn cu un etaj în orășelul Ust-Ilimski Ostrog, unde a locuit cu copiii cei mici și cu cumnată-sa, care îi ținea locul soției. Nimeni nici măcar nu se gîndea să-l pună să muncească, trăia cum credea de cuviință și era liber să se deplaseze prin tot districtul Ilimsk. Ce a însemnat exilul lui Pușkin la Mihailovskoe[9], în prezent mulți își dau seama mergînd acolo ca excursioniști. Asemănător a fost și exilul multor scriitori și militanți: Turgheniev la Spasskoe-Lutovinovo[10], Axakov la Varvarino[11] (aceasta a fost opțiunea lui). În celula sa din pușcăria din Nercinsk, decembristul Trubețkoi trăia cu soția (i s-a născut un fiu), iar cînd peste cîțiva ani a fost trimis în exilul din Irkutsk, acolo avea o casă mare, boierească, trăsură cu cai, lachei, guvernori francezi pentru copii (gîndirea juridică de atunci, încă nematurizată, nu ajunsese la conceptul de „dușman al poporului" și „confiscarea întregii averi"). Iar Herzen, deportat la Novgorod, prin poziția sa în gubernie, primea rapoartele șefului poliției.

Această formă blîndă de exil au cunoscut-o nu doar numele mari, oamenii celebri. Ea a fost încercată și în secolul a XX-lea de către mulți revoluționari și frondiști, mai ales de către bolșevici – de ei nu se temeau. Stalin, avînd patru evadări în spate, a fost pentru a cincea oară deportat în... orașul Vologda. Vadim Podbelski[12], pentru vehementele-i articole antiguvernamentale a fost exilat... din Tambov la Saratov[13]. Ce cruzime! Și, bineînțeles, nimeni nu-l mîna acolo cu forța la muncă**.

---

* Felix Kon. *În cincizeci de ani*, vol. 2. *În surghiun*. Moscova, 1933.

** Acest revoluționar, al cărui nume a fost dat străzilor Poștelor din multe orașe rusești, era atît de puțin obișnuit cu munca fizică, încît chiar de la primul *subotnic*[14] a făcut o bătătură, și de la această bătătură... a murit.

Însă chiar şi un astfel de exil, care nouă ni se pare acum privilegiat, exil în care nu erai ameninţat că mori de foame, era uneori foarte greu suportat de exilaţi. Mulţi revoluţionari îşi amintesc cît de dureros era pentru ei transferul din închisoare, unde aveau asigurate pîinea, căldura, adăpostul şi timpul liber pentru studiu şi gîlcevile de partid, în exil, unde trebuia singur, printre străini, să te îngrijeşti de pîine şi de adăpost. Iar cînd nu trebuie să le cauţi, atunci, explică ei (F. Kon), este şi mai rău: „groaza lipsei de activitate... Cel mai cumplit este că oamenii sunt condamnaţi la inactivitate", – şi iată unii se cufundă în ştiinţă, alţii în comerţ, atraşi de cîştiguri, iar alţii, de disperare, dau în darul beţiei.

De ce însă – lipsă de activitate? Căci localnicii nu se plîng de aşa ceva, ei de-abia izbutesc să-şi îndrepte spinarea către seară. Mai exact, este vorba de schimbarea solului, de întreruperea modului de viaţă obişnuit, de dezrădăcinare, de pierderea legăturilor vitale.

Numai doi ani de exil i-au trebuit jurnalistului Nikolai Nadejdin[15] ca să-i piară pofta de a mai face pe iubitorul de libertate şi să se transforme în slujitor cinstit al tronului. Năvalnicul şi petrecăreţul Menşikov, exilat în 1727 în Beriozov, a construit acolo o biserică, a discutat cu localnicii despre deşertăciunea lumii, şi-a lăsat barbă, a umblat într-un halat simplu şi în doi ani a murit. Te întrebi: prin ce fusese atît de istovitor, atît de insuportabil exilul nestingherit al lui Radişcev, încît, pe urmă, în Rusia, cînd era ameninţat să fie surghiunit din nou, de frică – el s-a sinucis? Iar Puşkin, din satul Mihailovskoe, din acest rai pe pămînt, în octombrie 1824 îi scria lui Jukovski[16]: „Salvează-mă [adică de exil – A.S.] chiar cu fortăreaţa, chiar cu mînăstirea din Solovki!" Şi asta nu era o frază goală, pentru că i-a scris şi guvernatorului, rugîndu-l să-i schimbe exilul cu fortăreaţa.

Pe noi, care ştim ce înseamnă Solovki, astăzi ne uluieşte acest lucru: ce pornire, ce disperare şi ce ignoranţă îl bîntuiau pe poet ca să azvîrle Mihailovskoe şi să ceară insulele Solovki?...

Iată care este acea forţă sumbră a exilului – această pură deplasare şi instalare cu picioarele legate, de care şi-au dat seama chiar şi suveranii din antichitate, pe care a îndurat-o şi Ovidiu.

Pustiu. Senzaţia că eşti pierdut. O viaţă care nu seamănă cîtuşi de puţin cu viaţa...

* * *

În lista instrumentelor de oprimare pe care trebuia să le spulbere pentru totdeauna luminoasa revoluţie, undeva, pe locul al patrulea, figura, desigur, şi exilul.

Dar abia a făcut revoluţia primii paşi pe picioruşele-i rahitice, încă nematurizată, şi a priceput numaidecît că nu se poate fără exil! Poate un an, să zicem vreo trei, în Rusia n-a existat exil şi foarte curînd au început, cum li se spune astăzi, deportările: îndepărtarea celor indezirabili. Iată cuvintele autentice ale unui erou naţional, pe urmă şi mareşal, despre anul 1921 în gubernia Tambov: „S-a hotărît să se organizeze o **amplă deportare** a familiilor de

bandiți (citește – „partizani" – A.S.). Au fost organizate **vaste lagăre de concentrare**, unde aceste familii au fost închise în prealabil" (sublinierile mele – A.S.)*.

Numai comoditatea de a-i împușca pe oameni imediat, în loc de a-i duce undeva și de a-i apăra și a-i hrăni pe drum, apoi de a-i instala și din nou de a-i apăra, – numai această comoditate a întîrziat introducerea exilului regulat pînă la finele comunismului de război. Însă la 16 octombrie 1922, pe lîngă NKVD a fost creată comisia permanentă pentru deportarea „persoanelor social-primejdioase și a membrilor partidelor antisovietice", adică toate, în afară de cel bolșevic, iar pedeapsa cea mai frecventă era trei ani**. În felul acesta, chiar din zorii anilor '20 instituția exilului funcționa obișnuit și în ritm normal.

Este adevărat că nu s-a restabilit exilul pentru delincvenții de drept comun: fuseseră inventate lagărele de reeducare prin muncă și ele înghițeau totul. Dar exilul politic a devenit mai comod ca niciodată: în absența ziarelor de opoziție, deportarea a devenit neștiută de nimeni, iar pentru cei ce erau alături, cei care îi cunoșteau bine pe cei deportați, după execuțiile comunismului de război, cei trei ani de exil blînd, nezorit, păreau o măsură educativă lirică.

Totuși, din acest exil insinuant, profilactic, nu se mai întorcea nimeni în locurile natale, iar dacă izbuteau să se întoarcă, curînd erau luați din nou. Cei prinși în vîrtej își începeau cercurile prin Arhipelag, și ultimul arc de cerc rupt cobora negreșit în groapă.

Blîndețea oamenilor a făcut ca intențiile puterii să nu fie prea curînd deslușite: pur și simplu puterea nu se întărise îndeajuns ca pe toți cei indezirabili să-i stăpînească dintr-o dată. Și iată că pe cei hărăziți pierzaniei îi smulgeau deocamdată nu din viață, ci din memoria oamenilor.

Exilul a fost restabilit cu atît mai ușor, cu cît drumurile convoaielor de odinioară nu se sălbăticiseră, nu dispăruseră, și nici chiar ținuturile siberiene, din Arhanghelsk ori Vologda, nu s-au schimbat deloc și n-au fost cuprinse de mirare cîtuși de puțin. (De altfel, gîndirea oamenilor de stat nu se va opri aici, degetul nu știu cui se va mai plimba pe harta celei de a șasea părți a uscatului, și vastul Kazahstan, care de-abia se alăturase Uniunii Republicilor[17], va pune la dispoziția exilului întinderile sale, ba chiar în Siberia cîte locuri uitate de lume vor mai fi descoperite.)

Însă tradiția exilului a mai păstrat și un impediment: concepția exilaților că statul este obligat să-i întrețină. Guvernul țarist **nu îndrăznea** să-i oblige pe surghiuniți să sporească produsul național. Iar revoluționarii de profesie considerau că este înjositor pentru ei să muncească. În Iakutia, un colonist-deportat avea dreptul la 15 deseatine de pămînt (de șaizeci și cinci de ori mai mult decît un colhoznic astăzi). Nu că revoluționarii s-ar fi îngrămădit să lucreze pămîntul, dar iakuții țineau foarte mult la pămînt și plăteau

---

* Tuhacevski, *Borba s kontrrevoliuționnîmi vostaniiami (Lupta cu răscoalele contrarevoluționare)*, revista „Voina i revoliuțiia" („Războiul și revoluția"), 1926, 7/8, p. 10.

** *Sobranie Uzakonenii RSFSR (Culegere de legi al RSFSR)*, 1922, Nr. 65, p. 844.

revoluționarilor „filodormă", arendă, pe care o achitau în alimente și ceai. Astfel, venind aici cu mîinie goale, revoluționarul se trezea deodată creditorul iakuților (F. Kon). Și, pe lîngă aceasta, statul țarist îi mai plătea dușmanului său politic în exil: 12 ruble pe lună pentru hrană și 22 ruble pentru îmbrăcăminte. Lepeșinski[18] scrie* că Lenin în exilul din Șușenskoe primea (n-a refuzat) 12 ruble pe lună, iar el, Lepeșinski, 16 ruble, fiindcă el nu era un exilat pur și simplu, ci un exilat funcționar. F. Kon ne asigură că acești bani erau extrem de puțini. Dar este știut faptul că prețurile din Siberia erau de două-trei ori mai mici decît cele din Rusia, iată de ce alocația de stat pentru un exilat era chiar prea suficientă. De pildă lui V. I. Lenin i-a dat posibilitatea să se ocupe, îndestulat, de teoria revoluției, fără a se îngriji de mijloacele de existență. Iar Martov scrie că pentru 5 ruble pe lună avea locuință și masă completă, iar restul banilor îi cheltuia pe cărți sau îi strîngea pentru evadare. Anarhistul A. P. Ulanovski spune că numai în exil (în ținutul Turuhansk, unde se afla împreună cu Stalin) a avut pentru prima dată în viață un surplus de bani și i-a expediat unei fete din libertate, pe care o cunoscuse pe drum, și pentru prima oară a putut să-și cumpere și să vadă ce este aceea cacao. La ei, acolo, carnea de ren și cega costau o nimica toată, o casă bună, solidă, costa 12 ruble (întreținerea pe o lună!) Nici unul dintre politici nu ducea lipsă de nimic, bani pentru întreținere primeau **toți** exilații pe cale administrativă. Toți erau bine îmbrăcați (de fapt așa și veneau).

Este adevărat că exilații pe viață, în limbajul nostru – „delincvenții de drept comun", nu primeau bani pentru întreținere, dar li se dădeau gratuit șube, toată îmbrăcămintea și încălțămintea. În Sahalin, asta ne-o spune Cehov, toți deportații primeau, vreme de doi-trei ani, iar femeile pe toată durata detenției, întreținere gratuită în natură, inclusiv carne 40 de *zolotnici* (adică 200 g), iar pîine 3 funți (adică „un kilogram două sute", precum stahanoviștii minelor noastre din Vorkuta cînd îndeplineau norma cu 150%. Este drept, consideră Cehov, pîinea aceasta nu era bine coaptă și era făcută din făină proastă, dar nici în lagăre nu este mai bună!). Anual primeau cîte o scurtă îmblănită, cîte o manta de postav și cîteva perechi de încălțări. Și mai era următorul procedeu: vistieria țaristă plătea intenționat exilaților prețuri mari pentru obiectele confecționate de ei tocmai pentru a susține producția lor. (Cehov a ajuns la convingerea că nu Sahalinul – colonia – este avantajos pentru Rusia, ci Rusia este cea care hrănește această colonie.)

Bineînțeles, regimul politic sovietic nu se putea bizui pe asemenea temeiuri nesănătoase. În 1928 cel de al doilea congres panrus al lucrătorilor din administrație a recunoscut sistemul de deportare existent nesatisfăcător și a stăruit pentru „organizarea exilului sub formă de colonii în localități îndepărtate, izolate, precum și pentru introducerea *sistemului condamnărilor incerte*" (adică pe termen nedefinit)**.

---

* P. N. Lepeșinski, *Na povorote (La cotitură)* (De la sfîrșitul anilor '80 la 1905). Însemnări fugitive ale unui participant la lupta revoluționară, Petrograd, Gosizdat, 1922.

** TGAOR, fond 4042, inv. 38, dosar 8, filele 34–35.

Începînd din 1929 au început să pună la punct un sistem de exil *în combinaţie cu munca forţată*[*].

„Cine nu munceşte nu mănîncă", acesta e principiul socialismului. Şi numai pe acest principiu socialist putea fi edificat exilul sovietic. Însă tocmai socialiştii s-au obişnuit să primească în exil hrană gratuit! Neîndrăznind să rupă dintr-o dată această tradiţie, vistieria sovietică a început şi ea să plătească exilaţilor ei politici, însă, firește, nu tuturor, şi bineînţeles – nici *kaerilor*, nici *politicilor*, făcînd şi între ei diferenţieri: de pildă, în Cimkent, în anul 1927, eserii şi esdekii primeau cîte 6 ruble pe lună, iar troţkiştii 30 (erau totuşi de-ai lor – bolşevici). Doar că aceste ruble nu erau ruble ţariste, pentru o cămăruţă foarte mică trebuia să plăteşti 10 ruble pe lună, iar cu 20 de copeici pe zi să mănînci foarte modest. În continuare – din ce în ce mai rău. În anul 1933 „politicii" primeau alocaţie 6 ruble şi 25 de copeici pe lună. Iar în acel an, îmi amintesc perfect, un kilogram de pîine neagră de secară „la liber" (nu pe cartelă) costa 3 ruble. Aşadar, socialiştii nu mai puteau să înveţe limbi străine şi să scrie lucrări teoretice, nu le mai rămînea decît *să se cocoşeze* muncind. Celor care ieşeau la lucru GPU-ul le tăia şi ultima, infima alocaţie.

Însă chiar dacă doreau să muncească, exilaţilor nu le era uşor să obţină un cîştig. Căci sfîrşitul anilor '20 a fost marcat la noi de un şomaj rar întîlnit, să găseşti ceva de lucru constituia privilegiul oamenilor cu dosarul imaculat şi al membrilor de sindicat, iar exilaţii nu puteau să concureze, oferind studiile şi experienţa lor. Exilaţii mai trebuiau să ţină cont şi de comenduire, fără acordul căreia nici o instituţie n-ar fi îndrăznit să primească un exilat. (Dar chiar şi un *fost* exilat avea slabe speranţe să obţină o slujbă bună: de vină era semnul din actul de identitate.)

În anul 1934, în Kazan, cum îşi aminteşte P. S-va, un grup de exilaţi culţi s-a angajat la pavat de străzi. La comenduire i-au dojenit: la ce bun această demonstraţie? Dar nu i-au ajutat să găsească altceva de lucru, şi Grigori B. i-a zis agentului operativ: „Da dumneavoastră nu pregătiţi nici un *proces?* Ne-am fi angajat martori plătiţi".

Erau nevoiţi să adune firimituri de la masă şi să le arunce în gură...

Iată cum decăzuse exilul politic rusesc. Nu mai rămînea timp de discuţii, nici de a scrie proteste împotriva „Credo"-ului oficial. Şi nu cunoşteau necazul că nu ştiau cum s-o scoată la capăt cu inactivitatea lipsită de sens... Acum grija era cum să nu moară de foame. Şi să nu decadă, devenind turnători.

În primii ani ai puterii sovietice, în ţara noastră, eliberată, în sfîrşit, de robia seculară, mîndria şi independenţa exilaţilor politici au decăzut, s-au dezumflat precum un balon înţepat. S-a dovedit că era iluzorie acea forţă a exilaţilor politici de care se temea atîta puterea anterioară. Că această forţă a fost creată şi susţinută numai de *opinia publică* a ţării. Însă îndată ce opinia publică a fost înlocuită cu *o opinie organizată*, exilaţii, împreună cu protestele şi drepturile lor, au fost azvîrliţi arbitrarului *ghepeuşnicilor*[19] năuci

---

[*] TGAOR, fond 393, inv. 84, dosar 4, fila 97.

şi obtuzi şi necruţătoarele instrucţiuni secrete (cele dintîi asemenea instrucţiuni au izbutit să poarte amprenta mîinii şi inteligenţei lui Dzerjinski, ministrul afacerilor interne). Acum a devenit imposibil să lansezi de acolo, spre lumea liberă, măcar un strigăt rugăşit, măcar un cuvîntel. Dacă un muncitor exilat a trimis o scrisoare la fosta lui uzină, cel care i-a dat citire de faţă cu toţi ceilalţi (Leningrad, Vasili Kirillovici Egoşin), a fost şi el exilat fără întîrziere. Exilaţii au pierdut nu doar alocaţia în bani, mijloacele de trai, dar şi orice drept în general; reţinerea lor în continuare, arestarea, expedierea cu convoiul erau mult mai accesibile pentru GPU decît atunci cînd aceşti oameni erau socotiţi liberi, acum nu mai erau stingherite de nimic şi parcă erau operate asupra unor păpuşi de gutapercă, nu asupra unor oameni*. Era cît se poate de simplu să le tragă o scuturătură cum a fost la Cimkent: au anunţat pe neaşteptate că exilul de aici trebuie lichidat în *douăzeci şi patru de ore*. În douăzeci şi patru de ore trebuia: să predea totul la locul de muncă, să-şi golească locuinţa, să scape de tot calabalîcul, să se pregătească de drum şi să pornească pe traseul indicat. Nu cu mult mai blînd decît expedierea unui convoi de deţinuţi! Nu este deloc mai asigurată ziua de mîine a exilatului...

Însă tăcerea societăţii şi presiunea GPU-ului nu era totul: cine erau ei, aceşti exilaţi? Aceşti imaginari membri de partid fără partide? Nu ne referim la cadeţi: toţi cadeţii din ţară au fost stîrpiţi, dar ce însemna în jurul anului 1927 sau în jurul anului 1930 să te socoteşti eser sau menşevic? Nicăieri în ţară nu exista nici un grup de personaje care să răspundă la aceste nume. La începutul anilor '20, tuturor socialiştilor li s-a propus să renunţe la convingerile lor de partid, şi în majoritatea lor au fost de acord şi s-au desprins de partidele respective, doar o mică minoritate a declarat că rămîne fidelă acestor convingeri. (Deşi pentru noi, într-o apreciere istorică, aceste convingeri sunt acum puţin înţelese, întrucît toate partidele socialiste efectiv n-au făcut decît să-i ajute pe bolşevici să se consolideze. Demult, chiar de la revoluţie, după zece ani tumultuoşi, programele acestor partide nu au fost revizuite, şi chiar dacă aceste partide ar fi reînviat pe neaşteptate nu se ştie cum ar fi apreciat evenimentele şi ce ar fi propus. Toată presa le pomenea demult numai la timpul trecut, şi acei membri ai lor care au scăpat teferi trăiau în familiile lor, lucrau în specialităţile lor şi uitaseră să se mai gîndească la partidele lor de odinioară. Dar listele din tablele legii GPU-ului sunt de neşters. Şi la un semnal nocturn neaşteptat aceşti mieluşei distraţi erau înhăţaţi şi dintr-o puşcărie într-alta erau expediaţi, de pildă, la Buhara.

Aşa a sosit acolo I. V. Stoliarov în 1930 şi a întîlnit aici eseri şi esdeki îmbătrîniţi, adunaţi din toate colţurile ţării. Smulşi din viaţa lor obişnuită, nu le mai rămînea acum decît să se lanseze în discuţii, să aprecize momentul politic, să propună soluţii şi să presupună care ar fi fost cursul istoriei dacă... dacă...

---

* Acei socialişti occidentali, ca Daniel Meyer, care numai în 1967 au simţit că „este o ruşine să fie socialişti *laolaltă* cu URSS", puteau să ajungă la această convingere şi cu vreo 40-45 de ani mai devreme. Căci comuniştii sovietici încă de pe atunci i-au stîrpit din rădăcină pe socialiştii sovietici, dar: pe noi nu ne doare dintele din gura altuia.

În felul acesta au înjghebat din ei – nu partide, ci țintă pentru scufundare.

Cei mai numeroși în exil erau social-democrații georgieni, *dașnacii*[20] armeni, deportați în număr mare în locuri îndepărtate după cucerirea republicilor lor de către comuniști. Unii își amintesc că un partid viu și combativ în anii '20 au fost sioniștii-socialiști cu energica lor organizație de tineret „Hashemer" și organizația legală „Hehalutz", care a creat comunele agricole evreiești din Crimeea. În 1926 au băgat la pușcărie întregul lor comitet central, iar în 1927, pe băieții și fetele pînă la 15–16 ani i-au luat din Crimeea și i-au dus în exil. Le-au dat orașul Turtkul și alte locuri aspre. Acesta era într-adevăr un partid: sudat, tenace, sigur de dreptatea lui. Însă ei nu urmăreau un țel general, ci doar țelul lor particular să trăiască precum o națiune, să trăiască într-o Palestină a lor. Bineînțeles, partidul comunist, care a renunțat benevol la noțiunea de patrie, nu putea să tolereze la alții manifestări de naționalism îngust*.

În locurile de exil, socialiștii se găseau unii pe alții, și apăreau, reînviau fracțiunile lor, apăreau case de ajutor reciproc (dar toate strict fracționare – doar ai lor pentru ai lor). Din locurile unde nu erau probleme cu lucrul, de pildă din Cimkent, trimiteau ajutor tovarășilor de partid „din nord", care nu aveau de lucru și celor care stăteau în izolatoare. S-a pus din nou pe tapet ideea luptei pentru „statutul politicilor" (în toată perioada sovietică socialiștii nu și-au dat seama cîtuși de puțin cît este de nepoliticos să nu lupți pentru drepturile tuturor *zekilor*, ci doar pentru ale tale și alor tăi). În anumite locuri organizaseră pregătirea bucatelor, îngrijirea copiilor în comun și reuniuni firești în asemenea cazuri, și vizite reciproce. De asemenea sărbătoreau împreună, în exil, 1 Mai (fără să aniverseze, în mod demonstrativ 7 noiembrie).

Exilații erau foarte slăbiți din pricina relațiilor necordiale dintre partide, ce s-au complicat în perioada sovietică și s-au înăsprit de pe la mijlocul anilor '20, cînd în exil au apărut numeroși trotkiști, care, în afară de sine, nu recunoșteau pe nimeni drept politici.

„Politicilor" le-a rămas și în exil posibilitatea să-și renege convingerile și prin asta să se elibereze, însă aici, sub ochii fracțiunilor, astfel de cazuri erau rare. Apoi, în anul 1936, numeroși social-democrați și eseri oricum au fost eliberați de exil (nu înseamnă că numele lor au fost uitate): acum, ochiul de vultur al sectorului operativ veghează și mai vigilent asupra celor rămași. În 1937, toți au fost transferați în pușcării.

---

* Părea că această pornire firească și nobilă a sioniștilor de a reface pămîntul strămoșilor, de a întări credința străbunilor și de a se aduna acolo după o dispersare de două milenii, ar fi trebuit să atragă măcar sprijinul și ajutorul popoarelor europene. Este adevărat. Crimeea în locul Palestinei nu era deloc o idee sionistă pură, si oare n-a fost o bătaie de joc din partea lui Stalin propunerea făcută acestui popor mediteranean să-și aleagă drept a doua Palestină orașul Birobidjan din vecinătatea taigalei? Mare meșter în arta de a-și ascunde îndelung gîndurile, prin această invitație blîndă, el făcea, poate, prima probă a acelei deportări pe care o plănuia pentru anul 1953.

Însă nu numai socialiştii erau ţinuţi în exilul anilor '20 şi '30: în primul rînd (şi cu fiecare an devenea tot mai evident) veneau cei care nu erau deloc socialişti. Se revărsau pur şi simplu şi intelectuali fără de partid, acei oameni independenţi din punct de vedere spiritual, care împiedicau noul regim să se statornicească. Şi *foşti,* care nu fuseseră exterminaţi în timpul războiului civil. Chiar şi băieţandri pentru „foxtrot".* Şi spiritişti. Şi ocultişti. Şi preoţi – la început avînd încă dreptul de a sluji în exil. Şi pur şi simplu credincioşi, pur şi simplu creştini *(hristiane),* sau *ţărani (krestiane)*[21], cum au modificat ruşii cu multe veacuri în urmă. Şi ţărani pur şi simplu.

Şi ei toţi nimereau sub ochiul aceluiaşi sector operativ, toţi se separau şi înţepeneau. Cu anii, ei se vor feri şi mai mult unul de celălalt, ca nu cumva NKVD-ul să-i suspecteze de „organizaţie" şi *să o ia de la început.* (Şi tocmai această soartă îi aşteaptă pe mulţi.) Astfel, înlăuntrul exilului de stat, ei se vor adînci într-un al doilea exil benevol – singurătatea. (Iar lui Stalin tocmai asta îi trebuie.)

Exilaţii mai erau slăbiţi şi de răceala cu care erau priviţi de către localnici: localnicii erau persecutaţi dacă manifestau vreun semn de apropiere faţă de exilaţi, cei vinovaţi erau deportaţi la rîndul lor, iar tinerii erau excluşi din comsomol.

Epuizaţi de indiferenţa ţării, exilaţii sovietici îşi pierduseră şi voinţa de a mai evada. Evadările exilaţilor din epoca ţaristă erau un sport vesel: cinci evadări Stalin, şase evadări Noghin[22]; pentru asta nu îi ameninţa nici glonţul, nici ocna, ci simpla reîntoarcere la vechiul loc după o călătorie distractivă. Dar GPU-ul, din ce în ce mai înţepenit, din ce în ce mai greoi, începînd de pe la mijlocul deceniului al treilea a instituit un sistem de răspundere solidară: toţi membri unui partid poartă răspunderea pentru un evadat de-al lor. Şi aerul era deja insuficient, şi jugul era atît de apăsător, încît socialiştii, pînă de curînd mîndri şi impetuoşi, au acceptat acest sistem! Acum ei înşişi, prin hotărîrea lor de partid, *îşi interziceau să evadeze!*

Şi, la urma urmelor, *unde* să evadeze? La *cine* să fugă?...

Specialişti priceputi ai justificărilor teoretice au şi potrivit una: *nu este vremea de evadat, trebuie să aşteptăm.* Şi în general *nu e vremea de luptat,* de asemenea trebuie să aşteptăm. La începutul anilor '30, N. I. Mandelstam[23] remarcă la deportaţii socialişti din Cerdîn că au renunţat definitiv să mai opună rezistenţă. Şi chiar sentimentul sfîrşitului inevitabil. Şi o singură speranţă practică: cînd le vor adăuga o nouă condamnare – să o facă fără o altă arestare, să le dea să semneze acolo, pe loc, astfel nu li se va distruge modesta lor agoniseală. Şi un singur obiectiv moral: în faţa morţii să-şi păstreze demnitatea umană.

Nouă, după ce am trecut prin lagărul de muncă silnică, unde, la început – indivizi separaţi, striviţi, am început să ne unim pe neaşteptate, ne vine greu să pomenim acest proces de dezmembrare generală. Dar în deceniile noastre,

---

* Anul 1926, Siberia. Mărturia lui D. P. Vitkovski.

viața societății ia amploare, tinde spre plenitudine (inspirație), atunci, ea mergea spre oprimare și contracție (expirație).

Așa că nu se cuvine ca epoca noastră să judece epoca aceea.

Exilul mai avea și numeroase gradații, ceea ce, de asemenea, contribuia la dezbinarea și slăbirea exilaților. Existau diferite termene de schimbare a actelor de identitate (unii în fiecare lună, și cu proceduri istovitoare). Nevrînd să ajungă într-o categorie mai proastă, fiecare trebuia să respecte regulile.

Pînă la începutul anilor '30 s-a păstrat și cea mai blîndă formă: acesta nu era exil, ci **minus.** În acest caz, prigonitului nu-i indicau un domiciliu exact, ci îl puneau să aleagă dintr-un număr de orașe *minus atîtea*. Dar, după ce a ales, el era legat de acel loc tot pe un termen de trei ani. *Minusistul* nu trebuia să meargă pentru verificare la GPU, dar nici să iasă din localitate nu avea voie. În anii șomajului bursa locurilor de muncă nu dădea de lucru *minusiștilor;* dacă, totuși, el izbutea să-și găsească – se făceau presiuni asupra administrației să-l concedieze.

Minusul era acul care fixa insecta dăunătoare, și astfel, aceasta așteapta supusă pînă îi venea rîndul să fie arestată de-adevăratelea.

Și mai exista credința în această orînduire înaintată, care nu poate, nu trebuie să aibă nevoie de exil! Credința în amnistie, mai cu seamă cu prilejul strălucitei celei de a 10-a aniversări a lui Octombrie!...

Și amnistia a venit, amnistia a trăsnit. Exilații, dar nu toți, au fost scutiți de un sfert din pedeapsă (din trei ani – nouă luni). Dar întrucît se derula Marea Pasiență, și după trei ani de exil urmau în continuare trei ani de izolator politic și apoi din nou trei ani de exil, această accelerare cu nouă luni nu făcea deloc viața mai frumoasă.

După asta venea timpul unei alte judecăți. Anarhistul Dmitri Venediktov, spre sfîrșitul exilului de trei ani la Tobolsk (1937) a fost arestat sub acuzarea precisă și categorică: „colportare de zvonuri referitoare la împrumuturi"[24] (oare ce **zvonuri** puteau să existe despre împrumuturi, care apăreau în fiecare an ca florile din luna mai?...) „și nemulțumire de puterea sovietică" (fiindcă exilatul trebuie să fie mulțumit de soarta lui). Și ce i-au dat pentru aceste crime odioase? *Moartea prin împușcare* în șaptezeci și două de ore fără drept de apel! (Fiica sa Galina a mai apărut în paginile acestei cărți.)

Astfel a fost exilul în primii ani de libertate cîștigată, și acesta era drumul pentru eliberarea definitivă din exil.

Exilul era un fel de țarc pentru toate oile destinate cuțitului. Exilații din primele decenii sovietice nu erau oameni care trăiau, ci care așteptau chemarea **acolo.** (Erau oameni inteligenți – dintre *foști,* ba chiar și țărani simpli, care încă din deceniul al treilea au înțeles ce îi aștepta înainte. Și, încheindu-și primul exil de trei ani, pentru orice eventualitate, rămîneau tot acolo, de pildă la Arhanghelsk. Uneori asta îi ajuta să scape de greblă.)

Iată dar ce întorsătură a luat pentru noi pașnicul exil din Șușenskoe și cel din Turuhansk cu cacao.

Iată ce povară nouă s-a adăugat tristeții lui Ovidiu.

Capitolul 2

CIUMA ŢĂRĂNEASCĂ

ÎN ACEST CAPITOL va fi vorba de puţine lucruri. Despre cincisprezece milioane de suflete. Despre cincisprezece milioane de vieţi.

Fireşte, nu erau oameni culţi. Oameni care să ştie să cînte la vioară. Care să ştie cine este Meyerhold[1] ori cît este de interesant să te ocupi cu fizica atomică.

În primul război mondial noi am avut ceva mai puţin de două milioane de morţi şi dispăruţi fără urmă. În cel de al doilea – douăzeci de milioane (asta după Hruşciov, după Stalin – doar şapte. Să fi greşit Iosif socoteala? Şi cîte ode! Cîte obeliscuri, focuri veşnice! Romane şi poeme! Un sfert de veac literatura sovietică s-a adăpat doar cu acest sînge!

Însă despre ciuma aceea tăcută şi trădătoare, care a devorat cincisprezece milioane de ţărani – şi asta după un calcul *foarte sumar* şi doar sfîrşind cu anul 1932!* – dar nu luaţi la rînd, ci pe alese, coloana vertebrală a poporului rus: despre Ciuma aceea nu există cărţi. Iar despre cele şase milioane de morţi ca urmare a foametei artificiale provocate de bolşevici – despre asta nu vorbeşte nici patria noastră, nici Europa vecină. În bogatul ţinut al Poltavei, în sate, pe drumuri şi pe cîmp zăceau cadavre neîngropate. De boscheţii din apropierea gărilor nu te puteai apropia – puteau cadavrele în descompunere, printre ele şi prunci. „Edem din lipsă de albumină", scriau pe certificatele celor ce se tîrau să moară pe pragul spitalelor. În Kuban era aproape chiar mai cumplit. Iar în Bielorusia, în multe locuri morţii erau ridicaţi de echipe speciale, dintre rude nu mai avea cine să-i îngroape.

Şi trîmbiţele nu ne trezesc să ne înfiorăm. Şi la răscrucile de drumuri vicinale, unde scîrţîiau convoaie încărcate cu osîndiţi nu au fost puşi nici măcar trei bolovani! Şi cei mai buni umanişti ai noştri, atît de condescendenţi la nedreptăţile din ziua de azi, în anii aceia doar dădeau din cap aprobator: totul este corect! aşa le trebuie!

Şi totul a fost făcut într-o tăcere atît de desăvîrşită, şi locul răzuit cu atîta migală, şi fiece şoaptă înăbuşită cu atîta zor, încît, astăzi, nu pot decît să-i

---

* Această cifră este diminuată, dacă judecăm după discursul lui Stalin la primul congres al colhoznicilor fruntaşi (*Opere*, Moscova, 1951, vol. 13, p. 246). El a precizat: la fiecare 100 de gospodării – 4-5 erau de chiaburi, 8-10 – ţărani înstăriţi. Adunînd, obţinem procentul gospodăriilor ce trebuiau distruse: de la 12 la 15, iar în 1929 erau în jur de 26 milioane de gospodării ţărăneşti: pe atunci o familie ţărănească avea în medie peste 5 membri, iar una înstărită şi peste 6.

refuz pe cei amatori să-mi povestească despre lagăr: „Lăsați, fraților, am teancuri de asemenea povestiri, nu mai am unde să le pun", însă despre deportarea țăranilor nu-mi aduce nimeni nimic. Oare unde am putea găsi pe cineva care să ne povestească?...

Știu că aici nu este de ajuns un capitol și nici o carte a unui singur om. Iar eu nici măcar un capitol temeinic nu sunt în stare să alcătuiesc.

Și totuși încep. Vreau să pun acest capitol ca un semn, ca un reper, în locul acelor bolovani, ca să marchez locul unde poate, cîndva, se va ridica o nouă biserică a lui Hristos Mîntuitorul.

De la ce a început totul? Oare de la dogma că țărănimea este „mică burghezie"? (Dar cine nu este la ei mică burghezie? Potrivit schemei lor extraordinar de exacte, în afară de muncitorii din fabrici, pe de o parte, – excluzîndu-i pe cei calificați –, și de magnații-patroni, pe de alta, toți ceilalți, de fapt tot poporul: și țăranii, și funcționarii, și artiștii, și aviatorii, și profesorii, și studenții, și medicii, nu sunt altceva decît „mică burghezie".) Ori de la calculul tîlhăresc al cîrmuitorilor: pe unii să-i jefuiască și pe alții să-i înspăimînte?

Din ultimele scrisori pe care Korolenko le-a adresat lui Gorki în 1921, înainte ca primul să moară, iar cel de al doilea să emigreze, aflăm că acest atac banditesc asupra țărănimii a început încă de pe *atunci* și a fost realizat aproape în aceeași formă ca și în anul 1930. (Pe măsură ce trec anii, apar tot mai multe materiale în legătură cu asta.)

Dar puterea lor nu era pe măsura cutezanței și au renunțat, au dat înapoi.

Totuși proiectul le-a rămas în cap, și pe parcursul întregului deceniu al treilea s-a fluturat acest cuvînt cu intenții de mustrare, de vină: chiabur! chiabur! chiabur! În conștiința orășenilor se insinua ideea că n-au loc să trăiască alături de „chiabur" pe pămînt.

Nimicitoarea ciumă țărănească se pregătea, pe cît se poate judeca, încă din noiembrie 1928, cînd, după raportul secretarului comitetului de partid al ținutului Caucazul de Nord Andreev, CC al VKP/b/ *a interzis să fie primiți în colhoziuri* țăranii înstăriți („chiaburii"): iată, erau separați pentru exterminare. Această hotărîre a fost ratificată în iulie 1929, și de pe acum, erau pregătite listele criminale, și au început confiscările și deportarea. Iar la începutul anului 1930, ceea ce urma să se înfăptuiască (după ce avusese loc o repetiție și totul fusese pus la punct) a fost anunțat public de către hotărîrea Comitetului Central al VKP/b/ din 5 ianuarie privind accelerarea colectivizării (partidul are „deplina justificare să treacă în activitatea sa practică de la politica de limitare a tendințelor exploatatoare ale chiaburimii la politica de lichidare a chiaburimii ca clasă").

După Comitetul Central, n-au întîrziat prea mult nici preasupusele ȚIK și SNK: la 1 februarie 1930 au dezvoltat voința partidului, dîndu-i formă legislativă. Comitetelor de partid regionale și de ținut li se da libertatea „să adopte toate măsurile necesare în lupta cu chiaburimea pînă la (nici n-a fost altfel) confiscarea totală a averii chiaburilor și deportarea lor din limitele raioanelor și ținuturilor".

Doar cînd să spună ultimul cuvînt, pe Măcelar l-a cuprins ruşinea. *Din care limite* a spus. Dar n-a spus – *în care*. Unii naivi puteau să înţeleagă că undeva aproape, la treizeci de verste depărtare...

Cît despre *coada de topor,* se pare că nici nu figura în Teoria Înaintată. Însă, după anvergura cositorii, a devenit clar că fără ea nu se poate. Am vorbit de valoarea acestui cuvînt. De pildă, s-a iniţiat o „colectă de ambalaje", şi pionierii au pornit din casă în casă să adune de la ţărani saci în folosul statului sărac, dar tu nu ai dat, ţi-a părut rău, fiindcă ai nevoie (l-a magazin nu sunt de vînzare), – gata, eşti coadă de topor. Numai bun pentru deportare.

Şi aceste denumiri şi-au pornit marşul voios prin Rusia Sovietică, ale cărei nări nu se răciseră încă de aburii sîngelui vărsat în războiul civil! Cuvintele au fost lansate şi, cu toate că nu explicau nimic, erau înţelese, simplificau foarte mult, nu trebuia să gîndeşti cîtuşi de puţin. A fost repusă în vigoare o lege din timpul războiului civil (după opinia mea nu a fost o lege rusească; unde s-a mai pomenit în istoria Rusiei aşa ceva?): zece pentru unul! O sută pentru unul! Pentru un *activist* omorît (şi cel mai adesea – un leneş, un palavragiu; toată lumea îşi aminteşte că deschiaburirea era condusă de hoţi şi beţivi) erau exterminaţi sute de ţărani dintre cei mai harnici, buni organizatori, inteligenţi, cei care purtau în ei stabilitatea naţiunii ruse.

Cum? cum! ni se strigă. Dar *ciocoii?* Asupritorii vecinilor? Care dau cu împrumut şi iau camătă?

Just, într-o mică măsură au nimerit acolo şi ciocoii (toţi oare?) Numai că întrebăm şi noi: ciocoi – fiindcă aveau aceasta în sînge? Fiindcă aceasta era esenţa lor? Ori pentru că acesta este specificul oricărei bogăţii (şi al oricărei puteri), să-l strice pe om? O, dacă ar fi atît de simplă „purificarea" omenirii sau a unei clase! Dar dacă au **purificat** într-atît ţărănimea, cu pieptene des de fier, deci, dacă au purificat-o de ciocoii cei nemiloşi, încît n-au cruţat cincisprezece milioane pentru asta, de unde atunci în satul colhoznic de astăzi aceşti burtoşi, răi, cu mutre îmbuibate, care se află în fruntea lui (şi a comitetului raional)? Aceşti prigonitori nemiloşi ai bătrînelor singure şi ai tuturor celor fără de apărare? Cum de a scăpat rădăcina *lor* de fiară hrăpăreaţă la „deschiaburire"? Doamne, dar oare nu sunt sămînţă de *activişti?*...

Cel care a crescut jefuind bănci[2], nu putea să aprecieze ţărănimea nici ca un frate, nici ca un stăpîn. El nu putea decît să fluiere precum Solovei-tîlharul[3] – şi în taigă şi tundră au fost tîrîţi milioane de trădători, plugari cu mîini bătătorite, tocmai aceia care au instaurat puterea sovietică, numai ca să primească pămînt, şi după ce l-au primit, şi-au înfipt repede rădăcinile în el („pămîntul aparţine celor care îl muncesc").

Despre ce *ciocoi* mai poate fi vorba, dacă staniţele din Kuban, de pildă Urupinskaia, au fost deportate *în bloc,* de la mic la mare (au fost aduşi în schimb demobilizaţi)? Iată unde este clar „principiul de clasă, nu-i aşa? (Să ne amintim că tocmai Kubanul aproape că nu i-a sprijinit pe albi în războiul civil şi cel dintîi a distrus spatele frontului armatei lui Denikin, a căutat să se înţeleagă cu roşii. Şi brusc a apărut „sabotajul din Kuban"!) Dar satul Dolinka, centrul agriculturii din Arhipelag, de unde a apărut? În anul 1929,

toți locuitorii lui (nemți) au fost „deschiaburiți" și deportați. Cine pe cine exploata acolo – greu de înțeles.

Principiul „deschiaburirii" este și mai ușor de înțeles prin destinul copiilor. Iată-l, de pildă, pe Șurka Dmitriev din satul Masleno (Selișcenskie Kazarmî de lîngă Volhov). În anul 1925, cînd a murit tatăl lui,Fiodor, el avea treisprezece ani și era unicul băiat, în rest – numai fete. Cine să conducă gospodăria tatălui? El, cine altul? Surorile și mama îl ascultau supuse. Acum, pe uliță, se saluta ca un om mare cu cetățenii mai în vîrstă din sat. A izbutit să continue cu vrednicie munca tatălui, și în anul 1929 avea hambarele pline. Chiabur, bineînțeles. Au deportat toată familia.

Adamova-Sliozberg povestește înduioșător despre întîlnirea ei cu o fetiță pe nume Motia, băgată la închisoare în 1936 pentru că a plecat de capul ei – *pe jos, două mii de kilometri!* ar fi trebuit să i se dea o medalie olimpică pentru asta – din exilul din Ural ca să se ducă în satul natal Svetlovidovo, lîngă Tarusa. În anul 1929, cînd a fost deportată cu părinții, era școlăriță, pe urmă n-a mai putut să învețe. Învățătoarea, alintînd-o, o poreclise „Motia – Micul Edison": fetița nu numai că învăța excelent, dar avea și o minte grozav de inventivă și făcuse tot felul de invenții pentru școală. După șapte ani a cuprins-o dorul, a vrut să mai vadă o dată măcar bîrnele acelei școli inaccesibile – și „Micul Edison" a primit pentru asta pușcărie și lagăr.

Arătați-mi un asemenea destin de copil în secolul al XIX-lea!

La deschiaburiți intrau neapărat toți morarii, dar, cum se știe, morarul și fierarul erau tehnicienii satului. Iată-l, de pildă, pe morarul Prokop Ivanovici Laktiunkin din satul Penki, gubernia Riazan (lîngă Petelino). Îndată ce „l-au deschiaburit", fără el au strîns prea tare șurubul pietrelor și moara a luat foc. După război l-au iertat și s-a întors în sat. Dar n-avea liniște că nu era moară. Laktiunkin a cerut aprobare, a turnat chiar el pietrele și, în același loc (negreșit în același loc), a ridicat moara, firește nu pentru folosul lui, ci pentru colhoz, dar mai degrabă pentru întregirea și înfrumusețarea peisajului.

Iată însă și un fierar sătesc, să vedem ce fel de chiabur este el. Să începem, așa cum le place la serviciul de cadre, cu tatăl. Tatăl lui, Gordei Vasilievici, a slujit douăzeci și cinci de ani la fortăreața din Varșovia și în urma anilor serviți s-a ales cu praful de pe tobă: ca soldat pentru douăzeci și cinci de ani și-a pierdut bucata de pămînt. Însurat cu o fată de soldat de pe lîngă fortăreață, după ce și-a încheiat slujba în armată, s-a dus în satul nevestei, Barsuki, din județul Krasnenski. Aici, sătenii l-au îmbătat și cu jumătate din banii strînși de el, a plătit pentru tot satul restanțele dărilor. Cu cealaltă jumătate a luat de la moșier o moară în arendă, dar curînd, pe această arendă, a pierdut și restul de bani. Și, astfel, și-a petrecut lunga-i bătrînețe ca cioban și ca paznic. A avut șase fete – pe toate le-a dat după oameni săraci – și un singur băiat, Trifon (numele lor de familie era Tvardovski). Trifon a fost dat ca băiat de prăvălie la un magazin de galanterie, dar de acolo a fugit îndărăt la Barsuki și s-a tocmit la fierarii Molceanov: un an argat fără simbrie, patru ani ucenic, după alți patru a devenit meșter, și-a construit o izbă în satul Zagorie, apoi s-a însurat. I s-au născut șapte copii (printre ei și poetul Alexandr) și nu poți face avere dintr-o fierărie. Pe tată îl ajuta fiul cel

mare, Konstantin. Din zori şi pînă în noapte forjau, căleau şi făureau cinci excelente topoare oţelite, dar fierarii din Roslavl, cu prese şi muncitori salariaţi le stricau preţurile. Pînă în anul 1929 fierăria lor era într-o clădire de lemn, aveau un cal, uneori o vacă şi o viţică, alteori nici vacă, nici viţică, şi opt meri. Iată ce mai *ciocoi*. Banca Funciară ţărănească vindea în rate moşiile ipotecate. Trifon Tvardovski a cumpărat 11 deseatine de teren necultivat, năpădit pe de-a-ntregul de tufişuri, şi chiar înainte de anul Ciumei au defrişat prin munca lor 5 deseatine, restul lăsîndu-l aşa, sălbăticit. Şi i-au pus pe listă să-i deschiaburească: în tot satul nu erau decît cincisprezece gospodării şi cineva trebuia deschiaburit! Le-au calculat un venit fantastic de la fierărie, le-au pus un impozit peste puterile lor şi, neplătindu-l la timp, – pregăteşte-te de călătorie, chiabur blestemat!

Cine avea o casă de cărămidă în rînd cu cele de lemn ori cu etaj în rînd cu cele fără etaj, acela era evident chiabur – pregăteşte-te, canalie, în şaizeci de minute! În satul rusesc nu trebuie să existe case de cărămidă, case cu etaj! Îndărăt la cavernă! Încălziţi-vă ca în comuna primitivă! Acesta este marele nostru proiect de transformare, aşa ceva n-a mai existat de-a lungul istoriei.

Însă marele secret nu constă nici în asta. Uneori, cei care trăiau mai bine, dacă intrau repede în colhoz, rămîneau acasă. Dar un sărac încăpăţînat, care nu voia să scrie cererea de intrare în colhoz, era deportat.

Acest lucru este foarte important, cel mai important! Nu interesa pe nimeni nici o deschiaburire, ci doar băgarea forţată în colhoz. Nu puteau prin alte mijloace, ci doar înspăimîntîndu-i (de moarte), să le ia ţăranilor pămîntul făgăduit de revoluţie, şi tot pe ei să-i pună să-l lucreze ca iobagi.

Şi, iată, prin satele curăţate de mai multe ori de grîne, au pornit din nou groaznicii *activişti* înarmaţi, străpungeau pămîntul din curţi cu baionetele, băteau cu ciocanele în pereţii izbelor, uneori dărîmau pereţii, şi de acolo curgea grîu. Uneori, mai mult pentru a băga în sperieţi, sfîşiau şi pernele cu cuţitele. Fetiţa mică a gospodarului a înţepat unul din sacii confiscaţi, luîndu-şi puţin grîu: „Hoţoaico!" a strigat la ea activista şi i-a împrăştiat grîul din poală. Şi nu a lăsat-o să adune nici un bob.

Acesta era cel de al doilea război civil, acum împotriva ţăranilor. Era Marea (Cotiţiură) Ruptură, da, numai că nu spuneau – **a cui ruptură?**

A coloanei vertebrale a poporului rus.

* * *

Nu, noi am păcătuit faţă de literatura realismului socialist, ei au descris deschiaburirea, au descris-o într-un stil foarte curgător şi cu mare simpatie, ca pe o vînătoare de lupi fioroşi.

Numai că n-au descris cum la toate casele dintr-un sat ferestrele erau bătute în scînduri. Cum mergi prin sat, şi pe o prispă zăreşti o femeie moartă cu un prunc mort pe genunchi. Sau un bătrîn aşezat lîngă un gard, el îţi cere o bucată de pîine, dar cînd te întorci – zace răsturnat pe spate, mort.

Nici următorul tablou nu-l vom citi la ei: preşedintele sovietului sătesc, împreună cu învăţătoarea, luată ca martor, intră într-o izbă unde, pe laviţă,

zac un bătrîn şi o bătrînă (bătrînul acela ţinea înainte o ceainărie, cum să nu fie *ciocoi?* Căci nimeni de pe drum nu vrea o ceaşcă de ceai fierbinte) şi îşi agită revolverul: „Scoală-te, lup de Tambov!" Bătrîna a început să ţipe, şi preşedintele, pentru a-i înspăimînta şi mai tare, a tras cîteva gloanţe în tavan (răsună foarte tare în izbă). Pe drum, acei bătrîni au murit amîndoi.

Cu atît mai mult nu vom citi despre următorul procedeu de deschiaburire: pe toţi cazacii (dintr-o staniţă de pe Don) i-au convocat „la o adunare", acolo i-au înconjurat cu mitralierele, i-au luat şi i-au dus. Pe urmă, deportarea femeilor nu constituia o problemă.

Ne sunt descrise şi chiar arătate la cinematograf hambare întregi ori gropi pline cu grîu, ascuns de chiaburi. Nu ne arată însă acea modestă agoniseală, dragă ca lumina ochilor: o vită, curtea şi obiectele de bucătărie, pe care o femeie plîngînd a primit ordin să le abandoneze. (Presupunînd că unul dintre membrii familiei scapă şi izbuteşte să se descurce, şi Moscova „va hotarî" că acea familie este de mijlocaşi, întorcîndu-se în sat, ei nu-şi mai găsesc gospodăria lor mijlocie: totul a fost sfeterisit de activişti şi de muierile lor.)

Nu ne arată nici acele bocceluţe cu care o familie este lăsată să urce în căruţa statului. N-o să aflăm, de pildă, că în casa Tvardovski nu se găsea nici slănină, nici măcar pîine, – i-a salvat Kuzma, vecinul lor cu mulţi copii, pe care, de asemenea nu-l dădea bogăţia afară din casă, le-a dat cîte ceva să aibă pe drum.

Care izbutea fugea de ciumă la oraş. Uneori şi cu calul, dar în vremurile astea nu aveau cui vinde un cal: acel cal devenise şi el un fel de ciumă, era semnul sigur al chiaburului. Şi la tîrgul de cai, stăpînul lega calul de conovăţ, îl bătea uşor cu palma peste bot pentru ultima oară, şi se făcea nevăzut pînă nu-l observa cineva.

În general, se considera că Ciuma aceea a bîntuit în anii 1929-1930. Însă duhoarea ei de hoit a dăinuit multă vreme după aceea deasupra satului. Cînd în Kuban, în 1932, tot grîul, pînă la ultimul bob, a fost luat de stat chiar din treierătoare, iar colhoznicilor li s-a dat mîncare doar cît a ţinut recoltatul şi treieratul, pe urmă s-a isprăvit şi hrana caldă, şi nici măcar un bobuleţ pentru ziua-muncă – cum să le închidă gura femeilor care boceau? *Cine a mai rămas pe aici nedeschiaburit?* întrebau. Cine vrea să fie deportat? (În ce stare se afla satul la începutul colectivizării, eliberat de chiaburi, se poate judeca după mărturia Skripnikovei: în 1930 a fost de faţă cînd nişte ţărănci *din Solovki* trimiteau pachetele cu pesmeţi din pîine neagră în satul natal!)

Iată povestea lui Timofei Pavlovici Ovcinnikov, născut în 1886, din satul Kişkino, plasa Mihnevo (nu departe de Gorki Leninskie[4], aproape de şosea). A făcut războiul cu Germania, a făcut războiul civil. Cînd a isprăvit de luptat, s-a întors la pămîntul promis de decret[5], apoi s-a însurat. Era inteligent, ştiutor de carte, avea multă experienţă şi mîini de aur – se pricepea la orice. Avea şi cunoştinţe veterinare, pe care le dobîndise ca autodidact, avea căutare în tot ţinutul. Muncind fără preget, şi-a construit o casă frumoasă, a sădit o livadă, dintr-un mînzuleţ a crescut un cal grozav. Dar l-a ameţit NEP-ul, Timofei Pavlovici a avut ghinionul să creadă şi în NEP, cum a crezut în decretul cu pămîntul: în asociaţie cu un alt ţăran, a deschis o cîrnăţărie. (În

prezent, după ce la sate timp de patruzeci de ani n-au ştiut ce-s aceia cîrnaţi, unii s-ar scărpina la ceafă, nepricepînd: ce era rău în cîrnăţăria aceea?) Lucrau singuri, n-aveau nici un angajat, iar cîrnaţii îi vindeau prin cooperaţie. Şi în total au lucrat doar doi ani, din 1925 pînă în 1927, cînd au început să-i sufoce cu impozitele, atribuindu-le cîştiguri mari, imaginare (scornite de inspectorii financiari, fiindcă asta le era slujba, ori suflate la urechile secţiei financiare de către zavistnicii leneşi din sat, care nu erau buni de nimic în afară de a se face activişti). Şi cei doi asociaţi au închis cîrnăţăria. În 1929, Timofei a intrat în colhoz printre cei dintîi, a dus acolo calul său cel bun, şi vaca, şi întregul inventar. Muncind din răsputeri la cîmp, în plus a mai crescut şi doi tauri de rasă pentru colhoz. De colhoz se alegea praful, şi mulţi fugeau pur şi simplu din el, dar Timofei avea deja cinci copii, nu se putea mişca. Din ranchiună, cei de la secţia financiară îl socoteau în continuare înstărit (şi pentru ajutorul veterinar pe care îl oferea oamenilor) şi, acum chiar pe colhoznic, îl sufocau întruna cu impozite excesive. Nu avea cu ce plăti, i-au luat totul din casă; ultimele trei oi, pe care băiatul de unsprezece ani izbutise să le sustragă de la inventar, acum i-au fost luate şi acelea. Cînd au venit încă o dată să facă inventarul averii, biata familie nu mai avea numic, şi neruşinaţii de la secţia financiară au înregistrat pe listele lor ficuşii din hîrdaie. Timofei n-a mai răbdat, a luat toporul şi, sub ochii lor, i-a tăiat pe toţi. Ce înseamnă că a făcut el? 1. a distrus bunuri care aparţineau de pe acum statului; 2. a ridicat toporul împotriva puterii sovietice; 3. a discreditat sistemul colhoznic.

Iar în satul Kişkino, sistemul colhoznic tocmai trosnea din toate încheieturile, nimeni nu mai voia să lucreze, nu mai credea, plecaseră jumătate şi cineva trebuia pedepsit în mod exemplar. Timofei Ovcinnikov, *nepman* inveterat, care s-a strecurat în colhoz ca să-l distrugă, a fost acum deschiaburit prin hotărîrea preşedintelui sovietului sătesc Şokolov. Era în anul 1932, deportările în masă luaseră sfîrşit, şi nevasta cu cei şase copii (unul sugar) n-au fost deportaţi, ci doar aruncaţi în drum, căci li s-a luat casa. Peste un an, pe banii lor, au ajuns la Arhanghelsk, la părintele lor. Toţi cei din neamul Ovcinnikovilor trăiau pînă la 80 de ani, dar Timofei, din pricina unei astfel de vieţi, s-a frînt la 53*.

Chiar şi în anul 1935, şefii unui colhoz mergeau de Paşti beţi prin satul ajuns ca vai de el şi cereau de la *ţăranii cu gospodărie individuală* bani pentru vodcă. Dacă nu dai – „te deschiaburim, te deportăm!" Şi te deportează! Doar eşti cu gospodărie individuală. În asta constă Marea Ruptură, Marea Cotitură[6].

---

* Cele de mai jos nu au legătură cu tema noastră, dar ajută la înţelegerea epocii. Cu timpul, Timofei s-a aranjat şi la Arhanghelsk să lucreze într-o mezelărie *închisă*, tot cu doi meşteri, dar cu un şef peste ei. A lui fusese închisă ca dăunătoare pentru muncitori, aceasta era închisă ca să nu ştie muncitorii de ea. Ei prelucrau sorturi de salamuri scumpe pentru aprovizionarea personală a cîrmuitorilor acestui ţinut nordic. Deseori chiar Timofei era trimis să ducă produsele la casa mare, fără etaj, aflată, după un gard înalt, a secretarului comitetului regional de partid, tovarăşul Austrin (la colţul străzilor Liebknecht şi Ciumbarov-Lucinski) şi a şefului NKVD-ului regional, tovarăşul Şeiron.

Însă **drumul** ca atare, acest drum al crucii țăranilor, realiștii-socialiști nu ni-l descriu cîtuși de puțin. I-au încărcat, i-au pornit și, gata, povestea s-a sfîrșit, urmează trei asteriscuri după acest episod.

Era bine dacă îi încărcau cînd afară era cald, întrucît călătoreau în căruțe, altfel – în sănii, pe un ger cumplit, cu sugari, copii mici, adolescenți. Prin satul Kocenevo (regiunea Novosibirsk), în februarie 1931, cînd gerurile alternau cu viscolele, treceau, și treceau, și treceau nesfîrșite aceste convoaie, înconjurate de escortă, apăreau din stepa troienită și tot în ea dispăreau. Să se încălzească în izbe, puteau să intre doar cu permisiunea escortei și pentru cîteva minute scurte, ca să nu rețină convoiul. (Soldații din aceste trupe de escortă ale GPU-ului trăiesc încă! Sunt pensionari! Își mai amintesc, poate! Dar poate nu-și mai amintesc...) Toți se tîrau spre mlaștinile Narîmului, și în aceste mlaștini nesățioase au rămas cu toții. Dar mai înainte, drumul cumplit i-a prăpădit pe copii.

Intenția era aceasta – ca toți cei mici din familia țăranului să moară o dată cu cei mari. De la moartea lui Irod, doar Învățătura Înaintată a fost în stare să ne explice: cum se poate extermina pînă la prunci. Hitler era un învățăcel, dar el a avut noroc: abatoarele lui au fost mult popularizate, au devenit faimoase, ale noastre însă nu interesează pe nimeni.

Țăranii știau ce îi așteaptă. Și dacă aveau norocul ca trenul în care se aflau să treacă prin locuri populate, pe copiii lor mici, dar care puteau să se cațăre, îi coborau, în gări, pe ferestre: trăiți printre străini, cerșiți! Numai să nu muriți cu noi!

(La Arhanghelsk, în anii de foamete 1932–1933, copiii coloniștilor speciali nu primeau masă gratuită la școală și nici bonuri de îmbrăcăminte ca alți copii nevoiași.)

În eșalonul de pe Don, în care femeile au fost expediate separat de cazacii care fuseseră prinși la „adunare", o femeie a născut pe drum. Și li se dădea cîte un pahar de apă pe zi și nu în fiecare zi – 300 grame de pîine. Felcer? Nici pomeneală. Mama și-a pierdut laptele și pruncul a murit. Unde să-l îngroape? Doi soldați din escortă au urcat în vagonul lor pentru o stație, au deschis ușa din mers și au azvîrlit cadavrul micuțului.

(Acest tren avea ca destinație marele șantier din Magnitogorsk. Și pe bărbați tot aici i-au adus, i-au pus să sape bordeie! Începînd cu Magnitogorskul, barzii noștri au avut grijă și au *reflectat* viața nouă de pe șantier.)

Familia Tvardovski a fost dusă cu căruțele doar pînă la Elnia și, din fericire, era aprilie. Acolo i-au încărcat în niște vagoane de marfă și i-au încuiat, dar găleți, ori găuri în dușumele ca să-și facă nevoile nu existau. Și riscînd o pedeapsă ori o nouă condamnare pentru încercare de evadare, Konstantin Trifonovici, în timp ce trenul mergea și zgomotul era mai mare, a scobit o gaură în podea. Erau hrăniți o dată la trei zile în gările-nod de cale ferată: li se aducea supă în găleți. Este adevărat, călătoria (pînă la stația Lialia, Uralul de Nord) n-a durat decît zece zile. Acolo era încă iarnă, eșalonul a fost întîmpinat cu sute de sănii, și pe gheața rîului au pornit spre pădure. La un moment dat, spre seară, au ajuns la o baracă pentru plutași în care încăpeau

vreo douăzeci de oameni, nou-sosiţii erau peste cinci sute. Comandantul, unul Sorokin, din Perm, comsomolist, umbla cu paşi mari prin zăpadă şi arăta unde să se bată ţăruşi: aici o să fie o stradă, aici or să fie case. Aşa a luat fiinţă aşezarea Parcea.

Este greu să crezi că există atîta cruzime: să spui, într-o seară de iarnă, în taiga – aici! Oare sunt **oamenii** în stare de aşa ceva? Căci ei călătoresc în timpul zilei şi, iată, ajung la destinaţie noaptea. Sute, sute de mii au fost aduşi exact aşa şi abandonaţi, cu bătrîni, femei şi copii. În peninsula Kola (Appatitî), au petrecut toată întunecata iarnă polară în corturi simple, acoperite de zăpadă. De altminteri, cu cît a fost mai caritabil dacă pe nemţii din ţinutul Volgăi i-au adus – eşaloane întregi – în timpul verii (anul 1931 – 1931, nu 1941, să nu greşiţi!) în stepele fără apă ale Karagandei, şi acolo le-au ordonat să sape şi să construiască, şi le-au dat apă cu porţia? Apoi iarna vine şi acolo. (Către primăvara lui 1932, bătrînii şi copiii au murit pe capete: dizenterie, distrofie.) Chiar în Karaganda, ca şi în Magnitogorsk, au fost construite nişte bordeie-cămine, lungi şi joase, asemănătoare cu depozitele de legume. La Belomorkanal[7], nou-sosiţii au fost instalaţi în barăcile goale ale lagărului. Iar la Valgokanal[8] – îndată după Himki, i-au adus **înainte** de a instala lagărul, imediat după ce s-au încheiat cercetările hidrografice, i-au descărcat şi le-au ordonat să sape pămîntul cu tîrnăcopul şi să-l care cu roabele (în ziare scriau: „la canal au fost aduse maşini"). Pîine nu aveau; bordeiele lor – să le sape în timpul liber. (În prezent, acolo, şalupe şi nave de agrement îi plimbă pe moscoviţi. Pe fundul canalului – oase, în pămînt – oase, în beton – oase.)

Cînd se apropia Ciuma, în 1929, la Arhanghelsk au închis toate bisericile: oricum erau sortite să fie închise, dar acum s-a potrivit să răspundă nevoii adevărate de a-i adăposti pe „deschiaburiţi". Valuri mari de ţărani deportaţi se scurgeau prin Arhanghelsk, şi pentru o vreme întregul oraş devenise ca o mare închisoare de tranzit. În biserici au instalat priciuri cu mai multe etaje, doar că nu aveau cu ce să încălzească. În gară se descărcau fără întrerupere garnituri de transportat animale, şi, însoţiţi de lătratul cîinilor, treceau opincarii posomoriţi spre priciurile lor de la biserică. (Un băieţel, pe nume Ş., a ţinut minte cum un ţăran mergea cu hamul în jurul gîtului: în zorul deportării nu şi-a dat seama ce ar fi mai util să ia cu el. Un altul ducea un gramofon cu pîlnie. Operatori de filme, cîte lucruri interesante pentru voi!... În biserica Vvednie, priciul de opt etaje, nefiind fixat de perete, s-a prăbuşit într-o noapte, şi multe familii au fost strivite sub dărămaturi. Auzînd ţipetele, trupele s-au strîns în jurul bisericii.

Aşa au trăit în iarna aceea a ciumii. Nu se spălau. Aveau corpurile pline de bube. A apărut tifosul. Moartea îi secera cu nemiluita. Locuitorii din Arhanghelsk au primit un ordin categoric: să nu-i ajute în nici un fel pe *coloniştii speciali* (aşa erau numiţi ţăranii deportaţi)!! Plugarii colindau prin oraş mai mult morţi decît vii, dar nimeni nu putea primi pe nici unul în casă să-i dea să mănînce ori să-i întindă o cană de ceai la poartă: pentru aşa ceva, localnicii erau chemaţi la miliţie unde li se lua carnetul de indentitate. Pe stradă trece, tîrîndu-şi cu greu picioarele, un flămînd, se poticneşte, cade şi –

gata, e mort. Dar nici aceştia nu puteau fi ridicaţi (pe străzi circulau agenţi şi urmăreau să vadă cine sunt miloşii care acordă ajutoare).

Tot în vremea asta erau, de asemenea, deportate *sate întregi* de grădinari şi crescători de vite din apropierea oraşelor, nu scăpa unul (iarăşi: cine pe cine exploata în aceste sate?), iar locuitorii Arhanghelskului tremurau şi ei să nu fie la rîndul lor deportaţi. Se temeau să se oprească şi să se aplece deasupra unui cadavru. (Unul zăcea în apropiere de GPU, nu-l ridica nimeni.)

Erau înmormîntaţi *în mod organizat* de către un serviciu al municipalităţii. Fără sicrie, firește, în gropi comune, alături de vechiul cimitir al oraşului, pe strada Vologodskaia – în cîmp deschis. Şi nu le puneau nici un semn de pomenire.

Şi toate astea nu erau pentru truditorii ogoarelor decît un tranzit. Mai exista un lagăr mare al lor dincolo de satul Talaghi, şi pe unii i-au luat la încărcat de cherestea. Însă unul dintre ei a prins un moment prielenic şi a scris pe un buştean o scrisoare în străinătate (poftim, să-i mai învеţi carte pe ţărani!), astfel că au fost retraşi de la munca aceasta. Drumul lor a continuat mai departe: pe Onega, pe Pinega şi în sus pe Dvina.

În lagăr, noi glumeam: „Mai departe de soare nu ne vor trimite". Totuşi pe acei ţărani i-au trimis mai departe, unde multă vreme nu vor avea un acoperiş sub care să aprindă o făclie.

Ceea ce deosebea deportarea ţăranilor de toate deportările sovietice anterioare şi ulterioare era faptul că ei nu erau deportaţi în vreo localitate, în vreun loc amenajat pentru locuit, ei erau timişi spre fiarele sălbatice, ca pradă, să trăiască într-o stare primitivă. Nu, mai rău: chiar şi în starea primitivă, strămoşii noştri îşi instalau aşezările lîngă apă. De cînd e lumea şi pămîntul, nimeni nu şi-a clădit locuinţa altfel. Dar pentru *aşezările speciale* cekiştii alegeau locuri (ţăranii înşişi nu aveau voie să aleagă) pe povîrnişuri pietroase (deasupra rîului Pinega, la 100 metri înălţime, unde nu poţi da de apă şi nu creşte nimic pe pămînt). La vreo trei-patru kilometri se afla o luncă prielnică, instrucţiunile sunau că este interzis să ridice o aşezare în apropierea ei! Se întîmpla ca fineţele să se afle la zeci de kilometri de sătuc şi finul îl aduceau cu bărcile... Uneori **li se interzicea** pur şi simplu **să cultive grîu.** (Profilul economic îl stabileau tot cekiştii.) Noi, orăşenii, nu ştim încă un lucru: ce înseamnă viaţa cînd ai în grijă vite, fără vite viaţa ţăranului nu e viaţă, şi iată, pentru mulţi ani ei sunt osîndiţi să nu audă un nechezat de cal, un muget de vacă, un behăit de oaie; să nu înşeueze, să nu mulgă, să nu dea nutreţ vitelor.

Pe rîul Ciulîm din Siberia, aşezarea specială a cazacilor din Kuban a fost împrejmuită cu sîrmă ghimpată şi supravegheată din turnuri, ca în lagăr. (Am mai scris că, în felul acesta, în multe locuri, aşezările deportaţilor au fost transformate în lagăre.)

Se pare că totul a fost făcut pentru ca aceşti truditori detestabili să crape mai repede, să elibereze ţara noastră de ei înşişi, precum şi de grîne. Şi, într-adevăr, multe asemenea aşezări speciale au fost pustiite de moarte. Iar astăzi, oameni care trec întîmplător prin locurile acelea ard încet-încet lemnele barăcilor şi lovesc cu piciorul cîte un craniu ce li s-a nimerit în cale.

Nici un Genghis-han nu a ucis atîția țărani, cîți au ucis bravele noastre Organe sub conducerea Partidului.

Iată acum tragedia din Vasiugan. În anul 1930, zece mii de familii (deci, cincizeci-șaizeci și cinci de mii de oameni, după cîți membri aveau, în medie, familiile atunci) au trecut prin Tomsk, și mai departe i-au expediat pe jos, în miez de iarnă: mai întîi în josul rîului Tomi, apoi pe Obi, pe urmă în sus, pe Vasiugan, încă înghețat. (Locuitorii satelor întîlnite în cale, au fost scoși pe urmă să adune cadavrele de adulți și de copii.) În bazinul superior al Vasiuganului și al Tarei i-au abandonat pe un fel de grinduri (ridicături de pămînt tare printre mlaștini). *Nu le-au lăsat nici alimente, nici unelte de lucru.* A venit dezghețul, și ca drum spre lumea exterioară nu mai aveau decît două podețe de bîrne: unul spre Tobolsk, celălalt spre Obi. La capătul ambelor podețe au fost instalate posturi de gardă cu mitraliere, care nu lăsau pe nimeni să iasă din acest infern. S-au pornit molimele. Ieșeau disperați la posturile de gardă, implorau – îi împușcau pe loc. Tîrziu, cînd s-au dezghețat apele, de la *Integralsoiuz* (cooperația meșteșugărească și de consum) au trimis șlepuri cu făină și sare, dar nici acestea n-au putut urca pe Varsiugan. (Conducea acest transport delegatul de la Integralsoiuz, Stanislavov, el mi-a relatat totul.)

Au murit toți.

Se spune că totuși s-ar fi făcut o anchetă în acest caz și chiar ar fi fost împușcat unul dintre vinovați. Eu unul nu prea cred. Dar chiar dacă-i așa – proporția este admisibilă! Cunoscuta proporție a războiului civil: pentru unul de-al nostru – o mie de-ai voștri! Pentru șaizeci de mii ai voștri – unul de-al nostru.

Fără asta nu vei construi Societatea Nouă.

* * *

Și totuși deportații trăiau! După condițiile pe care le aveau este de necrezut, dar trăiau.

În așezarea Parcea ziua o începeau, lovind și amenințînd cu bastoanele, șefii de echipă komi-zîriani[9]. Toată viața lor, acești țărani își începeau ziua singuri, acum îi mînau cu bîtele la tăiat de lemne și la plutărit. Luni de-a rîndul hainele erau tot ude pe ei, nu-i lăsau să și le usuce, le micșorau mereu porția de făină și le cereau în schimb să aibă randament, apoi seara, puteau să lucreze la construcția caselor proprii. Hainele lor se prefăcuseră în zdrențe, îmbrăcau saci în chip de fuste, apoi îi coseau ca pantaloni.

De altminteri, dacă ar fi murit toți, n-ar mai fi existat multe dintre orașele de astăzi, nici chiar acel Igarka. Cine a construit Igarka începînd din anul 1929? Poate trustul Forestier al Nordului Polar? Nu țăranii deschiaburiți? Care la minus cincisprezece grade locuiau în corturi, dar în 1930 au dat primul transport de cherestea pentru export.

Deschiaburiții trăiau în *așezările lor speciale* ca *zekii* în lagărele cu regim disciplinar. Cu toate că nu aveau zonă de jur-împrejur, în sat se afla perma-

nent un pușcaș, care era stăpînul tuturor interdicțiilor și permisiunilor și care avea dreptul să împuște personal și necondiționat pe oricare recalcitrant.

Unii care erau de rasă puternică, au izbutit să fugă din trei așezări de exilați. Galina Osipovna Riabokon de lîngă Kupiansk a scos dintr-un astfel de sat din regiunea Vologda un grup de țărani (ea mergea înainte, cînta cîntece, chipurile ieșiseră să culeagă fructe de pădure). S-a dus la Harkov, la o verișoară, care era fată în casă. Stăpînii acesteia l-au întrebat pe un mare șțab dacă nu vrea o îngrijitoare bună la copii. Acesta i-a făcut formele, a angajat-o, era foarte mulțumit, iar ea trăia foarte bine. Dar în 1937, familia aceea a fost arestată, și Galina nu s-a putut abține: cu cizme de box și broboadă de lînă, s-a dus în satul ei să se grozăvească. Au arestat-o, bineînțeles, și a fost deportată pentru a doua oară. Dar a fugit și a doua oară!

Categoria cetățenească în care intrau *așezările speciale*, înrudirea apropiată cu Arhipelagul ies lesne în evidență dacă apelăm la principiul vaselor comunicante: cînd Vorkuta ducea lipsă de forță de muncă, atunci îi transferau (fără să-i judece din nou ori să le schimbe porecla!) pe *coloniștii speciali* din așezările lor în zonele lagărelor. Și ei trăiau foarte liniștiți în zone, mergeau la lucru chiar în zone, mîncau zămîrca lagărului, doar că *plăteau* pentru ea (și pentru pază, și pentru baracă) din salariul lor. Și nimeni nu se mira de nimic.

Și despărțiți de familie, *țăranii speciali* erau transferați dintr-o așezare în alta, precum *zekii* dintr-un lagăr în altul.

Într-una din oscilațiile de care dă uneori dovadă legislația noastră, la 3 iulie 1931, Comitetul Central Executiv al URSS a emis hotărîrea care permitea repunerea deschiaburiților în drepturi peste cinci ani, „dacă au efectuat (asta într-o așezare cu regim disciplinar!) o muncă social-utilă și au manifestat loialitate față de puterea sovietică" (adică dacă au ajutat unui pușcaș, unui *comandant* sau agentului operativ). Hotărîrea asta însă a fost dată aiurea, ca efect al unei adieri de o clipă. Căci acei cinci ani luau sfîrșit tocmai în anii cînd Arhipelagul a început să se pietrifice[10].

Au urmat tot ani în care nu era posibil să se slăbească regimul disciplinar: ba după asasinarea lui Kirov; ba 1937-1938; ba că din 1939 a început războiul în Europa; ba că din 1941 – la noi. Așa că mai sigur era altceva: începînd din 1937 s-au pus să-i scoată pe mulți dintre acești nenorociți de „chiaburi" și pe fiii lor din *satele speciale*, să le aplice articolul 58 și să-i bage în lagăre.

Este adevărat, în timpul războiului, cînd pe front era lipsă de forță năvalnică rusească au apelat și la *chiaburi:* căci conștiința lor rusească trebuia să fie superioară celei de chiaburi! Ici-colo, multora din satele speciale disciplinare și din lagăre li se propunea să meargă pe front ca să apere patria sfîntă!

Și se duceau...

Totuși – nu întotdeauna. Lui Nikolai H-v, fiu de „chiabur", a cărui biografie în prima ei parte am folosit-o pentru Tiurin din *Ivan Denisovici*, iar în cea de a doua n-am îndrăznit s-o dezvălui, i s-a făcut în lagăr propunerea –

refuzată troţkiştilor şi comuniştilor, oricît de arzătoare ar fi fost dorinţa lor: să meargă să-şi apere patria. H-v n-a şovăit nici o clipă, i-a trîntit-o numai-decît celui de la URCE: „E patria voastră, apăraţi-o singuri, mîncătorilor de căcat! *Proletariatul nu are patrie!!"*

Totul părea exact ca la Marx, căci, într-adevăr, orice deţinut în lagăr este şi mai sărac, mai năpăstuit şi mai lipsit de drepturi decît un proletar, dar iată, *colegiul lagărului* nu băgase la cap asta şi l-a condamnat pe H-v la moarte. Vreo două săptămîni, el a stat sub ameninţarea *pedepsei capitale,* dar nu a făcut cerere de graţiere, atît de mult îi ura. Şi tot ei i-au adus comutarea în alţi zece ani de lagăr.

Uneori se întîmpla că îi duceau pe deschiaburiţi în tundră sau în taiga, îi lăsau acolo şi uitau de ei: doar îi duceau la moarte, de ce să-i mai ţină în evidenţă? Fiindcă locurile erau îndepărtate, uitate de lume, nu le mai lăsau nici soldat de pază. Şi, în sfîrşit, eliberaţi de conducerea înţeleaptă – fără cal şi fără plug, fără unelte de pescuit, fără armă, acest neam de oameni harnici şi tenaci, poate cu puţine topoare şi cîteva lopeţi, a început o luptă disperată pentru viaţă în condiţii puţin mai uşoare decît în Epoca de piatră. Şi în pofida legilor economice ale socialismului aceste aşezări nu doar că au supravieţuit, dar au devenit puternice şi bogate!

Într-un asemenea sătuc, undeva pe Obi, dar nu în zona navigabilă, ci pe un braţ lăturalnic, a crescut Burov, venit aici copilandru. El povesteşte cum, într-o zi, înainte de război, trecea pe lîngă ei o şalupă şi, observîndu-i, a oprit. În şalupă se aflau ştabi de la raion. I-au întrebat cine sunt, de unde, de cînd. Tare s-au mirat şefii de bogăţia şi prosperitatea lor pe care n-o mai întîlniseră pe meleagurile lor kolhoznice. Au plecat. Peste cîteva zile însă au venit nişte împuterniciţi cu trăgători NKVD şi din nou, ca în anul Ciumei, le-au ordonat ca într-o oră să abandoneze toată agoniseala, această aşezare atît de primitoare, şi goi, doar cu nişte boccele, i-au expediat şi mai departe în tundră.

Oare nu este suficientă această povestire pentru a înţelege atît esenţa „chiaburilor", cît şi esenţa „deschiaburirii"?

Oare ce nu se putea face cu acest popor dacă ar fi fost lăsat să trăiască liber, să se dezvolte în voie!!

Credincioşii de rit vechi! Veşnic prigoniţi, veşnic exilaţi[11]! Iată cine cu trei secole mai înainte a deslușit esenţa cruntă a Autorităţilor! În anul 1950, un avion zbura peste întinderile ce aparţineau de Podkamennaia Tunguska. După război, şcoala de zbor se perfecţionase considerabil, şi sîrguinciosul aviator a observat ce n-au observat alţii vreme de douăzeci de ani înaintea lui: o localitate necunoscută în taiga. A notat coordonatele. A raportat. Era departe, un loc uitat de lume, dar pentru MVD nu există nimic imposibil, şi după o jumătate de an au ajuns acolo. Erau credincioşii de rit vechi din Iaruevo. Cînd a început marea şi multdorita Ciumă, cu alte cuvinte – colectivizarea, ei au fugit de această binefacere adînc în taiga, cu tot satul. Şi au trăit acolo fără să scoată capul undeva, doar pe staroste îl trimiteau la Iaruevo după sare, unelte metalice de pescuit şi de vînat şi după fier pentru alte feluri de scule, în rest îşi făceau singuri de toate, iar în loc de bani, îl încărcau pe staroste cu blănuri. Isprăvindu-şi treburile, se făcea nevăzut din tîrg ca un

criminal aflat sub urmărire, uitîndu-se încoace şi-ncolo să nu fie urmărit de cineva. Şi astfel, credincioşii de rit vechi din Iaruevo au cîştigat douăzeci de ani de viaţă! Douăzeci de ani de viaţă de om liber printre fiare sălbatice în loc de douăzeci de ani de jale colhoznică. Toţi purtau veşminte făcute în casă şi încălţări la fel, şi erau voinici ca uriaşii din poveste.

Aşadar, aceşti mîrşavi dezertori de pe frontul colhoznic au fost acum arestaţi şi condamnaţi în virtutea articolului... ce părere aveţi, care anume?... Legături cu burghezia mondială? Diversiune? Nu, 58-10, *propagandă* antisovietică (!?!?) şi 58-11, organizaţie antisovietică. (Numeroşi dintre ei au ajuns pe urmă în grupul din Diezkazkan al Steplag-ului, unde am avut posibilitatea să aflu această poveste.)

Iar în anul 1946, alţi credincioşi de rit vechi, care au fost scoşi din nu ştiu ce mînăstire uitată de lume prin asaltul vajnicelor noastre trupe (cu aruncătoare de mine, cu experienţa războiului de apărare a patriei), au fost încărcaţi urcaţi pe plute şi coborîţi pe Enisei. Prizonieri neînblînziţi – aceeiaşi sub Stalin cel Mare ca şi sub Petru cel Mare! – săreau de pe plute în apa Emiseiului, şi trăgătorii noştri îi curăţau cu rafale de automate.

Ostaşi ai Armatei sovietice! Să vă îmbunătăţiţi necontenit pregătirea de luptă!

Nu, rasa condamnată nu s-a stins! Chiar şi în exil ea a continuat să nască prunci, care, ereditar, erau ataşaţi aceleiaşi *aşezări speciale*. („Fiul nu răspunde pentru tatăl său", vă amintiţi?[12]) Dacă o fată *liberă* se mărita cu un *colonist special,* era inclusă în aceeşi categorie de iobagi, îşi pierdea drepturile cetăţeneşti. Dacă un bărbat se însura cu una dintre *acelea,* devenea şi el un exilat. Dacă o fată venea să-şi viziteze tatăl, o înscriau şi pe ea în rîndul *coloniştilor speciali,* îşi îndreptau greşeala că nu o făcuseră mai înainte. Cu aceste adăugiri se compensau pierderile celor transferaţi în lagăre.

Coloniştii speciali erau foarte numeroşi în Karaganda şi în împrejurimi. Precum strămoşii lor la minele din Ural şi Altai, aşa şi ei au fost *legaţi pe vecie* de minele din Karaganda. Proprietarul minelor putea să nu se jeneze de cît le cerea să lucrezee şi cît le plătea. Se spune că îi invidiau mult pe deţinuţii din lagărele agricole.

Pînă în anii '50, în unele părţi chiar pînă la moartea lui Stalin, *coloniştii speciali* nu aveau carnete de identitate. Şi doar din timpul războiului au început să aplice celor din Igarka coeficientul polar de salarizare[13].

Dar iată – după ce au îndurat douăzeci de ani exilul Ciumei, eliberaţi de sub controlul comenduirii, după ce au primit mîndreţea de carnete de identitate, cine şi ce sunt ei din punct de vedere interior şi exterior? Ei bine... da, cetăţeni sovietici standard, model! Da, exact precum cei educaţi paralel în oraşelele muncitoreşti, în adunările de sindicat şi în cadrul serviciului efectuat în armata sovietică. Ei îşi cheltuiesc la fel surplusul de energie bătînd pietrele de domino (bineînţeles, nu creştinii de rit vechi). Şi ei dau din cap aprobator la fiece secvenţă de pe ecranul televizorului. La momentul potrivit, înfierează la fel de mînioşi Republica Sud-Africană sau îşi dau şi ei obolul pentru a ajuta Cuba.

Aşadar, să ne înclinăm înaintea Marelui Măcelar, să ne plecăm capetele şi să ne gîrbovim umerii în faţa enigmei pe care o supune inteligenţei; deci, a avut dreptate el, acest cunoscător al sufletului omenesc, cînd a pus în mişcare acest malaxor cumplit, alimentîndu-l an de an?

A avut dreptate din punct de vedere moral: oamenii nu sunt supăraţi pe el! În vremea lui, spune norodul, a fost „mai bine decît pe vremea lui Hruşci"[14]: căci în fiecare an, de 1 aprilie, ziua păcălelilor, ţigările se ieftineau cu o copeică, iar articolele de galanterie cu zece copeici. Pînă în ziua cînd a murit i s-au înălţat elogii şi imnuri, şi nici chiar astăzi nu ni se îngăduie să-l demascăm: căci nu doar cenzorii îţi vor opri cu toţii pana, dar chiar şi cineva care stă la coadă într-un magazin, ori cineva care merge în acelaşi compartiment se va grăbi să oprească hula pe buzele tale.

Fiindcă noi îi respectăm pe Marii Nelegiuiţi. Noi îi venerăm pe Marii Asasini.

Şi cu atît mai mult a avut dreptate din punct de vedere politic: acest sînge a constituit liantul care i-a întocmit colhozuri supuse. N-are importanţă că peste un sfert de secol satul va atinge culmea mizeriei şi poporul va degenera din punct de vedere spiritual. În schimb vor fi lansate rachete în cosmos şi Occidentul înaintat şi luminat se va ploconi înaintea puterii noastre.

Capitolul 3

EXILĂRILE SE ÎNDESESC

UN EXIL atît de crunt, în locuri atît de sălbatice, cu un scop atît de puţin mascat – exterminarea, cum a fost exilul ţăranilor, n-a mai existat nici înainte, nici după el. Totuşi, avînd alte proporţii şi urmînd rînduieli proprii, exilările se îndeseau an de an: erau deportaţi tot mai mulţi oameni, concentraţi tot mai mulţi în acelaşi loc, iar rînduielile exilului deveneau tot mai aspre.

Se poate propune următoarea periodizare aproximativă. În anii '20, exilul era, într-un fel, o stare prealabilă, de tranziţie înainte de lagăr: erau puţini cei care îşi sfîrşeau pedeapsa în exil, aproape toţi erau expediaţi ulterior în lagăr.

Pe la sfîrşitul anilor '30, poate pentru că rîndurile exilului se îngroşaseră prea mult, acesta a căpătat importanţă de sine stătătoare ca formă pe deplin satisfăcătoare pentru limitarea libertăţilor şi pentru izolare. Şi în anii dinainte şi de după război, volumul lui şi poziţia lui faţă de lagăre n-a încetat să crească şi să se întărească: el nu pretindea cheltuieli pentru construcţia de bараci şi zone, pentru gardă, însă avea o mare capacite de absorbţie, cuprindea contingente foarte mari, mai cu seamă de femei şi copii. (În toate marile închisori de tranzit fuseseră rezervate celule permanente pentru femeile cu copii, celule care nu erau niciodată goale.)* Exilul asigura, într-un termen scurt, o curăţire sigură şi irevocabilă a oricărui raion important al metropolei. Şi el şi-a întărit atît de mult poziţia, încît din 1948 a căpătat o importanţă nouă în viaţa statului, aceea de *groapă de gunoi* – rezervorul unde sunt aruncate rezidurile Arhipelagului, ca să nu se mai întoarcă niciodată în metropolă. În primăvara lui 1948, lagărele au primit următoarea instrucţiune: Cincizeci şi Opţii, la încheierea sorocului, cu puţine excepţii, *să fie eliberaţi în exil*. Adică să nu fie împrăştiaţi cu uşurinţă prin ţara căreia nu-i aparţin, ci *fiecare individ* să fie dus sub escortă de la postul de gardă al lagărului pînă la comenduirea exilului, de la un ţăruş la alt ţăruş. Şi cum exilul cuprinde raioane strict delimitate, acestea toate alcătuiau la rîndul lor încă o ţară separată (chit că îmbucătăţită) între URSS şi Arhipelag – nu un purgatoriu, ci mai degrabă o gunoişte, din care se poate trece în Arhipelag, dar nu în metropolă.

---

* Bărbaţii lor, chiar dacă erau deportaţi, nu călătoreau împreună cu ele: existau instrucţiuni care prevedeau că membrii familiilor condamnate să fie deportaţi în locuri diferite. Astfel, dacă avocatul I. H. Gornik din Chişinău a fost deportat pentru sionism în ţinutul Krasnoiarsk, familia lui – în Salehard.

Anii 1944-1945 au adus exilului o completare deosebit de densă din teritoriile *ocupat-eliberate*, 1947-1949 – din republicile occidentale. Şi toate valurile la un loc, chiar fără exilul ţărănesc, au depăşit de multe, de nenumărte ori cifra de o jumătate de milion de exilaţi pe care a adunat-o pe parcursul întregului secol al XIX-lea Rusia ţaristă, puşcăria popoarelor.

Care erau oare crimele pentru care un cetăţean al ţării noastre în anii '30-'40 era condamnat la exil ori deportare? (Din nu ştiu ce plăcere administrativă, în toţi anii, această deosebire dacă nu se respecta, măcar tot se pomenea. Lui M. I. Brodovski, care s-a mirat că a fost deportat fără judecată, locotenent-colonelul Ivanov i-a explicat cu mărinimie: „N-aţi fost judecat pentru că acesta *nu-i exil*, ci doar *o deportare*, noi nu vă considerăm ca fiind judecat, iată, nici măcar nu vă lipsim de dreptul de vot". Adică elementul cel mai important al libertăţii cetăţeneşti!...)

Crimele cele mai frecvente sunt uşor de menţionat:

1. aparteneţa la o naţionalitate criminală (despre care vom vorbi în capitolul următor);
2. ispăşirea anilor de lagăr;
3. existenţa într-un mediu criminal (Leningradul rebel; zona mişcării de partizani, cum ar fi Ucraina de Vest ori Ţările Baltice).

Apoi, multe dintre acele **valuri,** enumerate chiar la începutul acestei cărţi[1], s-au scurs, în afară de lagăre, şi în exiluri, permanent aruncau o anumită parte şi în exil. Pe cine? În general, cel mai adesea, familiile celor care erau condamnaţi să-şi execute pedeapsa în lagăr. Dar nu întotdeauna, nici pe departe, nu absorbeau familii şi nici pe departe în exil nu se scurgeau numai familii. Aşa cum explicarea curenţilor care se formează într-un lichid cere cunoştinţe solide de hidrodinamică, altfel renunţi şi te mulţumeşti doar să observi stihia care vuieşte şi se învîrteşte, tot astfel şi aici: noi nu avem putinţa să studiem şi să descriem acele impulsuri diferenţiale care în diferiţi ani au expediat, brusc, diferiţi oameni în exil şi nu în lagăr. Noi doar observăm cum s-au amestecat aici tot felul de strămutaţi din Manciuria, indivizi izolaţi proveniţi din diferite ţări (cărora nici în exil legea sovietică nu le îngăduia căsătoria cu sovietici, chiar şi exilaţi); oameni din Caucaz şi din Asia Centrală, care pentru că au fost prizonieri n-au primit cîte zece ani de lagăr, ci doar şase ani deportare; şi chiar siberieni, foşti prizonieri, care au fost aduşi în raioanele lor de baştină, unde trăiau ca oameni liberi, fără să se prezinte periodic la comenduire, dar li se interzicea să părăsească teritoriul raionului respectiv.

Nu putem să analizăm diferitele tipuri şi cazuri de exil, deoarece cunoştinţele noastre au ca sursă unică doar nişte povestiri şi scrisori întîmplătoare. Dacă A. M. Ar-v nu mi-ar fi scris, cititorul n-ar fi cunoscut, de pildă, următoarea poveste. În anul 1943, într-un sat din regiunea Viatka s-a primit ştirea că unul dintre colhoznici, Kojurin, soldat la infanterie, a fost trimis într-un batalion disciplinar sau a fost împuşcat pe loc, nu se ştia clar. Şi numaidecît la nevasta lui cu şase copii (cea mai mare – zece ani, cel mai mic – şase luni, iar, pe deasupra, cu ea mai locuiau două surori, două fete bătrîne

cam de cincizeci de ani), s-au prezentat *executorii* (cititorul înțelege acest cuvînt, este un eufemism pentru *călău*). Și fără să permită familiei să vîndă ceva (izba, vaca, oile, fînul, lemnele – totul a fost lăsat jafului), i-au aruncat pe toți nouă, cu puținele lucruri, într-o sanie, pe un ger cumplit i-au dus la șaizeci de kilometri, în orașul Viatka-Kirov. Numai Dumnezeu știe cum n-au înghețat pe drum. O lună și jumătate i-au ținut în pușcăria de tranzit din Kirov, pe urmă i-au deportat la o mică fabrică de ceramică de lîngă Uhta. Acolo, surorile-fecioare au început să scotocească pe la gropile de gunoi, au înnebunit amîndouă și amîndouă au murit. Iar mama și copiii au supraviețuit numai cu ajutorul (neprincipial, antipatriotic și poate chiar antisovietic) al localnicilor. Cînd băieții au crescut, toți au mers la armată și, cum se spune, au fost „printre cei mai buni la pregătirea militară și politică". În 1960, mama s-a întors în satul natal, și pe locul unde odinioară se afla izba ei n-a mai găsit nici măcar o bîrnă, ori o cărămidă de la sobă.

Frumos subiect. Oare el nu se încadrează în colierul Marii Victorii a Patriei? Nu, nu-l ia nimeni, nu e tipic.

Dar în ce colier poate fi introdusă, în ce categorie poate fi inclusă *deportarea schilozilor războiului de apărare a patriei?* Nu știm aproape nimic despre ea (și sunt puțini cei care știu ceva). Dar scormoniți prin memorie și aduceți-vă aminte cîți asemenea infirmi, și încă tineri, mișunau prin piețele noastre pe lîngă ceainării și prin trenurile electrice extraurbane la sfîrșitul războiului? Și cît de repede au dispărut și pe neobservate. Și acesta a fost tot un val, o campanie. Și i-au exilat pe o insulă din nord, i-au exilat **pentru faptul** că, spre gloria patriei, s-au lăsat să fie sluțiți în război, și, de asemenea, pentru a arăta cît este de sănătoasă națiunea care a obținut atîtea victorii în toate ramurile atletismului și în jocurile cu mingea. Acolo, pe o insulă necunoscută, acești ghinioniști eroi ai războiului sunt ținuți, firește, fără drept de corespondență cu continentul (puține sunt scrisorile care se strecoară, așa am aflat despre ei) și, bineînțeles, sunt hrăniți mizerabil, căci prin munca lor nu pot justifica o rație mai bogată.

Se pare că și astăzi își duc zilele tot acolo.

Marea gunoiște, țara exilului, situată între URSS și Arhipelag, includea în sine și orașe mari, și mici, și așezări, și în general locuri îndepărtate, uitate de lume. Exilații se străduiau să obțină aprobarea să rămînă în oraș, toți credeau că aici este mai ușor, mai ales cu locul de muncă. Și, în general, viața aici semăna mai mult cu viața normală a oamenilor.

După toate probabilitățile, marea capitală a pămînturilor exilului, în orice caz una dintre perlele lui, era Karaganda. Am văzut-o înainte de sfîrșitul exilului general, în anul 1955 (ca exilat, am avut o permisiune scurtă de la comenduire să merg acolo: mă pregăteam să mă căsătoresc, firește, tot cu o exilată). La intrarea în acest oraș, în care pe vremea aceea era mare sărăcie, lîngă baraca plină de ploșnițe a gării, de care nu se apropiau tramvaiele (să nu se prăbușească în golurile săpate sub pămînt), se afla lîngă capătul liniei de tramvai, o casă de cărămidă absolut simbolică, al cărei zid era proptit cu bulumaci de lemn ca să nu se prăbușească. În centrul Orașului nou, pe un zid

de piatră era săpată inscripția: „Cărbunele înseamnă pîine" (pentru industrie). Și, într-adevăr, pîinea neagră se vindea în fiecare zi în magazine, și acesta era unul dintre avantajele exilului la oraș. Și muncă necalificată, și nu doar necalificată, aici găseai întotdeauna. În rest, magazinele alimentare erau mai mult goale. Iar tarabele pieței erau inaccesibile, negustorii cereau niște prețuri inimaginabile. Dacă nu trei sferturi din populația orașului, cel puțin o treime locuia atunci fără acte de identitate, doar se înregistra la comenduire; pe uliță mereu eram strigat și salutat – mă recunoșteau foști *zeki*, mai cu seamă cei din Ekibastuz. Ce fel de viață ducea exilatul aici? La locul de muncă avea o situație umilitoare și un salariu de nimic, pentru că nu oricine după catastrofa arestare–pușcărie–lagăr mai putea să-și adeverească studiile, iar vechime – nici atît. Sau, precum negrii, nu primeai salariu egal cu al albilor, și gata, poți să nu te angajezi. Și era cumplit cu locuințele, exilații locuiau în colțuri de coridoare care nu erau izolate nici măcar printr-o perdea, în cămări întunecoase, în șoproane, și plăteau niște prețuri fantastice, toate acestea erau închiriate de la particulari. Femei îmbătrînite și istovite de viața în lagăr, cu dinți de metal, visau să aibă și ele măcar o bluză de crepdeșin ori o pereche de pantofi „de sărbătoare".

În plus, la Karaganda, distanțele sunt foarte mari, mulți dintre ei trebuiau să străbată drum lung de acasă pînă la locul de muncă. Tramvaiul din centru pînă la periferie zdrăngănea un ceas întreg. Într-o zi, în tramvai, vizavi de mine ședea o femeie tînără istovită, într-o fustă murdară și niște sandale rupte. Ținea în brațe un copil învelit cu niște scutece murdare, ațipea tot timpul, iar copilul din brațele-i relaxate îi aluneca pe marginea genunchilor și, cînd tocmai sta să cadă, cineva îi striga: „Fii atentă, cade copilul!" Ea izbutea să-l prindă, dar peste cîteva clipe ațipea din nou. Lucra la castelul de apă în schimbul de noapte, iar ziua umblase prin oraș după pantofi, dar nu găsise nicăieri.

Așa era exilul la Karaganda.

După cîte știu, era cu mult mai ușor în orașul Djambul: fîșia de sud, îmbelșugată, a Kazahstanului, unde alimentele erau mai ieftine. Însă cu cît orașul este mai mic, cu atît este mai dificil să găsești de lucru.

Iată, de pildă, orășelul Eniseisk. În 1948, G. S. Mitrovici și alți cîțiva au fost duși acolo de la închisoarea de tranzit din Krasnoiarsk, și în timpul călătoriei, locotenentul care comanda escorta răspundea plin de optimism la întrebările lor: „De lucru? Se găse-ește". „Dar locuință?" „Se găse-ește". După ce i-a predat la comenduire, și-a văzut de treaba lui. Iar nou-sosiții au fost nevoiți să doarmă sub niște bărci întoarse ori sub acoperișurile tarabelor din piață. Pîine ei nu puteau să cumpere: pîinea se vindea pe listele cu locatarii caselor, iar nou-sosiții nu erau înscriși nicăieri, ca să locuiești undeva trebuie să plătești. Mitrovici, acum invalid, a cerut serviciu în specialitate, el era zootehnician. Comandantul *emvedist* și-a dat seama că de aici se poate alege cu ceva și a sunat la secția agricolă a raionului: „Alo, îmi dai o sticlă și îți dau un zootehnician".

Acela era exilul în care amenințarea: „Pentru sabotaj o să vă încadrăm la 58-14 și vă băgăm din nou în lagăr!" nu speria pe nimeni. Din același

Eniseisk există o mărturie din anul 1952. În ziua cînd s-au prezentat pentru înregistrare, exilaţii disperaţi i-au cerut şefului comenduirii să-i aresteze şi să-i trimită îndărăt în lagăr. Bărbaţi adulţi, ei nu-şi puteau cîştiga pîinea! Comandantul i-a luat la goană: „MVD-ul nu este bursa locurilor de muncă!"*

Iată un loc şi mai îndepărtat şi neştiut de nimeni: Taseevo, din ţinutul Krasnoiarsk, la 250 kilometri de Kansk. Acolo erau exilaţi nemţi, ceceni, inguşi şi foşti *zeki*. Acesta nu este un loc nou, nu este născocit, acolo, în vecinătate, se află satul Handalî[2], unde ocnaşilor li se schimbau lanţurile. Nou acolo era un oraş întreg format din bordeie, cu pardoseala de pămînt, firește. În anul 1949 au adus aici un grup de *recidivişti*, spre seară, i-au descărcat la şcoală. Tîrziu, în noapte, s-a întrunit o comisie ca să primească forţa de muncă: şeful MVD-ului raional, cineva de la trustul de exploatare forestieră, preşedinţi de colhozuri. Şi prin faţa comisiei au început să defileze: bolnavi, bătrîni, epuizaţi de cei zece ani de lagăr, şi, printre ei, foarte multe femei, – iată pe cine statul cel înţelept a scos din oraşele primejdioase şi i-a aruncat într-o zonă aspră ca să valorifice taigaua. Toţi au refuzat această „forţă de muncă", dar MVD-ul i-a silit să-i ia. Pe cei mai prăpădiţi, care erau deja cu un picior în groapă, i-au vîrît pe gît fabricii de sare, al cărei director a lipsit, n-a fost de faţă. Fabrica de sare se află pe rîul Usolka în satul Troiţkoe (şi el un vechi loc de exil, încă de pe vremea ţarului Alexei Mihailovici, cînd îi alungau aici pe credincioşii de rit vechi). La mijlocul secolului al XX-lea, tehnica era următoarea: puneau caii să alerge în cerc şi astfel sarea azvîrlită în sus de copite cădea în nişte tăvi, după care era uscată prin încălzire (lemne tăiau din pădure, la asta le puneau pe femeile bătrîne). Un mare şi cunoscut constructor de nave a nimerit în această partidă şi l-au pus să facă un lucru apropiat de specialitatea lui: să împacheteze sarea în lăzi.

A nimerit la Taseevo şi Kniazev, un muncitor de şaizeci de ani din Kolomna. El nu mai putea să muncească, trăia din cerşit. Uneori îl luau oamenii să doarmă la ei acasă, alteori adormea în uliţă. Pentru el nu se găsea loc la azilul invalizilor, la spital nu-l ţineau multă vreme. Odată, iarna, s-a urcat în pridvorul comitetului raional de partid, partidul muncitorilor, şi a îngheţat acolo.

Cînd plecau din lagăr în exilul din taiga (şi plecau pe un ger de minus douăzeci de grade, în camioane deschise, prost îmbrăcaţi, cum erau cînd s-au eliberat, în cizme din pînză impermeabilă care demult îşi trăiseră traiul, în timp ce soldaţii din escortă purtau scurte îmblănite şi pîslari călduroşi), *zekii* nici nu puteau să-şi dea seama în ce consta *eliberarea* lor. În lagăr aveau barăci încălzite, iar aici un bordei al tăietorilor de lemne, neîncălzit de un an de zile. În lagăr pîrîiau ferestraiele cu motor pe benzină, aici – la fel. Şi doar cu acest ferăstrău, şi acolo, şi aici, puteai să-ţi cîştigi raţia de pîine necoaptă cum trebuie.

---

* Căci el nu era obligat, iar deţinuţii nu aveau posibilitatea să cunoască legile Ţării Sovietelor, nici măcar Codul penal, de pildă paragraful 35: „Exilaţii trebuie împroprietăriţi cu pămînt ori să li se asigure o muncă plătită".

Însă noii exilaţi greşeau în această privinţă, şi cînd (în anul 1953) a venit (în Kuzeevo, raionul Suhobuzimskoe, Enisei) directorul adjunct al trustului de exploatare a lemnului Leibovici, frumos, curat, ei s-au uitat la haina lui de piele, la faţa albă de om bine hrănit şi, înclinîndu-se, au zis din greşeală:

— Bună ziua, cetăţene director!

Acela a clătinat mustrător din cap:

— Nu, nu, nici un „cetăţean"! De acum pentru voi eu sunt *tovarăş*, voi nu mai sunteţi deţinuţi.

I-au adunat pe deţinuţi în acel unic bordei, şi la lumina slabă a unei gazornițe, directorul adjunct încerca să-i convingă, şi vorbele lui erau ca nişte cuie bătute în sicriu:

— Să nu credeţi că asta nu-i decît pentru o vreme. Va trebui să trăiţi aici **veşnic.** Pentru asta trebuie să vă apucaţi numaidecît de treabă! Dacă aveţi familie – chemaţi-o aici, dacă nu – căsătoriţi-vă aici, nu mai amînaţi. Face-ţi-vă case. Faceţi copii. Pentru casă şi pentru vacă veţi primi credite. La muncă, la muncă, tovarăşi. Ţara aşteaptă lemnul vostru!

Şi a plecat tovarăşul în automobilul său.

Că le-au permis să se căsătorească – era un avantaj. După amintirile lui Retz, în aşezările mizere de pe Kolîma, de pildă, lîngă Iagodnoe, erau şi femei, care nu erau lăsate pe continent, dar MVD-ul interzicea căsătoriile: celor căsătoriţi trebuie să le dai locuinţă!

Dar şi faptul că nu-i lăsau să se căsătorească era o indulgenţă. În Kazahstanul de Nord, în anii 1950-1952, unele comenduiri, dimpotrivă, pentru a-l lega şi mai abitir pe exilat, îi puneau, încă de la sosire condiţia: în două săptămîni te căsătoreşti ori te trimitem la dracu-n praznic, în deşert!

Este curios că în multe locuri de exil se folosea în mod serios termenul „munci comune", specific lagărului. Pentru că muncile aici erau la fel ca în lagăr: acele munci inevitabile şi istovitoare, care îţi zdruncinau sănătatea şi nu îţi asigurau hrana. Şi dacă acum exilaţii, ca *oameni liberi,* beneficiau de mai puţine ore de muncă, cu două ore de drum la dus (la mină, ori la pădure), şi cu două ore la întoarcere, ziua de lucru atingea norma celei din lagăr.

Bătrînul muncitor Berezovski, care în anii '20 a fost lider sindical, a făcut zece ani de exil, începînd din 1938, iar în 1949 a primit zece ani de lagăr, în faţa mea a sărutat înduioşat raţia de pîine, zicînd bucuros numaidecît că în lagăr nu va muri de foame, aici pîinea i se cuvine. Dar în exil, te duci cu bani la prăvălie, vezi ditamai pîinea în raft, dar ţi se răspunde cu obrăznicie că nu au pîine! Şi, numaidecît, unui localnic i se vinde. La fel şi cu combustibilul.

Cam în aceiaşi termeni se exprima şi un bătrîn muncitor din Piter[3] pe nume Ţivilko (oameni care nu erau năzuroşi din fire). El spunea (1951) că după exil, în Lagărul special de ocnaş se simte om: şi-a muncit cele douăsprezece ore, apoi merge la zonă. Dar în exil, orice nulitate liberă putea să-i ordone (a lucrat în contabilitate) să muncească suplimentar fără plată – şi seara, şi în zilele libere, şi să efectueze acea muncă personal pentru acel individ liber, şi exilatul nu îndrăzneşte să refuze, ca mîine să nu fie dat afară din slujbă.

Nu era dulce nici viaţa exilatului care a devenit exilat „oploşit". Mitrovici, cînd a fost transferat în Kok-Terek[4], regiunea Djambul [din Kazahstan] (aici, viaţa lui a început astfel: lui şi unui tovarăş i-au repartizat un grajd de măgari – fără ferestre şi plin de bălegar; au măturat bălegarul de lîngă perete, au aşternut pelin şi s-au culcat), a primit postul de zootehnician al secţiei agricole raionale. El a încercat *să-şi facă treaba cinstit,* dar numaidecît şi-a atras antipatia şefilor de la partid. Micii şefi ai raionului îşi însuşeau din cireada raionului vacile la primul viţel, înlocuindu-le cu junci, şi îi cereau lui Mitrovici să înregistreze pe cele de doi ani ca avînd patru ani. Efectuînd un recensămînt atent, Mitrovici a descoperit cirezi întregi păscute şi îngrijite de colhozuri, dar care nu le aparţineau lor. Închipuiţi-vă că aceste cirezi aparţineau *personal* primului-secretar al comitetului raional de partid, şefului secţiei financiare şi comandantului miliţiei. (Cît de abil a intrat Kazahstanul în socialism!) „Să nu le înregistrezi!" i-au ordonat ei. Dar el le-a înregistrat. Manifestînd o sete de legalitate sovietică bizară pentru un *zek* în exil, el a mai cutezat să protesteze că preşedintele comitetului executiv şi-a însuşit dintr-un colhoz o pielicică de miel brumăriu, şi a fost dat afară (şi aceasta a fost doar începutul războiului lor).

Dar nici un centru raional nu este un loc rău pentru exil. Adevăratele dificultăţi ale exilului începeau acolo unde nu exista nici măcar un semn de aşezare urbană liberă, nu se putea vorbi nici măcar de marginea civilizaţiei.

Acelaşi A. Ţivilko povesteşte despre colhozul *„Jana Turmîs"* („Viaţa nouă") din regiunea Kazahstanului de Vest, unde se afla el în anul 1937. Înainte de sosirea exilaţilor, secţia politică a MTS-ului i-a atenţionat şi i-a instruit pe localnici: vor fi aduşi troţkişti, contrarevoluţionari. Locuitorii speriaţi, temîndu-se că vor fi acuzaţi de relaţii cu duşmanii poporului, *n-au împrumutat nici măcar puţină sare* nou-veniţilor În timpul războiului, exilaţii nu aveau cartele de pîine. Lucrînd în fierăria colhozului, povestitorul a primit pentru opt luni un pud de mei... Grăunţele primite le-au măcinat cu nişte pietre tăiate dintr-un monument funerar kazah. Şi s-au dus la NKVD: ori ne băgaţi la puşcărie, ori ne daţi voie să ne mutăm la centrul raional! (Întrebare: Dar localnicii? Păi-uite **aşa**... S-au obişnuit... Ei, şi pe urmă, faptul că ai o oaie acolo, o capră, o vacă, o iurtă, vase de bucătărie – toate îţi sunt de ajutor.)

În colhozuri, peste tot e la fel: exilaţii nu primesc nici îmbrăcăminte, nici raţia de pîine ca în lagăr. Colhozul este cel mai cumplit loc pentru exil. Asta-i ca o întrebare dintr-o lucrare de control la şcoală: unde-i mai greu – în lagăr sau în colhoz?

Iată, *sunt vînduţi* nişte novici, printre ei şi S. A. Lipşiţ, la puşcăria de tranzit din Krasnoiarsk. *Cumpărătorii* solicită dulgheri, tranzitul răspunde: dacă mai luaţi un jurist şi un inginer electrician (Lipşiţ), atunci vă dăm şi dulgher. Drept completare li se mai dau femei bătrîne şi bolnave. Pe urmă, pe un ger blînd de minus douăzeci şi cinci de grade, în camioane deschise, sunt duşi unde şi-a înţărcat dracul copii, într-un sat care numără în total vreo treizeci de gospodării. Ce să facă acolo un jurist şi un electrician (nu există nici urmă de curent electric)? Deocamdată să primească un avans: un sac de

cartofi, ceapă şi făină (este şi acesta un avans bun!). Iar banii vor veni în anul următor, dacă veţi munci îndeajuns ca să-i cîştigaţi. Pînă una-alta, iată ce aveau de făcut: să strîngă nişte cînepă troienită de zăpadă. La început n-au nici măcar un sac pe care să-l umple cu paie în loc de saltea. Prima pornire: lăsaţi-ne să plecăm din colhoz! Nu, nu se poate: pentru fiecare cap, colhozul a plătit Direcţiei Penitenciarelor cîte 120 ruble (anul 1952).

O, dacă ne-am putea reîntoarce în lagăr!...

Dar cititorul va săvîrşi o greşeală dacă va crede că exilaţii o duceau mai bine în sovhoz, decît în colhoz. Iată, de pildă, un sovhoz din raionul Suhobuzimskoe, satul Minderla. Barăci, este adevărat, fără zonă, ca un lagăr de deţinuţi fără escortă. Deşi este un sovhoz, aici oamenii nu ştiu ce sunt aceia bani, nu există în circulaţie. Aici doar se scriu cifre: 9 ruble (staliniste[5]) de om pe zi. Şi se mai scrie: cîtă caşă a mîncat acel om, cît se scade pentru pufoiacă, pentru locuinţă. Totul se scade, se scade, şi iată minune: la plată reiese că exilatul n-a cîştigat nimic, ba a mai rămas şi dator sovhozului. În acest sovhoz, îşi aminteşte A. Stotik, doi oameni s-au spînzurat de disperare.

(Însuşi acest Stotik, un tip cu imaginaţie bogată, n-a învăţat nimic din experienţa nefericită cu studierea limbii engleze în Steplag*. Cînd s-a obişnuit cu acest exil, el şi-a pus în gînd să realizeze dreptul, garantat de constituţie, al unui cetăţean al URSS la... învăţămînt! Şi a făcut cerere, rugînd să fie lăsat să meargă la Krasnoiarsk **la studii!** Pe această cerere impertinentă, cum alta poate n-a mai cunoscut toată ţara exilului, directorul sovhozului (un fost secretar al comitetului raional de partid) a pus nu doar o rezoluţie negativă, aceasta era în acelaşi timp şi o declaraţie de principiu: „Nimeni şi niciodată nu va permite lui Stotik să meargă la studii". Dar iată că s-a ivit un prilej prielnic: închisoarea de tranzit din Krasnoiarsk recruta de prin raioane dulgheri dintre exilaţi. Stotik, care nu era deloc dulgher, s-a oferit, a plecat, la Krasnoiarsk a locuit într-un cămin printre beţivi şi hoţi şi acolo a început să se pregătească pentru examenele de admitere la Institutul de medicină. Le-a trecut cu note foarte mari. Pînă la comisia de validare nimeni nu s-a uitat mai atent în dosarul lui. La comisie: „Am fost pe front... Apoi m-am întors..." şi a simţit că i s-a uscat gîtleju. „Şi mai departe?" „Apoi... m-au... băgat la închisoare..." a rostit pînă la urmă Stotik, şi comisia a arborat o mină ameninţătoare. „Dar mi-am ispăşit pedeapsa! Am ieşit! Am luat note mari! a insistat Stotik. Zadarnic. Şi era anul cînd a căzut Beria!)

Şi cu cît locul era mai îndepărtat şi mai uitat de lume, cu atît era mai rău, erai şi mai lipsit de drepturi. A. E. Makeev, în amintitele însemnări despre Kenghir, redă povestirea „robului din Turgai", pe nume Alexandr Vladimirovici Poliakov, despre exilul lui, între două lagăre, într-un loc de păşunat pierdut în deşertul Turgaiului. Singura autoritate, acolo, era preşedintele colhozului, un kazah, şi nici chiar de la părinteasca lui comenduire, n-a trecut niciodată nimeni să-l vadă. Locuinţa lui Poliakov era într-o şură, la un loc cu oile, unde dormea pe un aşternut de paie; obligaţiile lui: să fie robul celor

---

* Partea a Cincea, Capitolul 5.

patru soții ale președintelui, să rezolve cu fiecare treburile gospodăriei [fiecăreia], inclusiv golirea oalelor de noapte. Ce putea Poliakov să facă? Să plece de acolo și să se plîngă? Nu numai că nu avea cu ce, dar asta ar fi însemnat **evadare** și douăzeci de ani de ocnă. În satul acela nu se mai afla nici un rus. Și au trecut cîteva luni pînă a venit un inspector financiar rus. Acesta a rămas uimit de povestirea lui Poliakov și a acceptat să depună plîngerea lui la raion. Pentru această plîngere socotită o calomnie mîrșavă împotriva puterii sovietice, Poliakov a primit o nouă condamnare pentru lagăr, și prin anii '50 o ispășea fericit în Kenghir. Aci i se părea că aproape se eliberase...

Și încă nu suntem siguri dacă „robul din Turgai" a fost cel mai năpăstuit dintre toți exilații.

Că exilul are asupra lagărului avantajul de a oferi o viață stabilă, un fel de „ca acasă" (bine, rău, trăiești aici, și vei trăi în continuare fără să mai fii transferat dintr-un loc într-altul), de asemenea, nu poți afirma fără rezerve. Chiar dacă nu e vorba de transfer, dar se poate întîmpla o strămutare inexplicabilă și implacabilă hotărîtă de comenduire, o închidere neașteptată a unui centru de exil sau a unui raion întreg se poate declanșa întotdeauna; astfel de cazuri, după amintirile multora, s-au întîmplat în diferiți ani și în locuri diferite. În special în timpul războiului – vigilența! Toți exilații din raionul Taipak să se pregătească în douăsprezece ore și – fuga în raionul Djembet! Și viața ta mizeră, și agoniseala mizeră, dar atît de necesară, și acoperișul care curge, dar aproape reparat, – lasă totul, abandonează totul! Înainte, marș, oaste descălțată! Dacă n-o să dați ortul popii, o să vă pricopsiți!

În general, deși pare o viață dezordonată, lipsită de disciplină (nu merg încolonați, ci fiecare încotro vrea, nu se adună pe platformă înainte de a pleca la muncă, nu-și scot căciula, nu mai sunt încuiați cu lacăt pe dinafară), exilul își are și el regimul său. Într-un loc mai blînd, într-altul mai aspru, dar pretutindeni s-a făcut simțit înainte de anul 1953, cînd a început îmblînzirea generală.

De pildă, în multe locuri exilații nu aveau dreptul să depună la instituțiile sovietice nici un fel de plîngeri pe probleme cetățenești decît prin comenduire, și numai ea hotăra dacă merită să dea curs acelei plîngeri ori să o stingă pe loc.

La chemarea ofițerilor de la comenduire, exilatul trebuia să abandoneze orice fel de muncă, orice fel de treabă și să se prezinte. Cei ce cunosc viața din Uniunea Sovietică vor înțelege că exilatul nu putea să nu îndeplinească o rugăminte personală (interesată) a ofițerului de la comenduire.

Ofițerii comenduirilor, ca situație și drepturi, nu erau mai prejos decît cei din lagăre. Dimpotrivă, ei aveau mai puține griji: nici zone, nici santinele, nici potere după evadați, nici să hrănească și să îmbrace această gloată. Era de ajuns să-i înregistreze de două ori pe lună și uneori să facă formele, conform Legii, celor ce săvîrșiseră vreun delict. Acești ofițeri erau niște indivizi autoritari, leneși, îmbuibați (un sublocotenent de comenduire primea 2000 de ruble pe lună), și din această pricină, în majoritatea lor, erau ființe pline de răutate.

Se cunosc puține evadări, în adevăratul sens al cuvîntului, din exilul sovietic: cîștigul pe care l-ar fi avut un evadat norocos prin libertatea civilă era infim: căci localnicii liberi, aici, în jurul lui, care era în exil, aveau aproape aceleași drepturi. Aceasta nu era epoca țaristă, cînd evadarea din exil se transforma ușor în emigrație. Iar pedeapsa pentru evadare era considerabilă. Pentru evadare judeca OSO. Pînă în 1937, cifra maximă pe care o acorda era cinci ani de lagăr, după 1937– zece. Iar după război, o nouă lege, care nu a fost publicată nicăieri, a devenit cunoscută și a început să fie aplicată neabătut: pentru evadare de la locul de exil – *douăzeci de ani de ocnă!* Pedeapsă disproporționat de cumplită!

Comenduirile aveau puncte de vedere proprii în legătură cu ce trebuie și ce nu trebuie socotit evadare, cu locul unde anume se află acea linie interzisă peste care exilatul nu îndrăznește să treacă, cu distanța la care poate să se depărteze cînd se duce după lemne ori după ciuperci. În Hakassia, de pildă, în așezarea minieră Ordjonikidzevski, funcționa următoarea dispoziție: plecarea prea departe în sus (în munți) era considerată doar încălcare a regimului și se lăsa cu cinci ani de lagăr; plecarea prea departe în jos (spre calea ferată) era socotită evadare, ceea ce însemna douăzeci de ani de ocnă. Și această blîndețe de neiertat se înrădăcinase într-atît, încît atunci cînd un grup de exilați armeni, aduși la disperare de samavolnicia comenduirii minei, s-a dus să se plîngă la centrul raional, – firește, nu aveau pentru asta aprobarea comenduirii –, pentru această *evadare* au primit doar cîte șase ani.

Cel mai adesea, astfel de plecări mai îndepărtate din cauza unei confuzii erau calificate drept evadări. Precum și hotărîrile naive ale unor oameni bătrîni care nu erau în stare să sesizeze și să asimileze sistemul nostru canibalic.

O grecoaică, trecută de optzeci de ani, la sfîrșitul războiului a fost exilată din Simferopol în Ural. Cînd războiul s-a sfîrșit, și fiul ei s-a întors în Simferopol, firește, ea s-a întors și a locuit la el clandestin. În 1949, – (avea acum optzeci și șapte de ani –, a fost prinsă, condamnată la douăzeci de ani muncă silnică (87+20=?) și expediată în Oziorlag. O altă bătrînă, tot grecoaică, a fost cunoscută în regiunea Djambul. Cînd grecii au fost deportați din Kuban, ea a fost luată împreună cu două fiice mari, cea de a treia, măritată cu un rus, a rămas în Kuban. A stat bătrîna ce a stat în exil și a decis să se ducă la acea fiică, să moară la ea. „Evadare", ocnă, douăzeci de ani! În Kok-Terek, aveam un fiziolog, Alexei Ivanovici Bogoslovski. El a beneficiat de amnistia „Adenauer"[6] din anul 1955, dar nu pe de-a-ntregul: i-au mai lăsat exilul, ceea ce nu trebuia. A început să trimită cereri și memorii, dar toate astea durau, iar în vremea asta, în Perm, mama lui orbea încet-încet, și nu-l mai văzuse de paisprezece ani, de cînd a plecat la război și a căzut prizonier, și visa să-l mai vadă o dată înainte de a-și pierde pentru totdeauna vederea. Și, riscînd să fie condamnat la ocnă, Bogoslovski a hotărît să meargă la ea într-o săptămînă și să se și întoarcă. Și-a născocit o deplasare la centrele de creștere a vitelor din deșert, dar a urcat în trenul de Novosibirsk. La raion n-au observat plecarea lui, dar la Novosibirsk, un taximetrist vigilent l-a denunțat agenților operativi de la MVD, aceia au venit să-i ceară actele, nu le avea, bineînțeles, și a trebuit să mărturisească. L-au trimis îndărăt în pușcărie

noastră de pămînt din Kok-Terek, au început ancheta şi, pe neaşteptate, s-a primit o notă explicativă că el nu este exilat. Îndată ce a scăpat, a plecat spre mama lui. Dar a ajuns prea tîrziu.

Am sărăci considerabil tabloul exilului sovietic dacă am uita să menţionăm că în fiecare raion destinat să primească exilaţi, veghea fără preget o secţie cekistă operativă, care îi chema pe exilaţi la convorbiri, recruta colaboratori, aduna denunţuri şi le folosea pentru a aranja noi condamnări. Căci, cîndva, sosea vremea ca părticica umană aflată în exil să schimbe imobilitatea monotonă a exilului cu îngrămădeala voioasă a lagărului. *Cea de a doua prelungire* – o nouă anchetă şi o nouă condamnare, constituia sfîrşitul firesc al exilului pentru mulţi.

A trebuit ca Piotr Viksne să dezerteze în 1922 din armata letonă burgheză, să fugă în Uniunea Sovietică, pentru ca în 1934, pentru corespondenţă cu rudele din Letonia (rudele din Letonia n-au suferit cîtuşi de puţin), să fie deportat în Kazahstan, să nu-şi piardă curajul şi ca neobosit mecanic în exil la depoul din Aiaguza să devină stahanovist, pentru ca la 3 decembrie 1937 în depou să fie atîrnată placarda: „Luaţi exemplu de la tov. Viksne!", iar la 4 decembrie tovarăşul Viksne să fie condamnat pentru a doua prelungire, din care nu i-a mai fost sortit să se întoarcă.

Cea de a doua condamnare în exil, ca şi cele din lagăre, nu se opreau niciodată, pentru a demonstra celor de sus vigilenţa cekiştilor operativi. Ca pretudindeni, se aplicau *metode* întărite, care ajutau deţinutului să-şi înţeleagă mai iute destinul şi să i se supună fără să cîrtească (Ţivilko în Uralsk, 1937): treizeci şi două de zile de carceră şi şase dinţi scoşi). Însă erau şi perioade speciale, ca în anul 1948, cînd peste toate centrele de exil se arunca un năvod des şi îi prindeau pentru lagăre fie pe toţi pînă la unul, precum în Vorkuta („Vorkuta devine un centru de producţie, tovarăşul Stalin a dat indicaţii să fie curăţat"), fie pe toţi bărbaţii, ca în alte locuri.

Dar şi pentru cei care nu se nimeriseră printre cei cu *a doua prelungire*, „sfîrşitul exilului" era foarte nebulos. Aşa pe Kolîma, de pildă, unde şi „eliberarea" din lagăr consta doar în drumul de la postul de gardă al lagărului pînă la comenduirea specială, de fapt exilul nu avea sfîrşit pentru că din Kolîma nu exista ieşire. Iar cei care izbuteau totuşi să se smulgă de acolo şi să ajungă „pe continent" în scurtele perioade cînd era permis, probabil că nu numai o dată şi-au blestemat soarta: pe continent toţi au primit a doua condamnare pentru lagăr.

Umbra secţiei cekiste operative întuneca permanent cerul exilului, care şi aşa nu era lipsit de griji. Sub ochiul de argus al agentului operativ, înconjurat de zumzetul turnătorilor, muncind întruna pe brînci pentru a cîştiga pîinea pentru copii, exilaţii trăiau mereu cu teamă, închişi în ei, foarte izolaţi. Nici vorbă de discuţiile lungi din închisori şi lagăre, nici vorbă de confesiuni din toate cele trăite.

Iată de ce este greu să aduni relatări despre viaţa în exil.

Exilaţii noştri nu ne-au lăsat, s-ar putea spune, nici fotografii: chiar dacă existau fotografi, ei fotografiau numai pentru acte de identitate – pentru serviciile de *cadre* şi secţiile speciale. Să se fotografieze un grup de exilaţi

împreună ? Ferit-a Sfîntul! Asta ar fi însemnat un denunț la GB: priviți, aceasta e organizația noastră antisovietică clandestină. După fotografie toți vor fi *înhățați*.

Odată însă au făcut o fotografie modestă (care a și apărut într-o ediție occidentală*): strînși unul într-altul, îmbrăcați în zdrențele sovietice, veștejiți, deprimați, cîndva însă aprigi – celebrii Maria Spiridonova, Izmailovici, Maiorov, Kahovskaia. Dar unde este impetuozitatea lor de altă dată? De ce nu pornesc conspirativ spre capitală? De ce nu trag în asupritorii poporului? De ce nu aruncă bombe?...

Nu, exilații noștri nu au lăsat fotografii, din acelea, știți, de grup și destul de vesele: al treilea din stînga – Ulianov, al doilea din dreapta Krjijanovski. Toți sunt bine hrăniți, îmbrăcați curat, nu știu ce-i munca și nevoile, dacă au bărbuță – este îngrijită, dacă au căciulă – e din blană de calitate.

Căci pe atunci, copii, erau niște vremuri tare sumbre...

* I. Steinberg, *Spiridonova*. Methuen & Co Ltd., London, 1935.

Capitolul 4

SURGHIUNUL POPOARELOR

ISTORICII pot să ne corecteze, însă memoria noastră, care este aceea a oamenilor de mijloc, n-a reţinut nici din secolul XIX, nici din XVIII, nici din XVII vreo strămutare masivă, forţată a popoarelor. Au existat cuceririle coloniale: în insulele oceanelor, în Africa, în Asia, în Turkestan, învingătorii au dobîndit puterea asupra populaţiei băştinase, dar, nu ştiu cum, colonizatorilor neevoluaţi nu le-a trecut prin cap să despartă această populaţie de pămîntul ei strămoşesc, de casele străbunilor. Poate numai transportul negrilor pentru plantaţiile americane ne furnizează o asemănare şi un precedent, însă acolo n-a existat un sistem de stat maturizat: acolo nu erau decît nişte creştini-negustori de sclavi, care acţionau izolat, în pieptul cărora s-a aprins brusc focul pasiunii pentru cîştig, şi ei au pornit, fiecare pe cont propriu, să prindă, să înşele şi să cumpere negri, unul cîte unul ori cu zecile.

A trebuit să se ivească speranţa umanităţii civilizate – secolul al XX-lea, a trebuit ca, pe baza Unicei Învăţături Adevărate, Problema Naţională să se dezvolte grandios, pentru ca specialistul cel mai mare în această problemă să ia patentul exterminării în masă a popoarelor pe calea deportării lor în patruzeci şi opt, în douăzeci şi patru şi chiar într-o oră şi jumătate.

Firește, nici Lui Însuşi nu i-a fost clar de la început. O dată chiar s-a exprimat imprudent: „N-a existat şi nici nu poate să existe vreun caz de oameni care ar putea deveni, în URSS, obiect al persecuţiilor din pricina originii lor naţionale“*.

În anii '20, toate aceste limbi naţionale erau încurajate, Crimeii i se repeta la nesfîrşit că e tătărască, tătărască, aveau chiar şi alfabetul arab, şi toate inscripţiile – în tătară.

S-a dovedit a fi o greşeală...

Chiar după ce a plăsmuit marea deportare ţărănească, marele Cîrmaci nu şi-a dat seama numaidecît cît de comod va fi să aplice acelaşi procedeu naţiunilor. Şi totuşi, experienţa fratelui Hitler, de exterminare a evreilor şi ţiganilor, era tîrzie, după începutul celui de al doilea război mondial, Tătucul Stalin chibzuise la această problemă mai dinainte.

În afară de Ciuma Ţărănească şi înainte de a începe deportarea popoarelor, exilul nostru sovietic, deşi număra cîteva sute de mii de persoane, nu se putea compara cu lagărele, nu era atît de glorios şi abundent pentru ca

---

* Stalin, *Op. cit.*, vol. 13, p. 258.

mersul Istoriei să lase vreo urmă în el. Existau *surghiuniţi–deportaţi* (judecaţi), existau *surghiuniţi administrativi* (fără judecată), dar şi unii şi ceilalţi, toţi, nişte unităţi ce puteau fi numărate, cu numele lor, anii de naştere, articolele de condamnare, cu fotografii din faţă şi profil, şi doar înţeleptele şi răbdătoarele Organe, cărora nu le era silă cîtuşi de puţin, se pricepeau să împletească funii din aceste grăuncioare de nisip, din aceste familii ruinate să alcătuiască blocurile monolite ale raioanelor deţinătoare ale unor centre de exil.

Dar ce amploare şi ce avînt a căpătat exilul cînd au fost deportaţi *spetpereselenţii, strămutaţii speciali!* Primii doi termeni au fost moşteniţi de la ţar, ultimul este autentic sovietic. Oare nu cu acest adjectiv – *special* – sunt alcătuite o serie de denumiri ce ne sunt deosebit de dragi *(secţie specială, misiune specială, legătură specială, raţie specială, sanatoriu special)?* În anul Marii Cotituri au fost numiţi strămutaţi speciali „deschiaburiţii", ceea ce era mult mai exact şi mai simplu, şi nu oferă motiv de contestaţie, fiindcă au fost „deschiaburiţi" nu doar chiaburii, or, noţiunea de „strămutat special" este invulnerabilă.

Şi iată că Marele Părinte a indicat să se aplice această denumire naţiunilor deportate.

Nici El n-a făcut descoperirea dintr-o dată. Prima experienţă a fost făcută cu foarte multă prudenţă: în 1937, vreo cîteva zeci de mii de coreeni – ce încredere se putea acorda acestor oameni măslinii cu ochii înguşti înainte de Halhin-Gol[1], în faţa imperialismului japonez? – au fost discret şi rapid, de la mic la mare, cu o părticică din calabalîcul mizer, aruncaţi din Extremul Orient în Kazahstan. Atît de rapid, încît prima iarnă şi-au petrecut-o în case din chirpici, fără ferestre (de unde să procure geamuri?!). Şi atît de discret, încît nimeni, în afară de kazahii din vecinătate, n-a aflat de această strămutare, şi nici o gură din ţară n-a scos o singură vorbă, şi nici un corespondent străin nici măcar n-a crîcnit. (Iată de ce toată presa trebuie să se afle în mîinile proletariatului.)

Procedeul a plăcut şi a fost reţinut. Şi în 1940 a fost aplicat în împrejurimile oraşului–leagăn[2] Leningrad. Însă deportaţii n-au fost luaţi noaptea şi nici sub ameninţarea baionetelor, această acţiune s-a numit „petrecerea solemnă" în Republica numită Karelo-Finică (recent cucerită). Cînd soarele era la amiază, sub drapele fluturînde şi în sunet de fanfară, finlandezii şi estonienii din împrejurimile Leningradului erau trimişi să cucerească noile pămînturi natale. După ce i-au dus ceva mai departe (despre soarta unui grup de şase sute de persoane povesteşte V.A.M.), le-au ridicat la toţi actele de identitate, i-au înconjurat cu ostaşi din escortă şi i-au expediat mai departe în vagoane roşii de animale, pe urmă cu şlepul. De la debarcaderul de destinaţie din adîncul Kareliei au început să-i expedieze încolo şi-ncoace „pentru întărirea colhozurilor". Şi acei oameni absolut liberi, care au fost petrecuţi atît de solemn, s-au supus. Numai douăzeci şi şase de rebeli, printre ei şi povestitorul, au refuzat să se supună, mai mult – n-au vrut să predea carnetele de identitate! „Vor fi victime!" i-a prevenit reprezentantul puterii sovietice – al Sovnarkomului RSS Karelo-Finice. „O să trageţi cu mitralierele?" i-au strigat

ei. Ce nechibzuiți, de ce cu mitralierele? Cum stăteau grămadă, încercuiți de escortă, era de ajuns și una singură (și nimeni n-ar fi compus un poem despre acești *douăzeci și șase*[3] de finlandezi). Însă o moliciune ciudată, o neîndemînare ori lipsă de operativitate au împiedicat aplicarea acestei măsuri înțelepte. Au încercat să-i despartă, au invitat cîte unul la agentul operativ – de fiecare dată se duceau toți douăzeci și șase. Și îndărătnicia lor plină de curaj și fără sens a biruit! Le-au lăsat actele de identitate și nu i-au mai ținut înconjurați de escortă. Așa au scăpat de soarta de colhoznic ori exilat. Dar acesta este un caz excepțional, totuși marea masă a predat actele de identitate.

Toate acestea au fost probe. Doar în iulie 1941 a venit sorocul să experimenteze metoda în toată amploarea: trebuia ca republica autonomă și, desigur, trădătoare a Nemților din bazinul Volgăi (cu capitalele ei Engels și Marxstadt) să fie definitiv curățată și azvîrlită în cîteva zile undeva mai departe spre răsărit. Aici a fost pentru prima dată aplicată în toată puritatea ei metoda dinamică a deportării unor popoare întregi, și atunci s-a văzut cît de ușor și cît de fructuos a fost să folosească una și aceeași cheie – paragraful privind naționalitatea – în locul tuturor acelor anchete judiciare și hotărîri nominale pentru fiecare individ în parte. Și pentru nemții pe care îi prindeau în alte părți ale Rusiei (îi înhățau pe toți), nu era nevoie ca NKVD-ul local să aibă studii superioare ca să-și dea seama dacă sunt sau nu dușmani. Are nume nemțesc – înhață-l!

Sistemul a fost încercat, pus la punct și de acum încolo va înșfăca fiecare națiune desemnată, condamnată ca trădătoare, și mereu cu tot mai multă îndemînare: cecenii; ingușii; karaceaenii[4]; balkarii[5]; kalmucii; kurzii; tătarii din Crimeea; în sfîrșit, grecii caucazieni. Sistemul este deosebit de dinamic prin faptul că poporului i se anunță decizia Părintelui Popoarelor nu sub forma unui proces judiciar limbut, ci sub forma unei operații de luptă a infanteriei motorizate moderne: divizii înarmate intră noaptea pe teritoriul poporului sortit pieirii și ocupă pozițiile cheie. Națiunea criminală se trezește și vede că fiecare sat este înconjurat de mitraliere și automate. Și li se dau douăsprezece ore (dar este prea mult, asta-i vreme pierdută pentru roțile infanteriei motorizate, iar în Crimeea s-au dat numai două și chiar numai o oră și jumătate), ca fiecare să-și ia doar ceea ce poate duce în brațe. Și, imediat, toți se așază ca un arestat, cu picioarele încrucișate, în camion (babe, femei cu sugari – așezați-vă, s-a dat comanda!), și camioanele păzite de gărzi pornesc spre gară. De acolo – în garnituri de vagoane pentru transportul vitelor – pînă la destinație. Iar de acolo va mai trebui (așa au făcut tătarii din Crimeea pe rîul Unja – li se potriveau de minune aceste mlaștini din nord), precum edecarii, să tragă cu odgoanele împotriva curentului, cale de 150-200 kilometri în adîncul pădurilor sălbatice (mai sus de Kolovrig), plutele pe care stau întinși bătrînii cu barba albă.

Pesemne că din văzduh, de pe vîrful munților, priveliștea arăta sublim: toată peninsula Crimeea (numai ce fusese eliberată, aprilie 1944) a început să zumzăie concomitent, și balaurii coloanelor auto se tîrau, se tîrau întruna pe drumuri drepte și pe drumuri întortocheate. Era vremea pomilor în floare. Tătăroaicele cărau din răsadniță la grădină răsadul de ceapă dulce. Începuse

săditul tutunului. (Şi cu asta s-a terminat. Pentru ani şi ani de zile, pe urmă, tutunul a dispărut din Crimeea.) Coloanele auto nu veneau foarte aproape de sat, ele rămîneau la răscrucea drumurilor, aulele erau înconjurate de detaşamente speciale. Ordinul dădea un ceas şi jumătate pentru pregătire, dar instructorii au redus acest timp uneori la patruzeci de minute – să fie gata mai repede, să nu întîrzie la punctul de adunare, şi pentru ca în aul să rămînă cît mai multe lucruri pentru *sonder-kommando*-ul pe care detaşamentele speciale îl lăsau după ele. Aulele înverşunate, precum Ozenbaş din apropierea lacului Biuik, au trebuit să fie incendiate şi arse din temelii. Coloanele auto îi duceau pe tătari la gară, iar acolo, în vagoane, mai aşteptau zile întregi, şi se jeleau şi cîntau cîntece triste de rămas-bun*.

Uniformitate armonioasă! – acesta este avantajul de a deporta dintr-o dată naţiuni întregi. Fără cazuri particulare! Fără excepţii, fără proteste individuale! Toţi pleacă supuşi pentru că se află în aceeaşi situaţie. Pleacă nu numai toate vîrstele şi amîndouă sexele: pleacă şi cei ce se află în pîntecele mamei, şi ei sunt deportaţi de acelaşi Decret. Pleacă şi cei ce n-au fost încă zămisliţi: pentru că le-a fost hărăzit să fie concepuţi sub semnul aceluiaşi Decret şi chiar din ziua naşterii, în pofida învechitului, neinteresantului articol 35 al Codului penal („exilul nu poate fi aplicat persoanelor sub şaisprezece ani"), îndată ce au scos capul pe lume, ei vor fi strămutaţi speciali, vor fi deportaţi pe vecie. Iar majoratul lor, vîrsta de şaisprezece ani, va fi marcat prin faptul că vor începe să meargă să se înregistreze la comenduire.

Şi ceea ce a rămas în urmă: casele cu uşile larg deschise, calde încă, şi tot avutul întors pe dos, truda a zece şi chiar douăzeci de generaţii, revine cu aceeaşi uniformitate agenţilor operativi ai organelor represive, statului, vecinilor aparţinînd unor naţiuni mai fericite, şi nimeni nu va scrie plîngeri pentru vacă, mobilă ori vasele de bucătărie.

Şi această uniformitate este încununată de un ultim lucru: faptul că acel Decret secret nu i-a cruţat nici chiar pe membrii partidului comunist aparţinînd acestor naţiuni netrebnice. Deci nu va mai fi nevoie să le controleze carnetele de partid – o corvoadă mai puţin. Iar comuniştii, în exil, să fie obligaţi să tragă cît doi – şi pentru toţi cei din jur va fi bine**.

O fisură în uniformitate o constituiau numai căsătoriile mixte (nu degeaba statul nostru socialist a fost împotriva lor). Cînd au fost deportaţi nemţii şi apoi grecii, astfel de cupluri au rămas pe loc. Dar acest lucru crea mare

---

* În anii '60 ai secolului al XIX-lea, moşierii şi administraţia guberniei Taurida au făcut demersuri pentru strămutarea tuturor tătarilor din Crimeea în Turcia; Alexandru al II-lea a refuzat. În 1943, aceleaşi demersuri le-a făcut *gauleiterul* Crimeii: Hitler a refuzat.

** Firește, nici Cîrmaciul cel înţelept nu putea să prevadă toate întorsăturile. În 1929 au alungat din Crimeea pe prinţii tătari şi toate persoanele de vază. Cu ei au procedat mai blînd decît cu nobilii ruşi: nu au fost arestaţi, au plecat de bunăvoie în Asia Centrală. Aici, printre populaţia musulmană înrudită, ei s-au acomodat încet-încet, şi-au aranjat o situaţie prosperă. Şi iată că după cincisprezece ani, tot acolo i-au adus – pînă la unul – pe toţi tătarii care aparţineau clasei muncitoare! Vechile cunoştinţe s-au întîlnit. Numai că muncitorii erau trădători şi deportaţi, iar foştii prinţi ocupau posturi solide în aparatul sovietic, mulţi în partid.

confuzie şi lăsa în locuri, chipurile, purificate, focare de infecţie. (Precum acele bătrîne grecoaice, care se întorceau să moară la copii.)

Unde erau deportate naţiunile? Multe şi cu plăcere erau aduse în Kazahstan, unde, împreună cu exilaţii obişnuiţi au alcătuit o jumătate bună din republică, încît astăzi poate fi cu succes numită KaZEKstan. Însă nu au fost nedreptăţite nici Asia Centrală, nici Siberia (o mulţime de calmuci au murit pe Enisei), n-a fost uitat nici Uralul de Nord şi nici Nordul părţii Europene.

Oare trebuie ori nu trebuie să considerăm exil al popoarelor deportarea balticilor? Ea nu îndeplineşte condiţiile normale: nu i-au deportat pe toţi pînă la unul, popoarele parcă au rămas pe loc (erau prea aproape de Europa, altfel ce le-ar mai fi deportat!). Parcă au rămas, dar i-au rărit clasa-ntîi!

Curăţirea lor a început mai înainte: încă din anul 1940, îndată ce trupele noastre au intrat acolo, şi înainte ca popoarele să voteze încîntate în majoritate pentru intrarea în Uniunea Sovietică. Epurarea a început cu ofiţerii. Închipuiţi-vă ce a însemnat pentru aceste state tinere prima (şi ultima) lor generaţie de ofiţeri: ei reprezentau toată seriozitatea, responsabilitatea şi energia naţiunii. Încă liceeni în zăpezile de lîngă Narva[6], ei au învăţat cum să apere cu pieptul lor fragil o ţară care încă nu prinsese puteri. Acum această experienţă şi energie concentrate au fost doborîte dintr-o lovitură, asta a fost cea mai importantă pregătire pentru plebiscit. Era o reţetă verificată: oare nu tot aşa au făcut şi în Uniunea de bază? Să fie nimiciţi discret şi rapid aceia care pot să se pună în fruntea rezistenţei, şi încă aceia care ar putea să agite prin idei, discursuri, cărţi, – şi poporul este parcă tot la locul lui, cînd de fapt el nu mai există. Un dinte mort, privit din afară, la început seamănă perfect cu unul nou.

Dar în 1940, pentru Ţările Baltice n-a fost deportare, au fost lagăre, iar pentru mulţi – moarte prin împuşcare în curţile de piatră ale puşcăriilor. Şi în 1941, în timpul retragerii, au înhăţat cîţi au putut: oameni înstăriţi, oameni de seamă, oameni de vază, i-au tîrît după ei ca pe nişte trofee scumpe, apoi i-au aruncat ca pe bălegar pe pămîntul îngheţat al Arhipelagului (îi ridicau neapărat noaptea, o sută de kilograme bagaj pentru întreaga familie, şi pe capii de familie, chiar de la îmbarcare, îi separau pentru puşcărie şi exterminare). Apoi, mereu, în timpul războiului (la radio Leningrad), Ţările Baltice erau ameninţate cu răzbunarea necruţătoare. În 1944, întorcîndu-se, şi-au împlinit ameninţările, au *arestat* din belşug, cu nemiluita. Dar nici asta încă nu se putea numi deportare în masă a poporului.

Deportarea principală a balticilor s-a declanşat în anul 1948 (lituanienii nesupuşi), în 1949 (toate cele trei naţiuni) şi în 1951 (încă o dată lituanienii). În aceiaşi ani, care coincid, au pieptănat şi Ucraina de Vest, şi ultima deportare s-a efectuat de acolo tot în anul 1951.

Pe cine se pregătea Generalisimul să deporteze în 1953? Pe evrei? Şi pe mai cine? Acest proiect n-o să-l cunoaştem niciodată. Eu, de pildă, bănuiesc că Stalin dorea cu ardoare să deporteze întreaga Finlandă undeva prin pustiurile din vecinătatea Chinei, dar n-a izbutit nici în 1940, nici în 1947

(încercarea de lovitură de stat a lui Leino). Ar fi găsit el un locşor dincolo de Ural chiar şi sîrbilor, chiar şi grecilor din Peloponeş.

Dacă acest al Patrulea Stîlp[7] al Învăţăturii Înaintate ar mai fi trăit încă vreo zece ani, harta etnică a Eurasiei ar fi fost de nerecunoscut, s-ar fi produs o mare Migraţie în sens invers.

Cîte naţiuni au fost deportate, tot atîtea epopei se vor scrie cîndva: despre despărţirea de pămîntul natal şi despre exterminarea din Siberia.

Totuşi, pentru ca lectorul să se convingă că este vorba de aceeaşi ţară a exilului, de care are cunoştinţă, de aceeaşi *gunoişte* din acelaşi Arhipelag, să urmărim puţin deportarea balticilor.

Deportarea balticilor nu numai că s-a produs fără violentarea voinţei supreme a poporului, ci s-a dovedit a fi tocmai împlinirea acelei voinţe. În fiecare dintre cele trei republici s-a adoptat o hotărîre liberă a Consiliului de Miniştri (în Estonia la 25 noiembrie 1948) privind deportarea anumitor categorii dintre compatrioţii lor în străina şi îndepărtata Siberie, şi asta **pe vecie,** ca să nu se mai întoarcă niciodată pe pămîntul natal. (Aici se vede limpede atît independenţa guvernelor din Ţările Baltice, cît şi starea de exasperare extremă în care le-au adus netrebnicii de compatrioţi, nişte oameni de nimic.) Iată care erau acele categorii: a. familiile celor deja condamnaţi (nu era de ajuns că părinţii erau exterminaţi în lagăre, trebuia distrusă toată familia); b. ţăranii înstăriţi (asta grăbea foarte mult colectivizarea, care devenise o chestiune ce nu mai putea fi amînată în Ţările Baltice) şi toţi membrii familiilor acestora (studenţii din Riga au fost luaţi în aceeaşi noapte, cînd au fost ridicaţi părinţii din gospodăriile lor); c. oameni importanţi, de vază, care nu se ştie cum scăpaseră filtrelor din anii 1940, 1941 şi 1944; d. pur şi simplu cetăţenii ostili regimului, care n-au izbutit să fugă în Scandinavia, sau familii pe care activiştii aveau pică personal.

Această hotărîre, pentru a nu aduce prejudicii demnităţii marii noastre Patrii comune şi pentru a nu procura bucurie *duşmanilor* noştri occidentali, nu a fost publicată în ziare, nu a fost făcută publică în republici şi nici deportaţilor nu li se făcea cunoscută de la început, ci doar cînd soseau la destinaţie, în comenduirile siberiene.

Organizarea deportării se perfecţionase într-atît în anii care au trecut de la deportările coreenilor şi chiar ale tătarilor din Crimeea, experienţa valoroasă a fost generalizată şi însuşită într-atît, încît acum nu se mai număra cu zilele, nici cu orele, ci doar cu minutele. S-a stabilit şi s-a verificat că sunt prea de ajuns douăzeci–treizeci de minute de la prima bătaie în uşă, noaptea, pînă la ultimul pas pe care stăpînul îl face peste pragul casei spre bezna nopţii şi în camion. În aceste minute, familia trezită din somn izbutea să se îmbrace, să realizeze că va fi deportată pentru totdeauna, să semneze o hîrtie că nu are nici o pretenţie în privinţa bunurilor, să-şi pregătească bătrînele şi copiii, să strîngă boccelele şi, la comandă, să iasă. (Nu erau probleme cu bunurile care rămîneau. După plecarea escortei, veneau reprezentanţii secţiei financiare şi făceau un inventar de confiscare, după care apoi toată averea era vîndută în folosul statului prin magazinele de consignaţie. Nu avem temeiuri să le

reproşăm că în timpul acestei operaţii mai vîrau cîte ceva şi în sînul lor. Nici nu prea era nevoie de aşa ceva, era de ajuns o chitanţă de la magazinul de consignaţie, şi orice reprezentant al puterii populare putea să ducă acasă cu totul legal lucrul cumpărat pe un preţ de nimic.

La ce poţi să te gîndeşti în aceste douăzeci-treizeci de minute? Cum să cumpăneşti şi să alegi ce este mai necesar? Un locotenent care a deportat o familie (bunica – 75 de ani, mama – 50, fiica – 18 şi fiul – 20), i-a sfătuit: „Să luaţi neapărat maşina de cusut!" Cum să ghiceşti? Această maşină de cusut a hrănit pe urmă toată familia*.

De altfel, această viteză mare a operaţiunii de exilare era uneori şi în folosul celor osîndiţi. O vijelie! A trecut, şi cu asta, basta. Chiar şi cea mai bună mătură mai lasă puţin praf. Cineva dintr-o familie, care n-a înnoptat acasă atunci, a stat departe trei zile şi trei nopţi, apoi s-a prezentat la secţia financiară, a cerut să i se ia sigiliul de la casă, şi ce credeţi? L-au luat! Să te ia naiba, stai acolo pînă la următorul Decret!

În acele vagoane mici de transportat animale, în care de regulă încap opt cai sau treizeci şi doi de soldaţi, sau patruzeci de puşcăriaşi, băgau cîte cincizeci, chiar şi mai mulţi, deportaţi din Tallin. Din grabă mare vagoanele n-au fost echipate cu toate cele trebuincioase, şi n-au îngăduit prea repede să se perforeze o gaură. Căldarea pentru nevoi era veche şi neîncăpătoare, se umplea numaidecît, se vărsa şi stropea lucrurile. Mamifere cu două picioare – oamenii au fost siliţi din prima clipă să uite că femeile şi bărbaţii nu sunt la fel. O zi şi jumătate au stat închişi fără apă şi fără mîncare, a murit un copil. (Parcă toate astea le-am mai citit undeva, nu-i aşa? Cu două capitole în urmă, cu douăzeci de ani în urmă, acelaşi lucru...) Au stat multă vreme în gara Julemiste, afară, oameni alergau şi băteau în vagoane, întrebau de nume, încercau zadarnic să transmită cuiva alimente şi lucruri. Dar au fost alungaţi. Iar cei încuiaţi erau flămînzi. Iar pe cei neîmbrăcaţi îi aştepta Siberia.

Pe drum au început să le dea pîine, în unele gări – ciorbă. Drumul tuturor trenurilor cu deportaţi era lung: regiunile Novosibirsk, Irkutsk, ţinutul Krasnoiarsk. Numai în Barabinsk au sosit cincizeci şi două de vagoane cu estonieni. Pînă la Acinsk au mers paisprezece zile şi paisprezece nopţi.

Oare ce-i poate susţine pe oameni în această călătorie disperată? Speranţa pe care le-o dă nu credinţa, ci ura: „Curînd o să se termine cu *ei!* Anul acesta o să fie război, la toamnă o să ne întoarcem acasă".

Nici un om cu viaţă normală, fericită, fie el din lumea occidentală ori din lumea orientală, nu va înţelege, nu va împărtăşi şi poate nici nu va ierta această stare de spirit care domnea dincolo de zăbrele. Am mai scris că şi noi aveam aceeaşi speranţă şi aceeaşi dorinţă arzătoare în anii aceia: 1949, 1950. În anii aceia, nedreptatea acestei orînduiri, a acestor condamnări la douăzeci şi cinci de ani, a acestor întoarceri pentru a doua oară în Arhipelag, a ţîşnit

---

* Aceşti militari din escortă – ce înţelegeau ei din ceea ce făceau? Pe Maria Sumberg a deportat-o un soldat din Siberia, de pe rîul Ciulîm. Curînd a fost lăsat la vatră, a venit acasă şi acolo a întîlnit-o. Pe faţa lui s-a aşternut un surîs larg, şi a exclamat bucuros şi cu totul înduioşat: „Tanti! Mă mai ţii minte?..."

cu toată puterea, atingînd punctul culminant, punctul de explozie, pe care nimeni nu-l mai poate suporta şi nici o gardă nu-l mai poate apăra. (Să generalizăm: dacă regimul este imoral, supusul este eliberat de orice obligaţie faţă de el.) Cît de abominabilă trebuie să faci viaţa oamenilor, pentru ca mii de mii, în celule, în dube, în vagoane, să se roage pentru venirea unui război atomic exterminator, ca singură soluţie de salvare?!...

Dar nu plîngea nimeni. Ura usucă lacrimile.

Şi iată la ce se mai gîndeau estonienii pe drum: cum îi va întîmpina populaţia Siberiei? În anul 1940, i-au jupuit de piele pe balticii deportaţi, le luau şi hainele de pe ei, pentru o haină de blană le dădeau o jumătate de găleată de cartofi. (Dacă ţinem seama cît eram de dezbrăcaţi în perioada aceea, într-adevăr, în ochii noştri balticii arătau ca nişte burghezi...)

De data asta, în anul 1949, siberienilor li s-a împuiat capul că li se vor aduce nişte chiaburi înrăiţi. Dar aceşti chiaburi care au coborît din vagoane erau complet istoviţi şi numai zdrenţe. La vizita medicală, infirmierele rusoaice se mirau cît de slabe sunt aceste femei şi cît de jerpelite, şi nu aveau o cîrpă curată pentru copiii mici. Pe cei veniţi i-au împrăştiat prin colhozurile depopulate, şi acolo, pe ascuns de autorităţi, colhoznicele siberiene le duceau ce puteau şi ele: care o jumătate de litru de lapte, care lipii de sfeclă ori din făină foarte proastă.

Şi, iată, acum, estoniencele au izbucnit în plîns.

Dar mai era, firește, şi activul de comsomol.

Aceştia au crezut în mod sincer că au sosit otrepe fasciste („ar trebui să fiţi înecaţi!" exclamau ei), şi nici nu vor să muncească, nerecunoscătorii, pentru ţara care i-a eliberat din robia burgheză. Aceşti comsomolişti au devenit supraveghetori ai deportaţilor, ai muncii lor. Şi au mai fost preveniţi că la primul foc de armă trebuie să organizeze o poteră.

În gara Acinsk s-a produs o încurcătură hazlie: mai-marii raionului Biriliussk *au cumpărat de la escortă* zece vagoane de exilaţi, cinci sute de oameni, pentru colhozurile sale de pe rîul Ciulîm şi i-a expediat grabnic la o sută de kilometri la nord de Acinsk. Ei fuseseră destinaţi (dar, firește, nu ştiau de asta) direcţiei minelor Saralinsk, din Hakassia. Aceştia îşi aşteptau *contingentul,* iar contingentul a fost împrăştiat în colhozurile care, anul trecut primiseră cîte 200 grame de grîu pentru ziua-muucă. Către primăvară, nu le mai rămăsese nici grîu, nici cartofi, şi deasupra satelor se înălţa mugetul vacilor, care se repezeau ca turbate la paiele pe jumătate putrezite. Aşa că nu din răutate şi zgîrcenie şi nici pentru că ar fi vrut să-i oprime pe deportaţi, colhozul le-a dat noilor veniţi cîte un kilogram de făină pe săptămînă pe cap de om, acesta era un avans onorabil, aproape egal cu tot viitorul cîştig! Şi estonienii au oftat amarnic după Estonia lor... (Este adevărat că în aşezarea Polevoi, aproape de ei, se aflau nişte hambare uriaşe pline cu cereale: fuseseră adunate acolo an de an pentru că nu se învredniciseră să-l expedieze. Dar grînele acestea erau de acum ale statului, nu mai figurau în evidenţa colhozului. În jur murea lumea de foame, dar nimeni nu se atingea de grîul din hambare: era al statului. Paşkov, preşedintele colhozului, cu de la sine putere a distribuit cîte cinci kilograme pentru fiecare colhoznic încă în viaţă,

şi pentru asta a fost condamnat la lagăr. Grîul acela era al statului, restul – treaba colhozului, dar nu e locul să discutăm despre asta aici.)

Vreo trei luni s-au zbuciumat estonienii pe acest Ciulîm, asimilînd cu uimire o lege nouă: *ori furi, ori mori!* Şi credeau că aşa va fi pentru totdeauna, cînd, deodată, au fost luaţi şi expediaţi în raionul Saralinsk, din Hakassia (stăpînii îşi găsiseră contingentul). Hakassieni băştinaşi – ca şi cînd n-ar fi fost, fiecare aşezare era alcătuită din exilaţi şi în fiecare se afla o comenduire. Peste tot – mine de aur, peste tot foraj şi silicoză. (Aceste întinderi vaste reprezentau nu atît Hakassia ori ţinutul Krasnoiarsk, cît mai degrabă trustul *Hakzoloto* [Aurul Hakassiei] sau *Eniseistroi* [Amenajarea cursului Eniseiului], care nu aparţineau sovietelor raionale şi nici comitetelor raionale de partid, ci generalilor trupelor MVD, iar secretarii comitetelor raionale de partid se închinau în faţa şefilor comenduirilor raionale.)

Însă nu era o prea mare nenorocire pentru cei trimişi să lucreze în mine pur şi simplu. Nenorocirea mare cădea pe capul celor incluşi cu forţa în „artelurile căutătorilor de aur". Căutătorii de aur! Sună atît de ademenitor, aceste cuvinte parcă strălucesc aşternute cu pulbere de aur. Dar în ţara noastră oamenii se pricep foarte bine să denatureze orice noţiune pămînteas-că. În aceste „arteluri" erau băgaţi *strămutaţii speciali*, pentru că nu îndrăz-neau să riposteze. Ei erau trimişi la exploatarea minelor abandonate de stat ca nerentabile. În aceste mine nu se pomenea de nici un fel de securitate a muncii, apa curgea necontenit, ca şi cum ar fi plouat torenţial. Acolo era imposibil să-ţi justifici munca şi să cîştigi acceptabil; pur şi simplu aceşti oameni pe care îi păştea moartea erau trimişi să lingă resturile de aur, pe care statul nu se îndura să le abandoneze. Artelurile erau subordonate „sectorului căutătorilor de aur" al direcţiei minelor, care nu ştia decît să întocmească şi să transmită planul, fără nici o altă obligaţie. „Libertatea" artelurilor nu depindea de stat, ci de legislaţia statului: lor nu li se cuvenea concediu plătit, duminica liberă nu era obligatorie (regimul *zekilor*), te puteai trezi că se declară o „lună stahanovistă", fără nici o duminică. Iar statului îi revenea dreptul de a te judeca dacă lipseai de la lucru. O dată la două luni sosea un tribunal popular şi pe mulţi îi condamna la 25% muncă forţată[8], cauze se găseau întotdeauna destule. Aceşti „căutători de aur" cîştigau pe *lună* trei-patru ruble „de aur" (o sută cincizeci-două sute de ruble staliniste, un sfert din minimul de existenţă).

La unele mine de lîngă Kopiovo, exilaţii nu primeau salariul în bani, ci în bonuri: într-adevăr, ce să facă ei cu banii care circulau în toată Uniunea, dacă, oricum, nu se pot deplasa, iar la magazinul minei li se vinde (din belşug) şi pe bonuri.

În această carte am efectuat o comparaţie amănunţită a deţinuţilor cu ţăranii iobagi. Să nu uităm însă, din istoria Rusiei, că starea cea mai grea nu era a ţăranilor iobagi, ci a muncitorilor din uzine. Aceste bonuri valabile doar în prăvălia minei ne readuc în amintire, în avalanşă, minele şi uzinele din Altai. Populaţia afectată lor, în secolele XVIII şi XIX, săvîrşea intenţionat crime numai ca să ajungă la ocnă şi să ducă o viaţă *mai uşoară*. În minele de aur din Altai nici la sfîrşitul veacului trecut „muncitorii nu aveau dreptul să

refuze munca în zilele de duminică", plăteau amenzi (cf. munca forţată), şi încă existau prăvăliile cu produse de calitate proastă, unde li se dădea să bea şi erau înşelaţi la cîntar. „Aceste prăvălioare, nu extracţia de aur prost organizată, erau principala sursă de venituri" a proprietarilor minelor de aur (Semionov–Tian-Şanski, *Rusia,* vol. XVI) sau, citeşte, a trustului.

În anul 1952, micuţa şi fragila H. S. într-o zi cu ger năprasnic nu s-a dus la lucru pentru că nu avea pîslari. Pentru asta, şeful artelului de prelucrare a lemnului a trimis-o pentru trei luni la doborît buşteni – tot fără pîslari. Cu cîteva luni înainte de a naşte a rugat să i se dea ceva mai uşor de lucru, i s-a răspuns: dacă nu-ţi place, dă-ţi demisia. Iar o doctoriţă ignorantă a greşit cu o lună durata sarcinii şi i-a dat concediul legal de maternitate cu două-trei zile înainte de a naşte. Acolo, în taigaua MVD-ului nu ai prea multe de discutat.

Dar nici aceasta încă nu era cu adevărat sfîrşitul lumii. Sfîrşitul lumii îl cunoşteau numai acei deportaţi speciali pe care îi trimiteau în colhozuri. Astăzi unii pun în discuţie (şi nu în van) următoarea problemă: oare colhozul este mai uşor decît lagărul? Răspundem: şi dacă s-ar lua colhozul şi lagărul şi s-ar combina laolaltă? Aceasta ar fi adevărata situaţie a exilatului special în colhoz. Din colhoz putem nota faptul că nu beneficiezi de raţia de pîine, doar în perioada semănatului primeşti şapte sute de grame de pîine, şi aceea din boabe pe jumătate putrezite, cu nisip, de culoare pămîntie (probabil au măturat pardoseala hambarelor). Din lagăr – faptul că te bagă la KPZ: dacă brigadierul se plînge de tine la conducere, iar conducerea sună la comenduire, iar comenduirea dispune. În privinţa salariului – îţi ajunge s-o duci de azi pe mîine: pentru primul an de muncă în colhoz, Maria Sumberg a primit pentru ziua-muncă *douăzeci de grame de grîu* (păsările Domnului ciugulesc mai mult de-a lungul drumului) şi cincisprezece copeici staliniste (o copeică şi jumătate după reforma lui Hruşciov). Cu salariul pe *un an* întreg, ea şi-a cumpărat... un lighean de aluminiu.

Atunci, ei din ce trăiau?! Păi din pachetele primite din Ţările Baltice. Căci doar poporul lor n-a fost deportat în întregime.

Dar calmucilor cine le-o fi trimis pachete? Dar tătarilor din Crimeea?...

Treceţi printre morminte şi întrebaţi...

Oare datorită aceleiaşi hotărîri a dragelor Consilii de Miniştri ale Ţărilor Baltice ori datorită principialităţii siberiene li s-a aplicat deportaţilor speciali din Ţările Baltice pînă în anul 1953, cînd Tătucul şi-a dat obştescul sfîrşit, directiva specială: nici un fel de muncă, în afară de cele mai grele! Numai tîrnăcopul, lopata şi ferăstrăul! *„Aici trebuie să învăţaţi să deveniţi oameni!"* Şi dacă producţia ridica pe vreunul mai sus, comenduirea intervenea şi îl arunca la muncile comune. Deportaţii speciali nu aveau voie nici măcar să sape pămîntul în grădina casei de odihnă a direcţiei minelor, pentru a nu-i insulta pe stahanoviştii veniţi la odihnă. Şeful comenduirii a alungat-o pe M. Sumberg chiar şi din postul de îngrijitoare de vaci: „N-ai fost trimisă la casa de odihnă, du-te la întors de fîn!" Cu greu i-a obţinut preşedintele colhozului aprobarea să rămînă. (Ea i-a salvat viţeii de bruceloză. Iubea vacile siberiene, găsindu-le mai bune decît cele estoniene, şi, vacile, neobişnuite cu mîngîiatul, îi lingeau mîinile.)

Odată a fost nevoie să se încarce de urgență un șlep cu grîu, și deportații speciali lucrează fără plată ori altă recompensă treizeci și șase de ore în șir (pe rîul Ciulîm). În acest răstimp au avut două pauze de masă a cîte douăzeci de minute și o dată – trei ore de odihnă. „Dacă refuzați – vă trimitem mai departe în nord!" Un bătrîn a căzut sub greutatea sacului, comsomoliștii-supraveghetori l-au izbit cu picioarele.

Viza la comenduire – săptămînal. Pînă la comenduire sunt cîțiva kilometri? Aveți o bătrînă de optzeci de ani? Luați un cal și aduceți-o! La fiece viză tuturor li se amintește: evadarea – douăzeci de ani muncă silnică.

Alături – camera agentului operativ. Te cheamă și acolo. Acolo ești ademenit cu o muncă mai bună. Și te amenință că o să-ți deporteze pe unica fiică dincolo de Cercul Polar, separînd-o de familie.

Da ce nu sunt ei în stare? Oare mîna lor a fost vreodată oprită de vreun fior de conștiință?...

Iată misiunile: să-i urmărești pe cutare. Să aduni material pentru arestarea lui cutare.

Dacă în izbă intră orice sergent de la comenduire, toți strămutații speciali, chiar și femeile în vîrstă, trebuie să se ridice și să nu se așeze fără permisiune.

Sper că cititorul n-a înțeles cumva că deportații speciali erau lipsiți de drepturi cetățenești?

O, nu, nu! Ei și-au păstrat toate drepturile cetățenești. Lor nu li s-au ridicat actele de identitate. Ei și-au exercitat dreptul de vot universal, egal, secret și direct. Acest moment sublim – din cîțiva candidați să-i taie pe toți în afară de alesul lor –, li s-a păstrat cu sfințenie. Nici dreptul de a subscrie pentru împrumut nu li s-a interzis (să ne amintim de chinurile din lagăr ale comunistului Diakov, lipsit de această posibilitate). Cînd colhoznicii liberi, bombănind și drăcuind, de-abia dădeau cîte cincizeci de ruble, estonienilor li se storceau cîte patru sute: „Voi sunteți bogați. Celor care nu semnează n-o să le dăm pachetele. Îi vom trimite și mai departe spre nord."

Și îi vor trimite, de ce nu?...

Ah, cît este de plictisitor! Din nou, mereu, același lucru. Dar mi se pare că partea aceasta am început-o prin ceva nou: nu lagăr, ci exil. Și mi se pare că acest capitol l-am început cu ceva proaspăt: nu exilați pe cale administrativă, ci strămutați speciali.

Și iată-ne ajunși în același loc.

Și oare mai trebuie, și cît mai trebuie acum să mai povestesc iarăși și iarăși despre alte și alte raioane de exil? Nu despre același locuri? Despre alți ani? Despre alte națiuni?

Despre care?...

* * *

Colonizate în straturi învecinate, văzîndu-se bine unele pe altele, naţiunile şi-au evidenţiat trăsăturile caracteristice, modul de viaţă, gusturile, înclinaţiile.

Dintre toţi, cei mai harnici erau nemţii. Ei au fost cei dintîi care au rupt-o definitiv cu viaţa lor trecută (şi ce patrie au avut ei pe Volga şi pe Manîci?). Precum odinioară pe loturile roditoare cu care i-a înzestrat Ecaterina[9], tot aşa şi acum. Ei şi-au împlîntat rădăcinile în pămînturile aride, nefertile ale lui Stalin, s-au dăruit noului pămînt al exilului ca şi cînd ar fi fost al lor pentru totdeauna. Ei au început să se instaleze nu pînă la prima amnistie, nu pînă la prima milostivire a ţarului, ci pentru totdeauna. Deportaţi în anul 1941 fără să ia nimic cu ei, dar harnici şi neobosiţi, ei nu şi-au pierdut curajul, ci s-au apucat şi aici să muncească la fel de metodic şi chibzuit.

Există oare pe pămînt vreun pustiu pe care nemţii să nu poată să-l prefacă într-un rai înfloritor? Nu degeaba în vechea Rusie era o vorbă: neamţul este ca salcia, oriunde îl înfigi, prinde rădăcini. Fie că munceau în mine, în MTS ori în sovhozuri, şefii nu mai pridideau lăudîndu-i: lucrători mai buni ca nemţii ei n-au mai avut. Spre deceniul al şaselea, nemţii, în comparaţie cu ceilalţi deportaţi, adesea chiar şi în comparaţie cu localnicii, aveau casele cele mai trainice, spaţioase şi curate; cei mai mari porci; cele mai bune vaci. Iar fetele lor creşteau de îţi era mai mare dragul, nu numai pentru că părinţii erau îndestulaţi, ci şi pentru că îşi păstraseră puritatea şi severitatea moravurilor în acest mediu de destrăbălare specific lagărelor.

Munceau cu ardoare şi grecii. Nu abandonaseră visul despre Kuban, dar nici aici nu-şi cruţau puterile. Nu trăiau chiar aşa ca nemţii, dar în privinţa grădinilor de zarzavat şi a vacilor au ajuns repede să concureze cu ei. La pieţele din Kazahstan, grecii vindeau cea mai bună brînză de vaci, cel mai bun unt, cele mai bune legume.

În Kazahstan reuşiseră şi mai bine coreenii, dar ei fuseseră deportaţi mai înainte, iar către anii '50 erau dezrobiţi binişor: scăpaseră de *viză*, circulau liberi din regiune în regiune, doar dincolo de frontierele republicii nu aveau voie. Nu stăteau prea bine în privinţa gospodăriilor şi caselor (şi unele şi altele erau neconfortabile şi chiar primitive, pînă ce tineretul n-a trecut la modul de viaţă european). Însă, cu foarte multă aplecare spre învăţătură, au umplut repede instituţiile de învăţămînt din Kazahstan (încă din anii războiului nu mai erau stînjeniţi în această privinţă) şi au devenit avangarda păturii culte a republicii.

Alte naţiuni, nutrind în taină visul întoarcerii, erau dedublate în intenţii, ca şi în viaţă. Dar în general se supuneau regimului şi nu puneau mari probleme comenduirilor.

Calmucii nu rezistau, mureau de tristeţe. (De fapt, n-am avut prilejul să-i observ.)

A existat însă o naţiune care nu s-a lăsat influenţată de psihologia supunerii, nu indivizi izolaţi, nu rebeli, ci toată naţia în ansamblul ei. Aceştia au fost cecenii.

Am văzut mai înainte cum se purtau cu evadații din lagăre. Cum doar ei, dintre toți deportații din Djezkazgan, au încercat să susțină revolta din Kenghir.

Aș spune că dintre toți deportații speciali singuri cecenii s-au manifestat ca niște *zeki* în spirit. După ce o dată i-au smuls din locul lor în mod perfid, ei nu mai credeau în nimic. Își construiau case ca la ei în Caucaz: joase, întunecoase, atît de prăpădite, încît ziceai că le poți dărîma cu o lovitură de picior. La fel era toată gospodăria lor de exilați: ei nu trăiau decît pentru ziua de azi, pentru luna asta, anul ăsta, fără a pune ceva deoparte, fără rezerve, fără nici o intenție pentru viitor. Mîncau, beau, cei tineri se mai și îmbrăcau. Anii treceau și ei tot nu aveau nimic, ca la început. Nici un cecen, nicăieri, nu încerca să fie pe placul șefilor, se purtau întotdeauna față de ei cu semeție și chiar cu ostilitate nemascată. Disprețuind legile privind învățămîntul obligatoriu și acele științe pe care statul le promova în școală, ei nu-și lăsau fetele să meargă la învățătură, ca să nu se strice, nici chiar băieții nu mergeau toți. Pe femei nu le trimiteau să muncească la colhoz. Și nici ei nu prea se speteau muncind pe ogoarele colhozului. Cei mai mulți încercau să se aranjeze ca șoferi: să îngrijești un motor nu este umilitor, mișcarea permanentă a automobilului le satisfăcea pasiunea lor de djighiți[10], iar ocaziile și posibilitățile care i se ofereau unui șofer – pasiunea lor pentru hoție. De altminteri această pasiune și-o satisfăceau și în mod direct. Ei au adus în pașnicul și cinstitul Kazahstan noțiunea: „a fura", „a despuia". Ei puteau să fure vite, să jefuiască o casă, iar uneori să ia pur și simplu cu forța. Pentru ei, localnicii și acei exilați care se supuneau cu ușurință șefilor făceau parte din aceeași rasă. Ei nu-i respectau decît pe cei rebeli.

Și era uimitor că toți se temeau de ei. Nimeni nu-i putea împiedica să trăiască așa. Și puterea care stăpînea de treizeci de ani această țară nu putea să-i determine să-i respecte legile.

De unde veneau toate astea? Iată un caz în care, poate, se află concentrată explicația. În școala din Kok-Terek, cînd eram eu acolo, învăța în clasa a 9-a un băiat cecen – Abdul Hudaev. El nu stîrnea simpatie, și nici nu se străduia, parcă se temea să nu se umilească vrînd să fie plăcut. Întotdeauna era neprietenos, și o făcea intenționat, era mîndru și chiar violent. Dar nu puteai să nu-i apreciezi mintea limpede, precisă. La matematică și la fizică nu se oprea niciodată la nivelul colegilor lui, ci mergea întotdeauna în profunzime și punea întrebări zămislite din necesitatea neobosită de a căuta esențialul. Ca toți copiii de exilați, în școală el a fost inevitabil prins de așa-numita *activitate obștească,* adică mai întîi organizația de pionieri, pe urmă cea de comsomol, comitetele de elevi, gazeta de perete, lecțiile de educație morală, discuții – plătind pentru instruire cu acea plată spirituală pe care cecenii o plăteau cu neplăcere.

Abdul locuia cu bătrîna lui mamă. Nici una dintre rudele lor apropiate nu mai era în viață, în afară de fratele mai mare al lui Abdul, care demult trecuse în tagma hoților și nu o dată a fost băgat în lagăr pentru hoție și omor, dar mereu ieșise prin amnistii sau prin cumul. Într-o zi și-a făcut apariția în Kok-Terek, a băut două zile fără să se trezească, s-a luat la harță

cu un cecen din localitate, a scos cuțitul și a pornit după el să-l taie. I-a stăvilit calea o cecencă bătrînă: a ridicat mîinile în sus să-l oprească. Dacă ar fi respectat legea cecenă, ar fi trebuit să arunce cuțitul și să înceteze urmărirea. Dar el era acum mai mult bandit decît cecen, a lovit cu cuțitul și a înjunghiat-o pe bătrîna nevinovată. Abia atunci și-a dat seama, prin aburii beției, ce îl așteaptă după legea cecenă. A alergat degrabă la MVD, și-a mărturisit crima și aceia l-au băgat bucuroși la zdup.

El s-a pus la adăpost, dar a rămas fratele mai mic Abdul, mama lui și un cecen bătrîn din neamul lor, un unchi al lui Abdul. Vestea despre crimă a făcut fulgerător înconjurul taberei cecene din Kok-Terek, și cei trei, care mai rămăseseră din neamul lui Hudaev s-au strîns toți în casă, au făcut rezerve de mîncare și apă, au astupat fereastra, au baricadat ușa, ascunzîndu-se ca într-o cetate. Cecenii din neamul femeii ucise trebuiau acum să se răzbune pe careva din neamul Hudaev. Pînă cînd nu va curge sîngele Hudaevilor pentru sîngele lor nu erau vrednici să se numească oameni.

Și a început asediul casei Hudaevilor. Abdul nu mai mergea la școală, tot Kok-Terekul și toată școala știa de ce. Un elev din clasele mari, comsomolist, premiant, era amenințat clipă de clipă că va muri de cuțit, iată, poate chiar acum, cînd, după clopoțel, elevii se așază în bănci, sau acum cînd profesorul de literatură le vorbește de umanismul socialist. Toți știau, toți nu puteau să uite asta, în recreații numai despre asta se vorbea – și toți lăsau ochii în jos. Nici organizația de partid, nici organizația de comsomol din școală, nici directorul de studii, nici directorul, nici secția de învățămînt de la raion, nimeni nu s-a dus să-l salveze pe Hudaev, nici măcar nu s-a apropiat de casa lui asediată din colonia cecenă care zumzăia ca un stup. Și dacă ar fi numai ei! Dar în fața răsuflării sîngeroasei răzbunări au încremenit la fel de speriate instanțele pînă acum atît de înfricoșătoare pentru noi: și comitetul raional de partid, și comitetul executiv al raionului, și MVD-ul cu miliția și comenduirea între zidurile lor de chirpici. Numai ce a răsuflat o dată această lege bătrînească și barbară și dintr-o dată s-a văzut că în Kok-Terek nu există nici un fel de putere sovietică. Nu prea se întindea nici brațul ei din centrul regional Djambul, fiindcă în trei zile nici de acolo nu a sosit avionul cu trupe și nici un fel de instrucțiuni ferme, în afara ordinului de a apăra închisoarea cu toate forțele disponibile.

Astfel, și pentru ceceni, și pentru noi toți a devenit limpede ce este forță pe pămînt și ce este miraj.

Și doar bătrînii ceceni au dat dovadă de înțelepciune! Ei s-au dus la MVD și au rugat să le fie predat Hudaev banditul pentru răfuială. MVD-ul a refuzat temător. Au venit și a doua oară și au rugat ca Hudaev să fie judecat în public și împușcat în fața lor. Atunci, au făgăduit ei, răzbunarea sîngeroasă nu va mai urmări familia Hudaev. Nu se putea închipui un compromis mai rezonabil. Dar cum asta – judecată publică? Dar cum asta – execuție publică promisă dinainte? Căci doar el nu este politic, el este hoț, este un socialmente apropiat. Pot fi călcate în picioare drepturile unui Cincizeci și Opt, dar nu ale unui asasin multiplu. Au consultat *regiunea* – au primit refuz. „Atunci, peste un ceas va fi ucis Hudaev cel mic!" au explicat bătrînii. Demnitarii MVD-ului

au ridicat din umeri: asta nu-i privea cîtuşi de puţin. Ei nu puteau să cerceteze o crimă încă nesăvîrşită.

Şi totuşi o oarecare adiere a secolului al XX-lea a suflat... nu peste MVD, nu, ci peste bătrînele şi neînduplecatele inimi cecene! Totuşi, n-au poruncit răzbunătorilor să se răzbune! Ci au trimis o telegramă la Alma-Ata. De acolo au sosit grabnic tot nişte bătrîni, cei mai veneraţi de întregul popor. Au convocat sfatul bătrînilor. Hudaev–asasinul a fost blestemat şi condamnat la moarte, să piară indiferent în ce loc va întîlni un cuţit cecen. Pe ceilalţi Hudaevi i-au chemat şi le-au spus: „Nu vă mai ascundeţi. De voi nu se atinge nimeni."

Şi Abdul şi-a luat cărţile şi s-a dus la şcoală. Acolo, secretarul de partid şi secretarul de comsomol l-au întîmpinat cu zîmbete făţarnice. Şi la următoarele discuţii şi lecţii educative i-au pus din nou aceeaşi placă despre conştiinţa comunistă, fără să amintească despre regretabilul incident. Pe faţa întunecată a lui Abdul n-a tresărit nici un muşchi. El a înţeles încă o dată că principala forţă pe pămînt este **răzbunarea sîngeroasă,** vendeta.

Noi, europenii, în cărţile noastre şi în lecţiile pe care le ţinem în şcoală rostim doar cuvinte de dispreţ la adresa acestei legi barbare, la adresa acestor masacre cumplite şi absurde. Se pare, însă, că aceste asasinate nu sunt chiar lipsite de sens: ele nu stîrpesc popoarele de munteni, ci le întăresc. Legea răzbunării sîngeroase nu face prea multe victime, dar împrăştie groază în jurul ei! Cunoscînd această lege, ce muntean va mai cuteza să insulte pe un altul aşa, **pur şi simplu,** cum ne insultăm noi unul pe celălalt pentru că am băut un pahar mai mult ori dintr-un capriciu? Şi cu atît mai mult care ne-cecen va îndrăzni să se lege de un cecen, să-i spună că este hoţ, sau bădăran, sau că n-a stat la rînd? Căci s-ar putea să primească drept răspuns nu un cuvînt ori o înjurătură, ci o lovitură de cuţit între coaste. Şi chiar dacă şi tu pui mîna pe cuţit (dar n-ai cuţit la tine, tu eşti civilizat), nu vei răspunde la lovitură cu lovitură: căci toată familia ta va cădea de cuţit! Cecenii merg pe pămîntul kazah cu figuri insolente, croindu-şi drum cu umerii, şi „stăpînii ţării", şi ne-stăpînii se dau la o parte respectuoşi. Vendeta emană un cîmp de teamă, şi prin aceasta întăreşte mica naţiune de munteni.

„Loveşte în ai tăi ca să se teamă străinii!" Străbunii muntenilor, în trecutul lor antic, nu puteau găsi o zgardă mai bună.

Dar ce le propunea statul socialist?

Capitolul 5

LA SFÎRŞITUL SOROCULUI

ÎN CEI OPT ANI de închisoare şi lagăr n-am auzit un cuvînt bun despre exil de la nimeni care a trecut prin el. Totuşi, încă din primele închisori preventive şi de tranzit, pentru că omul este prea apăsat de cele şase suprafeţe de piatră apropiate ale celulei, se înfiripă dulcele vis al deţinuţilor despre exil: el tremură, licăreşte ca un miraj, şi piepturile slabe ale deţinuţilor oftează pe priciurile întunecoase:

— Ah, exilul! Dacă mi-ar da exilul!

În ceea ce mă priveşte, nu numai că nu am scăpat de această ursită comună, dar în mine visul la exil a prins puteri deosebite. La cariera de argilă din Novîi Ierusalim auzeam cocoşii din satul vecin şi visam la exil. Şi de pe acoperişul postului de gardă de la Bariera Kaluga priveam grămada compactă şi străină a capitalei şi imploram: să mă trimită cît mai departe de ea, mai departe, în exil! Şi am trimis chiar o cerere naivă Sovietului Suprem: să-mi înlocuiască cei opt ani de lagăr în exil pe viaţă, fie chiar şi în locul cel mai îndepărtat şi mai uitat de lume. Dar drept răspuns mastodontul nici n-a strănutat. (Eu însă nu-mi dădeam seama că nu voi scăpa de exilul *pe vecie*, pe viaţă, doar că îl voi primi nu *în locul* lagărului, ci *după* el.)

În anul 1952, din cei trei mii de oameni cîţi număra *lagpunktul* „rusesc" de la Ekibastuz, au „eliberat" zece persoane. Acest lucru părea foarte bizar atunci: să fie deţinuţi în baza lui Cincizeci şi Opt şi să li se dea drumul! De trei ani de cînd exista Ekibastuzul – nu fusese eliberat nici un om, dar nici nu i se isprăvise nimănui condamnarea. Acum, deci, luau sfîrşit primii *decari* (distribuiţi în timpul războiului) ai acelor puţini care supravieţuiseră.

Aşteptam cu nerăbdare scrisori de la ei. Au sosit cîteva, direct sau indirect. Şi am aflat că aproape toţi au fost duşi din lagăr în exil, deşi sentinţa nu prevedea nici un exil. Acest lucru însă nu a mirat pe nimeni! Şi pentru temnicerii noştri şi pentru noi era clar că nu era vorba de justiţie, de anii de pedeapsă, de întocmirea hîrtiilor, ci de faptul că pe noi, o dată ce am fost numiţi *duşmani*, stăpînirea, cu dreptul celui puternic, de acum ne va călca în picioare, ne va strivi şi sugruma pînă ce vom da ortul popii! Şi numai această ordine a lucrurilor ni se părea şi nouă, şi puterii unica normală, aşa eram obişnuiţi, asta făcea parte din noi.

În ultimii ani ai lui Stalin nu era alarmantă soarta exilaţilor, ci soarta celor aparent *eliberaţi*, a celor pe care îi slobozeau, după cît se pare, dincolo de poartă fără escortă, a celor pe care îi abandona, după cît se pare, cenuşia aripă ocrotitoare a MVD-ului. În vreme ce exilul, pe care stăpînirea, din

tîmpenie, îl socotea o pedeapsă suplimentară, nu era decît continuarea unei existenţe obişnuite fără nici o răspundere, a acelui fundament fatalist pe care deţinutul se simte atît de puternic. Exilul ne izbăvea de necesitatea de a alege singuri domiciliul şi, deci, de grele îndoieli şi greşeli. Doar acel loc era sigur, locul exilului nostru. Doar în acest loc unic din toată Uniunea nu ni se putea reproşa că am venit. Doar aici aveam acel ultim şi indiscutabil drept la trei arşini pătraţi de pămînt[1]. În plus, cei care ieşeau din lagăr singuri, ca mine, pe care nu-i aştepta nimeni nicăieri, doar în exil părea că ar putea întîlni un suflet apropiat.

Dacă s-au grăbit să ne aresteze, nu se grăbesc să ne şi elibereze. Dacă vreun nefericit de democrat grec sau vreun socialist turc ar fi fost ţinuţi în puşcărie o zi peste ceea ce li se cuvenea, ar fi urlat toată presa mondială. Am fost bucuros că, după ce condamnarea mea a luat sfîrşit, m-au mai ţinut în lagăr doar vreo cîteva zile, după care... m-au eliberat? nu, după asta m-au expediat cu un convoi. Şi m-au purtat încă o lună de acum pe timpul *meu*.

Totuşi, şi cînd ieşeam din lagăr sub escortă, ne străduiam să îndeplinim cele din urmă superstiţii ale lagărului: niciodată să nu întorci capul spre ultima închisoare (astfel te întorci în ea), să dai o destinaţie corectă lingurii tale din închisoare. (Cum corectă, cînd unii ziceau: s-o iei cu tine, ca să nu te întorci după ea; alţii: să o arunci închisorii, ca închisoarea să nu pornească după tine. Lingura mea o făcusem singur, la atelierul de turnătorie, aşa că am luat-o cu mine.) Şi am trecut din nou prin tranziturile din Pavlodar, Omsk, Novosibirsk. Deşi condamnările noastre luaseră sfîrşit, ne-au percheziţionat din nou, ne-au confiscat lucrurile interzise, ne-au băgat în celule, în dube şi vagoane de puşcăriaşi – toate arhipline, ne-au amestecat cu hoţii şi bandiţii, şi din nou au mîrîit la noi cîinii escortei, şi la fel au strigat trăgătorii cu automate: „Nu-ntoarce capul!"

Dar în tranzitul din Omsk, un gardian cumsecade, făcînd apelul după dosare, ne-a întrebat pe noi, cei cinci, din Ekibastuz: „Ce divinitate s-a rugat pentru voi?" „Da ce e? Unde ne trimit?" întrebăm noi devenind atenţi şi înţelegînd că este vorba de un loc bun. „Păi, la sud", a zis gardianul, mirîndu-se.

Şi într-adevăr, din Novosibirsk ne-au deviat spre sud. Mergem la căldură! Acolo sunt orez, struguri şi mere. Ce-o fi asta? Oare tovarăşul Beria nu putea să ne găsească în Uniunea Sovietică un loc mai rău? Oare există un astfel de exil? (Îmi ziceam în sinea mea: o să scriu despre exil un ciclu de versuri şi o să-l intitulez: *Versuri despre Frumosul Exil*[2].)

În gara din Djambul ne-au debarcat din *vagon-zak* cu toate stricteţile, ne-au dus spre un camion printr-un coridor viu alcătuit din soldaţi de escortă şi ne-au aşezat tot pe pardoseala camionului, de parcă, după ce ne-am ispăşit sorocul, mai puteam să ne gîndim la evadare. Era în miez de noapte, luna în descreştere, numai ea lumina slab aleea întunecoasă pe care mergeam, – dar asta era chiar o alee din plopi piramidali! Aşa exil mai zic şi eu! Oare n-om fi în Crimeea? Sfîrşit de februarie, la noi pe Irtîş acum este un ger cumplit, aici însă adie un vînticel blînd de primăvară.

Ne-au adus la închisoare, şi închisoarea ne-a primit fără percheziţia de rigoare şi fără baie. S-au mai îmblînzit pereţii blestemaţi! Aşa, cu saci şi cu geamantane, ne-au dus într-o celulă. Dimineaţa, şeful de pavilion a descuiat uşa şi a zis parcă oftînd: „Ieşiţi cu toate lucrurile".

S-au desfăcut ghearele dracului...

În curte ne-a întîmpinat o dimineaţă purpurie de primăvară. Aurora încălzea zidurile de cărămidă ale închisorii. În mijlocul curţii ne aştepta un camion, în el se aflau doi *zeki,* care fuseseră ataşaţi grupului nostru. Trebuie să respirăm, să privim în jur, să ne pătrundem de unicitatea momentului, dar nu puteam cîtuşi de puţin să scap prilejul unei cunoştinţe noi. Unul dintre cei noi, un bătrîn uscăţiv, cărunt, cu ochi limpezi care îi lăcrimau, şedea pe lucruşoarele lui mototolite atît de drept, atît de solemn, parcă era un rege înainte de primirea ambasadorilor. Puteai să crezi că ori este surd, ori străin şi nu speră să găsească o limbă comună cu noi. Îndată ce m-am urcat în camion, m-am hotărît să stau de vorbă cu el, cînd, deodată, cu o voce sigură, sonoră, în cea mai curată limbă rusă, s-a prezentat:

— Vladimir Alexandrovici Vasiliev.

Şi între noi a ţîşnit o scînteie de prietenie! Inima simte prietenul şi neprietenul. Acesta-i un prieten. În puşcărie trebuie să te grăbeşti să faci cunoştinţă cu oamenii, nu ştii dacă peste o clipă veţi mai fi împreună! A, da, noi nu mai suntem la puşcărie, totuşi... Şi, depăşind zgomotul motorului, îi pun mereu întrebări, fără să observ cînd camionul a ieşit de pe asfaltul închisorii pe pavajul străzii, uitînd că nu trebuie să te uiţi îndărăt la ultima închisoare (oare cîte vor mai fi ultimele?), fără să privesc măcar scurtul fragment de *realitate liberă* pe care îl parcurgem, şi iată-ne iar într-o vastă curte interioară, curtea MVD-ului regional, de unde ieşirea în oraş ne este din nou interzisă.

Lui Vladimir Alexandrovici puteai să-i dai în prima clipă nouăzeci de ani, această imagine o creau aceşti ochi atemporali, faţa ascuţită şi smocul de păr cărunt. Dar nu avea decît şaptezeci şi trei. El era unul dintre cei mai vechi ingineri ruşi, unul dintre cei mai mari hidrotehnicieni şi hidrografi. În „Uniunea Inginerilor Ruşi" (ce-o fi asta? aud pentru prima oară; a fost o puternică organizaţie obştească, creaţie a gîndirii tehnice, dar toţi cei ca ei au pierit), Vasiliev era unul dintre membrii de seamă, şi astăzi încă îşi mai aminteşte cu o plăcere plină de fermitate: „Am refuzat să ne prefacem că putem creşte curmali din bîte uscate".

Drept care, firește, organizaţia a fost dizolvată.

Tot ţinutul acesta, Semiriecie, unde ne aflam acum, l-a parcurs în lung şi în lat, pe jos şi călare, cu jumătate de secol înainte. Încă înainte de primul război mondial, a elaborat proiectele pentru irigarea Văii Ciu, al căderii de apă de pe Narîn şi al străpungerii tunelului prin munţii Ciu-Ili, şi chiar înainte de primul război mondial a purces la realizarea lor. Aici au funcţionat şase „excavatoare electrice", pe care el le-a comandat în străinătate încă din anul 1912 (toate şase au supravieţuit revoluţiei şi în anii '30 au fost prezentate pe şantierul barajului Circik ca o noutate sovietică). Iar acum, după cincisprezece ani de puşcărie pentru „diversiune", ultimii trei în izolatorul din Verhneuralsk, a rugat, în chip de bunăvoinţă, să-şi petreacă exilul şi să moară

anume aici, în Semirecie, unde a început totul. (Dar nici această favoare nu i-ar fi acordat-o dacă nu l-ar fi ținut minte Beria din anii '20, cînd inginerul Vasiliev a împărțit apele celor trei republici transcaucaziene.)

Iată de ce astăzi ședea în camion cufundat în gînduri asemenea unui sfinx: era nu numai prima lui zi de libertate, ci și întoarcerea în țara tinereții, în țara inspirației. Nu, viața omenească nu este chiar atît de scurtă dacă de-a lungul ei ridici obeliscuri.

Foarte recent, fiica lui Vladimir Alexandrovici s-a oprit pe Arbat[3], lîngă o vitrină cu ziarul „Trud". Un corespondent semeț, plin de înflăcărare, fără să facă economie de cuvinte bine plătite, povestea cu însuflețire despre călătoria lui prin Valea Ciu, irigată și trezită la viață prin străduaniile creatoare ale bolșevicilor, despre căderea de apă de pe Narîn, despre înțeleptele amenajări hidrotehnice, despre colhoznicii fericiți. Și încheia brusc – cine i-o fi șoptit despre asta: „Dar sunt puțini cei care știu că toate aceste transformări constituie împlinirea visului talentatului inginer rus Vasiliev, care nu a găsit înțelegere în vechea Rusie birocratică*. Păcat că tînărul entuziast n-a trăit să vadă triumful ideilor sale nobile". Aceste rînduri dragi s-au amestecat sub ochii împăienjeniți de lacrimi, fiica a smuls ziarul și a plecat însoțită de fluierul unui milițian.

În vremea asta *tînărul entuziast* ședea în celula umedă a izolatorului din Verhneuralsk. Reumatismul sau alt beteșug al oaselor l-au înțepenit pe bătrîn de șale, nu mai putea să se aplece. Bine că nu era singur în celulă, cu el mai era un nu știu ce suedez, și i-a vindecat spinarea prin masaj sportiv.

În pușcăriile sovietice nu întîlnești prea mulți suedezi. Cu un suedez, îmi amintesc, am stat și eu. Îl chema Eric...

— ...Arvid Andersen? mă întreabă cu însuflețire Vladimir Alexandrovici (el se mișcă și vorbește cu multă vioiciune).

Formidabil! Deci, Arvid l-a vindecat prin masaj! Vedeți, vedeți cît sunt de mic?! ne amintește Arhipelagul ca urare de drum bun. Iată, deci, unde îl duceau pe Arvid cu trei ani în urmă – în izolatorul din Ural! Se pare că n-au prea intervenit pentru bietul băiat nici Pactul Atlanticului, nici tăticul miliardar**.

---

* În timpul revoluției din octombrie, Vasiliev era, practic, șeful departamentului de ameliorări funciare.

** Pavel Veselov (Stockholm), care s-a ocupat multă vreme de alte răpiri ale cetățenilor suedezi de către autoritățile sovietice, analizînd povestirile lui E. A. Andersen despre sine și inexistența vreunui miliardar Andersen în Suedia, lansează presupunerea că și după înfățișare și după numele pe care și l-a dat, E. A. este mai degrabă norvegian, care, însă, din anumite motive a preferat să se dea drept suedez. Norvegienii care s-au refugiat din țară după 1940 și au servit în armata engleză au fost incomparabil mai mulți decît cei cîțiva suedezi izolați. E. A. putea să aibă o legătură de rudenie cu vreo familie engleză Robertson, dar și-a născocit una cu generalul Robertson pentru a-și spori valoarea în ochii MGB-ului. Probabil că și la Moscova a venit în componența unei delegații engleze ori norvegiene, nu suedeze (se pare că o delegație suedeză nici n-a fost la Moscova), însă nu era decît un personaj de mîna a treia. S-ar putea ca MGB-ul să-i fi propus să devină agentul său, și, pentru că a refuzat, a primit douăzeci de ani. Tatăl lui Eric putea să fie om de afaceri, dar nu de asemenea anvergură. Însă Eric a exagerat, și chiar cunoștința tatălui cu Gromîko (drept care ghebiștii i l-au și arătat lui Gromîko), ca să stîrnească interesul MGB-ului pentru răscumpărarea lui și, în felul acesta, să încunoștințeze Occidentul de situația sa. (Notă din anul 1975).

În vremea asta au început să ne cheme pe unul cîte unul la comenduirea regională – se afla tot aici, în curtea MVD-ului regional: un colonel, un maior şi mulţi locotenenţi, sub comanda cărora se aflau toţi exilaţii din regiunea Djambul. Colonelul, de fapt, nu ne primeşte, maiorul se uită la feţele noastre ca la nişte titluri de ziar, iar de *formalităţi* se ocupă nişte locotenenţi, care scriu frumos cu toc şi peniţă.

Experienţa lagărului îmi dă întruna ghes: ia seama! în aceste scurte clipe se hotărăşte destinul tău viitor! Nu pierde vremea! cere, insistă, protestează! Încordează-te, zbate-te, născoceşte ceva, de ce trebuie să rămîi neapărat într-un oraş – centru de regiune şi nu în raionul cel mai aproapiat şi cel mai comod. (Şi motivul există, doar că eu nu-l cunosc: sunt doi ani de cînd în mine se dezvoltă metastaza canceroasă după operaţia din lagăr neterminată.)

Nu-u, nu mai sunt acela... Nu mai sunt cel de la începutul condamnării. Un soi de toropeală superioară mă copleşise şi mă simţeam bine în starea asta. Îmi făcea plăcere să nu mă folosesc de experienţa de lagăr deşartă. Detest să născocesc acum un pretext prăpădit. Nici unul dintre oameni nu ştie nimic dinainte. Cea mai mare belea poate să dea peste om într-un loc plin de splendoare, şi fericirea cea mai mare îl poate găsi într-un loc ca vai de lume. Însă nici nu izbutisem să aflu care dintre raioanele regiunii erau mai bune şi care mai rele, eram preocupat de soarta bătrînului inginer.

Pe dosarul lui probabil că se află o rezoluţie proteguitoare, pentru că i se îngăduie să iasă pe propriile-i picioare în oraş, să ajungă pînă la centrul de ameliorări hidrografice şi să ceară de lucru. Nouă, celorlalţi, o singură destinaţie: raionul Kok-Terek. Acesta e o frîntură de pustiu la nordul regiunii, începutul ţinutului lipsit de viaţă Bet-Pak-Dala, care ocupă întreg centrul Kazahstanului. Ce să zic – grozavă zonă viticolă!...

Numele fiecăruia dintre noi este caligrafiat pe un formular tipărit pe o hîrtie roşcată scorţoasă, pe urmă locotenentul scrie data şi ni-l întinde – semnaţi!

Oare unde am mai întîlnit ceva asemănător? A, da, cînd mi s-a adus la cunoştinţă sentinţa OSO. Şi atunci tot atît am avut de făcut – să iau tocul şi să mă semnez. Doar că atunci hîrtia era lucioasă, din Moscova, dar tocul şi cerneala – tot aşa de proaste.

Aşadar, ce „mi s-a adus la cunoştinţă în data de azi"? Că eu, cutare, sunt exilat *pe vecie* în raionul cutare sub supravegherea oficială a MGB-ului raional, şi în caz de ieşire neautorizată dincolo de limitele raionului voi fi judecat conform Decretului Sovietului Suprem, care prevede o pedeapsă de 20 (douăzeci) de ani muncă silnică.

N-ai ce zice, totul este legal. Nu ne miră nimic.

Cu ani mai tîrziu voi face rost de Codul penal al RSFSR şi, în articolul 35, voi citi cu plăcere: că exilul se prescrie de la trei la ***zece*** *ani, iar ca supliment la detenţie poate fi numai* ***pînă la cinci*** *ani. (Asta poate fi considerată o mîndrie a juriştilor sovietici: că, începînd cu Codul penal din anul 1922, în* dreptul *sovietic nu există condamnări pe termen nelimitat, în afară de cea mai groaznică dintre ele – expulzarea pe viaţă din URSS. Şi asta constituie o „deosebire de principiu importantă*

a dreptului sovietic de cel burghez"; culegerea De la închisori la instituţiile de reeducare, *„Legislaţia sovietică", Moscova, 1934). Aşa o fi, dar economisind munca MVD, este mai uşor să prescrii exil pe vecie* (pe viaţă): *nu trebuie să mai urmăreşti cînd iau sfîrşit condamnările şi să-ţi baţi capul să le reînoieşti.*

Şi mai scrie în articolul 35 că exilul se acordă numai printr-o hotărîre specială a ***tribunalului.*** *Măcar a OSO. Dar nici măcar OSO, ci un locotenent de serviciu ne-a prescris exil pe viaţă.*

Semnăm cu plăcere. În mintea mea, cu insistenţă, se înfiripă o epigramă, e drept, puţin cam lungă:

Peste destinul meu firav căzu din tărie
Un ciocan de fierar – şi ce mare mai e! –
De fapt un anunţ: *exilat pe vecie*
Sub privirea lui Argus (citiţi MGB).
Nepăsător, mi-am aşternut semnătura.
Voi Alpi de bazalt! Şi tu Cale Lactee!
Stele ce nu cunoaşteţi ura,
Voi străluciţi sublim pe bolta vie!
Mă simt eternităţii hărăzit,
Dar MGB-ul are veşnicie?*

Vladimir Alexandrovici s-a întors din oraş, îi recit epigrama, şi izbucnim în rîs, rîdem ca nişte copii, ca nişte deţinuţi, ca nişte oameni neprihăniţi. Vladimir Alexandrovici are un rîs foarte zglobiu, seamănă cu rîsul lui K. I. Strahovici. Asemănarea dintre ei este profundă: sunt nişte oameni cufundaţi adînc în intelect, şi suferinţele trupului nu pot să le distrugă echilibrul sufletesc.

De altminteri, nici acum nu avea prea multe motive de veselie. Firește, nu aici fusese exilat, greşiseră, cum de altfel se şi cuvine. Numai din Frunze[4] l-ar fi putut repartiza în Valea Ciu, în locurile fostelor lui lucrări. Aici, centrul de ameliorări hidrografice nu se ocupă decît de *arîkuri*[5]. Un kazah semianalfabet, plin de el, şeful centrului de ameliorări hidrotehnice i-a făcut onoarea creatorului sistemului de irigaţie din Ciu să aştepte în picioare în pragul cabinetului, a sunat la comitetul regional de partid şi a acceptat să-l primească în postul de simplu hidrotehnician, ca pe o domnişoară după absolvirea institutului. La Frunze nu poate merge: e altă republică.

Cum să cuprinzi într-o frază toată istoria Rusiei? Ţara posibilităţilor înăbuşite.

Totuşi, bătrînelul îşi freacă mîinile bucuros: oamenii de ştiinţă nu l-au uitat, poate îl vor scoate de aici. Semnează şi el că este exilat pe viaţă, iar dacă va depăşi limitele – va executa ocnă pînă la nouăzeci şi trei de ani. Îi duc lucrurile pînă la poartă, pînă la linia peste care mie îmi este interzis să

---

* Versiunea românească aparţine poetului Adi Cusin.

calc. Acum el se duce să închirieze un colţ de cameră şi se grozăveşte că o să-şi aducă băbuţa de la Moscova. Copiii?... Copiii n-or să vină. Se spune că nu poţi părăsi apartamentul din Moscova. Alte rude? Mai are un frate. Dar fratele are o viaţă profund nefericită: este istoric, n-a înţeles revoluţia din octombrie, a părăsit ţara şi acum sărmanul, predă istoria Bizanţului la Universitatea Columbia. Din nou izbucnim în rîs, îl compătimim pe fratele lui şi la despărţire ne îmbrăţişăm. Iată încă un om remarcabil pe care l-am întîlnit şi a dispărut pentru totdeauna.

Iar pe noi, ceilalţi, nu ştiu din ce motiv, ne mai ţin încă o zi şi încă o zi într-o chichineaţă, unde, pe o pardoseală plină de crăpături, dormim lipiţi unul de celălalt, de-abia întinzînd picioarele în lungimea ei. Asta îmi aminteşte carcera cu care mi-am început anii de condamnare. Acum, *eliberaţi,* peste noapte ne încuie cu lacăt, propunîndu-se, numai dacă vrem, să luăm înăuntru hîrdăul. Singurul lucru ce ne deosebeşte de închisoare este faptul că acum nu ne mai dau de mîncare pe gratis, noi le dăm bani şi ne aduc ceva de la piaţă.

A treia zi îşi face apariţia o escortă dintre cele mai adevărate, cu carabine, ne pun să semnăm că am primit bani pentru drum şi pentru mîncare, banii de drum ni-i ia îndărăt escorta (chipurile – să cumpere bilete, dar în realitate, speriindu-i pe controlori, ne transportă pe degeaba, banii şi-i însuşesc ei, ăsta-i cîştigul lor), ne încolonează doi cîte doi cu lucruri cu tot şi ne pornesc spre gară, iarăşi printre plopi. Triluri de păsărele, zumzetul primăverii – şi nu-i decît 2 martie! Suntem îmbrăcaţi în pufoaice, este cald, dar suntem bucuroşi că ne aflăm la sud. Orice ar fi, dar omul nevoiaş suferă cel mai mult de ger.

Un tren care de-abia merge ne poartă o zi întreagă în direcţia de unde veniserăm, apoi de la gara Ciu, vreo zece kilometri, ne mînă pe jos. Sacii noştri şi geamantanele ne fac să asudăm din belşug, ne îndoim de şale, ne poticnim, dar rezistăm: fiecare cîrpă, trecută pe la postul de gardă al lagărului, va mai face trebuinţă trupului nostru sărac. Am pe mine două pufoaice (una am şterpelit-o la inventar) şi, pe deasupra, mantaua mea de pe front, care a trecut prin multe, tîrîtă şi uzată pe drumurile războiului şi prin lagăr, cum aş putea s-o arunc acum?

Ziua se sfîrşeşte, dar noi tot n-am ajuns. Prin urmare, iar vom înnopta într-o închisoare, la Novotroiţkoe. Cît a trecut de cînd suntem liberi, şi nu putem scăpa de închisori. Celulă, pardoseală goală, vizorul, buda, mîinile la spate, apă clocotită – doar raţia nu ni se mai dă: doar suntem oameni *liberi!*

Dimineaţa vine după noi un camion şi aceeaşi escortă, care n-a mai înnoptat la cazarmă. Mai avem de străbătut încă şaizeci de kilometri în adîncul stepei. Ne împotmolim prin vîlcele noroioase, sărim jos din camion (înainte, ca *zeki,* nu puteam) şi împingem, îl împingem din nămol, ca să treacă mai repede diversitatea drumului, ca să ajungem mai repede în exilul cel veşnic. Iar escorta s-a aşezat în semicerc şi ne păzeşte.

Prin faţa noastră se perindă kilometri de stepă. Cît vezi cu ochii, la dreapta şi la stînga – numai iarbă aspră, cenuşie, necomestibilă, şi foarte rar – cîte un

aul de kazahi prăpădit, cu un pîlc de copaci. În sfîrşit, înainte, dincolo de rotunjimea stepei, se ivesc vîrfurile cîtorva plopi (Kok-Terek – „plop verde").

Am ajuns! Camionul trece printre căsuţele de chirpici ale cecenilor şi kazahilor, ridicînd nori de praf şi atrăgînd asupra sa o haită de cîini indignaţi. Nişte măgăruşi simpatici înhămaţi la cîte o brişcă mică se dau la o parte, dintr-o curte, alene şi dispreţuitor, ne priveşte o cămilă. Sunt şi oameni, dar ochii noştri văd numai femeile, aceste femei neobişnuite, uitate: iat-o pe ocheşica aceea din prag, priveşte după maşina noastră cu mîna streaşină la ochi; iată, trei dintr-o dată trec în rochii înflorate. Nici una nu-i rusoaică. „N-ai grijă, se vor găsi şi pentru noi mirese!" îmi strigă voios la ureche căpitanul de cursă lungă V. I. Vasilenko, patruzeci de ani, care la Ekibastuz a trăit liniştit ca şef al spălătoriei, iar acum pornea spre lumea liberă să-şi întindă aripile, să-şi caute o corabie pentru viaţă.

Lăsînd în urmă magazinul raional, ceainăria, dispensarul, poşta, comitetul executiv raional, comitetul raional de partid, cu acoperiş de ardezie, casa de cultură, cu acoperiş de stuf, camionul nostru se opreşte lîngă clădirea MVD-MGB. Plini de praf, sărim jos, intrăm într-o mică grădiniţă, şi, fără să ne jenăm prea mult de strada principală, ne spălăm aici pînă la brîu.

De partea cealaltă a străzii, chiar vizavi de MGB, se înalţa o clădire înaltă nemaipomenită, deşi nu avea decît parter: patru coloane dorice susţin cu toată seriozitatea o imitaţie de portic, la baza coloanelor – două trepte placate cu piatră şlefuită, şi peste toate astea – un acoperiş de paie înnegrit de vreme. Nu poate să nu-mi bată inima: este şcoala! Şcoala de zece ani. Nu bate, nesuferito, taci. Această clădire nu te interesează.

Traversînd strada principală, spre părţile dragi ale şcolii se îndreaptă o fată cu părul numai cîrlionţi; o jachetă curată i se mula pe talia subţire, ca de viespe. Merge şi parcă nici nu atinge pămîntul. Este *o învăţătoare!* Este atît de tînără, încît nu pare a fi terminat institutul. Şapte clase şi şcoala medie de pedagogie. Cît o invidiez! Ce prăpastie între ea şi mine, un muncitor necalificat. Noi facem parte din diferite categorii sociale, n-aş îndrăzni niciodată s-o conduc la braţ.

Între timp, pe nou-sosiţii au început să-i introducă în cabinetul lui silenţios, ca să se ocupe de ei, cine credeţi? Firește, *cumătrul,* agentul operativ! Nu lipseşte nici din exil, şi aici tot el este personajul principal.

Prima întîlnire este foarte importantă, căci ne vom juca împreună de-a şoarecele şi pisica nu o lună, ci pe **viaţă!** Acum îi voi trece pragul, şi ne vom cerceta unul pe altul cu privirile pe furiş. Este un kazah foarte tînăr, care se ascunde făcînd pe rezervatul şi pe politicosul, iar eu pe omul cam sărac cu duhul. Amîndoi înţelegem că frazele noastre lipsite de importanţă, ca de pildă: „Poftim, aveţi o foaie de hîrtie", „Dar cu care toc pot să scriu?" – constituie un duel. Dar pentru mine este important să las impresia că habar n-am de aşa ceva. Pur şi simplu aşa sunt eu, întotdeauna, deschis, fără tertipuri. Hai, tartor arămiu, vîră-ţi bine în creier: ăsta nu are nevoie de supraveghere specială, a venit să trăiască paşnic, detenţia i-a fost de folos.

Ce trebuie să completez? Un chestionar, firește. Şi să-mi scriu autobiografia. Cu ele se deschide noul meu dosar, care, iată, este pregătit pe masă.

Pe urmă aici vor fi atașate denunțurile împotriva mea, caracterizările unor personalități oficiale. Și îndată ce chiar și numai în linii mari se va contura un *caz* nou și de la centru se va da semnalul *să mă aresteze* – mă vor aresta (aici, în curtea din spate, se află o închisoare din chirpici) și mă vor pricopsi cu o nouă condamnare de zece ani.

Întind cele două hîrtii inițiale agentului operativ, el le citește, le perforează și le introduce în dosarul cu șină.

— Spuneți-mi, vă rog, unde este secția raională de învățămînt? întreb eu cuviincios și, chipurile, nepăsător.

El îmi explică politicos. Și nu ridică mirat sprîncenele. De aici eu trag concluzia că pot să merg să mă angajez, MGB-ul nu obiectează. (Firește, ca deținut cu experiență, nu m-am vîndut prea ieftin, nu l-am întrebat direct: *pot* să lucrez în sistemul de învățămînt național?)

— Spuneți-mi, vă rog, cînd aș putea să mă reped pînă acolo fără escortă?

El ridică din umeri:

— La drept vorbind, astăzi, cîtă vreme sunteți aici pentru... ar fi de dorit să nu ieșiți dincolo de poartă. Dar dacă este în legătură cu serviciul, vă puteți duce.

Și iată că **mă duc!** Oare toată lumea poate înțelege această vorbă mare, liberă? Merg **de unul singur!** Nici în părți, nici în spate nu există automate. Mă întorc – nimeni! Dacă vreau, pot s-o iau pe partea dreaptă, pe lîngă gardul școlii, unde, într-o baltă rîmă un porc mare. Dacă vreau, o iau pe partea stîngă, unde niște găini umblă și rîcăie chiar în fața secției de învățămînt.

Pînă la secția de învățămînt sunt de parcurs două sute de metri, și spinarea mea veșnic încovoiată a început ușor-ușor să se îndrepte, iar gesturile sunt ceva-ceva mai degajate. Pe distanța acestor două sute de metri am trecut într-o altă categorie socială.

Intru, îmbrăcat în vechea mea tunică de postav, pe care o aveam de pe front, în pantalonii vechi de cînd lumea, din stofă cu țesătura în diagonală. Bocancii erau din lagăr, din piele de porc, care abia ascund colțurile ascuțite ale obielelor.

La o masă șed doi kazahi grași – doi inspectori ai secției de învățămînt, dacă dăm crezare inscripțiilor de pe ușă.

— Aș vrea să mă angajez profesor la școală, zic eu cu o convingere din ce în ce mai mare și chiar cu oarecare ușurință, ca și cum aș întreba unde au carafa cu apă.

Ei devin atenți. Totuși în acest aul, în mijlocul deșertului, nu vin la fiecare jumătate de ceas să se angajeze profesori noi. Și cu toate că raionul Kok-Terek este mai întins decît toată Belgia, aici persoanele cu șapte clase se cunosc între ele după figură.

— Ce ați absolvit? mă întreabă ei într-o rusească destul de curată.

— Fizico-matematicile, la Universitate.

Au tresărit amîndoi. Se privesc unul pe celălalt. Încep să turuie repede în kazahă.

— Da de unde ați venit?

Ca şi cum n-ar fi fost clar, trebuie să le spun eu, cu gura mea. Ce tîmpit ar fi venit să se angajeze aici, şi încă în luna martie?

— Acum un ceas am venit aici în exil.

Arborînd un aer semnificativ, unul după altul, dispar în cabinetul şefului. Abia după plecarea lor am observat privirea, aţintită asupra mea, a dactilografei de vreo cincizeci de ani, rusoaică. Într-o clipită, cît ar fi ţîşnit o scînteie, îmi dau seama că suntem compatrioţi: şi ea era tot din Arhipelag! De unde, *pentru ce,* din ce an. Nadejda Nikolaevna Grekova, dintr-o familie din Novocerkassk, arestată în 1937, o simplă dactilografă, arestată şi trecută prin tot arsenalul de procedee al Organelor sub acuzaţia că ar fi făcut parte dintr-o organizaţie teroristă imaginară. Zece ani, iar acum – *recidivistă* şi – exil pe viaţă.

Coborînd glasul şi privind înspre uşa întredeschisă de la cabinetul şefului, ea mă informează judicios: în raion nu există decît şcoli de zece clase şi cîteva de şapte, este mare criză de profesori de matematică, nu există nici unul cu studii superioare, cît despre cei de fizică – ce să mai vorbim, aşa ceva nici nu s-a văzut pe aici. Soneria din cabinet. Cu toate că era destul de corpolentă, dactilografa sare sprintenă, plină de rîvnă, iar cînd se întoarce – mă cheamă tare, pe un ton oficial.

O masă aşternută cu pînză roşie. Cei doi inspectori graşi se cufundaseră comod într-un divan. Într-un fotoliu mare, sub portretul lui Stalin – şeful: o kazahă micuţă, mlădioasă şi drăguţă, cu apucături de pisică şi de viperă. Stalin îmi zîmbeşte neprietenos din portret.

Mă aşază pe un scaun lîngă uşă, departe, ca pe unul aflat sub anchetă penală. Am început o conversaţie penibilă, inutilă şi deosebit de lungă, pentru că, schimbînd cu mine două fraze pe ruseşte, vorbesc apoi între ei zece minute în kazahă, iar eu stau ca un prost. Mă chestionează amănunţit unde şi cînd am mai predat, îşi exprimă îndoiala dacă nu cumva mi-am uitat obiectul sau metodica predării. Apoi, după tot felul de pauze şi oftaturi: ba că nu există locuri, ba ca şcolile raionului sunt supraaglomerate cu profesori de matematică şi fizică, şi chiar o jumătate de normă este greu să-i găsească, că educaţia tineretului din epoca noastră este o misiune de răspundere, – ajunge, în sfîrşit, la esenţial: *pentru ce am stat?* în ce anume consta crima mea? Pisica-viperă îşi mişeşte dinainte ochii şireţi, ca şi cum culoarea purpurie a crimei mele o izbeşte în faţă, toată numai devotament partinic. Privesc pe deasuprea ei chipul sinistru al Satanei care mi-a schilodit viaţa. Ce aş putea eu, în faţa portretului său, să povestesc despre relaţiile dintre mine şi el?

Şi îi bag în sperieţi pe aceşti răspînditori de lumină, există un procedeu al deţinuţilor: ceea ce mă întreabă ei este secret de stat, şi eu n-am voie să vorbesc despre aşa ceva. Pe scurt, vreau să ştiu dacă mă angajează sau nu.

Şi din nou, din nou discută în kazahă. Cine poate fi atît de curajos să angajeze pe riscul lui un criminal de stat? Însă ei găsesc o ieşire: mă pun să-mi scriu autobiografia, să completez un chestionar în două exemplare. Nu e ceva nou! Hîrtia suportă orice. Parcă nu mai completasem eu aşa ceva cu un ceas în urmă? Şi după ce le-am completat încă o dată, mă întorc la MGB.

Dau ocol şi cercetez cu interes curtea lor şi închisoarea pe care şi-au construit-o singuri; observ că, imitîndu-i pe cei adulţi, şi ei, fără să fie cîtuşi de puţin nevoie, au străpuns un ghişeu în gardul din chirpici pentru primirea pachetelor, deşi gardul este atît de scund, încît şi fără ghişeu poţi transmite peste el un coş. Dar ce MGB este acela fără ghişeu? Mă plimb prin curtea lor şi constat că aici se respiră mai uşor decît în atmosfera îmbîcsită de la secţia de învăţămînt: de acolo, MGB-ul părea ceva misterios, şi inspectorilor le îngheţa sîngele în vine. Aici însă este *ministerul nostru.* Iată-i, de pildă, pe cei trei trîntori de la comenduire (printre ei doi ofiţeri) care sunt puşi în mod deschis să ne supravegheze, noi suntem pîinea lor. Nici o enigmă.

Şefii se dovedesc îngăduitori şi consimt să nu ne petrecem noaptea într-o cameră închisă, ci în curte, pe fîn.

O noapte sub cerul liber! Cu toţii uitaserăm ce înseamnă asta!... Mereu lacăte, mereu gratii, mereu pereţi şi tavane. Cum naiba să dormi acolo?! Străbat în lung şi-n lat, fără să mă pot opri, curtea de serviciu a închisorii, scăldată în lumina delicată a lunii. O căruţă, un puţ, o adăpătoare de vite, un mic stog de fîn, umbrele negre ale cailor sub şopron: totul pare atît de paşnic, chiar străvechi, fără pecetea de fier a Organelor. Este doar trei martie şi nu s-a răcit deloc o dată cu noaptea, este acelaşi aer, aproape de vară, ca şi în timpul zilei. Peste Kok-Terekul risipit răsună răgetul îndelung şi pasionat al măgarilor, destăinuind iarăşi şi iarăşi măgăriţelor dragostea lor şi anunţîndu-le de surplusul debordant al forţelor ce clocotesc în ei, şi, probabil, tot în acest răget sunt incluse şi răspunsurile măgăriţelor. Eu nu prea le disting glasurile, iată, de pildă, acest răget, mai gros şi mai puternic, este, pesemne, de cămilă. Cred că dacă aş fi avut voce, aş fi început şi eu îndată să urlu la lună: aici o să respir! Aici o să mă mişc!

Este cu neputinţă să nu izbutesc să străpung această cortină de hîrtie a chestionarelor! În această noapte răsunătoare îmi simt superioritatea asupra funcţionarilor fricoşi. Să predai la clasă! Să te simţi din nou om! Să intri în clasă impetuos şi să învălui într-o privire ardentă chipurile copiilor. Cînd întinzi degetul spre desenul de pe tablă, nimeni nu mai respiră! Rezultatul desenului suplimentar – şi toţi răsuflă eliberaţi.

Nu pot să dorm. Mă plimb, mă plimb necontenit sub lună. Cîntă măgarii! Cîntă cămilele! Şi totul în mine cîntă: sunt liber! sunt liber!

În sfîrşit, mă întind lîngă ceilalţi, pe fîn, sub şopron. La doi paşi de noi se află caii, lîngă ieslea lor, şi toată noaptea mestecă paşnic fîn. Şi mi se pare că nimic mai drag ca acest sunet nu putea fi născocit în tot universul pentru prima noastră noapte de semilibertate.

Mestecaţi, dobitoace blînde! Mestecaţi, căluţilor!

A doua zi, ni se dă voie să ne căutăm locuinţe personale. La mijloacele de care dispun, îmi găsesc o căsuţă-coteţ, cu o ferăstruică mică-mică şi atît de joasă, încît chiar la mijloc, unde acoperişul se înalţă cel mai sus, nu pot să mă ridic în toată lungimea. „N-aş vrea decît o izbă micuţă..." Totuşi nu e prea plăcut că nu poţi să-ţi ridici capul. În schimb – ai casă separată! Pardoseală de pămînt, aştern pufoaica din lagăr şi gata patul! Însă numai-

decît, un inginer în exil, Alexandr Klimentievici Zdaniukevici, profesor la Institutul Bauman[6], îmi împrumută două lăzi de scînduri, pe care mă aranjez confortabil. Lampă cu gaz încă nu am (nimic nu am, fiecare lucru necesar va trebui să-l aleg şi să-l cumpăr de parcă m-aş afla pe pămînt pentru prima dată), dar nici nu-mi pare rău. Toţi anii, prin celule şi bараci, lumina statului ne-a vătămat sufletele, iar acum mă simt fericit în întuneric. Şi întunericul poate să devină un element al libertăţii! În linişte şi întuneric (radioul putea să ajungă pînă la mine prin difuzorul din piaţă, dar în Kok-Terek nu funcţionează de trei zile) stau pur şi simplu întins pe lăzi şi mă delectez.

Ce să-mi mai doresc?...

Totuşi, dimineaţa întrece toate dorinţele posibile. Proprietăreasa mea, bunicuţa Ceadova, o exilată din Novgorod, îmi şopteşte, neîndrăznind să-mi spună cu voce tare:

— Du-te acolo şi ascultă radio. Mi-au spus un lucru că mi-e şi frică să repet.

Într-adevăr, radio începuse să vorbească. Mă duc în piaţa centrală. O mulţime de vreo două sute de oameni – foarte mulţi pentru Kok-Terek, se adunase, sub cerul posomorît, în jurul stîlpului de care era agăţat difuzorul. În mulţime erau mulţi kazahi, mai cu seamă bătrîni. Capetele lor pleşuve erau descoperite, îşi scoseseră frumoasele căciuli roşcate de bizon şi le ţineau în mînă. Erau tare trişti. Cei tineri erau mai nepăsători. Doi-trei tractorişti nu-şi scoseseră şepcile. Fireşte, nu mi-am scos-o nici eu. Încă nu deslușisem vorbele crainicului (vocea lui se frîngea pentru a obţine efecte dramatice), dar în mintea mea se face lumină.

Iată clipa pe care eu şi prietenii mei o chemau încă din anii studenţiei! Clipa pentru care se rugau toţi *zekii* din GULAG (în afară de ortodocşi)! A murit dictatorul asiatic! S-a curăţat nelegiuitul! O, ce jubilaţie deschisă, fără de reţineri, acolo, în Lagărul nostru special![*] Iar aici, învăţătoarele de la şcoală, rusoaice tinere, bocesc în hohote: „Ce-o să ne facem acum?...“ L-au pierdut pe Părintele drag... Ce le-aş mai striga acum, în toată piaţa: „N-o să vă faceţi nimic! Taţii voştri nu vor mai fi împuşcaţi! Logodnicii nu vor mai fi băgaţi la puşcărie! Iar voi nu veţi mai fi CIS!

Îmi vine să urlu dinaintea difuzorului şi chiar să dansez un dans barbar! Dar, vai, fluviile istoriei sunt lente. Şi chipul meu, obişnuit cu de toate, arborează grimasa atenţiei îndurerate. Deocamdată să ne prefacem, să ne prefacem ca şi înainte.

Şi totuşi ce grozav a fost marcat începutul exilului meu!

Au trecut zece zile, în lupta pentru portofolii şi temîndu-se unii de ceilalţi, cei şapte boieri[7] desfiinţează definitiv MGB-ul! Deci, a fost justă îndoiala mea: MGB-ul *are veşnicie?*[**]

Şi atunci ce este veşnic pe pămînt, în afară de nedreptate, inegalitate şi robie?...

---

[*] În Kamîşlag, în baracă, a intrat *cumătrul* (cu figura abătută) şi a comunicat dur: „Partidul anunţă cu mîndrie moartea lui Iosif Vissarionovici Stalin“.

[**] Este adevărat că după o jumătate de an ne vor pricopsi cu KGB-ul, cu acelaşi personal.

Capitolul 6

FERICIREA EXILULUI

1. Cuie de bicicletă – 1/2 kg
2. Bocance – 5
3. Foale – 2
4. Paharul – 10
5. Penar de şcoală – 1
6. Glopu pămîntescu – 1
7. Chibrit – 50 cutii
8. Lampa Liliacul – 2
9. Pasta de dinţii – 8 bucăţi
10. Turta dulci – 34 kg.
11. Vodca – 156 sticla jumătăţi

ACEASTA era lista de inventar şi recalculare a preţurilor la toate mărfurile existente în magazinul universal din aulul Aidarlî. Inspectorii şi merceologii de la cooperaţia raională din Kok-Terek au alcătuit lista, iar eu învîrteam la aritmometru şi reduceam preţul la unele mărfuri cu 7,5%, la altele cu 1,5%. Preţurile au fost reduse în mod catastrofal, şi acum te puteai aştepta ca spre începutul noului an şcolar să se vîndă şi penarul şi *glopul pămîntescu,* cuiele îşi vor găsi locul la vreo bicicletă şi doar mormanul de turtă dulce, probabil dinainte de război, înclina să treacă la categoria mărfurilor nevandabile. Iar vodca, chiar dacă se mai scumpeşte, pînă la 1 mai se vinde toată.

Reducerea preţurilor, care conform tradiţiei staliniste, se făcea în ajun de 1 aprilie şi care aducea muncitorilor cîştiguri de milioane de ruble (acestea erau calculate şi publicate dinainte), mie mi-a dat o lovitură dureroasă.

Într-o lună petrecută în exil am mîncat toţi banii cîştigaţi în regim de *hozrasciot* ca muncitor la atelierul de turnătorie – în libertate m-am întreţinut cu banii din lagăr! – şi treceam mereu pe la secţia de învăţămînt să aflu cînd mă vor angaja. Dar şefa cu alură viperină a încetat să mă mai primească, cei doi inspectori graşi găseau din ce în ce mai puţină vreme să-mi mormăie ceva drept răspuns, iar spre sfîrşitul lunii mi s-a arătat rezoluţia secţiei regionale de învăţămînt, că la şcolile din raionul Kok-Terek nu există nici un post liber de profesor de matematică şi nu există nici o posibilitate să mi se găsească de lucru.

În vremea asta am scris totuşi o piesă (despre serviciul de contrainformaţii din anul 1945), fără să mai trec zilnic prin percheziţia de dimineaţă şi de seară şi fără să mai fiu obligat, ca înainte, să distrug atît de des ceea ce am scris. Nu eram ocupat cu nimic altceva şi, după lagăr, acest lucru îmi făcea plăcere. O dată pe zi mergeam la ceainărie şi acolo, pentru două ruble, mîncam o ciorbă fierbinte, aceeaşi pe care o turnau tot atunci într-o găleată şi pentru deţinuţii din puşcăria locală. Pîinea neagră se vindea în magazin la liber. Îmi cumpărasem şi cartofi, ba chiar şi o bucată de slănină de porc. Am

cărat singur cu măgarul saxaul din lăstăriş, puteam să încing şi plita. Fericirea mea era foarte aproape de a fi deplină, şi m-am gîndit aşa: dacă nu mă angajează – nici o pagubă, cîtă vreme îmi ajung banii – voi scrie piesa, cînd o să mai am eu atîta libertate!

Într-o zi, pe neaşteptate, unul dintre ofiţerii de la comenduire mi-a făcut semn cu degetul să ies în stradă. M-a dus la sediul cooperaţiei raionale de consum, în biroul preşedintelui, un kazah rotofei ca o bombă, şi a rostit semnificativ:

— Matematician.

Şi, miracol! Nimeni nu m-a întrebat pentru ce am fost condamnat şi nu m-a pus să-mi scriu autobiografia şi să completez chestionare: numaidecît, secretara lui, o tînără grecoaică, frumoasă ca o actriţă de cinema, a bătut la maşină cu un deget ordinul prin care eram numit economist planificator, cu un salariu de 450 ruble pe lună. În aceeaşi zi, şi cu aceeaşi uşurinţă, fără nici un chestionar, au fost angajaţi la cooperaţie încă doi exilaţi care nu-şi găsiseră de lucru: căpitanul de cursă lungă Vasilenko şi încă unul pe care nu-l cunoşteam, Grigori Samoilovici M-z, un tip foarte ascuns. Vasilenko era deja preocupat de un proiect privind adîncirea rîului Ciu (în lunile de vară o vacă îl putea trece prin vad) şi stabilirea circulaţiei cu şalupe, astfel că a rugat comenduirea să-l lase să cerceteze cursul rîului. Colegul lui de la Institutul de navigaţie maritimă şi de pe bricul cu pînze „Tovarişci", căpitanul Mann, echipa în aceste zile nava „Obi" pentru Antarctica, iar el, Vasilenko, era numit magazioner la cooperaţie.

Dar nu ne-am dus să lucrăm nici ca planificator, nici ca magazioner, nici ca socotitor, ci pe toţi trei ne-au aruncat să facem o muncă în asalt: să reevaluăm preţurile mărfurilor. În noaptea de 31 martie spre 1 aprilie, în fiecare an, cooperaţia de consum era cuprinsă de agonie, şi niciodată nu le ajungeau şi nu puteau să le ajungă oamenii. Trebuiau inventariate toate mărfurile (şi descoperiţi vînzătorii care furau, dar nu pentru a-i trimite în judecată), reevaluate, şi a doua zi dimineaţă să înceapă vînzarea cu noile preţuri, foarte avantajoase pentru muncitori. Iar deşertul imens al raionului nostru avea căi ferate şi şosele – zero kilometri, şi în magazinele din locurile uitate de lume, aceste preţuri foarte avantajoase pentru muncitori nu puteau cîtuşi de puţin să fie aplicate înainte de 1 mai: o lună întreagă magazinele erau închise pînă cînd la cooperaţie se calculau şi se aprobau listele, pînă cînd erau trimise cu cămilele. Dar în centrul raional magazinele trebuiau să funcţioneze neapărat în preajma sărbătorilor de la 1 mai.

Cînd am ajuns la sediul cooperaţiei, vreo cincisprezece oameni erau deja înhămaţi la această treabă – angajaţi permanenţi şi temporari. Cearşafuri de borderouri pe hîrtie proastă zăceau pe toate mesele, şi nu se auzea decît ţăcănitul abacurilor, la care contabili cu experienţă înmulţeau şi împărţeau, şi ciondăneala obişnuită în orele de lucru. Ne-au pus şi pe noi să lucrăm. M-am plictisit numaidecît să înmulţesc şi să adun pe hîrtie şi am cerut un aritmometru. La cooperaţie nu aveau nici unul, oricum nu ştia nimeni să lucreze cu el, însă cineva şi-a adus aminte că a văzut într-un dulap la direcţia de statistică a raionului nu ştiu ce maşină cu cifre, doar că nici acolo nu lucra nimeni

la ea. Au telefonat, s-au dus, au adus-o. Eu am început să ţăcănesc şi să aliniez repede coloanele de cifre, contabilii de meserie se uitau la mine chiorîş: n-oi fi vreun concurent?

Eu învîrteam de manivelă şi mă gîndeam: ce iute se obrăzniceşte *zekul*, sau, exprimîndu-mă în limbaj literar, ce repede cresc nevoile omului! Eu sunt nemulţumit că m-au smuls de la piesa pe care o scriu în cocioaba întunecată; sunt nemulţumit că nu m-am angajat la şcoală; sunt nemulţumit că m-au pus *cu forţa*... ce să fac? să sap pămîntul îngheţat? să amestec chirpici, jucînd cu picioarele în apa ca gheaţa? Nu, m-au aşezat cu de-a sila la o masă curată să învîrtesc manivela aritmometrului şi să trec cifrele într-o coloană. Dacă la începutul stagiului meu de lagăr mi s-ar fi propus să fac această muncă, pe toată durata pedepsei, cîte douăsprezece ore pe zi, fără plată – aş fi jubilat! Iată însă că pentru treaba asta mi se plăteşte o leafă de 450 ruble, acum îmi voi putea cumpăra zilnic un litru de lapte, iar eu strîmb din nas – oare nu-i prea puţin?

Astfel, cooperaţia raională s-a împotmolit o săptămînă în recalcularea preţurilor (trebuia determinată exact, pentru fiecare marfă, grupa ei în cadrul reducerii generale a preţurilor şi, în plus, grupa în cadrul scumpirii pentru sate), şi totuşi nici un magazin nu putea să înceapă vînzarea. Atunci, preşedintele cel gras, cel mai mare trîntor, i-a convocat pe toţi în cabinetul său maiestuos şi le-a zis:

— Uitaţi care-i treaba. Ultima concluzie de la medicină că la om nu trebuie dormit opt ceas. Absolut de ajuns – patru! De asta porunceam: început lucru – şapte dimineaţa, sfîrşit – două noaptea, pauză de prînz – un ceas şi la cină – un ceas.

Şi cred că nimeni dintre noi n-a găsit nimic caraghios în această tiradă buimăcitoare, ci doar ceva sinistru. Toţi s-au zgribulit, n-au scos o vorbă, ci au îndrăznit doar să discute la ce oră să fie fixată pauza pentru cină.

Da, iată acea soartă a exilaţilor despre care am fost prevenit, tocmai din astfel de porunci este alcătuită. Toţi cei care şedeam acolo – eram exilaţi, fiecare tremură pentru postul lui; dacă sunt daţi afară, multă vreme nu-şi vor mai găsi nimic de lucru în Kok-Terek. Şi la urma urmelor asta nu-i pentru director personal, asta-i pentru ţară, asta *trebuie*. Şi ultima concluzie a medicinii li se pare destul de acceptabilă.

Ah, să te ridici acum şi să-ţi baţi joc de acest mistreţ plin de el! Măcar o dată să-ţi răcoreşti sufletul! Dar asta n-ar fi decît curată „propagandă antisovietică", instigare la compromiterea unei acţiuni dintre cele mai importante. Uite aşa toată viaţa treci dintr-o stare în alta: elev, student, cetăţean, soldat, deţinut, exilat, şi întotdeauna puterea autorităţilor este convingătoare, iar tu trebuie să te apleci şi să taci.

Dacă directorul ar fi zis – pînă la zece seara, aş fi stat. Dar ceea ce ne propunea el echivala cu o punere la zid, iar mie îmi impunea, aici, în libertate, să şi încetez a mai scrie! Nu, blestemat să fii, tu şi reducerea preţurilor împreună cu tine. Lagărul îmi sugera o ieşire: să nu mă ridic împotrivă prin vorbe, ci, tăcînd, să fac împotrivă. Am ascultat împreună cu toţi ordinul, dar la cinci seara m-am ridicat de la birou şi am plecat. Şi m-am întors doar la

nouă dimineața. Colegii mei erau cu toții acolo, socoteau ori se prefăceau că socotesc. Se uitau la mine ca la un sălbatic. M-z, care în taină aproba gestul meu, el însă neavînd curaj, mi-a comunicat în secret că ieri seară, la biroul meu gol, președintele a strigat că mă va trimite la o sută de kilometri în deșert.

Recunosc că mi s-a făcut frică: bineînțeles, MGB-ul era în stare de orice. Și m-ar fi trimis. Și de la o sută de kilometri puteam să spun adio acestui centru de raion! Dar eu am fost norocos: am ajuns în Arhipelag după sfîrșitul războiului, adică după ce trecuse perioada cea mai ucigătoare; iar acum, în exil, am venit după moartea lui Stalin. Într-o lună de zile ceva trebuie să fi ajuns și aici, la comenduirea noastră.

Pe neobservate a început o eră nouă, cei mai blînzi trei ani din istoria Arhipelagului.

Președintele nu m-a chemat și nici el n-a venit la mine. După ce am lucrat toată ziua, odihnit, între cei ce picoteau și mințeau, am hotărît din nou să plec la ora cinci seara. Fie ce o fi, numai să fie mai repede.

Pentru a nu știu cîta oară am observat că poți să sacrifici multe lucruri, însă nu ceva cardinal. Această piesă, pe care am purtat-o cu mine prin coloanele ocnașilor din Lagărele speciale, nu am sacrificat-o – și am învins. O săptămînă toți au lucrat noaptea și s-au obișnuit cu biroul meu gol. Iar președintele, întîlnindu-mă pe coridor, își îndrepta privirea în altă parte.

Dar nu mi-a fost dat să pun eu la punct cooperația din KaZEKstan. La sediul cooperației raionale a venit tînărul director de studii al școlii, un kazah. Pînă la sosirea mea, era singurul „universitar" din Kok-Terek și era tare mîndru de asta. Totuși, apariția mea nu l-a făcut să fie invidios. Nu știu dacă dorea să întărească școala înainte de a da drumul primei promoții de absolvenți ori să-i facă în necaz viperei șefe de la secția raională de învățămînt, dar mi-a propus: „Aduceți-mi repede diploma dumneavoastră!" Am alergat ca un băiețandru și i-am adus-o. A pus-o în buzunar și a plecat la Djambul, la o conferință sindicală. Peste trei zile a venit din nou și mi-a pus dinainte un extras din ordinul secției regionale de învățămînt. Sub aceeași semnătură nerușinată, care în martie adeverea că școlile raionului sunt complete, acum, în aprilie eram numit profesor și de matematică, și de fizică, numai cu trei săptămîni înainte de examene, la ambele clase care urmau să absolve! (Directorul de studii a riscat. Nu din punct de vedere politic, nu: el se temea ca eu să nu fi uitat toată matematica în anii de lagăr. Cînd a venit ziua examenului scris la geometrie și trigonometrie, nu m-a lăsat să deschid plicul în fața elevilor: în cabinetul directorului i-a strîns pe toți profesorii și a stat în spatele meu pînă am rezolvat problema. Coincidența rezultatelor i-au adus, și și pe el, și pe ceilalți, într-o dispoziție sărbătorească. Cît de ușor era aici să treci drept un Descartes! Eu încă nu știam că în fiecare an în timpul examenelor claselor a șaptea, din aule telefonau întruna la raion: problema nu poate fi rezolvată, datele nu sunt corecte! Acești profesori erau și ei tot absolvenți a șapte clase...)

Să vă mai povestesc de fericirea pe care am simțit-o cînd am intrat în clasă și am pus mîna pe cretă? Tocmai aceasta a fost adevărata zi a eliberării

mele, a redării cetățeniei. Toate celelalte, care alcătuiau exilul meu, nu le mai observam.

Cînd eram în Ekibastuz, coloana noastră trecea adesea pe lîngă școală. Priveam ca pe un rai inaccesibil copiii care zburdau prin curtea ei, rochiile albe ale profesoarelor, iar clopoțelul zglobiu ce răsuna din pridvor îmi rănea auzul. Cîtă suferință îmi provocaseră anii întunecați de puşcărie, muncile *comune* din lagăr! Mi se părea o culme a fericirii, care îți sfîşie inima, să poți trăi ca exilat chiar în această gaură stearpă a Ekibastuzului, şi cînd sună acest clopoțel să intri cu catalogul în clasă şi, cu un aer misterios, promițător de revelații neobişnuite, să începi lecția. (În această atracție pentru școală se afla ceva şi din harul dascălului, dar şi o parte de amor propriu nesatisfăcut, contrastul rezultat din atîția ani de umilință şi aptitudinile de care nimeni nu are nevoie.)

Totuşi, concentrat asupra vieții Arhipelagului, am scăpat din vedere lucrul cel mai simplu: că în anii războiului şi după, şcoala noastră murise, ea nu mai exista, din ea nu mai rămăsese decît o carcasă umflată, sunînd a gol. Şcoala murise şi în metropolă, şi în provincie. Cînd moartea spirituală se întinde peste țară aidoma unui gaz otrăvitor, cine să se sufoce mai întîi dacă nu copiii, dacă nu şcoala?

Acest lucru eu îl voi afla însă cu ani mai tîrziu, cînd mă voi întoarce din țara surghiunului în metropola rusă. Iar în Kok-Terek, habar nu aveam de aşa ceva: murise aici obscurantismul, dar erau încă vii, încă nu se sufocaseră copiii exilului.

Aceştia erau nişte copii deosebiți. Ei au crescut conştienți de situația lor oprimată. La consiliile pedagogice şi alte consfătuiri, unde nu se auzeau decît vorbe goale, se discuta despre ei şi li se spunea chiar lor că sunt copii sovietici, cresc pentru comunism şi doar temporar li s-a limitat dreptul de deplasare, atîta tot. Ei însă, toți, îşi simțeau zgarda, din fragedă pruncie, de cînd se ştiau. Toată lumea interesantă, îmbelşugată, clocotind de viață (după revistele ilustrate, după filme) pentru ei era inaccesibilă, iar băieții nici măcar în armată nu erau luați. Foarte slabă şi foarte rară era speranța să primească de la comenduire permisiunea să meargă la oraş, acolo să fie admis la examen şi apoi primit în institut, ba să-l mai şi absolve cu bine. Aşadar, tot ceea ce ei puteau să afle despre marea şi eterna lume doar aici puteau să primească, ani lungi această şcoală le-a oferit cea dintîi şi cea de pe urmă învățătură. În plus, datorită sărăciei vieții din pustiu, erau puşi la adăpost de acele petreceri şi distracții, care strică atît de mult tineretul urban al secolului al XX-lea de la New York la Alma-Ata. Acolo, în metropolă, copiii s-au dezvățat să mai învețe, au pierdut gustul, învățau ca şi cînd executau o corvoadă numai pentru a figura undeva, pînă la majorat. În timp ce pentru copiii noştri exilați, învățătura, dacă era predată de profesori buni, însemna unicul lucru important din viață, însemna totul. Învățînd cu lăcomie, parcă se ridicau deasupra celei de a doua categorii din care faceau parte şi se comparau cu copiii din categoria întîi. Doar în adevărata învățătură amorul lor propriu era satisfăcut.

(Ba nu, mai erau şi alegerile în funcțiile şcolare: comsomolul; de la optsprezece ani – dreptul de a participa la vot pentru *alegerile* generale.

Doreau atît de mult, sărmanii, măcar o iluzie de egalitate în drepturi. Mulți intrau în comsomol și erau foarte mîndri de asta, făceau în mod sincer comunicări pe teme politice la ședințe fulger. Unei tinere nemțoaice, Viktoria Nuss, care intrase la institutul pedagogic de doi ani, am încercat să-i insuflu ideea că nu trebuie să-i fie rușine de situația ei de exilată, ci, dimpotrivă, trebuie să fie mîndră. Da de unde! S-a uitat la mine ca la un smintit. Existau și dintre aceia care nu dădeau fuga în comsomol, dar erau aduși cu forța: ai voie, dar nu intri – de ce? Și în Kok-Terek, unele fete de nemți, baptiste clandestine, erau nevoite să intre, pentru ca familia să nu fie trimisă mai departe în pustiu. O voi, ispititori ai celor mici! Mai bine vouă vi s-ar agăța o piatră de moară de gît...)

Tot ce am spus se referă la clasele „rusești" ale școlii din Kok-Terek (ruși propriu-ziși aproape că nu erau, doar nemți, greci, coreeni, cîțiva kurzi și ceceni, precum și ucraineni din familiile de coloniști de la începutul secolului și kazahi din familiile „lucrătorilor cu posturi de răspundere", ei își dădeau copiii să învețe în rusește). Însă majoritatea copiilor kazahi formau clasele „kazahe". Aceștia erau cu adevărat niște primitivi, în cea mai mare parte (cei care nu fuseseră stricați de „funcționarismul" familiar) – foarte direcți, sinceri, avînd o reprezentare radicală despre bine și despre rău, înainte de a fi denaturată de învățămîntul mincinos ori plin de ifose. Însă aproape întregul învățămînt în limba kazahă era reproducerea la scară lărgită a ignoranței: la început au tras cu chiu, cu vai la diplomă prima generație, care, neisprăviți, dar plini de importanță, mergeau să predea generațiilor care creșteau, iar fetelor kazahe le dădeau calificativul „suficient" și diplome de absolvire a școlilor și institutelor pedagogice, cînd ele făceau dovada celei mai crase ignoranțe. Iar cînd în fața acestor copii primitivi se ivește lumina adevăratei învățături, ei o absorb nu numai cu urechile și cu ochii, ci și cu gura.

Avînd copii atît de receptivi în Kok-Terek mă sufocam de plăcere predînd, și trei ani (și poate chiar și mai mult) numai ei m-au făcut fericit. Nu-mi ajungeau orele din orar ca să corectez și să completez ceea ce n-au făcut înainte, îi chemam seara la ore suplimentare, la cercuri, la expediții în natură, observații astronomice, și ei veneau toți cu aceeași plăcere ca și cînd ar fi mers la cinematograf. Mi-au dat și dirigenție, la o clasă numai de kazahi, și chiar dirigenția aproape că îmi plăcea.

Însă tot ce era luminos în școală se reducea numai la ușa claselor și la clopoțel. În cancelaria profesorilor, în cabinetul directorului, la secția de învățămînt domnea același circ practicat oriunde în toată Uniunea, cu specificul că asta era o țară de exil. Printre profesori erau și înaintea mea nemți și exilați pe cale administrativă. Situația noastră a tuturor era deprimantă: nu era scăpat nici un prilej să nu ni se aducă aminte că am fost admiși în învățămînt numai din milă și oricînd putem să fim lipsiți de această milă. Dascălii exilați, mai rău decît ceilalți (care, de altfel, și aceștia erau dependenți) tremurau de teamă să nu-i mînieze pe înalții șefi ai raionului și aveau grijă ca odraslele acestora să primească note destul de mari. Tremurau să nu mînieze direcția cu rezultate nu îndeajuns de înalte la învățătură, și ridicau notele, contribuind și ei la extinderea ignoranței pe plan național în Kazahstan. Dar

în afară de aceasta, pe capul dascălilor din exil (şi al kazahilor tineri) mai cădeau tot felul de servituţi şi „impozite": la fiecare leafă li se reţineau cîte douăzeci şi cinci de ruble nu se ştie în beneficiul cui; directorul (Berdenov) putea să anunţe pe neaşteptate că fata lui cea mică serbează ziua de naştere, şi profesorii trebuie să strîngă cîte cincizeci de ruble pentru cadou; pe lîngă asta, cînd unul, cînd altul erau chemaţi în cabinetul directorului sau al şefei secţiei raionale de învăţămînt şi li se cerea un împrumut de 300-500 ruble. (Toate astea erau, de altminteri, caracteristicile stilului local, dar şi ale orînduirii în ansamblu. Elevii kazahi erau obligaţi să aducă pentru seara de absolvire cîte un berbec sau o jumătate de berbec, şi atunci aveau asigurată diploma, chiar dacă nu ştiau carte nici de două parale; serata de absolvire se transforma într-o mare beţie a activului de partid raional.) În plus, toţi şefii raionului învăţau undeva la fără-frecvenţă, iar toate lucrările scrise de control reveneau spre rezolvare profesorilor de la şcoala noastră. (Toate acestea se transmiteau boiereşte, prin directorul adjunct, iar robii-institutori nu erau măcar vrednici să-i vadă pe studenţii *lor* la fără frecvenţă.)

Nu ştiu, poate fermitatea mea, care se baza pe faptul că eram „de neînlocuit", cum s-a văzut numaidecît, sau epoca de pe acum mai blîndă, poate chiar amîndouă m-au ajutat să nu-mi vîr gîtul în aceste hamuri. Copiii puteau să înveţe cu plăcere la mine numai dacă le dădeam note pe merit şi eu le dădeam fără să ţin cont de secretarii comitetului raional de partid. N-am plătit nici „impozitele" şi nici „împrumuturi" şefilor n-am dat (vipera de la secţia de învăţămînt a avut neobrăzarea să-mi ceară) – destul că în fiecare lună mai statul sărac ne jefuia leafa (înscrierea la împrumut era avantajul oamenilor liberi, în lagăr ne-a fost luat, exilul ni l-a redat). Cu asta principialitatea mea lua sfîrşit.

Lîngă mine, profesorul de biologie şi chimie, Gheorghi Stepanovici Mitrovici, un sîrb bolnav trecut de tinereţe, care executase zece ani pe Kolîma, pentru KRTD, se lupta neostenit pentru dreptatea locală în Kok-Terek. Dat afară de la secţia agricolă a raionului, dar primit la şcoală, el şi-a transferat eforturile aici. În Kok-Terek, la fiece pas avea loc cît o ilegalitate, complicată de ignoranţă, de suficienţa de oameni primitivi şi de relaţiile blînde dintre neamuri. Ilegalităţile acestea erau vîscoase, surde şi de nestrăpuns, dar Mitrovici se lupta cu ele plin de abnegaţie şi dezinteresat (ce-i drept, cu Lenin pe buze), demasca la consiliile pedagogice, la consfătuirile raionale ale profesorilor, îi trîntea la examene pe funcţionarii care se prezentau ca externi şi pe absolvenţii „cu berbec", a scris plîngeri la regiune, la Alma-Ata, şi telegrame pe numele lui Hruşciov (în apărarea lui s-au strîns şaptezeci de semnături ale părinţilor, iar telegrama au expediat-o dintr-un alt raion, de la noi n-ar fi trimis-o). Cerea controale, inspectori, aceştia veneau şi se întorceau tot împotriva lui, el scria din nou, l-au *analizat* în consilii pedagogice speciale, l-au acuzat şi de propagandă antisovietică în rîndul copiilor (un pas pînă la arestare!) şi, la fel de serios, pentru că s-a comportat brutal cu caprele care au ros pomii plantaţi de pionieri, a fost exclus, reprimit, a obţinut compensaţii pentru timpul pierdut, a fost transferat la altă şcoală, nu

s-a dus, l-au dat iar afară – se lupta grozav! Şi dacă m-aş fi asociat şi eu cu el – grozav ne-am fi răfuit cu ei.

Însă nu l-am ajutat cîtuşi de puţin. Eu păstram tăcerea. Mă eschivam de la votări hotărîtoare (ca să nu fim împotriva lui), mă fofilam undeva la vreun cerc, la consultaţii. Pe acei externi ai partidului eu nu-i împiedicam să ia nota minimă la examene: dacă tot ei sunt puterea – să-şi înşele propria putere. Tăinuiam misiunea mea: scriam, scriam întruna. Mă rezervam pentru o altă bătălie, mai tîrzie. Dar chestiunea se pune pe un plan mai larg: oare era dreaptă, era necesară lupta lui Mitrovici?

Toată lupta lui era de la bun început sortită eşecului, acest aluat nu putea fi frămîntat. Şi chiar dacă ar fi obţinut o victorie deplină, asta nu putea să îndrepte *orînduirea,* sistemul în ansamblul lui. Ar fi fost ca o mică pată luminoasă care ar fi fost din nou înghiţită de cenuşiu. Şi virtuala lui biruinţă n-ar fi meritat acea nouă arestare care putea să-i fie răsplată (numai epoca lui Hruşciov l-a salvat pe Mitrovici de arestare). Lupta lui era fără nici o speranţă, totuşi cît de umană este indignarea faţă de nedreptate, chiar dacă asta ar însemna sfîrşitul propriu. Lupta lui era sortită eşecului, dar nu poţi s-o numeşti inutilă. Dacă noi toţi nu am fi fost atît de prevăzători, nu ne-am fi căinat: „Nu ajută la nimic, este inutil!", ţara noastră ar fi fost cu totul alta! Iar Mitrovici nu era cetăţean, era un exilat, dar sclipirile ochelarilor lui băgaseră în sperieţi autorităţile raionale.

De temut se temeau, dar iată că sosea ziua luminoasă a *alegerilor,* a alegerilor îndrăgitei noastre puteri populare, şi iată-ne acum la egalitate – nepotolitul luptător Mitrovici (şi ce însemna pe atunci lupta lui?), evazivul de mine şi încă şi mai ascunsul, dar aparent cel mai conciliant dintre toţi Grigori S. M-z: noi toţi, ascunzîndu-ne repulsia dureroasă, participam în mod egal la această batjocură festivă. *Aveau dreptul* să participe la alegeri aproape toţi exilaţii, atît de puţin costau ele, şi chiar *cei lipsiţi de drepturi* s-au trezit înscrişi pe liste, şi erau zoriţi, şi erau mînaţi să se ducă mai repede să voteze. La noi, în Kok-Terek, nu existau nici măcar cabine de vot, în margine de tot se afla o gheretă cu draperiile trase, dar nimeni nu se ducea către ea, le era jenă să o folosească. Votul consta în a duce cît mai repede buletinul la urnă şi a-l arunca în ea. Dacă se oprea cineva şi citea cu atenţie numele candidaţilor, asta părea suspect: oare organele de partid nu ştiu pe cine să propună, de ce să mai citeşti?... După ce au votat, toţi căpătau dreptul legal să meargă să bea (înainte de alegeri primeau întotdeauna ori avansul, ori lichidarea). Îmbrăcaţi în hainele cele mai bune, toţi (inclusiv exilaţii) se salutau pe stradă în mod solemn şi se felicitau cu prilejul nu ştiu cărei *sărbători...*

O, de cîte ori nu pomeneşti cu regret lagărul, unde nu erau nici un fel de alegeri!

Odată, Kok-Terekul a ales judecătorul popular, un kazah, bineînţeles – în unanimitate. Dar, peste cîteva luni, împotriva acestui judecător s-a deschis o anchetă de urmărire penală de la raionul unde judecase înainte (şi unde fusese ales tot în unanimitate). S-a dovedit că şi la noi izbutise să înhaţe destul de la mituitorii particulari. Şi, vai, a trebuit să fie suspendat, şi, în Kok-Terek, să fie organizate alte alegeri parţiale. Candidatul era din nou un

venetic, un kazah pe care nu-l cunoştea nimeni. Şi, într-o duminică, toţi s-au îmbrăcat în hainele de sărbătoare, au votat dis-de-dimineaţă în unanimitate, şi din nou pe stradă întîlneai aceleaşi feţe radioase care, fără pic de umor, se felicitau reciproc cu prilejul... *sărbătorii!*

În lagărul de ocnaşi măcar rîdeam deschis de tot acest circ, dar în exil nu se obişnuieşte să se facă schimb de impresii: aici oamenii trăiesc ca oamenii liberi, şi primul lucru preluat de la aceştia este şi cel mai rău: firea ascunsă, circumspecţia. M-z era unul dintre puţinii cu care discutam pe asemenea teme.

Fusese trimis aici din Djezkazgan, fără o copeică în buzunar, banii lui se rătăciseră undeva pe drum. Însă comenduirii puţin îi păsa de asta, l-a tăiat de la raţia închisorii şi l-a aruncat pe străzile Kok-Terekului: acum poţi să faci ce vrei – să furi, să mori... În zilele acelea i-am împrumutat zece ruble şi mi-a rămas recunoscător pentru totdeauna, multă vreme după aceea îmi tot spunea cum l-am ajutat. Una dintre trăsăturile lui caracteristice cele mai puternice era aceea că nu uita binele făcut. Dar nici răul. (Aşa n-a uitat răul lui Hudaev, acel băiat cecen, care fusese cît pe ce să cadă victimă vendetei. Totul se întoarce pe lumea asta, aşa-i viaţa lumii: după ce a scăpat de răzbunare, Hudaev, într-o zi, s-a răfuit crunt cu fiul lui M-z, fără să aibă dreptate.)

În situaţia lui de exilat şi fără să aibă o profesie, M-z nu-şi putea găsi în Kok-Terek un serviciu onorabil. Cel mai bun serviciu pe care l-a găsit a fost acela de laborant al şcolii, pe care îl preţuia foarte mult. Dar funcţia îi cerea să-i servească pe toţi, să nu fie obraznic cu nimeni, să nu se manifeste în nici nn fel. Şi nici nu se manifesta, sub aparenta-i amabilitate era de nepătruns, şi nimeni nu ştia despre el nici măcar lucru cel mai simplu: de ce la aproape cincizeci de ani nu avea o profesie. Mă apropiasem într-un fel de el, nu ne certam, ne ajutam reciproc deseori, apoi ne mai lega şi identitatea reacţiilor şi expresiilor moştenite din lagăr. Şi după o tăinuire îndelungă, am aflat povestea ascunsă a vieţii lui exterioare şi interioare. Este instructivă.

Înainte de război a fost secretarul comitetului raional de partid din J*, în timpul războiului a fost numit şeful cifrului diviziei. Întotdeauna a fost un sus-pus, persoană importantă şi n-a cunoscut necazurile oamenilor de rînd. În anul 1942, nu ştiu cum s-a întîmplat că din vina celor de la cifru un regiment din divizia lor n-a primit la timp ordinul de retragere. Această greşeală trebuia îndreptată, dar s-a întîmplat că toţi subalternii lui M-z dispăruseră undeva, şi generalul l-a trimis pe M-z însuşi acolo, în linia întîi, unde cleştele începuse să se strîngă în jurul regimentului: să le ordone retragerea, să se salveze! M-z a plecat călare, speriat de moarte, şi pe drum a nimerit într-un loc atît de primejdios, încît a hotărît să nu meargă mai departe, şi nici nu ştia dacă va mai rămîne în viaţă. El s-a oprit conştient – a abandonat regimentul, a trădat regimentul, a descălecat, a îmbrăţişat un copac (ori s-a adăpostit de schije după el) şi... a făcut un jurămînt lui Iehova, dacă va rămîne în viaţă – va fi un credincios plin de rîvnă, va respecta cu strictefe legea sfîntă. Şi s-a terminat cu bine: regimentul a pierit sau a fost luat în captivitate, iar M-z a supravieţuit, a primit zece ani de lagăr în virtutea lui 58, i-a executat şi iată-l

acum cu mine în Kok-Terek. Şi să-l fi văzut cît de neabătut îşi respecta jurămîntul! – în capul şi în pieptul lui nu mai rămăsese nimic din fostul membru de partid. Doar păcălindu-l, soţia îl făcea să mănînce un fel de peşte fără solzi. Sîmbăta nu putea să nu vină la serviciu, dar se străduia să nu facă nimic. Acasă îndeplinea cu stricteţe toate ritualurile şi se ruga – lucru inevitabil pentru un sovietic – în taină.

Bineînţeles, povestea asta n-a spus-o multora.

Mie nu mi se părea a fi prea simplă. Simplu aici nu era decît un singur lucru, cu care la noi nu obişnuiesc să fie de acord: că tulpina cea mai profundă a vieţii noastre o constituie conştiinţa religioasă, nu cea ideologică şi de partid.

Cum poţi să judeci? După toate legile penale, militare, după legile de onoare, după legile patriotismului şi comunismului, acest om merita moartea sau dispreţul, căci nenorocise un regiment întreg pentru a-şi salva pielea, fără să mai vorbim că în acel moment n-a avut destulă ură faţă de cel mai cumplit duşman al evreilor care a existat vreodată.

Însă după alte legi aflate undeva şi mai sus, M-z putea să exclame: dar oare toate războaiele voastre nu sunt declanşate din pricina debilităţii mintale a politicienilor superiori? oare Hitler n-a intrat în Rusia din pricina debilităţii mintale – a lui, şi a lui Stalin, şi a lui Chamberlain[1]? iar acum mă trimiteţi pe **mine** la moarte? dar ce, **voi** m-aţi adus pe lume?

Se vor aduce obiecţii: el (dar şi toţi oamenii din acel regiment!) trebuia să declare asta încă de la comisariat, cînd i-au dat să îmbrace frumoasa uniformă, nu atunci cînd a luat copacul în braţe. Eu nu încerc să-l apăr din punct de vedere logic, logic ar fi trebuit să-l urăsc ori să-l dispreţuiesc, ori să-mi fie scîrbă să-i strîng mîna.

Dar eu nu simţeam faţă de el nimic din toate acestea. Oare pentru că nu fusesem din regimentul acela şi nu am trăit clipele acelea? Ori fiindcă intuiesc că soarta acelui regiment trebuia să depindă de încă o sută de alte cauze? Ori pentru că nu l-am văzut pe M-z niciodată arogant, ci doar doborît, umilit? Ne strîngeam mîna zilnic, cu putere, şi n-am simţit niciodată în asta ceva ruşinos.

Cît poate să se încovoaie un om într-o viaţă! Şi cît de nou poate să devină şi pentru sine şi pentru alţii. Şi într-unul dintre aceştia – cu totul diferiţi –, suntem gata, fie că-i ordin, fie că o cere legea, fie din elan propriu ori din orbire, suntem deci gata şi bucuroşi să aruncăm cu pietre.

Dar dacă piatra îţi cade din mînă?... Dacă tu însuţi te afli într-o mare belea şi îţi schimbi felul de a gîndi, concepţia? În privinţa vinei. În privinţa vinovatului. În privinţa lui şi în privinţa ta.

Pe parcursul acestei cărţi voluminoase, am găsit de multe ori motive de scuze. Şi mi se vor aduce obiecţii cu uimire şi indignare: oare nu există limită? Căci doar nu pot fi toţi iertaţi!

Dar eu nici nu vreau să fie iertaţi toţi. Doar cei căzuţi. Cîtă vreme idolul stă acolo sus, la înălţimea funcţiei lui de conducător şi, încruntîndu-şi fruntea autoritar, nepăsător şi încîntat de sine, ne schilodeşte vieţile – daţi-mi o piatră cît mai grea! zece inşi să apucăm o bîrnă şi să-l izbim cu ea!

Însă îndată ce a căzut, s-a prăbuşit, şi, lovindu-se de pămînt, pe chipul lui a trecut prima undă de conştiinţă. – lăsaţi jos pietrele voastre!

Va reveni singur în sînul umanităţii.

Lăsaţi-l să străbată acest drum divin.

* * *

În comparaţie cu exilurile descrise mai sus, exilul nostru din Kok-Terek, ca de altfel tot exilul din sudul Kazahstanului şi din Kirghizia, trebuie recunoscut ca privilegiat. Exilaţii erau instalaţi aici în aşezări populate, adică unde există apă şi nu pe terenul cel mai neroditor (în Valea Ciu, în raionul Kurdai – chiar extrem de roditor). Foarte mulţi nimereau la oraş (Djambul, Cimkent, Talass, chiar şi în Alma-Ata şi Frunze[2]), şi faptul că erau lipsiţi de drepturi nu-i deosebea prea tare de orăşenii care aveau toate drepturile. În acele oraşe alimentele erau ieftine, şi se găsea uşor de lucru, mai ales în aşezările industriale, ţinînd seama de indiferenţa populaţiei localnice faţă de industrie, faţă de meserii şi profesiunile intelectuale. Dar şi cei ce nimereau în localităţi săteşti, nu toţi erau trimişi în colhozuri şi în condiţii atît de dure. În Kok-Terekul nostru erau patru mii de oameni, majoritatea exilaţi, dar în colhoz intrau doar cartierele kazahilor. Toţi ceilalţi fie că izbutiseră să se aranjeze pe lîngă MTS, fie să-şi găsească un serviciu pe undeva, pentru o leafă de nimic, dar de fapt ei trăiau din ce scoteau de pe cei douăzeci şi cinci de ari de grădină, din ce le dădea vaca, porcii, oile. Este semnificativ faptul că un grup de ucraineni din teritoriile de vest, care trăiau aici (exilaţi administrativi după cinci ani de lagăr) şi care lucrau din greu la construirea caselor din chirpici pentru întreprinderea locală de construcţii, găsea că viaţa lor pe pămîntul acesta argilos, care arde dacă nu e udat suficient, dar care nu este colectivizat, este mult mai liberă decît viaţa în colhozurile din iubita şi înfloritoarea Ucrainâ, încît, cînd li s-a împlinit sorocul şi le-a venit eliberarea, toţi au rămas aici pentru totdeauna.

În Kok-Terek pînă şi secţia operativă era leneşă, caz particular şi salutar al lenei naţionale a kazahilor. Printre noi erau şi turnători, dar nu-i simţeam şi nu sufeream din cauza lor.

Însă motivul principal al inactivităţii lor şi al regimului îmblînzit era ofensiva epocii lui Hruşciov. Ca nişte unde şi adieri slăbite de prea desele transmisii ajungea totuşi şi pînă la noi.

La început într-o formă amăgitoare: „amnistia Voroşilov" (aşa au numit-o în Arhipelag, deşi a fost decretată de cei Şapte Boieri). Batjocura lui Stalin de 7 iulie 1945[3] asupra politicilor a fost o lecţie precară, uitată. Ca şi în lagăre, şi în exil circulau permanent în şoaptă zvonuri privind amnistia. Este uimitoare această capacitate de încredere obtuză! N. N. Grekova, de pildă, după cincisprezece ani de suferinţe, recidivistă, pe peretele de chirpici al căsuţei ei ţinea portretul lui Voroşilov cel cu ochii limpezi şi credea că de la el va veni minunea. Ce să zic, minunea a venit! Şi tocmai sub semnătura lui Voroşilov, guvernul şi-a bătut joc de noi încă o dată la 27 martie 1953.

De fapt, din exterior nu era posibilă nici o justificare rațională – de ce tocmai în martie 1953, într-o țară zguduită de durere, cîrmuitorii zguduiți de durere trebuiau să-i pună în libertate pe criminali? Poate numai pentru că se pătrunseseră de sentimentul caracterului trecător al existenței? După ce l-au înmormîntat pe Stalin, au adoptat această măsură ca să-și creeze popularitate, și au justificat-o oficial: „În legătură cu eradicarea criminalității în țara noastră" (cine, atunci, *se mai afla la închisoare?* atunci nu mai aveau pe cine să elibereze!). Însă, cum priveau prin aceiași ochelari de cal ai lui Stalin și gîndeau servil în aceeași direcție, amnistia a fost dată pentru drojdia societății și pentru bandiți, iar pentru Cincizeci și Opți – doar „celor pînă la cinci ani inclusiv". Cineva din afară, judecînd după moravurile unui stat onorabil, putea să creadă că „pînă la cinci ani" înseamnă trei sferturi de politici care vor merge acasă. În realitate, doar 1-2% dintre ai noștri dacă aveau această condamnare de copii. (În schimb au eliberat hoții, care s-au năpustit ca lăcustele asupra localnicilor, și doar tîrziu și cu mari eforturi miliția i-a strîns din nou pe bandiții amnistiați și i-a băgat în același țarc.)

În exilul nostru, amnistia a avut consecințe interesante. Tocmai aici se aflau de mult cei care izbutiseră să-și efectueze cei cinci ani – condamnare de copil, dar nu fuseseră lăsați să plece acasă, ci trimiși fără judecată în exil. În Kok-Terek se aflau astfel de băbuțe și moșnegi singuri din Ucraina, din ținutul Novgorodului – oamenii cei mai pașnici și mai nenorociți. După amnistie, tare s-au mai înviorat, așteptau să fie trimiși acasă. Dar peste vreo două luni s-a primit obișnuita explicație dură: deoarece exilul (suplimentar și fără judecată) nu le-a fost dat pe cinci ani, ci *pe viață, pentru totdeauna,* condamnarea de cinci ani dată de tribunal și care a atras acest exil nu poate fi luată în considerație și ei nu intră sub incidența amnistiei... Tonia Kazaciuk, care era absolut liberă, a venit din Ucraina la soțul exilat, și aici, pentru uniformitate, a fost înregistrată ca exilată-colonistă. După amnistie, ea a alergat la comenduire, dar i-au explicat rațional: dumneata n-ai avut cinci ani, precum soțul, dumneata ai un termen nedefinit, nu intri sub incidența amnistiei.

Dracon, Solon și Iustinian ar fi dat faliment cu legiuirile lor!...

Astfel, nimeni n-a primit nimic de la amnistie. Dar pe măsură ce treceau lunile, mai ales după căderea lui Beria, pe neobservate, fără publicitate, se furișau în țara exilului niște despovărări, niște înlesniri adevărate. Și le-au dat drumul acasă celor cu cinci ani. Și au început să-i lase pe copiii exilați să dea examene de admitere la institutele din apropiere. La serviciu au încetat să te mai arate cu degetul: „Tu ești exilat!" Totul devenise mai blînd. Exilații începuseră să avanseze în funcții.

La comenduire, la unele birouri nu mai ședea nimeni. „Dar șeful de aici unde este?" „Nu mai lucrează la noi." Se rărise, se redusese zdravăn personalul. Modul de adresare se îmblînzise. Sfîuta *viză* încetase să mai fie tot atît de sfîntă. „Cine n-a venit pînă la prînz – nu-i nimic, data viitoare!" Cînd unei națiuni, cînd alteia li se înapoiau niște drepturi. Deplasarea prin raion devenise liberă, mai liberă și călătoria în altă regiune. Deveniseră tot mai dese zvonurile: „Ne dau drumul acasă, acasă!" Și, într-adevăr, iată, i-au eliberat pe

turkmeni (exil pentru prizonierat în timpul războiului). Iată – şi pe kurzi. Au început să se vîndă casele, preţul lor scădea vertiginos.

Au eliberat şi cîţiva bătrîni, exilaţi administrativi: undeva, acolo, la Moscova, cineva a făcut demersuri pentru ei şi – poftim – *au fost reabilitaţi*. Emoţia îi copleşea pe exilaţi, îi tulbura nespus: poate vom pleca şi noi? Poate şi **noi?...**

Era ridicol. Ca şi cum acest **regim** este în stare să devină mai bun. Lagărul m-a învăţat să mă îndoiesc, să nu cred! Dar eu nici nu aveam nevoie să cred: acolo, în marea metropolă, nu aveam nici rude, nici prieteni. Aici, în exil, eram aproape fericit. Pur şi simplu, mi se părea că niciodată n-am trăit atît de bine.

Este adevărat că în primul an de exil mă sufoca o boală necruţătoare, parcă era aliata temnicerilor. Şi un an întreg, în Kok-Terek, nimeni nici măcar n-a putut să determine ce fel de boală era. Abia ţinîndu-mă pe picioare, mergeam la şcoală, dormeam prost şi mîncam puţin. Tot ceea ce compusesem în lagăr şi înregistrasem în memorie, precum şi lucrurile noi, din exil, a trebuit să le aştern repede pe hîrtie şi să le îngrop în pămînt. (Noaptea aceea dinaintea plecării la Taşkent, ultima noapte din anul 1953, o ţiu minte bine: credeam că viaţa mea şi literatura mea au luat sfîrşit. Era cam prea devreme.)

Însă boala a dat înapoi. Şi au început cei doi ani ai într-adevăr Frumosului Exil, care era chinuitor şi întunecat doar de sacrificiul că nu îndrăzneam să mă însor: nu găsisem femeia căreia să-i pot încredinţa singurătatea mea, scrierile mele, ascunzătorile mele. Dar în aceste zile, trăiam într-o stare de continuă beatitudine şi voioşie, fără să observ cîtuşi de puţin lipsa mea de libertate. La şcoală aveam cîte ore doream, în ambele schimburi, şi lecţiile mă făceau fericit, nici una nu mă obosea, nu era anostă. Şi în fiecare zi îmi mai rămînea cîte un ceas pentru scris, şi ceasul acesta nu avea nevoie de nici o pregătire sufletească: de-abia mă aşezam – şi rîndurile ţîşneau de sub peniţă. Iar duminica, cînd nu ne scoteau la sfecla colhozului, scriam toată ziua – duminci întregi! Acolo am început şi un roman[4] (care peste zece ani va fi confiscat) şi mai aveam pentru multă vreme de scris. Oricum, nu mă vor tipări decît după moarte.

Am început să am bani şi mi-am cumpărat o căsuţă de chirpici, mi-am comandat o masă de scris, dar de dormit – dormeam tot pe cele două lăzi de burlac. Mi-am mai cumpărat şi un aparat de radio cu unde scurte, seara trăgeam perdelele la ferestre, îmi lipeam urechea de mătasea difuzorului şi prin cascadele bruiajului prindeam informaţiile dorite, dar interzise nouă, şi ceea ce nu desluşeam, reconstituiam prin deducţii logice.

Zeci de ani am fost chinuiţi de minciuni, ne era dor de fiecare fărîmiţă de adevăr, chiar dacă era rupt în bucăţele! Altfel nu merita să-ţi pierzi vremea cu treaba asta: pe noi, cei crescuţi de Arhipelag, Occidentul infantil nu ne mai putea îmbogăţi nici cu înţelepciune, nici cu dîrzenie.

Căsuţa mea se afla chiar la marginea de răsărit a aşezării. Dincolo de portiţă se afla *arîkul*, şi stepa, şi, în fiecare dimineaţă, răsăritul. Doar un pic să fi adiat vînticelul din stepă, şi plămînii nu ţi se mai săturau respirînd. În amurg şi noaptea, fie că era lună sau întuneric beznă, mă plimbam în lung şi

în lat şi respiram ca un smintit. Mai aproape de o sută de metri nu se afla nici o locuinţă pe lîngă mine, nici la stînga, nici la dreapta, nici în spate.

Mă împăcasem pe deplin cu gîndul că voi trăi aici, mă rog, chiar dacă nu „pentru totdeauna", în orice caz vreo douăzeci de ani (nu credeam că eliberarea generală va veni mai devreme, şi am greşit doar cu puţin). Parcă nici n-aş fi vrut să merg undeva anume (deşi inima îmi încremenea înaintea hărţii Rusiei Centrale). Lumea întreagă o receptam ca şi cînd nu se află în exterior şi nu mă ademenea, o simţeam ca trăită toată înlăuntrul meu şi nu-mi mai rămînea decît s-o descriu.

Eram plin pînă sus.

Kutuzov[5], prietenul lui Radişcev, îi scria acestuia în surghiun: „Îmi pare rău, prietene, să ţi-o spun, dar... situaţia ta îşi are avantajele ei. Separat de ceilalţi oameni, despărţit cu gîndul de toate obiectele care ne orbesc, ai posibilitatea să călătoreşti foarte bine în... tine însuţi; poţi să te priveşti cu sînge rece, şi, prin urmare, vei judeca cu mai puţină părtinire lucrurile pe care înainte le priveai prin vălul ambiţiei şi al deşertăciunilor lumeşti. Poate că multe îţi vor apărea într-o cu totul altă lumină".

Întocmai. Şi fiindcă preţuiam acest punct de vedere purificat, preţuiam pe deplin conştient exilul meu.

Iar el se mişca, devenea din ce în ce mai agitat. Comenduirea devenise pur şi simplu blîndă şi se mai redusese. Pentru evadare se prevedeau doar cinci ani, dar nici aceia nu se mai dădeau. Una, două, trei naţiuni au încetat să se mai prezinte la viză, apoi au primit dreptul să plece. Înfrigurarea bucuriei şi speranţei tulbura liniştea exilului nostru.

Brusc, a căzut absolut ca din cer încă o amnistie, „amnistia lui Adenauer", din septembrie 1955. Înainte de asta, Adenauer a venit la Moscova şi a obţinut de la Hruşciov eliberarea tuturor germanilor. Nikita a ordonat să fie eliberaţi, dar autorităţile şi-au dat numaidecît seama că ar fi absurd să dea drumul nemţilor, iar pe acoliţii lor ruşi să-i ţină cu condamnări de douăzeci de ani. Dar întrucît toţi nu erau decît poliţai, starosti, vlasovişti, n-au vrut să facă prea multă vîlvă în jurul acestei amnistii. Era de fapt în spiritul legii generale a informaţiilor noastre: despre nimicuri să batem toba, despre lucruri importante – cît mai încet cu putinţă. Şi iată – cea mai mare amnistie dintre toate amnistiile politice de după Octombrie a fost dăruită fără prilejul vreunei zile mari, fără nici o sărbătoare, la 9 septembrie, şi anunţată numai în ziarul „Izvestia", şi încă pe una dintre paginile interioare, ştirea nefiind însoţită de nici un comentariu, de nici un articol.

Cum să nu te cuprindă emoţiile? Am citit: *În legătură cu amnistia persoanelor care au colaborat cu germanii.* Cum aşa, dar eu? Înseamnă că pe mine nu mă priveşte, căci eu n-am servit decît în Armata Roşie, şi atît! Să vă ia dracu, voi fi mai liniştit. Prietenul meu L. Z. Kopelev îmi scria din Moscova: făcînd caz de această amnistie, a obţinut de la miliţia din Moscova o viză de flotant. Dar foarte repede l-au convocat: „De ce umblaţi cu şoalda? Dumneavoastră n-aţi colaborat cu nemţii, nu-i aşa?" „Nu." „Care va să zică, aţi făcut serviciul în Armata Roşie?" „Da." „În douăzeci şi patru de ore să nu mai fie nici urmă de dumneavoastră în Moscova!" El a rămas, bineînţeles, şi:

„Vai, mi-e groază după zece seara, de cîte ori sună cineva la uşă – cred că au venit după mine!"

Şi eu m-am bucurat: ce bine o duc eu! Mi-am ascuns manuscrisele (în fiecare seară le ascundeam) – şi pot să dorm ca un îngeraş.

Din depărtarea pustiului meu curat îmi închipuiam capitala clocotitoare şi vanitoasă, şi nimic nu mă atrăgea acolo.

Prietenii din Moscova insistau: „Ce, ai de gînd să rămîi acolo?... Cere să ţi se revizuiască dosarul! Acum se revizuiesc!"

De ce?... Aici puteam să privesc cîte un ceas întreg cum furnicile, după ce au sfredelit o găurică în temelia de chirpici a casei mele, singure – fără brigadieri, fără supraveghetori şi şefi de lagăre, în şiruri lungi, îşi cară poverile: pleavă de grîu pentru iarnă. Pe neaşteptate, într-o zi, nu mai apar, deşi în faţa casei este plin de pleavă. Asta înseamnă că ele au ghicit cu mult înainte, ele *ştiu* că astăzi o să plouă, deşi cerul vesel, însorit, nu dă nici un semn. Iar după ploaie, cînd norii sunt încă negri şi groşi, ele au ieşit şi lucrează: ştiu sigur că nu va mai ploua.

Aici, în liniştea exilului meu, îmi apărea atît de indiscutabil făgaşul adevărat al vieţii lui Puşkin: fericirea dintîi – exilul din sud, cea de a doua, superioară – exilul de la Mihailovskoe. Aici ar fi trebuit să trăiască, să trăiască la nesfîrşit şi să nu dorească să mai plece altundeva. Ce fatalitate îl atrăgea la Petersburg? Ce fatalitate l-a împins să se însoare?...

Însă îi este greu inimii omului să rămînă pe calea raţiunii. Îi este greu unei aşchii să nu plutească pe firul apei.

A început congresul al XX-lea. Despre cuvîntarea lui Hruşciov n-am ştiut nimic multă vreme (cînd au început s-o citească la Kok-Terek, au făcut-o în secret de exilaţi, noi am aflat de la BBC). Dar mi-au fost de ajuns cuvintele lui Mikoian citite pur şi simplu într-un ziar: „Acesta este primul congres leninist" de nu ştiu cîţi ani. Am înţeles că vrăjmaşul meu Stalin a căzut, iar eu, care va să zică, mă ridic.

Şi am scris cererea de revizuire.

Apoi, în primăvară, au început să ridice exilul pentru întregul efectiv al Cincizeci şi Opţilor.

Şi, slab, mi-am părăsit exilul cel transparent. Şi am pornit în lumea cea tulbure.

Ce simte un fost *zek* traversînd Volga de la răsărit spre apus, şi apoi o zi întreagă în trenul bubuitor prin crîngurile ruseşti – nu intră în acest capitol.

În vară, la Moscova, am sunat la procuratură să aflu ce se întîmplă cu cererea mea. M-au rugat să revin, şi vocea binevoitoare, simpluţă a unui anchetator m-a invitat să trec pe la Lubianka să stăm de vorbă. În celebrul birou de eliberare a permiselor din străduţa Kuznetki Most mi s-a spus să aştept. Firesc, bănuiam că ochii cuiva mă urmăresc, îmi studiază faţa, şi, încordat în lăuntrul meu, am arborat în exterior o expresie blajină şi obosită, şi, chipurile, mă uitam la un copil care se juca destul de anost în mijocul sălii de aşteptare. Chiar aşa şi era: noul meu anchetator era în civil şi mă urmărea!

După ce s-a convins îndeajuns că nu sunt un dușman înverșunat, s-a apropiat și cu multă amabilitate m-a condus la Marea Lubianka. Încă de pe drum s-a arătat foarte mîhnit de cum mi-au schilodit viața (cine??), m-au lipsit de soție, de posibilitatea de a avea copii. Dar coridoarele înăbușitor-electrizate ale Lubiankăi erau aceleași pe care m-au condus pe mine tuns zero, flămînd și nedormit, fără nasturi, cu mîinile la spate. „Da ce noroc ați avut să nimeriți tocmai la fiara asta de Ezepov! Îmi aduc aminte de el, acum a fost retrogradat." (Probabil stă în odaia vecină și vorbește la fel despre noul meu anchetator...)* „Eu am lucrat la SMERȘ, la contrainformațiile marinei, la noi nu erau oameni ca ăsta!" (De la voi a ieșit Riumin. La voi a fost Levșin, Libin.) Eu însă îl aprob, clătinînd blajin din cap: da, da, firește! Este în stare chiar să și rîdă la glumele mele din anul 1944 despre Stalin: „Ați observat foarte exact!" Pentru el totul este clar, el aprobă totul, iată doar un lucru care îl neliniștește: în „rezoluția nr. 1" dumneavoastră scrieți „Realizarea tuturor acestor sarcini nu este posibilă fără o organizație". Cum adică: voiați să creați o organizație?

— Nu-u! aveam dinainte pregătit răspunsul la această întrebare. „Organizație"[6] nu în sensul de ansamblu de oameni, ci în sensul de sistem de măsuri promovate pe cale de stat.

— Ah, da, da, în sensul acesta! încuviințează bucuros anchetatorul.

A trecut.

Îmi laudă povestirile de pe front, atașate la dosar ca material de acuzare: „În ele nu este nimic antisovietic. Dacă vreți – luați-le, încercați să le publicați". Dar cu o voce de om bolnav, aproape muribund, refuz: „Vai, nu, am uitat demult de literatură. Dacă o să mai trăiesc vreo cîțiva ani, visez să mă ocup de fizică". (Aceasta-i culoarea timpului! Uite așa o să ne jucăm de acum cu dumneavoastră.)

Să nu plîngi cînd ești bătut, să plîngi nebătut! Măcar ceva tot trebuie să ne dea închisoarea. Măcar știința de a sta în fața CEKGB.

---

* Pe urmă un alt *zek* mi-a scris: prin 1950. Ezepov era locotenent-colonel și șef de secție. În 1978, din cartea GB-ului am aflat că profită de pensia și odihna binemeritate.

Capitolul 7

ZEKII ÎN LIBERTATE

ÎN ACEASTĂ CARTE a existat un capitol intitulat *Arestarea*. Oare este necesar şi unul intitulat *Eliberarea?*

Căci dintre cei pe care cîndva i-a trăsnit arestarea (ne vom referi numai la Cincizeci şi Opţi) nu ştiu dacă a cincea parte (ar fi bine chiar şi a opta) a avut noroc de „eliberare"

Şi pe urmă – eliberarea! cine nu cunoaşte acest lucru? S-a scris atît de mult în literatura universală, s-a arătat atît de mult prin filme: deschideţi-mi puşcăria, o zi cu soare, o masă de oameni care jubilează, îmbrăţişările rudelor.

Dar, sub cerul mohorît al Arhipelagului, „eliberarea" este blestemată, şi, în libertate, cerul deasupra ta va deveni şi mai mohorît. Doar prin lungimea şi încetineala ei (acum unde să se mai grăbească legea?) eliberarea se deosebeşte de fulgerul arestării. În rest, eliberarea este tot o arestare, tot o trecere chinuitoare de la o stare la alta, trecere care îţi frînge pieptul, tot rostul vieţii tale, al ideilor tale şi nu îţi făgăduieşte nimic în schimb.

Dacă arestarea este lovitura necruţătoare pe care gerul o dă unui lichid, eliberarea este dezgheţul timid dintre două geruri puternice.

Dintre două arestări.

Pentru că în această ţară după fiecare eliberare undeva trebuie să urmeze o arestare.

Între două arestări – aceasta este eliberarea în toţi cei patruzeci de ani dinainte de Hruşciov.

Între două insule – un colac de salvare, ca să te bălăceşti de la o zonă la alta!...

De la o sonerie la cealaltă – aceasta-i *durata* pedepsei. De la o zonă la alta – aceasta-i *eliberarea.*

Paşaportul[1] tău măsliniu-murdar, pe care Maiakovski[2] ne chema cu atîta insistenţă *să-l invidiem,* este murdărit de tuşul negru al articolului 39 referitor la paşapoarte. Conform lui, nu vei primi viză în nici un oraşel, nu vei fi primit să lucrezi în nici un post ca lumea. În lagăr cel puţin îţi dădeau raţia, aici – nu.

Şi în acelaşi timp – această amăgitoare libertate de deplasare...

Nu, nu „eliberaţi", ci *privaţi de exil,* aşa ar trebui să se numească aceşti oameni nevinovaţi. Lipsiţi de fatalul exil binefăcător, ei nu sunt în stare să se forţeze să plece în taigaua din Krasnoiarsk sau în deşerturile Kazahstanului, unde trăiesc mulţi dintre ai lor, *foşti!* Nu, ei se duc în inima acelei *libertăţi* cu

botniță, acolo toți îi ocolesc, și acolo devin candidați marcați pentru o nouă arestare.

Natalia Ivanovna Stoliarova a fost eliberată din Karlag la 27 aprilie 1945. Nu era cu putință să plece imediat: trebuia să primească carnetul de identitate, cartelă de pîine nu avea, locuință – de asemenea, iar de lucru i-au propus să meargă la tăiat de copaci. După ce a mîncat cele cîteva ruble, pe care prietenii din lagăr le strînseseră pentru ea, Stoliarova s-a întors în zonă, a mințit garda că se duce după lucruri (rînduielile, la ei, erau patriarhale), și numaidecît – în fosta-i baracă! Să vezi bucurie! Prietenele au sărit în jurul ei, i-au adus zămîrcă de la bucătărie (mm, ce gustoasă!), rîd, o ascultă povestind despre lipsa de adăpost din libertate: nu, aici, la noi, este mai liniștit. Controlul de seară. Una în plus!... Gardianul de serviciu a ruşinat-o, dar i-a îngăduit să înnopteze în zonă pînă în dimineața de 1 mai, dar apoi să-și ia tălpășița!

În lagăr, Stoliarova se spetea muncind (tînără fiind, venise de la Paris în Uniunea Sovietică, foarte curînd a fost arestată, și iată a vrut să se elibereze, ca să-și vadă Patria!). „Pentru că a muncit bine", a fost eliberată în condiții avantajoase: nu i s-a precizat localitatea în care trebuia să meargă. Cei care aveau o destinație specială, cum-necum, se aranjau totuși: miliția nu putea să-i alunge nicăieri. Dar Stoliarova, cu adeverința ei că a fost pur și simplu eliberată, a devenit ca un cîine hăituit. Miliția nu-i dădea viză nicăieri. În familiile de la Moscova pe care le cunoștea bine o tratau cu ceai, dar nimeni nu-i propunea să rămînă peste noapte. Și ea înnopta prin gări. (Și necazul mare nu era că, noaptea, vine miliția și te trezește, să nu dormi, iar în zori toți sunt alungați în stradă ca să mărture; care dintre *zekii* eliberați, al cărui drum trecea printr-o gară mare, nu-și aminteşte cum i se oprea inima la apropierea oricărui milițian. Ce sever se uită! Fireşte, simte în tine un fost *zek!* Numaidecît îl vei auzi: „Actele dumneavoastră!" Îți va lua adeverința de eliberare și – gata, ești din nou *zek*. Căci la noi drept nu există, lege nu există, și nici om nu există, există actul. Iată, îți va lua îndată adeverința – și gata... Prin asta trecem cu toții...) În Luga, Stoliarova a vrut să se angajeze ca tricoteză de mănuși, nici măcar nu erau pentru muncitori, ci pentru prizonierii de război germani, însă pe lîngă că nu au primit-o, șeful a mai și batjocorit-o în fața tuturor: „A vrut să se strecoare în organizația noastră! Le cunoaștem noi tertipurile subtile! L-am citit pe Șeinin![3] (O, grasul ăsta de Șeinin! De i-ar sta ceva în gît!)

Era un cerc vicios: la serviciu nu te primesc fără viză, și viza nu poți s-o primești fără serviciu. Și dacă n-ai serviciu, n-ai nici cartelă de pîine. Foștii *zeki* nu știau rînduiala că MVD-ul era obligat să le asigure de lucru. Iar cei care știau, aceia se temeau să ceară: să nu-i *aresteze* din nou...

Te afli în libertate și plîngi pe săturate.

La Universitatea din Rostov, cînd eram încă student, era un profesor ciudat, N. A. Trifonov: capul mereu retras între umeri, mereu încordat, speriat, nu era bine să-l strigi în coridor. Pe urmă am aflat: *stătuse* la închisoare, și orice strigare în coridor putea să fie din partea agenților operativi.

Iar la Institutul de Medicină din Rostov, după război, un medic eliberat, considerînd că a doua condamnare este inevitabilă, n-a mai stat să aştepte – s-a sinucis. Şi acela care a gustat viaţa de lagăr, care *cunoaşte* lagărul, poate perfect să facă această alegere. Nu este mai greu.

Sunt nenorociţi cei care s-au eliberat *prea devreme*. Avenir Borisov a avut norocul acesta în anul 1946. El nu s-a întors în nu ştiu ce oraş mare, ci în orăşelul său natal. Toţi vechii lui prieteni, colegi de şcoală, se căzneau să nu-l întîlnească pe stradă, să nu se oprească (şi aceştia fuseseră combatanţi neînfricaţi!), iar dacă nu puteau nicicum să ocolească discuţia, căutau cuvinte evazive şi se retrăgeau într-o parte. Nimeni nu l-a întrebat cum a trăit în anii aceştia (deşi, se pare, ştim mai puţine lucruri despre Arhipelag, decît despre Africa Centrală. Oare vor înţelege cîndva urmaşii noştri dresajul aplicat *vieţii* noastre *libere!*). Iată însă că un vechi prieten din anii studenţiei l-a invitat totuşi într-o seară, după ce s-a întunecat, la ceai. Ce atmosferă prietenească şi caldă! Pentru cel venit din îngheţ, tocmai această căldură e necesară. Avenir a rugat să i se arate vechile fotografii, prietenul i-a adus albumele. Prietenul pesemne uitase, şi a rămas uimit cînd Avenir, fără să mai aştepte samovarul, s-a ridicat brusc şi a plecat. Dar ce putea face, cînd în toate fotografiile, în loc de chipul său, a văzut o pată de cerneală?*

Avenir, pe urmă, s-a săltat, a devenit directorul casei de copii. Aici creşteau orfanii de război, şi ei plîngeau de necaz cînd copiii cu părinţi înstăriţi îl numeau pe directorul lor *„temnicer"*. (La noi nici n-ai cui să explici că *temniceri* erau mai degrabă părinţii lor, iar Avenir era *întemniţat*. Niciodată, poporul rus n-ar fi putut în secolul trecut să-şi piardă într-atît simţul limbii!)

În anul 1943, Kartel, deşi condamnat prin articolul 58, a fost eliberat din lagăr pentru tuberculoză. Carnet de identitate *deteriorat*, nu se poate stabili în nici un oraş, nu poate primi nimic de lucru, moarte lentă – şi toţi s-au dat la o parte. Tocmai atunci s-a întrunit comisia militară, grabă mare, aveau nevoie de luptători. Cu o formă de tuberculoză foarte avansată, Kartel s-a declarat sănătos: dacă tot trebuie să moară, măcar să fie dintr-o lovitură şi printre egali. Şi a luptat aproape pînă la sfîrşitul războiului. Numai în spital ochiul vigilent al Secţiei a Treia a băgat de seamă că acest soldat plin de abnegaţie este... duşman al poporului. În anul 1949 a fost pus pe listă să fie arestat ca recidivist, dar l-au ajutat nişte oameni buni de la comisariatul militar.

În vremea lui Stalin, cea mai bună eliberare era să ieşi la poarta lagărului şi să rămîi acolo! Aceştia erau cunoscuţi ca lucrători şi erau angajaţi. Iar enkavediştii, întîlnindu-i pe stradă, îi priveau ca pe nişte indivizi verificaţi.

Ei, nu chiar aşa. În 1938, Prohorov-Pustover, după ce s-a eliberat, a rămas ca inginer-angajat liber în Bamlag. Şeful secţiei operative Rosenblit i-a spus: „Dumneata ai fost eliberat, dar ia aminte că mergi pe muche de cuţit. Cea mai mică greşeală – şi vei fi din nou un *ze-ka*. Pentru asta *nici nu mai este*

---

* Cinci ani mai tîrziu prietenul a dat vina pe nevastă: a mînjit fotografiile. Iar după încă zece ani (1961) aceasta a venit singură la Avenir, la comitetul raional al sindicatelor, să-i ceară un bilet de odihnă la Soci. El i-a dat. Ea făcea risipă de amintiri despre vechea lor prietenie.

nevoie de judecată. Aşa că – ia seama şi să nu-ţi închipui că eşti un cetăţean liber".

Asemenea *zeki* prevăzători, care au rămas pe lîngă lagăr, care au ales de bunăvoie puşcăria ca variantă a libertăţii se găsesc şi astăzi cu sutele de mii în multe colţuri uitate de lume, în nişte raioane cum ar fi Nîrob sau Narîm. Pentru ei n-ar fi mare greutate să înceapă o nouă condamnare: totul este aici, alături.

Pe Kolîma nici nu aveau altă alegere: acolo oamenii erau ţinuţi. Eliberîndu-se, *zekul* semna pe loc un angajament *voluntar:* să lucreze la Dalstroi şi în continuare (pe Kolîma, să obţii permisul de întoarcere „pe continent" era mai greu decît a obţine eliberarea). Iată, de pildă, spre nenorocirea ei, N. V. Surovţeva şi-a isprăvit condamnarea. Ieri, încă mai lucra în orăşelul copiilor, avea adăpost cald, mîncare pe săturate, astăzi au trimis-o să muncească la cîmp, altceva nu exista. Ieri încă avea un pat şi o raţie garantate, astăzi – nici una, nici alta, şi este nevoită să orbecăie printr-o casă năruită cu pardoseala putredă (asta pe Kolîma!). Dumnezeu să le ajute pe prietenele din orăşelul copiilor: ele îi vor „strecura" încă multă vreme raţii în libertate. „Starea de libertate este o povară!" – aşa a denumit ea noile sale impresii. Doar cu vremea se va pune şi ea pe picioare şi chiar va deveni... proprietăreasă! Iat-o, într-o fotografie, stînd mîndră lîngă cocioaba ei, pe care nu orice cîine şi-ar dori-o.

Pentru ca lectorul să nu creadă că toate acestea sunt din pricina blestematei de Kolîma, să ne deplasăm în Vorkuta şi să examinăm o baracă VGS (Construcţie Civilă Provizorie) în care trăiesc instalaţi confortabil muncitorii liberi, fireşte, proveniţi din foştii *zeki*.

Astfel încît eliberarea lui M. P. Iakubovici nu a fost cea mai proastă formă de eliberare: o închisoare de lîngă Karaganda a fost amenajată drept casă a invalizilor (casa Tihonov), şi în această casă a invalizilor „l-au eliberat" sub supraveghere şi fără drept de deplasare.

Rudkovski, pe care nu l-au primit nicăieri la lucru („am suferit la fel ca în lagăr"), a plecat la pămînturile înţelenite din Kustanai („acolo puteai să întîlneşti pe cine vrei şi pe cine nu vrei"). I. V. Şved a surzit formînd garnituri de tren la Norilsk numai pe vreme de viscole; pe urmă a lucrat ca fochist cîte douăsprezece ore pe zi. Dar n-are nici un act! Cei de la asigurările sociale ridică din umeri: „Prezentaţi martori". Martorii noştri sunt morsele... I. S. Karpunici a executat douăzeci de ani pe Kolîma, era epuizat şi bolnav. Dar, la şaizeci de ani, nu are „douăzeci şi cinci de ani de muncă în calitate de salariat" – şi adio pensie. Cu cît ai stat mai mult în lagăr cu atît eşti mai bolnav, cu atît ai mai puţină vechime în muncă şi cu atît mai puţine speranţe de pensie*.

---

* Astăzi şi cei de la drept comun păţesc la fel. Lui A. I. Burlaka, la comitetul raional de partid din Ananiev i-au răspuns: „Noi nu suntem secţia de cadre", la procuratură: „Nu ne ocupăm cu asa ceva", la sovietul orăşenesc: „Aşteptaţi". A umblat cinci luni fără să găsească de lucru (1964). Pe P. K. Egorov, în Novorossiisk (1965) l-au pus numaidecît să semneze că va părăsi oraşul în douăzeci şi patru de ore. La comitetul executiv orăşenesc le-a arătat diploma de „fruntaş în muncă", pe care a primit-o în lagăr şi – i-au rîs în nas. Secretarul comitetului orăşenesc de partid pur şi simplu l-a dat afară. Atunci, a dat mită şi a rămas în Novorossiisk.

Căci la noi nu există, ca în Anglia, „Asociația pentru ajutorarea foștilor deținuți". Ți-e și frică să-ți imaginezi o astfel de erezie.

Iată ce îmi scriu: „În lagăr a fost o zi din viața lui Ivan Denisovici, în libertate – a doua".

Dar – dați-mi voie! De atunci parcă a răsărit soarele libertății, nu? Și mîini s-au întins spre dezmoșteniții sorții: *„Asta nu se va repeta!"* Și, pare-se, chiar niște lacrimi au curs de la tribunele congresului.

Jukov (din Kovrov): „Nu m-am ridicat în picioare, ci doar puțin în genunchi". Dar: „Eticheta de fost deținut în lagăr este mereu lipită pe fruntea noastră și la cea dintîi reducere – noi vom fi primii". P. G. Tihonov: „Am fost reabilitat, lucrez într-un institut de cercetări științifice, totuși parcă lagărul continuă. Aceiași imbecili care au fost șefi în lagăr" sunt din nou la putere și aici. G. F. Popov: „Orice s-ar spune, orice s-ar scrie, dar îndată ce colegii mei află că am fost pușcăriaș îmi întorc spatele parcă fără să vrea."

Eh, la naiba! Așa-i făcută țara noastră a sovietelor: ca să o bagi de un stînjen în tiranie, este de ajuns doar să-ți încrunți sprîncenele ori să tușești o dată. Ca să o scoți de un deget spre libertate, trebuie să înjugi o sută de boi și pe fiecare să-l îndemni cu nuiaua: „Gîndește-te încotro tragi! Gîndește-te încotro tragi!"

Și *formele* de reabilitare? Bătrîna Ci-na primește o citație brutală: „Să vă prezentați mîine, orele zece dimineața la miliție". Nimic altceva! Seara, fata ei dă fuga la miliție: „Mă tem pentru viața ei. Despre ce este vorba? Cum s-o pregătesc?" „Nu vă temeți, este vorba de un lucru *plăcut,* reabilitarea soțului răposat." (Dar poate că era un lucru amar? Binefăcătorilor nu le trece prin cap.)

Dacă acestea sunt formele clemenței noastre – închipuiți-vă formele cruzimii noastre!

Ce avalanșă de reabilitări a fost! – dar nici ea n-a despicat fruntea de piatră a societății noastre infailibile! – căci avalanșa n-a căzut acolo unde trebuie să încruntați sprînceana, ci unde trebuie să înjugi o mie de boi.

„Reabilitarea este o mistificare!" spun șefii de partid sincer. „Au fost reabilitați prea mulți!"

Voldemar Zarin (Rostov pe Don) a făcut cincisprezece ani, după care încă opt ani a tăcut cuminte. În 1960 s-a hotărît să povestească tovarășilor de muncă ce rău a fost în lagăr. Împotriva lui s-a deschis urmărire penală, și un maior KGB i-a zis lui Zarin: *„Reabilitarea nu înseamnă nevinovăție,* ci doar că delictele nu au fost prea mari. Dar *ceva rămîne mereu!"*

La Riga, în același an 1960, un colectiv de muncă unit trei luni de zile în șir l-a persecutat pe Petropavlovski deoarece a ascuns faptul că tatăl lui a fost împușcat... în anul 1937!

Și Komogor se întreabă nedumerit: „Cine sunt cei ce au dreptate și cine sunt cei vinovați? Ce să te faci cînd un om de nimic începe deodată să vorbească de egalitate și frăție?"

După reabilitare. Markelov a devenit nici mai mult, nici mai puțin decît președintele consiliului de asigurări pentru muncitorii din industrie, mai simplu – președinte al comitetului sindical al artelului său. Și președintele

artelului nu riscă să-l lase pe acest ales al poporului o clipă singur în cabinetul său. Iar secretarul biroului de partid Baev, care, concomitent, „se ocupă de cadre", pentru orice eventualitate, interceptează toată corespondența comitetului sindical, a lui Markelov. „Nu s-a rătăcit cumva pe la dumneavoastră o adresă referitoare la realegerea comitetelor sindicale?" „Da, parcă am văzut ceva în sensul ăsta cu vreo lună în urmă." „Am nevoie de ea!" „Poftim, căutați, dar vă rog mai repede, programul e pe sfîrșite." „Da îmi este adresată mie! Mîine dimineață vă înapoiez dosarul!" „Da de unde, nu se poate – acesta-i un document." Poftim, puneți-vă în pielea acestui Markelov, să fiți sub o jigodie ca Baev, și salariul, și viza să depindă de el, apoi respirați cu tot pieptul aerul veacului liber.

Învățătoarea Deeva, a fost dată afară pentru „descompunere morală": *a înjosit prestigiul învățătorului,* căsătorindu-se cu... un deținut eliberat (căruia i-a predat lecții în lagăr)!

Asta nu s-a întîmplat sub Stalin, asta s-a întîmplat sub Hruşciov.

Și din tot trecutul rămînea doar o singură realitate – *adeverința*. O bucată de hîrtie de 12 x 18 centimetri. Celui viu – că a fost reabilitat. Celui mort – că a murit. Data morții – imposibil de verificat. Locul morții – un Z mare. Diagnostic – o sută de file dacă răsfoiești, toate cu unul singur, de serviciu*. Uneori numele martorilor (fictive).

Iar martorii adevărați tac, toți tac.

Noi tăcem.

Și de unde să afle adevărul generațiile următoare? Totul a fost închis, bătut în cuie, urmele șterse.

„Chiar și tineretul, se plînge Verbovski, se uită la reabilitați cu suspiciune și dispreț."

Nu, nu tot tineretul. Majorității – puțin îi pasă dacă ne-au reabilitat sau nu ne-au reabilitat, dacă sunt *închiși* acum douăsprezece milioane sau nu sunt închiși, pentru ei este totuna. Ei să fie în libertate cu casetofoane și fete cu coafuri zburlite.

Căci peștele nu luptă împotriva pescuitului, el doar se străduiește să se strecoare prin ochiul năvodului.

* * *

Așa cum o boală cunoscută se manifestă în mod diferit la oameni diferiți, tot astfel și eliberarea, dacă privim mai îndeaproape, este suportată în mod diferit de fiecare.

---

* Tînăra Ci-na a rugat-o pe funcționara cam naivă să-i arate toate cele patruzeci de fișe din pachet. În toate patruzeci, cu același scris, era trecută aceeași boală de ficat... Se mai pot întîlni și astfel de cazuri: „Soțul dumneavoastră (Alexandr Petrovici Maliavko-Vîsoțki) a murit **înainte** de judecată și de anchetă, de aceea nu poate fi reabilitat".

Chiar fizic. Unii au depus prea multă tensiune ca să supraviețuiască, să reziste în lagăr pe toată durata condamnării. Şi au rezistat, parcă erau de oțel: zece ani de zile, fără să consume decît o fracțiune infimă din ceea ce corpul are nevoie, ei s-au spetit muncind, pe jumătate dezbrăcați, spărgeau piatra în ger şi nu răceau. Iată însă că anii de pedeapsă au fost ispăşiți, presiunea exterioară neomenească a dispărut, a slăbit şi tensiunea interioară. Şi pe astfel de oameni, variația de presiune îi distruge. Gigantul Ciulpeniov, care în cei şapte ani cît a muncit la doborîtul copacilor n-a avut nici un guturai, în libertate a fost atins de tot felul de boli. G. A. Sorokin, „după reabilitare mi-am pierdut constant sănătatea sufletească pentru care eram atît de invidiat de tovarăşii de lagăr. Au început tot felul de nevroze, psihoze..." Igor Kaminov: „În libertate am slăbit şi am decăzut, şi mi se pare că, liber, îmi este cu mult mai greu".

Cum spune o vorbă veche: la omul sărac nici boii nu trag. Unora, într-un singur an, le-au căzut toți dinții. Unul a îmbătrînit dintr-o dată. Altul, de-abia ajuns acasă, a început să slăbească, să se topească din picioare, şi a murit.

Iar alții, numai după eliberare au reînviat. Numai acum au întinerit şi s-au îndreptat. (Eu, de pildă, şi acum încă arăt mai tînăr decît în prima fotografie din exil.) Şi, dintr-o dată, îți dai seama cît de **uşor** este să trăieşti în libertate! Acolo, în Arhipelag, există o altă forță de gravitație, acolo picioarele îți sunt grele, parcă ar fi de elefant, aici – țopăie cu acelea de vrăbiuțe. Tot ce pare celor liberi greu şi de nerezolvat, noi rezolvăm dintr-un plescăit de limbă. Fiindcă noi avem un criteriu de apreciere optimist: „A fost şi mai rău!" A fost şi mai rău, deci, acum, este foarte uşor. Şi nu ne plictisim să repetăm: a fost mai rău! a fost mai rău!

Dar noul destin al omului este şi mai categoric conturat de acel cutremur sufletesc pe care îl simte la eliberare. Acest cutremur este tare felurit. De-abia în pragul postului de gardă al lagărului începi să realizezi că laşi în spate, părăseşti, ocna-patrie. Spiritual te-ai născut aici, şi o parte tainică din sufletul tău va rămîne aici pentru totdeauna, – picioarele te mînă undeva în spațiul fără glas, fără ecou, *al lumii libere*.

Lagărul pune în evidență caracterele umane, dar ele sunt evidențiate şi la eliberare! Iată cum s-a despărțit de Lagărul special, în 1951, Vera Alexeevna Korneeva, pe care am mai întîlnit-o în această carte: „În spatele meu s-au închis porțile înalte de trei metri, şi nici nu-mi venea să cred că, în clipa cînd voi fi liberă, voi plînge. De ce?... Aveam sentimentul că îmi smulsesem inima de lîngă tot ce avusesem mai scump şi drag, de lîngă tovarăşii de nenorocire. Porțile s-au închis şi gata – totul s-a isprăvit. N-o să-i mai văd niciodată pe acești oameni, n-o să primesc de la ei nici o veste. *Parcă am plecat pe lumea cealaltă...*"

Pe lumea cealaltă... Eliberarea ca una dintre ipostazele morții. Parcă noi ne-am eliberat? – Noi am murit pentru o viață de dincolo cu totul nouă. Puțin fantomatică. Unde pipăim cu prudență obiectele, încercînd să le recunoaştem.

Eliberarea de pe *această* lume nu o concepuserăm astfel. Noi ne-o imaginam în varianta lui Puşkin: „Şi fraţii spada vă vor da"[4]. Însă această fericire nu este hărăzită multor generaţii de întemniţaţi.

Era o eliberare furată, nu una adevărată. Şi cine simţea astfel se grăbea să fugă cu această frîntură de libertate furată în singurătate. Încă din lagăr, „aproape fiecare dintre noi, camarazii mei apropiaţi şi eu, ne spuneam: dacă Dumnezeu ne ajută să ieşim vii în libertate, nu vom locui în oraşe şi nici chiar în sate, ci undeva într-un adînc de pădure. Vom lucra ca pădurari, brigadieri silvici, în sfîrşit – ciobani, şi vom fi cît mai departe de oameni, de politică, de toată această lume trecătoare" (V. V. Pospelov). La începuturile libertăţii sale, Avenir Borisov se ţinea mai tot timpul departe de oameni, se refugia în natură. „Eram în stare să îmbrăţişez şi să sărut fiecare mesteacăn, fiecare plopşor. Foşnetul frunzelor căzînd (m-am eliberat toamna) mi se părea o muzică, şi mă podideau lacrimile. Puţin îmi păsa că primeam 500 grame de pîine, căci eu puteam ceasuri întregi să ascult liniştea şi să citesc cărţi. Toată munca în libertate mi se părea uşoară, simplă, zilele zburau ca orele, setea de viaţă era insaţiabilă. Şi dacă pe lume există fericire, ea îl va găsi negreşit pe fiecare *zek* în primul lui an de viaţă în libertate!"

Astfel de oameni multă vreme nu vor să aibă nimic: ei nu uită că averea se pierde uşor, ca mistuită de foc. Într-un mod aproape superstiţios, ei evită lucrurile noi, le poartă pe cele vechi, se aşază pe scaune rupte. Tenno şi soţia lui au avut multă vreme un soi de mobilă pe care nici să te aşezi, nici să te sprijini nu puteai, totul se clătina. „Uite aşa trăim, rîdeau ei, de la o zonă la alta." (Şi-au cumpărat alta, nouă – şi el a murit.)

L. Kopelev s-a întors la Moscova în anul 1955 şi a descoperit că: „Nu mă simt deloc bine înconjurat de oameni cu situaţie prosperă. Dintre foştii prieteni mă întîlnesc doar cu aceia care măcar nu pot fi acuzaţi de bunăstare."

Da, omeneşte doar aceia sunt interesanţi care au renunţat să-şi aranjeze o carieră. Cei care se zbat să o facă sunt cumplit de plicticoşi.

Totuşi oamenii sunt diferiţi. Şi mulţi au simţit trecerea spre libertate într-un mod diferit (mai ales în perioada cînd CEKGB parcă mai închidea ochii puţin): ura! sunt liber! acum un singur legămînt: să nu se mai repete! acum să recuperez, să recuperez ce am pierdut!

Unii recuperează în funcţii, unii în grade (ştiinţifice sau militare), alţii în salarii şi carnete de economii (la noi se consideră că este de prost gust să vorbeşti despre aşa ceva, dar în secret oamenii numără...). Unii – în copii. Alţii... Valentin M. mi s-a jurat în puşcărie că în libertate va recupera în domeniul – fete, şi, într-adevăr: cîţiva ani în şir, ziua era la lucru, iar serile, chiar şi în cele obişnuite – cu fetele, şi mereu cu altele; dormea cîte patru-cinci ceasuri, s-a scofîlcit, a îmbătrînit. Unii recuperează la mîncare, la mobilă, la îmbrăcăminte (au uitat cum ni se tăiau nasturii, cum piereau cele mai bune lucruri în vestiarele băilor). Din nou – să cumperi va deveni cea mai plăcută ocupaţie.

Şi cum să le reproşezi dacă, într-adevăr, au pierdut atîtea? Dacă li s-au tăiat din viaţă atîtea?

Corespunzător celor două moduri de receptare a *libertății,* vom întîlni două atitudini diferite față de trecut.

Tu ai trăit niște ani cumpliți. Pare-se, nu ești un ucigaș sinistru, nu ești un șarlatan murdar, atunci de ce să încerci să uiți pușcăria și lagărul? De ce să te rușinezi de ele? Oare nu este mai bine să consideri că ele te-au îmbogățit? Nu-i mai bine să te mîndrești cu ele?

Dar foarte mulți (și nu dintre cei slabi, nu dintre cei proști, de la care nici nu te aștepți) încearcă să uite! Să uite cît mai repede cu putință! Să uite absolut totul. Să uite, ca și cum n-ar fi existat!

I. G. Wendelstein: „De obicei te străduiești să nu-ți aduci aminte, este o reacție de apărare". Pronman: „Vă spun cinstit, n-am vrut să mă văd cu foștii deținuți, ca să nu îmi amintesc". S. A. Lesovik: „După ce m-am întors din lagăr, am încercat să nu-mi amintesc trecutul. Și, știți, aproape am izbutit!" (pînă la *O zi din viața lui Ivan Denisovici).* S. A. Bondarin (știu de mult că în 1945 el a stat în aceeași celulă de la Lubianka înaintea mea; eu mă prind să-i numesc nu numai pe colegii noștri de celulă, dar și pe cei cu care el a stat *înainte,* pe care nu i-am cunoscut niciodată – și îmi răspunde): „Eu m-am străduit să-i uit pe toți cei cu care am stat acolo". (După asta, firește, nici nu-i mai răspund.)

Înțeleg cînd cei care evită cunoștințele vechi din lagăr sunt comuniști ortodocși: s-au plictisit să latre unul la o sută, amintirile sunt prea dezagreabile. Și apoi, ce nevoie au ei de acest public spurcat, fără ideologie? Cum sunt ei loialiștii, dacă nu vor să uite, să ierte, să se întoarcă la situația dinainte? Căci pentru asta trimiteau jalbe de patru ori pe an: aduceți-mă înapoi! aduceți-mă înapoi! eu am fost bun și voi fi bun!* În ce constă *întoarcerea* pentru ei? În primul rînd, în recăpătarea carnetului de partid. A statelor de serviciu. A vechimii. A meritelor.

Carnetul de partid își lasă adierea
Mîngîind fruntea reabilitată.

Iar experiența lagărului este acea pacoste de care trebuie să scapi cît mai repede. Parcă în experiența de lagăr, chiar dacă o vei scutura și spăla, se va găsi măcar un grăuncior de metal prețios?

Iată-l, de pildă, pe bătrînul bolșevic Vasiliev, din Leningrad. A făcut de două ori cîte zece ani (avînd de fiecare dată și cîte cinci ani de botniță[5]). A primit pensie personală republicană. „Am absolut tot ce-mi trebuie. Înalț slavă partidului și poporului meu." (Extraordinar! În felul acesta numai Iov din Biblie l-a proslăvit pe Dumnezeu pentru bube, pentru boală, pentru foamete, pentru morți, pentru umilințe: Slavă Ție, Doamne, slavă Ție!) Dar acest Vasiliev nu este un trîntor, doar un consumator pur și simplu: „Fac parte din comisia de luptă împotriva parazitismului". Contribuie și el, adică, pe măsura

* Însuflețiți de acest spirit, în 1956, au dat năvală în capitale, și, ca dintr-un cufăr străvechi, au scos aerul îmbîcsit al anilor '30 și voiau să continue din ziua cînd au fost arestați.

puterilor lui de bătrîn cîrpaci la una dintre principalele ilegalităţi ale zilelor noastre. Aşadar, asta este faţa Binegînditorului [Bungînditorului]!

Este clar de ce nici turnătorii nu sunt doritori de amintiri şi întîlniri: se tem de reproşuri şi demascări.

Dar ceilalţi? Nu se cufundă oare prea adînc în robie? Este un legămînt impus de bunăvoie ca să nu mai ajungă încă o dată unde au fost? „Să uit, ca pe un vis urît, să uit, să uit imaginile trecutului de lagăr blestemat", zice Nastenka V., care a ajuns la puşcărie nu oricum, ci fugind, cu o rană făcută de o armă de foc. De ce filologul clasicist A. D., care prin natura ocupaţiilor sale are de-a face cu numeroase fapte de istorie antică, – de ce şi el îşi impune „să uite totul"? Ce va înţelege atunci din toată istoria umanităţii?

Evghenia D., cînd mi-a povestit în 1965 despre întemniţarea ei la Lubianka în 1921 înainte de a se căsători, a adăugat: „Iar răposatului meu soţ nici nu i-am povestit despre asta, am *uitat*". A uitat?? A uitat să-i spună omului celui mai apropiat, cu care a trăit o viaţă? Asta înseamnă că nu ne întemniţează de ajuns!!

Dar poate că nu trebuie să judecăm atît de aspru? Poate aceasta este caracteristica umanităţii medii? Căci nu degeaba au fost create proverbele:

> După un ceas de bucurie uiţi toate necazurile.
> O poveste se uită repede, un corp se-ngraşă repede.

Un corp care se îngraşă repede – iată ce este omul!

Prietenul şi coinculpatul meu Nikolai Vitkevici (mulţumită eforturilor noastre copilăreşti, ne-am trezit amîndoi după gratii) a luat tot ce s-a întîmplat ca pe un blestem, ca pe un eşec ruşinos al unui dobitoc. Şi s-a aruncat în ştiinţă, activitatea cea mai inofensivă pentru a parveni. În anul 1959, cînd Pasternak[6] încă trăia, dar era hăituit din toate părţile, am început să-i vorbesc despre acest mare poet. A dat din mînă plictisit: „Ce să mai vorbim de aceşti boşorogi! Mai bine ascultă cum *mă lupt* eu la catedra mea!" (El se luptă mereu cu cineva ca să avanseze în funcţie.) Şi tribunalul l-a preţuit la zece ani de lagăr. Oare nu era suficientă o bătaie bună cu nuiaua?...

Iată că a fost eliberat şi Grigori M-z, a fost eliberat, i s-au ridicat antecedentele penale, a fost reabilitat, i s-a înapoiat carnetul de partid (căci nu te întreabă dacă în vremea asta nu cumva ai crezut în Iehova sau în Allah şi n-au cum să ştie că poate nici o fărîmiţă din vechile tale idei n-a mai rămas în vremea asta, ci – poftim, ia-ţi carnetul!) Şi el se întoarce din Kazahstan în oraşul său J*, trece prin oraşul meu, eu ies la tren. Oare la ce se gîndeşte el acum? E-e, nu cumva ţinteşte să se întoarcă la Secţia Secretă ori la Secţia Specială? Discuţia noastră a fost puţin cam distrată.

Iată-l şi pe R. Retz. În prezent este şeful unui birou administrativ, mai este şi *drujinnik*[7]. Povesteşte plin de importanţă despre viaţa lui actuală. Şi cu toate că pe cea veche nu a uitat-o – cum să uiţi optsprezece ani pe Kolîma? – despre Kolîma povesteşte cu uscăciune şi nedumerire: oare au existat într-adevăr toate acestea? Cum au putut să existe?... El s-a spălat definitiv de trecut. El este neatins şi mulţumit de toate.

Aşa cum un hoţ abandonează furatul, tot astfel un surogat de deţinut politic uită. Pentru asemenea oameni lumea devine din nou comodă, nu mai înţeapă şi nu mai strînge pe nicăieri. Cum înainte li se părea că „toţi sunt la puşcărie", acum li se pare că nu mai este nimeni. Îi umple de bucurie vechiul tîlc al lui Întîi Mai şi al aniversării lui Octombrie: nu mai sunt acele zile crunte cînd în bătaie de joc ne percheziţionau în ger şi ticseau pînă la refuz celulele puşcăriei lagărului. Dar de ce să ne ducem aşa de sus? Dacă ziua, la serviciu, capul familiei a fost lăudat de şefi, seara, acasă, este sărbătoare, e un triumf.

Doar în familie, fostul mucenic îşi îngăduie uneori să mai bombăne. Doar aici el *îşi mai aminteşte* uneori, că să fie mai mult mîngîiat şi apreciat. Dar îndată ce a trecut pragul casei – gata, *a uitat*.

Dar să nu fim atît de intransigenţi. Căci asta e o însuşire general-umană: după o experienţă potrivnică, să te întorci la „eul" propriu, la multe dintre trăsăturile şi deprinderile dinainte (chit că nu erau dintre cele mai bune). În aceasta se manifestă stabilitatea personalităţii noastre, a genelor noastre. Astfel, probabil, omul n-ar mai fi fost om. Acelaşi Taras Şevcenko, ale cărui rînduri descumpănite au fost citate*, după zece ani scrie nespus de bucuros: „Nici o trăsătură a fiinţei mele interioare nu s-a modificat. Mulţumesc din tot sufletul Creatorului atotputernic că nu a îngăduit cumplitei experienţe să se atingă de convingerile mele cu ghearele ei de fier.

Dar **cum** procedează ca **să uite?** Unde se poate învăţa aşa ceva?...

„Nu! scrie M. I. Kalinina. Nimic nu se uită şi nimic în viaţă nu se aranjează. Nici eu nu mă bucur că sunt aşa. Şi la serviciu se poate să fii bine văzut, şi în viaţă să-ţi meargă totul ca pe roate, dar în inimă este ceva care te roade, te roade întruna, şi o oboseală nesfîrşită. Sper că nu veţi scrie despre oamenii care s-au eliberat că au uitat totul şi sunt fericiţi?"

Raisa Lazutina: „Nu trebuie să ne amintim de ceea ce a fost rău? Dar dacă nu există nimic bun de care să ne aducem aminte?..."

Tamara Prîtkova: „Am fost închisă doisprezece ani, sunt în libertate de unsprezece, *dar nu pot nicicum să înţeleg: pentru ce trăim?* Şi unde este dreptatea?"

De două secole Europa discută despre egalitate, iar noi suntem atît de diverşi! Ce brazde diferite lasă viaţa în inimile noastre: unul nu poate uita nimic nici după unsprezece ani, altul uită totul a doua zi...

Ivan Dobriak: „Totul a rămas în urmă, dar nu-i chiar aşa. Am fost reabilitat, dar nu-mi găsesc liniştea. Rareori se întîmplă să fie vreo săptămînă cînd pot să dorm liniştit, în rest – tot timpul visez numai zona. Te trezeşti în lacrimi, ori te trezesc cei din casă speriaţi."

Ans Bernstein şi după unsprezece ani visează numai scene din lagăr. Şi eu la fel, vreo cinci ani mă visam numai deţinut, niciodată liber, ba uneori chiar şi astăzi visez că sunt *zek* (şi în vis nu mă miră deloc acest lucru, mă comport

---

* Partea a Treia, Cap. 19.

ca odinioară). L. Kopelev, la paisprezece ani de la eliberare – s-a îmbolnăvit şi numaidecît a început să aiureze din cele trăite în puşcărie*.

Şi întotdeauna nu vei găsi în limbajul nostru din somn cuvintele „cabină" şi „salon", ci întotdeauna doar „celulă".

Şavirin: „Nu pot nici acum să privesc liniştit cîinii-lup".

Ciulpeniov, cînd merge prin pădure, nu poate pur şi simplu să respire, să se delecteze cu plimbarea: „Mă uit şi-mi zic: ce pini *groşavi*, au crengi puţine, nu rămîn resturi la tăiere, *metri cubi* curaţi..."

Cum să uiţi, dacă te stabileşti în satul Milţevo, iar acolo aproape jumătate din locuitori au trecut prin lagăre, e drept, mai mulţi pentru hoţie? Dacă vii la gara din Riazan şi vezi trei uluci desprinse din gard? Şi nimeni nu le bate la loc, ca şi cînd aşa trebuie să stea. Pentru că tocmai lîngă acest loc opresc vagoanele cu deţinuţi – şi astăzi, şi astăzi opresc! – iar lîngă spărtura din gard trag dubele cu spatele, şi *zekii* sunt împinşi prin spărtura aceea (aşa este mai comod, ca *zekii* să nu fie duşi prin peronul de pasageri). Asociaţia unională pentru răspîndirea ignoranţei[8] îţi comandă o conferinţă (1957) şi te trezeşti că aceasta trebuie ţinută la ITK-2 din Riazan – colonia feminină de pe lîngă închisoare. Şi tu te prezinţi la postul de gardă, şi prin vizor te priveşte un chipiu familiar. Însoţit de cetăţeanul educator, treci prin curtea închisorii, şi nişte femei triste, prost îmbrăcate dau mereu cele dintîi bineţe cu o expresie slugarnică. Acum stai în cabinetul şefului secţiei politice, şi pînă ce el te distrează aici, tu ştii: acolo, acum, sunt alungate din celule, sunt trezite cele care dorm, celor care se află la bucătăria individuală li se smulg gamelele din mînă – repede la conferinţă, repede! Şi iată că au umplut sala. Şi sala este umedă, şi coridoarele sunt umede, şi, probabil şi mai umede sunt celulele, şi nefericitele femei, fireşte – care muncesc din greu, tot timpul conferinţei tuşesc cu o tuse bătrînească, profundă, răsunătoare, seacă ori hîrîitoare. Nu sunt îmbrăcate ca femeile, ci ca nişte caricaturi de femei, tinere – colţuroase, slabe, ca nişte babe, toate sunt istovite şi aşteaptă sfîrşitul conferinţei mele. Mi-e ruşine. Cît n-aş fi dat să mă pot preface în fum şi să dispar. Ce n-aş fi dat ca în locul acestor „realizări ale ştiinţei şi tehnicii" să le strig: „Femei! Pînă cînd vor mai dura toate astea?..." Ochiul meu remarcă vreo cîteva proaspete, bine îmbrăcate, chiar în pulovere. Acestea sunt „oploşitele". Iată, asupra lor să-ţi opreşti privirea şi fără să mai asculţi tusea, poţi foarte lin să-ţi sfîrşeşti cu bine conferinţa. Ele nu-şi iau ochii de la tine, ascultă foarte atente... Însă eu ştiu că ele nu ascultă cuvintele, nu de cosmos au nevoie, ci, pentru că rar au ocazia să vadă un bărbat, acum îl privesc, îl cercetează. Şi îmi imaginez că acum îmi vor lua permisul de intrare şi voi rămîne aici. Şi aceşti pereţi, aflaţi doar la cîţiva metri de strada cunoscută, de cunoscuta staţie de troleibuz, îmi vor bara toată viaţa, din pereţi ei vor deveni ani... Nu, nu, voi pleca îndată! Cu un bilet de patruzeci de copeici voi merge cu

---

* În Occident am primit o scrisoare de la Frank Dikler din Brazilia, că şi acolo şi deja după treizeci de ani de la eliberare încă mai are coşmaruri din lagăr şi mereu îl roagă pe şeful secţiei a treia (secţia operativă) să-l elibereze din regiunile transpolare.

troleibuzul pînă acasă, acolo voi prînzi, şi mîncarea va fi gustoasă. Dar măcar să nu uit: ele vor rămîne toate aici. Şi vor continua să tuşească. Ani în şir.

La aniversarea arestării mele, „sărbătoresc", pentru mine însumi, „ziua *zekului*": dimineaţa tai 650 grame de pîine, pun deoparte două bucăţi de zahăr, şi torn apă fiartă, fără ceai în ea. Iar la prînz rog să mi se fiarbă o zămîrcă şi un căuşel de caşă lungă. Şi ce repede îmi regăsesc vechea formă: spre sfîrşitul zilei adun firimiturile şi le arunc în gură, ling castronul. Senzaţiile de odinioară renasc în mine cu mare repeziciune!

Am scos din lagăr şi păstrez peticele cu numerele purtate. Da parcă numai eu? În multe case ţi le vor arăta ca pe nişte lucruri sfinte.

Într-o zi treceam pe strada Novoslobodskaia – puşcăria Butîrki! „Biroul de primire a pachetelor". Intru. E plin de femei, dar sunt şi bărbaţi. Unii îşi predau pachetele, alţii discută. Va să zică, de aici ni se expediau pachetele? Ce interesant. Cu figura cea mai nevinovată mă apropii să citesc regulamentul de primire. Dar, observîndu-mă cu privirea-i de vultur, de mine se apropie un plutonier botos. „Dumneata ce doreşti, cetăţene?" A simţit că nu-i vorba de un pachet, ci de o festă. Prin urmare, totuşi miros încă a *zek!*

Şi vizitarea morţilor? Morţii *tăi*, lîngă care trebuia să zaci şi tu străpuns de baionetă? A. I. Olenev, de acum moşneag, s-a dus în anul 1965. Cu rucsacul şi bastonul a ajuns în vechiul orăşel sanitar de acolo – pe deal (lîngă aşezarea Kerki), unde îngropau morţii. Dealul este plin de oase şi cranii, şi localnicii îi zic astăzi *dealul oaselor*.

Într-un oraş din nordul îndepărtat, unde jumătate de an este noapte şi jumătate de an este zi, trăieşte Galia V. Ea nu are pe nimeni în toată lumea, iar ceea ce ar trebui să se cheme „casă" este un colţ zgomotos şi murdar. Odihna, pentru ea, înseamnă să meargă cu o carte la restaurant, să ia un vin, să bea un pic, să fumeze, să „tînjească după Rusia". Prietenii ei preferaţi sunt muzicanţii şi portarii. „Mulţi dintre cei care se întorc *de acolo* îşi ascund trecutul. Eu însă sunt mîndră de biografia mea."

Ba ici, ba colo, o dată pe an se strîng asociaţii ale foştilor *zeki*, beau şi deapănă amintiri. „Şi, ciudat, spune V. P. Goliţîn, sunt evocate nu numai imagini sumbre, apăsătoare, multe lucruri trezesc în noi sentimente calde, pline de duioşie."

Şi asta este una din însuşirile omului. Şi nu dintre cele mai rele.

„Eu purtam în lagăr litera Î, ne comunică încîntat V. L. Ghinzburg. Iar carnetul de identitate care mi l-au dat avea seria ZK!"

Citeşti şi simţi că te cuprinde un val de căldură. Nu, pe cuvînt de onoare, cît sunt de deosebite, printre alte scrisori, scrisorile foştilor *zeki*. Ce dîrzenie excepţională! Iar cînd ştiu ce au de făcut – cîtă energie scot la iveală! În zilele noastre, dacă primeşti o scrisoare fără văicăreli, o scrisoare cu adevărat optimistă, ea nu poate fi decît de la un fost *zek*. Obişnuiţi cu totul pe lume, ei nu se plîng de nimic.

Sunt mîndru că aparţin acestei generaţii puternice! Noi nu am fost o generaţie, noi am fost făcuţi o generaţie! Ne-au sudat atît de grozav, cum noi înşine, în lumina amurgului şi răzleţiţi de viaţa normală, unde toţi se tem unul de celălalt, n-am fi putut niciodată să ne sudăm. Ortodocşii şi turnătorii s-au

eliminat într-un fel automat dintre noi în libertate. Nu trebuie să convenim dinainte ca să ne susţinem unul pe celălalt. Nu trebuie să ne punem la încercare unul pe altul. Ne întîlnim, ne privim în ochi, două cuvinte – şi nu mai este nevoie de alte explicaţii. Suntem gata să-l ajutăm pe cel aflat în necaz. Pretutindeni avem oamenii noştri. Şi noi suntem milioane.

Zăbrelele ne-au dat o altă măsură a lucrurilor şi a oamenilor. A ridicat de pe ochii noştrii acel văl zilnic ce acoperă permanent ochii omului în viaţa căruia nu se întîmplă niciodată nimic.

N. Stoliarova, venită de bunăvoie în 1934 din Paris în această capcană, care i-a răpit anii din miezul vieţii, nu numai că nu este chinuită de regrete şi nu-şi blesteamă venirea în ţară, dar iată ce scrie: „Am avut dreptate cînd în pofida mediului meu şi în pofida glasului raţiunii am plecat în Rusia. Necunoscînd-o cîtuşi de puţin, am ghicit-o cu tot lăuntrul meu".

I. S. Karpunici-Braven, cîndva, în timpul războiului civil, comandant de brigadă înflăcărat şi impetuos, pe care nu-l ocoleau izbînzile, nu examina niciodată listele ce i le prezenta şeful secţiei speciale şi, nu deasupra listei, ci jos, nu cu litere mari, ci cu litere de rînd, ca şi cum ar fi fost o bagatelă, scria cu un creion bont, fără să pună puncte: *p c* (asta însemna: Pedeapsa Capitală! tuturor!). Pe urmă au venit romburile la petlişe[9], pe urmă – douăzeci de ani şi jumătate pe Kolîma, – şi iată-l apoi trăind în mijlocul pădurii într-o gospodărie izolată, îşi udă grădina de zarzavat, îşi hrăneşte găinile, face puţină tîmplărie, nu vrea să facă deloc cerere de reabilitare, îl înjură pe Voroşilov, notează supărat în caiete răspunsurile sale, nenumărate răspunsuri, la orice emisiune radio şi la orice articol de ziar. Dar mai trec nişte ani, şi filosoful din pădure notează cu convingere dintr-o carte un aforism:

„Este puţin să iubeşti omenirea, trebuie să ştii să suporţi oamenii".

Iar înainte de moarte, cu vorbele lui, dar care te fac să te înfiori – oare nu-i misticism? nu-i bătrînul Tolstoi?:

„Am trăit şi am judecat totul după mine. Acum sunt un alt om şi nu mai judec astfel."

Om uimitor, V. P. Tarnovski, după expirarea termenului, a rămas pe Kolîma. Scrie versuri pe care nu le trimite nicăieri. Iată una din meditaţiile lui:

Şi mi-a revenit acest meleag hain,
Dumnezeu m-a osîndit la tăcere.
Pentru că l-am văzut pe Cain
Şi să-l ucid – nu am avut putere.*

Păcat numai că o să murim toţi, unul după altul, fără să fi săvîrşit nimic vrednic de luat în seamă.

---

* Ca să fim drepţi, trebuie să adaug acum, mai tîrziu: a plecat din Kolîma, a făcut o căsătorie nefericită şi s-a ales praful de înalta armonie a sufletului, şi nu ştie cum să-şi elibereze gîtul din jug.

* * *

Şi cînd ajung să fie liberi, pe *zeki* îi mai aşteaptă ceva – întîlnirile. Părinţi şi copii. Soţi şi soţii. Şi aceste întîlniri nu se termină întotdeauna cum te-ai fi aşteptat. În zece, în cincisprezece ani, fără noi, copiii noştri puteau să crească în dezacord cu dorinţele noastre: uneori erau pur şi simplu străini, uneori – şi duşmani. Şi femeile – puţine dintre ele erau răsplătite pentru aşteptarea cu credinţă a soţilor: atîţia ani trăiţi în despărţire puteau să schimbe totul în om, rămînea doar numele dinainte. Experienţa de viaţă a lui şi a ei este prea deplină, şi acum le este imposibil să se mai unească.

Cei amatori pot găsi aici material pentru filme şi pentru romane, care însă nu intră în cartea aceasta.

Aici vom reda numai povestea Mariei Kadaţkaia.

„În primii zece ani, soţul mi-a scris şase sute de scrisori. În următorii zece – una singură, şi aceea că-ţi pierea cheful de viaţă. După nouăsprezece ani, în prima lui învoire, n-a venit la noi, s-a dus la rudele lui, pe la mine şi la băiat a venit doar patru zile, în trecere. Trenul cu care trebuia să sosească fusese desfiinţat în ziua aceea. Şi, după o noapte fără somn, m-am culcat să mă odihnesc. Aud soneria. O voce necunoscută: «O caut pe Maria Venediktovna". Deschid. Intră un bărbat corpolent, în vîrstă, cu manta de ploaie şi pălărie. Fără să scoată un cuvînt, el intră cutezător. Buimacă de somn, parcă uitasem că îmi aşteptam soţul. Stam în picioare. «Nu m-ai recunoscut?» «Nu.» Şi mă tot gîndeam că omul acesta este vreuna din multele mele rude, pe care de asemenea nu le văzusem de mulţi ani. Pe urmă i-am privit buzele strînse, mi-am amintit că îmi aştept bărbatul şi – am leşinat! Atunci a ieşit băiatul, care era bolnav. Şi toţi trei, fără să ieşim din singura cameră, am stat patru zile. Şi faţă de băiat a fost foarte rezervat, de altfel, şi băiatul faţă de el, şi cu soţul aproape că n-am vorbit, a fost, aşa, o discuţie generală. Ne-a povestit de viaţa lui şi nu s-a interesat cîtuşi de puţin cum am dus-o noi fără el. A plecat din nou în Siberia, la plecare nu m-a privit în ochi. I-am spus că soţul meu a murit în Alpi (era prizonier în Italia, l-au eliberat aliaţii)".

Dar sunt şi altfel de întîlniri, mai vesele.

Poţi să întîlneşti un supraveghetor sau pe vreunul din şefii de lagăr. La baza turistică din Teberda, în instructorul de educaţie fizică Slava, recunoaşti brusc pe *vertuhaiul*[11] din Norilsk. Sau, într-un magazin alimentar din Leningrad, Mişa Baxt observă o figură cunoscută şi aceasta l-a observat pe el. Căpitanul Gusak, şeful unei secţii de lagăr, acum civil. „Ascultă, stai puţin! *N-ai stat cumva în lagăr?*... A, mi-aduc aminte, ţi-am interzis pachetul pentru muncă proastă." (Ţine minte! Toate astea lor li se par firesti, ca şi cum ar fi puşi deasupra noastră pe vecie, iar acum nu-i decît o mică pauză.)

Poţi să-l întîlneşti (cazul lui Belski) pe comandantul unităţii, colonelul Rudîko, care s-a grăbit să-şi dea acordul la arestarea ta, numai să nu aibă neplăceri. Tot în civil şi cu căciulă boierească, figură de savant, om respectabil.

Poţi să-ţi întîlneşti anchetatorul, acela care te-a bătut şi te-a băgat la ploşniţe. Acum este la pensie, o pensie frumoasă, ca de pildă Hvat, ancheta-

torul şi ucigaşul marelui Vavilov[10], locuieşte pe strada Gorki[11]. Să te izbăvească Dumnezeu de o astfel de întîlnire, căci vei avea un atac de inimă, tu, nu el.

Îl mai poţi întîlni şi pe denunţătorul tău, acela care te-a băgat la puşcărie, şi, iată-l, prosperă. Şi nu-l pedepsesc fulgerele cerului! Cei care se întorc pe meleagurile natale, aceia îşi întîlnesc neapărat turnătorii. „Ascultaţi, de ce nu-i daţi în judecată? încearcă să vă convingă oameni cu simţul dreptăţii şi cu firea mai aprigă. Măcar să fie demascaţi în public!" (Mai mult nu speră nimeni, toţi înţeleg asta...) „O, nu... nu merită..." răspund reabilitaţii.

Pentru că această judecată ar fi în partea în care trag boii...

„Să-i pedepsească viaţa!" zice Avenir Borisov, făcînd un gest de renunţare.

Nu rămîne altceva.

Compozitorul H. i-a spus lui Şostakovici! „Uite, cucoana asta, L., membră a Uniunii[12] noastre, cîndva, m-a băgat la puşcărie". „Scrie o declaraţie, i-a propus Şostakovici cu înflăcărare, şi o s-o excludem din Uniune!" (Vezi să nu fie aşa!) H. s-a apărat cu mîinile amîndouă: „Nu, mulţumesc! Pe mine m-au tîrît de barba asta pe pardoseală, nu mai vreau".

Dar parcă poate fi vorba de răzbunare? Iată plîngerea lui G. Polev: „Canalia care m-a băgat la puşcărie, cînd am ieşit – era gata-gata să mă bage din nou, şi m-ar fi băgat! – dacă nu-mi abandonam familia şi n-aş fi plecat din oraşul natal".

Asta da, este *ca la noi!* În spirit sovietic!

Ce este vis, ce e miraj de mlaştină: trecutul? ori prezentul?...

În anul 1955, Ephroimsohn s-a dus la Salin, adjunctul procurorului general, şi i-a prezentat un volum de acuzaţii penale împotriva lui Lîsenko. Salin i-a spus: „Nu suntem competenţi să analizăm asta, adresaţi-vă Comitetului Central".

Oare de cînd au devenit incompetenţi? Sau – de ce n-au devenit cu treizeci de ani mai înainte?

Prosperă ambii martori mincinoşi care l-au băgat pe Ciulpeniov în groapa din Mongolia[13]: Lozovski şi Serioghin. Împreună cu un camarad de arme comun, Ciulpeniov s-a dus la biroul lui Serioghin de la serviciile comunale ale Mossovet-ului. „Faceţi cunoştinţă. Un camarad de la Halhin-Gol, nu-ţi aminteşti?" „Nu, nu-mi amintesc." „Dar numele de Ciulpeniov îţi spune ceva?" „Nu, nimic, războiul ne-a împrăştiat în toate părţile." „Dar soarta lui o cunoşti, ştii ce i s-a întîmplat?" „Habar n-am." „Ah, ce ticălos, ce canalie eşti!"

Singurul lucru pe care i-l poţi spune. La comitetul raional de partid, unde Serioghin era în evidenţă: „Nu se poate! Lucrează atît de conştiincios".

Lucrează conştiincios!...

Totul şi toţi sunt la locul lor. A tunat, a fulgerat, dar furtuna a trecut fără să lase măcar cîţiva stropi de ploaie.

Nimic nu s-a clintit din loc, şi I. A. Kreinovici, cunoscător al limbilor Nordului*, a revenit în acelaşi institut, şi în acelaşi sector, laolaltă cu cei care l-au *denunţat*, care îl urăsc, cu cei alături de care se dezbracă la garderobă şi stă la şedinţe.

Este la fel ca şi cum victimele Auschwitz-ului ar deschide în asociaţie cu foştii şefi ai lagărului o firmă de galanterie.

Există *obergruppen*-turnători şi în lumea literară. Cîte suflete n-a nenorocit I. Elsberg[15]? Lesiucevski[16]? Toată lumea îi cunoaşte şi nimeni nu îndrăzneşte să-i atingă. Au încercat să-i dea afară din Uniunea Scriitorilor – degeaba! Nici măcar din serviciu. Nici, bineînţeles, din partid.

Cînd a fost redactat codul nostru (1926), s-a considerat că delictul prin calomnie este de cinci ori mai uşor şi scuzabil decît crima făptuită prin cuţit. (Nici nu se putea presupune că sub dictatura proletariatului cineva se va folosi de acest procedeu burghez – calomnia.) Conform articolului 95, orice denunţ şi orice mărturii false cu bună ştiinţă, asociate cu: a. învinuirea de crimă gravă; b. motive interesate; c. confecţionare de probe artificiale pentru acuzare – se pedepsesc cu privare de libertate pînă la... doi ani. Ba chiar şi pînă la şase luni.

Acest articol a fost redactat fie de nişte idioţi notorii, fie de nişte clarvăzători.

Eu cred că de clarvăzători.

Şi de atunci la fiecare amnistie (cea a lui Stalin din 1945, cea a lui „Voroşilov" din 1953), nu uitau să fie introdus acest articolaş, se îngrijeau de *activul* lor.

Să nu uităm *prescripţia*. Dacă ai fost victima unei acuzaţii false (şi cădeai sub incidenţa articolului 58), nu există prescripţie. Dar dacă *tu* ai adus o acuzaţie falsă, aici, da, prescripţia există, noi te protejăm.

Cazul familiei Annei Cebotar-Tkaci a fost măsluit pe de-a-ntregul din mărturii false. În 1944, ea, tatăl ei şi doi fraţi au fost arestaţi chipurile pentru motive politice şi, chipurile, pentru asasinarea norei şi, respectiv, cumnatei. Toţi cei trei bărbaţi au fost omorîţi în bătăi în puşcărie (n-au recunoscut), Anna a făcut zece ani. Iar cumnata – s-a dovedit că era întreagă şi nevătămată! Şi *încă zece ani* Anna a cerut zadarnic reabilitarea! Chiar şi în 1964, procuratura i-a răspuns: „Aţi fost condamnată corect şi nu există temeiuri pentru revizuire". Cînd totuşi au reabilitat-o, neobosita Skripnikova a scris pentru Anna o plîngere: să fie judecaţi martorii mincinoşi. Procurorul G. Terehov i-a răspuns: imposibil, cazul a fost **prescris...**

În deceniul al treilea, au scormonit, i-au descoperit, i-au tîrît la judecată şi i-au împuşcat pe nişte mujici inculţi, care cu *patruzeci* de ani mai înainte executaseră nişte membri ai organizaţiei *Narodnaia volia* condamnaţi de

---

* Despre el s-a spus foarte just: dacă odinioară membrii mişcării *Narodnaia volia* deveneau lingvişti celebri datorită faptului că erau trimişi în exil, Kreinovici s-a menţinut astfel în ciuda lagărului stalinist: chiar şi pe Kolîma el a încercat să se ocupe de studiul limbii iukaghirilor[14].

justiția țaristă. Dar acei mujici nu erau de-ai lor. Pe cînd denunțătorii – trup din trupul lor.

Aceasta era *libertatea* spre care au fost sloboziți foștii *zeki*. Există oare în istorie vreun exemplu, unde atîta nelegiuire, cunoscută de toată lumea, să nu fie judecată și pedepsită?

Și la ce ne putem aștepta? Ce mai poate crește din această duhoare?

Admirabilă justificare a intenției mișelești a Arhipelagului!

Sfîrșitul Părții a Șasea

Partea a ŞAPTEA

STALIN NU MAI ESTE

Şi nu s-au pocăit de uciderile lor...

Apocapilsa, 9,21

Capitolul 1

CUM SĂ PRIVEŞTI ASTĂZI PESTE UMĂR

FIREŞTE, noi nu ne pierduserăm speranţa că *se va povesti* despre noi: căci mai devreme ori mai tîrziu se va spune întregul adevăr despre tot ce s-a întîmplat în istorie. Dar părea că acest lucru nu se va întîmpla prea curînd, ci după moartea celor mai mulţi dintre noi. Şi în cu totul alte condiţii. Eu însumi mă consideram cronicarul Arhipelagului şi scriam, scriam fără preget, dar tot nu speram prea mult să văd cele scrise apărute în timpul vieţii.

Cursul istoriei ne uimeşte întotdeauna, chiar şi pe cei mai clarvăzători, cu surprizele sale. Nu puteam să prevedem cum se va petrece: că fără nici o cauză determinantă vizibilă totul tresaltă şi începe să se urnească din loc, şi puţin, şi pentru foarte puţină vreme, abisurile vieţii par că se întredeschid şi două-trei păsări purtătoare de adevăr vor izbuti să zboare înainte ca din nou şi pentru mult timp totul să se închidă cum a fost.

Cîţi dintre predecesorii mei nu au izbutit să ajungă să termine de scris, să ascundă şi să păstreze, să se tîrască, să se cţţăre pînă la capăt! Mie mi-a fost hărăzită această fericire: în deschizătura dintre cele două canaturi de fier, înainte ca ele să se închidă, să se trîntească din nou – să strecor primul pumn de adevăr.

Şi precum materia cuprinsă de antimaterie – el a explodat numaidecît!

El a explodat şi a atras după sine explozia scrisorilor oamenilor: asta însă era de aşteptat. Dar şi o explozie de articole în ziare – printre scrîşnete de dinţi, ură şi neplăcere – o explozie de laude oficiale, de ţi se făcea greaţă.

Cînd foşti *zeki* au aflat din sunetele de trîmbiţă ale tuturor ziarelor că a apărut nu ştiu ce roman despre lagăre şi gazetăraşii o laudă pe întrecute, au hotărît în unanimitate: „Din nou minciuni! Au pus la cale să umple lumea cu minciuni şi despre lagăre". Că ziarele noastre cu exagerările lor obişnuite sunt în stare să se repeadă pe neaşteptate să laude adevărul – nimeni nu şi-ar fi imaginat aşa ceva! Unii nici nu voiau să pună mîna pe romanul meu.

Cînd însă au început să citească, a erupt parcă un vaiet general, complet, un vaiet de bucurie – un vaiet de durere. Şi au început să curgă scrisorile.

Păstrez aceste scrisori. Compatrioţii noştri au rareori ocazia să se pronunţe în legătură cu problemele sociale, iar foştii *zeki* – cu atît mai puţin. Cît de mult au fost dezamăgiţi, cît de mult au fost înşelaţi, şi deodată au crezut că totuşi începe era adevărului, că acum se poate să vorbeşti şi să scrii cu tot curajul!

Şi s-au înşelat, bineînţeles, ca întotdeauna...

„Adevărul a triumfat, dar tîrziu!" scriau ei.

Ba chiar prea tîrziu, pentru că nu a triumfat cîtuşi de puţin...

Au fost şi dintre cei lucizi, care nu şi-au semnat scrisorile („ţin la sănătatea mea pentru zilele care mi-au mai rămas"), sau, numaidecît, în toiul campaniei de preamărire, întrebau: „Sunt uimit, cum de te-a lăsat Volkovoi[1] să tipăreşti acest roman? Răspunde-mi, sunt neliniştit, nu eşti cumva la BUR?..." sau „Cum se face că nu v-au băgat încă la zdup, pe tine şi pe Tvardovski?"

Uite aşa, li s-a înţepenit capcana, n-a funcţionat. Şi ce trebuiau să facă alde Volkovoi? Să ia creionul şi hîrtia şi să scrie şi ei! Sau măcar dezminţiri la ziare. Căci printre ei, se pare, sunt şi foarte buni ştiutori de carte.

Din acest cel de al doilea val de scrisori aflăm şi cum îi cheamă, şi cum îşi spun ei înşişi. Noi tot căutam un cuvînt: stăpîni ai lagărului, supraveghetori ai lagărului, dar nu – *practicieni*, uite-aşa! Ce cuvînt de aur! „Cekişti" nu e potrivit, nu e exact, poftim, atunci lucrători practicieni, ei au ales.

Iată ce scriu aceştia:

„Ivan Denisovici este un lingău."

(V. V. Oleinik, Aktiubinsk)

„Pentru Şuhov nu simţi nici compasiune, nici respect."

(I. Matveeva, Moscova)

„Şuhov a fost condamnat pe drept... *Şi ce să facă aceşti ze-ka ze-ka în libertate?*"

(V. I. Silin, Sverdlovsk)

„Aceşti degeneraţi cu suflet mişel *au fost judecaţi cu prea multă blîndeţe*. De indivizii dubioşi din timpul Războiului de apărare a patriei nu-mi pare rău."

(E. A. Ignatovici, or. Kimovsk)

Şuhov este „un şacal notoriu, abil şi necruţător. Un egoist sadea, care nu trăieşte decît pentru burtă."

(V. D. Uspenski, Moscova*)

„În loc să ne prezinte cum au pierit cei mai devotaţi oameni în anul 1937, autorul a ales anul 1941, cînd în lagăre ajungeau mai ales hoţii şi laşii**. În 1937 nu existau Şuhovi***, oamenii mergeau la moarte gravi şi tăcuţi, gîndindu-se cui *serveşte asta?*"****

(P. A. Pankov, Kramatorsk)

---

* Acest pensionar nu-i oare acelaşi Uspenski, care şi-a ucis tatăl, preot, făcîndu-şi astfel carieră de supraveghetor în lagăr?

** Desigur, simpli membri de partid, prizonieri de război.

*** Şi cîţi încă!... Mai mulţi decît ai *voştri!*

**** Ce profundă cugetare intelectuală! De fapt, nu prea tăcuţi: cu nenumărate manifestări de căinţă şi cereri de graţiere.

Despre rînduielile vieţii din lagăr:

„De ce să dai mîncare multă celui care nu munceşte? Forţele lui rămîn nefolosite... Lumea criminală este tratată încă prea blînd."

(S. I. Golovin, Akmolinsk)

„În privinţa raţiilor de hrană nu trebuie să uităm că *ei nu sunt la casa de odihnă*. Trebuie să-şi ispăşească vina numai prin muncă cinstită. Acest roman este o jignire pentru soldaţii, sergenţii şi ofiţerii MVD. Poporul este făuritorul istoriei, dar cum este prezentat acest popor...? Numai «proşti», «tîmpiţi» şi «nerozi»."

(plutonier Bazunov, Oimiakon, 55 ani,
îmbătrînit în serviciul lagărelor)

„În lagăre sunt mai puţine abuzuri decît în oricare alte dintre instituţiile sovietice(!!). Susţin că în prezent, în lagăre, *regimul este mai sever*.

Garda nu avea habar cine şi pentru ce stă în lagăr*."

(V. Karahanov, regiunea Moscova)

„Şi noi, executanţii, suntem tot oameni, şi noi săvîrşeam acte de eroism: nu trăgeam întotdeauna în cei care cădeau şi, astfel, ne riscam serviciul."

(Grig. Trofimovici Jelezniak**)

„Toată ziua în roman este plină de comportarea negativă a deţinuţilor fără să se arate rolul administraţiei... Dar detenţia deţinuţilor în lagăr *nu este rezultatul perioadei cultului personalităţii*, ci reprezintă executarea condamnării."

(A. I. Grigoriev)

„Soljeniţîn prezintă activitatea lagărului ca şi cînd acolo n-ar fi existat o conducere de partid. Dar se ştie că şi înainte, ca şi acum, au existat organizaţii de partid care dirijau *întreaga activitate după conştiinţa lor*."

[Practicienii] „nu făceau decît să execute ceea ce le cereau regulamentele, instrucţiunile, ordinele. *Personalul care lucra atunci, lucrează şi astazi****, poate a mai crescut cu zece la sută, şi pentru activitatea ireproşabilă au fost stimulaţi de multe ori şi sunt apreciaţi de conducere."

„Toţi lucrătorii MVD clocotesc de indignare... Eşti pur şi simplu uimit cît venin conţine această operă... El întărîtă special poporul împotriva MVD-ului!... Dar de ce Organele noastre îngăduie ca lucrătorii MVD să fie batjocoriţi?... *Asta nu-i cinstit!*"

(Anna Filippovna Zaharova, reg. Irkutsk,
în MVD din 1950, în partid din 1956)

---

* Noi? „Doar am executat ordinul", „noi n-am ştiut".

**Jelezniak „îşi aminteşte" şi de mine: „A sosit cu un convoi în lanţuri, se distingea prin caracterul cîrcotaş; pe urmă a fost trimis în Djezkazgan şi acolo, împreună cu Kuznetov, a fost în fruntea revoltei..."

*** O mărturie foarte importantă!

Ascultaţi, ascultaţi! *Asta nu-i cinstit!* Un strigăt din tot sufletul! Patruzeci şi cinci de ani i-au chinuit pe băştinaşi, iar asta a fost cinstit. Şi pentru că romanul a fost tipărit – asta nu-i cinstit!

„O asemenea porcărie nu mi-a mai fost dat să înghit... Şi asta nu-i doar părerea mea, suntem mulţi,

numele nostru este Legiune."*

Pe scurt:

„Romanul lui Soljenițîn trebuie scos neîntîrziat din toate bibliotecile şi sălile de lectură."

(A. Kuzmin, Oriol)

Încet-încet – aşa s-a şi făcut**.

„Cartea asta nu trebuia tipărită, ci predată ca material pentru organele KGB."

(Un anonim***, contemporan cu Octombrie)

Aproape chiar aşa s-a întîmplat, contemporanul a ghicit.

Şi încă un Anonim, acesta poet:

M-auzi tu, Rusie,
Pe cugetul nostru
O pată nu găseşti!

Din nou acest „incognito blestemat"[2]! Era bine să fi aflat: a împuşcat cu mîna lui sau doar a trimis la moarte, sau nu-i decît un ortodox obişnuit, şi, poftim, ca să vezi – un anonim! Un anonim imaculat...

Şi, în sfîrşit, un amplu considerent filosofic:

„Istoria nu are niciodată nevoie de trecut (?) şi cu atît mai mult nu are nevoie de el istoria culturii socialiste."

(A. Kuzmin)

Istoria nu are nevoie de trecut! Iată ce au ajuns să spună Binegînditorii! Dar de ce are nevoie? Poate de viitor, nu-i aşa?... Şi aceşti oameni scriu istoria...

---

* Aşa este, legiune, este adevărat. Dar de grăbiţi ce erau n-au mai verificat citatul din Evanghelie. Căci legiunea este a **diavolilor...**

** Iar definitiv – prin ordinul secret al Direcţiei Generale pentru păstrarea secretelor de stat în presă... din 14 februarie 1974: să fie scoase şi distruse *O zi din viaţa lui Ivan Denisovici, Gospodăria Matrionei* şi alte povestiri publicate (semnat Romanov).

*** Pentru orice eventualitate – se ascunde: naiba ştie încotro va mai bate vîntul!...

Şi ce poţi să le obiectezi tuturor, ce poţi să opui ignoranţei lor compacte? Cum ai putea să le explici acum?

Căci adevărul este întotdeauna mai sfios, el tace în faţa presiunii insolente a minciunii.

Absenţa îndelungată a unui schimb de informaţii liber în interiorul ţării creează prăpastia neînţelegerii între grupuri întregi ale populaţiei, între milioane – şi milioane.

Pur şi simplu, *încetăm să mai fim un popor unitar,* fiindcă vorbim într-adevăr limbi diferite.

* * *

Şi totuşi breşa a fost făcută! Oricît de solid, de trainic, construit pentru vecie, părea zidul minciunii, în el s-a căscat o spărtură. Încă mai ieri, la noi nu exista nici un fel de lagăr, nici un Arhipelag, iar astăzi – tot poporul şi toată lumea a văzut: lagăre! lagăre de tip fascist!

Cei de făcut?? O voi bătrîni meşteri ai portiţelor de scăpare! O voi străvechi lăudători! Veţi îndura voi una ca asta? Vă veţi lăsa intimidaţi? Veţi capitula?

Firește că nu! Meşterii portiţelor de scăpare au fost primii care au dat năvală în această breşă. Ani de zile parcă au aşteptat-o ca să o astupe cu trupurile lor cu pene cenuşii, şi cu fîlfîit de aripi bucuros – da, da, bucuros! – să ascundă spectatorilor uluiţi Arhipelagul propriu-zis.

Cel dintîi strigăt al lor – găsit într-o clipă, inspirat de instinct, a fost: *asta nu se va repeta!* Slavă Partidului! asta nu se va repeta!

Ah, ce isteţi, ah, ce meşteri la mînuit mistria! Căci dacă „asta nu se va repeta", se subînţelege de la sine că *astăzi* aşa ceva nu există! În viitor nu va exista, iar în prezent, de bună seamă că nu există!

Atît de abil au fîlfîit din aripi în breşă – încît, abia ivit privirilor, Arhipelagul a şi devenit un miraj: el nici nu există, nici nu va exista, mda, s-ar putea să fi existat... Doar a fost *cultul personalităţii!* (Foarte comod acest „cult al personalităţii"! I-ai dat drumul pe gură şi parcă ai şi explicat ceva.) Iar ceea ce este în realitate, ce a rămas, ce umple breşa şi ce va exista în veci este – „Slavă Partidului!" (La început parcă slavă pentru că „nu se va mai repeta", apoi şi dintr-o dată aproape parcă chiar slavă şi pentru Arhipelag, totul se contopeşte, nu desluşeşti: nici nu şi-au procurat revista cu mult trîmbiţatul roman, dar pretutindeni răsună în urechile noastre: „Slavă Partidului!" Încă n-au ajuns cu lectura în locul unde bat cu biciul, dar din toate părţile răsună asurzitor: „Slavă Partidului!"

Astfel, heruvimii minciunii, paznicii Zidului s-au descurcat de minune în primul moment.

Breşa a rămas totuşi. Şi cu asta aripile lor nu se puteau împăca.

Cea de a doua mişcare a lor a fost substituirea. Precum un scamator, aproape fără să acopere cu eşarfa, schimbă găina în portocală, tot aşa să fie substituit

întregul Arhipelag, și în locul aceluia care este prezentat în roman, să fie prezentat spectatorilor un cu totul altul, mult mai distins. La început asemenea încercări au fost prudente (presupuneau că autorul romanului este un apropiat al tronului), și substituirea trebuia făcută elogiind fără contenire romanul meu. De pildă, să povestească despre Arhipelag „prin intermediul martorilor oculari", despre comuniștii din lagăr, care, este adevărat,

„nu strîngeau cotizații de partid, dar țineau, noaptea, adunări de partid secrete(?), discutau noutățile politice... Pentru cîntarea în șoaptă a Internaționalei, *denunțați de turnători, erau băgați să putrezească la carceră... Banderoviștii, vlasoviștii își băteau joc de adevărații comuniști și îi schilodeau* laolaltă *cu (!) conducerea lagărului... Toate acestea însă Soljeniîn nu ni le-a arătat. Ceva din această viață cumplită el n-a izbutit să sesizeze".*

Dar autorul recenziei n-a fost în lagăr, însă a sesizat. Ce ziceți, nu-i ingenios? Rezultă că lagărele nu erau ale Puterii sovietice, nu erau ale Partidului! (Probabil nici tribunalele nu erau sovietice.) În lagăre tăiau și spînzurau vlasoviștii și banderoviștii laolaltă *cu conducerea. (Na-ți-o bună! Iar noi am crezut-o pe Zaharova, care spunea că șefii lagărelor erau membri de partid și fuseseră întotdeauna.)*

Ziarele din Moscova însă nu publică totul. Iată, de pildă, căpetenia noastră din Riazan, scriitorul N. Șundik[3]*, a propus în interviul dat APN, pentru Occident, următoarea variantă (dar n-a fost publicată, poate și APN este* laolaltă*?...) de apreciere a Arhipelagului:*

„Blestemat să fie imperialismul internațional, care a provocat toate aceste lagăre!"

Inteligent, nu-i așa?! Grozav! Dar n-a mers...

Adică, în ansamblu, lagărele nu erau ale noastre, erau de proveniență străină, aparțineau fie lui Beria, fie vlasoviștilor, fie germanilor, dracu să-i știe, iar ai noștri *doar au stat acolo și au suferit. Dar și „ai noștri" – aceștia nu sunt toți oamenii noștri, pentru toți „ai noștri" n-ar ajunge coloanele ziarelor să vorbească de ei. „ai noștri" sunt numai comuniștii!*

Trecînd împreună cu noi prin toată viața Arhipelagului, oare cititorul ar putea găsi acum acel loc și acel răgaz cînd s-ar putea cînta Internaționala *în șoaptă? Cînd abia te mai ții pe picioare după o zi de tăiat copaci, îți mai arde de cîntat? Poate numai dacă ai stat toată ziua la magazia de alimente, și ai cîntat acolo.*

Apoi ce rost aveau *adunările nocturne de partid (iarăși – ținute la magazie sau la infirmerie, și atunci puteau fi ținute ziua, de ce noaptea)? Să exprime neîncrederea în Comitetul Central? Ați înnebunit?! Neîncrederea în Beria? În nici un caz, este membru al Biroului Politic! Neîncrederea în GB? Nu se poate, creatorul ei este însuși Dzerjinski! Neîncrederea în tribunalele noastre sovietice? Asta-i ca și cum ai spune neîncredere față de Partid, ți-e și frică să rostești. (Căci greșeala s-a produs* doar cu tine, *încît tovarășii trebuie să ți-i alegi cu circumspecție, ei au fost condamnați pe bună dreptate.)*

A.G. Zagoruiko, un simplu șofer, pe care filfiitul acestor aripi nu l-a convins, îmi scrie:

„Nu erau toți ca Ivan Denisovici? Atunci cum erau? Nesupuși poate? Poate în lagăre acționau «detașamente de rezistență», conduse de comuniști? Și împotriva cui luptau? Împotriva partidului și guvernului?"

Ce conspirație?! Ce „detașamente de rezistență?... Atunci ce rost aveau adunările? Să discute despre neplata cotizațiilor? Păi – nu se strîngeau cotizații... Discutau noutățile politice? De ce neapărat o adunare pentru asta? Era de ajuns să se întîlnească două persoane sigure (și să te gîndești cine-i sigur) și în șoaptă... Iată singurul lucru care putea constitui obiectul adunărilor de partid din lagăre: cum să facă oamenii noștri *să pună mîna pe toate posturile de „oploșiți" și să reziste, iar ceilalți, necomuniștii – să fie îmbrînciți să ardă în soba de gheață la tăiat de copaci, să se sufoce în camera de gazare a minei de cupru!*

Imposibil să născocești altceva, practic, despre care ar fi putut discuta.

Dar chiar din 1962, cînd romanul meu încă nu ajunsese la cititor, au și trasat linia cum să substituie mai departe Arhipelagul. Și treptat, aflînd că autorul nu este deloc aproape de tron, nu are nici o protecție, că autorul însuși este un miraj, maeștri portițelor de scăpare au prins curaj.

Au cercetat încă o dată romanul și au zis: oare de ce ne-am intimidat? de ce l-am ridicat în slavă (obiceiul lingăilor!)? [Soljenițîn] „n-a izbutit să înfățișeze omul... El s-a temut să privească în sufletul omului." S-au comparat cu eroul și au găsit că este „un antierou ideal"! Șuhov este și „singur", și „departe de popor", această nulitate trăiește doar pentru stomacul său și – nu se luptă! Iată ce începuse să-i indigneze cel mai mult: de ce Șuhov nu se luptă? *Să răstoarne regimul de lagăr, să pornească undeva cu arma în mînă? despre asta nu scriu, ci doar: de ce nu se luptă?? (Aveam isprăvit un scenariu despre rebeliunea din Kenghir, dar n-am cutezat să-l dau la iveală...)*

Fără a ne arăta nici un erg de luptă, ei ne cereau nouă tone-kilometri!

Așa este mereu. După război – mulți viteji se-arată.

„Cinstit vorbind, interesele lui Șuhov sunt meschine. Iar tragedia cea mai cumplită a cultului personalității constă în faptul că dincolo de sîrma ghimpată au ajuns oameni sovietici înaintați, sarea pămîntului nostru, adevărați eroi ai timpului nostru", care „nu s-ar fi dat nici ei în sus să radă o porție de zămîrcă în plus... dar nu și-o procurau prin slugărnicie." (Dar cum? Interesant – prin ce mijloace?)

„Soljenițîn a pus accentul pe condițiile insuportabil de grele. El s-a îndepărtat de adevărul aspru al vieții." Iar adevărul vieții constă în faptul că au rămas deoparte niște oameni „călîți în focul luptei", „crescuți de partidul leninist", care... ce făceau? luptau? nu, „credeau profund *că o să treacă vremurile sumbre ale samavolniciei".*

„Unii autori au descris convingător chinurile foamei. Dar cine poate nega că chinurile cugetului nu sunt de o sută de ori mai mari decît foamea?" (Mai ales dacă nu le-ai încercat.)

Iar chinurile cugetului lor iată în ce constau: ce va fi? cum va fi? cînd ne vor grația? cînd ne vor chema din nou să conducem?

De fapt tot congresul al XXII-lea a fost despre asta: cui voiau să ridice monument? Comuniștilor care au pierit. Dar simpli Ivani care au pierit? Nu, ei nu intrau în discuție, de ei nu le era milă. (Tocmai în asta constă bomba din Ivan Denisovici, *că le vîra sub nas un Ivan simplu.)*

Au bătut și au filfîit din aripi neobosiți în breșă doi ani la rînd. Iar cei care puteau veneau să țeasă o pînză de păianjen de legendă. Iată, de pildă, ziarul „Izvestia" (25 aprilie 1964) s-a oferit să ne învețe cum ar fi trebuit să ne luptăm: ca să vedeți – trebuia să evadăm din lagăr! (păcat că evadații noștri n-au știut adresa

lui N. Ermolovici, autorul articolului! Iată la cine trebuiau să se adăpostească!... Dar sfatul era periculos: căci evadarea submina autoritatea MVD-ului). Bun, să evadăm, dar mai departe?

Un oarecare Alexei, citim în „Izvestia", dar nu știm de ce nu i se dă și numele de familie, chipurile în primăvara lui 1944 a evadat din lagărul de la Rîbinsk și s-a dus direct pe front; acolo a fost primit numaidecît cu plăcere *în unitate de către un maior – activist politic (care „a scuturat brusc din cap, alungînd îndoielile"), numele maiorului, de asemenea, nu este dat. Și n-a fost primit în altă parte, decît la serviciul de informații al regimentului! și a fost trimis în misiune! (Cei care ați fost pe front, vă rog să spuneți: acest maior nu ținea la epoleții lui? nu ținea la carnetul lui de partid? În 1941 încă mai puteai risca, dar în 1944, cînd funcționa perfect sistemul rapoartelor, cînd exista SMERȘ-ul?) Eroul a primit ordinul Steaua Roșie (dar cum a fost trecut prin formulare și hîrtii?), iar după război „s-a grăbit să treacă în rezervă".*

Celui de al doilea i se dă numele întreg, este comunistul german Xavier Schwartzmuller; el a fugit de Hitler la noi în 1933, a fost arestat în 1941 ca german (pînă acum este verosimil). Ei, și acum vom afla cum trebuie să se lupte în lagăr un comunist adevărat! Un comunicat oficial ne anunță că a murit la Cistopol, la 4 iunie 1942 (a dat ortul popii de cum a făcut primii pași în lagăr, foarte verosimil, mai cu seamă pentru un străin), este reabilitat post-mortem în 1956. Dar unde s-a luptat? Să vedeți: circulă un zvon că în anul 1962, chipurile a fost văzut (de către o femeie) la Riga. Prin urmare, a fugit! *S-au repezit numaidecît să verifice „actul de deces din lagăr" (o foaie de caiet smulsă strîmb) – și închipuiți-vă: lipsea* fotografia! *Ați mai auzit o asemenea inepție: unui deținut mort (după ce a fost străpuns cu baioneta) nu i s-a făcut fotografie! Unde s-a mai văzut așa ceva? Da, este clar: a fugit și în vremea asta a luptat! Cum a luptat? Nu se știe. Împotriva cui? Nu se știe. Dar acum de ce nu iese la iveală? Mister.*

Astfel de povești ne îndrugă principalul organ guvernamental.

Cu asemenea păienjeniș de legende vor să acopere breșa ce s-a căscat spre Arhipelag!

Din același „Izvestia", iată încă o legendă: foarte de curînd, un fiu a aflat că tatăl lui a fost reabilitat post-mortem. Care este sentimentul lui principal? Poate mînia că tatălui său i s-a făcut de petrecanie fără motiv? Nu, bucuria, ușurarea: cît de fericit poți să fii știind că tatăl tău este nevinovat față de Partid!

Fiecare secreta pînza de păianjen cum putea. Una peste alta, una peste alta – și lumina zilei începe să se estompeze, și Arhipelagul nu se mai vede clar, ca la început.

Dar în vreme ce aici țeseau, împleteau, în vreme ce în breșă fîlfîiau intens din aripi, dincolo, de partea cealaltă a zidului, își clădeau eșafodaje și urcau din ce în ce mai sus meșterii zidari specialiști în această problemă: care erau puțin și scriitori, dar care și suferiseră, stătuseră în lagăr, altfel nici un prost n-ar putea fi convins. Și acești zidari erau Boris Diakov[4]*, Gheroghi Șelest*[5]*, Galina Serebriakova*[6] *și Aldan-Semionov.*

De rîvnă nu duceau lipsă, chiar din primele zile ei au fîlfîit din aripi lîngă breșă, numaidecît, fără nici un fel de eșafodaj, au sărit pe picioarele lor și au aruncat cu mortar, dar n-au nimerit.

Serebriakova a adus o lespede gata pregătită numai bună să astupe gaura, ba chiar prea bună: a adus un roman despre ororile anchetării comuniștilor – cum le scoteau ochii, cum îi jucau în picioare. Dar i-au explicat prozatoarei că piatra asta nu se potrivește, nu e de-acolo, asta ar însemna o nouă breșă.

Cît despre Șelest, fost comandant de brigadă la VCEKA, și mai înainte propusese la „Izvestia" povestioara sa Pepita, *însă tema era interzisă. Acum, cu douăsprezece zile înainte de breșă, dar știind unde se va produce, „Izvestia" a lipit plasturele lui Șelest. Dar n-a rezistat: parcă nici n-ar fi fost.*

Gaura din zid mai fumega încă, și Diakov a venit și el în grabă, a început să arunce acolo Memoriile unui „oploșit". *Însă cărămida recenziei lui Lakșin l-a nimerit drept în cap: Diakov era demascat că în lagăr nu făcea altceva decît își salva propria piele, atît.*

Nu, așa nu merge. Nu, aici trebuie ceva temeinic. Și s-au pus să construiască schele.

Pentru asta a fost nevoie de un an și jumătate, timp în care s-au descurcat doar cu articole de ziar, cu filfiitul aripilor membranoase. După ce au ridicat schelele și au mai adus și o macara, – au început să zidească toți deodată: în iulie 1964 – Povestea celor trăite *de Diakov,* Basorelief pe o stîncă *de Aldan-Semionov, în septembrie –* Însemnări din Kolîma. *În același an, la Magadan, a apărut și cărțulia lui Viatkin –* Omul se naște de două ori.

Și gata. Breșa a fost astupată. Și din față, pe locul cîrpiturii, au pictat cu totul altceva: palmieri, curmali, băștinași în costume de baie. Arhipelag? Parcă ar aduce a Arhipelag. L-au substituit? Da, l-au substituit...

Am pomenit de aceste cărți cînd am vorbit de loialiști, de conformiști (Partea a Treia, Cap. 11), și dacă divergențele dintre noi s-ar referi numai la literatură, n-aș simți nevoia să-mi spun părerea despre ele. Dar, întrucît s-au apucat să prezinte Arhipelagul într-o lumină falsă, trebuie să explic unde anume la ei este decor în loc de realitate. Deși cititorul care a parcurs toată această carte a mea poate să remarce și singur acest lucru.

Cea dintîi și principala minciună constă în faptul că pe Arhipelagul lor ***nu se află poporul,*** *Ivanii noștri. Nu se știe cum au ajuns la asta, separat sau împreună, dar mint la fel cînd îi împart pe deținuți în: 1. comuniști cinstiți (cu subdiviziunea specială – comuniști înflăcărați nemembri de partid) și 2. albgardiști-vlasoviști-polițai-banderoviști (toți la grămadă).*

Dar toți cei enumerați nu alcătuiau laolaltă în lagăr mai mult de 10-15%. Iar ceilalți 85% – țărani, intelectuali și muncitori, propriu-zis întregul articol Cincizeci și Opt și nenumărații „decretiști" nenorociți, condamnați pentru un mosorel de ață ori pentru o poală de spice – la ei n-au intrat, au dispărut! Și au dispărut pentru că acești autori, cu toată sinceritatea, n-au observat poporul lor care suferea! *Acești cretini pentru ei nici nu există, o dată ce, după ce s-au întors de la doborîtul copacilor, nu cîntă în șoaptă* Internaționala. *Șelest face o mențiune vagă despre sectanți (nici măcar despre sectanți, el n-a văzut nici unul în lagărele pentru bărbați!), undeva apare și dispare la el un diversionist prăpădit (înțeles exact ca diversionist), un prăpădit de drept comun – și gata! Apoi și toate naționalitățile periferice au dispărut de la ei. Dar Diakov în perioada* șederii *lui ar fi putut să-i*

observe măcar pe baltici! Nu, cîtuşi de puţin! (Ei i-ar fi disimulat şi pe ucrainenii din vest, însă aceştia se manifestau foarte activ.)

Întregul spectru al băştinaşilor la ei a dispărut, au rămas doar cele două linii extreme! Pentru schemă asta şi trebuie, fără asta, schema nu poate fi construită.

Cine este, la Aldan-Semionov, singurul suflet vîndut din brigadă? Deviatkin, singurul ţăran. Cine este, la Şelest, în Pepita, *omul sărac cu duhul, prostănacul? Golubov, singurul ţăran de acolo. Iată care este atitudinea lor faţă de popor!*

Cea de a doua minciună a lor constă în faptul că **munca de lagăr** *la ei ori* **lipseşte** *cu desăvîrşire, personajele lor sunt de obicei „oploşiţi" care nu ştiu ce sunt adevăratele munci de lagăr şi care îşi petrec zilele prin magazii, sau prin birouri contabilicești, sau la infirmerie (la Serebriakova, doisprezece inşi se află toţi deodată într-un salon de spital, „poreclit comunist". Cine i-o fi adunat acolo? De ce or fi numai comuniști? Oare nu cu pile au fost aduşi acolo să se odihnească?...); ori este o ocupaţie de mucava, deloc înspăimîntătoare, istovitoare ori ucigătoare. În vreme ce, de fapt, această muncă de zece-douăsprezece ore este principalul vampir. Tocmai ea constituie conţinutul de bază al fiecărei zile şi al tuturor zilelor Arhipelagului.*

Cea de a treia minciună constă în faptul că la ei în lagăr foamea nu clănţăne *din dinţi, nu înghite zilnic bolnavi de pelagră şi distrofie. Nimeni nu scormoneşte la groapa de gunoi. Nimeni propriu-zis nu simte nevoia* să se gîndească cum să nu moară pînă la sfîrşitul zilei *(„ITL este un lagăr cu regim blînd", aruncă Diakov neglijent. Să fi stat tu în acel regim blînd!)*

Aceste trei minciuni sunt suficiente pentru a denatura toate proporţiile Arhipelagului, din realitate n-a mai rămas nimic, adevăratul spaţiu tridimensional a dispărut. Acum, potrivit concepţiei generale despre lume a autorilor şi fanteziei lor personale, se poate compune, clădi din cubuleţe, se poate desena, broda şi împleti tot ce vrei, în această lume născocită totul este posibil. Acum poţi să dedici pagini nesfîrşite descrierii înaltelor reflecţii ale personajelor (cînd se va sfîrşi samavolnicia? cînd vom fi chemaţi la conducere?), şi cît sunt ei de devotaţi cauzei Partidului, şi cum Partidul, cu timpul, va îndrepta totul. Se poate descrie bucuria generală a timpului subscrierii la împrumut (să subscrii la împrumut, în loc să ai bani să poţi cumpăra de la chioşc). Închisoarea mută poate oricînd să fie umplută cu discuţii (frizerul de la Lubianka se grăbeşte să întrebe dacă Diakov este comunist... Aiureală). În timpul apelului deţinuţilor se pot introduce întrebări, care nu s-au pus în veacul vecilor („Membru de partid?... Ce funcţie ai ocupat?..."). Se pot compune anecdote, care te fac să mori de rîs: un zek *se plînge secretarului biroului de partid, un muncitor liber, că un muncitor liber l-a calomniat, pe el, pe* zek, *membru de partid! – pe cine vor să prostească? (Diakov). Sau: un* zek *dintr-o coloană escortată (distinsul Petrakov, tovarăşul de luptă al lui Kirov) obligă toată coloana să se abată spre monumentul lui Lenin şi să-şi scoată căciulile, inclusiv soldaţii din escortă! – dar automatele cu ce mînă le-au ţinut în timp ce făceau asta?... (Aldan-Semionov).*

La Viatkin, hoţii din Kolîma, adunaţi pe platforma de plecare, îşi scot cu plăcere căciulile în cinstea lui Lenin. Totală aiureală! (Şi chiar dacă ar fi adevărat – Lenin n-ar fi fost prea onorat.)

Toată Pepita *lui Şelest este o anecdotă de la început pînă la sfîrşit. Să predea ori să nu predea lagărului pepita găsită? Pentru a rezolva această problemă este necesar, în primul rînd, un curaj nebun: un eşec şi vei fi pus la zid! (dar numai şi pentru*

problemă – tot la zid)... Au predat-o și, în plus, generalul a ordonat ca la echipa lor să se facă percheziție. Dar ce se întîmpla dacă n-o predau?... Autorul însuși pomenește și de echipa vecină a „letonului", care a fost percheziționată și la locul de muncă și la baracă. Deci problema nu se punea dacă să ajute ori să nu ajute Patria, ci dacă merită să-și riște cele patru vieți pentru această pepită? Toată situația a fost imaginată pentru a permite să se manifeste sentimentele lor comuniste și patriotice. (Cei fără de escortă sunt altceva. La Aldan-Semionov fură pepite și maiorul de miliție și un adjunct al comisariatului poporului pentru petrol.)

Totuși, Șelest n-a ghicit spiritul timpului: el vorbește despre stăpînii lagărului cu prea multă brutalitate și chiar cu ură, ceea ce este inadmisibil pentru un ortodox. Cîtă vreme iată cum scrie Aldan-Semionov despre un nelegiuit notoriu – șeful minei: „Era un organizator priceput". El este de părerea asta: dacă șeful e bun, în lagăr se muncește cu voioșie și aproape că se trăiește în libertate. La fel și Viatkin: la el călăul Kolîmei, șeful Dalstroi-ului, Karp Pavlov – ba „nu știa", ba „nu înțelegea" ororile pe care le săvîrșea, ba se îngrijește și de propria reeducare.*

Pentru verosimilitate, acești autori au fost nevoiți totuși să introducă în decorul descris și detalii autentice. La Aldan-Semionov: un militar din escortă își însușește aurul extras de deținuți; cei ce refuză să iasă la lucru sunt batjocoriți de oameni care n-au frică de nimic; se lucrează la minus cincizeci și trei de grade, în lagăr hoții o duc ca în sînul lui Avraam; penicilina este pusă deoparte *pentru șefi. La Diakov: brutalitatea soldatului din escortă; scena din Taișet, lîngă tren, cînd n-au izbutit să scoată numerele* zekilor, *pasagerii le-au aruncat mîncare și țigări, iar soldații din escortă le-au luat pentru sine; descrierea percheziției din ajunul sărbătorilor.*

Însă autorii folosesc aceste amănunte numai ca să fie convingători.

Iată însă care este esențialul la ei. Așa cum îl exprimă recenziile:

„În O zi din viața lui Ivan Denisovici, *gardienii lagărului sunt aproape niște fiare. Diakov ne arată că printre ei există mulți care erau frămîntați de gînduri chinuitoare" (dar fără nici un rezultat).*

„Diakov a respectat adevărul aspru al vieții... Pentru el, samavolniciile din lagăre nu constituie decît un... fundal (!), dar important este faptul că omul sovietic nu și-a plecat capul în fața arbitrarului... Diakov are și cekiști cinstiți care sunt în stare de acte de vitejie, da, de vitejie!"

*(Acest act de vitejie constă în faptul că i-a aranjat pe comuniști în locuri bune. De fapt, tot vitejie este considerată și atitudinea deținutului comunist Konokotin: el, „victimă a unei acuzații nebune... lipsit de libertate... a continuat să lucreze" ca preparator! Vitejia constă în faptul că n-a oferit motive să fie alungat din infirmerie la muncile comune.)***

Ce idei încununează cartea lui Diakov? „Tot ce a fost greu a trecut" (de cei morți nu-și aduce aminte), „tot ce e bun a revenit". „Nimic nu a fost anulat."

---

* Aldan-Semionov lasă impresia că este bun cunoscător al vieții șefilor liberi și al locurilor, dar iată că viața deținuților o cunoaște prost, una-două întîlnești la el cîte o bazaconie: la el baptiștii „trîndăvesc", un tătar din escortă i-a dat să mănînce unui tătar-*zek*, drept pentru care *zekii* au decis că băiatul este turnător! Nu puteau să decidă așa ceva, fiindcă escorta se schimbă în fiecare zi și nu se ocupă cu turnătorii.

** M. Cearnîi, *Comuniștii rămîn comuniști*, „Lit[eraturnaia] gazeta", 15 septembrie 1964.

La Aldan-Semionov: „În ciuda a tot ce a fost, noi nu simțim obidă". Slavă Partidului – el a distrus lagărele! (Epilog în versuri.)

Dar oare le-a distrus?... N-a mai rămas nimic?... Și, pe urmă, lagărele de cine au fost create? *Tăcere.*

În timpul lui Beria, Puterea sovietică a existat ori nu? De ce nu l-a oprit să facă toate acestea? Cum s-a putut oare întîmpla ca poporul, aflîndu-se la putere, să admită o astfel de tiranie pentru popor?

Autorii noștri nu trebuiau să se preocupe de rație, și nici nu lucrau, ei cugetau tot timpul la lucruri înalte, atunci să răspundă!

Tăcere. Desăvîrșită...

Asta-i tot. Gaura a fost zidită și zugrăvită (a mai venit și generalul Gorbatov[7] *să dea culoarea potrivită). Și n-a existat nici o breșă în Zid! Iar Arhipelagul, chiar dacă a existat, a fost unul fantomatic, neadevărat, mic, care nu merită nici o atenție.*

Altceva? Pentru orice eventualitate mai trag o zugrăveală și ziariștii. Așa, de pildă, Mih. Berestinski, din însărcinarea neobositei „Literaturnaia gazeta" (care, în afară de literatură, nu scapă nimic), a făcut o călătorie pînă la stația Erțevo. După cît se pare, și el a fost deținut în lagăr. Dar cît de profund este înduioșat de noii *stăpîni ai insulelor: „Este imposibil să-ți imaginezi măcar că vei găsi printre organele de reeducare de astăzi, în locurile de detenție, oameni care să amintească, chiar pe departe, de Volkovoi...** *Acum, aceștia sunt comuniști adevărați. Oameni duri, dar buni și drepți. Nu trebuie să credem că sunt niște îngeri, cărora doar aripile le lipsesc... (Probabil că asemenea opinie totuși există... – A. S.) Gardurile de sîrmă ghimpată, turnurile de pază, vai, deocamdată mai sunt necesare. Dar ofițerii povestesc* cu bucurie *că le sosesc «contingente» din ce în ce mai puține"***. *(De ce s-or fi bucurînd, că n-o să iasă de aici la pensie și vor trebui să-și schimbe meseria?)*

Un Arhipelag micuț-micuț, de buzunar. Foarte necesar. Se topește ca un țurțure de gheață.

Gata, au terminat cu astupatul breșei. Dar, probabil, pe schelă încă mai urcau amatori cu mistrii, cu bidinele, cu găleți de tencuială.

Și atunci au strigat la ei:

— Hei, ajunge! Îndărăt! Nu trebuie să ne mai amintim! *Trebuie să uităm! N-a existat nici un Arhipelag – nici bun, nici rău. Cea mai bună-i tăcerea!*

Astfel primul răspuns a fost fîlfîitul agitat.

Cel de al doilea – astuparea temeinică a spărturii.

Cel de al treilea răspuns – uitarea.

Dreptul celor din libertate *de a afla despre Arhipelag s-a întors în punctul inițial din anul 1953.*

Și din nou, liniștit, orice scriitor poate să verse lacrimi despre reeducarea hoților și bandiților. Ori să toarne un film în care cîini dresați sfîșie cu voluptate oameni.

Și totul să fie făcut astfel, ca și cînd nu ar fi fost nimic, nici o spărtură în Zid.

Și tineretul, obosit să-și tot învîrtă capul (cuvîntări într-o parte, cuvîntări în alta), dă din mînă a lehamite: probabil că n-a existat nici un cult, și nici un fel de orori n-au existat, palavre, ca de obicei. Și pleacă la dans.

---

* *Să ne amintim de A. Zaharova:* ***aceiași lucrează și astăzi!***

** *„Literaturnaia gazeta", 5 septembrie 1964.*

Bine-a zis cine-a zis că trebuie să ţipi cînd eşti bătut! Pe urmă – nu te mai crede nimeni!

* * *

Cînd Hruşciov, ştergîndu-şi o lacrimă, a dat aprobarea pentru *Ivan Denisovici,* era ferm convins că este vorba despre lagărele staliniste, că el nu are aşa ceva.

Iar Tvardovski, făcînd demersuri pentru viza supremă, credea şi el sincer că în roman este vorba despre trecut, că totul a dispărut.

Lui Tvardovski i se poate ierta: toată lumea publică din capitală, care îl înconjura, nu trăia decît cu această idee – că avem de-a face cu un *dezgheţ,* că, iată, au încetat să mai aresteze, că, iată, au avut loc două congrese purificatoare, că, iată, oamenii se întorc din nefiinţă, şi sunt mulţi. În spatele frumosului nor trandafiriu al reabilitărilor, Arhipelagul a dispărut, a devenit cu totul invizibil.

Dar eu, eu! şi eu m-am lăsat prins, iar eu n-am nici o scuză! Căci nici eu nu l-am înşelat pe Tvardovski! Şi eu credeam sincer că am adus un roman despre trecut. Oare limba mea a uitat ce gust avea zămîrca? fiindcă m-am jurat să nu uit. Oare n-am intuit eu bine firea dresorilor de cîini? Oare eu, care mă pregăteam să devin cronicarul Arhipelagului, nu mi-am dat seama cît de apropiat şi necesar îi este statului? De mine eram sigur ca de nimeni altul că asupra mea nu are putere această lege:

O poveste se uită repede, un corp se-ngraşă repede.

Dar m-am îngrăşat. M-am păcălit... Am crezut... În bunăstarea noii mele vieţi. Şi în poveştile ultimilor prieteni care au venit *de acolo:* este mai uşor! regimul s-a mai îmblînzit! eliberează întruna! zone întregi sunt închise! emvediştii sunt concediaţi...

Nu, noi nu suntem decît ţărînă! Suntem supuşi legilor ţărînii. Şi oricît de mare ne-ar fi nenorocirea, tot nu este de ajuns ca să ne înveţe să simţim durerea generală. Şi cîtă vreme nu vom birui ţărîna din noi – nu vor exista pe pămînt orînduiri drepte: nici democratice, nici autoritare.

Cel de al treilea val de scrisori de la *zekii* actuali a fost foarte surprinzător pentru mine, deşi era cel mai firesc, deşi pe el ar fi trebuit să-l aştept în primul rînd.

Scrise pe hîrtiuţe cocoloşite, cu creion decolorat, vîrîte în plicuri de ocazie, cu adresa scrisă de muncitorii liberi şi expediate, care va să zică, *pe sub mînă,* Arhipelagul contemporan îmi trimite obiecţiile şi chiar mînia lui.

Acele scrisori alcătuiau de asemenea un strigăt general, compact. Şi acest strigăt zicea: *„Dar noi!!??"*

Căci vîlva gazetărească stîrnită în jurul romanului şi trîmbiţată pentru oamenii liberi şi pentru străinătate se învîrteja în jurul ideii că „asta a fost, dar nu se va mai repeta niciodată".

Şi *zeki* au început să urle: cum nu se va repeta, cînd noi *acum suntem în lagăr* şi în aceleaşi condiţii?!

„Din vremea lui Ivan Denisovici nu s-a schimbat nimic", scriau ei din diferite locuri.

„*Zekul* va citi cartea dumneavoastră şi va fi amărît şi necăjit că totul a rămas la fel".

„Ce s-a schimbat dacă încă sunt în vigoare legile care prevăd pedepse de douăzeci şi cinci de ani emise încă sub Stalin?"

„Cine este astăzi cultul personalităţii, că suntem din nou închişi pe degeaba?"

„Bezna cea neagră ne-a înconjurat, nimeni nu ne mai poate vedea."

„De ce au rămas nepedepsiţi alde Volkovoi?... Şi astăzi sunt aici şi fac pe educatorii noştri."

„Începînd cu cel din urmă supraveghetor şi sfîrşind cu şeful direcţiei, toţi sunt vital interesaţi în existenţa lagărelor. Organele de supraveghere, pentru orice fleac, născocesc cîte un Decret; agenţii operativi ne agravează dosarele personale... Noi suntem cu pedepse de douăzeci şi cinci de ani, – chifla cu unt cu care se ghiftuiesc acei oameni vicioşi, chemaţi să ne îndrume pe calea virtuţii. Oare nu tot aşa procedau colonizatorii cînd îi prezentau pe indieni şi pe negri ca oameni inferiori? Nu-i nimic mai uşor decît să stîrneşti opinia publică împotriva noastră, este destul să scrii articolul *Omul de după gratii...** şi mîine poporul se va strînge la mitinguri şi va striga să fim arşi în cuptoare."

Întocmai. Da, totul este întocmai.

„Poziţia dumneavoastră este ariergarda", m-a buimăcit Vania Alexeev.

Şi după toate aceste scrisori, eu, care mă ţineam un erou, am văzut cît de mult eram vinovat: în zece ani pierdusem simţul viu al Arhipelagului.

Pentru **ei,** pentru *zekii* din ziua de astăzi, cartea mea nu conta, şi adevărul nu avea nici o valoare, dacă n-o să urmeze o continuare, dacă n-o să se vorbească şi **despre ei.** Să se vorbească, şi lucrurile să se schimbe! Dacă cuvîntul nu se referă la ceva real şi nu atrage după sine o faptă reală – atunci ce rost mai are? Ca lătratul cîinilor la lună?

---

* Kasiukov şi Moceanskaia, *Omul de după gratii,* „Sovetskaia Rossia", 27 august 1960. Inspirat de cercurile guvernamentale, acest articol a pus capăt scurtei perioade (1955-1960) de blîndeţe a Arhipelagului. Autorii consideră că în lagăre au fost create condiţii care pot fi numite pe drept „opere de binefacere", aici deţinuţii „uită ce-i aceea pedeapsă"; că „z/k nu vor să-şi cunoască obligaţiile", că „administraţia are cu mult mai puţine drepturi decît deţinuţii"(?). Ei asigură că lagărele sunt un „pensionat gratuit" (nu ştiu de ce nu le cer bani pentru schimbul lenjeriei, pentru tuns, pentru camera de vizite). Sunt indignaţi că în lagăre săptămîna de lucru nu are decît patruzeci de ore şi că, chipurile, „pentru deţinuţi munca nu este obligatorie"(??). Îi cer: „condiţii mai aspre şi grele", pentru ca criminalul *să se teamă* de închisoare (muncă grea, priciuri tari, fără saltele, interzicerea hainelor civile), „nici un fel de chioşcuri cu bomboane" etc., anularea eliberării înainte de termen („iar dacă încalci disciplina regimului – **să ţi se prelungească termenul!"** Şi încă: „După ce şi-a ispăşit condamnarea, deţinutul să nu conteze pe caritate".

(Această considerație aș vrea să o dedic moderniștilor noștri: așa s-a obișnuit poporul nostru să înțeleagă literatura. Și nu se va dezobișnui curînd. Și oare trebuie să se dezobișnuiască?)

Și m-am trezit. Și din nou am desluşit colosul stîncos al Arhipelagului, cunoscutele contururi cenuşii ale turnurilor de pază, care nu dispăruseră nicăieri.

Starea societății sovietice se poate descrie bine printr-un cîmp fizic. Toate liniile de forță ale acestui cîmp sunt orientate dinspre libertate spre tiranie. Aceste linii sunt foarte stabile, ele s-au încrustat, s-au adîncit în piatră, este aproape imposibil să mai fie deranjate, deviate, orientate în altă direcție. Orice sarcină, orice masă introduse sunt ușor împinse în partea tiraniei, dar spre libertate le este imposibil să-şi croiască drum. Trebuie înjugați zece mii de boi.

Acum, cînd cartea mea a fost declarată primejdioasă, cînd tipărirea ei a fost recunoscută ca o greşeală („consecințele voluntarismului în literatură"), cînd este scoasă şi din bibliotecile publice, – doar pomenirea numelui meu sau al lui Ivan Denisovici în Arhipelag este considerată un act de răzvrătire ireparabil. Dar atunci! atunci cînd Hruşciov mi-a strîns mîna şi în aplauze furtunoase m-a prezentat celor trei sute de persoane care se considerau elita artei; cînd la Moscova mi s-a făcut „o mare campanie de presă" şi corespondenții aşteptau cu ceasurile la uşa camerei mele de la hotel; cînd s-a declarat răspicat că partidul şi guvernul *sprijină* astfel de cărți, cînd Colegiul Militar al Tribunalului Suprem era mîndru că m-a reabilitat (cum, în prezent, pesemne, se căieşte), şi coloneii–juriști au declarat de la tribuna lui că această carte *trebuie citită* în lagăre! – atunci forțele mute, fără grai, fără nume ale cîmpului s-au pus pe nevăzute împotrivă – şi cartea a fost oprită. *Atunci* a fost oprită! Şi în puține lagăre a ajuns legal, aşa, s-o ia lumea şi s-o citească de la biblioteca KVC. Din biblioteci a fost scoasă. Era scoasă şi din pachetele sosite de la rude, din lumea liberă. Era adusă în secret de angajații liberi, cereau *zekilor* pentru ea 5 ruble, ba uneori chiar 20 de ruble (acestea erau rublele noi, grele, hruşcioviste! atîția bani de la deținuți! dar, cunoscînd nerușinarea celor din jurul lagărelor, nu te mai miri de nimic). *Zekii* o treceau în lagăr prin percheziții ca pe un cuțit, ziua o ascundeau şi citeau noaptea. Undeva, într-un lagăr din nordul Uralului, pentru ca să aibă viață lungă, i-au făcut ferecătură metalică.

De fapt, ce să mai vorbim de *zeki*, dacă şi asupra lumii din jurul lagărelor s-a răspîndit această interdicție mută, dar acceptată de toți. La stația Vis, de pe linia căii ferate de Nord, cetățeana *liberă* Maria Aseeva a scris o recenzie favorabilă despre roman pentru „Literaturnaia gazeta" şi fie că a pus-o la cutia poştală, fie că din neatenție a lăsat-o pe masă, dar, la cinci ore de cînd o scrisese, secretarul organizației de partid V. G. Şişkin a acuzat-o de *provocare politică* (ce cuvinte găsesc!), şi a fost numaidecît *arestată**.

---

* Nu știu cum s-a sfîrşit această poveste.

La ITK-2 din Tiraspol, deținutul sculptor G. Nedov, în atelierul său de „oploșit" modelase din plastilină statueta unui deținut. Șeful regimului disciplinar, căpitanul Solodiankin, l-a surprins: „Tu faci aici un deținut? Cine ți-a dat dreptul? Asta-i *contrarevoluție!*" A apucat statueta de picioare a frînt-o în două și a aruncat cele două jumătăți pe duşumea. „Ăi fi citit vreun Ivan Denisovici!" (Dar n-a călcat jumătățile în picioare, și Nedov le-a ascuns.) Reclamat de Solodiankin, Nedov a fost chemat la comandantul lagărului Bakaev, dar între timp a izbutit să procure cîteva ziare la KVC. „O să te judecăm! Tu instigi oamenii împotriva puterii sovietice!" a început Bakaev cu glas bubuitor. (Își dădeau seama ce efect ar putea avea imaginea unui *zek!)* „Permiteți să raportez, cetățene șef... Vedeți, Nikita Sergheevici zice... Tovarășul Iliciov[8]..." „Da ăsta discută cu noi de parcă am fi egali!" a exclamat Bakaev. – Numai peste o jumătate de an, Nedov a îndrăznit să scoată acele jumătăți, le-a lipit, apoi a turnat statueta în babit și, printr-un angajat liber, a expediat-o în afara lagărului.

La ITK-2 au început căutările romanului *O zi din viața lui Ivan Denisovici.* În zona locativă a avut loc o percheziție generală. N-au găsit nimic. Într-o zi Nedov a hotărît să se răzbune: seara, a luat *Granitul nu se topește* de Tevekelian[9] și s-a așezat să citească, dînd impresia că s-a izolat de cei din cameră (de față cu niște turnători i-a rugat pe băieți să-l ajute să se ascundă), dar în așa fel ca să fie văzut pe fereastră. Turnătorii și-au făcut repede datoria. Au dat buzna trei supraveghetori (al patrulea, privea de afară pe fereastră să vadă cui ar da cartea, dacă ar vrea să se debaraseze de ea). Gata, au pus mîna pe carte! Au dus-o în sala supraveghetorilor și au ascuns-o în seif. Supraveghetorul Cijik, cu mîinile în șolduri, cu o imensă legătură de chei: „Am găsit cartea! Acum or să te bage la zdup!" Însă, dimineața, ofițerul a văzut că era altă carte: „Dobitocilor!... Dați-i-o înapoi!"

Astfel citeau *zekii* cartea „aprobată de partid și guvern"!

* * *

În declarația guvernului sovietic din decembrie 1964 se spune: „Cei vinovați de crime monstruoase nu trebuie în nici un caz și nici o împrejurare să scape de osînda cea dreaptă... Nimic nu poate fi comparat cu crimele ucigașilor fasciști, care intenționau să extermine popoare întregi".

Asta pentru a nu se îngădui RFG să aplice prescripția după douăzeci de ani.

Iată însă că pe **ei înșiși** nu vor să se judece, deși „au intenționat să extermine popoare întregi".

La noi se tipăresc multe articole referitoare la faptul cît de important este să fie pedepsiți criminalii vest-germani care au fugit din țară. Există chiar specialiști în astfel de articole: ce pregătire morală trebuiau să facă naziștii pentru ca asasinatele în masă să li se pară firești și morale? În prezent, legislatorii se apără motivînd că nu ei au executat verdictele, iar executanții – că nu ei au promulgat legile.

Cît de familiar sună... Doar ce am citit la *practicienii* noştri: „Detenţia deţinuţilor în lagăre reprezintă punerea în aplicare a sentinţei... Garda nu avea habar cine şi pentru ce stă".

Atunci trebuia *să aflaţi,* dacă eraţi oameni! Şi tocmai de aceea sunteţi nişte nelegiuiţi, pentru că, apropo de oamenii pe care îi păzeaţi, nu i-aţi considerat nici din unghiul de vedere al cetăţeanului, nici al omului. Dar parcă naziştii nu aveau şi ei instrucţiuni? Parcă ei nu erau convinşi că salvează rasa ariană?

Nici anchetatorii noştri nu vor ezita (ei nici acum nu ezită) să răspundă: dar de ce deţinuţii au depus ei înşişi împotriva lor? Trebuiau să reziste cu tărie cînd noi îi torturam! Dar denunţătorii de ce comunicau fapte false? Noi ne sprijineam pe ele ca pe depoziţii de martori.

A existat un scurt răstimp cînd au intrat puţin în panică. V. N. Ilin, pe care l-am mai pomenit (fost general-locotenent MGB) a spus despre Stolbunovski (anchetatorul generalului Gorbatov, care l-a implicat şi pe el): „Vai, vai, ce păcat! Pentru el au început neplăcerile. Şi ce pensie bună primeşte". Tocmai de aceea s-a repezit să scrie A. F. Zaharova: i-a fost teamă că în curînd se vor lua de toţi; şi despre căpitanul Lihoşerstov, pe care l-a „ponegrit" Diakov, a scris cu înflăcărare: „Este şi astăzi căpitan, secretarul organizaţiei de partid (!), *trudeşte* într-un sector agricol [al lagărului]. Şi închipuiţi-vă cît de greu îi vine *să lucreze* acum cînd despre el se scriu asemenea lucruri! Se vorbeşte că dosarul lui Lihoşerstov *va fi analizat şi că probabil va compărea!** Dar pentru ce? Bine ar fi să fie doar un zvon, dar nu este exclus să-şi dea seama. Asta va stîrni mare vîlvă printre lucrătorii MVD. Să fie analizat pentru că *a îndeplinit toate indicaţiile primite de sus?* Iar acum el trebuie să răspundă pentru aceia care au dat aceste indicaţii? Asta-i bună! Vinovat este acarul Păun!"

Dar panica a luat sfîrşit repede. Nu va trebui *să răspundă* nimeni. N-or *să analizeze* pe nimeni.

Poate doar schemele de personal s-au mai redus pe ici-pe colo, nu-i nimic, aveţi răbdare, se vor lărgi din nou! Dar deocamdată ghebiştii care încă nu au vîrsta de pensie, ori trebuie să-şi mai completeze pensia, s-au făcut scriitori, ziarişti, redactori, conferenţiari ateişti, activişti pe tărîmul ideologic, alţii – directori de întreprinderi. Schimbîndu-şi mănuşile, ne vor conduce ca şi mai înainte. Aşa este şi mai sigur. (Iar cel care vrea la pensie – să fie fericit. De pildă, locotenent-colonelul Hurdenko. Locotenent-colonel – frumos grad! A comandat, fără îndoială, un batalion? Nu, în 1938 a început ca simplu *vertuhai,* ţinea furtunul pentru alimentare forţată).

În vremea asta, la direcţiile arhivelor sunt examinate fără grabă şi distruse toate documentele de prisos: liste de împuşcaţi, ordine de trimitere în ŞIzo şi BUR, dosare cu materialele anchetelor din lagăre, denunţuri ale turnătorilor, informaţii de prisos despre Lucrătorii Practicieni şi escortă. Dar chiar şi la infimerie, şi la contabilitate – peste tot se vor găsi hîrtii de prisos, urme de prisos...

---

* Ea nu poate să admită că „va fi judecat", nici nu poate articula aşa ceva.

...Tăcuți, noi vom veni și sta-vom la ospăț.
Cînd vii eram nu ne-ați dorit.
Și astăzi noi muți suntem și morți
Dar și așa acuma de noi vă temeți toți!

(Viktoria G., kolîmceancă)

În treacăt fie zis: adevărat, ce tot acari Păun și acari Păun? Dar cum rămîne cu Serviciul de Mișcare? Și cu cei ce se află mai sus de *vertuhai*, lucrători practicieni și anchetatori? Aceia care doar mișcau din degetul arătător? Care doar de la tribună... cîteva cuvinte...

Încă o dată, cum vine asta? – „Cei vinovați de crime monstruoase... în nici o împrejurare... osînda cea dreaptă... nu poate fi comparat... care intenționau să extermine popoare întregi..."

S-s-st! S-s-st! Pentru că în august 1965, de la tribuna Conferinței Ideologice (conferința închisă privind orientarea spiritelor noastre) s-a declarat solemn: *„A venit timpul să restabilim noțiunea utilă și justă de dușman al poporului!"*

Capitolul 2

CÎRMUITORII TREC, ARHIPELAGUL RĂMÎNE

ESTE FOARTE posibil ca Lagărele speciale să fi fost una dintre ultimele creaţii dragi ale minţii lui Stalin. După atîtea căutări educative şi punitive, s-a născut, în sfîrşit, această perfecţiune a maturităţii: această organizaţie uniformă, numerotată, precis articulată, psihologic scoasă din trupul Patriei-mume, care avea o intrare, dar nu avea o ieşire şi care nu înghiţea decît duşmani, ca să dea în schimb bunuri materiale şi cadavre. Este greu să-ţi închipui durerea sufletului de autor pe care ar fi încercat-o Clarvăzătorul Arhitect, dacă ar fi devenit martorul falimentului şi al acestui mare sistem al lui. Încă de pe cînd trăia, el se cutremura, dădea rateuri şi se umpluse de fisuri, dar, pesemne, din precauţie, nu i se făceau rapoarte privitoare la acest fenomen. La început inert, greoi, neprimejdios sistemul Lagărelor speciale a suferit repede o supraîncălzire interioară şi în cîţiva ani a ajuns în starea de lavă vulcanică. Şi dacă mai trăia Corifeul un an – un an şi jumătate, ar fi fost imposibil să i se mai ascundă aceste erupţii, şi mintea lui de om bătrîn ar fi fost împovărată de găsirea unei noi soluţii: să renunţe la odrasla îndrăgită şi să amestece din nou lagărele, ori, dimpotrivă, să ducă totul la bun sfîrşit prin împuşcarea tuturor literelor alfabetului cu miile lor de deţinuţi.

Dar, jelit în hohote, Gînditorul a murit cu puţin înainte de asta. Însă murind, curînd, cu mult zgomot, a tras după sine, cu mîna-i înţepenită, şi pe discipolul său încă rumen în obraji, încă plin de forţă şi voinţă – ministrul acestor vaste, încîlcite, insolubile afaceri interne.

Şi căderea Şefului Arhipelagului a accelerat în mod tragic prăbuşirea Lagărelor speciale. (Ce greşeală istorică ireparabilă! Să căsăpeşti ministrul afacerilor intime! Să mînjeşti cu dohot epoleţii de culoarea cerului?!)

Cea mai mare descoperire a gîndirii secolului al XX-lea în materie de lagăre – peticele de pînză numerotate, au fost grabnic descusute, aruncate şi uitate! Acest fapt a făcut ca Lagărele speciale să-şi piardă severa lor uniformitate. Dar asta nu-i nimic, fiindcă au scos şi zăbrelele de la ferestrele barăcilor, şi lacătele de la uşi, şi Lagărele speciale şi-au pierdut caracteristicile plăcute de puşcărie, care le deosebeau de ITL. (Cu zăbrelele probabil s-au grăbit, dar nici nu puteau să zăbovească, vremurile erau de aşa natură că trebuia să te delimitezi repede!) Cu toată părerea de rău, însă, BUR-ul de piatră din Ekibastuz, care a rezistat asaltului rebelilor, a fost desfiinţat şi dărîmat absolut oficial...*Şi asta nu-i nimic, dacă te gîndeşti că, pe

---

* Şi astfel am fost lipsiţi de posibilitatea de a deschide acolo un muzeu.

neașteptate, au fost eliberați din Lagărele speciale toți austriecii, ungurii, polonezii, românii, fără să țină cont prea mult de crimele lor cumplite, de pedepsele lor de cincisprezece și douăzeci și cinci de ani și depreciind astfel în ochii deținuților prestigiul condamnărilor. Și au fost anulate restricțiile de corespondență, doar mulțumită cărora deținuții din lagărele speciale se simțeau cu adevărat morți de vii. Apoi au permis și vizitele! Ți-e și frică să rostești: vizitele!... (Și chiar în revoltatul Kenghir s-au apucat să construiască pentru vizite niște căsuțe separate.) Și liberalismul care nu putea fi stăvilit cu nimic, a inundat într-atît Lagărele speciale, încît deținuților li s-a permis să poarte părul lung (și castroanele de aluminiu de la bucătărie au început să dispară pentru a fi transformate în piepteni). Și în locul conturilor personale, și în locul bonurilor de lagăr, băștinașilor li s-a permis să țină în mîini moneda națională și să se folosească de ea ca și oamenii de dincolo de zonă.

Nepăsători, nechibzuiți, au distrus sistemul care îi hrănea și pe ei, sistemul țesut, împletit și pus la punct decenii de-a rîndul!

Și măcar acești criminali înrăiți s-au mai îmblînzit cu toate aceste favoruri? Nu! Dimpotrivă! Arătîndu-și imoralitatea și nerecunoștința, ei și-au însușit cuvîntul profund eronat, jignitor și absurd: „berianiști", și acum, cînd ceva nu le plăcea, îi blagosloveau cu el și pe conștiincioșii băieți din escortă, și pe răbdătorii supraveghetori, și pe ocrotitorii lor cei grijulii – conducerea lagărului. Asta nu numai că era jignitor pentru inimile Lucrătorilor Practicieni, dar îndată după căderea lui Beria era chiar și periculos, pentru că cineva putea s-o ia ca punct de plecare pentru acuzare.

Din pricina asta, șeful unuia dintre lagărele din Kenghir (curățat de rebeli și completat cu deținuți din Ekibastuz) a fost nevoit să li se adreseze de la tribună astfel: „Băieți! (în această scurtă perioadă din 1954 pînă în 1956 au socotit posibil să li se adreseze deținuților cu «băieți»). Îi jigniți pe gardieni și pe ostașii din escortă strigîndu-le «berianiști»! Vă rog să încetați cu asta." La care micuțul V. G. Vlasov, care a luat cuvîntul, a răspuns: „Dumneavoastră, doar pentru cîteva luni, v-ați și simțit ofensați. Iar eu de la gardienii dumneavoastră de optsprezece ani nu aud altceva decît «fascist». Pentru noi nu este jignitor?" Și maiorul a făgăduit că nu vor mai fi numiți „fasciști". Schimb pe schimb.

După toate aceste reforme distrugătoare, istoria particulară a Lagărelor speciale poate fi considerată încheiată în anul 1954 și mai departe nu pot fi deosebite de ITL.

Pretutindeni în Arhipelagul întors pe dos, s-a instaurat din anul 1954 pînă în 1956 o perioadă privilegiată – epoca unor favoruri nemaiîntîlnite, perioada cea mai liberă a Arhipelagului, dacă nu punem la socoteală casele de detenție pentru dreptul comun de la mijlocul deceniului al treilea.

Instrucțiuni peste instrucțiuni, inspectori peste inspectori se încăpățînau parcă să lărgească tot mai mult liberalismul din lagăre. Femeile au fost scutite de a mai merge la doborît arbori! Da, s-a recunoscut că pentru ele este o muncă prea grea (deși cei treizeci de ani neîntrerupți au demonstrat că nu e cîtuși de puțin grea). – Au restabilit eliberarea condiționată înainte de termen

pentru cei ce ispăşiseră două treimi din pedeapsă. – În toate lagărele au început să-i plătească în bani, şi deţinuţii au dat năvală la chioşcuri, şi aceste chioşcuri nu vindeau în limite rezonabile, de fapt ce limite mai trebuiau, cînd tot mai mulţi circulau fără escortă şi puteau cu banii ăştia să-şi cumpere şi din oraşel. – În toate barăcile instalaseră radio, i-au îmbuibat cu ziare, cu gazete de perete, în fiecare brigadă fusese numit un responsabil cu propaganda. Veneau tovarăşi conferenţiari (colonei) şi le vorbeau deţinuţilor pe diferite teme: chiar şi despre denaturarea istoriei de către Alexei N. Tolstoi[1], dar nu era prea simplu pentru conducere să adune publicul, nu putea să-i mobilizeze cu bîtele, era nevoie de metode indirecte de influenţare şi convingere. Cei adunaţi în sală vorbeau de-ale lor şi nu-i ascultau pe conferenţiari. – Deţinuţilor li s-a permis să subscrie la împrumut, dar în afară de conformişti nimeni n-a fost înduioşat de această permisiune, şi educatorii erau nevoiţi să-l ducă pur şi simplu de mînă pe fiecare la lista de subscripţie ca să stoarcă vreo zece ruble (o rublă sub Hruşciov). În zilele de duminică au început să organizeze spectacole comune ale zonelor de femei şi bărbaţi, – aici se năpusteau cu plăcere şi chiar îşi cumpărau cravate de la chioşcuri.

Au fost reînviate multe lucruri din fondul de aur al Arhipelagului: acel spirit de abnegaţie şi de iniţiativă care era în floare în perioada Marilor Canale. Au fost create „Consiliile Activului" cu sectoarele: învăţămînt şi producţie, cultură de masă, viaţa de zi cu zi, precum şi un comitet de sindicat, al cărui obiectiv principal era să lupte pentru productivitatea muncii şi disciplină. Au restaurat „tribunalele tovărăşeşti", avînd dreptul: de a da vot de blam, de a amenda şi a solicita înăsprirea regimului ori privarea de cele *două treimi*.

Aceste măsuri aduseseră cîndva servicii frumoase Conducerii, dar asta se întîmpla în lagărele care nu trecuseră prin şcoala masacrelor şi a revoltelor. Acum era foarte simplu: pe cel dintîi preşedinte al consiliului (Kenghir) l-au tăiat, pe cel de al doilea l-au snopit în bătaie – şi nimeni n-a vrut să mai intre în Consiliul Activului. (Căpitanul de rangul doi Burkovski lucra în vremea asta în Consiliul Activului, lucra conştiincios şi principial, dar şi cu multă băgare de seamă, primind necontenit ameninţări că va fi tăiat, şi mergea la adunările brigăzii banderoviştilor ca să audă criticile la adresa activităţii lui.)

Loviturile necruţătoare ale liberalismului clătinau tot mai mult sistemul lagărelor. Au fost amenajate „lagăre cu regim îmblînzit" (şi în Kenghir a fost unul!): de fapt, deţinuţii nu erau obligaţi decît să doarmă în zonă, pentru că la lucru se duceau fără escortă, urmînd orice traseu şi la orice oră (toţi se străduiau să plece mai devreme şi să se întoarcă mai tîrziu). Duminica, o treime dintre deţinuţi erau învoiţi în oraş înainte de masă, altă treime după-amiază, şi doar o treime nu beneficia de plimbarea în oraşel.

Asta nu înseamnă că regimul s-a îmblînzit astfel pretutindeni. Se menţinuseră însă şi lagăre disciplinare, cum era „disciplinarul unional" Andzioba de lîngă Bratsk, cu acelaşi sîngeros căpitan Mişin din Oziorlag. În vara lui 1955 acolo erau în jur de patru sute de „disciplinari" (inclusiv Tenno). Dar nici acolo stăpînii zonei n-au devenit supraveghetorii, ci deţinuţii.

Să se pună cititorul în situaţia conducătorilor de lagăre şi să spună: se poate oare *lucra* în asemenea condiţii? şi pe ce rezultate se poate conta?

Un ofiţer MVD, tovarăşul meu de drum într-un tren siberian în 1962, toată perioada începînd cu anul 1954 a descris-o astfel: „Dezmăţ total. Cine nu vrea – nu se ducea la lucru. Pe banii lor îşi cumpărau televizoare."* Rămăsese cu amintiri foarte sumbre despre această perioadă scurtă şi urîtă.

Pentru că nu poate fi bine dacă educatorul stă în faţa deţinutului ca un cerşetor, neavînd la spate nici bici, nici BUR, nici ameninţătorul grafic al foamei.

Dar, ca şi cînd toate astea ar fi fost prea puţin, au lansat prin Arhipelag berbecul-spărgător de ziduri al *domiciliului în afara zonei:* deţinuţii pot să locuiască dincolo de zonă, pot să-şi procure casă şi să-şi întemeieze o familie, salariul li se plăteşte ca oamenilor liberi, întreg (nu se mai reţine nimic pentru zonă, pentru escortă, pentru administraţia lagărului), iar cu lagărul nu mai au decît o legătură: o dată la două săptămîni vin aici să li se pună viza.

Acesta era sfîrşitul!... Sfîrşitul lumii ori sfîrşitul Arhipelagului, ori şi unul şi celălalt laolaltă! Iar organele juridice mai şi lăudau acest domiciliu extrazonal, ca o descoperire foarte nouă şi foarte umană a orînduirii comuniste!**

După aceste lovituri, nu mai rămînea, se pare, decît ca lagărele să fie desfiinţate – şi gata. Să fie distrus marele Arhipelag, să fie distruşi, împrăştiaţi şi demoralizaţi sute de mii de Practicieni, cu soţiile, copiii şi cu vitele din gospodărie, să se reducă la zero anii lor de vechime, serviciul lor ireproşabil!

Şi se pare că operaţia a început: prin lagăre au început să vină nişte „Comisii ale Sovietului Suprem", ori mai simplu de „degrevare" şi, trimiţînd la plimbare conducerea lagărului, au făcut şedinţă în baraca direcţiei şi au început să scrie ordine de eliberare cu atîta uşurinţă şi lipsă de răspundere, ca şi cum ar fi fost ordine de arestare.

Asupra breslei Practicienilor plutea un pericol de moarte. Trebuiau să întreprindă ceva! Trebuiau *să se lupte!*

* * *

Oricărui eveniment social important din URSS îi era hărăzit un destin din două: ori să fie trecut sub tăcere, ori să fie învăluit în minciună. Nu pot să dau un exemplu de eveniment cît de cît important din ţară care să fi scăpat de această crăcană nenorocită.

---

* Dacă nu lucrau – de unde bani? Dacă erau în Nord, şi încă în 1955 – de unde televizoare? Însă nu l-am întrerupt, eram bucuros să-l ascult.

** Descoperire descrisă, de fapt (laolaltă cu „eliberarea anticipată şi condiţionată") încă de Cehov în *Sahalin:* ocnaşii din categoria celor reeducabili aveau dreptul să-şi dureze casă şi să se căsătorească.

Aşa a fost întreaga existenţă a Arhipelagului: cea mai mare parte din timp nu s-a ştiut nimic despre el, iar cînd au scris cîte ceva – au mințit: ori în perioada Marilor Canale, ori despre comisiile de degrevare din anul 1956.

În legătură cu aceste comisii trebuie spus că şi fără palavrele ziariştilor, fără o necesitate exterioară, noi înşine am contribuit la lansarea unei minciuni sentimentale. Păi cum să nu te înduioşezi: noi eram obişnuiţi ca şi avocatul apărării să ne atace, iar aici – poftim, un procuror care ne apără! Eram chinuiţi de dorul libertăţii, simţeam că acolo începea o viaţă nouă, vedeam asta şi după schimbările din lagăr şi, deodată, o comisie miraculoasă, cu puteri depline, după ce a vorbit cu fiecare cinci-zece minute, îi înmînează biletul de tren şi carnetul de identitate (unora chiar cu viză de Moscova)! Dar ce în afară de laude poate să iasă din pieptul nostru de deţinut, din pieptul nostru vlăguit, veşnic răcit?

Dar să ne ridicăm puţintel deasupra bucuriei noastre trepidante, care aleargă nebună să-şi îndese cîrpele în sacul de drum – oare *astfel* trebuia să fie sfîrşitul fărădelegilor staliniste? Oare această comisie nu trebuia să iasă în faţa frontului, să-şi scoată căciulile şi să spună:

— Fraţilor! Suntem trimişi de Sovietul Suprem să vă cerem iertare! Ani şi zeci de ani v-aţi chinuit aici, fără să fiţi vinovaţi de nimic, iar noi ne adunam în săli festive sub policandre de cristal şi nici măcar o dată nu ne-am adus aminte de voi. Noi am aprobat cu supunere decretele crîncene ale Căpcăunului, noi suntem părtaşi la crimele lui. Primiţi, dacă puteţi, căinţa noastră tîrzie. Porţile sunt deschise şi voi sunteţi liberi. Priviţi, pe platformă aterizează avioane cu medicamente, cu alimente şi îmbrăcăminte călduroasă pentru voi. Sunt şi medici în avioane.

În ambele cazuri – este eliberare, dar este oferită în maniere diferite, nu are acelaşi tîlc. Comisia de degrevare este ca un portar conştiincios care mătură pe unde a vomitat Stalin şi atît. Nu astfel se aşază noile temeiuri morale ale vieţii societăţii.

Voi prezenta în continuare opinia A. Skripnikova cu care sunt absolut de acord. Deţinuţii, unul cîte unul (din nou separaţi!), sunt chemaţi în cabinet, la comisie. Cîteva întrebări privind fondul cazului fiecăruia. Sunt puse cu bunăvoinţă, dar scopul lor este să-l facă pe *deţinut să-şi recunoască vina* (nu Sovietul Suprem, ci din nou nefericitul deţinut!). El trebuie să tacă, el trebuie să-şi plece capul, el trebuie să ajungă în situaţia omului iertat, nu a celui care iartă! Adică, ademenindu-l cu libertatea, acum obţin de la el ceea ce înainte n-au putut să smulgă nici cu tortura. Ce rost are asta? Este foarte important: el trebuie să se întoarcă în libertate temător. Şi, pe deasupra, procesele verbale ale comisiei vor raporta Istoriei că, în ansamblu, în lagăre au fost deţinuţi vinovaţi, că n-au existat nelegiuiri atît de fioroase, cum sunt zugrăvite. (Probabil, aici este luat în consideraţie şi un mic calcul financiar: dacă nu se fac reabilitări, nu se vor plăti nici compensaţiile datorate celor reabilitaţi.)* *Această* interpretare a eliberării n-a avut darul să arunce în aer

---

* Fiindcă veni vorba, la începutul anului 1955 a existat proiectul să se plătească pentru **toţi** anii ispăşiţi, ceea ce era absolut firesc, şi aşa s-a plătit în Europa de Est. Dar acolo nu erau atîţia oameni şi atîţia ani! Au calculat, şi, cînd au văzut rezultatul, s-au îngrozit: ruinăm statul! Şi au hotărît să dea compensaţii numai pentru două luni.

sistemul lagărelor, n-a constituit un impediment în aducerea altor contingente în lagăre (operaţie care n-a încetat nici în perioada 1956-1957), nu crea nici o obligaţie că şi aceştia vor fi eliberaţi.

Dar cei care, din mîndrie, în faţa comisiei au refuzat să se recunoască vinovaţi? Pe aceia *i-au lăsat să şadă* în lagăr. Nu au fost prea puţini. (În 1956, pe femeile din Dubravlag care nu s-au căit le-au adunat şi le-au expediat în lagărele din Kemerovo.)

Skripnikova povesteşte următorul caz: O ucraineancă din Ucraina de Vest avea zece ani pentru soţul banderovist. Acum cereau de la ea să spună că stă în lagăr pentru soţul – *bandit*. „Nu, nu spun." „Spune, şi vei fi eliberată!" „Nu, nu spun. El nu este bandit, el este OUN-ovist." „Foarte bine, dacă nu vrei să spui – rămîi aici!" (preşedintele comisiei – Soloviov). Au trecut doar cîteva zile şi ea a fost vizitată de soţ, care venea din nord. El avea o pedeapsă de douăzeci şi cinci de ani, s-a recunoscut cu uşurinţă bandit şi a fost graţiat. Dar el n-a apreciat statornicia nevestei şi s-a năpustit asupra ei cu mustrări: „Trebuia să spui că sunt diavol cu coadă, că am copite. Cum o să mă descurc eu cu gospodăria şi copiii?"

Să menţionăm că şi Skripnikova a refuzat să se recunoască vinovată şi a rămas în lagăr încă trei ani.

Aşadar, chiar şi era libertăţii a venit în Arhipelag în mantie de procuror.

Şi totuşi panica Practicienilor n-a fost fără temei: în anii 1955-1956, pe cerul Arhipelagului, s-a izvodit o nemaivăzută conjuncţiune a astrelor. Aceştia au fost anii lui fatali şi ar fi putut să fie anii lui cei din urmă!

Ah, dacă oamenii investiţi cu puterea supremă şi purtînd povara informaţiilor complete despre ţara lor ar mai fi putut în aceşti ani să privească în jurul lor, şi să se înspăimînte, şi să-i podidească plînsul? Căci sacul însîngerat din spate musteşte, sîngele ce curge le înroşeşte spatele întreg! Politicii au fost sloboziţi, dar milioanele de *drept comun* cine le-a trimis în acel infern? Relaţiile de producţie? *mediul?* Poate noi toţi?... Ori dumneavoastră?

Aşa că ar fi trebuit să aruncaţi la toţi dracii programul cosmic! Să nu vă mai preocupe flota maritimă a lui Sukarno[2] şi garda lui Kwame Nkrumah[3]! Şi măcar să vă aşezaţi şi să vă scărpinaţi în ceafă: ce-i de făcut? Din ce cauză legile noastre cele mai bune din lume, sunt respinse de milioanele cetăţenilor noştri? Ce-i determină să se vîre în acest jug primejdios, şi cu atît mai mulţi, cu cît jugul este mai insuportabil. Ce trebuie făcut ca acest val să sece? Poate că legile noastre nu sunt cele care trebuie să fie? (Aici ar trebui să vă gîndiţi şi la şcoala noastră hărţuită, şi la satul lăsat în paragină şi la multitudinea acelor lucruri care se numesc simplu nedreptate fără nici un fel de categorie de clasă.) Dar pe cei care au păţit-o, cum să-i readucem la viaţă? fără gesturi largi şi ieftine, precum amnistia „Voroşilov", ci examinîndu-le cu mult suflet, analizîndu-le şi cazul, şi personalitatea.

Ce părere aveţi, trebuie sau nu *să se termine* cu Arhipelagul? Sau este făcut pentru vecie? Patruzeci de ani a putrezit în trupul nostru, nu ajunge?

Se pare că nu! Nu este de ajuns! Le este lene să-şi încordeze circumvoluţiunile cerebrale, iar în sufletul lor – nimic nu are ecou. Arhipelagul n-are decît să mai rămînă încă patruzeci de ani, iar noi ne vom ocupa de barajul de la Assuan şi de reunificarea arabilor!

Istoricii care vor studia domnia de zece ani a lui Nikita Hruşciov, cînd parcă, brusc, au încetat să mai acţioneze unele legi fizice cu care noi eram obişnuiţi: cînd obiectele – ciudat! – au început să se mişte împotriva cîmpului magnetic şi împotriva forţelor gravitaţiei, nu vor putea să nu se mire cît de multe posibilităţi s-au concentrat pentru scurtă vreme în aceste mîini şi cum aceste posibilităţi au fost folosite parcă în joacă, în glumă, după care au fost abandonate cu nepăsare. După Stalin, cel dintîi din istoria noastră, care a fost învrednicit cu putere, mai diminuată, dar încă uriaşă, el s-a folosit de ea precum ursul Mişka din fabula lui Krîlov, care rostogolea un butuc în poiană fără nici un rost şi fără nici un folos. A avut posibilitatea să traseze de trei ori, de cinci ori mai ferm şi mai departe eliberarea ţării, dar el a abandonat asta ca pe o distracţie, neînţelegînd care era misiunea lui, a abandonat-o pentru cosmos, pentru *cucuruz*, pentru rachetele din Cuba, pentru ultimatumurile din Berlin, pentru persecutarea Bisericii, pentru divizarea comitetelor regionale de partid[4], pentru lupta cu pictorii abstracţionişti.

N-a dus niciodată nimic pînă la capăt, şi mai puţin decît orice cauza libertăţii. Trebuia asmuţit împotriva intelectualităţii? Nimic mai simplu. Trebuia ca tot cu mîinile lui, care au dărîmat lagărele staliniste, să fie consolidate aceste lagăre în prezent? – acest lucru a fost uşor de obţinut. Şi *cînd?*

În anul 1956 – anul congresului al XX-lea – au fost emise primele dispoziţii restrictive privind regimul lagărelor! Ele au fost continuate în anul 1957, anul cînd Hruşciov ajunge să dispună de puteri nelimitate.

Dar brealsa Practicienilor tot nu era satisfăcută. Şi simţind că biruinţa este aproape, a trecut la contraatac: aşa nu se poate trăi. Sistemul lagărelor, reazemul puterii sovietice, este pe cale de dispariţie!

Acţiunea principală de înrîurire se desfăşura în taină, acolo – undeva, la o masă de banchet, în salonul aeronavei şi în timpul plimbării cu barca de la vilă, dar aceste acţiuni mai răbufneau uneori şi în afară. Aşa a fost cuvîntarea „deputatului" B. I. Samsonov la sesiunea Sovietului Suprem (decembrie 1958): deţinuţii trăiesc prea bine, ei sunt mulţumiţi (!) de hrană (însă ar trebui să fie permanent nemulţumiţi...), în lagăre, cu ei se comportă prea bine. (Şi în „parlament", care nu şi-a recunoscut vechea vină, nimeni, firește, nu l-a contrazis pe Samsonov.) Aşa a fost şi articolul nimicitor din ziar despre „omul de după gratii" (1960).

Şi cedînd acestor presiuni; fără să analizeze lucrurile în profunzimea lor; fără să se gîndească şi să-şi dea seama că nu a crescut criminalitatea în aceşti cinci ani (iar dacă a crescut, cauzele trebuie căutate în sistemul de stat); fără să coreleze aceste măsuri noi cu „credinţa proprie în ofensiva triumfală a comunismului; fără să studieze treburile în toate amănuntele lor, fără să vadă cu ochii lui, – acest ţar care şi-a petrecut „toată viaţa pe drumuri" a semnat cu uşurinţă ordinul de livrare a cuielor cu care au reconstruit eşafodul în forma şi trăinicia de odinioară.

Şi toate acestea se petreceau chiar *în acelaşi an* 1961, cînd Nikita a mai făcut o ultimă încercare de a lansa spre cer carul libertăţii. Tocmai în anul 1961 – anul celui de al XXII-lea congres – a fost emis decretul privind pedeapsa cu moartea în lagăre „pentru acte de terorisim împotriva deţinuţilor care s-au îndreptat (adică împotriva turnătorilor) şi împotriva efectivului de supraveghere" (n-a fost niciodată atacat!), şi o plenară a Tribunalului Suprem (iunie 1961) a ratificat *patru regimuri de lagăr*, care acum nu mai erau staliniste, ci hruşcioviste.

Urcînd la tribuna congresului pentru a lansa un nou atac împotriva tiraniei sistemului de detenţie stalinist, Nikita numai ce dăduse dezlegare sistemului său să strîngă la fel de bine şurubul. Şi el credea sincer că totul este oportun şi coordonabil!...

Lagărele din prezent sînt acele lagăre pe care partidul le-a aprobat înainte de congresul al XXII-lea. Şi de atunci, aşa au rămas pînă astăzi!

Ele nu se deosebesc prin regim de lagărele staliniste, ci numai prin componenţa deţinuţilor: nu mai există multimiloanele de Cincizeci şi Opţi. Dar şi acum sînt închişi milioane, şi de asemenea mulţi sunt victime ale injustiţiei: au fost aruncaţi aici numai ca sistemul să existe şi să-şi cîştige existenţa.

Cîrmuitorii se schimbă, Arhipelagul ramîne.

Rămîne pentru că **acest** regim de stat nu s-ar fi putut menţine fără el. Desfiinţînd Arhipelagul, el însuşi ar fi încetat *să mai existe*.

* * *

Nu există istorii fără sfîrşit. Orice istorisire trebuie undeva întreruptă. Cu posibilităţile noastre modeste şi insuficiente am urmărit istoria Arhipelagului de la salvele purpurii ale genezei lui pînă la negura trandafirie a reabilitării. Cu această agreabilă perioadă de blîndeţe şi degradare în ajunul înăspririi hruşcioviste a lagărelor şi în ajunul noului cod penal, considerăm istoria noastră isprăvită. Se vor găsi alţi istorici, care, din nefericire pentru ei, cunosc mai bine decît noi lagărele hruşcioviste şi posthruşcioviste.

Dar s-au şi găsit: sunt Sviatoslav Karavanski şi Anatoli Marcenko*. Şi vor mai apărea nenumăraţi, căci în curînd în Rusia se va instaura epoca *glastnost*, cînd totul va fi adus la cunoştinţa publică!

De pildă, la lectura cărţii lui Marcenko, chiar şi inima împietrită a unui vechi deţinut de lagăr se strînge de durere şi de groază. Şi prin descrierea recluziunii contemporane ea ne prezintă o puşcărie de un Tip şi mai Nou decît cea despre care vorbesc martorii noştri. Aflăm astfel că acel Corn, cel de al doilea corn al recluziunii (Partea Întîi, Cap. 12), a ţîşnit şi mai ascuţit şi s-a înfipt şi mai adînc în gîtul deţinutului. Prin compararea celor două clădiri ale centralei din Vladimir: cea ţaristă şi cea sovietică, Marcenko ne explică în mod concret de ce nu rezistă analiza cu perioada ţaristă a istoriei Rusiei: clădirea ţaristă este uscată şi caldă, cea sovietică – umedă şi rece *(în celulă*

---

* S. Karavanski *Demersul*, Samizdat, 1966, A. Marcenko, *Depoziţiile mele*, Samizdat, 1968.

înghează urechile! şi niciodată nu se dau jos pufoaicele), ferestrele ţariste sunt astupate cu *patru rînduri* de cărămizi sovietice – dar să nu uitaţi botniţele!

Însă Marcenko nu prezintă decît Dubrovlagul, unde astăzi sunt strînşi politicii din toată ţara. La mine s-a adunat material despre lagărele de drept comun din diferite locuri, şi eu am rămas dator faţă de autorii scrisorilor, nu trebuie să tac.

Aşadar, mă voi strădui să expun esenţialul din ceea ce ştiu despre situaţia din lagărele zilelor noastre.

Dar care „lagăre"? *Lagăre* nu mai există, aceasta este marea noutate a perioadei hruşcioviste! Printr-o simplă rebotezare, în loc de lagăre acum avem... *colonii* (metropolă – colonii, indigenii trăiesc în colonii, aşa şi trebuie să fie, nu?). Şi, prin urmare, nu mai avem GULag, ci GUITK (cititorul cu ţinere de minte n-a uitat că aşa s-a mai numit cîndva, asta a mai fost). Dacă mai adăugăm şi faptul că MVD-ul acum nu mai există, că nu avem decît MOOP, putem să recunoaştem că au fost puse toate bazele legalităţii şi că nu avem de ce să facem scandal*.

Deci, iată regimurile care au fost introduse din vara anului 1961: *general, înăsprit, sever* şi *special* (din anul 1922, fără cel „special" n-avem ce ne face...). Regimul este stabilit de către tribunalul care pronunţă sentinţa „în funcţie de caracterul şi gravitatea delictului, precum şi (chipurile) de personalitatea delincventului". Dar mai simplu şi mai scurt: Tribunalele Supreme ale republicilor, reunite în şedinţe plenare, au elaborat liste cu articolele codului penal după care se vede cine şi unde trebuie inclus. Asta pentru viitor, pentru noii condamnaţi. Dar ce s-a întîmplat cu acea populaţie vie a Arhipelagului, pe care reforma hruşciovistă din ajunul congresului a găsit-o în Arhipelag cu „domiciliu extrazonal", fără escortă şi cu regim lejer? Aceia au fost „examinaţi" de tribunalele populare locale după listele cu articole (poate şi la intervenţiile agenţilor operativi locali) şi au fost repartizaţi la cele patru regimuri**.

Aceste zbateri sunt uşoare şi sprintene pe puntea superioară: cîrma la dreapta nouăzeci! cîrma la stînga nouăzeci! – dar ce răsunet au ele în cutiile toracice din cala mută şi întunecoasă? Cu trei-patru ani în urmă au zis: întemeiaţi-vă familii, faceţi-vă case, prăsiţi-vă şi trăiţi, acum vă încălzeşte soarele comunismului! De atunci nimic rău n-aţi mai săvîrşit, cînd, brusc, lătrat de cîini, lanţurile deprimante ale escortei, apelul după dosare, şi familia voastră a rămas în casa neterminată, iar pe voi vă bagă după o nouă sîrmă

---

* Este interesant că în ciuda obişnuitelor elogii publice aduse activităţii acestei instituţii, ea este mereu chinuită de nu ştiu ce căutări interioare şi nu este în stare să rămînă în pielea unei singure denumiri, ceva o apasă şi tot timpul trebuie să se vîre într-o piele nouă. Aşa ne-am ales noi cu MOOP. Pare ceva cu totul nou pentru ureche, nu-i aşa? Însă această limbă perfidă înşeală şi trădează. Ministerul este de apărare – *ohrana*, adică ce mai – *ohranka*[5]! Aceasta este soarta vitregă a cuvintelor! N-ai cum să scapi de ele!

** Dar cum s-a luat în considerare gradul de „îndreptare" a respectivului criminal? Nicicum, ce, noi suntem maşini electronice? Nu putem să ţinem cont de toate.

ghimpată. „Cetățene șef, dar purtarea ireproșabilă? Dar munca noastră cu bună-credință?..." Pofta-n cui! Adio și-un praz verde!...

Care, care administrație responsabilă din lume ar admite astfel de viraje și salturi? Poate în vreunul din noile state africane...

Ce idee o fi animat reforma din anul 1961: una adevărată sau de fațadă? (De fațadă – „să-i facă pe deținuți să se îndrepte cît mai bine.") După opinia mea – următoarea: să-l priveze pe deținut de independență materială și libertate personală, lucru insuportabil pentru Practicieni, să-l pună în situația cînd stomacul lui va reacționa la cel mai mic gest pe care îl face cu degetul un Practician, adică să-l facă pe *zek* ușor manevrabil și supus. Pentru asta trebuia: suprimarea scutirilor masive de escortă (fireşti pentru viața oamenilor veniți să pună în valoare teritorii sălbatice), toți deținuții să fie băgați în zonă, hrana de bază să li se dea în cantități insuficiente, să se suprime mijloacele suplimentare: salariul și pachetele.

În lagăr, pachetul nu înseamnă doar mîncare. El este și un imbold moral, o bucurie nestăvilită, mîini care tremură: nu te-au uitat, n-ai rămas singur, cineva se mai gîndește la tine! În lagărele noastre speciale de ocnași puteam să primim un număr nelimitat de colete (greutatea lor – opt kilograme, era limita impusă de poștă). Deși nu primeau toți, iar cei care primeau nu primeau cu regularitate, totuși pachetele măreau inevitabil nivelul general de hrană al lagărului, și nu se ducea o luptă de moarte împotriva foamei. Acum s-a introdus și limitarea greutății coletelor – cinci kilograme și o scară cruntă: pe an, nu mai mult de șase-patru-trei-două pachete, corespunzător regimului.* Adică la regimul general, cel mai privilegiat, omul poate primi o dată la două luni cinci kilograme, în care este inclus și ambalajul și, poate este și ceva îmbrăcăminte: prin urmare, mai puțin de două kilograme pe lună mîncare de *orice* fel! Iar cei de la regimul special – șase sute de grame pe lună...

Și măcar dacă le-ar fi dat!... Dar și aceste jalnice pachete erau îngăduite numai celor ce și-au efectuat peste jumătate din pedeapsă. Și să nu fi avut nici un fel de „abateri" (să fii pe placul agentului operativ, al educatorului, al supraveghetorului și al purcelului supraveghetorului)! Și, obligatoriu, sarcinile de producție să fie îndeplinite 100%. Și, obligatoriu, să participi la „viața socială" a coloniei (la acele concerte firave despre care scrie Marcenko; la acele spartachiade forțate, cînd concurenții cad de slăbiciune; ori, mai rău, să devii lacheul personalului de supraveghere).

Dar o să-ți stea în gît și acel pachet! Pentru această lădiță umplută de rudele tale, îți cer și sufletul din tine!

Cititorule, trezește-te! *Istoria* am isprăvit-o, cartea de istorie am închis-o. Toate astea se întîmplă *acum, în prezent*, cînd magazinele noastre alimentare gem (chit că numai în capitală), cînd dumneata, cititorule, răspunzi sincer străinilor că poporul nostru este pe deplin îndestulat. Iar compatrioții noștri care au călcat greșit (adesea cu nimic vinovați, ați putut, în sfîrșit, să vă

---

* Aceste condiții de regim și cele care au urmat au continuat să se înăsprească în decursul anilor '60 și '70. (Notă din anul 1980.)

convingeți de puternicia justiției noastre!) *sunt reeducați prin înfometare*, uite-așa! Și noaptea, în somn, visează numai pîine!

(Să mai notăm că samavolnicia stăpînilor lagărului nu cunoaște limite și nu este controlată de nimeni! Rudele naive trimit un plic cu ziare sau un pachețel minuscul cu medicamente. Și acestea sînt socotite tot colet! Foarte multe cazuri de acest fel ne-au fost semnalate din diferite locuri. Șeful regimului acționează ca un robot cu celulă fotoelectrică: o bucată și – gata. Iar coletul venit pe urmă îl expediază înapoi.)

De asemenea, se urmărește cu strictețe ca nimic comestibil să nu fie transmis *zekului* cînd primește vizită! Supraveghetorii găsesc că este o cinste pentru experiența lor să nu admită așa ceva. Iată de ce, *femeile libere,* care vin în vizită, *sunt percheziționate cu de-amănuntul înainte de întîlnire!* (Căci așa ceva nu este interzis de Constituție! Foarte bine, dacă nu vrea – n-are decît să plece fără să-l vadă.)

Și mai strașnic este barat drumul pentru pătrunderea banilor în colonie: oricît ar trimite rudele, totul este depus în contul personal „pînă la eliberare" (adică, statul i-a împrumutat de la *zek* pe zece și douăzeci și cinci ani, fără dobîndă). Și oricît ar cîștiga *zekul* – acești bani tot nu-i vede.

Iată cum funcționează *hoznasciotul:* un deținut primește 70% din salariul unui angajat liber (de ce? parcă produsele acestuia miros altfel? Dacă așa ceva s-ar fi întîmplat în Occident, asta s-ar fi numit exploatare și discriminare). 50% din rest sunt trecuți în folosul coloniei (pentru întreținerea zonei, a Practicienilor și a cîinilor). Din ce a mai rămas se scade costul mîncării și al hainelor (vă puteți închipui ce preț are zămîrca din capete de pește). Ultimul rest este depus în contul personal „pînă la eliberare". Corespunzător regimului, deținutul poate cheltui la chioșcul lagărului: 20-7-5-3 ruble. (Dar din Kalikatki, regiunea Riazan, oamenii se plîng că după toate reținerile, nici măcar aceste cinci ruble, pentru chioșc, nu le-au mai rămas.) Iată o informație din „Izvestia", ziarul guvernamental (încă din vremuri bune, martie 1960, erau încă rublele staliniste, umflate): o fată din Leningrad, Irina Papina, care cu degetele numai răni dezgropa buturugi, rostogolea bolovani, descărca vagoane, tăia lemne, cîștiga... zece ruble pe lună (o rublă hrușciovistă pe lună).

Mai departe urmează folosirea chioșcului ca „mijloc de sancțiune" în cadrul regimului de lagăr, îmbinat cu indiferența vînzătorilor. Potrivit însușirii regimului colonial (căci acum așa va fi corect să spunem în loc de „lagăr", nu-i așa? Lingviști, ce ar fi dacă și insulele ar fi rebotezate în colonii?...) de a întoarce totul pe dos, chioșcul se transformă din privilegiu în sancțiune, în acel punct slab al *zekului* unde poate fi mereu lovit. Aproape în fiecare scrisoare primită din coloniile siberiene și din regiunea Arhanghelsk mi se scrie despre asta: chioșcurile sunt un mijloc de pedeapsă! pentru cea mai măruntă abatere ni se interzice să mai cumpărăm ceva de la chioșc. Colo, pentru că un *zek* a întîrziat la deșteptare trei minute, a fost privat de chioșc trei luni (asta se cheamă în limbajul *zekilor* „lovitură în burtă"). Dincolo, pentru că un deținut n-a izbutit să-și termine scrisoarea pînă la inspecția de seară, l-au privat pentru o lună de chioșc. În altă parte, pe unul l-au privat

pentru că „e prea bun de gură". Iar din colonia cu regim sever din Ust-Vîm iată ce scriu: „Nu există zi fără o serie de ordine de interzicere a chioşcului – pe o lună, pe două, pe trei. Fiecare al patrulea om are abateri. Dacă a uitat contabilitatea să-ţi facă socoteala pe luna trecută, nu te-a trecut pe listă – atunci poţi să-ţi iei adio." (Este altceva dacă nu te bagă numaidecît la carceră – asta nu uită niciodată să ţi-o adauge.)

Toate astea nu-l mai pot mira pe un *zek* bătrîn. Sunt caracteristicile obişnuite ale samavolniciei.

Şi iată ce mai scriu: „Pentru *succese în muncă* poţi să primeşti două ruble în plus pe lună. Dar ca să le obţii trebuie să săvîrşeşti la locul de muncă o faptă de eroism".

Vă daţi seama cît de înaltă este preţuirea de care se bucură munca în ţara noastră: pentru succese excepţionale în muncă – două ruble pe lună (şi acelea din contul propriu).

Se aminteşte şi o întîmplare din Norilsk, este adevărat, din anul 1957, din vremea fericitului răgaz: nişte *zeki*, rămaşi necunoscuţi au mîncat cîinele favorit al ordonatorului de credite Voronin, şi pentru asta, drept pedeapsă, şapte luni (!), întregul lagăr „a rămas fără leafă".

Foarte real, perfect în spiritul apucăturilor din insule.

Însă Istoricul-Marxist va obiecta: acesta-i un caz anecdotic, nu merită să-l discutăm. Iar abateri nu săvîrşeşte – dumneata ai spus-o! – decît fiecare al patrulea. Concluzia: comportă-te exemplar şi, chiar la regim sever fiind, îţi sunt asigurate trei ruble pe lună – aproape un kilogram de unt.

Ba bine că nu! A avut noroc acest Istoric cu „loteria" lui (şi a scris şi nişte articolaşe foarte corecte) – n-a stat în lagăr. Ar fi bine dacă la chioşc s-ar găsi pîine, bomboane ieftine şi margarină. Că, de obicei, pîine aduc de două-trei ori pe lună. Iar bomboane – numai din cele scumpe. Ce unt, care zahăr?! Dacă vînzătorul se arată prea zelos, există Conducerea care să-i *sugereze*. Praf şi pastă de dinţi, periuţe, săpun, plicuri (şi astea nu pretutindeni, iar hîrtia de scris – nicăieri, căci pe ea scriu plîngeri!), ţigări scumpe – acesta era asortimentul de mărfuri al chioşcului. Dar să nu uiţi, dragă cititorule, că acesta nu este un chioşc din lumea liberă, care îşi deschide obloanele în fiecare dimineaţă şi dumneata poţi să cumperi astăzi de douăzeci de copeici şi mîine de douăzeci, nu! La noi este altfel: acest chioşc se deschide două zile pe săptămînă, stai la coadă trei ceasuri, şi cînd ai intrat (tovarăşii din coridor te zoresc) – cumperi de toate rublele tale, pentru că nu ai în mînă aceste ruble, şi cît scrie în borderou – atîta cumperi: iei zece pachete de ţigări, patru tuburi de pastă!

Şi bietului *zek* îi rămîne **norma** – norma colonială de băştinaş (iar colonia se află dincolo de Cercul Polar): pîine – 700 grame, zahăr – 13, grăsimi – 19, carne – 50, peşte – 85. (Astea însă nu sunt decît cifre! – căci şi carnea şi peştele sosesc în asemenea stare, încît jumătate îl tai şi îl arunci pe loc.) Nu sunt decît cifre, pe care însă nu le poţi turna în castron. Iată cum îşi descriu zămîrca cei din Ust-Nera: „O holercă la care pînă şi vitele din colhoz ar privi cu scîrbă". Cei din Norilsk: „Meiul şi crupele mărunte predomină şi în ziua

de azi". Dar mai este şi masa pentru regim disciplinar: 400 grame de pîine şi o dată pe zi ceva cald.

Este adevărat că, la Nord, pentru cei care „îndeplinesc munci deosebit de grele" se alocă un oarecare supliment de hrană. Însă, cunoscînd insulele, ştiu cît de greu este să nimereşti pe o asemenea listă (nu toate muncile grele sunt şi „deosebit de grele"), şi ceea ce distruge este tocmai „raţia cea mare"... Iată, de pildă, Piciughin, „cîtă vreme a fost zdravăn a spălat cîte 40 kilograme de aur pe sezon, căra în spate cîte 700-800 traverse pe zi, dar în cel de al treisprezecelea an de detenţie a devenit invalid şi a fost transferat la o normă de hrană redusă". Oare stomacul lui a căpătat dimensiuni mai mici? întreabă el.

Iată însă ce întrebare punem noi: acest Piciughin, doar el, cu cele patruzeci de kilograme de aur ale sale, cîţi diplomaţi a întreţinut? Fără îndoială – toată ambasada noastră din Nepal! Ei, acolo, nu au normă redusă?

Din diferite locuri îmi scriu despre foamea generală, că mereu sunt pe jumătate flămînzi. „Mulţi sunt bolnavi de ulcer la stomac, de tuberculoză." Regiunea Irkutsk: „Tineretul suferă de tuberculoză şi de ulcer". Regiunea Riazan: „Există mulţi tuberculoşi".

Şi este cu totul interzis să-ţi fierbi ori să-ţi prăjeşti ceva al tău, cum era posibil în Lagărele speciale. Dar *din ce?...*

Şi cu această măsură veche – Foamea – este obţinută manevrabilitatea băştinaşilor contemporani.

La toate acestea se adaugă munca, de acum cu norme sporite: căci în prezent „productivitatea" (muşchilor) a crescut. Este adevărat, ziua de lucru era doar de opt ore. Aceleaşi brigăzi: un *zek* îi mînă pe ceilalţi la lucru. În Kalikatki i-au convins pe cei din categoria a doua de invaliditate să meargă la muncă, făgăduindu-le eliberarea la „două treimi", şi ciungii şi ologii s-au repezit să ocupe posturile celor din categoria a treia de invaliditate, iar aceia au fost trimişi la muncile comune.

Şi dacă lucrul nu ajunge pentru toţi, dacă ziua de lucru este scurtă, şi dacă, vai, duminicile sunt libere, dacă *magicianul-muncă* refuză să ne reeduce această drojdie a societăţii, ne mai rămîne totuşi Magicianul-**regim!**

Îmi scriu din Oimiakon şi din Norilsk deţinuţi cu regim special şi cu regim înăsprit: toate lucrurile personale, precum pulover, vestă, căciuli călduroase, nemaivorbind de haine de blană – ne sunt luate! (Asta în anul 1963! Anul al 46-lea al erei lui Octombrie!) „Nu ni se dă lenjerie caldă şi nu ni se permite să îmbrăcăm nimic călduros sub ameninţarea cu carcera" (Kraslag, Reşoţi). „Ne-au luat totul în afara lenjeriei de corp. Ne-au dat: o tunică de bumbac, o pufoaică, o scurtă marinărească şi o căciulă-stalinka, fără blană. Asta în zona fluviului Indighirka, în raionul Oimiakon, unde pentru a se aproba să nu ieşi la lucru este nevoie de –51°".

Într-adevăr, cum am putea să uităm? După Foame cine poate şi mai bine să manevreze o fiinţă vie? Păi Frigul, de bună seamă. Frigul.

Deosebit de bine educă *specialul* – regimul special, acolo unde „sunt OOR-ii şi maiorii", cum glăsuieşte o zicală nouă din lagăr. (OOR – Recidivist Deosebit de Periculos – este pecetea pe care ţi-o aplică tribunalul local.)* Mai întîi au fost introduse zdrenţele vărgate: o şapcă „de blană", pantaloni şi haină vărgate, albastru şi alb, parcă erau făcute din material pentru saltele. Asta este invenţia gînditorilor noştri în ale puşcăriei, juriştii Societăţii Noi, şi au conceput aşa ceva în cel de al cincilea deceniu al lui Octombrie! cînd au trecut două treimi din secolul al XX-lea! în pragul comunismului! – să-şi înveşmînteze delincvenţii în ţoale de clovn. (Din toate scrisorile reiese că aceste haine vărgate îi necăjesc şi insultă pe condamnaţii de astăzi la douăzeci şi cinci de ani.)

Încă nişte lucruri despre regimul special: barăcile au ferestrele zăbrelite şi uşile se încuie cu lacăte; barăcile putrezesc, dar se construieşte un BUR încăpător din cărămidă (deşi, în afară de consumarea *cifrului*, în lagăre nu mai există abateri: nici scandaluri, nici încăierări, nici chiar jocul de cărţi). Prin zonă, deplasarea se face în coloană, dar alinierea trebuie să fie perfectă, altfel nu vă lasă nici să intraţi, nici să ieşiţi. Dacă supraveghetorul observă că cineva fumează în front – se azvîrle cu tot corpul lui mătăhălos asupra victimei, o doboară la pămînt, îi smulge chiştocul şi o tîrăşte la carceră. Dacă nu v-au scos la muncă, să nu care cumva să te gîndeşti să te întinzi ca să te odihneşti: trebuie să te uiţi la pat ca la un obiect de expoziţie şi să nu te atingi de el pînă nu sună stingerea. În iunie 1963 s-a primit ordinul să se smulgă iarba din jurul barăcilor, să nu se poată aşeza nici acolo. Iar acolo unde a mai rămas iarbă au apărut tăbliţe cu inscripţia: este interzis să te aşezi pe iarbă (regiunea Irkutsk).

Doamne, cît de cunoscute mi se par toate astea! Unde am mai citit? Unde am mai auzit, recent, de asemenea lagăre? Oare cum erau Lagărele speciale ale lui Beria? Lagăr *special* – Regim *special*...

Într-un lagăr cu regim special lîngă Solikamsk: „La cel mai mic zgomot, prin ghişeu vîră ţevile automatelor".

Şi, de bună seama, închiderea la ŞIzo se face pretutindeni în condiţii de arbitrar perfect. Lui I-n i-au ordonat să încarce singur un camion cu dale (fiecare cîntărea 128 kg). El a refuzat şi a primit şapte zile la ŞIzo.

Într-un lagăr din Mordovia, în anul 1964, un *zek* tînăr a aflat că, pare-se, la Geneva şi, parcă, în anul 1955 s-a semnat o convenţie privind interzicerea muncii forţate în locurile de detenţie, şi a refuzat să iasă la muncă! Pentru acest elan al lui a primit şase luni la celula individuală.

Toate acestea constituie genocid, scrie Karavanski.

Oare laburiştii de stînga ar putea numi aşa ceva altfel? (Doamne, să nu vă atingeţi de laburiştii de stînga! Căci dacă ei vor fi nemulţumiţi de noi – praful se va alege de reputaţia noastră!...)

---

* Încă o abreviere din perioada anterioară pe care n-am avut prilejul s-o menţionez: ce este acela un OLJIR?! Lagărul Special pentru Femeile Trădătorilor Patriei (a existat şi aşa ceva).

Dar de ce mereu numai tonuri mohorîte, întunecate? Ca să fim drepţi, să-l lăsăm să aprecieze regimul special pe un tînăr Practician, absolvent al Şcolii MVD din Tavda (1962): „Înainte (pînă în 1961) într-o sală de conferinţe erau cîte zece supraveghetori, dar nu făceau faţă. Astăzi – poţi să auzi musca zburînd, îşi fac observaţii unul altuia. Se tem să nu fie trecuţi la un regim mai aspru. *Se lucrează* mult mai uşor, mai ales după Decret (privind pedeapsa cu moartea). *A fost aplicat* pentru doi deţinuţi. Altădată veneau la postul de gardă şi îţi aduceau cuţitul: luaţi-l, am omorît un ticălos... Cum să lucrezi în astfel de condiţii?"

Firește, aerul a devenit mai curat. Acest lucru este confirmat şi de o profesoară de la una dintre şcolile din colonii: „Pentru chicotit în timpul unui seminar politic, unui deţinut i se ridică dreptul la eliberare anticipată. Dar dacă faci parte din *activ*, poţi să fii mitocanul mitocanilor, doar să ai grijă ca vreunul să nu arunce chiştocul pe jos, să stea cu căciula pe cap, – şi munca îţi va fi mai uşoară, şi caracterizarea mai bună, şi pe urmă vei fi ajutat pentru viza de domiciliu."

Consiliul Colectivului, Secţia de Ordine Interioară (de la Marcenko aflăm că, cifrat, i se spunea Stîna Oilor Idioate – SOI) erau un fel de *drujinnici*, purtau brasardă roşie: urmăriţi abaterile! Ajutaţi-i pe supraveghetori! Iar Consiliul are dreptul *să facă demersuri pentru pedepsirea deţinuţilor*. Cel căruia articolul îi permite aplicarea *a doua treimi* sau „înjumătăţirea" trebuie negreşit să ajute SOI, altfel nu va primi eliberarea „condiţionat-anticipată". Cei care au un „articol blocat" nu se duc, ei nu au nevoie. I. A. Alexeev scrie: „Majoritatea preferă pedeapsa întreagă, dar nu intră în aceste consilii şi secţii".

Începem să simţim aer, nu-i aşa? *Activitate obştească* în lagăr! Ce calităţi formidabile educă ea (slugărnicia, delaţiunea, îmbrîncitul vecinului), – iată scara luminoasă care duce spre cerul reeducării. Dar cît este de alunecoasă!

Iată de ce se plînge Oluhov (comunist, director de magazin, condamnat pentru abuz) de la ITK-2 din Tiraspol: a luat cuvîntul la o adunare-fulger a fruntaşilor în producţie, a demascat pe careva, „i-a chemat pe fiii cei rătăciţi ai Patriei la muncă cinstită", şi sala i-a răspuns cu aplauze puternice. Iar cînd s-a aşezat la locul lui, lîngă el s-a tras un *zek*, care i-a zis: „Dacă tu, lepădătură, vorbeai aşa cu zece ani în urmă, îţi tăiam gîtul chiar la tribună. Acum, legile mă opresc, pentru tine, cîine, m-ar condamna la moarte".

Simte oare cititorul că totul este corelat dialectic, simte oare unitatea contrariilor, că una trece în alta? Pe de o parte, o activitate obştească efervescentă, pe de altă parte – aceasta se sprijină pe Decretul privind condamnarea la moarte? (Sesizează oare cititorul durata condamnărilor? „Cu zece ani în urmă – şi omul este încă în lagăr! A trecut o epocă – s-a dus, s-a isprăvit, iar el tot acolo este...)

Acelaşi Oluhov povesteşte şi de deţinutul Isaev, fost maior (Moldova, ITK-4). Isaev era „neîndurător cu toţi cei ce încălcau regimul, la Consiliul Colectivului a luat cuvîntul şi a vorbit împotriva unor deţinuţi concreţi", adică solicita să fie pedepsiţi şi să li se suprime avantajele. Şi ce credeţi? „În noaptea următoare i-a dispărut o cizmă militară, din piele de mînzat! S-a

încălţat cu bocanci, dar în noaptea următoare i-a dispărut un bocanc". Iată ce forme de luptă nevrednice foloseşte duşmanul de clasă în vremea noastră!...

Firește, viața obștească este un fenomen acut și trebuie dirijat cu pricepere. Există întîmplări care pot să-i demoralizeze definitiv pe deținuți, cum a pățit, de pildă, Vania Alexeev. A fost convocată, pentru prima oară, o adunare generală pe lagăr la orele 20. Dar și la orele 22, orchestra încă mai cînta, și adunarea tot nu începuse, deși ofițerii se aflau pe scenă. Alexeev a rugat orchestra „să se odihnească", iar pe șefi – să răspundă cînd va avea loc adunarea. Răspuns: nu va avea loc. Alexeev: în acest caz, noi, deținuții, vom ține o adunare pe tema *viața și timpul*. Deținuții și-au manifestat în mod zgomotos acordul lor, ofițerii au părăsit scena. Alexeev a ieșit cu caietul la tribună și a început de la cultul personalității. Dar cîțiva ofițeri s-au repezit, au ridicat tribuna, au deșurubat becurile și i-au îmbrîncit pe deținuții care izbutiseră să se cațăre pe scenă. Supraveghetorii au primit ordin să-l aresteze pe Alexeev, dar Alexeev le-a spus: „Cetățeni supraveghetori, voi sunteți comsomoliști. Ați auzit, eu am spus adevărul, asupra cui ridicați voi mîna, asupra conștiinței ideii leniniste?" Ar fi arestat cu toate acestea și conștiința ideii, dar *zekii* caucazieni l-au luat pe Alexeev în baraca lor și pentru o noapte l-au salvat de arest. Pe urmă a stat la carceră, iar după carceră, intervenția lui a fost consemnată ca antisovietică. Consiliul Colectivului a făcut demersuri pe lîngă administrație ca Alexeev să fie izolat pentru propagandă antisovietică. Pe baza acestor demersuri, administrația s-a adresat tribunalului popular, și Alexeev a primit trei ani de *pușcărie închisă*.

Pentru orientarea corectă a spiritelor sunt foarte importante seminarele săptămînale de **învățămînt politic,** care s-au introdus în coloniile de astăzi. Acestea sunt conduse de șefii de detașamente (200-250 oameni), ofițeri. De fiecare dată se alege o anumită temă, cum ar fi, de pildă: umanismul orînduirii noastre, superioritatea sistemului nostru, succesele Cubei socialiste, trezirea Africii coloniale. Aceste probleme sunt ascultate cu interes de către indigeni și îi ajută să-și îndeplinească regimul colonial și să muncească mai bine. (Desigur, nu toți înțeleg corect. O scrisoare din Irkutsk: „Într-un lagăr înfometat ne vorbesc de abundența produselor alimentare din țară. Ne vorbesc de introducerea peste tot a mecanizării, dar noi nu vedem la lucru decît tîrnăcoape, lopeți, tărgi și – propria spinare".)

La un asemenea seminar de învățămînt politic, Vania Alexeev, încă înainte de adunarea aceea, a mai comis o extravaganță, în stilul lui. A cerut cuvîntul și a spus: Voi sunteți ofițeri MVD, iar noi – deținuți, criminali de pe vremea cultului personalității, noi și voi suntem dușmani ai poporului, și trebuie să muncim cu abnegație ca să merităm iertarea poporului sovietic. Și eu vă propun serios, cetățene maior, să ne îndreptăm spre comunism!" Și la dosar i-au scris: „Tendințe antisovietice nesănătoase".

Scrisoarea acestui Alexeev, venită din Ustvîmlag, este foarte lungă, hîrtia se fărămița, iar rîndurile erau decolorate, mi-a luat șase ore s-o descifrez. Și ce nu găsești în ea! În special acest raționament cu caracter general: „Cine se află astăzi în colonii, în aceste vizuini ale robiei? O categorie a poporului impetuoasă și intran-

sigentă, care a fost eliminată din societate... Blocul birocraților au împins pe panta vieții acel tineret năvalnic pe care era periculos să-l înarmeze cu teoria privind echitatea relațiilor sociale". „Zekii sunt copiii proletariatului eliminați din societate și care au fost trecuți în proprietatea ITL."

Radioul este şi el foarte important dacă este folosit corect (nu muzica, nu piesele de dragoste, ci emisiunile educative). Precum totul este dozat pe regimuri, tot astfel şi emisiunile radio: de la două-trei ore pentru regimul **special**, pînă la o zi întreagă pentru regimul general*.

Apoi, mai există şi **şcoli** (păi cum! doar îi pregătim pentru a-i reda societății!). Doar că totul este formal, de ochii lumii... Băieții se duc aici cu forța, mînați cu bîta, plăcerea de a învăța este anihilată cu BUR-ul"; apoi, „se jenează de profesoarele din afară, căci sunt îmbrăcați în zdrențe".

Şi a vedea o femeie în carne şi oase – este un eveniment prea important, pentru un deținut!

Este de prisos să mai vorbim că o educație, o reeducare corectă, mai cu seamă a unor oameni adulți, mai cu seamă dacă durează decenii, se poate efectua numai pe baza **separării** berianiste a **sexelor** de după război, care este considerată în Arhipelag de neclintit. Influența reciprocă dintre cele două sexe ca impuls al progresului şi dezvoltării, acceptată de întregul neam omenesc, nu poate fi acceptată în Arhipelag, fiindcă atunci viața băştinaşilor ar semăna cu „viața la o casă de odihnă". Şi cu cît ne apropiem mai mult de văpaia comunismului, care de pe acum a inundat jumătate de cer, cu atît mai insistent trebuie să separăm criminalii de criminale şi numai prin această izolare să-i facem să se chinuiască aşa cum trebuie şi să se îndrepte**.

În epoca noastră, cînd oamenii nu sunt lipsiți de informații şi de drepturi, întregul sistem armonios al reeducării coloniale se află sub supravegherea opiniei publice şi a **comisiilor de supraveghere,** – cititorul nu le-a uitat? ele n-au fost desființate de nimeni.

Ele sunt constituite „prin grija organelor locale". Dar practic, acolo, în acele locuri sălbatice, în acele aşezări libere, cine vrea să meargă şi să intre în aceste comisii, în afară de soțiile administrației? Era pur şi simplu comitetul femeilor care îndeplineau ceea ce spuneau bărbații lor.

Însă în marile oraşe acest sistem, din cînd în cînd, poate să dea şi rezultate neaşteptate. Comunista Galina Petrovna Filippova a primit din partea comitetului raional de partid sarcina să facă parte din comisia de supraveghere a închisorii din Odessa! Ea a refuzat: „N-am nimic de-a face cu criminalii!" şi numai cu disciplina de partid au obligat-o să accepte. Apoi însă a făcut o

---

* Încît îți vine să te refugiezi urgent chiar şi la **special,** la ăi vărgați!...

** Însuşi Tikunov, ministrul apărării ordinii publice (îndată o să relatez despre întîlnirea noastră), mi-a povestit următoarea întîmplare: în timpul unei vizite individuale (adică într-o casă închisă, trei zile) o mamă, care a venit să-şi vadă fiul, i-a ținut loc şi de soție. Este un subiect antic, - vă amintiți de fiica hrănindu-şi tatăl din sînii proprii?[6] Însă domnul ministru, strîmbîndu-se de ticăloşia acestor barbari, nu se gîndea cîtuşi de puțin: ce a însemnat pentru un flăcău holtei să nu vadă femeie timp de douăzeci şi cinci de ani.

adevărată pasiune! Acolo a întîlnit oameni, şi cîţi dintre ei nevinovaţi, şi cîţi dintre ei se căiseră. Chiar de la început a instaurat regula de a discuta cu deţinuţii fără administraţie (administraţia s-a împotrivit din răsputeri). Unii *zeki*, luni de zile, s-au uitat la ea cu ochi răi, pe urmă s-au îmblînzit. A început să meargă în puşcărie de două-trei-patru ori pe săptămînă, rămînea acolo pînă la stingere, a renunţat la concediu, – nu mai erau deloc bucuroşi cei care o trimiseseră aici. A început să umble pe la diferite instanţe şi să discute problema celor condamnaţi la douăzeci şi cinci de ani (în cod nu exista o astfel de condamnare, dar sunt oameni care au primit-o şi continuă s-o poarte), despre angajarea în serviciu a celor eliberaţi, despre exil. La vîrf întîmpina ori totală nedumerire (şeful Direcţiei Locurilor de Detenţie din RSFSR, un general, a încredinţat-o în anul 1963 că în ţară nu există condamnare de douăzeci şi cinci de ani, şi, ceea ce-i nostim, se pare că el chiar *nu ştia!*), ori oameni perfect informaţi, şi atunci – împotrivire plină de ostilitate. A început să fie urmărită şi persecutată de către ministerul ucrainean al apărării ordinii publice şi pe linie de partid. Apoi au desfiinţat şi întreaga lor comisie, pentru demersurile scrise în favoarea deţinuţilor.

Ia să nu-i mai stînjenească pe stăpînii Arhipelagului! Să nu-i mai deranjeze pe Practicieni! Nu aţi uitat că tot de la ei am aflat: *„Acelaşi personal* care a lucrat cîndva lucrează şi acum, poate s-au mai adăugat vreo zece la sută".

Nu întrebăm însă dacă în sufletul lor nu s-a produs vreo schimbare? Nu s-au pătruns de iubire pentru protejaţii lor? Da, toate ziarele şi revistele vorbesc că s-au pătruns. N-am ales special, dar am citit (Cap. 1) în „Literaturnaia gazeta" despre actualii şefi ai lagărului de la staţia Erţevo. Iată însă că din nou „Literaturnaia gazeta" (3 martie 1964) dă cuvîntul unui şef de colonie:

„Este uşor să-i ocărăşti pe educatori, e mult mai greu să-i ajuţi şi cel mai greu să-i găseşti: oameni vii, culţi, intelectuali (negreşit intelectuali), interesaţi şi înzestraţi pentru această meserie... Trebuie să li se creeze condiţii bune de viaţă şi de muncă... Ştiu cît de modest este salariul lor, cît de nesfîrşită ziua lor de muncă..."

Şi ce plăcut ar fi să putem încheia aşa, şi cu asta să isprăvim! Căci se poate să trăieşti liniştit, poţi să te dedici artei, ori, şi mai sigur, ştiinţei, – iată însă aceste scrisori blestemate, mototolite, roase, trimise „pe sub mînă" din lagăre! Şi să vedeţi ce scriu nerecunoscătorii despre cei care li se dedică din toată inima, într-o nesfîrşită zi de lucru?

I-n: „Vorbeşti cu educatorul despre ceea ce te doare şi observi că vorbele tale ricoşează din postavul cenuşiu al mantalei. Involuntar îţi vine să-l întrebi: «Iertaţi-mă, ce mai face văcuţa dumneavoastră?», în al cărei grajd petrece mai mult timp decît lîngă cei pe care îi are sub tutelă." (Kraslag, Reşotî.)

L-n: „Supraveghetorii sunt nişte tîmpiţi, şeful regimului este un Volkovoi tipic. Cu supraveghetorul nu trebuie să te contrazici, imediat te bagă la carceră."

K-n: „Şefii de detaşament vorbesc cu noi în jargon, la tot pasul auzi: lepădătură, javră, nemernic". (Staţia Erţevo, ce coincidenţă!)

K-i: „Şeful regimului este frate bun cu acel Volkovoi, e drept – nu bate cu gîrbaciul, ci cu pumnul, priveşte ca un lup pe sub sprîncene... Şeful detaşamentului este un fost agent operativ, căci a ţinut pe lîngă el un hoţ-informator, căruia, pentru fiecare deţinut, îi plătea cu narcotice... Toţi cei care băteau, chinuiau şi schingiuiau au trecut pur şi simplu dintr-un lagăr într-altul şi ocupă doar alte posturi." (Regiunea Irkutsk.)

I.G.P-v: „Şefii de colonie numai adjuncţi direcţi au şase. Trîntorii sunt alungaţi de pe toate şantierele, şi ei se refugiază aici... Toţi tîmpiţii din lagăre... mai lucrează şi astăzi, îşi completează vechimea pentru pensie, dar nici după asta nu pleacă. N-au slăbit cîtuşi de puţin. Pe deţinuţi nu i-au socotit niciodată şi nu-i socotesc nici acum oameni."

V.I.D-v: „În Norilsk, cutia poştală 288, nu există nici unul «nou»: sunt aceiaşi berianişti. Pe cei care ies la pensie îi înlocuiesc tot ei (cei care au fost alungaţi în anul 1956)... Dar li se dublează vechimea, primesc salarii mărite, concedii lungi, hrană din belşug. Li se socotesc doi ani pentru unul şi intenţionează să se pensioneze la treizeci şi cinci de ani..."

P-n: „În sectorul nostru există vreo doisprezece-treisprezece zdrahoni de flăcăi, îmbrăcaţi în cojoace pînă la călcîie, cu căciuli de blană şi pîslari cazoni. De ce nu s-ar duce ei în mină, la pămînturile înţelenite şi să-şi găsească acolo chemarea, iar aici să lase locul celor mai în vîrstă? Nu, nici cu lanţurile ancorelor de la vapoarele de pe Volga nu-i scoţi de aici. Probabil că ei, aceşti trîntori, au informat organele superioare că *ze-ka* sunt incorigibili, căci dacă *ze-ka* vor deveni mai puţini, se vor reduce şi schemele lor de personal."

Şi la fel ca înainte, *zekii* seamănă cartofii în grădinile şefilor, îi sapă, îngrijesc vitele, lucrează mobilă pentru locuinţele lor.

Dar cine are dreptate? Pe cine să crezi? exclamă dezorientat cititorul nepregătit?

Ziarele, firește! Să crezi ziarele, cititorule. Întotdeauna să crezi ziarele noastre.

* * *

Emvediştii sunt o forţă. Ei nu vor ceda niciodată de bunăvoie. Dacă au rezistat în 1956 – vor rezista în continuare, nu vor ceda.

Ei nu reprezintă doar organele de reeducare prin muncă. Şi nu doar Ministerul Apărării Ordinii. Am văzut cu cîtă rîvnă îi susţin ziarele şi deputaţii.

Pentru că ei sunt osatura. Osatura multora.

Ei însă nu au doar forţă, ci au şi argumente. Cu ei nu este chiar atît de uşor să discuţi.

Eu am încercat.

Adică nici nu m-aş fi gîndit vreodată. Dar m-au determinat aceste scrisori, aceste scrisori pe care nu le-am aşteptat cîtuşi de puţin, de la băştinaşii

contemporani. Băştinaşii m-au rugat cu nădejde: să spun! să-i apăr! să-i ajut să fie consideraţi oameni!

Şi oare cui să-i spun? – fără să mai pun la socoteală că poate nici nu vor vrea să mă asculte... Dacă ar fi existat presă liberă, aş fi publicat toate astea – iată, lucrurile au fost spuse, acum haideţi să discutăm.

Iar acum (ianuarie 1964), ca un petiţionar tainic şi sfios, rătăcesc pe coridoarele unor instituţii, mă aplec la ghişeele birourilor de permise, simt asupra mea privirea dezaprobatoare şi suspicioasă a militarilor de gardă. De cîtă cinste şi îngăduinţă trebuie să se bucure un scriitor-publicist pentru ca nişte demnitari guvernamentali ocupaţi să-şi elibereze o jumătate de oră urechea pentru el.

Dar nici măcar în asta nu constă dificultatea principală. Dificultatea cea mare pentru mine, ca şi atunci la adunarea brigadierilor din Ekibastuz, era aceasta: *despre ce* să le vorbesc? *în ce limbaj?*

Tot ceea ce eu gîndesc într-adevăr, aşa cum este expus în această carte, ar fi şi periculos să le dezvălui şi n-ar avea totodată nici un rost. Asta n-ar însemna decît să-mi pierd capul în liniştea mută a unui cabinet, neauzit de către societate, neştiut de cei însetaţi de dreptate şi fără să urnesc treaba nici măcar cu un milimetru.

Atunci ce să le spun? Păşind peste pragurile lor de marmură strălucind ca oglinda, călcînd pe covoarele lor mîngîietoare, trebuie să-mi asum lanţurile iniţiale, firele de mătase care îmi vor fi trecute prin limbă, prin urechi, prin pleoape şi, pe urmă, toate astea cusute de umeri, de pielea spatelui şi de pielea pîntecului. Va trebui să accept cel puţin:

1. Slava Partidului pentru tot trecutul, prezentul şi viitorul lui. (Şi, deci, politica penitenciară generală nu este greşită. Eu nu îndrăznesc să mă îndoiesc de necesitatea Arhipelagului în general. Şi nu pot să afirm că „majoritatea deţinuţilor stau în lagăr nevinovaţi".)

2. Înalţii demnitari cu care voi sta de vorbă sunt devotaţi misiunii lor, ei se preocupă de soarta deţinuţilor. Ei nu pot fi învinuiţi de nesinceritate, de indiferenţă, de lipsă de informare (căci nu pot, dacă pun tot sufletul în această treabă, să n-o cunoască!)

Mult mai suspecte sunt motivele intervenţiei *mele:* cine sunt eu? de ce mă ocup eu de treaba asta dacă nu este obligaţie de serviciu? Nu cumva urmăresc nişte scopuri interesate, murdare?... De ce să mă amestec eu, dacă Partidul şi fără mine vede totul şi fără mine va face totul aşa cum trebuie?

Ca să arăt puţin mai impunător, am ales luna cînd m-au propus la Premiul Lenin, şi, iată, mă deplasez ca un pion important: cine ştie, poate se transformă în turn?

Sovietul Suprem al URSS. Comisia pentru propuneri legislative. Această comisie se ocupă de mai mulţi ani de elaborarea noului Cod de Reeducare prin Muncă, cu alte cuvinte codul vieţii viitoare a Arhipelagului, în locul codului din anul 1933, care a existat fără să fi existat vreodată, care parcă nici n-a fost redactat vreodată. Şi iată că mi s-a aranjat o întrevedere, ca eu,

vlăstar al Arhipelagului, să pot face cunoştinţă cu înţelepciunea lor şi să le prezint ideile mele cu sclipiri amăgitoare.

Ei sunt opt. Patru surprind prin tinereţea lor: aceşti băieţi parcă de-abia au absolvit VUZ-ul, dar s-ar putea să nu-l fi absolvit. Se înalţă atît de repede la putere! Ţinuta lor este atît de degajată în acest palat de marmură şi parchet, unde eu am fost admis cu mari precauţii: Preşedintele comisiei este Ivan Andreevici Babuhin, om între două vîrste, care pare comsecădenia întruchipată. Lăsa impresia că de-ar depinde de el – chiar mîine ar desfiinţa Arhipelagul. Dar rolul lui va fi: să stea tot timpul discuţiei noastre deoparte şi să tacă. Aici, însă, cei, mai caustici sunt doi bătrînei! Doi bătrîni parcă ieşiţi din piesa lui Griboedov, aceia

Din vremea bătăliei de la Oceakov
Şi a Crimeii cucerire,[7]

leit aceia, care au înţepenit cu ceea ce şi-au însuşit cîndva, sunt gata să jur că de la 5 martie 1953 ei n-au mai deschis un ziar, pentru că nu se mai putea întîmpla nimic care să influenţeze concepţiile lor! Unul dintre ei poartă un sacou albastru şi mie mi se pare că aceasta este uniforma albastră de la curtea Ecaterinei, şi chiar disting urma stelei de argint la jumătatea pieptului. Încă din prag a fost limpede că amîndoi moşnegii nu mă aprobă cîtuşi de puţin nici pe mine, nici vizita mea, dar au hotărît să dea dovadă de răbdare.

Este foarte greu să vorbeşti cînd ai prea multe de spus. În plus, totul la mine e cusut, şi la fiece mişcare simt.

Totuşi, tirada principală este pregătită şi pare că nimic n-ar trebui să tragă de fire. Iată ce le-am spus: de unde a apărut această idee (nu vreau să se înţeleagă că la ei) că lagărul este ameninţat să devină *casă de odihnă*, ca şi cum, dacă în lagăr nu s-ar instaura foamea şi frigul, acolo ar domni fericirea? Îi rog, în pofida experienţei personale insuficiente, să-şi reprezinte gama acelor privaţiuni şi pedepse, care alcătuiesc detenţia însăşi: omul este lipsit de locurile natale; el trăieşte alături de cine nu doreşte; el nu trăieşte lîngă cine doreşte (familia, prietenii); el nu-şi vede copiii crescînd; este privat de ambianţa obişnuită, de casa proprie, de lucrurile personale, chiar şi de ceasul de la mînă; şi-a pierdut şi dezonorat numele; este privat de libertatea de deplasare, este privat de obicei şi de dreptul de a lucra în specialitate; simte asupra sa presiunea permanentă a unor oameni străini, ba chiar şi ostili – alţi deţinuţi, cu altă experienţă de viaţă, cu alte concepţii, obiceiuri, este privat de influenţa liniştitoare a sexului opus (fără să mai vorbim de aspectul fiziologic al chestiunii); şi chiar asistenţa medicală este incomparabil de nivel scăzut. Prin ce seamănă toate astea cu un sanatoriu de pe litoralul Mării Negre? De ce se tem că lagărele ar putea deveni „casă de odihnă"?

Nu, această idee nu-i izbeşte în frunte. Ei nu s-au clătinat pe scaunele lor.

Să punem însă problema mai cuprinzător: *oare* vrem să-i redăm pe aceşti oameni societăţii? Atunci de ce îi silim să trăiască de parcă ar fi nişte blestemaţi? De ce atunci rostul regimurilor este de a-i umili sistematic pe

deținuți și de a-i epuiza din punct de vedere fizic? Ce cîștigă statul dacă ei sunt transformați în invalizi?

Poftim, eu mi-am spus păsul. Și ei încep să-mi explice greșeala mea: eu nu știu ce reprezintă *contingentul* actual, judec după impresiile anterioare, nu mai sunt în pas cu viața. (Acesta e punctul meu slab: într-adevăr, eu nu-i văd pe cei închiși în momentul de față.) Pentru acei recidiviști izolați, tot ce am enumerat eu nu este cîtuși de puțin de prisos. Regimurile de astăzi, doar ele, pot să le bage mințile în cap. (Firele trag semnalul: asta-i de competența lor, ei știu mai bine cine sunt cei deținuți.) Să-i redăm societății?... Da, desigur, desigur, spun moșnegii cu glasuri de lemn, iar eu deslușesc: nu, firește, să moară acolo, e mai bine pentru noi toți.

În privința regimurilor? Unul dintre cei doi bătrînei de la Oceakov, procuror, cel în albastru și cu steaua pe piept, ale cărui bucle subțirele îl fac să semene puțin cu Suvorov, îmi răspunde:

— Am început să obținem *roadele* introducerii regimurilor severe. În loc de două mii de asasinate pe an (aici putem spune) – acum avem doar cîteva zeci.

Asta-i o cifră importantă, o notez pe furiș. Se pare că va fi singurul cîștig al vizitei mele.

Cine sunt deținuții?! De bună seamă, ca să discuți despre regimuri – trebuie să știi cine sunt deținuții. Pentru asta ți-ar trebui zeci de psihologi și juriști, care să meargă și să discute nestingheriți cu *zekii*, pe urmă, da, putem discuta. Dar corespondenții mei din lagăre tocmai asta nu scriu: pentru ce au fost condamnați, ei și confrații lor*. Anul 1964 – rudele *zekilor* își înghit lacrimile în singurătate. Moscova *liberă* încă nu cunoaște amănunte despre viața din lagăre (*Ivan Denisovici* se referă la „trecut"), este încă timidă, divizată, nu există nici un fel de mișcare socială. Aceeași lipsă de informații ca pe vremea lui Stalin.

Partea generală a discuției a luat sfîrșit, trecem acum la cea specială. Însă comisiei și fără mine totul îi este limpede, la ei totul este hotărît, nu au nevoie de mine, erau doar curioși să mă vadă.

Pachetele? Doar cinci kilograme și acea gamă care funcționează actualmente. Eu le propun să dubleze gama, apoi pachetele să le facă de opt kilograme, căci ei „rabdă de foame! cine reeducă prin înfometare?!"

„Cum rabdă de foame?" a izbucnit comisia indignată în unanimitate. „Noi am fost acolo și am văzut că resturile de pîine sunt cărate din lagăr cu camioanele!" (pentru porcii supraveghetorilor).

Ce-mi rămîne de făcut? Să strig: „Este o minciună! Așa ceva nu poate să existe!" – dar o durere m-a străpuns în limbă, care era cusută peste umăr de

---

* Cum să-ți faci o idee despre acești *recidiviști* atît de diferiți? Iată, de pildă, în colonia din Tavda se află un bătrîn de optzeci și șapte de ani, fost ofițer țarist și pesemne și albgardist. În anul 1962 ispășise optsprezece ani din **cea de a doua condamnare de douăzeci de ani.** Avea o barbă deasă și răsfirată, lucra ca pontator la un atelier de mănuși cu un singur deget. Întrebăm: pentru convingerile din tinerețe nu sunt cam mulți patruzeci de ani de pușcărie? Și cîte asemenea destine, neasemănătoare cu altele, n-or mai fi!

locul din spate. Nu trebuie să încalc condițiile: ei sunt informați, sinceri și grijulii. Să le arăt scrisorile *zekilor* mei? Pentru ei vor fi niște acte fără valoare, și hîrtiile lor mototolite și roase la colțuri, pe draperia de catifea roșie așternută peste masă, vor arăta ridicol și jalnic. Dar nu pot să le arăt, își vor nota numele, și băieții vor avea de suferit.

— Dar statul nu va avea nimic de pierdut dacă se vor trimite mai multe pachete!

— Și cine va beneficia de pachete? obiectează ei. În principal familiile bogate (aici acest cuvînt este folosit de... bogați, pentru că ei trebuie să raționeze ca niște oameni de stat realiști). Care au furat și au pus deoparte în libertate. Prin urmare, prin sporirea coletelor, vom pune în situație jenantă *familiile care muncesc!*

Firele mă taie și mă sfîșie! Aceasta este o condiție inviolabilă: interesele păturilor muncitoare sunt mai presus de orice. Aceștia se află aici numai pentru păturile care muncesc.

Se vede treaba că nu sunt deloc descurcăreț. Nu știu cum să le ripostez. Să le spun: „Nu, nu m-ați convins!" Puțin le-ar păsa, parcă eu sunt șeful lor?

— Chioșcurile! lansez eu un nou atac. Unde este principiul socialist al remunerației? Ți-ai făcut treaba – primește ce ți se cuvine!

— Trebuie să strîngem la fondul pentru eliberare! parează ei. Altfel, cînd se eliberează, devin întreținuții statului.

Interesele statului sunt mai presus, aici nu pot să zic nimic, este cusut. Și nici nu pot să pun problema măririi salariului *zekilor pe seama statului.*

— Dar măcar duminicile să fie libere cu sfințenie!

— Este prevăzut, așa va fi.

— Dar sunt zeci de mijloace pentru a strica o duminică în interiorul zonei. Faceți o mențiune să nu fie stricate!

— Nu putem să prevedem toate amănuntele în Cod.

Ziua de muncă – opt ore. Le spun ceva agale despre șapte ore, dar și mie, înlăuntrul meu, mi se pare o neobrăzare: nu sunt nici douăsprezece, nici zece, ce-mi mai trebuie?

— Corespondența înseamnă legătura dintre deținuți și societatea socialistă! (iată cum m-am învățat să argumentez). Nu trebuie limitată.

Dar ei nu pot să revizuiască, să reia totul de la capăt. Scala, gama nu mai este chiar așa de dură, cum a fost la noi... Îmi arată gama vizitelor, inclusiv cele „intime", de trei zile, noi, ani de-a rîndul n-am avut nici una, asta se poate suporta. Scala asta mi se pare chiar blîndă, abia mă stăpînesc să n-o laud.

Am obosit. Totul e cusut, nu poți să miști nimic. Sunt inutil aici. Trebuie să plec.

La drept vorbind, din această cameră luminoasă, festivă, din aceste fotolii, sub susurul vorbelor lor, lagărele nu par deloc cumplite, ci chiar rezolvabile. Chestia asta că scot resturile de pîine cu mașinile... Sigur, acei oameni cumpliți nu trebuie asmuțiți asupra societății! Îmi aduc aminte mutrele vătafilor de hoți... Sunt zece ani de cînd am ieșit, cum să ghicesc *cine* se află

acum acolo? Fraţii mei, politici, au fost, pare-se, eliberaţi. Naţiunile – şi ele eliberate...

Celălalt dintre moşnegii nesuferiţi vrea să ştie părerea mea despre greva foamei: nu pot să nu aprob alimentarea prin tub dacă este vorba de o raţie mai îndestulătoare decît zămîrca, nu-i aşa?*

Mă ridic, ca un animal, pe labele din spate şi le urlu despre dreptul *zekului* nu numai la greva foamei – singurul mijloc de apărare – ci şi la moartea prin înfometare.

Argumentele mele produc asupra loc o impresie stranie. Şi la mine totul este cusut: nu pot să le vorbesc despre legătura dintre greva foamei şi opinia publică din ţară.

Plec obosit şi zdrobit: simt că puţin am început să şovăi, ei – cîtuşi de puţin. Ei vor face totul cum vor ei şi Sovietul Suprem va ratifica în unanimitate.

Vadim Stepanovici Tikunov, ministrul apărării ordinii publice. Fantastic, nu-i aşa? Eu, un biet ocnaş, *Şci*-232, mă duc să-l învăţ pe ministrul afacerilor interne cum să administreze Arhipelagul?!...

În drum spre ministru, constat că toţi coloneii întîlniţi în cale au capul rotund, sunt albi şi bine îngrijiţi, dar sunt deosebit de sprinteni. Din biroul secretarului-şef – nici o uşă, spre nicăieri. În schimb, se află un uriaş dulap de sticlă şi oglinzi, cu perdeluţe de mătase încreţite dincolo de sticlă, prin care ar putea să treacă doi călăreţi cu cai cu tot, – acesta este tamburul de la intrarea în cabinetul ministrului. În cabinet ar putea încăpea lejer două sute de oameni.

Ministrul este bolnăvicios de gras, un maxilar imens, faţa – un trapez care se lărgeşte spre bărbie. Tot timpul discuţiei noastre păstrează o ţinută oficială, austeră, mă ascultă fără nici un interes, din obligaţie.

Eu îi trîntesc aceeaşi tiradă despre „casa de odihnă". Şi din nou aceste chestiuni generale: oare nu stă în faţa noastră (a lui şi a mea!) sarcina *reeducării zekilor?* (ce cred eu despre „reeducare" a rămas în Partea a Patra[8]). Ce rost a avut reforma din anul 1961? La ce bun cele patru regimuri? Şi îi repet lucruri anoste – tot ce am scris în acest capitol: despre hrană, despre chioşc, despre colete, despre îmbrăcăminte, despre muncă, despre samavolnicie, despre faţa Practicienilor. (N-am îndrăznit să aduc scrisorile cu mine, ca să nu mi le înhaţe, dar am extras citate, tăinuindu-i pe autori.) Îi vorbesc vreo patruzeci de minute sau un ceas, foarte mult, fiind mirat că mă ascultă.

Pe parcurs mă întrerupe, dar numai pentru a aproba sau a respinge vreo afirmaţie de a mea. El nu-mi ripostează zdrobitor. Mă aşteptam să am în faţă un zid plin de trufie, dar el este mult mai blînd. Cu multe din cele ce i-am spus este de acord! Este de acord că pentru chioşc trebuie mai mulţi bani şi colete trebuie mai multe, şi compoziţia pachetelor nu trebuie reglementată

---

* Numai de la Marcenko putem afla noul lor procedeu: toarnă apă clocotită ca să vătămeze esofagul.

cum face Comisia de Propuneri (dar asta nu depinde de el, asta nu va hotărî ministrul, ci noul Cod de Reeducare prin Muncă); este de acord ca deţinuţii să-şi fiarbă şi să-şi prăjească din rezervele lor (dar aceste rezerve nu există); ca schimbul de scrisori şi plicurile cu ziare să fie nelimitate (dar asta înseamnă o grea povară pentru serviciul de cenzură al lagărului); este împotriva exagerărilor de tip Arakceev[9], cu *formaţii de marş* permanente (dar nu e tactic să te amesteci în asta: disciplina poate fi uşor lichidată, dar cu greu mai poate fi restabilită); este de acord că iarba din zonă nu trebuie smulsă (este cu totul altceva ce s-a petrecut la Dubrovlag: lîngă atelierele mecanice au amenajat, vedeţi dumneavoastră, grădiniţe de zarzavat, şi deţinuţii lucrau acolo în pauză, fiecare avea cîte doi-trei metri pătraţi cu pătlăgele roşii sau castraveţi, – ministrul a ordonat ca totul să fie săpat şi distrus, şi e mîndru de asta! Eu îi zic: „Legătura omului cu pămîntul are o importanţa morală", el – mie: „Grădinile individuale educă instinctele proprietăţii private"). Ministrul chiar se înfioară cînd îi povestesc cît de îngrozitor a fost să-i readucă pe deţinuţii cu domiciliu „extrazonal" în lagăr, după sîrma ghimpată. (Îmi este jenă să-l întreb: cu ce s-a ocupat în vremea aceea şi cum a luptat împotriva acestor măsuri?) Mai mult: ministrul recunoaşte că în prezent *condiţiile de detenţie a zekilor sunt mai dure* decît au fost în vremea lui Ivan Denisovici!

În felul acesta, eu nu mai am de ce să-l conving! Nu mai avem despre ce discuta. (Iar el nu are de ce să-şi noteze propunerile unui om care nu ocupă nici un post.)

Ce să-i propun? Să desfiinţeze escorta în Arhipelag? – utopie, şi limba refuză să rostească! Apoi – fiecare problemă de mare importanţă nu depinde de nimeni în mod separat, ea şerpuieşte între mai multe instituţii, dar nu aparţine nici uneia.

Însă ministrul insistă plin de siguranţă că uniforma vărgată este necesară pentru recidiviştii („dacă aţi şti ce oameni sunt aceştia!"). Reproşurile mele la adresa personalului de supraveghere şi escortei le consideră aproape o jignire: „Faceţi confuzie, ori felul dumneavoastră de a vedea lucrurile se datoreşte biografiei proprii". Mă asigură că nu mai prinzi pe nimeni să se angajeze ca supraveghetor pentru că *s-a isprăvit cu avantajele.* („Păi, asta este o atitudine sănătoasă din partea oamenilor că nu mai vor să se angajeze!" am vrut să exclam eu, dar firele prevenitoare mă trag de urechi, de pleoape, de limbă. Şi scap prilejul să-i spun că nu se angajează sergenţi şi fruntaşi, dar ofiţeri – cîţi poftesti.) Sunt nevoiţi să folosească militari în termen. Ministrul ţine cu tot dinadinsul să mă facă să cred că doar deţinuţii sunt mitocani, supraveghetorii, dimpotrivă, se comportă foarte corect.

Cînd între scrisorile prăpădiţilor de *zeki* şi vorbele ministrului este o discordanţă atît de mare, pe cine să crezi? E limpede că deţinuţii mint.

El face trimiteri şi la propriile observaţii, căci *vizitează* lagărele, eu nu. N-aş vrea să merg? Kriukovo? Dubrovlag? (Din faptul că acestea două au fost numite cu atîta promptitudine, este clar că acolo sunt pregătite aranjamente à la Potiomkin[10]. Şi în ce calitate mă duc? De controlor ministerial? Atunci nici nu voi putea să ridic ochii la deţinuţi... Am refuzat...)

Ministrul spune că *zekii* sunt insensibili şi nu răspund la grija care li se arată. Ajungi, de pildă, în colonia din Magnitogorsk şi întrebi: „Aveţi vreo plîngere de făcut?" Şi, de faţă cu şeful lagărului lor, strigă în cor: „Nu, nici una!" Şi altfel – întotdeauna sunt nemulţumiţi.

Iată în ce vede ministrul „aspectele remarcabile ale reeducării în lagăr":

— mîndria unui deţinut-strungar lăudat de şeful lagărului;

— mîndria deţinuţilor că produsele lor (fierbătoare electrice) vor fi trimise în Cuba eroică;

— darea de seamă şi realegerea „Secţiei de Ordine Interioară (Stîna Oilor Idioate);

— abundenţa florilor (proprietate de stat) în Dubrovlag.

Direcţia principală a preocupărilor lui: să creeze o bază industrială în fiecare lagăr. Ministrul consideră că, atunci cînd se vor porni lucrări interesante, vor înceta evadările*. (Obiecţia mea, că „setea de libertate este o caracteristică vitală a fiinţei umane", nici măcar n-a înţeles-o.)

Am plecat obosit, cu convingerea că aici *nu poţi ajunge niciodată la vreun capăt*. Că n-am izbutit nici cît un fir de păr să urnesc ceva în această problemă şi că iarba va continua să fie smulsă şi taiată. Am plecat deprimat de faptul că facultatea de înţelegere a oamenilor este atît de diferită. Nici *zekul* nu-l va înţelege pe ministru pînă ce nu se va înscăuna în acest cabinet, nici ministrul nu-l va înţelege pe *zek* pînă ce el însuşi nu se va afla dincolo de sîrma ghimpată şi nu-i vor călca în picioare grădiniţa de zarzavat şi în schimbul libertăţii nu-i vor propune să înveţe să lucreze, de pildă, la strung.

Institutul pentru studierea cauzelor criminalităţii. Aici am avut o discuţie interesantă cu doi directori adjuncţi inteligenţi şi cîţiva cercetători ştiinţifici. Oameni plini de viaţă, fiecare cu părerile lui, se angajează în dispute unul cu altul. Pe urmă, unul dintre directorii adjuncţi, V. N. Kudriavţev, conducîndu-mă pe coridor, mi-a reproşat: „Nu, totuşi dumneavoastră nu luaţi în consideraţie toate punctele de vedere. Tolstoi, de pildă, le-ar fi luat..." Şi, brusc, păcălindu-mă, a schimbat direcţia: „Haideţi să-l cunoaşteţi pe directorul nostru. Igor Ivanovici Karpeţ".

Această vizită nu era programată. În discuţia de mai înainte epuizaserăm toate problemele care mă interesau. Nu, zău, de ce? Bine, am intrat să-l salut. Vezi să nu te salute cineva în biroul ăsta! Nu-ţi venea să crezi că aceşti directori adjuncţi şi şefi de sectoare lucrează la *acest* şef, că el conduce toată activitatea de cercetare ştiinţifică. (Lucrul cel mai interesant îl voi afla mai tîrziu: Karpeţ este vicepreşedintele asociaţiei internaţionale a *juriştilor democraţi!)*

S-a ridicat să mă întîmpine ostil-dispreţuitor (se pare că toată discuţia de cinci minute a avut loc aşa, în picioare), ca şi cum eu aş fi cerut cu insistenţă să mă primească şi, în sfîrşit, a catadicsit. Pe faţa lui se citea bunăstarea şi îmbuibarea; fermitatea; şi dezgustul (firesc, pentru mine). La piept, fără să-i

---

* Cu atît mai mult, cum ştim de la Marcenko, că în prezent nu-i mai prind, ci doar îi împuşcă.

pară rău de stofa bună a costumului, îşi înşurubase o insignă mare cît un ordin: o spadă verticală care, acolo, la capătul de jos, străpunge ceva, şi inscripţia: MVD. (O insignă foarte importantă. Era semnul că purtătorul are de foarte multă vreme „mîini curate, inimă fierbinte, cap rece".)

— Ce este, despre ce-i vorba?... zice el încreţindu-şi fruntea.

Eu n-am nevoie de el, acum, însă, din politeţe, îi repet cîte ceva.

— A-a, face juristul democrat, auzind parcă şi ceea ce eu nu spusesem. Liberalizare? Drepturi pentru *ze-ka?!*

Şi aici, pe neaşteptate şi pe loc primesc răspunsuri complete, după care umblasem de pomană prin cabinete cu marmură şi oglinzi.

Să se ridice nivelul de trai al deţinuţilor? Nu se poate! Pentru că oamenii liberi din jurul lagărelor vor trăi atunci mai rău decît *ze-ka* şi aşa ceva este inadmisibil.

Să primească pachete mai des şi mai multe? Imposibil! Pentru că asta ar avea o influenţă dăunătoare asupra supraveghetorilor, care nu primesc alimente din capitală.

Să fie mustrat şi educat personalul de supraveghere? Nu se poate! Noi ne sprijinim pe el. Nimeni nu vrea să se mai angajeze în această muncă, iar noi nu putem oferi salarii mari, s-au suprimat avantajele.

Îi privăm pe deţinuţi de principiul remuneraţiei socialiste a muncii? Ei singuri s-au exclus din societatea socialistă.

— Dar **noi** vrem să-i readucem la viaţă!?...

— Să-i readucem???... exclamă spadasinul uimit. Lagărul nu-i pentru aşa ceva. Lagărul înseamnă pedeapsă.

Pedeapsă! răsună toată camera. *Pe-deap-să!!*

Pedeaaapsă!!!

Spada verticală stă gata să lovească, să străpungă – neclintită.

PE-DEAP-SĂ!!

Arhipelagul a fost, Arhipelagul este, Arhipelagul va fi!

Altfel cine va mai plăti pentru erorile Învăţăturii Înaintate, că oamenii nu cresc aşa cum au fost plănuiţi?

Capitolul 3

LEGEA ÎN ZILELE NOASTRE

CUM BINE a văzut cititorul pe parcursul întregii cărți, în țara noastră, începînd din perioada cea mai timpurie a stalinismului, n-au existat politici. Mulțimile de milioane care s-au perindat prin fața ochilor dumneavoastră, toate milioanele de Cincizeci și Opți au fost simpli condamnați de drept comun.

Cu atît mai mult, guralivul și mereu voiosul Nikita Sergheevici, la orice tribună se urca, de fiecare dată ținea să declare: *politici?* Nu!! **La noi nu există!**

Și închipuiți-vă – nenorocirea este repede uitată: era aproape crezut! Chiar și de către vechii *zeki*. Milioane de *zeki* au fost eliberați în văzul tuturor și parcă n-ar mai fi rămas politici, nu-i așa? Căci noi ne-am întors, cei pe care îi așteptam s-au întors, toți ai noștri s-au întors. Cercul nostru intelectual pare că s-a întregit și s-a închis. Te culci seara și te trezești, te uiți – din casă n-a dispărut nimeni. Cunoscuții telefonează, toți sunt bine și la locul lor. Nu că am fi crezut fără nici o rezervă, dar nu puteam să nu admitem că „în ansamblu, astăzi, politici nu mai sunt în lagăre. Ei, au mai rămas pînă și-n ziua de azi (1968) cîteva sute de baltici acolo, nu-i lasă să se întoarcă în republica lor. Și nici de pe tătarii din Crimeea n-au ridicat blestemul, dar, probabil, curînd... Din afară, ca întotdeauna (ca și în vremea lui Stalin), totul este neted, curat, nu se vede nimic.

Și Nikita, de la toate tribunele, declara cu însuflețire și emfază: „Asemenea fenomene nu se vor mai întîlni nici în viața partidului, nici în viața țării" (22 mai 1959, înainte de Novocerkassk). „Astăzi, în țara noastră, toată lumea respiră liberă... toți sunt liniștiți în privința prezentului și viitorului lor" (8 martie 1963, după Novocerkassk).

Novocerkassk! Unul dintre orașele vitregite de soartă ale Rusiei. Ca și cînd nu i-ar fi ajuns cicatricele din războiul civil, a trebuit să-și mai vîre încă o dată gîtul sub sabie.

Novocerkassk! Un oraș întreg, o revoltă populară întreagă care a fost linsă și ascunsă cu desăvîrșire! Bezna ignoranței generale a rămas și sub Hrușciov atît de adîncă, încît nu numai că străinătatea n-a aflat nimic despre Novocerkassk și posturile de radio occidentale nu au comentat nimic pentru ascultătorii de la noi, dar nici din gură în gură n-a trecut nimic mai departe, a fost înăbușit pe loc, și cei mai mulți dintre concetățenii noștri nu cunosc nici după nume acest eveniment: Novocerkassk, 2 iunie 1962.

Să expunem, dar, aici, toate informațiile pe care am izbutit să le strîngem.

Nu vom exagera dacă vom spune că aici s-a constituit unul dintre nodurile importante ale istoriei contemporane a Rusiei. Lăsînd la o parte marea grevă a ţesătorilor din Ivanovo la hotarul anilor '30 (care a avut însă un deznodămînt paşnic), revolta din Novocerkassk a fost după patruzeci de ani (după Kronstadt, Tambov şi Siberia Occidentală) cea dintîi manifestare populară, – care nu a fost pregătită, ori condusă, ori concepută de nimeni –, a fost strigătul sufletului că astfel nu se mai poate trăi!

Vineri 1 iunie în toată Uniunea Sovietică a fost publicat unul dintre decretele zămislite de Hruşciov privind creşterea preţurilor la carne şi unt. Ca efect al unui alt plan economic, care nu avea legătură cu cel dintîi, în aceeaşi zi, la marea uzină constructoare de locomotive electrice din Novocerkassk (NEVZ), a fost redus salariul de bază al muncitorilor cu aproape treizeci la sută. În dimineaţa aceea, în ciuda docilităţii lor, în ciuda obişnuinţei, în ciuda faptului că erau deprinşi să tragă din greu, muncitorii din două ateliere (fierărie şi metalurgie) n-au fost în stare să pună mîna pe lucru, – prea îi fripseseră din două părţi deodată! Discuţiile în gura mare şi iritarea s-au transformat într-un miting spontan. Un eveniment obişnuit pentru Occident, pentru noi – ceva nemaiîntîlnit. Nici inginerii, nici inginerul şef n-au putut să-i convingă pe muncitori. A venit directorul uzinei, Kurocikin. La întrebarea muncitorilor: „Din ce o să trăim acum?", acest parvenit îmbuibat a răspuns: „Pînă acum aţi halit plăcinte cu carne, de-acum – plăcinte cu magiun!" De-abia au scăpat să nu fie linşaţi de muncitori şi el, şi suita lui. (Poate, dacă ar fi răspuns altfel, s-ar fi potolit.)

La amiază, greva a cuprins întregul NEVZ, cît era de mare. (Au trimis curieri la alte uzine, acestea şovăiau, dar nu i-au susţinut.) Prin apropierea uzinei trece linia de cale ferată Moscova-Rostov. Fie pentru ca Moscova să afle mai repede despre evenimente, fie pentru ca să împiedice transportarea de trupe şi tancuri, femeile s-au aşezat într-un număr foarte mare pe şine, ca să oprească trenurile; numaidecît, bărbaţii s-au apucat să demonteze şinele şi să ridice baricade. Amploarea grevei nu este dintre cele obişnuite, dacă cercetăm toată istoria mişcării muncitoreşti din Rusia. Pe clădirea uzinei au apărut lozinci: „Jos Hruşciov!" „Din Hruşciov să se facă salam!"

Tot în acelaşi timp, în jurul uzinei (laolaltă cu orăşelul muncitoresc, ea se află la trei-patru kilometri de oraş, peste rîul Tuzlov) au început să se concentreze trupele şi miliţia. Pe podul peste rîul Tuzlov au fost aduse tancuri. De seara şi pînă dimineaţa, în oraş şi pe pod circulaţia a fost interzisă complet. În orăşelul muncitoresc agitaţia a continuat toată noaptea. În timpul nopţii au fost arestaţi şi transportaţi în clădirea miliţiei orăşeneşti circa treizeci de muncitori – „instigatorii".

În dimineaţa zilei de 2 iunie au intrat în grevă şi alte întreprinderi din oraş (dar nici pe departe toate). La NEVZ, în cadrul unui miting spontan, general, au hotărît să meargă în oraş cu o demonstraţie şi să ceară eliberarea muncitorilor arestaţi. Coloana (la început – doar vreo trei sute de oameni, teribil!), cu femei şi copii, cu portretele lui Lenin şi cu lozinci paşnice, a trecut pe pod, pe lîngă tancuri, fără interdicţii, şi a urcat în oraş. Aici a început să crească, îngroşîndu-se cu cei curioşi, cu indivizi separaţi şi copii. Din loc în

loc, prin oraş, oamenii opreau camioane şi, din ele, ţineau discursuri. Tot oraşul clocotea. Manifestaţia celor de la NEVZ a pornit-o pe strada principală (Moskovskaia), o parte din demonstranţi a încercat să forţeze uşile încuiate ale secţiei orăşeneşti a miliţiei, unde presupuneau că se află arestaţii lor. De acolo le-au răspuns cu focuri de revolver. Mai departe, strada dădea spre monumentul lui Lenin* şi, prin două alei mai înguste care ocoleau scuarul, – spre comitetul orăşenesc de partid (fostul palat al atamanilor, unde a sfîrşit Kaledin[1]). Toate străzile erau înţesate de oameni, iar aici în piaţă, era aglomeraţia cea mai mare. Mulţi copii s-au urcat în copacii din scuar pentru a vedea mai bine.

Sediul comitetului orăşesnesc de partid era gol, autorităţile oraşului fugiseră la Rostov**. Înăuntru – geamuri sparte, hîrtii împrăştiate pe duşumea, ca şi cum ar fi avut loc o retragere în timpul războiului civil. Vreo douăzeci de oameni, trecînd prin palat, au ieşit în balconul lung şi s-au adresat mulţimii cu discursuri dezordonate.

Era în jurul orei unsprezece dimineaţa. Miliţie aproape că nu mai era în oraş, dar erau tot mai multe trupe. (Este foarte grăitor cum la cea dintîi uşoară sperietură autorităţile civile s-au ascuns în spatele armatei.) Soldaţii au ocupat poşta, postul de radio local şi banca. La ora asta tot Novocerkasskul era complet încercuit de trupe şi toate intrările şi ieşirile din oraş au fost închise. (Pentru această misiune au antrenat şi şcolile de ofiţeri din Rostov, o parte rămînînd totuşi să patruleze prin Rostov.) Pe strada Moskovskaia, tot pe unde a trecut şi manifestaţia muncitorilor, tot înspre comitetul orăşenesc de partid, au început să se tîrască încet tancurile. Puştimea se căţăra pe ele şi le astupa vizoarele. Tancurile au tras cîteva salve de tun cu obuze oarbe, şi de-a lungul străzii au zăngănit geamurile vitrinelor şi ferestrelor. Puştimea s-a împrăştiat, tancurile s-au tîrît mai departe.

Şi studenţii? Căci Novocerkasskul este oraş studenţesc! Unde erau studenţii?... Studenţii Institutului politehnic şi de la alte institute, precum şi elevii de la cîteva şcoli medii tehnice, *au fost încuiaţi* încă de dimineaţă în cămine şi în clădirile institutelor. Cîtă perspicacitate din partea rectorilor! Dar de ce să nu spunem că nici studenţii nu se puteau lăuda cu prea mult spirit civic. Probabil, au fost chiar bucuroşi de acest pretext. Studenţii răzvrătiţi din Occidentul contemporan (sau cei din Rusia dinainte) n-ar fi putut fi opriţi de nişte lacăte la uşi.

Înăuntrul sediului comitetului orăşenesc de partid s-a încins o încăierare, oratorii erau traşi unul cîte unul spre interior, iar la balcon ieşeau tot mai mulţi militari. (Oare nu tot aşa, de la balconul direcţiei Steplag-ului, s-a

---

* În locul statuii atamanului Platov[2], aparţinînd lui Klodt[3], care a fost dată la retopit.

** Basov, primul-secretar al comitetului regional de partid Rostov, al cărui nume, împreună cu numele generalului Pliev, comandantul districtului militar al Caucazului de Nord, va fi totuşi scris cîndva deasupra locului unde s-a tras în mulţime, a venit în aceste ore la Novocerkassk, dar a fugit numaidecît speriat (se spune chiar că ar fi sărit de la balconul etajului întîi), s-a întors la Rostov. La scurtă vreme după evenimentele din Novocerkassk a plecat cu o delegaţie în Cuba eroică.

urmărit rebeliunea din Kenghir?) Din mica piață chiar de lîngă palat, cordonul de pistolari a început să împingă mulțimea îndărăt, spre grilajul scuarului. (Diferiți martori adeveresc într-un glas că **acești** soldați erau alogeni, caucazieni, proaspăt aduși de la celălalt capăt al districtului militar și ei au înlocuit cu puțin înainte cordonul format din garnizoana locală. Dar mărturiile se contrazic: s-ar părea că, înainte de asta, cordonul de soldați aflat în același loc a primit ordin să tragă; dar, probabil, ordinul n-a fost îndeplinit deoarece căpitanul care l-a primit nu a comandat soldaților, ci s-a sinucis în fața lor*. Sinuciderea ofițerului nu poate fi tăgăduită, dar, după aceste povestiri, împrejurările nu sunt prea limpezi și nimeni nu cunoaște numele acestui erou de conștiință.) Mulțimea s-a dat îndărăt, însă nimeni nu se aștepta la nimic rău. Nu se știa cine a dat comandă**. dar **acești** soldați au ridicat automatele și au tras o salvă pe deasupra capetelor.

Poate că generalul Pliev nici nu avea de gînd să tragă imediat în mulțime, dar evenimentele s-au dezlănțuit de la sine: salva trasă pe deasupra capetelor a nimerit în copacii din scuar și în pustani, care au început să cadă secerați. Mulțimea a început să răcnească, și atunci soldații, – fie la ordin, fie înnebuniți de sînge ori de frică –, au început să tragă vîrtos în mulțime, *în plus cu gloanțe explozive*. (Mai țineți minte Kenghirul? Cei șaisprezece de la postul de gardă?)*** Mulțimea a fugit în panică, înghesuindu-se pe aleile care ocoleau scuarul, dar soldații *continuau să tragă în spatele celor care fugeau*. Au tras pînă s-a golit toată piața mare de dincolo de scuar, dincolo de statuia lui Lenin, – prin fostul bulevard Platov și pînă la strada Moskovskaia. (Un martor spune: aveai impresia că totul este acoperit de cadavre. Însă, de bună seamă, erau și mulți răniți.) Surse diferite cad de acord aproape în unanimitate că au fost uciși vreo șaptezeci-optzeci de oameni****. Soldații au început să caute și să oprească autobuze și camioane, să încarce în ele morții și răniții și să-i trimită la spitalul militar, după zidurile lui înalte. (Autobuzele acelea au mers încă vreo două zile cu scaunele mînjite de sînge.)

La fel ca și în Kenghir, în această zi s-au folosit camere pentru a-i filma pe insurgenți pe stradă.

Împușcăturile au încetat, spaima a trecut, în piață din nou a dat năvală mulțimea și *din nou au tras* asupra ei.

Asta a fost între orele douăsprezece și unu ale zilei.

Iată ce a văzut la ora două un martor atent: „În piață, în fața comitetului orășenesc de partid se aflau vreo opt tancuri de tipuri diverse. În fața lor – un cordon de soldați. Piața este aproape pustie, ici-colo mici grupuri, mai ales tineri, care strigă ceva soldaților. În adînciturile asfaltului – bălți de sînge, nu

---

* Conform acestei versiuni, soldații care au refuzat să tragă în mulțime au fost deportați în Iakuția.

** Știau cei care se aflau aproape, dar aceștia fie că au fost uciși, fie „retrași din circulație".

*** Există mărturii necontestabile că patruzeci și opt au fost uciși **numai de gloanțe explozive.** Folosirea lor a fost ideea generalului Pliev.

**** Ceva mai puțin decît în fața Palatului de Iarnă, însă ziua de 9 ianuarie era marcată an de an de toată Rusia indignată, cînd însă vom începe să marcăm și 2 iunie?

exagerez, pînă atunci nu bănuiam că poate fi atîta sînge! Băncile din scuar sunt mînjite de sînge, pete de sînge pe aleile de nisip ale scuarului, pe trunchiurile văruite ale copacilor. Toată piața este brăzdată de șenilele tancurilor. De zidul comitetului orășenesc de partid este rezemat un steag roșu purtat de manifestanți, cineva ancorase în vîrful lui o șapcă de culoare cenușie, stropită de sînge cafeniu. Pe fațadă – o pancartă de stambă roșie, care atîrna de multă vreme acolo: «Poporul și partidul sunt un tot!»

Oamenii vin mai aproape de soldați, îi mustră și îi blestemă: „Cum ați putut?!" „În cine ați tras?" „Ați tras în popor!" Soldații se justifică: „N-am fost noi! Pe noi doar ce ne-au adus și ne-au pus aici. Noi n-am știut nimic".

Iată cît de prompți sunt asasinii noștri (și se mai spune că sunt niște birocrați neîndemînatici): au și izbutit să-i salte de aici pe acei soldați și să aducă alții, ruși, care habar n-au de nimic. Își cunoaște meseria generalul Pliev!

Treptat, pe la orele cinci-șase, piața se umple din nou de oameni. (Curajoși oameni locuitorii Novocerkasskului! Postul de radio local a transmis tot timpul: „Cetățeni, nu vă lăsați provocați, împrăștiați-vă pe la casele voastre!" Pistolarii sunt aci, sîngele n-a fost spălat, iar ei dau din nou năvală.) Strigăte, din ce în ce mai multe, și din nou un miting spontan. S-a aflat că în oraș au sosit cu avionul (probabil chiar de la primele împușcături?) șase dintre cei mai importanți membri ai Comitetului Central, inclusiv, desigur, Mikoian[4] (specialist în situații à la Budapesta), Frol Kozlov[5], Suslov[6] (prezența celorlalți este îndoielnică). Ei au poposit, ca într-o cetate, în clădirea KUKKS) (cursuri de perfecționare pentru ofițerii de cavalerie, fosta școală de cadeți). Și o delegație de muncitori tineri de la NEVZ a fost trimisă la ei să le povestească despre cele petrecute. Mulțimea strigă: „Să vină Mikoian aici! Să vadă sîngele cu ochii lui!" Nu, Mikoian n-o să vină. Însă un elicopter de patrulare zboară jos, deasupra pieței, în jurul orei șase, cercetează. Apoi s-a depărtat.

Curînd, de la KUKKS, se înapoiază delegația muncitorilor. Cum, probabil, conveniseră, cordonul de soldați permite delegaților să treacă, și, însoțiți de ofițeri, aceștia ajung în balconul comitetului orășenesc de partid. Tăcere. Delegații transmit mulțumiri că au fost la membrii Comitetului Central, le-au povestit despre această „sîmbătă sîngeroasă"[7], și *Kozlov a plîns* cînd a auzit cum de la prima salvă de împușcături au căzut copiii din copaci. (Cine îl cunoaște pe Frol Kozlov – căpetenia hoților comuniști din Leningrad și cel mai aprig stalinist – el a plîns!...) Membrii Comitetului Central au făgăduit că vor cerceta aceste evenimente și-i vor pedepsi aspru pe cei vinovați (la fel ne-au promis și în Lagărele speciale), iar acum trebuie să mergem acasă, ca să nu se provoace dezordini în oraș.

Dar mitingul nu s-a împrăștiat! Spre seară mulțimea a devenit și mai numeroasă. Cîtă cutezanță la cetățenii Novocerkasskului! (Circula zvonul că brigada Biroului Politic în seara aceea a hotărît să *deporteze toată populația orașului de la mic la mare!* Cred, nimic nu mai poate fi de mirare după deportarea națiunilor. Oare nu tot același Mikoian se afla și atunci lîngă Stalin?)

Pe la nouă seara au încercat să risipească lumea cu tancurile dinspre palat. Dar numai ce tanchiştii au pornit motoarele, oamenii s-au cățărat pe ele ciorchine, au blocat turelele şi au astupat vizoarele. Tancurile au amuțit. Pistolarii au stat neclintiți, fără să încerce să-i ajute pe tanchişti.

După încă un ceas au apărut tancuri şi transportoare blindate din partea cealaltă a pieței, protejate de pistolari, cocoțați sus, pe blindaj. (Vedeți ce experiență de front avem! Doar i-am biruit pe fasciști!) Mergînd cu viteză mare (însoțite de fluierăturile tineretului de pe trotuare, spre seară studenții se eliberaseră), ele au curățat partea carosabilă a străzii Moskovskaia şi a fostului bulevard Platov.

Abia spre miezul nopții pistolarii au început să tragă în aer cu trasoare, şi mulțimea s-a împrăştiat încet-încet.

(O, forță a mişcărilor populare! Cît de repede modifici tu conjuncturа politică! În ajun – restricții de circulație şi atîta frică, iar acum tot oraşul se plimbă şi fluieră. Oare sub o crustă de o jumătate de secol se află atît de aproape un cu totul alt popor, o cu totul altă atmosferă?)

La 3 iunie postul de radio local a transmis cuvîntările lui Mikoian şi Kozlov. Kozlov n-a plîns. Nici măcar n-au promis că vor căuta vinovații printre autorități. S-a spus că *evenimentele au fost provocate de dușmani, şi dușmanii vor fi crunt pedepsiți.* (Acum, cînd oamenii din piață erau împrăştiați.) Mikoian a mai spus că *gloanțele explozive nu se află în dotarea armatei sovietice, – prin urmare, au fost folosite de dușmani.*

(Dar cine sunt aceşti dușmani?... Cu ce paraşută s-au coborît? Unde au dispărut? Să vedem măcar unul! O, cît de mult ne-am obişnuit să fim prostiți! „Dușmani", cînd auzim acest cuvînt, parcă totul se clarifică pentru înțelegerea noastră... Precum „demonii" în evul mediu...)*

Numaidecît magazinele s-au îmbogățit cu unt, salam şi multe altele, care de mult nu se văzuseră pe aici, şi se găseau doar în capitale.

Toți răniții au dispărut fără urmă, nici unul nu s-a întors. Dimpotrivă, *familiile* celor răniți şi ucişi (ele i-au căutat pe ai lor!...) au fost *deportate în Siberia*. La fel şi mulți care au fost implicați, observați, fotografiați. A avut loc o serie de procese închise ale participanților la manifestație. Au fost şi două „deschise" (bilete de intrare – secretarii organizațiilor de partid din întreprinderi şi aparatul comitetului orăşenesc de partid. Într-unul dintre ele au condamnat nouă bărbați (la moarte) şi două femei (la cincisprezece ani).

Componența comitetului orăşenesc de partid a rămas cea dinainte.

---

* Iată ce povesteşte în 1968, cu toată autoritatea, în tren, o profesoară (!) din Novocerkassk: „Militarii n-au tras. Doar o singură dată în aer, pentru avertisment. Au tras diversioniştii, cu gloanțe explozive. De unde le-au luat? Diversioniştii au de toate. Ei au tras şi în militari, şi în muncitori... Iar muncitorii parcă înnebuniseră, s-au năpustit peste soldați, i-au snopit în bătaie, dar ce vină aveau ei? Pe urmă, Mikoian mergea pe stradă, intra prin case să vadă cum trăiesc oamenii. Femeile l-au tratat cu căpşuni."

Vedeți, deocamdată numai **asta** rămîne în istorie.

În sîmbăta care a urmat după cea sîngeroasă, la radio s-a anunţat că „muncitorii de la uzina constructoare de locomotive electrice şi-au luat angajamentul să îndeplinească planul septenal înainte de termen".

...Dacă ţarul n-ar fi fost un nevolnic, i-ar fi trecut şi lui prin minte la 9 ianuarie la Petersburg să-i aresteze pe muncitori cu praporii şi să le trîntească nişte condamnări pentru *banditism*. Şi nu s-ar mai fi pomenit de nici o mişcare revoluţionară.

Iată şi în oraşul Alexandrov, în 1961, cu un an înainte de Novocerkassk, miliţia a bătut un arestat pînă l-a omorît şi pe urmă a interzis să fie dus la cimitir pe lîngă „secţia" ei. Mulţimea s-a înfuriat şi a incendiat secţia de miliţie. S-au făcut arestări pe loc. (O poveste asemănătoare se va petrece la scurtă vreme şi în Murom.) Dar cum să fie încadraţi acum cei arestaţi? Sub Stalin primea 58 chiar şi un croitor care înfigea un ac într-un ziar. Acum au procedat mai inteligent: devastarea miliţiei nu trebuie considerată un act politic. Aceasta nu-i decît banditism ordinar. Instrucţiunile primite aşa glăsuiau: „dezordinile provocate de mulţimi" să nu fie considerate politică. (Atunci, de fapt, ce se încadrează la politică?)

Uite aşa au dispărut de la noi *politicii*.

Continuă să curgă valul care n-a secat niciodată în URSS. Acei criminali pe care nu i-a atins nicicum „valul binefăcător trezit la viaţă..." etc. Un val neîntrerupt în toate deceniile: şi „cînd au fost încălcate normele leniniste", şi cînd au fost respectate, care în timpul lui Hruşciov a cunoscut o intensificare înverşunată.

Aceştia sunt credincioşii. Cei care s-au împotrivit noii şi aprigei campanii de închidere a bisericilor. Călugării care erau aruncaţi afară din mînăstiri. Sectanţii îndărătnici, în special cei care se sustrăgeau de la efectuarea serviciului militar, aici – nu vă supăraţi – este vorba de sprijin direct acordat imperialismului, şi în timpurile noastre blînde, pentru primul refuz – cinci ani.

Însă aceştia nu sunt cîtuşi de puţin politici, aceştia sunt „religioşii", care trebuie *educaţi:* să fie daţi afară de la serviciu pentru credinţa lor; să fie trimişi comsomoliştii să le spargă geamurile; să fie obligaţi pe cale administrativă să se prezinte la conferinţele pe teme antireligioase; să li se scoată uşile de la biserici, folosind sudura autogenă, să doboare cupolele bisericilor folosind tractoarele, să alunge babele cu furtunul de pompieri. (Acesta-i *dialog*, nu-i aşa, tovarăşi comunişti francezi?)

Iată ce le-au spus călugărilor din Poceaev la Sovietul Deputaţilor Muncitorilor: „Dacă vom aplica legile sovietice, va trebui să aşteptăm comunismul mult şi bine".

Şi numai în ultimă instanţă, cînd *educaţia* nu ajută, trebuie să recurgi la lege.

Vedeţi însă unde străluceşte noblеţea diamantină a Legii noastre de astăzi: noi nu judecăm cu uşile închise, ca pe vremea lui Stalin, nu judecăm în contumacie, – procesele noastre sunt semipublice (adică în prezenţa unei jumătăţi de public).

Am în mînă notiţele luate la procesul baptiştilor din oraşul Nikitovka, Donbass, ianuarie 1964.

Iată cum s-a desfăşurat. Baptiştii care au venit să asiste, sub pretextul identificării, sunt ţinuţi trei zile la închisoare (pînă trece procesul şi ca să-i sperie). Un om care a aruncat inculpaţilor flori (un cetăţean liber!) a fost închis pe zece zile. Tot atît a primit şi un baptist care lua note în timpul procesului, notele i le-au confiscat (s-au păstrat altele). Un grup de comsomolişti aleşi au fost introduşi printr-o uşă laterală înaintea celuilalt public, ca să ocupe primele rînduri. În timpul procesului – strigăte din sală: „Să fie stropiţi cu gaz şi să li se dea foc!" Tribunalul nu interzice aceste strigăte îndreptăţite. Procedeele obişnuite ale tribunalului: depoziţiile vecinilor ostili; mărturiile minerilor speriaţi: aduc în faţa instanţei fetiţe de nouă şi unsprezece ani (important e să meargă bine procesul, ce se va întîmpla pe urmă cu aceste fetiţe – puţin le pasă). Caietelele lor cu texte religioase figurează ca probe materiale.

Unul dintre inculpaţi este Bazbei, tată a nouă copii, miner, care n-a primit niciodată vreun ajutor de la comitetul sindical tocmai pentru că este baptist. Dar pe fata lui Nina, elevă în clasa a opta, au izbutit s-o zăpăcească, s-o cumpere (cincizeci de ruble de la comitetul sindical al minei), i-au făgăduit s-o ajute în continuare să intre la institut, şi ea a făcut la anchetă nişte depoziţii fantastice împotriva tatălui: că a vrut s-o otrăvească cu o citronadă stricată, că în timp ce credincioşii se întîlneau în pădure ca să se roage (în orăşel erau persecutaţi), acolo aveau „un emiţător radio – un copac înalt, înfăşurat în sîrmă". De atunci, Nina a început să fie chinuită de mustrări de conştiinţă că a făcut mărturisiri false, s-a îmbolnăvit de cap şi a fost internată la spitalul de boli psihice, în salonul celor violenţi. Totuşi a fost citată la proces în speranţa că va face depoziţiile aşteptate. Ea însă neagă totul: „Anchetatorul mi-a dictat tot ceea ce trebuia să spun". Nu-i nimic, judecătorul fără ruşine se şterge la gură şi consideră ultimele depoziţii ale Ninei fără valoare, iar pe cele preliminare – valabile. (În genere, cînd depoziţiile convenabile acuzării sunt date peste cap, tribunalul recurge la tactica sa specifică, pe care o aplică în permanenţă: nu ia în seamă mărturisirea făcută în instanţă, ci se sprijină pe cea preliminară, făcută la anchetă: „Păi cum aşa?... În depoziţiile dumneavoastră scrie... La anchetă aţi spus... Cu ce drept retrageţi ce aţi spus?... Pentru asta puteţi fi judecat!")

Judecătorul nu vrea să audă nimic care ţine de esenţă, de adevăr. Aceşti baptişti sunt persecutaţi pentru faptul că nu vor să-i recunoască pe predicatorii trimişi de un ateist, împuternicitul statului de la departamentul cultelor, ei vor predicatorii lor (conform statutului baptiştilor, predicator poate fi oricare dintre fraţii lor). Există o indicaţie a comitetului regional de partid: să fie judecaţi, dar să le fie luaţi copiii. Şi acest lucru va fi îndeplinit, deşi, iată, doar de curînd, cu mîna stîngă, Prezidiul Sovietului Suprem a semnat (2 iulie 1962), convenţia mondială „privind lupta cu discriminarea în domeniul educaţiei"*. Acolo este un paragraf: „Părinţii trebuie să aibă posibilitatea să asigure educaţia religioasă şi morală a copiilor în conformitate cu propriile convingeri". Însă tocmai acest lucru noi nu putem să-l admitem! Toţi cei

* Desigur, noi am semnat-o din cauza negrilor americani, altfel ce nevoie am fi avut?

care, la proces, vorbesc şi vor să atingă fondul problemei pentru a ajunge la elucidarea ei sunt în mod obligatoriu întrerupţi, derutaţi, zăpăciţi şi încurcaţi de judecător. Iată nivelul polemicii lui: „**Cînd** va fi sfîrşitul lumii, dacă noi ne-am propus să construim comunismul?"

În cuvîntul final de la proces, tînăra Jenia Hloponina a spus: „În loc să merg la cinematograf ori la dans, eu citeam *Biblia* şi mă privaţi de libertate. Da, să trăieşti în libertate este o mare fericire, dar să fii liber de păcat – este şi mai mare. Lenin spunea: numai în Turcia şi în Rusia s-au păstrat astfel de fenomene ruşinoase, cum este prigonirea pentru religie. N-am fost în Turcia şi nu ştiu, dar în Rusia – precum vedeţi". Este, firește, întreruptă.

Sentinţa: doi dintre ei cîte cinci ani de lagăr, alţi doi – cîte patru, Bazbei, cel cu mulţi copii – trei. Inculpaţii primesc sentinţa *cu bucurie* şi se roagă. „Reprezentanţii muncitorilor" strigă: „Este puţin! Să li se mai adauge!" (Să-i stropească cu gaz şi să le dea foc...)

Baptiştii cei răbdători au ţinut evidenţa şi au făcut calcule; au creat un „consiliu al rudelor captivilor", care a început să editeze un buletin manuscris despre toate persecuţiile. Din acest buletin aflăm că din anul 1961 pînă în iunie 1964 au fost condamnaţi 197 baptişti*, dintre ei – 15 femei. (Toate numele sunt menţionate. Au fost socotite şi persoanele pe care le întreţineau cei condamnaţi, care au rămas acum fără mijloace de subzistenţă: 442, dintre ei, de vîrstă preşcolară – 341.) Celor mai mulţi li se dau cinci ani de exil, însă unora – cinci ani de lagăr cu regim sever (gata-gata să îmbrace ţoale vărgate!), iar ca supliment şi trei-cinci ani de exil. B.M. Zdoroveţ din Olşanî, regiunea Harkov, a primit pentru credinţă şapte ani de lagăr cu regim sever. A fost condamnat I.V. Arend, în vîrstă de şaptezeci şi şase de ani, iar din familia Lozov – toţi (tată, mamă, fiu). Evgheni M. Sirohin, invalid categoria întîi din timpul războiului de apărare a patriei, *orb de amîndoi ochii,* a fost condamnat în satul Sokolovo, raionul Zmiiov, regiunea Harkov, la trei ani de lagăr pentru educaţia religioasă dată copilelor lui Liuba, Nadia şi Raia, care i-au fost luate prin hotărîre judecătorească.

Tribunalul care l-a judecat pe M.I. Brodovski (oraşul Nikolaev, 6 octombrie 1966) nu se jenează să utilizeze documente grosolan falsificate. Inculpatul protestează: „Asta nu-i drept!" Şi i-au mîrîit ca răspuns: „Legea te va distruge, te va strivi şi te va nimici!"

Le-gea! Ştiţi, asta nu-i acea „reprimare extrajudiciară" din acei ani cînd „normele erau încă respectate".

Recent am putut face cunoştinţă cu *Demersul* lui Sviatoslav Karavanski, o carte care te înfioară, transmisă din lagăr în libertate. Autorul a avut o condamnare de douăzeci şi cinci de ani, a ispăşit şaisprezece (1944-1960), a fost eliberat (probabil a beneficiat de „două treimi"), s-a căsătorit, a intrat ca student la universitate, – dar nu! în 1965 au venit din nou după el: pregăteşte-te! mai aveai de făcut încă nouă ani*.

---

* Fiindcă veni vorba, acum o sută de ani a avut loc procesul narodnicilor, procesul „celor 193". Ce scandal, Doamne, ce tragedie! A intrat şi în manuale.

Oare unde mai este posibil aşa ceva, sub ce altă Lege, în afară de a noastră? Au atîrnat de gîtul oamenilor cu lanţuri de fier condamnările de *douăzeci şi cinci* de ani, pedepsele vor lua sfîrşit în anii '70! Deodată apare un nou cod (1961): nu mai există pedepse peste cincisprezece ani. Şi chiar un student din anul întîi la drept va înţelege că, prin urmare, condamnările de douăzeci şi cinci de ani sunt abolite! La noi însă – nu sunt. Poţi să urli pînă răguşeşti, poţi să te dai cu capul de toţi pereţii – nu se aboleşte nimic. La noi, chiar eşti invitat să-ţi termini condamnarea, dacă ai fost cumva eliberat!

Astfel de cazuri sunt numeroase. Oameni care au fost ocoliţi de epidemia eliberărilor hruşcioviste, tovarăşii noştri de brigadă, de celulă, întîlniţi prin puşcăriile de tranzit. I-am uitat demult, acum, în viaţa noastră refăcută, iar ei continuă să rătăcească pierduţi, abătuţi, năuci pe aceleaşi petice de pămînt bătătorit, printre aceleaşi turnuri de pază şi sîrmă ghimpată. Se schimbă portretele în ziare, se schimbă discursurile la tribune, se luptă contra *cultului,* pe urmă încetează să se mai lupte, – dar deţinuţii cu douăzeci şi cinci de ani, cei botezaţi de Stalin, zac încă în lagăre...

Karavanski prezintă biografiile de puşcăriaşi, care te fac să te înfiori, ale unora dintre ei.

O, gînditori de „stînga" ai Occidentului, iubitori de libertate! O, voi laburişti de stînga. O, studenţi progresişti din America, Germania, Franţa! Pentru voi, toate acestea sunt puţine. Pentru voi, nici această carte a mea nu înseamnă nimic. Doar atunci veţi înţelege numaidecît, cînd veţi auzi: „Mîinile la spate!" şi veţi călca *voi înşivă* pe pămîntul Arhipelagului nostru.

* * *

Într-adevăr, numărul politicilor de astăzi nu mai poate fi comparat cu cel de pe vremea lui Stalin: ei nu mai sunt număraţi cu milioanele şi nici cu sutele de mii.

Oare pentru că s-o fi îndreptat Legea?

Nu, s-a schimbat doar (pentru o vreme) direcţia corabiei. Izbucnesc la fel epidemii juridice, despovărînd procesul cerebral al juriştilor, şi chiar ziarele sugerează celor care ştiu să le citească: au început să scrie despre huliganism – să ştii că vor începe să aresteze în virtutea articolului privind huliganismul; scriu despre furturi din avutul statului – să ştii că vor fi arestaţi delapidatorii.

Din coloniile lor, *zekii* de astăzi scriu cu mîhnire:

„Este inutil să mai cauţi dreptate. În presă scrie una, în viaţă găseşti altceva." (V.I.D.)

„M-am săturat să fiu surghiunit din societatea şi din poporul meu. Dar unde să găseşti dreptate? Anchetatorului i se dă mai multă crezare decît mie.

---

* Însă nici asta nu-i tot – maşina comunistă de înghiţit funcţionează perfect: în 1969. pentru transmiterea unor informaţii din închisoarea din Vladimir, va mai primi încă alţi zece ani, ca să facă treizeci în cap!

Dar ce poate să ştie şi să înţeleagă o fetiţă de douăzeci şi trei de ani? Oare este în stare să-şi dea seama la ce condamnă un om?" (V. K.)

„Dosarele nu sunt revizuite, pentru că, atunci, s-ar reduce *şi schema lor de personal.*" (L. N.)

„Metodele staliniste de anchetă şi justiţia au fost pur şi simplu transferate din domeniul politicului în cel al dreptului comun, şi atît!" (G. S.)

În concluzie, iată ce spun aceşti oameni în suferinţă:

1. revizuirea proceselor nu este posibilă (căci altfel ar dispărea breasla judecătorească);

2. **la fel cum** au masacrat în virtutea articolului 58, **tot astfel** în prezent masacrează în virtutea celor de drept comun (fiindcă ei cu ce să se hrănească? şi ce s-ar întîmpla atunci cu Arhipelagul?).

Într-un cuvînt: să zicem că un cetăţean vrea să dispară din lume un alt cetăţean pe care el nu-l poate suferi (însă, firește, nu direct, cu cuţitul în spate, ci după lege). Cum să procedezi ca să nu greşeşti? Înainte trebuia să scrii un denunţ pentru 58-10. Acum însă trebuie să te sfătuieşti în prealabil cu *specialiştii* (anchetatori, miliţieni, judecători, – iar un astfel de cetăţean are întotdeauna amici de soiul ăsta): ce este la modă anul acesta? spre ce articol este orientat năvodul? cu ce articol tribunalele au randament bun? Pe acela să-l vîri în loc de cuţit.

Multă vreme a bîntuit, de pildă, articolul privind violul, – Nikita, probabil prost dispus în ziua aceea, a ordonat să nu se dea mai puţin de doisprezece ani. Şi în toate locurile mii de ciocane au început să forjeze denunţuri pentru doisprezece ani, pentru ca fierarii să nu rămînă fără lucru. Şi ăsta este un articol delicat, intim, spuneţi dacă, într-un fel, nu seamănă cu 58-10: şi acolo totul se petrece între patru ochi, şi aici; nici acolo nu se poate verifica nimic, nici aici, martorii sunt evitaţi, iar tribunalului tocmai asta îi trebuie.

Iată, de pildă, două femei din Leningrad sunt chemate la miliţie (cazul lui Smelov). – Aţi fost la o serată cu bărbaţi? – Am fost. – Aţi avut raporturi sexuale? (Despre aşa ceva există un denunţ sigur, s-a stabilit.) – A-a-am avut. – Acum una din două: aţi consimţit sau nu să aveţi relaţii sexuale? Dacă aţi consimţit, o să vă considerăm prostituate, predaţi buletinele de Leningrad şi în patruzeci şi opt de ore – afară din oraş! Dacă nu aţi consimţit, – scrieţi o declaraţie că aţi fost violate. Femeile nu doresc cîtuşi de puţin să plece din Leningrad! Şi bărbaţii primesc cîte doisprezece ani.

Iată şi cazul lui M. I. Potapov, profesor la şcoala unde predam şi eu. Totul a pornit de la o ceartă între vecinii de apartament: de la dorinţa unora dintre vecini de a se extinde şi de la faptul că soţia lui Potapov, comunistă, denunţase alţi vecini că primesc ilegal pensie. Şi – gata răzbunarea! În vara anului 1962, Potapov, care trăia paşnic şi nu bănuia nimic, este chemat pe neaşteptate la anchetatorul Vasiura şi nu s-a mai întors acasă. (Ia aminte, cititorule! Într-un stat de drept cum este al nostru, asta ţi se poate întîmpla şi dumitale, în orice zi, crede-mă!) Ancheta este uşurată de faptul că Potapov mai executase nouă ani în virtutea lui 58 (în plus, în anii '40 refuzase să facă depoziţii false împotriva coinculpatului, ceea ce i-a atras ura anchetatorului). Vasiura chiar îi spune sincer: „Din ăştia ca dumneata am băgat la

zdup mai mulți decît păr am în cap. Păcat că nu mai avem drepturile dinainte." Soția a dat fuga să-și ajute soțul. Vasiura îi zice: „Mă doare-n cot că ești membră de partid! Dacă vreau – te arestez și pe tine!" (Cum scrie N. Ioghin, substitutul procurorului general al URSS – „Izvestia", 18 noiembrie 1964: „Într-o serie de articole și reportaje, unii publiciști încearcă să deprecieze munca anchetatorului, să-l priveze de aureola romantică. De ce?")

În noiembrie 1962, Potapov este judecat. Este acuzat de violarea țigăncii Nadia, de paisprezece ani (din curtea lor) și a micuței Olia, de cinci ani, în care scop le-a ademenit să se uite la televizor. În procesele verbale ale anchetei, din partea lui Vova, un băiețel de șase ani, care niciodată în viața lui nu văzuse un act sexual, este descris calificat și amănunțit acest act „al lui nenea Mișa" cu Nadia, cum Vova, chipurile, a văzut prin fereastra inaccesibil de înaltă, cu geamuri jivrate, acoperită de un pom de iarnă și de perdele. (Pentru această dictare, *care a violat un minor cine trebuie judecat?) „Violata" Nadia timp de șase luni de cînd era gravidă n-a scos o vorbă despre asta, dar îndată ce i-a trebuit lui nenea Vasiura, a și declarat. La proces vin și profesorii de la școala noastră, – nu sunt lăsați să asiste. Însă au prilejul să vadă cum în coridor părinții îi instruiau pe „martorii"-copii să aibă grijă să nu se încurce în depoziții! Profesorii scriu o scrisoare colectivă adresată tribunalului. Singura consecință a scrisorii este că profesorii, acum, sunt chemați unul cîte unul la comitetul raional de partid și amenințați că vor fi dați afară de la școală* pentru neîncredere în justiția sovietică. *(Păi cum altfel? Aceste proteste trebuie înăbușite din față! Altfel, justiția n-o să mai aibă viață dacă opinia publică va cuteza să aibă părerea sa despre ea.) În vremea asta – verdictul: doisprezece ani de lagăr – regim sever. Și gata. Cine cunoaște mediul provincial știe bine că n-ai cum să te împotrivești? Noi suntem neputincioși. N-avem ce face. Ne vor da afară din serviciu. Nevinovatul n-are decît să piară! Tribunalul are întotdeauna dreptate și comitetul raional de partid – la fel (și ei sunt legați prin... telefon).*

Și lucrurile ar fi rămas așa. Întotdeauna rămîn așa.

Dar, printr-un concurs de împrejurări, chiar în această vreme este publicat romanul meu despre demult trecutele și incredibilele suferințe ale lui Ivan Denisovici, și comitetul raional de partid încetează să mai fie pentru mine o sperietoare: mă implic în această afacere, scriu un protest la Tribunalul Suprem al republicii și – lucru foarte important – o implic și pe O. Ceaikovskaia, corespondența ziarului „Izvestia". Și s-a declanșat o luptă care va dura trei ani.

Colosul inert, surd și obtuz alcătuit din anchetatori și tribunal trăiește numai prin faptul că este infailibil. Acest colos inert este puternic și sigur pe el pentru că niciodată nu-și revizuiește hotărîrile, că fiecare judecător poate tăia după pofta inimii, și este convins că nimeni n-o să-l corecteze. Pentru asta există o înțelegere ascunsă: orice reclamație, indiferent de super-instanța căreia îi este adresată, să fie trimisă spre examinare tocmai acelei instanțe împotriva căreia este făcută reclamația. Și nici unul dintre oamenii magistraturii (inclusiv procurorii și anchetatorii) să nu fie blamat, dacă a abuzat, s-a lăsat pradă enervării, ori răzbunării personale, sau a greșit, sau n-a făcut cum trebuie – noi îl vom acoperi! îl vom apăra! vom face zid în fața lui! Doar de aceea suntem Lege.

Cum vine asta: să începi o anchetă şi să nu acuzi? Înseamnă că anchetatorul a lucrat în gol? Cum adică: tribunalul popular să judece un proces şi să nu dea o condamnare? Înseamnă să nu recunoască munca anchetatorului, iar el să lucreze în gol! Ce ar însemna dacă tribunalul regional ar revizui hotărîrea tribunalului popular? Ar însemna să mărească procentul rebuturilor în domeniul propriu. Apoi – pur şi simplu neplăceri colegilor de breaslă, de ce? O anchetă odată începută, să zicem în urma unui denunţ, trebuie negreşit finalizată printr-o sentinţă, care *nu mai poate fi revizuită*. Şi să nu ne păcălim unul pe celălalt! Şi să nu păcăleşti comitetul raional de partid, să faci cum zic ei. Atunci nici ei nu te vor lăsa la nevoie.

Şi încă un lucru foarte important la un proces din ziua de azi: să nu foloseşti nici magnetofon, nici stenografistă, ci o secretară înceată, care cu viteză de şcolăriţă din secolul răs-trecut mîzgăleşte ceva pe foile procesului-verbal. Acest proces-verbal nu este citit în instanţă, nimeni nu trebuie să-l vadă pînă nu-l citeşte şi nu-l aprobă judecătorul. Numai ceea ce aprobă judecătorul înseamnă proces, că s-a citit şi s-a spus la proces. Iar ceea ce am auzit cu urechile noastre – asta n-a existat, asta a fost fum.

Faţa neagră, lăcuită, a adevărului este mereu prezentă în mintea judecătorului – acesta-i aparatul de telefon din camera de consiliu. Acest oracol nu te va trăda, dar să faci cum spune el.

Noi am obţinut recursul, lucru nemaipomenit. A început o nouă anchetă. Doi ani au trecut, acei copii nefericiţi au mai crescut, ei vor să scape de acele depoziţii mincinoase, să le uite, dar nu, din nou părinţii şi noul anchetator îi tîrăsc la judecată: uite aşa trebuie să vorbeşti, uite asta trebuie să spui, altfel mama ta o să aibă neplăceri: dacă n-o să-l condamne pe nenea Mişa, o s-o condamne pe mama ta.

Şi iată-ne aşezaţi în sala de judecată a tribunalului regional din Riazan. Ca întotdeauna – avocatul nu are nici un drept. Judecătorul poate să-i respingă orice protest şi nu-l poate controla nimeni. Din nou sunt folosite în mod necinstit depoziţiile vecinilor ostili. Din nou sunt folosite fără scrupule depoziţiile minorilor (comparaţi cu procesul lui Bazbei). Judecătorul nu se adresează copiilor: „Povesteşte cum a fost", nu-i roagă: „Spune adevărul", ci: „Povesteşte ce ai spus la anchetă!" Martorii apărării sunt derutaţi, încurcaţi şi ameninţaţi: „Dar la anchetă aţi declarat... Cine v-a dat dreptul să vă retrageţi depoziţia?"

Asesoarele stau sub presiunea judecătoarei Avdeeva, ca nişte mieluşei sub laba unei leoaice. (Apropo, unde sunt judecătorii de altădată, bătrînii venerabili cu barba albă? Nişte muieri abile şi viclene au ocupat locurile de judecători ale bărbaţilor.) Are părul ca o coamă şi un fel dur, masculin, de a vorbi, iar cînd vrea să arate cît de pătrunsă este de marea importanţă a propriilor cuvinte, vocea ei capătă vibraţii metalice. Îndată ce procesul o ia puţin pe un curs ce nu-i convine, ea se înfurie, loveşte cu coada, *se face stacojie de încordare, îi întrerupe pe martorii indezirabili, îi ameninţă pe profesorii noştri: „Cum aţi îndrăznit să vă îndoiţi de justiţia sovietică?" „Cum aţi putut să credeţi că cineva i-a învăţat pe copii ce să vorbească?* Care va să zică, *voi îi educaţi pe copii în minciună?" „Dar cine a fost iniţiatorul scrisorii colective adresată tribunalului?" (În ţara socialismului nu este admisă nici măcar ideea unei acţiuni colective! Cine? Cine? Cine?) Procurorului Krivovoi (oare cine le alege*

numele?) aproape că nu-i mai rămîne nimic de făcut cu o judecătoare atît de energică.

Şi cu toate că în cursul procesului toate acuzaţiile au căzut: Vova nu putea vedea nimic pe fereastră; Olia acum neagă totul, n-a siluit-o nimeni; în toate zilele cînd putea fi săvîrşită infracţiunea, în singura cameră a Potapovilor se afla şi soţia bolnavă, şi doar nu în prezenţa ei a violat-o pe vecina-ţigancă: şi ţiganca asta mai înainte furase ceva de la ei; şi ţiganca asta nu dormea noaptea acasă, se întindea pe sub toate gardurile, în ciuda celor paisprezece ani ai ei; dar un anchetator sovietic nu putea să greşească! un tribunal sovietic nu putea să greşească! Sentinţa: zece ani! Să triumfe breasla judecătorească! Anchetatori, să nu aveţi teamă! Torturaţi mai departe!

Şi asta se petrecea de faţă cu un corespondent al ziarului „Izvestia"! Cu toată intervenţia Tribunalului Suprem al RSFSR! Dar cu cei pentru care nu intervenea nimeni ce se întîmpla?...

Şi încă un an aproape mai durează bătălia cazuistică, şi în sfîrşit, Tribunalul Suprem hotărăşte: Potapov nu este vinovat cu nimic, să fie achitat şi eliberat. (A stat trei ani în puşcărie...) Şi cum a rămas cu cei care au corupt şi au învăţat copiii ce să spună? Nu au păţit nimic, au eşuat – şi ce dacă? Dar pe pieptul de leoaică al Avdeevei a rămas măcar o pată, cît de mică? Nu, ea este unul dintre aleşii poporului, demnitar înalt. Dar cu gîdele stalinist, Vasiura, ce s-a întîmplat? A rămas pe loc, nu i-a tăiat nimeni din gheare.

Să trăieşti şi să înfloreşti, breaslă judecătorească! Noi suntem făcuţi pentru tine, nu tu pentru noi! Şi justiţia să fie pentru tine ca un covor pufos. Doar să-ţi fie ţie bine! Demult s-a proclamat că în pragul societăţii fără clase şi procesul judiciar va deveni nonconflictual (ca să reflecte nonconflictualitatea orînduirii sociale): va fi un proces unde completul de judecată, procurorul, apărarea şi chiar acuzatul însuşi vor aspira cu forţe reunite spre un ţel comun.

Această stabilitate verificată a justiţiei înlesneşte foarte mult viaţa miliţiei: ea îi dă posibilitatea să aplice fără teamă metoda *remorcă* ori „sacul cu delicte". Despre ce este vorba? Fie din indolenţa, din lipsa de promptitudine, iar uneori chiar din laşitatea miliţiei locale – unul, două şi trei cazuri de infracţiuni rămîn nerezolvate. Însă pentru evidenţă, pentru scripte, ele trebuie să figureze ca rezolvate (adică „închise")! Astfel, se aşteaptă un prilej favorabil. Şi în ziua cînd la secţie este adus un ins maleabil, speriat, ori cam nătîng, îi aruncă în spinare toate aceste cazuri nerezolvate: el, acest tîlhar imposibil de prins, le-a săvîrşit pe toate în decurs de un an! Snopit în bătăi, epuizat, el este silit să „recunoască" toate aceste delicte, să semneze, după care va primi o pedeapsă mare, corespunzătoare crimelor săvîrşite, ridicînd pata de pe raion. (În Artaşat, lîngă Erevan, a fost săvîrşită o crimă. În 1953 au prins unul la întîmplare, l-au garnisit cu martori falşi, l-au bătut şi i-au dat douăzeci şi cinci de ani. Iar în 1962 a fost descoperit adevăratul ucigaş...)

Viaţa societăţii se însănătoşeşte foarte mult datorită faptului că viciile nu rămîn nepedepsite. Şi anchetatorii miliţiei primesc prime speciale.

Curăţarea raionului de pete poate fi realizată şi prin metoda inversă: să faci astfel ca şi cum delictul nici nu ar fi fost săvîrşit. Fostul *zek* Ivan Emelianovici Brîxin, şaizeci şi nouă de ani, care, cîndva, şi-a executat cei zece ani ai săi (amicul meu din *şaraşka* Marfino), în iulie 1978 a fost bătut mortal şi jefuit de doi huligani tineri, seara, în orăşelul de vile Turist. A zăcut două ore întins în staţia de autobuz fără să-l ridice nimeni. Apoi este adus la spitalul din Dedenevo – cel mai apropiat. Medicul Savelieva nu poate să-i acorde nici un ajutor, şi nu-l trimite la un spital de traumatologie; deşi el îşi spune numele, prenumele şi patronimicul, vîrsta, – ea nu comunică despre rănit pe linie medicală, nici chiar la miliţie, şi aşa **trei zile şi trei nopţi**, vreme în care omul cu hematom, cu hemoragie la creier, cu dinţii făcuţi zob, cu ochii injectaţi zace, nu numai fără nici un ajutor medical, dar chiar şi fără îngrijirea unei infirmiere (se îmbătase), pe o muşama, pînă la umeri în urină. Trei zile şi trei nopţi familia se agită, îl caută chiar în acest orăşel, dar medicul nu anunţase nicăieri. În sfîrşit, îl găsesc şi, cu eforturi proprii – nu ale spitalului – cheamă de la Moscova un autobuz de reanimare, care îl duce la neurochirurg; acela îl operează la cap, dar nu-l poate salva de hemoragie internă. Bolnavul moare după nouă zile de chinuri.

Miliţia locală din Ikşansk a primit concluzia expertizei medico-legale, dar nu se grăbeşte cu ancheta şi nici măcar nu examinează, la spital, hainele celui ucis, nu caută urme pe ele. Chestiunea este că pe aceşti huligani îi cunoaşte toată lumea din Dedenevo, dar toţi se tem de ei. Şi iată, acelaşi medic Savelieva o ajută pe anchetatoarea principală Gherasimova (în cabinetul ei, cînd a interogat-o pe soţia celui ucis, la radio se transmitea un concert de estradă) după trei luni de anchetă să ajungă la concluzia că: victima a căzut, s-a lovit şi a făcut hemoragie cerebrală. Aşadar, nu avem pe cine aresta, n-a fost nici o crimă şi raionul este curat.

Fie-ţi ţărîna uşoară, Ivan Emelianîci!

Dar societatea s-a înzdrăvenit şi mai mult, justiţia s-a consolidat şi mai abitir din acel an cînd a fost chemată să-i înhaţe, să-i judece şi să-i deporteze pe *paraziţi*. Acest decret[8] într-o oarecare măsură a înlocuit, de asemenea, suplul 58-10: acuzarea era la fel de insinuantă, imaterială şi – imparabilă. (Au izbutit să i-l aplice poetului I. Brodski[9].)

Acest cuvînt – parazit – a fost denaturat îndată ce s-au atins de el. Adevăraţii paraziţi, trîntori cu salarii grase, s-au aşezat în jilţurile judecătoreşti, şi au început să curgă condamnările pentru truditorii săraci şi meşterii iscusiţi care se zbăteau, după o zi de lucru, să mai cîştige cîte ceva. Şi cu cîtă răutate – eterna răutate a celor îmbuibaţi împotriva celor flămînzi – s-au năpustit asupra acestor „paraziţi"! Doi ziarişti, lipsiţi de scrupule, ai lui Adjubei[10] („Izvestia", 23 iunie 1964), nu s-au jenat să declare: paraziţii nu sunt deportaţi destul de departe de Moscova! li se permite să primească pachete şi bani de la rude! nu sunt supuşi unui regim suficient de sever! „nu sunt siliţi să muncească din zori şi pînă în noapte", – chiar aşa scriu textual: *din zori şi*

pînă în noapte! Dar în zorii cărui comunism şi în baza cărei constituţii se cere această corvoadă iobăgească?!

Am enumerat cîteva valuri importante, care (alături de hoţia din avutul statului, ce se menţine permanent la acelaşi nivel) completează continuu Arhipelagul.

Şi nu degeaba, cîtuşi de puţin, cutreieră străzile şi stau la sediile lor şi sfărîmă dinţii persoanelor reţinute membrii „drujinei populare", aceşti bandiţi sau „grupuri de şoc", recrutaţi de miliţie, care nu sunt pomeniţi în constituţie şi n-au nici o răspundere în faţa legii.

Completările Arhipelagului continuă. Şi în ciuda faptului că societatea este de mult fără clase, şi pe aproape jumătate de cer s-a aşternut văpaia comunismului, noi ne-am obişnuit cu ideea că crimele nu se isprăvesc, nu se împuţinează, şi chiar au încetat să ne mai facă promisiuni. Prin anii '30 promiteau cu siguranţă: încă puţin, încă vreo cîţiva ani! Acum nu mai făgăduiesc nimic.

Legea noastră este puternică, foarte ingenioasă, şi deloc asemănătoare cu tot ceea ce pe Pămînt se cheamă „lege".

Proştii de romani au născocit principiul: „Legea nu are putere retroactivă". Ba la noi are! Auziţi ce bălmăjeşte o veche zicală reacţionară: „Astăzi nu se scrie lege pentru ieri". Ba la noi se scrie! Dacă a fost emis un nou Decret la modă şi Legea arde de nerăbdare să-l aplice acelora care au fost arestaţi mai înainte, – de ce nu? se poate! Aşa a fost cu traficanţii de valută şi cu şperţarii: instanţele locale, de pildă cele din Kiev, au trimis listele la Moscova, ca să li se indice cui pot să aplice puterea retroactivă (să li se mărească *bobina* ori să li se ofere *nouă grame de plumb*[11]). Şi au aplicat-o.

Apoi, Legea noastră ştie să prevadă viitorul. S-ar părea că **înainte** de proces nu se ştie cum se va desfăşura judecata şi care va fi sentinţa. Dar ce să vezi? Revista „Soţialisticeskaia zakonnost" („Legalitatea socialistă") publică toate acestea *înainte* de a avea loc judecata. Cum a ghicit? Întrebaţi...

„Soţialisticeskaia zakonnost" (organul Procuraturii URSS), ianuarie 1962, Nr. 1. Bun de tipar: 27 decembrie 1961. La pp. 73-74 – articolul lui Grigoriev (Gruzd): Călăii fascişti, *care conţine un fel de reportaj de la procesul criminalilor de război estonieni de la Tartu. Corespondentul descrie interogatoriul martorilor; probele materiale de pe masa judecătorului; interogatoriul inculpatului („a răspuns cinic asasinul"), reacţia ascultătorilor, cuvîntul procurorului. Şi anunţă condamnarea la moarte. Şi totul s-a desfăşurat* întocmai, *dar de-abia la 16 ianuarie 1962 (v. „Pravda" din 17 ianuarie); cînd revista* ieşise de sub tipar şi se vînduse. *(Procesul fusese amînat, dar nu s-a comunicat şi la revistă. Ziaristul a primit un an muncă forţată.)*

Legea noastră nu ştie ce-i acela păcatul falsei mărturii, în general ea nu-l socoteşte delict! O legiune de martori mincinoşi trăieşte în tihnă şi belşug printre noi, ei păşesc vajnici spre bătrîneţea venerabilă, se desfată la asfinţitul auriu al vieţii. Doar ţara noastră, singură în toată istoria universală, unică în lume poartă de grijă martorilor mincinoşi!

Legea noastră nu-i pedepseşte pe judecătorii şi procurorii ucigaşi. Ei îşi îndeplinesc serviciul onorabil, vreme îndelungată, şi, plini de distincţie, intră în anotimpul bătrîneţii.

Şi nu poţi să nu-i recunoşti Legii noastre zbaterile şi cauzele specifice oricărei gîndiri creatoare pline de înfrigurare. Se zbuciumă Legea: într-un an criminalitatea trebuie să scadă brusc! trebuie mai puţini oameni arestaţi! mai puţini judecaţi! cei condamnaţi să fie puşi în libertate pe cauţiune! Pe urmă alt zbucium: răufăcătorii au devenit exasperanţi! destul cu eliberările pe cauţiune! să se înăsprească regimul! pedepsele să devină mai drastice; nemernicii să fie executaţi!

Dar în pofida loviturilor furtunii, corabia Legii înaintează maiestuos şi lin. Judecătorii Supremi şi Procurorii Supremi au multă experienţaţi şi aceste lovituri nu pot să-i uimească. Ei îşi ţin Plenarele, îşi vor expedia Instrucţiunile, şi fiece schimbare nesăbuită de direcţie va fi explicată ca de mult dorită şi pregătită de întreaga noastră dezvoltare istorică, ca prevestită de Unica Învăţătură Adevărată.

Corabia Legii noastre este pregătită pentru orice schimbare de direcţie. Şi dacă mîine se va da ordin să fie din nou întemniţaţi milioane de oameni pentru felul de a gîndi, şi să fie deportate popoare întregi (aceleaşi din nou ori altele), sau oraşe răzvrătite, şi iarăşi să fie atîrnate cele patru numere, corpul ei puternic nu se va clinti aproape deloc, etrava ei nu se va înconvoia.

Şi versul lui Derjavin va rămîne invariabil, dar el nu va fi decît pe înţelesul inimii aceluia care l-a trăit pe pielea lui:

Un tribunal nedrept mai rău e decît lotrul.

Da, asta a rămas. A rămas cum a fost pe vremea lui Stalin, cum a fost în toţi anii descrişi în această carte. S-au editat şi s-au tipărit multe Baze, Decrete, Legi, contradictorii şi congruente, dar ţara nu trăieşte după ele, nu după ele se fac arestările, nu după ele se judecă, nu după ele se fac expertizele. Doar în acele puţine cazuri (15%?), cînd obiectul anchetei şi al dezbaterilor judiciare nu atinge nici interesele statului, nici ale ideologiei dominante, nici interesele personale sau viaţa tihnită a vreunui demnitar, în aceste cazuri, corpul judiciar poate să beneficieze de acest privilegiu: să nu telefoneze nicăieri, să nu primească *indicaţii* de la nimeni, ci să judece în fond, cu bună credinţă. În toate celelalte cazuri, în marea lor majoritate, penale ori civile, – aici nu-i nici o diferenţă – nu pot să nu fie atinse interese importante ale vreunui preşedinte de colhoz, ale vreunui soviet sătesc, ale vreunui şef de atelier, director de uzină, administrator al JEK-ului, miliţian sectorist, comandant de miliţie, medic şef, economist şef, ale vreunor şefi de direcţii şi departamente, de secţii speciale şi servicii de cadre, secretari ai comitetelor raionale şi regionale de partid şi aşa mai în sus, şi aşa mai în sus! Şi în toate aceste cazuri, dintr-un cabinet liniştit se telefonează în altul, telefonează voci domoale, potolite, şi *povăţuiesc* prieteneşte, corectează, îndrumă şi arată cum trebuie rezolvat procesul unui om neînsemnat, asupra căruia s-au concentrat intenţiile neînţelese şi necunoscute ale unor personaje sus-puse. Şi acest biet

cititor credul al ziarelor intră în sala de judecată cu convingerea dreptății care-i palpită în piept, pregătit cu argumente rezonabile, și, emoționat, le prezintă în fața măștilor adormite ale judecătorilor, fără să bănuiască măcar că sentința lui este scrisă, că este **fără** drept de apel și **nu există** cale de a corecta această sinistră hotărîre interesată, care îți pîrjolește pieptul cu nedreptatea ei strigătoare la cer.

În fața lui există însă un **zid**, ale cărui cărămizi sunt îmbinate cu mortar plămădit din minciună.

Acest capitol noi l-am intitulat *Legea în zilele noastre*. Mult mai exact însă ar fi fost dacă îl intitulam **Lege nu există.**

Aceeași fățărnicie perfidă, aceeași negură a nedreptății plutește în aerul nostru, peste orașele noastre, mai groasă decît fumul ce se înalță din coșurile furnalelor.

Construcția acestui stat uriaș, strîns în cercuri de oțel, a intrat în a doua jumătate de secol, și cercuri de oțel există, dar lege **nu există**.

Sfîrșitul Părții a Șaptea

POSTFAŢĂ

ACEASTĂ CARTE n-ar fi trebuit s-o scriu singur, ar fi fost bine s-o distribui pe capitole unor oameni competenţi şi apoi s-o corectăm într-un consiliu de redacţie, ajutîndu-ne unul pe celălalt.

Însă n-a venit încă timpul pentru o muncă de felul acesta. Cei cărora le-am propus să scrie ei anumite capitole n-au vrut să scrie, în schimb mi-au oferit povestirile lor, orale sau scrise, să le folosesc după dorinţă. I-am propus lui Varlam Şalamov să scriem împreună toată cartea, dar nici el nu s-a arătat dispus să accepte.

Ar fi fost nevoie de un întreg serviciu. Anunţuri la ziare şi la radio („Răspundeţi!"), o corespondenţă liberă, deschisă, aşa cum s-a făcut în cazul cetăţii Brest.

Dar nu putea fi vorba de o iniţiativă de asemenea amploare, deoarece chiar proiectul meu, şi scrisorile, şi materialele trebuia să le tăinuiesc, să le fărîmiţez şi să fac totul în cea mai mare taină. Şi trebuia să maschez şi timpul cînd lucram la această carte, prefăcîndu-mă că lucrez la altceva.

Am început de multe ori această carte, dar tot de atîtea ori am abandonat-o. Nu puteam să mă hotărăsc dacă are sau nu rost să mă apuc singur de cartea asta. Şi mă vor ţine oare curelele?

Cînd însă, pe lîngă materialul ce-l strînsesem, s-au adăugat şi nenumăratele scrisori primite de la deţinuţi din toată ţara, am înţeles că o dată ce toate acestea mi-au fost date mie – de acum este datoria mea.

Trebuie să precizăm că această carte, toate părţile ei, n-au stat *nici măcar o dată* alături, pe aceeaşi masă! În toiul lucrului la *Arhipelag,* în septembrie 1965, arhiva mi-a fost devastată şi mi s-a confiscat un roman. De atunci Părţile scrise ale *Arhipelagului* şi materialele pentru alte Părţi au fost răzleţite prin diferite locuri şi de atunci nu s-au mai adunat laolaltă: mi-a fost teamă să risc şi din pricina numelor proprii. Mi-am notat ca să ştiu unde să verific un anumit lucru, din care loc să elimin altceva, şi mă plimbam cu aceste fituici dintr-un loc într-altul. Ce să-i faci, acest caracter convulsiv şi impresia de lucru neisprăvit sunt proprietăţile literaturii noastre prigonite. Luaţi dar cartea aşa cum este.!

N-am întrerupt lucrul la carte, fiindcă am socotit-o terminată, ci pentru că nu mi-au mai rămas prea multe zile de trăit.

Aşadar, rog s-o primiţi cu îngăduinţă şi totodată vreau să lansez un strigăt: cînd va veni timpul şi veţi avea posibilitatea, adunaţi-vă, prieteni, care aţi scăpat teferi şi cunoaşteţi bine viaţa de lagăr, adunaţi-vă şi scrieţi lîngă

această carte un comentariu: corectați ce trebuie și adăugați unde trebuie (dar să nu iasă prea voluminos, ce se aseamănă să nu repetați). Doar atunci cartea va avea o formă desăvîrșită. Dumnezeu să vă ajute!

Singur mă mir că am izbutit să o termin și în această formă și să rămîn întreg și nevătămat. De multe ori mi-am zis: n-or să mă lase.

Închei această carte într-un an memorabil, de două ori jubiliar (și jubileele au legătură între ele): cincizeci de ani de la revoluția din octombrie, care a creat Arhipelagul, și o sută de ani de cînd a fost inventată sîrma ghimpată (1867).

Cel de al doilea jubileu va trece, cu siguranță, neobservat...

27.4.58 – 22.2.67
Riazan – Ascunzișul

DUPĂ ÎNCĂ UN AN

M-AM GRĂBIT atunci, crezînd că, oricum, dacă nu voi pieri în explozia scrisorii adresate congresului scriitorilor[1], îmi voi pierde libertatea de a scrie, precum şi accesul la manuscrisele mele. Dar lucrurile cu scrisoarea au luat o astfel de întorsătură, încît nu doar că n-am fost arestat, ci parcă m-am consolidat în granit. Şi atunci am înţeles că sunt obligat şi pot să îndrept şi să desăvîrşesc această carte.

Acum au citit-o cîţiva prieteni. Ei m-au ajutat să-i descopăr cusururile importante. N-am îndrăznit să repet experimentul cu un cerc mai larg de prieteni, şi chiar dacă voi izbuti cîndva, pentru mine va fi prea tîrziu.

În acest an, am adăugat şi am făcut tot ce am putut. Nu cred că i s-ar putea reproşa cărţii caracterul incomplet: aici nu mai sfîrşesc niciodată cu adăugirile şi oricine a avut cît de cît de-a face cu această lume ori a meditat la ea va putea întotdeauna adăuga cîte ceva care s-ar putea să fie de mare preţ. Însă există nişte legi ale dimensiunilor. Iar aici am ajuns cu dimensiunea la limită, şi n-ar trebui adăugate decît cîteva asemenea grăuncioare preţioase şi întregul edificiu s-ar prăvăli.

Şi dacă nu m-am exprimat prea fericit ori m-am repetat pe ici-pe colo, ori pe alocuri stilul este prea stufos – vă rog să mă iertaţi. Căci, oricum, nici anul acesta n-a fost prea liniştit, iar în ultimele luni am simţit din nou că pămîntul îmi arde sub picioare şi masa de scris îmi frige mîinile. Şi nici măcar pentru această ultimă redactare nu am văzut, *o dată măcar*, toată cartea la un loc, nu am ţinut-o pe aceeaşi masă.

Încă nu a venit vremea să încredinţăm hîrtiei lista întreagă a celor fără de care această carte nu s-ar fi scris, nu s-ar fi refăcut, nu s-ar fi păstrat. Dar ei ştiu asta. Să îmi îngăduie dar o plecăciune de recunoştinţă.

Mai 1968
Rojdestvo-pe-Istia

ŞI DUPĂ ÎNCĂ ZECE ANI

ASTĂZI, în surghiunul străinătăţii, am avut totuşi răgazul să pun la punct în linişte această carte, chiar dacă între timp a citit-o o lume întreagă. Încă alţi douăzeci de martori dintre foştii *zeki* m-au corectat şi au făcut adăugiri.

Aici, în Occident, am avut posibilităţi, incomparabile cu cele dinainte, de a folosi literatura scrisă şi noi ilustraţii. Cartea însă refuză să mai primească şi aceste adăugiri. Creată în tenebrele URSS prin imboldurile şi focul memoriei *zekilor*, ea trebuie să rămînă cu substratul din care a crescut.

1979
Vermont.

[SCURT ISTORIC]

O LUCRARE-SINTEZĂ despre Arhipelagul GULAG (sub acest titlu), autorul şi-a pus în gînd şi a început s-o scrie în primăvara anului 1958. Volumul ei se înfăţişa mai mic decît cel prezent, dar fusese deja adoptat principiul succesivităţii capitolelor privind sistemul penitenciar, anchetarea, tribunalele, călătoria la locul de detenţie, lagărele ITL, lagărele de ocnaşi, exilul şi prefacerile sufleteşti în anii de recluziune. Cîteva capitole au fost scrise chiar atunci, totuşi lucrul la carte a fost întrerupt, deoarece materialul – evenimente, întîmplări, persoane – provenit numai din experienţa personală a autorului şi a prietenilor lui, era în mod evident neîndestulător.

Pe la sfîrşitul anului 1962, după tipărirea lui *Ivan Denisovici,* autorul a fost potopit de scrisorile foştilor deţinuţi, – cu propuneri de a se întîlni şi a le asculta povestirile – şi ale deţinuţilor actuali. În decursul anilor 1963 şi 1964, din aceste scrisori şi prin intermediul multor întîlniri a fost adunat un material bogat de la 227 de martori. Autorul a distribuit mărturiile lor conform planului său iniţial, acum mult amplificat. În toamna anului 1964, planul cărţii a căpătat formă definitivă: şapte părţi, şi toate informaţiile suplimentare care continuau să sosească erau dispuse potrivit acestei structuri. În iarna 1964/1965, la Solotcea (lîngă Riazan), au fost scrise părţile a Cincea şi Întîi. Lucrul a continuat la Riazan şi Rojdestvo-pe-Istia în vara lui 1965 şi a fost întrerupt în septembrie, cînd GB-ul a capturat o parte din arhiva autorului. Toată documentaţia *Arhipelagului* a fost dusă numaidecît de către prietenii *zeki* într-un loc sigur („Ascunzişul", care nici astăzi încă nu poate fi dezvăluit), unde apoi, în răstimpul a două ierni, autorul a venit în secret, iar acolo, izolat cu totul de cei dragi şi de cunoscuţi, fără nici o legătură prin corespondenţă, doar cu sprijinul *zekilor* care locuiau prin apropiere, a lucrat la definitivarea cărţii. (În afară de aceste luni, la locuinţa legală, nu putea decît să citească noile cărţi primite: despre procesele judiciare, despre „reeducarea" prin lagăr, ori să se ocupe de cu totul altceva.)

Astfel, prin martie 1967, şase dintre cele şapte părţi ale *Arhipelagului* au fost isprăvite în cea de a doua redactare, redactilografiate chiar de autor, şi toate exemplarele au fost dispersate din motive de securitate. În iarna 1967-1968, la Solotcea, a continuat finisarea cărţii mai cu seamă pe baza unor izvoare livreşti. În mai 1968, la Rojdestvo-pe-Istia, cu sprijinul prietenilor, a fost dactilografiată varianta definitivă a celor trei volume şi, în acelaşi răstimp, filmul fotografic a fost expediat peste hotare. De atunci şi pînă la publicarea în anii 1973-1974 au fost operate modificări nesemnificative.

În august 1973, în circumstanțe tragice[1], GB-ul a confiscat una dintre variantele secundare, nefinisate, ale *Arhipelagului,* ceea ce a determinat publicarea neîntîrziată a cărții (YMCA-Press, Paris, dec. 1973), după care, la scurtă vreme, autorul a fost expulzat din URSS.

În străinătate, torentul scrisorilor și al mărturiilor personale a continuat, și ele, împreună cu unele informații tipărite, cunoscute în Occident, l-au îndemnat pe autor să mai efectueze niște modificări și adăugiri. Această versiune definitivă a cărții este propusă cititorului în actuala ediție de opere.

CONŢINUTUL CAPITOLELOR

Partea ÎNTÎI – OCNA

Capitolul 1 – SORTIŢI PIERZANIEI

Rezonanţa cuvintelor „ocnă", „ocnaş". – Decretul stalinist privind introducerea ocnei şi a spînzurătorii. – Biruinţele de pe front au adus completări. – Lagărul de ocnaşi de la mina nr. 17 din Vorkuta. – Ultra-regimul. – A se compara cu ocna din Sahalin de pe vremea lui Cehov. – Alte asemenea lagăre. – Supărarea cititorilor pe autor. – Trei aviatoare comsomoliste. – Femeile care trăiau cu ocupanţii. – Cum erau întemniţaţi cei mărunţi. – Dascălii de şcoală în teritoriile ocupate. – Atitudinea autorităţilor faţă de patriotism în timpul războiului sovieto-german. – De unde atîţia trădători? – Oare existenţa determină conştiinţa? – Cine *a comis greşelile?* – Ce trebuie să considerăm greşeli. – De ce atît de mulţi oameni s-au bucurat de venirea nemţilor? – Mormintele din Vinniţa. Descoperirea lor. – Oare îi doare pe cei care îi călcăm în picioare? – Unde este Învăţătura voastră? – Cui nu-i ajungea aerul. – Soţii Broneviţki. – Cum recepta aceasta tineretul. – În anii '30 nu erau nici pe departe toţi încîntaţi. – În minciuna sovietică tipărită nu se disting nuanţe. – Broneviţki-*burgomistru* şi ce trebuia el să vadă. – Luciditatea concepţiei satului antebelic. – Care erau sentimentele poporului în preajma războiului şi cum au fost nimicite. – Exodul populaţiei cu duşmanul înfrînt. – Vlasovişti din disperare. – Vlasovişti din entuziasm. – Ce ştiau aceşti oameni în anul 1941. – Să se repete metoda bolşevismului. – Paralizia şi destrămarea puterii sovietice în 1941. – Încercuiri, încercuiri. – Maiorul Kononov şi regimentul lui. – „Să transformăm războiul în război civil." – Mişcarea populară din Lokot Brianski, programul ei. – Pe Don. – Studenţii din Leningrad. – De la armata străină oamenii nu aşteptau decît răsturnarea regimului. – Occidentul avea nevoie de libertatea lui, nu de a noastră. – Dorinţa noastră de eliberare şi obtuzitatea colonială germană. – Adevărata mişcare a oamenilor de rînd. – Patria a fost trădată de vîrfurile comuniste. – Cel dintîi aliat al germanilor a fost Lenin.

Îmblînzirea regimului de ocnă în anii 1946-1947 din necesităţi economice. – Crearea Lagărelor speciale începînd din anul 1948. – Enumerarea lor. – Selecţia după articole. – Au oare nevoie sovieticii de o definiţie a ocnei?

Capitolul 2 – ZEFIRUL REVOLUŢIEI

Cînd pierzi gustul pentru bine. – Cum au schimbat condamnările de douăzeci şi cinci de ani atmosfera de detenţie. – Începutul războiului din Coreea. – Discuţie înflăcărată cu escorta. – Binecuvîntarea ţărăncii. – O fată

curajoasă. – Pavel Baraniuk şi cum i-a bătut el pe hoţi. – Ciocnirea cu „cîinii". – „Suntem iar revoluţionari!" – Aşadar, **astfel** se poate trăi în puşcărie? – Volodia Gherşuni. – Celula-grajd. – Balticii. – Relaţiile cu Ucraina după 1917. – Cei care vreţi să trăiţi – trăiţi! – Măreţia naţiei constă în măreţia faptelor. – Ce amănunte se pot ivi.

Citim ziarele. – Dorim furtună! – Ce i-au mai lăsat să dorească în afară de război? – Spiritul Lagărelor speciale din anul 1950. – Povestea lui Petia P-v. – Libertăţile tranzitului din Kuibîşev. – „O să vă arate el vouă Truman!" – Puşcăria din Omsk. – „Precum trădarea, precum tiranul..." – Ivan Alexeevici Spasski. – Închisoarea din Pavlodar. – Necunoscuta din Pavlodar. – În camioane prin stepă. – Cum trăiesc părinţii, aşa se joacă şi copiii. – Unde ne duc? – Norul de praf în noapte. – Am sosit. – Numerele.

Capitolul 3 – LANŢURI, LANŢURI...

Aici – supunere. – Cătuşele ca instrument de tortură. – Sistemul agravării regimului. – Cum erau cusute numerele. – Ce se urmărea prin folosirea lor. – Notele explicative. – Opresiunea numerelor n-a dat rezultate. – Lagărele speciale calculate pentru izolare completă. – Ocnaşii în Lagărele speciale. – Forajul uscat al cuprului. – Secţia Spassk a Steplag-ului. – Cînd invalizii muncesc mai abitir decît oamenii sănătoşi. – Cariera de piatră pentru femeile invalide. – Cînd omul este hrănit precum vitele. – Mortalitatea. – Conducerea lagărului a sfîrşit-o cu bine. – Legătura cu exteriorul este pe cale de dispariţie – Scrisorile deţinuţilor în soba cenzurii din Spassk. – Să nu ai nimic. – Sistemul percheziţiilor. – Numerele – un deranj de ordin practic. – Femeile care îşi amintesc Apocalipsa. – Escorta pedepseşte după numere. – Escorta are întotdeauna dreptate. – Dimineaţa de Bobotează sub tirul automatelor. – De ce Lagărele speciale au început cu un regim atît de dur. – Lagărul din Ekibastuz după un an. – Carcera şi scoaterea lui Gherşuni. – Scoaterea lui Tviordohleb. – Construim închisoarea lagărului. – Şirul evadărilor.

Capitolul 4 – DE CE AŢI TOLERAT?

Legitate? – Putea ţarul să întemniţeze astfel? – Interpretarea cadeto-socialistă a istoriei Rusiei. – Soldaţii decembrişti. – Răspunsul lui Puşkin. – Cazul Verei Zasulici. – Uimitoarea pustietate a puşcăriilor politice. – Nu persecuţie, ci răsfăţ. – Cum l-au prigonit pe Miliukov. – Exilul lui Ghimmer. – Asasinarea lui Maximovski. – Procesul lui Lopuhin. Codul nu este isprăvit. – Slăbiciunea regimului penitenciar. – Cum l-au persecutat pe Ulianov-Lenin. – Au fost, într-adevăr, mai brutali cu eserii? – Greva studenţească din anul 1901. – Burţev despre închisorile Petersburgului şi Europei. – Leonid Andreev în puşcărie. – Krasin, Radek, Semaşko, Parvus. – Enciclopedia literară, litera „K". – Cum a fost persecutat Krîlenko. – Guvernatorul revoluţionar. – Presa în anii reacţiunii. – Curajul neprimejdios al fotografului

din Ialta. – Exilatul Gotz conduce un ziar subversiv. – Cum l-au exilat pe Şliapnikov? – Tatăl şi fiul Zubarov. – Rudele lui Tuhacevski în URSS. – Rudele lui Troţki şi ale lui Lenin în Rusia. – Lev Tolstoi şi libertatea politică. – Cînd despre execuţii se scrie liber în ziare. – Cele opt luni de „justiţie militară" a lui Stolîpin şi de ce a fost ea cauzată. – Revoluţionarii nu aveau timp să tărăgăneze. – Perioada stolîpinistă şi perioada stalinistă. – Gradele de comprimare a materiei. – „Să se renunţe la blîndeţe." – Ce face opinia publică. – La noi societatea cultă „nu bănuia nimic". – Protestele deţinuţilor şi opinia publică din libertate. – Cămaşa sfîşiată a lui Dzerjinski. – Celebrul episod din Kara. – Dacă îl extrapolăm la noi. – Cum au crescut temnicerii noştri. – Sub regimul ţarist cei implicaţi într-o evadare nu păţeau nimic. – Închisoarea din Nijni-Novgorod după Gorki. – Mărturia lui Rataev despre exil şi închisoare. – Slăbiciunea urmăririi secrete în capitale, lipsa ei în provincie. – Atentatul lui Sazonov şi Kaliaev. – Din exilul ţarist doar leneşii nu evadau. – Evadarea şi reîntoarcerea lui Ulanovski. – Evadarea lui Parvus. – Revoltele noastre şi lipsa de pregătire a societăţii. – Noi nu am tolerat.

Capitolul 5 – POEZIA SUB LESPEDE, ADEVĂRUL SUB BOLOVAN

Fundul de cremene este un suport. – Scriu un poem. – Procedee de memorare. – Mătăniile-mărgele. – De trei ori am fost prins cu textul. – Cocoloşul de hîrtie în timpul furtunii. – Compunerea piesei ca evadare. – Întîlnirea cu versurile lui Şalamov în 1956. – Cîţi erau dintre aceştia în Arhipelag? – Anatoli Silin, poet religios. – Baptiştii.

Luminiţele spiritului se recunosc. – Prizonierul afgan. – Un tolstoian – feriţi-vă! – Jerzy Wiengierski. – Yoghinul Massamed. – Rappoport aleargă după rulou. – Tratatul lui despre iubire. – Nu moartea sperie, ci pregătirea de moarte. – Poeţii. – Ce nu-i periculos să citeşti în Lagărul special? – Cunoştinţele cu ajutorul dicţionarului lui Dahl. – Povestirile lui Vasili Vlasov. – János Rozsás. Cum a îndrăgit el Rusia. – Scrisorile lui din Ungaria. – Cîţi a sugrumat Leviathanul?

Arhidiaconul Vladimir Rudciuk. – Gheorghi Tenno la KVC. – Piotr Kişkin şi glumele lui. – Cîntecul lui Jenia Nikişin.

Capitolul 6 – UN EVADAT CONVINS

Cine este evadatul convins. – Pedepsele evadaţilor şi pentru evadaţi. – O zi şi o noapte în taiga – asta-i libertatea.

Viaţa lui Gheorghi Tenno. – Arestarea şi speranţele iniţiale. – Planul evadării din închisoarea Lefortovo. – O condamnare la ani mulţi eliberează voinţa evadatului. – Spiritul de observaţie şi chestionările din închisoare. – Revolta eşuată de la Butîrki. – Posibilităţile în staţiile de cale ferată. – Chestionarea foştilor evadaţi. – O teorie a evadărilor? – Evadări întîmplătoare şi evadări plănuite. – Evadarea lui Ivan Vorobiov. – Tenno pregăteşte o mare

evadare. – Eşti pregătit să mori, deci şi de evadare? – Ultimele ore înainte de evadare.

Capitolul 7 – MOTĂNELUL ALB

Povestirea lui Gheorghi Tenno despre evadarea lui şi a lui Kolia Jdanok.

Capitolul 8 – EVADĂRI ÎNTÎMPLĂTOARE ŞI EVADĂRI PREGĂTITE INGINEREŞTE

Din Lagărele speciale nu se poate evada. – Dar tocmai aceste evadări sunt cele mai vestite. – Evadarea lui Grigori Kudla. – Starea de spirit a deportaţilor. – Evadarea lui Stepan** şi sfîrşitul ei nefericit. – Cum a fost înjunghiat Prokopenko. – O evadare nepregătită reuşeşte.

Peretele dublu al vagonului. – Cea de-a doua evadare a lui Batanov. – Galeria din baraca disciplinară din Ekibastuz. – Păduchele grăbit. – Sfîrşit. – Arătaţi-mi aşa ceva la revoluţionari!

Capitolul 9 – BĂIEŢAŞII CU AUTOMATE

Gardieni-copii. – Legătura noastră de moarte. – În ignoranţa lor constă forţa sistemului. – Cum îi educă politrucii în ură. – Împuşcarea nepedepsită a *zekilor*. – Motivările puşcaşilor. – Tirul cu gloanţe explozive asupra coloanei *zekilor*. – Jurămîntul. – Să-ţi încredinţezi conştiinţa altora? – Vladilen Zadornîi îi apără pe băieţi. – Povestea lui. – Sistemul!

Capitolul 10 – CÎND ÎN ZONĂ ARDE PĂMÎNTUL

Cum sunt tăinuite revoltele noastre. – Revolta lui Retiunin din Oş-Kuria. – Revolta de la şantierul 501. – Revolta din Nijni-Aturiah. – Eşecul lui Stalin cu Lagărele speciale. – Conştiinţa politicilor. – Cum să facem ca *ei* să fugă *de noi?* – Primii turnători asasinaţi. – La această verigă este rupt lanţul. – „Să moară cei care nu au conştiinţa curată!" – Tocătoarea. – Maiorul doar pe jumătate bărbierit. – N-au mai răspuns la convocarea agentului operativ. – Conducerea a orbit şi a surzit. – Asocierea *zekilor* pe naţiuni. – Criză de brigadieri. – Turnătorii se refugiază în BUR. – Pămîntul zonei a luat foc! – Conducerea prezintă mişcarea ca „război al cîinilor". – Ce este războiul cîinilor. – Cum a relatat presa sovietică. – Decretul din anul 1961 privind pedeapsa cu moartea pentru asasinat în lagăr. – Întregul lagăr pe regim disciplinar. – Autoîngrădirea zonelor. – Spectacolul oferit de conducere cu pregătirea pentru eliberare. – Nu ne lăsăm arestaţi! – Am privit în jur şi am văzut cine suntem.

Capitolul 11 – LANŢURILE NI LE RUPEM PE DIBUITE

Noile relaţii cu conducerea: peste şanţ. – Ce să revendicăm? – Şi pe ce cale? – Rearanjarea zonelor din Ekibastuz. – Turnătorii îi schingiuiesc pe ai noştri. – Asaltul BUR-ului. – Înăbuşirea prin foc şi luptă. – Indiferenţa ocnaşilor faţă de soartă. – Cum am început greva de lucru şi greva foamei. – Cele trei zile ale Ekibastuzului. – Jerzy Wiengierski e mîndru. – Am învins? – Adunarea brigadierilor. – Reprimarea. – Mă internez în spital. – Despărţirea de Baraniuk.

Încă un an în Ekibastuz. – Din nou atmosferă irespirabilă. – Cursa *hozrasciotului.* – În vremea asta ai noştri erau supuşi represaliilor. – Convoiul turnătorilor-martori. – Nu, aerul s-a schimbat! – Lagărele speciale se organizează pentru noi *zeki.*

Băieţii noştri în Kenghir. – Cum s-au eliberat de cătuşe. – Trezirea celor din Kenghir. – Prima tăiere a turnătorilor. – Riposta conducerii. – S-a terminat.

Criza Lagărelor speciale la sfîrşitul vieţii lui Stalin. – Moartea lui Stalin a accentuat-o. – Amnistia Voroşilov. – Nesiguranţa emvediştilor după căderea lui Beria. – Greva din Recilag, vara lui 1953. – Represalii la mina nr. 29. – O nouă expediere a rebelilor. Arhipelagul devine neîncăpător.

Capitolul 12 – CELE PATRUZECI DE ZILE ALE KENGHIRULUI

Căderea lui Beria: i-a tulburat pe ocnaşi, i-a tulburat şi pe emvedişti. – Trebuie să devină necesari! – Salve provocatoare. – Kenghir. Şaisprezece oameni împuşcaţi cu gloanţe explozive. – Uciderea evanghelistului. – Greva lagărelor de bărbaţi. – S-a dezumflat şi de data asta. – Despărţitura: sosirea hoţilor.

Noile raporturi dintre Cincizeci şi Opţi şi hoţi. – Noua atitudine a hoţilor: politeţe faţă de Cincizeci şi Opţi, bătaie de joc faţă de conducere. – Iminenţa pregătirii revoltei din Kenghir. – Încep hoţii. – Asaltul intendenţei şi prima baricadă. – Lagărele s-au contopit! – Primele revendicări. Ce dorim? – Înalta comisie este de acord cu totul. – Ieşirea la lucru şi astuparea zidurilor prin înşelăciune. – Atacul deţinuţilor neînarmaţi sub focul mitralierelor. – Pe zonă s-a pus stăpînire, închisorile sunt deschise. – Opt mii de oameni liberi.

De ce n-au continuat să tragă. – Rebeliunea îşi alege lozincile. – Comisia şi subcomisiile ei. – Corelarea cu centrul secret. – Consolidarea apărării zonei. – Secretele subcomisiei tehnice. – Pichete şi suliţe. – Aerul puritan al rebeliunii. – Hoţii de nerecunoscut. – Aprovizionarea. – Generalii în zonă. Tratative. – Rolul lui Kapiton Kuznеţov. – Minorii refuză să se elibereze. – Serviciul securităţii, Gleb Slucenkov. – Conformiştii împotriva revoltei. – Închisoare pentru excursii. – Excursia în mină. – Acolo – nici o mişcare. – Război agitatoric la radio. – Baloanele şi zmeiele. – Evenimentele acelor zile marcate de ziare. – Simpatia cecenilor. – Spărturi în zidul lagărului pentru transfugi. – Conducerea îmbuibată fotografiază apărarea nenorociţilor. –

Transfugi nu există. – Atmosferă încinsă. – Speranţele *zekilor*. – Tinerii căsătoriţi. – Credincioşii. – Îmbărbătările la mitinguri. – Un timp istovitor ireal. – Înşelătoria de la 24 iunie. – Înăbuşirea în zorii zilei de 25. Rachete, avioane, tancuri, pistolari. – „Tribunalul crimelor de Război" şi „Pravda". – Pierderile Kenghirului sunt comparabile cu cele de la 9 ianuarie 1905 şi cu masacrul de pe Lena. – Represaliile asupra celor care au scăpat teferi. – Şi a fost reluată viaţa obişnuită. – Monumentul lui Dolgoruki.

Partea a ŞASEA – EXILUL

Capitolul 1 – EXILUL ÎN PRIMII ANI DE LIBERTATE

Istoria exilului rusesc de la Alexei Mihailovici. – Slăbirea lui spre sfîrşitul secolului al XIX-lea. – Privilegii permanente pentru politici în exilul siberian. – Caracterul vetust al exilului la începutul secolului al XX-lea. – Blîndeţea exilului pentru persoane sus-puse şi mai puţin sus-puse. – Povara morală chiar şi a unui exil blînd.

Deportarea în lupta cu răscoalele ţărăneşti din epoca sovietică timpurie. – Regularitatea exilului politic începînd din 1922. – Invenţia puterii sovietice: cercurile repetate. – Asigurarea materială a politicilor în exilul ţarist. – Asigurarea deţinuţilor de drept comun în Sahalin. – Retribuţia „politicilor" şi devalorizarea ei. – Lipsa de apărare şi slăbiciunea exilaţilor sovietici. – Dispariţia treptată a fostelor partide. – Sioniştii în anii '20. – Socialiştii în exil, slăbiciunea lor. – Înstrăinarea exilaţilor unul de celălalt şi de populaţie. – Cum şi-au interzis socialiştii să evadeze. – „Minus". – Marea Pasienţă este neîndurătoare. – Exilul – perimetru pentru cei destinaţi arestării.

Capitolul 2 – CIUMA ŢĂRĂNEASCĂ

Milioanele neobservate. – Cum a apărut acest plan? – Lovitura dată ţărănimii în 1918. – Începutul nimicirii în 1929. – Decretele din ianuarie-februarie 1930. – „Chiaburii" şi „cozile de topor". – „Activiştii". Răul nu se scoate cu pieptenele. – Deportarea compactă a satelor. – Copilandrul-chiabur Şura Dmitriev. – Motia-Micul Edison. – Morarul Laktiunkin. – Fierarul Trifon Tvardovski. – Nu trebuie să existe case de cărămidă. – Cu forţa în colhoz. – Marea Ruptură a coloanei vertebrale.

Imaginile ruinării şi deschiaburirii. – Atmosfera ciumei dăinuie ani de-a rîndul deasupra satului. – Timofei Ovcinnikov, veterinar şi cîrnăţar. – Salam în serviciul VKP (b.). – Convoaie de care iarna cu copii sugari. – Să dispară sămînţa de ţăran. – Convoaie de deportaţi. – Convoiul a ajuns la destinaţie. – Bisericile din Arhanghelsk – tranzit pentru deschiaburiţi. – Cei care mor pe stradă să nu fie ajutaţi! – Deportare spre nicăieri. – Nu poţi să-ţi alegi locul

unde vei trăi. – Aşezări transformate în lagăre. – Aşezări pustiite. – Tragedia din Vasiugan.

Viaţa în aşezările speciale. – Deportaţii aruncaţi în lagăre, despărţirea de familii. – Hotărîrea privind redarea drepturilor celor deschiaburiţi. – Propunerile să meargă pe front. – Răspunsul lui Nikolai H-v. – Prosperitatea aşezărilor uitate de autorităţi. – Deschiaburire pentru a doua oară. – Credincioşii de rit vechi din Iaruevo. – Şi alţi credincioşi de rit vechi, împuşcarea lor pe apa Eniseiului. – Înrobire prin căsătorie şi copii. – Legaţi de mine pe vecie. – Cei ce au supravieţuit cei douăzeci de ani de ciumă sunt aceiaşi sovietici. – Nimeni nu-i supărat pe Stalin. – El a învins din punct de vedere politic.

Capitolul 3 – EXILĂRILE SE ÎNDESESC

Evoluţia exilului sovietic între anii '20 şi '40. – Exilul-groapă de gunoi, „eliberarea" în exil. – Deosebirea administrativă dintre exil şi deportare. – Motivele principale ale exilului-deportare. – Un şuvoi din toate valurile. – Represaliile asupra familiei lui Kojurin. – Deportarea invalizilor războiului de apărare. – Karaganda, 1955. – Eniseisk, 1948 şi 1952. – Taseevo, 1949. – În ce constă „eliberarea" din lagăr? – „Eu pentru voi sunt tovarăş". – Instrucţiuni pentru noii exilaţi. – Variante cu căsătorie în diferite locuri. – „Muncile comune" în exil. – „În lagăr primeşti pîine!" – Umilirea şi lipsa de drepturi a exilatului. – Cînd exilatul încearcă să muncească mai cinstit decît autorităţile. – Oare este mai bine în colhoz? – Departe, la păşunat, „robul din Turgai". – În exil n-ai scăpat de strămutări. – Puterea ofiţerilor de la comenduire. – Sporirea pedepsei pentru evadare. – Plecările mai îndepărtate din cauza unei confuzii sunt tot evadări! – „Evadarea" lui A. I. Bogoslovski. – Secţia cekistă operativă. – Cariera lui Piotr Viksne. – Cea de a doua prelungire a exilului. – Izolare şi muţenie. – Unde sunt acele grupuri vesele de pe vremea lui Ulianov?...

Capitolul 4 – SURGHIUNUL POPOARELOR

Cuceririle coloniale n-au cunoscut deportări de popoare. – Experienţa stalinistă este cea dintîi. – Primii „deportaţi speciali" în timpul Ciumei Ţărăneşti. – Deportarea coreenilor din Orientul Îndepărtat în 1937. – Deportarea finlandezilor şi estonienilor în Karelia, 1940. – Deportarea nemţilor din bazinul Volgăi în 1941. – Deportarea diverselor naţiuni în anii războiului. – Tehnica deportării unui popor. – Triumful uniformităţii. – Conţine doar mici fisuri. – Unde erau deportate naţiunile. – Rărirea balticilor. – De ce au început cu ofiţerii. – Principiile selecţiei din naţiune. – Deportarea balticilor şi ucrainenilor occidentali în 1948-1951. – Ce mai era în planurile lui Stalin? – Decretele baltice şi categoriile de deportaţi. – Cum s-a perfecţionat tehnica deportării. – Convoiul estonienilor. – Rugăciuni pentru război. – Căldura cu

care i-au întîmpinat siberienii. – Activul comsomolist. – Cum au fost cumpărate zece vagoane de exilaţi pentru Ciulîm. – În minele Hakassiei. „Căutătorii de aur". – Comparaţie cu iobagii din uzine. – Deportaţii speciali în colhoz: colhoz şi lagăr totodată. – Pentru baltici – tîrnăcop şi lopată! – Scene din viaţa de zi cu zi. – „Drepturile civile încă o povară. – O, cît este de monoton!...

Nemţii, grecii, coreenii în exilul din Kazahstan. – Nesupuşii ceceni. – Întîmplarea cu familia Hudaev. – Semnificaţia vendetei.

Capitolul 5 – LA SFÎRŞITUL SOROCULUI

În detenţie visezi exilul. – Am trecut şi eu printr-asta. – Anii '50. Avantajul exilaţilor faţă de cei aparent eliberaţi. – Superstiţii la eliberare. – Mergem spre sud! – Încă o eliberare. – Vladimir Alexandrovici Vasiliev. – O nouă urmă a lui Eric Andersen. – O versiune probabilă despre el. – Clipa hotărîtoare a stabilirii locului. – Conştiinţa superioară – să nu umbli cu tertipuri. – Exilul pe viaţă în neconcordanţă cu legile sovietice. – Dar oare MGB-ul are veşnicie? – Numirea lui Vasiliev – o bătaie de joc. – Ultimul nostru convoi. – Exilaţii sunt primiţi de MGB. – Mă duc să mă angajez profesor! – În audienţă la secţia de învăţămînt. – Noapte cu lună în curtea MGB-ului. Începutul vieţii! – Şi moartea Tiranului.

Capitolul 6 – FERICIREA EXILULUI

Scriu nestingherit o piesă. – Agonia recalculării preţurilor la cooperaţia raională. – Nesupunerea mea. – Cum m-au angajat profesor. – Specificul şcolii pentru copiii din exil. – Pentru copiii kazahi. – Situaţia deprimantă a profesorilor. – Lupta lui Mitrovici cu administraţia. – Exilaţii participă la comedia alegerilor. – Povestea lui Grigori M-z. – Cum să-l judeci? – Care este limita iertării?

Avantajele unor exiluri din sud. – Exilul din Kazahstan este mai bun decît un colhoz din Ucraina. – Amnistia „Voroşilov" de la 27 martie 1953. – Cum s-a manifestat în Kok-Terek. – Îmblînzirea exilului după Beria. – Eram fericit. – Un punct de vedere purificat. – Amnistia „Adenauer" din 9 septembrie 1955. – Nu vreau în capitală! – Congresul al XX-lea şi sfîrşitul exilului. – Din nou la Lubianka. În vederea reabilitării.

Capitolul 7 – *ZEKII* ÎN LIBERTATE

„Eliberarea" sub cerul GULAG-ului. – Cei lipsiţi de exil. – Cum Natalia Stoliarova a cerut învoire să înnopteze în lagăr. – Pretutindeni hăituiţi. – Cînd fotografiile îţi sunt mînjite de prieteni. – Cînd preferi o moarte rapidă. – *Zekii* înţelepţi rămîn pe lîngă lagăr. – Cum trăiesc ei. – Cu cît ai stat mai mult în

lagăr, cu atît ai mai puține speranțe de pensie; „Cea de a doua zi din Viața lui Ivan Deknsovici". – Într-o parte – încrunți sprînceana, în cealaltă – înjugi o sută de boi. – Prețul reabilitării. – Adeverința... – De unde să afle generațiile următoare?

Slăbiciunea după eliberare. – Reînvierea. – Eliberarea ca ipostază a morții. – Refugiu în singurătate. – Să nu ai nimic de la o zonă la alta. – Este greu cu cei prosperi. – Cei care, dimpotrivă, vor să recupereze timpul pierdut. – Să te mîndrești cu trecutul ori să uiți, să uiți? – Cum se integrează *binegînditorii [bungînditorii]* în viața sovietică. – Să uiți – nu este o robie prea adîncă? – Corpul care se îngrașă. – Să uiți precum un hoț *abandonează furatul.* – Stabilitatea personalității? – Cum procedează **ca să uite?** – Țin o conferință într-o colonie de femei. – Atracția de a vizita locurile pe unde am stat. – Dar știm să ne amintim și lucruri bune. – *Zekii* sunt întotdeauna optimiști, generație puternică. – O nouă măsură a lucrurilor și a oamenilor.

Dezobișnuința, despărțirea soților pe zece, douăzeci de ani. – Cînd întîlnești în libertate pe anchetatorul tău, pe stăpînii din lagăr, pe cei care te-au vîndut. – Este zadarnic să cauți dreptate împotriva martorilor mincinoși și a ticăloșilor. – Tunete fără ploaie. – Avantaje pentru calomniatori potrivit codului penal sovietic. – Cazul Annei Cebotar-Tkaci. – Unde s-au mai pomenit atîtea nelegiuiri nepedepsite?

Partea a ŞAPTEA – STALIN NU MAI ESTE

Capitolul 1 – CUM SĂ PRIVEȘTI ASTĂZI PESTE UMĂR

Așteptam adevărul după moartea noastră. – Dezgheț scurt și neînsemnat. – După *Ivan Denisovici.* Explozia incredibilă a presei. – Explozia de scrisori. – Scrisorile dușmanilor noștri. – Cîtă neînțelegere! Încetăm să mai fim un popor unitar.

Cum au astupat breșa. „Slavă Partidului!" – Căile de substituire a Arhipelagului. – Afurisirea imperialismului internațional! – Adunările de partid secrete ale ortodocșilor. – Este oare permis să lupți contra conducerii? – Cum se salvau *binegînditorii* pe seama altora. – „De ce Suhov nu s-a luptat?" – Comuniști sau un simplu Ivan? – Născocirile presei comuniste. – Născocirile scriitorilor sovietici. – Ce bune sunt lagărele astăzi. – Poruncă: despre lagăre mai bine să nu se vorbească.

Hrușciov și Tvardovski credeau că *Ivan Denisovici* este despre trecut. – Dar și eu am crezut! – Nici o măsură a nenorocirii nu ne este îndeajuns. – Scrisorile *zekilor* de astăzi. – Și din nou s-au profilat contururile Arhipelagului. – Toate liniile de forță ale societății noastre – spre tiranie. – Cum au citit *zekii* cartea „aprobată de partid". – Și în lumea din preajma lagărelor la fel. – Istoria sculpturii lui Nedov.

Să nu-i iertaţi pe ucigaşii fascişti! – iar noi nu ştiam, nu înţelegeam... – Şi nu anchetatorii sunt vinovaţi, ci deţinuţii înşişi. – Un răstimp scurt s-au neliniştit. – Cum pot ghebiştii să ajungă la pensie. – Curăţarea arhivelor. – Vă temeţi de noi şi după ce am murit! – „E timpul să restabilim noţiunea de duşman al poporului."

Capitolul 2 – CÎRMUITORII TREC, ARHIPELAGUL RĂMÎNE

Lagărele speciale – odraslele dragi ale lui Stalin. – Slăbirea lor după moartea lui Stalin şi căderea lui Beria. – Emvediştii roagă să nu fie numiţi berianişti. – Acţiuni „ale artiştilor amatori" – dar pe alt teren. – Domiciliu extrazonal. – Comisiile de degrevare. – Arhipelagul şi emvediştii pe marginea prăpastiei.

Cum ar fi trebuit să arate adevărata eliberare a *zekilor*. – Cine şi cui trebuie să ceară iertare? – Eliberarea cu preţul recunoaşterii vinei. Era libertăţii în mantie de procuror. – 1955–1956 – anii fatali ai Arhipelagului. – Oare nu tot atunci trebuia desfiinţat? – Pe ce şi-a cheltuit Hruşciov puterea. – Contraatacul Practicienilor. – Hruşciov întăreşte lagărele între congresul al XX-lea şi al XXII-lea.

Istoria noastră se apropie de sfîrşit. – Noii martori ai epocii posthruşcioviste. – Centrala din Vladimir în timpul ţarului şi în timpul sovietelor. – Din nou „colonii" şi GUITK. – Patru regimuri. – Adio şi-un praz verde! – Scopul reformei din anul 1961: să-l facă din nou pe deţinut manevrabil. – Dar şi pachetul o să-ţi stea în gît. – Deţinuţii visează pîine. – Tirania stăpînilor lagărului cu pachetele, mandatele de bani şi cu chioşcul. – Norma de alimentare în anii '60. Foame. – Magicianul Regim. – Regimul special, vărgat. – S-a uşurat munca Practicienilor. – Activitatea „obştească" (cîinească) în lagăre. – Originalul Vania Alexeev. – Seminarele politice, radio, şcolile. – Separarea sexelor. – Comisiile de supraveghere şi experienţa Galinei Filippova. – „Educatorii din lagăr în opinia deţinuţilor. – Credeţi ziarele.

Colind instanţele să fac demersuri pentru Arhipelag. – Cum sunt legat. – Discuţie la comisia Sovietului Suprem. – Discuţie cu ministrul afacerilor interne. – La Institutul pentru Studierea Cauzelor Criminalităţii. – Răspunsuri sincere.

Capitolul 3 – LEGEA ÎN ZILELE NOASTRE

Politici n-au existat niciodată, acum nici atît... – Revolta din Novocerkassk, 1-2 iunie 1962. – Sinuciderea ofiţerului. – Tir cu explozive. – Fazele înăbuşirii. – Manevrele Biroului Politic. – Pedepsele urmează. – Tulburări în Alexandrov şi Murom. – Dezordinile de masă să nu fie considerate politică. – „Dialogul" cu Biserica prin intermediul sudurii autogene şi al tractoarelor. – Procesul baptiştilor din Nikitovka, 1964. – Cum au calculat persecuţiile. – Con-

damnările de douăzeci şi cinci de ani nu sunt, în ciuda legii, anulate. – Cei „botezaţi" de Stalin îşi continuă şederea în lagăre. – Cînd va înţelege totul şi stînga Occidentului...

Aceleaşi represalii, doar că sunt aplicate prin articole de drept comun. – Cazul lui Smelov. – Cazul lui M. Potapov. – Colosul inert al Legii este infailibil. – Nu există achitări şi nu există revizuiri. – Un episod cu tribunalul regional din Riazan. – Procedeul „remorcă" folosit împotriva unui nevinovat. – Moartea lui Ivan Brîxin. – Decretul privind paraziţii. – Nici nu mai făgăduiesc că delictele vor lua sfîrşit. – Legea noastră are putere retroactivă. – Relatarea procesului înainte de judecarea lui (Tartu, 1961). – Martorii mincinoşi huzuresc. – Nu sunt pedepsiţi judecătorii-asasini şi procurorii-asasini. – Zbaterile şi caznele Legii. – Soluţionarea cazurilor din culise. – Nedreptatea strigătoare la cer. – **Lege nu există.**

ABREVIERI ŞI SIGLE (vol. I-II-III)

AC – *Administrativnaia ceast* (Secţia administrativă).

APN – *Aghenstvo Peceati Novosti* (Agenţia de Presă Ştirile).

ARM – *Avtoremontnîe masterskie* (Atelierele de reparaţii auto).

ASA – *Antisovetskaia aghitaţiia* (Propagandă antisovietică); articol-siglă.

BAM – *Baikalo-Amurskaia [jeleznodorojnaia maghistral]* (Magistrala feroviară Baikal-Amur).

BBC – *British Broadcasting Corporation* (Corporaţia Britanică de Radiodifuziune).

BBK – *Belomorsko-Baltiiskii Kanal* (Canalul Marea Albă – Marea Baltică).

Belomorkanal – *Belomorsko-Baltiiskii Kanal* (Canalul Marea Albă – Marea Baltică).

Belomorstroi – *Belomor[skaia] stroi[ka]* (Şantierul de construcţie a canalului Marea Albă – Marea Baltică). În cea mai mare parte lucrările au fost executate cu deţinuţi.

BITR – *Biuro ispravi[itelno]-trud[ovîh] rabot* (Biroul pentru muncile reeducative).

BUR – *Barak usilennogo rejima* (Baracă disciplinară cu regim înăsprit).

Butîur – *Butîrskaia tiurma* (Închisoarea Butîrki).

Cadeţii (KD) – Partidul constituţional-democrat (1905-1917). Program: monarhie constituţională şi parlamentară, libertăţi democratice, marea proprietate asupra pământului etc. Lideri: P.N. Miliukov, A.I. Şingariov, V.D. Nabokov ş.a. Adversari ai bolşevicilor; după revoluţia din octombrie aceştia au interzis partidul cadeţilor.

CEKA – *Cerezvîceainaia komissiia po borbe s kontrrevoliuţiei, sabotajem i spekuliaţiei* (Comisia extraordinară pentru combaterea contrarevoluţiei, a sabotajului şi a speculei). A funcţionat în perioada 1917-1922, fiind predecesoarea organelor securităţii sovietice. *Cekist* – agent al CEKA.

CEKGB – *Cerezvîceainîi Komitet Gosudarstvennoi Bezopasnosti* (Comitetul Extraordinar al Securității Statului).

CEON – *Ceast osobogo naznaceniia* (Unitate cu destinație specială).

CIS – *Cilen semii* (Membru de familie); articol-siglă.

Dalstroi – *Glavnoe upravlenie stroitelstva Dalnego Severa* (Direcția generală pentru construcția Nordului Îndepărtat).

Dneproghes – *Dneprovskaia ghidroelektrostanției* (Centrala hidroelectrică de pe Nipru).

DOK – *Derevo-obdelocinîi kombinat* (Combinat de prelucrare a lemnului).

DOPR – *Dom prinuditelnîh rabot* (Casă pentru muncă forțată).

DPZ – *Dom predvaritelnogo zakliuceniia* (Unitate de detenție preventivă).

Emvedist – Lucrător, agent al MVD.

Esdek – vezi SDK.

Eserii (SR) – Partidul socialiștilor-revoluționari (1901-1923). Lideri: V.M. Cernov, A.P. Gotz, N.D. Avksentiev ș.a. Obiective principale: republică democrată, libertate politică, legislație muncitorească, socializarea pământului. Principala tactică de luptă: terorismul individual. După revoluția din februarie, împreună cu menșevicii, au obținut majoritatea în Soviete și au intrat în Guvernul provizoriu. După Octombrie bolșevicii i-au acuzat de activitate antisovietică și contrarevoluționară.

FZO – *Fabricino-zavodskoe obucenie* (Învățământ pentru fabrici și uzine).

FZU – *Fabricino-zavodskoe ucenicestvo* (Ucenicie pentru fabrici și uzine).

GB – *Gosudarstvennaia bezopasnost* (Securitatea de stat); *ghebist:* agent al GB.

GIHL – *Gosudarstvennoe izdatelstvo hudojestvennoi literaturî* (Editura de stat pentru literatură beletristică).

Glavlit – *Glavnoe upravlenie po delam literaturî i izdatelstv* (Direcția generală pentru problemele literaturii și editurilor).

GOLP – *Golovnîe otdelnîe laghernîe punktî* (*Lagpunkte* „avansate", create pentru a deschide noi tronsoane de lucru).

Gorkom – *Gorodskoi komitet* (Comitet orășenesc [de partid]).

Gosizdat – *Gosudarstvennoe izdatelstvo* (Editura de stat).

GOSPLAN – *Gosudarstvennîi planovîi komitet* [Soveta Ministrov] (Comitetul de stat al planificării de pe lîngă Consiliul de Miniştri).

GPU – *Gosudarstvennoe politiceskoe upravlenie* (Direcţia politică de stat). A înlocuit CEKA în perioada februarie – decembrie 1922.

GUITK – *Glavnoe upravlenie ispravitelno-trudovîh kolonii* (Direcţia generală a coloniilor pentru reeducare prin muncă).

GUITL – *Glavnoe upravlenie ispravitelno-trudovîh lagherei* (Administraţia generală a lagărelor de reeducare prin muncă).

GUITU – *Glavnoe upravlenie ispravitelno-trudovîh ucirejdenii* (Administraţia generală a instituţiilor de reeducare prin muncă).

GULAG – *Glavnoe upravlenie lagherei* (Administraţia generală a lagărelor).

GULGMP – *Glavnoe upravlenie lagherei gorno-metallurghiceskoi promîşlennosti* (Administraţia generală a lagărelor din industria extractivă şi metalurgică).

GULJDS – *Glavnoe upravlenie lagherei jeleznodorojnogo stroitelstva* (Administraţia generală a lagărelor de construcţii feroviare).

GUMZAK – *Glavnoe upravlenie mest zakliuceniia* (Administraţia centrală a locurilor de detenţie).

GUPR – *Glavnoe upravlenie po prinuditelnomu trudu* (Administraţia generală pentru munca forţată).

Hozrasciot – *Hoziaistvennîi rasciot* (Gospodărire chibzuită; autogestiune).

Informbiuro – *Informaţionnoe biuro* (Birou de informaţii).

Inturist – *Inostrannîi turist* (Turistul străin); firmă de servicii pentru turiştii străini şi organizatoare de excursii în străinătate pentru cetăţenii sovietici.

ISC – *Informaţionno-sledstvennaia ceast* (Secţia de anchetă şi informaţii).

ITK – a) *Ispravitelno-trudovoi kodeks* (Codul reeducării prin muncă).
b) *Ispravitelno-trudovaia koloniia* (Colonie de reeducare prin muncă).

ITL – *Ispravitelno-trudovoi lagher* (Lagăr de reeducare prin muncă).

ITR – *Injenerno-tehniceskie rabotniki* (Personal tehnico-ingineresc).

JEK – *Jilişcino-exspluataţionnaia kontora* (Administraţia unui complex de imobile de locuit).

Kaer (KR, *kontra*) – *Kontrrevoliuţioner* (Contrarevoluţionar).

KEC – *Kvartirno-ekspluataționnaia ceast* (Serviciul pentru cantonamente).

KGB – *Komitet gosudarstvennoi bezopasnosti* (Comitetul securității de stat). Funcționează din 1954, pe lîngă Consiliul de Miniștri.

KOLP – *Komendantskie otdelnîe laghernîe punktî* (*Lagpunkte* speciale cu comandament propriu).

Kombedî – *Komitetî bednotî* (Comitetele sărăcimii); organizații ale sărăcimii sătești, create în Rusia europeană (11 iunie 1918), constituind în majoritatea cazurilor organele efective ale puterii de stat. La sfîrșitul anului 1918 și-au predat atribuțiile sovietelor sătești.

Komintern – *Kommunisticeskii internațional* (Internaționala comunistă, Internaționala a III-a); organizație (1919-1943) care a reunit partidele comuniste din diferite țări, creată din inițiativa lui V.I. Lenin.

KPSS – *Kommunisticeskaia Partia Sovetskogo Soiuza* (Partidul Comunist al Uniunii Sovietice).

KPZ – *Kamera predvaritelnogo zakliuceniia* (Celulă de detenție preventivă).

KRA – *Kontrrevoliuționnaia aghitației* (Propagandă contrarevoluționară); articol-siglă.

KRD – *Kontrrevoliuționnaia deiatelnost* (Activitate contrarevoluționară); articol-siglă.

KRM – *Kontrrevoliuționnoe mîșlenie* (Gîndire, intenție contrarevoluționară); articol-siglă.

KRTD – *Kontrrevoliuționnaia trotkistskaia deiatelnost* (Activitate contrarevoluționară trotkistă); articol-siglă.

KTR – *Katorjnîe rabotî* (Muncă silnică).

KUKKS – *Kursî usoverșenstvovania kavaleriiskogo komandnogo sostava* (Cursurile de perfecționare pentru cadrele de comandă din cavalerie).

KVB – *Kulturno-vospitatelnîe boetociki* (Posturi de luptă cultural-educative).

KVC – *Kulturno-vospitatelnaia ceast* (Secție cultural-educativă).

KVJD – *Kitaisko-vostocinaia jeleznaia doroga* (Calea ferată a Estului chinezesc); *kavejedist* – lucrător la KVJD.

KVO – *Kulturno-vospitatelnîi otdel* (Sector cultural-educativ).

Lagpunkt – *Laghernîi punkt* („Filială" a unui lagăr, organizată de obicei în apropierea unui loc de muncă îndepărtat și dispunînd de structuri specifice proprii).

LKSM – *Leninskii kommunisticeskii soiuz molodioji* (Uniunea tineretului comunist leninist).

MGB – *Ministerstvo gosudarstvennoi bezopasnosti* (Ministerul securității statului).

MGU – *Moskovskii gosudarstvennîi universitet* (Universitatea de stat din Moscova).

MHAT – *Moskovskii Hudojestvennîi Akademiceskii Teatr* (Teatrul Academic de Artă din Moscova).

MIFL – *Moskovskii institut istorii, filosofii i literaturî* (Institutul de istorie, filosofie și literatură din Moscova).

MIIT – *Moskovskii institut injenerov jeleznodorojnogo transporta* (Institutul de ingineri de căi ferate din Moscova).

MOGES – *Moskovskoe obiedinenie gosudarstvennîh elektrostanții* (Uniunea centralelor electrice de stat din Moscova).

MOOP – *Ministerstvo ohranî obșcestvennogo poriadka* (Ministerul asigurării ordinii publice).

MOPR – *Mejdunarodnaia organizațiia pomoșci borțam revoliuții* (Organizația internațională pentru ajutorarea luptătorilor revoluției).

Mossovet – Moskovskii sovet [deputatov trudiașcihsia] (Sovietul din Moscova [al deputaților muncitorilor]).

MTS – *Mașinno-traktornaia stanțiia* (Stațiune de mașini și tractoare).

MUR – *Moskovskii ugolovnîi rozîsk* (Miliția judiciară din Moscova).

MVD – *Ministerstvo vnutrennih del* (Ministerul afacerilor interne).

MVTU – *Moskovskoe vîșșee tehniceskoe ucilișce* (Școala tehnică superioară din Moscova).

Narkomat – Narodnîi komissariat (Comisariatul poporului).

NEP – *Novaia ekonomiceskaia politika* (Noua politică economică); politica economică a PCUS și a statului sovietic în perioada de trecere de la capitalism la socialism. I s-a spus nouă spre deosebire de politica zisă a „comunismului de război". A fost aplicată din 1921 pînă la mijlocul deceniului al treilea.

NEVZ – *Novocerkasskii elektrovozostroitelnîi zavod* (Uzina constructoare de locomotive electrice din Novocerkassk).

NKGB – *Narodnîi komissariat gosudarstvennoi bezopasnosti* (Comisariatul poporului pentru securitatea statului).

NKIU – *Narodnîi komissariat iustiții* (Comisariatul poporului pentru justiție).

NKO – *Narodnîi komissariat oboronî* (Comisariatul poporului pentru apărare).

NKPS – *Narodnîi komissariat putei soobșceniia* (Comisariatul poporului pentru căile de comunicație).

NKVD – *Narodnîi komissariat vnutrennih del* (Comisariatul poporului pentru afacerile interne).

NPGG – *Nelegalnîi perehod gosudarstvennoi granițî* (Trecerea ilegală a frontierei de stat); articol-siglă.

NȘ – *Nedokazannîi șpionaj* (Spionaj nedovedit); articol-siglă.

NTS – *Narodno-trudovoi soiuz* (Alianța populară a muncii); organizație a emigranților ruși din Germania (cu filiale și în alte orașe din Europa), care avea ca obiectiv principal al activității sale propaganda antisovietică. *En-te-esovist* – membru, simpatizant al acestei organizații.

OGPU – *Obiedinionnoe gosudarstvennoe politiceskoe upravlenie* (Direcția politică de stat unificată). Organ al securității (1923-1934), coordonator al activității GPU-urilor din republicile unionale.

OLJIR – *Osobîi lagher jon izmennikov rodinî* (Lagărul special al soțiilor trădătorilor de patrie).

OLP – *Otdelnîi laghernîi punkt* (Filială de lagăr autonomă).

OOR – *Osobo-opasnîi reținivist* (Recidivist deosebit de periculos).

OP – *Otdîhatelnîi punkt* (Punct de odihnă).

Oper – *Operupolnomocennîi* (Ofițer, agent operativ al CEKA).

ORS – *Otdel rabocego snabjeniia* (Secția de aprovizionare a muncitorilor).

OSO – *Osoboe soveșceane* (Conferință specială); comisie specială deliberativă pe lîngă GPU – NKVD.

Osoaviahim – *Obșcestvo sodeistviia oborone, aviaționnomu i himiceskomu stroitelstvu SSSR* (Asociația pentru sprijinirea apărării, dezvoltării aviației și chimiei în URSS).

OUN – *Organizația ukrainskih naționalistov* (Organizația naționaliștilor ucraineni).

PD – *Prestupnaia deiatelnost* (Activitate criminală); articol-siglă.

PFL – *Proverocino-filtraţionnîi lagher* (Lagăr de verificare şi filtrare).

Pomgol – Pomoşci golodaiuşcim (Ajutor victimelor foametei); comisie organizată pe lîngă VŢIK (preşedinte – M.I. Kalinin); a funcţionat în perioada iulie 1921–septembrie 1922.

PPCE – *Proizvodstvenno-planovaia ceast* (Secţia de planificare a producţiei).

PŞ – *Podozrenie v şpionaje* (Suspectare de spionaj); articol-siglă.

PVC – *Politiko-vospitatelnaia ceast* (Secţia politico-educativă).

PZ – *Preklonenie pered Zapadom* (Admiraţie faţă de Occident); articol-siglă.

Rabkrin: vezi *RKI.*

Raikom – Raionnîi komitet (Comitet raional [de partid]).

RKI *(Rabkrin) – Raboce-krestianskaia inspekţiia* (Inspecţia muncitorească şi ţărănească); organ al controlului de stat (1920-1934).

RKKA – *Raboce-krestianskaia Krasnaia Armia* (Armata Roşie a muncitorilor şi ţăranilor).

RKP *(b) – Rossiiskaia Kommunisticeskaia Partiia (bolşevikov)* (Partidul Comunist (bolşevic) din Rusia.

RNNA – *Russkaia naţionalnaia narodnaia armiia* (Armata naţională populară rusă).

ROA – *Russkaia osvoboditelnaia armiia* (Armata rusă de eliberare).

RONA – *Russkaia osvoboditelnaia narodnaia armiia* (Armata populară rusă de eliberare).

RSDRP – *Rossiiskaia soţial-demokraticeskaia raboceaia partiia* (Partidul muncitoresc social-democrat rus – PMSDR); 1898-1917; gruparea necomunistă şi-a păstrat, în Rusia, această denumire pînă în 1921.

RSFSR – *Rossiiskaia Sovetskaia Federativnaia Soţialisticeskaia Respublika* (Republica Sovietică Federativă Socialistă Rusă).

Samizdat – Samostoiatelnoe izdanie (Publicaţie independentă); modalitate de circulaţie clandestină a creaţiilor literare, istorice, filosofice, politice etc., interzise de cenzura sovietică.

SDK *(esdek)* – *Soţial-democraticeskaia partiia* (Partidul social-democrat).

Seksot – *sekretnîi sotrudnik* (colaborator secret, informator).

SLON – *Severnîe lagherea osobogo naznaceniia* (Lagărele cu destinaţie specială din Nord). *Slon* în limba rusă înseamnă elefant.

SMERŞ – *Sovetskii metod razoblaceniia şpionov* (Metoda sovietică de combatere a spionilor). Este posibil ca abrevierea să provină de la lozinca: *Smert şpionam* (moarte spionilor); serviciul de contraspionaj al armatei sovietice.

SNK: vezi *Sovnarkom.*

SOE – *Soţialno opasnîi element* (Element periculos din punct de vedere social); articol-siglă.

Sovturist – *Sovetskii turist* (Turistul sovietic); firmă de turism intern.

Sovnarkom – *Sovet narodnîh komissarov* (Consiliul comisarilor poporului); denumire a organelor executive şi de dispoziţie superioare ale puterii de stat din URSS, republicile unionale şi autonome (1917-1918). În martie 1946 au fost transformate în consilii de miniştri.

Speţî – *Speţialistî* (Specialişti); mai ales ingineri şi tehnicieni de formaţie veche, dinainte de revoluţia din octombrie.

Spetpereseleneţ – *speţialnîi pereseleneţ* (strămutat special; de fapt, exilat; deportat cu domiciliu forţat; vezi vol. III, pp. 271 şi 291).

SR – vezi *Eseri.*

SS – *Soverşenno-sekretno* (Strict secret).

STO – *Sovet truda i oboronî* (Consiliul muncii şi apărării); organ de coordonare a construcţiei economice şi a apărării, înfiinţat în 1920 în frunte cu Lenin. Membrii STO erau numiţi de Sovnarkom.

SVE – *Soţialno vrednîi element* (Element socialmente dăunător); articol-siglă.

SVPŞ – *Sviazi, veduşcie k podozreniiu v şpionaje* (Relaţii care conduc la suspectarea de spionaj).

ŞIzo, Şizo – *Ştrafnoi izoleator* (Izolator disciplinar).

TEŢ – *Teploelektroţentral* (Centrală termică).

TKP – *Trudovaia krestianskaia partiia* (Partidul ţărănesc al muncii).

TN – *Terroristiceskie namereniia* (Intenţii teroriste); articol-siglă.

TON – *Tiurma osobogo naznacenita* (Închisoare cu destinație specială).

Torgsin – *Torgovlia s inostrantami* (Centrala unională de comerț exterior).

ȚGAOR – *Țentralnîi gosudarstvennîi arhiv Oktiabrskoi Revoliutii* (Arhiva Centrală de Stat a Revoluției din Octombrie).

ȚIK – *Țentralnîi ispolnitelnîi komitet* (Comitetul central executiv).

ȚK – *Țentralnîi Komitet* (Comitetul Central).

ȚKK – *Țentralnaia kontrolnaia komissiia* (Comisia centrală de control).

UITLK – *Upravlenie ITL i kolonii* (Administrația lagărelor și coloniilor de reeducare prin muncă).

UNRRA – *United Nations Relief and Rehabilitation Agreement* (Acordul pentru ajutorarea națiunilor care au avut de suferit ca victime ale războiului). Inclusiv organizația creată de Națiunile Unite în virtutea acestui acord.

URALMAȘ – *Uralskii zavod tiajologo mașinostroeniia* (Uzina constructoare de mașini grele din Ural). Construită între 1928-1933, la Sverdlovsk. Produce utilaje pentru industria metalurgică, de extracție minieră și petrolieră.

URC – *Uciotno-raspredelitelnaia ceast* (Sectorul de evidență și repartizare).

USLON – *Upravlenie severnîh (soloveţkih) lagherei osobogo naznaceniia* (Administrația lagărelor cu destinație specială (Solovki) din Nord).

USVITL – *Upravlenie severno-vostocinîh ispravitelno-trudovîh lagherei* (Administrația lagărelor de reeducare prin muncă din Nord-Est).

USO – *Ustav strelkovoi ohranî* (Regulamentul gardei de infanterie).

VAD – *Voshvalenie amerikanskoi demokratii* (Elogierea democrației americane); articol-siglă.

Vagon-zak – *vagon [dlia] zakliucionnîh* (Vagon pentru deținuți).

VAS – *Vînașivanie antisovetskih nastroenii* (Stare de spirit antisovietică); articol-siglă.

VAT – *Voshvalenie amerikanskoi tehniki* (Elogierea tehnicii americane); articol-siglă.

VCEKA – *Vserossiiskaia cerezvîceainaia komissiia* (Comisia extraordinară – CEKA – panrusă). A fost înființată în decembrie 1917, avînd în frunte pe F.E. Dzerjinski. În 1922 a fost reorganizată în GPU.

VGS – *Vremennoe grajdanskoe stroitelstvo* (Construcție civilă provizorie).

VIKJEL – *Vserossiiskii ispolnitelnîi komitet jeleznodorojnogo profsoiuza* (Comitetul executiv panrus al sindicatului căilor ferate); august 1917 – ianuarie 1918. Conisderîndu-se că desfășoară activitate antisovietică, a fost înlocuit cu VIKJEDOR (Comitetul executiv panrus al lucrătorilor de la căile ferate), în care predominau bolșevicii.

VIR – *Vsesoiuznîi naucino-issledovatelskii institut rastenievodstva* (Institutul unional de cercetare științifică pentru cultura plantelor).

VKP(b) – *Vserossiiskaia Kommunisticeskaia Partiia (bolșevikov)* (Partidul Comunist (bolșevic) Panrus.

VNUS – *Vnutrenniaia slujba* (Serviciul interior).

VOHR – a) *Vnutrenniaia ohrana Respubliki* (Paza internă a Republicii); unități militare ale NKVD, subordonate, de fapt, VCEKA. Au ființat din 1919 pînă în 1920.

– b) Paza militarizată a locurilor de detenție. Vezi VOHRA.

VOHRA – *Voenizirovannaia ohrana mest zakliuceniia* (Paza militarizată a locurilor de detenție). În funcție de condițiile acestor locuri, efectivul pazei oscila între 3-5% și 7-8% din numărul deținuților. În perioada celui de-al doilea război mondial efectivul celor din pază se cifra la circa 3 milioane.

VSNH – *Vîsșii sovet narodnogo hoziaistva* (Consiliul superior al economiei naționale); organul central superior pentru coordonarea industriei statului sovietic (1917-1932).

VSO – *Voenizirovannaia strelkovaia ohrana* (Garda paramilitară de pușcași).

VTUZ – *Vîsșee tehniceskoe ucebnoe zavedenie* (Institut tehnic de învățămînt superior).

VȚIK – *Vscrossiiskii țentralnîi ispolnitelnîi komitet* (Comitetul executiv central panrus); organul legislativ, de dispoziție și control al puterii de stat în RSFSR (1917-1938). Președinți au fost Sverdlov (din 1917) și Kalinin (din 1919). În 1938 a fost rebotezat în Sovietul Suprem.

VȚSPS – *Vsesoiuznîi țentralnîi sovet professionalnîh soiuzov* (Consiliul unional central al uniunilor profesionale).

VUZ – *Vîsșee ucebnoe zavedenie* (Institut de învățămînt superior)

Zagotzerno – *Zernozagotovocinîi punkt* (Centru de recepționare a cerealelor).

Zek (z/k, *zeka*, *ze-ka*, pl. *zeki*) – *zakliucionnîi* (deținut); apelativ oficial.

NOTE

Partea ÎNTÎI

OCNA

Capitolul 1 – SORTIŢI PIERZANIEI

1. Cuvinte din lexicul militaro-administrativ, înlocuite după revoluţia din octombrie, apoi reintroduse treptat în cursul deceniului al patrulea şi în timpul războiului.

2. (În l. rusă – *vagonka.)* Sistem de echipare a barăcilor de locuit cu paturi pe două niveluri pentru patru persoane.

3. (În l. rusă *uplotnenie.)* Repartizare a mai multor familii într-un singur apartament.

4. Teritoriu împrejmuit cu sîrmă ghimpată unde locuiesc sau muncesc *zeki.*

5. În cartea-reportaj *Insula Sahalin* (1895), scrisă după călătoria efectuată în anul 1890.

6. Vezi *Abrevieri şi sigle.*

7. Alfabetul rus are treizeci şi două de litere, însă patru dintre ele nu erau folosite în numerotarea literală.

8. (De la germ. *polizei.)* Membri ai detaşamentelor poliţiei auxiliare, pe care trupele germane de ocupaţie îi recrutau dintre localnici.

9. (În l. rusă – *burgomistr.)* Primari numiţi de germani în localităţile rurale din teritoriile sovietice ocupate.

10. Kabaniha, personaj din piesa *Furtuna* de A. N. Ostrovski (1823-1886), tipul soacrei tiranice, bădărane şi violente.

11. *Academia Militară M. V. Frunze,* înfiinţată în 1918 la Moscova ca Academie a Statului-Major; din 1921 – Academia Militară a Armatei Roşii. Poartă numele lui Mihail Vasilievici Frunze (1885-1925), om politic, comandant de armată în timpul războiului civil, teoretician militar.

12. Adică portretul lui Stalin.
13. Portretul lui Hitler.

14. Staroste, responsabil (tot un fel de primar) în satele din teritoriile sovietice aflate sub ocupație germană.

15. Primul vers din cîntecul, devenit celebru, *Războiul sfînt*, compus de A. V. Alexandrov (1883-1946) pe versurile poetului V. I. Lebedev-Kumaci (1898-1949).

16. Decretul asupra pămîntului, adoptat a doua zi după revoluția din octombrie, care prevedea ca pămîntul să fie distribuit țăranilor.

17. Colaboratorii celei mai conservatoare reviste „Oktiabr" („Octombrie"), pe care Soljenițîn o asemuiește cu revistele de tristă faimă „Na postu" („La post") și „Na novom postu" („La noul post"), organe ale așa-zișilor scriitori proletari, în deceniul al treilea.

18. Prenume rusesc dintre cele mai răspîndite, care îi simbolizează pe ostașul de rînd și pe Maica Rusie, Rusia veșnică.

19. Versuri de V. I. Lebedev-Kumaci din cîntecul *Șiroka strana moia rodnaia (Necuprinsă-i țara mea iubită)*, frecvent interpretat la marile festivități.

20. Împrumutul de stat intern, în URSS – una din sursele mijloacelor destinate industrializării și dezvoltării economice. Pînă în 1958 se realiza prin subscriere de către populație.

21. Autorul se referă la cele trei mari procese de la Moscova din deceniul al patrulea, prin care a fost suprimată vechea gardă a bolșevicilor: august 1936 – Zinoviev și Kamenev; ianuarie 1937 – Piatakov și Radek; martie 1938 – Buharin, Rîkov, Krestinski ș.a.

22. Adică marcate într-un anumit fel, ca să se știe că posesorii lor au fost deținuți ai NKVD-ului. Vezi și p. 456, nota 6.

23. Cel mai important dintre turnurile Kremlinului din Moscova, în care este amplasat celebrul *orologiu al Kremlinului*.

24. Levitan, Iuri Borisovici (n. 1914), crainic celebru al Radiodifuziunii din Moscova, specializat (datorită calităților excepționale ale vocii sale) în prezentarea tuturor anunțurilor cu caracter solemn-patriotic.

25. De la *sovet* – sfat, povață; îndemn.

26. Spiridonova, Maria Alexandrovna (1884-1941), militant politic, membră a partidului eserilor. În 1906 l-a ucis pe G. N. Lujenovski, cel care a înăbușit răscoalele țărănești din gubernia Tambov. A fost condamnată la ocnă pe viață. În 1917 este unul dintre liderii eserilor de stînga. Arestată și condamnată, apoi

amnistiată. Ulterior a renunțat la activitatea politică. Conform altor surse – a murit într-un lagăr sovietic.

27. Blum, Léon (1872-1950), om politic francez, eseist. Lider al Partidului Socialist Francez. Prim-ministru (1936-1937, 1938, 1946-1947).

28. Naziștii au ars în piețe cărțile aparținînd autorilor de origine evreiască.

29. Poincaré, Raymond (1860-1934), om politic francez, avocat. Prim-ministru (1912-1913, 1922-1924, 1926-1929) și președinte al Franței (1913-1920). Adept al întăririi alianței franco-ruse împotriva Germaniei.

30. Piłsudski, Jozef (1867-1935), mareșal și om politic polonez. Devenind președinte al Poloniei în urma loviturii de stat din 1926, a instaurat o dictatură militară.

31. După ce Armata Roșie a invadat Polonia la 18 octombrie 1939 și după ce s-a stabilit linia de demarcație între zonele ocupate de trupele sovietice și cele germane.

32. Numele unor gardieni de lagăr. Vezi vol. II, p. 378 și urm.

33. Cean Ţzo-Lin (1873 [1876?]-1928), mareșal chinez, guvernator al Manciuriei (1911), conducător al grupării militariștilor projaponezi din China de Nord-Est.

34. MacDonald, James Ramsay (1866-1937), om politic britanic. Unul dintre fondatorii și liderii Partidului Laburist. Prim-ministru (1924, 1929-1931). Între 1931 și 1935 a condus un guvern de coaliție. În 1924, guvernul condus de el a stabilit relații diplomatice cu URSS.

35. Cel dintîi discurs al lui Stalin de la începutul războiului (22 iunie 1941), cînd s-a adresat cu „Frați și surori!" și nu cu „Tovarăși!" ca de obicei.

36. O suită de decrete și ordonanțe (27 mai, 26 iunie, 10 iulie, 17 iulie, 2 octombrie și 19 octombrie 1940) care prevedeau extinderea puterii șefilor de echipă în industria grea, interdicția pentru muncitori și funcționari de a pleca, la dorința lor, din întreprindere; calitatea proastă a producției să fie considerată crimă împotriva statului și pedepsită ca atare etc.

37. Una dintre expresiile des folosite în presa sovietică la începutul războiului.

38. Vezi și vol. I, pp. 181, 185-186.

39. Deci, înainte de anexarea Basarabiei, a Poloniei răsăritene, a Țărilor Baltice și a unei părți din Finlanda în martie 1940.

40. Sate mari ale populației căzăcești.

41. Care a organizat atentatul la viaţa lui Hitler (20 iulie 1944).

42. Cu ajutorul acestui vagon, Lenin şi tovarăşii lui s-au putut întoarce în Rusia în aprilie 1917.

43. Este vorba de Guvernul provizoriu, care s-a aflat la putere în Rusia în perioada 2 (15) martie-25 octombrie (7 noiembrie) 1917. A fost format după revoluţia din februarie de către Comitetul provizoriu al membrilor Dumei de Stat, cu acordul liderilor eseri şi menşevici ai Sovietului din Petrograd. Premieri: cadetul G. E. Lvov (1861-1925) şi eserul A. F. Kerenski (1881-1970).

44. Trupe aparţinînd Ministerului Afacerilor Interne – MVD.

45. În acest an a fost încheiat un acord privind repatrierea prizonierilor de război.

Capitolul 2 – ZEFIRUL REVOLUŢIEI

1. Muncile de bază, corespunzătoare profilului lagărului respectiv, pe care le efectuau majoritatea *zekilor*, în condiţiile cele mai grele.

2. Vers din cunoscuta poezie a lui Lermontov *Pînza* (1831).

3. Vezi volumul I, p. 350 şi urm., precum şi *Abrevieri şi sigle*.

4. Vezi volumul I, pp. 374-375.

5. Messerschmitt – avioane de vînătoare folosite de germani în cel de al doilea război mondial.

6. Lucrători, agenţi ai MVD *(vezi Abrevieri şi sigle)*.

7. Agentul operativ *(operul)*, cekistul care ţinea sub observaţie starea de spirit şi intenţiile deţinuţilor, avea sub control sistemul de informare şi efectua anchetele în lagăr.

8. Gherşuni, Vladimir Lvovici (n. 1936), adept al mişcării democratice din Uniunea Sovietică. În 1949 a fost arestat şi condamnat la zece ani de lagăr. Primeşte o nouă condamnare în 1969.

9. Gherşuni, Grigori Andreevici (1870-1908), unul din organizatorii şi liderii partidului eserilor, iniţiator al multor acte teroriste. Autorul unui volum de memorii: *Din trecutul apropiat* (1907).

10. Ucraina de Vest a fost constituită din teritoriile alipite la URSS după împărţirea, în octombrie 1939, a Poloniei între Germania şi URSS.

11. Cu ocazia răscoalei de eliberare națională din 1863-1864.

12. Soljeniţîn se referă la detaşamentele de puşcaşi letoni, unităţi militare probolşevice (organizate în 1915; în 1916 constituiau o divizie), care au jucat un rol esenţial înainte şi după revoluţia din octombrie. Detaşamentele de puşcaşi letoni au constituit timp îndelungat garda armată a Kremlinului.

13. Vezi volumul I, p. 455, nota 99.
14. Care s-au răsculat împotriva puterii sovietice.

15. Numele statului vechi rus (Rusia veche) din perioada sec. IX – începutul sec. XII, având capitala la Kiev. A fost constituit din pământurile slavilor din zona lacului Ilmen şi ale slavilor de răsărit, cunoscuţi sub numele de poliani, radimici, crivici şi alţii. S-a destrămat în 1132.

16. (În l. rusă *vossoedinenie.)* Unirea Ucrainei din stînga Niprului cu Rusia, proclamată de hatmanul Bogdan Hmelniţki în Rada (Sfatul) din Pereiaslav.

17. (Rada Centrală.) Adunarea naţională ucraineană, înfiinţată în martie 1917. Preşedinte – M. S. Gruşevski. A proclamat independenţa Ucrainei (20 noiembrie 1917), a încheiat pace cu germanii (9 februarie 1918). A fost dizolvată de germani (28 aprilie 1918).

18. Skoropadski, Pavel Petrovici (1873-1945), general în armata ţaristă, unul dintre organizatorii rezistenţei împotriva bolşevicilor în timpul războiului civil. Hatman al Ucrainei (aprilie-decembrie 1918), sprijinit de germani. Din 1918 a trăit în emigraţie.

19. Petliura, Simon Vasilievici (1879-1926), unul dintre principalii conducători ai mişcării naţionale din Ucraina (1918-1920). A participat la formarea Radei Centrale şi a *Directoriei* (Guvernului), al cărei şef a fost din februarie 1919. Din 1920 a trăit în emigraţie. Este ucis la Paris.

20. Insurecţie armată (1 august – 2 octombrie 1944) împotriva trupelor fasciste din Varşovia. Organizată şi declanşată de conducerea Armatei Krajowa (vezi vol. I, p. 455, nota 97), a luat un caracter de masă. A fost înăbuşită sîngeros (circa 200 000 de morţi), în vreme ce trupele sovietice aşteptau la marginea Varşoviei, fără să intervină.

21. Bulgakov, Mihail Afanasievici (1891-1940), prozator şi dramaturg. Autor al romanului *Maestrul şi Margareta* şi, printre altele, al unor piese şi scrieri în proză inspirate din evenimentele războiului civil în Ucraina (Kiev): romanul *Garda albă*, piesa *Zilele Turbinilor* şi altele.

22. Războiul fulger (germ.).

23. În virtutea unui decret din 2 octombrie 1940. Vezi și *Abrevieri și sigle*, abrevierea FZO.

24. Vezi volumul I, p. 454, nota 93.

25. Kravcenko, Viktor Andreevici (1905-1966), înalt funcționar sovietic, care, în 1944, cere azil politic în SUA, unde, în 1946, publică volumul *Am ales libertatea*. În 1949, intentează proces pentru calomnie unor ziariști francezi de la „l'Humanité" și „Lettres françaises". Aceștia îl acuzaseră că n-ar fi autorul cărții sale, care nu e decît o urzeală de minciuni. Pe parcursul procesului a ieșit la iveală existența lagărelor de concentrare în URSS.

26. Versuri din poezia *Slușai! (Ascultă!)*, aparținînd poetului revoluționar Golz-Miller, Ivan Ivanovici (1842-1871). Puse pe muzică de compozitorul ucrainean Piotr Petrovici Sokalski (1832-1887), au devenit un cunoscut cîntec revoluționar.

27. Șostakovici, Dmitri Dmitrievici (1906-1975), unul din marii compozitori ai contemporaneității. A compus opere, balete, 15 simfonii, poeme simfonice, muzică de cameră, corală etc. În *Simfonia XI, 1905* folosește cîntecul Slușai al lui Goltz-Miller și Sokalski. În numeroase rînduri a fost criticat pentru formalism.

28. Breșko-Breșkovski, Nikolai Nikolaevici, scriitor din emigrație, autor al unor romane de aventuri. Romanul *Madona roșie* este inspirat de războiul civil din Spania (1936-1939).

29. Campania de Gheață a flotei din Marea Baltică (17 februarie – 2 mai 1918) în timpul războiului civil. În condiții dificile de iarnă, principalele forțe ale flotei din Marea Baltică au fost transferate din Tallin la Helsinki și de acolo la Kronstadt (236 nave), deoarece erau amenințate să fie capturate de trupele finlandeze și germane.

30. Karsavina, Tamara Platonovna (1885-1978), balerină. Între anii 1909 și 1929 a participat la *Stagiunile rusești* și a făcut parte din trupa *Baletul rus* a lui S. P. Diaghilev. În perioada 1930-1955 este vicepreședintă a Academiei regale de dans din Londra.

Capitolul 3 – LANȚURI, LANȚURI...

1. *Rejimka* (de la *rejim* – regim), închisoare sau alt loc de recluziune cu regim disciplinar.

2. În cadrul alfabetului rus (33 litere), literele *şci* şi *î* se situează în partea finală, pe locurile 27 şi, respectiv, 29. Relativ puţine cuvinte încep cu *şci* şi nici unul cu *î*.

3. Doroşevici, Vlas Mihailovici (1864-1922), publicist şi critic teatral. Autor al unui volum de reportaje despre ocna ţaristă: *Sahalin (Ocna)* (1903), rezultat în urma unei călătorii săvîrşite în Extremul Orient (inclusiv Sahalin), în anul 1897.

4. *Comandantul* era un *zek* desemnat de administraţie să îndeplinească serviciul de poliţist în interiorul zonei (de obicei erau recrutaţi dintre cei condamnaţi pentru banditism; politicii nu erau admişi).

5. Poem dedicat de N. A. Nekrasov (1821-1877) soţiilor decembriştilor care şi-au urmat soţii condamnaţi la ocnă în Siberia.

6. Aici, Soljenițîn face aluzie la denumirea oficială a ITL: lagăre de *reeducare* prin muncă.

7. Poezia conţine multe aluzii la o alta, cu acelaşi titlu, scrisă în 1901 de Valeri Briusov (1873-1924), liderul poeziei moderniste ruse, şi publicată în volumul *Urbi et orbi* din anul 1903.

8. Vezi vol. I, p. 462, nota 26.

9. Vezi vol. I, p. 145 (nota autorului).

Capitolul 4 – DE CE AŢI TOLERAT?

1 Denumiri ale unor fenomene democratice din istoria Rusiei. *Zemski sobor* – adunare a reprezentanţilor claselor privilegiate din vechea Rusie (sec. XVI-XVII); obştea sătească – un fel de autoadministrare şi autogestiune a pămîntului unui sat, care au existat pînă la colectivizare; *căzăcimea liberă* (cazaci) – denumire a ţăranilor liberi, foşti dependenţi, fugiţi de pe domeniile feudalilor ruşi şi poloni, care, în sec. XV–XVI, s-au aşezat în regiunile extrateritoriale ale Rusiei şi Poloniei, unde au constituit comunităţi militare autonome (Zaporojie, Don, Kuban, Ural, Terek). În schimbul unor privilegii, aveau obligaţii militare; *ţărănimea din Nord*, ţăranii din nordul Rusiei europene, care nu au cunoscut iobăgia şi au fost (pînă la revoluţia din octombrie 1917) cei mai liberi ţărani din Rusia.

2. Ivan IV Vasilievici (cel Groaznic) (1530-1584), mare cneaz al „întregii Rusii" (din 1533), cel dintîi ţar rus (din 1547).

3. Alexei Mihailovici (vezi vol. I, p. 455, nota 1).

4. Petru cel Mare.

5. Ecaterina II.

6. Alexandru II (1818-1881), împărat al Rusiei din 1855. Fiul cel mare al lui Nicolae I. A înfăptuit reforma agrară din 1861, prin care se desființa iobăgia. Asupra lui s-au săvîrșit o serie de atentate (1866, 1867, 1879, 1880), în cele din urmă fiind ucis de un terorist de la *Narodnaia volia* (vezi vol. I, p. 465, nota 5).

7. La cîțiva ani de la urcarea pe tron, Alexandru II a purces la înfăptuirea „marilor sale reforme": abolirea iobăgiei, reforma presei, reforma justiției, a serviciului militar, crearea autoadministrației locale.

8. Vezi vol. I, p. 453, nota 79.

9. Trepov, Fiodor Fiodorovici (1812-1889), guvernator al Petersburgului (1873-1878). A fost rănit în atentatul săvîrșit asupra lui de Vera Zasulici (vezi vol. I, p. 465, nota 6).

10. Soloviov, Alexandr Konstantinovici (1846-1879), revoluționar narodnic. La 2 aprilie 1879 a săvîrșit un atentat (nereușit) la viața lui Alexandru II. A fost spînzurat.

11. Halturin, Stepan Nikolaevici (1856-1882), unul dintre primii revoluționari proveniți din rîndul muncitorilor. În 1880 a făcut să explodeze o bombă la Palatul de Iarnă. Spînzurat la Odessa ca participant la asasinarea procurorului militar V. S. Strelnikov.

12. Vezi vol. I, p. 450, nota 49.

13. Revistă literară de știință și politică, editată la Petersburg (1876-1918), de orientare narodnică. După revoluția din 1905-1907 a oscilat între pozițiile eserilor și cadeților.

14. Suhanov, N. (Ghimmer, Nikolai Nikolaevici) (1882-1940), economist și publicist, militant revoluționar Eser (1903), din 1917 – menșevic. În 1931 a fost condamnat sub acuzația de a fi făcut parte dintr-o „organizație contrarevoluționară menșevică".

15. Azef, Evno Fișelevici (1869-1918), colaborator secret al departamentului poliției. Unul dintre organizatorii partidului eserilor și inițiatorul a numeroase acte teroriste. În perioada 1901-1908 a predat poliției mulți membri ai partidului. A fost demascat în 1908 de V. L. Burțev (vezi vol. I, p. 469, nota 22).

16. Juk, Iustin Petrovici (1887-1919), revoluționar, participant la revoluțiile din 1905-1907 și din octombrie 1917. În 1919 – împuternicitul comitetului pentru apărare din Petrograd. A murit în luptă.

17. „Uniunea de luptă pentru eliberarea clasei muncitoare", înființată în anul 1895, prima încercare de partid socialist de orientare marxistă.

18. Fortăreața Petropavlovskaia din Petersburg.

19. Vezi vol. I, p. 205 și urm.

20. Cel dintîi ziar politic marxist apărut ilegal, editat de V. I. Lenin (1900-1903). Începînd cu Nr. 52, trece sub influența menșevicilor (1903-1905, Nr. 112).

21. Vezi vol. I, p. 461, nota 14.

22. Stalin a fost bănuit și chiar acuzat de a fi fost în serviciul poliției secrete țariste.

23. Este vorba de mareșalul M. N. Tuhacevski (vezi vol. I, p. 447, nota 15).

24. Andreev, Vadim Leonidovici (1903-1976), poet și prozator. Fiul lui Leonid Andreev. Autor, printre altele, al volumelor memorialistice: *Copilăria* (1963, 1966), *Istoria unei călătorii* (1966), *Întoarcerea la viață* (1969), *Peste douăzeci de ani* (1974).

25. Parte a fortăreței Petropavlovskaia devenită (de la sfîrșitul sec. XIX) închisoare politică.

26. Krasin, Leonid Borisovici (1870-1926), om politic bolșevic. Comisar al poporului pentru comerț și industrie (1918), pentru căile de comunicație (1919), pentru comerțul exterior. Primul ambasador al URSS în Franța.

27. Mill, John Stuart (1806-1873), filosof și economist englez. Creatorul pozitivismului englez, discipolul lui Auguste Compte. În *Sistemul logicii* (1843) a elaborat logica inductivă, pe care a tratat-o ca metodologie generală a științelor.

28. Wundt, Wilhelm (1832-1920), psiholog, fiziolog, lingvist și filosof german. Unul dintre inițiatorii psihologiei moderne experimentale și ai psihologiei sociale (*Psihologia popoarelor*, 10 vol.).

29. Kautsky, Karl (1854-1938), publicist și om politic german. Unul dintre liderii social-democrației germane și ai Internaționalei a II-a. Lucrări de popularizare a marxismului.

30. Semașko, Nikolai Alexandrovici (1874-1949), om politic, medic și profesor de medicină. Unul dintre organizatorii sistemului ocrotirii sănătății publice.

31. Parvus (Alexandr Lvovici Helphand) (1869-1924), militant în mișcarea social-democrată rusă și germană. Din 1903 – menșevic. După evenimentele din 1905 este condamnat la trei ani de exil administrativ, dar evadează înainte

de a ajunge la destinație. Adept al teoriei revoluției permanente, propovăduită de troțkiști.

32. Karpenko-Karîi (Tobilevici), Ivan Karpovici (1845-1907), dramaturg și actor ucrainean. Pentru activitatea sa politică în cadrul cercurilor ilegale, a fost exilat la Novocerkassk (1884-1887).

33. Kirillov, Vladimir Timofeevici (1890-1943), poet. Marinar în flota comercială din Marea Neagră. Pentru activitatea revoluționară din perioada 1905-1906, a fost exilat pe trei ani. A participat la revoluțiile din 1917. A făcut parte din grupările poeților proletari. Autorul poeziei *Noi*, care conține versurile: „În numele lui Mîine, să-l ardem pe Rafael./ Să distrugem muzeele, să strivim florile artei" – devenite una dintre lozincile proletcultismului. Victimă a represiunilor staliniste.

34. Kasatkin, Ivan Mihailovici (1880-1938), prozator. Din 1902 membru al partidului social-democrat. Arestat de numeroase ori pentru activitate revoluționară. În timpul primului război mondial (din inițiativa E. P. Peșkova – soția lui M. Gorki) și după revoluția din octombrie (din însărcinarea VCEKA) se ocupă de situația copiilor orfani și abandonați. Victimă a represiunilor staliniste.

35. Karpov, Evtihi Pavlovici (1857-1926), dramaturg și regizor. Ca participant la mișcarea revoluționară narodnică, a fost exilat în cîteva rînduri.

36. Suvorin, Alexei Sergheevici (1834-1912), publicist, scriitor și editor. În anul 1895 a înființat un teatru propriu, așa-numitul Teatru Suvorin sau Teatrul Mic din Petersburg.

37. Krjijanovski, Gleb Maximilianovici (1872-1959), om de știință, literat și politician. Prieten al lui V. I. Lenin. După revoluția din octombrie a fost președintele comisiei pentru electrificare și al Comitetului de Stat al Planificării. Autor al multor cîntece revoluționare (printre care celebra *Varșovianca*, 1896), scrise la închisoare (Butîrki) și în exil.

38. Al generalului Duhonin (vezi vol. I, p. 470, nota 9).

39. Staroselski, Vladimir Alexandrovici (1860-1916), biolog, participant la mișcarea revoluționară din Rusia. Bolșevic (din 1907). Ca locțiitor al guvernatorului guberniei Kutaisi (Georgia) (1905-1906), i-a sprijinit pe revoluționari, drept care a fost poreclit „guvernatorul roșu".

40. „Culegere de articole despre intelectualitatea rusă", apărută la Moscova (1909), editată de un grup de publiciști și filosofi (N. Berdiaev, S. Bulgakov, A. Izgoev, P. Struve ș.a.). V. I. Lenin a numit *Vehi* „enciclopedie a apostaziei liberale".

41. Crucișător din flota Mării Negre, al cărui echipaj a participat la revolta din Sevastopol (1905). Pe acest crucișător s-a aflat P. P. Schmidt, comandantul flotei revoluționare.

42. Stațiune climaterică pe litoralul Mării Negre (la 3 km sud-vest de Ialta), unde familia imperială avea o reședință de vară.

43. Gotz, Abram Rafailovici (1882-1940), revoluționar, membru al partidului eserilor. În perioada 1907-1917 se află la ocnă și în exil. În 1917 este președinte al VȚIK (vezi *Note și abrevieri*). În 1922 – condamnat de justiția bolșevică.

44. Prima conferință generală a socialiștilor internaționaliști, un prim pas spre unirea elementelor internaționaliste, care au constituit nucleul Internaționalei III.

45. Krupskaia, Nadejda Konstantinovna (1869-1939), militantă bolșevică. Soția și colaboratoarea lui Lenin.

46. Localitate situată la 14 km de orașul Tula, unde se află casa în care s-a născut, a trăit și a creat aproape 60 de ani L. N. Tolstoi.

47. Stalin.

48. Kovalskaia, Elizaveta Nikolaevna (1851-1943), revoluționară aparținînd mișcării narodnice. În 1881 a fost condamnată la ocnă pe viață, pedeapsă pe care a executat-o în ținutul rîului Kara.

49. Lavrov, Piotr Lavrovici (1823-1900), filosof, sociolog și publicist, unul dintre ideologii narodnicismului. Autorul *Scrisorilor istorice*, care s-au bucurat de mare popularitate în rîndul tinerilor revoluționari.

50. Sazonov (Sozonov), Egor Sergheevici (1879-1910), revoluționar eser. Terorist, l-a ucis pe V. K. Plehve, ministrul afacerilor interne. Condamnat la ocnă pe viață, s-a sinucis, protestînd împotriva pedepsei corporale la care erau supuși ocnașii politici.

51. Plehve, Viaceslav Konstantinovici (1846-1904), ministru al afacerilor interne (1902-1904). A fost ucis de teroristul eser E. S. Sazonov.

52. Kaliaev, Ivan Platonovici (1877-1905), revoluționar eser. Terorist, la 4 februarie 1905 l-a ucis pe marele principe Serghei Alexandrovici, guvernatorul general al Moscovei. A fost spînzurat.

53. Mihailovski, Nikolai Konstantinovici (1842-1904), sociolog, critic literar și publicist de orientare narodnică, antimarxist.

54. Deici, Lev Grigorievici (1855-1941), revoluționar narodnic (din 1874). În perioada 1884-1901 – ocnaș în ținutul rîului Kara, de unde a evadat. Din 1903 devine unul dintre liderii menșevismului. Biograful lui G. V. Plehanov.

55. Vers al lui Griboedov, citat de Pușkin în romanul *Evgheni Oneghin*.

Capitolul 5 – POEZIA SUB LESPEDE, ADEVĂRUL SUB BOLOVAN

1. Kurocikin, Vasili Stepanovici (1831-1875), poet, unul dintre editorii revistei satirice „Iskra" („Scînteia") (1859-1873).

2. Localități din Prusia Orientală și, respectiv, din Polonia. Drumul de la Osterode la Brodnica a constituit prima etapă străbătută de Soljenițîn ca arestat.

3. Poem de A. Tvardovski, închinat apărătorilor patriei în cel de al doilea război mondial.

4. Vers mult folosit în poezia rusă, compus din opt silabe, și nouă, cînd rima are două silabe.

5. Vezi vol. I, p. 446, nota 7.

6. Pisarev, Dmitri Ivanovici (1840-1868), publicist și critic literar, filosof materialist și socialist utopic, democrat-revoluționar. În perioada 1862-1866 a fost închis la fortăreața Petropovlovskaia pentru propagandă revoluționară.

7. Blok, Alexandr Alexandrovici (1880-1921), poet. Simbolist din generația tînără. Celebritatea i-a adus-o volumul *Versuri despre Frumoasa Doamnă*. În 1918 a scris *Cei doisprezece*, primul poem despre revoluție.

8. Este vorba de *Dicționarul explicativ al limbii ruse* al lui V. I. Dahl (vezi vol. I, p. 456, nota 6).

9. Romanul scriitoarei engleze E. L. Voynich (1864-1960).

10. Vezi vol. I, p. 473, nota 17.

11. Vezi vol. I, pp. 306-313, 325-329.

12. Citat din poemul în proză *Limba rusă* de I. S. Turgheniev.

13. Petöfi Sándor (1823-1849), poet ungur, care a influențat considerabil dezvoltarea poeziei maghiare.

14. Arany János (1817-1882), poet ungur, autor de versuri patriotice, balade, poeme satirice, lirică filosofică etc.

15. Erou din poemul cu același nume de M. I. Lermontov: tînăr călugăr georgian, luat prizonier de ruși, care se ofilește și se stinge în captivitate.

16. Șevcenko, Taras Grigorievici (1814-1861), poetul național al ucrainenilor, pictor; fondatorul literaturii ucrainene moderne. Revoluționar. Pentru activitatea în cadrul Societății Kirill și Metodiu, care printre altele lupta pentru eliberarea Ucrainei, în 1847 a fost arestat și trimis ca soldat simplu în corpul de armată Orenburg (1847-1858).

17. Adică în plin proces de compunere a poemelor *Nopți prusiene*.

18. Personaj al basmelor rusești, considerat de frații lui mai puțin inteligent, dar care, pînă la urmă, rezolvă toate enigmele, trece prin toate încercările, cucerind inima fetei de împărat și tronul împărăției.

19. Nouă ianuarie 1905 („Duminica sîngeroasă"), ziua cînd trupele țariste au tras în muncitorii (peste 140 000) care mergeau cu o petiție la țar. A constituit începutul revoluției din 1905-1907.

20. Mokrousov, Boris Andreevici (1909-1968), compozitor. Autor al unei opere (*Ceapaev*, 1940) și al multor cîntece de mare popularitate.

21. Isakovski, Mihail Vasilievici (1900-1973), poet. Poezie de inspirație preponderent sătească. Autorul textelor multor cîntece despre război, devenite populare (*Katiușa* ș.a.).

Capitolul 6 – UN EVADAT CONVINS

1. Esență de ceai foarte puternică, înlocuitoare, în condițiile de lagăr, a narcoticelor (peste 50 grame de ceai la 0,5 l apă).

Capitolul 7 –MOTĂNELUL ALB

1. Deținuții care aveau permisiunea să se deplaseze singuri, fără a fi însoțiți de un soldat din escortă.

2. A fi eliberat de procurorul verde: a evada în anotimpul verii. A fi eliberat de procurorul alb: a evada pe timp de iarnă.

3. Versuri dintr-un cunoscut cîntec revoluționar din secolul al XIX-lea *(Gîndurile unui evadat străbătînd Baikalul* sau *Slăvită mare, liber Baikal)*, aparținînd poetului și etnografului siberian Dmitri Pavlovici Davîdov (1811-1888).

4. „Pace", formulă de salut la popoarele de origine turcică.

5. Fel de mîncare specific kazahilor, avînd la bază carne de oaie, un fel de tocană compusă din cinci alimente.

6. „Barbă albă", căpetenie de seminție, om respectabil; formulă de adresare bătrînilor în Asia Centrală și Caucaz.

7. „Carne"? „Nu"!

8. Vas de băut (ceașcă fără toartă) la popoarele din Asia Centrală.

9. Cîntec de muzică ușoară care s-a bucurat de popularitate în jurul anului 1940.

10. Sat, la popoarele din Asia Centrală și Caucaz.

11. Diminutiv de la Gheorghi.

12. În l. kazahă: cinci ruble. Tenno și tovarășul lui au crezut că este o pronunție defectuoasă pentru expresia rusească *bez deneg:* fără bani.

13. Ermak Timofeevici (?-1585), ataman de cazaci, vestit prin campaniile întreprinse în Siberia, care au constituit începutul cuceririi de către ruși a acestui teritoriu. Și-a găsit moartea într-o bătălie cu tătarii. Erou de legende și cîntece populare.

14. Vezi *Abrevieri și sigle.*

15. Abai Kunanbaev (1845-1904), poetul național al kazahilor, fondatorul literaturii kazahe moderne scrise.

16. Viacik Știrbul (Viacik – diminutiv de la Viaceslav, prenumele lui Molotov).

Capitolul 8 – EVADĂRI ÎNTÎMPLĂTOARE SAU EVADĂRI PREGĂTITE INGINEREȘTE

1. Mișcarea partizanilor păcii, mișcare internațională de masă împotriva războaielor și militarismului, reunind pe luptătorii pentru pace indiferent de apartenența națională și de concepțiile politice și religioase. A fost creată sub auspiciile partidelor comuniste la primul Congres mondial al partizanilor păcii (Paris-Praga, aprilie 1949). Alte manifestări: apelul de la Stockholm (1950), congresul din 1950 (Varșovia), sesiunea Consiliului mondial al păcii (Viena, 1951), Congresul popoarelor pentru apărarea păcii (Viena, 1952).

2. Tihonov, Nikolai Semionovici (1896-1979), poet și prozator oficial; secretar al Uniunii Scriitorilor din URSS (din 1944), deputat în Sovietul Suprem (din 1946), președinte al Comitetului sovietic pentru apărarea păcii (din 1949),

membru al Consiliului Mondial al Păcii. Laureat al multor premii Stalin și Lenin.

3. La rîndul lui, Ilia Ehrenburg a fost vicepreședinte al Consiliului Mondial al Păcii din 1950 și a primit premiul internațional Lenin „Pentru întărirea păcii între popoare" (vezi și vol. I, p. 459, nota 37).

4. Tot un deportat. Cecenii au fost deportați, întreaga republică, în anul 1944, sub acuzația de colaboraționism cu ocupanții germani.

5. Korneiciuk, Alexandr Evdokimovici (1905-1972), dramaturg ucrainean oficial și om politic. Printre altele – membru al Consiliului Mondial al Păcii și al Biroului acestuia (din 1949), membru al Prezidiului Consiliului Mondial al Păcii (din 1958). De cinci ori laureat al premiului Stalin; laureat al premiului Lenin pentru pace (1960).

6. Posesori de carnete de identitate „deteriorate" sau „avariate", marcate discret pentru a dovedi că deținătorii au avut probleme cu securitatea.

7. Căciulă de blană cu urechi mari.

8. Prețul de răscumpărare a miresei, care se plătea părinților drept compensație pentru pierderea unei lucrătoare (la unele popoare din Asia, Africa ș.a).

9. (În unele limbi turcice.) Bunic, moș.

10. În limba rusă, cuvîntul *razvedka* are mai multe înțelesuri. Pe lîngă sensul de *serviciu de informații/de spionaj*, mai înseamnă și *explorare, prospectare, prospecțiune, recunoaștere, cercetare* etc.

11. Acordeon de construcție rusească, dar care este prevăzut și pentru mîna dreaptă tot cu butoane, nu cu clape.

12. (Sau *mastîrka*.) Automutilare intenționată, la care deținuții recurgeau pentru a se sustrage de la anumite corvezi. Simulare a îmbolnăvirii.

Capitolul 9 – BĂIEȚAȘII CU AUTOMATE

1. Adică fără blană, doar din postav.

2. Volodia este de fapt diminutivul de la Vladimir, dar și de la Vladilen, prenume construit artificial de la Vladi[mir] Len[in].

Capitolul 10 – CÎND ÎN ZONĂ ARDE PĂMÎNTUL

1. Detașamente de mărimi variabile, alcătuite din rîndul naționalităților neruse din URSS, care au luptat de partea germanilor.

2. Decrete din 7 august 1932 și 4 iunie 1947, care pedepseau prejudiciile grave aduse proprietății socialiste.

3. *Ingușii* (galgai), popor din Caucazul de Nord, care pînă în anul 1991 a făcut parte din RSSA Ceceno-ingușă (Ceceno-Ingușetia) în cadrul RSFSR.

4. Hoț cu autoritate, cu multă experiență, părerea căruia este respectată cu strictețe în mediul interlop. Numirea hoțului „hoț după lege" se face în cadrul „soborurilor". Una dintre condițiile acordării acestui „rang" era respectarea legii lumii interlope.

5. Una din camerele Sovietului Suprem al URSS (alături de Sovietul Uniunii), aleasă de populație conform normelor stabilite de Constituție: 32 deputați pentru fiecare republică unională, 11 – pentru fiecare republică autonomă, 5 – pentru regiunile autonome și 1 pentru fiecare district autonom.

6. Joc de cuvinte: conducerea lagărului a pus la dispoziția turnătorilor o celulă (*kamera*), pe care deținuții, malițioși, au botezat-o „birou de bagaje" – *kamera hraneniia* (textual – celulă, cameră de păstrare).

7. Mahno, Nestor Ivanovici (1889-1934), anarhist, unul dintre conducătorii rezistenței anticomuniste din sudul Ucrainei în timpul războiului civil (1918-1921). În 1921 s-a refugiat în România.

Capitolul 11 – LANȚURILE NI LE RUPEM PE DIBUITE

1. Este vorba de ajunul Crăciunului rusesc, care se prăznuiește pe stil vechi (sau după Calendarul iulian)

2. Un fel de colivă, care se pregătea cu acest prilej.

3. Vezi nota 19 de la Capitolul 5.

4. Deținuții aparținînd valului de arestări din 1937.

5. Adică Stalin.

6. (*Katuşka.*) În jargonul pușcăriașilor – durata maximă a condamnării, prevăzută de un articol concret din Codul penal.

7. Dutov, Alexandr Ilici (1879-1921), general-locotenent, unul dintre organizatorii rezistenței albgardiste din Uralul de Sud (1917-1919). S-a refugiat în China, unde a fost ucis.

8. Kamo (Ter-Petrosian), Simon Arșakovici (1882-1922), bolșevic de origine georgiană, amic cu Stalin, alături de care a organizat numeroase jafuri pentru completarea fondurilor destinate activității partidului.

9. 5 martie 1953, ziua cînd a murit I.V. Stalin.

10. Semnată de K.E. Voroșilov, ca șef al statului (președinte al Sovietului Suprem al URSS).

11. Este vorba de Beria.

12. Maslennikov, Ivan Ivanovici (1900-1954), șef militar, general de armată (1944). În 1945 – adjunct al comandantului șef al trupelor sovietice din Orientul Îndepărtat. Înainte și după război a avut funcții la GPU – NKVD – MVD.

13. Rudenko, Roman Andreevici (n. 1907), om politic, procuror general al URSS (din 1953), acuzatorul principal din partea URSS la procesul de la Nürnberg (1945-1946).

Capitolul 12 – CELE PATRUZECI DE ZILE ALE KENGHIRULUI

1. Aviația purta de asemenea epoleți albaștri, totuși de o altă nuanță.

2. Revoltă muncitorească avînd ca obiectiv o serie de revendicări sociale; înăbușită de tancurile sovietice.

3. Vezi vol. II, p. 416 și urm.

4. Rimski-Korsakov, Nikolai Andreevici (1844-1908), compozitor și dirijor, profesor la Conservatorul din Petersburg. A compus peste cincisprezece opere, numeroase lucrări simfonice, lieduri etc.

5. Vezi vol. I, p. 475, nota 12.

6. Sărbătoare, la tătari și baștkiri, după încheierea lucrărilor agricole de primăvară. La kazahi – nuntă la care au loc și curse de cai.

7. Cot, Pierre (1895-1977), ministru francez (1933-1939), antifascist. Unul dintre organizatorii Mișcării partizanilor păcii. Laureat al premiului internațional Lenin (1953).

8. Sartre, Jean-Paul (1905-1980), filosof și scriitor francez. Reprezentant al existențialismului. După 1950 – influențat de marxism. Premiul Nobel (1964).

9. Iuri Dolgoruki (anii '90 ai sec. XI – 1157), cneaz de Suzdal și mare cneaz de Kiev, fiul lui Vladimir Manomahul (vezi vol. I, p. 462, nota 33). În 1125 a mutat capitala cnezatului Rostov-Suzdal de la Rostov la Suzdal. S-a luptat pentru cucerirea Pereiaslavului și a Kievului, pentru care a fost poreclit *Dolgoruki* – cel lung de mînă. În vremea lui este pomenită pentru prima dată Moscova, pe care o fortifică în 1156, fiind, astfel, socotit întemeietorul ei.

10. Oraș (din 1960 înglobat în Moscova) în apropierea căruia se află Aerodromul central al clubului aviatic, unde se desfășoară parăzile de ziua aviației.

11. Surkov, Alexei Alexandrovici (1889-1983), poet oficial, om politic, secretar al Uniunii Scriitorilor din URSS. Soljenițîn se referă la articolul *Sub stindardul realismului socialist*, publicat în „Pravda" din 25 mai 1954.

12. Kocetov, Vsevolod Anisimovici (1912-1972), prozator conformist, unul dintre reprezentanții consecvenți ai realismului socialist. Din 1961 – redactor șef al revistei „Oktiabr".

13. Ermilov, Vladimir Vladimirovici (1904-1965), critic și istoric literar, unul dintre teoreticienii realismului socialist, inițial căzînd și în păcatul sociologismului vulgar. În cazul de față, Soljenițîn are în vedere articolul *Pentru realismul socialist*, „Pravda", 3 iunie 1954, în care Ermilov atacă multe piese din dramaturgia contemporană.

14. Malenkov, Gheorghi Maximilianovici (1902-?), om politic. Secretar al lui Stalin, i-a urmat la cîrma guvernului în 1953; demisionează în 1955. Din 1957 este eliminat din viața politică.

15. Aici autorul face aluzie la poezia lui N. A. Nekrasov *Satul uitat* (1856): într-un sat, al cărui stăpîn (boierul) trăiește la Petersburg, toate treburile merg prost. Ori de cîte ori apare vreo problemă, țăranii repetă: las' că o să vină el, boierul, și rezolvă totul.

16. Adică după atacul germanilor de la 22 iunie 1941.

17. Specie de antilopă care trăiește în stepele și zonele de semideșert ale Kazahstanului, Mongoliei și Chinei de Vest.

PARTEA A ŞASEA

EXILUL

Capitolul 1 – EXILUL ÎN PRIMII ANI DE LIBERTATE

1. Semionov-Tian-Şanski, Piotr Petrovici (1827-1914), geograf, explorator şi statistician. Autor al unor lucrări monumentale: *Dicţionarul geografic şi statistic al Imperiului rus*, *Rusia* (19 vol.).

2. Kon, Felix Iakovlevici (1864-1941), revoluţionar polonez şi rus, om politic. În 1884 a fost condamnat la ocnă. În 1918 – membru al PCUS (cu vechime din 1906). A lucrat la Internaţionala III.

3. Tan-Bogoraz, Vladimir Ghermanovici (1865-1936), etnograf şi scriitor. Revoluţionar narodnic. În perioada 1889-1898 se afla în exil (Siberia). A pus bazele studiului popoarelor din nord şi le-a creat scrierea.

4. Iohelson, Vladimir Ilici (1855-1943), revoluţionar narodnic, etnograf şi lingvist. În 1888 a fost exilat în ţinutul Kolîmei. În 1922 emigrează în SUA.

5. Sternberg, Lev Iakovlevici (1861-1927), revoluţionar, exilat în Sahalin (1889-1897), unde devine un etnograf de renume.

6. Martianov, Piotr Alexeevici (1835-1866), revoluţionar ţăran, prieten cu Herzen (vezi vol. I, p. 467, nota 1). Deportat în Siberia (1863).

7. Witte, Serghei Iulievici (1849-1915), conte, om de stat. Ministru al căilor de comunicaţie şi al finanţelor. Prim-ministru (1905-1906). A semnat pacea de la Portsmouth (5 sept. 1905) care punea capăt războiului ruso-japonez. În 1902-1905 a creat o reţea de comitete, destinate să studieze nevoile industriei agricole, care de cele mai multe ori se transformă în centre ale opoziţiei faţă de absolutism.

8. Gucikov, Alexandr Ivanovici (1862-1936), industriaş, lider al „octombriştilor" (partidul marilor moşieri, industriaşi şi comercianţi, 1905-1917). Preşedinte al celei de a 3-a Dume de Stat (din 1910) şi al comitetului militar-industrial central (1915-1917). Unul din organizatorii rezistenţei albgardiste conduse de L.G. Kornilov. Emigrant.

9. A.S. Puşkin a cunoscut două exiluri: exilul din sud (1820) – Ekaterinoslav, Caucaz, Crimeea, Chişinău; în 1823, din Chişinău este transferat la Odessa; în iulie 1924 este trimis în exil la Mihailovskoe, moşia părinţilor din gubernia Pskov, de unde a fost rechemat de Nicolae I după înăbuşirea răscoalei decembriştilor.

10. I.S. Turgheniev (1818-1883), pentru că a publicat necrologul scris la moartea lui Gogol (1852), care fusese interzis de cenzură la ordinul lui Nicolae I, a fost exilat la moşia sa din Spasskoe-Lutovinovo, gubernia Oriol.

11. Axakov, Ivan Sergheevici (1823-1886), publicist şi poet. Unul dintre ideologii slavofilismului şi panslavismului. A fost exilat din Moscova pentru un discurs în problema slavă.

12. Podbelski, Vadim Nikolaevici (1887-1920), om politic bolşevic. Din mai 1918 a fost comisar al poporului pentru poştă şi telegraf din RSFSR.

13. Dintr-o capitală de gubernie în capitala guberniei vecine.

14. Muncă voluntară („subotnicele comuniste") efectuată sîmbăta (de unde şi numele). Cel dintîi *subotnic* a fost organizat din iniţiativa comuniştilor sîmbătă 12 aprilie 1919 la depoul Moscova-Triaj.

15. Nadejdin, Nikolai Ivanovici (1804-1856), critic literar şi estetician. Editor al revistei „Telescop". În 1836, pentru publicarea *Scrisorii filosofice* a lui P. I. Ceaadaev, revista este interzisă, iar Nadejdin trimis în exil pînă în anul 1838.

16. Jukovski, Vasili Andreevici (1783-1852), poet. Fondatorul romantismului rus. Bun prieten cu A. S. Puşkin, pentru care a intervenit de multe ori la curtea ţarului, unde avea o poziţie foarte bună.

17. La 26 august 1920, sub denumirea de Republica Sovietică Socialistă Autonomă Kirghiză, formată în cadrul RSFSR. La 19 aprilie 1925 a fost rebotezată în RSSA Kazahă.

18. Lepeşinski, Panteleimon Nikolaevici (1868-1944), militant revoluţionar, bolşevic din 1898.

19. Agenţi ai GPU.

20. Vezi vol. I, p. 448, nota 30.

21. Cuvintele *hristianin* (creştin, cel care crede în Hristos), şi *krestianin* (ţăran), după cum uşor se poate constata, au un înveliş sonor asemănător. Însă nu este vorba de o *modificare*, fiindcă *krestianin* a avut şi sensul de om *botezat* (v. *kreşcenie* botez, *krest* – cruce), menţionat în *Dicţionarul explicativ al limbii ruse* al lui Vl. Dahl.

22. Noghin, Viktor Pavlovici (1878-1924), om politic bolşevic. Membru în comitetul central al partidului, unul dintre conducătorii Mossovetului, comisar al poporului pentru comerţ şi industrie (1917).

23. Mandelstam, Nadejda Iakovlevna (1899-?), soția poetului O. S. Mandelstam, autoarea unor volume de memorii, esențiale pentru înțelegerea intelectualității ruse din prima jumătate a secolului al XX-lea: *Amintiri*, New York, 1970 și *Cartea a doua*, Paris, 1972.

26. Împrumuturile obligatorii de stat. Vezi p. 443, nota 20.

Capitolul 2 – CIUMA ȚĂRĂNEASCĂ

1. Meyerhold, Vsevolod Emilievici (1874-1940), regizor de teatru, unul dintre reprezentanții de seamă ai modernismului. A fost mult criticat pentru formalism, în deceniul al patrulea. Victimă a represiunii staliniste.

2. Stalin a participat personal (după revoluția din 1905) la jefuirea („exproprierea") multor bănci, pentru completarea fondurilor partidului bolșevic.

3. Personaj de basm care se descotorosea de vrăjmași cu ajutorul fluieratului său de o forță ucigătoare.

4. Vezi vol. I, p. 460, nota 1.

5. Decretul asupra pămîntului, unul dintre primele decrete ale puterii sovietice, redactat de Lenin și adoptat în noaptea de 26 spre 27 octombrie (8 spre 9 noiembrie) 1917 la cel de-al doilea Congres al Sovietelor din întreaga Rusie.

6. Astfel a fost numită perioada 1929-1932, cînd s-a produs colectivizarea masivă a satelor.

7. Vezi vol. I, p. 440.

8. Canalul Moscova (sau canalul Moscova-Volga, cum s-a numit pînă în anul 1947), care unește fluviul Volga cu rîul Moscova. 128 km lungime. A fost inaugurat în 1937.
9. Komi-zîriani – popor care trăiește în nord-estul Rusiei, în fosta Republică Autonomă Komi (în total 322 000).

10. Vezi vol. II, Capitolul 4.

11. Credincioșii care, neacceptînd reformele bisericești promovate de patriarhul Nikon în anii 1653-1656, s-au separat de biserica ortodoxă oficială. Au fost prigoniți de autoritățile țariste pînă în anul 1906.

12. Expresie cunoscută, lansată chiar de I.V. Stalin la sfîrșitul anilor '30.

13. URSS era împărțită în zone cărora le reveneau coeficiente de salarizare diferite: cele mai mici – în marile orașe, cele mai mari, în Extremul Orient și ținuturile polare.

14. Hrușciov.

Capitolul 3 – EXILĂRILE SE ÎNDESESC

1. Vezi volumul I, Partea Întîi, Capitolul 2, *Istoria canalizării noastre*.

2. Probabil după numele satului, aceste lanțuri s-au numit în limba rusă – *kandalî*.

3. Denumirea populară, uzuală, a Petersburgului.

4. Localitatea unde a fost exilat Soljenițîn.

5. Adică dinainte de reforma monetară din anul 1961, cînd la putere se afla Nikita Hrușciov. Zece ruble „staliniste" erau echivalente cu o rublă „hrușciovistă".

6. Vezi p. 330.

Capitolul 4 – SURGHIUNUL POPOARELOR

1. Vezi vol. I, p. 454, nota 90.

2. Adică „leagănul revoluției", cum era numit adesea Leningradul.

3. Aluzie la *comisarii din Baku*, douăzeci și șase de conducători și activiști bolșevici, care au fost arestați și împușcați de forțele de opoziție (eserii), sprijiniți de intervenționiștii englezi, la 20 septembrie 1918. Au fost evocați de Serghei Esenin în *Balada celor douăzeci și șase* (1924).

4. (Sau karaceailii.) Popor care locuiește Regiunea în Autonomă Karaceaevo-Cerkesă (în total 113 mii de oameni), în ținutul Stavropolului (Caucazul de Nord).

5. Popor care locuiește pe teritoriul Kabardino-Balkariei din Rusia (Caucazul de Nord). În total – 59,5 mii de oameni.

6. Oraș în Estonia. Aici, în 1918-1919, s-au dat lupte pentru independența Estoniei.

7. Cei patru stîlpi erau Karl Marx, Friedrich Engels, V.I. Lenin și I.V. Stalin.

8. Celui condamnat i se reținea 25% din retribuție.

9. Nemții au fost colonizați pe Volga în timpul Ecaterinei II.

10. Djighit – călăreț iscusit și viteaz la unele popoare din Caucaz, Asia Centrală, la cazacii de pe Don și în Kazahstan.

Capitolul 5 – LA SFÎRȘITUL SOROCULUI

1. Vezi vol. I, p. 473, nota 16.

2. Aluzie la volumul de debut al lui A.A. Blok *Versuri despre Frumoasa Doamnă* (1904).

3. Stradă în centrul vechi al Moscovei.

4. Vezi vol. I, p. 472, nota 30.

5. *Arîk* (cuvînt de origine turcică) – denumire locală a unui canal de irigație în Asia Centrală, Kazahstan, Transcaucazia, țările arabe, Turcia, Afganistan ș.a.

6. Institut tehnic de învățămînt superior din Moscova.

7. Cei „șapte boieri" sunt cei șapte urmași ai lui Stalin (care au asigurat conducerea colectivă pînă la preluarea puterii de către Hrușciov): Malenkov, Molotov, Varoșilov, Hrușciov, Bulganin, Kaganovici și Mikoian.

Capitolul 6 – FERICIREA EXILULUI

1. Chamberlain, Arthur Neville (1869-1940), om politic britanic, conservator. Prim-ministru al guvernului de uniune națională (1937-1940); a dus o politică de conciliere față de Germania nazistă, fiind unul dintre principalii promotori ai Acordului de la München.
2. Alma-Ata – capitala Kazahstanului, Frunze (astăzi Bișkek) – capitala Kirghiziei.

3. Despre amnistia din 7 iulie 1945 vezi vol. II, p. 126 și urm.

4. Este vorba de romanul *În cercul întîi*, care, împreună cu alte manuscrise, a fost confiscat de KGB.

5. Kutuzov, Alexei Mihailovici (1749-1797), scriitor și traducător, prieten apropiat al lui A.N. Radișcev.

6. În limba rusă *organizațiia* înseamnă atît *organizație*, cît și *organizare*.

1. În limba rusă prin *pașaport* se desemnează atît actul intern (buletinul) de identitate, cît și pașaportul eliberat pentru călătorii în străinătate. Acesta din urmă (proslăvit de Maiakovski) era de culoare roșie.

2. În poezia *Versuri despre pașaportul sovietic (1929).*

3. Vezi vol. I, p. 446, nota 8 (Capitolul 1).

4. Vers din poezia lui A.S. Puşkin *În Siberia* (1827), care a fost trimisă decembriștilor la ocnele siberiene.

5. Aici – privare de drepturi civile după executarea anilor de pușcărie și de lagăr.

6. Vezi vol. I, p. 477, nota 9.

7. Vezi vol. I, p. 473, nota 10.

8. În realitate – „Asociația unională pentru răspîndirea cunoștințelor politice și științifice".

9. Între septembrie 1935, cînd s-au reintrodus gradele, și ianuarie 1943, cînd s-au reintrodus epoleții, ofițerii aveau ca semne distinctive niște mici pătrate, dreptunghiuri și romburi, fixate la colțurile gulerului.

10. Vezi vol. I, p. 451, nota 52.

11. Stradă în centrul Moscovei (după 1990 i s-a redat numele vechi: Tverskaia), pe care își aveau locuințele mulți demnitari de partid și de stat comuniști.

12. Uniunea Compozitorilor.

13. Vezi vol. I, pp. 83, 86.

14. Limbă a iukaghirilor (odulilor), mic popor din Iakutia și regiunea Magadan (aproximativ 600 de locuitori). Face parte din grupul limbilor paleoasiatice (paleosiberiene).

15. Elsberg, Iakov Efimovici (n. 1901), critic și istoric literar. Fost secretar al lui L.B. Kamenev (vezi vol. I, p. 457, nota 20). După congresul al XX-lea al PCUS, a fost demascat și acuzat că, prin denunțurile sale, a contribuit la arestarea multor scriitori.

16. Lesiucevski, Nikolai Vasilievici (n. 1908), om de litere, publicist. Redactor șef (1951-1957) și președinte al comitetului de conducere al editurii „Sovetski pisatel". Ca și Elsberg, a fost acuzat ca denunțător al multor scriitori.

PARTEA A ŞAPTEA

STALIN NU MAI ESTE

Capitolul 1 – CUM SĂ PRIVEŞTI ASTĂZI PESTE UMĂR

1. Şeful regimului disciplinar din romanul *O zi din viaţa lui Ivan Denisovici*.

2. Expresie, deseori citată, din comedia lui Gogol *Revizorul*.

3. Şundik, Nikolai Eliseevici (n. 1920), prozator. Romane, nuvele şi povestiri în care ni se înfăţişează construcţia socialismului în Orientul Îndepărtat. În 1957-1966 – secretar al filialei Uniunii Scriitorilor din Riazan.

4. Diakov, Boris Alexandrovici (n. 1902), prozator şi dramaturg. În 1949 – victimă a represiunilor staliniste, cunoaşte lagărele Siberiei. Rodul acestei experienţe sunt două volume: *Din cele trăite* (1963) şi *Poveste despre cele trăite* (1964).

5. Şelest, Gheorghi Ivanovici (1903-1965), prozator, autorul unor scrieri conformiste despre lagăre şi victimele „ortodoxe" ale cultului personalităţii.

6. Serebriakova, Galina Iosifovna (1905-1980), prozatoare, printre altele autoarea unor cărţi despre Marx şi Engels. Victimă a cultului personalităţii.

7. Gorbatov, Alexandr Vasilievici (1891-1973), general de armată. În 1939 este arestat şi deportat în ţinutul Kolîmei, de unde este eliberat în 1941. Autorul unor memorii conformiste despre viaţa lagărelor.
8. Iliciov, Leonid Fiodorovici (n. 1906), om politic. A răspuns de problemele ideologice ale PCUS în vremea lui N.S. Hruşciov.

9. Tevekelian, Vartkes Arutiunovici (1902-1969), prozator. Printre altele, autorul unor romane dedicate cekiştilor (*Granitul nu se topeşte*, 1962) şi agenţilor de informaţii sovietici (*Agenţia de publicitate a domnului Kocek*, 1967).

Capitolul 2 – CÎRMUITORII TREC, ARHIPELAGUL RĂMÎNE

1. A.N. Tolstoi, autorul trilogiei *Calvarul* (1927-1941), a lăsat şi cîteva importante scrieri de inspiraţie istorică: romanul *Petru I* (1929-1945), povestirea *Ziua lui Petru* (1918), dilogia dramatică *Ivan cel Groaznic* (1941-1943) ş.a. În legătură cu dilogia, critica i-a reproşat că s-a abătut de la adevărul istoric.

2. Sukarno, Ahmed (1901-1970), om politic indonezian. Preşedinte (1945-1967) şi prim-ministru (1959-1966) al Republicii Indonezia. Laureat al premiului Lenin pentru pace (1959).

3. Nkrumah, Kwame (1909-1972), om politic ghanez. Președinte al Ghanei (1960-1966), copreședinte al Republicii Guineea (1966-1972). Militant pentru eliberarea națională a popoarelor din Africa. Premiul Lenin pentru pace (1961).

4. Măsură adoptată, în anul 1962 (anulată în 1964), care împărțea comitetele de partid în două organisme: unul care răspundea de problemele industriale, și celălalt de problemele agricole.

5. Poliția secretă în Rusia țaristă.

6. Este vorba de tabloul lui Rubens *Dragostea filială a unei romane*.

7. Expresie celebră din piesa *Prea multă minte strică de Griboedov* (Vezi vol. I, p. 458, nota 31.)

8. Vezi vol. II, p. 445.

9. Arakceev, Alexei Andreevici (1769-1834), om politic, general, favorit atotputernic pe vremea lui Alexandru I. Ministru de război (din 1808), din 1810 – președinte al departamentului de război. În 1815-1825 este conducătorul de fapt al statului; organizatorul și principalul conducător al coloniilor militare. Numele său a devenit simbolul celei mai crunte reacțiuni.

10. Potiomkin, Grigori Alexandrovici (1739-1791), om de stat, general-feldmareșal, organizator al revoluției de palat din 1762, favorit și sprijinitor apropiat al Ecaterinei II. A contribuit la cucerirea ținuturilor din nordul Mării Negre; a dirijat construirea flotei din Marea Neagră. Comandant al armatei ruse în războiul ruso-turc din 1787-1791. A rămas celebru pentru „satele à la Potiomkin", amenajate special pentru împărătească în cursul unei călătorii efectuate în Sudul de curînd cucerit: montate cu toate cele de trebuință, populate cu figuranți înfloritori, ele erau deplaste și instalate la fiece popas al împărătesei.

Capitolul 3 – LEGEA ÎN ZILELE NOASTRE

1. Kaledin, Alexei Maximovici (1861-1918), general, conducător al rezistenței căzăcești pe Don. În perioada octombrie 1917 – ianuarie 1918 s-a aflat în fruntea unei revolte antisovietice. S-a sinucis.

2. Platov, Matvei Ivanovici (1751-1818), ataman al oștirii cazacilor de la Don, general de cavalerie. În timpul războiului de apărare a patriei din 1812 și în anii 1813-1814 a comandat cu succes corpul de armate ale cazacilor de la Don. Înmormîntat la Novocerkassk.

3. Klodt, Piotr Karlovici (1805-1867), sculptor, reprezentant al clasicismului tîrziu.

4. A.I. Mikoian a fost și consilierul lui Hrușciov în domeniul politicii externe. Specialist în situații dificile: trimis la Budapesta în timpul revoluției din 1956, în Cuba, 1962, după retragerea rachetelor sovietice. (Vezi și vol. I, p. 472, nota 33.)

5. Kozlov, Frol Romanovici (1908-1965), om politic. Din 1957 – președinte al Consiliului de Miniștri al RSFSR, din 1958 – prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al URSS. În 1960-1964 – secretar al CC al PCUS etc.

6. Suslov, Mihail Andreevici (n. 1902), om politic. Secretar al CC al PCUS (din 1947), membru al Prezidiului CC al PCUS (1952-1953, 1955-1956), membru al Biroului Politic al CC al PCUS, membru al Prezidiului Sovietului Suprem (1950-1954). A răspuns de problemele ideologice și ale mișcării comuniste și muncitorești internaționale.

7. Aluzie la „Duminica sîngeroasă" (vezi nota 19, Cap. 5 – *Poezia sub lespede...*).

8. Din 4 mai 1961, care pedepsea parazitismul de la 1 la 5 ani de exil.

9. Brodski, Iosif Alexandrovici (1940-1996), poet. În 1964 (12 februarie) este arestat și condamnat pentru parazitism la cinci ani de exil, combinat cu muncă fizică. Sub presiunea opiniei publice mondiale, este eliberat după 1 an și 5 luni. Constrîns să emigreze, se stabilește în SUA (1972). În 1988 – laureat al Premiului Nobel pentru literatură.

10. Ginerele lui Hrușciov, redactor-șef al cotidianului guvernamental „Izvestia".

11. *Bobină (katușka)* – termen maxim de condamnare prevăzut de un articol concret al Codului penal; *nouă grame de plumb* – pedeapsa capitală.

DUPĂ ÎNCĂ UN AN

1. Cel de-al patrulea congres al scriitorilor din URSS s-a deschis la 22 mai 1967. Soljenițîn s-a adresat delegaților cu o scrisoare deschisă, în care demască prejudiciile pe care le aduce cenzura, precum și persecuțiile la care este supus el însuși.

[SCURT ISTORIC]

1. La 3 septembrie, Soljenițîn află că Elizaveta Voronianskaia, care a dactilografiat *Arhipelagul GULAG* și a ascuns fără știrea lui un exemplar pentru ea, a fost interogată trei zile în șir la KGB și a mărturisit unde avea ascunzătoarea; după asta Voronianskaia a fost găsită spînzurată în camera ei. La două zile de la cele întîmplate Soljenițîn face public acest lucru și dă dispoziții să se editeze *Arhipelagul...* în Occident.

TABEL CRONOLOGIC*

1917 • *Vara.* Isaaki Soljeniţîn, voluntar în primul război mondial, se căsătoreşte (pe front) cu Taisia Şcerbak.

• Din partea tatălui, Soljeniţîn se trăgea dintr-o veche familie ţărănească, stabilită, probabil, încă din secolul al şaptesprezecelea, pe vremea lui Petru I, în ţinutul Stavropolului, la nord de Caucaz. Mama sa provenea dintr-o familie bogată din Kuban. Tatăl ei, Zahar Şcerbak, poseda o moşie foarte mare, pe care o administra după metode moderne. Dorind s-o vadă inginer-agronom, a îndemnat-o să urmeze cursurile Şcolii superioare de agronomie din Moscova.

1918 • *15 iunie.* Isaaki Soljeniţîn, întors de pe front cu decoraţii pentru vitejie, moare în urma unei răni căpătate la vînătoare.

• *11 decembrie.* Se naşte, la Kislovodsk, Alexandr Soljeniţîn. La scurtă vreme, moare bunicul din partea tatălui – Semion. Bunicul din partea mamei, prigonit de puterea sovietică de curînd instaurată, este ascuns şi adăpostit pînă la moarte de către foştii lui lucrători.

1924 • Taisia Soljeniţîna împreună cu Alexandr se stabilesc la Rostov pe Don.

• La această vîrstă de fragedă copilărie, Alexandr merge cu mama sa să asiste la oficierea serviciului divin pînă ce ultima biserică din Rostov va fi închisă. Impresiile de acum i se vor întipări în minte pentru totdeauna.

• În timpul şcolii, face parte dintr-un grup de tineri cu preocupări literar-artistice, cu care va merge împreună la universitate şi de care îl va lega o frumoasă prietenie. (Mai cu seamă de Nikolai Vitkevici – „Koka" – cu care a corespondat pe front, scrisorile lor constituind motivul arestării din 1945.)

• Anii, totuşi frumoşi, ai copilăriei şi adolescenţei îi datorează abnegaţiei mamei sale, care nemaicăsătorindu-se, i s-a dedicat întru totul.

---

* În alcătuirea *Tabelului cronologic* ne-au fost de un preţios ajutor datele conţinute în monografia *Soljeniţîn* (ediţia în limba rusă) a lui Georges Nivat, în volumul de memorii al Nataliei Reşetovskaia *Soljeniţîn*, precum şi informaţiile ce ne-au fost oferite cu prietenească generozitate de către profesorii Albert Kovács, Gheorghe Barbă, Dumitru Balan şi nu în ultimul rînd de Mircea Aurel Buiciuc, redactorul devotat al acestei cărţi, cărora le exprimăm sincera noastră recunoştinţă. *N.I.*

1936 • Alexandr Soljeniţîn intră la Facultatea de matematică şi fizică de la Universitatea din Rostov pe Don. Însoţit de prietenul său Koka Vitkevici, efectuează excursii în Caucaz.

1937 • Este anul cînd încep marile procese de la Moscova şi unul dintre cele mai mari valuri de arestări şi condamnări.

1939 • Soljeniţîn şi Koka Vitkevici se înscriu la Institutul de istorie, filosofie şi literatură din Moscova, secţia fără frecvenţă, concomitent continuîndu-şi studiile la Facultatea de matematică şi fizică din Rostov pe Don.

1940 • *27 aprilie*. Se căsătoreşte cu Natalia Reşetovskaia, cu care se cunoştea din 1936.

1941 • După absolvirea Universităţii din Rostov, pleacă la Moscova să-şi dea examenele la Institutul de istorie, filosofie şi literatură.
• Din *septembrie* este profesor de astronomie şi matematică în orăşelul Morozovsk, aflat la nord de Rostov pe Don. Natalia Reşetovskaia este repartizată la aceeaşi şcoală.
• *18 octombrie*. Soljeniţîn este mobilizat ca soldat, după care este trimis la şcoala de ofiţeri din Kostroma. În vremea asta, soţia şi mama lui sunt evacuate din Rostov.

1942 • *1 noiembrie*. Primeşte gradul de locotenent. Este trimis la Saransk (capitala Mordoviei), unde se alcătuia o unitate de cercetaşi artilerişti.
• În *decembrie* ajunge pe front. Împreună cu unitatea sa străbate distanţa de la Oriol pînă în Prusia Orientală. Este comandantul unei baterii de detecţie acustică, care avea misiunea să descopere artileria inamică.

1943 • După luarea Oriolului este decorat cu ordinul Războiul pentru apărarea patriei, clasa a doua. Scrie povestirea *Locotenentul*.

1944 • *17 ianuarie*. Moare mama lui Soljeniţîn. În acest an, după cucerirea oraşului Bobruisk, este decorat cu ordinul Steaua roşie. Este înaintat la gradul de căpitan.

1945 • Corespondenţa lui Soljeniţîn cu prietenul său Koka Vitkevici este interceptată de serviciul de contrainformaţii al armatei. În scrisorile pe care le schimbau între ei, cei doi prieteni îşi împărtăşeau nemulţumirile politice, îngăduindu-şi aluzii critice la adresa lui Stalin, pe care îl pomeneau cu porecla „Vătaful", iar pe Lenin – cu diminutivul „Vovka".
• *9 februarie*. Căpitanul Alexandr Soljeniţîn este arestat în prezenţa comandantului său, generalul Travkin. (Momentul este descris în *Arhipelagul* GULAG, Partea Întîi, Capitolul 1.) Este anchetat la închisoarea Lubianka, apoi va fi mutat la închisoarea Butîrki.
• *27 aprilie*. În virtutea articolului 58, paragrafele 10 şi 11 din Codul penal, este condamnat de OSO la opt ani lagăr de reeducare prin muncă.
• Cel dintîi lagăr a fost cel din Novîi Ierusalim, aflat la o sută de kilometri de Moscova. Al doilea, chiar în Moscova – şantierul de la bariera Kaluga.

• Soția lui, Natalia Reșetovskaia, izbutește să se mute la Moscova, după care obține aprobarea de a-și vizita soțul.

1946 • Generalul Travkin îi face lui Soljeniţîn caracterizarea de combatant: „Tot timpul cît s-a aflat în unitatea mea, Soljeniţîn a fost un ostaș disciplinat, exigent cu sine și cu inferiorii, detașamentul lui fiind socotit, în privința pregătirii de luptă și disciplinei, cel mai bun din întreaga unitate. Îndeplinindu-și misiunile de luptă, a dat de nenumărate ori dovadă de eroism personal, atrăgînd după sine întregul efectiv, și întotdeauna a ieșit învingător din situațiile cele mai primejdioase." În această caracterizare este amintită și noaptea de 26 spre 27 ianuarie 1945, din Prusia Orientală, cînd Soljeniţîn a izbutit să-și scoată bateria din încercuire. (Pomenește de această noapte și în *Arhipelagul GULAG.*)

1947 • *Iunie.* Soljeniţîn este transferat la *șaraşka* sau Închisoarea specială nr. 16 din Marfino, suburbie din nordul Moscovei. Aici lucrează în laboratorul de acustică. Vizitele soției le primește la închisorile Taganka ori Lefortovo.
• Începe să compună în minte epopeea autobiografică în versuri intitulată *Drumeagul.*

1948 • Natalia Reșetovskaia își dă demisia de la Universitatea din Moscova, introduce acțiune de divorț, dar își retrage cererea.

1950 • *Mai.* Soljeniţîn este transferat în lagărul „de munci comune" de la Ekibastuz, la nord de Karaganda, Kazahstan, unde lucrează ca turnător și, apoi, ca zidar. Devine brigadier. Continuă să compună epopeea *Drumeagul*, din care mai tîrziu va reconstitui capitolele 8 *(Nopți prusiene)* și 9 *(Ospățul învingătorilor).*
• Reșetovskaia își găsește post în orașul Riazan, introduce din nou acțiune de divorț și se recăsătorește.

1952 • *22-28 ianuarie.* Soljeniţîn ia parte la „răzmeriţa" din Ekibastuz.
• *12 februarie.* Îndată după această revoltă, care s-a extins și în lagărele din Djezkazgan și Kenghir, este operat de tumoare malignă în regiunea abdominală. Ţesutul extras la biopsie este trimis la un laborator din afara lagărului, dar rezultatul este pierdut.
• *26 februarie.* Refăcut după operație, iese din spital.

1953 • *Februarie.* Soljeniţîn este eliberat din lagăr și trimis în exil pe viață în aulul Kok-Terek, regiunea Djambul din Kazahstan, undeva, în vecinătatea pustiului.
• *5 martie.* Moare I. V. Stalin.
• După ce, mai întîi, închiriază o odaie, Soljeniţîn își cumpără o căsuță proprie. Începe să scrie, și filele scrise le ascunde în sticle de șampanie.
• În *toamnă*, boala recidivează, din nou simte dureri în abdomen. După un examen medical la Djambul, se întoarce în Kok-Terek și încearcă să se lecuiască cu rădăcină de mandragoră.

1955 • Obține permisiunea să meargă să se trateze la Taşkent, să se interneze cîteva luni în spital, întrucît îi apăruse o nouă tumoare. De două ori ajunge la Taşkent mai mult mort decît viu, unde este tratat cu raze Roentgen. Începe să scrie fără preget, printre altele, romanul *În cercul întîi*.
• În *februarie* cancerul dă înapoi.

1956 • *6 februarie*. Prin hotărîrea Tribunalului Suprem al URSS, Soljeniţîn este reabilitat.
• *Iunie*. Părăseşte Kok-Terekul, pleacă, mai întîi la Moscova, apoi la Rostov pe Don. Este numit profesor de fizică într-o şcoală sătească. La Milţevo, satul unde închiriase o cameră, este vizitat de fosta lui soţie. Hotărăsc să se recăsătorească.

1957 • *2 februarie*. Este înregistrată cea de a doua căsătorie a soţilor Soljeniţîn.

1957-1959
• Împreună cu soţia şi soacra, Soljeniţîn se stabileşte la Riazan. În mare taină, continuîndu-şi îndeletnicirea de profesor, lucrează intens la romanul *În cercul întîi*, pe care, într-o primă variantă, îl isprăveşte în anul 1958.

1959 • În numai trei săptămîni scrie *O zi din viaţa lui Ivan Denisovici*. Lucrează la scenariul *Tancurile cunosc adevărul*.

1960 • Scrie piesa *Lumina din tine (O făclie în bătaia vîntului)*, inspirată de o întîmplare reală, transferată însă într-un Occident abstract.

1961 • Scrie poeziile în proză intitulate *Miniaturi*. După Congresul al douăzeci şi doilea al PCUS, se decide să publice microromanul *O zi din viaţa lui Ivan Denisovici*. Manuscrisul este dus la redacţia revistei „Novîi mir", de către germanistul D. Kopelev, cu care se împrietenise în puşcăria specială din Marfino.
• La sfîrşitul lui *decembrie*, Soljeniţîn vine la Moscova, fiind invitat de Alexandr Tvardovski, redactorul-şef al revistei.

1962 • *Octombrie*. După lungi tratative cu autorităţile, Tvardovski obţine aprobarea personală a lui N. S. Hruşciov şi publică *O zi din viaţa lui Ivan Denisovici* în Nr. 11 (din *noiembrie*) al revistei „Novîi mir". Prima scriere a lui Soljeniţîn, în care, în spiritul realismului, într-un limbaj colorat şi accesibil, se povesteşte despre o zi din viaţa de lagăr a unui deţinut, a fost primită cu entuziasm de către critică, fiind comparată cu *Amintiri din Casa morţilor* a lui Dostoievski. Ştirea despre apariţia acestui roman a făcut înconjurul lumii. Dintr-o dată, Soljeniţîn devine o celebritate. La una din recepţiile de la Kremlin este prezentat lui Hruşciov.
• Tot în *noiembrie*, în ziarul „Pravda", apare un fragment din povestirea *O întîmplare în gara Kocetovka*.

1963 • În acest an, revista „Novîi mir" îi tipăreşte povestirile *Gospodăria Matrionei* şi *O întîmplare în gara Krecetovka*. (Numele real al gării este *Kocetovka*, dar a fost schimbat în *Krecetovka* pe motiv că redactorul-şef al

revistei „Oktiabr", cu care „Novîi mir" se afla în relaţii potrivnice, se numea Kocetov.) În presa sovietică încep să răsune cele dintîi ecouri ostile lui Soljeniţîn. În schimb, scriitorul primeşte un număr impresionant de scrisori de la cititorii romanului *O zi din viaţa lui Ivan Denisovici*, din care va alcătui o antologie: *Cititorii lui „Ivan Denisovici"*.

- În „Novîi mir" îi apare povestirea *Pentru binele cauzei*, scrisă special pentru această revistă. Este propus pentru Premiul Lenin.
- Stimulat de succesul colosal, lucrează cu rîvnă deosebită la mai multe lucrări deodată: *Arhipelagul GULAG*, *Pavilionul canceroşilor*, un roman despre revoluţia din 1917.
- Începe lucrul la „mutilarea" romanului *În cercul întîi* în vederea unei eventuale publicări.

1964
- Renunţă la postul de profesor.
- Nu i se acordă Premiul Lenin, ceea ce constituie unul din semnele căderii lui Hruşciov, protectorul lui Soljeniţîn. De Paşti primeşte vizita lui Alexandr Tvardovski, care a venit pentru trei zile să citească varianta „purificată" (denaturată sau mutilată, cum va spune mai tîrziu Soljeniţîn) a romanului *În cercul întîi*.
- Versurile în proză – *Miniaturile* – circulă prin *Samizdat*, bucurîndu-se de o mare popularitate.
- *Octombrie*. Hruşciov este înlăturat din toate funcţiile. Soljeniţîn începe lucrul la epopeea istorică *„R 17" (Roata roşie)*.

1965
- Îşi cumpără o căsuţă lîngă satul Rojdestvo, la sud-vest de Moscova.
- *Septembrie*. KGB-ul efectuează o percheziţie la locuinţa antroposofului Teuş (prieten cu N. Reşetovskaia), unde Soljeniţîn îşi ascunsese întreaga arhivă. Cu acest prilej, sunt confiscate multe manuscrise, printre care şi *În cercul întîi*.
- Se stabileşte la Peredelkino, în vila cunoscutului scriitor Kornei Ciukovski.

1966
- Continuă (în diverse locuri) să lucreze intens la *Arhipelagul GULAG*.
- În revista „Novîi mir" (Nr. 1, ianuarie) apare povestirea *Zahar-Kalita*, ultima dintre scrierile lui Soljeniţîn publicate în URSS. Predă la „Novîi mir" manuscrisul *Pavilionului canceroşilor*.
- *Februarie*. Are loc procesul scriitorilor Andrei Siniavski şi Iuli Daniel, care marchează începutul „disidenţei" făţişe.
- *Septembrie*. În revista „Novîi mir" apare un amplu articol al criticului Vladimir Lakşin împotriva ponegritorilor lui Soljeniţîn *(Ivan Denisovici, prietenii şi neprietenii lui)*.
- *17 noiembrie*. Are loc şedinţa secţiei de proză a filialei din Moscova a Uniunii Scriitorilor, convocată la rugămintea lui Soljeniţîn, la care este discutat *Pavilionul canceroşilor*. Romanul este apreciat de prozatorul Veniamin Kaverin. Şedinţa recomandă cartea pentru tipar.
- Revista „Secolul XX" (Bucureşti) publică în Nr. 9 povestirea *Într-o gară (O întîmplare în gara Kocetovka)*. Traducere de Igor Block.

1967
- *Primăvara*. Se dedică întru totul muncii la romanul istoric despre revoluţia din 1917 – *„R 17"*.

- *Martie*. Acordă un interviu ziaristului slovac Pavel Ličko.
- *22 mai*. Se deschide cel de al patrulea Congres al Scriitorilor din URSS. Soljeniţîn se adresează delegaţilor la congres cu o scrisoare deschisă, în care demască cenzura şi prigonirile la care este supus personal. „Propun Congresului să adopte o rezoluţie prin care să ceară desfiinţarea oricărei cenzuri – fie ea făţişă ori secretă – editurile să fie scutite de obligaţia de a obţine aprobare pentru fiecare coală de tipar."
- Mihail Şolohov cere ca „lui Soljeniţîn să i se interzică să mai scrie".
- Din acest moment – mai 1967 – a început lupta deschisă, necruţătoare, a lui Soljeniţîn împotriva puterii sovietice.
- Începe să noteze principalele momente ale acestei lupte în „schiţe din viaţa literară", care vor fi intitulate *S-a luat viţelul în coarne cu stejarul*.
- Se desparte de prima soţie, N. Reşetovskaia.
- *12 septembrie*. Se adresează din nou Uniunii Scriitorilor, cerînd ca aceasta să se delimiteze de calomniile proferate la adresa lui.
- *22 septembrie*. Este chemat la şedinţa Secretariatului Uniunii Scriitorilor, unde îşi menţine aceleaşi puncte de vedere.
- *Decembrie*. La „Novîi mir" apare şpaltul părţii întîi din *Pavilionul canceroşilor*.

1968
- Soljeniţîn lucrează fără preget la prima carte din *„R 17" – August O Mie Nouă Sute Paisprezece*, mutîndu-se dintr-un loc într-altul.
- *16 aprilie*. Difuzează printre membrii Uniunii Scriitorilor materiale privind conflictul său cu Secretariatul Uniunii.
- *Pavilionul canceroşilor* şi *În cercul întîi* (acesta din urmă în editura americană Harper and Row, în limba rusă) apar în Occident, fără acordul autorului, ceea ce îi agravează situaţia în patrie. (*În cercul întîi* – titlul face aluzie la primul cerc al infernului din *Divina comedie* a lui Dante – este un roman în genere satiric, a cărui acţiune se petrece într-o închisoare specială – *şaraşka*, identică cu cea din Marfino, în care a fost deţinut Soljeniţîn. Criticii occidentali au apreciat în mod deosebit romanul pentru „panorama largă şi analiza profundă, nepărtinitoare a realităţii staliniste". *Pavilionul canceroşilor* conţine de asemenea elemente autobiografice. Deşi aici sunt uşor sesizabile accentele politice, tema principală a romanului este lupta omului cu moartea. Scriitorul sugerează ideea că victimele necruţătoarei maladii, în mod paradoxal, dispun de o libertate care rămîne necunoscută oamenilor sănătoşi.)
- *26 iunie*. Organul Uniunii Scriitorilor, „Literaturnaia gazeta", publică, în sfîrşit, o scurtă scrisoare a lui Soljeniţîn (predată redacţiei cu cîteva luni înainte), prin care scriitorul îşi declină răspunderea pentru publicarea operelor sale în străinătate, declarînd că autorităţile au înlesnit scoaterea cărţilor din ţară pentru a se crea motivul arestării lui. Scrisoarea este plasată alături de un amplu articol duşmănos. În vremea asta, Soljeniţîn izbuteşte să transmită în Occident microfilmul cu *Arhipelagul GULAG*.
- În revista „Plamen" din Praga apare un fragment din *Pavilionul canceroşilor*. Soljeniţîn se întîlneşte pentru prima dată cu Natalia Svetlova (care va deveni cea de a doua soţie a lui).

- *21 august*. Are loc invadarea Cehoslovaciei. Soljeniţîn schiţează la repezeală un manifest dur: „Este o ruşine să fii sovietic!", însă renunţă la ideea de a-l publica, pentru a nu dăuna *Arhipelagului*.
- *Decembrie*. Află că la Paris i s-a decernat premiul „Pentru cel mai bun roman străin".
- Continuă să lucreze la *„R 17"*, petrecînd multă vreme în arhivele Muzeului de istorie.

1969 • *Vara*. Călătoreşte, însoţit de Natalia Svetlova, prin nordul Rusiei. Împreună proiectează editarea unei reviste naţionale, care să fie difuzată prin *Samizdat*.
- *4 noiembrie*. Este exclus din filiala din Riazan a Uniunii Scriitorilor. Participînd la şedinţă, Soljeniţîn se apără cu înverşunare.
- *12 noiembrie*. Excluderea lui Soljeniţîn din Uniunea Scriitorilor este făcută publică în mod oficial. Scriitorul trimite o scrisoare deschisă, în care îi atacă pe membrii secretariatului, acuzîndu-i de ură oarbă.
- Îşi leagă viaţa, printr-o căsătorie *de facto*, de Natalia Svetlova, matematiciană din Moscova, foarte activă şi cunoscută în mediul disidenţilor. Întîmpină greutăţi cu divorţul de prima soţie, deoarece li s-au pierdut actele de la starea civilă din Riazan. Este adăpostit de violoncelistul Mstislav Rostropovici la vila lui din Jukovka.

1970 • Se naşte Ermolai, fiul cel mare al lui Soljeniţîn.
- I se decernează Premiul Nobel, la propunerea lui François Mauriac. Soljeniţîn refuză să plece la Stockholm ca să primească premiul. Evenimentul este marcat de ziare şi reviste din toată lumea. Este felicitat în săptămînalul „Lettres françaises" (al cărui redactor-şef era Louis Aragon) de către scriitorul Pierre Daix, care publică articolul *Celui mai mare dintre scriitorii care trăiesc astăzi în Rusia*.
- Georg Lukács publică la Berlin lucrarea monografică *Solschenizyn*.

1971 • Apare la Paris *August O Mie Nouă Sute Paisprezece*, prima carte din epopeea istorică *„R 17"*. KGB-ul efectuează o percheziţie la casa lui Soljeniţîn din Rojdestvo.
- *18 noiembrie*. Revista vest-germană „Stern" publică interviul cu mătuşa lui Soljeniţîn din partea mamei, din care răzbat aluzii la originea lui socială. „Literaturnaia gazeta" nu scapă ocazia de a reproduce interviul din „Stern".
- *18 decembrie*. Moare Alexandr Tvardovski.

1972 • Se naşte cel de al doilea fiu, Ignat.
- *Februarie*. Are loc întîlnirea cu Heinrich Böll. La întoarcerea în Germania, Böll a luat cu sine un exemplar al scenariului *Tancurile cunosc adevărul*. Un exemplar din *Arhipelag*, în acelaşi an, a dus în Occident scriitorul Vadim Leonidovici Andreev, fiul lui Leonid Andreev.
- *30 martie*. Acordă interviuri ziarelor „New York Times" şi „Washington Post", în care dezminte calomniile care i se aduc şi se plînge că nu are acces la arhivele din ţară.

- *Aprilie.* Înmînarea Premiului Nobel de către reprezentantul Academiei Suedeze nu are loc din pricina unor mașinații ale ambasadei Suediei de la Moscova. Soljeniţîn dă explicații în declarația pentru presă.
- *21 august.* Adresează ministrului afacerilor interne o scrisoare deschisă, în care protestează împotriva prigonirilor la care este supus în viața personală.
- *23 august.* Interviuri ziarului „Le Monde" și agenției Associated Press.

1973 • *3 septembrie.* Soljeniţîn află că Elizaveta Voronianskaia, care a dactilografiat *Arhipelagul GULAG* și a ascuns fără știrea lui un exemplar, fiind interogată trei zile în șir la KGB, a divulgat ascunzătoarea, după care a fost găsită spînzurată în propria-i locuință. La două zile, Soljeniţîn face publică această știre și dă indicații ca *Arhipelagul...* să fie editat în Occident. Primește din ce în ce mai multe scrisori anonime și amenințări.
- *Septembrie.* Se naște cel de al treilea fiu al lui Soljeniţîn, Stepan.
- *Decembrie.* În editura YMCA-Press din Paris apare (în limba rusă) primul volum al *Arhipelagului GULAG.*
- (Prin această carte, Soljeniţîn și-a propus să reconstituie „istoria sovietică oficial inexistentă", să cinstească memoria milioanelor de victime ale lagărelor sovietice. Titlul cărții simbolizează închisorile, lagărele de reeducare prin muncă și toate punctele de exil, răspîndite pe întregul teritoriu al URSS.)
- Apare în Occident cartea *Alexandr Solzhenitsyn, An International Bibliography of Writings by and about him.* Compiled by Donald V. Fiene. Ann Arbor.
- Apar la Paris lucrările monografice *A. I. Soljeniţîn* de R. Pletniov și *Se qui je sais de Soljenitsyne* de Pierre Daix.

1974 • *Ianuarie.* Campania prigonirilor împotriva lui Soljeniţîn ajunge la apogeu.
- La *19 ianuarie,* în interviul acordat revistei *Time,* Soljeniţîn declară: „Cred în căința noastră și în purificarea noastră spirituală".
- *12 februarie. Apelul din Moscova:* apel la împotrivire și la refuzul minciunii *(Să nu trăim în minciună).*
- *13 februarie.* Este arestat și închis la închisoarea Lefortovo. I se ridică cetățenia sovietică și este condamnat la expulzare din țară. Cu un avion special este transportat în R.F. Germania. Îl vizitează pe Heinrich Böll. Se stabilește la Zürich.
- *20 februarie.* „Literaturnaia gazeta" publică un amplu articol „privind activitatea trădătoare a lui A. I. Soljeniţîn".
- Natalia Svetlova (cu care se căsătorise în 1973, după divorțul de prima soție, N. Reșetovskaia) primește aprobarea de a-și urma soțul în exil, împreună cu cei trei copii și cu mama ei.
- *17 iunie.* Acordă un interviu agenției de presă CBS, unde îi critică pe acei compatrioți care emigrează de bunăvoie și își exprimă mîhnirea provocată de slăbiciunea Occidentului. Tot aici anunță crearea „Fondului rus pentru ajutorarea deținuților și familiilor lor". Toate onorariile obținute din vînzarea *Arhipelagului GULAG* vor fi vărsate în acest fond.
- Apar lucrările monografice *Sur Soljenitsyne,* de Georges Nivat și *L'esprit de Soljenitsyne,* de Olivier Clément, la Lausanne și, respectiv, Paris.

Despre *Arhipelagul GULAG* și predecesorii lui, la Londra apare lucrarea lui Mihail Geller *Lumea concentrațională și literatura sovietică.*

1975. • *Aprilie.* Călătorește la Paris cu prilejul apariției cărții *S-a luat vițelul în coarne cu stejarul.* Participă la dezbaterile organizate de televiziune și la o conferință de presă, unde povestește despre ajutorul pe care l-a primit de la Heinrich Böll.

• *Iunie-iulie.* Călătorește în SUA. Rostește două discursuri importante la Washington (30 iunie) și New York (9 iulie). Este primit cu fast de Senatul american. În discursurile sale lansează avertismentul privind orbirea democrațiilor occidentale și face apel la fermitate.

• *Octombrie.* Apare volumul *Lenin la Zürich,* câteva capitole alese din cărțile întîi și a doua ale epopeii istorice *„R 17"*, care de acum se va intitula *Roata roșie.*

• Apare la Moscova (editată de Agenția de presă „Novosti") cartea de amintiri a Nataliei Reșetovskaia: *În dispută cu timpul*, destinată să fie difuzată doar în străinătate.

1976 • *Martie.* Din nou la Paris, cu prilejul premierei filmului realizat după *O zi din viața lui Ivan Denisovici.* După film, care s-a transmis la televiziune, Soljenițîn participă la o discuție televizată.

• Călătorește în Spania. Presa spaniolă de stînga califică drept revoltătoare declarațiile lui Soljenițîn referitoare la caracterul blînd și binefăcător al dictaturii lui Franco.

• *Octombrie.* Soljenițîn părăsește Elveția și se stabilește în SUA, statul Vermont, în vecinătatea orășelului Cavendish. Continuă să lucreze la cărțile începute: volumul al treilea din *Arhipelagul GULAG* și *Roata roșie,* „povestea tragică despre cum rușii... cu mîna proprie și-au distrus trecutul și viitorul".

• La Paris apare lucrarea lui Claude Lefort, *Un homme en trop, réflexions sur l'Archipel de Goulag.*

1976-1979

• Soljenițîn vizitează o serie de universități din SUA, care adăpostesc fonduri arhivistice rusești. Lucrează intens la *Roata roșie:* reface cartea întîi, *August O Mie Nouă Sute Paisprezece,* scrie următoarele două, *Octombrie O Mie Nouă Sute Șaisprezece* și *Martie O Mie Nouă Sute Șaptesprezece.*

1978 • *Mai.* După o lungă tăcere, consimte să prezideze festivitatea de sfîrșit de an de la Universitatea Harvard. Cu acest prilej adresează un avertisment solemn și sever lumii occidentale, care a pus mai presus de toate „fericirea" și s-a arătat oarbă față de alte culturi independente. Sămînța răului rezidă, după opinia lui, în umanismul occidental etc.

• *19 septembrie.* La Paris are loc masa rotundă *Ce înseamnă Soljenițîn pentru fiecare dintre noi?* (organizată de publicația „Kontinent"). Au participat Pierre Daix, Vladimir Maximov, Guy Lardreau, Georges Nivat, Paul Goma și alții. Intervențiile participanților vor apărea în „Kontinent" Nr. 18, 1978, număr omagial, închinat lui Soljenițîn, cu prilejul celei de a șaizecea aniversări.

- *Decembrie*. Apar la Paris, în limba rusă (YMCA-Press), primele două volume din ediția de *Opere complete* (pregătite de Soljenițîn și soția lui la Cavendish), care conțin varianta „completă și definitivă" a romanului *În cercul întîi*.

1979
- *Februarie*. Apare un nou „supliment" la *S-a luat vițelul în coarne cu stejarul*. Soljenițîn răspunde la noile calomnii cu care îl împroașcă Moscova.
- Realizează un interviu pentru BBC. Își definește noua concepție privind revoluția din februarie 1917: catastrofă, ai cărei principali autori sunt liberalii ruși. Avertisment Occidentului că își pregătește un „februarie 1917" al său etc.
- *Iulie*. Apar volumele 3 și 4 din ediția de *Opere complete* (vol. 3: *O zi din viața lui Ivan Denisovici, Gospodăria Matrionei, Miniaturi, Palma dreaptă, O întîmplare în gara Kocetovka, Pentru binele cauzei, Zahar-Kalita, Păcat, Procesiune de Paști;* vol. 4: *Pavilionul canceroșilor).*
- *Septembrie-noiembrie*. Mulți disidenți din emigrație îl acuză de fanatism fundamentalist à la Khomeini, pe care, bineînțeles, Soljenițîn nu-l lasă fără răspuns.

1980
- *27 martie*. Face o declarație în legătură cu arestarea preoților Gleb Iakunin și Dmitri Dudko.
- Atacurile împotriva „slăbiciunii" Occidentului stîrnesc numeroase riposte, la care Soljenițîn răspunde cu contraatacuri zdrobitoare.
- *Aprilie*. Polemizează cu istorici americani, în special cu Richard Pipes, în revista „Foreign Affairs".
- Continuă apariția la YMCA-Press (în limba rusă) a ediției de *Opere complete* (vol. 5, 6, 7: *Arhipelagul GULAG;* vol. 8 conține piesele compuse în memorie, în lagărul Ekibastuz: *Ospățul învingătorilor, Prizonierii, Republica muncii, Lumina din tine, Tancurile cunosc adevărul, Parazitul).*
- La Paris, Corinne Marion publică lucrarea monografică *Qui a peur de Soljenitsyne?*

1981
- Printre emigranți se întețește polemica în jurul personalității lui Soljenițîn. Toate ziarele și revistele emigranților ruși (începînd din 1980) publică articole despre sau împotriva lui Soljenițîn.

1982
- Încheie lucrul la o nouă variantă a lui *August O Mie Nouă Sute Paisprezece* și la *Octombrie O Mie Nouă Sute Șaisprezece*. Călătorește în Japonia și Taiwan. Îi sfătuiește pe japonezi să nu se lase ispitiți și să încheie înțelegeri cu guvernele Chinei și URSS.
- La Paris apare lucrarea lui Emil Kogan *Stîlpul de sare. Psihologia politică a lui Soljenițîn.*

1983
- *10 mai*. Alexandr Soljenițîn primește, la Londra, premiul Templeton „Pentru contribuția la dezvoltarea conștiinței religioase".
- Continuă lucrul la *Roata roșie*, pe care scriitorul o definește ca „narațiune în soroace măsurate", și o împarte în acte și „noduri" *(uzlî).* Încheie Actul

întîi *(Revoluția)* în trei „noduri" și opt cărți; începe publicarea la Editura YMCA-Press.

- Dovadă că nu a abandonat jurnalul literar, în numărul 139 al „Buletinului mișcării creștine ruse" (Paris) publică fragmentul intitulat *Pluraliștii noștri*, din volumul al doilea al *Schițelor din viața literară* (vol. 1: *S-a luat vițelul în coarne cu stejarul)*. Fragmentul constituie un atac la adresa adversarilor ideologici din emigrația rusă și a provocat un răspuns îndîrjit din partea lui Andrei Siniavski. Soljenițîn demască „mitocanizarea istoriei ruse" și „ura față de ortodoxie".
- *1 noiembrie*. Acordă un interviu lui Daniel Rondeau (care va fi publicat într-un număr din decembrie al ziarului „Libération"). Cu acest prilej, scriitorul răspunde la o serie de întrebări legate de procesul de creație și lucrul la epopeea *Roata roșie*, atingînd pe parcurs și o serie de probleme politice, estetice, de filosofie a istoriei. Întrebat dacă nutrește o cît de mică și smintită speranță de a se întoarce și trăi ca om și scriitor liber în Rusia, Soljenițîn răspunde: „... Dacă îmi va fi ursit să mai trăiesc o vreme, da, în pofida oricăror argumente logice, în pofida situației reale teribile care există astăzi în Uniunea Sovietică și în lume, am convingerea că am să mă întorc acolo, nu doar cărțile mele se vor întoarce, ci și eu, viu, mă voi întoarce. Nu știu de ce cred că o să mor în patrie."
- Almanahul revistei „Contemporanul" pe 1983 a fost dedicat laureaților Premiului Nobel pentru literatură din 1901 pînă în 1982 (autor Laurențiu Ulici). Dintre cei șaptezeci și nouă de scriitori antologați, doar Soljenițîn nu avea nici fotografie, nici referințe critice, nici motivația juriului, nici fragment literar din operă. Din cele cîteva rînduri biografice lipseau tocmai acele date care făcuseră din el cel mai acerb critic al regimului sovietic. Cauzele acestor omisiuni se deduc, firește, de la sine.

1984
- „Buletinul mișcării creștine ruse" publică textul interviului acordat Televiziunii franceze la 31 octombrie 1983. (Emisiunea s-a bucurat de mare succes, fiind reluată de cîteva ori.)
- În SUA este publicată biografia lui Alexandr Soljenițîn, scrisă de Michael Scammell, care a stîrnit numeroase ecouri critice. Este remarcată aproape unanim atitudinea răuvoitoare a biografului și influența puternică a cărții din 1975 a Nataliei Reșetovskaia.

1985
- Editura Molodaia Gvardia din Moscova publică ultima parte a trilogiei lui Egor Ivanov, *Onoare și datorie*, dedicată aceluiași august 1914. Este mai mult decît evident că această trilogie a fost concepută ca o replică la *Roata roșie* a lui Soljenițîn.
- În SUA continuă campania anti-Soljenițîn. Norman Podgoreț publică în revista „Commentary" articolul intitulat *O întrebare bizară despre Alexandr Soljenițîn*. Autorul articolului nu vede în Soljenițîn decît „un amestec de manie a grandorii și egoism".
- La Congresul internațional al slaviștilor de la Washington s-a organizat o dezbatere cu tema: *Este oare Soljenițîn antisemit?* Ziarul „New York Times" publică, în numărul său din 13 noiembrie, o amplă relatare despre această dezbatere.

- În numărul 145 al „Buletinului mișcării creștine ruse" este publicat interviul cu Nikita Struve, în care discută despre cartea *Octombrie O Mie Nouă Sute Șaisprezece*.

1986 • Sunt editate primele două volume din *Martie O Mie Nouă Sute Șaptesprezece* (YMCA-Press, Paris), în ediția de *Opere complete* – volumele 15 și 16.

1987 • Soljenițîn acordă un interviu lui Rudolf Augstein pentru hebdomadarul german „Der Spiegel". („Despre mine se spun atîtea minciuni cum numai despre morți se pot spune.")
- *Roata roșie* continuă să apară. Sunt editate volumele al treilea și al patrulea din *Martie O Mie Nouă Sute Șaptesprezece (Opere complete* – volumele 17 și 18).
- În URSS și mai cu seamă la Moscova ia amploare (mii de oameni) mișcarea celor care se pronunță pentru editarea operelor lui Soljenițîn în patria sa.
- Prestigioasa editură londoneză Overseas Publications Interchange Ltd. publică (în limba rusă) originalul dicționar al lui Jacques Rossi: *Ghidul GULAG-ului. Dicționar istoric al instituțiilor penitenciare sovietice și al termenilor legați de munca forțată*.

1988 • *Iulie*. Pictorul Ilia Glazunov expune tabloul *Misterul secolului al XX-lea*, în care, printre alte chipuri, figurează și cel al lui Soljenițîn.
- *11 decembrie*. La Casa Centrală a Cineaștilor din Moscova a avut loc o festivitate cu prilejul celei de a 70-a aniversări a zilei de naștere a lui Soljenițîn. Au luat cuvîntul Andrei Smirnov, Iuri Kariakin, Iuri Afanasiev.
- Un grup de oameni de cultură și scriitori adresează lui M. S. Gorbaciov, secretar general al CC al PCUS, un protest împotriva opririi publicării *Arhipelagului GULAG* în revista „Novîi mir". Printre semnatari: Serghei Averințev, Andrei Bitov, Igor Zolotusski, Stanislav Rassadin, Valentin Rasputin ș.a.
- Un alt grup de scriitori propune Secretariatului conducerii Uniunii Scriitorilor să-l reprimească pe Soljenițîn ca membru al acestei uniuni.
- Cu prilejul celei de a 70-a aniversări a lui Soljenițîn „Buletinul mișcării creștine ruse" scoate un număr special dedicat scriitorului. La Moscova, revista „Vîbor" („Opțiunea"), difuzată prin *Samizdat*, publică scrisoarea trimisă de Soljenițîn din America și mai vechea lui (expediată încă din toamna anului 1973 și publicată la 3 martie 1974) *Scrisoare către conducătorii Uniunii Sovietice*, în care îi chema să pună capăt monopolului ideologic al marxismului și să se îngrijească de nord-estul teritoriilor rusești.
- În scrisoarea adresată lui Viktor Aksiuciț și părintelui Gleb Iakunin, editorii revistei „Vîrbor", Soljenițîn spune că, deși dorește să se întoarcă în țară și speră ca acest lucru să se întîmple cît încă mai este în viață, nu poate face totuși acest lucru înainte ca principalele sale scrieri să fie editate în URSS.

1989 • *Februarie*. Revista (în l. rusă) „Secolul XX și lumea" publică articolul *Să nu trăim în minciună* (pe care Soljenițîn îl scrisese încă din 1974), însoțit

de o postfață a lui Igor Vinogradov. Almanahul *Kuban* începe publicarea unui „ghid" prin universul lui Soljeniţîn, conceput şi scris de Piotr Palamarciuk.

- *13 februarie*. Moscova. Seară dedicată împlinirii a 15 ani de la data expulzării lui Soljeniţîn din ţară. Au participat Igor Vinogradov, Vladimir Borisov, Elena Ciukovskaia. Printre alţii a luat cuvîntul Anatoli Strelianîi, care şi-a intitulat discursul *Să nu crezi, să nu te temi, să nu ceri. Concepţia despre lume a lui A. Soljeniţîn conform cărţii* ***Arhipelagul GULAG,*** tipărită de publicaţia „Russkaia mîsl" („Ideea rusă") la 24 februarie.
- *Iulie*. În revista „Novîi mir" apare *Discursul* destinat ceremoniei decernării Premiului Nobel. Începînd cu numărul 8 (august), aceeaşi revistă întreprinde publicarea cîtorva capitole din *Arhipelagul GULAG*, selecţionate de autorul însuşi.

1990 • Editura Sovetski pisatel (Scriitorul sovietic) editează integral *Arhipelagul GULAG* (3 vol.). Revista „Novîi mir" începe publicarea romanului *În cercul întîi*. Revistele „Zvezda" („Steaua"), „Naş sovremennik" („Contemporanul nostru"), „Neva" încep să publice „noduri" din *Roata roşie*.

- *16 august*. Decretul preşedintelui URSS, M.S. Gorbaciov, prin care lui Soljeniţîn i se ridică acuzaţia de trădare şi i se redă cetăţenia sovietică.
- *Septembrie*. Publicaţiile „Literaturnaia gazeta" şi „Komsomolskaia pravda", concomitent cu Editura YMCA-Press din Paris, publică *Cum să reorganizăm Rusia?* Textul acestui articol a stîrnit numeroase ecouri contradictorii.
- Lui Soljeniţîn i se decernează Premiul de Stat al RSFSR pentru *Arhipelagul GULAG*, dar scriitorul îl refuză: „Este o carte despre suferinţele a milioane de oameni, şi eu nu pot să agonisesc glorie pe seama ei" („Izvestia", 12 decembrie 1990).
- După o aşteptare de peste un deceniu, Natalia Reşetovskaia, prima soţie a scriitorului, publică la Moscova volumul de memorii *Soljeniţîn* – o amplă şi minuţioasă biografie între 1936, anul cînd l-a cunoscut, şi 1974, anul expulzării prozatorului din Uniunea Sovietică.
- În România, chiar din primele luni ale anului (la foarte scurtă vreme după revoluţia din 1989), au început să apară fragmente din scrierile lui Soljeniţîn, însoţite de prezentări ale vieţii şi operei scriitorului, presa noastră vrînd parcă să recupereze anii mulţi de tăcere impusă de cenzura regimului totalitar de la noi. Astfel, episoade din *Arhipelagul GULAG* publică „Timpul" din Iaşi (Nr. 1 din 13 ianuarie; traducere de Dumitru Păduraru şi C.M. Spiridon), „Orizont" din Timişoara (numerele din 6 ianuarie, 26 ianuarie şi 2 februarie; traducere de Simion Lăzăreanu). Revista „Argeş" din Piteşti (Nr. 1 din ianuarie) tipăreşte capitolul *Surîsul lui Buddha* din romanul *În cercul întîi* (traducere de Rodica Baltazar). Tot din acelaşi roman, săptămînalul „Adevărul literar şi artistic" (care la începutul apariţiei din 1990 s-a numit „Adevărul de duminică") publică (din aprilie 1990 pînă în iunie 1991) un lung serial în traducerea lui Laurenţiu Duţă.

1991 • *17 septembrie.* Una dintre declarațiile făcute după ce i s-a redat cetățenia: „O dată cu hotărîrea procurorului general nu mai există nici o piedică juridică în calea reîntoarcerii mele în patrie. Dar, înainte de a face acest lucru, va trebui să-mi termin lucrările începute mai demult aici. După ce o să mă întorc în Rusia, o să am alte griji, pe care le voi împărți cu toți cei de acolo."

• La București, în editura Quintus, apare *O zi din viața lui Ivan Denisovici*, în traducerea lui Sergiu Adam și Tiberiu Ionescu, cu o postfață semnată de Vlad Sorianu. (Trebuie menționat faptul că această traducere a așteptat lumina tiparului mai bine de un sfert de secol. Semnalăm, de asemenea, că mai există o versiune românească a microromanului soljenițînian, realizată cu înalt profesionalism și talent de Nina Grigorescu tot înainte de 1989, versiune ce își așteaptă încă editorul.)

1992 • *Octombrie.* Philippe de Villiers organizează în Vendée o întîlnire la care au luat parte cîteva mii de persoane. În discursul rostit la această întîlnire, Soljenițîn a denunțat „primul mare genocid, teoretizat ca atare în istoria modernă a lumii". (Este vorba de înăbușirea sîngeroasă a rezistenței regaliste din Vendée și Bretagne de către forțele republicane în 1793-1795.) Gestul lui Soljenițîn a contrariat presa de stînga și în general stînga occidentală.

1993 • La sfîrșitul anului face publică hotărîrea de a se întoarce în Rusia.

• În acest an aniversar (75 de ani), în România s-au publicat o serie de materiale dedicate personalității marelui scriitor. Astfel la 23 și 30 aprilie, Radio România-Cultural, în cadrul emisiunii „Dicționar de literatură universală" a prezentat eseul *Alexandr Soljenițîn*, aparținînd cunoscutului prozator și traducător Alexandru Calaïs. Tot lui îi aparțin *Ce face Soljenițîn astăzi* (Radio România-Cultural, emisiunea „Revista literară Radio", 6 iunie), *Alexandr Soljenițîn a împlinit 75 de ani* („Caiete critice" 10/12), *Soljenițîn-75* („Literatorul", Nr. 51-52).

• La Cluj-Napoca, în volumul *Studii de limbă, literatură și metodică*, VIII, Mircea Croitoru publică studiul *Alexandr Soljenițîn (Repere ale creației)*.

1994 • Vede lumina tiparului studiul *Chestiunea rusă la sfîrșit de secol XX*, care, în ultimă instanță, ar consta în edificarea unei Rusii *morale* și în *protejarea poporului*.

• *26 mai.* Începe călătoria de întoarcere în Rusia. După două opriri la Vladivostok și Magadan (centrul regiunii cu același nume în Extremul Nord, fost punct de triere a deținuților politici trimiși în lagărele Kolîmei), Soljenițîn își va urma lunga călătorie spre Moscova, cu etape în alte cîteva orașe siberiene. (În România, despre acest periplu va scrie și ziarul „România liberă" din 27 mai.) Ajuns la Moscova, va locui într-un apartament din centru, pînă ce se va încheia lucrul la vila sa din afara capitalei. Se întîlnește cu președintele Boris Elțin.

• *28 octombrie.* Rostește un discurs în Duma de Stat.

• De acum și pînă la sfîrșitul anului 1995 s-a întîlnit de multe ori cu ziariști ruși și străini, a dat numeroase interviuri, a susținut la Televiziune emisiu-

nea intitulată *Întîlniri cu Alexandr Soljeniţîn* (care a luat sfîrşit în 1996, o dată cu începutul campaniei electorale din Rusia).

- Numărul 6 al revistei „Zvezda" din Sankt-Petersburg este dedicat *Lui Alexandr Soljeniţîn:* articole, cîteva discursuri şi interviuri ale scriitorului, amintiri, scrisori ale unor cetăţeni sovietici cu prilejul expulzării lui. Este interesant articolul *Problema concepţiei eroice (Soljeniţîn şi Nietzsche)* al lui Richard Tempest, care lansează ideea unui Soljeniţîn – autor al propriului mit biografic, fie patriarh, fie proroc. Viaţa şi opera scriitorului au revelat lumii un exemplu al eroicului. Aidoma prototipului mitic carlylean al Scriitorului-Proroc, el se recunoaşte în rolul celui care îndeplineşte o datorie istorică faţă de milioanele de morţi, al celui care pedepseşte cu Paloşul lui Dumnezeu în Împărăţia minciunii. Cu Nietzsche, Soljeniţîn se aseamănă prin tipul profetic al comportamentului şi limbajului artistic, prin originalitatea deosebită a limbii şi stilului. Filosoful german a dezvăluit lumii eroul care a biruit omul din sine. Scriitorul rus a revelat lumii eroul care a biruit sclavul din sine. Eroul lui Nietzsche vorbeşte în locul tuturor. Eroul lui Soljeniţîn vorbeşte în numele tuturor. (După „Kontinent", Moscova-Paris, Nr. 82).
- Revista „Convorbiri literare" din Iaşi dedică Nr. 1 din acest an lui Alexandr Soljeniţîn. Au semnat articole: Sorina Bălănescu (*Spiritul lui Soljeniţîn: libertatea şi locul din vis*), Jean Cathala (*Reflecţii despre* ***Arhipelagul GULAG***), Livia Cotorcea (*Soljeniţîn sau lumea din noi*), Mircea Croitoru (*Alexandr Soljeniţîn şi literatura rusă*), Bedros Horasangian (*O mărturisire pentru „melancolia disperării"*), Leonte Ivanov (*O întîmplare în gara Kocetovka. O posibilă interpretare*), Constantin Romanescu (*Soljeniţîn şi viitorul lumii*), Almoş-Bela T. (*Promovarea bioeticii prin opera lui Soljeniţîn*).
- La Bucureşti, revista „România literară" publică în Nr. 31 (17-23 august) articolul profesorului universitar Gheorghe Barbă – *Fenomenul Soljeniţîn.*

1995 • În Editura Anastasia apare *Chestiunea rusă la sfîrşit de secol XX.* Traducere de Boris Buzilă, prefaţă de Alexandru Paleologu.

- Editura MYDO CENTER din Iaşi publică volumul de memorii al Nataliei Reşetovskaia *Soljeniţîn.* Versiunea românească, realizată cu deosebită acurateţe şi sensibilitate, aparţine Sorinei Bălănescu, care semnează şi o inspirată postfaţă, precum şi notele.

1996 • *12 noiembrie.* Participă la simpozionul internaţional *F.M. Dostoievski şi cultura universală* (Moscova–Sankt-Petersburg, 11-17 noiembrie). După ce adresează un cuvînt de salut participanţilor, îşi expune în continuare concepţia proprie referitoare la personalitatea lui Dostoievski.

- Revista „Luceafărul" (Nr. 5 din 7 februarie) publică eseul lui Gheorghe Barbă, intitulat *Cuvînt despre Soljeniţîn.* Tot lui Gh. Barbă îi aparţine şi articolul *Alexandr Soljeniţîn – martor incomod al secolului*, apărut în volumul *Studii de slavistică*, VII, tipărit sub egida Editurii Universităţii Alexandru Ioan Cuza din Iaşi.

1997 • *Mai.* Soljeniţîn este ales membru al Academiei de Ştiinţe din Rusia.

- *7 iunie*. La București, sub egida Editurii Univers, apare volumul I al *Arhipelagului GULAG*, care este lansat în cadru festiv la cea de a cincea ediție a Tîrgului Internațional de Carte București. Cu acest prilej au vorbit criticul și profesorul universitar Mircea Martin, directorul editurii, criticii literari Alexandru Paleologu (autorul postfeței) și George Pruteanu, precum și traducătorul. După opinia presei, cartea a constituit evenimentul Tîrgului și, alături de *Casa Pușkin* de Andrei Bitov, de varietatea și valoarea celorlalte titluri expuse, a contribuit ca Editura Univers să fie considerată liderul incontestabil al acestei competiții internaționale.
- Săptămînalul francez „L'Express" (din 21-27 august) publică articolul lui Soljenițîn *Ipocrizia sfîrșitului de secol XX*.
- *24 septembrie*. Participă la masa rotundă organizată de Academia de Științe din Rusia cu tema *Știința în pragul noului mileniu*. Intervenția lui Soljenițîn intitulată *Epuizarea culturii*, apare în revista „Moscovskie novosti".
- *27 septembrie*. La postul de radio Rusia începe un ciclul de emisiuni (65), în care va prezenta epopeea sa istorică *Roata roșie*. Cu acest prilej, în ajunul emisiunii, a acordat un interviu pentru „Moskovskie novosti", publicat în numărul din 28 septembrie – 5 octombrie.
- *Octombrie*. Sub egida Editurii Albatros din București apare romanul *Pavilionul canceroșilor*. Traducerea de înaltă ținută este semnată de Maria Dinescu și Eugen Uricaru.
- *Decembrie*. Editura Univers scoate de sub tipar volumul al II-lea al *Arhipelagului...* Versiunea românească a acestui volum aparține cunoscutului traducător Ion Covaci.

1998 • *7 ianuarie*. Ziarul „România liberă" publică un grupaj de materiale dedicat lui Soljenițîn. Grupajul cuprinde un microportret biobibliografic, articolul *Ipocrizia sfîrșitului de secol XX* în traducerea lui Călin Stănculescu, fragmente din intervenția la masa rotundă organizată de Academia de Științe din Moscova și *Interviul* din „Moskovskie novosti" (28 septembrie – 5 octombrie 1997).
- *11 februarie*. Revista „România literară" tipărește articolul *Capodopera lui Soljenițîn*, semnat de Albert Kovács, în care autorul face o amplă prezentare și, totodată, o fină analiză a romanului *Pavilionul canceroșilor*.

DINCOLO DE LITERATURĂ

Un singur cuvînt adevărat cîntărește
mai mult decît Universul.
SOLJENIȚÎN

CE POATE FI mai tentant pentru autorul unei *postfețe* decît exegeza literară a cărții abia sfîrșite? Starea de grație a sentimentului estetic, retrăit pas cu pas în timpul lecturii, își caută acum – în chip firesc – motivațiile capabile să o conștientizeze, să o explice și să-i probeze temeinicia. Efortul analitic se îndreaptă spre o altă descoperire a operei, incitat de tensiunea trăirii artistice, dar – totodată – desprins de ea, sustras determinărilor ei emoționale, așezat la o distanță care să-i confere independență în mișcare și să-i deschidă o altă perspectivă, alte posibilități de cuprindere și de aprofundare. Dialogul din timpul lecturii nu se încheie, dar se modifică; în discursul exegetic, conștiința cititorului e obligată să se despartă de ipostaza interlocutorului privilegiat, admis ca prezență nemijlocită în concretețea existențială a lumii fictive, și își asumă – prin intermediul comentariului critic – rolul unei instanțe interogative nu doar în raport cu destinul acestei lumi, ci și cu discursul instituitor care o face posibilă. Interpretarea pune în evidență modalitățile constructive ale operei și îi descoperă sensului său întreaga plenitudine interioară, oferindu-i și argumentele unei evaluări în ordine artistică.

Exegeza operei, ca subiect al *postfeței*, împlinește îndeobște și așteptarea cititorilor; ei pot găsi, astfel, măcar în parte, confirmarea propriilor intuiții ori, mai ales, justificarea explicită a unor semnificații numai bănuite, fără să excludem că deseori interpretarea propusă produce efectiv o limpezire, o relansare a dialogului întrerupt de bruiajul unor neînțelegeri, de incapacitatea comunicativă a unor situări neadecvate. *Postfața* își dovedește rațiunea de a fi ca partener avizat nu atît în aventura lecturii, cît în meditația ce îi urmează.

De data aceasta, însă, *postfața* iese din tiparele obișnuite. Însuși autorul ei se află într-o situație excepțională. La sfîrșitul lecturii, cînd și-a ridicat ochii din orizontul *Arhipelagului GULAG*, foile albe de hîrtie pe care le avea în față i se refuzau, pur și simplu, scrisului. Albul lor devenise dureros, lovind – (paradoxal) cu lumina lui stinsă – retina ochilor încă deschiși într-o uimire neîncrezătoare, semănînd mai mult cu spaima decît cu mirarea. Albul foilor nescrise se întindea în fața lui neverosimil ca un imens deșert arid de oase calcinate, cenușa albă a milioanelor de victime din **gulag,** risipite în mormîntul nemormînt al gropilor comune ori al cimitirelor fără cruci și fără lumînări. Cerneala nu s-ar putea scrie niciodată pe pojghița poroasă a acestei întinderi de nisip viu, nedesprins cu totul de ereditatea lui omenească. Vîntul din preajmă, adiere fără putere, lăsînd nemișcată făina deșertului unde au fost măcinate destine (simțit ca un tremur pe

mîna pregătită să scrie) e poate doar multiplicarea enormă a respirației din urmă a sufletelor expiate fără cuminecare.

Cum s-ar putea scrie *aici* și *acum*? Și, mai ales, ce s-ar putea scrie *acum* despre acest *aici*? De unde impersonalitatea rece a retragerii la o distanță necesară spre a putea privi în liniște peisajul neliniștit al poveștii tragice, abia sfîrșite? Cum s-ar găsi tăria smulgerii din coșmar spre a analiza metodic grila narativă, tipurile de focalizare ale povestirii, funcțiile personajelor în polifonia romanescă? Cine s-ar putea opri, *acum*, la disociații subtile între autorul analitic și cel implicit, între naratorul martor și naratorul credibil? În mijlocul deșertului iscat din închipuire pe albul foilor, peisaj lunar ieșit parcă din implozia umanității însăși, am putea, cititorule, să dialogăm împreună despre competența narativă?

E o întrebare directă, deoarece nu am nici o îndoială că m-aș afla singur în solitudinea uluirii mele; e imposibil să mă fi înșelat că cititorii lui Soljenițîn, cei care au avut puterea să ducă pînă la capăt călătoria prin **gulag**, nu mi s-ar afla alături, cu fețele înălbite de oroare, ca și cînd praful deșertului meu le-ar fi acoperit obrajii cu făina oaselor calcinate. Am certitudinea că ne găsim împreună, că ne înțelegem în aceeași restriște a memoriei, că neputința mea de a scrie o *postfață* obișnuită nu e doar împărtășită, dar se afla de la început în așteptările lor. Sunt sigur că dialogul nostru despre *Arhipelagul GULAG* nu trece nefiresc *dincolo de literatură*.

Totuși, cineva ne-ar putea bănui de o nu cu totul fondată rătăcire emoțională. Întîmplările din **Arhipelag** țin toate de cotidianul lumii noastre, mai mult sau mai puțin obișnuit, evocînd stări și evenimente comune, deși nu fac parte dintr-o experiență proprie: arestări, anchete, sentințe judiciare nedrepte. Pe multe le știm din memoria unui trecut nu prea îndepărtat ca să intre efectiv în istorie, rămas ca un fel de prezent deja trăit, ale cărui consecințe le resimțim încă în viața de fiecare zi; în parte, sunt aici anii războiului cu toate nenorocirile lui, cu privațiunile de tot felul ce i-au urmat, între care mai ales cutremurul politic și social al unei dictaturi necunoscute pînă atunci. Închisorile, deportările, fuga din țară, evacuările din case și domiciliile forțate, marginalizarea socială ca o moștenire de familie, sărăcia mai greu de suportat lîngă îmbogățirile perverse, presiunea tăcută dar devastatoare a poliției cu fețe diferite au fost realitatea timpului nostru pînă nu demult; fără să fim implicați noi înșine (cei aflați direct sub tăvălugul mașinăriei rămîn într-o altă clasă), n-a fost poate nimeni exclus de la canonul acestui destin colectiv.

Tocmai de aceea intrarea în **gulag** nu surprinde, iar drumurile lui le descoperim bătătorite de oameni aflați de atîtea ori în vecinătate. Diferența vine din impactul direct. Ceea ce era odată numai auzit (chiar dacă a putut însemna mai mult decît un fapt divers), ceva ce aparținea altcuiva, rămînea prea departe ca să ne atingă sau ne atingea prin ricoșeu, întîmplător și superficial, acum, în călătoria prin *Arhipelag*, ni se impune ca o existență asumată. Nenumăratele vieți împinse în lagăre devin ale noastre; ceea ce era „la doi pași de noi" se lovește, acum, de timpanul nostru, ne intră în suflet, ni se cuibărește în conștiință. „Țîrîitul strident al soneriei în miez de noapte", „bătăile brutale în ușă" le auzim

noi, treziți din somnul nostru liniștit. Sunt eu, de două ore, „cu picioarele goale în apa rece ca gheața" și mie mi se urlă: „Mărturisește!" Există, desigur, și momente-limită în care frica, umilința, durerea fac să cedeze puterile trupului și sufletului. La o percheziție, cînd totul se taie, se sparge, se golește, se împrăștie, se rupe, copilul abia mort e aruncat din sicriu, în fața mea, de mîinile murdare ale „găitanelor albastre"; în așteptarea anchetei, mă simt aruncat în „boxa cu ploșnițe", le simt năpustindu-se flămînde, le strivesc, mă sufoc de putoarea lor, pînă ce cad resemnat, lăsîndu-le să-mi sugă sîngele; apoi, la izvorul Zarossi, am „mîncat leșul unui cal care... duhnea, colcăind de muște și viermi". Dar omul e capabil să treacă și peste asemenea întîmplări; dacă are forța și credința să le depășească, viața va putea merge înainte îngropîndu-le într-o amintire tăinuită care poate chiar să fortifice. Din umilință se renaște, prin durere se poate devii mai puternic. Destinul tragic îl poate înălța pe om, iar viața oferă exemple nenumărate, în timp ce literatura a făcut din dramele existenței subiectele ei privilegiate, convertind răul în bucuria binelui regăsit.

De unde, atunci, această crispare sufletească după lectura lungului memorial despre **gulăg**? De unde această uimire înspăimîntată pe care ți-o dă numai incredibilul și de ce retrăirea încercărilor omenești, cît de dure ar fi, pînă la limita suferinței ori chiar la pragul morții, duce la neputința spiritului de a se căuta și înțelege prin ele? Aș spera să mă întîlnesc cu cititorii și în răspunsuri; să fim alături nu doar în identitatea stării de spirit, ci și în motivele ce o explică.

Arhipelagul GULAG e o lume stranie, paradoxală, deoarece e reală și fantastică în același timp. Mai mult: cu cît realitatea e mai evidentă, mai concretă, mai nemijlocit senzorială și mai comprehensivă în referințele ei tangibile, naturale, cu atît devine mai ireală, mai iluzorie, îndepărtîndu-se de orice temei credibil, înfățișîndu-se spectrală, utopică, suprarealistă, un fel de himeră a viziunii celei mai autentice. **Gulagul** e o închisoare care ar trebui să fie locul de recluziune pentru nefericiții vinovați din lumea liberă. E însă o închisoare insolită, întîi de toate prin proporțiile ei. Este atît de imensă, încît ideea închiderii, a împrejmuirii pare neverosimilă; în fapt e vorba de o lume deschisă prin întinderea ei, imposibil de constrîns în spatele unor pereți impermeabili, dar formată dintr-o multitudine de „insule" zăvorîte, păzite – arhipelagul! – de nenumărate nuclee celulare, atît de multe, încît spațiile dintre ele nu mai aparțin exteriorului liber, sunt contaminate de aerul interdicției. **Gulagul** nu mai e pușcăria unei lumi, ci o lume care ființează ca pușcărie. Acestei imensități spațiale i se suprapune numărul incomensurabil al azilanților: pușcăriașii sunt de ordinul milioanelor. Fiecare deținut are un număr, dar acesta ține de celula lui insulară, repetat de sute de ori, în locuri diverse și pe identități diferite, fără să poată fi un semn real de ordine într-un inventar fantasmagoric. Această lume, variabilă doar prin rata mortalității, nu cunoaște totuși niciodată pericolul extincției; în locul reproducerii naturale, populația se menține prin valuri continue de imigrare, intrate sistematic și la timp, după reguli ce nu-i aparțin, dar care îi păstrează existența la dimensiunile ei năucitoare. În această perpetuă reîmprospătare a pușcăriei (scriitorul însuși a fost condamnat la domiciliu forțat perpetuu) stă legătura strînsă, fatală cu cealaltă lume din afară. Cele două universuri sunt posibile numai împreună,

fiecare prin celălalt, fiecare ca o condiție reciprocă de existență; orice s-ar prăbuși undeva ar pune sub semnul întrebării partea cealaltă. O asemenea simbioză existențială între lume și pușcărie, între oamenii liberi și oamenii constrînși, dizolvă granițele presupuse, le aplatizează orice diferență, le unește într-un fel de bizară comunitate pe cît de imposibil să fie negată, pe atît de imposibil să fie crezută.

Neobișnuitul acestei închisori începe să se revele cu adevărat abia de acum înainte. Dacă pușcăria devenise lume prin imensitate, aparent autonomă și independentă, lumea se descoperă ca pușcărie prin dependența ei funciară de **gulag**. Văzute împreună în viziunea ***Arhipelagului*** ca unic spațiu uman, umanitatea lor întreagă se înfățișează ca un uriaș univers concentrațional. Ceea ce la început era ascuns de o iluzie de perspectivă, efect al erorii de focalizare datorate limitei fiziologice a ochiului, devine pas cu pas, pagină cu pagină, adevărul indubitabil al unei realități cumplite.

Consecința imediată a acestei „iluminări", a depășirii înțelegerii pînă acum incomplete ori greșite e descoperirea absenței ciudate a *libertății*. În **gulag**, ne-libertatea reprezintă însuși modul de a fi, elementul definitoriu care marchează existența. Intrarea în **gulag** înseamnă tocmai pierderea libertății; lipsa de libertate este semnul evident de apartenență și, totodată, criteriul diferențierii. Omul de aici era împins în degradare prin acest deficit al umanității sale. Salvarea venea din caracterul pasager al acestei stări, din posibilitatea – cel puțin probabilă – de a o depăși, de a putea ieși din ea, de a regăsi starea normală. Ceea ce aflăm acum e lipsa acestei diferențe și imposibilitatea unei transformări. Lumea din afară este la fel de neliberă, fără să fie efectiv o pușcărie. Umanitatea de dincolo are același deficit care o degradează; cu o diferență subtilă, abia perceptibilă, în nici un caz corectivă în substanța ei. Oamenii lumii din afara **gulagului** au iluzia libertății în măsura în care nu le este confirmată instituțional ne-libertatea. Dar situația lor e chiar mai deplorabilă decît a deținuților. Ei sunt fie inconștienți, dovedind un deficit individual de umanitate, fie își dau seama că starea lor de libertate iluzorie are un caracter pasager, adică au conștiința că posibilitatea – mai mult decît probabilă – de a o depăși în ne-libertate îi face să trăiască în anormal, fără să aibă măcar șansa unei întoarceri la normalitate. Certitudinea unei ne-libertăți tranzitorii (cea a deținuților) e înlocuită de convingerea arestării iminente. Ei se văd astfel aruncați într-o stare de nesiguranță perpetuă, cu efecte corozive, producătoare continuă de tensiune ajunsă uneori la cote insuportabile. După săptămîni, luni, ani de așteptare, arestarea apare ca o limpezire interioară, ca o benefică detensionare, ca o ieșire la liman. Trecerea din om liber în prizonier e salvatoare. Bucuria stranie a transformării în deținut implică o răsturnare de criterii, de valori și se poate explica doar prin ambiguitatea concentrațională a celor două lumi. O gîndire coerentă e posibilă numai acceptînd anormalul ca normă, recunoscînd jurisdicția totală a imperiului pușcăriei.

Dizolvarea celor două lumi una în alta pe temeiul ilibertății nu duce însă singură, pînă la capăt, declasarea umanității acestui univers. Antinomia dual, ca principiu al identității, lasă stării de libertate o șansă de a se păstra nedistorsionată măcar în interiorul acestei revărsări a universului coercitiv: trăiești un vis

depășind trezia, simți neliniștea în raport cu tihna. Ilibertatea deținuților reali sau virtuali ar apărea evidentă în opoziție cu libertatea celor ce îi agresează și îi supun. Arestatul așteaptă pe arestuitor, anchetatul stă la bunul plac al inchizitorilor săi, condamnatul e supus sentinței judecătorului. Deasupra și în afara celor supuși și constrînși se află deținătorii de putere în stare să aplice constrîngerea și să impună supunerea. Sclavii se recunoșteau în oglinda stăpînilor lor. Atentatul la umanitate se datora atît acestui apartheid injust, cît și discrepanței numerice dintre sclavi și oamenii liberi. Cei din urmă păstrau însă vie, în ciuda acaparării nedrepte, ideea de libertate, iar autoritatea lor vremelnică lăsa deschisă posibilitatea extinderii regnului libertății chiar și pînă la deplina lui înstăpînire. În universul **Arhipelagului**, libertatea însăși a fost exterminată; nicăieri nu-și poate afirma un drept de existență și nimănui nu-i este îngăduit să o dețină cu adevărat. Anchetat și anchetator, condamnat și judecător sunt clase provizorii, interschimbabile (nu prin accident, ci în mod principial); nici unul nu este exclus de la așteptarea arestării. Nesiguranța existenței îi stăpînește pe toți. Noii sclavi n-au nevoie de stăpîni pentru a fi și a se simți astfel; sclavia e însăși condiția existenței precum aerul. Nici o instanță a libertății nu decide supunerea; oricît ai urca în ierarhia stabilită de coeficientul de sclavie nu poți ajunge pe o treaptă a libertății depline. Singurul liber este sistemul, dar un sistem reglat să gestioneze ne-libertatea. Organismul social a fost transformat într-un mecanism. Libertatea, condiție a umanității (sociale și individuale), a fost scoasă din starea ei naturală și încorporată în angrenajul artificial al sistemului, menit nu să o reproducă, ci să o interzică. Universul concentraționar trăiește în voia unui sistem represiv.

Suntem însă departe de a epuiza motivele contrarietății înfricoșate. Opresiunea, ca instrument fundamental al sistemului bazat pe privarea de libertate, indiferent de duritatea ei inumană, poate admite măcar o fărîmă de suportabilitate dacă își afirmă rostul, chiar și injust. În ***Arhipelag***, opresiunea e arbitrară, rațiunile ei sunt iraționale; întemeiată pe o adevărată religie a pedepsei și înfăptuită printr-o frenezie a osîndirii, opresiunea a rupt ilogic raporturile ei cu *vina*. Ideea de culpă devine un construct artificial, modelabil după nevoile sistemului, fără legătură nici cu normele, nici cu pedeapsa. Legea supremă, dacă poate fi numită așa, e arbitrarul; Decretul 58 e ipostaza lui abracadabrantă, iar aplicarea sa o multiplicare dementă a samavolniciei. În ***Arhipelag***, vinovăția e o fantasmă care poate lua întruchipări neașteptate și aberante, jucînd destinul omului la ruleta nemiloasă a celor mai cumplite pedepse. Totul se întîmplă în atmosfera liniștit-terifiantă a iraționalului desăvîrșit. Un croitor își implîntă acul în ziarul cu fotografia lui Kaganovici, o vînzătoare își face socotelile pe fruntea lui Stalin dintr-un jurnal. Amîndoi ajung în **gulag** pentru zece ani. Ce s-a întîmplat? Cine i-a văzut? Cine i-a condamnat? O mașinărie fantastică, un perpetuum-mobile al terorii, se învîrte zi și noapte în ritmuri și în direcții neștiute de nimeni, inexplicabile, rămase neexplicate.

Însăși absența libertății se dovedește acum a fi un semn al arbitrarului dominator, principiu și efect al sistemului. Spuneam că oricît am urca în ierarhia ordinii sociale nu putem găsi nici un loc în care libertatea să se afirme pe deplin; descopeream o țară de sclavi fără stăpîni, un imperiu al opresiunii fără Opresorul

care o exercită afirmîndu-şi liber voinţa. Hegel observa însă că, într-o lume despotică, în timp ce toţi ceilalţi sunt sclavi, suveranul e liber; nici n-am putea face abstracţie de umbra lui Stalin, forţă malefică atotputernică, întinsă ani şi ani în lumea **gulagului,** fără nici o opreliştе. Numai că între teoria lui Hegel şi dictaturta lui Stalin se aşează o istorie mişcată din balamalele ei de Marx şi de Lenin; ceea ce a făcut posibilă o deviere a autocraţiei tradiţionale care, printr-o fatidică inginerie genetică, a produs pe tiparul suveranului ipostaza viciată a dictatorului comunist. Soljenițîn, cum s-a remarcat (Claude Lefort, *L'uomo al bando*, Vallecchi, Firenze, 1980), observă travestiul şi îl numeşte pe ţarul roşu **egocrat** („edinoderjeţ"). Diferenţa e mai mult decît de nuanţă. Autocratul e despotul nesupus nici unui control al legii, liber în toate acţiunile sale; avea o legitimitate supranaturală şi în vechime se închipuia el însuşi ca un zeu. Stalin iese dintr-un asemenea model. Susţinîndu-şi legitimitatea prin popor (chiar şi redus la voinţa proletariatului), el se prezintă, de asemenea, ca acţionînd în respectul legilor; păstrează doar ipostaza „zeiască" prin puterea lui absolută, prelungind – din unghiul statului modern – o conduită perimată, acum ridicolă. Adevărul e că şi legitimitatea, şi supunerea la legi sunt o farsă; prima este doar impusă prin forţă şi teroare, a doua e ocolită prin arbitrarul legilor. Dictatorul comunist e întruchiparea puterii absolute, exercitată prin intermediul sistemului şi supus mişcării lui arbitrare; sistemul îl produce şi el face posibilă existenţa lui. „Cu el se realizează imaginea perfectă a lui UNU. Acesta este semnificatul cuvîntului **egocrat**: nu un despot care guvernează singur şi fără controlul legilor, ci mai curînd cel care concentrează în persoana sa întreaga putere socială şi, în acest sens, apare (şi se prezintă) ca şi cum n-ar fi nimic în afara lui, ca şi cînd ar fi absorbit substanţa societăţii, ca şi cînd – Eu absolut – s-ar putea dilata la infinit fără să întîlnească nici o rezistenţă dincolo de el." Motiv pentru care identitatea personală a dictatorului, oricît de malefică ar fi în singularitatea ei, nu este în primul rînd responsabilă de efectele generale ale sistemului comunist. Între Stalin şi Mao, între Georghiu-Dej şi Fidel Castro diferenţele sunt de nuanţă şi nu de esenţă. Ei pot modifica întinderea lagărelor, pot face schimbări de decor înlăuntrul lor, le pot pînă şi suspenda, dar nu pot înlătura din sistemul comunist spiritul **gulagului**: „pentru că sistemul vrea să supravieţuiască şi ele (lagărele – n.n.) reprezintă hrana lui".

Un capitol din ultima parte (*Stalin nu mai este*) se intitulează mai mult decît explicit: „Cîrmuitorii se schimbă, Arhipelagul rămîne"; Soljenițîn e atît de încredinţat de acest adevăr, încît nu-i oferă Părintelui popoarelor, nici măcar în perioada de glorie devastatoare, rolul de primadonă. Dictatorul rămîne în umbra şi în subordinea sistemului, „o rotiţă şi un şurub" (cum zicea Lenin) în angrenajul lui cu rotiri fatale, chiar dacă rotiţa şi şurubul se află în postul decisiv al cutiei de comandă. Nici cinismul paranoic, nici brutalitatea primitivă care îl caracterizează ca individ, nu-i mai aparţin întru totul ca dictator; ca trăsături ale Conducătorului, pîrghii portante în explozia terorii, ele sunt imputabile sistemului, singurul capabil să le selecteze şi să le facă active în toată amploarea lor distrugătoare. În afara sistemului, Stalin ar fi putut sfîrşi într-o pagină de scan-

dal, printre atîția criminali cruzi și paranoici de la marginea societății sau dintr-o mafie de anvergură.

Sistemul comunist, manevrat în interiorul lui de suspiciune, ură, lăcomie, nu doar că produce alegerea Despotului dintre oamenii deviați de vicii, marii bolnavi sufletești, dar creează posibilitatea multiplicării lui în infinite variante, împrăștiate la toate nivelurile și în toate structurile societății, mai mari sau mai mici *egocrați* care dispun în același mod samavolnic de grupul (mai larg ori mai restrîns) pe care îl pot domina. „Acest neam de lupi oare de unde a apărut în poporul nostru? Oare are aceleași rădăcini ca și noi? Nu are același sînge?" Întrebare cumplită pusă de Soljenițîn, la fel pentru toți care îi caută răspunsul. Înainte ca geneticienii să pună la punct tehnica clonării, sistemul a inventat-o și s-a folosit de ea. Ca dintr-o matrioșcă rusească, din dictatorul-prim ies rînd pe rînd, tot mai mici, dar identici în nelegiuire, pionii sistemului. Sunt „boșii" nomenclaturii pînă la mica birocrație de partid, meniți să nu lase pe harta universului concentraționar nici o pată albă, sustrasă dreptului discreționar de a oprima. Ca simpli indivizi, ei aparțin obștei comune, limitați de aceeași libertate iluzorie și mereu sub pericolul aceluiași arbitrar; ca elemente în sistem, ei își depășesc condiția și devin instrumentele cinic-agresive ale arbitrarului. În afara lor **gulagul** nu ar exista, chiar dacă mulți, foarte mulți i-au devenit prizonieri. Sistemul e monstruos cu el însuși, autodevorîndu-și complicii cei mai devotați; chiar dacă rar, și Dictatorul se poate găsi printre ei. Stalin e dintre cei care a reușit să rămînă pînă la capăt în vîrful piramidei, timp lung și suficient spre a da **gulagului** o expansiune catastrofică.

Cine poate ieși *acum* din **gulag**, din „povestea" lui, fără să fie marcat pînă la paralizia putinței de a reacționa? Foametea, tortura, frigul ucigător, umilințele și morțile, morțile fără număr sunt copleșitoare. Aici „moartea e o chestiune nici măcar de săptămîni, de zile"; „pînea se dă atît cît la fiecare supraviețuitor să revină un mort sau doi". „La Zolotistîi brigăzile erau scoase din abataj ziua în amiaza mare, deschizîndu-se focul asupra lor la grămadă". Scenele care cutremură, cele care produc, fără să vrem, un rău fiziologic – greață, amețeală, pierdere de sine – sunt multe, intolerabil de multe; oameni omorîți de alți oameni cu ciomege, striviți de pămîntul surpat în mină și lăsați să moară în chinurile unei singurătăți neputincioase, oameni sfîrșiți sub povara muncii trecută de zeci de ori peste puterile lor, oameni stinși de nemîncare și boală sub privirile altor oameni, oameni asfixiați de respirația celorlalți, prea mulți pentru numai o suflare de aer. Îndrăznesc să cred, cu un gînd ascuns de mine însumi, într-un acces de milă teribilă și respingătoare, că gazarea de la Auschwitz ar fi fost un asasinat mai civilizat, o crimă mai suportabilă; abia de reușesc să-mi dau seama că mintea s-a blocat, că resorturile ei s-au rupt, lăsînd-o în derivă.

Rememorările fără număr, invadate de atîtea „istorii oribile și sfîșietoare", presează asupra conștiinței noastre încercate de un sentiment de două ori stingheritor: pornirea de a se lăsa copleșită de amintirea **gulagului**, păstrîndu-i intacte contururile, retrăind-o mereu ca pentru ispășirea unei proprii vinovății și dorința vinovată de a se smulge din ea, ca de sub oroarea unor stafii, aruncînd-o într-o uitare salvatoare. Pentru lagărele de muncă naziste s-a inventat acel slogan

cinic „*Arbeit macht frei – Munca ne face liberi*", devenit de atunci odios; Stalin, fără să îl rescrie în ruseşte, l-a multiplicat în nesfîrşitul siberian şi l-a mutat înlăuntrul lagărelor sale, dîndu-i cuvîntului muncă înţelesul plural, împovărat de o cu totul altă semnificaţie: munci, chinuri, torturi, cazne. Cu Soljeniţîn am coborît în infern, poate nepregătiţi să vedem ceea ce nu ne-am putut închipui, poate prea slabi pentru a rezista la ceea ce depăşeşte închipuirea noastră.

Cuvintele citite de Dante la poarta de intrare în hadesul morţilor din „infernul" său: „*Lasciate ogni speranza voi ch'entrate – Lăsaţi orice speranţă voi care intraţi*" sunt scrise aici pentru oameni încă vii; iar pentru cei care trăiesc speranţa este o condiţie a vieţii, chiar dacă nu în sensul brut, al necesităţii organice, ci în chip spiritual, oarecum mai lax, dar în fond cu o determinare fundamentală. Omul poate supravieţui uneori în condiţii inimaginabile: „mîncînd licheni ca renii; fără speranţă, şi supravieţuirea este pusă în cumpănă. În infernul din *Arhipelag* nu moartea care te pîndeşte în orice zi e copleşitoare (căci poţi spera să nu fii printre aleşii ei), ci modurile perverse de neantizare a speranţei: ruperea oricărei legături cu lumea din afară, despărţirea brutală de cei dragi, înjosirea care te desparte de tine ca om, disperarea cînd îţi priveşti tovarăşii de suferinţă şi înţelegi că „sufletele lor intrau în putrefacţie". Era, mai ales, acea invenţie diabolică, impusă pe lîngă legile arbitrare, a sentinţei relative: nimeni nu mai ştia ce pot deveni cei zece, cincisprezece, douăzeci de ani de condamnare. Nu mai exista acel sfîrşit al pedepsei de care să-ţi poţi sprijini nădejdea. Intrarea pe poarta lagărului însemna, indiferent de anii surghiunului, o condamnare pe viaţă. Deţinutului din lagăr i se fura temeiul oricărei credinţe.

Nu este mai fastă nici viaţa lumii dincoace de **gulag**. Aici începe, de fapt, marea pregătire a calvarului; în acest spaţiu, aparent neîmprejmuit, nepăzit, necontrolat, omul simte încă mai acut constrîngerea şi limitarea. Aici, lîngă casele lor, nu unii, ci majoritatea vor afla, prin experienţă proprie, că „li se va strînge capul într-un inel de fier, că le vor fi strivite, încet, cu talpa cizmei, organele genitale, că vor fi torturaţi cu nesomn şi cu sete şi vor fi bătuţi pînă ce vor fi transformaţi într-o masă de carne însîngerată". Aici sunt tribunalele fantomă (în funcţie, pentru că „pur şi simplu este jenant ca statul să nu aibă deloc tribunale") care prezidează mascaradele judiciare cu vinovăţii inventate, dar recunoscute, cu sentinţe ştiute înaintea proceselor, cu acele condamnări insidioase fără nici o legătură cu legea sau pe temeiul unor legi fără legătură cu justiţia. Aici există Lubianka, Butîrki, Suhanovka, Lefortovo, închisorile stindard ale căror nume ascund alte mii mai puţin cunoscute, dar la fel de lugubre. Pare că totul e orînduit numai pentru trecerea în **gulag**. Viaţa obişnuită ar fi una de tranzit. **Gulagul** este asemenea vieţii de dincolo a creştinilor: doar că aşteptarea e plină de spaime şi credinţa în înviere e absentă.

Legăturile dintre cele două lumi ale universului concentraţionar sunt însă mult mai profunde; ele se întreţes prin relaţii de neocolit. Fiecare familie de dincoace trebuie să aibă un tată, un fiu, o rudă ajunsă mai demult sau mai de curînd în insulele arestate; „în această lume rătăceau orbite şi buimace milioane de femei ai căror soţi, fii sau părinţi fuseseră smulşi din rădăcini şi trimişi pe **Arhipelag**". Fiecare din cei rămaşi trăieşte cu amintirea şi în aşteptarea celui

plecat, dar şi cu stigmatul de a fi soţia sau fiul unui duşman al poporului, cu teama că nici el nu va fi iertat. Arestarea iminentă devine acum explicabilă, e prevăzută, anunţată. Spectrul nenorocirii loveşte fără să aleagă nici victimele, nici consecinţele. Nu sunt puţini cei pe care spaima ori prostia inconştientă îi scot dintre oameni şi îi aruncă în mlaştina josniciei: fii care îşi denunţă părinţii, soţii care îşi alungă soţii. Existenţa, chiar şi numai bănuită, a **gulagului** se infiltrează în vieţile oamenilor, în conştiinţa lor, deviindu-le gîndirea, degradîndu-le faptele. **Gulagul** e ca un buboi care supurează, împrăştiindu-şi toxinele în tot corpul; lumea de dincoace se contaminează, se îmbolnăveşte, prăbuşindu-şi umanitatea într-o metastază generală. „Într-o atmosferă dominată lungi ani la rînd de teamă şi trădare, cei rămaşi nevătămaţi sunt teferi numai pe dinafară... Dar ceea ce e lăuntric se descompune." Încet, dar sigur, sufletul omului e ros de otrăvuri fără leac: nepăsarea, cupiditatea, invidia, minciuna îl urîţeşte. Demarcaţia dintre bine şi rău devine volatilă şi omul decade mereu fără putinţă de salvare. Cruzimea, chiar ferocitatea faţă de alţii nu-l mai deconcertează. E un prag după care omul se pierde pe sine: „Atunci a ieşit din umanitate. Poate, fără putinţă de întoarcere."

Sistemul, însă, nu se împotmoleşte în destinul unui om. El continuă, netulburat de sentimente omeneşti, să-şi fabrice victimele şi călăii, jucîndu-se macabru cu vieţile şi sufletele tuturor. Ororile lui sunt fără limite ca şi năucirea celor ce le privesc. Dar lovitura din urmă, dată şi celei mai îngăduitoare înţelegeri, este dezvăluirea că sistemul nu s-a ivit din neant. Nu a fost boala unei molime întîmplătoare venită de nu se ştie unde, nici măcar o degenerare a organismului social: sistemul a fost programat, i-a fost prescris un *soft* al Răului. Nu de neumane fiinţe extraterestre, ci de omul însuşi. Depoziţia lui Soljeniţîn e fără echivoc: „Toate acestea erau roadele Învăţăturii Înaintate, ale ideologiei de granit!" Ideologia comunistă, sorginte sigură a Sistemului, s-a născut în minţile unor oameni. Spiritul, ca proiect al degradării umane, este faţa cea mai atroce şi mai deconcertantă a dezumanizării.

„Arhipelagul a luat fiinţă sub salvele «Aurorei»", atunci cînd ideologia funestă s-a văzut stăpînă pe primele pîrghii de putere reală. Tot ceea ce a urmat a fost inerţia unui mecanism; iar nazismul va arăta, o dată în plus, cît de diverse sunt rătăcirile Spiritului. Proclamaţia lui Lenin, din 1917, privind ţelul suprem al „curăţirii pămîntului rusesc de toate insectele dăunătoare" avea o viziune satanic-profetică: omul trebuia coborît la starea de insectă pentru a fi strivit; celor rămaşi (nedăunătorii) li se rezerva o viaţă de artropode. Omul s-a arătat că poate fi responsabil de propria lui pieire ca om; ideologia comunistă a produs genele distructive ale umanităţii omului. *Arhipelagul GULAG* este dovada de netăgăduit a acestei excrescenţe maligne a spiritului uman. Soljeniţîn devine, astfel, Marele Martor în procesul comunismului.

La sfîrşitul lecturii *Arhipelagului GULAG*, noi, cititorule, suntem încă înmărmuriţi de suferinţa unei lumi forţată să se piardă ca umanitate. „Infernul" lui Soljeniţîn e povestea acestei aventuri tragice. Putem găsi liniştea şi obiectivitatea ca să analizăm retorica poveştii? Or, povestea nu mai are nici un sens pe lîngă tragicul aventurii. Reticenţa mea faţă de exegeza literară a *Arhipelagului*

GULAG, dincolo de crisparea paralizantă în faţa cataclismului trăit, venea şi dintr-un sentiment de superfluu în faţa literaturii copleşite de viaţă. Problema vieţii pare prea serioasă şi destinul omului prea important pentru a le recunoaşte doar ca materie literară, iar literatura ar fi prea frivol prezumţioasă ca să se considere deasupra sau înaintea vieţii. Îndoielile noastre nu sunt nici măcar originale, chiar dacă trăite sincer şi pe cont propriu. „Ce înseamnă literatura într-o lume care suferă de foame?" se interoga Jean-Paul Sartre în faţa unei situaţii asemănătoare; iar încă în secolul trecut, Brunetière, mult mai sigur în atitudinea lui, substituia întrebării o imprecaţie: „Ruşine celui ce cîntă în timp ce Roma se prăbuşeşte". În 1945, în faţa lumii abia ieşite din război, T.W. Adorno dă glas, de pe o poziţie identică, unei încredinţări amare: „Poezia nu mai este posibilă după Auschwitz".

Ţine însă tocmai de misterul vieţii şi de iraţionalitatea istoriei ca certitudinile cele mai ferme să fie dezminţite şi răsturnările cele mai neaşteptate să fie posibile. Meditaţia descurajantă a lui Adorno n-a fost, desigur, înţeleasă literal de nimeni; nu despre sfîrşitul poeziei era vorba, ci de contradicţia ce i se părea insurmontabilă dintre elevaţia frumosului poetic şi degradarea omului în crimă. Faptul că omul a putut coborî în starea de cavernă făcea imoral şi necredibil gestul unei înălţări prin poezie. Neverosimil însă nu e faptul că poezia a continuat să existe, ci că după Auschwitz a fost posibil **gulagul**, un Auschwitz mai monstruos prin dimensiunile lui incomparabile deopotrivă în timp, în spaţiu şi în victime; iar în vremea aceasta, literatura (ca să ne gîndim doar la „noul roman francez" al anilor '50) se despărţea narcisistic de realitate prin experimente futile, limitate la un joc interior al discursului romanesc golit de orice semnificaţie. Ca pentru a se disculpa de o neavenită contaminare cu viaţa şi spre a înlătura frustrarea unei aşteptări înşelate, Alain Robbe-Grillet îşi avertizează cititorii romanului său *În labirint* (1959) că se află în faţa „unei ficţiuni, nu a unei mărturii". Cam în acelaşi timp, abia aşezat la Riazan după eliberarea din domiciliul forţat impus la ieşirea din lagăr, Soljeniţîn începea să scrie *Arhipelagul GULAG* pe care l-ar fi putut prezenta exact cu vorbele romancierului francez întoarse pe dos, atrăgînd cititorilor săi atenţia că nu se află în faţa unei ficţiuni, ci a unei mărturii. În 1970, Soljeniţîn primea premiul Nobel pentru literatură, iar patru ani mai tîrziu – cînd primul volum al cărţii sale, refuzată în ţară, apărea în Occident – va fi expulzat. Mărturia lui avea primul ecou.

Opţiunea lui Soljeniţîn este în afara oricărui dubiu. El, prizonierul a opt ani de **gulag,** în numele său şi al altora mulţi (care tac sau nu mai sunt), scrie că vrea să depună mărturie împotriva uitării „în memoria tuturor celor schingiuiţi şi asasinaţi" în **arhipelag**. În plus, această opţiune se confirmă în toată opera lui. Nu atît pentru că romanele sale sunt autobiografice (cel puţin ca punct de plecare), ci deoarece în fiecare din ele scriitorul îşi asumă ipostaza de martor: fie în mod direct, referenţial, ca în *O zi din viaţa lui Ivan Denisovici*, fie într-un sens filosofic, deliberativ, ca în *Pavilionul canceroşilor*. De fiecare dată scriitorul vrea să vorbească despre ceea ce ştie, să relateze – în numele adevărului – ceea ce a văzut (sau ce a gîndit) privind întîmplările. „Da, lucrul cel mai important e să restabilesc adevărul şi cînd încep să scriu sarcina mea e numai aceea de a resta-

bili totul aşa cum a fost". Ca martor, îşi asumă curajul moral de a refuza nepăsarea, de a fi prezent cînd alţii dezertează, de a respinge orice tranzacţie menită să-i cumpere tăcerea, de a se opune oricărei ameninţări şi oricărui şantaj care i-ar pune în cauză depoziţia. Responsabilitatea de martor îl opreşte să fie un simplu relator, indiferent şi distant; el mărturiseşte nu doar adevărul, ci şi pentru adevăr. „Istoria noastră e distrusă, e în întregime deformată şi falsificată de minciuni, iar eu încerc să restabilesc istoria... Am avea curajul să afirmăm că nu suntem răspunzători de răul care devastează lumea modernă?" Ideea de justiţie, de dreptate e consubstanţială veridicităţii. Cititorii cărţilor sale sunt chemaţi nu doar să afle, ci şi să judece. Literatura lui e scrisă în apărarea omului, salvat doar de ataşamentul moral, fără concesii, faţă de bine şi adevăr.

Opţiunea de a fi martor este la Soljenițîn una şi aceeaşi cu destinul lui de scriitor. El se decide să scrie din dorinţa de a mărturisi şi continuă să o facă din nevoia de a depune mărturie. Scriitorul se afirmă în măsura în care martorul poate vorbi, cei doi împărţindu-şi în mod egal responsabilitatea şi idealurile, pînă la a se confunda unul cu altul.

Soljenițîn se naşte la 11 decembrie 1918 la Kislovodsk, în sudul Rusiei, la poalele vîrfului Elbrus, locul imaginat de Lermontov ca decor pentru poemul său *Un erou al timpului nostru*. Adolescenţa şi-o petrece la Rostov pe Don, unde îşi ia licenţa în fizică şi matematică, urmînd în acelaşi timp – prin corespondenţă – Institutul de Filosofie, Literatură şi Istorie din Moscova pe care îl absolvă în 1941. Ce va face de aici înainte e o problemă de alegere. „Căutam să discern oportunităţile pentru viitorul meu: matematica îmi era la îndemînă şi îmi deschidea cariera academică; pe de altă parte, nu voiam să-i consacru întreaga mea viaţă. Mai mult decît orice mă atrăgea literatura, dar înţelegeam că matematica îmi putea asigura pîinea de toate zilele." Departe de a fi decizia rece a unui tînăr pragmatic, am descifra în confesiunea lui Soljenițîn primul reflex al conştiinţei de scriitor, încă abia bănuit. Nevoia de independenţă, ca o condiţie a scrisului, nu putea fi decît exigenţa unui scriitor decis să spună respectînd adevărul cu orice preţ. Primele încercări literare (trimise lui Konstantin Fedin, unul din capii nomenclaturii scriitoriceşti) nu vor apărea niciodată, dovadă că debutantul nu „negociase" complezent cu cenzura oficială. În cauză nu era dorinţa de a se vedea publicat, ci nevoia de a se exprima. S-au păstrat puţine din aceste texte, unele la închisoarea Lubianka pe unde trece arestatul în 1945; dacă ar fi fost judecat, acele texte ar fi devenit neîndoielnic probe în dosarul procesului.

Mobilizat în armată chiar în 1941, îşi amînă de nevoie începutul carierei, fără să ştie că de acum alţii vor hotărî în locul lui. Luptă la Leningrad şi pe linia morţii Oriol-Kursk, traversează cu bateria pe care o comandă Bielorusia şi Polonia în marşul Armatei Roşii spre Berlin. Vine arestat la Königsberg (oraşul lui Kant) şi se întoarce în Rusia ca deţinut. După peregrinări prin mai multe lagăre de muncă, îşi sfîrşeşte ultimii trei ani de detenţie în **gulag**, într-unul din lagărele speciale din Kazahstanul de Nord, unde „fiecare condamnat purta propriul număr pe şapcă, pe piept, pe genunchi şi pe spate". El avea numărul *Şci-232*. Aici „se naşte" *O zi din viaţa lui Ivan Denisovici*, ca o mărturie din **gulag**.

În închisori, fără grija pîinii cea de toate zilele, a face literatură pentru a mărturisi despre destinul său şi al celorlalţi este o decizie care stă deasupra lui; nu mai alege, este ales. Ideea de scriitor (autor de opere publicate, vîndute, citite) rămîne numai o iluzie; aceea de martor e o realitate tangibilă pe care el şi-o asumă ca pe o responsabilitate. Compune în gînd, învaţă pe de rost şi peste ani va aşterne totul pe hîrtie. Aceasta este istoria poveştilor-miniatură, a poeziilor, dramelor şi, în mare parte, a celorlalte cărţi (*O zi din viaţa lui Ivan Denisovici*, *Gospodăria Matrionei*, *În cercul întîi*) terminate în aulul Kok-Terek, pierdut în mijlocul stepei kazahe. Întîmplător, dar nu fără semnificaţie, primii cititori ai lui *Ivan Denisovici* au fost judecătorii Colegiului Militar al Tribunalului Suprem (unde ajunge după reabilitarea din 1957), cărora le citeşte personal romanul. Erau primii judecători pe care i-a întîlnit; iar prima lui „apariţie", ca scriitor, are loc în faţa unui tribunal.

În 1953, scapă ca prin miracol de un cancer rebel, după o lungă spitalizare la Taşkent, moment regăsit în *Pavilionul canceroşilor*, terminat în 1967, care va constitui – între altele – pretextul excluderii sale din Uniunea Scriitorilor, doi ani mai tîrziu. Pînă în acel moment, destinul lui de scriitor n-a putut decît uimi pe colegii virtuali de breaslă. Retras într-o veche casă de lemn din Riazan, Soljeniţîn scria sub acoperirea unui obscur profesor de matematică. Puţine texte circulau în Samizdat, multe nesemnate. Ieşirea din anonimat n-ar fi fost posibilă fără falsificarea ori cel puţin cosmetizarea acceptabilă a scrisului său. Cum nu-şi putea face auzită vocea autentică, alternativa era una singură: sau scriitor, sau martor; or, profesiunea lui de credinţă, cum mărturisea în 1967, era limpede: scriitorul „trebuie să se lase condus de propria lui memorie artistică, trebuie să scrie despre ce vede şi cum vede; în literatură orice contrafacere e dăunătoare". Trecut de patruzeci de ani, Soljeniţîn rămîne statornic vocaţiei sale, neclintit în conduita lui nici de vanităţi, nici de lipsuri. O asemenea credinţă în destin n-o pot avea decît marii creatori, cei ataşaţi deopotrivă unui ideal moral pe a cărui tărie se sprijină!

Abia în 1962 astrele se aşază şi pentru el într-o constelaţie fastă. Nu atît datorită „dezgheţului" de după Congresul al XXII-lea, anunţat de Ehrenburg în titlul unui roman şi confirmat de întoarcerea „moderaţilor" la vîrful instituţiilor scriitoriceşti; deoarece el avea limitele comandate de partid, pe care numai inocenţii le puteau trece cu vederea: în timp ce apăreau, desigur, cărţi pînă atunci interzise, cînd Nathalie Sarraute vorbeşte la Moscova despre noul roman şi Tarkovski primeşte Leul de aur veneţian pentru *Copilăria lui Ivan*, Osipov – redactor la revista Samizdat „Bumerang" – e condamnat la cinci ani de muncă forţată. „Dezgheţul" hruşciovist era prea superficial ca să admită, fără condiţii, audienţă liberă unei voci ca aceea a lui Soljeniţîn. Oportunitatea era cu totul alta: momentul avea nevoie de mărturia lui Soljeniţîn, iar intuiţia lui s-a dovedit exactă.

Într-o seară din 1962, Tvardovski – noul director de la „Novîi mir" – scoate din teancul de manuscrise primite la redacţie romanul unui oarecare Alexandr Soljeniţîn. Va dezvălui, mai tîrziu, entuziasmul care-l cuprinsese încă de la lectura primelor pagini. „Mi-am dat seama imediat că era vorba de ceva impor-

tant şi că trebuie într-un anume fel să serbez evenimentul. M-am ridicat, m-am îmbrăcat în haine de gală şi m-am aşezat la birou. În noaptea aceea am citit un nou clasic al literaturii ruse." Ceea ce era, bineînţeles, insuficient pentru a garanta apariţia cărţii. Dimpotrivă, Tvardovski observase, între atîtea alte calităţi ale cărţii, „disperata sinceritate" a adevărului rostit de Soljeniţîn; nu găsea nici un exemplu care ar fi putut egala această evocare a lagărelor de muncă şi realiza, totodată, că o asemenea viziune era departe de a respecta dreptul de a şti decretat de uşa abia întredeschisă de Hruşciov înspre „cercurile" infernului. Nu mai avea nici o îndoială că publicarea cărţii nu va primi acceptul cenzorilor de rînd, dar – chiar într-un caz fericit – aprobarea le depăşea competenţele. Ştia mai mult decît sigur că este nevoie de un verdict special şi de un noroc pe măsură. Îi trimite manuscrisul lui Hruşciov cu o prezentare învăluitoare, după toate regulile tacticii de partid. Hruşciov cade în capcana pe care el însuşi crede că o întinde altora; convins că romanul îi poate servi admirabil în disputa cu staliniştii ortodocşi şi cu duşmanii săi din nomenclatură, aduce cazul Soljeniţîn în discuţia biroului politic, într-o şedinţă bine regizată, unde nimeni nu are curajul unui veto. Stratagema lui Tvardovski s-a dovedit cîştigătoare. În noiembrie romanul apare în „Novîi mir", iar în ianuarie 1963 în două ediţii de peste 800 000 de exemplare, fiind tradus, concomitent la Paris şi Roma, cu un ecou dincolo de orice aşteptări în Uniune şi în Europa, dar şi cu urmări încă neprevăzute în acel moment. Mai tîrziu, într-un interviu din 1976, Soljeniţîn observa eroarea lui Hruşciov: el „n-a putut înţelege că pînă şi o singură picătură de adevăr e ca şi materia care pătrunde antimateria: explozia e inevitabilă". Cu *O zi din viaţa lui Ivan Denisovici*, Soljeniţîn devine martorul cel mai important în procesul stalinismului.

Cu *Arhipelagul GULAG* ţinta este mult mai îndrăzneaţă; el aducea acum la bară adevărul despre sistemul comunist. Ceea ce era însă prea mult nu numai pentru diriguitorii de la Moscova, dar şi pentru conştiinţa Occidentului. Soljeniţîn s-a propus singur – fără să fie nici chemat, nici aşteptat – ca martor în procesul comunismului. Din păcate, la acest proces nu s-a întrunit Curtea; iar momentul sentinţei e încă şi mai îndepărtat.

Expulzarea din 1974 a fost epilogul aşteptat (sau una din variantele lui) al debutului răsunător din 1962. Apărut pe scena literară printr-un joc de interese politice, el nu ar fi putut să o părăsească decît în acelaşi mod. Soljeniţîn nu e un caz literar, ci politic. Intuiţia lui Tvardovski după prima lectură a lui *Ivan Denisovici* nu numai că s-a adeverit, dar s-a confirmat cu fiecare nouă carte a scriitorului. Soljeniţîn nu este doar un clasic al literaturii ruse moderne, dar este – cu siguranţă – una din marile voci ale literaturii din ultimul secol al mileniului doi. Dacă noi ne-am derobat aici de o exegeză literară, am făcut-o şi pentru că temeiul ei nu era în discuţie. În ultimă instanţă, oricît ar părea de paradoxal, scriitorul (în ipostaza sa de creator de opere literare) a fost determinant şi pentru apariţia, şi pentru acutizarea cazului Soljeniţîn. El este un caz politic deoarece astfel a fost perceput de structurile de putere din regimul sovietic (deci, tratat în consecinţă) şi pentru că dintr-un asemenea unghi a fost receptat şi folosit de polemicile ideologice din Europa. Dar şi puterea, şi ideologiile au reacţionat

astfel obligate nu de un impact politic explicit, ci de conotaţia politică a rezonanţei literare. În ce fel ne putem susţine o asemenea afirmaţie?

Valoarea scriitorului (noutatea şi originalitatea discursului său literar, densitatea lui semnificativă, capacitatea de a implica elevaţia poetică într-o tensiune existenţială cu reverberaţii înalt umane) are deopotrivă rolul de impuls şi de canonizare a cazului. Demonstraţia e aproape superfluă. Fără dovezile propriei valori, manuscrisul lui *Ivan Denisovici* s-ar fi prăfuit în redacţia revistei şi numai pe ele s-a clădit motivaţia lui Tvardovski de a-l impune publicării. Dacă succesul editorial s-ar fi datorat (numai) conjuncturii politice, o dată cu realizarea efectului resursele operei s-ar fi epuizat, fiind marginalizată sau uitată. Totodată, fără confirmările ulterioare, scriitorul însuşi ar fi împărtăşit în timp aceeaşi soartă. Propaganda politică poate inventa un caz, dar nu-l poate ţine în viaţă dincolo de momentul conjunctural care l-a făcut necesar. Literatura şi politica ultimilor ani oferă suficiente exemple; ca să rămînem în spaţiul sovietic, cazul Daniel-Siniavski poate fi relevant.

De data aceasta apare însă un element în plus, mai semnificativ şi mai convingător prin individualitatea lui. Soljeniţîn propune un model de literatură singular. Asumîndu-şi ca scriitor ipostaza de martor, el face din adevăr (ca substanţă a lumii fictive) şi din morală (ca motivaţie a gestului creator) două din trăsăturile fundamentale ale operei literare. În termenii generali ai ontologiei literare, nici unul nu reprezintă o noutate în sine: triada *bine, adevăr, frumos* şi-a găsit o fundamentare filosofică încă din antichitate. Nu există literatură care să excludă întru totul convergenţa acestor valori. Coborînd la nivelul evoluţiei concrete a literaturii, Soljeniţîn se aşază în posteritatea marelui realism rus (Tolstoi şi Dostoievski înainte de toate), a spiritului întregii literaturi ruse, deschisă spre social şi spre meditaţia existenţială. Scriitorul însuşi îşi recunoaşte o asemenea apartenenţă: „În tradiţia literară rusă «un narator pur» aproape că nu există. Toţi autorii secolului XIX şi chiar ai secolului XX (dacă nu toţi, aproape toţi sau în orice caz, să zicem, principalele curente literare) au fost mereu strîns legaţi de viaţa socială a ţării. În Rusia, mai întîi, în Uniunea Sovietică, azi, un scriitor nu putea şi nu poate să închidă ochii în faţa realităţii şi să fie un «scriitor pur»". Soljeniţîn se regăseşte între coordonatele unei asemenea literaturi, dar se individualizează totodată printr-o regîndire proprie a structurilor şi a viziunii ce îi sunt ei caracteristice. Noutatea literaturii sale vine dintr-o radicalizare a acestor elemente fundamentale ale tradiţiei în care se integrează.

În primul rînd, adevărul, ca element al universului artistic, încetează să mai fie doar rezultatul unei evaluării în raport cu referentul real. Acesta intră în operă efectiv, prin intermediul faptului concret, impus în interiorul operei în concreta sa fenomenalitate. Pentru perceperea adevărului nu mai e nevoie de un demers comparativ; adevărul nu mai e recunoscut în urma unei raportări la ceva, fiind descoperit în mod direct, prin el însuşi. Lumea naraţiunii este adevărată fiind un ansamblu de fapte adevărate. Semnificativă nu în ultimul rînd e proporţia acestui tip de prezenţă; dacă în tradiţia literară se regăsea ca intarsii ale realităţii fictive, acum ficţiunea e invadată de realul adevărat pînă la punctul de a fi pusă sub semnul întrebării. Moto-ul care, spuneam, ar putea însoţi *Arhipelagul GULAG* –

nu ficţiune, ci mărturie – poate fi citit nu ca sugestie metaforică, ci în cel mai literal mod cu putinţă. O asemenea înţelegere, posibil de probat în *O zi din viaţa lui Ivan Denisovici*, apare fără dubii adecvată *Arhipelagului*, care constituie realizarea extremă a modelului literar al lui Soljeniţîn.

Ce înseamnă aici **mărturie**? Un prim răspuns (care nu s-ar îndepărta de interpretările tradiţionale) pune în evidenţă, într-o viziune de ansamblu, semnificaţia acestei cărţi ca imagine a universului concentraţionar sovietic, atestare credibilă a umanităţii degradate de sistemul comunist. Un al doilea, el singur potrivit noului înţeles al cuvîntului, dezvăluie că situaţia amintită e rezultanta unui cumul de dovezi valide prin autenticitatea lor intrinsecă, prin adevărul probat nemijlocit în urma convocării în cauză a realităţii însăşi. Oamenii, locurile, întîmplările sunt cele care *au fost*, nemodelate în nici un fel, nealterate în particulara şi limitata lor existenţă, credibile – în afara oricărei contrarietăţi prezumate – prin simplul fapt că nu pot fi negate. Intraţi în lumea lui Soljeniţîn suntem obligaţi să pipăim pe trupul răstignit rana rămasă de la lovitura suliţei, iar mîinile noastre o simt (retrăgîndu-se, speriate, de durerea celuilalt), îi prind contururile între degetele mînjite de sînge. Toma Necredinciosul e răzbunat de îndoielile lui. Lumea din *Arhipelag* se **adevereşte** în toate amănuntele ei.

O asemenea percepţie ne este nu doar indusă, ci oferită. Autorul se prezintă ca fiind „procuratorul multor istorisiri", ca arhivarul balzacian al unei societăţi tangibile, trăite. Autorul omniscient se explică şi îşi motivează capacităţile: „În afară de tot ce am scos din **Arhipelag** pe pielea mea şi mulţumită memoriei urechilor şi ochilor mei, materialul pentru carte mi-a fost pus la dispoziţie, sub formă de relatări, anunţuri şi scrisori" de 227 de martori direcţi. Nu în ultimul rînd, subtitlul cărţii se vrea şi el definitoriu; se renunţă la tradiţionalele determinări de gen (roman, poveste), scriitorul optînd pentru un nume ciudat şi original: „încercare de investigaţie literară". E poate cea mai limpede indicaţie pentru înţelegerea modalităţii noi de zămislire a universului literar, masiv determinantă în structurarea acestuia. **Mărturia**, ca totalitate de întîmplări reale, nu doar se opune ficţiunii, dar o şi exclude.

În acest moment, suntem obligaţi să ne întrebăm dacă ne mai găsim cu *Arhipelagul GULAG* în spaţiul literaturii, dacă noul „gen literar" îi mai aparţine. Întrebarea e mai mult decît o provocare aruncată teoriei literaturii. Nu e aici locul să îi găsim cea mai argumentată rezolvare. Dar nici nu putem trece pe lîngă ea. Problema distincţiei dintre literar şi non-literar este pe cît de veche, pe atît de complicată, aşteptînd încă deciziile tranşante. E însă fără îndoială că criteriul ficţiunii are istoria cea mai îndelungată şi sufragiile cele mai multe; unii îl consideră insuficient, dar nimeni nu socoteşte posibilă renunţarea la el. Aristotel i-a dat celebritate în *Poetica* lui. După filosoful grec, identitatea literaturii poate fi definită în raport cu istoria: istoricul se deosebeşte de poet „pentru că unul înfăţişează fapte aievea întîmplate, iar celălalt fapte ce s-ar putea întîmpla". În literatură, deci, universul este imaginar, inventat. Graniţa despărţitoare dintre literar şi non-literar se trasează între real şi posibil, între adevărat şi verosimil. Or, universul *Arhipelagului GULAG* se aşază în partea stîngă a frontierei; oamenii lui au biografii certe, faptele lor s-au întîmplat, sunt reale şi adevărate

pentru că au fost, s-au consumat. Lumea *Arhipelagului* nu este inventată, ci reconstruită. Contrariați în fața unei asemenea evidențe, comentatorii au vorbit despre o „carte-document", de o „anchetă narativă". Care ar fi unghiul just al interpretării?

Înainte de toate, nu poate fi trecută cu vederea opinia scriitorului și, în acest caz, lucrurile sunt clare. Scriind *Arhipelagul,* Soljenițîn are conștiința că face literatură. Mai mult, ține să se explice, ca și cînd ar fi presupus că i se vor evoca argumentele lui Aristotel. „Eu nu voi cuteza să scriu istoria **Arhipelagului**: nu mi-a fost cu putință să cercetez documentele", notează în *avertismentul* cărții, revenind cu alte detalii într-un interviu ulterior: scriind *Arhipelagul* „am definit genul literar al acestei opere o investigație literară" pentru că astăzi „toate, sau în orice caz marea majoritate a documentelor au fost distruse și marea parte a martorilor au fost eliminați", ceea ce face pentru totdeauna imposibil „un studiu complet, făcut pe criterii științifice riguroase și completat cu toate datele statistice". Pentru Soljenițîn, deci, frontiera dintre literar și non-literar trebuie să răspundă și altor exigențe. El păstrează disocierea real/posibil, dar dă realului – cît și adevărului care îl confirmă – un înțeles mai cuprinzător. Pentru a-l defini, certitudinea întîmplării e necesară, dar nu suficientă; îi lipsește completitudinea, totalitatea. Adevărul realului e definit nu doar de ce s-a întîmplat, ci de *tot* ce s-a întîmplat. Universul poetic, ca și lumea reală, stă sub semnul totalității. Senzația de viață, de viu – în ambele cazuri – e dată nu doar de percepția senzorială nemijlocită, dar fatal fragmentară, ci și de sentimentul totalității ca desăvîrșire ontologică. În romanul-investigație invazia debordantă a realului *întîmplat* nu poate substitui totalitatea; absentă, ea rămîne să fie inventată. Mărturia, ca ansamblu de fapte genuine, nu exclude deci ficțiunea, ci o face chiar necesară, tocmai spre a da faptelor smulse din conținutul istoriei șansa de a-și cîștiga o autenticitate pierdută. Cu *Arhipelagul GULAG* rămînem în spațiul literaturii, fiind într-un univers imaginar adevărat, închipuit ca o realitate certă. „Polifonia" romanescă (despre care și scriitorul și comentatorii au vorbit deseori), realizată cu subtile și interesante modalități narative, are efectul coral al unei simfonii, dînd sentimentul vieții trăită în deplinătatea ei; adică înlăuntrul adevărului și în spiritul lui.

În fapt, provocarea teoriei literare și-a asumat-o scriitorul însuși. El este cîștigătorul unui pariu doar la îndemîna marilor creatori. Confruntat cu realitatea traumatizantă a secolului nostru devastată de iraționalitatea dezumanizantă a nazismului și comunismului (în fața căreia mari dezertări ca cele ale lui A. Gide, R. Rolland, Heinrich Mann, M. Gorki sunt doar vîrful strălucitor al unui aisberg), Soljenițîn l-a salvat pe scriitor dovedindu-i curajul și responsabilitatea; iar literaturii, copleșită de tragicul existenței, i-a oferit șansa (ce părea pierdută) de a concura viața și de a o domina. Nu prin gestul laș al retragerii iluzorii în spațiul pur al unui frumos însingurat, ci prin orgoliul creatorului în stare să înfrunte viața, oricît de potrivnică, descoperind-o prin înțelegere și stăpînind-o prin asumare.

În acest efort de regăsire a Totalității prin creație, condiție de a rămîne umani prin accesul la adevăr, întîlnim o remarcabilă tensiune etică. Întîi de toate,

orgoliul creator îşi refuză vanitatea de a depăşi condiţia umană printr-o întreprindere ce ar trece dincolo de puterile unui „geniu muritor"; prin operă scriitorul nu vrea să se substituie lui Dumnezeu şi îşi recunoaşte umilinţa de a nu fi el cel ce dă înţeles lumii. În schimb îşi arogă puterea de a descoperi lumea ce ne este dată şi responsabilitatea de a transmite semenilor săi bucuria de a o trăi ca oameni: „Artistul are doar harul de a pătrunde cît mai adînc armonia lumii, frumuseţea ei şi josniciile cu care omul o pătează: el simte datoria să o traducă în forme şi să o comunice. Între înfrîngeri, în abisul prăpastiei, în mizeria închisorilor şi a bolilor el nu va rătăci niciodată sentimentul acestei suverane armonii." Sunt cuvintele lui Soljenițîn din discursul, niciodată rostit, pregătit pentru ceremonia decernării premiului Nobel. În *Arhipelagul GULAG*, mai mult decît oriunde, Soljenițîn face dovada stăruinţei cu care a urmat comandamentele acestei credinţe. Într-o lume a răului şi urîtului, lovită de suferinţe inimaginabile, el s-a încăpăţînat să caute binele şi seninătatea care îl pot salva pe om, convins că „elevaţia spirituală" (un capitol se intitulează astfel) nu poate lipsi nici din **gulag**. Asumarea şi înţelegerea vieţii nu consonează deloc, în viziunea lui Soljenițîn, cu adecvarea pasivă a omului la mişcările ei necontrolate, implacabile, întîmplătoare. Omul nu vieţuieşte oricum şi cu orice preţ, ci trăieşte, adică se confruntă afirmîndu-se prin puterea spiritului său. În aceasta stă forţa care îl face pe om imun la dezumanizare chiar şi în bolgiile infernului. Mărturisirea aproape stranie a scriitorului, îmbrăcat în haine de *zek* – „binecuvîntată fii, puşcărie, pentru prinosul adus în viaţa mea" – poate fi motoul comentariului la una din temele cele mai generoase ale literaturii lui Soljenițîn, tema fericirii. Ea răspunde nu doar întrebării noastre („de ce merită să trăieşti"), ci şi interogaţiei scriitorului asupra menirii sale.

Conştiinţa morală (vie în toate universurile romaneşti soljenițîniene, asemeni *larilor* veneraţi de comunităţile antice) determină şi motivează întreaga viziune artistică a scriitorului rus. Spiritului ei i se datorează, fundamental, asumarea ipostazei de martor, pe care şi-o revendică şi s-ar fi simţit dator să o spună, cu voce tare, şi pe scena unde i se consfinţea gloria şi faima de scriitor: „Iată-mă azi în faţa voastră, cu capul plecat, însoţit de urmele celor morţi şi care mai mult decît mine ar fi trebuit să se găsească aici: cum să ghicesc, cum să exprim ceea ce ei ar fi vrut să zică?...Tîrîndu-ne epuizaţi de la un lagăr la altul..., de cîte ori n-am simţit ca un nod în gît ceea ce voiam să strigăm lumii întregi, dacă această lume ne-ar fi putut auzi." În *Arhipelagul GULAG* el a făcut să se audă ţipătul acelei umanităţi umilite şi condamnate la tăcere, încredinţat că vocea artei o poate salva şi răzbuna: „Orice capodoperă autentică are o forţă de convingere absolut irezistibilă şi sfîrşeşte prin a subjuga sufletele cele mai rebele"; numai „artiştii au mijloacele de a învinge minciuna". O asemenea forţă, ca şi mijloacele cele mai subtile, rămîn însă moarte în afara unei legitimităţi morale a capodoperei. Soljenițîn face parte însă din rasa acelor mari creatori pentru care binele şi adevărul sunt, cum spunea T.S. Eliot, raţiunea de a fi a frumosului, implicit a literaturii.

Pînă şi erorile lui Soljenițîn găsesc o explicaţie tot în convingerile lui morale. Certitudinea sa că o dată dezvăluit **gulagul**, conştiinţa întregii lumi – oripilată de

ororile lui – se va cutremura n-a fost decît iluzia, poate visul, unui inocent. Ştia, neîndoielnic, că răul **arhipelagului** a fost contagios (scrisese despre aceasta în roman), îşi putea închipui că viruşii şi toxinele lui au trecut şi de Urali, pînă dincolo de *cortina de fier*. Dar spera. Spera fiindcă era convins că crimele nepedepsite, răul uitat în tăcere, se va semăna înlăuntrul sufletului nostru şi „va răsări înmiit în viitor". A continuat să spere, chiar să lupte cu aceleaşi cuvinte din care închipuise *Arhipelagul*, şi după ce – exilat în „lumea liberă" – a putut afla, în mod direct, că este trădător, fascist, reacţionar şi a putut citi cu ochii lui, în 1976, într-un ziar spaniol că „atîta timp cît în lume sunt oameni ca Soljeniţîn, lagărele trebuie să rămînă în funcţiune". A sperat mai mult după ce zidul Berlinului s-a prăbuşit în 1989, în ciuda scepticismului adunat în sufletul lui, zi de zi şi pe bună dreptate. Mă aflam în primăvara lui 1992 în Piaţa Domului din Milano, lîngă domul în care – mă gîndeam – ar trebui să se celebreze în fiecare zi o liturghie în memoria tuturor **gulagurilor** comuniste şi pentru trezia conştiinţelor noastre. Trecuseră aproape douăzeci de ani de la apariţia, chiar aici la Milano, a *Arhipelagului GULAG*. Piaţa era plină de lume; erau zeci, sute de mii fluturînd steaguri roşii şi purtînd portretele lui Lenin, Che Guevara, Fidel Castro. Auzeam, aproape urlat, cîntecul *Bandiera rossa* şi mi se părea că el acoperă, inconştient sau cu bună ştiinţă, strigătele de durere şi speranţă, încă vii, ale nefericiţilor din **gulag**. Şi am înţeles tristeţea cu care Soljeniţîn s-a întors în 1994 în Rusia lui, lăsînd – după douăzeci de ani de exil occidental – casa ţărănească din îndepărtatul Vermont american. Aşteptase mult prea mult ca în Europa acestui sfîrşit de mileniu conştiinţele să se cutremure cu adevărat.

Speranţa, însă, trebuie să rămînă vie. E lecţia extraordinară a acestei teribile cărţi; pentru că la sfîrşitul lecturii ei ne putem spune amîndoi, cititorule, fiecare în singurătatea lui, cuvintele apostolului Luca, aşezate de Soljeniţîn ca moto la una din dramele sale: „Ia seama ca lumina din tine să nu fie întuneric".

ION VASILE ŞERBAN

Bucureşti, februarie 1998

SUMAR

Partea a CINCEA – OCNA

Capitolul 1 – Sortiţi pierzaniei 6
Capitolul 2 – Zefirul revoluţiei 28
Capitolul 3 – Lanţuri, lanţuri... 42
Capitolul 4 – De ce aţi tolerat? 59
Capitolul 5 – Poezia sub lespede, adevărul sub bolovan 77
Capitolul 6 – Un evadat convins 99
Capitolul 7 – Motănelul alb 120
Capitolul 8 – Evadări întîmplătoare şi evadări pregătite inginereşte 148
Capitolul 9 – Băieţaşii cu automate 166
Capitolul 10 – Cînd în zonă arde pămîntul 173
Capitolul 11 – Lanţurile ni le rupem pe dibuite 189
Capitolul 12 – Cele patruzeci de zile ale Kenghirului 215

Partea a ŞASEA – EXILUL

Capitolul 1 – Exilul în primii ani de libertate 252
Capitolul 2 – Ciuma ţărănească 263
Capitolul 3 – Exilările se îndesesc 278
Capitolul 4 – Surghiunul popoarelor 290
Capitolul 5 – La sfîrşitul sorocului 305
Capitolul 6 – Fericirea exilului 317
Capitolul 7 – *Zekii* în libertate 333

Partea a ŞAPTEA – STALIN NU MAI ESTE

Capitolul 1 – Cum să priveşti astăzi peste umăr 352
Capitolul 2 – Cîrmuitorii trec, Arhipelagul rămîne 370
Capitolul 3 – Legea în zilele noastre 397

Postfaţă 415
După încă un an 417
Şi după încă zece ani 418
[Scurt istoric] 419

Conţinutul capitolelor 421
Abrevieri şi sigle (vol. I-II-III) 432
Note 442
Tabel cronologic 469
Dincolo de literatură (eseu de Ion Vasile Şerban) 485

ÎN ATENŢIA
librarilor şi vînzătorilor cu amănuntul

Contravaloarea timbrului literar
se depune în contul Uniunii Scriitorilor din România
nr. 45101032, deschis la BCR, Filiala Sector 1, Bucureşti.

Tehnoredactor: NICOLAE ŞERBĂNESCU

Tehnoredactare computerizată:
MARILENA RÂPĂ

„UNIVERS INFORMATIC"

Tipărit la
Atelierele Tipografice
METROPOL

„Despre Tolstoi s-a scris că este conştiinţa Rusiei. Nu ştiu dacă se poate spune acelaşi lucru şi despre Soljeniţîn. Dar el este speranţa Rusiei."

G.V. Adamovici

„Măreţia lui Soljeniţîn, din punctul meu de vedere, constă în faptul că, după zeci de ani, în decursul cărora ideea de revoluţie a anulat instanţa moralei, el ne-a redat măreţia şi sensul moralităţii, a readus-o în orizontul gîndirii noastre."

Guy Lardreau

„Soljeniţîn este ***un fenomen***. Este *simbolul epocii noastre*. Chiar şi străinii încep să numească epoca noastră «epoca lui Soljeniţîn»."

Kirill Pomeranţev

„Ce înseamnă Soljeniţîn pentru noi? Pentru mine, în primul rînd, este confirmarea justeţei drumului pe care l-am ales... În al doilea rînd, breşa creată de el în conştiinţa celor care trăiesc în Occident este extraordinară, şi eu aparţin acelei categorii de oameni, de scriitori, care au profitat de această breşă."

Paul Goma

„Ideologia comunistă a produs genele distructive ale umanităţii omului. ARHIPELAGUL GULAG este dovada de netăgăduit a acestei excrescenţe maligne a spiritului uman. Alexandr Soljeniţîn a devenit, astfel, Marele Martor în procesul comunismului."

Ion Vasile Şerban

ISBN 973-34-0497-7

EDITURA UNIVERS